A MAGYAR
ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT
KÖNYVTÁRA

CXXVIII. KÖTET. 1931.

Dr. MAGYARY-KOSSA GYULA

MAGYAR ORVOSI EMLÉKEK

BUDAPEST,
1931

MAGYAR ORVOSI EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

ÍRTA

Dr MAGYARY-KOSSA GYULA

A PÁZMÁNY PÉTER TUD. EGYETEM C. RK. TANÁRA

III. KÖTET

ADATTÁR 1000-TŐL 1700-IG

99 KÉPPEL

BUDAPEST

MAGYAR ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT

1931

PALLAS RT. NYOMDÁJA, BUDAPEST, V., HONVÉD-UTCA 10.
FELELŐS VEZETŐ: TIRINGER KÁROLY MŰSZAKI IGAZGATÓ.

Előszó.

A szépen fejlődő magyar orvostörténelmi kutatásnak nem csekély akadálya, hogy nincs olyan adattárunk, mely a kutatóknak útbaigazítást adna arról, hogy hol kezdjék, hol „fogják meg“ a dolgot, ha valamely kérdéssel akarnak foglalkozni; mely levéltárakban vagy irodalmi munkákban található felvilágosítás egyről-másról, mi a feldolgozáshoz szükséges. Régmult időkre visszanyúló kutatásaim közben számtalan jegyzetet készítettem, ezer meg ezer adatot gyüjtöttem, melyek mind a régi magyar orvosok, gyógyszerészek, közegészségügy, fürdők, járványok, prostitució stb. történetére vonatkoznak. Ez adatoknak csak kisebb részét dolgoztam fel a Magyar Orvosi Emlékek két első kötetében. Ezt a harmadik és utolsó kötetet *Adattár*-nak szántam, mely az 1000-dik évtől 1700-ig terjedő magyar orvostörténeti adatokat foglalja magába, túlnyomó részben olyan adatokat, melyek se Weszprémi, se Linzbauer munkáiban nincsenek meg s így természetesen Demkó könyvében sem.

Munkám első kötetének előszavában már megjegyeztem, hogy a magyar orvostörténelem első két alapvető munkásának könyve aránylag nagyon is fogyatékos; elég, ha Linzbauer hétkötetes Codexének első kötetére hivatkozom, melynek első fele *hétszáz* évet ölel fel, magától érthetőleg igen nagy hiányokkal. Linzbauer munkája lényegében nem egyéb, mint egy rendeletgyüjtemény, egy „Chyzer“-előd. A helytartótanács levéltárának kivételével, Linzbauer más archivumokban egyáltalán nem kutatott, régi városi és megyei statutumainkból jóformán semmi sincs meg nála, ezértis az ő nagy munkájában édes-kevés olyan adat akad, mely a 18. század *előtt* élt magyar orvosokról, társadalmi viszonyaikról, helyzetükről, a közegészségügyről stb. felvilágosítana. Jelen kötetem éppen ennek a nehezen felkutatható hétszáz évnek a történetét adja az évszámok sorrendjében (úgy, mint Linzbauer), rövidre fogott nyers adatokkal, melyeket számos helyen felvilágosító jegyzetekkel, ittott rövid lélekzetű értekezésekkel kísérek, bő és pontos forrásutalással. Linzbauer munkájának hiányosságáról elég, ha annyit említek itt, hogy az ő Codexében mindössze nyolc magyar adat található a 15. századból (a többi vagy külföldi adat vagy sáskajárás, földrengés, vízáradás, napfogyatkozás stb., melyeknek ma már orvostörténelmi szempontból semmi értékük sincs, sőt már Linzbauer korában sem volt). Ezzel szemben az én gyüjtésemben ugyanebből az időszakból, felületes összeszámolás után, több mint 138 adatot találok. A „fekete halál“ éveiből, 1348/9-ből, Linzbauer egyetlen *magyarországi* pestisadatot sem ismer, míg nálam 17 idevágó adat található. Az 1360-iki magyarországi pestisről szintén sem-

mit sem tud Linzbauer, ellenben nálam négy adat bizonyítja, hogy ebben az évben is súlyos járvány pusztított Magyarországon, melynek sok zászlósúron és főnemesen kívül csupán Buda városának több mint 16.000 lakosa esett áldozatul. Szintúgy nem tud Linzbauer (és másolói) az 1374., 1380., 1381., 1382. és 1383. évi *magyarországi* pestisről. A 15. századi magyarországi pestisjárványokról mindössze 5 feljegyzés található Linzbauernél, nálam 35. Nincs tudomása Linzbauernek az 1409., 1412., 1416. (?), 1430., 1441., 1452., 1453., 1454., 1455., 1456., 1461. (?), 1466., 1468., 1474., 1475., 1482., 1491., 1494., 1495., 1496. és 1497. évi magyarországi pestisjárványokról sem s még nagyobbak az ő Codexének hiányai a következő 16. és 17. század epidemiái tekintetében. Szinte azt mondhatnám, hogy a török megszállás 150 éve alatt a pestis valósággal endemikus betegsége volt az országnak.

Adataim egyrésze új levéltári adat, másrésze olyan, mely a hatalmas magyar történelmi irodalomban s részben a külföldiben is szerteszéjjel szórva, egykönnyen fel sem kutatható módon, továbbá városi monografiákban, életrajzokban, nehezen hozzáférhető történeti folyóiratokban stb. van elrejtve. Egy-kétsoros utalásokkal bevettem Weszprémi és Linzbauer idevágó adatait is (számos helyen kiegészítve azokat az újabb kutatások eredményeivel) és mindezeket a kötet végén pontos, kimerítő tárgy- és névmutatóban is feldolgoztam, úgyhogy a Magyar Orvosi Emlékeknek ezen utolsó kötete egyszersmind Weszprémi és Linzbauer munkájához való pontos (ha nem is kellőleg részletező, mert ezt tér hiánya miatt nem tehettem) tartalomjegyzék is.* Aki valaha magyar orvostörténelemmel foglalkozott, sokszor tapasztalhatta, hogy Weszprémi munkájának és Linzbauer első kötetének használatát mennyire megnehezíti az, hogy nincs hozzájuk pontos és gyors felvilágosítást nyujtó betűrendes tárgymutató. És ugyancsak nincs ilyen (orvostörténelmi szempontból is használható) tárgymutató a több mint 60 kötetből álló Századokhoz, a több mint 50 kötetből álló régi és újabb Történeti Tárhoz és számtalan más történelmi kiadványunkhoz sem; úgyhogy nekem ezeket a monumentákat, annaleseket, folyóiratokat stb. próbára tevő türelemmel, lapról-lapra kellett átnéznem, avval a nagy türelemmel, melyet csak a tárgyhoz való szeretet és az évek hosszú során sem lankadó, leküzdhetetlen kutató vágy adhat meg. Okulva fáradságos munkám nagy nehézségein, olyan hodoegust szeretnék most a jövő kutatója rendelkezésére bocsátani, mely jelentékenyen megkönnyítené munkáját és hozzá még elég érdekes könyv lenne minden magyar orvos számára is, kinek érzéke és szeretete van rendjének és hazájának multja iránt.

Linzbauer módja szerint, a gyógyszerészekre és gyógyszerekkel való kereskedésre vonatkozó adatokat is bevettem ebbe a kötetbe, továbbá (lehető rövidséggel) néhány, inkább állategészségügyi érdekű dolgot

* *Weszprémi* munkájának nem *minden* adatát vettem be ebbe az Adattárba; kivált azokat nem, melyek a Succincta IV. kötetének végén található név- és tárgymutatóban úgyis megtalálhatók. *W.* munkájában azonban sok olyan adat is van, melyek az ő hiányos indexében nem találhatók meg. Megjegyzem különben, hogy ha valaki eredményesen akar foglalkozni magyar orvostörténeti kérdésekkel, az (ha biografiáról van szó) nem mellőzheti *Szinnyei* Magyar Írók Élete és Munkái c. munkáját (ebben Weszprémi-utalások is bőségesen találhatók!) és még kevésbbé a jelen munka II. kötetének végén található tárgy- és névmutatót, mert a munkám két első kötetében található adatok legnagyobb részét kihagytam ebből az utolsó kötetből s amit bevettem, az is csak rövid utalás alakjában szerepel itten.

(húsvizsgálat, veszettség, állatjárványok) is, tekintve azoknak szoros kapcsolatát a közegészségüggyel.

Akaratom ellenére is ragaszkodnom kellett ahhoz, hogy munkám sok helyén csupán az eredeti latin, német stb. szövegeket közöljem, mert ezek magyar fordításának mellékelése erősen megnövelte volna a könyv terjedelmét és viszont sokszor súlyt kellett fektetnem arra is, hogy az olvasó az *eredeti* szöveget ismerje.

Nincs más kívánságom, mint az, hogy ezt a több mint kétezer (közte sok általános művelődéstörténeti, nyelvészeti, folklorisztikus stb.) adatot tartalmazó könyvet, évtizedek fáradságos kutatásának eredményét, sikerrel használhassák azok, kik a jövőben frissebb erővel folytathatják a magyar orvostörténelem fejlesztését.

Hálás köszönet a Magyar Nemzeti Múzeum kiváló tisztviselői karának és mindazoknak a nagyszámú barátaimnak, kik kezemre jártak könyvem megírása közben (nevüket mindig megemlítettem a szövegben, ahol ott adataikra került a sor!), mindenekfölött pedig a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat mélyen tisztelt választmányának és bölcs vezetőjének, *Nékám Lajosnak,* kinek megértése, történelmi érzéke és támogatása nélkül munkámnak ez a harmadik kötete a két elsővel együtt, reménytelenül ott veszett volna az asztalom fiában, mert hát bizony az az idő, amit ma élünk, — a *dolor infandus*-t érzem, mikor ezt leírom — nem a históriai emlékezések korszaka!

Budapesten, 1931 október 17.

M. K. Gy.

1. *Malartz János Henrik* páduai orvosi oklevelének kezdő sorai.
(*Pelz* Aladár könyvéből) V. ö. 428. old.

Nyomtatott és kéziratos források mutatója.*

Abaúj. — Abaúj-Torna vármegye és Kassa monografiája. (Bpest, 1896.)

Ábel. — Ábel Jenő: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. (Bpest, 1880.)

Ábel Egyet. — Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. (Bpest, 1881.)

Abhandlungen. — Der Römisch Kaiserlichen Akademie der Naturforscher auserlesene medic.-chirurg.-anat.... Abhandlungen. 1. — 16. kötet. (Nürnberg, 1755—1767.)

Acsády. — Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. (Bpest, 1886.)

Acta Nat. Cur. — Acta physico-medica academiae caesareae Leopoldino-Carolineae naturae curiosorum. (Nürnberg.)

Acta Vindob. — Acta facultatis medicae Universitatis Vindobonensis. (Ed. *Schrauf* és *Senfelder*, Bécs, 1894—1912. 6 kötet.)

Adler. — Heinr. Adler: Ein halbes Jahrtausend. Festschrift, anlässlich des 500-jährigen Bestandes der Acta facultatis Vindobon. (Bécs, 1899.)

Akad. — A m. tudom. akadémia kézirattára.

Áldásy. — Áldásy Antal: A m. nemz. múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. kötet. Címereslevelek (1. és 2. füzet). Bpest, 1923. és 1930.

Anj. Dipl. Eml. — Magyar diplomáciai emlékek az Anjoukorból. Szerk. Wenzel G. (Monum. Hung. Hist., IV. oszt., Diplom., I. 1874.)

Anjou Okm. — Anjoukori Okmánytár.

Apponyi. — Apponyi Sándor gróf: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher u. Flugschriften. (München, 1903—1925.) 3 kötet.

Arányi. — Arányi Erzsébet: Fertőző betegségek Magyarországon, 1600—1650. (Bpest, 1911.)

Arch. és *Archiv.* — Archiv für Geschichte der Medizin. (Leipzig, A. Barth.)

Arch. sieb. — Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde.

Árp. — Árpádkori új okmánytár. 12 kötet. (1860—74.)

Aschbach. — Aschbach J.: Geschichte der Wiener Universität. 3 kötet. (Bécs, 1865—1888.)

Baas. — J. H. Baas: Grundriss der Geschichte der Medicin und des heilenden Standes. (Stuttgart, 1876.)

Bagyary. — Bagyary Simon: A magyar művelődés a 16—17. században. (Esztergom, 1907.)

Bálint Nagy. — Bálint Nagy István: Der weltberühmte Historicus Johannes Sambucus (1531—1584) als Arzt. (Sudhoffs Archiv für Geschichte d. Medizin, 24. kötet, 150—174. old., 1931.)

Ballagi. — Ballagi Aladár: Kecskeméti W. Péter Ötvös-könyve. (Bpest, 1884.)

Ballagi, Bp. — Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban, 1473—1711. (Bpest, 1925.)

Baradlai. — Baradlai János és Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története. 2 kötet. (Budapest, 1930.)

Bartal. — Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára. (Bpest, 1901.)

Bártfai Szabó. — Bártfai Szabó László: Ghimesi Forgách Ferenc váradi püspök évkönyvei stb. (Bpest, 1904.)

Békefi Kápt. — Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon. (1910.)

Békefi Orv. — Békefi Remig: Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában. (A M. Orvosok és Természetvizsgálók veszprémi vándorgyűlésén tartott előadás.) Bpest, 1912. (Kny.)

Békefi Pászt. — Békefi Remig: A pásztói apátság története. (1898.)

* Ide csak a többször idézett és rövidített jelzésű forrásokat vettem be. A többieket l. a szövegben.

Békefi Pécs. — Békefi Remig: A pécsi egyetem. (Bpest, 1909.)
Békefi Pilis. — Békefi Remig: A pilisi apátság története. (1892.)
Bél Adp. — Bél Mátyás: Adparatus ad historiam Hungariae. (Posonii, 1735.)
Bél Prodr. — Bél Mátyás: Hungariae antiquae et novae prodromus. (1723.)
Benedicenti. — Alberico Benedicenti: Malati, medici e farmacisti. Storia dei rimedi traverso i secoli stb. (két kötet.) Milano, Hoepli, 1924—1925.
Berzeviczy. — Berzeviczy Albert: Beatrix királyné. (1908.)
Berzeviczy Ok. — Berzeviczy Albert: Beatrix királyné életére vonatkozó okiratok. (Monum., Diplomat. XXXIX.)
Bethlen lev. — Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiadta Szilágyi Sándor. (Bpest, 1879.)
Bloch. — Marc Bloch: Les rois thaumaturges. (Strasbourg, 1924.)
Bologa. — Bologa Valér: Contributiuni la istoria medicinei din Ardeal. (Biblioteca medico-istorica, II. füz., Kolozsvár 1927.)
Borovszky. — Borovszky és Karácsonyi: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom (Ritus explorandae veritatis.) Bpest, 1903.
Bossányi. — Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. 2 kötet. (1916—18.)
Bölcskey. — Bölcskey Ödön: Capistranói szent János élete és kora. 3 kötet. (Székesfehérvár, 1923.)
Bp. Rég. — Budapest régiségei. Régészeti és tört. évkönyv. IX. kötet. (1906.) Szerk. Kuzsinszky Bálint.
Bruckner. — Bruckner Győző: Galeotto „De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis“ c. műve mint mívelődéstörténeti kútfő. (Kézsmárk, 1901).
Brüll. — Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán, a legrégibb időktől a városok egyesítéséig. (Bpest, 1930.)
Brüss. Okm. — Brüsseli Okmánytár. (Monum. Hung. Hist. I. oszt. Okmánytárak, 1—4. köt.) 1857—1859.)
Buday. — Buday Károly: A magyar művelődés a XIV. század első felében. (Sátoraljaújhely, 1912.)
Bunyitay: Vár. püsp. — Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. (1883.)
Bunyitay: Vár. stat. — Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. (Nagyvárad, 1886.)
Cabanès. — A. Cabanès: Remèdes d'autrefois. (Paris, Maloine, 1905 és 1910.)
Castiglioni. — Arturo Castiglioni: Storia della medicina. (Milano, 1927.)
Ciasca. — R. Ciasca: L'arte dei medici e speziali nella storia e nel commercio fiorentino dal sec. XII. al XV. (Firenze, 1927.)
Commerc. liter. — A Commercium literarium című régi német orvos-természettudományi folyóirat különböző évfolyamai.
Corp. statut. — Kolosvári és Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye (Corpus statutorum Hungariae municipalium). Bpest, 1890—1904. (5 kötet.)
Csánki. — Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 5 kötet. (Bpest, 1890—1913.)
Csaplovics. — Csaplovics János: Gemälde von Ungern. (Pest, 1822.)
Csapó. — Csapó József: Új füves és virágos magyar kert. (Pozsony, 1775.)
Császár. — Császár Mihály: Magyar mívelődés a XV. században Bonfini Decadesének alapján. (Mívelődéstört. Értekezések, 2. szám.)
Csefkó. — Csefkó Gyula: Szállóigék, szólásmódok. (Bpest, 1930.)
Cserei. — Cserei Mihály históriája. (1852. évi kiadás az újabb Nemzeti Könyvtárban.)
Csiks. — Csiksomlyói nyelvemlék. (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, VI., 215.)
Csippék. — Csippék János: Adatok a magyar gyógyszerészet történetéhez. (M. Orv. és Természetvizsg. XXX. vándorgyűlésének Munkálatai.)
D. — Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. (Bpest, 1894.)
Danninger. — Danninger József: Pozsony sz. kir. város 1526/7. évi számadáskönyve. (Mívelődéstört. Értekezések, 27. szám.) Bpest, 1907.
Deák: M. H. — Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei. (Bpest, 1879.)
Deák: W. A. — Deák Farkas, Wesselényi Anna, özvegy Csáky Istvánné életrajza és levelezése. (Bpest, 1875.)
Dedek. — Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon. 1889.
Deichert. — H. Deichert: Wissenschaftliche u. volkstüml. Heilkunst im 16. Jahrhundert. (Különnyomat a Hannoversche Geschichtsblätter-ből.) Hannover, 1909.
Demkó. — Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. (Bpest, 1894.)
Demkó (2.) — Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről a 15—17. században. (Bpest, Akadémia, 1890.)

Dézsi. — Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. (Bpest, 1898.)

Dipl. Eml. — Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból. Szerk. Wenzel G. (Monum. Hung. Hist. IV. oszt. 2.) 1874-től.

Divald. — Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. (Bpest, 1927.)

Divéky. — Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (Magyar Történelmi Tár 26. kötet.) Bpest, 1914.

Dobronoki. — Dobronoki Györgynek, a nagyszombati érseki főiskola első rektorának s szervezőjének naplója (Ephemerides) a budapesti egyetemi könyvtárban (Collectio Prayana, 30. kötet.)

Egyháztört. Eml. — Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia.) Szerk. Bunyitay, Rapaics és Karácsonyi.

E. K. — Egyetemi Könyvtár.

Engel. — Engel J. K.: Geschichte des ungr. Reichs. 6 kötet. 1813.

Engel, Mon. — Engel J. K.: Monumenta Ungrica. (Bécs, 1809.)

Ephemerides. — Miscellanea curiosa sive Ephemeridum medico-physicarum Germanic. Acad. Naturae Curiosorum Decuriae I. Annus I. (1670.) és köv. kötetei. (A német orvos-természettudományi társulat folyóirata.)

Erdélyi. — Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. (1902.)

Erd. Orsz. Eml. — Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Monumenta Hungariae Historica. III. osztály.)

Ernyey: Bány. — Ernyey József: A bányavárosok orvosai a 16—17. században. (Gyógyászat, 1905.)

Ért. — A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője. I—VII. évfolyam.

Eszterh. Okl. — Az Eszterházy-család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Összeáll. gr. Eszterházy János, kiadta hg. Eszterházy Miklós. (Bpest, 1901.)

Ethnogr. — Ethnographia, a magyar néprajzi társaság folyóirata.

Evlia Cselebi. — E. Cs. török világutazó magyarországi utazásai, 1660—1666. 2 kötet. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. II. oszt. Írók. 1904.)

Fabó. — Fabó András: A magyar- és erdélyországi mind a két vallású evangélikusok okmánytára. (Codex evangelicorum utr. confess. in Hung. et Transylv. diplomaticus.) Pest, 1869.

Fehrle. — E. Fehrle: Zauber und Segen. (Jena, 1926.)

Fejér, Cod. — Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae.

Fejérpataky. — Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei, 1885.

Fekete. — Fekete Lajos: A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. (Debrecen, 1874.)

Fessler. — Fessler: Geschichte der Ungern.

Fischer. — J. Fischer: Geschichte der Geburtshilfe in Wien. (Bécs, 1909.)

Fógel. — Fógel József: II. Lajos udvara (1917.) és ugyanattól: II. Ulászló udvara.

Fontes r. Austr. — Fontes rerum Austriacarum. (Diplomat. 1—66. kötetig, Scriptores 1—8. kötetig.)

Fraknói. — Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. 2 kötet. (Bpest 1893—1895.)

Fraknói, Mel. — Fraknói Vilmos: Melanchthons Beziehungen zu Ungarn. (Bpest, 1874.)

Fraknói, Vit. — Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. (Bpest, 1879.)

Franklin. — Franklin Alfréd: Variétés chirurgicales. (La vie privée d'autrefois.) Paris, 1894.

Franz. — Adolph Franz: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. 2 kötet. (Freiburg, 1909.)

Freherus. — Theatrum virorum eruditione clarorum. (1688.)

Friedensburg. — Walter Friedensburg: Urkundenbuch der Universität Wittenberg. (1502—1813.) 2 kötet. Magdeburg, 1927.)

Friss. — Friss Ármin: Monumenta Hungariae Judaica. I. kötet (1092—1539.) Bpest, 1903.

Fuchs. — Ed. Fuchs: Illustrierte Sittengeschichte. Renaissance. (München, 1909.)

Fühner. — Fühner (Hermann): Lithotherapie. Historische Studien üb. d. mediz. Verwendung der Edelsteine. (Berlin, 1902.)

Gelcich. — Gelcich József: Raguza és Magyarország. (Bpest, 1887.)

Groszmann. — Groszmann Malvina: Bártfa város 1418—1444-iki számadáskönyvei. (Bpest, 1911.)

Gy. H. — Gyógyszerészi Hetilap.

Gy. K. Gyógyszerészi Közlöny.

Győry. — Győry Tibor: Morbus Hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány. (Bpest, 1901.)

Győry Bibl. — Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája, 1472—1899. (Bpest, 1900.)

Haan. — Haan Lajos: Jena Hungarica sive memoria Hungarorum.... academiae Jenensi adsciptorum. (Gyulae, 1858.)

Haberle. — C. C. Haberle: Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia (Buda, 1830.)

Haeser. — H. Haeser: Lehrbuch der Geschichte der Medizin. 3 kötet. (Jena, 1875—1882.)

Haeser, Unters. — H. Haeser: Historisch-pathologische Untersuchungen. Két kötet. (Lipcse, 1839—41.)

Hager. — H. Hager: Handbuch der pharmaceutischen Praxis. (Fischer és Hartwich-féle újabb kiadás.) 3 kötet. Berlin, 1900—1908.

Hain. — Hain Gáspár lőcsei krónikája. 3 kötet. (Lőcse, 1913.)

Hajnóczy. — Hajnóczy Iván: A céhek életéből. XV. és XVI. századbeli céhszabályok. (Iparosok Olvasótára, XVII. évf., 10. szám.) 1911.

Hanák. — Hanák János: Az állattan története és irodalma Magyarországban. (Pest, 1849.)

Hanuy. — Hanuy Ferenc: Petri card. Pázmány eccl. Strigon. archiepiscopi epistolae collectae. (Pázmány Péter eszterg. érsek összegyüjtött levelei.) 2 kötet. (1910—11,.)

Házi Orv. — (Juhász Máté): Házi különös orvosságok. Kolozsvár, 1768. (Ezt a kiadást Szinnyei nem említi az ő term. és mathem. könyvészetében.)

Házi Sopr. — Vitéz Házi Jenő: 16. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. (Sopron, 1928.)

Házi Tört. — Vitéz Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I. (1924.)

Herczeg. — Herczeg Árpád: Manardus János (1462—1536.)magyar udvari főorvos élete és művei. (Bpest, 1929. A m. tud. Akadémia kiadása)

Hirsch. — Hirsch—Gurlt: Biographisches Lexikon d. hervorragenden Ärzte aller Zeiten. 6 kötet. (Leipz., 1884—88.)

Hist. Schaus. — Historische Schausammlung. Medicina in nummis etc. Zur Ehre der Deutschen Gesellsch. f. Gesch. d. Med. u. Naturwissenschaften. (Bpest, 1929.)

Hodinka. — Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. (Bpest, 1916.)

Hoffmann. — Hoffmann Edith: A nemzeti múzeum Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. (Bpest, 1928.)

Holländer. — E. Holländer: Die Karikatur und Satire in der Medizin. (Stuttgart, 1905.)

Holländer Mal. — E. Holländer: Die Medizin in der klassischen Malerei. 3 kiadás. (Stuttgart, Enke, 1923.)

Hovorka. — Hovorka és Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin. 2 kötet. (Stuttgart, 1908.)

Höfler. — Höfler M.: Deutsches Krankheitsnamen-Buch. (München, 1899.)

Ipolyi. — Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. 2 kötet. II. kiadás. (Bpest, 1929.)

Ipolyi, Beszt. — Ipolyi Arnold: Besztercebánya városa míveltségtörténelmi vázlata. (Bpest, 1874.)

Ipolyi, Rim. — Ipolyi Arnold: Rimay János államiratai és levelezése. (Bpest, Akad., 1887.)

Ir. K. — Irodalomtörténeti Közlemények.

Istvánffi: Clusius. — Istvánffi Gyula: A Clusius-kodex mykologiai méltatása. (Bpest, 1900.)

Iványi. — Iványi Béla: Bártfa sz. kir. város levéltára. 1319—1526. (Bpest, 1910.) I. kötet.

Iványi: Göncz. — Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. (Karcag, 1926.)

Iványi, Szab. — Iványi István: Szabadka sz. kir. város története. Két kötet. (Szabadka, 1892.)

Jakab. — Jakab Elek: Kolozsvár története. 5 kötet. 1870.

Jedlicska. — Jedlicska Pál: Eredeti részletek gr. Pálffy-család okmánytárához. (1910.)

Jedlicska, P. M. — Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához. (Eger, 1897.)

Jourdan. — Jourdan: Pharmacopoea universalis. 2. kiad., 2 kötet. (Weimar, 1832.)

Jurkovich. — Jurkovich Emil: Besztercebánya egészségügye a multban. (Népegészségügy, VIII. évfolyam, 1927. 21 .szám.)

Kandra. — Kandra Kabos: Magyar mythologia. (Eger, 1897.)

Kaprinai. — Steph. Kaprinai: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. 2 kötet. (Vindobonae, 1767—1771.)

Karácsonyi. — Karácsonyi János: Szt. István király élete. (Bpest, 1904.)

Karácsonyi, Békésvm. — Karácsonyi János: Békés vármegye története. 3 kötet. (Bpest, 1896.)

Karácsonyi, Fer. — Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének magyarországi története. (1923.)

Karácsonyi, Hamis okl. — Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezet-

len oklevelek jegyzéke 1400-ig. (Bpest, 1902.)
Károlyi, Önéltrs. — Gr. Károlyi Sándor önéletírása. 2 kötet. Pest, 1865. (A MTE. 4. és 5. kötete.)
Kemény. — Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Kiadta Szalay László. (Pest, 1856.)
Kemény, ETT. — Gr. Kemény József és Nagyajtai Kovács István: Erdélyország Történetei Tára. 2 kötet. (Kolozsvárott, 1837. 1845.)
Kemény, Kassa. — Kemény Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei. (1892.)
Keresztesi. — Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18. sz. végén. K. J. egykorú naplója. (Pest, 1868.)
Kertész. — Kertész Manó: Szokásmondások. (Bpest, 1922.)
Kiss: Helytt. — R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1551. évi leveles könyve. (Bpest, 1908.)
Kobert. — R. Kobert: Einiges aus dem 2. Jahrh. des Bestehens der mediz. Fakultät zu Rostock. 1907.
Komáromy. — Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. (Bpest, Akadémia, 1910.)
Kovachich. — Kovachich Márton György: Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum ... Regni Hungariae olim usitati. (Pesthini, 1799.)
Könyvsz. — Magyar Könyvszemle, 1876—1930.
Körmöcb. — Körmöcbánya városának levéltára.
Kőszeghy. — Kőszeghy Elemér: Die Denkmäler der Antoniter in Drautz. (Kézsmárk, 1930.)
Kőváry. — Kőváry László: A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. (Pest, 1861.)
Közlem. — Közlemények Szepes vármegye multjából. 1—10. évfolyam. (Lőcse.)
Kraus. — Kraus György: Siebenbürgische Chronik. 2 kötet. (Fontes rerum Austriacarum, Scriptores, III. és IV., 1862.)
Krauss. — Krauss Sámuel: Geschichte der jüdischen Ärzte vom frühesten Mittelalter bis zur Gleichberechtigung. (Bécs, 1930.)
Laky. — Laky Mátyás: Művelődésünk tényezői Zsigmond alatt. (Bpest, 1876.)
Lauschmann. — Lauschmann Gyula: Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfehérvár városára. (Székesfehérvár, 1898.)
Lenghel. — Lenghel (Alexander): Istoricul ciumei in Cluj la 1738/39. (Kolozsvár, tipogr. „Corvin", 1930. A kolozsvári orvostörténelmi egyetemi intézet kiadványai közt.)
Lersch. — B. M. Lersch: Geschichte der Volksseuchen. (Berlin, 1896.)
Lev. Közl. — Levéltári Közlemények. (A m. kir. Országos Levéltár folyóirata. Szerk. Csánki Dezső.) 1.—8. évfolyam.
Lev. Tár. — Magyar Leveles Tár. Négyszáz magyar levél 1504—1560. Közli Szalay Á. (Pest, 1861.)
Lewin. — L. Lewin: Die Gifte in der Weltgeschichte. (Berlin, 1920.)
Lichner. — Lichner Pál: Joh. Pogner's Verzeichniss üb. d. Bau der ev. Kirche in Presburg ... Joh. Liebergott's Tagebuch. (Pozsony, 1861.)
Linden. — Lindenius Renovatus, sive J. A. van der Linden de Scriptis Medicis libri duo ... contin. et amplific. à G. A. Mercklino. (Norimbergae, 1686.)
Linzb. — Linzbauer X. Ferenc: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. 7 kötet. (Buda, 1852—1861.)
Linzb. Consp. — Linzbauer X. Ferenc: Conspectus thermarum Budensium. (Buda, 1832.)
Linzb. Eg. — Linzbauer X. Ferenc: A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye. (Pest, 1868.)
Linzb. Heilqu. — Linzbauer X. Ferenc: Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen im Königr. Ungarn. 1837.
Lippert. — J. Lippert: Christentum, Volksglaube und Volksbrauch. (Berlin, 1882.)
Liszt. — Liszt Nándor: A régi magyar orvosi nyelv. (A debreceni Tisza István-tudományos társaság II. osztályának munkái. I. köt., 135.) Debrecen, 1925.
Ljubić. — Ljubić Simeon: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. 1.—16. kötet. (Zágráb.)
L. L. — Lőcse város levéltára.
Lubenau. — Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau *(königsbergi gyógyszerész).* Herausgeg. v. W. Sahm. (Mitteilungen a. d. Stadtbibl. zu Königsberg i. Pr., IV. és V., 1912, 1914.)
Magnus. — Hugo Magnus: Der Aberglauben in der Medicin. (Breslau, 1903.)
Magnus: Sechs Jahrt. — Hugo Magnus: Sechs Jahrtausende im Dienst des Äskulap. (Breslau, 1905.)
Magyar Dipl. Eml., lásd Dipl. Eml.
Magyary. — Magyary-Kossa Gyula: A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata. (Bpest, 1926.)
Mandl. — Mandl Bernát: Külföldön és Magyarországon működő régi zsidó orvosokról. (Az Izr. Magyar Irodalmi Tár-

sulatban tartott felolvasás, melynek kéziratát a szerző szívességéből átnézhettem.)

Margalits. — Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium. 2 kötet. (Bpest, Akadémiai kiadv., 1900—1902.)

Martin. — Martin Alfréd: Deutsches Badewesen in vergangenen Tagen. (Jena, 1906.)

Mátyus. — Mátyus István: Ó és új diaetetica. 6 kötet. (Pozsony, 1787—1793.)

Mayer: — Mayer Ferenc Kolos: Orvostörténelmi jegyzetek. I. és II. (Kny. az Orvosi Hetilap 70. évf. 2. és 5. számából. 1926.)

Mayer: Quellen. — Mayer: Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. (1895—1906.)

Meyer—Sudhoff. — Meyer-Steineg és Sudhoff: Geschichte der Medizin im Überblick. 3. kiadás. (Jena, 1928.)

Mikó. — Mikó Imre gr.: Erdélyi történelmi adatok. 1—4. kötet. (1854.)

Milleter. — Jo. Milleter: Dissert. med. inaug. de morbo *tsömör.* (Lugduni Batav., 1717.)

Minvielle. — E. Minvielle: La médecine au temps d'Henri IV. (Paris, Baillière, 1904.)

Mircse. — Mircse János: Adalék Capistranói szt. János életéhez. (Esztergom, 1870. Különnyomat a Magyar Sion VII. évi folyamából.)

Misc. cur. — Miscellanea curiosa. (Lásd Ephemerides.)

Misk. — Miskoltzy Ferenc: Manuale chirurgicum. (Győr, 1742.)

Mitteilungen. — Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften. (Összes évfolyamai 1902-től a mai napig.)

M. Ny. — Magyar Nyelv (nyelvészeti folyóirat, szerk. Szily Kálmán, Melich János, Gombocz Zoltán, Pais Dezső).

MOE. — Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. 1. és 2. kötet. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára, 121. és 122. kötet.) Bpest, 1929.

Molnár. — Molnár János: Orvosi törvény. Két kötet. (Székesfehérvár, 1814, 1818.)

Monum. — Monumenta Hungariae Historica.

Monum. Arch. — Monumenta Hungariae Archaeologica. (Magyarorsz. Régészeti Emlékek.)

Monum. Strig. — Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. 3 kötet. (Esztergom, 1874—1924.)

Monum. Vat. — Monumenta Vaticana Hungariae. (Vatikáni Magyar Okirattár, 1889.)

Monum. Vespr. — Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. 4 kötet. Bpest, 1896—1907.

M. T. E. — Magyar Történelmi Emlékek. Kiadta Szalay László. 5 kötet. (Pest, 1856—1865.)

M. T. T. — Magyar Történelmi Tár. (1855—1878. és 1914—15.)

Müller, Hosp. — Müller Frigyes: Geschichte der siebenbürgischer Hospitäler bis zum Jahre 1625. (Programm des evang. Gymnasiums in Schässburg zum Schluss d. Schulj. 1855/6. Wien, 1856.)

Münnich. — Münnich Sándor: Igló kir. korona- és bányaváros története. (Igló, 1896.)

Nádasdy lvtr. — Nádasdy-levéltár (az Országos Levéltárban).

Nád. Lev. — Nádasdy Tamás levelezése. Szerk. Károlyi Á. és Szalay J. (Bpest, 1882.)

Nékám. — Nékám Lajos: A magyar bőrgyógyászat emlékeiből (Kny., Bpest, 1908.) Ugyanez az „Orsz. Orvosszövetség" c. folyóirat 1906/7.-i évfolyamában is megjelent.

Nékám Klin. — Nékám Lajos: A bpesti kir. m. tud. egyetem új klinikája bőr- és nemibetegek számára. (Bpest, 1916.)

Neuburger—Pagel: Handbuch der Geschichte der Medizin. 3 kötet. (Jena, 1902—1905.)

N. M. — Nemzeti Múzeum.

Nohl. — Joh. Nohl: Der schwarze Tod. Eine Chronik der Pest. (Potsdam, 1924.)

Nyr. — Magyar Nyelvőr.

Ny. Sz. — Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. 3 kötet. (Bpest, 1890—1893.)

OE. — A budapesti kir. orvosegyesület könyvtára.

OH. — Orvosi Hetilap.

OL. — Országos Levéltár.

Oláh M. lev. — Ipolyi Arnold: Oláh Miklós esztergomi érsek levelezése. 1875. (Monum. Hung. Hist. I. oszt. Okmánytárak. XXV. kötet.)

Orbán. — Orbán Balázs: A székelyföld leírása. 2 kötet. (Pest, 1868.)

Orient. — Orient Gyula: Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. (Kolozsvár, 1926.)

Orient, Múz. — Orient Gyula: Az erdélyi nemz. múzeum kebelében felállított gyógyszerészi múzeum. (Kny. az Erdélyi Nemz. Múzeum érem- és régiségtárának 1918. évi 1.—2. számából; 40 képpel. Kolozsvár, 1918.)

Ortvay. — Ortvay Tivadar: Pozsony története. 7 kötet. 1892—1912.

Orv. K. — Orvosságok Könyve. (Kézirat a 18. sz. első feléből, a Természettudományi Társulat könyvtárában.)

OSz. — Szamota—Zolnai: Magyar oklevél-szótár. (Bpest, 1902—1906.)

Óváry. — Óváry Lipót: A m. tud. akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai. 1.—3. füzet. (Bpest, 1890—1901.)

Örvényi. — Örvényi Béla: Bartha Boldizsár „Rövid Chronicájának" mív. tört. vonatkozásai. (Mívelődéstörténeti Értekezések, 24. szám.) 1906.

Pannonh. — A pannonhalmi szt. Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi László.

Páriz Pax. — Páriz Pápai Ferenc: Pax corporis. (Én az 1701. évi lőcsei kiadást használtam.)

Párkányi. — Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században. (Székesfehérvár, 1913.)

Pataki. — Pataki Jenő: Adatok a magyar ifjak orvosnevelésének történetéhez. (A kolozsvári Orvos-természettudományi Értesítő 1903. évi 25. kötetében.)

Peters. — H. Peters: Aus pharmazeutischer Vorzeit in Bild und Wort. (Neue Folge, II. Aufl., Berlin, 1899.)

Petz. — Petz Aladár: Győr sz. kir. város Szentháromság-közkórházának multja és jelene. 1749—1928.) Győr, 1929.

Philippi. — Philippi Frigyes: Aus Kronstadt's Vergangenheit u. Gegenwart. (Brassó, 1874.)

Pick, Jess. — F. Pick: Joh. Jessenius de Magna Jessen. (Studien zur Gesch. d. Medizin. Heft 15.) Lipcse, 1926.

Pitrè. — Giuseppe Pitrè: Medici, chirurgi, barbieri e speziali antichi in Sicilia (secoli XIII.—XVIII.) Palermo, 1910.

Ploss—Bartels. — Ploss és Bartels: Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. 2 kötet. (Lipcse, 1913.)

PNG. — Néhai dr. Pogrányi-Nagy Géza, Kassa városának volt tiszti főorvosa, kézirata, mely a város levéltárában található orvosi és közegészségügyi vonatkozású adatokat tartalmazza. A nagyérdemű kutatót korai halála gátolta meg az adatok feldolgozásában. Kézirata jelenleg fiának, Pogrányi-Nagy Félix külügyminisztériumi titkárnak birtokában van, kinek ehelyütt is kifejezem hálás köszönetemet szívességeért, mellyel a kézirat áttanulmányozását számomra lehetővé tette.

Pollák. — Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. (Bpest, 1896.)

Pór. — Pór Antal: Nagy Lajos. (Magyar Tört. Életrajzok.) 1892.

Pótf. — Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz.

PP. — Páriz Pápai szótára, (Bod-féle kiadás). Nagyszeben, 1767.

Pradel. — F. Pradel: Griechische u. süditalienische Gebete, Beschwörungen u. Rezepte des Mittelalters. (Giessen, 1907.)

Pray. — Pray: Vita sctae Elisabethae... necnon B. Margaritae Virginis. (Tyrnaviae, 1770.)

P. v. m. — Pozsonyi városi múzeum.

Quellen. — Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. 7 kötet. (Brassó, 1886—1918.)

Rácz, Borb. — Rácz Sámuel: A borbélyi tanításoknak első darabja. (Pest, 1794.)

Radvánszky: — br. Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században. (1896.)

Rayger. — Rayger Károly: Observationum medicinalium centuria, a D. *Paulo Spindlero* hic Posonii quondam consignata, nunc collecta, in ordinem redacta, scholiis propiisque observationibus aucta. Accessit D. *Martini Rulandi* sen. Thesaurus Medicus, continens aurea medicamenta pro omni aetate et sexu contra omnes morbos, longo tempore collectus et conscriptus pro filiis suis omnibus cum notis hincinde interspersis studio et opera Caroli Raygeri M. D. (Francof. ad M., Ph. Fievet, 1691.) Nemz. Múz.

Reizner. — Reizner János: Szeged története. (4 kötet.)

Relkovics. — Davori Relkovics Néda: Budaváros jogkönyve. (Bpest, 1905.) Mívelődéstörténeti Értekezések, 12. szám.

Richer. — P. Richer: L'art et la médecine. (Paris, é. n.)

Richter. — G. A. Richter: Ausführliche Arzneimittellehre. 6 kötet. (Bécs, 1832.)

RMK. — Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár.

RMKT. — Régi Magyar Költők Tára. Közzéteszi Szilády Áron. (1877. és köv.)

RMNy: Régi Magyar Nyelvemlékek. Szerk. Döbrentey Gábor. 4 kötet. (1838—1842.)

Rómer. — Rómer Flóris: A régi Pest. (1873.)

Rumy Mon. — Rumy Károly György: Monumenta Hungarica. 3 kötet. (Pest, 1817.)

Rupp. — Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. (4 kötet.)

Salamon. — Salamon Ferenc: Budapest története. 3 kötet. (Budapest, 1885.)

Salamon, Magy. — Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. (1886.)

Schelenz. — Hermann Schelenz: Geschichte der Pharmazie. (Berlin, 1904.)

Schmall. — Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Két kötet. (Bpest, 1899.)

Schrauf. — Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. (Bpest, 1902.)

Schultz. — Alwin Schultz: Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. (München, 1903.)

Schwandtner. — Jo. Georg Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. 3 kötet. (Bécs, 1746—1748.)

Schwarz. — Schwarz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon. (Századok, 1891. évf., 279.)

Schwarz, Gesch. — Schwarz Ignác: Geschichte des Wiener Apothekerwesens im Mittelalter. (Wien, 1917.)

Seligmann. — S. Seligmann: Der böse Blick und Verwandtes. 2 kötet. (Berlin, 1910.)

Siebmacher. — Siebmacher—Csergheö: Der Adel von Ungarn. 1893.

Sigerus. — E. Sigerus: Vom alten Hermannstadt (I. és II.) Nagyszeben, 1922/3.

Sigerus Chr. — Emil Sigerus: Chronik der Stadt Hermannstadt. 1100—1929. 2. Aufl. (Nagyszeben, 1930.)

Siklóssy Bp. — Siklóssy László: A régi Budapest erkölcse. (A polgári erkölcs.) III.

Siklóssy, Középk. — Siklóssy László: A magyar középkor erkölcse. (Bpest, 1922.)

Siklóssy Sport. — Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. I. köt. (Bpest, 1927.)

S. L. — Sopron város levéltára.

Sobó. — Sobó Jenő: Selmecbánya sz. kir. város társadalma, ipara és keresk. a 16. sz. második felében. (Művelődéstört. Értekezések, 40. szám.) 1910.

Soltész. — Soltész Gyula: Az 1494 és 1495. évi királyi számadások mív. tört. vonatkozásai. (Bpest, 1905.)

Sopron lv. — Sopron város levéltára.

Sopron Mon.: Sopron sz. kir. város monografiája. Két kötet. (Sopron, 1890—1894.)

Sopron tört. — Vitéz Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története.

Stemplinger. — Ed. Stemplinger: Antike und moderne Volksmedizin. (Lipcse, 1925.)

Sticker. — G. Sticker: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte. I. Giessen. 1908.

Sudhoff. — Sudhoff Károly: Geschichte der Zahnheilkunde. 2. kiadás. (Lipcse, 1926.)

Sudhoff Chir. — K. Sudhoff: Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. (Studien z. Gesch. d. Medizin, 10—12. füzet.) Leipzig, 1914—1918.

Symonds. — J. A. Symonds: A renaissance Olaszországban. 2 kötet. (Bpest, 1881.)

Szabó. — Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. Bpest, 1885. (A III. kötet, 1896, *Szabó—Hellebrant* címen.)

Szádeczky. — Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. 2 kötet. (1913.)

Szádeczky: Bethlen. — Szádeczky Kardoss Lajos: Széki gr. Teleki József özvegye, Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése. (Bpest, 1922.)

Szamosk. — Szamosközi történelmi maradványai. (Monum. Hung. Historica, II. osztály. Írók. 28—30. kötet.)

Szamota. — Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. 1891. (Olcsó Könyvtár, 767—772. szám.)

Szathmáry. — Szathmáry László: Magyar alkémisták. (Bpest, 1928.)

Szávay. — Szávay Gyula: Győr város monografiája. (Győr, 1896.)

Száz. — Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. 1.—64. évfolyam. (Bpest, 1867—1930.)

Szederkényi. — Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Négy kötet. (1890.)

Szendrei. — Szendrei János: A gyürű történelmi és műtörténelmi szempontból. (1890.)

Szendrei, Misk. — Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. 2 kötet. (Miskolc, 1886—1904.)

Szentpétery. — Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. (1001—1270.) Bpest, Akadémia, 1923.

Szerémi. — Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. Közli: Wenzel G. (Monum. II. osztály. Írók. I. köt.) Pest, 1857.

Szilágyi. — Szilágyi Sándor: Történeti rajzok. (Bpest, 1880.)

Szilágyi, MNT. — Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. (10 kötet; Bpest, 1895—1898.)

Szinnyei. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 14 kötet. (Bpest, 1891—1914.)

Szmollény. — Szmollény Nándor: A középkori Szeged műveltsége. (Szeged, 1910.)

Takáts Mmt. — Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról. (Bpest, Géniusz, é. n.)

Takáts Mna. — Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. (Bpest, Géniusz kiad., é. n.)

Takáts Rmj. — Takáts Sándor: A régi magyarok jókedve. (1921.)

Takáts Szm. — Takáts Sándor: Szegény magyarok. (Bpest, Géniusz kiadása, é. n.)

Tarczai. — Tarczai György: Az Árpádház szentjei. (Bpest, Szt. Istvántárs. kiad., 1930. 170 képpel.)

Temesváry. — Temesváry Rezső: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon. (Bpest, 1899.)

Temesváry Bábam. — Temesváry Rezső: A bábamesterség Magyarországon 100 év előtt. (Bpest, 1898.)

Theiner. — Theiner: Vetera monum. Slavorum, meridion. (1875) és Vet. mon. hist. Hungar. sacr. illustr. (1859.)

Thurzó lev. — Thurzó György levelei nejéhez. 2 kötet. (Bpest, 1876.)

Tkalčić. — J. B. Tkalčić: Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae. 11 kötet. (Zágráb, 1889—1905.)

Tkalčić Mon. Epp. Zagr. — J. Bapt. Tkalčič: Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis saec. XII. et XIII. (2 kötet). Zágráb, 1873/4.

T. M. — Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. Eddig (1930) 8 kötet.

Tört. Közl. — Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vm. és Kassa multjából. Szerk. Czobor A. és Kemény L. (1910. és köv.)

Trausch. — Jos. Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. (Coronae, 1847/8. 2 kötet.)

Trócsányi. — Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. 3 kötet. Bpest, Dante kiadása, é. n.

Tschirch. — A. Tschirch: Handbuch der Pharmakognosie. 2 kötet. I. kiadás. (Lipcse. 1908.)

Ts. M. — Tseh Márton: Lovak orvosságos meg-próbált új könyvetskéje. (Lőcse, 1656.)

Ts. M. — K. J.: Tseh Márton könyvének Kiss István-féle kiadása. (1797-ből.)

T. T. — Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1878—1911.

V. és Vámossy: Vámossy István: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. (1901.)

Vagner. — Vagner József: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. (Nyitra, 1896.)

Vajna. — Vajna Károly: Hazai régi büntetések. 2 kötet. (Bpest, 1907.)

Vám. — Vámossy István: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. (Pozsony, 1901.)

Vámossy Fürd. — Vámossy Zoltán: A fürdőügy fejlődése és a régi fürdőélet Magyarországon. (Balneol. Egyesület évkönyve, 1896/7., 182.)

Varjú—Iványi: — Varjú Elemér és Iványi Béla: A Tomaj-nemzetségbeli losonci Bánffy-család története. Oklevéltár. Két kötet. (Budapest, 1908—1928.)

Verbőczy: lásd Werbőczy.

Veress, Basta. — Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai. (1597—1607.) Két kötet. (Monum. I. oszt. Okmnytrk. 34. és 37. köt. Bpest, 1909—1913.)

Veress, Berzeviczy. — Veress Endre: Berzeviczy Márton. (Magyar Történelmi Életrajzok, XXVII. évf. 1—2. füz.) 1911.

Veress, Docum. — Veress Endre: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei stb. 1—3. kötet. (Bukarest, 1929—31.)

Veress, Epist. — Veress Endre: Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory. 2 kötet. (1911—13.)

Veress, Fontes. — Veress Endre: Fontes Rerum Hungaricum. (Bpest, 1915. és köv.)

Veress, Izab. — Veress Endre: Izabella királyné. (Bpest, 1902.)

Veress Matr. — Veress Endre: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Két kötet. (Bpest, 1915—1917.)

Veszelszki. — Veszelszki Antal: A növevény-plánták országából való erdei és mezei gyüjtemény. (Pest, 1798.)

Vet. Mitt. — Veterinärhistorische Mitteilungen (német folyóirat.) Schaper, Hannover. 1921—1926. évf.

Vid. — Vid V. Jeromos: Szerémi György emlékiratának művelődéstörténelmi adatai. (Művelődéstörténeti Értekezések, 43. szám.) Bpest, 1910.

Villard. — F. Villard: Notes sur les médecins, chirurgiens, apothicaires et sages-femmes de Guéret aux XVII-e et XVIII-e siècles. (Guéret, 1904.)

Villiers. — E. Villiers: Amulette und Talismane . . . erweitert von A. M. Pachinger. (München, 1927.)

Virchow Jahresb. — Virchow—Hirsch: Jahresbericht über die Leistungen und Fortschritte in der gesamten Medicin.

W. és Weszpr. — Weszprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. 4 kötet. (Lipsiae, 1774—1787.)

Wagner, Anal. — Wagner Károly: Analecta Scepusii. 4 kötet. (1774—1778.)

Weber. — Weber Samu: Zipser Geschits- und Zeitbilder. (Lőcse, 1880.)

Weinreich. — Weinreich Ottó: Antike Heilungswunder. (Giessen, 1909.)

Werbőczy. — Werbőczy István Hármaskönyve. Az 1517-iki eredeti kiadásra ügyelve, magyarul kiadta a Magyar Tudós Társaság. (Pest, 1844.)

Weszpr. — Lásd *W.* alatt.

Wickersheimer. — E. Wickersheimer: Comentaires de la Faculté de Médecine de l'Université de Paris. (1395—1516.) Paris, 1915.

Winkler.— Winkler Elemér: A soproni céhek története a 15—19. században. (Sopron, 1921.)

Witkowski. — G. J. Witkowski: Histoire des accouchements chez tous les peuples. (Paris, 1887.)

Zoltai. — Zoltai Lajos: Debrecen a török uralom végén. (Bpest, 1905.)

Magyar orvostörténeti adattár (1000—1700).

1. *1000. Lepra. Szt. Lázár szegényeinek esztergomi ispotálya (xenodochiuma).* — A MOE I. 174. oldalán erről mondottak és a Linzb. I. 1. oldalán Toldy után közölt pozsonyi krónika adatai még kiegészítendők *Zubriczky* (13—19.) következő megjegyzéseivel:[1] A Chronicon Posoniense nyomán Knauz is szt. Istvánnak tulajdonította a Cruciferorum S. Lazari, vagyis a Lázár-lovagrend esztergomi házának alapítását, mert ha Pray és Toldy *aversorumot* olvasnak is a szövegben, a kézirat *cruciferorumot* ír. Knauz azonban tévedett, mert a Lázár-lovagrend szt. István idejében még sehol sem létezett. Hogy szt. István az augsburgi csata után (955.) visszatért magyarokat ide záratta volna s ezért hívnák őket *Zent lasar zygininek,* lehet késői gúny, de nem történeti igazság.[2] Nem is gondolható, hogy egészséges embereket büntetésből poklosok közé zártak volna; különben is az illetők szt. István idejében vagy nem éltek, vagy akik éltek, élemedett aggok lehettek. 1233-ban Endre király egy okmányán tanu a *magister s. Lazari de Strygonio.* IV. Béla 1256-ban Szigfrid comesnek ad többek közt egy, a szt. Lázár-lovagoktól megvett szőlőt. 1272-ben egy okmányon szó van a szt. Lázár-egyház földjéről. 1330-ban János nádor oltalmába veszi a *fratres ordinis militiae s. Lazari Jerosolimitanit.* De IX. Bonifatius 1398-ban már kánonilag egyesítettnek mondja nemcsak a buda-felhévizi Szentháromság-egyházat és az esztergomi szt. István János-lovag-kórházat, hanem az esztergomi szt. Lázárt is. Nálunk tehát a János-lovagoknak való átadás hamarabb bekövetkezett, mint külföldön. Mindazonáltal 1404ben Zsigmond király egy ítéletében szó van még a Lázár-rendnek egy Mihály nevű papjáról. Az esztergomi poklosoknak és a Lázár-rend esztergomi poklosházának kifejezett nyoma nem maradt. Gothában és Lentiniben (Szicilia) a Lázár-lovagok nem-leprás betegek kezelését is átvették ugyan, de mert Esztergomban a János-lovagoknak is volt hospitaléjuk, nyugodtan gondolhatjuk, hogy a Lázár-lovagok ottani háza poklosokat ápolt. — A leprosoriumok belső szervezetéről, életéről, szabályairól s a bennök megvalósított szellemről még a következőket kell tudnunk:

Az említett lovag- és szerzetesrendeken kívül nagyban és egészben a szt. Ágoston-szabályt követő testvérületek kezében volt a ház vezetése.

[1] A nagyszámú forrásidézet az eredetiben nézendő meg!

[2] A *Szt. Lázár szegényei* szóról l. MOE I. 174. — A leprásokat már 1146-ban lázároknak *(lazari)* nevezték (Du Cange V. 49.) = a németalf. *lasers, laserie, lazery (morbus scti Lazari* vagy *morphea)* a 14. században. Különben a luetikusokat is így nevezték olykor-olykor. *(M. K. Gy.)*

A házak élén a *magister* (major, prior, prevost, provisor, gubernator) áll. Kinevezését a püspöktől vagy a várostól, esetleg váltakozó rendben egyiktől vagy a másiktól kapja. Sokszor a leprások választják, esetleg maguk közül, aminek előnye, hogy a bélpoklos nagyobb részvéttel van a betegek iránt. Ha nincs köztük alkalmas, idegent is választhatnak, de mindenesetre alkalmas, tisztességes és egyházi büntetés alatt nem álló személyt. A főnök a püspöknek, illetve a városnak engedelmességet fogad. A betegek előtt pedig esküt tesz, hogy őket gondozza, vagyonukat hűen kezeli, el nem pazarolja, beleegyezésük nélkül el nem adja, a ház jó hírét, becsületét, érdekeit szem előtt tartja, a betegfelvételeknél magának anyagi előnyt nem biztosít, a püspök tudta nélkül senkit el nem távolít és a vagyon kezeléséről a testvérek káptalanának beszámol. Havonta egyszer vagy többször meg kell látogatnia a leprások helyiségeit, a súlyos betegeket gyakrabban is. Hetenként káptalant tart és pedig külön-külön az egyháziakkal, a férfiakkal és nőbetegekkel. Évente négyszer, másutt havonta a káptalan vagy érettebb és értelmesebb betegek előtt számadást nyujt, amelyre a körülmények szerint a város képviselőjét is meghívja. Másutt évente egyszer a püspöknek vagy a városnak számadást nyujt be. A *magister* alatt áll és szintén választás alá esik az a poklos, akinél van az éléskamra és magtár egyik kulcsa. Ez is esküt tesz, hogy a rábizottakat híven kezeli, az ételt és italt érintésével meg nem fertőzi, az éléskamrába a magister engedélye nélkül be nem lép, hanem csak ajtajánál áll, hogy ellenőrizze az adagolást.

Nemcsak az ápolószemélyzet, hanem a betegek is félig-meddig szerzetesi életet élnek. Az az elv, amelyet a világi törvényhozóktól ismételten hallottunk, hogy *a leprás halott*, az egyház gyakorlatában azt az alakot ölti, hogy a leprás haljon meg a világnak a szó magasabb erkölcsi értelmében, vagyis a szerzetesiekhez közeledő fogadalmak által.

A beteget mindenekelőtt kellő vizsgálat után hatóságilag leprásnak nyilvánítják. Ha később bebizonyul, hogy mégsem az, elbocsátandó; de ha utóbb mégis kitör rajta a lepra, visszatérhet a leprásházba. A beteg a leprosoriumban előbb kilenc napig megpróbálja, tetszik-e neki a ház élete; ha a próba beválik, haláláig ott maradhat. Felvételkor requiemet vagy misét tartanak, officiumot mondanak vígasztaló és bátorító olvasmányokkal; a pap inti a beteget, hogy nagy baját Isten kegyelmeként fogadja, nyugodjon meg az ő akaratában és bízzék benne. Azután megáldják a bélpoklos öltözékét, kesztyűit és azt a jelvényt, melyet viselnie kell, hogy jelezze az egészségeseknek, már messziről, leprás állapotát (posztódarab mindkét karon, kerepelő stb.). Ezután a beteg fogadalmat tesz, hogy Isten szolgálatára szenteli magát, vagyonát a leprásháznak adja, önmegtartóztatásban él és magisterének engedelmeskedik. Végül felolvassák és megmagyarázzák neki a házi szabályokat.

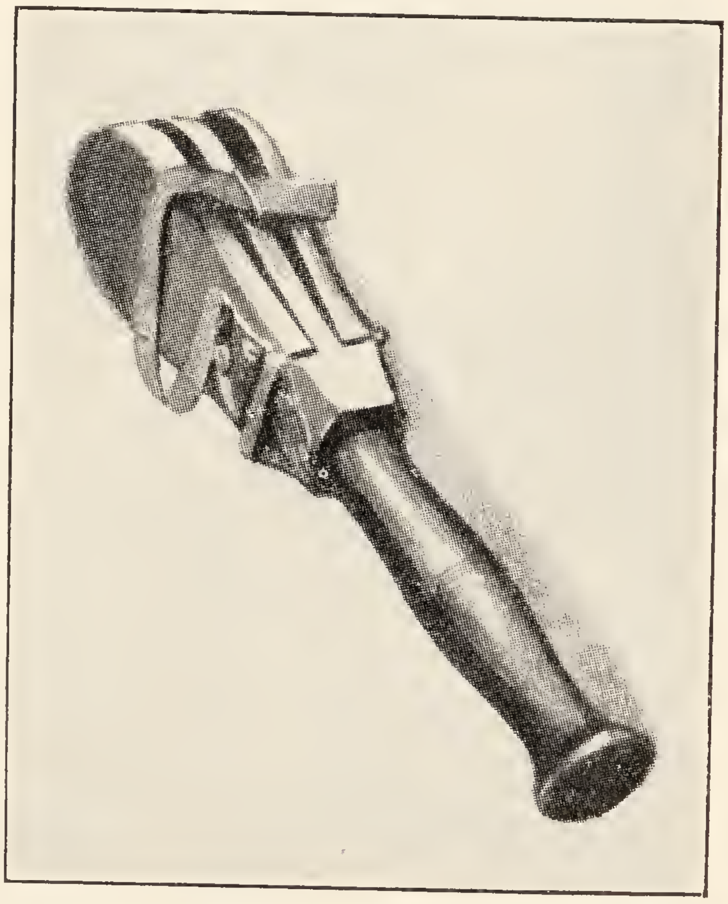
Vagyonukról a betegek belépésük után egy hónapon belül végrendelkezhetnek. Ha gyermekeik nincsenek, a ház rendelkezik vagyonuk fölött. Gyermekek esetén a ház gyermekrészt kap.

Több helyen a leprás aháznak *évjáradékot* fizet, pl. Pontoiseban 1315-ben a belépéskor 60 solidust és pedig ő maga, vagy egy jótevő, vagy a város. Nimesben a helybeliek 15 livret, az idegenek 25-öt fizetnek.

Különben a leprosoriumoknak vannak kertjeik, földjeik, szőlőik, nyájaik, dézsmáik, malomjoguk, faszedésük, vásárjoguk. Jótékony emberek életükben vagy végső akaratukkal ingatlanokat és ingóságokat ajándékoz-

nak nekik, kivált ételneműeket (kenyeret, búzát, sajtot, bort stb.). De alamizsnáért is könyörögnek s akiket a gyüjtésre kiküldöttek, azoknak csonkítatlanul kellett az alamizsnát a házba beszállítaniok. Két bélpoklos gyüjtött egy persely vagy tál előtt az útszélen, a templom előtt, a hidakon, a temetőkben stb. Bizonyos hónapokban a falukra és a városokba mentek gyüjtő körútra. Hágában januárban és februárban nyilt kocsin a városba jöttek nagy gyüjtésre. Elül a főnök, aztán a bábhordó, a dobos, a szolga, 1—2 cselédleány és néhány leprás. Júniusban és júliusban a Westlandba mentek a parasztokhoz és 800—900—1300 font sajttal tértek vissza. Ez a szokás csak a 17. század közepén szűnt meg.

A leprosoriumok *fő célja* a leprások elkülönítése lévén, a helyi körülmények szerint meg kellett jelölni a határokat, melyeket a leprásoknak engedelem nélkül átlépniök nem volt szabad. A kijelölés joga a magisternél volt, de sokszor maga a szabályzat megmondja, hogy a két hídon, a csatornán, a clausurán túlmenni tilos, vagy, hogy a szomszédos házakig elmenni szabad, de belépni már nem. A városokba menetelhez engedély kell, a kocsmák látogatása tilos. Idegenekkel, vagy a házon kívül étkezni, az esti harangszó *(ignisignum)* után künnmaradni, ételt-italt vagy ruhát kifelé eladni a szabályokba ütközik. A leprásoknak külön kápolnájuk, temetőjük, papjuk és templomukban hátul clausura van, hogy az istentisztelet alatt ki ne mehessenek. A szabályzatok szigorúan büntetik ezen pontok áthágását. Máshonnan is vannak rá adataink, hogy hosszas (2 évi) kizárást vont maga után, ha a leprás egészségesekhez betért és ott a maga edényéből másoknak italt adott; 24 botütés és 4 évi kizárás volt a büntetése a bordélyház felkeresésének; félóráig pellengéren állott, aki egészségesekkel vendéglőben lakozott. De magában a leprásházban is a bennlakó egészségesek és betegek külön háltak és étkeztek, lakóosztályaikat pedig fal választotta el. Az egészségesek ruhái a betegekéivel együtt nem moshatók. A leprások csak bizonyos kutaknál mosakodhatnak. Az éléskamra leprás gondnokának egészséges szolgája van, ki az ételekhez nyúl és az adagokat adja. A templomban az oltárt és a szerelvényeket nem érintheti. A papsággal a karba nem léphetnek, hanem imádságaikat a karon kívül végzik. Beteg papoknak, klérikusoknak és litterátusoknak külön breviáriumuk van és az egészségesekkel a karban nem énekelhetnek. A házban a nemek is élesen el vannak választva és ez szigorú ellenőrzés alatt áll. A férfiak a nők helyére nem léphetnek és viszont. Az egészséges nők a priorissa rendelkezésére szolgálnak a beteg nőknek; de ha ágyat vetni jönnek a férfi-leprásoknak, ezeknek a helyiséget előbb el kell hagyniok. A fajtalanság minden alakja szigorú büntetést von magára.

2. *Leprás betegek kereplője,* mellyel már messziről figyelmeztették a járókelőket közeledtükre. (A müncheni nemzetközi közegészségügyi kongresszus kiállításán.)

A szabályzatok rendezik a papi *imádságokat*, a misén való részvételt, a halottakról és jóttevőkről való megemlékezést, az évente háromszor vagy többször való gyónást és áldozást. Előírják a leprásoknak a *munkát*. Tág terük van benne a különféle *büntetéseknek*, melyek a házból való ideiglenes, sőt végleges kizárást is felölelik.

A *házasság* tekintetében eltérők a rendelkezések. Lilleben (1239.) annak, aki a belépés után házasságra lép, a házat el kell hagynia. De a házban házasok is vannak, bizonyára olyanok, akik belépésük előtt léptek házasságra; mert egy másik szabály említi, hogy a házaspár vasárnap együtt étkezhetik. Lisieuxban (1256.) csak két leprás léphet egymással házasságra, különben egyszersmindenkorra távozniok kell. Brivesben (1259.) aki még nem tette le a föltétlen önmegtartóztatási fogadalmat, házasság esetén kizáratik és távozhatik feleségével, de az ilyen akkor sem térhet vissza a házba, ha házassága felbomlik. A marseillei és tournayi szabályzatok tiltják, hogy a nő leprássá vált férjénél a házban lakjék. Dijonban a leprás még a városban sem lakhatik nejével együtt és a leprosoriumból eltávolítják az asszonyokat és gyermekeket.

3. Magyar szt. Erzsébet leprás betegeket tisztogat, mosogat. A háttérben egy belépő bélpoklos, kezében a kereplővel. (Fametszet az 1486. évi augsburgi passionáléból.)

Eddig a leprának csak szomorú oldalaival foglalkoztunk. De észre kell vennünk azt a nagy erkölcsi erőt, azt a lemondást és önfeláldozást, mely a középkorban annyi lepraháznak állandóan ápoló személyzetet biztosított. Bármennyire fog is haladni az orvostudomány a leprások sorsának enyhítésében és gyógyításukban, az emberiség sohasem fogja nélkülözhetni azt az áldozatos szeretetet, amelyet csak az igazi keresztény szellem adhat meg. Szerzeteseink e téren hősi munkát végeztek és végeznek ma is. Manilla szigetén a Philippinákon 1578-ban P. Juan Clemente alapított nagy leprásházat, mely ma is fennáll. A redemptoristák Surinamban áldásosan és áldozatosan működtek; Donders 30, Bakker 27 éven át; ez az utóbbi már harmadik, aki közülök áldozatul esett. A belga Deveuster József Damján Picpus-társaságbeli szerzetes 33 éves korától haláláig (1873—1889.) a Hawaii-szigetekhez tartozó Molokai szigeteken két poklos falunak volt papja. 700—800 poklos közt két helyen kellett istentiszteletet és ker. tanítást tartania, a betegeket gondoznia, orvossággal ellátnia, vigasztalásban részesítenie és temetnie az évi kb. 200 halottat. Mellette templomokat, kápolnákat, házakat épített, 1500—1800 koporsót ácsolt, asztalos-, festő-, és sírásómunkát végzett. 10 év után nála is jelentkeztek a lepra nyomai, amely sírba is vitte. Egy névtelen jezsuita-atya Bourbonban éveken át eljött néhány hétre a leprásházba és ápolta a betegeket, de 8 év után szintén leprás lett és Toulouseban 1871-ben halt meg. Columbiában Unia szaléziá-

nus 1888—95 közt működött az Agna de Dios pokloskolóniában, míg maga is áldozatul esett. Jezsuiták, redemptoristák, maristák, Mária oblatusai, a párizsi és lyoni misszióházak papjai, Picpus-társaságbeliek, fehér-atyák, szentlélek-atyák, szaléziánusok, irgalmasnővérek, franciskánák, dominikánák, a jó segély nővérei, a clugnyi és chambéryi József-nővérek, a Notre-Dame-nővérek, a marista-nővérek és a Pál-nővérek vezetnek a világ különböző pontjain poklosházakat.

2. *1002. Papok. Apácák.* — Az első magyar orvosok (szt. István idejében) *bencésszerzetesek* voltak. Ők voltak a pécsváradi (szt. István által szűz Mária és szt. Benedek tiszteletére alapított) kolostor első lakói. E kolostor többek közt négy betegápolóval és hat fürdőszolgával is el volt látva. *Linzbauer* szerint (Gyógyászat 1872. 157.) a kolostor első lakói montecassinói szerzetes-orvosok voltak. Ugyanő azután hosszasabban szól a külföldi és hazai *szerzetesrendek* orvosi szerepéről a 11—14. században. V. ö. *Demkó 84.* (eltérés az évszámban!). Mindenesetre szt. István bölcsességére vall, hogy hazánkba éppen a bencéseket telepítette le, kiknek rendi szabályaiban a *cura infirmorum* is bennfoglaltatik; (v. ö. J. *Schumacher:* Deutsche Klöster. Mit bes. Berücksichtigung d. Benediktiner- und Zisterzienserordens. Bonn, 1928. 104 művészi képpel).

3. *1006. Pestis?* — Éhinség és pestis az „egész világon", mely három évig tartott; (Magyarország nincs kifejezetten említve). *Linzb.* I. 2.

4. *1007.* és köv. *Ispotály. Xenodochium.* — Xenodochiumok (ispotályok) alapítása magyarok számára Rómában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Pécsváradon. („Balneorum servituti deputati, quos a stuba *stubarios* vocare possumus.") *Linzb.* I. 2, 4, 7, 26. 32. 69. A jeruzsálemi *hospitale*-ról l. még Árpádkori új okmánytár I. 51. 52.

5. *1015. Vízvezeték a pécsváradi monostorban.* — „Aque etiam conductu, qui omnes fratrum officinas circuiret, idem decoravimus monasterium." (Szt. István privilégiumában. Vatikáni magyar okirattár, 1889, I. sorozat, IV. kötet, 577.) Azonkívül a *Xedonochiumhoz* négy betegápolót *(ministri infirmorum)* és hat fürdőszolgát *(stubarii).* Linzb. I. 4.

Bátky Zsigmond, ki (a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi tárának Értesítőjében, 22. évf., 1930., 2. füz., 83.) alapvető értekezést írt a magyar ház eredetéről és a *stuba* szó magyarországi vonatkozásairól, figyelmeztet rá, hogy a Linzbauer idézte oklevél a 13. század elején készült, a pannonhalmi és pécsi alapító oklevél felhasználásával (v. ö. *Szentpétery Imre:* Szt. István király pécsváradi és pécsi alapítólevele; Értekezések a tört. tudom. köréből, XXIV., 10. szám, 1918.); a monostor azonban természetesen már 1015-ben fennállott s a *stuba* és a *stubarius* is járatos lehetett akkor ottan, amint germán földön csakugyan úgy is volt.

6. *1016* és köv. években: *Pestis* „per universum fere orbem"; (Magyarország nincs külön említve). *Linzb.* I. 6.

7. *1035. Törvényszéki orvostan. Emberölés. Erőszakos nemi közösülés. Mérgezések. Sebzések.* — Szt. Istvánnak ezekre vonatkozó törvényeit kivonatosan közli *Linzb.* I. 7., a Corpus juris Hung. után. A teljesebb és hitelesebb szöveg (az admonti kódex után) az *Árpádkori Új Okmánytárban* (I. 3—14.) található. — Mai szemmel nézve talán különös, de úgy van, hogy szt. István még a szándékos gyilkosságra sem szabott halálbüntetést, hanem csak 110 aranypénznyi bírságot. Ebből 50 pénz jutott a királyi kincstárnak, ötven az atyafiaknak, 10 pedig a békítő, fogott bíráknak. Tehát a vérdíj, a gyilkos fejének megváltása mindjárt szt. István idejében életbelépett. A véletlen emberölés bírsága csak 12 aranypénz vala.

Ha szolga szolgát ölt, a kár a gyilkos urát érte; mert ennek oda kellett adnia gyilkos szolgáját a megölt helyett, vagy pedig újból megvennie a megölt szolga urától. A hitves-gyilkosságért az ispán 50, a katona 10, a közönséges ember 5 tinót fizetett a meggyilkolt nő rokonainak. Ezen látszólag enyhe büntetéseknek az a magyarázata, hogy szt. István e bírságokon kívül a gyilkosokat a törvényszerű vezeklésnek (poenitentiának) vetette alá. Ez pedig abban az időben borzasztó szigorú volt. Például a szántszándékos gyilkosságért hét évig tartó vezeklés volt kiszabva s az kezdődött 40 napi kenyéren és vizen való böjtöléssel. Azután egy évig ki volt tiltva a gyilkos a templomból, bort vagy más szeszes italt nem ihatott, az ünnepeket kivéve mindig böjtölnie kellett. A második és harmadik évben még mindig böjtölnie kellett ugyan, de, ha akarta, egy dénárral, vagy három szegény megvendégelésével kedden, csütörtökön és szombaton a böjtöt megválthatta. A 4—7-ik évben pedig évenkint három negyvennapi böjtöt kellett neki tartania kenyéren és vizen, szőrruhába öltözve karácsony, húsvét és szt. Istvánnap előtt. A véletlen gyilkosságért az egyházi törvény negyvennapi, kenyéren és vizen való böjtöt szabott és öt évig a pénteket mindig kenyéren és vizen kellett megtartani. A hitvesgyilkos vagy apagyilkos még szigorúbb, életfogytiglan való elégtételre volt büntetve (pl. az ünnepeket kivéve, soha semmit sem volt szabad ennie délután 3 óra előtt). Leggyakrabban persze azok közt fordult elő a vérengzés, akik a kardot mindig oldalukon hordozták, tehát az urak és katonák közt. Gyökeresen ki akarta e vérengzéseket irtani szt. István s azért azt hirdette ki rettentő fenyegetések közt, hogy senki béke idején a kardját ki ne rántsa. Ha pedig valaki csupa vakmerőségből kardját mégis kirántja, azon karddal ölendő meg.

A hamisan esküvőt *keze levágására* ítélte szt. István. Megengedte azonban itt is a váltságot. Az úr a kezéért 50 tinót, a közember 12 tinót fizetett. Azonkívül a hamisan esküvőt is átadták a püspöknek, hogy vezeklést (elégtételt) szabjon rá.

A rabszolgálókon elkövetett első *erőszakos nemi közösülést* ostorozással, a másodikat ostorozással és hajlevágással, a harmadikat szabadságvesztéssel és rabszolgasággal büntette szt. István. A rabszolgaságból azonban kiválthatta magát. Ha a szolgáló teherbe esett és szülés közben meghalt, a fajtalankodónak a meghalt helyett másik szolgálót kellett adnia a kárvallott úrnak. Ha nem szabad ember, hanem szolga követte el az erőszakosságot, más szolgálójával, mindjárt ostorozásra és hajlevágásra ítélték. Ha pedig a szolgáló szülés közben meghalt, a szolgát eladták és ára felét a szolgáló urának adták, másik fele az eladott szolga urának jutott. *(Karácsonyi,* 50—52.)

8. *1061. Bőrbajok. Scabies.* — A szt. Gellértről szóló legendákban, (melyek 1061—75. közt készültek) egy parasztemberről olvasunk, kinek oly visszataszító varrja volt a fején, hogy még a monostor kapuján sem engedték belépni. Mégis segíteni akartak rajta: szt. Gellért köpönyegét horogra akasztva, keresztalakban lóbálták a feje fölött, s a var földre esett, a beteg meggyógyult. Valamennyi bőrbaj közt leggyakrabban a *rüh*-vel, *scabies*-szel találkozunk régi emlékeinkben. A *scabies* alatt azonban sok mindent értettek. Nem szólunk a scabies *gallica* = syphilis és a *scabies norvegica* = lepra kifejezésekről, amelyeknél a diagnózisbeli tévedés helyett valószínűleg csak nyelvbeli abusus forgott fenn. Ha azonban néhány scabiesként leírt régi esetet áttekintünk, rögtön látjuk, hogy ott az impetigók, eccemák,

prurigók, toxidermiák stb. tarka egyvelege gazdagította a valódi rüh kórképét. Találunk azonban leírásokat is, melyekben világosan fertőző betegségről van szó: „felette szűkség az franczus es rűhes embertűl magunkat onunc",[1] vagy „mint a rűhes juhokat, kí-rekesztenék a jámborok-kőzzűl, hogy meg ne rűhesítsék az egészséges tagokat".[2] Rendszerint azonban a rüh szóval hajdan sokféle bőrbajt jeleztek. *Dudith* András egy esetében például, melyet egy, 1578. okt. 26-án *Monavius* Péterhez címzett, de a nagy közönségnek szánt levelében leírt, egy „nemes" *scabies perpetua sicca*-ban szenvedett, s a leírásból látszik, hogy pruritus universalisa lehetett. Ő sarsaparillával, guajakfőzettel, higanykenőccsel eredménytelenül kezelte, míg *Pedemontanus* a beteget antimonnal meg nem gyógyította. *(Nékám* 36., hol egész fejezet szól a rühről orvostörténeti szempontból, bő forrásutalással; továbbá l. MOE II., a tárgymutatóban.)

9. *1075.* — *a) Savanyúvízforrás* Esztergom mellett. „Rivulus decurrens iuxta fonticulum, *qui habet aquam quasi acidam.*" (I. Géza okmányában. *Linzb.* I. 12.) — *b)* A szt. Benedekrendiek *ispotálya* (xenodochiuma) a Garam mellett *(Linzb. Eg.* 21.)

10. *1082/3. Lepra.* — *a)* „Magna via, quae... descendit ad locum, qui dicitur *puteus leprosorum.*" (Veszprémmegyében.) „In villa Scerente habet ecclesia... tres servos, hospites *jobagy* septem, *calefactores stubae* (hypocausti) quatuor. *(Fejér,* Cod. VI. [2.] 351., *Linzb.* I. 13., MOE I. 172. — *b)* A *bélpoklosság* szóról lásd MOE II. 287. — *c)* Szt. István sírjának felbontásakor csodálatos illat volt érezhető, melynek beszívására a leprások bőre megtisztult, a béna emberek meggyógyultak *(leprosi mundam cutem, paralytici salutem... meruerunt.)* Szt. Imre sírjánál és szt. László temetésekor is történtek, a legenda szerint, hasonló csodás gyógyulások. *(Nékám:* Adatok a lepra történetéhez hazánkban. Orsz. Orvos-Szövetség, 1906. évf. 171. Számos más történeti adattal, forrásutalásokkal, melyek az eredetiben nézendők meg.)

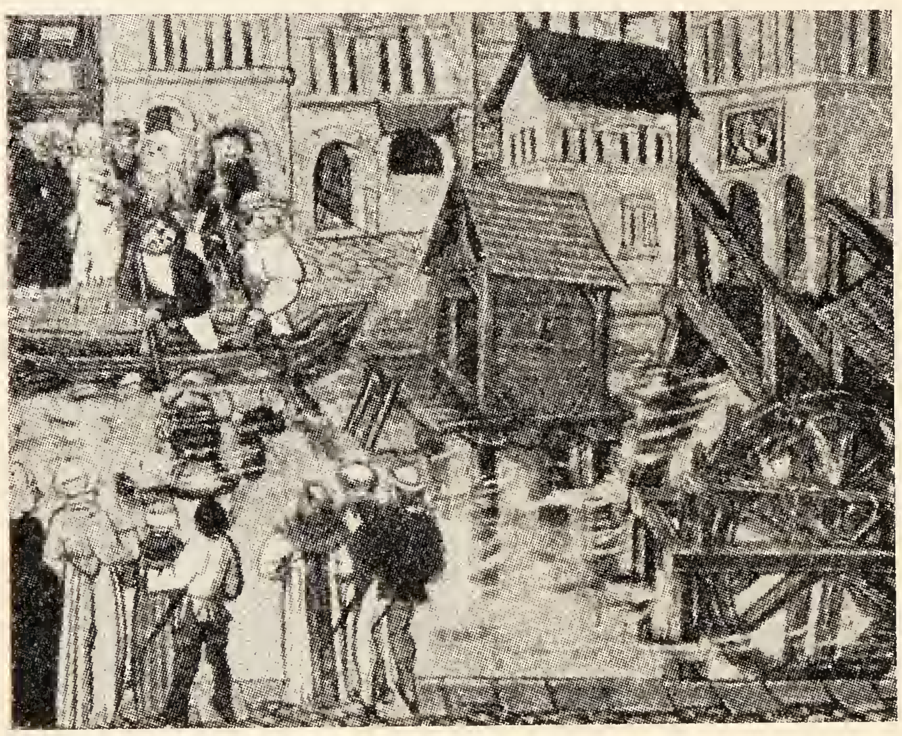
4. *Szűz Mária a harcokban megsebesült szt. László fejének sebeit gyógyítja.* (A szt. Lászlóról szóló vatikáni képes kódexből.) 14. század.

11. *1090. Fürdők.* — Szt. László a szt. Jobb tiszteletére klastromot alapít és *duos domos abluentium* csatol hozzá. (*Nékám,* 5. V. ö. 1169. évszám „Fürdők".)

Salamon Ferenc szerint (*Száz.* 1876. 798.) már a honfoglaláskorabeli magyarok tisztaságkedvelő nép voltak, épp úgy, mint a mohamedánok. A tisztaság kedvéért mondhatni kopaszra nyiratkoztak, a fürdés pedig rendes szokásaik közé tartozott, szintúgy tábori bútoraikhoz a *fürdő,* mely oly kényelmes és célszerű volt, hogy Konstantin császár is utánozandónak tartotta és a tábor rendezőjének meghagyta, hogy számára mindig álljon készen a turk fürdő, vagyis a szkita csergát, bőrmedencével.

[1] Félegyházi: Az keresztieni igaz hitnek reszeiről való tanítás. Debr. 1580.
[2] Pázmány: Igazságra vezető kalauz. Posom, 1623. 313.

12. *1092. Törvényszéki. Istenítéletek* (ordalia). — Ezekről részletesebben szól Linzb. Eg. (100—103. old.). Nálunk különösen a *tüzesvas-próba* divatozott s ez szt. László idejében érte el virágzásának tetőfokát. László király decretumainak (1092.) II. könyvében a 28. fejezet intézkedik az istenítéletekhez szükséges tanuk felől. Lipót osztrák herceg *Constitutio criminalis*-a (1224.), mely úgylátszik nálunk is többszörös alkalmazást nyert, az önvédelem közben elkövetett *gyilkosság*, a *leányrablás* és becsületes nőn történt nemi *erőszak* esetén rendeli el a tüzesvas próbáját. Szt. László után már csak erősen megszorítva alkalmazták. A *budai városjog* (1242—1421.) 338. szakasza már mellőzi ezt és a forró víz próbáját s helyettük az eskütevést írja elő. Az 1279. évi nemzeti zsinat eltiltotta a papságot az ordaliákban való részvételtől. A II. Endre idejéből való *Váradi Regestrum*-ban (v. ö. *Borovszky*) felsorolt 389 istenítéleti eset közül háromszázon felüli pörben vették igénybe a *judicium ferri candentis*-t. Ezenkívül a hideg- és forróvízpróba, nemkülönben a *szennyvíz-* (aqua polluens-) *próba* is divatban volt nálunk, mint féltékenységi próba (lex et proba zelotypiae), mikor is a hűtlenséggel gyanusított nőnek igen keserű vizet (*aquas amarissimas)* kellett innia s ha ettől hasmenést kapott, akkor a vádlott asszonyt megátkozták. (Ilyenféle féltékenységi italpróba már a régi zsidóknál is divatban volt és némely kezdetleges népnél ma is megvan; v. ö. *Franz* II. 309., hol kitünő fejezet olvasható az istenítéletek nemzetközi történetéről.) E képtelenségeknek csak Mátyás király vetett egészen véget 1464-ben és 1471-ben kelt rendeleteivel. A *forróvízpróba* alkalmával gyűrűt, követ vagy más tárgyat kellett a vádlottnak forró vízzel telt üstből kivennie. A *hidegvízpróbában* a vádlott jobb kezét a bal lábához kötötték, folyóba vagy tóba dobták, derekán hosszú kötéllel (5. kép). Ha elmerült, ártatlan volt; ha fenn maradt, akkor bűnösnek ítéltetett, azon felfogás alapján, hogy a *boszorkányok, bűbájosok testük* súlyát elvesztik, illetőleg hogy a tiszta víz ezeket kiveti magából. A *tüzesvaspróbánál* a vádlotthoz a következő kérdést intézték: „Testvér! Tiszta vagy-e ettől a bűntől, mellyel vádolnak?“ (Frater! es justus (mundus) ab hoc crimine, de quo accusaris?) „Tiszta vagyok.“ (Justus sum.) Erre a vádlott kezeibe veszi (a tett súlyossága szerint 1—3 fontnyi) izzó vasat, s azt 9—12 lábnyi távolságra viszi (vagy mezitelen lábbal az izzó ekevasra lép) e szavakat mondván: az Úr Jézus Krisztus teste által, kit magamhoz vettem, nem bízván semmi babonában, gonoszban vagy füvek erejében — veszem a vasat (lépek a vasra). *Per illud corpus Domini nostri Jesu Christi, quod hodie sumsi, non confidens in ullum maleficium, nec in virtutibus herbarum, accipio hoc ferrum.* Midőn ez megtörtént, azt a kezet (vagy lábat), mellyel az

5. *A hidegvízpróba.* (Diebold Schilling luzerni krónikájának miniaturája, a 15. századból.)

izzó vasat tartotta (vagy rálépett) bekötözték, a köteléket a káptalan pecsétjével lepecsételték s azt csak harmadnapra a vádlónak s népnek jelenlétében bontották fel. Ha a kéz (vagy láb) sértetlennek mutatkozott, a vádlott ártatlannak nyilváníttatott s a vád alól fölmentetett. Nincs tudomásom róla, hogy olyan hazai képábrázolások maradtak volna, melyek az egész procedura menetét feltüntetnék, de a bambergi székesegyházban II. Henrik (szt. István feleségének, Gizellának, fivére) szarkofágján látható dombormű (6. kép) fogalmat ad róla. A Váradi Regestrumban felsorolt tüzesvaspróbákról lásd Borovszky és Karácsonyi említett kiadványát (a tartalomjegyzékben, 339. old. *„Homicidium“* címszó alatt; továbbá a 347. oldalon *„Meretrix“*, a 372. old. *„Veneficium“*, a 375. oldalon *„Vulneratio“* stb. címszavakat. Különösen érdekes az 1217-ből való adat (u. o. 215.),

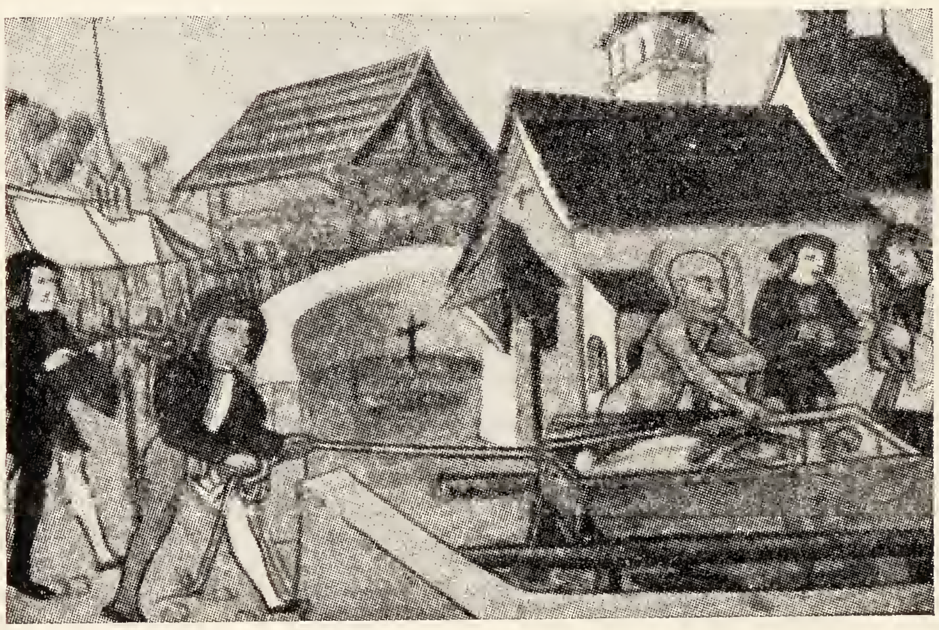
6. *A tüzesvaspróba.* Dombormű a bambergi székesegyházban, II. Henrik szarkofágján. — Németország királya (római császár), II. Henrik és a felesége, Kunigunda, közös akarattal szűzességi fogadalmat tettek. Fondorkodó nyelvek kétségbevonták a császárné érintetlenségét, ki bizonyságtevésül tüzes ekevasakon lépeget végig s megnyeri a próbát.

mely szerint egy Beli nevű jobbágy tüzesvaspróbára jelentkezik Váradon, annak bizonyítására, hogy a nővére, kit Miklós elrabolt, nem feslett életű nő: *non est meretrix.* A tüzesvaspróbát nemcsak Nagyváradon, hanem Esztergomban, Budán, Aradon és Kolozsvárott is végezték. Az *ősmagyar* istenítéleti próba különben gyilkossági esetekben nem ez volt, hanem a *tetemrehívás,* (halálújítás), mely még a 18. században is használatos (Udvarhelyszék, 1740.), s melyet az erdélyi országgyűlés, mint a kereszténységhez nem illőt, 1594., 1649. és 1653-ban ismételve megszüntetett. (7. kép.) Lásd róla: *Balássy Ferenc* (Új Magyar Múzeum, VIII., I. 189—199.) és *Ethnographia* 37. évf., 1926. 4. szám, 195. („Tanuságra való példabeszédek“ c. kézirat a gr. Zichyek zsélyi levéltárában.)

13. *1092. Szüzesség védelme. Erőszakos nemi közösülés. Kéjnők.* — Szt. László törvényei (v. ö. *Linzb.* I. 15. és MOE I. 190.) oly keményen bün-

tették azt a férfit, ki erőszakot követett el, mint a gyilkosokat. Későbbi törvényeink is nagy súlyt fektettek a szüzesség védelmére.

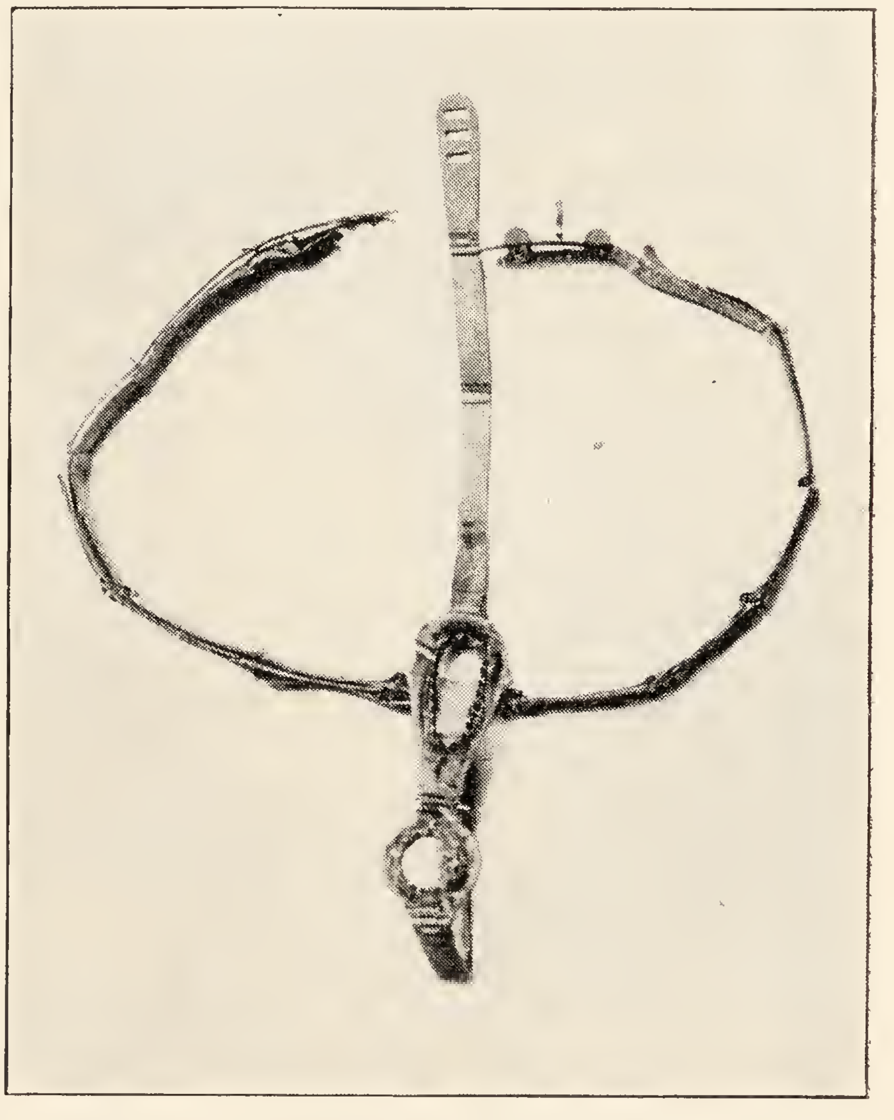
A nép, a szerelmes és féltékeny férfi nem mindig és nem mindenütt elégedett meg a női érintetlenség törvényes védelmével. Némely afrikai törzs férfiai nem engedik ki a házból az asszonyt, mielőtt a külső nemzőrészek elé nem kötnek egy szitadarabot vagy bizonyos kagylókat, sőt az *infibuláció* egy nemével is igen gyakran találkozunk a Keleten (gyűrűvel fűzik össze a két nagy ajkat) s azt is megteszik, hogy fölsebzik a hüvely falát vagy a kis ajkakat és heges összenövéssel zárják el többé-kevésbé az introitust. Az európai népeknél (a keresztes hadjáratok óta) az ú. n. *szüzességi övek* (Keuschheitsgürtel, ceintures de chasteté) voltak divatban hosszú évszázadokon át, egész a legújabb időkig, (Spanyol- és Franciaországban még a mult század kilencvenes éveiben is gyártottak ilyeneket, 300—500 frankért árusítva darabját!). Kétségtelennek tartom, hogy hajdanában itt-ott nálunk is használták ezeket a furcsa instrumentumokat, bár határozott adatokról nincsen tudomásom. A Nemzeti Múzeum régiségtárában is látható egy ilyen öv (Blum Sándor ajándéka, Felsővásárról), mely talán a 16—17. századból való s teljesen hasonló ahhoz az övhöz, mely a londoni Toussaud-múzeumban őriztetik (képét lásd *Fuchsnál*, 195. old., 170. kép). A N. M. öve acélból van, mozgatható ízekre osztott, elől karikás csattal, melyre lakatot lehetett akasztani; belül fehér bőrrel, kívül vörös bársonnyal van bevonva .A vulva és az anus nyílását éles, kiemelkedő vasfogak védik körös-körül. A szüzességi övek bővebb tárgyalását és irodalmát lásd: *Ploss—Bartels* I. 557—562. és *Fuchs* 195., 332—343.

7. *A tetemrehívás próbája.* (Diebold Schilling krónikájából.) A gyilkossággal gyanusított egyén a hulla sebhelyét érinti s ha ez vérezni kezd: ő a tettes.

14. *1095. Törvényszéki orvostan. Gyermekölés. Rontás. Megkötés. Boszorkányok. Strigák. Veneficium.* — Kálmán király decretuma („mulieres partum suum necantes, archi-diacono allatae poenitentiam agant"). *Linzb.* I. 16. — Ugyanitt említi Linzbauer a Kálmán király decretumainak híres 57. fejezetét: „De *strigis* vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat." *Komáromy* (bevezetés, XV. old.) szerint Könyves Kálmánnak ezt a kijelentését nagyon félreértették. A strigák létezését már a longobárd királyok (péld. Nagy Károly) is tagadták. A varázslók általánosan elfogadott neve a *maleficus* volt s Kálmán nemcsak hogy nem tagadta meg a bűbájos varázslók, boszorkányok üldözését, hanem ugyanott a 60. fejezetben határozottan intézkedik a *maleficusok* megbüntetéséről. Eszerint tehát a *strigákra* vonatkozó kijelentést valószínűleg a Nagy Károly capitularéi és az egyház akkori tanítása szelleméből folyónak tarthatjuk. *Komáromy* szerint az sem lehetetlen, hogy első királyaink a *striga* elnevezést az ős pogány vallás jósnőire, talán papnőire alkalmazták. Ezt némileg támogatja az: ha a strigákat éjjeljáró vampirszerű embervértszopó lényeknek tartották volna, amilyeneknek longobárd királyok és Nagy Károly törvényeiből előttünk állanak, akkor valószínűtlen, hogy ilyen, nem is emberi lényeket vallásoktatással, böjtöléssel akartak volna téríteni. Azt pedig, hogy szt. László még ítélkezik a strigákról, ellenben Kálmán azt feleslegesnek tartja,

némileg indokolhatjuk Kálmán dekretumai előszavának azon szavaival, melyekkel kiemeli, hogy szt. László még kénytelen volt a pogányság maradványai ellen szigorú törvényeket hozni, de Kálmán látva, hogy a hit teljesen megerősödött, nem tartotta szükségesnek a szigor alkalmazását. Gyanítani lehet, hogy László király idejében még voltak pogány varázslónők s Kálmán idejében már nem. A váradi regestrumban tizenkét esetben találunk vádat emelve, *veneficium,* tehát *boszorkányos megrontás* miatt. Hogy a veneficium itt is *nem egyszerű mérgezést,* hanem betegségnek vagy halálnak varázserővel való előidézését jelenti, bizonyíthatjuk a regestrum következő feljegyzéséből: „Vadu, (a beregi erdők őreinek egyike) vádolja Vulkánt, hogy leányát *méregitallal* ölte meg: impetit pro occisione filiae suae per *potionem.*" — Tehát a közönséges mérgezés világosan megvan különböztetve a veneficiumtól. (A regestrumnak, Karácsonyi—Borovszky kiadása, 184. old.) Az egész középkoron át nem tudunk boszorkányokról adatokat felmutatni, azt azonban, hogy a bűnösök közé számították őket, mutatja, hogy a pallosjogot adományozó okmányok némelyikében az *incantatorok, ráolvasással igézők,* fel vannak említve; így pl. a Károlyi Merhárdnak adományozottban. Buda városának statútumai is a *varázslókat* első alkalommal ugyancsak pellengérre állítással büntetik, de az e hibába visszaesőt már máglyahalálra ítélik. E statútumok valószínűleg a 15. század elejéről származnak. A Jus tavernicale (*Kovachich* cap. 87.) is máglyahalálra ítéli a szentségekkel visszaélést elkövető varázslókat (V. ö. MOE I. 217.)

8. *Szüzességi öv.* (Nemzeti Múzeum régiségtára; Delhaes-hagyaték.)

Fraknói, Csánki, Schönherr nyomán van némi tudomásunk arról, hogy *Beatrix* királynő saját *magtalanságát* a Korvin János anyja, (a szép boroszlói polgárleány, Borbála), *megrontásának* tulajdonította; de hogy ez a vád perré fejlődött volna, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy abban az időben, sőt sokkal később is, az orvosok nagyrésze is hitt a *rontásban* (vesztésben; v. ö. MOE. I. 95.; II. 288., 308.). Egyik kolozsvári boszorkánypörben (1584.; *Komáromy,* 64.) azt vallja a tanu, hogy „egy gyermekemnek vesze meg a lába; összevesztem vala penig Szelesnével azelőtt. Vím a leánkát *egy orvosnak* és az orvos mingyárast azt mondá, hogy mely asszonnyal megháborodtam, az *vesztette meg* a gyermekemet." (Lehetséges különben, hogy itt az „orvos" alatt nem kell szükségképpen medicinae doctort érteni, hanem csak valami empirikus kuruzslót.) — A *megkötésről* (MOE. I. 96.) való hit (ném. *bindezauber*) mindenesetre az emberiség öröklött, ősi babonái közé tartozik; már a görögöknél megvolt, a magyar kifejezésnek egé-

szen megfelelő alakban: *katadesmos* s a bibliában is ismételve előfordul, (erről s az idevágó irodalomról l. *Pradel*, 327.; *Weinreich*, a tárgymutatóban „Binden und Lösen", „Bindezauber" címszók alatt; *Stemplinger*, 56., 76.; *Seligmann*, 349. és köv., továbbá a 2. kötet végén levő tárgymutatóban; a 362. és 365. oldalon magyar vonatkozások; *Franz*, II. 178. stb.: az *impotencia* és a *magtalanság* összefüggése a *ligatio*-val; *„benedictio thalami"* ifjú házasoknál, a lakodalom alkalmával, III. Frigyes német császár lakodalmán is, a rontó és kötő démonok és maleficiatorok ellen; egész sorát közli az efféle benedikcióknak; VIII. Ince bullája, 1484-ben, megerősíti, hogy az impotencia oka efféle rontás vagy kötés is lehet. A keresztény egyház felfogásáról a sexuális megkötés [*impotentia ex maleficio*, v. ö. Bethlen Gábor és II. Lothár burgund-lotharingeni király esetével] dolgában az *incubus*-ról és *succubus*-ról l. *Magnus:* Sechs Jahrt. 110. és köv.). — Hogy még a 18. század végén is mennyire uralta a *magyar népet* a megkötéstől eredő impotencia hite, azt mulatságosan illusztrálja Kis János evang. szuperintendens Emlékezéseinek (1890. 195.) egy helye, hol a következőket olvassuk: „Három győri barátimmal s kívált saját szívemmel többször tartott tanácskozásom eredménye az lett, hogy egy tisztes falusi mesterember leányával kézfogást tartottam s azután nemsoká házasságom készülését a szentszékről kihirdettem. Az előszeri kihirdetés után a következő esetecske történt. Hallgatóim között volt egy a vidéken igen elhiresült *javos*, ki többféle nyavalyáknak, különösen veszett kutyák harapásának gyógyításában mind embereknél, mind barmoknál sok helyeken használtatott, s egyszersmind a bájoláshoz igen értőnek tartatott s azért a köznép előtt maga iránt bizonyos félelmet támasztott. Ez ünnepélyes tiszteletet jelentő ábrázattal bejött hozzám s kérdésemre mi jót akar, ily formán válaszolt: édes tisztelendő uram, sok rossz ember van, kik az új házas férjeket meg tudják kötni, s gyakran *meg is kötik*. Mi ugyan igen szeretjük tisztelendő uramat, de nem tudjuk, kiben mi lakik; találkozhatik olyan is, ki ártani akarna. Azért jöttem ide, hogy tanácsot adjak, hogyan lehet ilyen alkalommal minden ártalmas mesterséget semmivé tenni. Csendesen végighallgatám beszédét s mosolyogva kérdém, miből állana tanácsa? Felelete az volt, hogy csekélységből, csak mátkám harisnyakötőjét kellene elkérnem s egy vagy két napig lábomra kötnöm. Minden tőlem kitelhető módon igyekeztem az ily babonaságot fejéből kiverni s őtet józanabb gondolkozásra bírni; de semmire sem mehettem vele, csak ismételve kért, hogy ne vegyem a dolgot tréfára. Végre komolyan megmondtam neki, hogy okos ember semmi affélét el nem hihet, mi a józan észszel ellenkezik, s biztattam, hogy próbálja meg énrajtam minden bűvös-bájos mesterségét, s ha nekem ártani tud, akkor hiszek neki, de másképp nem. Ekkor nem ugyan haraggal, mivel mindent nyájas hangon mondottam, de sajnálkozása ismételt nyilvánításával mene el tőlem; s én és mátkám a háromszori hirdetés kitöltével az 1796-nak egyik nyári hónapjában egymással minden olyan következmények nélkül, milyenekkel ezen ember ijesztett, ünnepélyesen összekeltünk."

További *magyar* adatok: *a) Ipolyi* II. 158. (tétemény, rontás, kötés magyarázata; egy nagykárolyi boszorkányper adata szerint a megkötés abban áll, hogy az „embernek párnájába, ágyába, a barmok jászolába vagy aklába egy kötés cérna tétetik, s átkot rá mondván, ami csodás kötések és csomók voltak a cérnán, úgy a megátkoztatott embernek s baromnak összefonódott és csomósodott a béle, az inai és minden ere, és ez kötésnek neveztetett"). — *b)* „Akit *megkötnek férfiségében:* lopd el annak az asszonynak az ingvállát, hugyozzál által a jobbik ujján, meggyógyulsz." (Régi magyar babona; T. T. 1894., 393.) — *c)* Magyar orv. és term. vizsg. munkálatai, 1875., 290.; (mi a különbség a kötés és a rontás között?) — *d) Kertész*, 76.; (a *ligatura* már a Védákban s az ónémet ráolvasásokban is előfordul, de nálunk való nagy elterjedtségére jellemző, hogy a boszorkányokat csak Magyarországon nevezték latinul *ligantes*-eknek; a debreceni emlékekben állandó jelzőjük az *oldó-kötő*. Később a *megkötés* általában a *megigézés*, *megbabonázás* értelmét vette föl: „megkötni valakinek a puskáját". A kötéssel való bűbájoskodás emléke maradt meg az efféle szólásokban: *meg van kötve a kezem* [nem tehetek semmit], *erejét megkötötte Isten* [Pázmány], *majd megkötöm a nyelvedet, megköti magát, ráköti magát* a leány valakire [szerelmi megbabonázás], az ördög a tudatlanok szemefényét *megköti* stb. A kötés felbontása az *oldás:* megoldik a nyelve valakinek stb.).

Könyves Kálmánnak, illetőleg az ő idejében tartott magyarországi egyházi zsinatnak rendelkezéseit a *rontók* és *részegeskedők* dolgában l. a Magyar Nemzet Története II. köt. 235—236. oldalán.

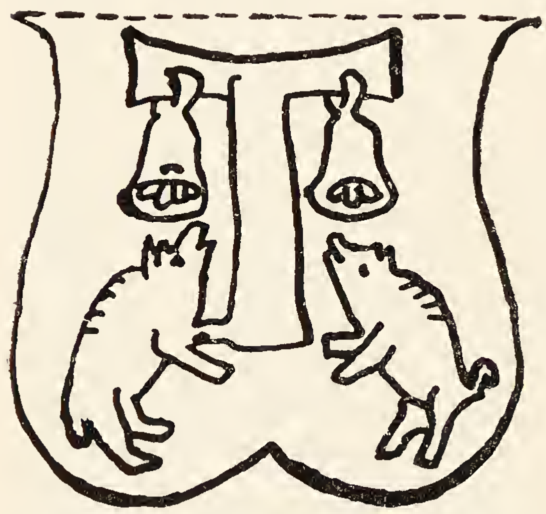
15. *1095. Pestis. Szt. László füve. Csaba íre.* — „Ladislaus... Fatali conceptus aegritudine mortalitatem exuit" *(Linzb.* I. 16.). — A Gentiana cruciatáról (Csaba íre-fű), mint a pestis ellenszeréről, mellyel szt. László e veszedelmes betegség fölött győzedelmeskedett *[in herba cruciata de peste triumphavit]*, a pestisről, mint Isten veréséről a kereszténység elleni lázadás miatt: lásd Irodalomtört. Közlemények XI. (1901), 408. és köv. — „A 15—20 cm. magas és sötétkék virágú *Gentiana cruciata* (keresztfű, szt. László király füve), melynek a gyökere parenchimája úgy néz ki, mintha nyíllal vagy lándzsával keresztbe szúrták volna (tehát *szignatúrás* növény), régen mint pestis elleni orvosi növény nagy hírnek örvendett. A magyar hagyomány szerint ezt a hatását szt. László királyunk ismerte fel. *Hohenberg* az ő „Adeliche Land- und Feldleben" című munkájában erre vonatkozólag azt mondja, hogy „das Kraut wird in Ungarn *Szent Laslo kiroly five,* d. i. St.-Ladislaus-Kraut, *Flos Sancti Ladislai,* genannt, weil, als zurzeit des hl. Ladislaus die Pest in Ungarn stark grassierte, habe er Gott auf freiem Felde herzlich und andaechtig gebethen, dass, wenn er mit dem Pfeile in die Höhe schiessen würde, auf welches Kraut der Pfeil liegen bleiben würde, dasselbe soll für die Contagion Hilfe leisten: so sey es auf die *Cruciata* oder Modelgeer gefallen. Und damit seyen alle diejenigen, so es gebraucht haben, von der grausamen Pest erlediget worden; wie Carolus *Clusius* in seinem *Nomenclator botanicus* bezeuget". *Clusius* után az összes régi magyar botanikusok is átvették ezt a mondát,[1] de talán mondanom sem kell, hogy a pestis ellen semmiféle specifikus hatása a Gentiana cruciatának nincsen, épúgy, mint a vizibetegség ellen sincs; bár nem is olyan régen egy magyar tanító *csalhatatlan* medicina gyanánt ajánlgatta e baj ellen. Sokkal több figyelmet érdemel köszvény elleni hatása, melyről a régi orvosok igen sokat tartottak s *Boerhave* volt az első, ki a podagra gyógyszeréül ajánlotta. *Cullen* angol orvos szintén nagyon dícséri enemű hatását, de azt mondja, hogy csak akkor lehet rá számítani, ha legalább is két évig megszakítás nélkül élünk vele. Érdemes volna kísérleti úton is tanulmányozni, hogy állandóan alkalmazva nem korlátozza-e valóban a szervezet húgysavtermelését? *(Magyary,* 191.) — Szt. László füvének legendáját l. még: *Bunyitay:* Szent László király emlékezete (1892.) 30. old. (Ebben a könyvben a szent király koporsójánál történt csodás gyógyulások is felsorolvák a 37., 42., 86. stb. oldalon.)

16. *(11. század.) Antoniták ispotálya és szegényháza Pozsonyban és Darócon.* A pozsonyit szt. László alapította s szt. Antal betegápoló rendjére (az antonitákra) bízta, ezért *Szent Antal-kórházának* is nevezték, s csak szt. Lászlónak szentté nyilvánítása után ajánlották a kórházat az ő oltalmába. Nyilván az ispotály után kapta a város falain kívül fekvő külváros az Ispotály-Újlak *(Spitalneusiedel)* nevet. Később (1397-ben), midőn a háborús viszonyok miatt az ispotály hanyatlásnak indult, gondozását javadalmaival és jogaival együtt a város vette át. A polgári ápolóintézet házait, jószágait és összes jövedelmeit a házfőnök kezelte, kinek gondozása

[1] V. ö. Nyelvtörténeti Szótár, 1. 1030; Csapónál 261. old., Veszelszkinél 235. old. Utóbbi azt írja, hogy „*sarlós nap* táján találta legelőször virágzásban, a sámsoni kaszállókban", továbbá, hogy a gyökerét moslékhoz keverve adták *sertések döge* (sertésvész? orbánc?) ellen.

alatt a háznak összes férfi- és nőlakói állottak. Ez állást 1526—27-ben Schneider György töltötte be. (*Danninger* 97.)

Az antonitáknak egy másik nevezetes kolostora a Szepességben, *Darócon* volt. Ma már egészen jelentéktelen tót falu (Dravce, németül Drautz), a Csötörtökhely és Lőcse közti országút mellett, gót stílusban épült templommal, melynek igen értékes falfestményei vannak. Az újabb kutatások értelmében ennek a templomnak semmi köze sincsen a keresztes lovagokhoz, mint azt *Weber Samu,* hibásan értelmezve a *cruciferi* kifejezést, „Zipser Geschichts- und Zeitbilder" (Lőcse, 1880.) című munkájában állította (erről bővebben lásd *Kőszeghy* 4—5. E helyen is kifejezem köszönetemet Ernyey Józsefnek, hogy erre az értekezésre fölhívta figyelmemet). *Wagner* (Anal., III. 163.) meggyőzően bizonyította be, hogy ez a kolostor a szt. Antal-rend (ordo *cruciferorum* S. Antonii de Daroc) birtokában volt. Ez a rend, mint *laikus* betegápoló-rend 1095-ben, Saint Didier de la Mothe-ban, Franciaországnak Vienne nevű provinciájában alakult meg, hol szt. Antal eremita csontjait a 11. században elhelyezték és csak 1228-ban lett belőle igazi értelemben vett szerzetesrend. (V. ö. *H. Detzel:* Christliche Ikonographie, II. 85.) Ján *Vencko* (Dejiny Štlavnického opátstva na Spiši. Rózsahegy, 1927, 37.) viszont azt állítja, hogy a daróci kolostor a templáriusoké volt; holott ezt a rendet már 1312-ben feloszlatta egy pápai rendelet (s ennek hazánkban is eleget tettek), míg a daróci rend tagjai még a 16. században is életben voltak és működtek. A daróci antoniták ruházata is egészen más volt, mint a templáriusoké: fehér alsó ruha, fekete csuklyás köpeny, a vállon kékszínű egyiptomi kereszt, vagyis a *tau-kereszt* (crux commissa), melyet Antoniuskeresztnek is neveztek s nagy *T*-betűhöz volt hasonló. Ez a misztikus tau-kereszt, melyről még máshol is lesz szó, a daróci kórus-ülések egyikén is (a 15. századból) előfordul: egy címerpajzsba vésett *T*-betű, melynek vízszintes ágán két csöngetyű lóg s ezek alatt két ágaskodó disznó (l. a 8a. képen). A *tau,* a csöngetyűk és a disznó egyiptomi szt. Antal remete (Kr. u. a 3. században) attributumai voltak (lásd a *8b.* képen, továbbá *Magyary* 102., hol a csöngetyűk épúgy a bot végén látható tau-keresztről lógnak, mint a daróci címerben, a T pedig a szent csuklyás köpenyének bal vállán.) A disznók részben talán azt is jelképezik, hogy az antoniták a betegápolás mellett a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel is szerettek foglalkozni. Némely helyen ezek a szerzetesek makkos tölgyerdőkben a sertéstenyésztés privilégiumát is megkapták. Ha valamelyik faluban megjelentek, csöngetyűikkel jelezték azt. *Detzel,* i. h. II. 86. és *Kőszeghy* 6.) Betegápoló- és mezőgazda-foglalkozásuk közt hagyományos kapcsolat van, mert az első antonita-társaságot állítólag egy Gaston nevű francia lovag alapította, háladatosságból azért, hogy ő és fia, Gérard, szt. Antal sírjánál meggyógyult a *szent Antal-tüze* (ignis sancti Antonii, vagy ignis sacer, ignis martialis: mert főleg a hadat járó, rosszul táplálkozó katonák közt pusztított) nevű rettenetes betegségből, vagyis az idült anyarozsmérgezésből (ergotismus), mely a középkorban sokkal erősebben pusztított és gyakrabban jelentke-

8a. A daróci szt. Antal betegápoló rendiek (antoniták) címere a *tau*-betűvel, csöngetyűkkel és disznókkal. (*Kőszeghy Elemér* rajza után.) 15. század.

zett, mint manapság. Szent Antal keresztesei azzal aratták nagy sikereiket e betegség gyógyításában, hogy tiszta, anyarozsmentes gabonát, lisztet és kenyeret juttattak a népnek. Sok helyen van szó arról, hogy a szerzetnek malmai voltak.

A Hain-féle krónika szerint a daróci antonita-kolostort 1288-ban alapították. Nincs okunk ebben kételkedni. Az oklevelek 1313-tól kezdve említik a kolostort és annak perjeleit. Állítólag IV. László telepítette oda a félvad kúnokat, hogy a mezőgazdaságra szoktassa őket az antonita-szer-

8*b*. Remete szt. Antal, mint az ergotizmus (szt. Antal tüze, *ignis sacer* v. *ignis scti Antonii)* elleni védőszent. Botja végén és a kolostor tetején a *tau*-betű (helyesebben: kereszt), a csöngetyű és lábánál a disznó. Előtte térdelő, csonkalábú nyomorék, kinek balkeze lángot vet *(„ignis“)*. A falakon köröskörül kezet-lábat ábrázoló *ex-voto* figurák vannak felfüggesztve. (Régi metszet.)

zetesek segítségével, kiknek többek közt Darócon is kolostort építtetett (v. ö. *Bal Jeromos:* Szepesvára története, 1914. 33; a Szepesmegyei Tört. Társulat évkönyveinek 13. évi folyama). Megbízható történelmi adataink még nincsenek erről, de mindenesetre feltűnő, hogy a daróci templomnak egyik újabban feltárt falfestményén Krisztus kínzói kunsüveget viselnek *(Kőszeghy)*. Másrészt kétségtelen írott emlékekkel bizonyítható, hogy Darócon még a reformáció idejében is működött a szerzet kórháza, szegényháza és az utazók részére rendelt menháza. A 14. század közepe táján, V. Orbán pápa bullájára hivatkozva, Kassa, Szepesváralja és Igló ispo-

tályainak vezetését is magukhoz akarták ragadni, ezen igyekezetük azonban az említett városok ellenállásán megtörött (v. ö. *Wagner*, i. m. III. 164. és *Pajdussák Máté:* Az iglói régi városi kórház története. Igló, 1912. 14.) Az I. Ferdinánd és Zápolya ellenkirályok közti szomorú versengés a kolostor hanyatlására vezetett. 1532-ben a Habsburgpárti Serédy-huszárok felgyujtották a savnyiki apátságot, mire az ellenfél pár nap mulva azzal felelt, hogy elpusztította Darócot (v. ö. *Pirhalla Márton:* A szepesi prépostság vázlatos története, Lőcse, 1899. 183. A Szepesm. tört. társ. kiadványai, IV.). 1534-ben már annyira elszegényedett a kolostor, hogy Antal apát kénytelen volt hernádmenti malmukat eladni, másként nem tudta volna szerzetestársait és a betegeket ellátni.

A daróci templomnak 1928 nyarán feltárt falfestményei elsőrangú művészi alkotások s mindenesetre a 14. század közepe előtti időből valók. Méltatásukat és hasonmásaikat lásd Kőszeghy értekezésében, 16—30. old.

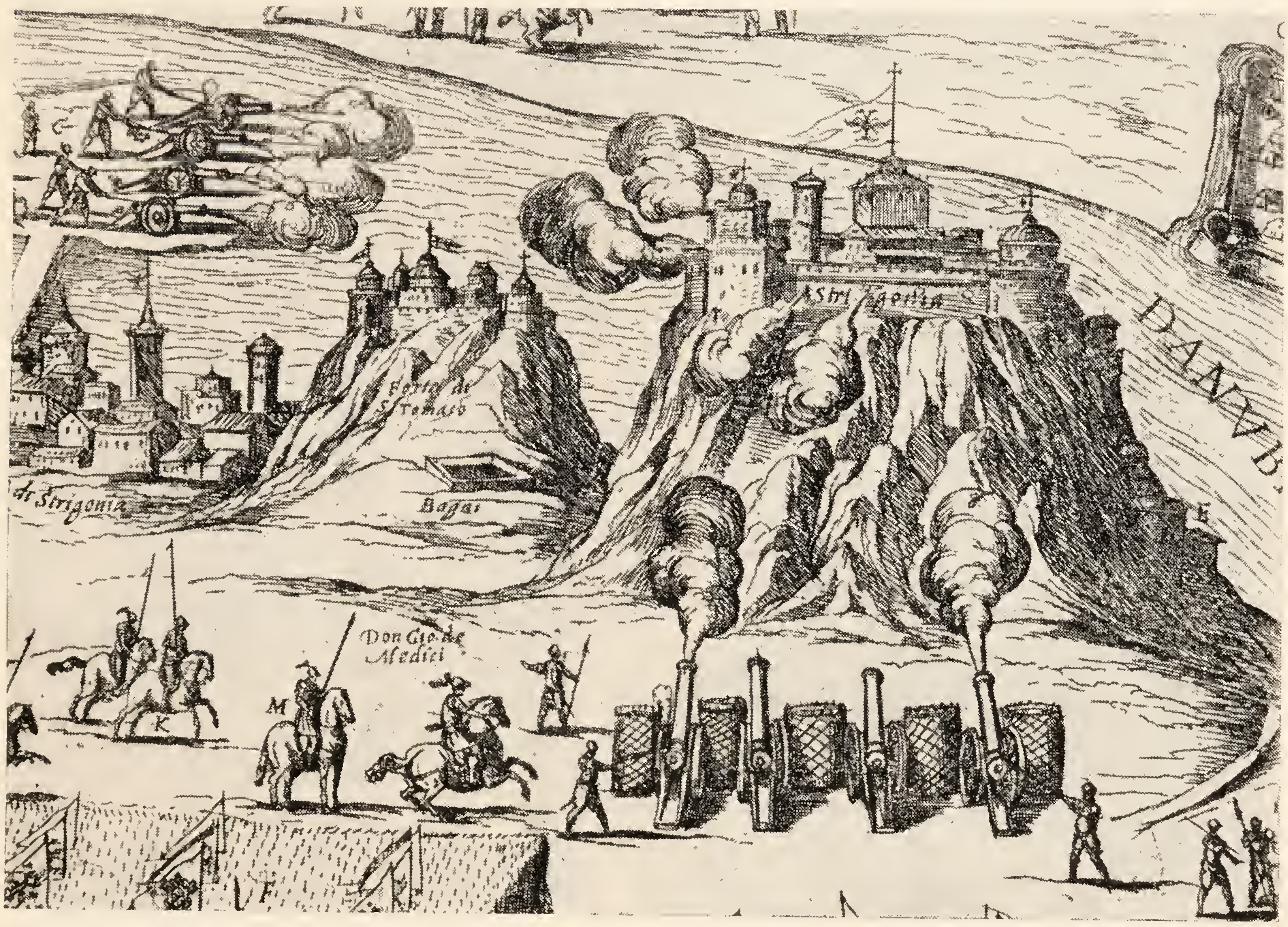
9. *Szt. István beteget gyógyít* (kézrátevéssel; v. ö. MOE II. 13.). A matheóci főoltár festménye. 15. század.

17. *(11. század.) Csodás gyógyulások szt. István koporsójánál.*— „Bizonyos bénatagú s 12 évig inaszakadozott ifjú, kezeit és lábait nem használhatván, szülőinek segítségével szállíttaték oda; s visszanyervén az egész testének épségét, ő volt a csodajelek' kezdője: ki nem henye futásával az oltárhoz, öregbíté a Krisztust dicsérőleg éneklő sokaság' örömét. Ismét egy más hét évü gyermek, születése óta összezsugorodott idegei miatt négykéz-láb csúszott; kinek szülői, teljes hittel bízván a szent férfiú' közbenjárásában, leborulván vele együtt a koporsó mellé, kegyelmet esdeklének. Ezt legott meg is nyervén, csodálkoztak, hogy fiuknak merevedt idegei tágulának... Midőn terjedni kezde mindenfelé szentek közé számításának híre, szent koporsójához kezdének sietni, a mint kitől tedheték, Magyarország' minden részeiből mindazok, kik valamelly betegség alá voltak vetve. De míg sok oda érkezék, sok súlyos betegsége miatt oda nem juthata, út közben mégis hasonló kegyelmet nyerve meggyógyult. Azért a szent király' jótékonyságának maradandó emlékjeléül sokan, kik általa nyerték vissza egészségüket, út közben, a hol meggyógyultak, *nagy kőrakásokat halmoztak össze,* mellyek azután is ott voltak sok ideig." (Szt. István első magyar király' életirata *Hartvik* regensburgi püspök szerint. Ford. *Érdy* János. Pest, 1854. 35—36. old.) — Szent István különben életében is foglalkozott betegek gyógyításával. A mellékelt képen, mely a matheóci főoltárról való, kézrátevéssel gyógyít meg egy előtte térdelő alakot (v. ö. „A királyi érintés gyógyító erejéről" c. értek., MOE II. 13.).

18. *(11. század.) A kolozsvári ispotály* (hospitale, xenodochium) a 11. század óta egészen a legújabb időkig (majdnem 900 éven át!) szt. Erzsébet nevét viselte. A 16—17. századi oklevelekben szt. Lélek-, szt. Jobb- (és Jóób-) kórház néven is emlegetik. Egyik hagyomány szerint szt. László alapította. Legrégibb írott emlék, mely a kórházról s a Szamoson épült malmáról szól, 1366-ban kelt (v. ö. *Jakab* I. 303—310., ki a leprások és lueti-

kusok kezelésére s elhelyezésére szolgáló kolozsvári szt. Jobb- vagy Jóób-kórház történetét is részletesebben tárgyalja).

19. *(11. század.) Keresztesek és kórházaik.* — Pozsonyban, mint említettük, a város falain kívül, már igen régen volt egy betegápoló intézet, melyet valószínűleg szt. László alapított a 11. század vége felé s amely „polgári kórház" nevén ma is fennáll *(V. 2.)*. Ebben a kórházban *szt. Antal keresztesrendje* ápolta a betegeket és a szegény elaggottakat s ha nem is volt a mai értelemben vett kórház, hanem inkább xenodochium, kétségtelen, hogy a betegeket is kezelték ottan, mert szt. Antal keresztesrendje eredettől fogva beteggyógyító rend is volt. A szt. Jánosról címzett keresz-

10. Az esztergomi hévvíz 1595-ben, a szt. Tamás-erőd (Forte di S. Tommaso) alatt „bagni" jelzéssel. (Andr. *Vaccarius* képe: „La vera descritione della antiqua citta di Strigonia", az Apponyi-féle metszetgyüjteményben, Nemzeti Múzeum. Ebben a gyüjteményben, ugyanebből az évből egy másik, *Hoefnagel*-féle, képen is látható az esztergomi meleg forrás, melynek jobboldalán ruhamosással foglalatoskodó nők állanak. A fürdő képe megvan még *Szilágyi* MNT. VII. 424., a párkányi ütközetet ábrázoló Boethius-féle metszeten, Nürnberg, 1686.)

teseknek (johannitáknak) és a templáriusoknak szintén egyik főfeladatuk volt a betegek ápolása. A 12—13. században Magyarországon mintegy hetven rendházuk volt s ezek mellett több kórházról is történik említés. (A johannitákról részletesebben lásd *Linzbauer* cikkét a Gyógyászat 1872. évi folyamában, 172. lap., továbbá D. 86.) Kórházaik közül a legrégibb az, melyet a hagyomány szerint az 1000. évben szt. István alapított *Esztergomban* az augsburgi ütközetben megmenekült „gyászmagyarok" utódainak, helyesebben a leprásoknak (v. ö. MOE. I. 174.). II. Géza ugyanitt klastromot építtetett a johannitáknak s egyszersmind rájuk bízta a kórház és xenodochium vezetését. Esztergomban a keresztes lovagok szt. Istvánról nevezett kórháza a vár aljában a *hévvíz* mellett feküdt, aminthogy az

ápolással foglalkozó keresztesek általában szerették rendházaikat gyógyforrások közelében építeni (például Budán is, a *felhévvizi* konvent, a mai Császár- és Lukácsfürdő helyén). Esztergomban *közös fürdők* is voltak, melyeket IV. Béla nagyanyja, Anna készíttetett; ezeket a fürdőket, valamint a győrieket is, IV. Béla 1238-ban adományozta a kereszteseknek. A vörös csillagos keresztesek rendje *(ordo crucigerorum cum rubea stella)* a keresztes háborúk idejében alapíttatott s Keresztély Ágost esztergomi érsek (a 18. század elején) az általa alapított pozsonyi kórház vezetését reájuk bízta (l. erről *Fraknói:* Száz. 1881., 766.). Az esztergomi szt. Lázár- és szt. Erzsébet-keresztesekről, kórházaikról, főnökeikről bővebben szól *Rupp* Jakab: Magyarország helyrajzi története (1870.) I. 22., hol az ottani szt. Kereszt-kórházról is szó van (I. 23.). A csurgói (Somogym.) templáriusokról és János keresztes lovagokról ugyanitt (286. és köv.). Nemcsak Csurgón, hanem Székesfehérvárt, Orachán, Esztergomban és Keszthelyen

11. A buda-felhévízi keresztes konvent ispotályának pecsétje 1296-ból. *Körirata:* + S. FRATRIS DOMVS HOSPITALIS. SCI *(sancti) REGIS HVNGARIAE.* Az alak balkezében nyitott könyv. (M. Tört. Tár, II. 89.)

12. A székesfejérvári keresztesek ispotályának pecsétje 1332-ből. *Körirata:* + S. CAPITVLI. DOMS HOSPITALIS. B. REG. STEPNI. DE. ALBA. Az alak balkezében nyitott könyv. (M. Tört. Tár, II. 95.)

is voltak ilyen *betegápoló testvérek, vagy János-lovagok* (Rupp, u. o.). A *jeruzsálemi* szt. János vitézeknek Győrött is volt társházuk (u. o. I., 2. r., 427.). A rendházak főnökei többnyire *magisterek* voltak. A mondottakon kívül számos más helyen is voltak hazánkban monostoraik; erről és hazai történelmükről általában l. a következő munkákat: *Linzbauer:* Gyógyászat, 1872., 172; *Knauz:* A János-lovagok Esztergomban (Magyar Sion, 1865.); *Boldizsár:* A János-lovagok Budafelhévizen (Kath. Szemle, 1902.); *u. a.:* A János-lovagok a tatárjárás alatt (u. o. 1903.); *u. a.:* A János-lovagok Csurgón (u. o. 1906.); *u. a.:* A János-lovagok és Róbert Károly király (Századok, 1903.).

20. *(11. század.) Szt. László mint exorcista.* — A mellékelt régi kép szt. Lászlót, kezében kereszttel és a démont ábrázolja. A kép, melynek latin felírása magyarra fordítva: „Mint támadt kereszttel a démonra“ a vatikáni könyvtárnak egyik hagiografikus kódexéből (n. 8541.) való, melyet Poncelet A. ismertetett először 1910-ben, a tőle kiadott *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum Bibliothecae Vaticanae*-ben. Az ördögűzést

főleg epilepsziás betegeknél alkalmazták s ezek szent László sírját is nagy számmal keresték föl. Horváth Cirill (szt. László ördögűzésével kapcsolatban) több ilyen esetet említ „Középkori László-legendáink eredetéről" szóló értékes tanulmányában. (Irodalomtört. Közlemények, 1928.) V. ö. *Lukcsics* Pál: Szt. László király ismeretlen legendája. (Budapest, 1930.)

Mai szemmel nézve, nem szabad elítélnünk az exorcista eljárásokat, melyeknek egyikét-másikát most is nem egyszer igénybe veszi az idegbajok orvosa. E kötetben még gyakrabban lesz szó az exorcizmusról, itt csupán általánosságban akarok ráutalni néhány olyan irodalmi forrásra, mely jó vezérfonalul szolgálhat annak, ki e kérdéssel behatóbban kíván foglalkozni. Ilyenek a következők: 1. *Stemplinger:* Antike und moderne Volksmedizin, 50. és köv. old., (az exorcizmus antik formái, betegségdémonok stb.) s ugyanattól: Sympathieglaube u. Sympathiekuren in Altertum und Neuzeit (1919.), 78. és köv. 2. *Pradel* 103. (ógörög és bibliai adatok). 3. *Lippert* 244. stb. (l. a tartalomjegyzéket!). 4. *Franz* II. 504., 528. (hosszú fejezet az exorcizmusról. Rendesen az epilepsiánál használták, mert ezt minden időben az ördög művének tartották; l. ugyanott II. 718.: „Fallende Sucht" címszó alatt). 5. *Bartels:* Die Medicin der Naturvölker, 1893., 189. 6. A. *Lehmann:* Aberglaube u. Zauberei, 1925., 127., 687. 7. *Richer,* 10. old. — A későbbi magyar adatok közül itt említhetem meg *Katona* Lajos közleményét egy 17. századbeli ördögűző könyvecskéről (Ethnographia, 13. évf. 103.) és *Kramer* János György Henrik dr., a jeles botanikusorvos cikkét (kiről a Kameria-génusz lőn elnevezve, lásd *Flückiger:* Pharmakognosie des Pflanzenreichs, 387.). Ő hazánk déli határszélein öt éven át mint katonaorvos végzett szolgálatot (v. ö. Commercium litterarium, 1732. évf., 363.) s ez idő alatt sok érdekes megfigyelést tett Magyarországon. Többek közt hoszszabb leírását adja egy exorcizmusnak, olyan betegről, kit egy jezsuita pap mellett ő is kezelt. (Lásd u. o. 1734. évf., 129.)

13. *Szt. László, mint exorcista* (A vatikáni 8541. sz. hagiografikus kódexből.)

*

21. *1138. A johanniták ispotálya* Székesfehérvárott. (Lásd *Linzb. Eg.* 21.)

22. *1148. és köv. Budai fürdők.* — Ismeretes, hogy a budai melegforrásokat már réges-régen a magyarok letelepedése előtt használták a környék lakói. Róluk szóló hazai írásos emlékeink II. Géza korára (1148.) nyúlnak vissza, későbbi források igen gyakran említik *Aquae calidae* és *Felhévíz* néven a mai Császár- és Lukácsfürdő környékét. (V. ö. MOE. I. 150. és kiváló részletességgel s bő forrásutalással *Linzbauer:* Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen im Königr. Ungarn, Pest, 1837.) 1433-ban *Bertrandon* de la Brocquière (1433.) említi, hogy fürdőház is volt ottan. 1519 körül az olmüci *Taurinus* (Stieröxel) István emlékezik meg a budai thermákról „Stauromachia" c. költeményének elején; (ez a költemény közölve van *Engel, Mon.* 111—184.) *Wernher,* a 16. század közepén, *királyi* fürdőknek nevezi s azt mondja, hogy a forrásoknak oly forró a vizük, hogy keményre lehet bennük főzni a tojást. *Mohammed* és *Musztafa* basa (1566—79.) sok költséggel szépítgette és egy ázsiai építész közreműködésével falakkal keríttette be s 30 malommal bővíttette a fürdőt. 1584-ben Lewenklaw—Besolt,

1591-ben Wratislaw, 1597-ben Aaschik írja le az akkori Császarfürdő („Veli bég fürdője“) épületeit és berendezését. 1672-ben az angol Brown négy külön fürdőről tesz említést, melyek mind a mai Császárfürdő helyén voltak, ezek közül azonban Budavára visszavétele (1686.) után csak a legnagyobb, a *Caplia* (a „tetős fürdő“) maradt meg; ezt „nagyobb királyi fürdő“ néven néhány évig az udvari kamara igazgatta, majd 1702-ben I. Lipót király Ecker János budai fürdősnek adományozta, kinek családja birtokában volt egészen 1760-ig; ezután Kis, majd Weber tulajdonosokon át 1802-ben Marczibányi István kezére került, ki azt az irgalmasrendűek szerzetének adományozta, egyszersmind nagyszerű alapítvánnyal lehetővé tette a fürdő felépítését. (Bővebben lásd: *Siklóssy* László: A régi Budapest erkölcse, 1922. II. kötet, 98.)

23. *1150. körül. Gyógyszerbehozatal keletről, Konstantinápoly útján.* — „Anche l'Armenia e l'Asia Minore avevano nei loro porti fondachi italiani. Uno importante era Lajazzo.[1] Li i veneziani, i genovesi, i francesi commerciavano liberamente con costoro acquistando ed esportando garofani, macis, noce moscata, aloè di Socotra, nardo e zenzero, camomilla e tante altre droghe che venivano dal golfo Persico ovvero dalla Mongolia . . . Ma il grande emporio commerciale nella prima metà del medioevo, era pur sempre Costantinopoli ove tutti i popoli si incrociavano durante i loro viaggi e i loro traffici. Beniamino di Tudelo, che visitò Constantinopoli al tempo di Manuele Comneno (1143—1180.) ci narra che vi si incontravano mercanti di Babilonia e di Mesopotamia, di Media e di Persia, d'Egitto e di Palestina, di Russia *e d'Ungheria*... Lo scambio delle droghe medicinali fra tutti questi varii popoli era attivissimo e fors' anche era protetto dagli stessi imperatori Comneni alcuni dei quali furono... cultori di medicina. Basandosi su un passo della storia dei greci scritta da Anna Comneno (1083—1148.) il Freind (*Historia medicinae,* 1735.), afferma che in quei tempi alla corte di Costantinopoli l'arte di preparare i rimedi era assai bene conosciuta ed anche la stessa distillazione dell'alcool non era ignota.“ (*Benedicenti,* I. 384—385.)

24. *1151. Zsidó orvosok.* — Lásd a *decretum Gratiani*-t (*Linzb.* I. 23.), mely kiközösítés terhe alatt megtiltja, hogy keresztény ember zsidóval lakjon, zsidó orvost hívjon, zsidótól gyógyszert fogadjon el vagy zsidóval fürödjön.

25. *1152. A genitáliák és az anus mutogatása mint veszedelemhárító* (apotropaeikus) *eljárás.* — Kinnamos (bonni kiadás, 1836., 245—246.) görög történetíró említi, hogy mikor Mánuel seregei 1152-ben (II. Géza uralkodása alatt) Zimonyt ostromolták, egy magyar nő hamut szórt a görögökre, aztán szoknyáját fölemelte, hátat fordított s az alsó részét mutogatta nekik, közben mormoló hangon varázsigéket énekelt, azt vélve, hogy ilyen módon, ördögi (varázsló) tudománya erejével megtöri a görögök erejét. Egy katona azonban a várfal alól célbavette s nyilával éppen azon a helyen találta el, „quem eiiciendis natura excrementis fecit“. (V. ö. Trócsányi, II. 5.) De bizony ez a különös ősmagyar varázslási formula nem használt semmit: az ellenség bevette Zimonyt és nagy öldöklést vitt ott véghez.

A nemző- és hátsó rész mutogatása sok más népnél is ősidők óta úgy szerepelt, mint sokféle veszedelmeket (szemmelverést stb.) elhárító (apotropaeikus) módszer. Az izlandi mondák említik, hogy az ottani varázsló asszonyok úgy végezték a megbűvölést, hogy lábaikat szétterpesztve, előre

[1] Lajassa, kisázsiai török kikötő (régi nevén Aegae), az Alexandrette-öbölben.

hajoltak s fejjel lefelé hátra tekintettek a két láb között. „Hierbei kommt allerdings noch ein anderer Umstand mit in Betracht“, — írja *Seligmann* (I. 173.) kinél e kérdés nagy irodalma is megtalálható, — „nämlich der der höchst unanständigen Haltung. Jemandem seine (entblösste) Kehrseite zu zeigen ist nicht nur ein Zeichen der schmählichsten Verachtung, sondern *auch ein Mittel, um Zauber auszuüben.* — Man kann auf diese Weise den Wind rufen und ihn drehen. Wenn der Fischer auf offenen Meere vom Sturm überrascht wird, und einen erstgeborenen Sohn unter seinen Seeleuten hat, muss dieser geschwind seine Hosen fallen lassen und dem Unwetter sein entblösstes Hinterteil zeigen: der Sturm wird dann gleich innehalten. Gegen Hegel hilft dieser Gestus bei den Huzulen, gegen Regen bei den Kaffern... Auf gleiche Weise wehrt man sich gegen Spukgeister und sonstige unheimliche Erscheinungen... *In der nordischen Sagalitera-tur wird auf diese Weise das Schwert des Feindes stumpf gemacht.*“

A görögök a könnyű védőpajzs egyik nemét *gerrhon*-nak nevezték s ugyanúgy hívták a női *cunnus*-t is, melyet még ma is négyszögletesen, rhombus-szerű pajzs alakjában rajzolgat a csúfondáros nép, nemcsak nálunk, hanem igen sokfelé a világon. *Plinius* említi, hogy a római nők, vihar vagy jégeső közeledtekor fölemelték a szoknyájukat. Skóciában még ma is akadnak régi templomok, melyeknek a bejárata fölött nemi részeiket mutató nők vannak kifaragva, melyek az *evil eye*, a szemmelverés (v. ö. MOE) ellen oltalmazták a belépőket.

26. *1161. Mérgezések.* — II. Géza király hirtelen halála, valószínűleg görög ember által adott méreg következtében. *(Baradlai* I. 143.)

27. *1163. Ispotály Csurgón.* (Lásd *Fejér* Cod. II. 168.)

28. *1164. Gyógyforrások. Fons sacer.* — *a)* Az 1164-ben alapított *jásdi* vagy *jászti* (Zirc közelében) bencés kolostor temploma mellett egy „szent kút“ volt, melyhez már valószínűleg abban az időben (de a 13. században bizonyosan) zarándokolni járt a nép, egészségének helyreállítása végett. *(Vámossy,* Fürd. 185.) — *b)* „Fons sacer, in media valle, Caput Pannoniae fluvii“ (1268-ból; *Fejér* Cod. IV. [3.] 462.). — *c)* „Ad quendam fontem *Zenth kwth* vocatum“: Szulóc, másként Dubnica falu határában, 1406. évi oklevélben *(Wagner,* 403; A Pécz-nemzetség Apponyi ágának oklevelei, I. 259.).

29. *1165. Elmebajok. Mérgezés.* — IV. István király „ultricibus furiis exagitatus“ (üldözési téveszmék?) meghal. Más (bizánci) források szerint szolgája vagy alkalmazottja, *Tamás,* mérgezi meg (l. Niketas Choniatesnél, bonni kiadás, IV. I., 167., melynek görög szövegét *Weszp.* II. 66. is közli s ennek magyar fordítását adja *Arányi Ignác:* „Középkori magyar orvosok“ c. cikkében, Fővárosi Lapok 1888. 329. szám, melyben különben semmi új nincsen; csupa Weszprémi-adat). Weszprémi a szolga (hypodréstér) szót királyi orvosra *(regius medicus)* magyarázza és valószínű is, hogy a király *sebésze* értendő a görög kifejezésen, mert arról van szó, hogy Tamás a király sebét kezelte, illetőleg a sebet borító kötést méreggel kente be *(enchrietai pharmakó to epithema tés tomés)* s állítólag így ölte meg IV. Istvánt.

Még egy, a fentivel majdnem egykorú (1189-ből való) magyar vonatkozású analog adatról kell itt megemlékeznem, melyre *Ernyey József* hívta fel a figyelmemet. Egy gustini orosz kéziratos évkönyvben olvassuk (v. ö. *Hodinka* 299.), hogy mikor a magyarok a halicsiak (galiciaiak) seregét megverték s fejedelmüket, Joannovics Rosztiszlávot sebesülten elfogták, gyógyszer helyett mérget raktak a sebeire s így ölték meg. — Ha nincs is további adatunk e két eset igazolására s nem tudhatjuk, hogy mennyi bennök az ellenséges történetíró rosszindulata, annyi azonban kétségtelen, hogy a sebeken alkalmazott méregtartalmú kenőcs stb. is okozhat halálos mérgezést. Úgy látszik, hogy kivált a középkorban, sőt az újkor elején is (különösen Olaszországban) nem egyszer történtek ilyen úton mérgezések. Már Caliguláról említi Suetonius, hogy egy Columbus

nevű sebesült bajvívót ilyen módon mérgeztetett meg. I. Grimoald lombárd királyt is állítólag úgy ölték meg az orvosai 667-ben, hogy a sebére mérges szereket raktak (valószínűleg inkább sebfertőzés történt, mint más efféle állítólagos mérgezések alkalmával). 1493-ban Antoine de Neufchâtel touli püspököt, az egykorúak szerint, egy Baillard nevű borbélysebész gyilkolta meg hasonlóképpen. 1503-ban III. Pius pápát gyilkolták meg úgy, hogy állítólag méregtartalmú tapaszokat helyeztek a 72 éves aggastyán alszárfekélyére (ez sem valószínű!). 1517-ben X. Leó pápát akarták akképpen megmérgezni, hogy a vercelli-beli Baptista nevű sebészt fölbérelték: helyezzen mérgezett tépést a szentatya végbélsipolyába; erre azonban, az utóbbi gyanakodása miatt, nem került sor. II. Marcellus pápát, ki 1555-ben, 21 nappal megválasztása után, hirtelen meghalt, állítólag orvosa mérgezte meg úgy, hogy sebére, melyet lóról való esés folytán szerzett, mérget rakott stb.

30. *1169. Fürdők?* — A szentjobbi apátság jogait helybenhagyó okmányban (III. István) azt olvassuk, hogy „praefatus praepositus (Boleslaus) registravit... *domos duas abluentium*", amit *Schwarz* (285.) „fürdőszobák"-ra magyaráz; ellenben *Bartal ruhamosók házának* fordítja. Az utóbbi látszik helyesebbnek.

31. *1173. Mérgezések.* — III. István magyar királyt Comnen Manuel görög császár állítólag megmérgezteti.

32. *1181. Fürdők.* — *a)* III. Béla a *varasdi* fürdőt a zágrábi káptalan birtokába juttatja. *(Margalits* II. 570., 659., hol Tkalcsicsnak a fürdő történetét tárgyaló értekezése is ismertetve van.) A fürdő régi latin neve: *Aqua Jassorum.* — *b)* „Haioude cum filiis parent curiam, *calefaciant stubam*" *(Fejér,* Cod. II. 199.).

33. *1186. Fürdők. Olthévíz* (vagy régebben *Hévíz)* Nagyküküllőmegyében, némelyek szerint az *Aquae vivae* nevű római kolónia helyén fekszik. *Orbán* (I. 195.) szerint sem ezt, sem azt nem lehet határozottan állítani, hogy a hospitaláriusoknak *Calida Aquán* levő Szt. Háromság-kolostora, melyet 1186-ban III. Orbán pápa egyik bullája említ, itt lett volna, bár egy 1298-ból való okmány *(Fejér:* Cod., VI., 2. k. 79. old.) ezt látszik támogatni. (Ez okmánnyal III. Endre az ottani keresztteseket [cruciferi Scti Trinitatis de Calidis Aquis] küldi ki egy birtok bejárására.) 1312-ben Calida Aqua néven mint Fogaras városához tartozó község említtetik. Gróf *Bethlen Katának* (v. ö. MOE I. 36., 73., 84. és *Orbán* i. m. 196.) kastélya volt itten s itt lakott és dolgozott az ő udvari papja, *Bod Péter,* a régi magyar irodalomnak egyik termékeny munkása. A fürdő környékén előforduló római emlékekről (többek közt egy Aesculap és Hygea nevét viselőről) l. *Orbán,* u. o.

34. *1187. Budai hévvizek. Császárfürdő.* — „Ecclesia Sanctae Trinitatis de Aqua Calida" (a budai hévvízi egyház). Említve III. Orbán pápa bullájában az esztergomi szt. János-rendi lovagok számára. *(Árp.* VI. 168. stb.) Ugyanerről egy adat 1212-ből: *Linzb.* I. 31.; továbbá *Gotfridus de Aqua Calida* (1235-ből; *Árp.* II. 28.), ami megfelel a mai *Hévízi* személynévnek. *Teku de Aquis Calidis* (1276-ból, u. o. IX. 146.) *Palatia* in Calidis Aquis existencia, cum mansionibus pertinentibus ad ipsa (1289-ből, u. o. XII. 471., 495.). L. még Kovács N. névmutatójában az *Árp.*-hoz „Calidae Aquae" címszó alatt!

35. *1189.* és köv. *Ispotályok Pozsonyban.* — A szt. Lászlóról nevezett pozsonyi ispotály sorsáról a 12. és 13. században keveset tudunk, de bizonyos, hogy 1189-ben már áldásosan működött. A tatárok 1241-ben felégették. A szt. Antal-testvérek pozsonyi betegápoló intézete bizonyos értelemben már 1309-ben a város tulajdonába ment át. 1391-ben két pozsonyi polgár,

Paulus Domicellus és *Újházi* (Neuhauser) László (Ladislaus de Nova Domo) kórházat tartanak fenn Pozsonyban, melyet 1397-ben a városnak adnak át, a kórház összes javadalmaival. A pozsonyi ispotályok történetével (egész a legújabb időkig) részletesen foglalkozik *Vámossy István:* „A pozsonyi kath. polgári ápoló intézet. Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából." (Pozsony, 1898. 153 + XXXII old., 4 okirathasonmással és képekkel.)

36. *1196. Mérgezések.* — III. Béla királyt állítólag Calanus pécsi püspök megmérgeztette. (Albericus Trium Fontium az 1196. évhez. — Magyar Nemz. Története II. 336.)

37. *1198. Ásványvizek. Fons sacer.* — *Linzb.* I. 28. megemlékezik a Bottyán-földjén levő *fons sacer*-ről. Erről l. még *Árp.* VI. 194., továbbá II. 2. (Pannonhalma körül.) A pannonhegyi forrásnak még a későbbi emlékekben (pl. IV. Béla idejében) is szent kút = *fons sacer* és *caput Pannoniae* volt a neve. A *fons sacer* kifejezésnek mythologiai és folklorisztikus magyarázatát lásd *Ipolyi:* Magyar mythologia, II. kiad. (1929.), I. 280. és köv.

38. *(12. század* eleje.) *Kálmán király gyűrűje.* — Könyves Kálmán királyunké volt állítólag az a rejtelmes eredetű gyűrű, melyet *Hampel* József ismertetett az Archaeologiai Értesítő 1908. évi folyamában.[1] Régészeink — tudomásom szerint — Hampel óta egyáltalán nem foglalkoztak evvel az érdekes, betegség (köszvény?) ellen oltalmazó talizmán-gyűrűvel (úgy látszik, hogy hajlandók voltak hamisítványnak tartani), ezért is érdemesnek látszik, hogy néhány megjegyzést tegyek reá, legalább orvostörténeti szempontból.

14. Könyves Kálmán gyűrűje. *(Hampel J.* után.)

Kálmán király aranygyűrűjén a következő különös felírás olvasható: „Anulus Colomanni Regis + Gut. Gut. Gut. Ani. Tabal." Hampel *(Blanchet* után) azt mondja, hogy a *Gut* nem egyéb, mint *guta*-nak vagy *gutta*-nak a rövidítése, mely a középkori latinban köszvényt jelentett, a *Tabal* (vagy *Thebal)* pedig a. m. Balthasar, a három szent királyok egyikének rövidített neve. Az *Ani* szócska szerinte nem más, mint a görög *aniaomai*[2] („gyógyítani"), vagyis az egész fölírás annyit tesz, hogy „A köszvényt, a köszvényt, a köszvényt gyógyítsd meg, ó Boldizsár!"[3] Kálmán király tehát — úgymond Hampel — korának Európaszerte dívó szokásának megfelelőleg javas gyűrűben kereste a köszvényből való gyógyulást. A közlő egy francia régész munkájára is hivatkozik, melyben majdnem teljesen hasonló feliratú s ugyanabból a korból való gyűrűk vannak felsorolva, ennél-

[1] A „rejtelmes eredet"-et magam is szerettem volna kevésbbé rejtelmessé tenni; ezért is ismételve megkerestem *Möller István* műegyetemi tanárt, az egyedülit, kinek útján közelebbi felvilágosítást remélhettem, — eredmény nélkül.

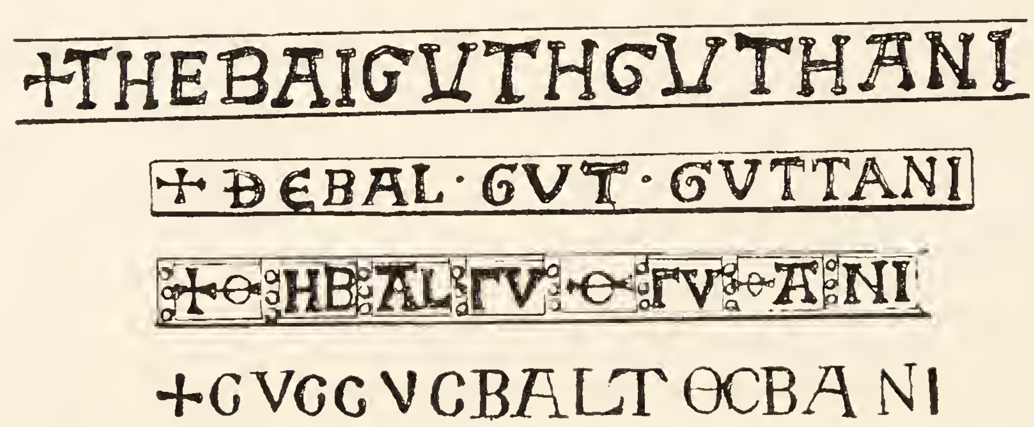
[2] Illetőleg: *aniaso* (imperat. praes.) vagy *aniaé* (conj. praes.) = „gyógyítsd". *(M. K. Gy.)*

[3] Nemcsak az *aniaomai*-ra, hanem *aniémi*-re is lehetne gondolni s ekkor a mondás így módosulna: „A köszvényt stb. kergesd v. hajtsd el, Boldizsár!" *(M. K. Gy.)*

fogva a megfejtésnek megvan a maga tetszetős volta. Mindenesetre különös, hogy a felírás részben latin, részben görög szavak keveréke (ugyanabban a mondatban!), de ez magában véve nem jelent sokat, mert ilyen kevertnyelvű varázsigék még a modern időkben is akadnak, például a németeknél: „Der lange Longinus transfixit Christi latus“ stb. Annyi bizonyos, hogy az efféle gyűrűk nemcsak a középkorban divatoztak, hanem sokkal régebben is, mert följegyezték, hogy a görögök már Aristophanes idejében viseltek orvosi erővel bíró gyűrűket *(daktylios, pharmakitész)*, különösen mérgezések elhárítására (ezekről lásd *Neuburger—Pagel*, I. 510.).

A Kálmán király gyűrűjéhez hasonló talizmános gyűrűket máshol is találtak. Egyiknek-másiknak a feliratát a mellékelt ábrán közlöm. Az 1-el jelzett feliratot *(„thebaiguthguthani“)* egy 1846-ban Bredicotban (Angliában) talált, valószínűleg 14. századi gyűrű viseli (l. róla: The Archaeological Journal, vol. III. [1846.] 267.). Egy ugyancsak Angliában, Rockingham Forestben talált gyűrű külső felszínén a *guttu: gutta: madros: tadros,* belső felszínén pedig a *vdros: udros: thebal* szók olvashatók,[1] melyeket C. W. *King* (u. o. 26. évf.) héber eredetűeknek vél, körülbelül azzal a jelentéssel, hogy „az idő repül, a világ hiúság, azt keresd, amit érdemes keresni“, de az is kétségtelen, hogy a középkori gyűrűk

1.
2.
3.
4.

15. A Kálmán királyéhoz hasonló külföldi talizmán-gyűrűk feliratai.

feliratiban olvasható szavak egyrésze romlott görög szók töredékei. A 2-vel jelzett felirat *(thebal. gut. guttani)* egy Glamorganshireben talált aranygyűrűn olvasható s ehhez hasonló két szó fordul elő egy Stockholmban őrzött 14. századi angol orvosi kézirat *fogfájás elleni* következő varázsigéiben: „For peynys in theth... Boro berto briore + vulnera quinque dei sint medicina mei + *Tahebal* + gether“ (vagy *guthman? guth ani* helyett?) stb. *(u. o.* 357—359.). A 3. számú felírás (+ *thébal guth guth ani)* egy 1846-ban Wiltshire grófságban talált (valószínűleg a 13. századból való) aranygyűrűn olvasható s a benne előforduló görög *théta* és *gamma* nyilvánvalóan mutatja keleti eredetét *(u. o.*, vol. V., 1848. 159.). Ehhez (és Kálmán király gyűrűjéhez) teljesen hasonló, csak más sorrendű felírás *(gutgutanitebal)* olvasható azon az 1348-ból való *pecsétlenyomaton,* mely egy angol egyházi előkelőségtől (abbot of Byland) származik (Archaeol. Journal XVIII. 62 : 17.).

Ugyancsak C. W. *King* említi (The Archaeological Journal, XXVI. 229.), hogy egy 1763-ban Amiens közelében talált aranygyűrűt[2] misztikus

[1] Nyomdatechnikai okokból mellőznöm kell a feliratok betű- és jelzéshű visszaadását, pontozatát stb.; de különben sem a régészeti precizitásra helyezem a súlyt.

[2] Erről az amiens-i gyűrűről részletesebben lásd *Recueil d'antiquités*, VI. 404., CXXX. tábla.

feliratában a *gutgutta* szó fordul elő (melynek utolsó *-ta* szótagja talán a *ta(bal)*-nak a csökevénye?), egy a 14. századból való berni gyűrűn pedig a *guguberalterani* szó olvasható, szintúgy egy angolországi broche-on (fibulán) is, mely a Waterton-féle gyűjteményben van.

Újabban Adrien *Blanchet*, a jeles francia régész foglalkozott behatóbban az efféle talizmános gyűrűkkel (v. ö. Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France, 1898. évf. 246.). Az ő közlése szerint a chateauroux-i múzeumban van egy ezüstgyűrű, belső kerületén a következő felirattal: *† dagagre guret guttam gaspar melchior baltazar.* A *guret*ről azt mondja Blanchet, hogy az igazában *curet* akar lenni, hogy a vésőművész a *C* betű helyett tévedésből *G*-t vésett, ami elég gyakori eset (nézetem szerint ebben az esetben sem állna *guret*, hanem *gurent*, mivel a három királyra vonatkoznék); hivatkozik továbbá olyan gyűrűkre, melyeken a *guttu*,[1] *gutan*[2] és a *gut gutthani* szók fordulnak elő. A legutóbb említettek Ulger, angersi püspök aranygyűrűjén olvashatók, ki 1125—1149 közt működött, tehát közel ahhoz az időponthoz, mikor Kálmán király megszűnt élni. Ez a gyűrű igen hasonló a magyarországi gyűrűhöz, mert a belső felületén következő szavak állnak: *† thebal gut gutthani.* A legújabb közlemény, mely evvel a gyűrűvel foglalkozik,[3] arab szóknak mondja a *gutt-ani, al-gut* (= viasz) és *tib* (= jó) szavakat. A *gut* különben régtől fogva sok fejtörést okozott; voltak, kik a *gótok* nevét sejtették benne, mások a *gutan—vutan—wotan* kombinációval a germánok főistenének, ismét mások az angolok *god*-jának nevére magyarázták.

A képünkön 4-es számmal jelzett felírás *(guggugbaltoebani)* egy 12. századi németországi aranygyűrűn (a Veltheim grófok gyűrűjén, melyről l. bővebben R. H. *Laarss:* Das Geheimnis der Amulette und Talismane, Lipcse, 1926. 151.) fordul elő s némi betűeltéréstől eltekintve, azonos a Waterton-féle gyűjtemény florenci eredetű ezüstfibuláján levő felírással *(guggugbalterani).* Végül megemlíthetem, hogy a canterburyi katedrális könyvtárában van egy orvostörténeti szempontból is érdekes kézirat („Liber majoris voluminis secretorum"), melyben a következő *görcsök ellen* való recipére akadunk: *„Pro spasmo.* Accipe unam cedulam pergameni, et scribe primo signum crucis, hoc modo...[4] Deinde scribe hec nomina sic: *† thebal †guthe † guthanay* † in nomine patris † et filij † et spiritus sancti amen † I. h'c nazarenus † Maria † Johannes † Michael † Gabriel † Rapael † Verbum caro factum est †. Postea claudatur ista cedula ad modum unius literae ita ut non leviter possit aperiri. Qui vero super se istud *carmen* honeste et reverenter portaverit in dei omnipotentis nomine, et crediderit, sine dubio *a spasmis* salvus erit. Istud *carmen* habeatur in magnam reverentiam propter deum, qui virtutem dedit *verbis,* lapidibus, et herbis; et secrete servetur, ne omnes noscant hoc *carmen,* ne forte virtutem a deo datam amittet." Kálmán király gyűrűjének fel-

[1] C. W. *King:* Early Christian numismatics and other antiquarian tracts (1873.) 216. és köv. l.

[2] Ch. *de Linas:* Les origines de l'orfévrerie cloisonnée. III. 350. és 387. old. (A petrossa-i kincs gyűrűjén.)

[3] *Ch. Urseau:* La tombe de l'évêque Ulger à la Cathédrale d'Angers. *(Fondation Eugène Piot, Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres,* t. XXVIII, fasc. 48, 1925—1926, p. 54—56, *fig. 4.)*

[4] Itt következik a régi gnostikusok keresztdiagramja, mely már a tralleis-i Alexandros által bélgörcs *(colica)* ellen ajánlott egyik amuletten (l. Neuburger—Pagel I. 511.) előfordul.

írása tehát egyike volt a középkor széltében dívó *carmina phylacterická*-inak, a bizonyos betegségek ellen óvó, apotropaeikus, varázsigéknek, ráolvasásoknak (v. ö. MOE II. 220.). Ezt bizonyítja a *gut*-szócskának háromszoros megismétlése is: *ter dicas*, olvassuk oly gyakran a régi ráolvasásokban.[1]

Nagyon valószínűnek tartom, hogy a déli államokban (Olasz-, Spanyol-, Görögországban stb.) szintén találtak már a Kálmán királyéhoz hasonló feliratú talizmán-gyűrűket; az idevágó régészeti irodalomhoz azonban, nagy sajnálatomra, nem tudtam hozzájutni. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy esetleg a Nemzeti Múzeum gyüjteményében (körülbelül háromezer gyűrű!), vagy más gyüjteményeinkben akadni fog még mása.

Mint említettem, Blanchet (és utána) Hampel azt mondja, hogy a gyűrűkön stb. olvasható *gut*-szócska nem egyéb, mint a latin *gutta*-nak a rövidítése. Ez a szó (Du Cange szerint) a középkori latinságban részint a köszvényt (podagrát), részint a vizibetegséget (hydrops-ot) jelentette s így a *curet guttam* annyit tesz, hogy „gyógyítsa meg a podagrát", ami emlékeztet egy antik (görög) vésett kő felírására: φύγε, ποδάγρα, Περσεύς σε διώκ(ε)ι.[2] Ámde a *guttá*-nak az orvosi nyelvben egyéb jelentései is voltak: így például hályog, amaurosis (*Kraus* szótárában, ki a „köszvény"-t nem is említi), a *gutta caduca*-nak pedig már a 12. században „morbus caducus" (*epilepsia*) volt a jelentése. (*Sudhoff*, Arch. X. 306; továbbá *Franz* II. 498. a jegyzetben: *gutta cadiva*.) A köszvény, az epilepsia és egyéb görcsök (pl. a gyermekek *fráza*) közt a régiek felfogása szerint benső összefüggés volt s ezek közt nem is tettek különbséget (v. ö. Mitteilungen, XXV., 1926., 45.), ebből érthető, hogy az epilepsiát *morbus puerilis*-nak (fráznak) is nevezték. A németek *gicht*-je és *vergicht*-je nemcsak köszvényt jelentett, hanem spasmust, mindenféle görcsös bajt, convulsio in peste-t, epilepsiát, gyermekek eclampsiáját (Höfler 189.). Az angolok *cramp*-je is nemcsak görcsöt, epilepsiát jelentett, hanem köszvényt (l. erről Crawfurdnak mindjárt idézendő munkáját). Könyves Kálmán gyűrűjének összefüggését az epilepsiával bizonyítja egy 400 évvel későbbről való magyar adat is: *Szerencsi Balázs* varázsigéinek egyike (v. ö. MOE II. 6.), melyben ismét szemünkbe akad a rejtélyes *gut—guthany—thebal*, ámbár eltorzított alakban. Ez a varázsige kifejezetten a „kórság" (*morbus caducus*) ellen való s következőleg hangzik: „*Sequitur alia de morbo caduco*... Contra eundem morbum: Wr isten mit monda w.. | mit paranchola miglen Wr isten az magas keresztfan meg f... | es az ew szywet altal eklelwen es meg mar... | ew benne harom czep wer, fel haga"... stb.... „istennek paran(c)yolatiaual mondom és bodod azzonnak hatal... | hóg te benned N. meg alhasson *az korsagh*, Adait... | † *guet* † *guttaury* † *habet* †".

A Kálmán király gyűrűjéhez hasonló középkori varázsigés, betegséghárító gyűrűk (*annuli vertuosi*) sokszor, mint esetünkben is, a három szent királyok (*Gáspár, Menyhért, Boldizsár* = Balthasar = Tabal vagy Thebal) neveit viselik s lehetséges, hogy az ilyen gyűrűk a keleti királyok ereklyéihez (a milanói S. Eustorgio-templomhoz, vagy még inkább a kölni

[1] *Plinius* említi *Cato*-nak biztos hatású varázsigéjét a rándulások, ficamodások ellen: „*haut, haut, ista, pista, vista*", melyet *háromszor* kellett elmondani. Julius Caesarról is följegyezték, hogy mikor kocsira ült, mindig elmondott, háromszor ismételve (*carmine ter repetito*) egy ilyen varázsigét, nehogy útközben felboruljon, mint az már előbb — veszedelmes módon — megtörtént vele.

[2] Az *anuli vertuosi* köszvényelleni hatását hasznosabban tárgyalja *Bloch*: Les rois thaumaturges, 166—168.

székesegyházhoz) történt zarándoklás emlékei. Köln városának középkori pénzein is ott volt a három király neve. Ők voltak az utasok védőszentjei és különösen az *epilepsia* s egyéb görcsös bajok ellen oltalmazó pátrónusok. A stájer parasztok még ma is a nyakukba akasztva hordják (v. ö. *Hovorka* II. 220. és 214.) a következő középkori versikét:

Caspar fert myrrham, thus Melchior, Balthasar aurum,
Haec tria qui secum portabit nomina regum,
Solvitur a *morbo* domini pietate *caduco.*

Ez a versecske már a 12. században, Kálmán király korában, járatos volt s már akkor általános volt a három királyoknak epilepsia elleni patronátusában való hit. Számtalan amuletten, gyűrűn, mely a nehézség ellen oltalmazott, ott van a nevük,[1] ezt a kis verset pedig, vagy csak a szent királyok neveit, héber, görög vagy latin betűkkel (az epilepsiás beteg nevével együtt) cédulára írva a testükön viselték. Azt is gyakran megtették, hogy a fenti verset a görcseiben fetrengő beteg fülébe kiabálták. Minthogy pedig ősi, atavisztikus hit szerint és a régi orvosok nézete szerint is az epileptikus roham megszüntethető, ha *az ujjakat vagy az egész végtagot megszorítjuk* (akár gyűrűkkel, akár másként), ezért a három királyok neveivel ellátott gyűrűket eleitől fogva olyanoknak tekintették, melyek különösen alkalmasak a nehéz betegség elhárítására. (Oroszországban az epilepsziás roham közben rézgyűrűt, Németországban szamárpatából faragott gyűrűt húznak a beteg ujjára; l. *Hovorka* II. 219. 212.) Ezekkel az epilepsia-ellenes gyűrűkkel, orvostörténeti és régészeti szempontból, igen behatóan és alaposan foglalkozik *Crawfurd:* The blessing of cramp rings; a chapter in the history of the treatment of epilepsy (1917.) című munkája, melyből megtudjuk, hogy Angliában már a Plantagenet-királyok idejében viselték a három királyok nevével bíró gyűrűket, mint antiepileptikus óvó talizmánokat. V. Károlynak is volt ilyen Angliából kapott gyűrűje s Boleyn Anna és VIII. Henrik is küldött ilyen gyűrűket külföldre. Az első ilyen gyűrűt, a hagyomány szerint, szt. János adta Hitvalló Eduárdnak, innen az epilepsia egyik régi neve: *morbus sancti Johannis.* Később az angol királyok egyik funkciója abban állott, hogy megáldották az epilepsia elleni gyűrűket *(„the blessing of cramp rings“).* Lehetséges, hogy a nép körében ma is járatos „köszvénygyűrűk“ egyenes utódai a régi „cramp-ring“-nek.

Ezeket tudva, első kérdésünk természetesen az volna, hogy nem szenvedett-e Könyves Kálmán epilepsziában vagy más görcsös, reumatikus bajokban? A királyról megírták, hogy *„pelyp nyelvű* és csomós hátú vala“ (MOE II. 306.), azt azonban nem tudtam kideríteni, hogy volt-e más olyanféle baja, ami idevágólag, gyűrűje kapcsán, érdekelne bennünket.

Fejtegetéseink eredményét röviden összefoglalva, azt mondhatjuk, hogy a Kálmán király gyűrűjén olvasható rejtélyes *gut, gut, gut, ani, tabal* felírásnak sokféle magyarázata akadt már (vagy nyolcvan év óta törik rajta fejüket a külföldi régészek!), de e magyarázatok egyike sem kielégítő. Lehetséges, hogy akadni fog a jövőben egy képzett orientalista-szakértő, ki elfogadható magyarázatát fogja adni; de az sem lehetetlen, hogy a helyes megfejtés egészen el fog maradni, mert lehet, hogy az egész

[1] Erről részletesebben l. *Franz* II. 505.; *Bloch* 166. s köv., 159 390. (a jegyzetben); bő irodalom! — *Schelenz* 207. (XXI. János pápa is ajánlotta Gáspár-Menyhért-Boldizsár nevét amulettül epilepsia ellen.)

felírásnak tulajdonkép semmi értelme sincs. Hiszen tudjuk, hogy a betegségháritó talizmánok és amulettek sokszor egészen értelmetlen, bolondjába csinált szavakkal vannak teleírva. Például a már említett tralleisi Alexandros éppen a podagra ellen azt ajánlja, hogy az ember aranylemezre írja a következőket: „Mei, thren, mor, for, teux, za, zon, the, lu, chri, ge, ze, on" és ezt a testén hordja, még pedig a sarka körül; az ephesusi Diana-szobron is ilyen értelmetlen szavak voltak: *„Aski, kataski, hex, tetrax, dammameneus, aesion"* stb. (V. ö. *Stemplinger,* 80.)

39. *(12. század eleje.) Magánorvosok* Linzbauer állítása szerint (Gyógyászat, 1872, 172.) III. Béla király idejében tűnnek fel először hazánkban. Szerinte az *archiater*-címet is ezidőben kezdik használni nálunk.

40. *(12. század.) Olaszok. Draco.* — Ezen orvosról, ki állítólag Könyves Kálmán halálát okozta s ki *Weszprémi* (I. 32.) valószínűtlen föltevése szerint esetleg magyar is lehet *(Sárkány),* ha ugyan nem olasz: *Wertner* (Századok, 1893. 600.) is megemlékezik, többek közt azt mondván, hogy a *Dragone* olasz nemzetségből való származtatása tárgytalan, amit én nem merném ilyen határozottan állítani.

Dracoról már a MOE I. 70. és 81. lapján is megemlékeztem, annak kapcsán, hogy Könyves Kálmán kiheréltette és megvakíttatta Álmos herceget és fiát, a későbbi Vak Béla királyt. A *kasztráció,* mint büntetés, nemcsak a nyugoti államokban, hanem nálunk is évszázadokon át divatban volt s Werbőczi Tripartituma még 1514-ben is azt rendeli, hogy „Liberi haidones (útonálló betyárok), si armis inveniuntur, castrentur."

41. *(12. század.) Kórház. Johanniták. — Nagyvárad tövében, Szent-Jánoson,* már a 12. században volt egy monostoruk a szt. János-vitézeknek. Az ily monostorok egyik főrendeltetése a betegek gyógyítása, ápolása volt s ezért e monostor bízvást tekinthető Nagyvárad legrégibb kórházának. A *szegények háza,* népies nevén *ispotály,* 1339-ben már mint régi, megállapodott intézet említtetik Nagyváradon. *(Fejér:* Cod. dipl., VIII. (4.) 428; *Bunyitay:* A váradi püspökség története, 1883, I. 152.)

42. *1201. Ispotály Pannonhalmán.* A konvent egyik tekintélyes tagja, Márton apát, volt itt az ispotálymester *(hospitalaris magister),* kinek segédeivel együtt az orvostanban jártasnak kellett lennie *(Wenzel:* Árpádkori új okmánytár, I. 91.) Az apátság felső udvarában lehetett az *idegenek kórháza,* melyhez fürdő is volt csatolva (u. o. VI. 438.) Uriás apát az apátság jövedelmének egyrészét az idegen betegek ápolására rendelte (u. o. I. 215.). Ugyane kórházra utalhat a pannonhalmi főmonostor mellett levő *hoszpodár* szőllő neve, melyet Villányi a *hospitalaris* elrontott alakjának tart. *(Erdélyi,* I. 547, 488.)

43. *1208. A liebeni ispotálynak* vámmentesség adatik a szegények és betegek gondos ápolásáért. *(Linzbauer:* Eg., 21.)

44. *1211. A keresztesek ispotályt* alapítanak Borsán. *(Fejér:* Cod., III. (1.) 106.

45. *1211. „Orvos"-név.* — Első adat az *orvos*-szóra mint személynévre 1211-ből (OSz, 717.). Továbbá: Andreas dictus *Uruus* (1395-ből; *Zimmermann:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, 1902, III. 117.); *Orvos* Mátyás (1457; OSz, i. h.); *Orvos* Kelemen (1493; OSz, i. h.) Suri *Orvos* Mihály stb. Éppoly régi a németeknél az *Arzt,* mint melléknév vagy személynév (1450-ben Hanns *Artzt* soproni polgár, ki addig az ottani polgármesterrel, bíróval és a tanáccsal ellenséges viszonyban állott, amicabilis úton kibékül és erről írást ad. Sopron város levéltára,

Lad. IV. et D., fasc. II., num. 150. Kétségtelen, hogy vagy ő maga, vagy valamelyik őse laikus módra doktorkodott s innen kapta a nevét.) A *Doktor*-név is többször előfordul (például TT. 1900, 155; a 15. század végéről).

46. *1212. Budai hévvizek.* — Az óbudai egyház egyik határa *ad calidas aquas* (a mai Császárfürdőnél) vonul el. (*Fejér* Codexe után *Linzbauer* I. 31.)

47. *1217. II. Endre király Sándor* orvost (*Alexander physicus*) és papi rendű tudós embert, ki környezetében él, spalatói érsekké akarja tenni, de terve, a spalatói kanonokok ellenállása következtében, nem sikerül. (*Schwandtner* után *Weszprémi*, IV. 42.)

48. *1217. „Transitus leprosorum"*, a Száva mellett: II. Endrének egyik adománylevelében említve. „Prima meta terre supradicte Preulaca incipit ab orientali parte ab ipsa Zowa, in loco qui vocatur *transitus leprosorum*, et ducit per proximam viam in rivum qui vocatur Mertuwica" stb. (*Tkalčić*: Mon. Epp. Zagr., I. 37.) Ugyanez említve Nagy Lajos 1345. évi oklevelében is: „Mete autem eiusdem prossessionis Prelaka... hoc ordine protenduntur: prima meta incipit in portu fluvii Zaue ex oposito ville Philipouch ad molendina, qui portus olim vocatur *transitus leprosorum*, deinde... iungitur cuidam aque piscarie Mertuicha et alio nomine Zauicha vocate" stb.; (u. o. II. 129.) *Transitus* a. m. átjáróhely; *prevlaka* a mai horvátban is transitusfélét jelent; *mrtvice* a. m. morotva, holt ág.

49. *1217. Ispotály. Hévvíz.* — Ez évben a tapolcai (Miskolc mellett) bencés kolostor mint *bonarum litterarum domicilium* említtetik. A hely, hol feküdt, kies fekvése és gazdag, természetes meleg forrásaival kiválóan alkalmas volt gyógyászati célokra, kórháza azonban Miskolcon volt, a Mindszent-utcában. (*Rupp* II. 105.)

50. *1221* és következő. *Kórházak.* — A 13. században a magyar szerzetesek legtöbb kolostorában és a városokban van ispotály. Catlu nevű úr egy Ceplet nevű szolgáját a fiaival és a szőllejével, 1221 előtt, a *pannonhalmi apátság kórházának* (domui infirmorum fratrum) hagyta olyan kötelezettséggel, hogy ennek szolgáljanak. A pannonhalmi benedekrendiek a betegekről külön gosdoskodtak, hogy alkalomadtán semmiben hiányt ne szenvedjenek. Uros apát 1226-ban írásban kiadja, hogy utódai közül senki se merészeljen elvenni abból, amit a rendtagok asztalára és a betegek részére a rendtagok, a hűséges jobbágyok és főleg II. Endre király hozzájárulásával megszabott. A *ciszterciek* kórházaikban ügyes betegápolók lettek. Bizonyára ezért szemelt ki Jakab praenestei püspök és pápai követ a kalocsai érsek bácsi kórháza élére két ciszterci parasztfrátert. E rendelkezés alapján maga IX. Gergely pápa 1234-ben meg is hagyta a pozsegai tisztesvölgyi apátnak, hogy amint szükséges, küldjön két alkalmas egyént az ispotály vezetésére. Az *ispotályosok*, vagyis *Jánosvitézek* meg már hivatásuknál fogva is nagy gondot fordítottak a kórházakra, hiszen a rendtagok tevékenysége részben ezeken belül folyt le. Nagy-Szeben városának 1292 előtt már jóval volt kórháza. Ezt ebben az évben a város a *Szent-Lélekrend kereszteseinek* adja oly kikötéssel, hogy ők az isteni tiszteletet végezzék, misézzenek s a hívektől befolyó alamizsnából a szegényeknek, betegeknek, jövevényeknek és sántáknak adjanak. (*Békefi*: Orv., 10; *Erdélyi*, 547. és 650.)

51. *1223. Marhavész.* — „Im Jahre 1223 verbreitete sich von *Ungarn* aus, vielleicht durch mongolische Heerden eingeschleppt, eine Viehseuche, die innerhalb drei Jahre sich bis Frankreich oder vielmehr über den ganzen Westen Europas ausdehnte". (*Lersch*, 95.)

52. *1226 (?) Fürdő,* főleg a betegek számára, Pannonhalmán: „Preterea udwornici debent amministrare ligna et aquam ad furnum et ad quoquinam preter *balnea.*" (Miklós nádor és soproni ispán rendeletében; *Erdélyi,* 678.)

53. *1230. Jakab mester, orvos.* — A pannonhalmi konventnek a veszprémi káptalannal való pörében Egyed pápai subdiaconus Esztergomban, szt. István király ispotályánál, szt. Elek kápolnájában, Lőrinc ispotályos mester *(magister hospitalis),* Jakab mester, orvos *(physcicus!),* esztergom-szenttamási kanonok és más egyházi férfiak jelenlétében ítéletet mond. *(Erdélyi,* I. 161., 700.; *Monum. Vesprim.* I. 85.; *Monum Strig.* III. 272.)

54. *1232. Magyarországi szt. Erzsébetről.* — *a) Ebstein:* Über einen Fall von Fazialis-lähnung aus dem XIII. Jahrhundert. (Deutsche Mediz. Wochenschrift, 1910. 512.) Egy reumatikus eredetű facialisbénulásban szenvedő nő szt. Erzsébethez imádkozik és meggyógyul. — *b) Linzbauer* I. 44. (csodás gyógyulások magyarországi szt. Erzsébet sírjánál). — *c) Kazay Endre:* Magyarországi szt. Erzsébet a gyógyszerészetben (Gyógyszerészi Hetilap 1916. évf., 655. old. és Pharmazeutische Post 1916. 104—105. szám és 1917. 1. szám). Azt mondja, többek közt, hogy a *Globuli sctae Elisabethae* is róla lett elnevezve. Erről az értekezésről Schelenz írt nem nagyon hizelgő bírálatot a Mitteilungen XVI. kötetében (1917.), 71 .szám, 250. old. — *d)* Friedrich *Zoepfl:* Schriften zur Caritaswissenschaft (Freiburg, 1929.). Számos (többnyire az arany-legendából vett) adat és több régi kép a szent kegyes ténykedéseire vonatkozólag (lásd hátul a tárgymutatóban, 106. old.). — *e) Danielik* János: Magyarorsz. szt. Erzsébet élete (1857.), *Horn* Emil és *Rada* István: Magyarországi szt. Erzsébet (1905.), *Laban* Antal: Árpádházi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban (1907.), *Tarczai* György: Az Árpádház szentjei (1930.). — *f) Nékám* Lajos tanulmányának szt. Erzsébetre vonatkozó részéről l. MOE I. 140, 172; II. 10, 217. — *g)* Végül megemlíthetem itt még *Ebstein* (Vilmos) értekezését: „Über Wunderheilungen durch Verstorbene vom ärztlichen Standpunkte" (Süddeutsche Monatshefte, 1910, okt., 402—415.), melyben A. Huyskennek szt. Erzsébetre vonatkozó forráskutatásai alapján a mi szentünknek és assisi szt. Ferencnek gyógyításait igyekszik orvosi szempontból plauzibilissé tenni.

16. *Szt. Erzsébet leprás beteget ápol.* (A kassai dóm főoltárképe, valószínűleg budai művésztől. *Tarczai* György munkájából.) 15. század.

Magyarországi szt. Erzsébetről nagyszámú *képes ábrázolás* maradt, melyek közül főleg azokat említem itten, melyek kevésbbé ismertek vagy

orvostörténeti érdekkel bírnak (v. ö. Fr. *Schmoll:* Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst. Marburg, 1918.); így pl. a *Valloques* munkájában: „La vie de Saincte Elisabeth fille du roy de Hongrie“ stb. (Páris, 1645.) látható, Mathieutől való, szép rézmetszetet és egy még régibb (1480—90 közt készült) képet, mely a legrégibb s legritkább fémes metszetek közé tartozik (a bajor királyi Kupferstichkabinettben). A British Museum egyik régi breviáriuma (az ú. n. Dent-breviárium) a szentet mint *öreg nőt* tünteti fel, jobbjában kettős koronával (ismertetését *Karl* Lajostól lásd *Gragger* Róbert: Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről, 1912.). Figyelmet érdemel még id. *Holbein* (1473—1524.) képe a müncheni régi képtárban (szt. Erzsébet betegek közt), továbbá a *Pepyn* Márton (1575—1642.) fametszete (szt. Erzsébet betegeket ápol), *Murillo* gyönyörű madridi festménye (bélpoklosokkal bánik), egy 16. századi francia kép (szt. Erzsébet és a béna ember) Saint-Etienne du Montban s egy érdekes 16. századi faszobrocska *Brunon* roueni orvostanár birtokában (szt. Erzsébet apácaruhában, fején koronával, jobb kezében erszény, baljában kenyér, melyet a mellette térdelő bélpoklosnak nyujt, ki balkarjával rövid botra támaszkodik, atrofizált, illetőleg amputált alsó végtagjai miatt. Jellemzők a beteg arcán s különösen orrán, a lepra nyomai; a kis szobor hasonmását, mely emlékeztet a *Richet* könyvében [288.] látható, 1400 körüli időből, kölni mester kezétől való képre, lásd az *Aesculape* 14. évf., 1924., 1. számában). A magyarországi emlékek közt különösen értékesek (művészeti szempontból is) a kassai dóm főoltárának 12 remek középkori szárnyképe és kőből való domborművei (v. ö. *Divald,* 91. 142.). A régi mestereknek szt. Erzsébetre vonatkozó képei részben megtalálhatók *Richet* könyvében (274—313.), a lepráról szóló fejezetben, nemkülönben *Tarczai* Györgynek remek kiállítású munkájában: Az Árpád-ház szentjei (1930., 97—132. old.). — A szt. Erzsébetről szóló legrégibb magyar nyelvű legendát („Dychewseges zent Ersebeth azzonnak innepeeről, ki vala Magyary Andre kyralnak leanya“) l. az Érdy-kódexben (Nyelvemléktár, V. [1876.] 476.).

17. *Szt. Erzsébet leprás beteget füröszt.* (A kassai dóm főoltárának egyik képe.) 15. század.

55. *1234. Fülöp,* II. Endrének olasz orvosa, ki a király harmadik feleségével, estei Beatrixszal, jött hazánkba. Fontos szerepe volt (a király halála után) az ellenségeitől szorongatott özvegy Beatrixnak külföldre szöktetésében (*Wertner,* Száz. 1893., 600. és ugyanattól: Az Árpádok családi története, 433.).

56. *1234. Lepra.* — „Inde vero vadit [meta] iuxta unum Erezthwen per longum, in termino cuius descendit ad quandam cavernam, que vulgo

poklos verem nominatur." (II. Endre egyik okiratában. *Monum. Strig.* I. 306.).

57. *1234. Ispotály. Xenodochium.* — A bácsi kórház és szegényház Gergely pápa rendeletéből a cisztercitáknak adatik át. *Fejér* Cod. III. (2.) 384.

58. *1236. Lepra. Leprosoriumok. Szt. Lázár lovagjai.* — A szt. Lázárlovagoknak ebben az időben már mindenfelé voltak domiciliumjaik Magyarországon. *Schier* említi a könyvében (Buda sacra sub priscis regibus, 65.), hogy a tihanyi apátság félszigetén *(leporarium)* egy harmadrendű szerzetesrend ápolta a leprásokat s ezek a szerzetesek valószínűleg innen kerültek a Margit-szigetre (a nyulak szigetére, *insula leporum;* összefüggés a *leprosorium* és a *leporarium* közt?). Az első leprosorium (Budán) szintén a szt. Lázár-lovagoké volt, a mai Szép Juhászné fölött, egy kis templom mellett, mely az ispotállyal együtt még 1390-ben is az ő birtokukban volt *(Schier* u. o. 67; *Ratzinger:* Az egyházi szegényápolás története, *Brüll* 14. után idézve, hol arra is utalás történik, hogy a *gyászmagyarok* vagy *szt. Lázár szegényei* legendája hogyan került kapcsolatba a szt. Lázár-lovagokkal?).

18. *Szt. Erzsébet és szt. Ágnes*, egy amputált lábú, kézi mankós, atrófiás bélpoklos beteggel. A bártfai Mindszent-oltárról. 1460 körül. *(Tarczai* György után.)

59. *1238. Keresztesek ispotálya.* — IV. Béla a fehérvári keresztesek ispotályának *(domus hospitalis)* adományozza a győri és esztergomi fürdőt. Az utóbbiról azt mondja, hogy „balnea *communia* in Strigonio, quae *fecit fieri Avia nostra, bonae memoriae Domina Anna.*" *(Fejér* Cod. IV. [1.] 104.). Ezen keresztesekről s általában az Árpádkori keresztesekről számos adat található *Kovács* Nándor névmutatójában az *Árp.*-hoz (sub „Cruciferi", 173. old.). L. továbbá: *Linzb.* Eg. 65.

60. *1238.* Az ország összes ispotályait fölmentik a bortized alól *(Fejér* Cod. IV. (1.) 135.

61. *1240. Ispotály Egerben.* — IX. Gergely pápa leiratot intéz az egri ispotály igazgatójához melyben hivatkozva arra, hogy ezt az ispotályt egyes püspökök beneficiumképen világi papoknak engedték át, kizárva belőle a betegeket s szegényeket, holott ez a (szt .Jakabról nevezett) hospitale kizárólag a betegek és szegények ellátására lőn hajdanában alapítva: megerősíti Kilit egri püspöknek azt az intézkedését, hogy az ispotályt eredeti kórházi rendeltetésének visszaadta *(Theiner:* Monum. vet. hist. Hung. I. 175; *Fejér* Cod. dipl. IV. (1.) 190; *Katona:* Hist. crit. V. 879.). Ezen szt. Jakab-kórház keletkezése legalább is az 1150. év tájára tehető, ha nem régebbre. A kórház az egri vár tájékán az ú. n. *cifra kapuhoz* vezető utcán

állott, közel a székesegyházhoz (*Akantisz* és *Kandra:* Az egri alapítv. női kórház és ápoló intézet vázlatos története, 1888. 6—8.).

62. *1240. Gyógyító szentek. Francia János* (Johannes Gallus?). — A magyarországi *ferencrendiek* egyik első főnöke volt Francia János, a francia királyi család rokona, ki 1240 körül halt meg. Egy ízben három halottat támasztott fel imádságával, más alkalommal egy 9 napig önkívületben fekvő nőt ébresztett fel a hagyomány szerint. A beteg hívek ezrével zarándokoltak Nagyolasziban levő sírjához s a 14. század írói a szerzet szentjei közé sorozták, bár hivatalosan sohasem iktatták be a szentek közé (*Karácsonyi* János: Szt. Ferenc rendjének magyarországi története, 1923. I. 16. és T. T. 1905. 750.).

63. *1242. Törvényszéki orvostan. Sebzések.* — IV. Bélának Zágráb városa részére adott kiváltságlevele értelmében a sebesítő egyén tartozik a sértettnek *orvosát* is kielégíteni (*D.*, 108., hol egyéb Árpádkorbeli törvényszéki intézkedésekről, mérgezés, bűvölés, megrontás, emberölés stb. alkalmával szintén szó van). Lásd továbbá: *Linzb.* I. 49. és in extenso *Tkalčić* I. 15. 40.

64. *1242. Lepra.* — Tamás főesperes históriája (XI. fej. Lucius 357. l.) szerint a tatárok még a leprás betegeknek sem kegyelmeztek (*Jakubovich* Emil: MNy. 1921. 27. után idézem).

65. *1242. Pestis* a tatárok kivonulása után (*Pethő* Gergely: Rövid magyar krónika, Kassa, 1729., 43.).

66. *1244. Gyógyszerészetünk a budai jogkönyvben* (1244—1421.). — A budai polgárok jogkönyve a németországi városok hasonló jogkönyvének (pl. Sachsenspiegel) mintájára készült. A benne foglalt jogszabályokat maga a jogkönyv IV. Béla, Kun László, Róbert Károly és Zsigmond privilégiumaiból származtatja, de lehet hogy azok részben még régebbi jogszabályokon alapulnak. A jogkönyv szerkesztése és leírása Zsigmond idejére esik; első felét 1413-ban, a másodikat 1421-ben fejezték be. Két eredeti kézirata ismeretes: a pozsonyi liceumi és a Cromer-féle. A jogkönyv világot vet Budának, sőt egész Magyarországnak középkori kereskedelmi életére. A gyógyszerészetre vonatkozik a 102. pont, mely magyarul így hangzik:[1] „A gyógyszerészek semmiféle rőfös árut vagy más dolgot, melyet rőffel szokás mérni, ne árusítsanak, se el ne adjanak, hanem csakis olyasmit, ami régtől fogva patikába való. Aki ez ellen cselekszik, az mindenestől elveszti a portékáját s keményen lakoljon a törvény előtt. Vasárnap s más ünnepen semmit se merjenek nyitott boltban *(mit offen laden)* árulni mindaddig, míg a vecsernyét el nem harangozzák, kivéve gyógyszert a betegeknek testi könnyebbülésükre; ezeket mindenkor kiadhatják, nappal és éjjel is." Ezt a rendelkezést a 298. pont is megismétli. — Úgy látszik, hogy Budán ezidőtájt már több patika volt, még pedig egymás mellett. A 154. pontból legalább erre lehet következtetni (e pont meghagyja, hogy a kilenc gyümölcsös kofa a patikáriusok előtt üsse fel sátorát, a patikák házánál, *an dem egkhaus der apoteken,* kezdve). Budának ármegállapító joga lévén, meglehetősen élénk kereskedelme volt. A jogkönyv igen sok külföldi városból származó kereskedőt s árut nevez meg; e szakaszokban találunk sok oly helyet is felsorolva, melyeknek a külföldi drógok importjában kétségkívül

[1] Az eredeti német szöveget l. *Linzb.* I. 51. és köv. Ne gondoljuk azonban, hogy a budai jogkönyv mindenütt érvényben volt hazánkban (v. ö. Levéltári Közlemények, I. évf., 211.).

volt jelentőségük. Belga, német, osztrák, lengyel és cseh városokon kívül[1] érkeznek még áruk Triesztből, Isztriából, olasz városokból (Firenze, Verona, Velence), Spanyolországból (Pensicola), Görögországból és a Levantéból, sőt Londonból (Lundisch) és Oroszországból (Reissen) is. Idegen, nem budai kereskedő csak nagyban árulhatott. A jogkönyv részletesen felsorolja az árukat s azok minimális mennyiségét, melynél kevesebbet idegen kereskedő nem adhatott el. Ez áruk között sok drógot találunk. A 423. pont szerint mazsolából *(prysilig)* 10 fontnál, gyömbérből *(grun ingber)* 30 fontnál, fügéből *(faigen)* 1 átalagnál *(layel* = 16 pint), mandulából *(mandelin)* 1 mázsánál (centner = 120 font), olasz borból (walisch weyn) 1 átalagnál, kaporból *(kapperleyn)* 1 átalagnál kisebbet nem árulhatott. Olajból 5 átalag, vagy 5 hordó *(tauernicz)* volt a legkisebb mennyiség. A *sáfrányról* és *borsról* külön szakaszok intézkednek.

A 104. pont rendeli, hogy „az idegen *sáfrányát* 10 fonton alól senkinek se merje eladni. Ha nincs neki 10 fontja, úgy a mi kevesebbje van, azt egészben s nem apránként, eladhatja. Ugyancsak az idegen ne adja el *borsát* 30 fonton, azaz egy negyed mázsán alól; ha egy negyednél kevesebbet hozott volna a városba, azt egészben s nem apránként, eladhatja. Ugyancsak az idegen ne adjon el 10 fontnál kevesebbet mindenféle *fűszerből, cukorból* és *cukorlisztből (zugkermell),* ha nem hozott volna annyit a városba, vagy feleslege maradt volna, avval úgy cselekedjék, mint fentebb írva van."

Hasonlóképen intézkedik a 415. *(Von desz pfeffers gut, wye er schol verkauft werdenn)* és a 416. szakasz *(Wy man schol verkauffen alle specerey).* — Édes köménykását *(fenichel prein),* cirbolya magot *(zyre:* pinus cembra vagy pinus pinea magja), zöld mandulát és boróka bogyót *(krambitper)* a kofák árultak. A kereskedők az árut, különösen a fűszereket nem mérhették saját mérlegükön, hanem csakis a városi *(fronwag)* mérlegen (412. sz.). E drógok a következők: bors *(pfeffer),* sáfrány *(saffran),* gyömbér, *(indber),* szekfűszeg *(negil),* szerecsendió *(muscat),* macis *(muscat plum),* cukor *(czuckar),* szappan *(sayff),* viasz *(wachs),* faggyú *(vnslut).* A sáfrányt és borsot vásár előtt a város embere megvizsgálta, csak azután lehetett áruba bocsátani *(Halász* Pál: Gyógyszerészi Közlöny, 1918., 86. és köv. old.).

67. *1244. Sebészek.* — A budai jogkönyvben (1244—1421.), melynek orvostörténeti érdekű részeit l. *Linzb.* I. 50—65., volt egy fejezet (a 103. §.): „Von den wundärzten." Sajnos, ez a része a jogkönyvnek elveszett. Ugyancsak elveszett a III. rész 182. §-a is, mely a *fürdősökről* szólott; ellenben megmaradt a III. 168. §-a, mely a bírónak kötelességévé teszi, hogy az esküdtekkel minden szombaton gyűlést tartson s azon az *ispotály* ügyeit intézzék el (v. ö. a III. 373. §-t is, mely az ispotály javainak eladását tiltja).

68. *1245. Lepra.* — Ulrik, borsmonostori apát, abban az okiratában, melyben Fülöp mester Küllő nevű földjét új határjelekkel látja el, többek közt a következőket mondja: „incipiunt mete eiusdem terre penes fluvium nomine Yqua *(Ikva patak)* iuxta domum Scopow in parte orientali et vadunt valde directe per vallim Býkeig et ascendunt montem penes *puteum leprosorum.*" (V. ö. Vitéz *Házi* Jenő: Sopron sz. k. város története [1921.], I. r., 1. k., 3.) V. ö. MOE I. 172.

69. *1248. Ispotály* Szemenyén, a ferenciek kolostorában: *Fejér* Cod. IV. (2.) 25.

[1] E városok összeállítását l. *Davori Relkovics Néda:* Buda város jogkönyve című munkájában (Budapest, 1905. 253—254. lapon), mely a jogkönyvnek művelődéstörténeti szempontból igen alapos feldolgozása.

70. *1249. Hévjó* (= hévvíz) *Nagyvárad mellett.* — Első okleveles nyoma 1249-ből *Árp.* VII., 284.). Ezután gyakran említik. Mai neve: Hájó (község), melynek középkori kis temploma a Hévjó (ma Pece) patak partján még áll. (V. ö. *Bunyitay: Vár. stat.* 34.) — *Mayer* Antal (A nagyváradi hévvizek stb., 1861., 5. és köv.) ezzel szemben azt mondja, hogy a nagyváradi thermák mellett már 1221-ben megvolt az *„Abbatia de Heővíz,* olim *Hevius* (?) de Magno Varadino". A *Hájó* és *Pece* nevet illetőleg egy 1577-iki oklevélben ez olvasható: „Ad *aquas* autem *bullientes* habemus possessionem *Heő*" s szerinte csak 1553-ban találkozunk először a *Pece* névvel (?). A 15. században Janus Pannonius is megemlékezik a nagyváradi meleg forrásokról, midőn búcsúzásképen énekli:

Ergo vos calidi valete fontes,
Quos non sulfurei gravant odores,
Sed mixtum nitidis alumen undis
Visum luminibus salubriorem
Offensa sine narium ministrat.

A váradi fürdőket a törökök is nagyon megbecsülték s Báthory Gábor erdélyi fejedelemnek is kedves fürdőző helye volt; odafelé utaztában ölték meg 1613-ban. A fürdőkre vonatkozó irodalom (Wernher, Oláh Miklós, Gebb Ferenc, Sziversz Ferenc, Hathvany István, Cranz Henrik stb.) részletes ismertetését l. *Mayer* értekezésében (8—19. old.). A *Felix*-fürdő csak 1731 után kezdett divatba jönni (történetét lásd u. o. 30. és köv old.).

71. *1251. Törvényszéki orvostan. Sebzések. Erőszakos nemi közösülés.* — IV. Béla rendelete arról, hogyan bűnhődjék, aki zsidó emberen sebet ejt? (*Linzb.* I. 67.) — Az a keresztény férfi, ki zsidó nőn erőszakot követ el, a karcsonkításnak megfelelő büntetéssel lakol *(Pollák:* Magyar-zsidó okmánytár, 23.). Ha a keresztény zsidón sebet ejt, lefizeti a királynak a szokásos bírságot, a zsidónak pedig fizet 12 márka ezüstöt és gyógyítási költségeit. Ha keresztény zsidót megöl, méltó büntetésben részesül, vagyona pedig a királyi kincstárra száll. Ha csak megsebesíti, anélkül, hogy vérezne, a kincstárnak a szokásos bírságot fizeti, a zsidónak pedig négy márka ezüstöt ad; ha ezt meg nem fizetné, a király belátása szerint másképpen büntetendő. *Zsidók hullái vámmentesek;* a zsaroló vámszedő halottrabló gyanánt büntetendő. Ha zsidó zsidót megsebesít: másfél márkányi büntetést fizet saját bírójának. Ha egy meggyilkolt zsidó rokonai valakit alapos okoknál fogva gyanusítanak, a kérdéses ügy *párbaj által* döntendő el. *(Friss,* 23—26.)

IV. Bélának ez a rendelete II. Frigyes osztrák hercegnek 1244 július 1-én az osztrák zsidók helyzetét szabályozó rendelete mintájára készült. II. Frigyes és IV. Béla rendeletét in extenso közli *Friss* (23—30. old.). Megjegyzendő, hogy a Friss könyvében olvasható szöveg nem mindenben egyezik a Linzbauernél közölt *(Fejér* Cod. Dipl. IV. [2.] 108. szerinti) szöveggel; így pl. Linzbauernél: „si Christianus Judaeum *ceciderit (Friss*-nél és II. Frigyes rendeltében *occiderit),* ita tamen, quod sanguinem eius non effuderit" stb.

72. *1252. Törvényszéki orvostan. Sebzések.* — A *vulnus mortiferum* és *v. non mortiferum* megkülönböztetése István szlavóniai bán oklevelében (l. *Linzb.* I. 67.).

73. *1252. A margitszigeti Domonkos-apácák zárdájának kórháza.* Egy időben *Rudolf* testvér volt az orvosa. (V. ö. *Brüll,* 19.)

74. *1253. Péter physicus.*— IV. Béla király bizonyítja, hogy előtte egyfelől Nana fia, Márton és ennek fia, Motmerius, Egyed fia, Egyed és testvére,

Tiborc, másfelől a Smaragdus pozsonyi prépost, Péter orvos *(fisicus)* és Jakab zágrábi kanonok által képviselt zágrábi káptalan közt a Motmerius ispán özvegye által a zágrábi egyháznak adott Toplica föld negyede iránt oly megegyezés jött létre, hogy Márton és társai e földet 29 márkáért átengedték a káptalannak. *(Szentpétery,* 307.)

75. *1254. Bonaventura* orvosnak, aki káplán és bíboros diakonus volt, IV. Ince pápa a vasvári prépostságot ítélte oda Péter zágrábi kanonokkal szemben. Bonaventura még 1274-ben is viseli a prépostságot. *(Békefi,* Orv. 2.; *Wertner,* Száz. 1893., 601.)

76. *1255. Honorárium.* — Szentpáli Jób, esztergomi polgár, külvárosi telkéből („cuius longitudo est 124 ulnarum, et latitudo eius 92 ulnarum cum ulna de vico, que vulgo *reyf* vocitatur") 2¼ márka értékűt az esztergomi káptalannak elad, hogy orvosait kifizethesse. *(Árp.* VII. 415.; *Békefi:* Orv. 14.)

77. *1256. Lepra.* — A MOE I. kötetében (171) említettem, hogy a *Poklos-* és *Pokol-*összetételű helynevek egy részében a lepra szomorú emléke lappang. Ilyen például a *Poklosi* (Puklussy) helynév (a mai Torontál- vagy Temesmegyében) 1256-ból. *(Csánki,* I. 777. — Csánki munkájának többi kötetében is több vármegyében akadnak hasonló elnevezések, ezeket azonban nem vettem be ebbe az adattárba.)

78. *1256. Bernaldus (Bernold) mester, királyi orvos.* — IV. Béla meghagyja a zágrábi káptalannak, hogy küldje ki emberét, ki Bernaldus mesterrel, a király orvosával *(phisicus)* együtt Glaunicha birtokot, mely egykor Velizlausé volt, Pertlinus ispán graci (gréchegyi) kapitánynak assignálja. *(Árp.* VII. 444; *Karácsonyi:* okl., 20. I. 114. sz.; *Szentpétery,* 337.)

Ugyancsak IV. Béla idejében működtek: Gellért *(Gerhardus),* Joannes *Vitalis de Four* és *Mutinus* (a szepesi káptalan prépostja) pap-orvosok. *(Linzbauer:* Gyógyászat, 1872, 172. írja ezt, kétségkívül hibásan, mert a második helyett *W.* II. 63. szerint *Vitalis de Furno,* Mutinus helyett pedig *W.* I. 119. és II. 65. szerint *Mutinius* teendő.)

79. *1257. Tiborc* mester, IV. Béla orvosa, mint királyi követ, Fülöp zágrábi püspökkel együtt, a szentszéknél és Konrád királynál. *(Békefi: Orv.,* 2; *Wertner:* Száz., 1893. 601; *Szentpétery,* 350.)

80. *1259. Gyógyszertárak. Ispotály.* — *a)* A magyarországi karthauziak 1259. évi constitutioja szerint ezeknek minden kolostorában volt gyógyszertár és orvos, de ennek nem volt szabad külső gyakorlatot folytatnia. *(Csippék:* Adatok a magyar gyógyszerészek történetéhez (kny.). — *b)* A karthauziak *ispotálya* szegények és betegek számára Zerewaldeban. *Fejér:* Cod., IV. (2.) 496.

81. *1259. Pestis* Magyarországon. — Lásd: *Peinlich:* Geschichte der Pest in Steiermark (Graz, 1877/8.) és *Sticker,* 40.

82. *1261. „Orvos"-szó.* — IV. Béla király wasardi Chuda fiának, Ipolitusnak az Ottokár elleni háborúban szerzett érdemeiért a nyitrai várhoz tartozó *Wruuskap* földet adja. *(Szentpétery,* 390.)

83. *1262.* Az *esztergomi ispotály* javainak megerősítése. *(Fejér:* Cod. Dipl., IV. [3.] 81.)

84. *1263. Papok „Physica."* — IV. Orbán pápa jogot ad az esztergomi érseknek arra, hogy az alsó- és főpapság ama tagjait, kik a rendeletek ellenére római jogot vagy orvostudományt *(physica)* hallgattak, az egyházi kiközösítés alól feloldozhassa. *(Theiner:* Monum. hist. Hung., I. 248.)

85. *1267. János, királyi orvos. Honorárium.* — V. István említi egyik okiratában, hogy János nevű orvosának Enezca nevű birtokot („quandam

terram Enezca vocatam, sitam inter villam Cassa et villam Styna" adományozott. *(Árpádkori új okmánytár,* VIII. 173; *Fejér:* Cod., IV. [3.] 411.) Feltehető, hogy egyházi férfiú volt. *(Wertner:* Száz., 1893. 602.)

86. *1269. Fürdők. Kórház. Xenodochium.* — IV. Béla a füzegthüi kórháznak (szegényháznak, hospitale) adja Saar-földjét, az ottani hévvízzel együtt: *Fejér:* Cod., VII. (1.) 356.

87. *1270. Törvényszéki orvostan. Sebzések.* — Meghatározása és *megmérése* az ejtett sebeknek s a büntetésnek ahhoz mért megállapítása. *(Linzbauer,* I. 72, 73.)

88. *1270.* Máté, Szlavónia bánja, a fürdőket (stubae) fölmenti az adó *(dica)* alól. *(Fejér* Codexe után *Linzbauer,* I. 72.)

89. *1271. Pestis.* — Inaudita pestilentia in Austria et *Ungaria,* ut ex tam vehementi pestilentiae plaga in fossatis maximis simul et semel mortui homines tanquam pecora infoderentur. (Cont. Zwetl. — Monum. Germ. XI. — *Lersch,* 100.)

90. *1271 után. Boldog Margit ereklyéinek gyógyító ereje.* — „Vir quidam dives et nobilis, Andreas comes, cum venisset Strigonium, arripuit eum febris continua, gravis plurimum et acuta. Rogavit autem tunc priorem fratrum praedicatorum Strigoniensium, ut ei in loco, in infirmaria fratrum, concederet ad manendum, donec dictam egritudinem evasisset. Prior . . . libenter concessit. Vexatus igitur fuit febris illius magnis fervoribus quatuor vel quinque diebus. Venit autem in mentem prioris pro liberacione comitis memoria virginis Margarete et accedens ad eum, dixit illi: „Domine, habeo de crinibus beate Margarete; si placet, portabo *de lavatura* dictorum *crinium* vobis dabo. Spero enim firmiter, quod dum de lavatura illa biberitis, vos alleviatum ab hijs ardoribus sencietis. Annuit nobilis et lavaturam illam cum maxima devocione accepit; statimque nocte sequenti febris ex toto cessavit". (Nápolyi legenda. *Magyar Sion,* VI. 332.)

„Uxor cuiusdam civis nobilis de Strigonio, qui dicebatur Banchus, cum pregnans esset et appropinquaret tempus pariendi, per quatuor vel quinque septimanas clamabat parturiens et cruciebatur . . . Venerat siquidem fetus usque ad partum et virtus non aderat pariendi. Credebatur a cunctis, quod deberet sine remedio ex partus doloribus expirare. Tunc frater quidam, Jordanus nomine, periclitanti pie compatiens, dedit ei *de cilicio, quod fuerat in dorso sancte Margarete.* Mulier cilicium penes se tenens, adiutorium s(ancte) virginis imploravit et enixa puerpera puerum, iam non meminit pressure propter gaudium, sed . . . devote gratias egit" stb. (Nápolyi legenda, u. o. 570.)

A MOE II. kötetében (10. és 11. old.) megemlékeztem Boldog Margit *övéről,* mely kézről-kézre járt a főrangú magyar hölgyek körében, mikor szülésük ideje elkövetkezett; ugyanott említettem az esztergomi székesegyház kincstárában található régi övet, mely állítólag B. Margité volt, Ennek a vasövnek képe látható *Tarczainál* (146. old.). Lásd még: *Baros* Gyula: Boldog Margit legendája (1927.); *Böle* Kornél: Árpádházi B. Margit (1924.); *Lovas* Elemér: Árpádházi B. Margit és kora. (Kolozsvár, 1913.); *u. ő:* B. Margit történetének részl. forráskritikája; (a pannonhalmi főiskola évkönyvében, 1915—16.); *Némethy* Lajos: Adatok Árpádházi B. Margit ereklyéinek történetéhez (1884.).

91. *1272. Gellért. Gerardus.* — Magister Gerardus (Italus) nevű olasz orvos, ki már IV. Bélát és V. Istvánt is szolgálta IV. Lászlótól

a Zágráb közelében levő Tornava és Karalicha helységeket kapja ajándékba azért, hogy a királyt betegségéből kigyógyította (W. II. 63., továbbá MOE.). Ezen adományozásról lásd még: *Árp.* XII. 113. („magister Gerardus, fidelis et *intimus phisicus* noster"), 114. („magister G., artis medicine professor . . . nos . . . de gravi egritudinis articulo, ubi de vita nostra poterat merito dubitari, pristine restituit sanitati"); 115., 118., 119., 171., 197. („circa nostram... curam cum omni fervore fidelitatis periciam sue artis exhibuit"), és *Tkalčić:* Mon. Epp. Zagr. I. 172., 173., 174., 181., 182., 188. old. — Részletesebben szól még róla *Wertner:* Száz. 1893. 602. — Egy *Gerardus de Mutina,* mint a pápai decimák collectora, többször említtetik: *Theiner:* Vetera monum. Slavorum meridion. II. 323. stb., de nem tudom eldönteni, hogy ez a fenti Gerardus-szal (vagy esetleg a máshol említett *Mutinius*-szal) azonos-e, vagy rokona-e?

92. *1272. Mutinius,* szepesi prépost és V. István fiának, Lászlónak, orvosdoktora, bizonyos birtokokat kap a királytól a Szepességben (W. I. 119., II. 65.).

93. *1274. Domus hospitalis sancti Johannis* Sopronban. Adásvevési szerződések kapcsán szó van róla 1274-ben és 1297-ben: Fontes r. Austr. II. (Diplomat.) XI. köt., 188. és 285. old.

94. *1275.* és köv. *Kórház és ispotály* (xenodochium) *Selmecbányán.* — A selmecbányai városi kórház valószínűleg már az Árpádok alatt fennállott. Béla király a városban caducitas (magvaszakadás) alá került, kihalt családi vagyonok, hagyatékok harmadát a nyomor enyhítésére, betegségben, ragályban szenvedők menedékhellyel való ellátására rendelte fordítani. 1391-ben már a városi kórház „xenodochium et hospitale Sctae Elisabetae" elnevezés alatt fordul elő. A kórháznak nemcsak saját kiterjedt mezőgazdasága, hanem egyéb jövedelmei is voltak: harangdíjak, perselyadományok, a bányatársaságok, kamara deputátumai; a mészáros-céh a beteg marhákat a kórháznak ajándékozta és a többi városi szegény között ingyen mérette ki. A kórház és menház felügyeletét gondnokokra bízták, kik 1275-től — a *domonkos-rend* behozatalától — a 15. század közepéig kizárólag a rend tagjaiból kerültek ki; valószínűleg a betegeket is ők ápolták. A jelenlegi városi kórházi épület 1790-ben került a város birtokába. *(Hont vm. és Selmecbánya város monogr.* 223.).

95. *1275. IV. László betegsége.* — IV. László királyt 1275 nyarán kétszer kilelte a hideg; ezután meg a Nyulak-szigetén, vagyis a mai Margitszigeten, olyan erős láz tört ki rajta, hogy már-már aggódtak miatta. Mivel háziorvosa, *Gellért* mester nem volt jelen, négy másik orvost hivattak hozzá hamarosan. Ezek valának: *Tivadar* ferences szerzetes; *Gracianus* mester, Moys mesternek az orvosa; *János* mester, Joakim mester orvosa; végül *Bertalan* mester. Ez a négy orvos lemondott a beteg királyról. E közben megérkezett Gellért mester, a háziorvos is. A király ekkor épen a legrosszabbul volt. Gellért — saját mondása szerint — megijedt. Látta, hogy *Boldog Margit* fátyola a király fején van. Anna úrnő és a király dajkája meg is mondták neki, hogy a fátyolt ők tették a király fejére. Gellért most neki lát orvosi feladatának. Pektári Joakim, a király tárnokmestere, megmutatja neki *a király vizeletét.* Ennek láttára Gellért mester így szól: Amennyiben a vizeletből lehet következtetni, a király úrnál be kell állania a „crisis"-nek. S csakugyan hamarosan kezdett izzadni. Amint Gellért mester mondja, a király, a bárók és mindaz, aki csak jelen volt, hitte és hiszi ma is, hogy a királyon a fátyol odatevése és Bold.

Margit érdeme segített. A király azonban csak egy hétig maradt egészségben; rendetlen életmódja következtében ismét megbetegedett, de nem olyan sulyosan és aggasztólag, mint előbb. Gellért orvosnak a leánya az a Kata, aki a rokonai egyetértésével 1293-ban átengedi Guerest falúban levő birtokrészét Zepte nevű leányának és vejének, Oluphi Miklós fia Miklósnak (l. *Békefi,* Orv. 3.).

96. *1276. „Scabies.“* — „Quedam puella servitialis erat multum infirma et *scabiosa,* et ipsa *(Boldog Margit)* manibus suis balneabat et ungebat eam.“ (Frosia apáca vallomása; Monum. Vespr. I. 227.). — „Item dixit, quod quedam servitialis erat multum *scabiosa,* et habebat totas carnes suas rubeas et infirmabatur ad mortem, et tunc sancta Margaretha fecit sibi balneum . . . lavit et *rasit* sibi caput.“ (U. o. 268.). „Habeo quemdam puerum (sexdecim annorum), qui per septem annos fuit infirmus de *scabie* et *bognonis,* et quasi de omni infirmitate, ad finem ita fuit contractus in genu dextro, quod nullo modo poterat ire . . . et... portavi eum ad sepulcrum sancte Margarethe, et... statim sanatus fuit“. (U. o. 342.). A *bognonis* szót *Békefi* Orv. 10. „mocsárláz (de bognonis malaria)“-val magyarázza.

19. *Boldog Margit.* (A perugiai képtárban levő 15. századi festmény után.)

97. *1276. Elmebajosok megvasalása.* — Acileusnak és feleségének, Ferának a leánya, Erzsébet, megőrül; megkötözve, megláncolva hajóra teszik s *boldog Margit koporsójához* viszik, hol meggyógyul. „Elisabet, filia mea, sine mente facta fuit, et tenebamus eam in ferrea et in aliis ligaturis, et ducta fuit sic ligata in quadam navi ad sepulcrum sancte Margarethe, et quando fuit ibi, sanata fuit“. *(Monum. Vespr.* I. 333.). Az elmebajos betegek megláncolásáról Németországban l. *Deichert* 186.

98. *1276. Vasöv viselése heresérvnél.* — Mikor budai Magyar Péter nevű felhévizi ember heresérvet kap, egy ferencrendi szerzetes gyógyítja és *vasöv* (circulus ferreus) viselését rendeli el, mely egy darabig használt is, de egy évre rá az udvaron elesett s ekkor úgyszólván minden bele kidűlt. *(Monum. Vespr.* I. 301. és *Békefi* Orv. 14.)

A középkori sérvkötők (lumbare, bracale, braciale ad crepaturam, cingulus, cinctorium, funda, a fenti — laikustól írt — szövegben „circulus“), melyeket nemcsak a betegek viseltek, hanem sokszor (prophylaktikus célból) katonaemberek s általában olyanok is, kik nehéz munkát, atléta-gyakorlatokat, stb. végeztek, rendesen ólomlemezt tartalmaztak a belsejükben; de már a 13. században ajánlotta *Gordon* a vasból való rugalmas sérvkötőket és később, a 16. században, *Habicot* az acéllemezből készítetteket. (V. ö. Sudhoff Chir., II. 371., 145. és Neuburger—Pagel, III. 247.).

99. *1276. Szembajok.* — A budai plébános anyja orvosságos porokat hint a vak Erzsébetnek, Everard leányának, a szemeibe (misit multoties pulverem is oculis suis.) Azután a vak leány *Boldog Margit koporsójához* megy, ott tartózkodik egy hétig és visszanyeri a látását. *(Monum. Vespr.,* I. 297.).

100. *1276. Ökörganéj-borogatás torokbajok ellen.* — „Quedam de sororibus istis (t. i. a margitszigeti apácák közül) in gutture habebat magnum malum, et debebat medicari *stercore de bove,* et alie sorores abhorrebant apponere illam medicinam, et eam reliquerunt, et ipsa sancta Margaretha *(Boldog Margit)* illam medicinam apposuit et ligavit eam". *(Monum. Vespr.,* I. 267.). Nem is olyan borzasztó dolog, ha meggondoljuk, hogy 1832-ben még három európai gyógyszerkönyvben, köztük a nagybritanniaiban, hivatalos volt a kataplasmákhoz használt *Aqua florum omnium* (All-flower water), mely a *júniusban gyüjtött* friss tehénganéjból készült (v. ö. *Jourdan,* II. 698.) s orbáncos gyulladásokra, aranyeres csomókra, stb. helyezték!

101. *1276. Betegápolás.* — Mikor Kátay Petris (Petrucius de genere Catha) betegen feküdt mint egy darab fa és se kezét, se lábát nem tudta mozdítani, *tollal* (talán meghegyezett tollal, amilyennel írtak is?) rakták a szájába az eledelt (ponebatur cibus in os suum per unam pennam). *Monum. Vespr.,* I. 334.

A *villát* természetesen ezidőtájt még nem ismerték. Ennek használata csak a 16. század vége felé kezdett általánosabb lenni Európában.

102. *1276. Boldog Margit ereklyéinek (fátyolának és hajának) gyógyító ereje).* — Mikor Somogyi Gergely leányának az arca erősen megdagadt, boldog Margit hajával (az ereklyével) dörzsölték a duzzanatot és harmadnapra meggyógyult. Mikor pedig Erzsébet apáca, V. István király leánya súlyos betegségbe esett, bold. Margit scapulareját és fátyolát tették rá s megmosták a szentnek hajfürteit és a *mosadékot* (lavaturam) megitatták a beteggel, „et statim incepit sudare, et meliorata et sanata est." Két másik esetben is hasonló csodás ereje volt a haj mosadékának. *(Monum. Vespr.,* I. 245., 180., 206., 225.).

A középkorban elterjedt szokás volt, hogy a *szentek ereklyéinek mosóvizét,* vagy azt a *bort,* mellyel az ereklyéket lemosták s mely az akkori felfogás szerint a reliquiák gyógyító erejét átvette, megitatták a betegekkel. Szt. Húgó (†930.) ereklyéit balzsamos borban fürösztötték s ezt a keveréket itták a messze földről Franciaországba zarándokló betegek („ex *vino* quoque, unde ipsius *ossa* abluta fuerant, multi infirmantium in potu sancto illius convaluerant"; a betegek rendszerint 2—3 napig tartózkodtak a szent sírjánál s meggyógyultak. *Franz,* II. 453.). A 11. század vége felé erős pestis pusztított a franciaországi Fleury környékén s ekkor az odavaló szerzetesek *szt. Maurus* ereklyéit vitték el a legerősebben fertőzött helyekre. A köznép mindenfelől hosszú seregben tódult oda, vízzel és borral mosták le a szállító saraglyát, melyen a szent ereklyéi feküdtek, a mosó folyadékot bőven itták és sokat vittek belőle haza is, hogy a pestis ellen oltalmat vagy gyógyulást nyerjenek. Krisztus keresztjének mosóvizével és borával már a 7. században gyógyítgatták a beteg embereket és *állatokat* (különösen a lázas betegségben sínylődőket); ez a szokás Angliában kezdődött, honnan csakhamar Francia- és Németországba is átszármazott *(Franz,* 454., 468.). Az az eljárás, hogy *szentképek* mosófolyadékát itatták a betegekkel, a középkorban még nem volt járatos, csak később, mikor a Mária-képeket, stb. olcsóbb áron tudták előállítani, terjedt el szerte Európában. Ezt a szokást még az 1903. évi Congregatio S. Officii is jóváhagyta, miről *Franz* (u. o.), kath. pap létére is, úgy nyilatkozik, hogy „man darf wohl hoffen, dass dieser Beschluss gelegentlich

seine Korrektur finden werde, denn der Brauch fällt, auch wenn die Intention bei dem Trinken oder Essen von Heiligenbildern noch so korrekt ist, unzweifelhaft in das Gebiet des Aberglaubens". L. még erről *Magnus* 37. és köv. old.

103. *1276. Rudolf* domonkosrendi szerzetes (de ordine praedicatorum), Candida nővér orvosa. *(Monum. Vespr.* I. 262.)

104. *1276. Margitszigeti kórház. Éjjeli edények használata.* — A margitszigeti kórház 13. századi életéből sok adat maradt reánk a legendákban stb. (v. ö. *Mon. Vespr.* 165—383. és *Békefi* Orv. 11.). Egyízben boldog Margit az egyik hasmenéses, gyönge beteget kiemeli ágyából es ráteszi az *éjjeli edényre* (posuit eam ad scamnum super concham), aztán kivitte az edényt és a maga kezével kimosta (portavit concham ad aquam et lavit eam manibus suis). *(Monum. Vespr.* I. 273.)

105. *1276. Fürdők.* — III. László ezen évi adományozási okmányában (Belud comes számára) a patai vár *(castrum)* közelében egy Bad nevű vizet *(aqua Bad)* említ. *Fejér* Cod. VII. (2.) 50.

106. *1278. Betegápolás a király költségére.* — I. Károly, Szicilia királya elrendeli, hogy az ostromlott várba bezárt beteg magyar fiúk *(pueri):* István és Miklós, az ő költségére gondos ápolásban részesíttessenek. *(Fejér,* Cod. V. [2.] 450.)

107. *1278. Császárfürdő.* — „Molendinum situm in Calidis Aquis, apud Budam" (IV. László király egyik okmányában). *Árp.* IX. 195.

108. *1279. Sebészet. Papok sebészi gyakorlata. Sexualia.* — A középkorban nálunk is, épúgy mint külföldön, papi személyek gyakorolták az orvosi tudományokat, főleg azért, mert akkor még az egyetemek nem voltak négy fakultásra osztódva, hanem mindenféle tudományt együtt tanultak; továbbá a papok ilyen módon jelentékeny mellékjövedelemre tettek szert és a köznépet is jobban a kezükben tartották. Az egyházi személyek orvosi működését sokszor eltiltották a zsinatok és a pápák (lásd *Weszprémi* II. 180.), de hiába. Nálunk, Magyarországon, csak úgy mint külföldön, a sebészetbe is gyakran beleártották magukat; ezért is *az 1279-ben Budán tartott zsinat,* Fülöp pápai nuncius vezetése alatt, eltiltotta a papokat legalább az olyan sebészi kezelésektől, melyek égetéssel vagy késhasználattal jártak (lásd *Péterfy Károly:* S. R. Hung. Concilior. Part. I. pag. 108. Synod. Budensis an 1279, Canon IX.): „Nullus clericus sententiam sanguinis dictet, aut proferat, aut sanguinis vindictam exerceat. *Nec ullam partem cerugiae (=chirurgiae) exerceat,* quae ad ustionem vel incisionem tendat" (lásd *Weszprémi:* Magyarországi öt különös elmélkedések. Pozsony, 1795. 141., 142. old.). Minthogy pedig ezen tilalmazásoknak kevés volt a sikere, valószínűleg ezért rendelte el Zsigmond király, hogy a doktorkodó egyházi személyek *„fekete-tarkás"* öltözetben járjanak (így mondja *Weszprémi* u. o. 143. old.) és ilyen módon a többi világi orvosoktól könnyen megkülönböztethetők legyenek. A papok ekkor némileg engedtek a pápa parancsának, de helyette azután *gyógyszertárakat* kezdtek felállítani, mígnem Mária Terézia ezeket is mindenütt bezáratta, kivéve a misericordianusok patikáit (u. o. 145.). Az említett budai zsinat többek közt azt is kimondta, hogy minden házasságon kívüli *közösülés* halálos bűn; csak a házasság teszi megengedetté a hím és nő egyesülését, de csak akkor, ha a coitus *megengedett módon* történik. Meghagyja továbbá, hogy a papok vigyázzanak, nehogy az összekelő párok nászát valaki gonosz célzattal, *rontással* (bűvöléssel-bájolással)

megrontsa. A zsinat kiátkozta azokat a nőket, kik mesterséges *abortus* előidézésével elhajtották magzatjukat.

110. *1280. Ispotály. Xenodochium.* — IV. László király, hogy a budai zsinat elleni rendeleteit engesztelje, egy kórház és szegényház tartására a gölnici bányákból évenkinti száz ezüst girát engedélyez. (Magyar Tört. Tár I. 100. és *Wagner:* Analecta Scepusii I. 193.)

111. *1281. Trencsénteplic.* — „Calida aqua Teplicha vocata." (IV. László egyik okiratában.) *Árp.* XII. 334. De már előbb, 1265-ben is említve van („ad aquam Tepliche vocatam") IV. Béla oklevelében (u. o. VIII. 123.).

111/a. *1283. Ispotály Kassán.* — Márton pápa az esztergomi érseknek és káptalannak apostoli áldását küldvén, elmondja, hogy Arnold, a kassai szt. Erzsébet-egyház plébánosa, panaszolja előtte, hogy a Székesfehérváron lévő jeruzsálemi szt. János-lovagok (johanniták) a Kassán lévő szegények kórházát jövedelmében és javaiban háborgatják, amely kórház kezdettől fogva a kassai szt. Erzsébet-egyház hatósága alá tartozott. Ezért meghagyja, megidézvén mindkét peres felet, döntsön ügyükben végérvényesen az egyházjog szigorú szemmeltartásával. (PNG.)

112. *1286. Budai hévvizek* (calidae aquae) említtetnek az esztergomi keresztesek *(frater Dominicus)* által kiadott egyik okmányban: Monum. Strig. II. 219.

112/a. *1288. Ispotály Darócon.* — A szt. Antal-rendű keresztesek (antoniták) Darócon (Szepesm.) levő ispotályuk mellé templomot emelnek. *(PNG.)*

113. *1289. Fürdők. Hévvizek.* — „Literae domus hospitalis de Strigonio super *balneo Calidarum Aquarum*" (Budán vagy Esztergomban?). Csak ennyi. (Monum. Strig. II. 256.)

114. *1290. Esztergomi és budai hévvíz.* — „Villa de Calidis Aquis"; említve: Monum. Strig. II. 271., 769.

115. *1292. Ispotály.* — Nagyszeben város tanácsa a szentlélekrend kereszteseinek házat ajándékoz, melyet már régtől fogva *(iam dudum)* ispotálynak használtak s a világi hatóságok kezeltek. (V. ö. *Müller, Hosp.* 13., 14.) Az ispotályt valószínűleg a 13. század közepe táján alapították. Későbbi történetéről s jövedelmeiről lásd u. o. 44., 45. Ezt az ispotályt különben már *Fejér* Codexe és utána *Linzbauer* I. 80. is említi. Lásd még: *Zimmermann:* Archiv der Stadt Hermanstadt 59. és 138. (az ispotály számadásai 1502-től kezdve). 1386-ban elvették a rendtől s a város vette saját kezelésébe *(Sigerus* II. 83.).

116. *1292.* Vencel cseh király a *podolini fürdőt,* malmokat és *húsvágószéket* Henrik nevű emberének adományozza (Fejér Codexe után Linzb. I. 79.). Az ezen okmányban előforduló *apotheca* szó kocsma (epocillatorium) értelmében veendő!

117. *1293. Gellért. Gerardus Latinus.* — Katha, az olasz származású Gellért orvos leánya *(filia Gerardi Latini fisici de villa Gueresth)* Gueresth helységben levő birtokrészét átengedi leányának és vejének *(Árp.* XII. 542.). Több mint valószínű, hogy az 1272. évszám alatt említett Gerardus-szal azonos. *(Wertner,* Száz. 1893. 603.)

118. *1294. Húsvágás.* — Lodomér esztergomi érsek kiközösítés terhe alatt megtiltja a mészárosoknak, hogy a húsvágószéket meg nem felelő, titkos helyeken (mint azt mindenszentek ünnepén tették az imént) üssék fel *(Fejér* Codexe után *Linzbauer* I. 80.).

119. *1294.* (?) *Benedictus ab Italia.* — Róbert Károly Magyarországra hívja Benedek sebészt (Benedictus ab Italia), később nyitrai prépostot, kinek egyik fivérétől származott a Deméndy-család. (W. I. 76., III. 64.)

120. *1295. Ispotály Besztercén* (Erdélyben). Lásd róla: Müller, Hosp. 16., hol többek közt a *magister hospitalis* (ispotálymester) kifejezésről.

121. *1298. Gellért mester, orvos.* — Antal csanádi püspök egyik oklevelében van róla szó, illetőleg János fiáról, kinek szőlleje volt Budán, a fehérvári út mellett („ubi eadem via iungitur magne vie Albensi in angulo est vinea Joannis filii *Magistri Gerardi phisici*"). Hazai Okmánytár I. 95. és *Wertner,* Száz. 1893. 603.

122. *(13. század.) Veneficium.* — A *rontás* (veneficium) bűnével vádolt asszonyokról gyakran van szó a II. Endre korából (1205—1235.) származó váradi regestrumban. Az illető nőket a tüzes vaspróbának vetették alá. (V. ö. *Kandra Kabos:* A váradi regestrum, 1898. 103., 313., 357., 435.)

123. *(13. század.) IV. Béla gyűrűje. Vitalis de Furno* bíbornok azt irja IV. Béláról, hogy a feleségével való első közösülés közben az ujján levő gyűrű smaragdköve három darabra tört szét, mert „is lapis castitatem castosque diligit"! *(W.* II. 63.) *Weszprémi* ezen adatához hozzáfűzhetjük *Fühner* (134. oldal) következő megjegyzéseit: „Ein weiterer Zusatz, anschliessend an die frühere Behauptung, dass der Smaragd nur dem Keuschen heilbringend sei, ist bei *Albertus Magnus* bemerkenswert:[1] „hic lapis, si vere bonus et verus est, non sustinet coitum: propter quod *rex Ungariae, qui nostris temporibus regnat,* in coitu cum uxore sua lapidem in digito habuit, et propter coitum in tres partes fractus fuit." Diese Angabe findet sich ähnlich in *Volmars* Steinbuch,[2] während sie Jac. *Schopper* in seinem „Biblisch Edelgesteinbüchlein" in folgender Fassung wiedergiebt.[3] „So leidet diser Stein kein unkeuschheit, also, dass wenn einer ein Jungfraw schwächet, er zerspringt, daher man auch von disem Edelgestein ein artzney macht, wider die *Philtra* oder liebtränke, welche die unzüchtigen weiber offt eim zuschieben." ... Leicht verständlich is das zuletzt angeführte Postulat eines keuschen Tragens des Steines. Der Smaragd ist in grösseren Stücken nie ganz rein; er zeigt immer Einschlüsse und viele feine Risse. Es bedarf keines grossen Anstosses, um denselben zu zertrümmern; eine enge Fassung und zufällige stärkere Erwärmung der Hand mögen hierzu genügen." *Jean de Renou,* IV. Henrik orvosa, az ő híres pharmacopoeájában (1637. évi francia kiadás, L. de Serrestől; idézve *Minvielle,* 54.) szintén megemlíti IV. Béla esetét, mikor azt írja, hogy „l'émeraude peut non seulement préserver du mal caduc (= *epilepsia)* tous ceux qui la portent au doigt enchâssée en or, mais aussi fortifier la mémoire et résister aux efforts de la concupiscence charnelle. Car on récite qu'un *roi de Hongrie,* étant aux prises amoureuses avec sa femme, sentit qu'une belle émeraude, qu'il portrait en son doigt, se rompit en trois pièces durant leur conflit, tant cette pierre aime la chasteté." Hasonlókat mond a smaragdról (de a magyar király említése nélkül) *Cabanès* (1910. évi kiadás, 199—211.), ki a többi drágakő hatását („petrotherapia") is elég bőven tárgyalja, oly adatokkal, melyek teljesen egyeznek Kecskeméti Ötvös Péter adataival; látszik, hogy közös forrásból merítettek! — A smaragdnak különben mint

[1] *Albertus Magnus:* De mineralibus, lib. V. (Lugd. Batav. 1652., II. 2., 17.)
[2] *Lambel*-féle kiadás (Heilbronn, 1877.) 40. oldal.
[3] J. *Schopper:* Biblisch Edelgesteinbüchlein. Nürnberg, 1614.) 49.

pestis ellen óvó szernek is nagy híre volt (Mátyás király óvószerében is megvan, v. ö. MOE, I. 331.) VI. Kelemen pápa állandóan az ujján hordta az 1348. évi „fekete halál" alkalmával, mely Avignonban is rettentően pusztított (Petrarcának ott tartózkodó Lauráját is elvitte). *Manardus* is smaragdport rendel belsőleg pestis elleni prophylaktikumul Thurzó Eleknek, de azonkívül (humoralpathologiai alapon) bevágásokat a bőrbe s a seb begyógyulását gátló arany- és ezüstgolyócskákat a bőr alatti kötőszövetbe (a szegényebb bácsi kanonoknak csupán borsószemeket!) V. ö. *Herczeg* Árpád: Orvosi Hetilap, 1927. 26. szám.)

124. *(13. század.) Fons sacer* (gyógyforrás), mely Pannonhalma közelében van és Panzsa (Pannosa) erének mondatik, a mai Ravazd helység mellett. IV. Béla király határjárási okmányában van róla szó. *(Rupp* Jakab: Magyarország helyrajzi története, I. [2.], 442.)

125. *(13. század.) Miklós mester.* — A budai jogkönyvben szó van Miklós mester budai orvosról, kinek háza előtt a sajtoskofák állottak. *(Linzbauer,* I. 54.)

126. *(13. század.) Elmebajosok megláncolása és elkülönítése. Ördöngősség.* — Márton somogyvári ember sokáig súlyos nyavalyában szenvedett s egész testében éktelenül „megszörnyűdött." Megbomlott az elméje is és sokan *ördöngősnek* tartották. Lánccal meg kellett kötözni, mert ha „az ő házbeliknek őrizetétől magát ki szabadéthatja vala, mindeneknek még testökben is nagy bántalmakat teszen vala." Cseley János bíró felesége is „vala Ő elméjétől elidegenedett és sokaktul álléttatik vala *ördöngősnek;* kiért tartatik vala meg vasaztatván." Upor nevű ember felesége szintén „elméjétől elidegenyült asszonyállat" volt, ezértis külön „berekesztetvén" tartották, mígnem (úgy mint az előbbieket) szt. Margit koporsójához vitték s ott meggyógyult. (Margitlegenda. Nyelvemléktár, VIII. 55—56.)

127. *(13. század.) Lepra.* — *a)* Már e század elején említés történik *Poklostelek* (Puklusteluc, Puklustelek) községről, Micske mellett, Biharmegyében. (Lásd *Bunyitay:* A váradi püspökség története, III. 289. és MOE, I. 171.) — *b)* Miklós nevű embernél „orvosoknak ítéleti szerént mondatik vala közel lenni *bélpoklosság,* ezenképpen *elhagyaték orvosoktul."* (Nyelvemléktár, VIII. 64.)

128. *(13. század.) A Pray-kódex egészségi reguláі.* — E nevezetes kódexünk naptárában minden hónapnál egy-egy egészségi szabály és a szerencsétlen napok *(dies aegyptiaci,* minden hónapban kettő) jegyzéke található. Például januáriusnál: „Mense Januario nullo modo sanguinem minuas et *lectuarium* (= electuarium) accipias, mane de vino globos III. bibe, pocionem accipe gingiber bibe et Reuponticum ad solucionem" stb. *Zalán Menyhért* (Magyar Könyszemle, 33. kötet, 1926, 246—278.) behatóbban tanulmányozta ezeket s arra az eredményre jut, hogy a kódex naptárának csillagászati bejegyzései, egészségi regulái s az utána következő részletek Beda Venerabilis műveiben (különösen pedig Computusában) lelik forrásukat. A Pray-kódex csíziója nyugati eredetű és Magyarországi Szt. Erzsébetet épúgy nem ismeri, mint a vele csekély eltérésekkel egyező Haltaus-féle csízió, melynek eredetét Pickel 1208—1228 közé teszi. A kódexünkben található „De natura infantium" (az ember csontjaira, ereire s a gyermekek születésére vonatkozó jegyzetek) szintén nem más, mint a Bedának tulajdonított „De natura infantum libellus" című művecskéből vett kis töredék. Középkori egyéb naptárainkban is ráakadunk Beda nyomaira. Egy 1462-ben

kelt erdélyi breviariumunk naptára szintén szokatlanul bőven idéz belőle. Ebből a forrásból eredt sok (népies babonával megrakott) egészségi és csillagászati szabály még a 16. és 17. század naptáraiban és ponyvatermékeiben is.

Mindezekkel szemben *Ernyey József* nézete szerint (u. o. 1927. évfolyam 1—2. szám) a Pray-kódex orvosi regulái a már sokkal Beda-előtti korból való két álhippokratesi levélre vezethetők vissza, mert a bennük előforduló növénynevek ebben a két levélben mind föllelhetők. A Zalántól idézett Beda-részletek nem is hiteles Beda-művek, mert a legjobb kiadók ezeket a spuriák közé sorozzák; ezt különben maga az állítólagos Beda-féle naptár is igazolja, mert ünnepei és szentjei a 11—12. századból valók, sőt említve van bennük például magyarországi szt. Erzsébet is („Fertilis Elisabeth cantat Thuringia laudes".) A naptár valószínűleg Németországból származik, még pedig bortermelő vidékről, mert idevágó utasítások vannak benne (már pedig Beda hazájában, Skóciában, nem termett meg a szőllő). Maga *Migne*, Beda kiadója, olyan naptári verseket is felvett gyüjteményébe, melyek kétségtelenül Melanchthon tanítványától, Camerarius Joachimtól származnak.

Ernyey ebben a nagyérdekű közleményében azt is igéri, hogy a kódexnek orvosi vonatkozású verseit szakfolyóiratokban fogja behatóbban tárgyalni. A szerző szóbeli értesítéséből tudom, hogy ezt az újabb cikket meg is írta, egyik orvosi folyóiratunk szerkesztőségének be is küldte, de ott — sajnálatos módon — elveszett.

129. *(13. század.)* — *Bojnicsics Iván:* „Az orvosi tudomány hazánkban (t. i. Horvátországban) az Árpádok korában." (Ljekarstvo u našoj domovini za vrieme Arpadovaca.) Vienac, („Koszorú" folyóirat), 1879. XI. 27. szám. *(Margalits,* II. 649. után.) — Ezt az értekezést — sajnálatomra — nem ismerem. Kétségkívül vannak benne magyar vonatkozások.

130. *(13. század.) A jánoslovagok Szt. Háromság-kórháza* (ispotálya) Budán, a felhévvizek alsó részén, a mai irgalmasok telkén, a Császárfürdő helyén feküdt. A 13. és 14. században számos oklevél említi („domus hospitalis Sanctae Trinitatis de Calidis Aquis" stb. néven). Oláh Miklós még lelkesedéssel ír az ottani thermákról („thermae eleganti domo conclusae"; v. ö. MOE, I. 145, 150.) A kórház, melynek irodalmát l. *Brüll* 17., a mohácsi vész után pusztult el. A johannitáknak a Margitszigeten is volt házuk, mely 1252—55 táján épülhetett. IV. Béla, ki sokat tartózkodott a szigeten, johannita őrséggel s johannita orvosokkal vette körül magát; *gyógyszertáruk* is volt itten. *(Brüll* u. o. 19.)

131. *(13. század.) Gyógyforrás.* — A jásdi (veszprémmegyei) bencés kolostor temploma mellett levő *fons sacer*-hez már ebben a században tömegesen zarándokol a gyógyulást kereső nép. *(D.* 85.)

132. *(13. század [vége]. Kórház és gyógyszertár Besztercebányán.* „Besztercebányán a 13. század vége felé s a 14. században alapíttatott a *kórház,*[1] melynek tetemes alapítványa és régi temploma részben maig fennmaradt. A XIV. században már házai, malma, rectoratusa, javai említtetnek. Ezen kórház a város alsó kapuja mellett, úgy látszik, erődítve volt. Régi leltára legalább említi a nagyobb és kisebb lőfegyvereket, bombardákat, puskaporkészletét, mellyel a rectoratus háza ellátva volt.[2] A bányászok tartoztak egyházának drága érces köveket ajándékozni. Ezeket úgy látszik, maga a kórház olvasztotta ki. Leltárai említik még a fémek olvasztására

[1] A városi levéltárban: Historia Xenodochii S. Elisabeth, 355. 1. és Karoli Petri civis fundatio super xenodoch. 1303. 341. 30.

[2] Városi jegyzőkönyv N. 2. 1545. Bombardae seu pixides manuariae maiores numero 5, minores 2, cum 3 talentis pulverum.

használt serpenyőket, a tüzet szító fúvókat, a desztilláló, vízszűrő edényeket, melyek az úgynevezett kémlőudvarban állottak.[1] Lehet, hogy e vegyészi eszközök egyszersmind a kórház akkori egyszerűbb gyógyszerei készítésére is szolgáltak. Hogy azonban a városnak külön *gyógyszertára* is volt már régebben, a 16. századi okmányokból legalább ismerjük.[2] Jóval előbb, már a XIV. századi jegyzőkönyvek említik a város orvosait: *Henzel orvost* s ennek halála után egy Ferenc fürdőst, *Franciscus balneatort,* ki az előbbi *János orvos* özvegyének úgy látszik házát megszerezte volt.[3] A fürdős Baader, balneator név az akkori orvosok rendes neve (?). Az akkor nálunk még ritka Ferenc keresztnév, mindössze talán egy-kétszer jön elő a jegyzőkönyvekben, arra mutatna, hogy talán olaszországi származású volt, mint akkori orvosaink nagyrésze. De azért hazai származású orvosokkal is találkozunk már. Ezek egyike *Knobloch János* a XVI. század közepén nyilván még a város e nevű régi első családai, a Knoblauchok közül való besztercebányai fi lehetett. Más hazai városainkban is hasonlóan már ekkor említtetnek a gyógyszertárak és orvosok, mintegy a XV. század óta, például Pozsonyban 1478-ban szólnak már a számadások a gyógyszertárról, míg a következő században a városnak rendes orvosai is voltak.[4] A műveltebb külföldi városokban már a XIV. század óta említtetnek a rendes orvosok és gyógyszertárak.[5]

Még előbb említtetnek a fentebbi besztercebányai Ferenc balneatorhoz hasonló fürdősök, Balneator, Baader, kik a középkorban rendesen az orvosok és borbélyok teendőit végzik és részben ezekkel azonosak voltak. Hazai városainkban is már korán említtetnek. Valamint Beszterce, úgy Selmecbányán is 1369-ben neveznek a jegyzőkönyvek egy *Hartlub* nevű balneatort és 1371-ben *Mertlin* Baadert, fürdőst. Hasonlóan ismeri ezen hivatalt a budai törvénykönyv is.[6] *(Ipolyi* Arnold: Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata, Budapest, 1874. 69.)

133. *(13. század.) Prostitutio. Kéjnők. Házasságtörés.* — A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) szerint a budavárosi hatóság ügyelt a családi élet tisztaságára is. A házasságtörő egyén megvetés tárgya volt. Az ilyen férjet neje kívánságára le is fejezik (Michnay- és Lichner-féle kiadás, 1845, 279. szakasz, 154. oldal), a házasságtörő nőt pedig hitbérétől is megfosztják (u. o. 392. szakasz, 200. oldal), a házasságtörésben együtt élő férfit és nőt *élve* egy sírba temetik az akasztófa tövén és hegyes karóval átütik őket (290. szakasz). Az *ártatlanság* védelemben részesül: aki nemi *erőszakot* követ el, megbűnhődik érte (285. szakasz). Az olyan anyát, ki gyermekét sexuális használatra odaadja, zsákba varrva a Dunába dobják (292. szakasz). A 288. szakasz a mással együtt élő férjes nőkről, a 186. és 289. szakasz a *kéjnőkről,* a 287. szakasz a *kerítőkről* szól. *Relkovics* az ő munkája 213—216. oldalán hosszasabban tárgyalja a budai jogkönyv ezen fejezeteit és párhuzamba állítja ezeket a szepesi jogkönyv és más hazai német jogkönyvek idevágó rendelkezéseivel.

[1] U. o. In probatorio, *Probierhof:* Folles quatuor, duas patellas pro mundandis metallis, alombici duo pro destillandis aquis.

[2] Városi levéltár, 255. cs. 2, 4 cs. 189. és 41. 895. 54.

[3] Id. 1380. jegyzőkönyvben Hans Arczetyn és Franciscus Balneator. Az előbbivel valószínűleg azonos a *Magister Hans* is.

[4] *Rakóvszky* Presb. 27. és 41. Ezek is olaszoknak mutatkoznak.

[5] *Kriegk:* D. Bürgerth. im Mittelalter. N. F. Heilkunst und Aerzte. Apotheken 1. és 60.

[6] *Kachelmann:* Ungarische Bergbau, 104; Budaváros tv. könyve, 182. p.

134. *1300. Olaszok. Guilelmus de Varignana.* — Mladen horvát és bosnyák bán orvosa volt 1300 körül. *(W.* II. 172. a jegyzetben és Lindenius Renovatus). 1323 júliusában Raguza városának orvosává szerződtették két évre, de már ugyanazon év szeptemberében, nem nagyon hízelgő indokolás kíséretében más orvos után néz a város tanácsa („postquam *magister Guilelmus de Varignana,* qui erat electus ad salarium nostre civitatis, ducit nostros sindicos pro verbis et *conatur nos decipere*... provideatur de alio medico." *Ljubić:* X. 87., 91.) Különben egy darabig bolognai tanár is volt s igen híres (eredetileg zsidó) orvoscsaládból származik. Meghalt 1330-ban.

135. *1300* körül. *Erdélyi Péter. Petrus de Dacia.* — Domonkosrendi szerzetes, ki orvosi dolgokkal is foglalkozott. Munkája: *Liber de calculo seu computo;* (a legrégibb latinnyelvű orvosi munka magyar szerzőtől?). Lásd róla: *Weszprémi,* I. 31. és *Szinyei,* II. 562. (hol ellentmondás van a két évszám: 1300 és 1381 közt!).

136. *1301. Mérgezés. III. Endre király halála.* — Ottokar von Steier írja az ő rímes krónikájában *(Pez:* Scriptores rerum Austriac. III. 673.), hogy az utolsó Árpád eledelébe mérgezett késsel mérget csempésztek s attól halt meg:

„Und do der Chunig esszen volt,
Als er im dienen solt,
Nu hört, was er tet.
Die Gifft die man het,
Die hiessz er pringen
Und straich sew an die Klingen
Niden pey der Hende,
Und hielt des Messers Ende
Vor der Gifft vil hart,
Und was fur dem Chunig ward
Gueter Speis getragen...
Was er dem Chunig snaid fur
Mit williger Chur
Snaid er das bei dem Heffte,
Do dy Gifft mit irr Chreffte
Was gar newlichen
Von im hin gestrichen
Secht! mit den Sin
Prachten sy die Gifft in jn.
Nu het der ungetrew Man
Dew Gifft nuer getan
An das, daz zu der Stund
Der Chunig stiessz in den Mund."

137. *1303. Melegfürdő* (Tapolca) Esztergomban. „Molendinum simul cum *balneo* in Calidis aquis de *Tapulcha* existencia." (Monum. Strig., II. 520.) Ugyanez a Tapulca *(aqua Taplucha)* már előbb, 1295-ben és 1296-ban *(clausura aque Toplicha)* is említve van (u. o. 381. és 385.).

138. *1303. Péter mester budai physicus és gyógyszerész* küesdmáli szőllejét az esztergomi szt. Istvánról nevezett ispotály *(domus hospitalis)* keresztesei fölmentik a tized alól. *(W.,* III. 461. és IV. 270.) Az erre vonatkozó oklevél in extenso közölve: *Monum. Strig.,* II. 523. — Ugyanezen Péter mesternek („discretus vir, magister Petrus, medicus et *confector medicinarum,* civis Castri Novi Montis Pestiensis") 1315-ben kelt végrendeletét lásd: *Monum. Strig.,* III. 715., 716., 721. (Fele vagyonát Gertrud nevű feleségének, másik felét a szegényeknek hagyja.)

139. *1303. Ispotály Beszterczebányán: Fejér* Cod., VIII. (1.) 140.

140. *1308. Olaszok.* — Magister *Fredericus de Bononia,* a szentszék magyarországi követének, Gentilis bíbornoknak orvosa. (L. *Vatikáni Magyar Okirattár,* I. sorozat, II. 43.)

141. *1309. Ispotály és fürdők Pozsonyban.* — Ebben az évben történik először említés a *pozsonyi* fürdőről, mely a város falain kívül, a régi ispotály közelében feküdt s azon okiratban, mely a Lantelinus atya, a szt. Antal-betegápolórend pozsonyi főnöke és Pozsony városa közt 1309-ben kötött szerződést tartalmazza, mint *stuba balnearis* említtetik. (Az okirat hasonmását l. *Ortvay,* II. [2.] 448.) Ez az adat arra mutat, hogy úgy mint másutt, Pozsonyban is, a mesterséges fürdők, *ispotályokkal* kapcsolatban, tulajdonképpen egyházi eredetűek, amennyiben a betegápoló szerzetesrendek gondoskodtak ily fürdők létesítéséről. Pozsony középkori fürdőiről részletesebben lásd *Ortvay,* u. o. II. (3.) 113. és következő. A 15. században már öt nyilvános fürdő volt Pozsony városában. Ezek további sorsáról, kezelésükről, fürdőmestereikről, berendezésükről stb. részletesebben szól *Vámossy* 62—67. oldal.

142. *1309. Szt. Antal keresztesei* (antoniták), a köztük és Pozsony városa közt kötött szerződés értelmében kiköltöznek kórházukból, azt a városnak engedvén át, de továbbra is Pozsonyban maradnak, miért is bízvást föltehetjük, hogy a várostól való végleges távozásukig (a 14. sz. vége felé) orvosi gyakorlattal foglalkoztak szakadatlanul *(Vámossy,* 3.).

Feltünőt nem találhatunk ebben, mert hiszen oly korban, melyben a szerzetes volt a kultúrának majdnem kizárólagos terjesztője s az intelligenciának egyedüli képviselője, a szorosan vett orvosi foglalkozás és a keresztény charitas gyakorlása között éles határt nem vonhatunk. Megszűnt azonban a papi (szerzetesi) orvosoknak létjogosultsága abban a percben, midőn az egyetemek (orvosi fakultások) alapításával szakképzett orvosok (laikusok) kezeibe került. Ami eddig keresztény charitas volt, ezentúl mások szerzett jogainak csorbításává minősült. De már korábban, a dogmatika szolgálatában álló skolasztikus bölcsészet virágzásának idejében is iparkodtak a papságot az orvoslástól elvonni. Az 1131-i rheimsi, 1139-i lateráni, 1163-i toursi, 1162. évi montpellieri és az 1212. és 1215. évi lateráni zsinatok stb. ismételve tiltják a papoknak az orvosi gyakorlatot, sajnos kevés eredménnyel, mert még a 15. században is annyi az orvoslással foglalkozó pap, hogy *Zsigmond* császár és király szükségesnek látta, őket a többi papságtól a *ruházatban* megkülönböztetni: „Es soll (das Kleid) lang seyn pisz auff die Erden, ordentlich als Priester Kleid), das bezeychnet geistlichen stat; Es soll auch weyt Ermel haben gefüttert mit einer anderen Farb, bezeychnet weltlichen stat."

143. *1310.* és következő. *Gyógyszerészek Pozsonyban.* — Régi koronázó városunk középkori krónikáiban nem egyszer találkozunk a *füvesekkel* (crewtrer, herborista, v. ö. MOE, I. 75.) és a *flastromosokkal* (salber, unguentarius, u. o. II. 75.) Sokkal gyakoribb azonban a *gyógyszerészek* említése. 1310 szeptember 21-én Gentilis bíboros házi embere, Benvenuti János, végrendeletileg hagyja meg, hogy az ő vagyonából elsősorban is gyógyszerészét elégítsék ki azon gyógyszerek és szolgájának szolgálatai után, melyek miatt neki adós. 1373-ban *Prandinus* Mátyás gyógyszerész Pozsonyban 72 font dénáron házat vesz magának a Haltéren. 1388-ban Jodok morva határgróf megparancsolja a pozsonyi tanácsnak, hogy azon házat, mely előbb Merchel zsidóé volt és melyet a gróf most *Tamás gyógyszerésznek* adott, juttassa halasztás nélkül nevezett gyógyszerésznek birtokába. 1476-ban *György gyógyszerész* és neje Borbála, az Úrtestéről elnevezett társulat tagjai. 1479-ben december 11-én Grauenpucher Anna a maga végrendeletében elismeri, hogy *György gyógyszerész-mesternek* 3

font dénárral adósa. 1483-ban február 20-án Gailsam Albert végrendeletében említve van *Lőrinc* gyógyszerész. 1492-ben *György* patikárus városi tanácsos jelen van Ochs Pál és Wildffewr Tamás városi kamarások elszámolásainál. 1484-től 1501-ig sűrűn találkozunk *Schaneberger* György gyógyszerész nevével. Ő igen nagy bizalomban álló egyén volt, mert egyre szólítják fel végrendeleti tanuul. 1484 március 10-én tanu Karner Jánosnál. Ugyanez év november 30-án Schiesser Ilonánál, a következő 1485. évben Ötvös János nejénél, Margitnál, 1500 október 2-án Schwarzwald Katalinnál, 1501-ben augusztus 13-án Pisentzer Bálintnál stb. De a későbbi évekből is számos gyógyszerész nevének emléke maradt ránk, 1501-ben *György* gyógyszerészé, ki városi tanácsos; 1503-ban, október 23-án *Gilgen* gyógyszerész neve említtetik Pair Mathes végrendeletében; 1504-ben *György* gyógyszerész engesztelő fürdőt alapít; 1504-ben november 3-án *Gilig* gyógyszerész és *Geringschaurberger* gyógyszerész említvék György gyógyszerész neje, Borbála végrendeletében. 1505 október 13-án *Egidius* gyógyszerész tanu Pék Tamás végrendeletében. 1508-ban György gyógyszerész városi tanácsos. 1508-ban, március 15-én *Gilig* gyógyszerész tanu Schuster Miklós végrendeletében. Ugyanő említtetik 1509-ben is. 1514-ben, november 8-án *Gilgen* gyógyszerész tanu Voit Frigyes neje Katalin végrendeletében. 1516-ban, április 19-én *Gilig* gyógyszerész említtetik Ihersperger Borbála végrendeletében. 1520-ban, április 24-én *Egidius* gyógyszerész meg van nevezve Vischering Dorottya végrendeletében. 1524-ben *Gilgen* Mair gyógyszerész jelen van Dorner Farkas végrendelete szerkesztésénél, amiért az neki 2 forintot hagyományoz. 1529-ben *Ágoston* gyógyszerész végrendelkezik ingóságairól. 1537-ben a fent említett *Egyed* gyógyszerész tehermentes gyógyszertárát *Stettner* Lipót nevű szolgájára hagyja, házát, készpénzét pedig kegyes alapítványokra szánja; kikötötte, hogy Stettner Lipót egy éven át ingyen adjon gyógyszereket szegény vándorlegényeknek.

Abból, hogy sem az 1379., sem az 1434. évi adókönyvben egyetlen gyógyszerész sincs fölemlítve, azt következtethetjük, hogy a patikák csakis a belvárosban voltak. Számuk a 14. és 15. században kettő volt, egyik a Rákhoz, a másik az Aranygriffhez címezve, de egyiknek sem ismerjük az alapítási évét. (Csak Vámossy után állítom ezt, ki valószínűleg Rakovszky után állít.) A többi gyógyszertárt illetőleg tudjuk, hogy a Fekete sashoz címzett 1608-ban, a Fehéroroszlánhoz címzett 1727-ben, a Szt. Háromsághoz címzett 1694-ben lett felállítva.

Hogy a német minta szerint berendezett középkori gyógyszertárban nemcsak gyógyszereket, hanem nyalánkságokat, ú. n. confecteket, mécseket, gyertyákat, fáklyákat is árultak, azt többrendbeli feljegyzés bizonyítja.[1] Így tudjuk, hogy a városi kamarás elszámol a patikában vett confekt, édességek, viasz, szagosító víz és fáklya után.[2] Az úgynevezett marcipán,

[1] Így olvassuk az 1540. évi számadókönyvben: kauft den Herrn 1 Pf. konfekt aws Rathaws per 3 Sch. Az 1568. éviben: Chamerer zalt Albrechten appoteker das er Im vorigen Jar ins Rathaws grün und Rot wachs, Pilsenzeltel, Trotfisch, Spira vasser, und Lawandl wasser gebn und die Skatl zwir In der Ratstuben mit konfekt gefüllt, das pracht 5 Th. 2 Sch.

[2] Az 1477. évi számadókönyvben olvassuk: Item am Pfinztag nach Nativitatis Marie vnb ain windlicht, das her Heidmann und Kaspar Hörndl genomen haben von den appoteker, darumb hab ich geben 75 d. — Az 1482. éviben pedig Freitag vor Johannis Babtiste hab ich von den Appoteker kawft 6 windlichter per 2 fl. do mit man unsern gnadigen Herrn den Kunig bei der nacht als er von dem Heer herüberkhomen, geleucht hat.

mellyel a gyógyszerészek újévkor a városi uraknak kedveskedtek,[1] a gyógyszertárak egyik keresett árucikkét képezte s úgy látszik, a gyógyszerészek saját készítménye is volt, bár az orvosságokat jobbára nem maguk készítik, hanem kívülről hozatták. Ily behozatalról tanuskodik az 1457—58. évi harmincadkönyv is, mely szerint a gyógyszerek[2] a becsérték szerint megvámolt áruk közé tartoztak.[3] Nevezett pénzügyi évben a behozott gyógyszeráruk vámértéke 7 arany frtra =80½ békebeli koronára rúgott.[4] Budán pedig a király udvara és kápolnája számára mécseket és gyertyákat Egerhard budai gyógyszerésztől vettek 1494-ben aug. 28-án.[5] Gyógyszereken és édességeken kívül árultak ott mindenféle titkos szereket, éltető balzsamokat, a hirhedt *aqua vitaet*, szelek elleni szereket, szélütés ellen használó vizeket, mindenféle füszeresített alkoholos folyadékokat, aranyporokat és hasonlókat, melyek a kor babonás felfogása következtében végtelen sorozatban követték egymást. Ezek terjesztésében egyébiránt élelmes olaszok és házaló javasasszonyok erős versenyt csináltak a gyógyszerészeknek, úgy, hogy még a 18. században is panasszal fordultak emiatt a városi tanács elé.[6]

Maguk a gyógyszerészek egyébként ama régi időkben európaszerte sem különösen tanult emberek nem voltak, sem valami különös társadalmi poziciót nem foglaltak el. A borbélyoktól nem messze estek a köztiszteletben, mert tényleg alacsony műveltségűek voltak, s oly ténykedések foglalkoztatták őket, melyek tisztességüket nem igen tetézték. Társadalmi s állásbeli kicsinylésüket aztán nagyon előmozdította az orvosok gyűlölete és haragja is, mert a gyógyszerészek, ahol tehették, beleártották magukat orvosi dolgokba. Jó pénzért nemcsak orvosságot, de orvosi tanácsot is szolgáltattak. A gyógyszerészet amúgy sem volt *ars liberalis*, hanem engedélyhez kötött, céhszerűleg nem kötelezett ipar. Eredetileg a füszerkereskedőkkel alkottak egy céhet, kikkel nem csekély viszálykodásban és kenyérkereseti versengésben állottak. Pozsonyban azonban céhszerű rendezkedésüknek semmi nyomára nem akadunk, mit könnyen érthetünk meg ama körülményből, hogy hazánkban *a gyógyszerészséget egyáltalán a 18. század elejéig semmiféle törvény vagy rendelet nem szabályozta.* Pozsonyban a gyógyszertárak vizitációját először még csak az 1599. évi december 10-iki Bürgerartikel 5. pontja rendelte el, mikor is a város fizikust fogadott fel, aki a melléje adott orvosokkal és városbeli tanácsosokkal a gyógyszertárakat megvizsgálni tartozott. De hogy mily nagy ellenzésre talált volt e rendelet a gyógyszerészek részéről, azt híven mutatja az a körülmény, hogy ezek még 1691-ben, sőt még 1711-ben is tiltakoztak ellene. (*Ortvay*, II. 275—280.).

144. *1310. Habsburgi Ágnes* királyné, III. Endre özvegye, minekutána rengeteg ékszerkincsét magával vitte és egy svájci apácakolostornak ado-

[1] Rakovszky: Alterth. Ueberlieferungen a „Pr. Ztg." 1878. évf. aug. 22. sz.

[2] Apotekerei.

[3] Vámszabásuk 44 fillérnyi.

[4] Kováts: Ny. M. O. áruforg. 25., 51., 87., 169. II.

[5] Domino Egerhardo Apotecario Budensi pro lucernis et candelis minoribus et maioribus ad domum Regie M. et ecclesiam, iuxta suum Registrum in diuersis terminis et diebus leuatis, dati sunt fl. 181.

[6] 1712-ben a városi tanács megtiltja a gyógyszerészek panaszára a fűszereseknek és az aqua vitaevel, szelek elleni szesszel, szélütés elleni vizekkel és egyéb füszeresített pálinkával házaló asszonyoknak az üzérkedést. Az olaszok és *jezsuiták* konkurrenciájáról lásd még *Vámossy*, 282. (M. K. Gy.).

mányozta, egyúttal Badenben (Aargau kantonban) kórházat alapít. *(Martin:* Deutsches Badewesen in vergangenen Tagen, 323.) Lásd továbbá: Neue Zürcher Zeitung, 1927., VIII. 10. (Ismertetés *Wehrli* Ida zürichi értekezéséről: Öff. Medizinalwesen der Stadt Baden in Aargau, 1349—1798. Ágnes bátyja, habsburgi Albrecht, 1349 aug. 3-án jóváhagyja a kórház alapitását, melyet „unser liebe Swester vrow Agnes wilent chuniginn ze Ungern gepown hat.")

145. *1312. Medicus in physica.* — *Medicus in fisica* teneatur medicare omnes personas... dominum comitem... et salanatas *[bérlők]* comitis et eorum familias." *(Bartal* a Magyarországi Latinság Szótárában 414., helytelenül „tiszti orvos"-nak fordítja.) V. ö. MOE 101., 112.; 103., 110.

146. *1314. Petrus medicus de Castro Hedrici* (hédervárabeli). A pozsonyi káptalan által 1314 április 24-én kiállított okiratban van említve (egyik rokona megöléseért vérdíjat kap); lásd *Monum. Strig.* II. 695.

147. *1316.* Olasz Benedek *(Benedictus ab Italia)* Károly Róbert király sebésze *(cirolicus),* nyitrai prépost, a Deméndy-család egyik őse *(W.* III. 64.). Fivérei: *Bertalan* és *Miklós* szintén orvosok voltak, amaz Pozsonyban, ez pedig Budán. (Talán az utóbbi az a *Miklós mester,* orvos, kinek a budai jogkönyv följegyzése szerint Budán, Nagyboldogasszony temploma, vagyis a mai Mátyás-templom közelében háza volt. — Ugyancsak Budán, a Szentháromság-tér délnyugati sarkán, a mai Tárnok-utca végén állt a városháza, melynek közelében voltak a kiskereskedők boltjai [a *kram*-ok] és a *gyógyszerészek* boltjai, melyek közül az egyik, mint sarokház, a Nagyboldogasszony temploma felé épült.)

A *cirolicus*-szóról megjegyzem, hogy a sebészek neve a régi magyarországi latinságban igen különböző és változatos volt. A ma is élő *chirurgus* néven kívül a középkorban és az újkor elején a *cirurgus* is elég gyakran használatos,[1] de azonkívül még a *ciroicus, cirolicus, cirolitus, cirosicus, tirodicus, ciroicus, cirugicus, cyrogitus, ciruichus, barbitonsor* és *barberius* névvel is találkozunk.[2] Ezen utóbbinak közvetetlen leszármazottja a magyar *barbér, barbély* és *borbély.*

148. *1322. Emberölés.* — „Interfectionis casu, quia vergit ad sanguinem, conventus Pécsváradiensis denegat inquisitionem contra praepositum Dömösiensem." *(Zichy* cs. okmánytára, I. 212.) Hasonlóképpen a székesfehérvári káptalan is (u. o. 211. és *Monum.* Strig., III. 10.).

149. *1322. Fürdösök.* — Erzsébet asszony, György fürdős *(balniator)* özvegye, felhévizi házát Becsei Imre lévai várnagynak hagyományozza. (Anjoukori Okmánytár, II. 58.)

150. *1323. Ispotály Matheócon* (Szepesmegyében). — Ekkor keletkezett ottan a szt. János-egyesület *(Johannis-brüderschaft)* az ispotály gyámolítására, melynek célja és szervezete hasonló volt, mint a német városainkban több helyen található szegény-egyesületeké *(elende brüderschaft;* l. ezt).

151. *1323. Meyerleyn János* med. dr., kolozsvári plébános. „Honorabilis vir dominus doctor in medicinis *Johannes Meyerleyn de Cionno* plebanus

[1] 1552-ben *Ferdinánd* király, mikor értesül *Nádasdy* Tamás betegségéről, Pozsonyba hívja őt, ahol majd a király orvosa, *Péter* doktor és *cirurgusa* fogják kezelésbe venni. *(Batthyány Ferenc* levele *Nádasdy*-hoz az Orsz. Levéltárban.)

[2] *Róbert Károly* idejében élt egy Perectoldus (= Berchtold), *„cirolicus regius".* Nádasdy Tamás *Ferenc* csepregi sebészt *(barberium chepreginum)* Sárvárra küldi, pro cura Dominae Vaivodissae, aki ottan, cum alijs *barberiis,* consiliumot tart. (Orsz. Levéltár *Perneszith* levele *Nádasdy Tamás*-hoz, 1555. január stb.)

noster", (i. e. civitatis Coloswariensis). Neve említve: *Jakab,* Oklevéltár, I. 258.

152. *1324. Királyi orvos.* — Róbert Károly idejében a *titeli prépost* egyszersmind udvari orvos volt. Mikor Róbert Károly királynak 1324-ben László nevű fia született, a pápa ezen prépost és udvari orvos útján üdvözölte a szülőket. *(Pór,* 7.)

153. *1325. Berchtold* (Bertold, Perchtold, Prehtold, Perectoldus, Perettoldus) *mester, sebész.* — Róbert Károly Wst nevű helységet (a Dudvág folyó közelében) udvari orvosának, sebészének *(tirodicus, cirolicus)* Magister Prehtoldusnak adományozza. Ezen (valószínűleg olasz) orvos neve sokféle alakban fordul elő okmányainkban (v. ö. Anjoukori Okmánytár, II. 198., továbbá *W.*, II. 65.). 1330-ban ugyancsak Róbert Károly azt az esztergomi házat *[palatium],* melyet a felségsértő Pétertől, Márton fiától elvettek, orvosának, Berchtoldnak adományozza és meghagyja az esztergomi tanácsnak, hogy ezen adományról szabadalomlevelet állítsanak ki B. számára. *(Monum. Strig.,* III. 167., 168.) 1331-ben B. (Perectoldus), a király orvosa, ötven márkáért megveszi bajoni Egyed comes borkúti szöllejét *(Monum. Strig.,* III. 191.), de már a következő évben eladja azt Tamás mesternek, csókakői és gesztesi várnagynak (u. o., 203., 204., 211.). 1332-ben Pertold (Perettoldus) mester, Róbert Károly sebésze *(cirolitus seu medicus regis Karoli),* esztergomi polgár, ennek felesége és fiai, Tamás gesztesi és csókakői várnagynak egy szőlőt elörökítenek (Anjoukori Okmánytár, II. 581.), s ezt a király még abban az évben megerősíti (u. o., 615.; ebben az okmányban ismételve *„Prehtoldus cyrogitus noster"* néven említtetik). Fiairól, illetőleg ezeknek Neszmély melletti birtokáról szó van még egy 1339-ből keltezett oklevélben, melyben mint *Pyrohtoldus, condam cyrolicus* említtetik, tehát ez évben már nem élt. *(Sörös Pongrác:* A pannonhalmi főapátság története, II. 494.)

154. *1329.* A pécsváradi monostorhoz tartozó *ispotály* (domus hospitalis) kibővítését Róbert Károly elrendeli. *(Linzbauer,* I. 110.; jegyzet.)

155. *1329. Hévvizek.* — Buda és Esztergom meleg forrásait a 11. század elejétől fogva többször emlegetik, mint jövedelmezőket, sőt a budaiak tizede miatt pör is folyt az esztergomi keresztesek és a veszprémi káptalan közt. 1329-ben a két pörös fél megfelezte a tizedet.

156. *Eugubioi András mesterre* vonatkozó rendeletei XXII. János pápának: „magistro Andree, nato quondam *Mancii de Eugubio,* clerico, medicinalis scientiae Professori, ex consideratione Caroli regis Ungarie, canonicatus in ecclesia Strigoniensi vacans confertur" és „Cum magistro Andrea de Eugubio physico dispensatur, ne ad sacros ordines se facere promoveri, usque ad triennium teneatur". (Avignon, 1330 november 2. és u. o. 1332 február 24.) *Theiner:* Monum. Hung. Hist., I. 530—531. és 547. — *Monum. Eccl. Strigon.*, III. 181., 203. Két évvel később ugyanaz a pápa (már mint a magyar király orvosát) sárospataki plébánossá nevezi ki s egyúttal feloldja azon kötelesség alól, hogy folyton plébániáján tartózkodjék. Később a királyné orvosa lett s VI. Kelemen pápa a királyné kérelmére váradi kanonokká nevezte ki. *(Bunyitay:* A váradi püspökség története, II. 90.). 1345-ben Erzsébet királyné kéri a pápát, hogy kedvelt orvosának *(dilecti phisici sui),* Eugebioi (!) Andrásnak, törvénytelen fia, László számára a váradi egyház kanonokságát és praebendáit engedélyezze. *(Bossányi,* I. 114., hol a jegyzetben az áll, hogy *Bunyitay,* II. 90., az illető bulla hibás címzése folytán nem Lászlót, hanem

atyját, Andrást, tévesen vette föl a váradi kanonokok sorába. V. ö. *Theiner,* I. 700., 1060., 547., 853.)

157. *1330. Piacenzai Jakab* (Jacobus à Placentia), Róbert Károly és Nagy Lajos udvari orvosa. Ezen Jakabot, mint hájszentlőrinci, majd pozsonyi prépostot említi egy 1330-ban kelt okirat; később csanádi és zágrábi püspök. *Thuróczi* Jacobus Longobardusnak nevezi, ki diplomáciai küldetésben (Endre megkoronázása és házassága ügyében) Sziciliában járt. Nevét említve találom még az egri káptalannak egyik 1332 május 14-én kelt okiratában, mint „Jacobus prepositus Posoniensis comes capellae et *fisicus domini regis*"-t (Anjouk. Okmánytár, II. 594,). *Ortvay* (III. 204,) szerint 1331 január 6-án lett pozsonyi prépost, két év mulva csanádi, majd 1343-ban zágrábi püspök; 1348 október 16-án halt meg. A róla szóló forrásokat legrészletesebben *Ortvay* sorolja fel. (V. ö. *W.,* II. 65., 178.; III. 217., 230.)

158. *1332. János orvos* és kalocsai kanonok. *(Monum Vatic.* I. 175. — *Wertner,* Száz. 1893. 605. után adom.)

159. *1332. Gekmin mester.* — Ibur fia István és Gerbord fia András esztergomi kúriáikról és némely hontmegyei birtokukról szóló okleveleiket átadják Gekmin mester kir. gyógyszerésznek. *(Anjoukori Okmánytár,* IV. 647.; *Weszprémi,* IV. 270—274.) 1333-ban Gekmin megveszi István és András barsi nemeseknek Bagátfölde, Mocsudfiamihálfölde és Parlag nevű birtokait. *(Monum. Strig,* III. 225.) 1335-ben Gekmin királyi gyógyszerész letartóztat néhány tolvajt s a honti főispánnak adja át őket. *(Wertner,* Száz. 1893. 605.) 1342-ben I. Károly gyógyszerésze, Gekmin mester, Márk esztergomi éneklő kanonok szászi és kántorszászi birtokaival elcserélte *(in concambium dedit)* az ő esztergomi szőllejét. *(Monum. Strig.,* III. 486,. 487.) 1344-ben Miklós nádor bizonyítja, hogy Gekmin mester kir. gyógyszerész *(magister Gekminus apotecarius domini regis)* Klára asszonyt, ki előbb ezen gyógyszerész egyik rokonának felesége volt, de attól elvált. Újlak nevű birtokra nézve 70 márkával kielégítette. (L. *Anjoukori Okmánytár,* IV. 645., 647.; *Wertner,* Száz. 1893. 605.; hibás utalással!) *Baradlai* (I. 56.) szerint „nématajkú ember lehetett, mert a neve az ősbudai *Kekkmann* családi név ellatinosítása". (?)

160. *1332. Pál mester,* orvos, nagyváradi kanonok és főesperes. Lehetséges, hogy ugyanaz a *Magister Paulus,* ki mint Kálmán herceg nevelője ismeretes. Ez a Kálmán herceg Róbert Károly király természetes fia volt s már 20 éves korában Győr püspöki székére emelkedett. (L. róla *Bunyitay:* A váradi püspökség története, II. 74., 76.)

161. *1334.* Szt. *Kozma és Damián emléke.* — A MOE, II. 85—86. old. megemlékeztem róla, hogy több helynevünk még ma is őrzi ennek a két nevezetes gyógyító szentnek az emlékét. Most *Csánki munkájában* (III. 73.) olvasom egy 1334-ből való adatban a két szent nevét („villa Cosme et Damiani martirum", Zala-Lövőtől délre); de ezenkívül még Zenthkozmadamyan (1425-ben Biharmegyében; *Csánki,* I. 624); predium Zenthkozmadamyan (1436-ban Komárommegyében, u. o. III. 514.), Zenthkozmadamyan (1480-ban Hevesmegyében, u. o. I. 71.) stb.

162. *1334. Pestis.* — *a)* „Anno 1334. ist so ein gros Sterben gewest (a *Szepességben),* das auch die lebendigen kaum haben können die todten begraben." *(Hain Gáspár* lőcsei krónikája, 1910., I. 12.) — *b)* „Tam saeva pestis grassata est *(ugyanott),* ut vivi vix suffecerint sepeliendis mortuis." (A Leibitzer-féle krónikában; *Wagner,* II. 47.)

163. *1335. Tiborc orvos* megveszi, majd eladja Miklós volt nádornak a Zalamegyében fekvő récsei birtokrészt. *(Wertner,* Száz. 1893. 605.)

164. *1337. A johanniták óbudai szt. Lélek-kórházát* (Ratzinger szerint) ebben az évben alapították, de más adatok szerint már 1330-ban megvolt és Ortolfus mester volt a főnöke. Valószínűleg a szentendrei út mentén, az amfiteátrumon túl az út másik oldalán feküdt, a *felső melegforrások,* illetőleg egy vízgyüjtő *(ortus, caput aquae calidae)* mellett. Ez az ispotály valószínűleg a mohácsi vész után szűnt meg. Részletesebben szól róla: *Brüll,* 27.

165. *1338. Sebészek.* — *Alexander cirologus* nevét és birtokát (Somogymegyében, Gyog nevű birtok közelében) említi a veszprémi káptalan egyik okirata: *Anjou Okmánytár,* III. 1883. 450.

166. *1338/9. Pál mester,* pataki plébános, királyi orvos *(physicus domini regis).* — Beke Jánossal és Feuldric fiával, Lászlóval viselt pörében van róla szó *(T. T.,* 1900. 399. és *Zichy Okmánytár,* I. 564.: „vir discretus magister Paulus noster plebanus"). 1339-ben fivérének, Jánosnak ajándékozza királyhegyi szőllejét. *(Wertner,* Száz. 1893. 605.)

167. *1340. Pestis. Johan van Lebecke.* — Sudhoff említi, hogy 1340-ben (? esetleg 1360. vagy 1440.) egy Johan van Lebecke (= Hans aus Lübeck) nevű német orvos *(magister)* működött Magyarországon (l. Arch. f. Gesch. d. Med. XVII. 1925. 263. és XIV. 1922. 8.), kitől egy „jó recipe" is maradt fenn a pestis ellen. Ez következőleg hangzik: „Eyn gude arzenye vor die pestilencie. Nem Vij *(hét)* bifosz bledder vnd holderr bledder alse vill vnd wissen ingeberr eyn halbess loit derr woll gestoissen sy vnd stoiss diese bledder vnd jngeberr vnderr eyn anderr vnd sighe es mit wynne durch eyn duch, drinck nühen morgen nüchter dar nacheynander dar van szo emnach dich dye sucht nit ankommen. Dyse arzenye ist bewerdt *yn Vngern* van Menister *Johann van lebecke,* da man schreiff nach gotz gebort dusent CCC° vnd xl iar; werr disse arzenige deit der genass."

168. *1341. Cellini Jakab mester.* — Róbert sziciliai király rendelete Cellini Jakab mester *(Magister Jacobus de Cellino cirurgicus),* Róbert Károly magyar király udvari sebésze és familiárisa bizonyos évi proviziójára vonatkozó követelésének kielégítése tárgyában. *(Anj. Dipl. Eml.,* I. 406.).

169. *1342. Fürdők.* — Báthori András nagyváradi püspök egy meleg fürdőt adományoz a váradi klarisszák klastromának, mely fürdő Várad-Velencén a „híd mellett" van; („item quandam *termam* seu *stubam balneatoriam* circa pontem in vico de Venetiis nostris cum expensis in fundo emptam et in aedificiis constructam, similiter contulimus conventui" stb.). A püspök a fürdő helyiségét meg is nagyobbítja, hozzá vásárolván egy szomszédos telket Miklós deáktól. *(Bunyitay:* A váradi püspökség története, II. 489., 494.).

170. *1342. Lepra.* — Poklosok háza *(domus leprosorum)* Nagyváradon (a mai megyei közkórház helyén, akkor a városon kívül); Báthori András püspök alapító oklevelében: „vineam nostram Luka dictam supra *domum leprosorum* sitam... dividi fecimus in duas partes" stb. Lásd: *Bunyitay:* A váradi püspökség története, II. 288, 494, 489.

171. *1343. Menyhért (Meynardus),* Drugeth Vilmos (Wyllermus) nádornak és özvegyének, Mariafolyenek, orvosa, Visegrádon házat akar építtetni. *(Wertner:* Száz,. 1893. 606. és *Zichy* Okmtr., XII. 14.)

172. *1343. Mannus mester,* telkibányai volt orvos *(phisicus urbarius)* Óbudán, a piacon levő kúriáját Tötös királyi főajtónállónak, Barsmegye főispánjának s lévai és óbudai várnagynak ötven márka dénárért örök áron eladja *(Anjou Okm.* IV. 320.).

173. *1343.* „Frater *Paulus Launus* seu *Gallicus,* quondam magister domus hospitalis S(ancti) Regis Stephani de Strigonio, *specialis phisicus* Domini Regis" (Budai regesták). M. Tört. Tár, IV. 139; *Monum Strig.,* III. 514., 525. — Ez a *Launus* név kétségtelenül olvasási vagy sajtóhiba *Latinus* helyett, mert a Száz. 1906. évf. 689. old. viszont azt olvassuk (Csánki Dezső értekezésében), hogy „Olasz Pál *(Paulus Latinus seu Gallicus)* keresztes lovag, a buda-felhévízi (a mai Császár- és Lukács-fürdő táján) és a szt. István királyról nevezett esztergomi kettős ház mestere, Róbert Károly udvari orvosa pert indít Kunczlin (Kunchlin) ispán-bíró *(comes)* ellen a Kuncz-féle budai major dolgában". *Wertner* (Száz., 1893., 606.) és *ő* utána *Baradlai* (I. 60.) szintén tévesen írja „Launus Pál"-nak.

174. *1346. Szt. Erzsébet ispotálya Budán.* — Egy ezen évi oklevél „Hospitale Ecclesie S. Elisabeth" néven említi, de már sokkal régebben is megvolt, a johanniták birtokában. Csánki Dezső szerint jóval a tatárjárás előtt épült a mai Rudas-fürdő tájékán; Rupp szerint a johanniták zárdája mellett volt, a mai Gellért-fürdő körül s leprásoknak szolgált menedékül; (Siklóssy L. szerint ezt a tényt az is támogatja, hogy később luetikusok használták a fürdőt). Zsigmond király 1433-ban elrendelte, hogy a Sárkányrendnek minden magyar tagja évi öt aranyforintot köteles fizetni ennek az ispotálynak. Egy 1459-ben kelt oklevél szerint a kórház a pesti szénapiaccal szemben, az alsó budai hévvizeknél, a mai Rudas- és Rác-fürdő táján feküdt. Valószínűleg a mohácsi vész idejében szünt meg *(Brüll:* 15.). — Szt. Erzsébet *marburgi* kórházalapításáról lásd: Müchener med. Wochenschrift 1927. évf., 1214.

175. *1347. Pestis.* — „Sie *(die Pest)* wüthete hernach in Schottland, ganz Deutschland und *Ungarn" (Linzb.,* I. 95., *Pilgram* után).

176. *1347* és köv. *Impotentia coëundi-ra való vizsgálat.* — Senging-i János felesége, Agatha, azzal a panasszal fordul Benedek székesfehérvári espereshez, hogy az ura nem használja őt, mint házastársát s bár három év óta együtt vannak, ő még mindig szűz. János azzal felel, hogy feleségének hiányzik a nemi szerve *(membro genitali caret).* Az esperes elrendeli, hogy négy tisztességes matróna vizsgálja meg az asszony genitaliáit, kik megállapították, hogy Agatha csakugyan alkalmatlan a házaséletre, mert *virgae viriles in matrices* (illius) *introire non possunt,* ennélfogva a házasságot felbontják. Agatha később újra jelentkezik s magát *orvosi segítség közbenjöttével* immár alkalmasnak mondja s ugyanezt mondja a „négy tisztességes matróna", kik újra megvizsgálták. Ezen az alapon Benedek esperes felbontja Jánosnak azóta (egy másik asszonnyal) kötött házasságát és újból összeköti Agathával. (Tapolczai Bertalan oklevélformuláiból: *Magyar Könyvszemle,* 1886., 41. Fejérpataky megállapítása szerint a fenti adatok az 1347—1355 közti évekből valók).

177. *1348. Pestis. Fekete halál.* — *a)* „A világnak három részein oly rettenetes döghalál uralkodott, hogy ilyen beteges ember a másikat csak lehelletével is megölte" *(Pethő* Gergely krónikája, 184.). — Nagy Lajos uralkodása alatt szörnyű pusztítást vitt véghez Magyarországon *(Bonfini,* II., 10.). A magyarországi *flagellánsokról* lásd a MOE-ben közzétett cikkemet; (Trithemius is azt mondja, hogy a flagellánsok „eretneksége"

Magyarországon vette kezdetét). — *b)* „Nach Rothes Thüringer Chronik waren im Jahre 1348 von der Pest heimgesucht Griechenland, *Ungarn*, Spanien, Portugal... Deutschland" *(Lersch*, 119.). — *c)* „A fekete halál nyomában két sötét kísértet járt: a *zsidóüldözés* és a *flagellánsok*. A járványt a nép rosszakaró tudatlansága a kutak mérgezésének rótta föl. Keresték a mérgezőket, meg is találták a gyűlölt uzsorás zsidókban és borzasztó zsidóüldözés vette kezdetét. VI. Kelemen pápa két bullát (1348 július 4. és szeptember 26.) bocsájtott ki, melyekben a zsidók megrablását és meggyilkolását — egyházi átokkal fenyegetőzvén — eltiltotta. De bullái hatástalanok maradtak, minthogy a társadalmi baj oka mélyebben rejlett, hogysem tilalmakkal ki lehetett volna gyökerezni. Valóban hajmeresztő olvasni is a jeleneteket, melyeket a zsidóüldözések kivált Németországban előidéztek. Ausztriában, nevezet szerint Bécsben és Kremsben a zsidókat — úgyszólván — kiirtották... *Lajos magyar király* a közvélemény hasonló nyomásának lévén kitéve, hogy a zsidók életét megmentse, fölhítta őket, hogy keresztelkedjenek ki; de nem igen követték tanácsát. Hogy mégis elejét vegye öldökléseknek, kiűzte őket országából, „uzsorán gyüjtött vagyonukhoz" azonban nem nyúlt.[1] Mindazonáltal a zsidók száműzése sokáig nem tarthatott. Lajos király rendezte viszonyaikat, meghatározta, mely városokban tartózkodhatnak s országos bíró alá rendelte őket." *(Pór* Antal: Nagy Lajos, 178.)... „A pápai bullában a magyar flagellánsokról nem történik emlékezés. Mindössze annyi történt, hogy a magyar földről Hainburg felé vonult egy flagellåns csapat. De ezek jöhettek az ország határait érintve Ausztriából és Stájerországból is. Ha pedig Magyarországon verődtek össze, valószínűleg mosony- vagy pozsonyvidéki németek voltak" *(U. o.*, 182.). — *d)* A párizsi orvosi kar (1348 okt.) a magyarországi pestist a rothadó halak bűzétől megfertőzött levegőnek tulajdonítja, csillagászati befolyásokkal kapcsolatban *(Sticker*, 61.). — *e)* Az Annals of Medical History VII. kötetében (1925.) a 221. lapon *Stephen D'Irsay* („The Black Death and the Medical Universities") a következőket irja: „The whole civilized world was in a state of war: . . . *Louis the Great of Hungary* conducted a campaign in Naples, *his troops were instrumental in carrying the disease into Central Europe*" *stb.* De nem mondja meg, hogy honnan vette ezen adatot. — *Sticker* munkájában, mely a pestis történetét tárgyalja, szó sincs Nagy Lajosról. Ellenben *Haeser*, III., 105. azt írja erről: „In Neapel u. Sicilien *wüthet* König Ludwig von Ungarn, unvermögend, die Mörder seines Bruders Andreas zu erreichen, *gegen das unschuldige Volk* (!) Da ereilt ihn *in Sicilien* die Pest, u. treibt ihn in seine ferne Heimath". (De ő sem mondja meg, hogy honnan vette ezen adatot). — *f)* A nagyváradi káptalan az ezen évi nagy pestis után következett pusztulásra való tekintettel elengedi jobbágyainak a sertéstizedet („ Porcorum decimae in nostris tenutis olim ubiqe pro nostra communitate exigebantur, sed ab huiusmodi decimarum solutione subditos nostros a tempore prime pestis, idest circa annos Domini 1348 eximimus, *ut eo facilius ville nostre per pestem desolate statum pristinum sortirentur*"). *Bunyitay:* Vár, stat., 51. — *g)* Az ez évi pestist említi Meszesi Demeter váradi püspöknek egy 1349-ben kelt levele (OL.: Monial. Poson. S. Clarae, 61., 13. — V. ö. Magyar Diplom. Emlékek az Anjou-korból, II., 346.).

[1] „Keresztény és zsidó uzsorásokról" tudnak okleveleink, némelyeket névszerint is említenek; de magyarországi zsidó kravalloknak eleddig nyomára nem akadtam.

178. *1348. Pestis. Fekete halál. Zsidóüldözés. Kútmérgezés.* — „A fekete halál, a külföldi zsidók üldöző réme, a magyarokat is felingerelte a zsidók ellen: 1348. nyarának végén vagy telén[1] a zsidók kiűzettek a magyar királyságból. Kohén József zsidó krónikás közli ez adatot, melyet megerősít a metzi Memor-könyv, hol az ugyanakkor legyilkolt vagy felégetett német, osztrák, cseh, lengyel hitközségek sorában a budai is előfordul.[2] Az üldözötteket nemsokára visszafogadják, de a hazatérteket újra zaklatások gyötrik, mire valószínűleg a szomszédos Osztrákország adta meg a jelt. 1359-ben Villach városa Babenbergi Lipót püspök kívánságára nyilt levélben igéri meg, hogy a zsidókat, „kik nálunk tartózkodtak Villach városában, vagy akik még itt lennének nevezett urunk fennhatósága alatt, megoltalmazzuk és megvédjük". A zsidók eme pártfogását üldöztetésük tette szükségessé. Egy év mulva, 1360-ban, ismét a magyar zsidók számüzetésére került a sor. Így tehát rövid időközben kétszer kellett a budai s velük együtt a többi magyar zsidóknak a kiűzés keserűségeit elszenvedni.[3] A budai krónika beszéli,[4] hogy Nagy Lajos „mint az üdv buzgólkodója a zsidókat a katolikus hitre téríteni és Krisztusnak megnyerni óhajtván, mivel a zsidók hajthatatlan keményfejűsége miatt tervét kivinni nem tudta, az egész Magyarországon levő zsidókat hatalma alól kibocsájtotta és kiüzetésüket megparancsolta". A kiűzés évében 1360-ban nagy járvány kevesbítette Magyarország lakóit, Budán egymagában tizenhatezer embert ragadott el. Nem lehetetlen, hogy a térítés sikertelenségén kívül ezen kiüzetéshez is hozzájárult az a külföldön általános ráfogás, hogy a ragadós betegségeket a zsidók *kútmérgezése* okozta. A száműzött zsidók rövid idő mulva megint visszaköltözködtek. A Budára visszatértek kiváltságlevelet nyertek, mely megadta nekik a jogot, hogy zsidó törvényeiket gyakorolhatják, elfogadhatnak, visszatarthatnak, eladhatnak ingóságokat s ingatlanokat, melyek kölcsöneik útján jutottak birtokukba (*Büchler* Sándor: A zsidók története Budapesten, 1901., 27.).

179. *1348. Pestis. Flagellánsok. Zsidóüldözés.* — „Die Züge der Geissler, die auch bereits in früheren Jahren besonders in Oberitalien aufgestanden waren, nahmen um Michaelis 1348 ihren Ausgang von Steiermark und bald darauf auch *von Ungarn.* Das Volk sammelte sich zu solchen Zügen, um durch Bussübungen die Abwendung der Pest, deren Verheerungen in den Nachbarländern begonnen hatten, bei Gott zu erwirken. Diese religiöse Bewegung überflutete wie eine Epidemie ganz Deutschland von Osten nach Westen während des Jahres 1349. Sie entartete schliesslich. Die Geissler begingen allerlei Ausschreitungen und schürten die Judenverfolgung, so dass auch ihnen endlich die geistlichen und weltlichen Oberhäupter mit Gewalt entgegentraten und sie unterdrückten" (*Sticker,* 72.). — Az európai flagelláns-járványok és zsidóüldözések természetét s rövid történetét l. *Haeser,* III., 147., 152., *Lersch,* 173. és legkimerítőbben *Nohl,* 239—272. (több érdekes régi képpel). A zsidók ellen már 1348-ban fölmerült a *kútmérgezés* vádja (melyről Nohl 240. és köv. old. hosszasabban beszél) s kísértett, sőt néplázadásra vezetett még az 1831. évi felsőmagyarországi kolerajárvány alkalmával is (v. ö. MOE I., 303.).

[1] Émek hábóchó, 68; Revue des Études Juives IV, 28.
[2] Revue des Études Juives IV, 28.
[3] Revue XXII, 236 döntő bizonyíték az Émek hábóchó megbízhatósága mellett.
[4] Chronicon Budense (Buda, 1838.) 332.

180. *1348 (okt. 16). Jacobus de Placencia.* — „Huic (i. e. Ladislao de Kobol 1326—1343.) successit dominus Jacobus de Placencia, qui fuit primo *phisicus domini Karoli regis,* postea episcopus chanadiensis et abhinc translatus in episcopum zagrabiensem per eundem dominum papam Clementem. Hic obiit Bude in festo beati Galli abbatis. Anno domini MCCCXL(V)III.“ (A zágrábi káptalan statutumainak könyvében található jegyzet. *Tkalčić,* I., 407.). Ezen piacenzai Jakabnak négy különböző (de nem orvostörténeti érdekű) oklevelét szószerint közli *Tkalčić:* Monum. Epp. Zagr., II., 7., 100., 142., 144.

181. *1349. Pestis. Flagellánsok.* — „Magna mortalitas facta in regno Ungariae, multae civitates et ville deserte habitatoribus vacuatae, unde multe turme hominum“ etc. (azután a *flagellánsokról* kezd beszélni). A. Miechov in Monum. Germ. XIX. (Lersch, 119. után). „In demselben Jahre ging ein Zug derselben (der *Geissler) aus Ungarn* bis Avignon zum Papste, der sie aber ungnädig aufnahm. Sie gaben vor, Niemand, der die Busse ausführe, werde von der Pest ergriffen“ *(Lersch,* 154.). — „Riesenhafte Weiber *aus Ungarn* kamen nach Deutschland, entkleideten sich öffentlich und schlugen sich mit Ruten und scharfen Geisseln“ *(Nohl,* 303.). „Nach Mähren und Niederösterreich kam die Pest *von Ungarn* her“ *(Sticker,* 51.). „Schon Ende Januar 1349. war die Pest *aus Ungarn* nach Polen eingeschlichen“ (u. o. 67.). — „Anfangs April (1349.) herrschte die Pest *in Ungarn.* Obwohl das Land am 7. Juni pestfrei erklärt wurde, war dies doch im Oktober nicht mehr richtig“ *(Lersch,* 119.) — „Von der Pest dieses Jahres sagt *Cluver,* dass sie mehrere Fürsten mitgenommen habe, auch des Kaisers Tochter, *die Königin von Ungarn und ihre Schwester,* die Gemahlin des Königs Johann von Frankreich, Johanna, Königin von Navarra, Johanna von Burgund“ etc. *(Lersch,* u. o., 150.).

182. *1349. Pestis.* — A velencei köztársaság (ápr. 4.) értesíti Nagy Lajos királyt, hogy elküldené hozzá követeit, ha tudná, hogy már megszünt a halálozás Magyarországon, mitől félnek az olaszok, mert azt mondják, hogy még mindig dühöng ott a pestis *(nisi forte casus mortalitatis, que esse dicitur in partibus Ungarie,* per quem cives nostri timerent venire ad illas partes). Lajos király Pozsonyból (jún. 4.) azt feleli, hogy „permissione Divina plaga huiusmodi, que ut plurimum orbem giravit universum, nunc *in regno nostro* eiusdem clementia disponente *cessavit*“, ennélfogva bátran jöhetnek a velencei követek (Dipl. Eml., II. 346., 349.). Ezzel szemben okt. 10-én azt az utasítást adja Magyarországba küldött követeinek a velencei tanács, hogy elég megbízható értesülései vannak arról, hogy a pestis borzalmasan pusztít Magyarországon (cum habeantur nova satis certa, quod *mortalitas maxima et orrenda* est in partibus Hungarie), ezért is tetszésükre bízza, hogy fölkeressék-e a királyt vagy se (u. o. 369.) és október 7-én is azt írja Dandolo doge a perugiabelieknek, hogy „de partibus Hungarie habemus nova, quod *epidemia mortalitatis desevit multum* ibidem, et quod *regina Hungarie,* consors domini regis *nuper ad Dominum transmigravit*“ (Margit királyné [pestisben?] meghalt, u. o. 370.). Egy következő (november 9-én kelt) utasításban, melyben a király betegségéről van szó, azt ajánlják a követeknek, hogy csak akkor keressék fel Lajost, „(si) ad ipsum *cum securitate ire possitis*“ (u. o.).

183. *1350. Nagy Lajos megsebesülése.* — „Cum igitur rex eandem obsideret Aversam civitatem contigit ut in festo sancte Anne appropinquaret ad murum civitatis, et veniret ad eundem locum unde proiectus

fuerat rex Andreas indecenter iugulatus. Stans super murum quidam laicus, et agnoscens personam regis, mox eum sagittavit, et in sinistro pede gravissime vulneravit. Veniens autem rex ad hospicium habens ferrum sagitte in suo pede, totam noctem duxit insompnem. Mane autem facto venit Stephanus filius Laczk cum Wolphardo, et *in tractu duodecimo* vix ferrum extraxerunt. Quantum autem dolorem ipse rex eiulatu emiserit et clamorem, longum esset enarrare: cum enim vehementissime torqueretur in extrahendo dicto ferro, inter eiulatus supplicabat Stephano filio Laczk vayvode: Parce mihi inquit; quia in omni tractu de suis carnibus dilacerabatur" stb. (Dubniczi krónika; M. *Florianus:* Hist. Hungaricae Fontes Domestici, 1884., III. 158. Lásd még *Domanovszky* értekezését a dubniczi krónikáról: Száz., 1899., 226.). A hadat viselő nagy király környezetében nem volt sebész!

184. *1351. Az első nyilvános fürdő Pozsonyban.* — Jakab fia, János, pozsonyi polgár engedélyt kap az ottani tanácstól, hogy a szt. Lőrinc-kapu előtt, a város minden lakója használatára nyilvános fürdőt építhessen és rendezhessen be *(Ortvay,* II. [3.] 113.).

185. *1351 körül. Sodomiták, paráznák és mérgezők büntetése.* — Tiszti esküminta Nagy Lajos korából: „Isten téged úgy segéljen, szűz Mária melletted te végnapodon szent fiának előtte úgy támadjon" stb. *(teljes szövegét lásd: Simonyi* Zsigmond: A magyar nyelv, 1889., I. 162.) ... „és magul magod úgy ne szakadjon, hogy urunknak, Lajos királnak és szent koronájának való hívség-tartásodra, minden orvot, tolvajt, gyilkost, *kacért, emberétetőket,* bűnösöket, bájosokat, házégetőket, szentegyház-törőket, fél hiten valót... igazán megmondod, megnevezed és kiadod."

Szarvas Gábor szerint itt a *kacér* szó ugyanazt jelenti, mint a régi német *katzer, ketzer,* vagyis természet ellen fajtalankodót, sodomitát; ebből lett aztán általánosabb értelemben: parázna, buja. Dunaföldvár körül még ma is mondják, hogy „mihelyest *kacéros* a kakas, már nem hízik". (V. ö. Nyr, VI. 386., 387.; XXXVII. 137., 450. stb.)

186. *1352* körül. *Vizsgálat impotentia coëundi dolgában.* — Ilona (Elena) asszony azt állítja az uráról, hogy *hermaphrodita* s így házastársi kötelességeinek nem tud eleget tenni; viszont a férj is impotentia coëundi-val vádolja az asszonyt s kéri a házasság felbontását. Az egyházi fórum elrendeli, hogy a férfi nemi szerveit férfiak, a nőét pedig tisztességes keresztény matrónák vizsgálják meg. A vizsgálat rehabilitálja a férjet, ellenben az asszonyról csakugyan kiderült, hogy szemérmes testének alkotása miatt nem alkalmas a házaséletre; ezért is a házasságot felbontják. — Más esetben a matrónák azt jelentik, hogy az asszony eddigelé nem tudott eleget tenni férje kívánságainak, mert még nagyon fiatal; de remélik, hogy egy idő mulva az ő szeméremtestén bizonyos *változtatást* (tágítást) lehet eszközölni oly *mesterséges módon,* melyben maguk a matrónák jártasaknak, „tudósok"-nak mondják magukat *(de qua arte se doctas fore asserebant matronae).* Ezértis elrendelik, hogy a férj köteles még két évig együtt lakni és hálni a feleségével, akkor fognak csak ítéletet hozni arról, hogy felbontják-e a házasságot? — Egy harmadik esetben a vizsgálók azt jelentik, hogy úgy a férj, mint a feleség nemi szervei normálisak, ezértis kötelezik őket a további együttélésre, melynek ellenőrzésére két papot küldenek ki, a nőt pedig, minthogy a viszályt (alaptalanul) ő kezdte, hét napi kenyérrel és vízzel való bőjtre ítélik. (Ezen eseteket, *Kovachichnak* Formulae solennes styli stb. című munkájának 82—84. oldala után, részletesebben ismerteti *Trócsányi* is, I. 22—28.).

187. *1353. Gyógyszerészek.* — *László* gyógyszerész, *Gekemen* (Gekmin) gyógyszerész fia, továbbá *Zerechen* mester, mind I. Lajos királynak és elődjének budai gyógyszerészei. Lásd róluk (okiratok kapcsán) *W.* IV. 270—274., továbbá *Wertner,* Száz., 1893., 606.

188. *1355. Fürdők. Stuba. Felhéviz. Császárfürdő.* — *a)* Nagy Lajos megerősíti, hogy a felhévízi fürdő a nyúlszigeti (margitszigeti) apácákra ruháztatik át (quod balneum situm vicinius fluvio Danubii in Calidis Aquis cum omni suo pleno iure ac censum quinque marcarum Budensium vulgariter *purckrecht* nuncupatum, in perpetuum emphyteosim dominabus de Insula Leporum tradidissent stb.). *Anjoukori Okmánytár,* VI. 289. — *b)* Fürdő *(stuba)* a leleszi konventben, hol ettek-ittak is (v. ö. MOE, I. 141.). „Item die Dominico, videlicet in festo beati Valentini martyris *post prandium in stuba* domino... grossos de meis" stb. (Lev. Közl., VII. 1929., 319.)

189. *1355.* és köv. *„Cirologus"* (sebész). — A sebészeknek ezen középkori elnevezését, mely sokszor előfordul Ljubić és Tkalčić munkájában (IV. 370., VI. 508. „Merclinus cirologus", „Juan cirologus" stb.), nem találom Bartal szótárában, hol csak a *cirolocus, cirolicus, cirosicus* van említve.

190. *1357. Pestis. Anguinaglia.* — Ez évben a dunai tartományokban (Magyarországon is?), Cseh- és Lengyelországban stb., nemkülönben *Szlavóniában* egy *anguinaglia* nevű fertőző betegség (torokgyík?) nagy pusztítást vitt véghez. *Haeser* (Hist.-patholog. Untersuchungen [1839.] I. 131.) azt mondja, hogy ez talán a „torokpestis" *(schlundpest, peste à la gorge)* volt, mely gyakran megelőzte a bubopestist. V. ö. *Sticker,* 75. „Pestis gutturuosa"? (= diphtheria), amilyen Angliában uralkodott 1307—1327. (l. *Du Cange,* VI. 144.)

191. *1358. Mérgezés.* — *Baldachini* Julián olasz nemes azt az ajánlatot teszi a velencei tanácsnak, hogy Nagy Lajos magyar királyt, ki ekkor háborút viselt a köztársaság ellen, 12.000 aranyért és Castelfranco váráért megmérgezi. A tanács sokalta a jutalmat s nem fogadta el az ajánlatot. *(Ezt Baradlai,* I. 143. után adom. *Pór,* 307. egészen másképp mondja el az esetet.)

192. *1359.* Himfi Benedek comes kérvénye a pápához búcsúért a *besztercebányai* szt. Erzsébetről nevezett *ispotály* részére, melyet Péter városbíró alapított *(Bossányi,* II. 363.).

193. *1360. Pestis.* — *a)* „Im Januar 1360 begann ein grosser Pestausbruch *in Ungarn,* Polen, Preussen und Westrussland" stb. *(Sticker,* 75.) Úgy látszik, hogy már az előbbi évben (1359.) kezdődött, mikor „peste magna hominum strages facta inter Italos et alibi *per omnem fere terrarum orbem" (Linzb.,* I. 101.) — *b)* Ez év január 16-án Ursio Bertalan velencei követ jelentést tesz a Széchy Miklós horvátországi bánnal folytatott béketárgyalásairól. Érdekes e jelentés, amennyiben az akkori Magyarországban uralkodott pestisről tesz említést. Az erre vonatkozó rész így hangzik: „A bán *(Széchy* Miklós) arról értesít, hogy a király *(Nagy* Lajos) az erdélyi részekben levő hadsereghez ment. Mondá továbbá a bán, hogy Magyarországban nagy a halandóság s hogy sok zászlós úr s főnemes is áldozatul esett a járványnak, köztük Leuchus, a nádor fivére" *(Velencei levéltár).* — Ugyanezen követ 1360 február 27-én jelenti, hogy „Február 2-án érkeztem Budára, hol megtudtam, hogy a király húshagyókeddre okvetlenül vissza fog érkezni az erdélyi hadseregtől. Nekem azonban Budán kelle időznöm, egy borzasztó betegség miatt, mely a megérkezésemet követő

éjjelen meglepett, melyből azonban Isten segélyével valahogy kiláboltam s most már jobban vagyok. Annyit mondhatok, hogy Magyarországban nagy a halandóság s különösen itt Budán s Visegrádon. Buda városában magában állítólag több, mint 16.000 ember halt meg s a járvány még mindig tart . . .“ *(Óváry* 51.; továbbá *Lersch,* 158.) — *c)* Erzsébet királyné folyamodványa a pápához búcsúért a visegrádi Mária-templomban állított oltárnak. (A pápai kérvénykönyvben található kivonat kezdete: Elizabeth Regina Hungarie, quod cum *propter nimiam pestilentiam regni Hungarie* in oppido Wissegrad, in loco habitationis ipsius, in ecclesia beate Marie... sit altare quoddam stb.) *Bossányi,* II. 379.

194. *1360. Perhardus* (Bernát?) *medicus,* német-visegrádi esküdtpolgár. — Neve említve annak az oklevélnek a bevezetésében, mely arról szól, hogy Kis Jakab, a királyné volt kocsisa, Losonczi István fiának, Dénes mesternek egy házhelyet adott el Visegrádon. (L. *Varjú—Iványi,* I. 230.)

195. *1360. Heydenricus* dictus (de) *Lippia,* magister in artibus, approbatus in medicina, *phisicus* illustrissimi principis domini Regis Ungarie, a maga és testvére (Johannes dictus *de Lippia)* és más hat személy nevében kéri a pápát, hogy összes bűneik teljes bocsánatát adja meg. *(Bossányi,* II. 378.) *Lippia* = Lippe német hercegség (régebben grófság, comitatus).

196. *1361. „Apotheca“ szó* (= bolt); *„apothecarius“* (= boltos) I. Lajos király és Vilmos pécsi püspök egy-egy oklevelében (l. *Varjú—Iványi,* II. 237., 238., 239.) ismételve ilyen értelemben használva („inter apotekas Wissegradienses“, „Johannem dictum de Bolonya apotekarium“ stb.). V. ö. MOE, II. 78., 79.

197. *1361. Albert (?), Nagy Lajos udvari orvosa.* — Nagy Lajos király a megüresedő kalocsai nagypréposti stallumot káplánja és orvosa *(phisico suo), Albert* (?) váci lector, budai kanonok részére kéri a pápától (Bossányi, II. 398.). Bossányi (u. o. 226.) kifejti, hogy ennek az udvari orvosnak a neve nagy valószínűséggel nem Albert, hanem *László* és hogy a hibát a kérvény másolója követte el. (Megjegyzem azonban, hogy a kérvényben *kétszer* is Albertnek van mondva!)

198. *1363. Ferenc mester,* Nagy Lajos király orvosa és ügyviselője *(fisicus et procurator regalis),* mint a király megbízottja s választott bíró szerepel abban a pörben, melyet a pannonhalmi apátság almási birtokának jogtalan lefoglalása miatt Hanthkó mester ellen indított *(Sörös* Pongrác: A pannonhalmi főapátság története, II. 138., 491.). Ezen Ferenc mesterről egy 1358-ból való adat: *W.,* II. 178. — 1365-ben ugyanez a Ferenc mester *(dilectus et fidelis magister Franciscus, phisicus noster* — ahogy a király egyik oklevelében írja) bérbe veszi a pannonhalmi apátság Almás nevű birtokát, melyen a király (valószínűleg Ferenc ajánlatára) nemsokára *ispotályt* kezd építtetni s az építés vezetésével orvosát bízza meg. Ez az ispotály, ha fel is épült, kevés ideig tehetett szolgálatot, megsemmisült. A század végén Almás Ferenc fiának, Miklósnak, kezén van *(Sörös* Pongrác: A pannonhalmi főapátság története, II. 138., 491., 513.). 1367-ben Nagy Lajos hasonló címezéssel említi nevét abban az oklevelében, mellyel a pannonhalmi apátság Almás földét hűbér gyanánt átveszi *(Hazai Okmánytár,* II. 122.). 1372-ben mint Nagy Lajos király orvosa *(phisicus)* névleg említve: *Tkalčić,* I., 243., 501.

199. *1363.* Karls Péter városbíró Besztercebányán *ispotályt* alapít *(Linzb. Eg.* 22.).

200. *1364. Ispotály* Iglón. Vagyonát és földjeit maga a város kezelte, mely már ebben az évben tekintélyes tőkéről számol be, mint a kórház alapjáról *(Münnich,* 171.). Az ispotály nem annyira a városi polgárok, mint inkább az idegenek ellátására szolgált s ezek közül sokan alapítványokat tettek részére. — *Pajdussák* Máté értekezése („Az iglói régi városi kórház története a *Szepesség középkori kórházainak* ismertetésével kapcsolatban“; megjelent a „Scepusia“ folyóirat I. évf. 73—89. old., Igló, 1912.) is azt mondja, hogy az iglói kórház a 14. században keletkezett s összeköttetésben állott a menedékkői karthauziakkal. A 16. században a kórház szegényházzá alakult. A középkori betegápolás a Szepességben is a szerzetesrendek kezében volt, melyek közül a bencéseknek Stólán, a cisztercieknek Savnikon, a kereszteseknek Szepesdarócon, Lándokon, Hunfaluban, a karthauziaknak Menedékkövön és Lechnicen voltak rendházaik s ezzel kapcsolatban ispotályaik, melyek többnyire szállóhelyül és szegényházul is szolgáltak. A szerzetesrendek ispotályait királyi, nemesi, városi adományok tartják fenn; a városokban ecélból külön egyesületek: *elende brüderschaft*-ok alakulnak.

200/a. *1366. Ispotály Kassán.* — Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, a szt.Antal-rendű keresztesek János nevű daróci perjelének és társainak rendeletet küld, melyben elmondja, hogy a kassai polgárok panasza szerint a keresztesek Kassán a falakon kívül álló egyházat és ispotályt *(domus hospitalis)* jogellenesen magukhoz akarják ragadni. Meghagyja nekik, hogy ne avatkozzanak a kórház dolgaiba és bizonyítsák be tulajdonjogukat, ha tudják. 1375-ben a kir. tárnokmester az ispotályt a daróci kereszteseknek ítélte oda. A per azonban csak 1399-ben dőlt el végérvényesen, mikoris Zsigmond király a daróci szt. Antal-zárda priorjához, Alemanusnoz, intézett rendeletében meghagyja, hogy Kassa városát ne háborgassák az ispotály békés birtoklásában. *(PNG.)*

201. *1366. Leprosoriumok, ispotályok.* — Miklós esztergomi érsek levelet intéz Mihály egri püspökhöz, melyben közli vele V. Orbán azon bulláját, melyben a pápa érvényteleníti a kórházaknak, poklosok és szegények házának, menházaknak és más hasonló intézeteknek adományozását, ha az adományozás nem betegápoló rendek és szerzetek részére történt (azon esetek kivételével, ha az alapítvány szelleme azt kívánja). *Akantisz* és *Kandra:* Az egri alapítv. női kórház és ápoló int. vázl. története, 1888., 9. — *Leprosarium* (így!): domus, ubi leprosi alebantur. *(Bartal,* 374., ki *Wagner,* Anal. III. 165 után egy 1366. évi adatot is említ.)

202. *1366. László kalocsai prépost,* Nagy Lajos *orvosa* (phisicus). — A király ezen László és más előkelő hívei számára bűneik bocsánatát kéri a pápától *(Bossányi,* II. 444.).

203. *1367. Péter, lippai orvos.* — A bulcsi bencés apátság nevében Imre apát birtokba vesz egy Ménes falu mellett lévő szőlőt, mely Péter lippai orvos szőlőjével volt határos (A pannonhalmi szt. Benedek-rend tört., XII. B. kötet [1912.], 82.).

204. *1369. Gyógyszerészek.* — Erzsébet királyné az óbudai apácáknak adományoz egy „gyógyszertárnak épült kőházat“ *(domus lapidea).* Később, 1375-ben, *Baranchi* budai gyógyszerész özvegyének óbudai házát szintén ők kapják meg.

Ezt az adatot *Baradlai* (I. 57.) után írom ide, ki viszont az Anjoukori Okmánytár V. 316-ra utal; itt azonban *nincsen* meg. Azt állítja továbbá, hogy úgy *Baranchi,* mint a *Synock* nevű, ugyanekkor élt gyógyszerész

olasz eredetűek s az utóbbinak neve (Sinocchi) „világtalan"-t jelent. Nem tudom, mily alapon mondja ezt oly határozottan? Annyi bizonyos, hogy legalább is *Baranchira* vonatkozólag közeleső a föltevés, hogy magyar volt, mert *Barancs* nevű község ma is megvan Zemplénmegyében.

205. *1369. Hartlub nevű fürdős* Selmecbányán. (Két évvel később egy *Mertlin* nevűt is említenek.) Száz., VIII. 635.

206. *1370. Veszettség. Terjék.* — A veszettség elleni küzdelem minden időkben nehéz kérdése volt a magyar közegészségügynek. Hatszáz évre visszamenő történeti adat is gyaníttatja ezt, mert már a budai jogkönyv szerkesztői szükségesnek látták, hogy a veszett ebek ellen intézkedjenek. Ennek a nevezetes jogtörténeti emlékünknek egyik szakasza u. i. kimondja, hogy a veszett kutya által okozott bajokért a tulajdonosa felelősséggel tartozik, még akkor is, ha az az ember, kit megtámadott, agyon verte az állatot; hasonló felelősséget állapít meg 1370-ben a szepesi városok municipális jogkönyvének 73. szakasza. A szörnyű betegség gyógyítása sehogy sem ment, bár sok mindent megpróbáltak ellene, a kőrisbogártól egészen addig a homeopata elvig („similia similibus"), hogy a kutyaharapást szőrivel kell gyógyítani. Ne gondoljuk, hogy ez a naiv népies mondásunk valami különleges magyar szerzemény: külföldről kaptuk (akár keletről, akár nyugatról), igen régen. Azt az ajánlást, hogy a kutyaharapást szőrivel kell gyógyítani, már Aristotelesnél megtaláljuk s talán (az orvosok közvetítésével) innen származott át a nép hitébe. Németországban s valószínűleg másutt is már a középkorban úgy kezelték a veszett kutya által ejtett sebeket, hogy ugyanazon kutyának a szőrét kötötték rájuk s a jó Csapó József doktor, Debrecen városának híres orvosa, még 1791-ben is azt ajánlja, hogy veszett ebek marása után „a seb tüzes vassal mélyen beégettessék, mely égetett sebre osztán a megveszett állat szőrit rá kell kötni, ennek fölibe pedig köttessék a *therjék*".

Ma már sokan nem tudják, hogy mi volt tulajdonképen ez a régi nevezetes orvosság, melynek magyar neve a *theriaca*-ból, ez pedig a görög *thér*-ből (vadállat) ered, mert eleinte mindenféle vadak harapását gyógyították vele, később azonban nagyon is általános gyógyszer lett: mindenféle mérgek ellenszeréül, továbbá pestis és más fertőző bajok ellen használták. Ebből értjük meg, hogy miért kéri olyan nagyon Báthory András 1554-ben Nádasdy Tamást arra, hogy küldjön neki egy kis jóféle terjéket, mivelhogy „ez országban szerinszerte nagy döghalál vagyon, igen környül vett az pestis". Az erdélyi előkelő urak rendszerint a törökök útján szerezték meg a jóféle (velencei vagy levantei) terjéket. Így 1576-ban Báthory Kristóf Mechmed nagyvezértől kér (szívdobogása ellen) terjéket s ez küld is neki, azzal az utasítással, hogy „mikor kévánod, keveset egyél benne, a szíved megnyugszik utána". Ez valószínűleg ópiumtartalmú terjék volt, mert az ópium, továbbá a viperák húsa is, legalább eleinte, rendes alkotórésze volt az igazi terjéknek. Később aztán sok mindenféle haszontalan dolgot is kevertek hozzá, sőt a spanyol gyógyszerkönyvben még nemrégiben hivatalos terjék is 74 alkotórészből állott. Nálunk hajdanában a pozsonyi terjéknek *(theriaca Posoniensis)* volt különösen jó híre s ez is 50 szert tartalmazott, amint ezt annak idején a Nemzeti Múzeum egyik 17. századbeli kéziratából megállapíthattam (v. ö. MOE, II., 99.). Képzelhető, hogy az ilyen szövevényes mixtum compositumnak milyen nagy ára volt abban az időben, kivált ha számbavesszük, hogy a terjék készítése is igen körülményes volt és a régi időkben bizonyos ünnepélyes szinezettel bírt. Később azonban teljesen hitelét vesztette a veszettségnek ez a

nagyhírű orvosszere, mert mindenféle vásári házalók és kuruzslók vették kezükbe a gyártást, nálunk különösen a már máshol is említettem hirhedt tót *olejkárok.* A hazai nyomdászat termékei között a legritkábbak egyike az az egyoldalas reklámcédula (az 1616 előtti évekből, melyen egy Hoffmann Illés nevű „seb- és szemgyógyító" égig dicséri és ajánlja az ő terjékjét. Többek közt azt mondja, hogy „pestisnek idején, minek előtte ember házából kimenne, vegyen egy borsószemnyit az szájában és igy aznapon (Isten után) nem kell pestistül félni", továbbá „az meghidegült természetet megmelegiti, az vért is megtisztittya" és végre még az „barommarhák" bajai ellen is beválik. *Mundus vult decipi, ergo decipiatur:* volt a jelszó — már akkoriban is!

Az általános közegészségügyi védekezés a lyssa ellen természetesen a gyanús (sőt nem gyanús) ebek kiirtása volt. A városok területén irgalom nélküli érvényt szereztek ennek a radikális prophylaxisnak. Kolozsvárott például 1557 nyarán elrendeli a közgyűlés, hogy a városbíró a „fáraók"-kal (vagyis a cigány-pecérekkel) minden héten veresse agyon a kutyákat. Nagybánya városának tanácsa 1661-ben kimondja, hogy „mivel az sok ebek az városban s kiváltképen az mészárosoknál elbűvöltenek (*elbővültenek:* elszaporodtak), kik sok emberséges embereket is egynéhány helyeken meg is sebzettek, végeztetett azért, hogy őket mind megöljék s az gazdák is tartozzanak sub poena flor. 12. az megölésre ki- és előadni (a kutyákat)". Hat évvel később ismét elrendelik, hogy „ezután senkinek az városon tartani ne legyen szabados házánál sem agarakat, sem apró vislákat, kutyácskákat és két hét alatt az városbul a kinek is vagyon, kitisztitsa és adja, mert ha nem, két hét mulva valaki házánál agarakat, kutyákat találnak, megölik az czigányok". Nagyszebenben is a cigányokra volt bízva a gazdátlan kóbor kutyák kiirtása.[1] Itt egy 1740. évi razzia alkalmával 226 ebet vert agyon a pecér, sőt 1752-ben 494-et; de azért tovább is hemzsegtek a városban a kóbor kutyák s 1764-ben újra felhangzik a panasz: „Die hier obhandene Menge der Hunde, mit denen alle Gassen wümelen, verursacht sehr ville ungelegenheit, sind überhaupts wieder die Anständigkeit und des Nachts gar unterträglich. Der Hundschläger soll die Gassen Hunde alle ohne ausnahm Todt schlagen". 1790-ben újra panaszolja a katonai hatóság, hogy a város utcáin nagyon elszaporodtak a kutyák, melyek kivált éjjel az egész város nyugalmát zavarják. Csak 80 évvel később (1869.) vezették be az ebadót, 793 ebtulajdonosra vetve ki azt. 1770-ben Vácott annyira elszaporodtak a veszett kutyák, hogy Migazzi püspök elrendelte, miszerint a mészárosok csak két, a háztulajdonosok csak egy kutyát tarthatnak s ezeket is csak megkötve; az olyan tulajdonos, ki e parancsnak nem engedelmeskedik, 14 napi börtönre vetendő s ha ez sem használ, akkor kényszermunkára ítélendő.

207. *1370. Törvényszéki. Stuprum violentum. — „Ab Man ein erbar Witwe ader jungkfrau Zücket mit gewalt, was darumb ein Recht sei.* 14. Ab das queme, das ein erbar Man ein tochter hette, die ein Witwe ader ein jungfrau; ader ein Söne hette, ader Witwen Sone oder töchter hetten,

[1] Jobbfajta polgárembernek nem volt szabad agyonverni a kutyát, mert ezt megbecstelenítő cselekedetnek tekintették (v. ö. MOE, I. 157.), ami talán a németektől szivárgott át hozzánk a céhszabályokkal (v. ö. *Vet. Mitt.,* 1921., 4. szám, 3. old. Itt említve van az a régi német, de Celsus munkáiban is megtalálható szokás, hogy a veszett eb-marta embereket úgy gyógyították, hogy hirtelen, mikor nem várták, vízbe dobták őket. Ezt a szokást a régi magyar írásokban is olvastam valahol; talán *Mikó:* Erdélyi történelmi adatok c. munkájában).

und den Kindern ire Eldern lebten, ader todt weren, und sunst ander freünth vor die Kinder zu rotten hetten, und es queme einer und *tzuckte die Witwe ader die jungfrau mit gewalt,* und der Wittwenn ader Jungkfrau Vater ader ir Mutter oder ir Freündth das mit iren Nachbarenn öberthalben und niederhalben bewerenn moegen ader mit zweienn erbaren Manen, den zu gleyben ist, so hatt der selbstschuldige und alle, die im des zulegenn, die haben *leyb und guth verlorenn,* und sie sollen vorschriben werden, das sie vorbass kein Recht mer mit uns sollen habenn. Ab die Witwe ader die Jungfrau, die gezückt ist, dem selbstschuldigen entschuldigen wolth, und sprech, es wer ir wilgewesen, das der Frauen Recht nicht bunth habe, und in nicht entschuldigen moege, und dem selbstschuldigen kein genode geschehe". A szepesi városok municipiális jogából (Corp. Stat., II. [2.] 9.).

208. *1371. Terhesség. Szt. Simon ereklyéje.* — Nagy Lajos és felesége (Erzsébet) Zárában időzik s a királyné csodatévő szt. Simon kis ujját keblébe rejti, hogy fiú-örökösre vágyó férjének kívánsága teljesüljön. A kedves női babonáért azonban már ott, a templomban bűnhődnie kellett: rosszúl lett, ájulás környékezte s csak az ereklyének visszahelyezése után állt helyre az egészsége. Hazatérve anya lett harmadszor is, de a csecsemő megint csak leány volt: Hedvig, Lengyelországnak később annyira bályányozott királynője. *(Márki* Sándor: Mária, Magyarország királynéja, 1885., 10.)

209. *1371. Pápóci fürdő* Vasmegyében („unum balneum, quod in medio ville Papocz existit"). Ismételve szó van róla V. László király azon okleveleiben, melyekkel a pápóci prépostságot javaiban megerősíti (Lásd: *Hazai Okmánytár,* II. 318., 323.).

210. *1371. András physicus* birtokszerzése Szirákon. — *„Physicus Andreas* acquirit a fratre religioso viro Bandono de Luka, ordinis Scti Joannis Hyerosolimitani de Strigonio, perceptore Domus hospitalis Sctae Crucis de Strigonio, possessionem Syragh" *(-Szirák).* Körmöcbánya város levéltárában, A° 1371., tom. I., 51., 1., 9.

211. *1373. Fürdő* Selmecbányán. *(D.,* 155.) — Komplár (Complar) Sebestyén fürdője Nagyváradon (lásd: *Fejér,* Cod. IX. [4.] 531.)

212. *1374* körül. *Nagyváradi fürdők és ispotály* (az ottani káptalan birtokában). — „Optinemus quoque... unam turrim, ubi olim erat *balneum lapideum,* quod fecimus funditus demoliri eo, quod Demetrius episcopus occupaverat ipsum in preiudicium nostrum. Item unum *balneum iuxta pontem,* quo itur in vicum Olazy, quod nobis per filiam Petri filii Michaelis... testamentaliter (est legatum.)... Item ex tertia parte proventuum argentifodine in Belenyes et ex *balneo". (Bunyitay:* A váradi káptalan legrégibb statutumai, 1886., 59. és 86.). — Az *ispotályról* egy 1407-iki oklevélben is szó van, mely szerint a Kőrös közelében, annak balpartján állott. „In area quarte curie constructum est *hospitale"* (u. o. 20.).

213. *1374. Pestis* Horvátországban (Zágrábban és környékén.) Erzsébet királynénak egyik oklevele említi *(Tkalčić,* I. 261.).

214. *1375. Jakab mester,* zágrábi orvosról (magister Jacobus medicus) többször van szó (peres ügyekben) *Tkalčić* munkájában: V. 7., 8., 21., 24., 27., 29., 31., 35.

215. *1375. Gyógyszerészek Budán. — a)* A 14. században a királyi székhelyen és annak közelében állandóan voltak gyógyszerészek. Az 1375—

1397 közti időszakban öt budai gyógyszerész nevével találkozunk; ezek: *Synock, Baranch, Rauchar* Zsigmond, *Péter* és *Gottfried.* A gyógyszerészek számának emelkedését magyarázza az, hogy különösen az Anjou-korban nagyban előtérbe kezd lépni az olasz befolyás; a Magyarországba kerülő olasz orvosok, akik már akkor nagyobbrészt alapos egyetemi készültséggel bírtak, a gyógyszerészet intézményét is tőlük telhetőleg meghonosítani és fejleszteni törekesznek. S van is szükség gyógyszerészre és gyógyszerre. Az évről-évre feltűnő járványok, különösen a fekete halál és évtizedekig tartó utóbajai Magyarország lakosai közül is szedik áldozataikat. Kétszeres fontossággal bír tehát ez időben a gyógyszerész. Még-inkább fejlődött a magyar gyógyszerészeti ügy a 15. század folyamán. Zsigmond uralkodása idejét leginkább az jellemzi, hogy alatta indult meg a városok fejlődése. Míg eddigelé Magyarország lakossága majd kizárólag az állattenyésztés és földmívelésre szorítkozott, addig Zsigmond idejétől kezdve, különösen a felvidéki határszéli városok lakossága, a kereskedelem és ipar áldásaival is kezdett megismerkedni. Evvel előtérbe kezdett egyúttal lépni a polgári szorgalom s az e szorgalomból származó eredmény: városaink fokonkénti fejlődése és a fejlődés folyamán beléletük önállósodása és egészségügyük hathatós tényezővé való növekedése. Ez időben már a gyógyszerészet viszonyainak szabályozására is gondolnak. Igaz, hogy az első ebbeli rendelkezés nem bír országos kötelező erővel, az egész nem egyéb, mint egy városi hatóságnak saját hatáskörében kibocsátott intézkedése; másrészt azonban nincs meg bizonyítéka annak, hogy a többi önálló jogéletű város ez intézkedés tartalmát nem tette volna magáévá is. Az itt szóban forgó rendelkezés az úgynevezett budai jogkönyvnek a gyógyszerészetre vonatkozó pontja. E jogkönyv 102. pontja azt mondja, hogy a gyógyszerészek ruhaneműeket és mást, amit rőffel szokás mérni, ne áruljanak, hanem csak azt, ami régi idők óta a gyógyszertárba tartozik. Vasár- és ünnepnapokon üzleteiket, esti harangozásig ne tartsák nyitva A betegek számára orvosszereket adhatnak, de mást ne áruljanak (*Csippék:* Gyógyszerészi Közlöny, 1898., 20. szám). — *b)* A budai várban a 14—15. században minden időben voltak gyógyszerészek, sőt van rá eset, hogy ugyanabban az időben kettő is szerepel, mint háziúr. Még az inkább faluszerű Óbudán is volt patika (*Salamon,* II. 458.). — *c)* 1394-ben Pukur Klára asszony a budai patika (*apotheca*) mellett fekvő házának felét 40 forinton eladja Asszonyfalvi Miklós özvegyének (u. o. III. 217.).

216. *1376 (?). Radlicza János.* — Nagy Lajos király súlyos betegsége gyógyítására ügyes orvost kér a francia királytól, ki a montpellieri főiskolán időző *Radlicza* Jánost küldi hozzá. Nagy Lajos meg lehetett vele elégedve, mert előbb a krakói egyház főesperesévé, majd 1382-ben krakói püspökké választatta (*Pór Antal:* Nagy Lajos, 496. és Száz., 1902., 210.).

Radlicza János (*Johannes Parvus* s. *Minor, Johann von Radlic*) jól ismert egyéniség a lengyel történeti irodalomban. Radlicei Miklós és Krisztina fia (ezen helység Kalisz mellett van, Nagylengyelországban). 1391-ben (?) halt meg. Életrajzi adatok róla: S. *Kosminski,* Slownik lekor. polskich, 1888., 409. — *Dlugosz* említi nagy orvosi ügyességét. — A krakói szt. Vencel-székesegyház *Codex diplomaticusában* (II. 87—165.) hosszabb sora olvasható a rá vonatkozó iratoknak. — S. *Kutszeba:* Polacy na studj. w Paryz. Bibljoteka Warszowska, 1900., II. 526. — Monum. medii aevi historica. — *Bielowski:* Monumenta Poloniae hist., II. 908. — *Rzepnicki:* Vitae praesulum Poloniae (Posnaniae, 1761., I. 303.). — *Niesiecki:* Korona Pols., III. 792. — *Miechovita:* Chron. lib., IV. 262. (Korbuly György adatai.)

217. *1376. Húsvizsgálat.* — Lásd a pozsonyi *mészárosok* számára kiadott szabályzatot („Ordnung der Pressburger Fleishacker"): *Linzb.*, I. 105. (U. i. hasonló szabályzat a *pékek* számára). A *húslátók* eskütétele és húsvizsgálati rendszabályok ugyanott: *Corp. statut.*, IV. [2.] 5., 6. — A húsvágást két *látómester* és egy városi tanácsos ellenőrizte. A hús árát a hatóság állapította meg. A *zsidók* is vághattak maguknak marhát rituális célokra: a fennmaradó részt otthon vagy házaik előtt eladhatták *(Király* János: Pozsony város joga, 188.).

218. *1376. Fürdők. Nagybánya.* — Nagy Lajos megengedi a polgároknak, hogy Nagy- és Felsőbányán fürdőket építsenek. *Fejér,* Cod. IX. (5.) 96.

219. *1379. Fürdők.* — *a)* Az ez évi pozsonyi adókönyvben van említve Treletsch Mendlin *fürdője* és ennek *balneatora* (fürdőse), mely később *felső fürdő* néven a Klarisza-apácák tulajdona lett *(Ortvay,* II. [3.] 114., hol a többi pozsonyi fürdőről is sok adat található). — *b)* Két ritualis *zsidófürdő:* „Tuckhaus" (= Tauchhaus) Sopronban; l. *Pollák,* 21., 91.).

220. *1380.* Nagy Lajos király *Trencsénben xenodochiumot* alapít. *(Linzb. Eg.* 22.)

221. *1380* körül. *Deméndi László nagyváradi püspök, Nagy Lajos fizikusa.* Bőven beszél róla *W.*, III. 180. és *Bunyitay:* (A váradi püspökség története, I. 204—206.). 1368-ban nyitrai püspök, honnan négy év mulva Veszprém püspöki székére ment át, 1378—1382-ig váradi püspök; 1378/79-ben a király orvosa. *(Békefi Remig:* A kápt. iskolák tört. Magyarországon, 1910., 343.)

222. *1380. Pestis.* — „Grosses Sterben in Meiningen, in Kassel... in Salzburg, *in Ungarn* und Böhmen." *(Sticker,* 79.)

223. *1380. Hans* (Henzel, Hänsel) *mester besztercebányai orvosnak* háza van a városban, melyet halála után Ferenc fürdős *(Franciscus balneator)* vesz meg özvegyétől. Az utóbbi talán *olasz* ember, mert a Ferenc keresztnév akkor még ritka volt nálunk. A 16. század közepén élt ottani orvos, *Knobloch* János, talán a régi besztercebányai Knoblauch-család sarja volt. *(Száz.,* VIII. 634.)

224. *1381. Pestis.* — Nagy Lajos (1381 október 23.) király meghagyja a nádornak és az ország valamennyi bíráinak, hogy az uralkodó pestisre való tekintettel Váradi Domokos, Szalóki Domokos, Károlyi László és Károlyi András pereit jövő szt. György napjáig halasszák el. *(Zichy Okmánytár,* IV. 217.; *Fejér,* Cod., IX. (5.) 481.)

224/a. *1382. János borbély* (rasor), Kassa városának polgára. *(PNG.)*

225. *1382. Pestis* Horvátországban (Zágrábban és környékén): „vigente inter eos pestilencia *ex ulcione divina,* ipsi personaliter comode nequiunt causis ipsorum... coram vobis (t. i. a bírák előtt) habitis interesse" stb. (Erzsébet királyné egyik oklevelében. *Tkalčić,* I. 297.)

226. *1382* előtt. *Ispotály.* — A körmöcbányai ispotályt (szegényház és kórház) 1382 előtt alapította *Johelinus* városi polgár. Nagy Lajos az alapító kérelmére a város szomszédságában levő Liget nevű királyi birtokot e kórháznak ajándékozta. 1393-ig már számos adományozás történt az ispotály javára, melyek felsorolvák: Barsmegye monografiájában, a 222. oldalon.

Linzb. Eg. 22. szerint ezt az ispotályt *Joekl* nevű városi polgár alapította, a polgárok és bányászok közreműködésével.

227. *1383. Pestis. Állatjárványok.* — Az Oláhország *(Valachia)* és Erdély közötti határhavasokon szigorú felügyeletet tartanak, nehogy az

oláhok felől állatjárványok hurcoltassanak be hozzánk. Megegyezés az oláhokkal *(cum valachis)* arra nézve, hogy az oláhok *maguk* fognak Tolmacztól Oláhország fővárosáig őrködni a hegyekben arra, hogy ezt az egyezséget senki meg ne szegje. *(Fejér* Cod., V. [1.] 79. és *Linzb.*, I. 107.)

228. *1385. Bécsi egyetem.* — Albertus, medicinae baccalaureus, a *natio hungarica* prokurátora a bécsi egyetemen. *(Aschbach,* I. 595.)

229. *1386. Mérgezés.* — II. (kis) Károly királyt az összeesküvők a a fején súlyosan megsebesítik s mivel nem halt meg, 17 nap mulva méreggel ölik meg. Holtteste, minthogy kiközösítették, öt évig temetetlenül hever s IX. Bonifác csak 1391-ben ad engedélyt az udvaron heverő („in area quodam servatum") kadaver eltemetésére. *(Linzb.*, I. 108., 109.)

230. *1386. Kórház Nagyszebenben.* — A nagyszebeni polgárok tekintélyes összeggel segélyezik az ottani szt. Lélek-kórházat. A város tanácsa Phaffenhenÿl Péternek azon feltétel alatt ád kölcsön kilenc aranymárkát, félfont ezüstöt és 113 forintot, hogy azt a kórház gazdájának akkor tartozik visszafizetni, mikor kéri. *(Linzb.*, I. 109.)

231. *1387. Bűbájosok* (v. ö. MOE, I. 94—96). — Zsigmond király jogot ad Károlyi Menhárd fiainak arra, hogy a bűbájosokat és strigákat *(fascinatores et strigas)* elítélhessék és megfelelő módon büntethessék. *(Fejér* Cod., X. [1.] 371.; *Linzb.*, I. 109.)

232. *1387. Lénárd* (Leonardus) orvos, zágrábi főesperes, Antal fia: *Tkalčić,* IX. 36. és 54. (1387. és 1391.). Adásvevési ügyekben van róla szó.

233. *1388. Fürdőház.* — Kapy Miklós budai várkapitány felépítteti a sárosmegyei Kapivárát s az építőmesterrel kötött szerződésben kiköti, hogy ez tartozik fürdőházat is csinálni s azt két kő- és két rézkáddal ellátni.

234. *1391. Pécsváradi és szepesi ispotály.* — Domus hospitalis ordinis Scti Benedicti de Pechvarad. Bonifác pápa elrendeli, hogy a személyzet száma ne csökkentessék. *(Linzb.*, I. 110.) A szepesi boldog Márton-egyházhoz tartozó ispotályról *(hospitale)* l. *Linzb.*, u. o. 410.

235. *1392. Fürdő Nagymaroson.* — Az esztergomi s buda-felhévvizi keresztesek főnöke a nagymarosi fürdőt bérbeadja Miklós nevű fürdősnek 16 forintért és 100 dénárért. *(Fejér,* Cod., X., II. 47. után *Linzb.*, I. 111.)

236. *1392. Rauchar* Zsigmond és *Péter* budai gyógyszerészek házairól történik említés. *(D.*, 150.; *Schwarz* után.)

237. *1392. István* budai sebész és háztulajdonos. *(Brüll,* 25.)

238. *1392. Ispotály.* — Zsigmond király megerősíti a kassai polgárokat az őseik által ugyanott alapított Szentlélek-ispotályra *(hospitale)* vonatkozó kiváltságaikban. *(Wagner,* III. 167.; az oklevél teljes latin szövege.)

Zsigmond királynak ugyanezen kassai ispotály dolgában kelt 1399. évi oklevele (teljes szöveggel), u. o. 168. és egy 1412-ből való oklevél (Renardus vel Reinhardus prépost idejéből), u. o. 171.

239. *1393.* A pécsi, újbányai és körmöcbányai ispotályokról lásd: *Linzb.*, I. 111. *(Fejér* Cod. után) és *Demkó,* 158., 159.

240. *1394. Kassai gyógyszerészek a 14—18. században.* — A legelső kassai gyógyszerész, kit az ottani városi levéltár „Judiciale" könyve (1394—1404) a 2. lapján említ: *Jacobus apotecarius.* A 15. században szó van *Vitus Holzapfel de Vienna*-ról, ki 1465-ben polgárjogot nyert Kassán. 1473-ban Bartholomaeus apothecarius nyerte el ugyanazt. Nem más ő, mint *Czottmann* Bertalan, ki mindenesetre vagyonos és előkelő ember, szerepet játszó rokonsággal s kiterjedt családdal, mit többszöri házassága révén

nyert el. Már 1475-ben tanácstag; 1476-ban házat vett a Ringen (a mai főuccán). 1490-ben nejével, Zsófiával, vesznek egy „Stein Crem"-et Weikhardt Jánostól. 1491-ben házat vesz 400 frtért Schwarz nevű sógorától. 1483-ban 8 forintot. 1487-ben 5 frtot, 1501-ben 11 frtot, tehát olyan időben, mikor a város összes taxája (háztartási költsége) a 800 frtot alig haladta meg, — igen tekintélyes összeget fizet adóba. — Tagja volt a kereskedők céhének (cremer bruderschaft), melynek 1520-ban elüljárója lett. 1516-ban vejének *Dürnhoffer Konrád apothekáriusnak* átadta a gyógyszertárt, 125 frton. A Czottmann-féle votiv képről és hasonmásáról lásd MOE., II. 87. — Czottmann nevével 1522-ben találkozunk utoljára a városi levéltár irataiban. 1532-ben neje: Margit átiratja egyik házát leánya: Margit és veje: Hernik Márton javára. *Jöhrer Burghardt* szintén gyógyszerész, mint azt 1495-ben a levéltár számadási könyve igazolja. 1470 körül már 3 frt adót fizet. 1494-ben Czottmannal perlekedett. Ugyanezen évben közgyülési tag. Ezen hivataláról feljegyzés van a következő, vagyis 1495-iki, majd az 1499-iki könyvekben is. 1507. évben kielégíti mostoha fiát. Meghalt 1518-ban s özvegye 1522-ben 1 frt adót fizet. Utolsó kassai gyógyszerész e században *Bruelle* Róbert 1493-ban. Felesége halála után veje: Michael Hammer von Ofen tilalmat tesz (lefoglalja) vagyonának egy harmadára). Még ezen évben megkapja a polgárjogot a városban. 1494-ben házat vett a Ringen 148 magyar frtért. Vállalkozó és erős kereskedő szellemű volt *Mária* Antal, aki árukért Bécsbe, Pozsonyba, Lipcsébe is eljárt szekerével, éppúgy mint a többi kereskedő s nem is annyira gyógyszereket, mint inkább fűszereket szállított. Az 1557. évben például szekerén több csomag irópapírt, ezer drb citromot, két láda narancsot, 140 font babérlevelet, 100 icce faolajat vitt Kassára. 1562-ben teljhatalmú megbízást ad Joannes Ambrosius de Mechis Gallerettenek, bátyja fiának örökségi ügyében 1567-ben Michael Nordius, sebenicoi dalmata tilalmat tett Mária Antal házára. 1578 március 13-án Pauluska Sámuel Sara (Zara) Mária Antal gyógyszerész segédjét a katonák lecsukatták a török foglyokhoz *(türkenloch)*, mert nem akart nekik pénz nélkül „giarom"-ot adni. A tanács, polgárról lévén szó, közbenjárt a katonai főhivatalnoknál, de az elutasította a kérést, mondván, hogy ő nagyobb úr a bírónál. Legnagyobb valószínűséggel az előbb említettel azonos az az Antal nevű gyógyszerész, kiről 1519-ben olvassuk, hogy Antal apothecarius és neje, Myld János és Dürnhoffer Eberhard Gerber közt, néhai Dürnhoffer Konrád apothecarius hagyatéka iránt megegyeznek a tanács előtt. 1555-ben tudjuk meg, hogy néhai *Schelte* Kristóf apothecarius Bártfáról származott, kinek örökségét keresik. 1560-ban az eddigi idegen nevű s legtöbbször idegenből származottak között találjuk *(Szőke)* Bálint gyógyszerész jó magyar nevét, ki ekkor polgárjogot nyert, fizetvén 1 frtot. 1562-ben átengednek neki egy helyiséget a városházán. Utoljára 1570. évben találjuk nevét. Az 1550-es években tűz pusztított Kassán, erre vonatkozik a Stadtbuchnak *Scholtz* János de Königsperk gyógyszerészről való feljegyzése, midőn is Scholtz pereskedik Tapolczai Ferenccel, hogy a Göncön és Szántón lévő nagyatyai örökségét és Szabó Tamás után maradt szőllejét adja ki, továbbá a kassai házát becsültesse fel. 1569-ben városi tanácsos, kit többekkel a Prágában időző királyhoz küldenek ki, hogy a kassaiakra kivetett 8000 frt adót mérsékelje. Utiköltség fejében a három kiküldött 213 frtot kapott. 1578-ban kötelezvényt ad 140 magyar frtról, melyen Barth Bertalantól, ki kassai születésű volt, megvette a patikát s azt Kassa város fogja megfizetni.

Az 1574-ben elhalt Barth-ot a szt. Erzsébet-templomban temették el, házát 1582-ben gróf Nogarelli Ferdinánd főkapitány vette meg. Előkelő nemes ember volt *Weiszperger* Miklós von Soller, ki 1580 március 3-án polgárjogot nyert Kassán, 3 frt lefizetése után. 1582. évi január 17-én Hoffmann János (gyógyszerkereskedő) ír neki Bécsből, megküldvén a vásárolt gyógyszerek jegyzékét, továbbá írja azt is, hogy a gyógyszereket javarészben Nürnbergből és Velencéből szerzi be. 1585-ben közgyülési taggá, majd 1595-ben tanácstaggá választották. Egy *Mihály* nevű gyógyszerészt találunk 1583. szeptember 4-én, ki ekkor nyugtát ad 99 magyar tallérról, mely adósságot neki megfizették. *Schultis* János gyógyszerészről egy 1590. év február 1-i városi jegyzőkönyv emlékezik meg. Utolsó gyógyszerész e században lantos költőnk, Tinódy Sebestyén veje: *Bornemissza Patikárius* Pál, *Tinódy* Margit férje. aki az itteni kálvinista mozgalmakban is részt vett. Tinódynak Istók nevű fia az itt uralgó döghalálnak esett áldozatul 1575-ben. 1568-ban Bornemissza Patikárius Pál: *Paulus Abstemius* van egy levélen sajátkezűleg aláírva. A pecsét mezejében egy alak mozsárban tör valamit. Tinódy örököseinek gyámja, Szabó Ambrus és Pál gyógyszerész. 1574-ben Kolozsvári Szabó Ambrus vallja a városi tanács előtt, hogy Lantos Sebestyén után egy szatócsbolt vagy patika maradt s azt eladta Kirmeser Gergelynek. 1575-ben meghalt Pál gyógyszerész is. Ezt bizonyítja a következő levél: „Tisztelendő Bíró Uram! Ez felől akarék kegyelmednek irnom . . . Az szegény megholt Patikárius Pál uram hagyományából az egyik leányt, ki az Tinódy Sebestyén leányától való volt, ide be Erdélybe hazámba hozám . . . Colosvárt, húshagyó vasárnap 1575. Szabó Ambrus“. A 17. századból már mind több és több gyógyszerész felől bírunk adatokkal, sőt már egyes gyógyszertárak állandó jelleget öltenek, így a városi *Arany oroszlán*-hoz címzett és a messze földön hires *jezsuita patika,* mely az 1620. évben van említve, midőn az *Herczegh* Sámsoné volt. E század elején találjuk mindjárt *Steinhauszer* Jakabot. 1602. március 5-én bepanaszolja segédjét a városnál: a Regensburgból származó Schill Györgyöt, mert betegsége és távolléte alatt hanyagul vezette a gyógyszertárat. Ugyanis a gyógytárban ekkor egy tanuló *(Junge)* is volt, s mivel Schillnek gyakran beteghez is kellett mennie (egyes kisebb egészségügyi dolgokat a gyógyszerészek is végeztek, s három évszázadon át a gyógyszerészek legjövedelmezőbb foglalkozása volt pl. a *klistélyozás)* s a gyógyszertárat a tanulóra hagyta. Jakab gyógyszerész özvegye még sokáig részes volt a patikában, mert az 1625. évi articulusban kimondja a tanács, hogy nála nem hagyja a patikát, hanem 1626-ban az akkor Kassára jött *Gattinak* adja. Ugyanez év június 26-án Hoffmann Bernát bécsi kereskedő levélben kéri a Tanácsot, hogy az általa a városi gyógyszertár részére megrendelt gyógyszerekért 715 magyar forintot és 36 dénárt fizessen ki. Ezen szereknek legnagyobb része fűszeráru volt, ú. m. narancs, cukor, viasz, bors, babér stb. 1619-ben *Widdos* György gyógyszerész kér a várostól helyiséget. Ezen helyiség pedig Winkler gyógyszerészé volt. Időrendben a következő gyógyszerészek következnek: Herczegh Sámson, akit Thurzó Imre nádor ajánlt a városnak, továbbá a bázeli olasz származású *Gatti* Kornél (1624—1670), *Seyring* Péter János (1655), *Christoforides* Tóbiás (1650—1655), *Habersack* Frigyes (1655) és *Quarter* (Quartr) Mátyás (1651—1666), kikről bővebben lásd *Baradlai* 301—303. 1668-ban csak halála híréből tudjuk, hogy kassai lakós, gyógyszerész volt *Loszpichler* János István „apotheker et *medicinae practicus*“, ki Regensburgba való és

1667-ben Tokajban halt meg. A várostól sógora: Spitzel Zachariás kéri a hagyatékát; hasonlóan ír Regensburg városa is ebben az ügyben.[1]

A városi patika provisora *Krautwurst* Keresztély volt. 1673-ból megvan a gyógyszertár leltára. Ez évben (K. halála után) *Schönleben* Zsigmondnak adták át a városi gyógyszertárat, ki valószínűleg a hasonnevű eperjesi orvos fia volt. 1676-ba a város pörbe fogja *Beer* Theodolphus gyógyszerészt, mert rossz gyógyszereket árul és száz tallérral bünteti; ugyanezzel a bírsággal sújtja Kesik Károly gyógyszerészt, ki a város rendelete ellenére a gyermekeknek rendelt orvosságokat nem jól készítette el. 1690-től 1697 végéig *Schrötter* (Schröder) János Hartmann volt a városi patika bérlője. 1699 augusztus 22-én Bécsből ír Sacher Tamás Kassa városához, hogy Schrötter János 755 frttal már két éve adós patikaszerekért. Kéri, hogy a tanács hajtsa be. Ugyanezen évben Schrötter három évre ismét kiveszi a patikát. 500 rhénusi frtot fizet évente, továbbá a városi orvosnak 100 frtot a felügyeletért s a *jó barátságért* és 20 frt ára gyógyszert a városnak. Ha a bérlet megszünte után nagy anyagkészlet maradna, azt a város átveszi, úgyszintén az adósokat is s azt behajtja tőlük. Igéri, hogy mindent megtesz, hogy a városi patikától az emberek ne pártoljanak el; jó tanulókat, segédeket és jó szereket fog tartani s a taksát is betartja. 1701 június 8-án végrendeletet készít. A franciskánusoknál temessék el, ezért 150 frtot hagy nekik, melynek ellenében még 50 misét is kell mondani. Az ispotályra 50 rhénusi frtot, Kristóf nevű tanulójának egy gyászöltözetet hagy s ha kitanult, egy másik öltözetet vagy 50 frtot. Kéri, hogy a patikát felesége kezén hagyják meg. 1702-ben, halála után Leide Urbán prágai gyógyszerkereskedő, a számlák kiegyenlítéséért kér 610 frtot, még 1700 szeptember 15-én a Schrötter által kiállított kötelezvény szerint. A városi tanács válaszol Prágába, hogy Schrötter után készpénz nem maradt, csak 5000 frt áru s ebből fogják Leidét kielégíteni. *(Pogrányi Nagy Géza adatai.)*

241. *1394. János* (Johannes medicus), Stibor vajda orvosa. (*D.*, 146.)

242. *1395. Olaszok. Santa Sofia.* — Armannis mantuai követ írja, hogy Zsigmond magyar király orvosától, *de Sancta Sophia Vilmostól* megtudta, hogy a király Csehországba készül, fejedelmi találkozásra. (*Óváry,* I. 60.) Ezen S. S. Vilmos (Guglielmo) apját, S. S. Marsiliot („grande da Carrara"), egy 1400. május 10-én kelt páduai okirat szintén úgy említi, mint a magyar király orvosát *(serenissimi regis Ungarie medicus).* L. *Pór:* Száz., 1897., 794. és *Veress:* Fontes, I. 5.

A Santa Sofia-család nevezetes páduai orvos-dinasztia volt. Egyikük, *Galeazzo* de S. S., egyideig a bécsi egyetem híres tanára (l. róla bővebben *Sudhoff:* Arch., VI. 1913., 357.), ki ott az első boncolást végezte. (V. ö. *Castiglioni,* Neuberger-Festschrift, 1928., 66—78. 5 képpel.)

A Santa (Sancta) Sophia-család bővebb történetét lásd *De Renzi:* Storia della medicina, II. 389., *Ciasca,* 309., *Hirsch,* V. 175.

242/a. *1396. Mihály orvos* (Michael medicus) neve szerepel a kassai levéltár „Iudiciaria" (1394—1404.) könyvében a 25. lapon. *(PNG.)*

[1] Ez valószínűleg ugyanaz a *Lespiller* (Lespühler, Lospiller) János Kristóf volt, kit az Acta Vindob. V. 338. stb. szerint már 1646-ban lecsuktak, mert Bécsben, gyógyszerészgyakornok létére, szabadon kuruzsolta a betegeket. Az, hogy „medicinae practicus"-nak nevezi őt sógora, Spitzel Zakariás, abban a levélben, melyet hagyatéka ügyében (PNG utalása szerint) Kassa város tanácsához intézett, nem pedig „medicinae doctor"-nak, szintén azt bizonyítja, hogy nem volt orvosi diplomája. Az előbbi körmönfont kifejezés nem felel meg a mai „gyakorló orvos"-nak, mint ahogy azt Baradlai (303) véli. *(M. K. Gy.)*

243. *1397. De Amelia Tamás,* esztergomi kanonok, artium et medicinae doctor, Kanizsai János esztergomi érsek olasz orvosa. *Pray* után említi nevét *W.,* IV. 1.; továbbá *Békefi* Remig: A kápt. iskolák tört. Magyarországon, 1910., 339. és *Ortvay,* III. 249. (az 1413. év alatt).

244. *1397. Gyógyszerész. — Gotfrid* budai polgár és gyógyszerész *(civis et apathecarius Budensis)* felesége Kozma győrvárbeli polgárral a győri káptalan előtt bizonyos győri telek dolgában kiegyezkednek. *(Hazai Okmánytár,* 1866., III. 255.; *Baradlai,* I. 57. tévesen utal az Anjoukori Okmánytár, V. 316.-ra!)

245. *1399.* és köv. *Fürdők és fürdősök Kassán.* — Az adatok amellett szólnak, hogy Kassán már a 14. század elején rendes fürdőháznak kellett lennie, mert az 1399. évi jegyzőkönyvben egy új fürdő felállításáról van szó. Ugyanebben az évben említik Gáspár balneatort. Említik ugyancsak a 14. század végén a *Békás-fürdőt,* mely talán a mai Békazugban, a közép-külvárosban volt. A 15. század elején a Forgách-utcában állott egy fürdőház. 1487-ben a város a fürdőházból 17 forintot vett be. 1473-ban Sykora András *balneator* polgárjogot nyert. 1556-ból, amikor a Forgách-utcai fürdőház is elpusztult a Kassát elhamvasztó nagy tűzvészben (ámde még abban az évben újra fölépítették), fürdői árszabály is maradt fenn. A fürdős minden egyes fürdő személytől két dénárt vehetett. *Az asszony,* aki vizet hordott s *a fejmosást végezte,* kapott fél dénárt. Aki a ruhákat őrizte, annak is fél dénár járt. A hajnyíró legénynek ki-ki tetszése szerént fizetett. A fürdőházért Pál fürdős 1558-ban hat forint évi bért fizetett. A fürdőház fölépítése következő összegekbe került: az ács kapott 23 forintot, az üvegesnek 4 ablakért, melybe 473 üveget tett be, fizettek 4 frt 73 dénárt. Megjegyzendő, hogy már 1553-ban javították e fürdőházat s fizettek 6 forintot. 1698-ban ismét megújították. — A *Bankó*-val, mely Kassa város régi krónikása, Tutkó szerint onnan nyerte nevét, hogy egy Bankó nevű koldus szemét az ott levő forrás vize meggyógyította, mint fürdőintézettel szintén találkozunk már a 17. század elején, nevezetesen 1612-ben. Ezentúl többször említik. Tudjuk róla, hogy kádfürdő volt. Egy 1703. évi statutum 19. pontja elrendeli, hogy a Bankón „valami házikók építtessenek, ahol magokat a fürdő személyek esőnek idején megvonhassák". *(PNG.)* 1705-ben Pintér József fürdősnek 10 tallér évi bérért adja ki a város a Bankót, mely a megelőző évbeli ostromkor szintén elpusztult s a városnak akkor nem volt módjában fölépíteni. 1766-ban elrendelik, hogy jó muzsika legyen ott a vendéglőben, mert ez oda vonzza a népet *(per quam populus eorsum magis attrahi solet).* A 18. században már fürdőszabályzatot hoztak, melynek értelmében a fürdőszobák megszámozandók, a fürdős írja fel a folyosón levő fekete táblára a fürdőbe lépés idejét; az egy órai fürdés ára 9 kr., mit azzal okol meg a tanács, hogy a természetes hévvizekben is 12 krajcárt fizetnek, a Bankón pedig a vizet föl kell melegíteni. (*Abaúj,* 223.; *PNG.).*

246. *1399.* Zsigmond király megerősíti a *pécsváradi ispotálynak* Róbert Károlytól (1329.) származó privilégiumát és megbővítését. (*Linzb.,* I. 110. jegyzet.)

247. *1399. Esztergomi iskola. Magistri in medicina.* — IX. Bonifác abban a bullájában, melyben az esztergomi szegény tanulók collegiuma számára tett alapítványt, jóváhagyja, többek közt a következőket rendeli: „Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti filii Johannis Marci, canonici ecclesie Strigoniensis et archidiaconi Borsiensis in eadem ecclesia,

petitio continebat, quod......' ad exaltationem fidei orthodoxe..... quoddam Collegium pauperum scolarium (Strigonii)....... fundavit, illudque de bonis et certis annuis redditibus ad eum ratione persone spectantibus ......pro sustentatione eorumdem scolarium dotavit...... et quod...... futuris temporibus quotiescumque canonicatus et prebende dicte ecclesie ac archidiaconatus Borsiensis....... per cessum vel decessum seu quamvis aliam dimissionem casus vacationis ingruerit, antiquior pro tempore ex dicto Collegio in theologia, *medicina,* vel artibus *Magister* aut iuris civilis vel canonici Doctor aut in aliqua facultatum earumdem potiorem gradum habens in eisdem canonicatu et prebenda ac archidiaconatu succedere et eidem collegio preesse debeat." (Vatikáni magyar okirattár, I. sorozat, IV. kötet, 119.) Az esztergomi iskoláról l. még MOE. I. 3. és *Békefi* Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon, 93., 94., 396., 398., 400., 412., 446.

248. *1399. Kórházak.* — Lederer Miklós és felesége a *soproni kórháznál* reggeli misére alapítványt tesznek (öt bécsi denár-fontot). Lásd *Vitéz Házi Jenő:* Sopron szab. kir. város története (1921.), I. (1.) 256.

249. *(14. század.) A magyarok kedvenc ételei a középkorban.* — A magyar nép a középkorban szívesen zarándokolt Marburgba, magyar szt. Erzsébet sírjához, Kölnbe és Aachenbe, (hol Nagy Lajos egy *magyar kápolnát* építtetett Nagy Károly templomához). A nagy búcsújárásokat minden hetedik évben megismételték s volt eset, hogy 5000 ember vett részt azokon. A németek szívesen fogadták és megvendégelték őket. Egy ízben Aachen városa a magyarok *kedvenc ételeit: zsemlyét, sört* és *borsos szalonnát* szolgáltat föl nekik. (Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1900., 233.)

250. *(14. század.) Ispotályok. Kórházak.* — Lásd *Schwarz* Ignác: Beiträge zur Geschichte der Medizin in Ungarn (az Ungarisches Revue, 1890. évi folyamában). Kórházaink az Árpádok alatt. Továbbá *Fr. Müller:* Geschichte der siebenbürger Hospitäler bis 1625. (Programm des evangelischen Gymnasiums zu Schässburg. Wien, 1856.)

251. *(14. század.) Fürdők és kórházak.* — Már a 14. század legelején, 1309-ben, olvashatunk *Pozsony gőzfürdőjéről* s ezzel kapcsolatban a szt. Antal-rend *ispotályáról. (Schwarz* Ignác, Száz., 1891., 286.) Elsőrangú gyógyforrás volt a nagymihályi nemzetség Tiba birtokán, melyből Vásáros Tiba lett, s a szláv hatás alatt a név *Szobráncra* változott, ugyanis *szobranja* tótul a. m. sokadalom. Itt van első nyoma a híres szobránci fürdőnek. *(Sztáray-család oklevéltára,* I. 112.) A mai Félix-fürdőnek, mint melegvízforrásnak nyomait Váraddal kapcsolatban ismerhetjük fel. *(Fejér:* Cod. Dipl., VIII/4. 517.) A szerzetesrendek házai, a kórházak többnyire fel voltak szerelve fürdőkkel. A határjárások alkalmával csatornákkal, vízvezetékekkel találkozunk, (Sztáray, I. 123.) Kórházak valószínűleg, ha egyenes adatunk nincs is rá, de bizonyára voltak ott, ahol az ispotályosok laktak. Okleveles adat bizonyítja létezésüket Esztergomban, Besztercebányán *(Fejér:* Cod. Dipl., VIII/1. 140.), Pozsonyban, ahol a város és a szt. Antal-fráterek között vita támadt, hogy melyiküké a kórház gondozásának terhe? A lelki gondozás a frá툴tereké, a testi a városé. A kórház el van látva fürdővel, kamrával, a felügyelő fráter lakásával. (U. o. VIII/7. 79.) A kolozsvári szt. Erzsébet-kórház alapítása már Nagy Lajos uralkodása idejére esik. *Zimmermann:* Urkundenbuch, 11., 243. *(Buday,* 189.)

252. *(14. század.* Nagy Lajos uralkodása idejéből.) *Erőszakos nemi közösülés.* — C. és E. (közelebbről meg nem nevezett) polgárok, számos

rokon és jóbarát kíséretében, megjelennek a város bírája előtt és amiatt, hogy E. erőszakot követett el C. nővérén, azt kérik, hogy a bíró előtt gyalogos párbajt *(pedestre duellum)* vívhassanak. A bíró „propter bonum pacis et concordiae unionem“ lebeszéli őket a gyalázatnak *(infamia deturpationis)* véres úton való lemosásáról, melytől a felek el is állanak, miután az erőszaktevő kijelenti, hogy a nőt törvényes nejévé teszi s ebbe a rokonok és C. nővére is beleegyezik. *(Kovachich, 37.)*

253. *(14. század.) Betegek felvétele és kezelése az ispotályban.* — Két kép a lőcsei városi főegyház sekrestye ajtajának oldalán, az északi mellékhajó falán (3·5 m. magasak és 2·5 m. szélesek), valószínűleg a 14. századból. Az egyik képen széken ülő meztelen (beteg) ember, elébe jő a hosszú köntösbe és mustrás köpenybe öltözött könyörületes (orvos?), ki a meztelen

20. 21. Betegek felvétele és kezelése az ispotályban. (14. század.) A lőcsei főegyház sekrestyeajtajáról.

mögött álló ifjú (szolga?) segítségével köntöst borít az idegen vállára. A köntös hosszán csak a fej átbujtatására való kerek lyuk látható. A beteg lábát kisfiú füröszti. Ezeken kívül még egy asszony és egy angyal képe látható, a háttérben pedig kettős ház emelkedik. Az asszony főkötőjének szabása nagyon hasonlít ahhoz, melyet a kassai nagy templom északi kapuja domborművein *szt. Erzsébet* visel, csakhogy ez ráncaiban sokkal dúsabb és egészben, mint fejedelmi nőhöz illik, pompásabb. A kép felírása (mai olvasással):

Ach du nakter kranker Mann,
Durch Gott so zeuch die Kleider an.

A másik képen, mely nagyjában hasonló, balfelől ül összekulcsolt kézzel a beteg, a hozzá közeledő öreg ápoló (orvos?) pedig a jobbjában tart valamit (orvosságot?). Ennek a képnek felírása:

Uns ist leid die Krankheit dein,
Gehab' dich wol in dieser Pein.

(Monum. arch., 1878., III. k., 2. r., 95. és 97. old.)

254. *(14. század.) Fürdők.* — Zsigmond király a *kaláni hévvizet* (a Strigy völgyében, Vajdahunyadtól két órányira) használja. (Kővári László: Erdély földe ritkaságai, 1853. 221.)

255. *(14-ik század.) Magyar királyné vize. (Aqua reginae Hungariae.)* — Erről a panaceáról, melyet csak azért említek a 14. század cégére alatt, mert a meseszerű adatok (v. ö. MOE., I. 290.) Róbert Károly feleségének, Erzsébetnek, a nevével és szerzőségével kapcsolták össze: következőket írja *Benedicenti* (I. 613.): (L'acqua d'Ungheria) „considerata una panacea universale, era fatta a base di rosmarino infuso nell' alcool e si diceva che *renovat vires, acuit ingenium, mundificat medullam et nervos, visum instaurat et conservat, vitamque auget.* Si vuole che avesse questo nome per esser stata inventata da *Elisabetta,* sorella del re Casimiro il Grande, moglie di Carlo I. re d'Ungheria... Questo celebre rimedio ha una leggenda d'amore. Si narra adunque che l'acqua d'Ungheria, preparata in un certo modo, avesse la proprietà di mantenere la gioventu, la bellezza e la freschezza della carni cosi che l'irreparabile oltraggio de tempo restava invisibile. Giunta Elisabetta a settantadue anni, era, per l'uso della sua acqua, ancora cosi bella che il *gran duca di Lituania Charoberto, che* aveva diciotto anni, la chiese in moglie. Elisabetta, che doveva alle sue cognizioni farmacologiche tanta fortuna, cedette alle seduzioni dell'amore, si fidanzò e, non sapendo che fare di meglio, nel giorno delle sue nozza chiamato in disparte il marito gli rivelò la sua età e gli fece in pari tempo conoscere il suo gran segreto: la formula dell'*acqua d'Ungheria.*"

256. *(14. század.) János mester,* physicus és kalocsai kanonok, Róbert Károly idejében. (*Pray* után említi *W.,* IV. 42.)

257. *(14—15. század.) A párizsi, ferrarai és bolognai egyetem magyar medikusai.* — A párizsi egyetemen a 13. sz. közepe óta, négy náció volt: a francia, a pikardiai, a normandiai és az angol. Az utóbbi a 15. században a *német* nemzet nevét vette föl és ebbe tartoztak a németeken kívül az angolok, skótok, irlandiak, németek, németalföldiek, skandinávok, *magyarok* és szlávok. E. *Wickersheimer* egyik értekezésében („Les médecins de la Nation Anglaise ou Allemande de l'université de Paris aux XIVe et XVe siècles," Paris, 1913.; k. ny., 59. l.) rövid ismertetését adja ennek az angol (német) nációnak, de a magyarokról egy szóval sem emlékezik meg benne. Szó van ugyan 1428—1432 közt egy Johannes *Kun* (vagy Kim?)-ről és 1401—1421 közt egy Johannes Boetii *de Daciá*-ról, de az előbbi angol, az utóbbi pedig dán származású s legföljebb az apja, Boetius, lehetett erdélyi ember. *Wickersheimer* nagy munkájában (Commentaires de la Faculté de Médecine stb.) több helyen *Dacus* és *Dacii* jelzővel olvasom ezen Johannes nevét.[1] Távolabbi vonatkozásban van hozzánk *Erhardus Windsberg* (alias *Ventimontanus* és *Aeolides),* bázeli származású, ki 1472-ben lett az egyetem orvosi karának baccalariusa, 1479—1480-ban pedig az ingolstadti egyetem orvosi karának dékánja. Jó barátságban volt

[1] E helyen is kifejezem köszönetemet *Korbuly* György szig. orvos úrnak, ki párisi összeköttetései révén megszerezte nekem *W.* nehezen kapható, teljesen elfogyott munkáját.

Celtes Konrád humanistával, ki a következő epitaphiummal tisztelte meg 1504-ben elhunyt barátja emlékét:

Epitaphium Ventimontani.

Hic iaceo Aeolides, Germaniae gloria gentis,
Olim quem dederant dira venena neci.
Rhetor et orator fueram doctusque poeta
Et *medicus* tribui saepe salutis opem.
Astrorum leges servavi pectore docto,
Pendulus et terrae cognitus orbis erat.
Nemo mihi melius succos cognovit et herbas,
Radices, gemmas, dura metalla simul,
Pannonio regi placuit mea candida virtus,
Germanis ducibus praesulibusque simul,
Me, plorat Rhenus, peregrina quiescere terra:
Inter Pannonios stant mea busta viros.

Arról azonban, hogy milyen viszonyban állott a „magyar király"hoz és hogyan került hazánkba, nem ad felvilágosítást.

Itt említhetem meg — nagyérdemű kutatónk, *Veress* Endre, szivességéből, — hogy kik voltak azok a magyar orvosnövendékek, kik a 15—16. század folyamán a *ferrarai* és a *bolognai* egyetem orvosi fakultását látogatták. *Ferrarában* tanultak: Palizsnai Péter András (1448), Csehi Hairdó György (1451), Brassai Keilhaw Miklós (1452), Nicolaus de Ungaria (1458), Temesvári Szakál László (1475), az artisták rektora, Albertus de Ungaria (1481), Szebeni Székely Pétert doktorrá avatják (1486), valami hasonnevű atyjafia, a Szeben melletti Szelindekről (1490), Gosztonyi Beed Lőrinc (1491), Moller Gáspár de Lőcse (1493), Zágrábi Zagowith Miklós (1495), Mohácsi Szabó János (1496), Brassai Layr Pál (1534); 1564 őszén tett doktorátust a brassai Bogner Péter, kinek diplomáját Veress E. közli.

Bolognai magyar orvosok vagy tanulók: (1461-ben) Iohannes de Hungaria orvostanár; 1512. dec. 30-án tett orvosi doktorátust Beszterczei Fábián; 1556-ban jutott Bolognába Balsaráti Vitus János, melynek egyetemén két esztendeig tanult; 1557 őszén jött ide Páduából Zsámboki János; 1564 elején itt tanul a kolozsvári származású Jordán Tamás; 1610-ben Bolognában kiadott munkájában Bozdogh Márton artium et philosophiae magisternek nevezi magát; 1677 elején szerzett itt orvosi diplomát Kochmeister Sámuel besztercebányai magyar ifjú (diplomájának másolata *Veress* Endre munkájában fog megjelenni).

258. *1400. A szepesváraljai ispotályt,* mely eddig világi papok vezetése alatt állott, az ágostonrendi barátoknak engedik át. *(Fejér:* Cod. X. [2.] 691., 802.)

259. *1400. Fürdő Bártfán,* melyet a fürdősök évi 80 kassai forintért bérelnek. (*D.*, 155.)

260. *1401. István* királyi orvos. Háza volt a budai szt. Miklós-téren, a mai Iskola-téren. Egy 1401. évi oklevél mint néhait említi István *phisicus domini regis*-t. (*Fejér:* Cod. Dipl., X/4. 70.) Ennek utóda lehetett *Wilhanch.* (*Jakubovich* Emil: MNy., 1921., 27. — MOE., II. 307.)

261. *1402. Szegények kórháza:* „hospitale pauperum in honorem et sub vocabulo corporis domini nostri Jesu Christi in loco de Barch et Bolth *[Barcz és Bót Fehérmegyében]* dicte diocesis". (*Monum. Vespr.*, II. 337.)

262. *1402. Emberölés.* — László fia, Lukács, pécsegyházmegyei kispap, Pécsett végezte tanulmányait. Ugyanitt járt egy másik klérikus is, ki akkor még csak az „acolytus"-ságig jutott. Egy ízben Lukács a lakásán

késsel, az acolytus meg ostorral játszott. Lukács egész véletlenül s nem rosszakaratból társának a karját megsértette. Az acolytus a rákövetkező nap semmi fájdalmat nem érzett; de a másik éjjelre már megdagadt a karja s erős fájdalma is volt. Lukácsot természetesen nagyon érintette a dolog. Ő is, meg az acolytus is, *orvoshoz* fordultak. Ennek tanácsára négy-öt köpölyt tettek a sérülés helyére; de ez ekkor még inkább megdagadt. Az acolytus *az orvosok* nézete szerint — legalább László fia, Lukács, így adja elő a dolgot — a köpölyözés után keletkezett daganat és egy másik fekély következtében tizenkét nap múlva meghalt. Halála előtt kijelentette, hogy nem a játék közben szenvedett sérülés, hanem más baj oltja ki az ő életét. Lukács mindazáltal kiközösítés alá esett; pedig ő szeretett volna pap maradni, sőt még a többi egyházi rendet is föl akarta venni. Rómába fordul tehát felmentésért. IX. Bonifác pápa 1402. február 24-én Alsáni Bálintot, a szt. Szabináról nevezett egyház áldozópap-bíborosát, a pécsi püspökség kormányzóját, utasítja, hogy Lukácsot, ha annak az egyháznak, amelyet az acolytus szolgált, eleget tett, saját kérésére oldozza föl az emberölés vétségétől és büntetésétől. Ha azonban Lukácsnak az egyházban hűbére vagy kegyúri joga volna, ezt veszítse el. (*Monum. Vat.*, 1889., I. sorozat, IV. kötet, 412. és *Békefi, Pécs*, 43.)

263. *1404. Prostitúció.* — Nykel Pált Pozsonyben letartóztatják és börtönbe zárják, mert feleségét elhagyva, szajhákkal paráználkodott. (*Vámossy*, 90.)

264. *1404. Zsigmond király betegsége. Mérgezés.* — Zsigmond király Korlátkő várában gyógyult ki a Znaimban szerzett (méregokozta) betegségből. Orvosa lábánál fogva felkötötte, míg a méreg kijött. (*Engel* után idézi *Jedlicska* Pál: Kiskárpáti emlékek, II. 50.) — Erről a mérgezésről következőket írja *Lewin* (245. old.): „Aus Verdruss zog er (Siegismund) wieder nach Znaim. Dort wurden er und Herzog Albert plötzlich krank, wie anzunehmen ist durch Gift, das ihnen in Nahrungsmitteln gegeben worden ist.[1] Sie bekamen Dysenterie: „Herzog Albert bekame nach genommener Arzney einen starken Bauchfluss, liess sich in einer Sänfte nach Neuburg tragen und starb daselbst am 25. August im 27. Jahr seines Alters.[2]" Sigismund wurde nach *Conradstein*, in Ungarn, gebracht. Dorthin sandte der Herzog Wilhelm einen Arzt, der ihn *für 24 Stunden an den Füssen aufhängen liess*, damit das Gift durch den Mund abfliessen könne: „Also kam *ein Arzt von Wyenne*, den sante Im der Herzog Wilhelm von Osterrich, und der war ein grober swop, Er war aber ein guter arzt... derselbe hing den Konig auf mit den fusen, das dem Konig die brust auf einem kusse auf die erden rurte, das werte wol vir und zwenzig stund... Do sprach der arzt: sollte die gift unten ausgangen sein, die natur kunt es nit erliden haben." [3]

265. *1405. Szt. László fürdője.* — VII. Ince pápa mindazoknak, kik a nagyváradi szt. László-fürdő ispotályának kápolnájában ájtatosan imádkoznak, búcsúkat enged: „Innocentius.... universis Christi fidelibus....

[1] *Windek bei Menken*, [Script. Rer. German., I. 1087.]: „Do wart den paiden fursten, dem konig und herzog Albrecht vorgeben in einem swarzen pfeffer... Ein herolt, der hies Endeslent... demselben wart die schussel von dem konige gegeben, der as auch *der gift*, das er blint und lam wart lange zeit vor seinem ende, und starb doch derselben vergiffte halben."

[2] *Fugger:* Spiegel der Ehre, Buch IV., Kap. II., Nürnberg, 1668., S. 402.

[3] *Ebendorfer, bei Pez*, tom. II.: „Tandem veniente Sigismundo cum suis, simul cum Alberto lethalem potum fertur hausisse, a quo rex suspensus per pedes medicorum arte curatus est; Dux vero Albertus gravi coepit dissenteria fatigari."

salutem... Cupientes igitur, ut Capella sancte crucis hospitalis pauperum circa aquas calidas, *balneum sancti Ladislai regis nuncupatas*, Waradiensis diocesis, congruis honoribus frequentetur et etiam conservetur.... omnibus vere penitentibus et confessis, qui in... necnon crucis festivitatum diebus eandem Capellam devote visitaverint annuatim et ad huiusmodi conservationem manus adiutrices porrexerint.... tres annos et totidem quadragenas.... de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus. — Presentibus post decennium minime valituris.... Datum Viterbii Sexto Kalendas Septembris (27.) Anno Primo." Archivio della Dataria, Anno I. Libro VIII., Folio 242. — Ezért emlegetik sokan hálával e fürdőt, mint például a boldogtalan sorsú Artándi Balázs (1531.) a siralomházban is. *Szalárdi* gyönyörűségesnek mondja a helyet, ahol áll. (Siralmas krónika, IX. 5. rész.) L. *Bunyitay:* Szt. László király emlékezete (1892.) 86. old.

266. *1407. Ispotály* Miskolcon (*D.*, 159.) és a következő évben Nagybányán. (U. o.)

267 *1409. Pestis* (Sopronban). — Zsigmond király (1410 jún. 4.) hogy az előző évi hatalmas pestis alkalmával legnagyobb mértékben elnéptelenedett Sopron városát *(civitatem nostram Soproniensem.... per maximam pestilenciam quam plurimum depopulatam)* újból benépesítse, mindazoknak, kik a városban letelepednek, nyolc éven át teljes adó- és minden más szolgálmány alóli mentességet biztosít. (Egész szövegét közli *Vitéz Házi Jenő:* Sopron szab. kir. város története, 1923., I. (2.) 33.)

268. *1410. Fürdők.* — A pozsonyi fürdősnek a király fürdőjeért *(pro balneo regis)* 100 dénárt utalványoznak ki, mi úgy értendő, hogy a város a fürdőssel az ezen évben Pozsonyban tartózkodó Zsigmond király számára fürdőt készíttetett. (*Ortvay,* II. [3.] 120. és *Schwarz:* Száz., 1891., 286.)

269. *1411.* Magister *Cesar (Cesaris)* [Császár?] *de Ungaria,* a bécsi orvosi kar baccalariusa és licentiatusa. (*Acta Vindob.*, I. 17., 99., 101.)

270. *1412. András orvos,* Pozsonyban. (*D.*, 146.; *V.*, 18.)

271. *1412. Pestis?* — Hain Gáspár lőcsei krónikája azt mondja (1910., I. 13.), hogy ebben az évben *„ein grosses Sterben gewest"* a Szepességben. Kétségkívül összefügg az 1411. évi ausztriai pestissel, melyről Linzb., I. 114. találunk följegyzést.

272. *1413. Hans (arzt).* — Pozsonyi orvos. (*V., 18.)* Később is szerepel (ugyanezen néven) egy hasonnevű orvos Pozsonyban. Végrendeletét lásd u. o. 19.

273. *1413. Leprosorium* első említése Erdélyben (Brassóban), hol pénzadománnyal is segélyezik a leprásokat. (*„Unum florenum pro leprosis in Corona*.... unum florenum pro *leprotactis* in Rosenau et Ceidino" stb. Lásd *Müller:* Hosp., 21.) Lehet, hogy a pestisbetegeket is a leprosoriumokban ápolták.

Ugyancsak a 15. század elején (1404-ben) a *kassaiak* 47 szakaszból álló statutumot készítenek, mely megállapítja a városi tanács elé kerülő ügyek tárgyalási rendjét. Elsősorban jönnek az egyházi ügyek, majd az özvegyek és árvák, a szegények és *leprások.* (PNG.)

274. *1413. Bartholus* mester, ragusai orvos. — Zsigmond király felszólítja Ragusa városának tanácsát, hogy Bartholus mester városi orvost *(magistrum Bartholum phisicum)* küldjék el hozzá, (nincs megmondva, hogy miért?). Bartolo mester azonban, bár nagyon kérték és hét hónapi teljes fizetését is odaigérték, nem akar menni, részint a télire hajló rossz időre, részint gyönge testi állapotára hivatkozva. (*Gelcich*, 233.) Ez az orvos

nem lehetett más, mint *Bartholus de Plombino*, ki néhány hónappal előbb egy másik raguzai orvossal (magister *Jacobus de Saligheriis* de Padua) együtt, tagja volt annak a küldöttségnek, melyet a város Curzola, Lesina és Brazza szigetek dolgában menesztett Zsigmondhoz. (U. o. 226.) Az utóbb említett Jakab (de *Saligheriis*) öt évvel később (1418. május) újabb küldetésben megy a királyhoz, de ekkor már nem Bartholus, hanem magister *Petrus* (magistri Albertini) de *Veneciis* a társa. (U. o. 286.) — Bartolus *de Squarcialupis* de Plumbinonak egy Zsigmond királynak ajánlott munkájáról („Calcodei seu liber de peste") már a MOE. első kötetében (274. old.) megemlékeztem.

275. *1414. Syphilis.* — Durazzói Kis Károly magyar király fia, Anjou László (1375—1414.), kit Zárában magyar királlyá is koronáztak, valószínűleg az első, kit a magyar venereások között az úttörés dicstelensége megillet. Róla írja egy régi krónika: „Da starb der Kunig *Lasla* eines jehen Todes vnd er fullet von seinem Gemechte pis an sein Herze, das tet Im eines Bidermannes Tochter von Noples die er genozoget hatte wider Iren willen." Ilyenfélét különben már *II. Vencel cseh királyról* (†1305.; anyja Kunigunda, IV. Béla unokája, kit a magyar főurak jórésze királynak is választott, bár a magyar trónt sohase foglalta el) is írtak, kinek szeretőjét, Ágnest, ellenei 12 lóval és egy szekér ruhával és kinccsel megvesztegetvén, ez a királyt megfertőzte. „Do der Kunig pey ir lag und mynnigleiche ding phlag, Damit er freud wannd zu erwerben, Daz er davon muest sterben, Wann er faulen pegan An der stat, da sich dy man Vor scham ungern sehen lasst." *(Nékám,* 54. „Adatok a syphilis történetéhez hazánkban".)

276. *1414. Antal,* ragusai főesperes és orvos, Zsigmond király kiséretében a konstanci zsinaton. (*W.*, III. 1.)

277. *1415. Diernachi Máté.* — *Laky* (46. old.) szerint az óbudai egyetemet a konstanci zsinaton többek közt Diernach Máté és Clostein Simon orvosdoktorok képviselték, valószínű tehát, hogy ezen a Zsigmond királytól alapított egyetemünkön ők ketten adták elő az orvosi tudományokat.

Ezzel szemben *Ábel:* Egyet. (23.) szerint Diernachi Máté az egyházjog és theologia tanára volt s nem említi róla, hogy med. doctor is lett volna. Nekem sincsenek ily értelmű adataim.

278. *1415. Jakab, budai gyógyszerész.* — „Jeronimus de Buda *(a bécsi egyetem tanulója)* Filius Jacobi Apothecarij." Említi *Schrauf:* Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen (1892.) 41.

279. *1415* és köv. *Mérgezés.* — Priuli András velencei tanácsosnál ajánlkozik valaki, hogy *Zsigmond magyar királynak* négy hó lefolyása alatt életét veszi; hogy mily módon, azt egy halálra ítélt egyénen kész bemutatni. Ajánlkozik továbbá Zsigmonddal egyidejűleg Brunerius de la Scalát is megölni; a király személyéért *35.000 aranyat* követelvén. Priuli előadja az ajánlatot a velencei titkos tanácsnak, mely tekintettel arra, hogy Zsigmond halálos ellensége Velencének, *elfogadja* az ajánlatot. *(Óváry,* 91.) — 1419. május 30-án a velencei tanács meghagyja a veronai podesztának, hogy egy Verona közelében lakó családtól, mely méreg készítésével foglalkozik, szerezzen nagy titokban egy kis üvegcsével s miután annak hatásáról kísérlet útján meggyőződött, küldje meg a tanácsnak a lehető leggyorsabban. *(U. o.* 92.) — 1419. december 24. Zsigmond király meggyilkolására ajánlkozik egy piacenzai *prépost.* A velencei tanács, tekintetbe véve, hogy Zsigmond a velencei köztársaság legkegyetlenebb ellensége és hogy míg életben marad, vele a béke lehetetlen, elfo-

gadja az ajánlatot, jutalmul a végrehajtott tett után, prépostságot igérvén az illetőnek; egyelőre pedig 200 arany előleget rendel neki kiszolgáltatni. *(U. o.)* — 1420 január 24. Mudationak, a Zsigmond király megöletésére fölbérelt gyilkosnak védmeneti határideje lejárván, az meghosszabbíttatik. *(U. o.)* — 1420. február 7. A velencei titkos tanács kétféle, azaz ételbe s italba adható mérget készíttetett Mudationak egy vicenzai gyógyszerész által, Zsigmond király megölése céljából. Mudatio e méreg hatását a gyógyszerésszel együtt akarván megkísérelni, a velencei tanács az eddig mély titokban őrizett terv fölfedezésétől tartván, megvonja megbízását Mudatiótól s megsemmisíti erre vonatkozó előbbi határozatát. *(U. o.)*

Régen ismert dolog, hogy a *mérgezés* a velencei köztársaság kormányzati programmjának egyik (nem utolsó) pontja volt. Nemcsak otthon, maguk közt alkalmazták ezt (az államinkvizició statutumainak 37. pontja értelmében; v. ö. *Daru:* Histoire de Venise, IX. 121.), hanem külföldre küldött követeik, politikai megbizottjaik útján is. Mikor például Konstantinápolyba képviselőjüket elküldték, az illetőnek egyszersmind arannyal megrakott kazettát és méreggel töltött edényt adtak át, hogy ezeket adandó alkalommal használja. *Lewin* (322) következőket írja a velenceiek méregkeverő politikájáról: „Urkunden, die in unserer Zeit im Archiv des Rats der Zehn gefunden wurden, lehren noch viel mehr. Nicht nur im Orient, sondern auch im Abendlande, überall wo das politische Interesse von Venedig nach der Meinung der rücksichtslosen oligarchischen Lenker der Republik es erforderte, wurde Gift zur Tötung hindernder Menschen verwendet. Die Forschungen in dem genannten Archiv ergaben, dass die Republik auf diesem Wege Herrscher, hohe kirchliche Würdenträger und Feldherren beseitigen liess. Sie war auch zugänglich für die Empfehlung neuer, ihr unbekannter Gifte. So berichtet *Neri Capponi,* der wiederholt als florentinischer Gestandter bei den Venezianern und bei *Sforza* war, und dem man glauben darf, da auch das Geheimste an ihn gelangte, dass, als die Republik Venedig, die im Kampfe mit Francesco Sforza im Jahre 1453 lag, erkannt hatte, dass ihm nicht beizukommen war, sich in Verhandlungen einliess, die den Zweck hatten, ihn ermorden oder vergiften zu lassen. Das erstere misslang. Das Gift (Quecksiber?) sollte in dem Zimmer in das Feuer geworfen werden, in dem der Herzog sich befand. Der sich entwickelnde Rauch sollte so gefährlich sein, dass keiner der dann im Zimmer Befindlichen mit den Leben davongekommen wäre, nach dem Eindringen des Giftes in die Atmungsorgane. Der Vergifter, dem der schreckliche Rat der Zehn zehntausend Florin versprochen hatte, verreit den Plan an Sforza und gab ihm das Gift, das dieser aufbewahrte, um seinerseits es bei geeigneter Gelegenheit zu gebrauchen.“[1]

Velence még a 16. század elején is annyira ismert volt nálunk az ő méregkeveréseiről, hogy mikor *II. Ulászló felesége* az összes(?) magyar főurakat el akarta tenni láb alól, Velencéből hozatott mérgeket erre a célra: „et semel diversas inthoxicaciones fecerat portare de Wenecia, et volebat Hungaros magnates inthoxicare in una cena vespertino tempore.“ *(Szerémi* ut. idézi Mayer: M. Gyógysz. Tud. Társ. Értesítője, II. 1926. 71.)

280. 1416. Pestis Albicus. — Dr. Albich *(Albicus)* Zsigmond, ki Vencel és Zsigmond királyok orvosa és prágai érsek volt, pestis elleni gyógyszert készít Budán Vencel király számára. *(Sudhoff.* Arch., VII. (1913.), 89., 90.) *Weszprémi* (IV. 114.) hosszabban beszél életéről és a reá vonatkozó irodalmat is adja, egy állítólag Albicustól eredő anekdóta kapcsán, mely a *gótok* nevének nagyon is magyarosan hangzó etimologiáját adja: azt mondván, hogy mikor a gótok gyá-

[1] *Neri di Gino Capponi,* Commentari *(Muratorinál:* Rerum ital. Script, tom. XVIII. p. 1211.)

ván megfutottak a hunok elől, ezek megvetésük jeléül aképen bélyegezték meg őket: „ut femoralia seu campestria, quae Hunnis *gothia* (gadgya) vocantur, natibus detracta, ac crassiore excremento oblita, quae quandoque pavore percitis laxata alvo vel invitis effluunt, capitibus captivis involverent, ut quae antea natium erant, capitum essent postea velamina. Et hoc est. quod Dominicus Niger veterem Gothorum patriam etiam nunc *Sar-gaticam* dici testatur, a stercore et femorali composita dictione." — *Hasner* (Prager Vierteljahresschr., 1866. XC. 19.) azt írja, hogy Albicus a huszitamozgalmak idején volt kénytelen Magyarországra menekülni, hol azután még sokáig élt. Legkimerítőbben szól róla *Pick* (Arch., XVII. 161. és köv.), ki azt mondja, hogy Albicus szellemi rokona volt a nagy Arnaldusnak. Német szülők gyermeke. 1382-től fogva majdnem 30 évig tanára a prágai egyetemnek. A hála fejében neki adott prágai érseki széket csak néhány hétig tartotta meg s mint visechradi prépost és orvos szolgálta tovább királyi urát, Vencelt, ennek haláláig (1417). Ő maga állítólag 1427-ben halt meg, mikor Zsigmond király udvarában szolgált. Elfogulatlan diagnoszta, az individualizáló therapiai irány híve írásaiban. Életéhez Sudhoff (i. h.) is szolgáltatott adatokat, ki ugyanitt az Albicustól származó különböző pestis elleni *Regimeneket* is szószerint közli, azonkívül a prágai egyetemi könyvtárban őrzött következő recipét: „Medicina *contra paralysim*, quam dom. Albicus ante agonem mortis suae domino regi a. d. 1416. *in civitate Buda*, Strigon. diocesis fecit" és egyéb hasonlókat. („Pro sompno", „contra tussim", „recepta ad coitum" stb.)

281. *1416. Henricus de Rosenberg,* magister in artibus et baccalarius medicine, váci kanonok, a bécsi egyetem hallgatója. *(Schrauf:* Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 1892. 44.) 1402-ben a prágai egyetem bölcsészeti karán tanul (u. o. 171.).

282. *1416. Ispotály Lőcsén. Elende Brüderschaft.* — A szegény-egyesületek *(elende brüderschaft)* feladata az ispotály, kórház, szegény tanulók gyámolítása, az egyesület beteg tagjainak segélyezése volt. A *lőcsei* szegény-egyesület 1416-ban alakult meg (v. ö. *D., 159.)*, melynek későbbi (17. századi) történetére vonatkozólag sok adat található *Hain* Gáspár lőcsei krónikájában (l. a III. kötet végén, a tárgymutatóban). Lehetségesnek tartom, hogy a különös német elnevezés a leprások gyámolításával függ össze, mert az *elend* szó eredeti jelentése = in fremden Lande befindlich, *verbannt;* aussätzige, *exules leprosi* (1280-ból; *Lersch,* 101.).

283. *1418. „Aqua regis Ungariae contra omne toxicum* vel quodcunque venenum. Rp: Celidoniam (=*chelidonium maius,* vérehulló fecskefű) et contunde et distilla per alembicum et primo distillat alba, secundo glauca, tertio rubicunda, ultima optima, secunda minus et prima adhuc minus etcetera." — Ez a recipe egy 1418-ból való prágai kéziratban található, mely *Johannes Venod de Veteri Castro* (= Altenburg, Németországban, vagy talán Magyaróvár?) tulajdona volt, s kinek másféle recipéi egy lipcsei kéziratban is megtalálhatók. *Sudhoff* német embernek tartja, azt mondván, hogy a szlávosan hangzó *Venod*-név talán = *Wende.* (Részletesebben lásd: *Arch.,* VII. 1914. 400—402.).

284. *1418. Mägerl* (Megerlin, Megirling) *János* mester, art. et medic. doctor Nagyszebeni származású; ez év ápr. 8-án Páduában orvosdoktorrá avatják. 1402 őszén a bécsi egyetemen tanult, 1406-ban Krakkóban, 1409-ben magister és vizsgáztató a bécsi egyetemen, hol még 1422-ben is szerepelt. *(Veress,* Fontes, I. 7. — *Schrauf:* Magyarországi tanulók a bécsi egyete-

men 25., 117., 163.; *Acta Vindob,* I. 54.). 1440-ben hammersdorfi (erdélyi) plébános és nagyszebeni háztulajdonos (*W.*, III. 251.).

285. *1418* és köv. A *bártfai fürdőkről* (balneum novum, balneum inferius), azok javításairól, építkezéseiről s az ottani *fürdősökről* a 15. század első felében l. *Groszmann* 46—47. old. (1420-ban a fürdők bére 80 kassai forintot jövedelmezett a városnak; 1435-ben *Benisch* fürdős 6 aranyforintért, 1436-ban hétért, 1437 és 1438-ban ismét hatért béreli a fürdőt; u. o. 25.).

286. *1418. Az óbudai és pozsonyi egyetemről.* — Valószínűnek tarthatjuk, hogy a konstanczi zsinaton az óbudai egyetem követei is hozzájárultak (a többi egyetem képviselőivel együtt) a *natio Germanica* azon határozatához, hogy az egyházi kanonokságok egyhatod része csak hittudományi és jogi doktoroknak vagy olyan *magistri medicinae*-nek és mag. artiumnak adassanak, kik a magisterium elnyerése után két, illetőleg öt éven át theologiát vagy jogot hallgattak. Lehetséges azonban, hogy ezen üdvös határozatokat a klérus passzív ellenállása nálunk éppúgy meghiúsította, mint Németországban. (*Ábel* Jenő: Egyet., 24.) A MOE I. 3. old. említett *Péter* mesterről („Magister Petrus, doctor arcium et medicinae"), ki hihetőleg egymaga volt a nehány év alatt megszünt pozsonyi egyetem „orvosi kara", lásd u. o. 30. és 68.; *Ilkusch* Mártonról pedig, Mátyás király kedvelt csillagászáról, ki később (a budai egyetemen) is szerepelt, adatok találhatók Abelnál (u. o. 31. és 68.: „Martinus, doctor arcium" 1467-ben), továbbá T. T., 1899. 3. old. (két adat 1470-ből). Itt a neve és címe: *Martinus Johannes de Ilkusch,* filius Johannis, *archidiaconus Goricensis in ecclesia Zagrabiensi,* kinek a pápa (1470. júl. 17.) Mátyás király közbenjárására megengedi, hogy míg a római curiában tanulmányait végzi, egyházi javadalmait megtarthassa. A második adatban (1470. szept. 1.) már nemcsak mint görczi főesperes van említve, hanem mint *magister in medicina* is, kinek a pápa megengedi, hogy a főesperesség mellett még két másik, vagy anélkül három másik egyházi javadalmat élvezhessen öt éven át. További reá vonatkozó adatok: Levéltári Közlemények, 1927. (V.) 30. („*Olkuszi* Márton, budai plébános", a krakkói egyetem irataiban) és W., II. („Martinus" alatt).

287. *1418. Miklós* „artis phisicae doctor" és esztergomi kanonok. Lásd róla *W.*, IV. 211.

A *physica* szó a korai középkorban nem csupán az orvosi tudományt jelentette, hanem hétágú gyüjtőfogalom volt, mely a következő disciplinákat foglalta magában: arithmetica, astronomia, astrologia, mechanica, *medicina*, geometria és musica, tehát körülbelül az *artes liberales*-nek megfelelőleg. Már Salernóban voltak *doctores in phisica* és *medici in phisica* (Mitteilungen XXIII. [1924.] 265—266. Az angolban a *physic* szó ma is orvost, orvosi tudományt, gyógyszert jelent). Minthogy pedig a régi orvosok sebészettel nem foglalkoztak, ennélfogva a *physicus* szó tágabb értelemben belgyógyászt is jelentett, ellentétben a *chirurgus*-sal. *Magister* (vagy doctor) *in physica* volt a középkori tanult orvosok rendes címe. Zsigmond király egyik rendeletében azt mondja az orvosokról, hogy „die hohen *meister in phisica*... niemant umb sunst dienen, *darumb fahren sie in die hell*" (v. ö. MOE. I.).

288. *1419. Deméndy László.* — Zsigmond király Deméndy Lászlónak, Nagy Lajos udvari orvosának, nyitrai püspöknek (mások szerint kalocsai prépostnak) kérelmére megerősíti a Deméndy-családot birtokaiban, Lászlónak orvosi érdemeire hivatkozva, mert „circa curam nostri corporis *in arte sua physica* studuit et adhuc anhelat intrepide complacere" (V. ö.

W., III. 67. és MOE, I. 101.). Nem lehetetlen, hogy azonos a hasonnevű váradi püspökkel (*Bunyitay:* A váradi püspökség története, I. 206.)

289. *1419. Konrád, budai gyógyszerész.* — „Conradus *de Constancia* civis, appothecarius de castro Budensi." Egy 1419. június 3-án kelt oklevél alján mint tanu van így aláírva (*Levéltári Közlemények*, VI. 1929., 115.).

290. *1421. Kuruzslók zsidósüveget kapnak a fejükre.* — „Interessant ist, dass in dem Ofner Stadtrecht vom J. 1421 (s. *Monum. Hung. Jud.* N. 127 auf S. 164.) eine „Ansprecherin, Zauberin, oder Liplerin" ungefähr so angesehen wurde wie ein Jude, indem man ihr, wenn überwiesen, u. a. einen *spitzen Judenhut aufsetzte;* zu bemerken ist jedoch, dass entgegen der Ueberschrift, der Text des Gesetzes (§. 331.) von männlichen Bösewichten spricht." (*Krauss*, 61.).

291. *1423* és köv. *Fürdők.* — *a)* Ez évben említik először Pozsony városának számadókönyvei az ú. n. *nagy fürdőt*, mely Gáspár fürdős magántulajdona volt s még 1520-ban is megvolt (*Ortvay*, II. [3.] 114.). — *b)* Ugyanebben az évben Zsigmond király meglátogatja a *stubnyai* fürdőt, hol akkor még épület nem volt, a király és kísérete sátrakban vagy deszkabódékban lakott. (*Vámossy, Fürd.*, 190.) — *c)* A középkorban s az újkor elején fürdőinket — épúgy mint sok helyütt a patikákat — rendesen *egy év* tartamára bérbeadták. A haszonbér a város nagysága s a lakosság száma szerint változott. A *bártfai* fürdőt 1420-ban 8 frtért, 1435-ben 6 frtért, 1437-ben 12 frtért adják bérbe. A javítások költségei azonban a várost terhelték. A 16. században már ritkábban történt, hogy városaink bérbeadták volna fürdőiket (V. ö. *Schwarz*, 287.). — *d)* Budai Mihály 1417-ben 47 forintért eladja *Pásztó* városa közepén levő fürdőházát Kazai Kakas Gyulának (*Békefi, Pászt.*, 296.) — *e)* A *bártfai* fürdőt 1426-ban új fürdőszobákkal bővítik s új kúttal látják el (*D.* 155.). 1432-ben már két fürdőről történik említés (egyik a városon kívül van). Fűtő kazánok (*caldar, caldarium, ahenum*) a meleg fürdőben (*stuba balnei*) ugyanott *Schwarz*, 282., *Fejérpataky* után). V. ö. *Bartal*, 90.: *caldar magnum* vulgo *wsth* (üst). Aki a bártfai fürdőben meghalt, azt a város temettette és ravataloztatta. 1432-ben a fürdőben meghalt beteg melletti virrasztásért és eltemetéséért 75 dénárt fizet a város (*Fejérpataky*, 310.). A városnak ez évi költségvetésében a *vízvezeték* és *víztartóciszterna* javítása is szerepel. *f)* Az *eperjesi* fürdők kezeléséről 1442—1504 közt részletesebben szól: *D.*, 155. (Érdekes, hogy 1498-tól fogva a fürdő többnyire *magisterek* kezén van, kik talán az itteni céhekben nyerték kiképzésüket s kiket következetesen megkülönböztetnek az egyszerű balneatortól). — *g) Körmöcbánya* városa 1450-ben a „fürdőt" (Stubnyát?) 157 kamarai forinton rendbehozatja (*D., 155.*).

292. *1423. Ispotály.* — Szt. István római ispotályának gondozását és vezetését Zsigmond király a ferencrendűekre bízza (*Fejér*, Cod. X. [6.] 565.).

293. *1423.* Zsigmond király orvosának, *senbergi Seifrid* mesternek (*magistro Seyfrido de Senberg*) a boroszlói egyház cantoratusát és egyházi jövedelmeit adományozza (*W.*, IV. 12.).

294. *1425. János* honti és *Tamás* nyitrai főesperes (mindketten *doctores in medicinis*). Lásd róluk: *W.*, III. 170.

295. *1427. Lepra.* — *a)* Keresztély mester és Aygel János mester, bécsi orvostanárok, értesítik a soproni tanácsot, hogy az a Tamás nevű egyén,

kit mint leprára gyanus embert, a tanács kértére erre nézve megvizsgáltak, nem bélpoklos. Az orvosi vizsgálatért, reájuk való tekintettel, kevesebb honoráriumot kértek, mint amennyi szokásos. „Vnsrer dienst beuör. Als ewr weishait vns geschriben hat von wegen des Taman, der verdacht ist warden von der *ausmerkchigung* wegen, vnd peten, das wïr denselben solden besehen, den haben wïr mit vleÿs nach inhaldung vnsrer schrift beschawt vnd haben denselben Taman erfunden vnschuldigen des prëchen. Auch hab wïr durch ewrer erberkait willen vön im wol mynner genamen, dann es gewanhait ist, als er ewrer erberkait das wol erczellen wïrt. Geben ze Wienn, des nachsten samstag vör vnsrer Frawn tag, als sy ist gepareu warden, anno etc. XXVII°. — Maister *Cristan* vnd maister *Hanus Aygel*, in der ercznеÿ lerër vnd purger ze Wienn." (Ezen Aygelről számos adat található: Acta Vindob., I. 17., 19., 20., 22. stb.) — *b)* A soproni levéltárban még egy hasonló lepra-vizsgálati bizonyítvány található *(1418-ból)*, melyen szintén *Keresztély* orvosdoktor neve olvasható s következőleg hangzik: „Equum et iustum esse videtur, ut peritorum sentencia in singulis diligenter requisitis veritatem enunciet, qua de re ego Cristianus arcium magister et medicine doctor a nonnulis diligenter requisitus, an domina Kondlein filia Loseryn de Nova Civitate leprosa existat, an ne; volens in hoc singulam veritatem enucleare, per presentes notum facio, quod prefatam dominam Kondlein, quam in meo examine habui diligenti, *leprosa non est*, neque ob lepre disposicionem ab hominum consorcio est reicienda, quamvis aliqualiter disposicione previa ad lepram disposita existat. In quorum testimonium hanc litteram per mei sigilli impressionem roboravi. Datum Wienne, anno domini etc., XVIII°, die XXIIII^{mo} mensis Januarii." *(Sopron tört.*, I. [2.] 340., 132.) — *c)* A kolozsmonostori apátság ez évi vagyonjegyzékében olvassuk, hogy Henrik apát az apátság egyik becses zsoltáros könyvét megsemmisíttette, azon a címen, hogy azt a bélpoklos János diakonus használta s így esetleg valakire a könyvről reáragadhat a baja *(A pannonhalmi szt. Benedekrend tört.*, XII. B. [1912.], 82.).

296. *1427. Ispotályok.* — Vépi Péter nagyváradi olvasókanonok a váradi iskola mellett ispotályt *(hospitale)* alapít *(Békefi:* Kápt., 400.), szintúgy gróf (?) Koháry István *Polomkán* (Linzb. Eg., 22).

297. *1428. János*, kolozsvári plébános, az orvostudományok doktora. *(Magyar Sion*, IV. 1866., 561.).

298. *1429. Kórházak.* — Hoenauer Márton kéri a sopronvárosi tanácsot, hogy a király által a budai szt. Erzsébet-kórház építésére átengedett 400 aranyforintnyi szentgyörgynapi adót késedelem nélkül küldjék meg (Az eredeti levél szövegét l. *Vitéz Házi* Jenő: Sopron sz. k. város története, 1923., I. [2.] 377.).

299. *1430. Dabi Mihálynak, Zsigmond király udvari borbélyának, címere.* — Zsigmond király zágrábi Dabi Mihályt azon érdemeiért, melyeket különösen Zsigmondnak az egyházszakadás megszüntetése céljából Német- és Franciaországon, Lombardiában, Angliában és Arragoniában tett utazásai alkalmával szerzett („lateri nostre maiestatis iugiter ac sine intermissione adherendo, cum omni sinceritatis zelo et sollicitudine indefessa cum sudorosis suis laboribus", ahogy az 1430 január 8-án Pozsonyban kelt adományozó királyi oklevél mondja), a címeradományozással egyidejűleg nemességre is emelte s így ez az armális a Zsigmondkorabelieknek azon kisebb csoportjához tartozik, mikor egy „e conditione igno-

bili" származó egyén általa egyszerre nemességet és címert nyer. Az adományozandó címer képét — az oklevél szerint — nem a király választotta, hanem maga az udvari borbély („fidelis noster Mychael Filius Mathei de Dab alias de Zagrabia *barbirius* nostre maiestatis") kérte magának ilyen alakban. Dabi Mihály, legalább ami a foglalkozására való emlékeztetést illeti, elég ügyesen választotta meg a tárgyat (a három fogat), a művész pedig heraldikailag oly jól stilizálva ábrázolta, hogy ebben a címerben hazai heraldikai emlékeink egyik legsikerültebbjét bírjuk. A címerben látható fogak háromgyökerű emberfogak, fölfelé fordítva. A Dabi-család valószínűleg kihalt. Leányágon belőle származott a Szegedi- és a Pogány-család, melynek egyik sarja, Pogány Lajos, Mármarosvármegye levéltárában helyezte el az érdekes és már azért is rendkívül ritka armálist, mert Zsigmond Magyarországon állította ki. (V. ö. Turul, V. 104.; Siebmacher, 121., 95. tábla.)

R. Rhende „Heraldica curiosa" c. munkájában még egy hasonló címerfurcsaságot említ, melyet szintén Zsigmond (már mint császár) adományozott egy másik, B . . . nevű udvari borbélyának, ki azonban úgy látszik nem volt magyar. Ezen a címeren egy ülő helyzetben levő *majom* borotválja önmagát!

22. *Dabi Mihály, Zsigmond király borbélyának címere a 3 foggal 1430-ból.* (A Turul V. évf. 104. old. közölt színes eredetije után.

300. *1430. Pestis.* — *a)* László egri kanonok levele Dobai Lórándfia Jánoshoz, melyben tudatja, hogy egy peres ügyében a nagy pestis miatt, mely azon a vidéken uralkodik, ügyvédje nem jelenhetett meg a kitűzött időre. *(Iványi,* 42.) — *b)* „Az egész Európát pusztító döghalál nemcsak a vidéken, hanem *Kassán* is tömérdek áldozatot ragadott magával. A városban lévő domonkosrendi szerzetesek (kik néha százan is voltak) nagyrészt kihaltak." *(Timon* 79. után *P. N. G.)*

301. *1431* és köv. *Olaszok.* — *Jakab mester,* mantuai Antal (Anthonius de Manthwa) fia, zágrábi orvos: *Tkalčić,* IX. 216., 326. (névleg említve).

302. *1431. Ispotály* (hospitale) Kassán; (item *hospitali* tenemur pro tribus equis 75 fl. per centum). *Kemény* L.: Kassa v. régi számadáskönyvei, 1892. 5.; további adatok u. o. 1459-ből, 1475-ből, 1483-ból és 1487-ből. — „Polgári ápolda" (Stiborius de Stiborics által alapítva) *Szakolcán* (Linzb. Eg. 22.).

303. *1432* és köv. *Ispotály és köztisztaság Bártfán.* — 1432-ben és a következő években Bártfa városa évenkint száz arany-forint bért *(census)* fizetett az ispotálynak. *(Fejérpataky,* 314., 327., 432., 443.) Az ispotálynak állandó *káplánja* van, ki ott misézik s ezért 1437-ben 6 arany-forintot kap *(u. o.* 380.). Az orvos és a gyógyszerész évi fizetése 3 arany-forint *(u. o.,* 370., 571.). Az ispotályt gyámolító egyesület úgy látszik a *fraternitas Corporis Christi* (u. o. 457.) volt, úgy mint más német városainkban a szegény-egyesületek, *elende brüderschaft*-ok (l. ezt). 1432-től kezdve Bártfa városa gyakran fizet ki pénzt azon állandó munkásoknak, akik a tereket,

utcákat tisztán tartják. 1436-ban a szemetes *(schewfler, mistlader, qui forum mundaverunt)* 11 denárt kap. Ugyancsak Bártfán már 1426 óta fizetnek a *város kútjának* tisztításáért, de ugyanezen év óta a vízvezeték javításáért is adnak ki összegeket. A *csatornák* tisztításáért és új csatornák építéseért már a 15. század eleje óta szerepelnek kiadások. Sőt a 15. század elején van már Bártfán kutyapecér *(occisor canum, littor canum)*, ki a kutyákat irtja, az elhullott állatokat s egyéb hulladékokat eltakarítja. *(Groszmann,* 44—46., 20.)

304. *1432. Ispotály Budán.* — „Quandam domum... in vicinitatibus *domorum hospitalis beate Elisabet* ultra fluvium danobii circa calidas aquas inferiores ex opposito iacentis" stb. *(Hazai Okmánytár,* I. 329., 358.)

305. *1433. Budai szent Erzsébet ispotály.* — A pápa jóváhagyja Zsigmond királynak azt a rendelkezését, hogy a (Zs. alapította) ú. n. Sárkányrend tagjai évenkint öt magyari arany-forintot fizessenek a buda-felhévizi Szt. Erzsébet ispotály számára *(Száz.,* 1926., 707.).

306. *1433. Mihály mester,* doctor artis medicinae és zágrábi kanonokról szó van egy Palóczi Máté iudex curia által Budán 1433. november 11-én kiállított és Tkalčić, II. 79. in extenso közölt okiratban. E Mihály mesterről l. még u. o. a 157. oldalon (Báthory István iudex curiae-nek a császmai káptalanhoz intézett rendeletében) és *W.,* II. 133. (1422-ből való adat), továbbá *Békefi Kápt.,* 339.

307. *1434. Bordélyházak Pozsonyban.* — Ez évtől egészen 1543-ig *frauenhaus, frauenhof* és *weissenburg* néven szerepel a pozsonyvárosi számadáskönyvekben a bordélyház, mely a külváros végén feküdt, városi tulajdon volt, eleinte csak fából építve s a szomszédos házaktól sövényfallal elválasztva. A város rendezte be s látta el minden szükségessel. A ház gazdája *(frauenwirth)* vagy gazdasszonya hetenként fizette bérét (erről részletesebben lásd *Ortvay,* II. [3.] 125.), melyből a hóhért fizették, ki a bordély után hetenkint 60 dénárt kapott.

308. *1434. Konrád* (Everardus fia) doctor in medicis (!). Borbála császárné és királyné orvosa, egri, regensburgi és boroszlói kanonok. *(Monum. Vespr.,* III. 99.)

309. *1435. Oculisták. Lithotomusok. Fridericus de Neremberg.* — Erről a (valószínűleg Magyarországon is járt) sérv- és kőmetszőről a következő érdekes adatokat szolgáltatja *Tkalčić* nagybecsű munkája (VI. 227.): „Item jurati adjudicaverunt sic inter magistrum Fridericum medicum filium Friderici de Neremberg et inter Ambrosium filium Clementis institoris et Kussam mulierem matrem ipsius Ambrosii, ut ipse Fridericus medicus debet *oculos* prefati Ambrosii, quos *incisit* pro medicacione et remelioracione ipsorum oculorum, debet bono modo curare et medicare quousque sanus fuerit, sicut promisit facere coram nobis fidedignis viris, qui si fecit, bene quidem, alioquin autem idem Fridericus medicus (h)omagium ipsius Ambrosii seu necem eidem Ambrosio juxta consvetudinem civitatis debet persolvere; interim autem quousque ipse Fridericus medicus medicabit ipsum Ambrosium, debet idem Fridericus in propriis expensis *sub custodia et conservacione* dicte Kusse mulieris matris ipsius Ambrosii *stare et manere;* de aliis autem infirmis quos non incisit, sed *phisicali medicina ab intra* curare incepit, debet eos usque ad finem bono modo medicare et precium suum pro quo cum ipsis convenit pro se recipere, si autem non poterit eos curare, extumc *pecunias* quos ab ipsis recepit, eisdem *restituere* tenebitur. Illique autem Iwani pueri

cui *calculum excisit et excidendo* membrum ipsius virile (sextum) seu sexum virilem *(a heréit)* precisit, prout in morte ipsius Iwani manifeste apparuit, quia tercio die post incisionem est mortuus, mortem et animam super animam suam propriam portet prout melius scit, *pecuniam* autem quam recepit ipse Fridericus medicus pro medicacione ipsius Iwani debet matri eiusdem Iwani *restituere,* quia viderunt boni et probabiles magistri quomodo ipsum sexum predicti pueri Iwani ultra preciserat et ex eo ipse puer fuit mortuus".

310. *1435* és köv. *Stock* János orvosdoktor és szepesi prépost (1435—1462 közt), Zsigmond és Albert király, továbbá Erzsébet királyné tanácsosa és fizikusa („nostrae Maiestatis *physicus* et consiliarius fidelis dilectus"). Lásd még róla: *W.*, I. 176. (hol Stock ellenségeinek: Szepesi Benedeknek, Máriássy Györgynek, Rákóczi Lászlónak és a lengyel királynak hatalmaskodásairól van szó), III. 428.; *Wertner,* Száz. 1893., 607.; *Magyar Sion,* 1893., 553., továbbá *Orbán* Balázs: A székelyföld leírása (1868.) c. munkájában, I. 158., hol a következőket olvassuk: „Legrégibb adatunk szt. Demeterről 1436-ból van, midőn Zsigmond király Kemény Lőrinc (Demeter fia) kitünő szolgálatainak jutalmául a szt.-demeteri királyi birtokot adományozza. Ezen adománylevél közölve van egész terjedelmében a Tudományos Gyüjtemény, 1840. évf., IV. k., 21—23. lapján.[1] Ezen 1436 nov. 5. nonáján kelt adománylevélben Zsigmond király előszámlálja, hogy midőn Prágában haldokló ágyán feküdt s az üdvösség útjára elkészülve már a szent gyónást is végezte, Kemény Lőrincz Gyerui Demeter fia a szarvas sebességével (honnan a Kemények szarvas címere) hegyeken, vizeken, sötét örvényeken átnyargalva s életveszélyes utat téve, elhozta *szent-mártoni prépostot Stoch (így!) Jánost, a híres orvostudort és tanácsost,* ki Isten kegyelméből az ő nagy tudományával kigyógyított halálos betegségünkből, azért ezen és más számos érdemei jutalmául adjuk nevezett Kemény Lőrinc és utódainak Erdélyben lévő királyi birtokunkat Szent-Demetert *(possessionem nostram regalem Zent Demetri vocatam partium Transilvanarum)* stb. Megvan ez okmány másolata Kemény József kéziratgyüjt. Ms., 4."

311. *1435. Mérgezések.* — Garai János felesége meg akarta mérgezni az urát. Ezért Zsigmond király elítéli *(Hazai Okmánytár,* VII. 456.).

312. *1436. Cusminus* (Cusininus?) doctor in medicinis, csázmai főesperes, zágrábi kanonok, Arnoldus de magna Colonia fia: *Tkalčić,* IX. 296., 177. (adásvevési ügyekben szerepel, már 1429-ben is).

313. *1436.* „*Borbély*" mint személynév. („Andrea Borbel." *Lelesz Acta,* 53/44., O. Sz.)

314. *1436.* „*Medicus testiculorum.*" — Bártfán lakott a Calde Gasseban s valami szolgálatért két forintot kapott a városi tanácstól. *Nékám* (64.) úgy véli, hogy „talán a sexuális bajokkal foglalkozó orvosokat nevezték így?" — én *herniotomusnak* vagy *lithotomusnak* tartom (v. ö. *MOE* I. 82.; továbbá *Demkó* 113.).

315. *1437. Capodilista Ferenc János* Magyarországon időző olasz orvos értesíti Marino Sanuto-t, hogy Zsigmond király meghalt s utóda Albert osztrák herceg *(W.,* IV. 14.).

316. *1437. Alexander mester* orvos. — „Magister Allexander doctor in phisica seu in arte medicinali liberali". Egy Zágrábban 1437 július

[1] Itt nincs! Nem tudtam ráakadni. *(M. K. Gy.)*

6. kelt okiratban van róla szó ilyen címen (*Tkalčić*, II. 132.), továbbá 1439-ben és 1441-ben is (*u. o.*, IX. 333. és X. 5.) adásvevési ügyekben.

317. *1438. Pestis.* — „Von Ruthenien zog die Seuche nach *Slavonien*, Litauen, Preussen (*Sticker*, 83. V. ö. *Linzb.*, I. 117.).

318. *1438. (?) Pestis* Lőcsén. — *Messingsloer* (Messinkslaher) János mestert, a bécsi egyetem magyar nemzetének későbbi (1453.) prokurátorát, ifjú korában, a lőcsei pestis alkalmával, a tulajdon apja — *ad hoc* készített sírgödörbe — temeti s csak közvetlenül az elföldelés előtt veszi észre, hogy a fiú még él. A gyermek azután még 15 évig élt s ő volt, ki megkezdte a reánk nézve oly becses bécsi *Matricula Nationis Hungaricae* írását (*Schrauf:* bevezetés, LXXXII.).

319. *1439. Vérhasjárvány* a magyar seregben, melynek Albert király is áldozatul esik (*Linzb.*, I. 117.).

320. *1439. Hamelburgi* (Hunnelburgi?) *Stoll* Henrik mesternek és orvosdoktornak Albert király címert adományoz. Datum: Pressburg 25. April, anno 1439. (*Fejér* Cod. Dipl., XI. 233.; *Teleki:* Hunyadiak kora, I. 121.; *Ortvay*, III. 43.). A *W.*, II. 135. elmondott Aeneas Sylvius-féle adoma, mely a mi kunjainkra nem nagyon hizelgő, talán szintén erre az orvosra vonatkozik, bár *Joannes Hunnelbergensis* néven van említve, szintúgy *W.*, II. 65. is így („Sigismundi physicus").

321. *1440. Árnyékszékek tisztogatása.* — Pozsonyban az árnyékszékek tisztítását a városi szolgálatban álló sárkirály (*kotkünig*), vagyis gyepmester végezte. („Item hab wir geben dem *kot künig*... das er *pey der nacht das Secret gerawmpt hat*... uber III. sch[illing]".) Ugyanő távolította el az utcákon elhullott állatokat, döglött lovakat. Heti bére 45 bécsi dénár volt (*Ortvay*, II. [3.] 200.).

322. *1441. Pestis.* — Budán erősen pusztít a döghalál. (*Fekete* Lajos, 15. *Pethő* Gergely után.) Emiatt I. Ulászló király az év egy részét a jól izolálható Csepelszigeten tölti. Ez a pestis lehetett részben az oka, hogy a király a magával hozott lengyel hadakat hazabocsátotta (*Salamon*, II. 372.).

323. *1442. János bártfai gyógyszerészről* és középkori gyógyszerészetünk állapotáról általában lásd *Csippék* János: Adalékok a magyar, különösen a felvidéki gyógyszerészet történetéhez (Gyógysz. Hetilap, 1898. 18. és köv. számaiban. Forrásutalások nélkül!).

324. *1442. Városi orvos* Körmöcbányán. (*Ernyey:* Gyógyszerészi Folyóirat, 1907. 83.)

325. *1442. Köztisztaság* (Pozsonyban). — Azt lehet mondani, hogy a középkorban (kultúra tekintetében) Pozsony volt az ország első városa. Köztisztaság dolgában azonban még itt is sok volt a kívánnivaló. A legtöbb ház lakói a maguk szemetjét egyszerűen kihordták az utcára, szeméthordó kocsik pedig még nem voltak akkoriban. Csatornázás sem volt, az esővíznek nem volt kellő lefolyása s ezért még a város főtere is tele volt állóvízzel, poshadó pocsolyákkal. Az árokmenti utcák lakossága még a döglött állatokat, kutyát, macskát, sőt *a lovat is* az árkokba dobálta vagy beleesve ott rothadtak azok. Az 1442. évi számadáskönyvek egyik helyén ez áll: „Item auch haben wier gebn dem Henninger (= *henker*, pecér), von *ainen toten Ross in (ein) zu graben*, das in der Statgraben gefallen war pey sant Michels tar (= *tor*, kapu), *das feynlich stank, das nyemant pey dem tar pleiben macht.*" Másutt: „Item hab ich gebn den Heninger . . . das er das Ros, das man vormals in den Statgraben ingegraben hat, *und*

das hatten die Hunt hinwieder ausgraben, das er das von Gestank wegen, mit erdtrich hin und wieder wol beschütt hat, 38 D(enare)." Az árnyékszékeket a sárkirály *(kot künig)* tisztogatta, de nagyon kezdetleges módon. A sok szemetezéssel járó vásárokat a város főterein tartották s ezeknek söprését, tisztítását nem a vásár *után,* hanem vásár *előtt* tartották szükségesnek. Valóban meg sem lephet azért, hogy már Zsigmond király elégedetlen volt a várossal tisztaság tekintetében. Ez okból meg is hagyta, hogy a városi tanács több gondot fordítson ezentúl az utcák tisztántartására. Ám ennek dacára még sok időbe telt, amíg *állandó utcasöprők* lettek a város szolgálatába fogadva. Ez úgy látszik, még csak a 16.-ik század közepe felé történt, mert akkor már szó van a polgárságra kivetett s esetről-esetre beszedett oly adóról, mely az utcák tisztántartására lett fordítva. Hogy különben az állandó utcasöprők teendője csak a kocsiutakra terjedt ki, abból nyilvánvaló, hogy még a 16. században is a házigazdák tendőihez tartozott házeleik, vagyis a házaik előtt elvezető gyalogjárda tisztántartásáról gondoskodni s hogy erre a városi őrtornyokról trombitaszóval lettek figyelmeztetve. A város tisztátalanságát nagy részben előmozdította az utcák hiányos, vagy teljesen hiányzó kövezete. *Kövezésről* ugyan szó van már a 15. századi számadókönyvekben, de ezekből egyszersmind kitűnik, hogy csakis egyes főutcák voltak kőburkolattal ellátva. Az a körülmény, hogy 1552-ben a város a polgárságra kövezési adót vetett ki, azt bizonyítja, hogy akkor a városi kövezés általánosabbá vált. Kövezésre felhasználták a városi, a várhegyi és a sellendorfi bányákban fejtett gránitot, de hogy e kövezés a 15. században még nagyon fogyatékos volt, eléggé kitetszik abból, hogy a városnak saját kövezői, kiket *überleger*-eknek neveztek, még nem voltak. Bécsből és Sopronból szerződtették ezeket, kik a befejezett munka után ismét hazatávoztak. Az ekkép jól-rosszul lerakott kövezet aztán további gondozás nélkül maradt, tehát gyorsan romlott. Csak 1496-ban találkozunk városi kövezőkkel, mi a kövezetnek jobb karbantartására enged következtetni. De erre következtethetünk azon nem csekély fizetési tételekből is, melyekből kitetszik, hogy a város hetenként egy-egy dukátjával, vagyis fejenként, mostani pénzértékben, egy évi 756 frankjával fizette két kövezőjét *(Ortvay,* II. [1.] 364. és köv.).

326. *1444. Engesztelő (lélek)-fürdők.* — András pozsonyi polgár felesége (Ilona) a házarészét azon kikötéssel hagyja férjére „das er sechs Jar nacheinander alle Jar schol haben in bayden *Spitaln* ain *Selbad*". *(Ortvay:* II. [3.] 117, hol hasonló adatoknak hosszú sora található még az 1447—1522. közti évekből. V. ö. MOE, II. 141.)

327. *1444. Erhardt orvos*-ról, Erzsébet özvegy királynénak (Zsigmond király leányának s Albert király özvegyének) physicusáról, kinek a pozsonyi városi számadáskönyvekben is nyoma maradt: lásd W., IV. 113. (Ez az Erhart nem más, mint *Hayding Erhart mester,* sebész, kiről az 1448. év alatt is szó lesz.)

328. *1444. Gergely* nagyszombati orvos, a városi képviselőtestület tagja. *(D.,* 147.)

329. *1444. Pestis.* — *Fekete* (15) írja, hogy ebben az évben is uralkodott hazánkban a pestis. V. ö. *Linzb.,* I. 118. (Csak következteti, hogy nálunk is volt, mert Bécsben is uralkodott.)

330. *1445. Magister Thaddaeus (trevisói Tádé mester):* Aeneas Silvius szerint „az orvosok legnagyobbika", IV. Jenő pápa udvari orvosa, ki *egy darabig Hunyadi János szolgálatában állott* s Magyarország sorsa és

ügyei iránt előkelő állásában mindig benső rokonszenvvel viseltetett. Lásd róla: *Fraknói:* Vitéz János esztergomi érsek élete (1879.) 31., továbbá *W.* (IV. 5., Schwandtner után, 1450-ből való adat.).

331. *1446. Vízvezeték.* — Körmöcbánya városa vízműveinek készítésére 2675 kamarai és 2062 aranyforintot ad ki.

332. *1448. A karthauziak gyógyszertára és fürdője* Egerben, az Eger vízén levő malom közelében („molendinum in fluvio, Egerwyze vocato, super *balneum Cartusiensium* penes plateam Vywaras"). Említve *Békefi* Pászt. 328. — A külföldi karthauziakról tudjuk, hogy kolostoraikban jól berendezett gyógyszertáraik és orvosaik voltak, az utóbbiaknak azonban megtiltották, hogy a kolostoron *kívül* gyógyítsanak. A szegények a gyógyszertárból ingyen gyógyszereket kaptak s ingyenes kezelésben részesültek. Hogy ez a magyarországi karthauziaknál is így lehetett, bizonyítja az a körülmény, hogy például a kamaldoliak, mikor a lechnitzi zárdát elfoglalták, gyógyszertárat rendeztek be ottan. Erdélyi János perjelt 1476. körül megfosztották állásától, mert „per alchimiam et quintam essentiam consumpsit omnem substantiam". Hasonló nyomokra akadunk a tárkányi monostornál is, mely mellett *fürdő* is volt. E fürdő a mai napig is jó hírnévnek örvendő s eddig a törökök idejéből eredőnek vélt *„egri fürdő"*-vel azonos. (V. ö. *Dedek,* 135., hol az adatforrások is közölvék.)

333. *1448. és köv. Pozsonyi orvosok és sebészek.* — 1448-ban Olasz Bertalan nyugtázza *fizetését:* „Ego *Bartolomeus Ytalicus phisicus* conductus per dominos de consilio et cives civitatis Posoniensis percepi in die marie magdalene 1448 libras quinque Wienenses et solidos duos ab Gerardo Schiller Camerario dictorum dominorum et comunitatis". (Dipl. Pos., II. 813.) Ugyancsak 1449-ben *Magister Bartlome (!) physicus* említve van az ez évi városi számadáskönyvekben. (Ezidőben Pozsonynak már városi orvosa volt, ki a szegényeket gyógyította, szakvéleményeket adott stb., de úgylátszik, nem volt rendszeresített városi tisztviselő; bármikor felmondhattak neki.) És : „Item hab ich gebn den Maister Bartolome Arzt, nach der Herrn geschafft, an seinen solt 5 Pf. 2 Sch. 1450: Solt den *Maister Wolfgang Arzt* 27 fl. 1450: Maister Wolfgang Arzt, említtetik a városi számadásokban. 1451: „Maister Wolfgang *puch Arzt* 16 fl. 7 Sch. 1553: den *doctor Reschen* kaufft 4 klafter aichen Holz, dan er der selber mit prennen wöllen zu 5 Sch." 1588: *Dr. Muschlerus phisicusnak* naturalis lakása volt. 1596: Dr. Baptista *Gornerus* Statarzt 1594: Dr. *Raskius* Stadtarzt. 1606: Stadtphisicus oder gemainer Stadtbesteller medicus Dr. Babtista *Goyneus.* 1609: Dr. *Faschung* Medicus, Dr. Johann *Ruland* bestellter Phisicus 156 Thl. 1617. Physicus Dr. Daniel *Janischius,* 100 Thl. 1623: Dr. Georgius *Eberlin* Phisicus. 1630: Dr. Johan *Müler* Phisicus 250 Thl. — 1448-ban említve van Magister Erhardt *Hayding* chirurgus. (Dipl. Pos., I. 13.) Ugyanez évben Hayding Erhard sebész kéri a pozsonyi tanácsot, hogy a neki Erzsébet királyné által adományozott 2 házat adassák át. (Dipl. Pos., II. 814.) — 1604-ben: „Pestartzt, aus verwendung Herrn Bürger-maisters Colcus *Januschen* Balbierer, so tempore pestis zu den inficirten Lewten gangen, auf 3 Monat zalt zu 10 fl. 37 Th. 4 Sch. 1644: den Balbierer 32 Thl." *(Ortvay,* II. [2.] 46.)

333/a. *1449. Orvosi honorárium.* — „Item *medico* dedi fl. auri XIII., duodecim fl. de Rosal, unum fl. de Weresmart. Item ad Warad dedi den. per CV pro *medico* pro expensis." *(Zichy* Okmtr. XII. 222; a Kisvárdai-család gazdasági kiadásainak jegyzőkönyvéből.)

334. *1450. Kórház Sopronban.* (Egy Raidel Péter nevű soproni polgár és felesége által kiállított okiratban van róla szó.) *Házi* Tört. I. (3.) 296. — Ugyanitt a 395. lapon, gróf Fraknói Pál özvegyének 1452. évi végrendeletében a kórház papjáról *(der pharrer aus dem Spital)* és a kórház építkezéseire való 30 font pfennig hagyományozásáról is szó van.

335. *1450. János orvos (Hanns Artzt),* ki úgylátszik nagyon veszekedős természetű ember volt, kötelezi magát, hogy Sopron város közönségével békében fog élni. *Házi* Tört. I. (3.) 281.)

336. *1450. Puch Farkas mester (maister Wolfgang Puch) Pozsony* városának fizikusa 1450/51-ben. Említve van a város számadó könyveiben. *(Ortvay,* II. [2] 46.) 1458-ban kanonoki címe van (V. 24, hol fizetése is említve; ugyanebből az évből való Weszprémi IV. 222. és köv. adata, melyben mint *„Wolfgangus,* socius et concanonicus capituli Posoniensis" van említve.) 1454-ben „Meister *Wolfgang* doctor medicine und korher zu prespurg" két másik pozsonyi pappal részt vesz egy végrendelet megszerkesztésében. *(Ortvay,* III. 258.) Talán ugyanaz a *Volfgangus de Schom* orvos, kiről 1458-ban és 1461-ben is történik említés s kinek sírkövét a pozsonyi szt. Flórián-oltárnál helyezték el (u. o. 259.).

337. *1452. Ispotály.* — Újlaki Miklós Újlakon (ma: Illok) ispotályt alapít („Mindszent — ispotály") s annak kegyúri jogát V. Miklós pápára s utódaira ruházza át, azzal a föltétellel, hogy a pápák által odahelyezett priorok és káplánok az újlaki pap ellenőrzése alatt fognak állni. *(Fessler:* IV. 1181.)

338. *1452. Kórházak és szegényházak.* — A budai Szentlélek-kórházról *(hospitale sancti Spiritus),* az erdélyi sz. l. kórházról *(hosp. s. Spiritus de Septem Castris* vagy *domus de Cibinio),* továbbá az esztergomi *domus seu hospitale s. Spiritus de Castro Mariae in provincia Bursiae Strigonien.* ordinis s. Spiritus-ról lásd M. Tört. Tár, IV. 1857., 238., 239. (egy 1600-ból való római kodex adatai alapján). A budai hospitale procurátora 1452-ben Pál prépost és veszprémi kanonok. Ezenkívül még több szentlélek-ispotály volt Erdélyben, nevezetesen Baiersdorfon 1519-ben, Zeckel *(sic)* és *Vásárhelyen* 1510. — „Ungariae regis Ladislai donatio hospitali" (u. o. 251.), részletesebb ismertetés nélkül.

339. *1452. Pestis* Spanyol-, Németországban, Flandriában, Konstantinápolyban, *Magyarországon,* 1452—54-ben. *(Schwandtner:* Script. rer. Hung., 1766., III. 209. — *Lersch,* 188.)

340. *1453. Pestis.* — „Anno Domini 1453. in hac civitate *[Lőcsén]* et locis adiacentibus, a festo corporis Christi usque ad festum Sancti Galli, *peste inguinaria,* circiter tria millia trecenti hominum decesserunt." (A lőcsei templom falán a 18. század közepén még olvasható felirat. (*Schwandtner,* I. 885.)

341. *1454. Leprosorium.* — A besztercei (erdélyi) domonkosoknak valaki egy rétet ajándékoz, mely a „leprások (vagyis a *leprosorium*) mögött" van — *unum pratum retro leprosos.* A leprosorium a városon kívül, a kertek közt volt. (*Müller:* Hosp., 23., 24.)

342. *1454. Zsidó empirikusok.* — A bécsi orvosi fakultás és egyetem tiltakozó levele V. László magyar és cseh királyhoz bizonyos (magyarországi?) zsidó empirikus ügyében, ki a király oltalomlevelével Bécsben letelepedett és ott orvosi gyakorlatot folytat, „daraus... grosz schmachheit... entspringt, das ain Jud, Gots und des heiligen kristengelauben

veindt, mit und pey uns offenlich ereczney phlegen sol". A király a következő év (elején?) felel a fakultás írására, de a királyi irat, sajnos, elveszett. (*Acta Vindob.*, II. 74—76. és IV. 607.)

343. *1454. Pestis.* — „Saevissima pestis, quae vulgo *Magna* appellatur *(der Grosse Sterb).*" *Quellen,* IV. 75. és *Schwandtner,* I. 886.

344. *1455. Pestis Horvátországban* (Zágrábban): Tkalcsics, II. 246.

345. *1455. Pestis Erdélyben. Kapisztrán gyógyításai.* — *a)* Hunyadi János kéri *Kapisztrán Jánost,* hogy jöjjön sietve Hunyadra, hol menye (Brankovics György szerb deszpota leánya, Hunyadi László jegyese), pestisben fekszik s két bubója van. *(Bölcskey:* II. 249., III. 459.) Ugyanezt kéri pár héttel később (okt. 2.) Szilágyi Erzsébet, de Kapisztrán nem ment oda, mert időközben a beteg meghalt. (U. o. II. 254., 473.) — *b)* Capistranói szt. János mindig nagy örömét lelte a betegek gyógyításában. A súlyosabb állapotúakat naponta kétszer látogatta s a pestises betegektől sem irtózott, kiknek lakásába senki sem mert különben belépni. Ápoló hiányában ő maga vetette meg ágyukat, genyes sebeiket kimosta és bekötözte, mit társai nem egyszer megilletődve s szégyenkezve néztek. Több helyen ispotályokat alapított a szegények gyógyítására. Ha prédikálásai közben olyan városokra akad, hol a betegek kellő gondozásban nem részesültek, addig nem nyugszik, míg annyit össze nem koldul, hogy azon kórházat lehet építeni. Gyógyításainak sikerét mindég szt. Bernardino di Siena ereklyéjének tulajdonítja, mellyel a betegeket érinteni szokta volt. Magyarországi és külföldi gyógyításait részletesen tárgyalja, bőséges irodalmi utalással, *Bölcskey* u. o II. 471—474. Lásd továbbá MOE., I. 83., II. 9. és 285., hol egyszersmind a *„Béka"* betegségnévről, a béka (varangy) s az *uterus* közti kapcsolatról és a *békanyelésről* is szó van. — *c) Török* János: Hazánk, 1858., I. évf. 392. azt írja, hogy Kapisztrán Hunyadvárába siet, hogy *Cilley gróf* (?) leányát megmentse a pestistől, azzal az erős hittel, hogy habár a leányt, addig, míg odaér, el is temetnék, ő feltámaszthatná halottaiból. — *d)* Az 1523-ban megjelent „Vita et gesta beati Johannis de Capistrano" c. munka (v. ö. *Apponyi,* I. 142.) egyes fejezetei szintén bőven tárgyalják Kapisztrán gyógyításait és a sírjánál törfént csodás gyógyulásokat (cap. XX. De miraculis perpetratis post obitum. Et primo *de multis paraliticis, claudis, mutis et cecis liberatis.* Deque *aliis infirmitatibus multis* a plerisque fugatis stb.). — *e)* Wassan János, a magyarországi szerzetesek vikáriusa, 1460-ban levelet intéz Ozoráról Baptista de Levantóhoz, melyben sürgeti Kapisztrán János kanonizációját, elősorolja a szentnek érdemeit, a magyar nemzetnek tett szolgálatait, többek közt a következőket írván: „Quam stupendis autem miraculorum prodigiis Dominus dilectum servum suum *(Kapisztránt)* post solutum carnis debitum *(halála után)* mirificaverit, *testis est ferme tota Hungaria, quin ad ipsius invocationem ceci visum, surdi auditum, claudi gressum, contracti et aridi motum, mortui vitae presentis usum* et ut brevi perstringam sermonem, omnes male habentes salutis antidotum gaudent se recuperasse: unde omnes uno ore vociferant, talem ac tantum virum merito canonisandum et cathalogo sanctorum ascribendum" stb. (*Mircse,* 29. — Ebben a kis füzetben számos magyarországi eset van felsorolva, melyben a Kapisztrán újlaki [= illoki, a Szerémségben] sírjához vándorolt beteg magyarok viszszanyerték egészségüket, csak úgy, mint azok, kik annakidején boldog Margit vagy szt. László sírjához zarándokoltak.) Lásd még: *Hecke* József: Acta Scti Joannis Capistrani (1860.). — *f)* Gyógyító műveletei közben

Kapisztrán mindig kikelt az „ördögi eredetű" inkantációk, meg nem engedett bűvös szólásmondások, ráolvasások stb. ellen. (*Franz*, II. 433—434.)

Dőry Ferenc és Lukcsics József régóta készülő Kapisztrán-oklevéltára bizonyára számos új adattal fogja megvilágítani K.-nak bennünket érdeklő orvosi funkcióit is. (V. ö. *Száz.*, 1928., 918—920.) L. még *Óváry*, I. 5. (Mátyás király és Ujlaky Miklós oklevelei Kapisztrán csodatételeiről, 1460-ból, a Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottságának másolatgyüjteményében.)

346. *1455. Miklós mester.* — Ezen zágrábi orvosról: *magister Nicolaus* medicus (phisicus) filius magistri (ser) *Matheoli de Fulginio* (Fulinio) többször olvashatunk, adásvételi szerződésekben, Tkalčićnál (X. 160., 162., 163., 168., 169., 176., 182., 187., 202., 242.) az 1455—1464. közti években.

347. *1456. Ispotály.* — Miklós erdélyi püspök, a szentlélekrend generálisának rendelete alapján, felszólítja Nagyszeben városának tanácsát, hogy a mostani rektort (Miklóst) távolítsák el az ispotály éléről és helyébe a bázeli Kempf Pétert tegyék meg rektorrá. *(Müller, Hosp.*, 53.) Hasonló eset Mátyás király rendeletéből (1484.) Gáspár *rector hospitalis* ügyében u. o. 54.

348. *1456. Pestis.* — *a)* Erős „döghalál" Magyarországon (és Erdélyben), melynek Kapisztrán János (és talán Hunyadi János is) áldozatul esik. — Budán volt olyan ház, melyben 26 katona feküdt pestisben. A halottakat alig bírták eltemetni. 1457. január 12-én huszonöt katonát temettek el közös sírba. A Szt. Miklósról nevezett várbeli klastromban az egész szerzet a priorral s V. László király cseh kancellárja nagyszámú cselédségével együtt betegen feküdt. A járvány főellenszere a *budai bor* volt. Egy egykorú keservesen panaszolja, hogy az 1456-iki hűvös időjárás miatt a szőllő meg nem érett s igen rossz bor termett. Nagy éhinség (a királynak néha alig volt mit ennie), mert a vidék nem szállított Budára kellő mennyiségű élelmiszert. *(Salamon,* II. 384., 385.) — *b)* Úgy látszik, hogy ezt az erős járványt a Balkánról kaptuk, mert Várdai István alkancellár már 1456. nov. 4-én azt írja Futakról a nagybátyjának, V. Miklósnak, hogy „moriuntur eciam ibi *(Nándorfehérvárott)* satis terribiliter ex peste et multi infirmantur et satis periculosum est illac ire. Nos salutem nostram in manus creatoris nostri commendamus". *(Zichy,* Okmtr. XII. 249.)

349. *1456. Marquardus* (Markwardus), orvosdoktor, urbóczi főesperes, zágrábi kanonok. V. László királynak egyik 1456. Budán kelt iratában van róla szó. V. ö. *W.*, II. 125. Talán azonos az *Acta Vindob.*, III. 306. említett két Marquardus (1422-ből), valamelyikével? — Mint tanu szerepel a *Tkalcsicsnál* (II., 220.) egészében közölt, Zágrábban, 1452. május 29-én kelt oklevél aláírói közt.

350. *1456. Kórház* (Kassán). — „Item in anno domini etc quinquagesimo sexto hat man von der doerfer lozung zu dem *hospitale* gegeben, dy herr *Daniel Dominyk* dieczeit vorweser desselben enphangen hat fl. auri 25." *(Kemény* Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei, 1892., 9.)

351. *1456. Fürdősök.* — Magyerlin János przemisli fürdős (borbély) levele Bártfa városához, melyben fürdősnek ajánlkozik s azt írja, hogy ő „esse ritum et *examinatum* in medicinis istis, que pertinet (!) ad hoc artificium balneatorum." *(Iványi,* 137.)

352. *1457. „Orvos"-szó, mint személynév* (Orvos Máté): OSz., 717.

353. *1457. Pestis.* — *a)* Erős pestisjárvány Budán, Erdélyben stb. Lásd Hans Kuchayn két érdekes — erről szóló — levelét (1457. jan. 8. és 13):

Linzb., I. 121. — *b)* Némelyek szerint *V. László király* is ebben a pestisben halt meg, ellenben mások szerint megmérgezték. (V. ö. Linzb., I. 120.) Hullájának porát és csontjait megtalálták Prágában s *Maschka* értekezése [Einige Bemerkungen zu Dr. Lambl's Votum in Palacky's Schrift: „Zeugenverhör üb. d. Tod König Ladislaws von Ungarn i. J. 1457."] szerint, ha szervetlen méreggel történt a mérgezés, akkor a méreg még most is ki volna mutatható azokból. Nem lehet elfogadni dr. Lamblnak azt a kijelentését, hogy a király *okvetlenül* pestisben halt meg; a mérgezés nem zárható ki. Az sem lehetetlen, hogy a király lueticus volt (ágyéktájon bubók stb. találtattak hulláján) s esetleg orvosi vagy kuruzslói tévedésből túlnagy adagot adtak be neki valami lues elleni szerből. *Maschka* értekezésében a király kórtörténete is elég részletesen adva van; ezenkívül igen hosszasan és számos forrásra való utalással tárgyalja a király halálának kérdését *Kaprinai* (I., 246—268.) és *Lewin* (247—254.), ki szintén valószinűnek tartja a mérgezést (arzénnel?) „Auf keine Weise ist der Nachweis zu erbringen, dass in den Erkrankungstagen des Königs die Bubonenpest in Prag geherrscht hat. Man ist sogar genötigt anzunehmen, dass dies bestimmt nicht der Fall gewesen ist, weil dies ausdrücklich in den alten Nachrichten ausgesprochen wird. Es ist epidemiologisch wohl noch nie in der Welt vorgekommen, dass eine der verderblichsten ansteckenden Krankheiten plötzlich nur in einem Königsschloss erschienen sein und sich nur den Besitzer als einziges Opfer ausgesucht und dahingerafft haben soll. Denn keiner aus der nächsten Umgebung des Herrschers und kein anderer in Prag starb damals an der Pest. Es ist schwer feststellbar, wie das Gerücht der Pest und noch dazu der Beulenpest entstanden sein mag. Da sie aus medizinischen Gründen keinenfalls in Frage kommen kann, so gibt es nur eine Erklärung für ihre Annahme und ihre Verbreitung: der König hatte zufällig geschwollene Leistendrüsen, Bubonen, aus irgendeinem der Gründe, die für Entstehen in Frage kommen — Urethritis, venerisches Geschwür, Syphilis —, als das Leiden akut entstand, das ihm in etwa zwei Tagen den Tod brachte. Daraus erklärt sich die Schamhaftigkeit, die er angeblich zeigte, sich den Ärzten zu eröffnen. Sie sahen die geschwollenen Leistendrüsen, nicht weil er sie ihnen zeigte, sondern weil er durch die akute Erkrankung bettlägerig geworden war und sie dadurch gesehen werden mussten."

354. *1457. Bécsi egyetem. — Stephan von Liegnitz* nevű medicinae doctor a bécsi egyetem *natio Hungaricá-jának* prokurátora ebben az évben. (*Aschbach*, I. 595.)

355. *1458. Kórház Szegeden,* a szt. Péterről nevezett plébániatemplom mellett, *magister* címmel bíró tudós papok (talán johanniták?) vezetése alatt. (*Reizner:* Szeged története, III. 187.)

356. *1458. Stock János med. doctor és szepesi prépost életéhez. — a) Kaprinai*, II. 185., 472., 535. (a jegyzetben). Ugyanitt Mátyás király rendelete Rozgonyi Sebestyénhez, hogy Stock Jánost az ő kegyúri jogai gyakorlásában ne gátolja. (*Kaprinai* a 458—472. teljes szövegében adja a Stock J. prépostsága idejében tartott szepesi synodus kánonjait is.) — *b)* Zsigmond király 1455-ben (így írja *Száz.* 1872., 507., de ez nyilvánvaló hiba, 1435 helyett) Stock Jánost, udvarában 12 éven át orvosi minőségében tanusított hű szolgálataiért állandó udvari emberének és tanácsosának nevezi ki, felruházva őt mindazon kiváltságokkal, jogokkal és méltóságokkal, melyek a többi császári physicusokat és tanácsosokat megilletik.

(Az oklevelet már 1778-ban teljes szövegében közzétette *Wagner,* III. 56., ki 13 lapon át tárgyalja Stock viselt dolgait, peres ügyeit. Szerinte 1464-ben halt meg és Óbudán temették el. Ruháit, könyveit stb.-t a budai szt. Klára-szűzeknek hagyományozta.)

357. *1458. Bártfai fürdő.* — Bártfa városának ez évben a városi fürdőből *(balneum civitatis)* 10 forint, a borbélymestertől (tonsor) 4 frt volt a bevétele. *(Iványi,* 166.)

358. *1458. Fülöp pesti orvos.* (Neve említve van Albert hatvani prépost végrendeletében: Száz., 1871., 622.)

359. *1459. és köv. Sörivás. Bártfai sör.* — A bártfai sörnek már a 15. században igen jó híre volt az egész országban. A királyi asztalnokmester, mikor 1464-ben a törökök ellen indulnak, márciusi sört, *cervisia marcialis*-t, kér a bártfaiaktól. 1476-ban Mátyás király lakodalmára szintén sört szállítanak a bártfaiak. 1488-ban a sörért bort küldenek nekik stb. (V. ö. *Iványi,* 175., 180., 235., 302., 389., 461.)

360. *1459.* Mátyás király felhatalmazza *Zsaskovszky János mestert, orvos-baccalaureust,* zsolnai lakost („fidelis moster venerabilis Johannes Zaskowsky de Silina arcium liberalium magister et facultatis medicine baccalarius"), hogy V. László királynak Sztankó körmöcbányai kereskedőnek adott kíváltságai megerősítését eszközölje ki. *(Gazdaságtört. Szemle,* 1898., 199.)

361. *1461. Ispotály Segesvárott.* Történetét, viszontagságait, vagyonát és jövedelmeit hosszasabban tárgyalja *Müller: Hosp.,* 30—38., 45. és köv.

362. *1461. Pestis pusztít,* különösen Budán. *(Lauschmann,* 15., Timon Epitome chronologicája után.) Talán sajtóhiba *1441.* helyett?

363. *1462. után. Leprosorium.* — Erzsébet, Konrád kőfaragó leánya, egy malom hatodrészét hagyományozza a brassói leprosoriumnak. *(Müller: Hosp.,* 22.)

364. *1462. Palicsfürdő.* — Palicsot (ha nem is a fürdőt, hanem a pusztát) már ez évben említik Bajmok, Csantavér stb. falvakkal *Palij* néven, melyet Mátyás király sok mással együtt anyjának adományozott. A tóra magára vonatkozó első adatok csak a 17. század végéről valók. Marsigli 1690. évi térképe az alsó Duna—Tisza közében egy *Palus Piligo*-t említ, mi alatt a mai Palics értendő. (Bács-Bodrogh vm. monografiája, 1909., I. 194.) Szavojai Jenő serege is (1697. szept. 28.) a „nagy Pality-tónál" ütötte fel táborát. A török defterek (adólajstromok) 1580—82-ben egy a szabadkai kerületbe tartozó *Pálegyházát* említenek; ebből a névből eredett a szlávos *Pálity,* épúgy, mint a szomszédos Vörösegyházból *Verusity.* *(Iványi: Szab.,* II 139.)

365. *1462. Kézirat. — Aranyasi Gellértfi János* kódexében (1462—73. közti időből) néhány (latin) orvosi értekezés („Tractatulus de custodia quinque sensuum" stb.). Talán a legrégibb orvosi emlékünk, mely magyar szerzőtől való. Ismerteti *Csontosi* (M. Könyvszemle, IV. 71.)

365/a. *1464. Ispotály Kassán.* — A Mátyás király koronázása alkalmával Székesfehérvárt összegyűlt érsekek és püspökök a szt. Lélekről nevezett kassai ispotály templomának búcsút engedélyeznek s evvel ezen egyház anyagi helyzetét megjavítják. Az oklevél eredetije a Nemz. Múzeum levéltárában. *(PNG.)*

366. *1464. körül. Erdélyi Miklós, (Nicolaus de Dacia),* jeles csillagász-szerzetes, ki orvosi képzettséggel is bírt. Lásd róla: *W.,* I. 31. és II. 179., hol Weszprémi hosszú sorát említi azoknak a régi magyar papoknak, kik

egyszersmind orvosi funkciókat is végeztek, továbbá az egyháznak ezt tilalmazó kisérleteiről stb.

366/a. *1465. Ispotály.* — Kassa városa a szt. Lénárdról nevezett ispotályt 18 forinttal segélyezi. Három évvel később (1468.) Schwarz János az ő tállyai szőllejét az ispotálynak hagyományozza. 1472-ben Zipser Kelemen özvegye úgy a szt. Lélek-, mint a szt. Lénárd-ispotály szegény betegeinek 4—4 forintot hagyományoz. *(PNG.)*

367. *1465. körül. Orvosi tanácsok egy magyarországi útra készülő szász herceg számára.* (Regimen ordinatum pro duce Saxoniae transeunti ad regem Ungariae, Romanorum etc.) — A meglehetős hosszú és érdekes orvosi utasításban sok okos tanács mellett nehány furcsaság is akad, így például azt tanácsolja a hercegnek, hogy ha majd Magyarországon jár, kerülje el a régi falakkal épült szállásokat, mert ezekben *skorpiók* és (mérges) pókok szoktak tanyázni. A magyar vízen kívül, csodálatos módon a magyar *borhoz* sincs bizalma, mert azt mondja, hogy „Sed quia in Ungaria *ut intellexi* sunt plures *aquae sulfureae,* quae ad quantum possibile est, evitentur et aquae meliores cum summa diligentia considerantur et assumantur. *Vina* etiam *sulfurea* ibidem existentia evitentur pro posse, quia sunt multum calefactiva et exsiccativa et sic opilationum et febrium generativa. Adducantur igitur bona et electa *vina de Austria.* Contra talem maliciam aquae et vini valet comedere *cepas* cum aceto.“ (Az „ut intellexi“ azt bizonyítja, hogy a tanácsadó orvos sohasem járt hazánkban.) — Ezt az érdekes regiment *Sudhoff* találta a lipcsei egyetemi könyvtár 1227. számú kéziratában s in extenso közzétette a Studien zur Geschichte der Medizin VIII. kötetében (205. old.). Az ő véleménye szerint valamelyik lipcsei orvos vagy tanár írhatta 1465—1475 közt, II. Frigyes valamelyik fia számára, ki Mátyás király látogatására indult. Abból, hogy az orvos a magyarországi skorpióktól óvja a herceget, azt következteti Sudhoff, hogy a tanácsadó német orvos valószínűleg Felsőolaszországban vagy Montpellierben tanult s ottani tapasztalatai alapján következteti, hogy a magyarországi szállásokban is megteremnek ezek a kellemetlen lakók.

368. *1465. Ambrosius Griffus* medicinae doctor, Sforza Ferenc milanói herceg orvosa és megbizottja, házassági ügyekben tárgyal Budán, Mátyás királlyal. *(Fraknói,* I. 97.)

369. *1465.* II. Pál pápa megadja az engedélyt Mátyás királynak egy *magyarországi egyetem* alapítására. Mátyás király, ezt megelőző kérő levelében megemlíti, hogy Magyarországon nincs egyetem, *(in regno Ungariae . . . non viget aliquod studium generale).* Ez kétségtelenné teszi, hogy a homályos múltú, Nagy Lajos alapította pécsi egyetem ekkor már nem létezett. A király szándéka az, hogy a bolognai egyetem mintájára *(ad instar studii Bononiensis)* alapítja az új egyetemet mindegyik fakultással *(tehát az orvosival is).* Az új egyetem a *pozsonyi* volt, melynek orvostanára (a MOE, I. 2., 3. oldalán említett *Péter mester),* Rupp szerint valószínűleg *Förchlinger* (Vörchinger) Péter. *(Brüll,* 21.) Mátyásnak a pápához intézett levelét egészében közli *Békefi, Pécs,* 131.

370. *1465. Konrád* orvos, honti főesperes. Csak névleg említi egy 1465. évi okmány, mint néhait. *(Monum. Vespr.,* III. 179.)

371. *1466. Pestis. — a) [Szandeczen.]* Grolok Jakab értesíti Bártfa városának jegyzőjét (1466. ápr. 7.), hogy a nagy pestis miatt *(propter pestem validam),* mely Szandeczen uralkodik, át akar hurcolkodni, minden ingó-

ságával és *könyveivel* Bártfára. *(Iványi B.:* Bártfa város levéltára, 1910., 247.) — *b) (Lőcsén).* Lőcse város tanácsának levele 1466. szept. 22-ről Bártfa város tanácsához, melyben tudatja, hogy irtak Kováts István harmincadispánnak „das her in eigener person czu uns geruch czu kommen, und unser armut und wusterung beschawen wy wir in den negstvergangenen Krigen durch dy feinde vertorben synt, und *iczunder vil gutter leuthe pey uns apgestorben sint*" stb. (Kétségkívül pestisről van szó!) *Iványi,* u. o. 251. — *c) Kapisztrán munkája:* „De pestilencia et medicis. Queritur an tempore pestis licet curatis plebem deserere aeris temperiem fugiendo stb. De Colonia 1466. (Egy lipcsei kéziratban; lásd *Sudhoff:* Arch., XIV. 1923., 168.) Kapisztránnak egyik pestisprédikációját („Tractatulus de medicis et medicinis, praesertim *de clericis* volentibus medicare") részben már *Senfelder* (Gesch. d. Stadt Wien, 1904., 1064. old.) is ismertette és *Sudhoff* is megtalálta egy másik lipcsei kéziratban.

372. *1466. Stokpaur* Tamás soproni seborvos *(wundtarczt),* városi tanácsos, zsidóbíró és felesége Borbála a soproni szt. Mihály templom szt. Rupprecht oltára alapítványából 12 és fél font dénárt vesznek kölcsön. (A német irat teljes szövegét közli *Házi* Tört. I. [5.] 249.; de ezenkívül még a következő években is többször van szó erről a sebészről: u. o. 274. 291., 300., 311., 328. l.)

372/a. *1466. Fürdősök.* — Miklós nevű kassai fürdős házat vesz a Malom-utcában. A ház jövedelméből évente 2 forintot kellett adnia a szt. Erzsébet-egyházban levő szt. Márton-oltárra. *(PNG.)*

373. *1467.* A *johanniták pesti szt. Miklósról nevezett ispotályát,* az első pesti kórházat, mely a Károly kaszárnya táján állott, említi a budai káptalan egyik irata. Ezen ispotályról nagyon keveset tudunk; megszűnésének idejéről sincs adatunk. (V. ö. *Brüll,* 29.)

374. *1467. Zsigmond, kassai sebész,* 16 aranyforintot kap a Gruenpergnél és Hradistznél megsebesültek kezeléséért. *(Kemény:* Kassa, 9.)

375. *1468. Pestis* Horvátországban (Zágráb körül). Mátyás király említi egyik oklevelében, hogy „his preteritis temporibus" pestisjárvány *(plaga pestifera)* volt ottan. *(Tkalčić,* II. 319.)

376. *1468 (?) Astrologia medica.* — *Regiomontanus* (v. ö. MOE.) *a csillagok állásából felismeri Mátyás király makacs betegségét s meggyógyítja őt.* — Thuanus írja az ő Historia sui temporis c. munkájában (1621. évi frankfurti kiadás, lib. 90., pag. 176., EK. Ga. 476.), hogy Regiomontanus, minekutána Bessario bíbornokkal Olaszországba ment s a római és más ottani könyvtárakat végigtanulmányozta, azután Ferrarát és Velencét is útba ejtve, végül visszatért Bécsbe, onnan Mátyás király magához hívatta, kinek „egregiam non solum in his artibus, sed etiam fidam in valetudine eius conservanda operam navavit. Nam cum gravi morbo Rex premeretur, medicis incognito, quippe qui nullam eius in humoribus depravatis causam deprehenderent, tantum mirificum *languorem cordis* in aegroto, ex qua causa incertum, animadverterent, Regiomontanus propter eclipsis, quae vitae Regis perniciem interminabatur, hanc vitalis facultatis imbecillitatem contingere affirmavit, frustraque in humoribus morbi causam quaeri, tantum cordis vireis (így! *vires* helyett) rebus suauibus fouendas, nec multo post Rex haud aliis remediis curatus, convaluit et Joannem *honorario ducentorum ducatorum annuo muneravit.* Postea Norimbergam se contulit" stb.

Regiomontanus (Johann Müller von Königsberg, Johannes Molitor de Monte Regio, Joh. Germanus, régi nyomtatványainkban „Királyhegyi János", v. ö. MOE.), 1436-ban született Königsbergben (Würzburg mellett). Korának legkiválóbb matematikusa és csillagásza, kinek különösen a trigonometria újabbkori fejlődése köszönhet sokat. Egyik munkáját *(Tabulae directionum),* mely 200 éven át Európa csillagászainak kézikönyve volt, Vitéz János érsek felszólítására, 1467-ben, az esztergomi várban *(in arce Strigoniensi)* dolgozta ki, *Ilkusch* Márton közreműködésével. Budai tartózkodásáról ír Jacobus Philippus *Bergomensis* 1485. évi művében, a *Supplementum Chronicarum*-ban (Könyvsz., 1926., 168.) Életére vonatkozlóag l. még *Aschbach,* I. 537—558. (bő forrásutalásokkal!), hol többek közt az áll, hogy Mátyás király először is Győrbe („nach Raab", talán „nach Gran" helyett?) hívta s ekkor ajánlotta Mátyásnak *Tabulae ac problemata primi mobilis et directionum profectionumque* c. munkáját. Ez alkalommal a király pompás köntössel és tekintélyes pénzösszeggel ajándékozta meg. Regiomontanus később is, miután a pozsonyi egyetemen tanszékét elfoglalta, gyakran meglátogatta az esztergomi érsek udvarát. — A nürnbergi és más könyvtárakban Regiomontanusnak nagyszámú még kiadatlan levelei és kisebb értekezései találhatók, melyek már a magyarországi vonatkozások szempontjából is nagyon megérdemelnék a behatóbb tanulmányozást, esetleg kiadást (v. ö. *Aschbach,* u. o. 552., a jegyzetben).

377. *1468.* Mathias *Sekeresch* (Seckeress, *(Szekeres)* de Ilmatz (Ullmatz) medicinae baccalarius a bécsi egyetemen. *(Acta Vindob.,* II. 220. és *Schrauf,* 497., a névmutatóban.)

378. *1469. Orvoskölcsönzés.* — Mátyás király felkéri Frigyes brandenburgi választófejedelmet, hogy jóhírű sebészét *(wundtartzt),* kire szüksége volna, azonnal küldje hozzá, Pozsonyba. *(Fraknói:* Mátyás király levelei, I. 239.)

379. *1470. Fürdők.* — Lőcse városa egyik fürdőjét a karthauzi szerzeteseknek adja át. *(D.,* 155.)

380. *1471.* Ez évben készítette Esztergomban, Vitéz János esztergomi érsek udvarában, *Galeotti Marzio* az emberről *(De homine* libri duo) szóló munkáját, mely nyomtatásban sokkal később (1517.) jelent meg Bázelben. Galeotti Vitéz unokaöccsének egykor Ferrarában tanítója volt s Janus Pannonius hozta Magyarországba 1465-ben. Könyvében, melyet Vitéz Jánosnak dedikált, az emberi test alkotását s működését magyarázza bonctani, élettani s csillagászati észrevételekkel. (V. ö. *Fraknói, Vit.,* 230. és *Szinnyei,* III. 950.)

381. *1472.* Ez évben jelent meg Paduában Paulus *Bagellardus* („de Flumine") köv. című munkája: „Libellus de aegritudinibus infantium" melyet Szinnyei s utána Demkó és sokan mások besoroztak a magyar könyvészetekbe, mint a legrégibb orvosi hungarikumot. Kétséges azonban, hogy a könyv szerzője csakugyan fiumei volt-e, mert Olaszországban más Fiume is van, továbbá *Veress* Endre szerint a „de Flumine", vagy „Fluminensis" jelző nem a mi (volt) Fiuménkra, hanem arra a folyóra utal, mely Paduát veszi körül. Az erről szóló vitát lásd Népegészségügy, 1926., 139. *(Győry* Tibor), Száz., 1926., 765. *(Győry* Tibor), a könyvecske ismertetését s az egésznek jó facsimiléjét pedig *Sudhoff* 1925-ben megjelent: Erstlinge der paediatrischen Literatur c. munkájában, szintúgy *Bókay János:* A gyermekorvostan pirkadása a külf. és hazánkban (k. ny.). A szerző születéshelyéről következőket írja Sudhoff: „Er (Bagellardus) nennt sich „de Flumine", man möchte also annehmen, dass er aus Fiume am Quarnero stamme. Dagegen hat sich aber schon vor Jahren die Fiumaner historische Gesellschaft ausgesprochen. Der Name *Fiume* habe am Quarnero zur Zeit des Bagellardi noch gar nicht bestanden. Es gibt

aber einen kleinen Ort *Fiume* zwischen Pordenone und San Vito am Tagliamento, also zwischen Venedig und Udine, der vielleicht gemeint sein könnte. In einer in den 80-er Jahren des 15. Jahrhunderts erschienenen italienischen Ausgabe seines Kinderbüchleins wird der Verfasser geradezu als aus „Fiume“ gebürtig bezeichnet („da Fiume“, nicht etwa „del Fiume“). Dass er als an einem der Wasserläufe bei Padua selbst geboren bezeichnet werden sollte, wie man von anderer Seite als Vermutung aufgestellt hat, sei es am Bacchiglione selbst oder einem anderen Flüsschen, möchte ich als durchaus unwahrscheinlich von der Hand weisen.“

382. *1472. Vakok háza.* — Dombrai Pál váradi prépost-kanonok azt a malmot, mely a városon kívül, a Kőrös mellett, a vakok telkén innen *(cis predium cecorum)* állt, a várad-velencei apácáknak engedi át. Ha Nagyváradon „vakok telke“ volt, akkor valószínű, hogy vakok háza is volt ottan, bár erre vonatkozó adatok nem találhatók Bunyitay munkájában. (A váradi püspökség története, II. 201., 202.)

383. *1473. Kézirat.* — „Incipit Liber Consiliorum Medicinalium illustrissimi Doctoris Medicinae Domini *Bartholomaei de Montignano* Physici peritissimi. Cod. M. S. in fol. min. Sunt centum consilia quorum Elenchus praemittitur. Accedit: Antidotarius secundum ordinem Alphabeti celeberrimi Medicinae Doctoris Bartholomaei de *Montiniana* ect. Subjungitur registrum super Antidotario M. Bar. de Montiniana.

Consiliis subjungitur sequens conclusio: Cuncta haec Consilia in praesenti Libro conscripta sunt consumata per famosissimum Artium et Medicinae Doctorem Dominum et Magistrum *Bartholomaeum de Montiniana* alias de *Montignana,* ad laudem et salutem Christifidelium, incepta et finita per me Paulum Wenigel de Schrabunhawsis Anno Domini septuagesimo tertio, secundo die Mensis Aprilis, it est 1473.“ (Selmecbánya levéltárában, Kovachich följegyzése szerint. L. Magyar Könyvszemle 1888., 163.) *Montagnana* Bertalanról l. még *W.*, IV. 9. (Janus Pannonius epitaphiuma.)

384. *1473. Gyógyszerészet Kassán.* — Ebben az évben Bertalan nevű gyógyszerész *(Bartholomaeus apothecarius)* polgárjogot nyer Kassán. 1562-ben már mint testület szerepelnek az ottani gyógyszerészek, kiknek további viszonyairól, történetükről stb. lásd: *Abaúj,* 224.

385. *1474. Aquilejai Angelo.* — Mátyás király az ő házi orvosának, a „venerabilis et egregius“ aquilejai Angelo mesternek, a zalavári apátság kormányzójának, két (erre az apátságra vonatkozó) okiratát átírja. *(Wertner,* Száz. 1893. 607.)

386. *1474. Pestis.* — Szilágyi Erzsébet a pestis miatt elszegényedett szászi, beregi és munkácsi jobbágyainak a földesúri adó *(census)* megfizetésére haladékot ad. *(Levéltári Közlemények,* V. évf., 1927. 71.)

387. *1475. Pestis Horvátországban.* — Mátyás király egyik oklevelében van róla szó *(Tkalčić,* II. 367.), még pedig mint szakadatlan, meg nem szűnő járványról *(assidua pestis),* mely kétségkívül átcsapott Magyarország dunántúli részeire is.

388. *1475. Leprosorium* („domus pauperum leprosorum“) Nagyszebenben. A 15. század előtt nincs írásos nyoma annak, hogy Erdélyben leprosoriumok lettek volna; valószínűleg azért, mert az erdélyi városok még nem voltak oly népesek, mint a nyugoteurópaiak s a leprások száma is jelentéktelenebb volt. A szebeni leprosorium 1527-ben még állott, de 1541-ben

eladták s a befolyt pénzt a betegek javára fordították. *(Müller,* Hosp., 19., 20., 25., 44.) *Sigerus* (II. 93.) szerint majdnem kétszáz évig (1475—1659) fennállott a domonkosok régi, elhagyott klastromában.

389. *1475. Gyógyszerek beszerzése.* — Egy Bernát nevű ember írja Budáról „dem vorsichtigen unnd wol weysen *Bartholomeo appotecario zcu* Kascha, sal der pryff", melyben írja, „das der stat schreiber van Bartfal hot nur eynem gulden geben, do habe ich euch *tiriacam (terjéket)* gegoufft von *Symon appotecario* III½ libra umb 1 fl. wen her wolde nicht mehe gegen. Ouch hette ich euch gerne *coriander* gesant, ich kan is nicht gehaben, wen Benedictus der walich ist wegk geczohen. Item *zednatum*[1] kan ich nicht gehaben. Item *camphor* haben wir ouch nicht, wen ich meyne der herr *Engelhart*[2] wirt mit sich von Wyhen[3] brengen. Ouch wisset der her Paulus hot mir ewer pryff geben, dorynne yr mir schreibet, das ich euch sullet senden zuccer, holor, camphor, zednatum etc. und IIII c. den. haben yr ym gegen, so sprach, her hette sy vorgessen zu Pest off dem bette legen, alzo seyn dy sphenge vorloren". *(Iványi,* 298.)

390. *1475. Olasz* (Itáliai) *Simon budai gyógyszerészt* Lénárt borbély *(barbitonsor)* megölte. Mátyás király a borbélynak budai házát, mely a *Patikás-utcában,* Bornemissza háza szomszédságában volt, a meggyilkolt gyógyszerész árvái részére lefoglaltatja összes szobáival *(stubae),* pincéivel, pincebeli kútjaival, boltjaival *(boltis),* kamráival stb. *(Salamon,* III. 238.)

391. *1475.* Mátyás király az ő olasz orvosát, *Fontana* Ferencet (v. ö. MOE), diplomácia megbízással a milanói herceghez küldi. *(Magyar Diplomáciai Emlékek* Mátyás király korából, II. 297; 307, III. 9. stb.) Továbbá *Weszprémi,* I. 60., II. 60. és számos adat *Fraknói:* Mátyás király levelei (1893) c. két kötetes munkájában (a tárgymutatóban, „Fontana" címszó alatt).

392. *1475.* Pozsegavári *Országvilág László* mester (Magister Ladislaus Orzaagvilag = Wrzagwlag de Pozegawar = Bosagavar) a bécsi orvosi fakultás tagja *(Acta Vindob.,* II. 216. és *Schrauf* 483., névmutató).

392/a. *1475. Ispotály.* — Cromer Ágoston kassai bíró özvegye, Márta, végrendeletében a *barna ruháján levő gombokat* és tíz arany forintot az ottani ispotálynak és az ispotálybeli betegek lábbelijére hagyja. Hasonlóképpen Guman Miklós is szikszói szőllejét és egy malomrészét a kassai szt. Lélek-ispotálynak hagyja, azzal a kikötéssel, hogy abból egy papot tartsanak s évenkint négy engesztelő „lelki fürdőt" *(seelbad,* v. ö. MOE, I. 141.) juttassanak szegényeknek. *(PNG.)*

393. *1476. Ispotály.* — *a)* Huhn Bertalan kassai szabómester 800 magyar forintot hagyományoz az ottani szt. Lénárd-ispotálynak. Három évvel később e kórház gondnoka, Weikhardt János városi tanácsos *(krankenvater und vorweser des spitals des heiligen geistes),* leköszön tisztéről. *(PNG.)* — *b)* Hivatalos formula hanyag *ispotálymester* (rector hospitalis) megintésére, illetőleg tisztétől való megfosztására: *Kovachich,* 314.

394. *1476. Joannes de Leonibus* de Galluccio capuai származású olasz orvos, casertai püspök. Mátyás király, kit egy darabig betegségében kezelt, távozása alkalmával a sziciliai király kegyeibe ajánlja. *(Fraknói:* Mátyás

[1] Talán *zedoarum?*

[2] V. ö. Weszpr., IV. 274. *(„Engerhard")* és MOE, II. 77.

[3] E szó után a közlő azt teszi zárójelbe: (Ujhely?), holott kétségtelenül *Wien*-t jelenti. Abban az időben (és később is) a gyógyszerek jelentékeny részét Bécsből kaptuk.

király levelei, II. 368., hol a közlő megjegyzi, hogy „ezen püspökről emlékeink hallgatnak“, pedig már Weszpr., IV. 4. megállapította kilétét.)

395. *1476* körül. *Gyógyszerész?* — Katalin nemes úrnőről, *István* budai „apothekarius“ özvegyéről, szó van Nyírkállai Tamás formula-gyüjteményében: *Kovachich,* 331.

396. *1477. Heydentrich János* orvosdoktor, Ernust János szlavón bán végrendeleti végrehajtója. (Ernust 4700 aranyforintot adott át *Engelhard* gyógyszerésznek különféle alapítványokra, mely összegből János mesternek 70 frt jut.) *Wertner,* Száz., 1893., 607.

Az „Ernust“ valószínűleg téves olvasás „Ernestus“ (Ernő) helyett; v. ö. az 1481. évszám alatti adattal.

397. *1477* körül. *Váltóláz* ellen Mátyás király seregében a katonák ecetes vízbe áztatott fekete borsot kaptak *(W.,* II. 63.) Ez a kezelésmód még Weszprémi idejében (s valószínűleg ma is) megvan népünknél.

398. *1478. Olasz sebész.* — Alfonz calabriai herceg egy urbinói származású sebészmestert: *Dominicus de Propheta*-t, küld ajánlásával Mátyás királyhoz. *(Mátyáskori Diplom. Emlékek,* II. 367.)

399. *1479. Pestis. Mátyás király „bujdosása“.* — „Nagy mirígy-halál vala egész Magyar Országba“, ezért is Mátyás király „bújdosik vala az erdőkbe és a kies vizek mellett; Beátrix Királyné Aszszonyt pedig Kassa felé botsátá vala“. *(Heltai:* Magyar krónika [1789-i kiad.], 173.) *Heltai* adatát megerősíti Mátyás királynak Sixtus pápához intézett (1480 dec. 14. kelt) levele, hol a következőket írja: „convocatis ut raptim poteram, meis, non ex domo mea (nam ob metum pestis, que usque modo in toto regno meo grassatur, domo aberam), *sed ex silvis, in quas me receperam,* subitam profectionem paraveram, ad liberandas christianorum captivorum animas, si Turcos consequi potuissem“. *(Monum.,* I. oszt., Okmánytárak, 40. kötet, 53.) *Bonfini* (IV. 5.) is így. A pestis már 1478-ban is dúlt (v. ö. *Linzb.,* I. 124.)

400. *1479. Adlmann Erasmus,* pozsonyi orvos. Végrendeletét közli *V.,* 18.

401. *1480. Pestis.* — *a)* Újra nagy pestis pusztít Magyarországon *(Bonfini,* IV. 6.), mely Bécsújhely ostroma alkalmával is megtizedeli a magyar tábort (u. o. IV. 8.). V. ö. *Linzb.,* I. 125. — *b)* „Pestis ingens grassatur per totam terram Barcensem“. *(Schwandtner,* I. 887.; *Quellen,* IV. 4. és 52.)

402. *1480. Astrologia medica.* — „Prognostico del dottore Arquati fatto nel 1480 al re d'Ungheria“. (A római Corsini-könyvtárban. M. Tört. Tár IV. 1857., 240.) Hogy ki volt ezen *dr. Arquati,* ki Mátyás király számára ezt a prognosticont írta, arról nem tudok közelebbit mondani, de valószínűleg annak a dr. Arquato Antal ferrarai orvosnak az őse, ki a 16. század közepén élt és sokat foglalkozott a csillagászattal. (V. ö. *Hirsch:* Biogr. Lex., I. 1884., 206.) Korbuly György szíves közvetítésével Castiglioni dr. trieszti orvostörténész tanártól a következő értesítést kapom: *„Giovanni Arquato* di Ferrara fu, secondo il De Renzi cultore dell'astrologia giudiziaria e lo stesso autore cita a pag. 315 del II. volume del suo libro il „Pronostico divino fatto nell'anno 1480 *al serenissimo rè d'Ungheria,* delle cose che succederanno fra Turchi e Cristiani per tutto l'anno 1538“. Talán a ferrarai könyvtár révén többet is ki lehetne róla deríteni.

403. *1480. Dollhopf* (Tolhopf) *János,* Mátyás király udvari csillagásza, kiről a MOE I. 350. jegyzetében emlékeztem meg, Sudhoffnak ott idézett munkája szerint latinosan *Janus Tolophus*-nak is nevezte magát.

404. *1480. Magister Petrus Zeckel* (Czekkel, Czächkl) de Cibinio, orvosdoktor, a bécsi orvosi fakultás tagja. *(Acta Vindob.,* II. 218., III. 2. és *Schrauf,* 522., a névmutatóban, *Zekel* alatt.)

405. *1480. Gyógyszerészek. Orvoshiány.* — Mátyás király (Beatrix királyné befolyása következtében) gyógyszerészeket és az „orvosi tudományba jeles doctorokat", sőt „ördöngös tudományú mestereket" *(alkimistákat)* hozat külföldről. *(Heltai:* Magyar krónika, 1789., 219., 220.)

406. *1481. Jakab mester, medicinae doctor,* Nagyszeben városa tanácsát sürgeti, hogy adják meg a fizetését, mert a szükséges gyógyszereket és orvosi műszereket nem csekély áron vette és hozta Bécsből. Báthory István vajda ajánlja a tanácsnak, hogy a kérelemnek eleget tegyenek, mert máskor nem fognak orvost kapni; de különben is illik minden „munkás"-nak megadni a fizetését. (Nagyszebeni nemzeti levéltár: U. III. 43.) Lehet, hogy ez a Jakab mester ugyanaz, ki 1455-ben (Magister *Jacobus de Cibinio* néven) a bécsi egyetem orvosi karán tanult (v. ö. MOE, I. 54.).

406/a. *1481. Péter, kassai orvos.* — Neve többször előfordul Kassa város levéltárának irataiban: *a)* 1481-ben Péter medic. doctor, továbbá Orsolya nevű felesége s ennek fivére, János, bizonyítják, hogy Darholz Páltól 40 frtot kaptak kézhez, melyet Orsolya első férje hagyott fiainak (Dreifuss fiúknak). — *b)* Békés egyezség 1486-ból Péter orvos és Reich István között, választott polgári bíróság előtt. — *c)* 1493 júl. 2. (Brassó): Drágfy Bertalan erdélyi vajda kéri Kassa városát, hogy Péter orvosukat engedjék hozzá. — *d)* Ugyanebben az évben eladja kassai házát 350 frton Ferber Jánosnak. — *e)* 1500 körül háza van Kassa legjobb helyén, a városháza közelében, a főutcán. — *f)* 1501 ápr. 26. Péter medic. dr. és felesége, Orsolya, nyugtatja Kassa városát, hogy a 40 forintot, melyet Darholcz Pál felesége, Erzsébet, hagyott reájuk, megkapták. — *g)* 1509-ben már mint *néhait* említik az iratok. — *h)* Egy 1514-ből való irat azt mondja, hogy Lipeczky Pál feleségének, Orsolyának, első férje Péter kassai orvos volt. — *i)* 1525. „Balthasar C°ler, *filius* optime memorie doctoris Petri, huius civitatis *(Kassa)* phisici". *(PNG.)*

407. *1481.* János Ernő (Ernestus) szlavón bán a budai káptalan által kiállított végrendeletében fiának, Zsigmond pécsi püspöknek jóindulatába ajánlja orvosát, *Heidentrich* János medicinae doctort, kit *egregius*-nak címez (tehát nemes volt), továbbá *Engelhard* budai gyógyszerészt (kit hagyjanak meg abban a házban, melyben lakik), végül *borbélyának* is tíz forintot hagyományoz. (Nemz. Múzeum levéltára, törzsanyag; az O. L.-ban.)

408. *1482. Magister Leonardus Kuttner (Chuttner)* ex Posonio, a bécsi orvosi fakultás tagja. *(Acta Vindob.,* II. 219. és *Schrauf,* 465., a névjegyzékben.)

409. *1482. Manerstorfer* Mihály med. dr. — *Denis* mondja, hogy ez a bécsi orvos, Sorbait barátja, a bécsi egyetem rektora és az orvosi kar dékánja, egy (magyar?) krónikát írt, mely Hesz András budai nyomdájából került ki 1482-ben. Ez az ősnyomtatvány — sajnos — mai napig sem került elő. *Ballagi Bp.* (39. old.) szerint Manerstorffernek könnyen lehettek magyar összeköttetései, mert neve után ítélve alkalmasint sopronmegyei, répcekéthelyi (Mannersdorf) származású volt.

Ballaginak erre a föltevésére megjegyzem, hogy Manerstorffer neve gyakran előfordul az *Acta Vindob.* II. kötetében, még pedig igen sokféleképpen írva (Manestorffer, Maynesdorfer, Moenestarffer stb), de sohasem Manerstorffer-alakban.

410. *1482. Pestis* (Kassán). — Nagylucsei Orbán győri püspök említi a kassaiakhoz intézett levelében. *(T. T.,* 1902. 355.) V. ö. még *Linzb.,* I. 125.

411. *1483. Mihály* budai borbélysebész. Említve: Monum. Romana Episcop. Veszprimiensis, III. 288.

412. *1483.* „Venerabitis *Jacobus de Vyenna,* artium liberalium et medicinae doctor, socius et concanonicus noster" (Erdélyben). *Gr. Teleki-család oklevéltára,* II. 160.

413. *1483. Budai Egyetem.* Ez évben jelent meg Sorgnál (Augsburgban) Ulrich v. Reichenthal könyve a konstanzi zsinatról, melyben kétszer is szó van *Clostein* Simonról („Symon Clostein meyster in der ercznei", v. ö. MOE), a budai főiskola tanáráról. A könyv 146/b lapján látható a főiskola címere is, melynek hasonmását adja *Ballagi Bp.* 40, ki bővebben ismerteti a könyvet.

414. *1484. Pestis. Aurum Hungaricum. Aurum potabile.* — A magyar arany ajánlása pestis ellen: Schwestermiller Konrád 1484. évi (németországi) pestisiratában. (L. *Arch.,* XIV. 13.) Aki nem tudja megfizetni a *Aurum potabile*-t, az vegyen 4—5 magyar aranyat, csináljon belőlük lehetőleg vékony lemezeket s izzó állapotban mártsa őket (ismételve) borba, hogy ez az aranynak óvó erejét átvegye. A magyar arany gyógyító és óvó erejéről a MOE-ben közzétett adatokhoz még a következőket tehetem: Az amulettekül használt pénzek egy részénél azok *anyagának* is döntő szerepe volt s bizonyára ez az oka, hogy különösen Mátyás király hollós aranyait, valamint Mária Terézia máriásait *sárgaság* elleni gyógyszernek tekintették, talán csak azért, mert a pénz is sárga volt (sympathikus signumok!). *Domby* Sámuel (Orvosi tanítás a gyermekek nyavalyáiknak megesmeréseкről, 400. old) még 1794-ben is azt írja, hogy „mi nállunk *(Borsodban)* szokásban vagyon, hogy az ollyatén könnyen hívők a sárgaságban lévőknek aranyat kötnek a nyakokban és azt viseltetnek véllek". De más betegségek ellen is használták; így pl. Mikes Kelemen említi (1718 dec. 28 kelt levelében), hogy mikor Bercsényi Miklósné meghimlősödött s minden áron meg akarták menteni a szépségét, orvosai aranylemezzel vonták be az arcát, (de vesztükre, mert mikor a lemezt eltávolították, ennek egy része az orrán visszamaradt s ez állandó fekete foltokat hagyott rajta). Knyazoviczky dr. 1914-ben szemtanuja volt annak, hogy Rózsahegyen egy icterikus betegre mindenfelől összeszedett aranygyűrűket, karpereceket és láncokat akasztottak, melyeket a páciens gyógyulásáig testén viselt. Bogiszláv pomerán herceg „Iustus sua fide vivet" köriratú aranya kiizzítva s rózsavízbe mártva kedvelt gyógyszer volt hasmenés ellen. Görögországban epilepsia és szívbaj ellen olyan *bizánci aranyat* hordtak amulettként, melyen valamelyik császárnő képe volt. (V. ö. *Faludi* Géza: Pénz és érem mint amulett. „Az érem" c. folyóirat VI. évf. és *Villiers-Pachinger:* Amulette u. Talismane. 83., 274.)

415. *1485.* Brassói *Pellificis Bálint* mester (Magister Valentinus Pellificis de Corona) a bécsi orvosi fakultás tagja. *(Acta Vindob.,* II. 203., 211., 219. és *Schrauf* 400., a névmutatóban.)

416. *1485. Sudor anglicus* („ángliai veríték") Magyaroszágon. Pethő Gergely: Magyar Krónika, 223.)

417. *1486* és köv. *Gyógyszerhozatal Olaszországból.* — A ferrarai herceg Mátyás király feleségének, Beatrixnak, *rheumot* és *mannát* küld, a királyné viszont kocsit a hercegnek. *(Száz.,* 1868., 248.) Két év múlva (1488 nov. 19.) a ferrarai hercegnő a következőket írja Beatrixnak: „Havendo

inteso, per lettere de *Messer Beltrame*[1], il desiderio, che tiene la V. M[tà] d'havere del *zibeto* . . . per Francesco Cativello (a ferrarai herceg futára, Beatrix kedvelt embere) ge ne mando *uno corno* di quella benevoglia, che la po pensare, et pregola che la lo voglia acceptare di quello buono animo, che ge lo mando." *(Berzeviczy Ok.* 127.) — A kiadók valamelyike azt teszi hozzá jegyzetben, hogy a *zibeto* alatt „valószínűleg *czobolyprém* értendő *(zibellino),* habár czibetpézsma is *lehet,* melyet keleten most is illatszerül használnak". Csakis az utóbbi föltevés a helyes. Hogy is küldtek volna *cobolyprémet* szaruban *(corno)?* — A zibethumot különben nemcsak illatszerül használták, hanem évszázadokon át fontos gyógyszerül is szerepelt (többek közt *magtalanság* és *gutaütéses rohamok* ellen is bedörzsölés, szagolgatás stb. formájában, v. ö. Richter, III. 307.).

Az olaszok és más délvidékiek évszázadokon át szorgalmasan importálták hozzánk a különféle déli drógokat, gyümölcsöket, olajokat, sőt instrumentumokat is. Veszelszky (a 18. század végén) említi, hogy a káprit „az olaszok és kránitzok *(krajnaiak)* hordják közinkbe", de azonkívül a barométrumot, thermometrumot, hygrometrumot is. Az 1739. évi pestis alkalmával Nagy János, Baranya vármegye esküdtje írja fölöttes hatóságának (OL., Acta pestil., 1739. nov.), hogy a kontumácián internálva vannak Roy jezsuita páteren és a kalocsai érsek káptalanján és titkárján kívül „hét *olajos kránicsok*" és „némelly sóshallal kereskedők", mintegy negyvenen.

418. *1486. Milio. Milius. Aemilius.* — „Julius Milius, Regis Pannoniae archiater". Egy Celtes Konrádhoz intézett verse („Cum tot carminibus, cum tot celebrare poëtis" kezdettel) olvasható *Aschbach,* II. 424., hol többek közt az áll, hogy Beatrix királynéi cselszövényei 1489-ben eltávolították Mátyás király környezetéből, ki különben nagyon kedvelte. (Ugyanitt reá vonatkozó külföldi irodalom!) *Csánki* Dezső szerint (Száz., 1883. 560.) 1486-ban, Bécsújhely ostrománál, tűnik fel először Mátyás mellett, kit köszvényes bajában gondosan gyógykezelt s aki még 1489 dec. 18. Sforza Lajos milánói herceghez intézett levelében is melegen emlékezik meg Milióról. Sok adat található Milióról *Fraknóinak* Mátyás király levelei c. munkájában is (II. 363.: *„phisicus* noster"-nek nevezi a király Miliot, kinek egyik rokonát egyházi javadalomra ajánlja Sforza Lajos hercegnek s többek közt azt mondja, hogy „eundem [t. i. Miliot] *suosque omnes* beneficio pulchre afficere debemus"). *Milio* költői értékének méltatását l. *W.,* I. 2., III. 259. és *Linzb.,* I. 129. Ezenkívül hosszasabban értekezik róla (részletes forrásutalásokkal) *Ábel,* 76.

419. *1487. Olaszok.* — A 15. század nyolcvanas éveiben nagy tekintélyben állott Mátyás király udvarában *Franceschino* mester, orvos (tulajdonképpen *Francesco da Bressa,* mi alatt valószínűleg Brescia értendő), kit az Esték képeztettek ki Ferrarában s ki valószínűleg emiatti hálából nagy előmozdítója lőn a Hippolyt érseki kinevezésének *(Csánki:* Száz., 1883. 558.; Dipl. Emlékek, III. 175.). Mikor 1487-ben beteges lett s meghalt, Beatrix királynő még az ő életében nővéréhez, Eleonórához fordult, őt kérve föl új orvos és sebész szerzésére, de kiköti, hogy mindkettő öregebb, tapasztalt ember legyen, „mert hiszen kezébe tesszük le életünket". Egyaránt fogják szolgálni Mátyást és feleségét s oly ellátásban fognak részesülni, mellyel meg lesznek elégedve; csak jöjjenek minél hamarabb (Magyar Diplom. Emlékek Mátyás kir. korából, III. 297., 303., 318., 338.). Eleonóra

[1] Talán Beatrix orvosa vagy gyógyszerésze, mert ezeket illették rendesen a *messer* címmel. (MKGy.)

Baptista *Canano* orvost és *Egano de Floreno* sebészt küldi (u. o. 304.). Beatrix ismételve (u. o. 318., 338.) dicséri őket *(Berzeviczy,* 398.). Canano neve annyiból is érdekes, mert kétségkívül családi elődje volt annak a *Giambattista Canano* (Canani) ferrarai anatomusnak (1515—1579.) és egyetemi tanárnak, ki a legfontosabb bonctani fölfedezések egyikét tette (1547.) mikor a vena azygos-ban a billentyűket meglátta s azok záróképességére s a keringésre való befolyásukra kísérleteket is végzett (a visszérbillentyűk ismerete nélkül a vérkeringés mikéntje nem lett volna később megérthető), de azonkívül egy fontos illusztrált munkát is kiadott: *Musculorum humani corporis picturata dissectio* (Ferrara, 1543), melyről lásd: *Castiglioni,* 420. és *Hirsch,* I. 654.

420. *1487. Gyógyszerészet.* — A modenai Hippolyt-kódexek drógtörténeti vonatkozásai. Néhány fűszer (sáfrány, bors, fahéj, gyömbér, citrom, cukor, mandola, rizs, füge, mazsola) magyarországi árának megállapítása Hippolyt esztergomi érsek udvarának számadás-könyvei (Száz., 1867., 378. és 1870.) alapján: lásd *Halász* Pál cikkét, Gyógyszerészi Közlöny, 1918. 135.

421. *1487. Női szolgaszemélyzet a fürdőkben:* Schwarz, 282. (nagyszebeni adat). Csak később, a 16. században, oszlik meg a fürdői szolgálat (a vendégek neme szerint) a női s férfi személyzet közt.

422. *1487. Kórházak és városi fürdő Kassán:* lásd *Kemény:* Kassa, 56.; továbbá Kassa monografiájában, 219. (Egészségügyi tekintetben Kassa városa már a 13. században kiváló helyet foglalt el a többi vidéki városok közt, amennyiben már akkor volt kórháza, még pedig alapítvánnyal biztosítva. A meglevő iratok szerint 1283-ban már létezett a kórház a szegények részére; a 14. században a szt. Lélekről nevezett kórházról tesznek említést. Ez valószínűleg azonos az említett régi kórházzal. A 15. században egy új kórházzal találkozunk, melyet szt. Lénártról neveztek. Ezt 1566-ban lebontották, mert az új erődítésnek útjában állott. A kórházat úgy látszik a város segélyezte, mert például 1487-ben a kiadások tételei közt találjuk, hogy a szt. Lélek kórházra 20 forintot, a szt. Lénárdra 7 frtot adtak ki. A szt. Léárd kórházról és egyházról külön utca is volt elnevezve; 1473-ban ugyanis Kassa utcái közt a szt. Lénárd-utca szerepel; 1518-ból pedig ismerjük az Ispotály-utcát, melyben az előbb említett kórház állott. A mai alapítványi kórház 1831-ben létesült.)

423. *1487. A szt. Antal-rend és a segesvári ispotály közti viszony szabályozására* vonatkozó latin oklevél (in extenso): *Müller, Hosp.,* 55—60.

424. *1487. Simon* pozsonyi orvos *(arczt),* a város belső tanácsának tagja. *(Vámossy,* 21.)

425. *1487. Márton, Mátyás király orvosa,* egyszersmind a budai hitközség plébánosa és jeles csillagász. *Weszprémi* (II. 127.) nem ismeri a vezetéknevét, de bizonyos, hogy nem más, mint *Ilkusch* Márton, kiről más helyen (a budai egyetemmel kapcsolatban) bővebben is szólok.— Mátyás korából ismerjük még *Antal orvos* nevét is, de csak annyit tudunk róla, hogy a királyné 1488-ban 124 forintot fizettetett ki neki a körmöci bányakamarával.

426. *1488. Mátyás király és felesége, Beatrix, a badeni* (Bécs melletti) *fürdőt használja* (v. ö. MOE, I. 148. és *Berzeviczy* 436.) Úgylátszik, hogy itt, többek közt, *Tichtel* János bécsi orvos és egyetemi tanár kezelte őket, ki naplójának egyik helyén (Fontes r. Aust., Scriptores, I. 46.) azt írja: „Tandem die mathei ivi ad termas, vocatus a regina, que erat in termis," (1488 szept. 21.). Nem sokkal később (dec. 8.) azt is megemlíti, hogy „eo die tota Universitas fuit cum rege nostro mathia, qui ex sua innata clemencia

ad omnem nostram voluntatem annuit, et exaudivit desiderata ab universitate. Laus deo, virgini denique marie. Amen". A következő év májusának 7-én pedig azt mondja, hogy „Regia maiestas dedit lectoribus stipendium, videlicet quingentos florenos; ex quibus ego habui viginti florenos ungaricales. Benedictus sit noster rex, cuius gloria hic in terris et in celis semper magnificetur. Amen. Amen". De bezzeg azonnal másféle hangot üt meg Mátyás király váratlan halála után: „cuius corpus et anima quo pervenerit, nescitur . . . Dedit populo deus omnipotens sua gracia iustissimum, castissimum, strenuissimum, bellicosissimum Maximilianum, Maximilianum, Maximilianum, Maximilianum, Romanorum Regem . . . (qui) cum magno exercitu, Ungariam perfidam versus, iter cepit . . . Ita miserabiliter sicut rane in pauco tempore Ungari sunt ex Austria eiecti" stb.!

427. *1488* körül. *Bagonyai ráolvasás.* — A bagonyai ráolvasásról („Fenyő váglak, mire? arra hogy te veszej Jánosról az szemölcsöt" stb.) már a MOE, II. 189. oldalán is megemlékeztem. Itt csak azt teszem még hozzá, hogy a „fenyő" (= juniperus) a németeknél is igen régóta úgy szerepel, mint betegség-elhárító (apotropaeikus) növény; v. ö. „Fichte, liebe Fichtin, ich bring hier meine Gicht hin" stb. *(Peters:* Aus pharmaz. Vorzeit, 1886., 168., továbbá *Hovorka,* II. 271., transplantációs hit stb., v. ö. MOE, I. 92. és II. 8.) De azonkívül a gonosz szellemeket, betegségdémonokat is elűzi *(Lippert:* Christenthum, Volksglaube u. Volksbrauch, 1882., 478.). Németországban s talán nálunk is mindennap borókával füstölték ki a leprosoriumokat *(Mitteilgn.,* VII. 451.), sőt nálunk még az ötvenes években is akadtak, kik a cholera gyógyszerének mondták (v. ö. *Kiriny:* Biztos sajátlagos gyógyszer a keleti kolera ellen. 1855.). A pestis ellen is erőteljes hatásúnak tartották s a Székelyföldön ma is fennmaradt annak az emléke, hogy Szt. Márton községben Nagy Szabó Balázs volt az egyedüli, ki az 1770—72. évi pestis alkalmával, apostolok oszlása hajnalán szedett borókabogyókból készített pogácsával védte meg magát és cselédjeit a ragálytól s a legkisebb félelem nélkül hordatta össze a hullákat a község alsó végén levő „Halom" nevezetű helyen ásott sírgödrökbe *(Erdélyi Múzeum,* 1902., 192.).

428. *1488. Húsvizsgálat. Mészárosok.* — A mészárosoknak tilalmazzák a becsempészett vagy nem kifogástalan marhák megvásárlását és levágását. A vágásnak fényes nappal, folyóvíz mellett kell történnie. *(Linzb.* I. 126.)

429. *1489. Astrologia medica.* — Marsilio Ficino *(Marsilius Ficinus)* flórenci orvos, kit *Hohenheim* Olaszország legnagyobb orvosának nevez, csillagászati alapon jó egészséget és hosszú életet jósol Mátyás királynak, ki ennek ellenére már a következő évben meghalt *(W.,* I. 137.) és így nem érhette el azt a célját, hogy a jeles orvost és humanistát, ki Plátó bölcseletének tanulmányozására Flórencben akadémiát alapított, Medici Lőrinc udvarából a maga budai tudós-társaságába csalogassa. *Sudhoff* egyik munkájában („Pestschriften nach der Epidemie des schwarzen Todes") többször említi M. Ficinus munkáit (Arch., VIII. 186., XVI. 137., XVII. 248. és 270.). Egyik művét Mátyás királynak ajánlotta *(W.,* ugyanott), kihez öt igen érdekes levelet intézett, nemkülönben három levelet Báthory Miklós váci püspökhöz, egyet Janus Pannoniushoz és ugyancsak egyet *Valori Fülöphöz* (v. ö. MOE, I. 66., a jegyzetben.). Mindezek a levelek megtalálhatók a m. tud. Akadémia tört. bizottságának másolatgyüjteményében (v. ö. *Óváry,* I. 6.) és Ficino-nak Velencében, 1495-ben kiadott epistoláiban

(l. *Apponyi*, I. 19.). Nem lehetetlen, hogy a Chantilly-beli Condé-múzeum egyik 17. századbeli olasz nyelvű recipéje (Mátyás király állítólagos recipéje az aranycsinálásra) szintén Ficinotól származik (v. ö. *Szathmáry*-nak erről szóló cikkét az *Ért.* 7. évf., 1931. 108—114. old.). Janus Pannonius nagy tisztelettel és becsülettel volt Ficino iránt, kit Plátó szellemi örökösének mond:

Nuper in Elysiis animum dum quaero Platonis,
Marsilio hanc Samius dixit inesse senex.

Ficinonak Mátyás királyhoz való viszonyáról részletesebben ír még Szathmáry az ő derék munkájában (192. és köv. old.), hol többek közt azt is megolvashatjuk, hogy a kiváló olasz az *aurum potabile*-t (borago, buglossa, melissa virágjából cukros rózsavízzel készült főzet, tojássárgájával és aranylemezekkel keverve) ajánlotta Mátyásnak, élete meghosszabbítására. Szathmáry (u. o. 194.) egy későbbi, 1684-ből való recipét is közöl gróf *Illésházy* József kéziratából. Ez már egészen más összetételű *aurum potabile*, de lényegében ez sem egyéb, mint különféle virágok (sárga viola, rozmaring, salvia, spikinárd, levendula, szerecsendióvirág, szegfű stb.) macerációs-decoctuma, három aranypénz hozzáadásával. (Kőmíves Pál Ádámnak az aurum potabiléről szóló, 1752-ben megjelent dissertációját u. o. a 38. és köv. old. ismerteti Szathmáry.)

Az *astrologia medicával* részletesebben foglalkozik *Mayer* Kolos Ferenc (Orvosi Hetilap, 71. évf., 1927., 32. szám), kinek értekezéséből itt csupán néhány magyar vonatkozású adatot közölhetek: „Az astrologiában való hit magyarázza meg, miért jegyezték fel a történetírók percnyi pontossággal a születés idejét. *Szerémi* György, Zápolya János udvari káplánja a trónörökös születését e szavakkal örökíti meg: „in die Concepcionis Joannis Baptiste concepta erat Regina Elizabet a Rege Joanne; et postea ad futurum annum dum scribebant anno 1539., peperit masculum in mense Julii, Idibus *octo Hora diei Mercurii et in minuta Martis*. Et erant multi precursores Regiestatis, qui prius volebant Regi noua predicere de fetu Regine.[1] Később a születéskori csillagkép, a *horoskop*, megszerkesztésére kitalálták, hogy elég, ha valaki a nevében szereplő betűk előírásos számértékét összeadja, s egy bizonyos számmal elosztja. A maradék azt mutatja, hogy az illető hányadik bolygó uralma alatt áll. Ha azt akarja tudni az orvos, hogy mikorra épül fel valaki, meg kellett határoznia azt a csillagállást, amely a betegség kezdetével összeesett. Ebből kiszámíthatta a kórlefolyás idejét, kórjóslatot mondhatott, sőt meghatározhatta a célravezető kúrát is. Minden bolygónak ugyanis — részben önkényesen — kiosztottak egynéhány emberi testrészt, továbbá állatokat, növényeket, ásványokat, amelyekre az illető csillagok a legtöbb hatással vannak. Legelőnyösebb volt a gyógykezelés akkor, ha a planéta által okozott bajt az ugyanazon bolygót uraló szerekkel orvosolták. A bolygók között első a Saturnus. Természete hideg és száraz. A kedd éjnek és szombat napnak planétája. Az emberben a lépet, csontokat, fogakat, izületeket és a testnedveket befolyásolja. Azért ezeket nem volt szabad orvosolni a Saturnus

[1] Kendy Gáborné írja végrendeletében (1595.), hogy az egyik leánya a *lövő jele* alatt, a másik pedig a *rák jele* alatt született s hozzáteszi: „ezt azért akarám megiratnom, hogyha az Úristen őket emberkorba juttatja, tudjanak idejek és órájok felől emlékezni“ (T. T. 1893., 178.). V. ö. a ma is járatos kifejezéssel: *jó órában legyen mondva, rossz csillag alatt született*, „rossz időket érünk, rossz csillagok járnak“ (Arany: Zách Klára) stb. [MKGy.]

órájában. Aki ez órában megbetegszik, sok ideig fekszik, végre is meghal. A Saturnus órájában szülöttek hideg, száraz természetűek lesznek, melankólikusak, sötétbőrűek. A Saturnus kicsivé teszi a szemet, akadályozza a szakáll növését, kopaszságot okoz. Ha a születés órájában belekerül a skorpió-csillagzatba, szembajokat okoz; ha szembekerül Vénusszal, köszvényes lesz a gyerek; ha Merkurral 180 fokos szöget képez, dadogás, fejfájás, epilepsia, elmebaj vagy fogfájás lesz a következménye. Ha Jupiter fedi Saturnust, akkor el lehet készülve az ember, hogy hidegek lesznek testrészei, fekélyes a teste, görcsöt kap, megbénul, meghűl a mája, vagy tüdővészbe esik. Látjuk, hogy ha az orvos el akart igazodni betegén, ugyancsak kellett ismernie az astrologiát! (V. ö. *Demkó,* 271.) Jupiterhez tartoztak a tüdő, a bordák, porcok, máj, arteriák. Ő teremtette a „jovialis" urakat. Marsé voltak az epe, vesék, vénák, ivarszervek. Az ő jegyét viselték magukon a „marciális" férfiak. Vénus volt úrnője a specifikus női szerveknek, valamint a farizmoknak. Merkur tulajdonát képezték a szellemi képességek, továbbá az idegrendszer. A Nap lefoglalta magának az egész jobb testfelet, a látóideget, a férfiak jobb és a nők bal szemét, míg a férfiak bal és a nők jobb szeme, valamint a bal testfél, a nők mája, a has és a belek a Hold birtokában voltak. Némely emberi testrész, mint a homlok és a kéz, annyira beható vizsgálat alá került, hogy a rávonatkozó astralis ismeretekből külön, független misztikus tan keletkezett. Így fejlődött ki és bővült már *Aristoteles* óta a kéz- és arcisme: a *cheiromantia* és a *metoposcopia* vagy physiognomia. Az egyik a tenyérnek, az utóbbi a homloknak vonalaiból és dudoraiból próbálta kiolvasni az ember sorsát és testi épségének állapotát. Az alkimista felfogás később az égitestek különféle tulajdonságait és a gyógyításra való befolyásukat átruházza a bolygók jelével és nevével ellátott fémekre. Egy 1757-i másolatú kéziratban olvastam pl., hogy a Merkurban — itt már higany értendő e név alatt — az emberi egészség legfőbb arkánuma található, s hogy ez nemcsak a tüdőt és annak bajait gyógyítja, hanem szellemként áthatol minden testrészen és restaurálja az életerőket. Mint valami szellemi vízben, feloldódik benne minden materia peccans. Ugyanennek a kéziratnak egy helyén meg az a modernnek imponáló kijelentés tűnik fel, hogy a legtökéletesebb, legegyetemesebb orvosszer — a Nap! „Universalmedizin in der Sonne begraben liegt" — mondja az író, s nem tudni, vajjon az alkimista beszél-e belőle, dicsérvén a maga aranyát, avagy a napfürdő gyógyerejét lakonikusan magasztaló, mélytudású orvos.[1] A bolygókhoz hasonló tulajdonságokkal ruházták fel Claudius Ptolomaeus óta a csillagképeket is, különösen az ú. n. állatkörnek 12 csillagzatát. Valamennyi okozhatott betegséget vagy magában, vagy a többivel való rossz kombináció folytán. Conradinus Boldizsár, 16. századbeli magyar orvos a *morbus Hungaricust* pl. olykép magyarázta, hogy a csillagok és bolygók sugarain egy ópiumszerű és kőrisbogárpor hatású méreg kerül a levegőbe s innen a testbe, ahol a nedveket megrontja, álmosságot és vesebajokat okoz, lázassá teszi az embert. Tekintetbe véve már most a csillagzatoknak az ember különböző testrészeire képzelt befolyását, mi sem természetesebb, mint hogy az egészségmegóvásnak régi két legfőbb módja, az *érvágás* és a *purgálás* is a kalendáriumokhoz igazodott. Hogy pedig valaki a csillagképeket és az uralmuk alá tartozó testrészeket össze ne keverje, szemléltető képeket,

[1] A kézirat címe: *Hydrolithus sophicus seu Aquarium sapientum.* Hoc est opusculum chimicum. (Az egri egyházmegye könyvtárában.)

ú. n. *érvágási táblákat* (Aderlasstafel) készítenek vagy külön, vagy a naptár mellékleteként. Tilos napokon nem volt szabad eret vágni. A szabálytól való eltérés műhibaszámba ment. A régi Babylonban pedig a tiltott időben eret vágó orvosnak a Hammurabi-kódex szerint a hóhér vágta le a kezét. Az efféle érvágási szabályok az egyházi liturgikus könyvekbe is bekerültek, például az egri egyházmegye kézirattárában található egyik breváriumba (1390-ből) és egy — úgylátszik apácák számára való — német imakönyvébe (1471-ből).

Egyéb források az orvosi csillagászat kérdéséhez: 1. *Stemplinger,* 103. és köv. old. (Az orvosi csillagászat az ó- és középkorban, horoszkópok, kritikus napok stb.) — 2. *Magnus,* 90—105. old. (krisimai hémerai, anni scansiles, érvágási szabályok, stb., 2 képpel.) — 3. *Th. Perrier:* La médecine astrologique. (Lyon médicale, 1905/6., 10. szám, 88. old.) — 4. *Minvielle,* 28. és köv. old. — 5. MOE, I. 348—351. — 6. *Misk.,* 75—81. old. (az „égi jegyekről", „miként kölletik a sebeket a 12 égbeli jegyek, hólnapok, hasonlóképpen az hét planétáknak és a holdnak négy fertályinak részei szerént itélni?" stb.) — 7. *Tóth* Béla: Magyar ritkaságok (2. kiadás), 165. old. (Csúzi Cseh János astrológiája.)

430. *1489. Riederer János, Mátyás király sebésze.* „Auf gleiche Art beschenkte (König) Mathias 1489. seinen Barbierer Hanns *Riederer* und Regina dessen Ehegattin mit einem Haus, welches am Eck gegen den Platz im Deutschherrnviertel *(Bécsújhelyt)* lag. Dieselben mussten es aber nach des Königs Tode wieder verlassen, indem Max I. dieses Haus einer Familie, welche in Wien durch die ungarische Belagerung grossen Schaden erlitt, als Ersatz verlieh." *(F. C. Böheim:* Chronik von Wiener-Neustadt. 1830. I. 186.) — Mátyás király kétségkívül fejedelmi honoráriumokat juttatott az orvosainak. Diemerbroek említi „Tractatus de peste" c. munkájában (Utrecht, 1685., I., cap. 11.), hogy Mátyás király bizonyos pestis elleni szer recipéjeért ezer magyar aranyat adott Ludovicus à Leonibus bolognai orvosnak. (V. ö. W., II. 62. és MOE. I. 331. a jegyzetben.)

431. *1490. Mátyás király betegsége* („podagra") *és halála* (apoplexia): lásd *Linzb.,* I. 129.

Mátyás király utolsó betegségének tüzetes leírását adja *Bonfin,* kitől a hitelességet megtagadni nincs okunk. A milánói követ április 6-iki jelentésében csak röviden szól a bekövetkezett szélhüdésről és halálról. Már néhány héttel utóbb Olaszországban elterjedt hírek *mérgezésről* beszéltek, mellyel Beatrixot vádolták. *(Dipl. Eml.,* IV. 175.; továbbá *Sambucus,* a Ranzani Epitoméjához fűzött Appendixben *[Schwandtner* I. 407.]: „Sunt qui mortis causam fuisse Beatricem, satis deformen velint. Quod haec, cum negligi se videret... a quibusdam Italiae principibus corruptam... Matthiae *ficus tostas,* et eas *veneno imbutas*... exhibuisse devorandas." Az a szóbeszéd is járta, hogy az alvó király végbelébe dárdát döftek a saját emberei, „quod affirmare non ausim.") Későbbi, XVI. századbeli történetírók (Forgách Ferenc) osztoztak ezen gyanúban. Fraknói, orvosi tekintély illetékes ítéletére óhajtván támaszkodni, *Korányi* Frigyeshez fordult, aki a történeti adatok beható tanulmányozása után azt a véleményt adta, hogy a feljegyzett részletekben mérgezés tünetei nem fordulnak elő. „Az egész kórkép — írja egyebek között — súlyos agy-megbetegedésre mutat, melyet rögtöni kezdete miatt gyulladásnak tekinteni nem lehet, hanem agy-gutaütésnek. Ennél tartós rángások ritkán fordulnak ugyan elő, de előfordulnak mégis oly esetekben, mikor a vér vagy az agygyomrocsokba, vagy pedig az agyfelületre, az agyhártyák alá ömlik. Az ilyen bajra való hajlandóság Mátyás királynál már a megelőző évben előforduló ájulásokban mutatkozik, míg a baj bekövetkezését előkészíti: a királynak nehezen indokolható indulatrohama a *rossz füge* miatt, a rákövetkezett szédülés és káprázati érzés... Ha áll az, ami valószínű, hogy Mátyás király *köszvényben* szenvedett: akkor az is valószínű,

hogy — mint köszvényeseknél többször történik — szívtúltengés fejlődött ki, az agyvéredényeknek törékenységre vezető megbetegedésével, amelyek a gutaütést érthetővé teszik."

432. *1490. Friedrich von Weylburg,* Mátyás király sebésze. Háza volt Bécsben (a mai Habsburgerstrasse 8. alatt), melyet ez évben Reschl Péter ottani gyógyszerész vett meg. *(Schwarz,* Gesch. 120.)

433. *1490.* (?) Petrus *Gäms* de Pharrkirchen és Petrus *Czächkl* (Zeckel) ex Cibinio, ambo *italicati* in studio, in Ungaria practicantes *(Acta Vindob.,* III. 2.) Petrus Zeckel tanulmányairól l. még u. o. bevezetés, VII. old. (a jegyzetben.) 1483—1489. közt tartózkodott Olaszországban.

434. *1491. Gyógyszertár* Körmöcbányán. *(Ernyey:* Gyógyszerészeti Folyóirat 1907., 83.)

435. *1491. Gergely* nevű orvosnak háza van Budán, a várbeli Mindszent-utcában. *(Brüll,* 25.)

436. *1491. Gyógyszerküldés.* — Korvin János gyógyszert küld a horvát bánnak. *(Monum.,* Okmánytárak 40. kötet, 79.) A latin szöveg így szól: *„Abraham judeum* libenter mitteremus, sed nunc fluxum capitis patimur. Denotet magnificentia vestra, cujusmodi medelae necessariae erunt et ejusmodi medelas a Judeo Abrahamo magnificentie vestre mittimus." Igen valószínű tehát, hogy ez az *Ábrahám* zsidó gyógyítással is foglalkozott. *Mandl* Bernát szerint „Korvin János halála után visszament Olaszországba, hol azonosnak tarthatjuk azon *Abraham senior maestroval,* kinek orvosi híre csakhamar ismeretes lett az egész olasz félszigeten. Orvosi művészetének fényes bizonyítékát akkor is adta, mikor a pármai csatában szemén és lábán súlyosan megsebesült Gonzaga Lajos Sándor herceget 1521-ben teljesen meggyógyította és négy évvel később Medici Jánost, ki a Pavia melletti csatában lábán megsebesült, oly ügyesen kezelte, hogy nem kellett amputálni." *(Educatore Israelita,* XV., 3.)

437. *1491. Julius magister (Milio?), királyi orvos.* — Treviglioi Maffeo levele egy Ulászló udvaránál levő milanói orvoshoz (Magistro Julio). A baráti levél érdekes része az, melyben Maffeo a Magyarországi főurak s főpapok részéről élvezett szivélyességről hálásan emlékezik meg, s a magyar dolgok iránt a legélénkebb érdeklődést mutatja. *(Óváry,* I. 164.) Julius mester *(Milio?)* pénzt kölcsönzött Maffeo milanói hercegi meghatalmazottnak s most visszaköveteli (u. o. 176.). Ezen Juliust *Wertner* (Száz. 1893., 608.) is Milionak tartja; megjegyzem azonban, hogy a levél Juliust *piacenzainak* mondja, holott Aschbach (Szinnyei) szerint Milio *nápolyi volt.*

438. *1491.* (május 18.) *Pestis* (Kassán). — Durholcz Pál írja 1491. május 18-án Bártfa város tanácsához, hogy Kassán *„pestis validissima viget",* tehát kerüljék el ezt a várost. *(Iványi,* 429.)

439. *1492. Henrik orvos.* — A zágrábi káptalan 50 dukát stipendiumot (provisiót) szavaz meg „egregius medicinae doctor *Henricus Almanus"* részére, ha ottan letelepszik. Az okirat alatt többek közt Dombrói Lukács. Szentgyörgyi Máté, Sümegi Gál (Gallus de Simigio), Csázmai Márton (Martinus Chasmensis neve áll. *(Tkalčić,* II. 482.)

440. *1492. István mester.* — Mikor Báthory István súlyos betegségbe esik, II. Ulászló Mátyás király volt orvosát, István mestert, küldi hozzá Erdélybe. *(Óváry,* I. 173.) Talán Brancheról van szó?

441. *1492. Monstrumok.* (V. ö. MOE., II. 38.) — Celtes Konrád, a híres humanista, ódája a Mátyás király halálát megelőzőleg született *(jósló)*

monstrumokról: „Ad coetum Ungarorum *de monstris* quae praecesserunt mortem Divi Mathiae Regis Hungarici." A vers Celtes ódáinak II. könyvében jelent meg. Lásd róla bővebben *Aschbach,* II. 197. és *Ábel,* 12.

442. *1492. Branche* dr. — Mikor Kinizsi Pál megbetegszik, Várdai Péter kalocsai érsek Branche orvost küldi gyógyítására. (*W.,* II. 33.) Ezen Branche II. Ulászló udvari orvosa volt, kit a király 1490-ben diplomáciai küldetésben a velenceiekhez menesztett, hogy a két állam közt baráti viszonyt teremtsen és ha lehet, segélyt kérjen tőlük. (*Velencei levéltár:* Delib. secret. Senat., I. Ro. 34.; tov. *Fógel* munkájában.)

443. *1493. Péter, kassai orvos.* — Drágfy Bertalan erdélyi vajda kéri a kassai városi tanácsot, hogy engedjék hozzá (Brassóba!) gyógyítása végett Péter orvost: „nem fogja megbánni!" (*T. T.,* 1895., 758.)

444. *1493. „Orvos"* (mint személynév). — Orvos Kelemen. (*OSz.,* 717.) Továbbá Orvos Péter (1520., u. o.), Orvos Gergely (1522.), Orvos Jakab (u. o.).

445. *1494. Fürdősök. Fürdés.* — „Illi, qui in castro Quinqueecclesiensi *Regie Maiestati* (II. Ulászlónak) paravit balneum, dedi fl. 1." „Balneatori de superioribus calidis aquis (Buda-felhévvíz, a mai Császárfürdő) dati sunt fl. 2." stb. (*Engel* után *Schwarz,* 285.)

Ulászló király utazásai közben, ahol csak tehette, fürdőt készíttetett magának; nemcsak Pécsváradon (l. föntebb), hanem Verőcén is 3 frtot ád annak, ki a fürdőjét elkészítette; sőt mikor a szultán követei *Pécsett* tartózkodtak, Tárnok Péter elvitte őket a király, (illetőleg a kincstár) költségén az ottani fürdőbe. (*Soltész,* 92.)

446. *1494.* (?). *Remigius* királyi borbély (sebész) II. Ulászló udvarában. (*Engel:* Gesch., I. 85.)

447. *1494. Pestis* Magyarországon és sokfelé Európában. (*Lersch,* 201., Schwandtner után.) — A *pestis ellenszerei* egy ezidőbeli német inkunábulumban: aurum potabile, saphir, kettévágott tyúk a bubókra, (úgy mint nálunk, Páriz Pápai stb. ajánlása szerint; v. ö. még MOE., II. 5.). *Sudhoff:* Deutsche medizinische Inkunabeln, 172., 173.

448. *1494.* Brassói *Krauss* (Chrausz, Krusius) Bálint mester. Említve van a bécsi orvosi fakultás doktorainak registrumában (*Acta Vindob.,* II. 209.) és a bécsi magyar nemzet prokurátorainak sorában (*Schrauf,* 462., a névjegyzékben). Ami keveset erről a jeles orvoshumanistáról tudunk, az mind megtalálható (forrásutalásokkal) *Ábel* értekezésében (74. old.), hol két, barátjához, Celtes Konrádhoz intézett levele is olvasható. Az elsőben, mely Brassóban (1499. dec. 24., *Ábel,* 121.) kelt, többek közt egy országos hírű szegedi *monstrumról* tesz említést (4 éves fiú, ki egy hónap alatt akkorát nőtt, mint más ember egy esztendőben, a teste súlya pedig negyvenéves férfi súlyával vetekedett); másik levelében (Brassó, 1500 febr. 25.; *Ábel,* 122.) azt írja, hogy „tedet me vitam agere inter meos concives ceteris Saxonibus barbariores", továbbá, hogy „*gallus* (= syphilis) *apud nos primum incepit sevire atrociter;* cuius vim si T(ua) D(ominatio) evasit, gratulor admodum".

449. *1494. Nagyszebeni gyógyszertárak.* — Koritsánszky Ottó (Gyógysz. Hetilap, 1907. 8. és köv. számai) szerint a nagyszebeni „Fekete sas" gyógyszertár legrégibb patikáink közül való. Alapítási éve ugyan ismeretlen, de biztos adatok szólnak amellett, hogy 1494-ben már fönnállott. A gyógyszertár eredetileg „városi gyógyszertár" volt. A város leltár alapján átadta egy gyógyszerésznek, aki — rendesen — élete végéig úgy vezette azt, mint sajátját. Halála után aztán az özvegynek vagy az örökösöknek

az átvételi leltár alapján kellett a városnak visszaadni s ha netán valahol különbözet merült föl, azt annak rendje és módja szerint kiegyelítették. A városi jegyzőkönyvekben először Johannes nevű gyógyszerésszel találkozunk, aki 1494-ben volt a patika kezelője. Utódja, *Flaschner* Márton, a városi pénztárból évenként 10 forint évi díjat is kapott. A 17. században ez az évi jutalék 40, majd 60 forintra emelkedett. A gyógyszerész, amikor átvette a várostól a gyógyszertárt, *esküt* tett. A többi között arra:

„dass er in seinem Berufe treulich wolle verfahren, alle simplicia zu einer wohlbestellten Officin gehörig zu rechter Zeit kolligieren, mit allem Fleisse exsirrieren und rein erhalten, die Composita nach des herrn stadtphysici deskription recht dispensieren, damit der Doktor nicht betrogen und den kranken mehr Schaden zugefügt würde . . . in summa, dass er sich in Allem nach seinem höchsten Gewissen den armen Patienten und seiner hilfbedürftigen Frommen Tag und nacht ohne Weigerung den armen wie den reichen, allen und jedem Einwohner dieser Stadt und Stuhles verhalten wolle.“

1525-ben Würtembergben lévő Schorndorfból való *Weselin* György városi gyógyszerész 250 forintot kapott a polgármestertől és a tanácstól a patika új felszereléséhez. Az újonnan berendeztt patikát 1531-ben *Barthel Andrásnak* adták át, leltár alapján, melyben a következő gyógyszerek vannak felsorolva:[1]

Species: Sp. benedictae laxativae, Sp. aromatici(!) rosati(!), Sp. dydraganti, dyacalaminti, dyagalangae, dyacimini, dyambra, dya iris Salomonis, dyapapaueris, dyalacca, dyaturbil cum reubarbara, dyatria sandali. — *Pillule:* Pillule Indae, masticinae, de agarico, de storace, de reubarbaro, de sarcacollon, de fumo terrae, hermodactilorum, de quinque generibus, de stomacae, sine quibus esse nolo, taggregatiarum, arabicae, de yerum, cocchiarum, fetidae, cinoglossae, aleophanginarum. — *Trocisci:* Tr. dyamirrae, de carobe, dyarodon, de capparibus. — *Laxativa:* dyaprunis simplex, dyaprunis soluti, electuarium succi rosarum, conseccon. homech, electuarium Indy, dyaphinicon, elescoph. — *Conseruancia:* conseruans lauendulae, anthos, nenufaris, rosarum, violarum, buglossae. — *Sirupi:* Sirupus de fumo terrae, de pomis, de lupulis, violarum, de endiuia et succis, bisantini, de agresta, acetosae simplicis, de liquiricia, de absynthio, miue cidoniorum, rosarum, mirtilli. — *Unguenta:* Unguentum de corticibus castanearum, rubium potabile, stomachale, pro vermibus, pro oculis. — *Olea:* Oleum absynthii, rosarum, camomille, hiliorum albarum(?), anetinum, violarum, vulpinum, Reyri (? *cheiri),* cidoniorum, de capparibus. — *Rotulae:* Rotulae dyambrae, dyadragantum cum balsamo, manus Christi, aromaticae rosarum, dya iris, dyacalaminti, dyagalangae, dyamargarit, dyagridion.

Barthel András utóda valami *Mihály* nevű volt (1550—1561), utána *Fischer Gallus* (1561—1573) és a duisburgi *Balk* Vilmos (1580) következett, ki szintén igen érdekes s az akkori orvosi rendelésre jellemző leltár alapján (egész terjedelmében közölve, u. o. 10. szám) veszi át a patikát. Ebben a leltárban felsorolvák a gyógyszertár eszközei, műszerei és könyvei (vagy tíz darab: Dispensatorium Nicolai, Platearius, Serapis, Joh. Anglicus, Petrus de Bononia sebészete, Avicenna, Mesue, Plinius

[1] A gyógyszerek neveit stb. úgy adom, ahogy Koritsánszky közleményében olvashatók, csak itt-ott javítva ki a feltünőbb írás- és sajtóhibákat. Az egyes gyógyszerek mennyiségi adatait is mellőznöm kellett itten,

Hist. natur. stb.). 1604-ben *Johannes apothecarius,* 1545-ben *Tuzzius* Pál, 1650-ben *Wallkopf* Ernő, 1651—55-ben Kramer *(Cramerius)* Gáspár, 1672-ben *Wette* György bírja a gyógyszertárat, (ezen Wette vagy *Vette* előbb a danzigi királyi gyógyszertárban működött s jeles természetkutató és botanikus hírében állott és mikor 1704-ben meghalt, a gyógyszertár fiának, dr. *Vette* György János orvosnak jutott. V. ö. *W.*, II. 200.). A nagyszebeni gyógyszerészekről l. még *Sigerus*, II. 87.

450. *1494. Gyógyszerészek.* — *Engerhard* (Engelhard) és *Bálint* Valentinus) gyógyszerészek Budán (az utóbbi 1495-ben) cukrászsüteményeket és gyertyát szállítanak II. Ulászló udvara számára. *(W.*, IV. 274., 275. és MOE., II. 77., hol más szerzők után tévesen *Egerhard*-nak írtam az elsőt.)

451. *1494. Gregorius Weger,* alias *Kundtstock de Buda,* natus quidem Viennensis, med. doctor. (Lásd: *Acta Vindob.*, III. 1., 25., 306.)

452. *1495. Pestis.* — *a)* „Vala pedig akkoron nagy halál Magyar országba. Ez-okáért László király *(Budáról)* kiméne az erdőkbe és mind oda vadásza. Onnét méne Szegeddé, Szegedről Tsanáddá. És a' Drává́n által-menvén, Babótsára méne. Onnét a' Somogyságnak általméne, és méne Sabariába, onnét Sopronba, Sopronból Pozsonyba. Annakutánna Pozsonból méne alá Budára, az Octávára". *(Heltai* Gáspár: Magyar Krónika, 1789., 363.) Lásd továbbá *Istvánfi:* Magyarország története 1490—1606., (ford. Vidovich György), 1867., 54. old. és MOE, II. köt.-ben közzétett „Syphilis-endemiák Magyarországon" c. cikkemmel. — *b)* „Quando me guardo intorno da ogni banda, mi trovo obsesso de la *pestilentia,* la qual va bacchando per tutto questo regno". *(Hippolit* esztergomi érsek levele nővéréhez; Esztergom, 1495. szept. 19. *Monum.*, Diplomat, XXXIX. 476.) — *c)* Pestis Brassóban és a Bárcaságban *(Schwandtner,* I. 887.; *Quellen,* IV. 75.) — *d)* Egerben: Item hys diebus germanos domini (Bakócz Tamás egri püspök rokonságát) duxi vbique mecum quia *Agrie pestis erat;* curriferis qui eos portavit(!) per dies XX . . . den. II." („Bujdosás" a pestis elől.) *Kandra:* Adatok az egri egyházm. tört., 1887., II. 425. (a Bakócs-codexből.).

453. *1495. Az első magyar vonatkozású orvosi nyomtatvány.* — Ez évben jelent meg Bécsben a (véleményem szerint) legelső magyar vonatkozású egyleveles *orvosi* nyomtatvány, *Johannes Muntz* würtembergi *magister* munkája: „Tabula minutionum super meridiano Budensi" (a havonkénti érvágások helye és ideje, a budai délkörhöz szabva). A nyomtatvány bővebb ismertetését lásd *Ballagi,* Bp. 57.; itt csak a következő részleteit említem meg: „Coniunctiones et oppositiones luminarium cum dispositione aeris" (időjárási jóslatok az egész évre). „Tempora et dies pro fleubotomia secundum versum cursum lune sub signis zodiaci . . . *Januarius:* Die circumcisionis D(omi)ni mane bona colerico iuvenili preter pedes . . . *Februarius:* Quinta et sexta ferijs post purificationis electa colerico virili preter pectus . . . *Marcius:* Quinta et sexta ferijs ante Gregorij optima colerico virili preter pectus" stb. Bennünket legjobban érdekel a következő nehány részlet, (lásd az alábbi fényképmásolaton): *„Dies pro farmacia electi, secundum medicinas dandas:* Januarij die 1. mane in p(i)llul(is) p(ro) flegmate purg(ando); 9. in electuarijs pro colera purganda; 19. in pocione pro colera purganda. *Februarij* die 6. in electuarijs, pro flegmate purgando . . . *Aprilis* die . . . 29. in electuarijs pro melancolia et colera purgandis. . . *Junii* die 2. pro clisteri" stb. *„Dies electi ad introitum balnei cum ventosis aut sine ventosis pro varijs cor-*

poris iuvamentis: Januarij die 3. pro exicatione; 8. sine ventosis; 12. pro unctione; 17. sine ventosis; 19. pro mollificatione; 22. pro exicatione; 27. sine ventosis; 31. pro exicatione. *Februarij* die 5. pro humectatione; 7. pro unctione; 12. pro temperamento; 14. pro humectatione; 16.(?) pro limpiditate; 26. pro paralisis sanatione" stb. Más két rovatban az egyes hónapok szerencsés és nem szerencsés napjait *(dies fausti* s. fortunati és *dies infausti* s. infortunati, v. ö. MOE., I. 348.) tünteti föl, melyeknek évszázadokon át fontos szerepük volt az érvágás gyakorlati alkalmazásában. Végül még egy kis rovat: „Dies seminandi et plantandi." (mely napokon kell vetni és ültetni?) és jobb felől különféle jóslatok napfogyatkozásról s evvel kapcsolatos éhínségről, nagy esőzésekről, vérontásokról stb. E két utolsó rovat között Magyarország címere, fölötte a kis nyilt koro-

Dies pro farmacia electi scdm medicinas dandas

Dies bonorum aspectuum sm alios fortunati

Dies malorum aspectuum sm alios infortunati

Dies Seminandi et plantandi

Impressum Wienne per Joannem Winterburg.

23. *Joh. Muntz* (Muncz) *érvágó táblájának egy része,* a budai délkörhöz alkalmazva, Magyarország címerével. (1495.)

nával s fehér mezőben négy vörös pólyával. „Impressum Wienne per Joannem Winterburg." A szerzőtől más érvágó naptárak is maradtak, de csak ezt az egyet (az elsőt) szabta a budai délkörhöz, a többit a bécsihez. A kis nyomtatványnak igen szép, ép példánya megvan a gróf Pálffy-család bajmóci levéltárában. Nemrégiben Ranschburg budapesti antiquárius két (nem egészen ép) példányát kínálta megvételre; ezek egyike a székesfővárosi könyvtár birtokába került.

454. *1495. Stubnya.* — Ez évben Korom Bálint, a blatnicai vár és Kisfalu ura, állandó épületet akart emelni Stubnyafürdőn. Majthényi Mihály, a háji uradalom tulajdonosa szintén jogot formált a híres gyógyforrásokhoz s ezért fegyveres jobbágyai által Korom építkezését megakadályozta, a már fennálló épületrészeket pedig lerombolttatta. Ebből egy évtizedig tartó pörlekedés támadt a két hatalmas úr között s a pör folyama alatt aszerint, amint egyik vagy a másik volt előnyben, föl-

váltva fegyveres erőszakkal, elfoglalták Stubnyát, födelet emeltek a források fölé, de csak azért, hogy a másiknak legyen azután mit leromboltatnia. A két szívós, hatalmas ellenfél a királyig appellálta ügyét, melyet azonban II. Ulászló király sem tudott eldönteni. *(Bakó:* Stubnyafürdő. Fürdőirodalmi Könyvtár.)

455. *1495. Honorárium.* — II. Ulászló idejében (s valószínűleg előbb is) az volt a szokás, hogy ha valamelyik udvarnok vagy apród megbetegedett, a király meghagyására néhány forintot utalványoztak nekik az orvosi kezelés és ápolás költségeinek fedezésére.

456. *1496.* (Október.) *Pestis.* — *a)* Erős pestis a Felvidéken és Pest-Budán. A király (II. Ulászló) Budáról Visegrádra menekült a járvány elől. (Lásd: *Iványi* Béla: Bártfa város levéltára, 1910., 485/6.) — *b)* Kassán 1496/7-ben. („Post pestem 1496. et 1497. reedificata est turris superior ad tactum ecclesie una cum clipeis tectalibus“ stb. Ez az okirat PNG szerint 1886-ban a kassai dómban találtatott s ma a Nemz. Múzeumban van.)

457. *1496. Syphilis.* — „Hic Latium atque Italos invasit *(a syphilis),* ab Alpibus extra serpens Germanos *Istricolasque* (vagyis a Duna mellett lakókat) premit. Grassatur mediis iam Thracibus atque Bohemis“ *(Seb. Brant.)* „Eodem tempore, aut fere eodem et in Hispania et Gallia et Italia et Germania et tota fere *Scythia* visum fuisse“ *(Fracastorius),* hol a Scythia szó valószínűleg az összes Németországtól keletre eső országokra, tehát hazánkra is vonatkozik. *(Nékám,* 59. után id.) — Az 1494/5. évi királyi számadáskönyvekben egy szó sincs a syphilisről, ellenben az 1495. évi *pestist* említik. Gyulafi Lestár sem szól semmit magyarországi syphilisjárványról, bár a pestisről ő is megemlékezik. A *gallica lues*-ről csak általánosságban beszél, hogy az Amerikából származott át Európába stb. Azt hiszem, hogy a magyarok a luest eleinte egyszerűen *rühnek* nevezték. Biztos adatom nincs erről, de mellette szól Gyulafi Lestárnak az a megjegyzése, hogy „a mieink *scabies*-nek nevezik“. Így hívták sokfelé a külföldiek is, pl. a németek *(krätze; böse krätze; französische krätze* = rogna franciosa, scabies gallica; *giftige krätze; neapolitanische krätze* = mal de Naples; *spanische krätze* = scabies Hispanica, stb.; v. ö. Höfler, 301.; ellenben *scabies Norvegica* = lepra). A középkorban a *scabies* szó mindenféle olyan általános fertőzést jelentett, mely egyszersmind bőrbeli változásokkal járt, ennélfogva, ha a régi magyar írásokban a „rüh“ szóval találkozunk, mindig a syphilisre is kell gondolnunk. Már Falloppia írja, hogy a lues „mitis est morbus, et *instar scabiei;* sed ad nostrum veniens orbem, ita immitis, ita ferus factus, ut caput, oculos, nasum, palatum, cutem, ossa . . . corrumpat.“ A Ny. Sz. szerint *ragadó rüh* általában a. m. contagium. Szerémi egyáltalán nem említi a luest az ő emlékirataiban, ellenben *Siklóssy* (Középk., 187.) elmond egyetmást (nem mindig megbízható források alapján) a syphilis magyarországi megjelenéséről, többek közt azt is megkockáztatva, hogy a *morbus gallicus* nevezet alatt a 15. században nem a luest, hanem a *húgykövet* értették, tehát hogy ebben a dologban Sudhoff tévedett. Hogy azonban mégis csak a kiváló német tudós oldalán van az igazság, arról lásd Sudhoff vitáját Richterrel (Virchow, Jahresb., 1913. 360. stb.). E helyen és a 370. oldalon bőven ismertetvék Sudhoff fontos kutatásai a lues európai megjelenéséről, szintúgy az 1912. évfolyam 316. oldalán, hol Sudhoff többek közt arra is rámutat, hogy a betegség amerikai eredetét kereskedelmi szempontból is propagálták némelyek, nevezetesen pedig azok a kereskedők, kik a *lignum guaiaci*-t

importálták Európába. Általában azt lehet mondani, hogy a syphilis a 15. század végén nagyon enyhe népepidemia volt,[1] melynek terjesztésében jelentékeny szerepe lehetett annak is, hogy a luetikusokat a városokból kiüzték s ezek az exkommunikált betegek adták tovább a ragályt. *Sticker* is határozott állást foglal a syphilis amerikai eredetével szemben s azt mondja, hogy legalább is a 15. század *egész* második felében ismerték a betegséget. A 15. század végén élt *Jaspor* sem tartotta új betegségnek a syphilist, melyet ő *planta noctis*-nak is nevez. Sticker szerint a skorbut legsúlyosabb alakjait is összetéveszthették a tertiär luesszel. (Lásd még: *Sudhoff:* Italienische Zeitgenossen u. Chronisten über den Ausbruch der Syphilis, 1495—96. Berliner Medizinische Klinik, 1913. Egykorú olaszországi adatok. Nem voltak magyarországi katonák VIII. Károly hadseregében?) A MOE, II. 68. közölt *esztergomi missaléról* l. még *Demkó* 168. és *Haeser* III. 287.; a *disznóhús tilalmazásáról* (MOE, II. 188., Mihály oláh vajda syphilise) pedig Virchow, Jahresb. 1913., 371. (Külföldön is azt tartották, hogy a sertéshús evése terjeszti a luest, kivált, ha a sertésnek valami genitális baja volt.)

458. *1496.* (aug. 2.) *Pestis.* — Aretino Donato, estei Hippolit bíbornokérsek biztosának, jelentése a Magyarország némely vidékén pusztító pestisről. (*Óváry,* I. 192.)

459. *1497. Borivás.* — Hassenstein, a Sodalitas litteraria Danubiana tagja, írja Schlechta Jánosnak, II. Ulászló secretariusának, (kiről lásd Aschbach, II. 428.):

Inter Pannonios versamur, Sslechta, penates;
Si, quae agimus, quaeris? — vivimus *et bibimus.*

(A Sodalitas tagjai gyakran rendeztek összejöveteleket, melyeken a görög *symposionok* példájára tudományos kérdéseken vitatkoztak, míg végre jól megrakott asztalnál és telt pohár mellett űzték el az élet gondjait. V. ö. *Ábel,* 7.)

460. *1497. Ispotály.* — Szt. István király római ispotálya a pálosrendűek vezetése alatt s további sorsa: *Fejér:* Cod., VII. [5.] 47., 48.

461. *1497. Pestis.* — *a) Geréb* László erdélyi püspök írja a szebeni tanácsnak: „Varadinum noviter per Brassovienses *(kereskedők útján)* infectum est... Buda per Viennenses.“ (*Nagyszebeni városi levéltár:* U., III. 157.) — *b)* Pestis *Kassán.* (Lásd az 1496. év alatt.)

462. *1498. Szt. Lázár-ispotály Budán.* — Temesvári Pelbárt „Sermones pomerii“ c. munkájának ez évi kiadásában (ismertetését lásd *Ballagi: Bp.,* 66., 67.) olvasható a következő: „Item in Hungaria civitate Budensi publice factum miraculum fertur. Quod dum quidam bonus vir pauperibus erogaret plurima. Ecce tempore vindemie collecta vinea iterum reperta est plena botris optimis ac si non fuisset ante collecta; que vinea usque modo vocatur *sancti Lazari vinea,* quia *illi hospitali* delegata.“

Ugyanezen a helyen (lejjebb) Ballagi helyreigazítja Weszpréminek (I. 111., 112.) az 1499. évi pécsi misekönyvre és Hess budai nyomdájára vonatkozó tévedését.

[1] A 16. század elején sok obscoen német irat jelent meg, de ezekben egy szó sincsen a nemifertőzésekről. Ellenben 1543-ban Luther már inti a tanuló ifjúságot az infekcióra és óvja őket. (Talán nálunk is csak ebben az időben kezdett jobban terjedni a syphilis, a Németországban megfordult protestáns tanulók révén?) Lásd: *J. Heller:* Kannten die deutschen Studenten an der Wende des 15. Jahrh. die Syphilis u. d. Ansteckungsfähigkeit der Geschlechtskrankheiten? (Berliner klin. Wochenschrift, 1920. 88.)

463. *1498. Terra leprosorum* és *Pons leprosorum* Brassóban, *(Philippi,* 93.). Állítólag már Zsigmond idejében is járták ezek az elnevezések.

A *lepra* a keresztes hadak idejében jutott el Brassó tájékára, hol a blumenaui „Siechhof"-on sok szobával bíró ispotályt emeltek a betegek számára. A magyar királyok a bárcasági lakosoktól fizetett különben is csekély adó felét rendesen a brassói és marienburgi (földvári) ispotálynak adományozták s az ő példájukat a vagyonosabb polgárok is utánozták, szántóföldek stb hagyományozásával gazdagítva az ispotályt. (Bővebben lásd u. o. 94. és köv., hol a brassói kórházak későbbi fejlődése is ecsetelve van.) A lepra megszűntével, mint ezt már Joh. Honterus 1542-ben említi, másnemű betegek és elaggott szegények befogadására szánták.

464. *1498. Ispotály* Eperjesen. Felügyelője *(hospitalarius)* dominus *Martinus.* (*D.*, 159.)

465. *1499. Syphilis.* — *Bakócz* Tamás esztergomi érseknek, ki syphilisben szenved, *Montagnana* Bertalan olasz orvos hánytatókat, hashajtót és guaiacumot rendel, de azonkívül örvendezést, jóbarátokkal való vígadást és minden délután (a 60 éves embernek) egy nyugodt — *coitust!* (*Nékám,* 62.) Ez a Montagnana Bertalan előbb páduai tanár, majd velencei orvos († 1525.), fia volt a hasonnevű híres páduai tanárnak, ki 1460. körül halt meg. Az evacuatiót tartotta a syphilis legjobb kezelése módjának s valószínű, hogy a coitust is csak ezért ajánlotta. Életrajzát l. *Hirsch,* IV. 270. — Hogy az olasz orvosok, szemben a németekkel, mily ügyesek voltak a lues kezelésében, arról l. *Phrisius* nyilatkozatát. (*Nékám,* 64.)

466. *1499. Lakásberendezés és hygiene II. Ulászló korában és később.* — II. Ulászló király öccsének, Zsigmond lengyel hercegnek, budai lakosztályáról (1499—1501.) a következőket írja *Divéky* Adorján (*Száz.*, 48. évf., 1914. 456.): A lakás meglehetősen egyszerű és kicsi; nehány lakószoba a herceg részére, továbbá az úgynevezett „kincstár" *(thesaurum),* melyben az értékesebb ruhák és az ezüstneműek vannak, azután egy-két kamra és a személyzet lakosztályai. A szobák egyszerű deszkapadlóval vannak borítva, melyeknek tisztántartása közben sok söprőt koptatnak el a szolgák. Az ajtózárak és lakatok sem működnek jól, bizonyára rozsdásak voltak, mert minduntalan javítani kell őket. A falak olaszművű szőnyegekkel vannak borítva, hogy a fehérre meszelt falak unalmasságát megtörjék. Egy alkalommal tizenkét olasz szőnyeget vesz a herceg a falak díszítésére. A szobák elég sötétek, mert *az ablakok hártyából vannak készítve* s úgy látszik, nem voltak elég erősek, mivel a szél gyakran tönkretette őket. Sok baj volt a kandallóval is, különösen tél kezdetén, midőn hosszú szünet után először gyujtanak be; a nyilt tűz füstöt, kellemetlen szagot árasztott. Nosza, küldenek egy szolgát, aki „in appoteka" füstölő és illatosító szert vesz. De máskor is igénybe veszik a füstölést, így például, mikor hosszabb útról viszszatérve nagyon dohosnak találják a szobát, vagy midőn a herceg betegségéből fölépül.[1] A herceg különben is nagyon szereti az illatos dolgokat: rózsanyíláskor piros rózsákból font koszorút vesz gyakorta (talán renaissance-módra a homlokán viselte?), a nyéki királyi kertből is gyakran hoznak neki rózsákat, melyeket vánkosára tüzet, hogy rózsaillat élvezése köz-

[1] II. Lajos király is (1525.) illatos szerekkel füstölteti a szobáit: „Eodem die ad manus Laurencii rutheni Regie Maiestatis pro emendo *truciso* [Fraknói kérdőjelet tesz utána; nem más, mint *truciscus,* a mai *trochiscus*] ad fumigandas domus sue Maiestatis dedi d. XVI." (M. T. T., XII. 92.) V. ö. *Páriz: Pax,* 268.: „Vannak a gazdagabbak számára ezen ususra *(a pestis elleni szobafüstölésre)* a patikában igen jó szag tévő *trocischusok,* pésma pogátsák s egyebek." *[M. K. Gy.]*

ben szenderedjen el. Nem hiányzik az ibolyakoszorú sem.[1] A tüzifa beszerzéséről a királyi udvar sáfárának kellett gondoskodnia, de megtörtént, hogy a hercegnek Tolnáról való visszajövetelekor a királyi sáfár „nolebat dare", azért Zsigmond herceg maga kénytelen fát venni és hálószobájába befüttetni, mert a hideg októberi éjszakán ugyancsak fázott volna. A vastagfalu kőépület ott fönt a szellős budai várban bizony hűvös volt és megtörtént, hogy a herceg szeptember huszadikán tüzet rakat a kandallóban. A herceg hálószobájának ágya atlasztakaróval van borítva, a vánkos szintén atlaszból készült s a nyári hónapokban élővirágokkal van borítva. Az ágy fölött a herceg kedvenc fegyvereit látjuk, többi közt kardját és alabárdját, melyek azonban inkább csak díszül szolgálnak, mint használati tárgyul, mert a herceg nem vadászik, nem vesz részt vitézi tornákban. A szoba felszerelései közt találunk fémtükröt, melyet időnként ki kell fényesíteni, mert elhomályosodik, ott látunk valami *fogtisztító eszközt* tiszta aranyból (*„instrumentum ad dentes purgandos... de auro puro..."*), melynek javítása 2 forintba és 60 dénárba került. A mosakodáshoz szükséges víz hozatalára vörösréz amfora szolgál. Az asztalon könyveket és íróeszközöket látunk, továbbá naptárt *(indicium anni)*, mely csillagjóslásokat is tartalmaz és bölcs tanácsokat ad az év hónapjaira és napjaira, mikor kell *„oleum purgativum"*-ot bevenni, vért ereszteni s egyéb egészségügyi intézkedéseket tenni. Tinta, papiros, pergamen és pecsételéshez szükséges viasz található ott. Mindemez eszközök az „appoteká"-ból kerültek ide, ahova elég gyakran térnek be a herceg udvarából „pro pulveribus et gallis et gumi ad inchaustum", „pro pergameno", „pro papiro necessario", „pro cinobrio", „pro cera rubra". Ha nagyobb mennyiségű papirost vesznek, azt a thezaurumba teszik. A szoba felszerelése közt sakktáblát is találunk, mert a herceg, különösen a hosszú téli estéken gyakran üti el az időt sakkjátékkal, s hogy igen sokat használták, bizonyítja annak gyakori javítása, melyet az aranyműves végez el. A sakk értékes voltát bizonyítja az, hogy a figurák gyönggyel vannak díszítve. A herceg szereti az állatokat, van egy kedvenc szarkája, melyet szobájában kalitkába zárva tart és keményre főtt tojással etet, néha azonban valami állati szívvel kedveskedik neki, melyet a budai zsidóknál vett. Az *étkezéshez* részint ezüst, részint aranyozott edényeket használnak, de látunk már kristályserlegeket és üvegpoharakat is, még pedig a herceg részére kisebbet, a vendégek számára pedig nagyobbakat tesznek az asztalra. A vizet és a bort a herceg asztalára aranyozott kancsóban hozzák; a személyzet részére már csak fém- és fakancsók szolgálnak. Ilyeneket használnak a konyhában a mosáshoz és a súroláshoz. A vizet a Szt. János-kolostor ciszternájából hozzák s onnan viszik a jeget dézsákban a bor hűtésére. Közönséges használatra fakancsókat alkalmaznak, ebben hozzák a vizet akkor is, midőn a helyiségeket felsúrolják. Az udvari személyzet fekvőhelye a szalmazsák. A sötétség beálltával gyertyát gyujtanak, de sokszor fennakadnak vele, mert a királyi sáfár nem adott nekik s a herceg a magáéból ad néhány dénárt e célra.

Hogy a herceg ablakai *hártyából* voltak készítve, azon nincs mit csodálkoznunk, mert akkoriban még aránylag drága volt az *ablaküveg*. Az egri püspök lakásán még 1520-ban is vászonból és papirosból voltak az

[1] Lehet, hogy mindebben a pestistől való félelemnek is szerepe volt. Az illatos anyagokat mindig úgy tekintették, mint leghatásosabb óvószereit a pestisnek. *(M. K. Gy.)*

ablakok. Egészen kivételes dolog, hogy Pozsonyban már 1434-ben üvegablakokkal szerelik fel a *hóhér* lakását. Mátyás király idejében Vácott már lehetett ablaküveget kapni; Selmecbányán 1514-ben üveges bolt is volt 1100 drb ablaküveggel a raktáron,[1] ellenben Szarvaskő várában 1493—1495-ben vászonablakokkal találkozunk. Az üveg csak a 16. század második felében szorítja ki teljesen a papír- és vászonablakokat. Az ólom közé foglalt apró üvegtáblákat hatszögletűre vagy karikára metszették s az előbbieket *tányérnak* neveztek. Czobor Erzsébet 1618-ban a tokaji kastély számára 1400 „üvegtányért" rendel meg Márton kassai üvegesnél s 28 forintot fizet érte. A szobák padlója közönséges vagy mázas téglával volt kirakva; seprővel tisztogatták, de olykor más is kellett hozzá: így péld. II. Lajos király számadáskönyveiben olvassuk, hogy valami port (kőport?) vesznek őfelsége szobáinak tisztogatására. A *kályhák* Mátyás király idejében kezdik az azelőtt dívó óriási kandallókat kiszorítani. Kezdetben téglából rakott, festett búbos kemencéket alkalmaztak, (pedig a német módra készült mázas kályhákat 1449-ben már gyártották Pozsonyban). A kályhát rendesen a szoba sarkában helyezték el; kivülről fülők, négyszögletesek vagy gömbölyűek voltak; néha ülőpad vette körül őket, esetleg vízmelegítő rézüst is volt beleépítve. Előkelő urak drága *szőnyegekkel* s *kárpitokkal* rakták meg („felöltöztették") a szoba falát; Bethlen István fejedelem igen találóan *„házöltözék"*-nek nevezi ezeket végrendeletében. Ez a szokás az egész országban nagyon el volt terjedve, s a 17. században majd minden vagyonosabb család leányainak hozományaiban szerepelnek. Bethlen Gábor velencei kárpitokat vonatott fejedelmi lakának falaira s végrendeletében négy *házöltözetet* hagy testvérének, Bethlen Istvánnak.

467. *1499.* Magister Johannes *Stubenrauch* (nobilis Cremniciensis), a bécsi egyetem orvosi karának scolarisa stb. *(Acta Vindob.,* III. 58. és *Schrauf* 505, a névmutatóban.)

468. *1499. Fürdősök Sopronban.* — Sopronban már a 14. században három fürdősmesterről történik említés. Kisebb műtéteket (érvágást, foghúzást) is végeztek. Áraikat a városi tanács szabályozta; (1633-ban egy kádfürdő ára fejborotválással s érvágással 12 ungarisch, gőzfürdő 4 ung., érvágás 1 ung.; borravaló tetszés szerint.) — 1594-ben *Waltin* soproni fürdős egy férfi törött lábát állítólag rosszul forrasztja össze s a beteg meghalván, özvegye pört indít, de a fürdőst fölmentik, mert a bírák ítélete szerint nem követett el műhibát *(Winkler,* 10., 51., 55.).

469. *1499. Kristóf gyógyszerész* Körmöcbányán *(D.,* 150.) 1505-ben a városi tanács tagja.

470. *(15. század.) Christophorus Gallus,* olasz születésű magyarországi orvos Mátyás király idejében. Janus Pannoniusnak róla írt epitaphiumát közli *W.,* IV. 45.

471. *(15. század.) Mátyás király idejében élt* jelesebb orvosaink felsorolvák *Tubero* emlékirataiban (Schwandtner-féle kiadás, 115., I. 3.).

472. *(15. század.) Kézirat.* — A kalocsai érseki könyvtárban (*Ms.,* 75.) van egy német kézirat a 15. század második feléből, mely a milanói hírneves sebésznek, *Lanfranconak,* chirurgiáját, továbbá *Guy de Chauliac* ú. n. kis sebészetét és kisebb sebészi fragmentumokat (talán még 13. századbeli eredettel) tartalmaz sebekről, fekélyekről, gennyedésekről, rákról. A kéziratot részletesebben ismerteti és a német szövegét is adja *Sudhoff:* Beitr. z. Gesch. d. Chirurgie in Mittelalter (Lipcse, 1918.), II. rész, 467., 474., 495.).

473. *(15. század.) Kézirat.* — Varjú Elemér a gyulafehérvári Batthiány-könyvtárban találta a következő, legalább tíz különböző kéz által írt, a 15. század első feléből való orvosi kéziratot: *Liber medicinalis conti-*

[1] Ez adatot és a következőket b. *Radvánszky* Bélának „Lakás és bútorzat a 16. és 17. században" c. munkájából idézem, elhagyva a forrásutalásokat.

nens inter alia collectionem praescriptionum medicinalium. — Accedit Guillelmi de Nargnana (?) (kétségkívül *Varignana* akar lenni) *practica.* Varjú E. (A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, 1809., 203.) szerint hihetőleg a Szepességben készült. A híres bolognai Varignana orvoscsaládról l. *Hirsch,* VI., 71., *Lindenius Renovatus* (1686.) 385. és ezen Adattárban 1300. évszám alatt.

474. *(15. század.) Kézirat.* — A Nemzeti Múzeumban *(Cod. lat. med. aevi 342.)* van egy 311 oldalas kézirat a 15. század végéről, melyben recipék vannak a pestis ellen, valószínűleg német receptgyüjteményekből másolva (v. ö. Arch., XVII. 1925., 363. *Sudhoff).*

475. *(15. század.) Kézirat. — Abulquasim* (Albucasis): Cyrurgia, cum formis instrumentorum. A 14. századból való hártyakódex (valószínűleg Corvina), sok bonctani rajzzal, továbbá egy műtét rajzával stb. Ismerteti Csontosi János: M. Könyvszemle, II. 188. (U. i. 204., 205. még néhány valószínű Corvinát említ Cs., orvosi érdekű tartalommal, péld. Simon Januensis 13. sz.-beli genovai orvos munkáit.)

476. *(15. század.) Vízbemártás.* — A MOE. I. 208. old. azt írtam, hogy hazai forrásokban még nem akadtam annak a nyomára, hogy a paráználkodó nők stb. *vízbemártása* („accabussare") zsákban vagy ketrecben nálunk is szokásban volt-e, ha sejtettem is. Most azt olvasom, hogy a szabad személyeknek ezt a büntetését a középkori Pozsonyban a hóhér, illetőleg ennek segédei végezték, az illetőket a Dunába mártották s e műveletet *überschwemmen*-nek nevezték. *(Ortvay,* II. [2.] 49.)

477. *(15. század.) Mérgezések.* — Galeotti csodáló magasztalásban részesíti *Mátyás királyt* azért, mert a *méregkeverésre* irányuló politikai tanácsokat visszautasította s büszkén vallotta, hogy „mi itt fegyverrel verekszünk, nem méreggel." Az ilyesmit bizonyára megmosolyogták például Velencében, hol a bérgyilkosoknak szóló megbízásokat abban az időben megszokott államügyekként kezelték, sőt írásba foglalták. Abban a párbeszédben, melyet Carbo Lajos írt Mátyás király dicséretére, Ernest Zsigmond pécsi püspök többek közt azt mondja Carbonak: „Méltán lobbant haragra királyunk a ti olaszaitokra, kiknél ama hazánkfiai (a pártütő püspököket érti) ily aljas elveket sajátítottak el s alig volt visszatartható attól, hogy törvényes rendeletben ki ne mondja, hogy a magyaroknak tudományos kiképzésük végett többé ne legyen szabad Olaszországba menniök." *(Berzeviczy:* 413.)

478. *(15. század.) Syphilis.* — Arról, hogy mikor jelent meg a bujakór hazánkban, több helyen értekezik *Weszprémi* az ő jeles munkájában. Lásd: *W.,* III. 408., 477.; IV. 404.

479. *(15. század.) Erhard, pozsonyi orvos,* a királyné orvosa („der Kunigin Arzt"), *V.,* 18.

480. *(15. század.) Ispotálymester (hospitalensis, spittel-meyster),* mint Bártfa városának tisztviselője. Lásd: *Fejérpataky,* 509., 510., 520., 540., 570., 590., 596. (1440-ben az ispotálymester kap 600 dénárt, 1441-ben fizetése fejében 1000 dénárt, 1442-ben 3 és fél arany forintot, 1444-ben májustól decemberig 7 forintot stb.)

481. *(15. század.) Fürdők.* — A Kassa városa közelében fekvő *alsókékedi* fürdőt már a 15. század közepén ismerték, sőt a hagyomány szerint Mátyás király is gyakran fürdött e forrás langyos vizében, melynek kékes színe adta — állítólag — a helység nevét. *(Abaúj,* 361.)

482. *(15. század.) Pálosok.* — Hogy a szentlőrinci pálosok Mátyás király korában vagy azután gyógyítással is foglalkoztak, bizonyítja a Casanate-könyvtárban levő korvina bejegyzése az egyik orvosi recipe után: „Premissa omnia sunt probata per heremitas sancti Pauli." (V. ö. *M. Könyvszemle,* 1904., 460.)

483. *(15. század.) Hársoló.* — A bécsi nemzeti könyvtár egyik Plinius-kódexében, mely Vitéz János által lett emendálva, a *graeculus magister* kifejezés a magyar *„harsolo"* (hársoló) szóval van fordítva, mely talán a *masseurnek, fürdősnek* felel meg. További adataim erre vonatkozólag nincsenek. (V. ö. *Magyar Könyvszemle,* 1878., 56. és *Nyr.,* VII. 126.)

484. *(15. század.) Betegápolás. Szesztrák* vagy *beginák.* — Ezek olyan jámbor nők voltak, kik bár nem tettek szerzetesi fogadalmat, mégis külön helyeken, kisebb házakban, ú. n. begina- vagy begena-udvarokban laktak (ilyenek még ma is vannak Belgiumban) s betegápolással vagy hasznos kézi munkával tartották fenn magukat. Legendagyüjteményeinkben stb. gyakran előfordul a nevük, melyet alapítójuk, Lambert le Bèghe lüttichi hitszónok (1180) tiszteletére kaptak. Nem tévesztendők össze az apácákkal *(moniales)* vagy „berekesztött apáca-szerzetek"-kel (ahogy az Érdy-kódex nevezi ezeket), mert a szesztrák csak „némely hitvány házacskában szoktak vala élni" (Cornides-kódex). Már a 15. sz. elejéről való Schlägli szójegyzék különbséget tesz a *szesztra* és az *apáca* közt. A betegápolással foglalkozó Margitszigeti szesztrák sem az ottani klastromban, hanem azon *kívül* laktak (v. ö. MNy., V. 1909., 80.) Behatóbban foglalkoznak velük: *Hallmann,* Gesch. u. Urspr. d. belgischen Beghinen (Berlin, 1843.); *Mosheim:* De beghardis et beguinabus; *Brunner* Konrád: Über Medizin u. Krankenpflege im Mittelalter in schweizerischen Landen (Zürich, 1922); *Meffert:* Caritas u. Krankenwesen bis z. Ausg. d. Mittelalters, 1927. (ism. OH., 1928., 899.)

485. *(15. század.) Gyógyszerészek.* — Hogy ebben a században (különösen a Felvidéken) több rendes gyógyszertárunk volt, azt nem egy adat bizonyítja. Így szó van 1442-ben *János* bártfai gyógyszerészről, 1483-ban *Bertalan* és 1487-ben *János* kassai gyógyszerészről. Körmöcbányán 1499-ben és 1505-ben *Kristóf* gyógyszerész a városi tanács tagja. *(Csippék:* Gyógyszerészi Közlöny 1898., 328.)

486. *(15. század.) Gyógyszerküldés Olaszországból.* — Ferrarából rebarbarát, mannát s más gyógyszereket küldenek ajándékba Mátyás király felesége, Beatrix számára. *(Száz.,* 1868., 248.)

487. *(15. század.) Sebészi műszerek nevei.* — *Verő vas:* phlebotom, (v. ö. a német kifejezéssel: Ader *schlagen):* Finály: Beszterceі szószedet (a 15. sz. végéről), 44. — Újabbkori adatok, melyeknek azonban régi vonatkozásuk van: *peszterge* (=kusztora; NySz.); *csaptű* (háromélű tű), Rácz Borb., 363.; *butahegyű kés* (u. o. 362.); *ispót* (spatula): *Liszt* N.: Szemelvények stb. (kny.) 14.; *borosta* (scopula setacea) u. o.; a legbőségesebb nomenklatura azonban *Misk.*-nál (361.) található, ki a sebészek szelencéjéről és annak tartalmáról a következőket írja: „A chyrurgusnak az ő praxisához kívántatik, hogy légyen egy alkalmatos *szelentzéje,* melly-is illendő instrumentumokkal légyen tellyes, úgymint: *olló, tetem-szedő, spótt, lékmérő, toló-vas, általhúzó tű, akasztaló tséve,* külömbkülömb-féle *akasztaló tű*[1], borotva, lantzéta vagy érvágó vas, kis reszelő, flastrommal és *unguen-*

[1] Az *akasztalásról* (vagyis a sebészi varrat készítéséről) részletesebben beszél *Misk.,* u. o. 144. és köv.

tum-mal, ruha-tépésekkel s vérállító szerszámmal légyen elkészítve. Másodszor: szükséges *trepanum, elevatorium, separatorium,* hegyes fogó és reszelő, melyek a törött kaponyához szükségesek. Harmadszor: nyelvemelő s szájhoz való *sráff,* fetskendő, torokhoz való *drót,* kalánotska, a leesett nyak-tsapnak fel-emelésére (v. ö. MOE, II. 288. „Csap-ereszkedés"), külömbkülömb-féle fogvonók, *pelikán* és *ketskeláb,* fogó és likasztó, a nyakon való setaceumhoz hosszú sinór-húzó tű, fetskendő és tsévek a megsebesedett mellhez, hasonlóképpen a megrekedett sebhez; *golóbits-húzó* az asszony méhéhez és vég-bélhez való *sráfok,* kiket *tükörnek-is* hívnak; nagy és kitsiny lapos fogó, külömb-féle hús metsző kések, *tsontfűrész* két lapos vassal, különb-féle sütő vasak, melyek rész-szerént a tagnak elmetszéséhez s a vér állításhoz és egyebekre-is szükségesek. Negyedszer: fitzamodásokhoz vagy tsont-törésekhez való sráffos instrumentum, sindelből készített külömb-külömbféle deszkátskák, pléh vagy papirosból készítettek, hogy azzal a meg-törött tsontot bé-köthessék, és *ládátska,* mellyben a törött láb-szár tétessék, karhoz való sindel, vánkosok, fáslik és egyéb ezekhez hasonlók."

488. *(15. század.) Mátyás király amulettjei.* — Idősebb korában Mátyás király is viselt (ékszerek alakjában) amuletteket, mikor már gyakran különféle babonái szabják meg egy-egy lépésének idejét és irányát. Maga II. Pál pápa is küldött neki ilyeneket. (V. ö. *Száz.*, 1883., 662.) Az ő korában némely európai udvarnál az volt a szokás, hogy az ékszerekbe foglalt kígyónyelvet a mérgezés óvószerének tekintették s étkezéskor az asztalra helyezték. Mátyás azonban — Galeotti szerint — nem követte ezt a példát, mert meg volt győződve, hogy az igazságos fejedelemnek nincs mit félnie alattvalói mérgétől és fegyverétől.

489. *(15. század.) Kézirat.* — *Recipe-gyüjtemény* e század első feléből, az egri liceum könyvtárában. Többek közt kemény fekély elleni recipék, manofica-rajzával. (*Mayer,* II. 17. a jegyzetben.)

490. *(15. század.)* A *himlő* mint juhbetegség (variola ovina). Adat a 15. század második feléből: MOE., II. 298. (Ugyanitt a himlő különféle nemeiről és a *himlővásárlásról.*)

491. *(15. század.) Lakáshygiene.* — *Galeotto:* „De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthie regis" c. munkája 30. fejezetében kárhoztatja, hogy a magyarok, ellentétben az olaszokkal, télen át fűtött szobában alszanak, mert a meleg szoba sűrű gőze ránehezedik az agyvelőre s fejfájást okoz. (V. ö. *Bruckner.*)

492. *(15. század.) A magyarok étkezése Mátyás király korában. Sáfrány használata.* — Mi magyarok igen régi idők óta használjuk a sáfrányt, úgyis mint fűszert, úgyis mint festőszert. Mátyás király udvari szakácsai (kik majdnem mind a somogymegyei Szakácsi községből valók voltak, mert úgy látszik, hogy ott termettek a legjobb specialisták ebben a szakmában; v. ö. *Csánki* Dezső: Századok, 1883., 541., hol igen részletesen van tárgyalva Mátyás király konyhája), oly bőven bántak ezzel a fűszerrel, hogy Galeotto följegyzései *(De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis,* XXII. fejezet) szerint a nagy király asztalának vendégei lépten-nyomon ki voltak téve annak a veszedelemnek, hogy ruhájukat, ujjaikat sárgára festik a sáfrányos levesekkel és mártásokkal. A bepiszkolódás veszélyét csak növelte, hogy akkoriban még a mi eleink apróbb négyszögű asztalok mellett ebédeltek és közös tálból ettek, villa nélkül, melyet talán nem is ismertek. A kivett húsdarabokat is ujjaikkal

tették a szájukba s a sáfrányos lé sárgára festette a körmüket és ujjaikat. Mátyás királynak feltünő érdeméül rójja fel a hízelgő olasz, hogy evés közben sohasem piszkolta be a ruháját. Beatrix királyné mindent elkövetett, hogy a *villa* használatát meghonosítsa hazánkban és egyik fennmaradt levelében modenai aranyozott villákat és késeket kért Eleonóra olasz hercegnőtől. Azt hiszem, hogy maga Beatrix is terjesztette nálunk a sáfrány használatát, mert Olaszországban, a sárgára festett metéltek, laskák és rizottók hazájában, ma is mindennapos fűszer az.

Azt is följegyezték, hogy ebben az időben minden egyes ételhez külön lé készült a magyar konyhán; más lében főzték a kacsát, ludat, kappant, fácánt, foglyot stb. A szárnyasokon kívül a marha, bárány, kecske, sertés, vaddisznó és a *halak* is nagy mennyiségben kerültek az asztalra. (Hazánkban igen sok és jól gondozott halastavak voltak s azon kívül például a Tiszában is annyi volt a hal, hogy egykorú szójárás szerint e folyónak kétharmad része víz, egyharmada pedig hal volt.) A *hagymát* is igen szerették őseink és Mátyás király is, ki egy ízben az Eleonóra hercegnő által küldött olaszországi hagymáért, pármai sajtokért, oliváért valóságos elragadtatással mond köszönetet *(Monum.*, IV. oszt., III. 245.; *Bruckner*, 65. és köv.) A borsot is többnyire az olaszoktól kaptuk, Horvátországon át. Zalamegyében az olasz vagy horvát házalót, aki boltját a hátán hordja, még manapság is *borsosnak* nevezik, ámbár ma már nem is árulnak borsot. (Nyr., XVII. 144.)

Az erős sáfrányfogyasztással függ össze, hogy Magyarország északi részeiben, különösen pedig Nyitra- és Turócmegye lapályos helyein, még a 18. században is nagyban űzték a sáfránytermelést s kiváltképpen a trencséni sáfránynak igen jó híre volt. Megtörtént, hogy a trencsénmegyei luteránus papok, kik a bécsi békéig (1606) a nyitrai püspök fennhatósága alá tartoztak s neki adóztak, egy ízben pénz helyett trencséni sáfrányt szolgáltattak be adó fejében. Mi még a 18. század végén is inkább hazai, mint külföldi sáfrányt fogyasztottunk. Ezt bizonyítja Mátyus Istvánnak egyik megjegyzése 1789-ből, ki azt mondja, hogy „Mi (erdélyiek) inkább magyarországi, a turóc- és liptómegyei tótoktól vett sáfránnyal élünk, akik ezt köztünk, házanként hordozzák s leginkább ditsérik a bajnótzit s majd két-árán is adják. Már itt Erdélyben is néhány gondosabb úri asszonyok annyira vitték a sáfránymivet a magok kerteikben, hogy idegen sáfrányra ritkán szorúlnak. Sokan sáfrány helyett calendula (a miéink Filémilének hívják) virágjaival is élnek,[1] nem megvetendő gazdasággal; a melly is nem csak megsárgítja, hanem jószagúvá és kedves ízűvé is teszi az ő ételeiket.“ *Csaplovics* szerint a nyitramegyei tótok még 1818-ban is erősen kultiválták a sáfrányt és bejárták vele az egész országot, mindenféle egyéb portékát (szalagokat, vászonfélét, varrótűt stb.) is árulva, többek közt szerecsendiót is, mert hajdanában a mi sörivóink ezzel fűszerezték az italukat. Vándorlásuk nem volt a legkellemesebb vállalkozás, mert a hátukon és az oldalukon egy-egy nagy faládában vitték a holmit, azonkívül egy hitvány gebe is bandukolt mellettük s ez további négy ládát, zabot és élelmiszereket, sőt néha a gazdáját is cipelte a hátán.[2]

A sáfrányos tótok vagy *safranyikok* napja akkor alkonyodott le végleg, mikor a hazánkban dúló nagy járványok (pestis, kolera) alkalmával hatóságilag tiltották el őket a sáfránnyal való kereskedéstől, hogy szét ne hurcolják a fertőzetet. Nem kell őket nagyon sajnálni, mert utóbb már mindenféleképpen hamisították a maguktermelte sáfrányt, többek közt finomra vagdalt húsrostokkal is. A sáfrány hamisítása különben ősi eredetű. A *budai jogkönyv* tanusága szerint a budai piacokon már a 13—14. században is szigorúan ellenőrizték a sáfrány mineműségét. A hamisítások-

[1] Ma is gyakran hamisítják vele az igazi sáfrányt.
[2] V. ö. *Heinbucher:* Pannoniens Bewohner. Bécs, 1820. (72. old.)

nak megvolt a maga értelme: a jóféle sáfránynak nagy ára volt, mert hiszen tudjuk, hogy nem más az, mint a Crocus sativus bibeszálainak tömege s már nehány grammnyi sáfrány összehozásához sok virág szükséges. „Derága, mint a jaóféle sáfrány" — mondják ma is a Mátra alján. (*Csefkó*, 32.; a safranyikokról lásd még u. i. 30., 31. és Ethnogr., XIII. 300., továbbá Néprajzi Értesítő, XI. 226—242.)

Magyarország *közélelmezési viszonyairól* (különösen a 15—16. században) lásd még *Salamon*, III. 198—211., hol a húsfogyasztásról (marha- és disznóhús, halak, szárnyasok), zöldségekről, kenyérről, borról, fűszerekről részletesebben van szó.

493. *(15. század.) A pozsonyi bordélyházról.* — Pozsonyban a *frauenwirtin (frauenmeisterin)* vezette a városi bordélyházat, bizonyos heti bér fejében, mely a hóhér járandósága volt. Néha férfi volt a bérlő (1451.) Valószínű, hogy a bordélyház a hóhér közvetlen felügyelete alatt állott, úgy mint Németországban. A nagyhéten a leányok visszavonulva ájtatoskodtak s nem fogadtak vendéget. Az üzlet nem virágzott egyformán; míg 1448-ban a bordély heti bére 80 dénár, 1451-ben 85 dénár, addig 1454-ben csak 60 dénárt fizetett a gazdasszony. Bérlő sem akadt mindig s ilyenkor a leányok *(sorores)* maguk fizették a bért. 1493. után a gazdasszonynak nyoma vész, de egyúttal a bordélyház bevételeinek is; a lupanar mindazáltal a város birtokában volt továbbra is („*weissenburg*" név alatt) s egészen a 16. század közepéig jókarban tartották, de ekkor már egészen ingyen engedték át a kéjnőknek. Valószínű, hogy ezek a 17. században már szétszórva laktak. A bordélyház fenntartási költségei mindenesetre messze túlhaladták annak jövedelmezőségét. A szomszédságtól és a külvilágtól sövénykerítés zárta el a bordélyt, melyet azonban folyton javítani kellett, mert a kiváncsi publikum minduntalan rongálta, elhordta. Az árnyékszék is rőzséből készült. Alig akadunk nyilvános épületre, melynek annyira gondját viselte volna a tanács, mint éppen a „szüzek tanyájá"-nak. 1536. körül két kis szobával bővítették. A leányok külön szobákban laktak, elég kényelmesen, mert még külön társalgó is volt, igaz, hogy az ablakok csak papirossal voltak befödve (1415.). [*Vámossy*, 89—97.]

494. *(15. század.) Hadi sebészet.* — Bonfini (VII.) említi, hogy Mátyás király, mikor táborba szállt, katonáival együtt élt, szenvedett és mulatott, sőt ha egyik vagy másik sebet kapott, szükség esetén *ápolta* is.

495. *(15. század.) Megrontás.* — Mátyás királyról ismeretes, hogy külföldön jártában egy Borbála nevű boroszlói szép polgárleánnyal viszonyt kezdett, melynek következménye Korvin János herceg születése volt. Ezt a Borbálát később Mátyás Budára hozatta, mi nagy mértékben fölkeltette Beatrix királyné féltékenységét, mert elhitették vele, hogy meddőségét a boroszlói vetélytárs okozta *rontás* útján. A királyné bűbájossággal, boszorkánysággal vádolta s pört indított ellene. (Ugyanaz az eset, mint a Bethlen Gáboré 1621-ben, a feleségét állítólag megrontó Bánffynéval és Jósikánéval!)

496. *(15. század.) Gyógyszerek behozatala Bécsből.* Lásd *Schwarz: Gesch.*, 160. (*Kováts* F.: Nyugatmagyarország áruforgalma a 15. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján, 1902. c. értekezése után.)

497. *(15. század.) Gyógyszernevek. Bécsi taxák.* — A 15. századi bécsi taxákban előforduló (s az egész középkoron át használt) latin és görögös gyógyszernevek lajstroma, a compositumok (*diacatholicon, diacodion, diagalanga, diagridium* vagy *diacredium, diamargariton, diaprunis, empl. diaquilon* (diachilon) sine gumis és cum gumis, *diasatirion, ungu. apostolo-*

rum stb.) alkotórészei és készítésük módja stb. jó összeállításban megtalálható: *Schwarz: Gesch.,* 187—245. Ugyanitt a 249. és köv. old. a 15. századi bécsi taxákba felvett gyógyszerek árai, melyek nálunk is irányadók voltak.

498. *1500. Fürdő Besztercebányán.* — Ez a fürdő a csáktornyai Ernusztcsalád besztercebányai házához tartozott s avval a kiváltsággal bírt, hogy senkinek sem volt szabad a városban más fürdőt építtetni s fenntartani. Az 1500. évi nagy tűzvész teljesen elpusztította s ekkor a városi tanács azzal a kérelemmel fordult *Ernuszt* Zsigmond pécsi püspökhöz, hogy ajándékozza a fürdőjogot a városnak, mit ő meg is tett. *Königsberger* Mihály, gazdag besztercebányai polgár, ekkor azonnal fölépíttette (maga költségén) az új fürdőt, melyet aztán a városnak engedett át, feltételül szabva, hogy a város a fürdőt évi 12 frt bérért egy sebésznek adja ki, aki köteles lesz minden évnegyedben a szegényeknek egy ingyenfürdőt *(seelenbad)* adni; azonfelül kötelezte a várost is, hogy a bérösszegen az épületet jókarban tartsa. Königsberger még végrendeletében is gondoskodott a szegénység fürdőzéséről, midőn 50 frtot hagyományozott arra a célra, hogy a szegényeknek e pénzből a fürdőben sört és kenyeret adjanak, ami — a végrendelet szavai szerint — itt szokás volt. 1605-ben a nagy tűzvészben ez a fürdő is leégett. 1607-ben azonban már újra készen állott a közönség szolgálatára. Mintegy száz év mulva újra kellene itt építeni, mert — amint az ott lakó chirurgus panaszolja — az egész épület düledezik s teljesen át van ázva, olyannyira, hogy gyógyszerei is mind elromlanak. A helyszínre kiküldött bizottság valóban ilyennek találja a házat s annak helyreállítási költségeit mintegy 600 forintra teszi. Erre azonban a város nem volt hajlandó s inkább el akarta a házat adni. Az eladás ekkor — úgy látszik — meg is történt, mert a fürdőről, mint városi tulajdonról, többé nincsen szó, sőt az 1761-i tűzvészben elpusztult városi ingatlanok között már elő sem fordul. Különben is változást hozott III. Károlynak a besztercebányai és körmöci fürdősöknek adott céhlevele, mely szerint most már két-két fürdőt szabad nekik fentartani. A régi városi fürdő megszüntetése után épült a két fürdő a városon kívül, amelyhez az itteni ásványvizet használták. Az egyik a jezsuitakert tőszomszédságában, a maiglan is létező Styavnicska-fürdő, a másik az Árpád-tér felett lévő Czehentner-fürdő (*Jurkovich után,* hol a forrásutalások is megtalálhatók. V. ö. *Ipolyi: Beszt.,* 71.)

499. *1500. Xenodochium.* — Stibor György, Erdély hercege (?), xenodochiumot alapít Beckón, Trencsénmegyében. (Így mondja Linzb. Eg. 22.)

500. *1500. Fogkefe?* — „Instrumentum ad dentes purgandos domini principis (Zsigmond lengyel herceg) *de auro puro.*" L. *Divéky,* 41. — Ebben a munkában igen sok becses mívelődéstörténelmi adatra akadunk az 1500—1502. és 1505. évekből, melyek orvostörténeti szempontból is érdekesek, de itt helyszűke miatt nem közölhetők. Átnézendők az igen pontos tárgymutató következő címszavai: *borbély, cukor, felcser, fürdő* (fürdős), *füstölőszer* (suffumigium, a szobák kifüstölésére), *gyógyszertár, kórház* (a budai kórházak: szt. Gellért-, szt. Lázár-, szt. Lélek-kórház, mely a felhévízi johannitáké, szt. Miklós-kórház Pesten stb.), *meleg fürdő, orvos, vérbajos betegek* (franczus, francze).

501. *1501. és köv. Besztercebányai orvosok.* — Már 1501-ben nyoma van annak, hogy Besztercebánya lakossága nem volt orvos nélkül. A városi számadások ugyanis már ebben és a következő években állandóan 36 frtot számolnak el, amelyet a városi pénztár az orvosnak tiszteletdíjul fize-

tett. De nem vehető ki, vajjon helyben lakott-e az orvos, avagy a szomszéd bányavárosok valamelyikében. Valószínűbb az utóbbi feltevés, különben ott találnók nevét a város előkelőségei között. Igazolja e feltevést egy későbbi körülmény is, amikor Körmöcbányáról kellett orvost hozni. Az első orvos nevével 1532-ben találkozunk, egy bizonyos *Faber* Jánoséval, aki a lakosságot az akkortájt pusztító járványban gondozta, amiért a tanács 10 frtot küld neki tiszteletdíjul.[1] Hová való orvos volt Faber, ismeretlen, de nem lehetetlen az sem, hogy éppen Besztercebányán vagy más bányavárosban lakott. Annyi tény, hogy a lakosság, sőt maga az egész környék a század negyvenes éveiben orvos dolgában rosszul állott s hogy nagy veszély idején az előkelők és gazdagok, kénytelenek voltak messziről orvost hozatni. Így írja ezt Puchaim Farkas, zólyomi kapitány, a körmöciekhez *1547.* október 29-én intézett levelében, amelyben értésükre adja, hogy a kiküldött kamarai biztosokkal megegyezett abban, hogy miután a bányavidéken gyakran vannak pusztító betegségek, tartson itt a bányavárosokban a kamara is orvost, nehogy Krakóba vagy Bécsbe kellessen orvosi segély után járni. Felszólítja egyúttal a városokat, hogy járuljanak ők is az orvosi állás megszervezéséhez, amelyre *Enzianer* Tamást ajánlja, akinek gyógytára is van.[2] Az ügy rendezése azonban nem a városokon mult, hanem a kamarán, amely az orvos díjazásának a kérdésében még 1548-ban sem döntött. Kunritz Kristóf ezért újra az alsóausztriai kamarához fordult s nemcsak az orvosi állás szervezését, hanem az összes bányászati tisztviselők fizetésének az emelését is kérelmezte, minthogy ezek a régi díjazás mellett tovább szolgálni nem akarnak. 1549-ben már volt Besztercebányának állandó orvosa, akinek, úgy látszik, gyógyszertára is volt. 1558-ban bizonyos *Doctor Iliricus* bírta ezen állást, aki után *Chryses* Bertalan[3] következett 1566-ban. Minthogy külföldről tette meg az utat ide, költözködési költségeinek fedezésére 20 frtot utalványozott neki a város. Valószinű, hogy Chryses már csak városi orvos volt, a kamarai orvos pedig Selmecen lakott. A város évi 50 frttal díjazza, tehát éppen még egyszer annyival, mint előbb a kamarai orvost. Szorult anyagi helyzetére való tekintettel a város mindjárt az első évben be is akarta az állást szüntetni. Bizonyára ez lehetett az ok, hogy Chryses orvosi működése nem sokáig tartott a városban s a lakosság egy időre megint csak orvos nélkül maradt. Egyszer-másszor vándororvos jelenik meg a városban, de ez is tovább megy, ha betege nem akadt.[4] Chryses innét Selmecre ment s ott folytatott orvosi gyakorlatot. Utána bizonyos *Stonmacher* György („von Stargart") tartózkodott a városban, ki talán azonos azzal az orvossal, akinek mint jeles szemorvosnak a híre alsó-lendvai Bánffy Lászlóhoz is elju-

[1] Docter Johanni Faber, das er in dem Sterben bei gemeiner Stat mitleiden getragen verert fl. 10. 1532. évi Számadások. Megjegyzendő, hogy a legközelebbi időben 1529-ben volt járvány. Meglehet, hogy a város ezzel csak régi tartozását akarta leróni.

[2] Egy Enzianer a német hadseregnél teljesített szolgálatot, amennyiben 1545. jún. 12-én engedélyt kap, hogy a Dunán gyógyszereket szállíthasson le a katonaság számára: Herrn *Johann Enzianer Erzeney doctor* is von der Niederosterreichischen Camerain passbrief auf ainen Stübich ongewerlih drey Ember grosz darinnen der dem Khriegsvolkh in hungern allerlay Apothekeray vnd Erzennay auf dem Wasserstromb hinab gefuart hat gefertigt worden. (Orsz. levéltár, Gedenkbuch vol. 57. fol. 876.) Valószínű, hogy a különböző keresztnév alatt csak egy személy értendő.

[3] Helyesebben *Chrysaeus;* l. az 1582. évszám alatt. *(MKGy.)*

[4] 1578-ban *Thenius* János Boroszlóból tartózkodik itt; a város 10 frt tiszteletdíjat ad neki s kifizeti vendéglői számláját.

tott s aki 1579. május 25-én arra kéri a tanácsot, hogy küldje el hozzá. Súlyosabb betegeket akkor is távolabb lakó hírnevesebb orsosokhoz vittek. Így pl. 1587-ben a tanács maga adott utiköltséget egyik prédikátorának, hogy egy hírneves nagyszombati orvosnak a tanácsát kikérje.

1599-ig Burckhardt Dániel volt a kamarai és a bányavárosi közös orvos, aki Alman után kapott meghívót.[1] Utána két évig nem volt az állás betöltve; midőn azonban a környéken a pestis jelentkezett, 1601 szeptember 29-én *Vexius* Kristóffal töltötték *be az állást.*[2] A meghívó szerint fizetése hetenkint négy tallér és 25 tallér egy évre fa- és gyertyapénzül. Az állás betöltését azért húzták-halasztották, mert Körmöcbánya nem volt hajlandó a közös költséghez hozzájárulni. Úgy látszik, már akkor megvolt úgy itt, mint Besztercebányán is a hajlandóság külön orvost tartani s a közösségből kilépni, amelynek első sorban a selmeciek és a kamara vették hasznát, holott az utóbbi is csak ötven frttal járult a közös teherhez.[3] Az 1608 okt. 24-i tanácsülésben szóba került Thurzó György ajánlata, hogy fogadjanak fel a városok együttesen egy orvost, akit ő is, a szomszéd birtokosokkal együtt díjazna s aki Körmöcbányán lakhatna. A városok elfogadták az indítványt s 100 forintot szavaztak meg tiszteletdíjul. Nem valószínű azonban, hogy az állást már ekkor betöltötték volna, mert 1610 november 24-én Thurzó György ugyanezen kérdésben fordult a városhoz s tudatja vele szándékát, hogy felkérje *Spillenberger* Sámuel orvost, aki Lőcsén lakott, hogy telepedjék le oly helyen, amely a Thurzóbirtokokhoz közelebb esik, mint jelenlegi lakóhelye. E célra legalkalmasabbnak tartja Besztercebányát. Felszólítja tehát, gondoskodjék alkalmas lakásról, fáról, fogadja majd védelmébe s ha gyógyszertárt is akar tartani, ne engedélyezzen másnak is ilyet. Thurzó terve azonban nem valósult meg, a városok pedig továbbra is orvos nélkül maradtak, mert még 1613-ban is csak alkusznak *Kuntsik Jeremiás* („von Breitefeld“) troppaui orvossal, akinek igényeit azonban nem lehetett kielégíteni. 1620-ban újra megkísérelték a városok Spillenberget rávenni, hogy itt telepedjék le, de most is sikertelenül, mert az csak továbbra is Lőcsén maradt. Két évvel később a három nagyobb bányaváros újra a kamarával egyetértve kívánta a kérdést megoldani s vele együtt orvost tartani; a kamara azonban, személyi vagy más okoknál fogva, nem kívánt a városokkal e kérdésben egyezkedni. Utóbb azonban mégis csak létrejött a megegyezés s 1624-ben *Reull* János személyében közös orvost alkalmaznak. Reull Páduában tanulta a medicát. Leobeni származású volt, ahol atyja városi jegyzőként működött. Szigorlatait is Páduában tette le s ugyanott nyerte el a doctori kalapot 1622-ben. Itteni letelepedése után nemsokára,

[1] Burckhardtról igen előnyösen nyilatkozik a selmecbányai tanács 1597. február 22-én kelt levelében: „Dieweil wir es auch hohe Notturft zue sein erkönnet, dasz wir an stadt unsers Medici *vnser Stadtkindt Herrn Doctor Daniel Burkhardum* zue einem Medico angenomen, dessen geschickligkeit, qualitet vndt glückseelige handt in seinen Curationibus wier bieshero viel feltiget erfahren vndt gesehen. (Fasc. 386. nro. 1.) Veress, Matr. I. 107. l. a következőket jegyezte fel róla: Gradum Doctorum hoc anno assumpserunt, Apud Illmum Comitem Joachimum Alramerum *Daniel Burgchardt* Schemniciensis Pannonius Phil. et Med. ult. Januarii 1596. Tehát ő is páduai tanuló volt.

[2] Jurkovich cikkében *Vaxius*-nak van szedve (hibásan) a neve (v. ö. MOE, I. 71.).

[3] Mátyás főherceg 1601. márc. 31-én megengedte, hogy a hét bányaváros kérelmére Selmecbányán egy orvos alkalmaztassék s hogy neki azonfelül. amit a városiaktól gyakorlata után kap, évenkint ötven frt adassék a kincstártól tiszteletdíjul. *(Péch:* A selmeci bányavállalat tört. II. 12.)

1629-ben tagja lett a belső tanácsnak, 1633-ban, 1642-ben, 1644 és 1647-ben bíróvá is választatott. Utolsó bírói évéhez azonban nem kötötték valami kedves emlékek, minthogy a tanács bírói és tanácsosi állásától megfosztotta, mert bírói tisztét nem teljesítette. Ezen a város történetében egyedülálló esetben a polgárság által emelt panaszra a nádor vizsgálatot is indított Reull ellen s ennek vezetésével a turóci konventet bízta meg. A kihallgatás során tanuk állították, hogy Reull ismételten nem akart a tanácsba menni s pazarlóknak s tolvajoknak szidta a polgárságot. Wesselényi Ferenc nádor, de különösen neje, Széchy Mária, ki maga is gyógyászattal foglalkozott, sokszor érintkeztek vele. Tulajdonosa volt a körtéri 4. számú háznak, amely valamikor a Fuggereké volt.[1] Az orvosok sorában ezután ismerjük 1666-ban *Fabriciust* s 1673-ban *Fridelius* Jánost. Utóbbi meghívása előtt a bányavárosok újra a Spillenberger-család egyik tagjára, Dávidra gondoltak s azt kívánták ide meghívni. De e kiváló orvos akkor már Lőcsének szentelte működését s nem volt hajlandó ide jönni. Válasza után Körmöc Hellenbach János Godofrédet ajánlotta a városnak, aki azonban akkor még nem foglalta el a neki felajánlott állást. Így fogadták fel *Weidl doctort,* akinek gyógyszertára is volt, mindenesetre a kamara támogatásával, minthogy „Camerhöfische Apotheke“ a neve. Az 1680-as években *Fromknecht* Mihály Gábor („von Sporwitz“) folytatott itt orvosi gyakorlatot, mint kamarai és bányavárosi orvos. 1682-től kezdve ő is tagja volt a belső tanácsnak, egészen 1689 elején bekövetkezett haláláig. Minthogy a közügyek terén kifejtett működése a Thököly-féle felkelés idejére esik, az igen sokoldalú s ránézve sokszor szerfelett terhes és kellemetlen volt. Fromknechtről tudjuk, hogy a gyógyszertárak felett orvosi felügyeletet kezdett gyakorolni, ami a gyógyszerészeknek elég kellemetlen volt s arra késztette őket, hogy az orvos ezen újítása ellen tiltakozzanak. 1689-ben örökösök nélkül elhalálozván, vagyona iure caducitatis a várost illette volna, a kamara azonban erőszakosan letépte a város pecsétjét, amelyekkel a vagyont zár alá vette s önhatalmúlag leltározott s rendelkezett, ami ellen a város tiltakozott. Utódja lehetett *Fritz* András, kinek nevével szintén találkozunk a város szenátorai között, majd pedig *Grundel* György, aki azonban inkább bányászattal s kohászattal foglalkozott s ezen tudását a város javára értékesítette. A 17. és 18. századnak a leghíresebb orvosokat adta a *Moller-család,* amelyből három nemzedék foglalkozott egymásután gyógyászattal. Ezek sorát megnyitja Moller Dániel Vilmos, ki még Pozsonyban lakott s ott praktizált; utána következik fia, Károly Ottó, majd ennek fia, Gottfried, akik már Besztercebányán folytattak orvosi gyakorlatot. Károly Ottó, mint Dániel Vilmosnak a fia, Pozsonyban született 1676 elején vagy 1675 végén, minthogy keresztlevelének tanusága szerint 1676 január 10-én keresztelték meg a pozsonyi szt. Márton-templomban. Orvosi tanulmányait a hallei egyetemen végezte s Altdorfban szerzett diplomát 1696-ban; egy ideig Pozsonyban folytatott orvosi gyakorlatot, de felesége, Fibinger Katalin kedvéért, akivel 1702 november 22-én esküdött meg, Besztercebányán telepedett meg s mint Zólyom és Turóc vármegyék fizikusának, országos híre volt. (*Jurkovich* után, kinek cikkében a későbbi kor orvosai és a forrásutalások is megtalálhatók.)

[1] 1639-ben Spillenberger Mártonnal levelezett, aki akkor Besztercebánya város támogatásával Wittenbergben tanult s innét betegen, sokat nélkülözve, írta panaszait hozzá.

502. *1501. Schonerberger György* és *Gilig* (= Egyed) pozsonyi gyógyszerészek és esküdtek nevei többször olvashatók 1501—1510 között e város régi irataiban. *(Ortvay,* III. 424. és köv.)

503. *1501. Syphilis.* — Az első syphiliskórház (Nagyszebenben). Lásd: *Stanca* Domonkos és *Bálint* Zoltán: Contributiuni la istoria sifilisului in Ardeal (Adatok a syphilis történetéhez Erdélyben) és *Bologa* Valérnak ehhez írt megjegyzéseit: Revista ştiinţelor medicale, Bukarest, 1925. évf., 8—9. szám. (Ism. Mitteilungen, 125. szám, 137.)

A nagyszebeni kórházról l. még *Sigerus, I. 95.* (A kórház, hogy jövedelmeit fokozza, nagyobbszámú lovat és kocsikat tartott, melyeket megfelelő fizetés ellenében fuvarozási célokra bérbe adott. Ez a rendszer hosszú időn át jelentékeny jövedelmet juttatott a kórháznak: *bürgerspital, siechenhaus.)*

504. *1502. János Jakab* mester, II. Ulászló udvari orvosa. („Magistrum Joannem Jacobum... proprium nostrum phisicum... quem inter omnes et meliorem et periciorem habemus". 1502 május 8. OL. Dl. 21., 110. *Brüll,* 24.) 1506-ban háza volt a budai várban *(Brüll,* 25.). 1502-ben Ulászló király Vingárti Geréb László kalocsai érsek gyógyítására küldi, kérve őt, hogy a képzett orvosban bízzék. *(Fógel:* II. Ulászló udvara.) Talán azonos *de Angelis János Jakabbal?*

505. *1502. Kórházi számadáskönyvek Nagyszeben városának levéltárában* és pedig a polgári kórháznak 1502—1799 közti, a katonai kórháznak 1742—1799 közötti számadásai (Ismerteti Zimmermann F.); *Arch. sieb.,* N. F., XVI. 3. füzet, (1881.), 648—650.

506. *1503. Olaszok. Orvoshiány.* — Báthory István erdélyi vajda a velencei signoriához fordul avégből, hogy betegsége gyógyítására egy ügyes orvost küldjenek neki. „Di Stefano Vayuoda fo leto vna lettera latina . . . mando soi nontii qui a tuor (= a prendere) vno phisico per la sua egritudine, qual venuto mando Matio *Moriani,* al qual li dete *ducati 400,* et zonto de li si a mallo, et e morto; adeo mai li dete alcum remedio ni medicina; per tanto prega la Signoria, li fazi recuperar li ditti danari, poi mandarli vno altro medico, che lui satisfera il tutto . . . Et in Colegio fo concluso, sil vuol miedigi, li mandi a tuor lui" *(Marino Sanuto* krónikájában; M. T. T., XXIV. 92.).

507. *1503. Syphilis. Magyar antimon.* — Ebben az évben halt meg Fridrik Kázmér krakkói bíboros, II. Ulászló öccse „vi et atrocitate eius morbi, quem Gallico vigente in Italia bello exortum, indeque nominatum dicimus" *(Istvánffy,* IV. 33.); *Manardus* gyógyította tormával, melyet mandulatejjel és ecettel keverve kentek reá a luetikus sebekre (Manardus: Epist. medic., Páris, 1528., lib. 14.; 4. — *Nékám,* 62. után idézem). Híressé vált a lues ellen a *magyarországi antimon* is, melyet (Basilius Valentinus bizonysága szerint) Németországba is exportáltak *(Nékám Klin.,* 12.). A legjobb fekete antimonszulfidot Rozsnyón bányászták, mert ez majdnem teljesen arzén- és ólommentes volt; a helvét gyógyszerkönyv még újabban is azt írja elő, hogy a gyógyszerészek lehetőleg a rozsnyói terméket használják. Az antimonból azután mindenféle titkos szert állítottak elő s ezeket a legkülönbözőbb bajok gyógyítására használták. *Pedemontanus,* a 16. században, antimonnal kezelte Báthory Istvánt *(W.,* IV. 10.) szintúgy egy *d'Etrepi* nevű lotharingiai származású pap (prelátus) is ilyen antimontartalmú titkos szerrel kúrálta nálunk Török generálist, az esztergomi érseket s más főnemeseket (Ausztriában is), de sikertelenül.

pedig „wann es ihm gelungen wäre, so hätte er eine ansehnliche Präbende in Ungarn erhalten, und wäre auf Lebenslang wohl versorget gewesen“, ahogy a Vossische Zeitung (1765., 107. száma) mondja. Végre is a bécsi fakultás, legmagasabb protektorai és van Swieten jóindulata ellenére, kieszközölte, hogy távoznia kellett a monarchia területéről. — Az antimonnak lues és gonorrhoea elleni régi használatáról (*Huxham* ajánlása óta) lásd *Richter* (V. 123—128.) és *Minvielle* (121—133.)

508. *1503. A lőcsei városi gyógyszertár alapítása.* Fölszerelési tárgyai (későbbi időkből): tégelyek, fadobozok, csészék, serpenyők stb. megvannak a lőcsei (szepesi) múzeumban.

508/a. *1503.* II. Ulászló király rendelete Kassa városához, a *Ferenc János chirurgusnak* kiszolgáltatandó fuvar dolgában *(P. N. G.).*

509. *1504. Olaszok.* — II. Ulászló királyt hirtelen erős szédülés fogja el, azután nem tud beszélni s a jobb kezét és lábát nehezen mozgatja. Az eset, mint Marino Sanuto (M. T. T., XXIV. 109.) írja, nagy megdöbbenést okozott, főleg a trónöröklés bizonytalansága miatt. Hirtelen elhivatnak Esztergomból egy udinei születésű olasz orvost *(uno medico . . . qual e Italiano da Udene),* ki eret vág és megmasszáltatja a királyt; ez néhány hét alatt teljesen kiheveri a bajt és megállapítják, hogy a lábát köszvény *(gota,* mai olaszsággal *gotta* = latin *gutta,* köszvény, csúz) bántja. Az itt említett olasz orvos nem lehetett más, mint *Leonardo de Masseri,* kit a MOE, I. 71. oldalán is említettem már. — Ulászlónak egy másik olasz orvosa *(fisicus regis) Sylvester,* kinek leányát Bakócz Tamás egy Sanko Miklós nevű ragusai származású kereskedőhöz *(mercator nomine Nicolaus Sanko de civitate Dobrownik)* adja (Szerémi: 47.). Ezen Szilveszter azután II. Lajosnak is orvosa lett.

II. Ulászló és részben II. Lajos udvarában működtek mint (többnyire olasz) orvosok vagy sebészek: *István mester, Branche, Fülöp (Valori* Fülöp), *Jakab* János, *Leonardo de Masseri, Jeromos* (Hieronymus), *Gazius, Zakariás, Hammel* Mihály budai plébános, esztergomi prépost, *Manardi, Leo* („heremita phisicus“), *Mátyás* orvos (ennek tanácsát kéri Ulászló 1515 tavaszán, hogy elmehet-e a bécsi fejedelmi találkozóra?), *Brissiai* Lőrinc (sebész, 1510), *Fülöp* (1506). *Wirth* György, *Ritius* Jeromos, *Mota* Jakab, *Collimitius.* Mindezekről részletesebben, forrásutalásokkal, lásd *Fógel* két munkáját.

510. *1504. De Angel(l)is János Jakab,* artium et medicinae doctor, Corvin János herceg orvosa. Feleségével, Milicával együtt többször említve adás-vevési ügyekben 1504—1508 közt: *Tkalčić,* XI. (79., 82., 88., 89).

511. *1504. Fürdő. Lélekfürdő. Balneum animarum.* — Besztercebányán már a középkorban volt fürdő, mely a városnak szépen jövedelmezett, mint afféle regále, adóhaszonvétel. Ezért is a városnak mindig gondja volt a fürdőre, szorgalmasan gondozta, javította, mint ezt a városi jegyzőkönyvek 1504-ben stb. említik. A 16. század kezdetén Ernuszt Zsigmond pécsi püspök a saját fürdőjét is (mely a mai Fürdő-utcában volt) a városnak adományozta. A *lélekfürdők-* vagy *szegénylélekfürdőkről* is említést tesz Ipolyi (Száz., VIII. 1874. 635; v. ö. MOE, I. 141; továbbá *Goetzl:* De balneis animarum vulgo Seelenbädern, 1707. és *Melle:* De balneis animarum Lubecensibus, 1710.). *Holländer* (Die Medicin i. d. klass. Malerei, 169.) szerint a német *seelbad* kifejezés tulajdonképpen *saalbad* (a Saale folyóról); ezt az alaptalan szómagyarázatot azonban megcáfolja *Martin:* Deutsches Badewesen, 194.

512. *1504. Bezdédi* Miklós, medicinae artis doctor, Losonczi Zsigmond budai prépost orvosa, urától a római szentszékhez teendő útja költségeire száz aranyforintot vesz kölcsön. *(Varjú—Iványi,* II. 396.)

A *Bezdédi* név után Varju Elemér zárójelben azt jegyzi meg, hogy „helyesen *De Monte*", tehát arra kell gondolni, hogy *olasz* volt. Ezzel szemben Weszprémi (IV. 14.) határozottan az ellenkezőt („Hungarus nobili stemmate natus") mondja. Kétségtelen, hogy Varjúnak van igaza, mert egy másik oklevél szerint (u. o. 392. old.) Losonczi Zsigmond (1503 dec. 16.) elismerve orvosának, De Monte Miklós mester med. doktornak kiváló szolgálatait *(multa et eximia servitia egregii magistri Nicolai de Monte phisicae artis periti doctoris)* jutalmul arra az időre, amíg szolgálatában áll, Bezdéd nevű szabolcsmegyei birtokát átengedi. Az olasz orvos a neki adományozott birtok után vette fel a *Bezdédi* nevet.

513. *1504.* Magister *Johannes Sartoris de Pesth (Pesst)* beiktattatik a bécsi egyetem orvosi karára. *(Acta Vindob.,* III. 52. (L. még róla: *Schrauf,* 48, 152.

514. *1505. Szemmelverés. Manofica.* — Hogy a MOE II. 220. oldalán szemmelverés elleni apotropaeikus mozdulatként említett *fica* (fico) vagy *manofica* (fügemutatás, csipisz) nálunk is gúnyképpen is használtatott, ezt bizonyítja Máté pannonhalmi apát levele (kb. 1505-ből) a bakonybéli apáthoz, melyben panaszkodik, hogy nem viselkednek vele szemben illő módon: „Nuper blasphemastis me, *cepistis digitis vestris dentes vestros per modum Italorum,* dando michi *ficus,* tamquam Christo ante columpnam Judei faciebant." *(Pannonh.,* III. 603.)

515. *1505.* Johannes *Bagay de Antiquo Solio*-t beiktatják a bécsi orvosi karra. *(Acta Vindob.,* III. 58.)

516. *1505* körül. *Leprások.* — Orsolya nevű asszony (Ursula Meister Paulin) 10 forintot hagyományoz a besztercei *ispotály* szegényeinek és még 5 forintot a leprásoknak („den armen Siechen"). *Müller, Hosp.,* 23.

517. *1505. Mérgezések.* — *a)* De Benedictis velencei ügyvivő jelentése Budáról, mely szerint II. Ulászló királynak tudomására jutott, hogy egy cseh ember nemrég Velencében járt s ott drága pénzen oly mérget vásárolt, melynek már szaga is gyilkol. A király kéri az ügyvivőt, hogy a signoria által puhatoltassa ki, ki volt az a cseh ember, mert lehetséges, hogy azt a mérget Ulászlónak szánták, tervbe vett csehországi utazása alkalmából. A signoria kutatásokat tett, de eredménytelenül. *(Óváry,* I. 230.) — *b)* A velencei követ jelentése Budáról egy Bolognában élő méregkeverő iránt II. Ulászló magyar királlyal való beszélgetéséről. *(U.* o. 9.)

518. *1505. Kórház.* — Bakócz Tamás esztergomi érsek teljes búcsút hirdet mindazoknak, kik a *lőcsei* régi kórházra adakoznak *(D.,* 159.).

519. *1506* és köv. *Vízvezeték és csatornázás Besztercebányán.* — A levéltári adatok szerint már a 16. század legelején rendes vízvezeték volt ebben a felvidéki városunkban. Legrégibb vezetéknek a szászfalvit kell tekintenünk, amelyet már 1506-ban javítanak. 1536-ban a Wesselényi-utcaiak, ahol akkor még alig volt néhány ház, kérnek vízvezetéket, abból a körülményből pedig, hogy 1555-ben a szászfalva—élesdi vonalat építi ki a tanács, megtudjuk, hogy akkor a Károlyi Péter- és a Heinczmann András-utcai lakosság szükségletének kielégítéséről volt szó. Hogy e vonalak közül elsősorban a szászfalvinak kellett rendkívül bőségesnek lennie, könnyen elképzelhetjük, ha tudjuk, hogy ebből kellett a vároknak is mindig megtelnie, valahányszor lecsapolták és tisztogatták. Évről-évre nagyobbítják a

hálózatot s egyesítik a forrásokat, csakhogy a vízszükségletet fedezhessék s a század végén a város minden utcája el volt már látva vízzel. Ezután már csak az egyes házak tulajdonosai vannak azon, hogy házaikba a vízvezetéket bevezessék, ezek sorában legelőször is természetesen azok, kik sörfőzési joggal bírtak. A vízjog megszerzését azonban a tanács lehetőleg korlátozta. Megszerzéséért 15—20 forint díjat fizettetett a város. A főok rendesen az előre látható nagy fogyasztás volt, amit a tanács óvatosan ki akart kerülni. A század utolsó negyedében a szászfalvi vízvezeték már nagyon rosszkarban volt s a tanács szívesen segített volna a baján, csakhogy a körülbelül 1700 öl hosszú vonal megjavítása 6—700 forintba került volna, a pénzhiány pedig nagy volt. A tanács a kamara elnökéhez, Ernő főherceghez fordult, hangsúlyozva, hogy a kamarai két épület a városba vezetett vízmennyiségnek majdnem egyharmadát fogyasztja, de a vízvezeték fenntartásához eddig még soha hozzá nem járult; kéri tehát a főherceget, hogy a helybeli rézraktárból e célra 25 mázsa rezet adományozzon, amely azután értékesítve, a költségek részben való fedezésére fog szolgálni. A kérelmet azonban a kamara csak hét év mulva, 1582-ben teljesítette, amidőn 200 forintot engedélyezett a városnak erre a célra, de azt is azzal a kikötéssel, hogy a kamara itteni két házát bőségesen lássa el vízzel, azt ott éjjel-nappal szabadon engedje folyni s a kamarai főnök tudta nélkül soha el ne zárja. A körtér csinosítására 1633-ban egy nagyobbszabású kőmedence épült, közepén egy ércalakkal. Mindenesetre szép kivitelűnek kellett lennie, amint az ára mutatja, amennyiben csak munkadíj fejében 500 forintot fizettek készítőjének. Mellékutcákon csak farezervoárok voltak, még pedig összesen kilenc, amelyeket 1822-ben kőmedencékkel akartak kicserélni; minthogy azonban ezek igen drágák voltak, abban maradt a dolog. A hálózat a városban vörösfenyő-csövekből állott, melyeket csak a 19. század első felében kezdtek vascsövekkel kicserélni. 1823-ban vetik fel ezt a kérdést először a tanácsban. Költségvetést kérnek a kisgarami, poniki és ligetbányai vasművektől, de a költség oly tetemesnek mutatkozott, hogy évenként mindössze 15—20 öl vascső lefektetését határozták el. Abból azonban, hogy 1841-ben újra napirendre került a kérdés, azt látjuk, hogy a régebbi tervből nem lett semmi. Költséghiány miatt akkor is csak igen rövid vonalon helyeztek el vascsöveket. A vezeték, vagy amint a régiek nevezték, a *wasserkunst* vagy *kunst* fenntartását a tanács szigorú statutumokkal biztosította, amelyek még a 15. századból valók voltak. Évenkint kihirdette ezeket a polgárságnak s a betartás ellenőrzésével a városi ácsot (*wassermann, aquilex, fontium magister* volt a neve) bízta meg, időről-időre pedig külön bizottságot küldött ki, hogy az a helyszínen győződjék meg arról, vajjon jókarban van-e a vezeték s főleg arról, hogy tisztán tartják-e az egyes házak a medencéket és környéküket. A vízvezetékkel együtt épülhetett a város *csatornája* is. A legrégibb adat a várról szól, ahonnét a nagyobbik plébániatemplom sírboltjának talajvizét a várárokba csapolták le. De említés történik egy másik csatornáról is, melynek betömését már 1577-ben kívánja a várban lakó lelkész. Feltételezhető tehát, hogy még egy harmadik ágnak is kellett lennie, amely az előbbit feleslegessé tette. A város többi része is mindenütt csatornázott. Így szólanak a kamarai bizottságok jelentései is, amelyek legfeljebb ezeknek tisztítását sürgették a város vezetőségénél. Ezt különben a polgárság maga is szokta volt tenni a tanácshoz évenkint benyujtott panaszaiban, mely azután a helyreállítással (melynek költségei az

illető háztulajdonost terhelték) nem késett. (*Jurkovich* után, kinél a forrásutalások is megtalálhatók.)

520. *1506. Városi orvosok.* — *András* med. doctor, Nagyszeben városának fizikusa, 75 frt évi fizetéssel; 1524-ben János (*Dr. Johannes*) követi őt hivatalában, 1526-ban pedig dr. Johannes *Italus*, ki már kétszer annyi fizetést kap. (*Sigerus*, II. 83—84.)

521. *1506. Syphilis. Gyógyszertári tévedés.* — Stainpeis Márton bécsi tanár említi „Liber de modo studendi seu legendi in medicina" c. 1517-ben megjelent munkájában (p. 34.): „Anno salutis 1506 contigit in civitate una in metis *Ungariae*, ut unus medicorum scripserat in apothecam uni unum *medicamentum acutum corrosivum* in una specie *mali Francorum* et alter medicus ordinavit potum unum digestivum vel laxativum cuidam nobili viro de curia magni principis in eandem apothecam; et datum erat medicamen acutum corrosivum servitori nobilis viri de curia magni principis, et illud nobilis *per os* assumpsit et mox mane mortuus fuit; et potum nobili ordinatum alter famulus alteri domino, qui una specie *mali Francorum* laboravit attulit. Hunc casum quidam vir fide dignus artium et iuris pontificii doctor, anno iam dicto retulit, qui etiam conductui funeris nobilis viri interfuit."

522. *1507. Húsvizsgálat, mészárosok ellenőrzése és húslátók* Sopron városában; lásd: *Corp. statut.*, V. (2.) 12. és *Winkler* 37. (hol a 18. század végéről fennmaradt hivatalos húslátó-utasítás is bővebben ismertetve van).

523. *1507. Ispotály Miskolcon.* — Szirmay Mihály és Horváth György bizonyos földjeiket és szőllejüket a mindszenti ispotálynak s a vele kapcsolatos egyháznak hagyományozzák, kikötve, hogy lelki üdvösségökért misét szolgáltassanak. (*Szendrei, Misk.*, II. 137.)

524. *1507. Szemét* ház elé öntésének tilalma és szemétlerakóhely kijelölése Sopronban: l. *Corp. statut.* V. (2.) 12., 13.

525. *1508. Törvényszéki. Stuprum violentum. Bestialitas.* . . . „Ordinatum est, quod aliquis filiam alterius virginem aut sororem violenter opresserit et deturbauerit, ex tunc birsagium soluat florenos tredecim.[1] Si vero violatam puellam ad se maritus recipere vellet, et e conuerso puella cum marito manere non vellet, soluat birsagium solum quattuor florenorum, prius autem soluebant florenos 12." . . . „Heretici vel opera illorum exercentes, consanguineos usque ad tertium gradum opprimentes vel violantes siue etiam *cum brutis* vel aliter qualitercumque heretica prauitate se defedantes sine misericordia aliqua vt hactenus consuetum fuit *Ignis Incendio comburantur*."[2] (Corp. stat. I. 172. Fogaras.)

526. *1508. Pestis* (Dunántúl.) — Lásd Kayar Istvánnak erről szóló levelét, melyet (Podhraczky után) közöl *Linzb.*, I. 133. — „1508-ban a pestis pusztított hazánkban, oly iszonyúan, hogy még a század végén is megemlegették az emberek". (*Valentinelli:* Bibliotheca manuscripta ad S. Marcum Venetiarum, IV. köt. 289. *Récsey* Viktor Gaziusról szóló értekezése, 11. lapja után idézem.)

527. *1508. Alkoholizmus.* — A ferencrendi szerzetesek Székesfehérvárott törvényt hoztak, mely a részeg szerzetesre három napi kenyéren és vizen töltendő bőjtöt szabott s azonkívül a kolostor mindegyik szerzetesé-

[1] Hasonló bűntetteket hazai törvényeink halállal büntetttek, l. szt. László I. V. 32., 1514:47. t.-c., 1522:36. t.-c.

[2] V. ö. 1462:2. t.-c. 14. §.; 1495:4. t.-c. 13. §. a H. K. J. R. 14. c. 6. §.

nek 25 ütést kellett reámérnie. Ezt a kemény büntetést csak a provinciális engedhette el. *(Karácsonyi, Fer.* I. 80.)

528. *1508. Személyi adatok.* — *a)* Magister *Michael Sartoris ex Premarthon* (eltorzított néven *Preimethon, Premathon, Premertonn, Premarthan* = Peremártoni) másként *Michael Pannonius,* artium et medicinae doctor, ki Ferrarában szerezte a doktorátust, a bécsi egyetem orvosi karának dékánja, rektora stb. volt s 1528-ban halt meg. Számos reá vonatkozó adat: *Acta Vindob.,* III. 348. (a névmutatóban, *Sartoris* alatt) és *Schrauf,* 401. 1500-ban és 1504-ben a bécsi egyetem magyar nemzetének prokurátora *(Aschbach,* II. 449., 458., 459.). 1521-ben háza van Bécsben, a Graben-en *(Schwarz,* Gesch. 82.) — *b) Ferenc* „physicus" (Brassóban?) *Bologa,* 42. — *c)* Magister Matheus (egyik helyen *Mathias) Lachenperger* (Lachemperger) ex Posonio, a bécsi orvosi fakultás tagja *(Acta Vindob.,* III. 75. és *Schrauf,* 49., 264.) — *d) Mihály budai gyógyszerész* fia Boldizsár beiratkozik a bécsi egyetem magyar burzájába *(Schrauf:* 163. old.). — *e) Joel* Ferencről, a nagyszőllősi születésű greifswaldi tanárról l. a MOE, I. kötetében (9., 10., 217.) mondottakat. Ezen a néven tulajdonkép három orvost ismerünk: az első, ki mint magyarországi eredetű, leginkább érdekel bennünket, a most említett (hármuk közt a legkiválóbb) Joel Ferenc („primus", 1508—1579.), kinek munkáiról és életéről jól tájékoztat *Linden.* 288. és *Hirsch,* III. 400. Ezen Joel munkái felölelik a korabeli orvosi tudomány egész területét s különösen érdekes az 1571-ben tartott vitairata: „De Paracelsicis questionibus", melyben keményen megtámadja az „ördöggel szövetkezett" paracelsistákat, különösen pedig Thurneissert s ebből azután hosszabb irodalmi civódás támadt kettejük között. Paracelsusról többek közt azt mondja, hogy a kardja markolatába zárva állandóan magával hordozta az ördögöt. (Talán Joelnek ezen irata volt az eredő forrása azoknak a furcsa, a mi Hatvaninkra emlékeztető legendáknak, melyek Németországban és nálunk is a szepesi és erdélyi szászok közt elterjedtek Hohenheim ördöngős voltáról?) Egy-egy értekezést írt a *chinakéregről,* a *sarsaparillagyökérről* (syphilis!), a *Pharmacopoea Lubecensis*-ről stb. is. Fia (ugyancsak *Ferenc,* 1564—1601.) stralsundi városi fizikus, unokája (szintén *Ferenc,* 1595—1631.) greifswaldi egyetemi tanár, Fülöp Gyula herceg és XIV. Bogislav házi orvosa. (V. ö. *Kobert,* 14—23.)

23*a*. *Joel* Ferenc nagyszőllősi születésű greifswaldi tanár öregkori arcképe.

Joel primusról lásd még: *Schönfeld W.:* Franciscus Joel, ein Greifswalder Professor der Medizin, Stadtphysikus u. Apotheker; sein Leben u. sein Werk (Dermatol. Wochenschrift, *85.* [1929.], 1265—1275. old.).

529. *1508. Gazius Antal életéhez.* Gazius Antal (Antonio Gazio vagy Gazzo), vándor humanista és orvos, kinek rövid életrajzát *Weszprémi* (III. 110.) adja, Vedova szerint nem Cremonában, hanem Paduában született, 1461-ben s ugyanott habilitáltatott 1485-ben. Ezen a híres főiskolán ismerkedett meg több fiatal magyar főúrral, többek közt valószínűleg a Thurzókkal is. Hogy melyik évben került hazánkba, nem bizonyos, de az kétségtelen, hogy 1508—1511 közt itt tartózkodott. Egyik értekezésének

végére azt írta, hogy szt. Katalin vértanu ünnepén, 1511-ben írta Budán, mikor ott betegen vesztegelt (l. *Récsey* Viktor: Gazius Antal humanista írónak „De tuenda“ stb. c. kéziratos munkája. Bpest, 1906., 9.) Récsey szerint valószínű, hogy már Mátyás király idejében került hazánkba és a királyi udvar humanistáival is összeköttetésben állott, mert egyik, eddig még lappangó munkáját („De conservanda et proroganda senum vita“) Bakócz Tamás esztergomi érseknek ajánlotta. Mikor Thurzó János kamaragróf krakói polgármester lett, magával vitte Gaziust is, aki mint Ciampi (Bibliogr. critica, Firenze, 1834., I. 116.) is mondja, Zsigmond lengyel királyt veszedelmes bajából kigyógyította. Ez nagy tekintélyt szerzett neki Lengyelországban. Hogy mikor tért vissza ismét hazánkba (II. Ulászló udvarába), nem lehet kideríteni. Magyarországot valószínűleg Thurzó Zsigmond nagyváradi püspök halála után (1512.) hagyta el, de nem tért mindjárt vissza Itáliába, mert még 1520-ban is írt egy munkát Nürnbergben. Weszprémi azt mondja, hogy Lengyelországban halt meg, de ez téves, mert Vedova szerint Paduában, 1528-ban múlt ki s ott is van eltemetve. Fia, Simon (szintén orvos), atyja halála után is fenntartotta összeköttetését a Thurzó-családdal. — Gaziusnak összes eddig ismert kéziratos és nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzéke megtalálható Récseynél; különösen érdekes egy az ő értekezésében teljes szövegben közzétett orvosi kézirata, melyet R. a szepességi káptalan régi könyvtárában talált *De tuenda et proroganda viridi et florida hominis iuventa libellus* címmel. E munkát Gazius 1508 április 17-én fejezte be s Thurzó Zsigmond püspöknek ajánlotta a 31 fejezetre osztott, Galenust, Avicennát, Mesue-t. Hippokratest, Albertus Magnust stb. lépten-nyomon idéző, a csillagászatra, érvágásra, köpölyözésre igen nagy súlyt fektető kéziratot. E munkáját is valószínűleg magyarországi tartózkodása alatt írta.

530. *1509. Meleg fürdő az ispotályban* (balnea stuba in hospitali ad communem usum) Nagyszebenben (*Schwarz*, 282.).

531. *1510. Pestis* (Budán). — *a)* „Li oratori di Polana, qual etiam 3 Episcopi, ut in litteris, fin 3 zorni partirano de li per il morbo grande; et a Buda ne moreno 70 al di.“ (*Marino Sanuto* világkrónikájában; *M. T. T.*, XXIV. 203.) — *b)* Ulászló király Budáról Pozsonyba menekül gyermekeivel s mikor itt is megjelenik a járvány és egyik udvari szolgája megbetegszik, „csaknem futva“ Morvaországba megy s az ország kormányzását Perényi Imre nádorra és Bakócz Tamásra bízza. (*Istvánfy* tört., ford. Vidovich György, 1867. 73.) — *c)* Erősen pusztít a Temes folyó környékén, főleg a köznép körében, (de Somi Józsa, temesi főispán is a járvány áldozatául esett). A pestist követő években nagy inség volt e vidéken. mely még fokozódott az úrbéri szolgáltatások terhe alatt s a közbiztonsági viszonyok is annyira megromlottak, hogy II. Ulászló kénytelen volt Werbőczy Istvánt odaküldeni rendcsinálás végett; ő azonban a kivételes törvényeket a ragály megszüntéig elhalasztotta. A szomorú közállapotok okozták, hogy Torontál vmegye népe örömmel csatlakozott Dózsa György keresztes hadához. (*Torontál vm. monogr.*, 1911. 356.)

532. *1510. Pestis. Saltzmann* János. — Ez a Hans Saltzmann von Steir 1510-ben nagyszebeni orvos volt s a vesztegzár szigorú alkalmazásával elérte, hogy a pestis megkímélte a várost, míg a környéken erősen pusztított. Később I. Ferdinánd udvari orvosa lett s mint ilyennek, nagy érdemei voltak a császár pestiselleni óvórendszabályainak megalkotásában. A bécsi orvosi kar által I. Ferdinánd rendeletére 1553-ban kibocsátott pes-

tis elleni tanácsadó szintén Saltzmann elvei szerint készült. *(Vámossy:* 146.; *Linzb.,* I. 142., 174.)

533. *1510. Pestis. — Salius (János):* De praeservatione a pestilentia stb. (Viennae, 1609.) A 128 lapos kis munkát S. J., stájer orvos, ki 1522/3-ban a bécsi egyetem rektora volt, 1510-ben, Nagyszebenben írta, abból az alkalomból, hogy a „miserabilis strages *(pestilentiae)* Pannoniam gentesque finitimas hoc tempore atrociter concussit". (V. ö. *Apponyi,* III. 67.) *Weszprémi* (II. 203.) is említi s egy latin versét (epitaphium) is közli. L. még *Aschbach,* II. 98. és III. 9., továbbá *Schrauf:* Acta fac. med. univ. Vindob., III. (a tartalomjegyzékben, 348.) hol többek közt az áll, hogy Salius 1530-ban halt meg. Azonos *Saltzmannal* (l. ezt).

534. *1510. Struthius* József híres lengyel (poseni születésű) orvos, Zápolyai János és János Zsigmond udvari orvosának születési éve, kinek oly nagy híre volt, hogy a súlyos beteg II. Szolimán szultán is magához hivatta. II. Fülöp, Spanyolország királya, fényes ajánlatokkal óhajtotta udvari orvosául megnyerni, de ő ehelyett Zsigmond Ágost lengyel király udvari orvosául szegődött. 1557-ben Posen városának polgármestere s ugyanitt halt meg 1568 márc. 6. Életrajzát és munkáinak kimerítő jegyzékét lásd *Weszpr..* III. 386. Életrajzát megírta még Oettinger („Josephi Struthii vita"). V. ö. *Mitteilungen,* 30. köt. (1931), 141. szám, 114. Eredeti lengyel neve: *Strúś,* de *Struss* alakban is olvasható a neve.

534/a. *1510. Menyhért (Melchior) dr.,* Kassa városának fizikusa és (1512-ben) a városi tanács tagja. *(PNG.)*

535. *1510. Sebészek* („borbélyok") *céhszabályai.* — Perényi Imre nádor céhlevelében (a budapesti egyetemi könyvtárban). V. ö. *Szádeczky,* I. 224.

Ez volna — tudomásom szerint — legrégibb sebészi céhlevelünk, melyet azonban eredménytelenül kerestem az EK-ban. Úgylátszik, hogy Szádeczky is csak egy későbbi másolat után idézi.

536. *1510. Gyógyszerbehozatal Velencéből.* A velencei tanács megengedi, hogy a II. Ulászló magyar király gyógyszerésze által Velencébe menesztett küldöttnek 300 arany értékű gyógyszerek adassanak vámmentes kivitelre, a 300 aranyat pedig a hadiadó rovására írja. *(Óváry,* I. 239.)

537. *1511. Kézirat. Benedikciók. Ráolvasások.* Varjú Elemér (A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár, 1899. 66. old.) egy 1511-ből való esztergomi misekönyvben a következő érdekes bejegyzéseket (v. ö. *Neuburger—Pagel,* I., 508—513.) találta: *Oratio de sancto Sigismundo pro febritantibus. — Contra febres fiat commemoratio de sancto Martino. — Medicina scribenda ad collum febritantibus. — Variae medicinae contra morbum caducum (= epilepsia), scribendae ad colla patientium.* Köztük egy magyar is: *Quum patitur susurra ad utramque aurem: Atya Úristennek igíje: Szűz (Zewz) Máriának méhében bizon test is lén* (leen) *az mi uronk Jézus Krisztus. Amen.* — Érdekes volna mindezeket, egyéb kódexeinkben is elég gyakran található hasonló benedikciókkal (v. ö. MOE) együtt feldolgozni, összehasonlítva őket a *Franz* munkájában stb. közzétett középkori benedikciókkal.

538. *1511* és köv. évek. *Pestis. Pietizmus. — a)* E nagy járvány alkalmával csak a ferencrendi szerzet tagjai közül 412-en vesztek el. Mikor a veszedelem elmúlt, a rend főnöke: Pécsváradi Gábor 1514-ben vezeklés céljából a Szentföldre zarándokolt. (Lásd: Irodalomtört. Közlemények, VI. 388. és MOE, II. köt., továbbá Fekete 20, Lauschmann 19.) — *b)* Az ezen

évi és későbbi *erdélyi* pestisjárványokra vonatkozó irodalmat közli: *Müller,* Hosp. 41., a jegyzetben.

539. *1511. Zsidó orvosok.* — II. Ulászló fölmenti Zakariás pozsonyi zsidó orvost a zsidócsuklya viselése alól (l. MOE, II. 32.). A középkori s későbbi zsidó orvosok mindenképen igyekeztek szabadulni a megalázó zsidó-signumok (hegyes süveg, sárga folt stb.) viselésétől, mert ez gyakorlatukat is erősen rontotta. E kérdésről és a zsidó orvosoknak az *adók* alóli fölmentéséről bővebben értekezik *Krauss, 137.*

Úgy hiszem, hogy ennek a Zakariásnak gyógyító ügyességét az előző 1510. évben volt alkalma megismerni a királynak, mikor udvarával a pestis elől Pozsonyba menekült.

540. *1512. Syphilis.*— A MOE, II. k. 68. oldalán szóltam az esztergomi misekönyvben található „Missa de beato Job, contra morbum gallicum"-ról s ennek a passaui missaléval s más régebbi misekönyvekkel való öszszefüggéséről. E kérdésről l. még *Sudhoff:* Aus der Frühgeschichte des Syphilis, 17. (Studien z. Gesch. der Medizin, Heft 9.) 1912. Ebben a nevezetes munkában (18. old.) egy hosszabb latin vers olvasható *Celtes* Konrád humanistától, kit Nékám, Siklóssy László s magam is többször említettem a lues 16. századi történetével kapcsolatban. Ugyanitt (24. old.) ismételve hangsúlyozza Sudhoff, hogy a 15. század végén észlelt syphilis-„járvány" nem volt valami foudroyáns tömegfertőzés *(masseninvasion),* mert az egykorú német források csak annyit mondanak, hogy a baj *serpit inter homines;* Magyarországról meg éppen nincs szó Sudhoffnak ebben a kimerítő nagy munkájában, hanem mindig csak Francia-, Olasz-, Németországot, Svájcot stb. emlegetik mint olyanokat, ahol erősen pusztít a syphilis. Az orvostörténeti kutatónak nagy hasznára van, hogy Sudhoff ebben a művében a lues régi elnevezéseinek, synonymáinak úgyszólván teljes sorozatát — vagy nyolcvan nevezet! — adja (a 171. és köv. old.), melyek közül egyik-másik, például a *pustula mala, scabies mala, böse blattern* stb. a magyar „rossz seb"-re emlékeztet, melyről különben l. MOE, II. 66. (jegyzet). Itt említhetjük még, hogy Weszprémi, hivatkozva Istvánfi történelmi munkájának egyik helyére (Hung. Hist. lib. II. p. m. 16.) azt mondja, hogy Itáliából kaptuk a syphilist, különösen Mátyás királynak Beatrixszal való házassága révén, mikor is bensőbb és úgyszólván mindennapos lett az érintkezésünk az olaszokkal. A syphilis helyes gyógyítására is az olaszok tanítottak meg bennünket. (V. ö. *W.*, III., az utolsó előtti számozatlan oldalon, a sajtóhibák jegyzékében.)

541. *1513. Manardus* (Herczeg, 14. old. és Hirsch, IV. 111. szerint) ebben az évben került II. Ulászló udvarába. Herczeg Árpádnak ez az alapos értekezése, valószínűleg a legkimerítőbb, mit eddig Manardusról írtak, az Orvosi Hetilap 1927. évi folyamában is megjelent s itt (30. szám, 858. és köv. old.) olvashatjuk Manardusnak, mint syphilidologusnak méltatását. (Akkoriban a luest gyakran összetévesztették a leprával!) — Egy alkalommal *magyar tormát* ajánl a luetikus krakkói püspöknek (Tomiczkynak) gyógyszerül (Orv. Hetilap, 1927., 27. szám, 774.). A magyarországi *sáfrányt* jobbnak tartja mint az olaszt (u. o.). Udvari orvosi fizetését nem kapta meg Ulászlótól (u. o.). Herczegnek bőséges irodalommal és egykorú szép illusztrációkkal ellátott dolgozata németül is megjelent a Janus, 33. kötetében (1929.). — *Fógel* munkájában olvasom még M. életére vonatkozólag a következő utalást: *Tiraboschi:* Storia della letteratura Italiana (Firenze, 1810.). VII. (2.) 645—646.

Manardus „Epistolae medicinales“ c. munkájában sok érdekes magyar vonatkozás van. Többek közt (mint *Mayer,* II. 24. említi) e levelek egyik helyéből (Epp med. 8., 3.) arra is lehetne gondolni, hogy a ma anynyira elterjedt használatú *thermofor* tulajdonképen régi magyar találmány: „ . . . per *stannea vasa* calorem liquoris inclusi transfundi; *quod cognoscentes Pannones vasculis ad hoc paratis,* decocto herbarum plenis ad levandos dolores utuntur“. — Más helyen a dunai harcsákat emlegeti, mondván, hogy a Duna mentén lakó pannónok *acchiá*-nak nevezik azt (olasz létére nem tudta a kezdő *h* betűt kiejteni! az *r* helyébe pedig talán sajtóhibából került *c*). Ezt *Gesner Konrád* is említi az ő állattani munkájában (Historia animalium. Tigurii, 1558., pag. 1048.), hol többek közt a „tudós magyar ifjú“ *Balsaráti Vitus János,* ki Gesnerrel személyes ismeretségben állott, szintén ejt nehány szót a magyarországi harcsák falánkságáról (v. ö. M. Ny. 1918., 61.); végül Gesner munkájának idézett helyén szó van még *Stephanus Lauraeus Amorfortius*-ról, „Ferdinánd római király jeles orvosáról“, ki Magyarországon is gyógyítgatott; — ez nem volt más, mint *Lohr* István dr., a bécsi fakultás tagja, kiről l. Aschbach, III. 69., 211. és 402. (*Laureus* alatt).

IOANNES MANARDVS
MEDICVS.

Patria me fouit Ferraria docta docentem:
Pannoniæ Medicum Regibus antè datum.

24. Giovanni *Manardi.*

542. *1514. „Aromatarius.“* — Ezen a néven szerepel a brassói városi számadáskönyvekben több ottani gyógyszerész 1514—1523 között; így *Valentinus aromatarius* (Quellen, III. 204.), *Johannes aromatarius* (u. o. 508., 515., 531.); *Gabriel aromatarius* (u. o. 515., háza is volt ottan). V. ö. MOE, II. 74.

543. *1514. Szembajok. Benedikciók. Boldogasszony teje.* — Az 1514. évi pálosrendi missale 306. oldalán „Benedictio infirmancium occulorum“ *„da ei de semine Bodog azzon theye novem grana comedere* stb.). — L. *Magyar Könyvszemle,* VIII. 137. és *MOE.*

544. *1514. Werbőczi Tripartitumának orvostörvényszéki adatait,* különösen az elmebajosokra, nagykorúságra (ivarérettségre), a szülőknek gyermekeik általi megmérgezésére, sebzésekre, emberölésre stb. vonatkozókat, kivonatosan közli: *Linzb.,* I. 137—140. [Különösen érdekes az az esküminta, mely szerint annak a zsidónak, kit egy keresztény a törvény elé idézett, esküdnie kellett: „Ego T. Judaeus, iuro per Deum vivum, per Deum omnipotentem, qui fecit coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt; quod in hac causa, qua me hic Christianus inculpat, innocens sum penitus et immunis . . . . . . Et si reus sum: *paralysis* et *lepra* me invadat, quae precibus Helisaei, Naaman Syrum dimisit, et Jezii puerum Helisaei invasit. Et si reus sum: *caducus morbus,* fluxus sanguinis, et *gutta repentina* me tangat, et mors subitanea me rapiat . . . . Amen“.]

545. *1514. Pestis Erdélyben.* (V. ö. Müller, Hosp., 41.)

546. *1515. Szent Lélek-ispotály* (Hospitale Spiritus Sancti) Lőcsén. Kurátora Spervogel Konrád. (*Hain,* I. 15.) Thurzó György 1523-ban 500 forintot hagyományoz az ispotálynak (u. o. 25.). 1675-ben a király vissza-

adatja a minoritáknak (u. o. III. 444.), kik az evangélikusok tiltakozása ellenére négy év mulva okkupálják (u. o. III. 466.) s a szegényeket kilakoltatják onnan, de 1682-ben (a Thököly-időkben) újra az evangélikusok birtokába jut (u. o. 494.).

547. *1515. Olaszok.* — Frangepán Kristófné arra kéri a velencei signoriát, hogy adjon neki oltalomlevelet az odautazásra: szeretné magát ottan gyógykezeltetni, mert a velencei orvosok a legjobbak és leghíresebbek *(sono per fama et opera melior de tuti li altri).* Marino Sanuto világkrónikájában (M. T. T., XXV. 6.).

547/a. *1515. Antoninus* János kassai származású orvos. Iskoláit ugyanitt, továbbá Krakkóban végezte és Páduában nyerte el orvosi képesítését. Bázelben szorosabb ismeretséget kötött Erasmussal. (V. ö. Szinnyei, I. 195., hol munkái is fel vannak sorolva.) — Kassa városának levéltárában több adat szól róla. Így pl. 1515-ben *Michael Pannonius* (Trencsénben kelt két levelében) melegen ajánlja őt orvosul a város tanácsának. *PNG* következetesen *Antonius*-nak írja a nevét s Kemény Lajos adataira támaszkodva azt mondja, hogy apja a kassai Antal nevű vésnök (ötvös) volt, kitől néhány igen szép céhpecsét van Kassa város levéltárában. 1521-ben Antal kassai ötvös fia, *János baccalaureus* 35 forint tilalmat tesz Farkas özvegyére, szintúgy 1522-ben Ispán Péter sógorának vagyonára. 1526-ban egy lengyel ember tilalmat tesz a Forgách-utcán lakó *János doktor* javaira. *(PNG.)*

A kassai szt. Mihály-kápolna északi falában, csúcsíves fülkében, szürke homokkőből basreliefben faragva látható Ecce Homo alakja, alatta vörös márványlapon aranyozott lapidáris betűkkel megírt sírfelirat, melyben szintén olvasható Joannes Antoninus kassai orvosnak, feleségének Cromer Annának és két elhalt gyermeküknek (Jánosnak és Zsigmondnak) a neve. Ez az orvos kétségkívül nem lehet azonos a föntebb említett Antoninus-szal. A felirat következőleg hangzik:

„Singularis indolis optimeque spei infantibus, Joanni et Sigismundo, eodem anno sancte in Chr(ist)o defunctis *Joannes Antoninus* philosophiae ac medicinae doctor et honesta matrona Anna Cromeriana, parentes moestissimi, filiolis unice dilectis, hoc monumentum f. f. *Ao Dnī MDLXXXIII.*" (Mihalik Józsefnek a szt. Márton-kápolnáról szóló értekezése után *PNG.)*

548. *1515. Zafir, mint pestistől óvó szer.* — Velencei tanácshatározat egy, Perényi Imre Magyarország nádora által óhajtott s egy Anselmus nevű velencei zsidó birtokában levő zafirkő megvásárlása ügyében. A tanács elhatározza, hogy a *zsidó hitközség jövő évi adójából* 3000 aranyat utalványoz Anselmnek, a 3000 aranyat pedig a II. Ulászlónak járó hadi adó rovására írja. Két hét mulva Lónyay Albert, Ulászló követe a zafirt *4000 arany* értékben át is veszi. *(Óváry, I. 247., 248.)*

A zafirnak mérgezések és pestis ellen nagyratartott óvó erejéről l. a MOE, I. 332. oldalán mondottakat.

549. *1515. Mérgezés. Korvin János gyermekeinek halála.* — II. Ulászló felesége *(Szerémi:* 41. szerint), hogy az ő Lajos fiának biztosítsa a trónt, erős mérget *(venenum bonum)* szerez *gyógyszerészétől (de apoteca apotecario* [!] *suo)* és nagy vagyon (Szabadka, gyulai vár, Világos vára stb.) igéretével s ezekről szóló királyi adománylevéllel rábírja Török Imrét, hogy a már nem élő Korvin János apró gyermekeit mérgezze meg a *confectio dulcis* (csemege) alakjában elkészített méreggel. A gyermekek nagy örömmel elfogyasztják azt és „in duabus (h)ebdomadis exalaverunt de mundo ad patrem suorum".

550. *1516. Ónedények ólomtartalmának megállapítása és ellenőrzése.* — A Szepességben elrendelik, hogy a cinöntőmesterek minden kezük alól kikerült edényre kötelesek rányomni bélyegzőjüket s az ónedényeknek nem szabad 25%-nál több ólmot tartalmazniok. A városi tanács évenkint két tanácstagot választ, kik minden négy hétben (eskü alatt) ellenőrzik a mesterek munkáját. *(Linzb.,* I. 140.)

551. *1516.* (?) *Bezdédi* Miklós *(Nicolaus de Besdid)*-nak„ Losonczi Zsigmond orvosának („doctor ac phisicus domini Sigismundi de Losoncz") latin levele a kassai bíróhoz és esküdtekhez; lásd *T. T.,* 1897. 378. (Ezen Bezdédiről *Weszprémi,* IV. 14. azt mondja, hogy Bereg- és Ugocsamegyében birtokai voltak, melyek miatt a szomszéd birtokos családokkal, a leleszi konventben levő iratok tanusága szerint, 1515—1520. között pörei voltak.)

552. *1516. Czottmann* Bertalan kassai gyógyszerészről lásd: MOE, II. 87. és Baradlai, I. 472. (a névmutatóban).

553. *1516. Tárgy* (táragy) — *betegség.* — A Szelestey-féle ráolvasásban, melyről lásd MOE, II. 311. és köv. old.

554. *1516. Pestis. Smaragd. Manardus.* — Thurzó Elek kérdést intéz a Budán működő Manardushoz, hogy mitévő legyen a pestisveszély elkerülésére? Manardus válaszában *(Epist. Medicinales,* lib. V., epist. 3.) kiemeli a tisztaságnak és a szervezet épségének nagy jelentőségét. A tisztaság fogalmába a belső tisztaság is bele tartozik; ezért az ártalmas nedvek kiüzését, hashajtást, érvágást és izzasztást is megkívánja. Először hat uncia vér lebocsátását javasolja, aztán a szervezet kiöblítését teával, majd a negyedik napon hashajtást aloéval, rheummal vagy scammoniumpiluláк által; még a hánytatás is hasznos lehet. Belsőleg valódi smaragd porát is rendeli (v. ö. „Mátyás király gyógyszere a pestis ellen" c. értekezésemmel, MOE). Különös gondot fordít a diétára. Az emésztőszervek működését az ételeknek tormával való füszerezésével, a szervezet ellenállóképességét pedig a bőrnek borral való mosásával és olajos bekenésével fokozza. A nappali alvás, a harag, lárma, közösülés kerülendő. Fontos a tiszta lakás is, mely utóbbi távol legyen az árnyékszéktől. (Manardusnak ezt a latin nyelven írt levelét Niccolo Lorenzini, a firenzeiek javára olasz nyelvre is lefordította, 1576.). *Herczegh* Árpád: *Manardus* levelei. (Orv. Hetilap, 1927. 748.)

555. *1517. Rokonok közti házasság.* — „Ha a férj és feleség közt, nem tudott rokonság vagy sógorság miatt, elválás jő létre: akkor az asszony mind hitbérét, mind jegyajándékait kinyeri a férjtől; (házasság alatt) nemzett gyermekeik is mindkét szüléik javaiban s birtoki jogaiban örökülési jogon maradnak . . . Mindazáltal, ha a házasság tudva s a vérek vagy azok után örökösödni kellők tiltakozása ellenére köttetett s azután elválás következett, vagy nem következett: a házasság alatt nemzett magzatok azon szülék javaiban s birtoki jogaiban nem örökösödhetnek; . . . azonkívül az asszony hitbérét elvesztendi s csak jegyajándékait vehetendi férjétől vissza. . . Mert a vérrokonság, az egyház s országunk törvényei szerint is, negyedik iziglen bezárólag, a házasságot tilalmazza." *(Werbőczy,* 187—189.)

556. *1517. Elmebajok.* — „Az őrjült, esztelen és megtébolyodott fiak, mivel úgy tekintetnek, mint kik soha sem jutottak el az értelmesség és tökéletes kor éveire, soha fel nem szabadulhatnak az atyai hatalom alól. Szüléik ennél fogva minden igazságos és becsületes dologra kötelezhetik őket és nyilvános szükség esetében jószágaikat is elidegeníthetik.

De ugyancsak ők tisztességes élelmükről és öltözetükről is tartoznak gondoskodni. Ugyanezt kell érteni (az atya halála után) az őrjülteknek rokonairól is, hogy tudniillik a többieknél idősb, józan elméjű rokonuk, ezen őrjülteknek és eszelősöknek gondját atyaként fogja viselni." (*Werbőczy*, 124.)

557. *1517. Lepra.* — A leprát említő hazai források felfogásukban nem egységesek. Egy részük poklosságon nem specielle a leprát, hanem általában valami *súlyos betegséget* ért (v. ö. MOE, II. 287. „Bélpoklosság"). Így beszél a Domonkos-codex (melyet 1517-ben írtak) egy német vitézről, ki „meg betegeule jgeen nehezen, ugy hog aleytatneek lenny meg devglevtnek nemely *poklossagal*, ki neveztetyk *elephantynosnak*, mely poklossagnal nagyobb poklossag nynchen. (Álmában megjelenik és parancsolja Jézus:)[1] teegy evneky egesseges feredeot. . . Ilyesmit bizonyítanak azok az ásatások is, melyeket a bretagnei leprosoriumok temetőiben *Barthélemy* és mások végeztettek, s ahol a kiásott csontok között olyanokra is akadtak, amelyek elváltozásait bizonyosan nem a lepra, hanem más betegségek okozták. Hogy a betegeket tudva s nem csupán tévedésből halmozták úgy össze, kiviláglik I. Ferenc egy rendeletéből, melyben meghagyja, hogy azontúl mást, mint leprást ne ápoljanak a leprosoriumok javadalmainak terhére. Ugyanakkor, mikor a Domonkos codexet másolták, 1517 körül, írta *Manardus* János, II. Ulászló és II. Lajos udvari orvosa híres leveleit a budai várban. Ő küzdött először eredményesen ama nagy fogalomzavar ellen, mely a *lepra graecorum* = régiek *scabiese* = mai *psoriasis*, a *lepra arabum* = *elephantiasis graecorum* = *poklosság*, az *elephantiasis arabum* = mai *filariosis* és a *psora* = mai *scabies* elnevezései körül fennállott. Más irott emlékünk már fertőző betegségnek tekinti a leprát: VII. Gergely pápának decretalisaiban (1230.) pl. ki van mondva, hogy a leprá sok külön áldozzanak; házastársaiktól külön váljanak; hogy a leprás jegyese visszaléphet, de viszont nem szabad őt visszatartani, ha mégis hajlandó a házasságra s végre, hogy a leprás papnak nem szabad miséznie. Ilyenféle szabályokat a Jordánszky-codexben is találtam." (*Nékám*, 25.)

558. *1517. Fürdők.* — Pozsony városa külön medencét készíttet nők és férfiak számára a városi fürdőben s a két medencét deszkafallal választatja el. A kútvizet forgó kerékkel hajtják fel a vízszobába, melyben a vízforraló nagy rézüst állott. Ebből vezették aztán csöveken és csurgókon a fürdőhelyiségekbe. A kazánfűtő legények *(caldarii)* egyszersmind tűzoltókul is szerepeltek. (*Ortvay*, II. [3.] 120.)

559. *1518. Fürdők.* — A békésgyulai plébánián külön fürdőház van, szintúgy a gyulai várban külön fürdőszoba, melynek kályháját 1525-ben kijavíttatják (gőzfürdő?). *Karácsonyi:* Békés vm. I. 248.

560. *1519. Ispotály Győrött.* — Gosztonyi János győri püspök és főispán a malomjövedelem egy részét a szent Katalinról elnevezett győri kórházra és templomra testálja. (*Petz*, 10.)

561. *1519. Szent Apalin asszony. Védőszentek.* „Zolgalyonc zent Apalin azzonnak, hogy v erdemenec miatta fog serestől (séréstől), főserestől *(dolor capitis)* meg-zabadulyonc". (Ny. Sz., II. 1545.)

562. *1520. Pozsonyi gyógyszerészek.* — Stainpeis Márton bécsi egyetemi tanár az ő 1520 körül Bécsben megjelent munkájában: „Liber de

[1] *Dom. codex.*, 286.; l. *Nyelvemléktár*, XII.

modo studendi seu legendi in medicina" (fol. 29a.) többek közt fel dícséri a bécsi gyógyszerészeket, kik mindent „bene, docte et canonice praeparant," ellenben elővigyázatot ajánl a znaimi, *pozsonyi*, kremsi, budweisi, olmützi, prágai, brünni, gráci patikákkal szemben, mert ezek nincsenek oly gondos orvosi ellenőrzés alatt, mint a bécsiek. (V. ö. *Schwarz, Gesch.*, 139.)

563. *1520. Gyógyszernevek.* — Magyar növény- és gyógyszernevek az „Ortus sanitatis" 1517. évi kiadásának nemzeti múzeumi példányában (*Mat. Med.*, 32.). A bejegyzések az 1520—1530. közti időből valók. Hasonló bejegyzések a „Herbolarium" 1491. évi vicenzai kiadásában (Nemz. Múz., *Inc. c. a.*, 934.) szintén a 16. századból. Ezek a magyar műszavak szám szerint is közeljárnak a Besztercei Szószedet és Toldy „Dorotenius"-a növényneveihez s nehány új változatot, új nevet is tartalmaznak. (V. ö. *Ernyey* József és *Jakubovich* Emil: Két természetrajzi szójegyzék. *M. Ny.*, XI. 1915. 37., 80., 131.)

564. *1520. Meleg fürdő (stuba, stuffa), Brassóban,* melybe csöveken át vezetik a vizet a meleg forrásokból (*Schwarz*, 281., hol hasonló adatok találhatók az 1524., 1525., 1527., 1532., 1540. évekből is), vagy kazánokban (*caldarium, caldar, ahenum*) melegítik fel (u. o.) és forró kavicsokra (*silices*) öntött meleg vízzel fejlesztik a gőzt (u. o. 283.). Miután a fürdővendég eleget izzadott, beszappanozták, frottirozták s végül meleg vagy hideg vízzel (gyakran lúgos vízzel) leöntötték (u. o.).

565. *1520. Bordélyház* Brassóban. — Kiadások a brassói bordély (*lupanar*) házjavításaira, részletezve a város számadáskönyveiben. (*Quellen* I. 227.)

566. *1520. Mesterborbély. Sebész.* — Martonfalvai Imre deák írja a naplójában (1520—1530. között): „Nékem is jobb kezemet általlövék . . . halálos seb vala rajtam, közel két esztendeig gyógyítottak külömb-külömb *mesterborbélyok,* csak az isten tarta meg, hogy nem halék bele, sokat is költöttem gyógyulásomért." (Monum. Írók. XXXI. 135.)

567. *1520. Marcellus doctor* brassói orvosról (1520—1526. között) lásd *Quellen* I. 268., 440., 500., 506, 519., 680., 693.

567/a. *1520. Pestis Kassán.* — „Feria tertia ante Nativitatis Marie. Huc usque usque ad finem anni insticium (így; nyilván *iuristicium* = törvényszünet) fuit propter contagionem pestilentialem, quae tunc hic vigebat." (*PNG.* másolata a kassai levéltárból.)

568. *1520.* Dr. *Bezdédi* Miklóst, Losonczi Miklós orvosát (phisicus) Kassa városának tanácsa a város polgárai közé fölveszi. (*Varjú—Iványi*, II. 500.)

Bezdédin kívül más régi *kassai orvosokról* is van tudomásunk. 1493-ban *Péter* doktornak volt ott háza a főutcán. Bezdédi házát 1522-ben említik az iratok. 1524-ben *Jakab* doktor volt a város fizikusa. A hatósági orvosi intézmény azonban már régibb keletű, mert 1525-ben említik a *néhai* Péter doktort, mint városi fizikust, kiről csak annyit tudunk, hogy 1494-ben élt. 1533-ban három borbélyt és sebészmestert említenek, nevezetesen Márton mester és György mester fürdősöket, továbbá Konrád (Kunz) borbélymestert, kinek a város 5 forintot fizet a sebesültek gyógyításáért. 1506-ban Lénárd korábbi és Ruprecht akkori bader nevét emlegetik. A 16. században a borbélysebészeknek már külön céhük volt. 1557-ben bástya is van gondozásukra és őrizetükre bízva. 1587-ben a borbély-céh panasszal fordul a városi tanácshoz András „feldscheerer" (tehát katonai sebész) ellen, mert műhelye fölé három réztányért és a király címerét merte kiakasztani, pedig nem volt a céh tagja. 1636-ban Schott János kassai fürdős és sebész

nevét találjuk följegyezve. 1694-ben Tállyára vittek egy kassai borbélyt, ki ott egy gyermek eltört karját gyógyította meg. (A borbély-céh 18. századi működéséről, a sebészi műtétek díjazásáról stb. lásd Kassa város monogr. 220.) 1677-ben a szepesi kamara meghagyja a városnak, hogy a lengyelországi pestis miatt alkalmazzon *halottkémeket,* kik megvizsgálják a halottakat, hogy nem pestisben haltak-e meg s ha igen, azonnal jelentsék a városi hatóságnak és a főkapitánynak vagy helyettesének.

568/a. *Jakab, Kassa városának rendes orvosa* (physicus). Neve többször előfordul az ottani levéltár irataiban. Így 1520-ban (4 frt miatt) tilalmat tesz Márk ötvösmester javaira, 1524-ben (ugyancsak 4 frt miatt) egy Hans nevű bodnár vagyonára és egy András nevű lengyelországi fuvaros lovaira, szekerére s az ezen levő árukra, mindaddig, míg a pör el nem dől. *(PNG.)*

569. *1520.* Michael *Pannonius,* artium et medicinae doctor phisicus (et canonicus), secretarius illustris Dominae Hedvigis ducissae Thessiniensis ac relictae spect. ac magnif. quondam domini Stephani (Zapolyai) regni Hungáriae palatini, — egyik végrehajtója Szemercsényi Kristóf kanonok végrendeletének, mely közölve van az Egyháztört. Emlékek I. 4. old. — *b)* 1522-ben Zápolyai János és György szepesi grófok secretariusa (u. o. 65.) — *c)* 1527-ben pörben áll a kapornaki apáttal (u. o. 324.). V. ö. Michael Sartoris ex (de) Premarthon *(W.,* II. 154. és ezen kötetben 1508. évszám alatt.) — *d)* 1515-ben trencséni orvos korában, János doktort ajánlja Kassa városának. Erre vonatkozó levelének pecsétjén, a címerpajzsban kezében három nyilat tartó kentaur látható, a pajzs fölött pedig M. P. betűk. *(PNG.)* Ez évből három levele található Kassa város levéltárában.

Michael Pannoniusról már a MOE. I. 54. old. említettem, hogy számos társával együtt a bécsi egyetem orvosi karát látogatta. Az ott közölt névsorból törlendő *Czibak* Imre és *Horváth* Márk neve, ellenben Magister *Valentinus de Corona* (1494.) mellé oda irandó, hogy ez nem volt más, mint *Krauss* Bálint.

570. *1521.* Doctor (magister) physicus *Johannes* brassói városi orvos 1521—1523 közt. Fizetéséről lásd *Quellen,* I. 324., 460., 512., 523., 530.

571. *1521.* Kórházi fürdő *(balnea hospitalis)* Brassóban 1521—1524 közt: *Quellen,* I. 299., 300., 551., 552., 575.; továbbá *balnea mulierum* és *stuba:* u. o. 391., 392.

572. *1521.* Joannes *Ottman* (Ottományi?, egyik helyen *de Ethman)* Budensis, a bécsi orvosi fakultás scolarisa. *(Acta Vindob.,* III. 145. és *Schrauf,* 185.)

572/a. *1521.* Rozgonyi István, a kassai tanácshoz intézett levelében (Kassa város levéltárában, 1029. sz. a.) melegen ajánlja *lőcsei Sebestyén orvost* (Sebastianus de Lewschouia, doctor phisicus). Adjanak neki tisztességes fizetést, mert megérdemli. *(PNG.)*

573. *1521. Kézirat.* — A gyöngyösi szt. Ferenc-rendiek könyvtárában van egy kis colligatum a 16. század második tizedében nyomtatott különféle művekből s ezek között több 1521—1529-ből való magyar és latin bejegyzés, péld. a *momordica-növény* sokféle gyógyító erejéről, azután recipe a *pokolvar* ellen s a legérdekesebb: „Contra dolorem capitis: liga ad *wakzem* (= halánték) duas et tertiam particulam ad *feyed lagÿa* et liga fortiter ad caput et sanaberis." (MNy., III. 323.) A szövegből nem vehető ki, hogy mit kötött a beteg halántékára és fejelágyára, (talán valami amulettet vagy benedikcióval beírt papirost stb?).

574. *1521. Jerémiás,* a havasalföldi vajda fizikusa *(Quellen,* III. 326.).

575. *1522. Bezdédi* Miklós dr. — 1. Várday Ferenc erdélyi püspök kéri a kassai bírót és esküdteket, hogy Bezdédy Miklós orvosnak, kinek lefoglalt dolgaiból az orvosi eszközöket és szereket (res et *species aromaticas)* visszaaadták, többi javait is visszaszolgáltassák, vagy legalább Kassán való sértetlen megjelenését biztosítsák, hogy igazát megkereshesse *(ius suum prosequi);* „nam doctor ipse pluribus et potioribus dominis huius regni summa fidelitate et magna animi dexteritate servivit ac servit" és magát a püspököt is gyógykezeli. — 2. Bezdédi Miklós dr. írásos fogadalma arról, hogy kassai házát bizonyos idő tartama alatt a város szabott törvényei és előjogai ellenére nem fogja eladni. — 3. Kassa városának tanácsa felvilágosítja Losonczy Zsigmondot Bezdédi Miklós dr., állítólag szökött domokosrendű szerzetes, viselt dolgairól (egy asszonnyal ágyasi viszonyban élt stb.), a szt. Miklós monostor atyáinak bemondása alapján. — 4. Bezdédinek egy a kassai tanácshoz intézett levele is fennmaradt (1519-ből), valami képírómester és segédje ügyében, melyen ilyen aláírás olvasható: „Nicolaus de Besdid, doctor ac phisicus M(agnifici) D(omini) S(igismundi) de Lossoncz. (*Egyháztört. Eml.,* 1. 70—73) — 5. *Keeszknecht* (Kerszknecht?) Mihály gyógyszerész ugyanebben az évben lefoglaltatja a Bezdédi pincéjében levő két hordó bort, elmaradt fizetése *(lohn)* fejében. — 6. 1519-ben azt írja a kassai tanács, hogy a ferencrendiek panasza szerint Bezdédi önhatalmúlag hagyta el kolostorukat. A tanács felszólította, hogy e vád alól tisztázza magát. *(Kemény* Lajos: A reformáció Kassán, 1891., 45. és *PNG.)* — 7. 1521-ben házat vesz Palugyai Johannatól. *(PNG.)* — 8. Németi Miklós abaújmegyei alispán Bezdédi Miklós összes javaira tilalmat vet. *(PNG.)*

576. *1522. Farkas* Bálint (Valentino Lupo Ungherese) orvosi doktorátust tesz a páduai egyetemen. *(Veress:* Fontes, I. 27.)

577. *1522. Gebhart Ulrik dr.* — Tagányi Károly írja egy helyen, hogy „az O. L. diplomatikai levéltárában (Dl. 23.641.) őriztetik a Kanizsay főrangú család udvari orvosának, Gebhardnak szolgálati reverzálisa". A dologban tévedés van, mert bár az illető kéziratban csakugyan az áll, hogy Udalricus Gebhart gróf Kanizsay László és K. Dorottya szolgálatában állott, de nem volt orvosdoktor, hanem iuris utriusque doctor. Nem orvosuk, hanem ügyvédjük és jogi tanácsadójuk volt. Egyideig a bécsi egyetem rektora (v. ö. *Acta Vindob).*

578. *1522. Onania a kolostorokban.* (Miért kellett a szerzeteseknek felöltözködve hálni?) A Horváth-kódex adatai alapján: *Siklóssy:* Középk., 38.

578/a. *1522. Kórházak adómentessége.* — A kassai városi adókönyv szerint a szt. Lénárd-utcán levő kórház nem fizetett adót. *(PNG.)*

579. *1522. Az „Orvos"-név.* — A szegedi egyházi tizedlajstromban három *Orvos* (Wrwos) nevű egyén van említve. Szmollény (18. old.), az *ő* szokott tájékozatlanságával (v. ö. MOE I. 235) azt mondja, hogy ezek bizonyára külföldön végzett szegedi származású diplomás orvosok voltak. (Három medicinae doctor — Szegeden, 1522-ben!) U. o. pag. 36. azt mondja a szerző, hogy Szegeden egy *„Érvágó (Pulsator)"* nevű ember is volt, holott *pulsator* a. m. harangozó; pár lappal előbb (p. 33.) azt írja, hogy „relicta domina condam Kwthasy" = néhai Kutasy *elvált* asszonya; „Blasi*um* magister" (háromszor egymás után!) stb., stb.

Szmollény az ő adatát Reizner munkájából (Szeged története, III. 202.) vette, hol az áll, hogy Szegeden három embernek volt *Orvos* (Urvos) a neve, egynek *Kenyő* (kenő, masseur), hatnak *Borbély* s négynek *Nyírő*. A két utóbbi foglalkozást tehát megkülönböztették egymástól, mert a *borbély* sebészi míveleteket is végzett.

579/a. *1522* körül. *Pestis Kassán.* — Palackos Pál elszökik a pestis elől; Bertalan ács özvegyének háza „propter pestilentiam" üresen áll. (Pogrányi Nagy Géza kijegyzése Kassa város adókönyvéből.)

579/b. *1522* körül. *Sebészek adója és honoráriuma.* — György nevű kassai borbély fizet vagyona után egy forintot, szintúgy mestersége után is egy forintot adóban. Hasonlóképpen Kunz nevű borbély a háza és a mestersége után 1—1 forintot. 1533-ban az utóbbinak sebesültek *(dy verwundeten Knecht)* kezeléséért 5 forintot fizet a város. (Kassai adó- és számadáskönyvek. — PNG.)

579/c. *1523.* Rozgonyi István megköszöni Kassa város tanácsának, hogy *István doktort* hozzá engedték. *(PNG.)*

580. *1523. János Jakab* (de Angelis?) *királyi orvos.* — Egy a zágrábi magistratustól kiállított oklevélben mint néhai „egregius Johannes Jacobus phisicus regie Maiestatis" van említve, Milicza nevű feleségével együtt. *(Tkalčić,* III. 228.)

581. *1523. Ritius Jeromos.* — Ferdinánd osztrák főherceg II. Lajos magyar király kegyébe és szolgálatára ajánlja *Ritius Jeromos* medic. doctort (kinek apja R. Pál, szintén orvos). Ritius Jeromos Rómában végezte az orvosi tanfolyamot s Magyarországon szándékozott letelepedni, részben azért is, hogy nyelveket tanuljon *(T. T.,* 1906., 355.); ugyanebben az évben a bécsi orvosi karra is beiratkozott *(Acta Vindob.,* III. 159.).

582. *1523. Köztisztaság.* (Sopron városának statutuma): „Ain Gemain hat fürgenommen, das man die gassen und mörin soll sauber haltn und khein bürger gestatten am seinem hauss, weder bey tag, noch nächtlicher weyl, *über die fenster ausgiessen lassen,* die mörinräimen vergätern, damit das Regenwasser seinen auslauff gehaben mög; ein jeder bürger soll vor seinem hauss all sambstag das khot und mist aufkheren und aufs längst in einem monat ausführen lassen"... Továbbá 1528-ban is: „Ein Gemain begert das man die Stat, vorstat und den pach bei dem *Spital* soll sauber und rein hallten, ain jeder seinen Mist vor dem Hauss inn hof lassen kheren oder tragen und aussern soll lassen, wer darwider handelt soll dem Gericht wandelpar sein umb 25 den., dem frompoten 12 den." *(Corp. statut.,* V. [2.] 14., 19.; *Sopron Mon.,* I. 4.)

583. *1523. Pestis* (Budán). — „A Buda e la pestilentia grande al mio partir, et ne moriuano da 40 in 50 al giorno." *(Marino Sanuto* krónikájában; *M. T. T.,* XXV. 296.) A budai zsidók, a pestis közeledtének hírére, seregestől megszöknek Budáról Pozsony felé. II. Lajos király (1523. febr. 23.) elrendeli, hogy a pozsonyi tanács az oda menekült zsidókat (de a keresztényeket is) űzze ki a városból, bármilyen kedvezményes királyi levelük van is. *(Ortvay:* Pozsony története. II. [2.] 321.)

584. *1523. Ispotály.* — *a)* Ha a pékek nem sütnek előírt súlyú (14 latos) zsemléket: ezeket a városi ispotály részére el kell kobozni. (Sopron városának rendelkezése. *Corp. statut.* V. [2.] 15.) — *b)* Zabláth Lőrinc Selmecbányán beteg- és szegényházat alapít. *(Linzb., Eg.* 22.)

585. *1524. Zsidóknak* tilos a sopronvárosi fürdőben való fürdés. *(Corp. statut.* V. [2.] 17.)

586. *1524.* és köv. *Fürdők Brassóban,* melyek öltözködő szobával és a fürdőzők ruháinak beakasztására szekrényekkel is el voltak látva. Az öltöző szoba neve *schwch hwss, schuech haws* = tulajdonképp a lábbeli levetésére szánt helyiség. *(Schwarz,* 282.)

24*a*. *Wirth* György, II. Lajos király orvosa.

587. *1524.* Jeromos (Jeronimus) medicinae doctor, zágrábi kanonok: *Tkalčić,* VIII. 216., 217., 230. (peres ügyekben szerepel.)

588. *1524.* (márc. 9.) halt meg *Wirth* György sziléziai orvos, ki nehány évig II. Lajos király udvari orvosa volt. L. róla *W.*, II. 207. és MOE, I. 183., 184. Az utóbbi helyen közölt képhez hasonló *régebbi* metszet megvan gyüjteményemben; e metszet alján a következő distichon olvasható:

Carniolae Ducibus, Regi dein Pannonis orae
Gratus eram, Medica doctor in arte bonus.[1]

A MOE, I. 184. látható Winckler-féle kép ez után a régebbi kép után készült. — Ezenkívül Wirth Györgynek még egy arcképe található gyüjteményemben, melynek hasonmását, minthogy *Weszprémi* nem ismeri, mellékelve adom.

Joh. *Lange* vagy *Lang* (Langius) Lembergius (= löwenbergi, Sziléziában): Epistolarum medicinalium volumen tripartitum (hanaui kiadás, 1605., O. E.) c. munkájában több helyen történik említés Wirthről; így péld. a 780. lapon olvasható W.-nek egyik recipéje („Bezoartica“), melyben carduus benedictus, radix enulae, zedoariae, imperatoriae, carlinae, diptami, angelicae és még sok egyéb van; egy másik rendelvénye hydrops ellen való (pag. 859.) s mastixot, aloét, elateriumot stb. tartalmaz. Ugyanitt (pag. 859.) azt írja, hogy Wirth György Ludovicus de Leonibus, híres bolognai orvos (v. ö. MOE, I. 341.) iskoláját járta, ifjabb Montagnana Bertalan is egyik tanára volt. Minekutána Bolognában doktorrá avatták, egyideig Karinthiában (*W.* II. 207. szerint Liburniában, vagyis Horvátországban) praktizált nagy sikerrel (u. o. előszó). Fivére Péter, boroszlói kanonok, egyideig a lipcsei egyetem rektora és dékánja; egyik unokaöccse (szintén Wirth György) nyolc évig V. Károly és II. Fülöp spanyol király udvarának és hadseregének orvosa. A könyv szerzője, Langius. 40 éven át volt a pfalzi választófejedelemnek udvari orvosa s II. Frigyes pfalzi választó kíséretében részt vett a Szolimán elleni magyarországi hadjáratokban is. 1565-ben, Heidelbergában halt meg. (V. ö. *V. Fossel:* Aus den mediz. Briefen des pfalzgräflichen Leibarztes Johannes Lange. Arch.. VII. 1914. 238.)

589. *1524. Gyógyszertárhiány. János nagyszebeni orvos.* — János nevű orvost Nagyszebenbe hívja e város tanácsa, de ő nem sokáig marad (Budára megy), mert sem gyógyszerész, sem gyógyszertár nincs ottan. (*Archiv d. Ver. f. siebenbürg. Landesk.*, N. F. XX.)

590. *1525. Fürdőhasználat. Fürdőmester.* — II. Lajos király számadáskönyvei (M. Tört. Tár, XXII.) említik, hogy a király gyakran eljárt fürödni, külön *fürdőmestere* (magister balneator, u. o. 92.) is volt és mikor a budai Felhévvízen fürdött, a vizet szegfűszeggel (*cariofolo,* u. o. 71., 92., 144.) tették illatossá, de az is megtörtént, hogy nem ment a hévvízbe, hanem haza hozatta a vizét. Fürdés után *Gergely* borbélymester (*magister Gregorius barbetonsor),* ki a fürdőben lakott, csinosította a királyt (u. o. 144.)

591. *1525. Olaszok. Johannes Maria Italus nagyszebeni fizikus* 1525—26-ban. Évi fizetése 150 frt; (minthogy abban az időben egy 100 dénáros forintért 125—150 font húst lehetett kapni, e fizetés igen tekintélyesnek mondható!). Arch. d. Vereins f. siebenb. Landesk., N. F., XX. — H. *Herbert* cikkében.

592. *1525. Mota Jakab, II. Lajos király orvosa.* — „Eodem die Jacobo Mota phisico Regie Maiestatis, per Maiestatem suam ad oppidum Rachkewy pro curacione Radicz Bossyth misso, pro expensis dati sunt fl. XX.“ (II. Lajos számadáskönyvében. *M. T. T.*, XXII. 116.)

593. *1525. Sylvester mester,* II. Lajos király sebésze (*cirurgicus).* Gyakran említi a király számadáskönyve (*M. T. T.*, XXII. 96., 133., 183.,

[1] Ugyanez a distichon volt Wirthnek görlicz-i (Szilézia) sírkövére vésve. V. ö. *W.*, II. 209.

210.). Havi fizetése 20—25 forint. Egy *Gergely* nevű borbélysebésznek állandó lakása van a királyi fürdőben.

594. *1525. Dr. Weinmann budai orvos.* (Lehetségesnek tartom, hogy nem volt állandó városi orvos, hanem csak a német főurak kíséretében ment oda.) Thurnschwamb János emlékirata említi. V. ö. *Zivuska* Jenő: A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke (22.).

595. *1526. II. Lajos király halála. — Gyilkosság vagy vízbefúlás? —* A mohácsi csatában, illetőleg utána, szomorú véget ért II. Lajosról sokáig annak a híre keringett, hogy a szepesi gróf, Zápolyai György, menekülése közben meggyilkolta a királyt. (V. ö. MOE, I. 183—184.) Erre a kérdésre igyekszik feleletet adni *Gyalókay* Jenő („A mohácsi csata." Kny. a „Mohácsi emlékkönyvből"-ből. 1926. 56. és köv.), ki többek közt a következőket írja:

II. Lajos halálának körülményeit legjobban ismerhette Czettritz Ulrik, a király kamarása, ki az utolsó percig ura mellett volt. Ő ugyan nem írta le, hogy a szerencsétlenség miként történt, de augusztus 31-én — Neszmélyen — utólérvén a Budáról Pozsony felé menekülő királynét, részletesen beszámolt mindarról, amit látott és tudott. Ő informálta a királyné környezetében levő Thurzó Eleket és báró Burgio Antalt, majd később Brodarics kancellárt is. A király — mindkettőjük szerint — épen került ki a csatából, amelyben vitézül harcolt, lova azonban súlyosan megsebesült. Menekülés közben át akarván kelni a Duna egyik ágán, lovával együtt a vízbe bukott s megfulladt. Acél István utána ugratott, hogy kiszabadítsa, de ő is odaveszett. Czettritz szerencsésen megmenekült. Az ő előadásától teljesen eltér az a verzió, amelyet egy Fazio di Savoia nevű velencei kém mondott tollba 1526 szept. 17-én. Őszerinte a király egy mocsárba lovagolván, lova belesüllyedt. Erre elkiáltotta magát: „Segítsetek!" Kísérői levették lováról s egy másikra ültették, amely azonban alighogy megindult, máris megrekedt a mocsárban. A király újból segítségért kiáltott. Segítettek rajta s egyúttal levették fejéről a sisakot. De alig hogy ez megtörtént, Lajos meghalt. Az elbeszélő szerint nem lehet tudni, a seb ölte-e meg, melyet a csata közben kaphatott, a félelem, avagy a kétségbeesés. Mi igaz ebből? Nem tudjuk megmondani, mert ez is éppen olyan egyedül áll, mint Czettritz elbeszélése. Nálunk általában az utóbbiét fogadták el hitelesnek. Arra is van adatunk, hogy a király és két kísérője egymás nyomában akart a mocsáron átgázolni. Elől ment Czettritz, utána a király. Ha csakugyan így volt, akkor nagyon helytelenül jártak el, mert régi lovasszabály, hogy egy ilyen süppedékes akadályon nem szabad libasorban átgázolni. Ugyanis az előlmenő ló felvágja az iszapot, amelyben azután az utána következő még jobban belesülyed. Czettritz megmenekülésének is bizonyára az a legelfogadhatóbb magyarázata, hogy a király előtt lovagolva, hármajuk közül legkönnyebben vergődhetett át a túlsó partra.

Mihelyt a török a dunántúli vidékről eltakarodott, Mária királyné elküldötte Czettritzet, hogy a király holttestét kutassa fel s szállítsa Székesfehérvárra. Egyszersmind utasította Sárffi Ferenc győri kapitányt, hogy Czettritz mellé 12 lovast adjon fedezetül. Sárffi azonban maga is velük ment s mint szemtanu írta le a király tetemének megtalálását, abban a levélben, amelyet október 19-én írt Győrből Brodaricsnak. Mint Sárffi leveléből kitűnik, Czettritz jól emlékezett a szerencsétlenség helyére, mert már messziről reáismert. Odaérve, legelőször egy ló hulláját pillantották

meg az iszapban. Czettritz a király paripájára ismert benne s a sárba, úgy ahogy volt, ruhástól belegázolva, a lótetem közelében kereste a király holttestét. De hiába, mert az iszapból csupán Lajos fegyvereit húzhatta ki. Megtalálták és felismerték báró Trepka András udvarmesternek szintén a közelben heverő hulláját; megforgattak és megvizsgáltak sok más hullát is, de egyik se volt a királyé. Végre, miután egy ideig hiába vizsgálódtak és kutattak az iszapban, valamivel távolabb egy sírdombot pillantottak meg. Felnyitották s a király holttestét találták meg benne. Legelőször a holttest jobb lába bukkant elé, melyről Czettritz rögtön a királyra ismert. Most a sír másik végét kezdték feltárni s a hulla fejét a földből kiszabadítva, a *fogain látható jelekből* kétségtelenül a királyra ismertek a halottban. Sárffi azt írja, hogy még sohase látott olyan kevéssé romlott, oly kevéssé undorító emberi hullát; mindazáltal csak a fogairól ismerték fel egészen bizonyosan. *Kenyeres* Balázs egyetemi tanár szíves volt az egész kérdésről részletes véleményt mondani, amelyben többek közt kijelenti, hogy „a két tény, vagyis az arcvonások eltorzulása, amely a fogak vizsgálatát tette szükségessé és a holttestnek kevéssé undorító volta, egymással nagyon jól összeegyeztethető és magyarázható abból, hogy a halott 6 hétig feküdt nedves helyen s ezalatt a rothadásnak kezdeti szembetűnő jelenségei csökkentek, illetve megszűntek. Mindezekhez képest olyan adat, amely kétségessé tenné, hogy a Sárffi által megszemlélt halott a király holtteste lett volna, nem található“.[1]

Sárffiék gondosan megmosták és megvizsgálták a király holttestét, de azon — az ajkán levőt leszámítva — a legcsekélyebb sérülést se látták, vagyis a halál oka fulladás lehetett. Ezzel szemben az a bizonyos Tatai nevű káplán, aki Szerémit informálta, azt állítja, hogy másokkal együtt látta a három szúrást Lajos király jobboldalán. Már pedig, hogy a király teste sértetlen volt, azt nemcsak Sárffi írta meg, hanem tollba mondta a velencei köztársaság egyik kéme — Antonio Boemo — is, aki a holttetemet Székesfehérváron látta.

Ha már most mindazt egybevetjük, amit II. Lajos haláláról eddig hallottunk, akkor elfogulatlanul vizsgálva a dolgot — csak ennyit mondhatunk: Czettritz elbeszélésében nincs semmi lehetetlen; Sárffi állításainak

[1] *Kenyeres* Balázs szakvéleményének egyéb fontos pontjai ezek: „Az emberi holttesten kezdetben nagyon szembetűnő változásokkal jelentkező rothadás . . . egy idő múlva megáll, szembetűnő jelenségei csökkennek, visszafejlődnek. Egy idő múlva megszűnik a rothadásos gázfejlődés, a képződött gázok eltűnnek s ezzel megszűnik a holttest puffadása . . . A rothadó vér lassankint kiszivárog a holttestből s ezzel a holttest színe mindinkább halaványodik, a végén szennyes szürkévé lesz, egyben csökken, néha teljesen meg is szűnik a holttest bűzössége . . . Aránylag gyorsan következik be a lelohadás, az elhalványodás és a bűz csökkenése *vízben ázó* holttesteken . . . Nyári időszakokban a rothadás szembetűnő jelei az első 1—2 hétben jelentkeznek, azontúl már a szembetűnő jelenségek csökkenése következik. II. Lajos király halála esetében a körülmények a rothadás kezdeti szembetűnő jelenségeinek eltűnésére különösen kedvezőek voltak . . . Hogy a halott előrehaladott rothadás állapotában volt, valószínű Sárffi nyilatkozatából, mely szerint a holttestet *a fogain látható* jelekből ismerték fel, miből következik, hogy az arcvonások már feltűnően el voltak változva. A hathetes holttesten az arcvonások elváltozása tényleg megvan, mert a kezdeti puffadás után lelohadó lágyrészek a csontok felett elcsúsznak, összegyűrődnek s így a felismerést lehetetlenné tevő változások jöhetnek létre. Sárffinak az a nyilatkozata, hogy soha még olyan kevéssé romlott és olyan kevéssé undorító hullát nem látott, mint a királyé, szintén összeegyeztethető a halál óta eltelt hatheti idővel, amelyet a holttest, lucskos talajban, koporsó nélkül elásva, töltött.“

elfogadható voltát orvosi szakvélemény is támogatja; ellenben Szerémi leírása tele van képtelenségekkel. Nem ő találta ugyan ki valamennyit, de viszont nem mentesíthetjük attól a súlyos hibától, hogy megrostálás nélkül írt össze mindenféle mende-mondát, amit összegyűjtött. Csupán azt az egy állítását látjuk igazoltnak, hogy a király holtteste a mocsár közelében volt ideiglenesen elföldelve.

Ismételten hallottuk már itt is, ott is, hogy többen láttak a bécsi udvari levéltárban olyan titkos iratokat, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy Lajos király tervszerűen végrehajtott *gyilkosság* áldozata lett. *De ha látták és olvasták azokat az írásokat, akkor miért nem tették közzé teljes és hiteles szövegüket?*"

596. *1526.* A *pozsonyi fürdők* tekintélyes jövedelmet hajtottak a városnak, hol már a 14. században több fürdő volt. Az 1526/7-iki pozsonyi számadáskönyv két fürdőről emlékezik meg; az első a Halász-kapu közelébe eső Alsó-fürdő és a Bástya-utcában a Felső-fürdő, melynek helyén legújabban a Zsidó-fürdő épült; a Felső-fürdő a 15. században a Klarissza-apácák tulajdonához tartozott, de már a 16. században épúgy a város tulajdona, mint az Alsó-fürdő, bár eredetileg mindkét fürdő kezdetben magánosok tulajdona volt. A város *fürdőmestert* tartott, még pedig a Felső-fürdőben Jakab mestert, az Alsó-fürdőben Sebestyén mestert. Míg Jakab mester a Felső-fürdőben bér fejében a kamarásnak 28 hétért 28 font denárt (à hétre 1 font) és 24 hétért 15 font denárt (à = 5 β), addig az Alsó-fürdőből Sebestyén mester 14 hétért 12 fontot (à = 3 β) és 28 hétért 21 fontot (à = 6 β) szolgáltatott át. Nyilván könnyen folyt be a fürdők után a 75 font 8 β-nyi bérösszeg, mert a fürdők használata általános volt (β = schilling). A fürdőkből a városi kamarába befolyt bér azonban nem tekinthető tiszta bevételnek, mert a fürdők fentartása és az azokban szükségesekké vált berendezések és javítási munkálatok költségei a város pénztárát terhelték. A számadáskönyv tényleg előszámlálja mindazokat a kiadásokat, melyeket a kamarás a fürdőkre költött, de a tiszta jövedelem még így is tekintélyes pénzösszeget képviselt *(Danninger,* 61.).

597. *1526. Hadi sebészek.* — Hadjáratok alkalmával rendesen a városi borbélyokat (sebészeket) szerződtették a hadba vonuló sereghez. „Pro speciebus, unguentis, emplastris aliisque rebus, quas ipse *barbitonsor* secum *in expeditionem* duxit, apothecario soluti sunt flor. 6., den. 25." — mondja a nagyszebeni polgármesteri számadások könyve 1526-ban, a mohácsi vész évében. Az erdélyi fejedelmek gyakran megkövetelték, hogy a nagyszebeni borbély és más mesteremberek vele menjenek a háborúba; így 1566-ban az van írva (u. o.): „1566. 5. septembris hatt man auff kön. maiestät mandat handtwercker in *den tabor* müssen schicken" s ezek közt említi *Tomas* balbierer-t, kinek minden hónapra 4 frtot fizettek, továbbá *Ferenc* borbélyt és *Hanns Schwarz* borbélyt, kik ugyanannyit kaptak egy hóra a várostól. (Németországban is kötelesek voltak háborúba menni a városi orvosok; v. ö. *Haeser,* I. 418., 846.; II. 1046. és *Kriegk:* I. 10., 524.). *Arch. sieb.,* N. F. XX. 5.

598. *1526. Ispotály.* „Az espitályra nagy gondot viselyetek az segenyek benne meg ne ehezzenek... az erdewdi kylenchedet, vamot az *espitalnak* hagyom" *(Zolnai:* Nyelvemlékeink a könyvnyomt. koráig, 1894., 256.).

599. *1526. Zsidó-kórház Sopronban.* — A soproni zsidók ez évi becslési jegyzékében említtetik (*Ortvay,* II. [2.], 289.)

600. *1526. Pestis. Lepra. Syphilis.* — II. Lajos a törökök ellen indul és elrendeli, hogy a „pestises" (?) betegek is szálljanak táborba (*„De pestilenticis eciam nobis visum est, ut leventur illi quoque, sed habeant castra sua seorsum, ne reliquam partem inficiant"*). Kétségtelen, hogy itt a *pestilentici* szó alatt vagy leprások, vagy syphilitikusok értendők, semmiesetre sem *pestises betegek,* mint ahogy a közlő fordítja a szót a Levéltári Közleményekben (IV. [1926.], 87.). Nincs is tudomásom róla, hogy 1526-ban Magyarországon pestisjárvány lett volna. V. ö. még a MOE-ben a lepráról és syphilisről mondottakkal.

601. *1527. Katonai kórház.* — I. Ferdinánd Budán hadikórházat alapít, melynek vezetésével *Faber* Jánost (Joannem Fabrum) bízza meg *Linzb.,* I. 147.).

602. *1527. Muzarello János* esztergomi kanonok és a Krisztus szentteste-kápolnának igazgatója, orvos. (*Egyháztört. emlékek* a magyarorsz. hitújítás korából, I. 313—314.; *Békefi* Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon, 1910., 339.). Egy levélben (1521 julius 21.), melynek aláírása *Muzzarelli,* a velencei tanácsot (?) értesíti Bakócz Tamás haláláról. Talán ő is kezelte? (Velencei levéltár., *Óváry,* I. 262.),

Ebben a korban, de előbb is, gyakran előfordult, hogy a papirendű személyek egyszersmind orvosok voltak és fordítva. Ennek az a magyarázata, hogy a konstanzi zsinat 1418. évi határozata értelmében azok az orvos-magisterek, kik a magisterium elnyerése után valamely egyetemen még két évig hittudományt hallgattak, a kanonokságok egyhatod részét kapták (V. ö. *Ábel* Jenő: Egyetemeink a középkorban, 1881., 24.).

603. *1527. Gyógyszerészek.* — Eszéky János értesíti Ferrarában tanuló unokaöccsét Orbánt, hogy esztergomi kanonoknak beiktattatott s egyúttal kéri, hogy a Magyarországba visszatérni készülő lucca-i Tamás mester gyógyszerésszel (per *Magistrum Thomam Lucensem apotecarium)* küldjön neki egy violaszínű birétumot (Egyháztört. Eml., I. 311.). — Egy másik levélben (ugyanazon évből) András esztergomi prépost a fenti Tamás gyógyszerészt felkéri, hogy *János doktorral* együtt dolgait Ferrarában rendben hagyva térjen vissza Esztergomba. Cím: Egregio domino Thome Lucensi Apothecario, domino et amico meo tanquam fratri charissimo (U. o., 314.).

604. *1527. Dysenteria.* — Vérhasjárvány Budán. (*Linzb.,* I. 147.)

605. *1528. Húsvizsgálat* és *húslátók* Sopron városában: l. *Corp. statut.* V. (2.), 19. és *Szádeczky,* I. 114.

606. *1528. Ispotály* Nagyszebenben. — „Das register des erbaren Hans Mossichs, *spitalmasters* yn der Hermanstath, auff Entphaung wnd Aufzgeben des Spitals des Jars 1528." (*Transilvania,* 1863., 6.).

607. *1528. Társadalmi állás. Orvos és gyógyszerész.* — Körmöcbányán „*Hans Arzt*" és „Aptiker" városi szenátor, később főbíró és praefectus silvarum, 1528—40 közt (*Ernyey:* Bány.) Ugyanez az orvos 1532-ben pörben áll Körmöcbánya városával a hay-i birtok és fürdő miatt (u. o.).

608. *1528. Fürdők.* — Brassó város fürdőiről az 1528—1546 közti években l. *Quellen,* II. 710. („Balnea" címszó alatt). Főleg az ottani számadáskönyvek adatai.

609. *1528* és köv. *Fürdősök.* — A fürdős *(balneator)* rendesen sebészi műveletekkel is foglalkozott. Brassó városa 1528-ban 60 asperát fizet a fürdősnek a *leprásokon* végzett érvágásért. Bártfán már a 15. század óta szerepelnek a fürdősök, akik a városi fürdőt bérlik. II. Ulászló részint

szórakozásból, részint tisztaság okáért a budai felhévvizi fürdőbe járt. ahol *György borbély* volt a fürdős. A 16. században Selmecbányán is állandó. városilag alkalmazott fürdőst találunk. A városi fürdőkben rendesen a város tartott állandó fürdőst. A pozsonyi kamara 1553-diki adóösszeírási lajstromában, a nem szabad királyi városokat se véve ki, mindössze 2 fürdős található Ferdinánd király területén, az egyik Sárosban, a másik Mármarosban. Vidéken tehát kevés volt a fürdős. De a nagyobb városokban a 17. század folyamán már rendesen több fürdő is van s így a fürdősök is többször egész céhet alkotnak. Társadalmi állásuk különben nem fényes, sőt lenézett. Tekintélyüket legföllebb az emeli néha, ha egyúttal borbély is a fürdős, vagy ha városi alkalmazott. Amint láttuk, a városok sokszor maguk tartják a fürdőst. Ilyenkor az városi tisztviselő és mint ilyen rendes fizetést kap. Jövedelmük többnyire elég nagy. Rendszerint ők bérlik a fürdőt s ezért a városnak bizonyos díjat fizetnek, vagy pedig a város alkalmazza őket fürdősnek, rendes fizetéssel. De ha csak alkalmazottak is, a borravalókból s a műtétekért járó díjakból is tekintélyes jövedelmük volt. (*Párkányi,* 300.; forrásutalásokkal.)

610. *1528. Kassai (János) Antonin. Johannes Antoninus Cassoviensis.* — Erről a felvidéki orvosunkról, kit Erasmus *amicum vita sua cariorem*-nek nevez s kiről *W.,* I. 76. és II. 219. továbbá *Szinnyei,* V. 1143. mond el egyetmást, több adat található a *T. T.,* 1885. évi folyamában, így pl. Zasius Ulrikhoz és Erasmushoz intézett levele (u. o. 348., 349.). Erasmus úgy jellemzi, mint „insigniter ingeniosus ac doctus iuvenis"-t (u. o. 337.). 1528-ban „e nimio medicinae suae studio" múló elmazavar (mania?) ütött ki rajta, úgy hogy meg kellett bilincselni (u. o. 353.), de később (Lengyelországban és itthon) kiterjedt s előkelő gyakorlatot folytatott 1544-ben bekövetkezett haláláig.

611. *1529. a) Pestis és éhinség Budán és Pesten. Ferencrendi szerzetesek pusztulása.* „Hic (Budae) praeter molestissimas animi curas, ac incredibilem rerum omnium caritatem, ac penuriam etiam a pestis contagione periculum est; fratres nescio quot minores ad Sanctum Joannem, et in utraque civitate nonnulli hoc morbi genere perierunt." (Tamás egri püspök leveléből. *Oláh Miklós lev.,* 4.) — *b)* Pestis *Besztercebányán,* mely valószínűleg a következő évre is áthúzódott *(Jurkovich).* — *c)* Pestis *Magyarországon,* Stiriában, Olasz- és Németországban. *(Sticker,* 91.) — *d)* Pestis Erdélyben *(Müller, Hosp.,* 41.).

612. *1529. Ispotály.* Koncz László, Debrecen dúsgazdag polgára, *ispotályt* alapít és építtet ottan, a ferencrendiek kolostora közelében. *(S. Szabó* József: Művelts. állapotok s főként iskolázás Debrecenben a reform. korában. Debrecen, 1924., 11.) Általában a reformáció patrónusai mindenfelé nagy számmal létesítettek ispotályokat; l. *Takáts S.:* Régi magyar asszonyok, (1914.), 105., 114.

613. *1530. Iszákosság* elleni intézkedés (a *pestis* idején). Körmöcbányán: Corp. statut., IV. (2.) 67.

614. *1530. Pestis Erdélyben.* — „Horribilis pestis grassatur." *(Quellen,* IV. 7., 100., 499.; *Müller,* Hosp., 41.)

615. *1530. Pestis. Pauschner* (Pauszner, Bausner, Paustner) *Sebestyén nagyszebeni orvos.* — Linzbauer (I. 154.) egy *Bausner* nevű erdélyi orvost említ, ki „Tractatus de lue pestifera" c. 1550-ben Szebenben megjelent könyvet írt. *Szinnyei* szerint e könyv címe: „De remediis adversum luem pestiferam" volt. Bod Péter *Bauzner*-nek írja a szerzőt. Szabó Károly

szerint, (ki a szerzőt *Pauschner*-nek mondja s azt írja róla, hogy 1554-ben halt meg Nagyszebenben), az egyetlen példányban sem ismert könyvecske címe: „Libellus de remediis adversus luem pestiferam. Cibinii. 1550.". *Ernyey* József szerint (v. ö. *Orient:* Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története, 1926. 55.) *Paustner* volna a szerző neve, ellenben *Révész* Béla (Arch., IV. 283.) a *Pauszner*-t tartja valószínűnek s azt mondja róla, hogy szepességi eredetű ember volt, ki olasz egyetemeket végzett. Eleinte Brassóban praktizált, 1528-ban Nagyszeben fizikusa lett, hol 1533 végén vagy 1534 elején meghalt. A pestisről szóló értekezése, melynek egykorú német fordítását („Eine kleine Unterrichtunge: wie Mann sich halten soll in der Zeidt der ungütigen Pestilentz") Révész a jelzett folyóiratban egész terjedelmében közzétette, kétségkívül nem 1550-ben, hanem 1530-ban jelent meg Trapoldner Lukács nagyszebeni nyomdájában. Szinnyei (X. 579.) szerint az is lehetséges, hogy a munka kétszer is megjelent: 1530-ban németül, 1550-ben latinul, mint az elsőnek fordítása.

616. *1530. Gyógyszerbeszerzés.* — A nagyszebeni tanács 34 dukátot utal ki dr. Brenner Márton orvosnak, hogy a városi gyógyszertár számára gyógyszereket vásároljon s ő azokat András nevű ottani gyógyszerész özvegyétől 180 forinton meg is szerzi. 1564-ben újra 157 frt ára gyógyszert vesznek Offner Kristóftól. *(Müller, Hosp.,* 41.)

617. *1530. Gyógyszerészek. — Jerémiás* brassói városi gyógyszerész évi fizetése 25 forint. Ezen Jerémiáson kívül az 1530—1543 közti időben városi gyógyszerész volt ugyanott *Gergely* (kinek olykor 1—2 frt „bibales"-t, borravalót is juttatnak), továbbá *Farkas* (Wolfgang), kinek évi fizetése 32 frt. Az utóbbit 1532-ben Bécsbe küldik dr. Faber János ottani orvoshoz, kit úgy látszik városi fizikusnak szerettek volna alkalmazni. *(Quellen,* II. 279. stb.) Gergelyről l. még 1546.

618. *1530.* Dr. *Schirmer* brassói orvosról lásd: *Quellen,* II. 186.

619. *1530. Syphilis.* — Besztercebányán a luetikus betegeket *(die Franzosen)* nem a kórházban kezeltette a város, hanem külön betegápolóknál helyeztette el, kiknek költségét azután a városi pénztár a Czibold Ágnes-féle hagyományból térítette meg. *(Jurkovich.)*

620. *1531. Amulett. Ráolvasás. A betegség eltemetése.* — „Contra *kórság:* Si quis captus fuerit, *ha valakit megigéztek:* scribe ad panem ista nomina + alga + et + algalj + algala + et *da ei comedere* (v. ö. MOE, II. 7., 8.) . . . Contra morbum caducum (= *epilepsia):* helym, zelym . . . ym. In nomine patris et filii et spiritus sancti, amen, susurret ad aurem sinistram" (R. M. Ny., II. 402.). Ugyanitt olvasható a következő furcsa orvosság *vérzés* ellen: „Acetum fortissimum et *fimus equinus,* statim excreatus (!), et in acetum missus et recenter collatus et *bibitus* valet, expertus Johanem Regem Vngarie quendam (!) *verucarium* (? veredarium ?) suum". Az író nyilvánvalólag gyönge latin volt.

A Nemzeti Múzeum kéziratai közt (Quart. Hung., 1042.) még egy *epilepsia* elleni babonás „orvosi tanácslás" található. Rövid, pár soros iratocska, mely annyiból érdekes, hogy a betegség *eltemetéséről* szól, mi ma is járatos népünk körében. Mai írásba szedve következőleg hangzik: „Az mely embert vagy gyermeket az nehézség többször kiüti, az jobb keszén *(kezén)* való imeg ujját kell elmetszeni, kölessel vagy búzával teli köll tölteni és az hol fekszik, ott köll elásni és pénzt is köll közíben *(kezében)* tenni" stb. (Az utolsó mondat nehezen olvasható, főleg azért, mert egy későbbi kéz is beleírt). A kéziraton az áll, hogy az 1530—40 közti időből való; én azonban úgy vélem, hogy inkább a 16. század második feléből vagy végéről.

621. *1531. Zsámboky János.* — *a)* 1531 jún. 24. született Nagyszombatban Zsámboky (Sambucus) János, kiről l. részletesebben *Aschbach,* III. 260. és köv. („Homo Lutheri dogmatibus depravatus", 262.; nyomtatásban még meg nem jelent munkái és levelei, 265., 266.; 1551-ben Strassburgban tanul, 280.; Clusius társaságában beutazza Magyar- és Horvátország egy

25. Zsámboky (Sámboky, Sambucus) János.

részét, 353.; Blotius jelentése Zsámboky 530 könyvének megvételéről, 364. stb.) — *b)* A MOE, I. 227. old. említett Egrer Kálmán, Zsámboky apósa, talán Egrer Györgynek, Pozsonyváros kapitányának (1517.) leszármazottja? (v. ö. *Ortvay,* Pozsony története, III. 448.) — *c)* I. Ferdinánd (1549. dec. 28.) Sambucus apjának, Sámboky Péter nagyszombati polgárnak a törökök elleni küzdelmekben, valamint a nagyszombati városbírói állásban szerzett érdemei elismeréséül nemességet és címert adományoz.

A címer (v. ö. MOE, II. 224.) leírása következő: „Scutum rubrum, cuius imum campus viridis occupat, in quo duae grues consertis alternorum pedum unguibus, rostris annulum aureum cum lapide Turchesio tenent. Scuto apposita est galea, ornamentum militare, quam contegunt laciniae variegatae, supra quam locatus est alius annulus priori similis, e quo eruperunt duo rami rosarum, viridantibus foliis in dextram et sinistram partes porrecti, dexter albam, sinister vero rubram habens rosam".

622. *1531. András mester,* olasz születésű gyógyszerész, Besztercén (a Királyhágón túl): *Müller,* Hosp. 41.

623. *1531. Zsidó orvosok. — Antonius Margarita,* ki állítólag Budán született s csak férfi korában hagyta el izr. hitvallását, ócsárló iratot bocsát ki a zsidó orvosok ellen, bár elismeri, hogy Olaszországban képzett zsidó orvosok is vannak s hogy ő maga is látta Paviában, mikor egy zsidó archiater hullát boncolva anatomiai előadást tartott *(Geiger:* Zeitschrift, f. d. Gesch. d. Judentums, II. 325. — *Mandl* Bernát adata.)

26. Zsámboky címere. *(Aldásy,* I. 114. után.)

624. *1531. Kassai orvosok. — András* nevű kassai városi orvos (lengyel származású). Évi fizetése 80 magyari forint, egy hordó bor, lakás és fűtés. Ugyanezen évben egy *Aypol* (Aipel? Eipel?) *Péter* nevű Kassán tartózkodó orvosról is megemlékezik a város jegyzőkönyve, ki azt kéri, hogy Mátyás diákot, kit ő kezelt, mindaddig ne ereszszék ki a városból, míg a neki járó orvosi honoráriumot meg nem fizeti *(Tört. Közl.,* III. 1912., 59.).

625. *1531. Sebészek vagyonossága* Pozsonyban, lásd *Vámossy,* 86.

626. *1531. Szent László fürdő* (Nagyvárad mellett). — Ebben az időben már úri fürdő, szegények fürdője s kórháza is állott ottan. Ártándy Balázs, 1531-ben kelt végrendeletében, egy szőllőt hagy a fürdőben fekvő szegény betegeknek *(illis pauperibus, qui iacent in thermis S. Ladislai regis).* Ily kórház létezése mellett szól *Szalárdi* „Siralmas krónikája" egyik helye (IX. 5. rész) is, hol azt mondja: „A szultánok, murzák a Szent László gyönyörűséges bányájában (= fürdő) megferedtek vala; maga pedig a chám... a *nyomorultak bányájokban* feredvén, hogy azt fel ne égetnék, megparancsolta vala". *(Bunyitay:* A váradi püspökség története, III. 144.) Szt. László fürdője a középkorban a ma ú. n. Püspökfürdő helyén állott, a Hévjó (= hév-víz, ma: Pece) folyócska mellett. „Calidae aquae prope Waradinum, quae vocantur *divi Ladislai,* sive quia hic divus Ladislaus laverit, sive quia ad aedem ei sacram et sepulchro ipsius claram . . . pertinet" *(Wernher* György: De admirandis Hungariae aquis. *Schwandtner:* Sciptores rerum Hung., I. 856. *Bunyitay:* u. o. 415.). A Szalárdi krónikájában említett *„szent Márton fürdeje"* nem más, mint a mai *Félixfürdő* *(Bunyitay,* u. o. 387.).

627. *1531. Gyógyszertárak.* — Lásd *Ernyey* Józsefnek alapos és az akkori gyógyszerészi technika számos részletkérdésére is világot vető

értekezését a *nagyszebeni* gyógyszertár 1531. évi fölszereléséről („A gyógyszerész" c. folyóirat 1902. évi folyamában). Továbbá ugyanerről a Transilvania c. folyóirat 1863. évf., 20. oldalán *G. Seivert* cikkét és *Schwarcz* Ignác értekezését: Zur Gesch. d. Apothekerwesens in Ungarn bis zum 18. Jahrh. (az Ungarisches Revue 1890. évi folyamában).

A Molnár-örökösök tulajdonában levő, régebben a Császári Sashoz, később a Magyar Királyhoz címzett nagyszebeni gyógyszertár berendezésének, edényeinek egy része az Erdélyi Nemz. Múzeum kebelében felállított gyógyszerészi múzeum birtokába ment át. E tárgyakat részletesebben (képekkel is) ismerteti *Orient Múz.*, (225. old.).

628. *1531. Pestis Erdélyben. (Müller,* Hosp., 41.)

629. *1532. Orvosi napló.* — A Magyar Tört. Tár VI. évf. (1859.) 87—90. oldalán Szilágyi Sándor egy „ismeretlen orvos" latin naplóját közli. A napló 1532-től 1544-ig terjed. Rövid, főleg családjára vonatkozó följegyzések, melyek közé itt ott a magyarországi török hadakozás adatai stb. vannak beszőve. A napló írója 1532-ben szerezte meg a magisteriumot, ugyanazon év márciusában beiratkozott az orvosi karra, augusztusban a Natio Rhenana prokurátora lett (mi németországi honosságára vall), 1534-ben Bécsből Kapfenbergre (Stiriába) megy, hol egy uraságnál (à Stubenberg) állandó alkalmazást nyer; időközben sok gyermeke (Károly, Lajos, Anna, Kristóf, Zsuzsánna, Sebestyén, József, Judit) születik, kik közül többen már kis korukban elhalnak. A gyermekek keresztszülői közt többször olvassuk pozsonyi és fehérvári prépostok és kanonokok (Újlaki Ferenc, Lőrinc, Müllner János) nevét.

Az Acta Vindob. (III. 183., 213., 215) följegyzései alapján meg volt állapítható, hogy ez az ismeretlen naplóíró nem más, mint *magister Alexander Pficzer de Marbach* (Würtembergben, a Neckar mellett), ki 1537-ben lett a bécsi egyetem orvosi karán baccalaureussá és medic. doktorrá s a következő évben (febr. 17.), már mint pozsonyi gyakorló orvos, a kar tanácsának tagjává avatva. Ezeken kívül más forrásokban nem találtam nyomát, csupán *Weszprémi* (IV. 120.) említi még *Pfeutzer* néven a következő nehány sorban: „*Alexander Pfeutzerius Benignus,* Med. Doctor. Hunc circa an. 1539., et 1541. physicum fuisse Posoniensem ex coaevi medici Posoniensis Diario manuscripto, quod Clar. *Carolus Wagner* tenet, erutum est".

630. *1532. Pál brassói orvost* (doctor physicus) és városi centumvirt, kiről sok adat maradt a város számadáskönyveiben 1532—1540. közti időből, Gritti lefejezése után a székelyföldre küldik, hogy a brassai patika számára megvegye azokat a gyógyszereket, melyek Gritti orvosának („physicus") tulajdonában voltak. 1535-ben Tomory Zsigmond gyógyítására küldik Fogarasba, a gyógyszerésszel és egy szolgával; 1537-ben pedig a moldvai vajda gyógyítására, két szolgával, kik 25 hétig ott maradtak. Évi fizetése 80 forint. *(Quellen,* II. 281., 282., 373., 380., 398., 406., 417., 420., 422., 429., 445. stb.)

631. *1532. Polidamus* Bálint olasz származású orvosdoktor, ki magyar vonatkozású történelmi munkákat is írt. *(W.,* IV. 2.)

632. *1532. Flandriai* Jakab (Jacobus *Flandrensis)* brassai fizikus 1532/3-ban. Fizetéséről lásd: *Quellen,* II. 287., 294., 295.

633. *1532. Turócmegyei hévvizek. János orvos.* — „Thermae Thurocienses impignorantur per nobiles Kostka *Joanni Artzt,* cui a parte Civitatis

(t. i. Cremnitziensis) contradictum." (Körmöcbánya város levéltárában, Ao. 1532. tom. I. 14., 2., No. 83., 84., 85.)

634. *1532. Orvoshiány. Hadi sebészek. Franczusok vize.* — Mikor a törökök Sárvárt ostromolták (1532.), a régi várban nem volt egyetlen orvos vagy borbély. Az ostrom közben kéri Nádasdy Ferenc a fiát, hogy „barbitonsorem seu medicum curatione Vestrae Magnificentiae mittere dignemini, qui sciat familiares ejusdem curare et sanare." (*Nádasdy* Tamás családi levelezése 221.) Persze a nagyvárosokban, mint például Bécsben, elég sok orvos volt. *Nádasdy* Tamást, mikor Bécsben megbetegedett, 14 orvos és 4 sebész gyógyította; „körülem voltanak mintegy hóhérok" és minden szépet és jót igértek a nádornak. A „francusok vizit" is ekkor kezdte inni; (de különben úgy látszik, hogy nem volt luetikus); lásd u. o. 61., 62. Mikor már jobban volt, a doktorok egész Bécs városában dicsekedtek vele, hogy meggyógyították; azután azt írja, hogy szívesen hazamenne, „hogy ha ott patikák és doktorok volnának." (U. o. 65.)

635. *1533. András nevű városi orvos Kassán.* (*Kemény:* Kassa, 137.)

636. *1533. Chyrzer* Pált (brassói) beiktatják a bécsi orvosi karra *(Acta Vindob.,* III. 193.) Nem Kirres (Kyr) Pál?

636 a. *1533. Eck (*Eckius) Bálint orvosdoktor, bártfai főbíró és tanító; lindaui származású. 1533 után Kassán is tanított. Munkáinak jegyzékét és egyéb életrajzi adatait lásd Weszpréminél (III. 75.—87.) és Szinnyeinél (II. 1175.).

637. *1533. Mária özvegy királyné physicusa.* — Macedóniai László váradi püspök írja Oláh Miklósnak: „Dominus Emericus de Fyzmegyer, director causarum regiae maiestatis, habet quiddam negotii apud D(ominum) *Physicum reginalis maiestatis* ex parte plebaniae de Berekszász. Rem igitur ipsam commendo D(ominationi) V(estrae) rogoque ut praestet in negotio ipso diligentem operam." (*Oláh* M. lev., 353.)

638. *1533. Koncz* (talán *Kunz?) kassai sebésznek* 5 frtot fizet a város a sebesültek kezeléséért. (*Kemény:* Kassa, 136.)

639. *1533. Városi fürdő Kassán.* „Sabatho ante assensionis (!) Domini haben wyr rechnung genommen von dem *meister Jorgen bader* auff der fawlgasz von czvayen joren, dy er vorsessen hot gehabt, dem dy ba(d)stwb vor dyngkt ist geweszen auff ayn pro fl. 5, derholben hot er ayn gewerth fl. 10." *(Kemény* Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei, 1892., 103., 104.)

640. *1533. Griffius* Theobald dr. — „1533. die 22. Januarii kombt aus Deutschland zuruck der gelehrte Magister Johannes Honterus, und bringet die wahre Lehre in viel Schriften und Bücher mit sich, wie auch den Wohlweisen *Magistrum Theobaldum Griffium medicinae doctorem et artis typographicae licentiatum,* der ihm dann in arte Typographica redlich beygestanden." *(Egyháztört. Eml.,* II. 236.)

641. *1534. Keresztesek.* — Tamás mester, keresztes, a szt. Erzsébetről nevezett esztergomi keresztes kórház *(domus hospitalis)* rektora cziráki birtokát, az esztergomi keresztességgel együtt, a fehérvári szigeten *(in insula Albensi)* lakó hospitaláriusoknak hagyományozza és Dalmadi Sebestyén mesternek, e hospitaláriusok rektorának és praeceptorának, kezére bízza. *(M. Tört. Tár,* VI., 1859., 239.) Ezt a szigetet még a 17. században is Papszigetnek nevezték s a szerzet V. István király adományából bírta.

642. *1534. Ágoston (Augustinus) brassói orvos.* Fizetéséről lásd *Quellen,* II. 376.

643. *1534. Fürdősök. Fürdők.* — „Item feria secunda post misericordias domini Gregorio tonsori et Nicolao balneatori in Transalpinam missis, ut venam suae magnificentiae inscinderent ac ventusas ponerent expensas flor. 1." *(Brassai számadáskönyvek,* II. 349.) Ebből és egyéb adatokból az látszik, hogy a 16. század elején a fürdősök nálunk is, csak úgy mint külföldön, a borbélyok dolgát végezték (nemcsak a borotválást, hanem a kisebb műtéteket, érvágást stb. is). A fürdősöknek nálunk már a középkorban is hatóságilag ellenőrzött rendjük volt, amint ez a budai jogkönyvből világosan kitűnik. Felvidéki városainkban a 16—17. században három céhbe tömörültek: a pozsonyi főcéhhez tartozott Pozsony, Nagyszombat, Bazin, Szt-György, Modor, Trencsén, a besztercebányaihoz a bányavárosok, a lőcseihez a szepesi városok s az északkeleti sz. kir. városok. Az 1689. évi cs. kir. rendelet értelmében az addig tisztességtelennek tekintett fürdős-rend rehabilitáltatott s elrendeltetett, hogy ezentúl a fürdősök fiai is felveendők kézműves-inasoknak. (V. ö. *Schwarz* Ignác alapos és régi fürdőink dolgában nélkülözhetlen értekezésével: A fürdők történetéhez Magyarországon. *Száz.,* 1891., 279.)

644. *1535* körül. *Ispotály Budán.* — János király új *kórházat* (ispotályt, *„hospital")* kezdett építeni Budán, a felhévizi prépostság telkein („en la preuoste des eaues chauldes"; *Brüss. Okm.,* I. 332.), mely 1535. végén még nem volt kész. A király oly nagy súlyt fektetett ezen vállalkozására, hogy az akkori (I. Ferdinánddal való) béketárgyalásokban szerződésileg biztosítani akarta ezen ispotály fölépítését.

645. *1535. Syphilis.* — Katzianer Jánosnak, I. Ferdinánd fővezérének, kinek Magyarországon is oly nevezetes szerepe volt, syphiliséről lásd: *Wagner:* Analecta Scepusii (1774.), II. 178., 180. De nemcsak ő, hanem kegyetlen kapitánya, *Schnitzbaumer,* is tele volt bujakórral: „Capitaneus Schnitzbaumer venit cum sexaginta equitibus Cassovia Leutschoviam, nihil ibidem vel hic faciens, nisi aggravans, et opprimens pauperes ubique contra omnem aequitatem . . . Schnitzbaumer est homo totaliter morbo Gallico infectus et putredine, carens dentibus et turpissimus aspectu et ita foetidus quod nemo libenter cum eo loquatur nec conversationem cum eo habeat; *et tamen est capitaneus!"* (U. o. 182.)

646. *1535. Paederastia.* — *Balbi* (Balbus) Jeromos, tulajdonképpeni vezetéknevén *Acellini,* (szül. Velencében a 15. század közepe táján, meghalt Rómában, 1530.) egy ideig pozsonyi prépost, majd bécsi és prágai egyetemi tanár, a hozzá méltó II. Lajos tanítója s végül VII. Kelemen pápa házi prelátusa, a Sodalitas litteraria Danubiana egyik tagja. Életéről l. *Szinnyei,* I. 409. paederastaságáról *Nékám,* 84.

647. *1535. Cím.* — Linzbauer (Gyógyászat 1872., 172.) azt mondja, hogy a megyék és városok *physicusai* e néven legelőször a Szepességben tűnnek föl, I. Ferdinánd idejében, 1535-ben. (Maga a *physicus* szó, általánosabb értelemben, az egész középkorban használatos volt; v. ö. MOE, I. 103., 110.)

648. *1535. Jordán* nevű orvosról (doctor Jordanus) szó van Majthényi Uriel prépostnak Majthényi Bertalanhoz (Kamenec várából, 1535, júl. 14.) intézett levelében: lásd *Szerémi:* Emlékek a Majthényi bárók csal. levéltárából, 1897., 28. (E levél nem vonatkozhatik Jordán *Tamásra,* mert ez csak 1539-ben született.)

649. *1535. Lőrinc* (Laurentius) doktor, Lőcse városának, a Szepességnek és a szepesi káptalannak orvosa, évi 24 forint fizetéssel *(W.,* I. 91.)

Horváth János prelátus 12 forinttal, a szegény barátok évi tíz forinttal járulnak hozzá a jeles orvos fizetéséhez *(Wagner,* II. 218.).

650. *1536. Ispotály* és *közfürdő Selmecbányán.* — *a)* Ebben a városunkban már az Árpádok korában megvolt az ispotály (a szentantali kapu helyén), 1536-tól kezdve pedig a régi döméskolostorban, a város szívében. A közfürdő is régen megvolt; a fürdőst a város fizette. *(Sobó,* 94.) — *b) Ispotály Lippán:* l. *Márki Sándor:* Arad története (1892.), I. 475.

651. *1536. Orvoshiány.* — Erdősi Sylvester János, kit az irodalomtörténetből ismerünk, azt írja a mecénásának, Nádasdy Tamásnak, hogy a fia *(Theodorus meus)* már jobban van, mert mikor köhögni kezdett, egy ugyancsak régi forrás: Plinius után írt neki recipét és orvosságot. *(Régi magyar költők tára,* II. 489.) Ez a régi könyvekből való orvosságrendelés is egyik dokumentuma annak a nagy orvoshiánynak, melyről a MOE-ben több helyen megemlékeztem.

652. *1536.* és köv. *Gyógyszerészet Besztercebányán.* — Az első besztercebányai gyógyszerész, kiről tudomásunk van, *Scherueb* János 1536-ban. Húsz évvel később (1558) egy másik gyógyszerészről történik említés, kinek gyógyszertára a városi őrtorony melletti házban volt elhelyezve, hol évi bérül 6 forintot, 1561-ben pedig 16-ot fizetett. 1580-ig nem említenek gyógyszertárt, sőt az a körülmény, hogy a tanács Frölich Tamás rektor számára Selmecbányáról hozat ez évben gyógyszert, valószinűvé teszi a feltevést, hogy akkor Besztercebányán nem volt gyógyszertár. 1581-ben azonban a tót és német prédikátorok ajánlatára az akkor Magyarbródon lakó *Reuss* Jakab gyógyszerész nyer letelepelési engedélyt. A város ekkor, hogy a gyógyszerésznek állandó megmaradásra módot nyujtson, anyagi támogatást is helyez neki kilátásba. Évente 25 forintot fizet neki tiszteletdíjul, átengedte neki a helyiséget és annak felszerelését, sőt még külön kölcsönt is engedélyezett neki. Később a helyiségért már házbért kívánt a város, illetőleg betudta azt a subvencióba; utóbb a subvenciót is megvonta tőle s így *Reuss* itt maradása lehetetlenné vált. 1594. szeptember 30-án be is jelenti a tanácsnak távozását. A tanács ezt tudomásul veszi és elrendeli az átvételt. Erre aztán más gyógyszerész után kellett nézni. Tárgyalást kezdett egy trencséni orvossal, bölcsházi *Alman* Istvánnal, de minthogy nevével ezután nem találkozunk, bizonyos, hogy a tárgyalás nem vezetett eredményre, sőt azt látjuk, hogy a tanács 1595-ben bizonyos *Ditrich* Györgynek adja át a gyógyszertár helyiségeit és felszerelését. 1626-ig újra nem történik említés gyógyszerészről. Ekkor találkozunk *Schwalbe* Henrik nevével; 1630-ban pedig újból egy másikról van szó: *Schmidt* Bertalanról. Ezután megint mintegy húsz évig nem esik szó gyógyszerészről; csak 1645-ben hallunk róla, még pedig igen sajátságos esetből kifolyólag. A tanács Wesselényi Ferenc panaszára maga elé idézi *Banirer* Henrik gyógyszerészt és elmondja neki, hogy a murányi várúr azzal vádolja, hogy Lőcsén tartott esküvője alkalmával tisztességtelenül nyilatkozott volna Murányvára felől s kijelenti neki, hogy a szükséges bizonyítékok beszerzéséig fogva tartja. Banirer csak annyit hozhatott fel egyelőre védelméül, hogy beszédével aligha árthatott Muránynak. Sajnos, hogy az ügy további fejleményeit nem ismerjük. De nem ismerjük a panaszt magát sem s csak sejthetjük, hogy a gyógyszerész Wesselényinek és Széchy Máriának pár hónappal előbb lejátszódott országszerte beszéd tárgyát tevő regényéről talált kelleténél szabadabban nyilatkozni. Az a körülmény, hogy 1647-ben *Binner* János Henrik új gyógyszertárt rendez be

a városban, azt a véleményt kelti fel bennünk, hogy Banirer pere balul üthetett ki s hogy kénytelen volt a várost is elhagyni. 1669-ben *Schleich Péternek* volt itt gyógyszertára, de mellette már másokról is történik említés. Ugyanakkor *Demerle* János György gyógyszerész is kér polgárjogot, ezt azonban adósságai miatt megtagadták tőle. 1675-ben *Kochmeister* Sámuelnek, 1676-ban *Weidl* orvosnak is van gyógyszertára. Utóbbi a kamarának volt az orvosa s mint ilyen, ő kezelte a „Kammerhöfische Apotheke"-t, amelyről ekkor először van szó. 1689-ben *Hanstadt* Vendelt említik a levéltári adatok, 1674-ben pedig *Pfandt* Györgyöt. Schleich 1695-ben örökösök nélkül elhalálozván, vagyona s így gyógyszertára is *iure caducitatis* a városra szállott. Így jutott a város gyógyszertárhoz, melyet azután mindenkor alkalmas egyénnek adott bérbe, vagy alkalmazottak által is kezeltette. 1698-ban *Schnee* András említtetik mint gyógyszerész.[1] Vele egy időben gyógytára volt *Hermann* Andrásnak is. 1707 előtt bekövetkezett halála után özvegye előbb *Schürer* Kristóf eperjesi gyógyszerésznek adta azt bérbe, majd pedig, amikor ez a kikötött feltételeket be nem tartotta, *Heidemann András* selmecbányai provisornak hat évre évi 100 ezüst forintért.[2]

A 18. század elején már több gyógyszertárról van szó, de meg nem állapítható, hány volt összesen a városban. Véleményünk szerint négy lehetett, ú. m. a Hanstadt-féle, a Heidemann által vezetett Hermann-féle, a városi *(apotheca civitatis* vagy *civica)* és a Schnee András-féle. Utóbbinak a tulajdonosa 1712-ben elhalálozván, *Moller* Károly Ottó, városi és megyei fizikus, akarta a gyógyszertárt megvenni. A vétel ellen azonban Heidemann határozottan tiltakozott a városi tanács előtt. Dacára ennek Moller mégis megvásárolta a gyógyszertárt 1713. márc. 21-én. Tekintve magas vételárát — 3320 frt — azt kell hinnünk, hogy az az akkori időkhöz képest, nagyon jól fölszerelt gyógyszertár lehetett.

Moller a gyógyszertárt kíváló egyénnel kezeltette, kinél aztán leendő gyógyszerészek is gyakorlatilag nyertek kiképzést. E gyógyszertárból került ki az ismert *Vette* György, ki a gyógyszerészeti irodalomban is kitünt. *(Jurkovich).*

653. *1536. Hód* (castoreum) *és vidra méhbajok ellen.* — (Mai írással): „Az vidráról, ki őmaganak *testét* elszakasztja. — Az vidra . . . az vízbe is szokott lakni és maradni. Az *nevezetes testét* (= testiculos) igen hasznosnak mondják orvosságba." *(Pesti* Gábor: Aesopus fabulái. Bécs, 1536., 65.) Hasonlóképen írja Miskolczi Gáspár (Egy jeles vadkert, Lőcse, 1702. 243.), hogy a hód „heréjének golyói az asszonyi állatok *mátrája* beli nyavalya ellen igen hasznosak . . . Ezt jól tudván, maga is a hód, mikor szorosan vagyon a kergetők miatt dolga, maga elrágja a maga tökit." (A *mátra* szóról lásd MOE, I. 353.)

[1] Schnee piaci házában volt Thonser hadbiztos már huzamosabb idő óta elszállásolva. Ez most azzal a panasszal állott elő a városi bíróságnál, hogy házi ura valami kiállhatatlan bűzű szert készít, mintha csak kiakarná a házból üldözni. A panaszra Schnee azzal felelt, hogy a hadbiztos is megbántotta, mert bottal a kezében azzal fenyegette, hogy muskétásokkal megrakja a házat, kik akkora dohányzást fognak ott véghez vinni, hogy a háziúr fog majd elszaladni. A perlekedést úgy intézték el, hogy kötelezték a gyógyszerészeket, hogy az úr Ertzl Erhard s Kraudi Ádám, felesége pedig Hinterkirchner Györgyné (a legelőkelőbb családok) által bocsánatot kérjenek a hadi biztostól. Schneevel Bél Mátyás is jóviszonyban volt, *antiquae fidei morisque virnek* nevezi. (Not. Hung., II. 386.)

[2] A Hermann-örökösöknek Bél Mátyás volt a gyámjuk, míg Pozsonyba nem költözött.

654. *1536. Recipe-gyüjtemény. Házi kezelés.* — Guilhelmus Louanensis szerzetes értesíti Oláh Miklóst, hogy eleget téve felszólításának, különféle latin és francia könyvekből és kéziratokból betegségek elleni recipéket írt ki s a gyüjteményt megküldi neki. *(Oláh Miklós levelei,* 578.)

655. *1536. Lepra.* — Quibusdam in balnei stuba custodientibus tres personas, quae ob suspitionen *leprae* revidebantur (dedi) asp(eras) 6." (Brassóban; *Quellen,* II. 453.) Ugyanitt 1527—1546 közt gyakran van említve a számadáskönyvekben a *pons leprosorum,* a *pons lapideus circa domunculam leprosorum* (u. o 701., „Pons" címszó alatt) és a *piscina circa leprosos* (u. o. 30., 385., 647.).

656. *1536. Pestis és annak előjelei.* — „Ueber das gibst andre Zeichen, die gemeiniglich einem Sterben und Pestilenz vortreten, als da sind die vielfältige *Chasmata oder Stern-Geschoss.* Also hat man 1538. in Schwaben, Schweizerland und Bayern mit Zufall einer unerhörten Colica eine strenge Pest ausgestanden und soll diese von dergleichen Stern-Geschoss sein vorbedeutet worden. *Anno 1536 hat man in Ungarn dergleichen Stern-Geschoss wahrgenommen,* welche in Form einer Zunge mit schwarzen Tipfflein gezeichnet waren. Um Wien herum haben die gemeinen Leute absonderlich die Hüter in den Weingärten, eidlich beteuert, wie dass sie um diese Zeit vielfältig dergleichen Chasmata wahrgenommen." (*Abraham à Santa Clara:* „Ob der Tod gewisse Vorboten nach Wien geschickt u. seiner Ankunft erinnert" c. írásából.) Ez a feljegyzés kétségkívül Paracelsusból van véve, ki egy helyen azt írja, hogy első magyarországi útja alkalmával „titokzatos jelet" látott az égen: nyelvalakú, ujjnyi vastag, fekete pettyekkel megrakott jelet, mely szerinte a ragály közeledtét jelentette s nemsokára — 1536-ban — a pestis csakugyan elárasztotta Magyarországot. — A Paracelsus-látta tünemény csak egy a sok közül, mely a régiek hitében úgy szerepelt, mint a halálos veszedelem közeledtére intő előjel. Sok másféle égi signumot és monstrumok születését (v. ö. MOE, II. 38., 39.) szintén gyakran tekintették pestis-ómennek (v. ö. Szamosközy leírását az 1586. évi pestisjárványról, MOE, II. 180—181.). Ezt a járványt más jelek is megjósolták: 1585-ben *mannaeső* volt Késmárk mellett (a mannazúzmó, *Lecanora esculante,* telepeit nézték annak; v. ö. Ernyey József cikkével: Természettudományi Közlöny, 59. évf., 1927. 41., hol a zúzmó képe is látható). *Véreső* is nem egyszer jelezte a pestis közeledtét. Így például *Evlia Cselebi* (373. old.) is megemlékezik egy ilyenről. A „véresőt" talán lepkék váladéka, esetleg a Haematococcus pluvialis, vagy az Ancylonema-moszat spórái okozták (Ernyey u. o. bővebben tárgyalja ezt). A sáskák s más rovarok, férgek tömeges megjelenése, vízáradások, üstökösök, földrengések, csillaghullás és más égi jelenségek mind efféle előjelekül szerepeltek a nép hitében. Ezek egy részét már máshol is megemlítettem, itt csupán az *égi jelenségek* sorából említem még a következőket: Pozsonyban (az 1679. évi pestist megelőzőleg) látták, hogy meghasadt az ég és a nyílásban szt. Mihály lova látszott koporsóval, az egyik toronyban megrepedt a harang, a lakóházakban villám cikkázott, szélvész tombolt, júliusban hangyaraj repült a városba stb. Brassóban (1604.) egymással hadakozó seregek jelentek meg az égen *(Quellen,* V. 171.) s hasonló tüneményeket említ az ő naplójában Haller Gábor (1642), azt írván, hogy január 4-én „napnyugot felől veres, napkeletről fejér seregek látattanak jőni, kik nagy ropogással egyben menvén, ezek az elsőket elgyőzték" (Mikó, IV. 75.). Segesvári Bálint 1609-ben és a következő években szintén

többször említi ezeket az égi hadakozásokat (u. o. 173., 176., 181.), melyeket külföldön éppoly gyakran láttak és hallottak a pestistől rettegő emberek, mint nálunk, (v. ö. *Symonds*, I. 408., az arezzoi pestis leírásában.) Cserei nél (440., 443.) olvassuk az 1710. évi pestis leírása előtt, hogy „szörnyű és írtóztató csudadolgok történének mindenütt Erdélyben ebben az esztendőben; itt Brassóban húsvét éczakáján a bolgárszegi oláh templomban egy crucifixus kép *vérrel verítékezett*, azután egy nehány napokon az egyik szeméből szűntelen jött a nedvesség, melynek nézésére magam is elmentem. Itt benn a városban 11. septembr. virradólag a nagy templomban szörnyű ropogás, csattogás hallatszott, mintha ágyúkkal lőttek volna; a nagy pap közel lakván a templomhoz, odament az utcaőrzőkkel, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban." (Érdekes, hogy Cserei egész határozottsággal mondja [u. o. 442.], hogy a pestis *nem a levegő* útján terjed, hanem *per communicationem* s bizonyságul említi Páriz Pápai tragikus esetét, kinek két hajadon szép leánya elpusztult, mert olyan ruhákba öltözködtek, melyek pestisben meghalt rokonoké voltak.) Thaly Kálmán közleményében (Századok, 1881. 125. és köv.) olvassuk, hogy az 1709—10. évi pestis idejében az egyik jászsági templom falai *vért verejtékeztek*. Rákóczi az ő kálvinista dandárnokát, Szent-Pétery Imrét, küldte ki a nagy hírre kapott csoda megvizsgálására, ki nem hitt benne s hamarosan ki is derítette, hogy amit a nép vérnek nézett, az *vörös festék* volt. Ugyanitt közli Thaly az eperjesi *„öreg ember"*-ről és a murányi vár *„láthatatlan vörös vitézei"*-ről szóló egykorú pestisképrázatok történetét.

A pestis jósló jelei olykor a ragálybetegség démonjaival: a *csomával* (csumával) és a *fekete lovassal* voltak kapcsolatosak. Az előbbiről már a MOE II. kötetében (358. old.) mondtam el egyetmást s az ottani adatokhoz még hozzátehetem, hogy hazai délvidéki sátoros cigányaink szintén ismerik a csumát, mely talán azonos a délszlávok *pestisasszonyával;* (magát a pestist vagy kolerát a cigányok, Wlisloczki szerint, *naszlopen*-nek vagy *pesztiká*-nak nevezik). Ez a *pestisasszony* volt a betegség démonának egyik (ősi eredetű) perszonifikálása, mely már az első nagy pestisjárvány (1345—1350) alkalmával, amely VI. Kelemen pápa statisztikája szerint több mint negyvenkét millió ember halálát okozta a föld kerekségén, megvolt. A keleti poroszok és a litvániai nép is hitt a pestisasszony létezésében s az utóbbiak még a múlt század elején is egész balladákat énekeltek róla (v. ö. Nohl, 59.). Ezenkívül még egy igen régi démon-perszonifikálása volt a pestisnek: a *fekete lovas*, melyet az 1571. évben Körmöcbányán is láttak, (l. ezen évszám alatt). Ez sem tisztán magyar specialitás, mert megvan a finneknél és a németeknél is (Nohl, 11., 59., 346., Höfler, 735.) s lehetséges, hogy a „schwarzer Peter" német kártyajáték nevében, (melyet a svájci németek „schwarzer Mann"-nak mondanak) szintén ennek a pestis démonnak a neve lappang. Dürer Albrechtnek is van egy képe, melyen a pestis démona mint lovas, (de *fehér* lovas) van feltüntetve, amint nyílaival lődözi az embereket. Ez a felfogás János apostol Apocalypsisére (VI. 2.) vezethető vissza, mint ahogy a görögök Apollója is (a régebbi időkben, pl. Homerosnál) embereket pusztító, nyílazó, ragályt terjesztő istenség volt, (később ellenkezőleg.) A száguldó lóval kétségkívül a pestis gyors terjedését akarták szimbolizálni, úgymint ahogy egyik hazai festőnk (Kacziány) képén is fekete csuhában, lovon lépked a „Mors imperator", sőt már az asszirok gyermek-

pusztító istennőjét, Labartu-t, is lovon száguldva ábrázolták, két kezében kígyót, vagy „férget“ tartva (v. ö. az istennő képével: *Magnus, Sechs Jahrt.*, 8. old.) A *fekete lovast* választotta Herczeg Ferenc is hasonló című darabja kiinduló pontjául (I. felvonás, 7. jelenet), hol azt mondja, hogy 1848-ban, mikor a szerbek egyik bánáti sváb városunkat (Versecet?) készültek megrohanni és kirabolni, holdvilágos éjjel a város melletti hegyen megjelent a fekete lovas. Nem tréfa ez! — mondja az egyik szereplő — „megboldogult apám sokszor mesélte, hogy az 1785-iki török veszedelem is úgy kezdődött, hogy egy fekete lovas ment végig a városon... Az 1814-iki inségkor is emlegették.“ Itt tehát már nem pestisdémonul szerepel a fekete lovas, hanem általánosságban, mint valami nagy csapás közeledtét jósló ominózus szellem.

657. *1537. Köztisztaság Sopronban:* „Ferner ist Einer Ehrsamen Gemein Bitten und Begehren, dass man mit jedem Viertljahr der Vorstadt mit Ernst verschaffe, dass sie die Passen und ausgeführten Wege bei den Thören, in den Gassen und anderswo, machen und verbessern, und zuvor dass die Reihen zumal in der Potschigasse, auch in andern Gassen nicht verbaut, sondern geräumt werden, damit das Wasser seinen Ausfall haben mag, und die Gassen desto sauberer bleiben mögen; Es soll auch weder Mist noch Koth in der Stadt und Vorstadt vor die Häuser geschlagen, sondern ausgeführt werden, wie den solcher Unlust in der Neugasse bei etlichen Häusern, auch bei dem vordern Thor, und an andern Orten gesehen wird. Dabei soll man verbieten, den Mist oder Koth nicht zunächst bei den Thoren abzulegen und den Weg hiedurch verzofern, wie bei dem Schanzer- und Potschithor geschieht, sondern Mist und Koth soll an ausgezeigte, gewöhnliche Örter geführt werden, zum Brückel bei den dreien Kreuzen.“ (*Sopron Mon.*, 1890., I. 16.)

658. *1537. Prostitució.* — Kurválkodó életet folytatók feljelentése a hatóságnál és házbafogadásuk tilalmazása Körmöcbányán: l. *Corp. statut.*, IV. (2.) 74., 67., 68., 74.

659. *1537. Hess* János *brassai sebész,* 1537—1540 közt. (Többször említve: *Quellen,* II. 520., 630., 650., 693.)

660. *1537. Szemétkihordásra vonatkozó intézkedések* Sopronban: *Corp. statut* V. (2.) 26.

661. *1538. Húslátók.* — Sopronban elrendelik, hogy mivel a két hatósági húslátó hanyagul végzi a mészárosok ellenőrzését *(„nit weiss man aus was Ursachen“!)* még egy vagy két polgár rendeltessék ki melléjük. *(Corp. statut.* V. [2.] 29. és *Szádeczky,* I. 115.)

662. *1538. Olaszok.* — I. Ferdinánd király nyilt levélben *(patentes)* engedélyezi, hogy Adornus Jeromos páviai orvos *(honorabilis Hieronymus Adornus, medicus Papiensis)* Brodarics István váci püspökhöz vagy bárhová Magyarországon szabadon elmehessen, betegek kezelése végett. *(Egyháztört. Eml.*, III. 263.) 1535-ben mint János király kancellárjának orvosa említtetik. Politikai működéséről lásd Óváry, I. 66., 67.

663. *1538. Adrianus* (Hadrianus), *János király orvosa,* 1538-ban résztvesz egy a király által rendezett hitvitában *(W.*, II. 65., *D.*, 240.), melybe *Rezenei* János *orvosdoktor* is beléelegyedik. Adrianus mint „archidiaconus Dobocensis, medicinae doctor et Johannis I. regis Hungariae archiater“ említtetik. A vita lefolyásának részletes ismertetését lásd *Heltai* „Háló“ című munkájában 55—59. old. (Betűhű kiadása *Trócsányi* Zoltántól: Régi Magyar Könyvtár, 36. kötet.) Lásd még róla *Quellen,* II. 412. (két helyen),

hol az áll, hogy az erdélyi fejedelem 1535-ben dr. Adrianus útján 2000 forint kölcsönt kér Brassó városától.

664. *1539. Jordán* Tamás születési éve. Fennmaradt kézirataíról lásd *Szinnyei,* V. 634. Levele Bolognából (1564. febr. 14.): *Veress,* Fontes, I. 67. — Hátrahagyott iratait az olmützi egyetemen őrzik (l. Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz, 165. füz., 17.) Ugyanitt a magyar *ásványvíz-irodalomhoz* való kapcsolatáról.

665. *1539. Blandrata* György, Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem udvari orvosa, a lutheránus hitre téríti az utóbbit. *(Száz.,* 1922., 446.) Egyik orvosi munkája, mely 1539-ben jelent meg: „Gynaeceorum ex Aristotele et Bonaciolo a Georgio Biandrata medico subalpino noviter excerpta de foecunditatione, graviditate, partu et puerperio." (Argentinae, 1539. Izabella királynénak ajánlva.) A munka címét *Szinnyei,* I. 1099. után adom; *Szabó—Hellebrant* nem ismeri.

666. *1540. A pozsonyi sebészek, borbélyok és fürdősök céhlevele.* — A varasdi városi levéltárban megvan a latin fordítása. Minthogy ez egyike legrégibb borbély-sebész-fürdős-céhleveleinknek, mely eddigelé ismeretlen volt *(Szádeczky, Vámossy* és *Ortvay* sem ismeri s az OL-ban sincs meg), ezért is *Wissert* Adolf varasdi gimn. tanár úrhoz, ki a céhiratot megtalálta, fordultam; ő azonban (mivel az irat szövegét máshol kívánja közzétenni, együtt a többi Varasdon található céhlevéllel) nem teljesíthette kérésemet, hanem csak a következő rövid ismertetést adta róla: „Der pressburger Zunftbrief ist ein Pergamentheft (34 × 34 cm), mit 12 Textseiten in Kursivschrift . . . Die Einleitung gibt bekannt, es seien vor dem Stadtrichter die pressburger „magistri chyrurgiae, barbitonsores et *balneatores*" erschienen und hätten ihm mitgeteilt, dass „per literas et speciales nunctios civitatis Warasdinensis . . . Franciscum Habar, notarium, magistros Blasium et Michaelem" die dortigen Barbiere um Mitteilung der pressburger Zunftregeln, zum Zwecke der Errichtung einer eigenen Zunft gebeten hätten. Man will sie ihnen „impartiri et transsumi". Nun folgt der pressburger Brief selbst, der in mehrere Abteilungen zerfällt. I. Tenor praemissi ordinis talis est: 1. damit die *celebris ars chyrurgiae* zum Nutzen und Frommen der leidenden Menschheit verwendet würde, müssen die Meister in Eintracht leben. 2. Vorschrift, womit ein jeder Meister versehen sein müsse. 3. Bestimmungen über Hilfe im Notfalle. 4. In schweren Fällen kann ein Meister den Rat eines anderen ansuchen. 5. Verbot des gegenseitigen Abwendigmachen der Pazienten. 6. Wann darf ein Kranker die Hilfe eines anderen Arztes anrufen? 7. Der Arzt darf einen ungehorsamen Kranken verlassen. 8. Strafen gegen fremde, unangemeldete Aertzte. — II. Abteilung Prima ligamina enthält Taxen für Behandlung der 1. Kopfwunden, 2. Gesichtswunden, 3. Körperwunden, 4. Schusswunden, 5—7. verschiedene Beinbrüche, 8. Bauchwunden, 9. über den gegenseitigen Beistand der Aertzte. — III. Über das Verhältnis der Meister zu ihren Angestellten und wie Fremde oder Gehilfen in die Zunft aufzunehmen sind. — IV. Über das Meistermahl *(magisterii convivium),* die Meisterprobe und die zu zahlenden Taxen. — V. Das gegenseitige Verhältnis zwischen Meister und Gehilfen. — VI. „*Hungarorum magistrorum* barbitonsorum ordo erga et cum illorum servitoribus." — VII. Gegenseitiges Verhältnis der *balneatores* und deren verschiedenartigen Gehilfen. — VIII. Über das Verhalten der Gehilfen in den Badestuben. — IX. Bestimmungen über die Taxen der Meister und Gehilfen in die Zunftlade. —

Eine jede Abteilung hat mehrere Artikel. Der Zunftbrief hat folgenden Schlussatz: „Magistri chyrurgi, barbitonsores et balneatores, qui tunc temporis fuerunt et ad honorem suorum artificiorum, futurorumque magistrorum et confectione et institutione praescriptorum statutorum et artificiorum ordinis elaborarunt, extiterunt docti et honesti: Magister Leopoldus *Sericauda*, chyrurgus, Sebastianus *Wymbissinger*, Urbanus *Regius*, Leonardus *Marolt*, Michael *Dystler*, Emericus *Baronyay* et Conradus *Staud* . . . Datum feria sexta post dominicam Oculi in quadragesima, cum numeraretur post nativitatem Chrysti, domini nostri, millesimus quingentesimus et deinde quadragesimus annus. Michael Sturl, civis et notarius ibidem in fidem praemissorum se subscripsit manu propria." Als Abschluss kommt noch die notarielle Bestättigung der richtigen Übersetzung *ex germanico in latinum*, datiert 24. Juni 1557., gezeichnet von Thomas Zuchenweys."

Úgy látszik, hogy a fürdősök később különváltak, mert gyüjteményemben van egy pecsétlenyomat, melynek körirata: „Sigillum balneatorum Posoniensium." A pecséten nemesi címerhez hasonló, sallangokkal körülvett pajzs, melynek sisakjából egy födetlen fejű vitéz-forma férfi felső teste emelkedik ki, baljában madarat tartva, melynek csőrében gyűrű látható, jobbjában pedig valami rúdalakú eszközt; derekán csokorra kötött öv, melynek magasságában (két oldalt írva) 16—33. évszám. A címerpajzsban ugyanaz a madár s alatta háromágú, villaszerű eszközök.

667. *1540. Mérgezés.* — Tinódi Sebestyénnek Erdéli História c. énekében (a Heltai-féle kiadásban, l. RMKT, III. 387.) az a történetileg be nem bizonyítható állítás foglaltatik, hogy *Fráter* György („a barát") megmérgezte *János királyt*, úgyhogy „Váradból új cseresznéket béhozata, Tordán mérget néki azokban adata", (ami már magában véve is nehezen képzelhető el.). Ezzel szemben a megbízhatatlanságáról ismert *Szerémi* (352.) egy olasz orvost gyanúsít avval, hogy János királynak *rögtön ölő* (!) mérget adott be: „Jam Rex de die in dies ceperat surgere de lecto et in palacio morabat, quum *Italus medicus* se ostenden cum litteris Petri Priny. Et Rex perlegere fecerat litteram Petri cum Emerico Bebek, et satis se commendasse Regiestati in scriptis suis. Dicebat sibi Emericus Bebek: „Quod se non confideret penitus ad Italum, quia est aduena. Ergo, benignissime Rex, non omni spiritui credas . . . De Italo fisico accipiens demum potum ad purgandum stomachum, quod gustasset, mox ad terram casum dederat, et ait pauper Rex: „Capiatis me et teneatis; quia hec est vltima manducacio mea et potus." Legati jam habebant relacionem a Rege Joanne, et iterum ille Italus fisicus cum eis reuersus erat ad Germaniam cum legatoribus."

Zápolyai János haláláról (apoplexia?, napszúrás) lásd még Linzb., I. 149.

668. *1541. András*, brassói sebész. — „Valentini malefactor ille, qui in Zenth Peter virum ac mulierem cultello pupugerat, est occisus, dedi ergo *egiptiis* (a cigányoknak) asp. 12. . . . Quod *Andreas chirurgus* eundem malefactorem emplastris ligavit vulgo hot gebunden, asp. 6. Quod idem malefactor *2 equis eductus est*, asp. 6." *(Quellen*, III. 89.) A sebész szerepe az volt, hogy a harapófogókkal stb. előbb megkínzott bűnöző sebeit a kínzás után bekötözte.

669. *1541. Honorárium.* — A sebésznek, ki Brassóban a tört lábú ifjakat gyógyította, 4 forintot utalványoz a tanács. *(Quellen*, III. 125.)

670. *1541. Orvoskölcsönzés.* — A brassói városi orvost és sebészt igen gyakran hívták Oláhországba gyógyítás végett (*Quellen,* III. 118. stb.) Az útra induló városi orvos egy szolgát, két lovat, bort, eleséget és útiköltséget kapott (u. o. II. 153; [1542.], II. 457 [1536.]). Néha a városi *bábát* is kikölcsönzik vidékre (u. o. II. 457.).

671. *1541. Veszettség.* — Brassóban az 1541—1551. közti tíz év alatt körülbelül 4000 kóbor kutyát vertek agyon a cigány pecérek (*lictores egiptii*), kik különben az akasztásokat is végezték; (az egyik négy év alatt 15 tolvajt akasztott és kettőt lefejezett). *Száz.,* 1896., 740.

672. *1541. Pestis* (Budán). — *a)* „Budában ezenben egy nagy deghalál, ki ugyan rettenetes vala, támada, mint Jerusálem veszedelme. Mert megtilták az terekek, hogy senkit Budában ne temetnének, hanem kihordanák. Mikoron megveradott, *az taligások* házankint jártanak; úgy hánták a sok hót testet, csak az Úr Isten tudja megmondani, mint az ebeket; az hót desznót, az hót embert mind együtt hortták az taligán ki mezőre." (*Verancsics* összes munkái, II. 83.) V. ö. *Linzb.,* I. 149. — *b)* Lásd még egy szemtanunak 1541. aug. 20-án kelt levelét, melyet *Ballagi* Budapest, 255. szó szerint idéz.

673. *1542. Orvoskölcsönzés* — Nádasdy Tamás a súlyos beteg Thurzó Elek gyógyítására oda kölcsönzi (meg nem nevezett) orvosát. (V. ö. *Wagner,* IV. 85.)

674. *1542. Pestis és pietizmus* (v. ö. MOE I. 114. és II. 171.) — Szkhárosi Horvát András (1542—1549.) azt mondja az Átokról (De maledictionibus) szóló versében, hogy az Isten Mózes V. könyve (Deut. 28.) értelmében megveri a bűnös emberiséget:

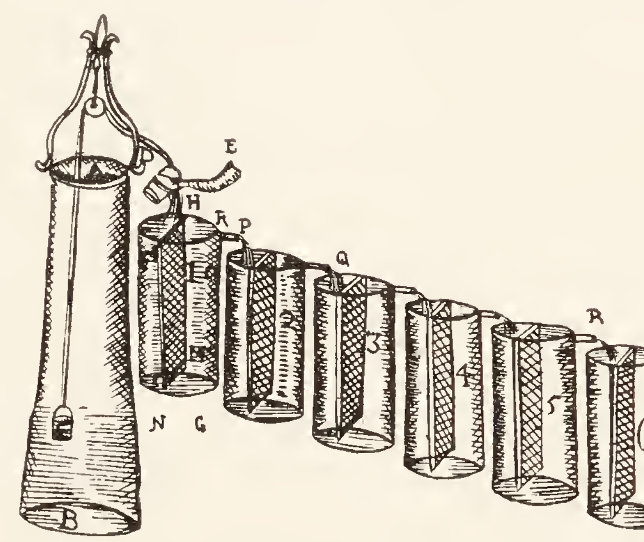
Rejád bocsát nagy döghalált, hogy megemésztessél,
Igen megvér nagy szükséggel, minden betegséggel,
Nagy hévséggel, hidegséggel és *nagy dögösséggel,*
Nagy aszálylyal és rogyával (!), hogy kesergettessél . . .
Egyiptomnak fekélyével megver Isten téged,
Undok varral, viszketeggel az tinnen testedet.
(Régi Magyar Költők Tára, II. 208.)

675. *1542. Pestis* (Dunántúl). — Nádasdy Tamásné írja (1542. szept. 15.) Sárvárról Szalay Jánosnak: „Kegyelmed előbb is hallotta, hogy Szalában igen halnak; még meg nem állott az halál sem Kanisa tartomá(ny)ban, sem Szalavár tartománban és mind ott környül igen halnak." (*Levéltári Közlemények,* I. 295.)

676. *1542. Pestis. Electuarium de ovo aureo.* — Az I. Ferdinánd udvari orvosa, *Ritius* (eredeti nevén talán *Ricci?* v. ö. Hoffmann, 22.) Pál, által pestis ellen ajánlott (és nem *felfedezett,* mint Fekete 21. írja) *Electuarium de ovo aureo* (vagy *E. regis*), melynek készítése módját *Linzb.,* I. 152. adja, igen régi, híres gyógyszer volt már a 16. század előtt is. *Sudhoff* (Arch. XIV. 1922., 17.) bő leírását adja egy 1515-ből való prágai kodexből, mely leírás valószínűleg még a 15. századra megy vissza. Ezen *ovum philosophorumról* elítélő kritikát mondott Joannes Vochsius kölni orvos „De pestilentia anni presentis et eius cura" c. 1507-ben megjelent munkájában, melynek rövid ismertetése szintén megtalálható Sudhoff értekezésében (19. l.) Ritiusról, ki mellesleg megjegyezve kikeresztelkedett zsidó volt, lásd még *Aschbach,* III. 317. — Páriz Pápai (Pax Corporis) *ovum aureum* vagy *arany tyukmony* néven említi ezt a hirhedt pestis elleni szert.

677. *1542.* Az első nagy *morbus Hungaricus* (= kiütéses hagymáz-) járvány hazánkban (lásd az 1566. évszám alatt is.) — *A morbus Hungaricus* synonymái: *Febris Hungarica, Ungarisches Fieber, Ungarische Fiebersucht, Lues Hungarica, Lues Pannonica, Ungarische Seuche, Ungarische Sucht, Morbus Pannonicus, Ungarische Krankheit, Ungarische Soldatenkrankheit, Febris castrensis, Morbus castrensis, Lues nova, Ungarische pedeckische Krankheit, Ungarische neue Krankheit, Cephalalgia Hungarica, Phrenitis Pannonica, Ungarische Hauptschwachheit, Ungarische Hauptkrankheit, Cephalalgia, Hauptwehe, Hauptkrankheit, Cephalalgia epidemica, Fuscedo, Hertz-Bräune, Hertz-Gespann, Brustkrankheit, Febris ardens, Febris pestilens privata, Febris stigmatica petechialis. Febris venenata, Semipestis, Pseudopestis, Kausos (causos), Synochus, Assodes, Polnische Krankheit, Spanischer Pip, Vermis cerebri, Febris antimedica, Ungarische Sommer- und Winterkrankheit, Majerdenchasta* (török neve). Minezen elnevezések első előfordulásáról és szerzőiről lásd *Győry* Tibor: Morbus Hungaricus, 1901.) 152—154., továbbá *Höfler:* 144., 323., 644., 717., 763.

Sudhoff megállapítása szerint az a járványos baj, mely a 15. század végén VIII. Károly francia királynak Nápolyban visszahagyott megszálló seregét oly borzalmas módon megtizedelte, szintén nem volt más, mint a kiütéses hagymáz (nem pedig a syphilis). *Sudhoff* nézete ma már általánosan elfogadottnak mondható.

27. *Porzio* (1685.) *készüléke* a Duna vizének megszűréséhez, *morbus Hungaricus*-járványok alkalmával. (1—6. a diafragmás szűrőedények, melyekben alul kavics- és homokréteg van.)

Dr. *Münster* László bolognai egyet. tanársegéd, ki nemcsak jeles orthopéd, hanem a magyar orvostörténelemnek is lelkes munkása, felhívta figyelmemet a köv. munkára: *De militis in castris sanitate tuenda, oder von desz Soldaten im Läger Gesundheit Behaltung.* Autore Luca Antonio *Portio* Neapolitano. (Bécs, apud haeredes Viviani, *1685.)* 24°, 373. old. E könyvecske, mely nincs meg Győry Tibornak a Morbus Hungaricusról szóló tanulmányában, ha nem is tartalmaz sok újat, azért érdekes, mert a magyar betegséget többek közt az *ivóvíz fertőzöttségéből* magyarázza s *szűrőkészüléket* is ajánl ellene, (bőven ismertetve és több rézkarcban is ábrázolva azt). Ha e készülékkel a Duna vizét megszűrnék, úgymond, a veszedelmes járványnak elejét lehetne venni. Eljárása abban áll, hogy a szennyes vagy gyanus vizet ismételve homok- és kavicsrétegen, diafragmával ellátott szűrőedényeken vezeti át. Dícsérőleg említi a török katonák tisztaságát, kik mindig árkokban végezik szükségüket, szemben a német katonákkal, kik ott végzik, ahol éppen rájuk jön, még a generalissimus sátra közelében is. A németek az elhullott lovakat s egyéb állatokat sem földelik el. Buda ostrománál körülbelül ötvenezer ló pusztult el, anélkül, hogy a bőrüket értékesítették volna. Sok ezer forint érték ment így veszendőbe, amiatt az előítélet miatt, hogy döglött állatok érintése dehonesztáló cselekedet (273—274.). Többek közt azt is ajánlja a hadat járó katonáknak, hogy gyanus nőkkel való közösülés után azonnal mossák meg a penist timsós vízzel, vagy még inkább olyannal, melyben vasgálic van oldva (301.). A könyvecske szerzőjéről, Lucantonio Porzioról lásd: *Hirsch,* IV. 614. és Castiglioni 570.

Győry Tibor munkájának pótlására (eltekintve a jelen munka más helyein közölt adatoktól) megemlítem még *Esslinger* zürichi sebésznek 1661-ből való értékes adatait (v. ö. *Haeser, Unters.,* II. 58.), melyek Joh. v. *Muralt:* Schriften von der Wundarznei (Basel, 1711. 591. és köv.) c. munkájában közölvék. *Esslinger* mint katonasebész, a császári hadsereggel

járt hazánkban s így közvetlen tapasztalatai voltak a Morbus Hungaricusról. 1661-ben tizenkétezer osztrák katona járta (Montecuccoli seregében) a magyar földet. A járvány ismét a Komárom és Érsekújvár közti mocsaras táborban kezdődött s rövid idő alatt több mint ezer katona halálát okozta; úgy látszik azonban, hogy később még sokkal hevesebben dühöngött, mert ezúttal is végét szakította az eredménytelen hadjáratnak. *Fracastoro* veronai orvos érdeme, hogy elsőnek ismerte fel a kiütéses hagymáz lényegét s különböztette meg a bubopestistől, mellyel addig lépten-nyomon összetévesztették. Ő írta le először *(De contagione et contagiosis morbis*, 1550.), hogy a bajra jellemzők a vörös, bolhaszúráshoz hasonló kiütések: *lenticulae vel puncticulae aut peticulae* (v. ö. *Fossel*, Neuburger-Pagel, II. 775.; ezt az értekezést senkisem nélkülözheti, Győryé mellett, ki a Morb. Hungaricusszal foglalkozik.) A typhus exanthematicust különben Fracastoro előtt is ismerték az olasz orvosok, mert első ízben 1505-ben és 1528-ban jelent meg ottan, minek utána Ciprus szigetéről és a szomszédos szigetekről Itália földjére hurcolták a ragályt.

Se Győry bibliografiájában, se más könyvészeti munkákban nem találtam nyomát a következő két kis unikumnak: „Wider die itzige Brustkrankheit und dem Hauptwehe, so unter den Kriegszleuten und von denen auch bei dem Gemeynen man regiert . . . Durch Johann *Eychman* (= Dryander), der Arczney Doctor zu Marpurg . . . Heidelberg, Johann Eberbacher, 1547.“ (4°, négy számozatlan lap); továbbá: „Kurtz Regiment für das grausam Hauptwehe und Preune vor die Gemeyn und Armes heuflin hin und wider etc. gestellet durch *Hieronymum Bock*, der Arczeney erfarnen und liebhabern. Heidlberg, Johann Eberbacher, 1547.“ (4°, négy számozatlan lap.) A két értekezés címét Karl és Faber müncheni antikvárok aukciókatalogusa (24. ápr. 1931.) után adom, melynek 21. oldalán Dryander munkájának címlapja hasonmásban is látható.

678. *1542. Veszettség.* — Besztercebányán kiirtják a kutyákat, veszettségi esetek jelentkezése alkalmával. A kutyák irtásáért darabonkint két dénár jutalmat adnak. 1564-ben 125, 1567-ben 304 kutyát irtanak ki. *(Jurkovich.)*

679. *1542. Fürdősök.* — Lőcsén Kelemen fürdős 25 dénár adót fizet, összes vagyona tehát 15 forint. (Ugyanitt érdekes összehasonlítás a többi lőcsei mesterember adójával és vagyonával.) *Közlemények Szepes vármegye multjából,* I. évf., 161.

680. *1543. Sebészek.* — Agazoldt Lénárd pozsonyi sebész a hadi vértezetét *(Leibharnisch)* egy ottani polgárnak hagyományozza a végrendeletében. Ez azt bizonyítja, hogy Pozsonyban a borbélysebészek a polgárőrség tagjai voltak, egyenlő rangban a többi városi polgárral. *(Vámossy,* 85.)

681. *1543. Auctus Máté* Thurzó Elek orvosa. *(W.,* IV. 127.)

682. *1543. Brenner* Márton besztercei születésű orvos és pap kiadja (első ízben) Bonfinius Decadeseit, Baselben *(W.,* III. 38.). 1549-ben nagyszebeni fizikus, azelőtt lelkész Bessenyőn (Heidendorf), Beszterce mellett. *Miles* írja róla, hogy nagy nyelvtudású, tudós ember volt, ki 1553-ban halt meg „epeláz“-ban. Izabella királyné és Martinuzzi többször igénybe vették orvosi ügyességét. *(Sigerus,* II. 84.)

683. *1543. Péter mester,* királyi orvos. *Caesar* orvos. — „Item Magistro Petro, Medico Regio lego coclear meum aureum *(W.,* III. 37. sajtóhibából „argentum“ áll), alterum Joanni Pereni. Medico Caesari soluatur iusta conuentionem nostram.“ Egészen téves tehát, ahogy Demkó (281.) fordítja: „Frangepán Ferenc *kalocsai érsek* 1543-i végrendeletében Péter mester, királyi orvosnak egy *ezüstserleget* hagyományozott, *Perényi János mester királyi orvosnak* meg rendes díját rendeli kiadni.“ Frangepán F. *egri püspök* szóban levő végrendeletét különben *(Pray* és *Katona* után) in

extenso közli: Egyháztört. Eml., IV. 192. is, hol többek közt az is olvasható, hogy a püspök *Ferenc borbélynak* (Francisco Barberio), kit a *servitor*-jai közt említ, hagyja coboly-subáját, aranyláncos keresztjét és azonfelül 100 aranyat. Caesar orvos valószínűleg nem más, mint *Delphio Cézár*, ki 1542-ben Nádasdy Tamást is gyógyította Sárvárott. Egy Malatesta Frigyestől hozzá intézett (bizonyos pilulákról és electuariumról szóló) levél található az O. L. Nádasdy-iratai között (v. ö. MOE, I. 71.).

684. *1543. Syphilis.* — *Tectander* (Zimmermann) József krakkói orvos, Zápolya János feleségének, Izabella királynénak archiaterje. 1543-ban, 36 éves korában halt meg. 1536-ban egy gyüjteményes munkát adott ki a syphilisről Baselben, szintúgy *Miechow*-nak két kisebb orvosi munkáját Krakkóban. *(Hirsch:* Biogr. Lex., V. 627.) L. még róla *W.*, II. 201. és III. 394., hol Wernher Györgynek és másoknak róla készített verses epitaphiuma is olvasható.

685. *1543. Vágóhid Besztercebányán.* — A besztercebányai mészárosok kérik a városi tanácsot, hogy *(úgy mint régebben)* a maguk házánál, otthon vághassanak; a tanács azonban megtagadja ezt. Ebben az időben már rendes vágóhíd volt Besztercebányán, a Garam partján, ugyanazon a helyen, hol az még a mult század végén is állott. *(Jurkovich,* 1475. l.)

686. *1544* és köv. *Kórház részére húsnak, zabnak s egyéb áruknak elkobzása* Besztercebányán, Körmöcbányán, Selmecbányán stb.: l. *Corp. statut.*, IV. (2.) 80., 117., 158., 188., 271.

687. *1545.* Ebben az évben jelent meg *Dionysius Siebenbürger*-nek kis munkája: „Ein nützlichs, vund tröstlichs Regiment wider des gyfftig Fieber der Pestilentz." (Nürnberg, Christoff Gutknecht, 4⁰, 26 oldal; csinos fametszettel elején és végén: Salzburg városának címere, melyet két gyermek tart.)

Egy külföldi ódonkönyvkereskedő következőket írja róla: „This very rare booklet on the plague, *unknown to the bibliographers*, contains at the beginning prophylactic instructions i. e. the causes and means of infection of the plague, its predication and signs, remedies and diet. Then follow descriptions of symptoms, diet, medicines, bleeding, proceedings for stengthening the heart and liver and finally of small-pox and carbuncles. The book ends with theological consolation for sick people. *The author, probably a Transylvanian (= Sibenbürger)*, seems to have *been appointed physician of Salzburg*, for he dedicated his work to the Council of that town."

Ilyen nevű erdélyi szerzőt és munkát seholsem találok a rendelkezésemre álló egyéb forrásokban.

688. *1545. Steinensis* Kristóf kassai orvos értekezése az *oleum juniperi*-ről, mely „majdnem minden" emberi betegséget gyógyít. Hosszú részletet közöl a ritka könyvecskéből *W.*, III. 369., a szerző rövid (és igen hiányos) életrajza kapcsán. *Demkó* (294. old.) *Stein*-nak nevezi.

689. *1545. Doctor* Johannes nagyszebeni orvos (külföldről jött, ezért is 16 forintot kapott a várostól útiköltségül.) Körülbelül ugyanebben az időben működött Nagyszebenben *Bonä* Bálint orvos is. *(Arch. sieb.*, N. F. XX. 5.)

690. *1545. Pestis.* — *a)* Iglón sok áldozatot szed. *(Münnich,* 244.) — *b)* Lőcsén is erős járvány; 800 embert visz el. *(Hain* Gáspár krónikája, 1910., I. 93.) — *c)* „Leutschoviae pestis horribiliter grassata est a festo Jacobi usque ad festum Andreae. Extinctae sunt illa clade circiter octingentae personae." (A Leibitzer-féle krónikában; *Wagner*, II. 54.) — *d)* Kézs-

márkon pünkösdkor kezdődött és szt. Mihályig tartott; 1400 ember halt bele. *(Wagner,* II. 112.)

691. *1546. Gergely brassói városi gyógyszerész.* — Évi fizetése 28 forint. Az 1542—1546. közti években többször történik róla említés a brassai számadáskönyvekben. *(Quellen,* III. 183., 287., 360., 368., 607.)

692. *1546. Borbélysebészek céhe.* — Nagyszeben városának tanácsa kimondja, hogy beköltözött magyar mestereket semmiféle ottani céhbe nem szabad befogadni, tehát a borbélysebészek céhébe sem. *(Sigerus Chr.* 8.)

693. *1547. Tamás* brassói sebész. (Az ottani számadáskönyvekben van említve; l. *Quellen,* III. 400.) U. i. 383. szó van *Kyr* Pál brassói orvos és centumvirről, ki adósságait törleszti. Kyr (igazi nevén *Kirres)* volt az, ki az első, Erdélyben nyomott orvosi tartalmú könyvet („Sanitatis Studium" stb., 1551., Brassó, 12 ív, v. ö. RMK, II. köt. és MOE, I. 35.) írta. Életére vonatkozólag l. a Szinnyeinél felsorolt régi magyar forrásokon kívül *Gusbeth* és *Stenner* adatait. *(Bologa,* 42.)

A brassói (16. századbeli) sebészek közül, Tamáson kívül, említhető még *András* és *Krymp* István (l. Quellen.).

694. *1547. Mátra. Mater.* — A MOE, I. 353. és köv. oldalán említett *mátra*-betegségről és az *essentia contra mater* nevű gyógyszerről pótlólag megjegyezhetem, hogy a st.-galleni apátság könyvtárában van egy kézirat a X. századból (valami benedikció-féle), melyben kérik a méhanyát, hogy ne vándoroljon, hanem menjen vissza a helyére, (egészen úgy, mint ahogy én az idézett andocsi asszonytól hallottam). V. ö. *Mitteilungen* 28. köt. (1929.) 302. old. A nálunk dívó *mater*-uterus synonyma Német- és Franciaországban is megvolt; a francia gyógyszerkönyvben hivatalos volt az *unguentum matris* (onguent de la mère; v. ö. *Ribier:* La médecine dans l'ancienne Auvergne, p. 141. stb.), egy ólomoxid-tartalmú kenőcs; sőt egy régi német tanköltеményben a *vater* = membrum virile is előfordul, mint ellentétje a *mutter* = gebärmutternek. *(Mitteilungen,* VIII. 68.)

695. *1547. „Tudós asszony."* — Batthyány Ferencné írja Nádasdy Tamásnak, hogy „az gróf à Salme uram anyja is sokat járt tudós", ki meg tudná gyógyítani N. T. feleségét. — A „kluge Frau"-ról hosszabb fejezet olvasható (képekkel) *Ploss-Bartelsnél.* (II. 745. és köv.)

696. *1547. Lepra és syphilis Brassóban.* — „Ex fl. 50... dedi... ad pauperes leprosos fl. 12, scabiosis in monte fl. 8." „Das haus am Berg der gryndigen", „der greindigen ihr haus". (*Quellen,* III. 932., *Spitäler* címszó *alatt.)* V. ö. MOE, II. tárgymutatójában *scabies* és *domus scabiosorum* alatt.

697. *1547. Gyógyszerészek Nagyszebenben.* — A nagyszebeni városi gyógyszerész, kit *aromatarius*-nak is neveztek, nemcsak gyógyszereket, hanem fűszereket is árult. Ő szállította azokat az illatos füstölőszereket is, melyekkel 1547-ben Izabella királyné lakosztályait szagosították s melyekért a városi polgármesteri számadáskönyvek szerint 37 dénárt fizettek. Azonkívül ő készítette az előkelő vendégek tiszteletére adott ebédekhez a különböző *konfekteket* (a városi gyógyszertár fölszerelési tárgyaihoz tartozott a mézeskalács készítéséhez szükséges vasból való sütőforma), ő szállította a tanácsnak stb. a fáklyákat, gyertyát, lámpásokat. 1529 november 4-én azt írják a számadáskönyvekbe: „Ab *aromatario* sunt acceptae *lampades* 19, quibus in nocte itum est ad Stolzburg, ut castrum fortius muniatur, solutae pro flor. 1." Főemberek lakodalmához sokszor elkérték a tanácstól a gyógyszerészt és vele együtt a sütés-főzéshez való edényeket, így pl. Békés úr lakodalmára (1567.) Zsigmond gyógyszerészt küldik el, szintúgy Orbay

Miklós leányának esküvőjére, de halotti torokra is (*Arch. sieb.*, N. F. XX. 5.) Ugyanitt (H. Herbert cikkében) a 16. századbeli nagyszebeni gyógyszerészek története is részletesebben van tárgyalva. Hogy milyen nagy különbség van a mai és az akkori gyógyszerrendelés természete közt, azt érdekesen bizonyítja a nagyszebeni városi gyógyszertár gyógyszerkészlete, melyről az 1580. évi leltár részletes felvilágosítást nyujt. Míg manapság 10 g castoreum egy évre is elegendő volna egy olyan kis városban, addig az akkori nagyszebeni gyógyszertárban 15 font és 12 lat castoreum volt készletben, melynek ára 6 forint 15 dénár volt, míg manapság (a békében) ugyanennyi orosz castoreum ára 5600 (békebeli) korona volna; ezzel szemben csak 12 lat kámfor volt az ottani patikában, melynek ára 2 forint 39 dénár volt (holott ennyi kámfor nálunk a béke idejében nem került volna többe 60 fillérnél s alig egy hétre lett volna elegendő az a mennyiség). Természetes azonban, hogy a gyógyszerek ára az eladáskor sokkal magasabb volt; így pl. egyízben Bálint mesternek 2 font cinóbert küldenek 6 forint árban, holott a leltár szerint 3 font és 4 lat cinóberért csak egy forint 6 dénárt fizetett a gyógyszertár. A városi orvos és gyógyszerész csak akkor mehetett vidéki betegekhez, ha a tanács ebbe beleegyezett. Sokszor együtt mentek; így pl. 1550 február 12-én „ex commissione domini reverendissimi“ Kolozsvárra engedik a beteg Bethlen Farkashoz a városi orvost, a gyógyszerésszel együtt (*dominum physicum et apothecarium*). Ámde az is megesett, hogy az orvos igen előkelő uraktól is rövid úton megtagadta a látogatást. (*1529.*: „Eodem die [ápr. 30.] missus Petrus stipendiarius ad Megyesz, ut dicat domino episcopo, doctorem *nolle* ad dominum comitem Themesiensem iturum.“) A szegény betegek helyett sokszor a város fizette ki az orvos honoráriumát, vagy pedig kezelésük idejére ingyen szállást és pénzbeli segélyt is adott nekik (1570., 1572., u. o.)

698. *1547. Nők.* — *a)* Batthyány Ferencné Bánffy Kata doktorkodásáról l. *Takáts*, Mna 190. és köv. old. — *b)* Ugyanitt 250. és köv. old. Svetkovics Kata hasonló funkcióiról, ki egy alkalommal veszett kutya-marta emberek gyógyítására *fagyalbogarakat* vagyis kőrisbogarakat (v. ö. MOE, II. 254., I. 359. stb.) másszor fülbaj ellen *vörös olajat* (melegen a fülbe öntve) és *korssyát* (?) ajánl, utóbbit szilvalében való beadás alakjában. — *c)* U. o.. 267. Petheő Benedekné (Devecseri Choron Frakszia) orvoslásairól: *borjúmájvíz* csúz ellen, stb.

699. *1548. Orvoshiány.* Pozsony városának tanácsát kéri a község, hogy orvosról gondoskodjék. (*Corp. statut.*, IV. [2.] 90.)

700. *1548.* és köv. *Ispotályok* Bazinban, Beregszászon, Nagyenyeden, Galgócon, Besztercebányán, Segesvárt, Selmecen, Tordán, Ungvárott, Veszprémben. (Lásd róluk: *Egyháztört. Eml.*, V. 655., „Hospitale“ címszó alatt.)

701. *1549. Veneficium.* — Zyzol János nagyszombati kapitány ellen vádat emelnek, „quod ipse cum uxore opera quarundam *veneficarum* seu *incantatricum mulierum* usus esset in re turpi“ (nincs megmondva, hogy mi volt az a res *turpis?)* A helytartótanács értesíti a királyt (I. Ferdinandot), hogy a vád alaptalan s a nagyszombati bíró gonosz indulatából ered. (*Kiss: Helytt.*, 106.)

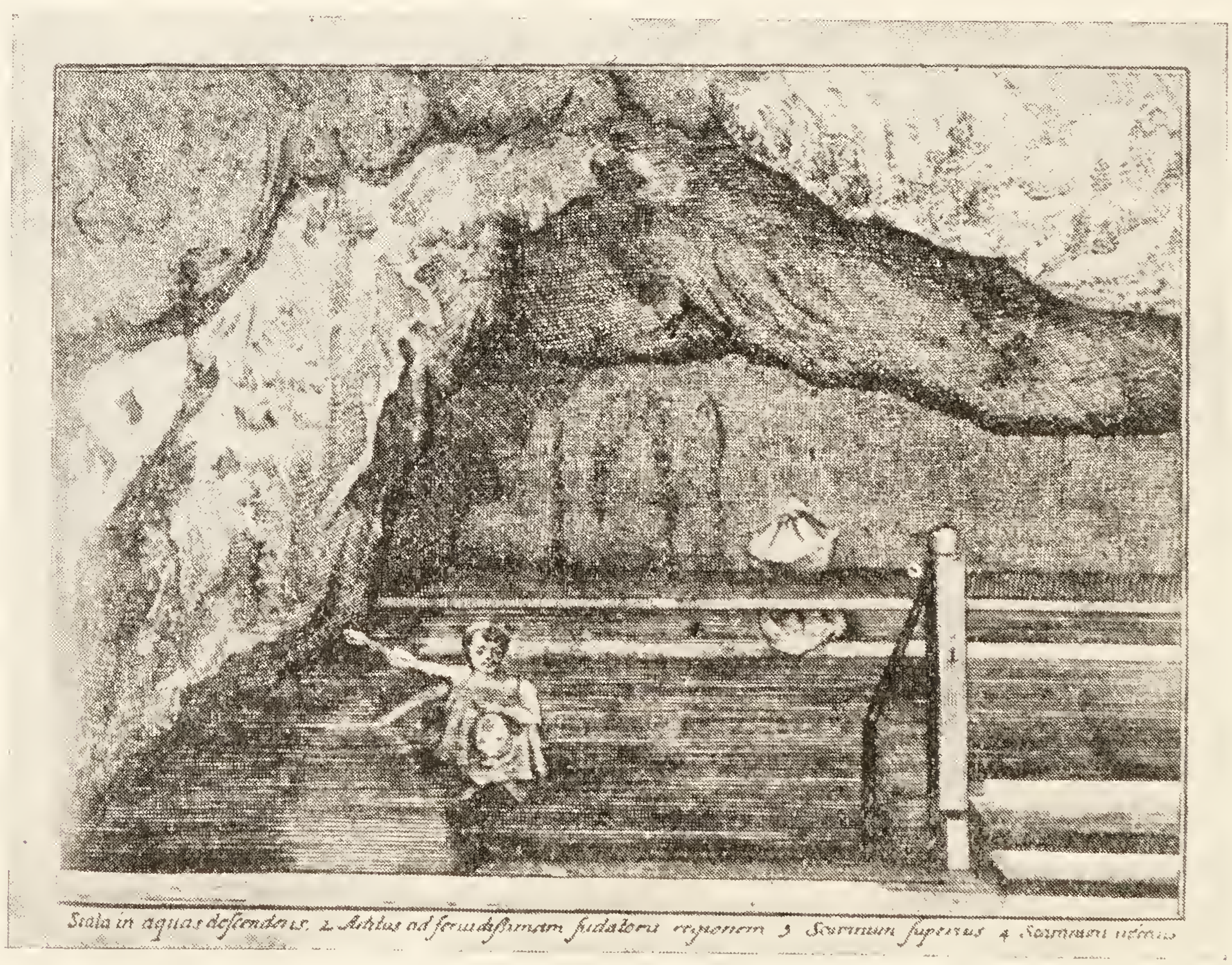
702. *1549. Domus scabiosorum.* — „Domino iudici pro structura in *domum* (!) *scabiosorum* impensis dati flor. 8.“ (Hermanstädter Bürgermeisterrechnungen, 1549., 104. és 156. l.)

703. *1549. Fürdők. Szklenó. Vihnye.* — Erről a két fürdőnkről bőven értekezik *Bél* Mátyás az ő Prodromusában (I. 128—149.), idézve a régebbi

28. Szklenó. (Bél Mátyás képe.)

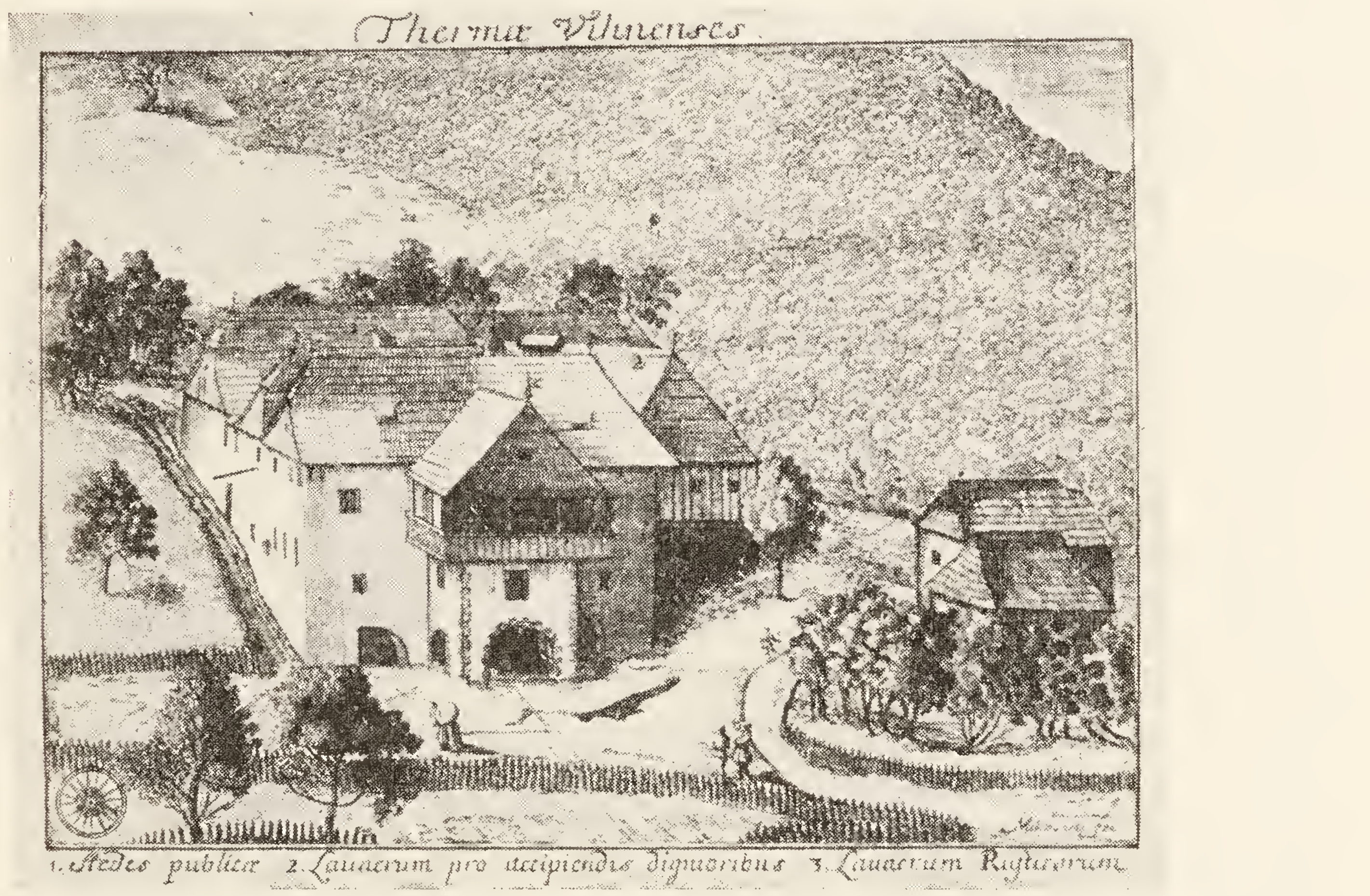
szerzőket, kik e fürdők 16—17. századbeli állapotát ismertették, így *Wernher* György 1549-ben megjelent híres munkáját: De admirandis Hungariae aquis hypomnemation (v. ö. Weszpr., I. 199. és MOE), továbbá Herbersteint,

29. A szklenói izzasztó barlang. (Bél Mátyás képe.)

Brownt, Tolliust. *Bél* munkájában három érdekes (itt is közölt) kép van a két fürdőről és a szklenói „izzasztó barlang"-ról *(specus sudatoria,* quam Germani *Schwitzloch,* Slavi *Parenicza adpellant).* Rayger Károlynak Wernher munkájához írt *Commentarius*-át *(W.,* I. 202.) sem Weszprémi, sem Vámossy (p. 43.) nem tudta megtalálni.

704. *1549. Stubnyán* 1549—1552. között készült az „új fürdő vagy úri fürdő", a mai „vörös tükör", míg a régi fürdő ezentúl „paraszt-fürdő" nevet viselt (a mai „nép-fürdő"). 1549-ben a fürdő már 70 frtot jövedelmezett Körmöcbányának, s ez oly nagy összeg volt, hogy az irigy Révay Ferenc osztozkodni akarván a haszonból, Stubnya szomszédságában házat építtetett, miből pör támadt. Körmöcbánya került ki győztesen, miután 500 frt kárpótlást fizetett. Rendes fürdőorvost, illetve „borbélyt"-t is találunk már ez időben Stubnyán. Részint az egyre érezhetőbbé váló lakás-

30. Vihnye. (Bél Mátyás után.)

hiány megszüntetése, részint a környék erőszakoskodó uraival szemben, a kellő védelem végett a város egy „kőház"-at építtetett Stubnyán, amely maig is fennáll. Stubnya volt ezen kornak határozottan a legelső fürdője. *(Vámossy,* Fürd. 192.)

705. *1549. Ásványvizek és fürdők.* — Ez évben jelent meg (Baselben) *Wernher* György fontos értekezése a magyar fürdőkről és ásványvizekről: „De admirandis Hungariae aquis hypomnemation" (bécsi kiadása 1551-ben), melyről részletesebben lásd: *Linzb.,* Heilqu. 28. és *Linzb.,* Consp. — Ugyanőtőle: „Hypomnemacion de aquis in Scepusio admirandis" (Bécs, 1551., *Szabó—Hellebr.,* III. [1.] 121.) és „Von den wunderbarlichen Wassern in Hungern khurtzer bericht" (Bécs, 1558., u. o. 135.).

Wernher munkáját, melyet *Schwandtner* az ő I. kötetében (842—862. old.) egészében közöl, kivonatosan ismerteti *Demkó* (313—315.), kinek vázlatát kiegészítem azzal, hogy Wernhernél még a következő magyarországi források rövidebb-hosszabb leírása is megtalálható: *esztergomi hévvíz* (851), a *selmecbányai* melegforrások, („quae vocantur *Roselinae,* in

quibus canales per quos fluunt, et sedilia ex lignis facta, sic sunt accreto lapide ceu cortice tecta, ut prorsus lapidea videantur"); a liptómegyei *Szent-János* meleg forrás, melyből nagy erővel tör elő a víz s a bőrbetegek „quibus *scabie* et *psoris* foedata est cutis" erősen látogatják; a *zólyomi* vár alján levő savanyúvizek *(acidulae)*, melyek a lépbajosokat *(splenetici)* gyógyítják; a *lévai* vár közelében levő acidula; a *nagyváradi* szent László-forrás; a Kassa közelében levő *mislyei* hidegforrás *(fons ad Mislam)*, melyet úgy használnak a betegek, hogy a víz közelében található köveket megmelegítik s a vízbe helyezik.

706. *1549. Henisch* György *mint nyelvész.* — A bártfai Henisch György születési éve. Kiváló nyelvész és a bázeli orvosi kollégiumnak több ízben

31. Henisch György. (Nemzeti Múzeum, Apponyi-könyvtár.) Az arckép alatti versben célzás Henisch csillagászati tanulmányaira. E képet sem Weszprémi, sem Szinnyei nem ismeri.

dékánja. Nyelvészeti munkáinak méltatását l. *Melich* János: A magyar szótárirodalom. *(Nyelvtudományi Közlemények,* 35—37. kötet.)

Henisch György *fiának*, H. János augsburgi orvosnak (1585—1666) szép emlékérme, mely abból az alkalomból készült, hogy a pestistől fenyegetett veronaiak 1630-ban segítségét kérték, megvan *Faludy* Géza gyüjteményében. Cormano (Kornemann) műve.

707. *1549. János*, Selmecbánya orvosa. (V. ö. *Sobó* Jenő: Selmecbánya, 1910., 93.)

708 *1550. Fürdő, gőzfürdő Brassóban.* — Sokszor van róluk szó a városi számadáskönyvekben (l. *Quellen*, III. 830. „Balneum“ címszó alatt); többek közt szó van a *stuba mulierum*-ról és arról a házról, hol a nők vetkőződnek (domus, ubi feminae se exuunt).

709. *1550. Borbélysebészek céhszabályai* az öt szász városban, Izabella királyné által megerősítve. Megvan az OL erdélyi főkormányszéki osztályán.

710. *1550. Stopius* Márton (Martinus Stopius Alostanus Flandrensis brassai doctor physicus félévi fizetése 50 forint. *(Quellen*, III. 569.) *Weszprémi* nem ismeri, ellenben gyakran van szó egy Stopius Mártonról (meghalt 1581.), mint bécsi egyetemi rektorról és dékánról az *Acta Vindob.*, IV. kötetében (332., 335., 339., 341., 345., 346. stb.)

711. *1550. „Scabies“* (=syphilis?) — Czobor János írja (Bécsből, 1550. márc. 7., OL.) Nádasdy Tamásnénak: „Melius valeo . . . aliquantulum etiam Dnus Gabriel egrotat eo quod *scabiosus* est.“ (V. ö. MOE, II. 187.) A következő (1551.) évben Batthyány Ferenc horvátországi bán írja Nádasdy Tamásnak, hogy a magyar ifjak külföldön elverik a pénzüket, eladják a lovukat, marhájukat s helyette *franciát* hoznak haza. „Ezért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.“ *(Takáts* Sándor: A régi Magyarország jókedve, 14. old. után idézem.)

712. *1550* körül. *Orvosi botanika. Gyógyszernevek.* — Szegeden (a ferencrendiek könyvtárában) *Iványi* Béla megtalálta Fuchs Leonárd „De historia stirpium“ c. híres munkájának 1542. évi kiadását, melybe ismeretlen kéz körülbelül 300 régi magyar növénynevet jegyzett be, néhol részletező botanikai leírással. *Ernyey* József onomatológiai s részben orvosi és művelődéstörténelmi szempontból érdekes glosszákat írt ezekhez, főleg azt igyekezvén kifejteni, hogy általában miként keletkeztek a magyar növénynevek és hogy mennyi ezekben a régi klasszikus hagyomány? Nincs helyem rá, hogy behatóbban foglalkozzam itt evvel az alapos és fontos értekezéssel; aki a magyar gyógyszernevek iránt érdeklődik, nem fogja nélkülözhetni. (A szegedi *Acta universitatis* 1931. évi sorozatában jelent meg.)

713. *1550* körül. *Ráolvasás. Benedikció. Amulettek.* — A gyöngyösi ferencrendi könyvtár egyik régi könyvében („Enchiridion locorum communium adversus Lutherum“ . . . Ingolstadt, 1545.) a következő bejegyzés olvasható (mai helyesírással): „*Contra lidérc.* Parancsolok te neked, lidérc, istennek ostora . . . hogy ez szent néven való embernek . . . ne árthass, hatalmat rajta ne vehess. Amen.“ (Teljes szövegét l. Ethnographia, IX. 1898. 324.) A lidérc *(incubus)* ellen hatásos amulettként hordozták a hónuk alatt a *topázt* és a *fecskekövet.* (Ballagi, 272., 282.) Ezekről az amulettekről l. még Ny. Sz.: *orvoskő és orvosságos kő* címszók alatt.

714. *1551. A pesti és budai fürdőkről* következőket írja *Nékám* (13.): „A régi feljegyzésekben lapozva látni csupán, hogy pl. a budapesti lakosság indolenciája következtében mennyi melegforrásunk veszett el. *Wernher* (1551.) említi, hogy a pesti oldalon, szemben a budaiakkal is voltak melegforrások, de emezeknél kevésbé híresek, mert annyira összefüggnek a folyam medrével, hogy minden áradás elrontja őket.[1] Melegforrások voltak továbbá a Bomba-tér és a Lánchíd között. mindenekfölött pedig a fürdőszigeten.[2] Kevesen emlékeznek bizonyára arra, hogy a Margitsziget

[1] De admirandis Hungariae aquis hypomnemation. (Viennae, 1551., 5.)
[2] Salamon Ferenc: Budapest története, 1878. I. 25.

felett egy hosszú homokzátony nyúlt fel az újpesti sziget felé.[1] A 18. század végén fűzfák borították[2] s 1823-ban még 1000 lépés hosszú, 100 lépés széles volt. A rómaiak fürdőket emeltek rajta, s ezek nyomául ölnyi széles, a mai Margitszigetre átvezető fal maradt meg rajta,[3] mely 1837-ben Linzbauer idejében már nem létezett. Ez a sziget annyi meleg forrással bírt, hogy csak kissé kellett bottal piszkálni földjét, s legott langyos vagy forró víz bugyogott elő; 50—60 forrásnál is többet lehetett e kicsiny helyen[3] találni. Ezt a szigetet a rajta levő forrásokkal együtt gépekkel mindenestül elkotorták a felvilágosodottságnak 1874. esztendejében!

A budai fürdőkről *Linzbauer*-nek két kitünő dolgozatából[4] sokat megtudunk. *Bertrandon de la Brocquière,* Jó Fülöp burgundi herceg lovászmestere, 1433-ban Palesztinából visszatérve, a királyi palota alatt több nagyszerű, s a Duna mentén több, szerényebb fürdőt talált.[5] *Oláh* Miklós esztergomi érsek 1536-ból írja, hogy akkoriban a Gellérthegy tövében meleg fürdők állottak, melyek egyikét királyi fürdőnek (mai Ráczfürdő) nevezték, s ebben úszni is lehetett. A víz jót tett: aegris corporibus, praesertim pustulis et tabe infectis maxime salutares.[6] Óbuda felett volt a Xenodochium Sct. Spiritus kórház, meleg fürdőkkel. Közelebb Budához, a József-hegy körül volt az Oppidum Sct. Trinitatis (Császárfürdő), melyet a magyarok *Felhéviz*-nek neveznek, s mely fényesen foglalt fürdőiről, különösen a Velibeyről volt híres. Sőt a szabad ég alatt is sok forrás volt található, melyekben, mert nagyszerű gyógyhatásúak, nyakig szoktak ülni a környékbeli beteg parasztok és szőlőgazdák. *Wernher* meleg forrásokkal ellátott szegényházat *(ptochodochium)* is említ.

32. Velibég fürdője vagy Caplia (a mai Császárfürdő) a török időkben. (Marsigli és Fontana után *Linzb.* Heilqu. címképe.)

A mai Királyfürdőt, mely nevét König Ferenc nevű tulajdonosáról (1796) kapta, régebben szintén kórházi forrásoknak — *thermae xenodochiales* — nevezték. A Lukácsfürdő, helyesen *Luckerbad,* Linzbauer idejében még jelentéktelen volt,[7] s inkább ruhamosásra szolgált, régebben pedig lőpormalom volt. A Gellérthegy környéke, az akkori Kis-Pest (Ráczváros) és Szent Erzsébetfalva, már 1459-ben Alhévvíz nevet is viselt. Ide tartozott a mai Rudasfürdő, 1577-ben már márvánnyal borított, 18 lépés átmérőjű mély

[1] A régi nevek szerint: az *insula leporaria* felett, az *insulae Zichianes* mellett, a pesti városi sziget irányában.

[2] Bél Mátyás, Notit. Hung. III. p. 12.

[3] Németh Sándor, Észrevételei az óbudai határban található és látható Római Régiségek eránt. Tudományos Gyüjtemény, 1823., VI. 3.

[4] Linzbauer Xaver F. Conspectus thermarum Budensium. Budae 1832. és Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen im Königreiche Ungarn. Pesth 1837.

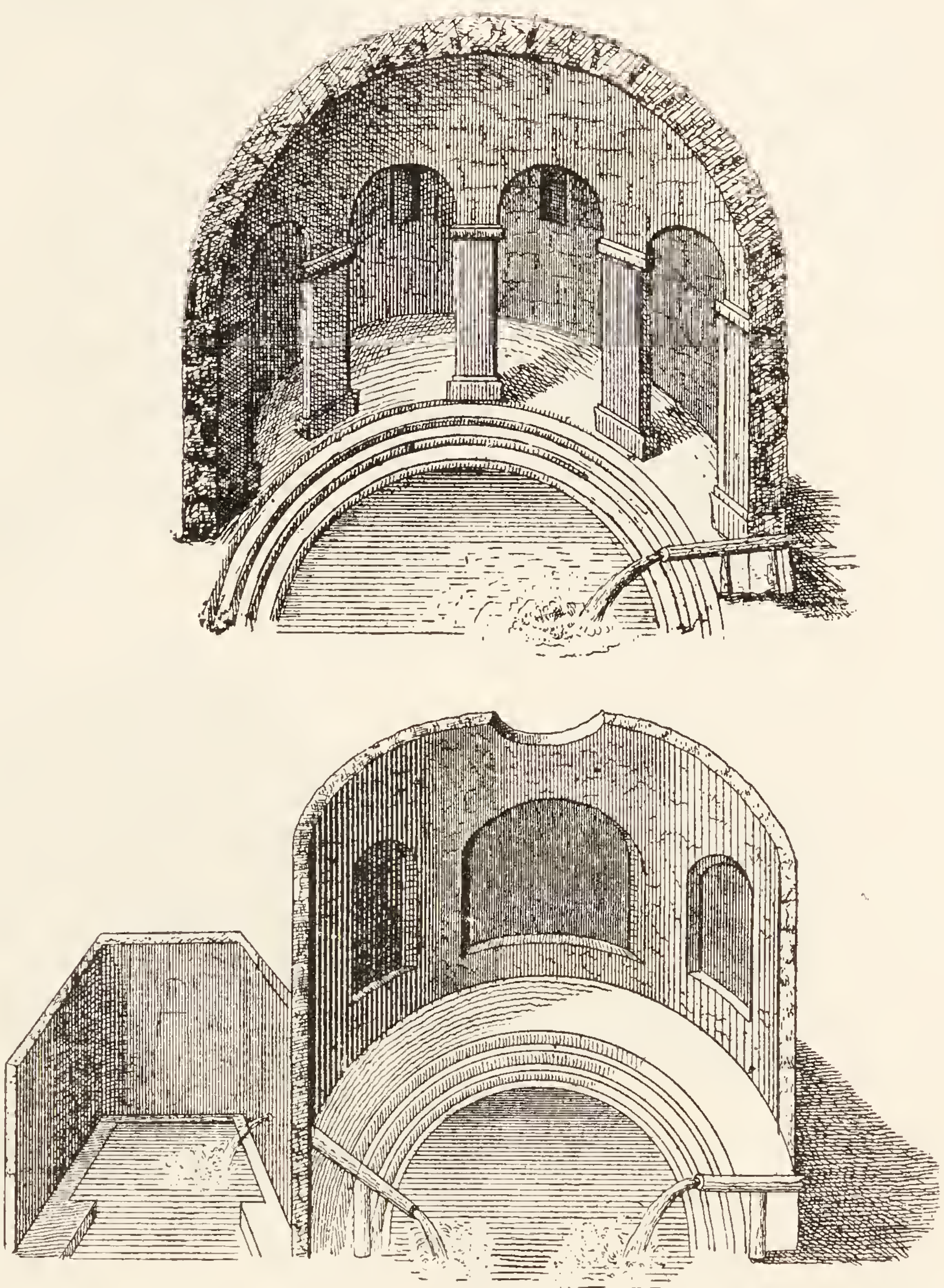
[5] Engel, Geschichte d. Ung. Reichs. 1843., II. 376.

[6] Bél Mathias, Adparatus ad Historiam Hungariae. Posonii. 1735. 9.

[7] Linzbauer, Conspectus, p. 27.

medencéjével. Ezt csak férfiak használták: darein kombt doch kein Weib, denn sie hieltens für ein öffentliche Schand[1] . . . , míg a nők a Sárosfürdőbe *(thermae virgineae,* Jungfraubad) járhattak, melyet 1687-ben egy orvos, Ilmer Ferdinand kapott donatioban, előbb azonban romokban hevert, s lovakat úsztattak benne. — De még más fürdői is voltak Budának. *Hammer* szerint a Császárfürdő („Velibég fürdője“) felett a harmadik budai basa, Mohammed Arszlán pompás fürdőt építtetett, melyet a törökök *Tachatalii,* a magyarok *Pesti fürdő* névvel illettek. Ez utóbbi vagy azonos a mai Királyfürdővel, vagy elpusztult. *Keyszler* egy *Generalsbad*-ról, *Krickel egy Springbad*-ról és *Steinbad*-ról is említést tesz a ma létezőkön kívül, melyek azóta szintén elpusztultak. Más tönkrement fürdők a vidéken: a *bocai* (ma hitvány kis falu Liptómegyében) és a *bankai,* a Vág partján Galgóc közelében; az 1668—73. közt ott járt *Edward Brown* szerint 15 melegfürdője volt. Elveszett továbbá a *szentiváni* fürdő is, melynek vizét Wernher a rüh és sömör ellen ajánlja; ezt Bél Mátyás 200 év mulva felkeresve, tiszta, kesernyés-savanyú ízű, erős kénes forrásnak írja le, melynek közelében a kisebb állatok megfulladnak: rüh és syphilis ellen igen dicsérték akkoriban.

Képek a 16. és 17. századból (Hollós Oszkár igazgató birtokában): 1. Buda látképe a meleg fürdőkkel 1598-ban; rézmetszet. 2. Buda és Pest látképe a melegfürdőkkel 1602-ben; rézmetszet. 3. Ugyanaz 1684-ben rézmetszet. 4. Buda látképe a melegfürdőkkel a 17. században; színezett rézmetszet. Velibég fürdőjéhez hasonló szép nagy, kupolás fürdőket építettek a törökök, kiknél a vallási ritusz is előírja a bőséges mosakodást, Békésgyulán (l. a 34. képet) és más városainkban is.

33. *Budai fürdők belseje a 17. század végén. (Marsigli* képei után *Linzb.* Heilqu., Taf. I.) 1. Rudasfürdő. 2. Rácfürdő.

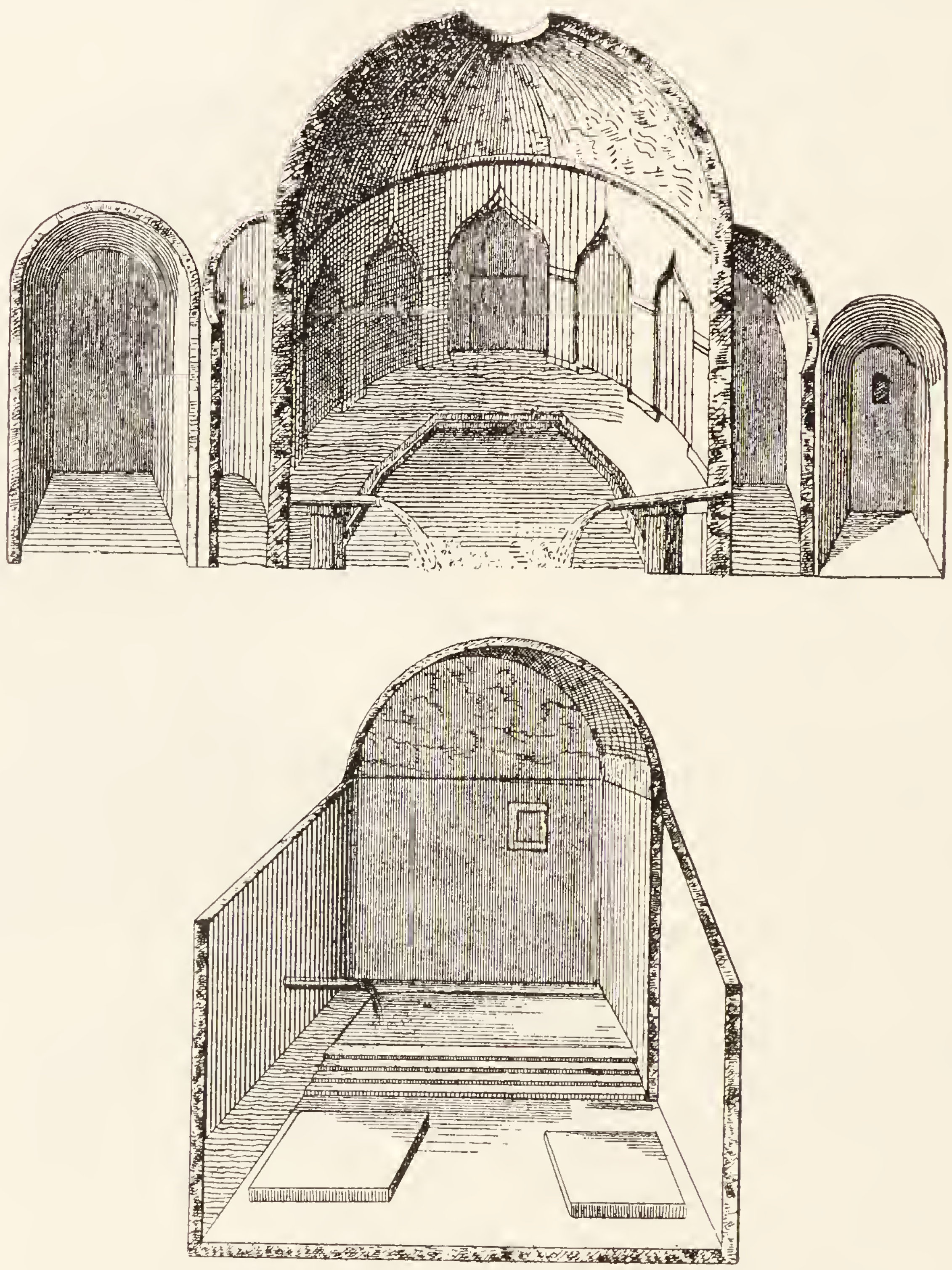
715. *1551. Blandrata György életéhez.* — I. Ferdinánd száz magyari forint évi járadékot igér Blandratának, Izabella királyné physicusának, ha a magyar karokat és rendeket rábírja, hogy neki hűségeskűt tegyenek *(Egyháztört. Eml.,* V. 559.). Egy másik levelében biztosítja Blandratát jóindulatáról és megköszöni a neki küldött érempénzeket *(numismata;* u. o., 560.). Viszont Blandrata (u. o., 563.) megköszöni Ferdinándnak az értékes

[1] Salomon Schweigger, Ein neue Reyssbeschreibung . . . 1613, Nürnberg 26.

aranyláncot *(torquem ducentorum aureorum)* és a száz arany évi járadékot s újra küld a királynak 20 db. ezüstérmet és néhány rézből valót.

Blandrata névaláírását (Ferdinánd királyhoz intézett, 1551. júl. 23. kelt leveléről) lásd: *Veress* Izab. 337.

716. *1552. Péter doktor.* — Batthyány Ferenc írja Nádasdy Tamásnak, hogy a király nagy sajnálattal hallotta betegeskedését s ajánlotta, hogy N. T. amint lehet, menjen Pozsonyba, hol Péter doktor és őfelségének egy

33a. *Budai fürdők belseje a 17. század végén. (Marsigli* képei után *Linzb.* Heilqu., Taf. I.) 1. Császárfürdő. 2. Ennek egy medencéje, lépcsőzettel és két izzasztó kőlappal.

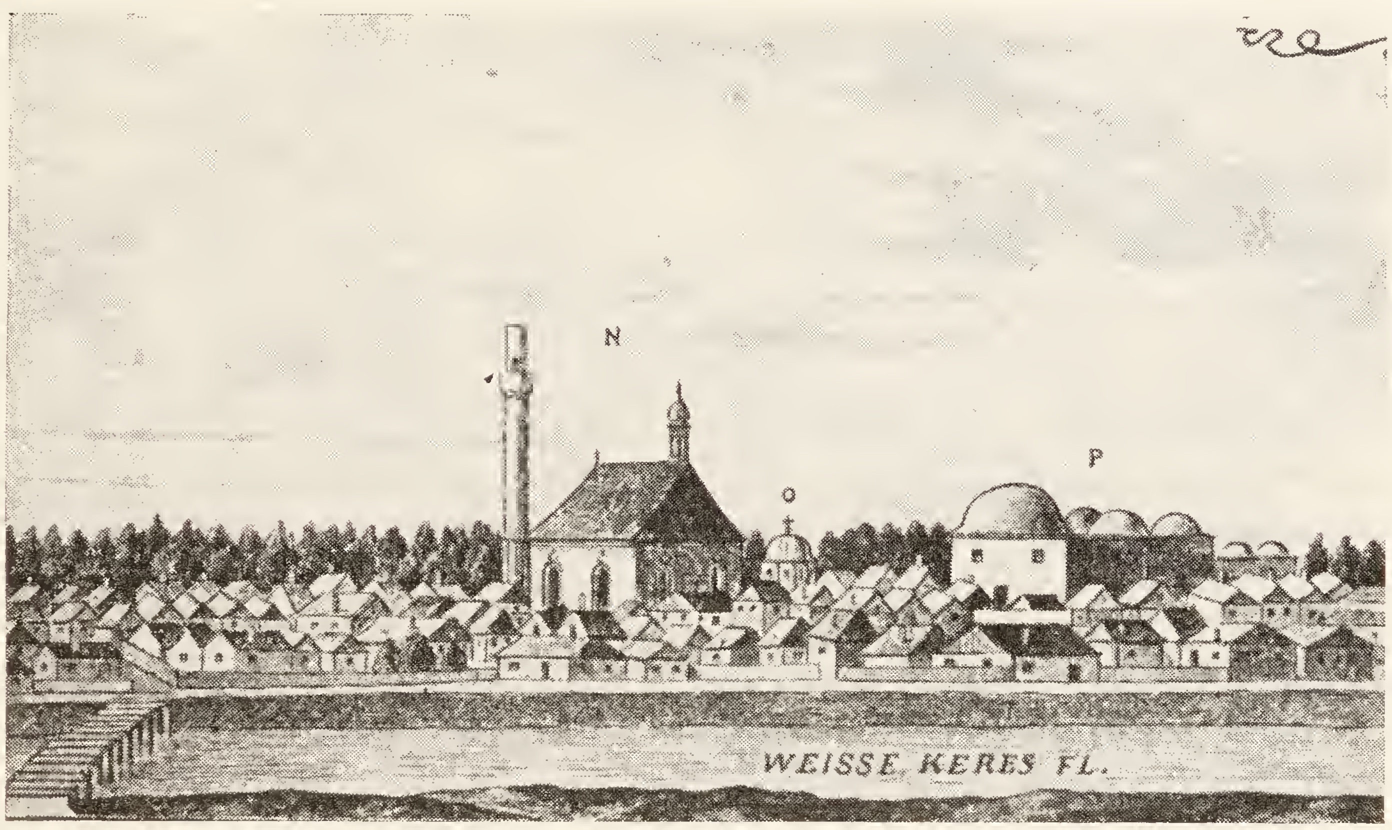
bizonyos *cirurgusa* fogják kezelni. *(Orsz. levéltár;* Nádasdy-levélt., B. 2. csomag, 1552. febr. 25.)

717. *1552. Folyosó-betegségről* (= orbánc, csúz stb.) 16. és 17. századi adatok: MOE, II. 293—294. (Ugyanitt a *folyosó-hideglelés*-ről és *folyosó* és *futosó mirígy*-ről is.)

718. *1552. Pestis* (Dunántúl.) — „Furor pestilentiae non in ditione V(estrae) M(agnificentiae) solum, verum etiam in Reverendiss. Dni Episcopi supra modum, magis quam antea grassatur." (Puky Menyhért levele Nádasdy Tamáshoz, Kapu, 1552 szept. 7. *O. L.)* Ákosházi *Sárkány*

Antal 1552 jún. 21-én Nádasdy Tamáshoz intézett levelében *(Tört. Tár,* 1910. 522., 525.) többi között a Sopronban dühöngő pestisről is szól. Az orvosok azt tanácsolják, „hogy fenü *(fenyő)* maggal *(vagyis borókával)* fistelik gyakorta és az mely házba laknak fenővel bevágják, aztán levendulás eczettel üttessék mind estve s'mind regel az falt és mikor kü megy *failetát* bele mártani és orrához tenni és úgy járni." Ez a *faileta* valószínűleg a francia *faille, faillette* magyaros alakja (=selyemkendő). *[M. Nyelvőr,* 46. köt., (1917.), 122.] — Az ezévi pestisről lásd még Athynay Simon püspökhelyettes levelét Nádasdy Tamáshoz (1552., szombaton, szt. Mihály-nap után; *OL.)* és *Linzb.,* I. 160.

719. *1552. Hadi sebészek.* — Tinódi Sebestyén mondja *(RMKT,* III. 116., 133.), hogy Dobó István, mikor a török közeledett, 13 borbélyt hozatott a környékről Egerbe, ami bizony elég kevés volt, tekintettel arra, hogy szerinte Egerben „65 héán kétezör lélök vala": „Barbélyokat tizönhármat

34. *Török fürdő (P*-vel jelölve) Békésgyulán, a 17. században. A lakóházak eltörpülnek mellette.

hivata, Három lakat gyártót és kovácsot, kerékgyártót és öt ácsot, 9 molnárt, nyolc mészárost és egyéb férfiakat". Később egy más helyen azt mondja, hogy az egyik heves ostrom után „Sok sebösök az várban sívnak-rívnak, De az jó Istennek mind hálát adnak, Jó jámbor (= *derék)* barbélymestörök forgódnak, Sebösökhöz nagy szeretettel nyúlnak". A sebészek nevei: Péter, Balázs, János és Gáspár mesterek, továbbá Jakab, Lőrinc (2), Józsa, Péter, Gáspár, Márton és Vince borbélysegédek (a számadások csak ezt a tizenkettőt említik). Fizetésük az ostrom alatti gyógyításért 17 frt, de utóbb még 10 forintot kaptak. *(Szederkényi:* Heves vmegye története, II. 144.) — A 16—17. században a magyar hadaknál mindig volt nehány borbély, kitől megkívánták, hogy „tudgya jó módgyával az sebeket gyógyítani, hogy miatta az patiensek megh ne romollyanak". V. ö. „Eötödik Károly császár ideiében a militiárul írt tractusból való extractus minden rendekre nézve.") Olykor tanult orvosok is voltak a hadseregben, kiknek (épúgy mint a borbélysebészeknek) tiszti rangjuk volt. (V. ö. *Takáts* Sán-

dor: A magyar gyalogság megalakulása, 1908. 45.; *Széchy* Károly: Gróf Zrinyi Miklós [Magyar Történelmi Életrajzok], 1896., II., Függelék, 260.)

720. *1552.* (?) *Pessariumok használata.* — Nádasdy Tamás két pessariumot küld a feleségének. *(Mai helyesírással):* „Im ez zacskóba két pessaria vagyon azaz az szerszám kit az *titokhelyre (vagina)* kell bocsátni és vagyon ezen zacskóba egy szelence *kenő,* mely kenővel az pessariát ha be bocsájtod, megkened az kenővel; arra *(azért)* kettő az pessaria, hogy hol egyiket, hol másikat bocsásd be, mert ha csak egy volna, hamar kü menne az ereje, és nappal is bocsásd be, éjel is; nappal két óráig tartsad nálad, éjel tovább lehet. Továbbá ugyan azon kenővel az derekadat és az részét az hasadnak, az hol fáj, kend meg, mikor le fekszel is, mikor fel kelsz is, és az kenés után mind az derekadra s mind az hasadra melegh ruhát tétess." *(T. T.,* 1878. 187.)

721. *1552. Elmebajok.* — Batthiány Ferenc írja Nádasdy Tamásnénak, hogy egyik jobbágyának a felesége megőrült *(habet morbum insaniarum);* kéri Nádasdynét, hogy küldje át hozzá *Pál diákot,* ki ért az ilyen betegségek gyógyításához, de csak akkor vállalkozik erre, ha Nádasdyék megengedik vagy parancsolják neki. *(Orsz. levéltár;* Nádasdy levélt., 5. csomag, 1552 márc. 13.)

722. *1552. a) Hévvizek* látogatása. (Sárkány Antal levelében említve.) *T. T.* 1910., 522. — *b) Alsómislyén,* Kassa közelében, van egy Koselka nevű melegforrás, mely már Kiss Ferenc végrendeletében (1552.) említve van („in termis Myslensibus"; Kassa város titkos levéltárában, Y. Kiss, No. 2. — *PNG).*

723. *1552. Ordo politiae.* — Ez évben jelent meg I. Ferdinánd fontos rendtartása *(Ordo politiae)* Ausztriában, mely Magyarország közigazgatására is erős hatással volt. A rendeletnek közegészségügyre vonatkozó szakaszait *Linzbauer* már közzétette munkájában (I. 161.). Külön szakasz szól az orvosokról és gyógyszerészekről (I. 165.), a bábákról (I. 167.), a céhekről stb. *Vámossy* (23. old.) szerint a rendeletben előírt honoráriumokat számba véve, a 16. század közepén élt magyar orvosok átlagos évi keresete 5472 békebeli forintnak (tehát körülbelül 11.000 koronának) felelt meg.

724. *1552. Orvosasszonyok.* — Batthiány Ferenc egy „eszes asszonyembert" küld Nádasdy Tamásné gyógyítására. *(Orsz. levéltár;* Nádasdy levélt., 5. csomag; 1552 okt. 3.).

725. *1553. Pestis* (Erdélyben). — *a)* „Pestis... totam Transylvaniam afflixit, quae in Barcia in 4. aut 5. annum duravit". (Hinc *der grosse Sterb* dicta.) *Trausch,* I. 59. — *b)* „Anno domini 1553 pestifera lues, quae regna vicinorum Getarum iam olim misere vexaverat, 28. Julii Barciam et primo civitatem Coronensem invasit, horribiliter praesertim in iuniores grassata 21. Februarii anno sequenti conquievit. Aiunt, 4000 ex suburbiis, computando autem etiam plures esse exstinctos". *(Quellen,* V. 6.). — „Ne quid malorum deesset, pestis quoque totam Transsilvaniam afflixit, quae in Barcia *(Bárcaság)* in 4. aut 5. annum duravit". (U. o. IV. 80.) — Brassóban 5000 ember halálát okozta (u. o. 404., 490.). Lásd még: *Lauschmann,* 20.

726. *1553. Sebészek. Honorárium.* — Nagy csaták és ostromok után a megsebesült vitézek orvosi kezelésének díját a királyi kincstár fizette. Némelykor az így kifizetett összeg igen tekintélyes volt (L. az Eger várának ostroma, 1552, után kelt érdekes limitációt: *T. T.,* 1888., 388., mely egyúttal betekintést enged a súlyos sebesülések után fizetett sebészi honoráriumok dolgába is).

Ez időben *faluhelyen* csak elvétve akadt sebész; inkább a városokban és a táborban voltak ezek találhatók. A pozsonyi kamara 1553-iki adóösszeírási lajstromában harminc vármegye falusi birtokain (Ferdinánd király területén) még összesen csak *egy* borbély van: Zemplénben.[1] Még ha föltesszük is, hogy ez a szám nem hiteles — bár ez alig hihető, csupán az történhetett meg esetleg, hogy a borbélyokat szabadosoknak vagy jobbágyoknak könyvelték el (bár ez is valószínűtlen, mert a többi mesterembert is mindig külön említik) — mégis ez a szám mutatja, hogy a városon kívül alig vannak sebészek (orvosok meg éppen nem). Ez az állapot már a 16. sz. vége felé is javult s még inkább a 17. században; de az Alföldön még ekkor is csak a legnagyobb falvakban akadnak sebészek.

727. *1553. Castoreum* („hód monya"). — „Irt te kegyelmed az *hód* felel, hogy én te kegyelmednek kildenék. Bizony meghigyje te kegy., hogy egy sincs, mert ha volna, ha mind aranyos volna is, te kegyelmednek kildeném. És azféle mesterim is nincsenek. Hanem im honap Bécsbe kildek; ott igért egy barátom; ottan (= *azonnal)* te kegyelmednek kildem és onnan hozatok azféle mestert *(aki a hódot meg tudja fogni)* és mihent fognak, ottan te kegyelmednek kildem. De ím (= *mindjárt)* hozzám hivatom Ispirgert és ű nála vagyon az *monyába;*[2] kérek tűle és kegyelmednek kildem. Jól lehet itt a mi vizünkbe vagyon, de nincsen mesterem, ki tudná megfogni, hanem ím hozatok Bécsből". — A 16. században különösen méhbajok ellen gyakran használták nálunk a castoreumot s lehet, hogy Nádasdy, kinek a felesége sokat bajlódott az uterusával, szintén erre a célra kerestette olyan nagyon a hódokat. A nagyszebeni patikában 1580-ban körülbelül 2000 (békebeli) forint áru castoreum volt készletben.

728. *1553. Novicampianus* Albert (Vojciech Novopolski, Albertus de Novopole) híres krakkói orvos és egyetemi tanár (1508—1558), János Zsigmond erdélyi fejedelem nevelője 1553-tól 1557-ig. Lásd róla: *Veress* Endre: Izabella királyné 344., 345., 392., 425., 427., 514., továbbá *W.*, III. 275. és *Hirsch,* IV. 387. *(Veress* munkája Novicampianus „Scopus biblicus"-ának János Zsigmondhoz intézett ajánlólevelét, továbbá kolozsvári oratiójának első lapját és krakkói síremlékét képes hasonmásban is közli. Az utóbbit, a nagyérdemű kutató engedelmével, mellékelve adom).

729. *1553. Ispotály Sopronban.* — Sopron városának levéltárában (Lad. XX. et U., Fasc. I., num. 1.) van egy „Instructio *xenodochii-magistri, Spitl meister* dicti". Paur Tamás nevű ispotálymesternek szóló utasítás, mely részletesen elmondja, hogy milyen ételeket és italokat adjon az ispotályban lakó szegényeknek. Betegekről egyáltalán nincsen szó benne, mi szintén azt bizonyítja, hogy a *xenodochium, spitall, ispotály* és *szegényház* egyértelmű kifejezések voltak abban az időben.

730. *1553. Betha* János szentgotthárdi apát, Miksa királynak (I. Ferdinánd fiának) physicusa. L. róla *Weszpr.*, IV. 41.

731. *1553* körül. *Laurentius nevű orvos* működik Nagyszebenben. *(Arch. sieb.*, N. F., XX. 5.) — Egy másik nagyszebeni: *Stuff* László, a bécsi egyetemről Páduába megy s ott (1553 szept. 18.) megszerzi az orvosi diplomát. Bécsi tanulmányait 1549-ben kezdte *(Veress:* Fontes, I. 53. és *Schrauf:* A bécsi egyetem anyakönyve, 202., 293.).

[1] *Acsádi Ignác:* A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. 1889., 23. (Értek. a tört. tud. köréből, XIV. 3.)

[2] A *mony*-szónak régen *scrotum*-jelentése is volt.

732. *1553. Stancarus* Ferenc olasz születésű orvosdoktor és hányatott életű protestáns theologus (unitárius színezettel). *W.*, II. 187. hosszasabban beszél róla s azt mondja, hogy Petrovics (szerinte „Petrovitzai") Péter hozta Magyarországba; itt kezdte orvosi gyakorlatát 1553-ban, mely Erdélyre is kiterjedt. A reá vonatkozó irodalmat lásd Szinnyeinél.

733. *1553. Zsámboky* (Sámboky, Sambucus) János ez év okt. 2-án, Oláh Miklós esztergomi érsek megbízásából Páduába indul, hogy az érsek unokaöccsének, Bona Györgynek, nevelését vezesse (*Veress*, Fontes I. 53.). 1556-ban doktorátust szerez ottan (u. o. 59.) 1557 őszén a bolognai egyetemre megy (u. o. 60.). Páduai tartózkodása alatt (1555—1559.) Bona Györgyhöz, Istvánfy Miklóshoz, Oláh Miklóshoz stb. intézett leveleit és nehány nyomtatásban megjelent munkájának hasonmását lásd u. o. 168.

35. *Novicampianus* dr.-nak, János Zsigmond nevelőjének síremléke. (*Veress* Endre képe.)

és köv. old. Zsámbokynak krafftheimi Crato-hoz írt levelei a boroszlói városi könyvtárban találhatók (*Haeser*, II. 143.). Több adatot olvasunk róla *Apponyinál* (III. 245.): egy-egy *carmen nuptiale*-t Zsámbokynak Eg(e)rer Krisztinával való lakodalmára (1567.) Buchmann Jánostól és Henricus Polanustól. Apponyi itt mellesleg megemlíti, hogy Zsámboky Spanyolországban is járt (v. ö. *Orbán* J.: Zsámboky Jánosról; Szeged, 1916.. 38—39. old. és *Száz*, 1899., 532.). Ugyanitt (239.) olvassuk továbbá, hogy *Cornarius*, családi nevén *Hagenbutt*, a bécsi egyetem orvosi karának későbbi dísze, két évig Nagyszombatban praktizált (ez *Hirsch* adataival is egyezik), továbbá, hogy *Lazius* Farkas, ugyancsak bécsi tanár, „postquam medicinam per annum exercuisset, in Hungariam belli tempore turbulento ad curandos milites abiit, quos aegros feliciter sanavit". Lazius halálára Zsámboky is írt három verset (egyiket görögül), melyek Cornariusnak Laziusról szóló halotti beszédében közölvék. Utalok végül *Gerstinger*

(Hans) tartalmas értekezésére: „Joh. Sambucus als Handschriftensammler“ (1926.), melyben életrajzi adatok is vannak (ismertetését l. Magyar Könyvszemle, új folyam 34. kötet, 1927., 183.), továbbá *Ballagi, Bp.* (312.), hol a szerző többek közt ezt a megjegyzést teszi: „Valószínűnek tartom, hogy Zsámboki atyja 1541-ben hagyta oda a pestmegyei Zsámbokot és Budát, együtt menekülve Nagyszombatba a török uralom elől számos más budai polgárral. Az idézett pár sor („avitis bonis... quae ad oppidum *Zamboc* . . . sita erant“) nevezetes azért, mert ezzel a nagy tudós Zsámboki a családja idegen eredetéről szóló és a legújabb ideig folyton ismételgetett sok rendbeli mesét sajátkezűleg söpri el. Egyszersmind megállapítja, hogy magyar neve nem Sámboki, mint ahogy legtöbben írják, hanem Zsámboki“.

734. *1553.* Dr. *Reschen,* Pozsony városának rendes orvosa, physicusa *(Ortvay:* Pozsony története, II. [2.] 46.).

735. *1554.* Johannes *Stubingus* dr., nagyszebeni fizikus (1554—1559 között. *(Arch. sieb.,* N. F., XX. 5.).

736. *1554. Ephorinus Anzelm* orvos két levele és receptje (Krakkóból) a bártfai bíróhoz és Bártfa város tanácsához, a pestis dolgában (L. *Vas* Antal: A bártfai áll. gimnázium XI. Értesítője, 1907., 39.).

737. *1554. Propertius dr.* — Ezen bécsi orvos neve gyakran előfordul a Nádasdy Tamáshoz intézett levelekben *(Orsz. Levéltár).* Így 1554 szept. 17., okt. 1., 1555 szept. 18., 1559. (in festo Ladizlaj regis), 1559 szept. 11., 1560 nov. 28. Nemcsak a nádor feleségét, Kanizsay Orsolyát, hanem közelebbi ismerőseit, belső embereit (Gregorianecz Pál győri püspököt, Dobó István fivérét, Sárkány Antalt stb.) is gyógyítgatta vagy betegségükben levélbeli tanácsokat adott nekik. Nádasdy orvosával, Kőrös Gáspár doktorral kemény vitája volt a nádor feleségének betegsége dolgában, melyet Gáspár „scirrhus“ uteri-nek tartott; ez a vita aztán a bécsi fakultás tudós orvosai elé került véleményadás végett, kik (nyolcan!) két napig vitatták az esetet s végre is Gáspár dr.-nak adtak igazat s erről sajátkezűleg aláírt nyilatkozatot adtak. *Propertius* nem volt osztrák, hanem olasz vagy más nemzetiségű, kinek Bécsben még 1568-ban is kiterjedt gyakorlata volt, azértis a bécsi fakultás tagjai ellenséges szemmel nézték s többször följelentik azért, hogy az *onera facultatis*-t nem viseli (L. *Acta Vindob.,* IV. 118., 122. és *Szalay Ág.:* 400 magyar levél, 331.). 1561-ben is Nádasdy udvarában tartózkodik *(T. T.,* 1904., 418.).

738. *1554. Ladislaus Stuff (Stueff), de Kellinck* Transylvanus, phil. et medic. doctor, a bécsi egyetem orvoskari dékánja. *(Acta Vindob.,* III. 351. és *Schrauf,* 505., a névmutatóban.) A bécsi orvosi karral, főleg a dispensatorium dolgában való hosszantartó viszályáról és kizárásáról l. az *Acta Vind.,* IV. 86—114. Meghalt 1570 május 8 s a bécsi szent István templomban Rucardus János mester tartott róla gyászbeszédet.

739. *1554. Infusio a hüvelybe.* — Gáspár doktor írja Nádasdy Tamásnak (1554 jún. 11. Orsz. levélt.), hogy feleségének az anyaméhre ható orvosságokat szeretne a hüvelybe fecskendezni klisztérrel *(medicamenta matricaria per clystere in matricem* — értsd: in vaginam — *infundere).* Minthogy azonban akkoriban még nem volt megengedve, hogy az orvos tanuk jelenléte nélkül hozzányúljon előkelő nők genitáliáihoz, kéri a nádort, hogy azonnal siessen haza Bécsből, vagy pedig értesítse, hogy megengedi-e, hogy az udvarmester *(magister curiae)* feleségét betanítsa a fecskendő kezelésere és az végezze ezt a műveletet? (Mellesleg megjegyezhetem, hogy a

párizsi fakultás dékánja, *Hecquet* Fülöp, még 1705-ben is azt mondja egyik iratában [„De l'indécence aux hommes d'accoucher les femmes"], hogy a férfiorvosnak nem illik, legfölebb csak a legritkább esetekben, jelen lenni a szülésnél V. ö. Le Progrès Médical, 1911. 134.)

740. *1554. Emberölés. Prostitutio.* — Paráznák, gyilkosok büntetéséről szóló határozatai a marosvásárhelyi országgyűlésnek: *Erd. Orsz. Eml.*, I. 506.

741. *1554. Pestis.* — *a)* Erős pestis a Muraközben és *Kapronczán.* Székely Lukács *scordium-füvet* kér ellene Nádasdy Tamástól; (ez ismételve előfordul.). *T. T.*, 1907. 532. — *b) Békésen* és környékén. *(Karácsonyi* János: Békésvmegye története, I. 248.) — *c) Erdélyben:* „Pestis (cuius semina Coronae primum, sub initium anni 1553, deinde Cibinii, circa festum Martini eiusdem anni, sparsa sunt), cum in omnes Transylvaniae partes, sese effudisset, ibidem crudeliter grassata est." *(Siglerus* Chronologiájában; *Bél Adp.* 74; *Schwandtner,* I. 888.) — *d) Nagyszebenben* 3200 ember esik a járvány áldozatául. „Manche Menschen stürben gleichsam gehendt und stehendt, bekamen ein hauptwehe und thodtflecken, ergaben sich von stundt, beurlaubendten von ihren bekanten undt sturben mit gesunden leibern." *(Sigerus,* II. 89.) — *e)* Pestis per totam *Transsilvaniam* grassatur." *(Quellen,* IV. 8., 490.) — *f)* Báthory András írja Fejérvárról (Erdély?) Nádasdy Tamásnak: *„Ez országban* szerinszerte *(zerÿnzerte)* nagy döghalál vagyon. Kírem kegyelmedet, hogy te kegyelmed kildene egy kevés *terjéket* ide pispek uramhoz, ő nekem megadná. *Itt sehol nincsen jó patika.* Im kiltem egy receptát te kegyelmednek, ez is dög ellen való; ha lehetne, kildene ez félét es te kegyelmed. De mind ezekkel nem kellene kísni, mert igen környől vött az pestis." *(O. L.,* Nádasdy-levéltár.) — *g)* Az 1554. évi erős pestisjárványt *Lewenwald* is említi, ellenben *Linzbauer* (I., 175.) kételkedik benne! — *h)* „1554. esztendőben egész *Erdélyben* egy igen nagy döghalál lőn, kinél nagyobbat emberi emlékezet soha nem tudhat említteni, ki miatt nagy sok nemzetségek elfogyának a világról." *(Mikó,* I. 16.) — *i)* Az *erdélyi rendek* kérik a királyt (Ferdinándot), hogy a köznyomorra való tekintettel engedje el az ezévi adóhátralékot *(Erd. Orsz. Eml.,* I. 476.) — *j)* A Bousbecquekel törökországi követségben járó *magyarok* pestisben pusztulnak *(Lersch,* 236.).

742. *1554.* (szept. 17.) *„Scirrhus" uteri.* — Nádasdy Tamás orvosa, Kőrös Gáspár dr., a nádorhoz intézett levelében (OL.) hosszasan bizonyítgatja, Hippokratesre is hivatkozva, hogy Nádasdyné (Kanizsay Orsolya), bár a méhében scirrhusa fejlődik, gyermeket is szülhet még. Nagy Antal feleségének is ez volt a baja, mégis erőteljes fiúgyermeknek adott életet. — (Ezt a levelet egészben közli *Szmollényi:* A középkori Szeged műveltsége, 1910., 121., de persze rengeteg olvasási és sajtóhibával, a sorok összevissza-keverésével; v. ö. MOE, I. 235.) A *scirrhus* alatt nem szabad ez esetben rákot érteni; e szó régi jelentéseiről l. *Kraus* L. A.: Krit.-etymol. medic. Lexikon, 1844., 929. stb.

743. *1554. Klistély.* — Batthyány Ferenc írja Nádasdy Tamásnak, hogy sok halat evett s utána vizet is ivott (nem ugyan nyers vizet, hanem juleppel és cukorral édesített *aqua decocta*-t) — ez megártott neki, pedig kétszer klistélyt *(duas christeras)* is vett. *(Orsz. Levéltár;* Nádasdy-levélt., B. 2. csomag; 1554 dec. 24.)

744. *1554. Orvos- és gyógyszerküldés.* — Erdődy Péterné (Thahy Margit) írja Nádasdy Tamásnénak (1554. márc. 20.): „Mi mind az mi szerelmes

urunkkal és édes magzatunkkal, a kivel az Úr isten minket *szeretett* (zereteth), jó egészségben vagyunk. Továbbá ahol te kegyelmed minekünk ír, hogy te kgydnek *az mi doktorunk* használt volna, azon mi mind az mi urunkkal egyetembe igin (!) ervendezünk és istennek rajta (!) nagy hálákat adunk, mint hogyha tulajdon minekünk használt volna. Hogy penig tőlünk elmene, bizonnyal nekünk nagy kárra lén az ő elmeneti. Továbbá az *spikanardolajat* kegyelmednek megszolgáljuk." (Orsz. levélt., Nádasdy levéltár.) Ugyancsak Nádasdynéhoz írja valami névtelen (évszám és kelet nélkül): „Thovábbá ha N(agyságod)nak több *ispikinárdolaja* volna, Ngod küldene, mert az kit hoztak, mind fölkenték. Én neköm Egerváratt elég vagyon. Oztán mind üegestől (!) föl hozom Nagyságodnak; de most illyen gonosz időbe nem mehetnék érötte." (U. o.) — 1563 ápr. 6. *Pál* győri püspök (Gregorianec) köszöni meg Nádasdynénak a küldött orvosságot, (u. o.). Egy évvel később (1564 szept. 13.) Komlóssy Tamás írja neki, hogy „oly igen beteg vagyok, hogy csak *az Úristennek markába vagyok;* azt vélem, hogy az kő indot *(indult)* rajtam", kéri tehát az özvegy nádornét, hogy küldjön neki valami ez ellen való orvosságot (u. o.), Guthi Országh Borbála is, mikor a leánykáját a harmadnapi hideg töri, mely valószínűleg a gyermek *rázt*-jától (lépétől) van, mert a hasa nagyon megdagadt: valami orvosságot kér tőle (1569 június 21.; u. o.), Poky Menyhért, akin harmadnapja „az *szegezés* vagyon", ez elleni orvosságot kér a nádor özvegyétől (1566 okt. 24.; u. o.), Senyei Ferenc pedig, gyomorrontása és *hősége* ellen, rózsavizet, *cikóriavizet* és *spikinárdvizet* (1568 aug. 26.; u. o.), Szalay Kelemenné, kinek kis fiát *„gyakorlatossággal* kezdi az kő bántani", *epervízért* könyörög Nádasdynénak (1558. karácsony; u. o.), Tahy Bernát a szembaja ellen küldött orvosságot köszöni meg neki (1552. febr. 12; u. o.), Enyingi Török Ferenc szerint feleségének soha jobb doktora nem volt a nádornénál, mert valahányszor orvosságot küldött neki, mindenkor használt és egészségére volt (1561 május 2.; u. o.). Az *ispikinárdról* és *spikanárd* (spinárd)-ról l. MOE, II. 259., 273.

745. *1554. Herniotomusok.* — Német herniotomusok Magyarországon. Lásd: MOE, I. 82.

746. *1554. Kézirat.* — Tagányi Károly jegyzetei szerint az OL-ban találhatók a következők: *a)* 1554 május 6-áról Nádasdy Tamás (Kőrös) Gáspár nevű orvosának recipéje; *b)* 1560 okt. 10. görög „orvos" (herniotomus?) tanácsai, melyet Batthyány Ferenc küldött meg Nádasdy Tamás nádornak *(OL.,* Nádasdy-levéltár); *c) Scholtz* soproni orvos levele és recipéje (Lymbus, I. 1., 117.) 1605 jan. 30.; *d)* pestis elleni recept 1554-ből (u. o. 201.); *e)* 1650 körül *Ulmann* Kassa város orvosának tanácsai (u. o. 254.); *f)* melancholia elleni orvosság a 17. századból (u. o. 197.); *g) Jenisch* Pál orvos levele ugyancsak a 17. századból (u. o. 198.); *h)* orvosi recipe a 17. századból (u. o. 199.); *i)* orvosi szerek jegyzéke 1652—54-ből (u. o. 202.); *j)* ugyanolyan jegyzék 1688-ból (u. o. 203.); k) ugyanolyan jegyzék olaszul a 17. századból (u. o. 204.); *l)* orvosi recipe ugyanabból az időből (u. o. 205.). Mindezen kéziratokat magam is kerestem az *OL*-ban, de nem láthattam meg őket, mert a jelzett helyeken már nem találhatók.

747. *1554.* (okt. 1.) *Bécsi orvosok és egyetemi orvoskari tanárok nyilatkozata* Nádasdy Tamásné nádorné betegsége („scirrus matricis") dolgában. A nyilatkozat mindenben helyesli *Gáspár doktor* gyógykezelését, ellenben nagyon elítélőleg nyilatkozik *Propertius*-nak ebben a vitás ügyben adott véleményéről és gyógymódjáról, „quam medendi viam quum

prorsus Thessalonicam,[1] empyricam, irrationalem et a principum medicine virorum Hippo(cratis) et Gale(n)j doctrina longe alienissiman iudicaremus", különösen elítélve *Properciusnál* azt, hogy a nádornénak kénes hévvizek és „francus-fa" *(lignum gallicanum)* használatát ajánlotta, mely utóbbi inkább a borzasztó vérbaj *(terribilia mala syphillidos)* gyógyítására való. Kérik végül a nádort, hogyha máskor ilyen szélhámos kuruzslók, lódoktorok *(eiusmodi mulomedici empirici)* akadnak az útjába, ne adjon hitelt nekik, hanem kerülje őket mint a pestist. Aláírva: Petrus Canicer(?) doctor, Josephus Salandus medicus regius, Franciscus Emericus o(ppavianus) ordinarius pratticae(!), Mathjas Cornax doctor, Martinus Stopius doctor és Ludouicus Kÿnig doctor (O. L., Nádasdy-levéltár, 95.).

Az aláírók személyéről lásd az Acta Vindob., III. kötetét és a MOE, II. és III. kötetének névmutatóját.

748. *1555. Gyógyszerbehozatal Olaszországból.* — Gáspár doktor írja Nádasdy Tamásnak: „Verbis enim hoc (t. i. a *scirrhus uteri* gyógyítása) non fit, sed potionibus diversis, cataplasmatis(!), unguentis, cerotis, linimentis, lotionibus herbarum, *interea et Italia oportuna (!) mittet auxilia" (O. L.* Nádasdy-levéltár.). Úgylátszik, hogy a levantei gyógyszereket és drógokat az egész középkoron át Olaszországból kaptuk (főleg Velence közvetítésével) s csak a Habsburgok uralmának megszilárdulásától fogva lett Bécs a gyógyszerbehozatalnak is — mint annyi másnak — fő-emporiuma. De még 1711-ben is panaszolják a pozsonyi gyógyszerészek, hogy a vásárok alkalmával ott megjelenő s gyógyszerekkel házaló olaszok sok kárt okoznak nekik. Kérik a városi tanácsot, hogy tiltsa meg ezt; a tanács azonban megengedi, hogy a vásár három első napján bódéikban gyógyszereket árusíthassanak *(Vám.,* 283.). A „fűszerszámos olaszok"-ról még jóval később is olvashatunk egyetmást; így pl. Láczai Szabó Józsefnek Kazinczy ellen intézett gúnyiratában (1810 ?), mely részletesen és hosszan elmondja, hogy ezek az olaszok mi mindent (gyömbért, borsot, medvecukrot, kávét, fügét, cukrot, mandulát stb.) árulgattak a magyarországi vásárokon.

749. *1555. Orvos mint gyógyszerész.* — Más helyen is említettem már, hogy orvosaink még a 16—17. században is gyakran maguk készítették el a betegnek szánt összetett gyógyszereket (a *compositumokat),* mert nem volt a közelben gyógyszerész és gyógyszertár. — Kőrös Gáspár dr. írja egy alkalommal Nádasdy Tamásnak (1555 május 21.): „En mitto decoctum fumiterrae cum pauxillo reubarbari et seminum anisorum, *immiscui* et parum mellis despumati, tum propter dulcorem et suavitatem decocti fumiterrae alioqui amarissimae, tum propter rheubarbari vires, quae longe sunt cum melle despumato potentiores. Exerit enim rheubarbarum et fumusterrae suas vires admixto melle optime ad ignem purificato" *(O. L.).*

750. *1555. Forgách Ferenc,* a történetíró (később nagyváradi püspök), Dudith András és Sámboky barátja, Páduában orvosi szigorlatot tesz *(Veress,* Fontes, I. 54.; v. ö. *W.,* IV. 348.).

751. *1555. Fabritius Pál. — Demkó* (276) a következőket írja: „Hogy doktoraink komolyan vették az astrologiát, látjuk Fabricius Pál kir.

[1] Kuruzsló, kentefitélő, bűbájos gyógykezelés. *Thessala mulier* v. *thessalis* már a klasszikusoknál a. m. bűbájos, „tudós" asszony, méregkeverő, mert Thessalia (a mai Szaloniki körül) volt a hazájuk, hol sok mérges növény is termett.

mathematikusnak és orvosdoktornak Nádasdy Ferenc születése alkalmával készített jóslataiból" stb. Ezen Fabritius nem volt magyar, hanem bécsi osztrák; lásd róla *I. Fischer,* Gesch. d. Geburtshilfe in Wien (21, 23); *Aschbach* (III. 396, tárgymutató); *Acta Vindob.* (IV. 632. tárgymutató). Ennélfogva törlendő *Szinnyei:* Magyar Irók stb. c. munkájából is.

752. *1555. Törvényszéki. Emberölés. Paráznabirság.* — „Székely nemzeti Constitutio" (1555.) 40. és következő pontjai: „*40.* Ha valakinek szántszándékkal, Házára vagy ekéjére mennek, vagy meglesik uttyában, s *megölik,* valamennyin volnának mind halált szenvedjenek érette . . . *44.* Ha valaki egyik a másikat a Földre leüti 6 gyrán marad; ha a Földön veri, vagy *vérét ontya* 24 gyrán marad. *45.* Ha valaki egyik a másikat meg akarná *ölni,* a más Ember oltalmazása miatt maradhat meg élete, 24 gyrán marad. *46.* A Tetem törés tészen 12 gyrát, a nagy seb is annyit; a Szablya vágása is annyit, egy iznyi Seb tészen egy gyrát... 78. A Király Biróknak illyen Birságbol vagyon részek: Orvbirságbol, vérbirságbol, *paráznabirságbol,* azoknak mindenike három három gyrát tészen, annak felével a Biro és Király Biro osztozik, a más felével a Hadnagy a Széktartokkal." *(Corp. statut.,* I. 24., 26.).

753. *1555. Pestis.* — *a)* Hoc toto anno pestis in Hungaria et Transylvania crudeliter seviit. Cibinii circiter 3200 hominum mortui sunt." *(Siglerus* Chronologiájában: *Bél Adp.,* 74.; *Müller,* Hosp., 41.) — *b)* Erős pestis Eperjesen és Lőcsén *(Hain,* krónikája, I. 101., 102.).

754. *1555. Szülési időpont kiszámítása. Gyermekbajok.* — Kőrös Gáspár dr. levele Nádasdy Tamáshoz (1555 szept. 30., *OL.).* Azt írja neki, hogy a nádor feleségénél okt. 10-e körül fog bekövetkezni a szülés, feltéve, hogy a fogamzás január elején történt. „Nam si 40 dies quis supputet pro formationis foetus tempore, pro motu 80 numerabit, pro ortu vero, ultra motus et formationis, dies supputabit 160. Nam bis 80 (qui sunt dies motus) constituunt 160, quibus si addideris et formationis 40, et motus 80, praecise aggregabitur ortus dies, nempe menses 9 et decem dies." (A gyermek, II. Nádasdy Ferenc, október 6-án született meg.) A nádor *német bábát* (úgylátszik többet is) hozatott lebetegedő feleségéhez s ezek (valószínűleg *osztrákok)* sok pénzébe kerültek. (T. T., 1910. 538.) Gáspár doktor mindenesetre felvilágosodott orvos volt, mert az *ótvaros* kis fiút féléves korában a levegőre vitette, bár a nádorné környezete mindenképen ellene volt, mondván, hogy az ótvaros gyermekeket nem szabad levegőre vinni. „Az doctor (azonban) hagyta és a *fejét kötötte* (rá), hogy semmit sem árt nekie, bár künn hordozzák." A gyermeknek továbbá *mirigye* is volt (a nyakán?), de az nem volt „kifakadó mirigy", ezért is, mikor a sebészek felvágták, „alig jöve *egy* igen kicsin *eve.*" (U. o. 540.)

755. *1555. Gyógyszernevek.* — Mikor Nádasdy Tamásnak a lábán valami gyulladás *(inflammatio pedis)* van keletkezőben, Kőrös Gáspár (udvari orvosa) azt ajánlja neki, hogy *bolus armená*-t és *sanguis draconis*-t törjön porrá és keverje össze a *semperivum maius* succusával, azzal kenegesse. Ha pedig ilyent nem találnak a házak tetején, akkor „recipiatur succus herbae, quam Hungari *zeep* *zőlő* (szép szőlő, v. ö. MOE, II. 276.) vocant, latinis *solatrum* est." *(Orsz. levéltár;* Nádasdy levéltár, 1555. október 7.)

756. *1555. Sebészek tudatlansága.* — Gáspár doktor felháborodva értesíti Nádasdy Tamást, hogy húgának, Majláth Istvánnénak (a volt erdélyi vajda özvegyének) arcát szublimátos kenőccsel kenték be a tudatlan

kenők (empyrici unctores) vagyis borbélyok. Igyekezni fog, hogy értelmes orvoskollégái tanácsát is kikérve, segítsen a bajon. (Nádasdy levéltár, 1555. január 19. *Orsz. lvltr.)*

757. *1555. Coturnossius* bécsi orvos a Konstantinápolyba utazó Busbeck királyi követtel Budára érkezik, hol a súlyosan megbetegedett budai basa orvosi tanácsait kéri. Busbeck aggodalommal nézi orvosa beavatkozását, mert attól lehetett tartani, hogy ha a kúra nem sikerül s a török főúr meghal, ezt a keresztény orvos terhére rójják s megbosszulják a törökök. *(Schrauf* és *Hartl* értekezése után *Wertheimer* Ede, Pester Lloyd, 1894. 282. szám, november 23.)

Coturnossius (vagy Coturnusius) *Guilielmus Flander* a bécsi egyetemen doktorált, még pedig a befolyásos Augerius von Busbeck követ sürgetésére sokkal gyorsabban, mint ahogy az szokásban volt (v. ö. Acta Vindob., III. 278.) Busbeck éppen azzal az indokolással sürgette a felavatását, hogy nemsokára Törökországba indul s magával akarja vinni C.-t, (ki már előbb is *magister* volt). Erre a bécsi kar 1555. okt. 29-én doktorrá avatta. Az útra indulás tehát csak ezen időpont *után* történhetett s így téves Wertheimer cikkének az az állítása, hogy a dolog 1554-ben történt.

758. *1556. Ispotály,* Göncz mezővárosában (Abaúj vm.). Talán már a középkorban is megvolt. Izabella királyné 1556-ban a lerombolt szt. Katalin páloskolostort és tartozékait az ispotálynak adományozza. 1640-ben leégett, de újra fölépítették s még 1729-ben is említik. — Ezenkívül *fürdőház* (vaporarium, stuba, balneum) is volt Gönczön, melyhez valószínűleg a városka felső részén fakadó melegvizű patakot használták fel. Dobó emberei a 16. század második felében *istállót* csináltak a fürdőházból, de később visszaadták rendeltetésének s még a mult század hatvanas éveiben is megvolt. *(Iványi: Göncz,* 142.)

759. *1556. Petrus Raymundus Amadonus* jeles orvosdoktor (valószínűleg olasz), ki résztvett Ferdinánd királynak a törökök ellen ez évben indított hadjáratában s arról írt. *(W.,* IV. 6.)

760. *1556. Sericauda Lipót pozsonyi sebészről,* ki ez évben halt meg, következőket jegyzi fel a város íródeákja: „Vir erat pietate insigni, chirurgus expertissimus, civis de republica optime meritus, cuius obitum merito luget Posonium." *(Vámossy,* 70.) Végrendelete különösen érdekes, mert tájékoztat a 16. századbeli magyar sebészek officinájának felszereléséről. Többek közt tíz cinnedényről is szó van benne, melyek a desztilláláshoz és gyógyszerkészítéshez (flastromfőzés stb.) valók voltak, továbbá egy maga írta receptgyüjteményről, melyben minden betegségre megfelelő gyógyszer volt található stb. (U. o. 85.) Német nevét némelyek *Seidenschweif*-nak, mások *Seidenschwanz*-nak írják. A *Száz.* (1873. 526.) és utána Szinnyei hibásan Sericandá-nak írja a nevét. Halálára *Purkircher* írt elégiát (v. ö. *W.,* IV. 462.).

761. *1556. Honorárium.* — Dezső János tormai tiszttartó a szegény vak András deákot Lőcsére küldi gyógyíttatása végett, de az ottani orvos nem tudott rajta segíteni, ezért is arra kéri a városi tanácsot, hogy mivel „ő neki segítsége nem lehetett meggyógyulására, ne hadnátok meg saccoltatni *(sarcoltatni)* az fizetéssel." *(Régi Magyar Nyelvemlékek,* III. [2.] 18.)

762. *1556.* Kisebbszerű *pestisjárvány* Brassóban. *(Quellen,* IV. 518.)

763. *1556. Gyermekbajok.* — (Kőrös) Gáspár dr. írja Nádasdy Tamásnak, hogy a kis fia (II. Nádasdy Ferenc) ótvaros, *exantima*-ja és *achorjai* vannak az arcán, fején; ez azonban nem baj, sőt jó jel, mert „morbosorum

infantum aetas longaevi futuri aevi indicium est" (ebben tévedett, mert N. F. 48 éves korában meghalt!) „puerorum exulceratae cutes longaevam vitam promittunt; morbida infantum aetas virilem aetatem fortissimam fore indicat." (1556. jan. 21; *OL.)* Egy másik levelében (1557. jan. 10.) arról értesíti a nádort, hogy a kis fiú fogzása következtében igen nyugtalan. Főtt nyúlvelővel *(cerebrum leporinum coctum)* dörzsölgeti a gyermek foghúsát, mert ezt az összes orvosi írók igen jónak mondják. Mikor a kis fiú kelést kap, *kérővel* (v. ö. MOE, II. 261.) kezelik. Egy ízben Nádasdy Tamásné azt írja az urának: „Az kegyelmed kis Ferkója könnyebben vagyon tennaptól fogva... Ki azt mongya, hogy himlő, ki azt mongya, hogy az *olt var tündéreskedik;* de valamelik legyen, míg meg nem esmerhetem én ugyan azonba megyek el, mint ha himlő volna, azaz *nem förösztöm, sem hidegen nem tartom:* tudom azt, hogy *az olt varnak nem ártok evel, de az himlőnek igen ártanék mind az fördőel s mind az hidegel."* *(OL.*, Nádasdy lvltr, 1556. Leuka.)

764. *1556. Scabies.* — Nádasdy Tamás rühessége („sennyedék"-je; v. ö. MOE, II. 308.) a kanizsai táborban. Therapia: „az lóromgyökeret írósvajjal és viasszal főzték egybe" s azzal kenték, de előbb komló-vízben fürösztötték mindennap kétszer. *(Nádasdy lev.*, 15.) A *gonosz rüh* és *fene rüh* (= lepra) kifejezésekről l. MOE, II. 295.)

765. *1557.* Városi *fürdőház* építése Kolozsvárott, továbbá a város *csatornázására* és a *prostitució* szabályozására s ellenőrzésére vonatkozó rendelkezések: l. *Jakab,* II. 113., 114.

765/a. *1556. Fürdők.* — Ez év április 13-án a kassai fürdőház is elpusztúl a várost elhamvasztó nagy tűzvészben. A fürdőházat 24 forinton újra felépítik s négy ablakába 473 üveget vágnak be. 1619. június 13-án ismét leég a fürdő, nemkülönben a német ispotály *(hospitale germanorum).* [PNG.]

766. *1557. Sérvkötő.* — Nádasdy Tamás írja Sárvárról Horváth Márk szigeti kapitánynak: „Az kegyelmed rabjának, az kihajának, mondják valami *kötőit, szakadás ellen valót* és nyeregbe valót is mondják, hogy vagyon. Kérem kegyelmedet, hogy kgd ahoz képest csináltasson teljességgel ollant, mind (!) az kit az testen, s mind az kit az nyeregben visel. Jól lehet vagyon nekem is jó mind testemre, s mind lovon is járhatok vele, de tán az kihajáé jobb az enyémnél. Ezre igen kérem kgdet, hogy teljességgel ahoz képest csináltassa és ozton (!) küldje nekem kegyelmed." *(Orsz. levéltár,* Nádasdy lvtr., 1557. márc. 22.) — Már más helyen (MOE, I. 83.) is említettem, hogy a nádornak sérve volt.

767. *1557. Olaszok.* — *Hieronymus ab Augustis* olasz orvos gyógyítja Nádasdy Tamás kis fiát (1557 márciusban írt olasz levele az *OL*-ban, a Nádasdy-levelek közt; a neve aláírása után „ph. c." = physicus caesareus?) A *Szmolléynynál* (158) említett Hieronymus, ki a nádor feleségét tüdőgyulladása (?) alkalmával gyógyította, az időpont egyezése folytán, kétségkívül szintén ő, bár a csonka aláírása Hieron. *Ans*... (Tekintve a számtalan olvasási és sajtóhibát, mellyel Szmollény munkájában találkozunk, erre semmit sem lehet adni.) Több adatom nincs róla, legfölebb azt említhetem még, hogy valószínűleg leszármazottja annak a *Quiricus de Augustis* tortona-i (Piemont) olasz orvosnak, kit Lindenius (928.) említ. — Egy másik olasz sebész, ki Nádasdy Tamást kezelte, *Quadrio* Jeromos; (erről később lesz még szó.) Egy harmadik, szintén olasz sebész, ki a nádor heresérvével, illetőleg az abból keletkezett szövődményes fisztulákkal bajló-

dott: a „Santa Mannius", vagyis *sánta Mannius*, ahogy Udvardy György említi egyik levelében (1560. dec. 13., Bécs; *OL*). „Az *favizet* (Dec. lignorum?) hat óra korban vette hozzája" (a nádor) és körülötte forgolódtak *Aichholtz* dr., *Julius* dr., *Rybera* dr., István és (Kőrös) Gáspár dr., *Quadrio* sebész és a nádor *komája:* „az Santa Mannius". Aichholtz és Quadrio kötözték Nádasdyt, kinek különösen az előbbi tetszett, mert „könnyű keze vagyon az vele (való) pepecseléshez" és mert „nem sok szavú." Nemsokára azután a nádor heréjén levő fistulák „likacskáit" egybemetszették, sok genny jött ki és a beteg láza csökkent. Maniusnak egy Nádasdyhoz (Bécs, 1560. nov. 26.) intézett olasz levele is megvan az *OL*-ban, melynek latin címzésében szintén *„compatri* suo semper osservandissimo"-nak nevezi a hatalmas magyar főurat s utasításokat ad „heredaganat"-jának és fistulájának kezelésére vonatkozólag. Ezen Manio *(Manius, Mannius claudus, de Mannis)* Antalról és bécsi működéséről számos adat található az Acta Vindob., III. és IV. kötetében. A negyedik olasz orvos, kinek nevével többször találkozunk a Nádasdy-levelekben, a fentebb már említett *Julius* dr., ki nem más, mint Julius Alexandrinus (v. ö. MOE, II. 120.). Kiváló ember, kiről Bergmann (Medaillen auf berühmte u. ausgez. Männer d. österr. Kaiserstaates, 1858. 111. old.) ezeket írja: „Julius Alexandrinus oder *Alessandrini* von Neustain, im J. 1506. zu Trient geboren, ein Günstling des Cardinals von Madruz studierte Philosophie und Medizin, kam an König Ferdinand's Hof, ward dessen wie seines Sohnes Maximilian II. und Enkels Rudolph II. Leibarzt, schrieb 1575., „De sanitate tuenda", und starb 1590. in seiner Vaterstadt. Siehe über dessen Leben und Schriften v. Khautz's Versuch einer Gesch. der österr. Gelehrten, 1755., 204." L. még: Acta Vindob., IV. 128. — Itt említhető végül dr. *Malatesta* Frigyes, szintén olasz orvos, kitől öt, Nádasdy Tamáshoz intézett (részint Pozsonyban, részint Bécsben és Mantuában kelt) levél maradt; az egyikben (Mantua, 1554. nov. 28.) *sérvkötőket* küld N.-nak, kívánva, hogy azokat sikerrel használja s még a törökök elleni harcaiban is hasznára legyenek. Ez is a császár orvosa volt, ki nagyon meg lehetett elégedve N.-val (l. 1557. aug. 25. Bécsben kelt hálálkodó levelét.) Egyik olasz levelét (bizonyos pilulák és electuarium dolgában) *Delphio Cézár* artium et medic. doctorhoz intézi (Pozsony, 1542. nov. 26., az OL-beli Nádasdy-levelek közt, úgy mint az előbbiek is), ki akkor Nádasdynál, Sárvárott, tartózkodott, talán szintén a heresérv kezelése végett, mellyel régtől fogva igen sok baja volt a vitézi életet élő, sokat lovagoló N.-nak. — Az itt felsorolt néhány adat is bizonyítja, hogy a 16. század első felében a legkiválóbb bécsi sebészek egytől-egyig olaszok voltak, s ezek hozzánk is (kivált a dunántúli részekbe) gyakran ellátogattak.

Egyik napilapunk régebbi számában (Budapesti Hirlap, 1892. szept. 21.) névtelen szerző rövidebb cikket („Olasz orvosok Magyarországon") tett közzé a nálunk járt olaszokról. Weszprémi adataiból kompilált kis közlemény, melyből itt csak a következő pár sor érdekelhet bennünket: „Esztei Hippolit, esztergomi érsek, majd egri püspök udvartartási számadáskönyveiben több olasz orvossal találkozunk, nevezetesen *Benzo* Ágostonnal és *Sbizzarino* Benedekkel, kik közül az első 200, a második 300 magyar arany fizetéssel bírt. Ariostonak, Magyarországról szóló szatirájában szó van még két más olasz orvosról is: *Valentinóról* és *Alessandroról.*"

768. *1557. Kőrös* Gáspár dr. érdekes levele (1557. ápr. 10., *OL*) Nádasdy Tamásné betegségéről, melyben részletesen megírja az érlökés, vizelet stb. minőségét és azt, hogy a nádorné fejfájása ellen *ibolyákat* rakott a feje

köré *(intensus capitis dolor mitigatus est circa caput violis appositis)*. A levelet *Szmollény* (A középkori Szeged műveltsége, 1910., 159.) egészben közli, de természetesen sok olvasási és sajtóhibával; többek közt megütközik a magyaros hangzású „*suba* (urinae)"-n, mely szó felett az eredeti levélben rövidítési jel van és *substantia*-nak olvasandó.

769. *1557. Sebészek.* — Murány várában a „borbély" havi fizetése 6 rhénes forint. Majdnem minden várbeli alkalmazott több fizetést kapott (az egyik kerülő 8 frtot, a dobos 12 frtot, az ágyúmester 12 és fél frtot, a kocsigyártók és kovácsok 14 frtot, a kerékgyártók 8 frtot stb.). *Hadtörténelmi Közlemények*, VII. 233.

770. *1557. Tábori sebészek és orvosok rangja a hadseregben.* — A 16. századi magyar hadinépnél az volt a szokás, hogy mindenkinek, aki a hadaknál szolgálatot teljesített, tiszti rangot és fizetést adtak, gyakran találkozunk olyan *vajdákkal*, (vagyis gyalogszázadosokkal, gyalogkapitányokkal), kiknek nem a katonáskodás volt a foglalkozásuk, péld. sebészekkel, orvosokkal. Zay Ferenc idejében (1557-ig) Borbély Miklós komáromi sebésznek naszádos-vajdai rangja volt. *Tatai Kovács* György (v. ö. MOE), a 17. század végén (1688.) pápai *fővajda (waiwoda primarius)* volt. (*Takáts* S.: A magyar gyalogság megalakulása, 1908., 45., hol Tatai Kovácsról többek közt azt is olvassuk, hogy kompániájával jelen volt Székesfehérvár megadásánál és hogy 10 év, tehát 1678. óta igen sok katonát meggyógyított.) A magyar orvosok és sebészek állandóan tiszti rangot viseltek, ellenben péld. a tábori papoknak már nem járt ez a tisztség; nekik csak közhuszári fizetésük volt (havi 4 frt).

771. *1557.* és köv. *Kassai borbélyok és sebészek.* — Kassán a borbélyok és sebészek már a 16. században oly számosan voltak, hogy külön céhet alakítottak, egy 1557-iki összeírás szerint bástya is van gondozásukra és őrizetükre bízva, később 1580-ban a sebészek céhét említik az iratok. Szabályzatukat nem ismerjük,[1] de bizonyos kiváltságos jogokat szintén teremtettek maguknak, melyeket féltékenyen őriztek. Így 1587-ben a borbélycéh panasszal fordult a városi tanácshoz *András* „Feldscherer", tehát katonai sebész ellen, amiért műhelye fölé három réztálat és a király címerét merte kiakasztani, bár nem volt a céh tagja. 1636-ban *Schott* János kassai fürdős és sebész nevét találjuk följegyezve. A borbély-céh szigorúan őrködött jogainak és szabályainak tiszteletben tartásán. 1704-ben megint találkozunk egy panaszával. Pörbe fogta ugyanis *Günther* József fürdőst amiatt, hogy a fürdőházon kívül is nemcsak hajat nyírt, de sebeket orvosolt és köpölyözött is. A céh megintette ugyan, de ő azzal nem sokat törődött, mert mindjárt másnap Mész Sámuel aranyműves szolgájának homloksebét gyógyította. A sebészek díjazására nézve 1727-ből maradtak adataink: egy érvágástól járt 12 dénár, egy köpölytől 3 dénár, egy fogvonástól 6 dénár. „Fő és szakál beretválástól semmi bizonyos taxa nem jár, hanem azhollyan a beretválkozó személy és annak tehetsége, tehát olyan discretiot ad; sokszor pedig ingyen is elég beretválkozik. A mi pedig a patienseket és sebgyógyítást illeti, tehát hasonlóképen az borbély apothecabeli szerszámokat, fáratságát és másféle expensáit egybevetvén és az sebnek minemű voltát tekintvén alkuszik az meggyógyulandóval, az pátiens viszont a minemű személy és tehetsége hozza magával, úgy contentálja

[1] Az eredeti közleménynek ez az állítása téves. A szabályzatot ismerjük; l. a kassai és tokaji sebészek céhleveléről szóló 1577. évi adatot. *(M. K. Gy.)*

borbélyát; gyakorta pedig sőt többire úgy történik, hogy az borbélynak fáradsága, expensái és mocskolódása nemcsak felényire, hanem egészen is odavész és így mindenféle munkáinkért többire discretioképpen contentáltatunk." A boncolás díjazására is találunk adatot a mult századból. Nevezetesen: 1738-ban *Francz* Máté a Schwarzenbach-örökösöktől anyjok holttestének boncolásáért („pro anatomizatione") nyolc rénes forintot követel; de a városi tanács, mivel ez az ő rendeletére történt, ez összeget az örökösök adójából leírja. *(Abaúj-Torna vármegye és Kassa monogr.*, 1896., 219.)

772. *1557.* Az *„asszonyom tánca"* nevű betegségről (= orbánc) lásd: MOE, II. 284.

773. *1557. Pestis. (Dunántúl.)* — Nádasdy Tamás írja Pozsonyból (1557. június 14.) a feleségének: „Se te, se Ferkó, se házad népe az házból soha csak egy lépést is kü ne merjetek mennyi, se az kerbe, se az szőlőbe, se Kapuba, se Söjtörre, se Csapodra, se az lózsi szőlő, se az keresztúri tó látnyi és se házas leányid, se az szomszéd asszonyok hozzád ne merjenek mennyi, hanem ha az szigeti asszonyokba, hol egy asztalra egyszer, hol másszor és még egy asztalra, mind addig, míg előkerülnő vendéglenél, ezekbe egyebet fetek *(fejetek)*, jószágtok vesztésébe egyebet ne merjetek mielni és *tegyétek le zsáktokat és üljetek le rajta:* kel az sem volna gonosz, ha száz forintot elosztogatnál az szegénység között,[1] de ezt oly nyomorultaknak kellene adnyi, kik szűkölködnének..., mert külömbenn egy fillyért nem érne. Isten tanétson, segétsen és tartson meg." *(Károlyi—Szalay:* Nádasdy T. nádor családi levelezése, 17.)

774. *1558. Pestis. — a)* (Dunántúl) Nádasdy Tamásné írja (1558. ápr. 21.) Maylád Istvánné, Nádasdy Annának Sárvárról, hogy szívesen látja őtet, de minthogy Mayládné pestises vidékről jön, azt tanácsolja neki, hogy „mikor ide jösz, mingyárást ide fel ne jüjj, hanem két vagy három nap az itt való városba tartlak, hogy az dögös rossz ég el menjen rólad". (*Orsz. Levéltár:* Nádasdy lvltr.) — b) (Pozsonyban.) „Pestis aestate in Moravia, octobri et novembri Viennae et Posonii." (*Linzb.*, I. 180., Kovachich után.)

775. *1558. Pestis. Jus primae noctis.* — A MOE, I. 190. és köv. old. bővebben értekeztem arról, hogy milyen szigorú törvényeink voltak a nemi morál megóvása dolgában, mily kegyetlenül büntették a paráználkodást, a nemi eltévelyedéseket, prostituciót stb. Ily szigorú közfelfogás láttára, képtelenség még elgondolni is, hogy a földesuraknak egyetemesen jogot adtak volna arra, hogy a szegény nép leányait esküvőjük napján megfertőzhessék. A *jus primae noctis* annyit jelentett, hogy az a ház vagy birtok, ahol az új pár a nászéjszakát töltötte, az övék lett. Mikor Palocsay György 1558-ban Bocskay György Krisztina nevű lányát nőül akarta venni, nagy *döghalál és éhség* pusztított az országban. Tehát nem ment el személyesen arájáért, hanem Kapy György és Kellemessy Mihály barátait küldte érte, kik a nevében meg is kötötték a leányzóval a házasságot. Az ara nagybátyja, a nagy szabadsághős és hajdúkirály, azonban csak úgy egyezett bele a házasságba, ha a Kaplonyban megkötött házasság címén sohasem fogja ezt a birtokot Palocsay magáénak tekinteni. Erről Bocskayt írásban is meg kellett nyugtatnia és csak aztán vihették el Palocsay feleségét. Ha a jobbágy-leány valamely földesúri házban töltötte a nászéjszakáját, akkor az a ház az övé lett, ha pedig a földesúr nem akarta neki adni, akkor az esküvő után nyomban kiűzte belőle, hogy ne legyen hozzá joga.

[1] Hogy imádkozzanak érettük.

Ilyen ártatlan dolog volt ez a *jus primae noctis* s mégis egészen másképs barbár vonatkozásában ment át a köztudatba.

776. *1558. Királyi orvosok.* — Batthyány Ferenc azt ajánlja a beteg Nádasdy Tamásnak, hogy írjon Miksa cseh királynak és kérje el tőle egyik Bécsben lakó jeles orvosát; bizonyos, hogy a király meg fogja tenni. Azt is ajánlja N.-nak, hogy olyan orvosokat tartson, kik beszélgetésükkel gyönyörködtetni és vígasztalni tudják, mert nagyon fontos a gyógyulásra, hogy az orvos kellemes beszélgetése *(confabulaciones)* hasson a beteg lelkületére s feledtesse véle szomorú gondolatait. Úgy látszik, hogy az a királyi orvos, kire B. F. céloz, egy *Partimus (!)* nevű volt *(phisicus Serenissimi Regis),* mert mikor később Batthyány maga is beteg lett (1561. ápr.), akkor ez és egy *Rivera* nevű bécsi spanyol (zsidó?) orvos kezelte; (az utóbbi Nádasdynál is sokszor volt, mikor Bécsben betegen feküdt). [*Orsz. Levéltár:* Nádasdy-levélt.] *Partimus* talán ugyanaz, akit Lindenius Renovatus (1686. évi kiadás, 291.) *Franciscus Parthinus* néven említ. *Rivera* neve más Nádasdy-levelekben *Rybera*-alakban fordul elő és nem tévesztendő össze a 17. század elején szereplő *Ribeirával* (Riberiussal; v. ö. MOE, II. 31.).

777. *1558. Borhamisítás tilalmazása és büntetése. Borbírák és borkóstolók intézménye:* lásd Corp. statut. IV. (2.) 113. (nagyszombati városi statutum 1558-ból); V. (1.) 2. (zalamegyei statutum 1555-ből); III. 636. (máramarosszigeti városi statutum 1652-ből); V. (2.) 396. (kőszegvárosi statutum 1714-ből) stb.

1729-ben törvényileg is eltiltották a bor hamisítását; 1775-ben pedig elrendelték, hogy a külföldnek szánt borokat előzetesen szakértők vizsgálják meg. 1816-ban megtiltják a bornak fagyalfával és alkörmössel festését; három évvel később a sárgarézből való dugók használatát tilalmazzák, mert ezek arzéntartalmúak voltak.

778. *1558. Quadrio* (Quadri, Quadrius) Jeromos dr. — Ennek a bécsi olasz orvosnak a nevével gyakran találkozunk a Nádasdy-levelekben (OL.) 1558. decemberében Nádasdy Kristófot gyógyítja, két év mulva pedig mint sebész működik közre Nádasdy Tamás altesti bajának (herosérv, sipolyképződéssel) kezelésében; a nádor „fő és jeles sebgyógyító"-nak mondja. Egyidőben sebészeti előadásokat tartott a bécsi egyetemen (v. ö. *Aschbach,* III. 69.; Acta *Vindob.,* III. 268., 271., 272., 276. és előszó XX.). — Egy másik híres bécsi sebész neve is gyakran előfordul a Nádasdy-levelekben: *Cornax* (egy helyen *Chornyx*-szá torzítva). Gáspár dr. (1558. szeptember 13.) azt írja róla, hogy nemcsak más betegségekben, hanem a gyermekek kiütéseinek gyógyításában is *mirus est artifex* és többet ér a király orvosainál, meg az egyetem doktorainál *(academici medici)* is. Ez a sebész nem más, mint Cornax (de Medla) Mátyás (1508—1564.), orvoskari dékán, a legkiválóbb bécsi orvosok egyike, ki először végezte az osztrák fővárosban a laparotomiát s ezt képben is megörökíttette. Életére és működésére vonatkozólag l. *Adler,* 57, 72.; továbbá J. *Fischer:* Gesch. d. Geburtshilfe in Wien (21. old.); *Aschbach,* III. 396. (tárgymutató); Acta *Vindob.,* III. 333. — Cornaxszal kapcsolatban még egy nevezetes bécsi orvosról: *Emerich* Ferenc dr.-ról *(Franciscus Emericus* a Nádasdy-levelekben) kell itt megemlékeznem, ki szintén kedvelt orvosa volt a magyar arisztokratáknak. Egyik, Nádasdy Tamáshoz intézett leveléből (1545.; *OL.)* kiderül, hogy Szalay grófot gyógyította, jeles húgyhajtókból álló „distillatio"-t rendelt neki, azonkívül egy *„syringum* (!) seu *catheterum*"-ot is küld a grófnak, melytől reméli, hogy ha a gróf az utasítás szerint alkalmazza (székben ülve,

szétvetett lábakkal stb.), *Deo auxiliante* neki is épúgy fog használni, mint ahogy Nádasdynak használt. Emerich gazdag ember volt, ki gyönyörű alapítványt tett a bécsi egyetem szegény hallgatói számára. Ebben az alapítványban a magyar pénznek is jókora mértéke lehetett. Végrendeletében (1560.) a sógorasszonyának két aranyos kupát hagyományoz „so mir herr *Grossgraff* auss Hungern[1] zu meiner hochzeit geschenkht hat“, egy másik rokonának pedig még egy aranyos serleget, amit a győri püspöktől (Gregorianecz?) kapott. (*Adler*, i. m., 58., 82.) Emerichre vonatkozólag szintén számos adat található az Acta Vindob.-ban.

779. *1558. Massage. Csömör.* — Miklós deák írja Udvardy Györgynek (OL, Nádasdy lvltr., 1558. júl. 21): „Én bizony tegnap fölötte igen megnehezültem vala . . . Az betegség penig *csömörlés* volt, kibül mind az hideglelés, s mind penig az hősség *választig* (=nagyon, erősen) meggyöttre; de legyen Istennek hála, megkönnyebbedém és immár fenn járok. Barbél Márton *ha meg nem kent volna,* még mast is az ágyon hevernék . . . Mi itt egyébképpen mindnyájan jól volnánk, de egynihányunkra az szent Jakab igen haragutt (*egnÿhanunkra az Zenth Ÿakab ÿgen haraguth;* hasmenésük volt?), tudniaillik Gergel deákra és Barkach-ra.“

A massage (*kenés)* mindig elsőrangú orvossága volt a gyomor-bélbajoknak, *csömörnek* és sok más betegségnek. Kapornaki Bornamisza (!) György (u. o. 1558. december 15.) azt írja Komlósy Tamás bátyjának a betegségéről, Nádasdy Tamásnak: „Nagyságod az minemő orvosságokat küldött, *megkentük* mind az olajjal és mind penig az *gilicének* az *vérét*[2] megadtuk innya, azért nagyságodnak ezt írhatjuk felőle, hogy még sem szólhat és immár annál is nehezben vagyon, mint előbb volt, mert *thonnapÿ* (!) napon felüté az nehésség és sokáig erősen törte. *Thonnap* (!) meglassodván, ez mult éjjel megént, mint törte, annál is erősben az nehézség, ma megent azonképpen, kevés tágítást teszen rajta, és immár csak *az úristennek vagyon kezében.* Mi, kegyelmes uram, mind ez előtt való napokon azmit tudtunk mindennel orvoslottuk, mast megént nagyságod azki orvosságokat küldött, azzal orvoslottuk; de az *nehézségről* semminemő orvosságot nem tudunk lölni . . . Ime Szentmiklósra es kültünk *egy emberért, kit mondanak, hogy tud róla.* Nagyságodnak könyörgünk, mint kegyelmes urunknak, hogy nagyságod, ha mi orvosságot tudna róla, az úr istenért ne hagyja nagyságod szegént.“ Utóirat: „Mihál deák itt Kapuban ada az *nehésségről* valami orvosságot és azt mondá, hogy ha meg nem álattya, tahát ugyan ebbe kell meghalni.“ (Egy másik levélben az áll, hogy a beteg már harmadnapja nem tud szólni, a jobb karját nem tudja fölemelni, s ki azt mondja, hogy a guta ütötte meg, ki azt, hogy nem.) — Eszterházy Miklós (1628.) írja, hogyha a gyermeknek hasmenése van, olajjal kell kenni a hasát. A kenéssel nemcsak a borbélyok foglalkoztak, hanem méginkább s elsősorban a *tudósasszonyok* és a *bábák,* kik nem egyszer a férfiak sérveit is így kezelték (*Reizner,* IV. 490., 530; Teleki Mihály felesége Nagy Katát ajánlja az urának, mert az kiváló *kenő.* T. M., IV. 262.). Leggyakrabban mégis a *csömör* gyógyításában volt helye a kenésnek. Itt volt a *kenőasszonyok, kentefitélők, dauzsolók* és *hársolók* főszerepe; a két elsőről l. Komáromy 31., a dauzsolókról Ipolyi, II. 156. („dauzsolni“ régi székely tájszó, melynek jelentése: „vénasszony módjára értetlenül és bűvösen kenni-fenni“), a hársolókról l. más helyen e kötetben. A kenéshez rendesen valami zsírt, zsíros vagy illatos olajat használtak, jobbmódúak kenésekor drágábbat is. A kassai borbélysebészek (a 17. század elején) azt panaszolják, hogy „ha valamely *csömörlött* embert megkenünk *tetőtől fogván talpig,* bár vegyünk negyven pénz *kenő szerszámot,*

[1] Nádasdy Tamás. *Grossgraf* (comes magnus) = Magyarország nádora.

[2] A *vérivás* ősi orvossága az epilepsiának. Evégből nemcsak a legkülönbözőbb állatok (többek közt a galamb, gerlice) vérét itták, hanem az embervért is. V. ö. A. L. *Strack:* Das Blut in Glauben und Aberglauben der Menschheit. 7. kiad. (München, 1900.)

avagy egynémely azt mondja, hogy „uram, engem *fenyőmagolajjal* [= oleum juniperi] kenj meg!" — megesik énnekem, ha én egy forint árát veszek, megkenem véle, huszonöt pénzt sem ad és így arczapirulással kell házától eljönnünk." Egy másik 17. századbeli kézirat (Ernyey József birtokában) azt ajánlja, hogy *„szerecsendió-virág olajjal* [= oleum macidis] minden nap kétszer kenj a gyomrod; fölöttébb jó a gyomornak." Tököly Imre, mikor a sok boritaltól csömört kapott, szintén macisolajjal kenette a hasát, ha meg „nehezen fordította a nyakát", akkor mandolaolajjal kenette azt. *(Monum,* II. 15. kötet, 381., 394.). Az 1693. évi debreceni boszorkánypörben kétszer is olvassuk, hogy a boszorkánysággal gyanusított aszszonyszemélyek *hagymázt mértek* és *csömört kentek.* (A *betegségmérés* ősrégi babonájáról, mely már a görögöknél, germánoknál stb. is megvolt, l. *Hovorka* könyvében „Messen" címszó alatt, továbbá u. o. II. 875. és *Stemplinger,* 85. s ugyanőtőle: „Die *Transplantation* in der antiken Medizin": *Arch.,* XII., 1920., 44.) Néha a kenés ecettel történt melybe foghagymát, borsot vagy léstyán gyökeret (rad. levistici) áztattak, máskor megolvasztott vajjal, libazsírral, sőt néha egyszerűen a kenőművész *nyálával;* belsőleg borsos pálinkát, fenyőeszenciát (essentia abietis) adtak a csömörös betegnek, kinek egyúttal koplalnia kellett, kiadós testmozgással, lovaglással, gyaloglással stb. kapcsolatban *(Milleter,* 10.). — Hogy mi is volt az a *morbus tsömör,* arról a következőket mondja Csaplovics (I. 234.): *„Csömör* ist die zweite Krankheit, die in Ungern endemisch (d. h. Ungern eigen) seyn soll. *Fuker* sagt richtig, dass dieser mehr eine nur *sogenannte* Krankheit sey: dass weder er selbst, noch sonst Jemand etwas Bestimmtes und Eigenthümliches davon wisse, sondern dass *die Ungern fast alle Krankheiten von dem Csömör ableiten,* und dass diese bloss der *Ekel* sey, den man nach einer Ausschweifung in Speisen, oder nach jeder Schwelgerei empfinde. *Die Knoten,* welche man *an der Handwurzel* dabei sich einbildet, sind Phantasie, denn bei einem jeden Fieberfroste ziehen sich die muskulösen Theile mehr zusammen, wo der Kurzsichtige sich gar leicht täuschen und Knoten empfinden kann. Die Kur wird durch das Einreiben einer Salbe aus *Knoblauch* und *Fett* verrichtet, auch durch Knoblauch allein. Andre nehmen *Essig* dazu. Man *schmiert* damit sowohl die Wurzel der Hand, als auch den ganzen Rückgrath, und der Nachdruck, mit welchem diesz geschiet, ist nie ohne Schmerzen. Sodann muss sich der Kranke mit beiden Händen auf die Schultern eines tüchtigen Kerls hängen, und sich fast die Eingeweide herauschütteln lassen. Einige legen sich wohl gar auf den Bauch nieder, und lassen sich in dieser Absicht *treten.* Andre lassen sich ebenfalls durch einen starken Kerl unter den Achseln umfassen, von der Erde aufheben, und abwärts ein paarmal stark erschüttern. Bei dieser Operation soll sich ein Knacken der Knochen, als ein besonderes Phänomen hören lassen, und der Kranke — wird gesund!"

780. *1558. Fülbaj elleni gyógyszer.* — Sárkány Antal (T. T., 1911., 96.) ajánlja Nádasdy Tamásnak, hogy a *keserű mandolák olaját* préselje ki, mártson belé gyapotot és tegye a fülébe: „ha még nem fakadt, megfakasztja, ha megfakadt pedig, elszárasztja; ha pedig az file környéke veres, hát kenjék meg róza-olajjal, de az filébe ne bocsássanak benne" (belőle).

781. *1558. Catananc(h)e amatoria. Philtrumok.* — Méliusz Juhász Péter korholja az ide-oda vándorló tót kuruzslókat, kik *catananche amatoriát* árulnak s „a házasokat akarják véle szerettetni". — Ezen *Catanancheról,* (helyesebben *catanance* = Chondrilla iuncea) lásd MOE, II. 251 *(Czímnyelvű-fű* alatt) Csapó József megjegyzését, továbbá *Csippék:* A M. Nemz. Múzeum népr. oszt. Értesítője, VIII. 250. és Gyógysz. Hetilap, 1907. (nov.), hol a tót olejkárokról van szó, kik effélékkel is kuruzsoltak.

A szerelmi italok, *aquae amatoriae* s. *amatrices, poculum desiderii, p. amatorium, philtrum* (a görög *phileo*-ból = szeretkezni) és *„jerutánnam",* ahogy a magyar nép mondja, — már a görögöknél és rómaiaknál is használatosak voltak, bár készítőiket s árúsítóikat Lykurgos és Solon törvényei, Alexander Severus, Justinianus (Lex Cornelia) s újabban (a 13. században) II. Frigyes törvényei szigorúan sujtották. A hanyatlás korában az athéni

keramikon (a fazekasok városrésze), hemzsegett frigiai és tesszáliai javasasszonyoktól, kik szerelmi italokat készítettek és mesés áron adtak el. Rómában a társadalom legalsó söpredékéből kerültek ki a hasonló foglalkozású *medicák* — és a *sagák,* — förtelmes vénasszonyok, javasasszonyoknak Medeán és Kirkén kívül első mintaképei. Horatius írja (*Epod. V.* „Maius parabo, maius infundam tibi fastidienti poculum" stb.), hogy egy nő, kinek első ilynemű kísérlete nem sikerült, következőleg kiált fel: „Erősebb italt fogok neked készíteni, neked, ki megvetsz engem. Inkább sülyedjen tenger vize alá az égboltozat... semhogy elégj az irántam való szerelemben" stb. Ugyancsak Horác örökítette meg e nőknek két hirhedt alakját: Canidiát és Gratidiát; leírja, hogy egy holdvilágos éjszakán találkozott velük az *esquiliákon,* amint fekete ruhában, mezítláb, kibontott hajjal és vérfagyasztó kiáltozások közt kaparták fel a temető földjét, füveket, meg halottak haját és csontjait szedve össze, melyeket azután démutkával, izsóppal, méntával összefőzvén, ez izletes kotyvalékot szerelmi italként kincsekért adták el. Ilyen volt továbbá a *hippomane* és a *halicacabum* nevű mérges ital is, melyet a zsidócseresznyéből *(Physalis alkekengi)* és a fekete csucsorból *(Solanum nigrum)* készítettek. Nem csoda, ha számos esetben szerelem boldogsága helyett halál volt a része annak, ki ezeket bevette. Azt mondják, hogy Caligulának minden őrült tette attól az időtől kezdődik, mikor utolsó felesége, Caesonia, hogy egészen a maga részére nyerje meg a férje szívét, ily szerelmi italokkal kezdte traktálni. Lucretius költő egy ilyen szerelmi italnak ivása után őrjöngésbe esett és meghalt; Lucullus is ezért pusztult el, mert szabadosa, Kallisthenes, efféle itallal szolgált neki, hogy mindenkor a maga számára kösse le az ura becsülését. Állítólag VI. Károly francia király egy philtrum elfogyasztása után megőrült, (*Franklin:* Les médecins, 59.). A magyar történelemben is akadnak ilyenféle (bizonytalan) nyomok.

Szerelmi italokat ma is használ ugyan a nép, de ezek legtöbbször nem oly veszedelmesek, mint a régiek. A régi szerelmi italokban rendesen bódító mérges növények voltak: beléndeknek és gönyének *(bryonia)* gyökere, borsika és különösen a hirhedt *mandragoragyökér,* melynek erotikus izgató hatásában évezredeken át bíztak az emberek. Már az ótestamentumban Lea felhasználja, hogy Jákob kihülő érzelmeit ismét megnyerje. A középkorban a németeknél rendkívüli használatban volt; házalók jártak vele házról-házra és nagy pénzen árulták *alraunwurz* néven. Aki e gyökér birtokában volt, az minden megkivánt lénynek szívét megnyerhette a maga számára. Hogy a gyökér árát növeljék, azt a hitet terjesztették a nép között, hogy az csak ártatlanul elítélt emberek akasztófája alatt nő és életveszedelemmel jár kiásni, mert ásás közben olyan rettenetesen fájdalmas hangot hallat, hogy az, aki meghallja, szörnyet hal; azért is szükséges, hogy az ember a fülét viasszal gondosan betömje vagy legalább is trombitáljon, hogy azt a kiáltást ne hallja és *fekete kutyát* is vigyen magával az éjféli expedicióra.

A philtrumok nagy irodalmából csak a következő forrásokra utalok itten: *R. Paasch:* Liebeszauber und Liebestränke (Arch. f. Frauenkunde, XII., 1926., 90—101.); *A. Abels:* Gifthaltige Zauber-Mixturen als Aphrodisiaca (Arch. f. Kriminologie, Leipzig, 1916., 226—288; arzént és zöld gyíkot tartalmazó philtrumok; a gyík, köztük a *Scincus* vagy *Stincus marinus,* v. ö. MOE, I. 360., gyakori alkotórész, mert a farka újra nő és öreg bőrét levetvén, újat kap helyette; kéksavat és strychnint tartalmazó szerelmi italokról stb.); *Lewin:* 16. és köv. old.; *L. Toussaint:* 107—114. (franciaországi adatok, a *pomanról* = placentakivonatot tartalmazó titkos szerről stb.). Magyarországi adat található *Rayger* munkájában (p. 30—32.), ki Spindler Pál pozsonyi orvos egy esete kapcsán (melancholiás tünetek állítólag szerelmi ital bevétele következtében) hosszasabban értekezik a philtrumokról, továbbá *Molnárnál* (2. kötet, 63. „A szerelem-pohárról").

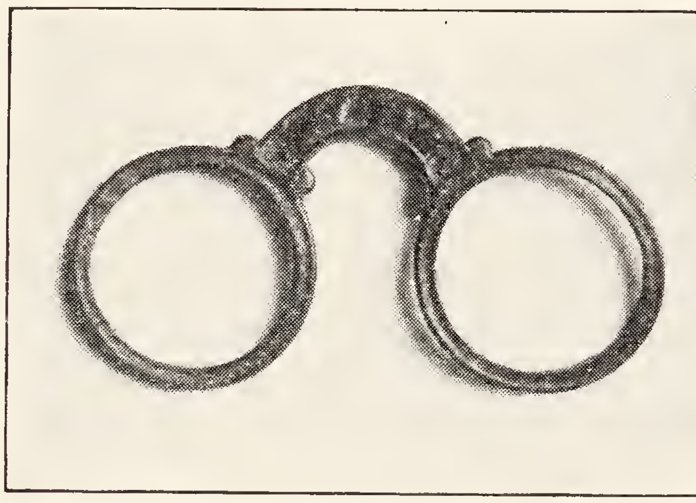
782. *1558. Orvoshiány.* — Nádasdy Tamás nádor valami kisebb baja gyógyítására Bécsbe hívja volt udvari orvosát, *Kőrös* Gáspár doktort (Pozsonyból?); de ez azt feleli, hogy csak betegeinek könnyei árán *(aegrotorum meorum lachrymis)* mehetne, négyen különösen súlyos betegek: a keresztény szeretettel nem tudná összeegyeztetni, hogy nagy bajukban —

bár a nádor kedvéért — elhagyja őket. (*Orsz. levéltár:* Nádasdy levéltár, 1558. november 9.).

783. *1558. Városi orvosok kikölcsönzése.* — Az erdélyi fejedelmek gyakran vették igénybe a *nagyszebeni* városi orvos (fizikus) segítségét, szintúgy a moldvai és oláh fejedelmek is. 1558-ban Lapusnean Sándor moldvai fejedelem szembaja miatt kéri ki a várostól orvosát, két évvel később pedig súlyos beteg feleségéhez hivatja. *(Sigerus,* II. 84.)

784. *1559. Szemüveg.* — Nádasdy Tamás *okulárokat* küld Bécsből a feleségének *(Nád. Lev.,* 43.); de maga a nádor is használja s egy ízben nem tud levelet írni, mert nincs nála az *okuláré* (u. o. 145.). További adatok 1544-ből, 1547-ből *(okulár-tok),* 1581-ből stb.: *OSz,* 707. és *Ny. Sz.*

A Nemzeti Múzeum régiségtárában található egy érdekes 16. századi szemüveg, melyet Höllrigel József nemz. múzeumi őr talált az 1512-ben készült liptószentandrási szárnyas oltár tisztítása alkalmával, az oltárszekrényben. A mai csiptetőkhöz hasonló szemüveg kerete bőrből van, melynek orr feletti részébe csillagocskák s más figurális díszítések préselvék. Az orrhátón természetesen nem állt meg, hanem kézben kellett tartani olvasás közben is, csak úgy, mint az összehajtható és szétnyitható, szöges izülettel bíró („nagelbrille") 16. századi pápaszemeket (lásd Hermann tom Ring Virgil-képén, *Holländer Mal.,* 243. és Em. *Bock* értekezését: Die Brille u. ihre Geschichte, Wien, 1903., 62. old., 33 képpel).

36. 16. századbeli szemüveg, bőrből készült kerettel. (Liptószentandrási lelet, a Nemzeti Múzeum régiségtárában.)

785. *1559. Evangelista János* „doctor physicus"-nak, Izabella királyné udvari orvosának, mikor Lengyelországba készül, a királyné oltalomlevelet ad, melynek szövegét in extenso közli. *W.* III. 88.

Úgy látszik, hogy Izabella valami női bajban szenvedett s nem részesült egyöntetű, alapos kezelésben. Ev. János Novicampianus után lett a királyné orvosa. Híres lengyel orvos volt, kit Petráskó havasalföldi vajda is magához hívott. *(Hurmuzaki:* Documente, XI., 868.) Hamar megunta Erdélyt, mert már 1559. február közepén visszatért Lengyelországba. Utóda Blandrata lett, kit a lengyel király június elején küld le, hogy nénjét gyógyítsa. A nyár folyamán Izabella gyakran kikocsizott a közeli *Algyógyra,* melynek hőforrásaira pompás fürdőt építtetett, körülvéve vadaskerttel és gyümölcsössel (az olasz Gromo 1564-ből való leírása szerint). *Veress:* Izab., 480., 481.

786. *1559. Preining* Henrik pozsonyi orvos végrendeletéről l. *Vámossy,* 20. (Késmárkon halt meg, de külföldi lehetett, mert Nürnbergben és Münchenben is voltak ingatlanai, melyeket öccsére testál. U. o. 22.)

787. *1559. Waldhauser Henrik pozsonyi borbélysebész végrendelete:* l. *Vámossy,* 85. (Azért érdekes, mert 15 *ezüsttel kivert* borotváról, *aranyozott* ollótáskáról stb. rendelkezik benne, mi a régi sebészi műszerek gazdag kivitelét és sebészeink vagyonosságát bizonyítja.)

788. *1559. Sebészek.* — *Izsák* Mihály (Michael Isac) esztergomi sebészt a bécsi orvosi karon megvizsgáztatják a chirurgiából s a jól sikerült vizsga után bizonyítványt adnak neki, felsorolva benne azokat a testi bajokat, melyeket gyógyítania szabad. A collatiora nem kellett fizetnie, mert magával vitte a saját borát Bécsbe. (*Acta Vindob.,* IV. 3.)

789. *1559. Bőrbajok.* — Mikor a kis (négyéves) Nádasdy Ferenc valami bőrbajban („scabies"-ben) megbetegszik, Batthyány Ferenc felesége azt ajánlja, hogy semmiféle gyógyszert se használjanak, mert a *domina Potenciana* (Aintzingerné Dersffy Potentia) két fia is azért halt meg, mert a „scabies"-üket gyógyszerekkel kezelték. „Huiusmodi enim *scabies* ex humoribus, ex superfluitatibus solent esse, et conducunt potius ad sanitatem, quam ad aegritudinem." (*Orsz. levéltár:* Nádasdy-levelek közt.) A *scabies* szó azonban sokféle bőrbajt jelentett hajdanában, (v. ö. MOE, I. 140., 175. és II. 187.), így például nemcsak syphilist, hanem mindenféle általános hevenyés fertőzést, mely egyszersmind bőrbeli változásokkal járt. Egy lübecki orvos kéziratában (1410. körül) az van a *scabies* szó mellé írva, hogy „id est omnis infectio cutis", egy *Sudhoff* által említett 12. századbeli kézirat pedig a csillagjárástól függő fertőző betegségek közt említi. („Si in aquario pluviae.... et ventus venerit, portabit tussim filiis hominum et *scabiem.*")

790. *1559. Leprosorium.* — Nagy Salathiel és felesége a kolozsvári (a szt. Lélek és Jób pátriárka emlékezetére alapított) xenodochium és leprosorium számára különböző alapítványokat tesz. (*Jakab,* IV. (Oklevéltár.) 391.) Hogy a kolozsvári leprásház hol feküdt, arra nézve lásd u. o. I. 597. és köv., továbbá a városnak Hufnageltől való 1617. évi rajzán (u. o. IV. tizedik tábla) és *Lenghel,* 9. 150. A szt. Erzsébetről nevezett kolozsvári kórház és szegényház érdekes újabbkori pecsétjének rajzát (szt. Erzsébet két előtte térdeplő alaknak eleséget vagy gyógyszert nyújt) l. *Jakab,* V. (a XI. táblán fent, jobbra).

791. *1559. Köztisztasági intézkedések Besztercebányán* a szemétkihordás, uccák tisztántartása dolgában: lásd *Jurkovich* értekezésében.

792. *1559.* A *húsellátásra* és *mészárosokra vonatkozó szabályzat. Húslátók.* Dögvésztől való óvakodás. (Nagyszombat városának statutuma.) *Corp. statut.,* IV. (2.) 117.

793. *1560* körül. *Anhard(t) Illés, selmecbányai orvos.* — Joh. Fischart írja az ő „Podagrammisch Trostbüchlein"-jában (1577.; v. ö. *Holländer,* 93.): „Vor siebzehn Jaren hat der hochgelehrt Herr Elias *Anhart* von Gräz, Physicus auf der Schemniz inn Hungarischen Bergstätten, ain general Consilium... Podagricum inn truck gefertiget." — Lindenius Renovatus (258. old.) szerint Elias *Anhardus* 1585-ben adott ki Ingolstadtban egy „Consilium Podagricum" c. munkát. Az Acta Vindob., III. 288. stb. szerint csakugyan gráci születésű orvos, ki a bécsi egyetem orvosi karán végezte tanulmányait s ugyanott avatták doktorrá 1557. márc. 23-án; 1562-ben a bécsi kar dékánja (u. o. IV. 33.), a következő évben már özvegyéről és örököseiről beszélnek (u. o. 43., 46.).

794. *1560.* és köv. *Élelmiszerek ellenőrzése Selmecbányán.* — E felvidéki városunkban *vásárbíróság* ügyelt a piacon történt üzletkötések módjára, egyúttal a város büntető és felügyeleti jogát, valamint financiális érdekeit képviselve. A hivatal két (rendes fizetésű) felügyelőből és négy segédből állott; utóbbiak a piacra hozott portéka minőségét ellenőrizték s a selejtes vagy egészségtelen árúkat egyszerűen elkobozták. Ugyancsak felügyel a város a *bor* minőségére: négy kóstoló hetenkint háromszor sorrajárja a borméréseket s a magánosok pincéit, kóstolás útján állapítva meg a bor tisztaságát, hamisítatlan minőségét. A *méz* igen fontos árucikk volt, mert cukor hiányában avval édesítették eledeleiket. Annak semmi nyoma, hogy helyben méhészet folyt volna; az ellenkező eset azért is valószínű, mert különben az idegenből való behozatal módját nem szabályozták volna ily

részletesen. A környék pórnépe a magával hozott mézet hordókban árusítja, hatóságilag megállapított árakon. A század végén a szokást sokan megkerülik azáltal, hogy a termelés helyére mennek s ott szerzik be rúdszámra a mézet közvetetlenül a termelőktől. Ennek következménye volt a tetszésszerinti árszabás, végeredményben drágulás. A tanács szigorú szabályokkal igyekszik az új divat tovaterjedését meggátolni, kimondván, hogy a jövőben mindenki, akit rajtakapnak, minden egyes rúd után 50 dénárt fizet büntetésül. A határozat rendkívül szigorú, de megmagyarázható az alábbiakkal:

A bányapolgároknak, ha bizonyos összeget fektetnek bele bányáikba, meg van engedve kiadásaik fedezésére a bormérés. Azok ellenben, akik nincsenek ily helyzetben, kárpótlásul a mézzel való kereskedést űzhetik vagy a méhsörfőzés és gyertyaöntés mesterségét gyakorolhatják. Az efféle nyerészkedés tehát éppen oly törvényesen védett előjog, mint az italmérés. Azok, akik a vidékről a piacra hozott mézet összevásárolják és tovább értékesítik, bányapolgárok, azok ellenben, akik saját szakállukra látogatnak el a szomszéd falvakba és a mézet ott vásárolják össze, más foglalkozású egyének, akik ezáltal a helyi felfogás szerint jogtalan nyereségre tesznek szert, mert vagy az anyagot kapják olcsóbban, mintha a vásáron veszik, vagy az erre jogosított bányaművelőket károsítják meg. Ez a tiltott üzérkedés, úgylátszik, nyereséges vállalkozás volt, mert csak így lehetséges, hogy oly tekintélyes egyéniség, mint egy káplán vagy egy kamaragróf foglalkozott vele. A 16. század végén Fischer főpap Dubovszky tót káplánt gúnyosan vend szatócsnak nevezte, mert felesége 2—3 szekér mézet összevásárolt és több helyen méhsört mért ki. Súlyosbító körülmény volt, hogy míg mások az árut 12 dénárjával vesztegetik, ő addig várt, míg az ára 25 dénárra emelkedett. A 17. század első felében a gazdag Limpacher kamaragrófné szintén ily módon iparkodott busás nyereségre szert tenni. (*Sobó*, 102., 103.)

795. *1560.* I. Ferdinánd *Aicholtz* Jánost (szül. Bécsben 1520., meghalt 1588-ban) a bécsi orvosi kar egyik jeles tagját, dékánját, majd később rektorát fölmenti az egyetem dékáni tisztétől, hogy idejét kizárólag *Nádasdy* Tamás nádor gyógyítására fordíthassa, amire egyenesen a császár szólította fel a hírneves orvost. Aicholtz volt az, ki kieszközölte, hogy *Löbschütz* (Löbschitz) Benjamin munkája: „Underricht für die *hungerisch Krankheit* und kindtspladern“, melytől némelyek az orvosi tekintély kisebbítését féltették, 1575-ben kinyomatni rendeltetett s még ugyanebben az évben (Bécsben) meg is jelent. (*Hartl* és *Schrauf:* Nachtr. z. III. Baude v. Aschbach's Gesch. d. wiener Univ., 1893., I—II. Abtlg.) Az utóbbi munkát Linzbauer is idézi, de a szerzőt nem ismeri. — *Aicholtz* (Eichholtz) neve gyakran előfordul a Nádasdy-levelekben is. Életéről, működéséről lásd: *Acta Vindob.*, IV. 19. stb.; *Aschbach*, III. 396. (tárgymutató); J. *Fischer:* Gesch. d. Geburtshilfe in Wien (a tárgy- és névmutatóban); *Virchow—Hirsch:* Jahresber. 1908. I. 343. stb.

796. *1560. Blandrata életéhez.* — Petrescu G. Z. abban a rumén nyelvű értekezésében, melyben azt igyekszik eldönteni, hogy Lapusnán Sándor akarta-e megmérgezni Heraklidest vagy fordítva: az utóbbi nézeten van s azt állítja, hogy Heraklides segítőtársa a mérgezési kísérletben Blandrata lett volna, ki a kísérlet meghiusulása után Konstantinápolyba menekült s ott állítólag mohammedánná lett! (*Mitteilungen*, 29. kötet, 136. füzet, 1930., 115.)

Ezzel szemben lásd (többek közt) *Veress* Docum. III. 133. Blandrata végrendelete, melyben összes vagyonát unokaöccsére, szintén Györgyre, B. Alfonz fiára, hagyja, azzal a kikötéssel, hogy ez állandóan megmarad az evangélikus valláson és soha többé katholikussá nem lessz. Az örökös erről 1588. május 21. (Gyulafehérvár) kötelező nyilatkozatot tesz.

797. *1560. „Favíz“* (decoctum lignorum) *mint syphilis stb. elleni gyógyszer,* Udvardy György levelében említve: MOE II. 254. (Valószínűleg ugyanaz, mint a *franczusok vize:* u. o. 256.)

798. *1560.* körül. *Mérgezés.* — Perényi Gábor országbíró — Forgách Ferenc állítása szerint — orvosát, *Balsaráti Vitus* Jánost, kivont karddal kényszerítette, hogy feleségének mérget adjon be, nehogy az ő halála után másé lehessen. *(Bártfai Szabó,* 143., 144., hol azt is olvassuk, hogy János Zsigmond *udvari orvosai* úgy tartották meg politikai ügyekre is jelentékeny befolyásukat, hogy mindenkit távol tartottak a fejedelemtől.) Bártfai munkájában Balsaráti neve egyszer Balsaracy-nak, másszor Balsacary-nak van írva. A Perényiről szóló nem valószínű históriát különben Weszprémi is Forgách gonosz indulatú rágalmának („efficta narratiuncula“, *W.,* IV. 353.) tartja és hosszasan cáfolja.

799. *1560. Fürdők.* — Körmöcbányának a Solergrundban leégett fürdőjét *Weinzierl* György fürdős saját költségén fölépítteti. A város W. Gy. élte hosszáig évi 8 frt bérért átadja neki a fürdőt, avval az igérettel, hogy más fürdős vagy borbély nem lesz a városban. Weinzierl vállalkozása arra mutat, hogy a fürdősmesterség jól jövedelmezett. *Demkó* [2.] 109.)

800. *1560. Orvoshiány.* — *Verancsics* Antal egri püspök testvéröccse megbetegedésekor átír Lőcse város tanácsához, hogy az ottani doktort küldjék hozzá Egerbe a beteg gyógykezelése végett, mert Egerben nincs orvos. „Domino autem doctori erimus ea gratitudine, quae et suo merito, et personae nostrae congruerit.“ (Verancsics összes munkái, 12. kötet, 227.) Megjegyzendő azonban, hogy Rákóczi Zsigmond kapitánysága idejében az egri várban már rendes doktor foglalkozott a betegek gyógyításával. *(Szederkényi:* Heves vm. tört., II. 214.)

801. *1560. Pestis (Dunántúl).* — „Továbbá ott eleven gyömbér és szerecsendió vagyon és minden harmadnap egyszer egy szeletecskét végy hozzád benne, mind az gyermekkel egyetembe, harmad napban egyszer az eleven gyömbérben és harmad nap után meg az szerecsendióban. Mikort mulatni kimégy is egy kis ecettel kend meg az bal felől való vak szemedet, azonképpen az pulsus ereket mind az két kezedenn. Az kertben mikort mulatni akarsz menni, hintóban ülj és az vadkert fölől kerülj és úgy szálj le az kertben.“ [Nádasdy Tamás tanácsai feleségéhez, 1560. márc. 17., *Orsz. Levéltár.]*

802. *1561. Procopius pozsonyi orvos* Torda Zsigmond feleségét gyógyítja. *W.,* II. 201.

803. *1561. Kristóf mester* (Magister Christophorus), sebész. — Erről Batthyány Ferencnek egyik levelében van szó. A MOE, I. 79. (a jegyzetben,) azt írtam, hogy ez a Kristóf magyar volt; tekintve azonban, hogy Nádasdy Tamást is állandóan gyógyította s a beteg nádor szoros összeköttetésben állott a bécsi sebészekkel, újabb adataim alapján valószínűbbnek tartom, hogy bécsi sebész volt, talán az a *Christophorus chirurgus,* ki a következő évben a bécsi tanárok előtt vizsgát tett *(Acta Vindob.,* IV., 34.); de azért természetesen magyar is lehetett (talán épen az a „chirurgus quidam Hungarus importunissimus“, kiről u. o. az 5. oldalon van szó?)

804. *1561. Pestalozzi, Pistalotius. Pistallotius.* — Ezzel a névvel gyakran találkozunk a régi levelekben; így például a Nádasdy-levéltárban *(OL.): Pestalozzy* levelei Nádasdy Ferenchez (1571—1580 közt), továbbá „dr. *Pestalotzi* Miklós levelei, 1565—67." és egy *Pestalozzi* Vincétől is vannak 1561-ben Nádasdy Tamáshoz intézett olasz levelek. Az utóbbi sajátkezű aláírása: *„Vincenzo Pestalozzi da Chiawňa"*; levelében, mely 1561. áprilisában kelt Bécsben, elmondja, hogy hét gyermeke van, köztük két fiú, s nagy szegénysége miatt száz aranyat *(subventione)* kér „térden állva" a nádortól. Lehet, hogy ez a Vince is valami orvosféle vagy legalább is sebész volt (bár a doktori címet nem használja), mert a levél utóiratában azt mondja, hogy „V. Ecc[a] mi farà gratia di lassar' al suo ritorno qua, cauar' copie delle *mie scritture* (sebész-bizonyítványok?), che gli ho lassate, al Sr Dottor' *Steffano medico cesareo,* il quale molto le desiderà." Ez a Vince kétségkívül közeli rokonságban állott avval a P. Miklós orvossal, ki magyarországi működése révén első sorban érdekel bennünket, s kiről már a MOE I. kötetében is több helyen megemlékeztem. P. Miklós a nádor házi orvosának, Kőrös Gáspárnak, halála után jutott közelebbi kapcsolatba a Nádasdy családdal és a magyar arisztokratákkal, kiknek hosszú időn át kedvelt orvosa lett, minek utána Pozsonyban állandóan letelepedett. Néhány reá vonatkozó adat: 1582-ben házat vesz Pozsonyban („Nikolaus *Pistalozius*", Vámossy, 22.), 1590-ben egy a pozsonyiak által előkelő urak tiszteletére adott fényes lakomán ott ül a vendégek közt („Herr Doctor *Pestaluzius*", u. o. 21.). 1565-ben Rohoncról ír Nádasdynénak, fejfájása ellen rheumot és más hashajtókat ajánlva „pro capite purgando" s egy másik, Bécsben kelt, levelében hasonló tanácsokat ad az özvegy nádorné fejfájásai ellen. 1568-ban özvegy Lossonczy Istvánné (Pekry Anna) leányát és özv. Perényi Gábornét (guthi Országh Ilona) gyógyítja Terebesen s az előbbi levélben köszöni meg a nádornénak, hogy „doktor uramot *ennyi földre* elbocsáttá és neki ennyi ideig való *szabadságot adott* volt." 1571-ben Batthyány Boldizsár kéri kölcsön, felesége gyógyítására, Nádasdy Ferenctől. 1580 (nov. 3.) kelt levelében Pistalotius M. arról értesíti Nádasdy Ferencet, hogy most érkezett vissza (Pozsonyba) Nagyszombatból Telegdy úrtól (à Dno Teleghedino; ismételve így írja, ebből is látszik, hogy olasz ember volt, Rohoncot is *Roonz*-nak, Ujvárt *Oywar*-nak írja stb.); kérdezi Nádasdyt, hogy nem adná-e el Csejthe *(Chyete)* várát?, jó vevőt tudna rá, továbbá ajánlja, hogy Nádasdyné (a hírhedt Báthory Erzsébet) „vivat modice, et *vino claro* utatur, et praesertim *absinthiaco* (ürmössel) et fructus dimittat." 1587-ben Zennyesy Anna írja Keresztúrról Báthory Erzsébetnek, hogy Zambó asszonynak „valami *folyosó-mirigyek* (v. ö. MOE, II. 294.) voltanak a nyakán" s a soproni orvost kihivatták hozzá, ki „valami kenőt adott, avval keneti *gyomrát, hasát*", de a doktor azt kívánja, hogy vigyék be a beteget Sopronba, mert „sok betegi vannak s itt kinn nem ülhet vala", már pedig ő nem sokat tart erről a soproni orvosról (a nevét nem mondja meg), s jobb szeretné, ha a Nádasdyék pozsonyi orvosa, *Pistalocius* uram, jöhetne el a beteghez vagy két napra. A soproni levéltárban különben nyoma sincsen Pist. nevének. (Vitéz Házi Jenő úr szíves értesítése.) Egyik, Nádasdy Tamásnéhoz (1565. május 24.) intézett levélen a doktor címeres pecsétje is megvan: a címer közepén egy felcsapott farkú oroszlánféle állat, kétoldalt pedig N. és P. betü (Nicolaus Pistalotius). Takáts Sándor szerint (Száz., 1907., 338.) Pistalotius volt az, ki gyógyítgatásai közben a Batthyány-családot a protestáns hitre térí-

tette s Batthyányné Svetkovics Kata a szép bécsi kertjét is neki hagyta, mikor (1575.) meghalt. Batthyány Boldizsár állandóan levelezett vele s az ő útján érintkezett Luther fiával is. Úgy látszik tehát, hogy Pistalotius nagy lutheránus volt. A körmendi levéltárban sok levele található. Valószínű, hogy az a *Confectio matricalis DD. Piskallocy,* melyről — sok más pozsonyi rendelvény között — Fekete Imre kéziratában (MOE, II. 99.) olvastunk, szintén a Pistalotius nevéhez fűződő hagyomány.

805. *1561. Braun* András dr., nagyszebeni fizikus, 1561—1570. közt. (*Arch. sieb.*, N. F., XX. 5.)

806. *1561. Dénes* békésmegyei borbély-sebész, amiért a foglyokat gyógyította, két köböl buzát kap. (*Karácsonyi* János: Békés vármegye története, 1896., I. 247.)

806/a. *1561. Vitus nevű kassai borbély-sebészt,* minthogy a külvárosban új házat épített, két évre fölmentik az adófizetés és az éjjeli őrszolgálat *(excubiae) alól.* (Kassa város levéltára. — PNG.)

807. *1561. Gyógyszerészek.* — Besztercebánya tanácsa *Imbster* Ferencnek a városházán levő gyógyszertárhelyiségeit (boltot, szobát és pincét) évi 16 forintért bérbe adja. (*Csippék,* 823.)

808. *1561. Gyógyszerküldés.* — „Kildjen K(egyelme)d én nekem egy kevés *ispikanard ola(j)t* [= unguentum nardinum], mert itt nem tehetem szerét." (*Nád. Lev.*, 173.)

809. *1561. Rhizotomusok („füvesek".)* — Horváth-Stansith Márk, Szigetvár hős védője, halálos betegen Bécsbe megy, hogy az ottani orvosokkal kezeltesse magát. Erről a következőket írja (1561 jan. 15. O. L.) Nádasdy Tamásnak (mai helyesírással!) . . . „Mastan peniglen nehezen vagyok; annyira, hogy Maxmilián király ű felségével nagynehezen szembe lehettem. Ű felsége nagy kegyelmességgel szóla velem és megparancsolt(a) doktorinak, hogy hozám látnának és íme mai nap nálam voltak üten *(wten)* az doktorok kezül, *hatodik volt az fives* (Ffywes) de amint látom nem teb(b)i kezibe *(közibé)* való. Az doktorok azt ismerék rajtam, hogy még meggyógyulnék ez mastani betegségembül és fel is fogadák, hogy gondomat viselik. És im hoz(z)ám elválasztot(t)ak ketét *(kettőt),* egyiket Maximilián király ű felsége doktorát, másikat az királné azon doktorát, hogy mellet(t)em lennének gyakortába; holnap kezdik . . . betegségemhez látni."

Más helyen már említettem, hogy a *füvesek* (füesek, füjesek), az orvosi növények gyüjtői, afféle kuruzslók voltak, kiknek az előkelő magyarok gyógykezelésében is évszázadokon át nevezetes szerepük volt. Foglalkozásuk teljesen az, mint a régi *rhizotomoké* és *herbariusoké. Mauksch* Tóbiás marosvásárhelyi gyógyszerész az ő 1793-ból való nagyérdekű instructiójában (in extenso közli *Orient, Múz.* 244—300.), több mint 200 év mulva, következőket írja róluk: *„Minden gyógyszerésznek szüksége van asszonyokra, férfiakra vagy leányokra, kiket a szükséges füvek, virágok, gyökerek, magvak bizonyos időben való gyüjtésére megtanít.* Ezen egyénekkel meg kell értetni, hogy e foglalkozás mellett sokkal többet kereshetnek, mint bármilyen másnál. Legalább hármat, négyet kell betanítani és lehetőleg mindig legalább kettőt gyüjtésre küldeni, mert egynek unalmassá válik. Alkalmas időben maga is kimegy az ember, vagy kiküldi a segédet, vagy a gyakornokot, hogy a növénygyüjtő embereknek a környéken előforduló növényeket megmutatni lehessen. A növény gyüjtése rendkívüli ismeretet igényel, különösen, hogy ártalmas fű ne kerüljön a jók közé. Ismerni kell továbbá a vidéket, hogy hol fordulnak elő az egyes füvek, mert a különböző füvek különböző helyeken fordulnak elő s épen ezért jó, ha az ember a helyet feljegyzi magának. A gyüjtő pedig megfigyeli azt is, hogy azon a vidéken milyen más füvek is fordulnak elő és

így megtudja, hogy hol és milyen nagy mennyiségben fordulnak elő. Szükséges még minden hónapban jegyzetet is vezetni, hogy tájékozva legyen az ember, hogy ez vagy amaz mikor szedhető, vagy adható el. Az asszonyokat arra is kell oktatni, hogy a virágokat és füveket korán reggel ne szedjék, csak 9 órától estig, különösen szép és meleg időben. A füveket gyakran kell forgatni és sohasem legyenek igen sűrűn egymáson, vagy igen ritkán kiterítve, mert különben megfeketednek. Az embereknek a tanításon kívül olyan fizetést kell adni, hogy többet szerezzenek mint máshol, de mi azért kárt ne szenvedjünk. Szépen szedett flores violarumért 2—3 kr., ha közönségesebbek, úgy 1—2 kr. árt lehet adni. Ha férfit a *gyökérásáshoz* sehogy sem kapna az ember, úgy törekednie kell megtudni másoktól, hogy hol lehet még olyanokat kapni és ekkor aztán *lóháton* kimegy a gyógyszerész és kutatja a helyet, amelyen a nevezett gyökerek találhatók, ilyenek pl. Rad. althaeae, Acetosellae, Pimpinellae, Cichorei, Carlinae, Taraxaci, Valerianae etc. magával viszi a gyakornokot vagy még más valakit, felszerelve csákánnyal, ásóval és lapáttal és ha meglelték, annyit ásat velük, amennyi épen szükséges, a helyet megjegyzi magának és a zúzóval (laboránssal) vagy gyakornokkal is megjegyezteti, hogy máskor szükség esetén tudják, hogy hol található ez vagy amaz a növény. A kerti növényeket (Flores Naphae, Aurant, Rosmarini, Salviae, Hyssop, Ruthae, Menthae, Melissae, Matricariae stb.) mindig az uradalmi kertekből kell hozatni, vagy pedig más polgári nagy kertekből, de mindig a lehető legolcsóbb árban, hogy megint el lehessen őket rendes áron adni. A *növény-padlást* szükség szerint nagyítani lehet, 50—60 deszka is felállítható. A kevésbé szépen szárított flores sambucit, chamomillát az aquae aromaticae-hez lehet felhasználni, szépeket pedig kézi eladásra. Régi füveket egy külön szekrénybe kell helyezni és asszonyoknak párna készítéséhez vagy *koporsóba* lehet felhasználni vagy pedig fürdésre, vagy az állatgyógyászatban."

810. *1561. Köztisztasági intézkedések. Fürdők.* — *a)* Nagyszombat városának statutuma a piac tisztántartásáról: *Corp. statut* IV. (2.) 123. — *b)* János Zsigmond király gyakran s huzamos ideig tartózkodott Kolozsvárott, ami nagy befolyással volt a díszesb építkezésre, a város tisztaságára és a míveltség terjedésére. Saját szállása, lovainak istállója volt; mikor érkezését megértették, a városi rendről és tisztaságról s a *király fürdőjéről* előre gondoskodtak. Néha a kancellár, a király akaratából, rendelte el ezt. 1561 aug. 13. a közgyűlés meghatározta, hogy minden utcában a veszélyes dombokat vizsgálják meg, huzassák le s az utcákat egyengessék el; a bíró kődarabokkal töltesse be, hogy esős időben ne lepje be a sár. Minthogy senki sincs, a ki ne lássa, mennyire rossz levegő származik onnan, hogy a város konyháján való szakács az undokságot a csatornába önti: meghagyatott, hogy azt tenni ne merje, hanem a városon kívül vitesse. Egy 1561-iki sáfárgazdai *(dispensator)* számadási könyvben ily hely jő elé: A bíró és esküdt polgárok a király szállásán *(hospicium regium)* való istálló építésére átvettek Török Jánostól 17 deszkát, adósok maradtak 1 for. 17 pénzzel. Ugyanakkor meghatározták, hogy a bíró a cigányokkal takaríttassa meg az utcákat szalmától és szénától. 1561 ápr. 22. a közgyűlés, megértvén a kancellártól, hogy a király az utcák megtisztítását s a *halpiacnak* máshová áttételét kívánta: meghagyta a bírónak és senatoroknak, hogy a halárulásra alkalmasb helyet válasszanak s az utcákat mihamarább megtisztíttassák, nehogy a király ő felsége parancsának ne láttassanak engedelmeskedni. 1564 aug. 19-én végezték, hogy a fekete apácák háza előtti sár betöltésére hozatott vesszőt ne oda, hanem a malomhoz vitessék s azt a sáros helyet kővel töltsék be. 1565 október 17. a közgyűlés ismét ily végzést hozott: „Akarván a város eltávoztatni a szégyent és panaszt, amivel az ország rendjei a várost megrójják, hogy a király fürdő

szobája *(hypocaustum)* el van hagyatva, meghatározták, hogy a bíró és a szenátorok azt a király eljövetele előtt építtessék meg." 1568 márc. 19. a százférfiak végezték: a bíró a *fürdő-szobát* építtesse meg s fogadjon oda mestert. Decemb. 26. meghatározták: „hogy a szenátorok a gőzfürdőt *(sudatorium)* minél hamarább építtessék meg s rendeljenek melléje mestert." 1571 jan. 20. végezték: „hogy a bíró és tanács a *fürdősnek* a város erdejéből adjon 2 forint árú fát, pénzt is adjanak neki kölcsön ha kell, míg elkezdi a fürdőt, azután vegyék meg rajta. De *lakjék a fürdőháznál,* hogy oltalmazza a pusztulástól." *(Jakab,* II. 184.)

811. *1561. Pestis.* — „Az mi kegyelmes urunk *(Nádasdy Tamás)* jószágán ez ősztül fogván török miatt rablás nem esett, hanem *az halál* igen el kezdetett vala mind a tartományon, mind itt, mind Topwzka táján, mind Bowich táján . . . Csoda képen haltanak penig, mert némelyre az hideg reá jutott, azután az hőség; ki harmadnapjára, ki másodnapra megholt bele; ki penig az *szegezésben (pneumonia? pleuritis?* V. ö. MOE, II. 310.). Én nekem is egy szolgám, uram asztalánál, velem vacsorált, más napjára megbetegült, harmad napjára meghala." (Giczi Farkas levele Csány Ákoshoz; Ztenicsnyak, 1561. húsvét után való kedden. *O. L.,* Nádasdy-levéltár.) — Ez év novemberében azt írja Nádasdy Tamás a feleségének *Pozsonyból:* „Én hála istennek jó egészségben vagyok és tegnap ebédre jöttem meg ide Bécsből. Egyik dögös helyből az másikba. Mert itt is elkezdetött az halál. De bízom az úristenben, hogy megtart az ű jóvoltából; ő szent fölsége után én is élni akarok az okossággal és megengedött ő felségétül *(így)* orvosságokkal . . . Mikor innéjd levelet visznek, meghintsék először eczettel és úgy vigyék föl hozzád és az mely ember viszi, se te előtted, se Ferenc előtt, se azok között kik följárnak hozzád, ne forgolódjék. Az házakat mind az te magadét s mind az ifjakét füstöljék íremmel és fenyővel. Úristen tanétson és megtartson".[1] *(Károlyi és Szalay:* Nádasdy T. nádor családi levelezése, 69.) — „Értem, hogy kegyelmed országot akar járni és az bécsi *dögös eget* le akarja magáról rázni. Ha az szándoka kegyelmednek, tahát az *bécsi bornak* is szagát kegyelmed lerázza, mert nem kevés betegséget hoz az is!" (Batthyány Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz; Németújvárról, 1561 január 11. — *O. L.)*

812. *1562. Impotentia kezelése „dühösbogár"-ral* (= cantharides): l. MOE, II. 252.

813. *1562. Joachim mester, lithotomus.* — „30. augusti. . . . comparuit M(agister) Joachimus lithotomus ex Posonia (!), qui promisit . . . se exhibiturum facultati testimonia sui *doctoratus in chirurgia,* quae habet a dno Despott ex Transylvania" *(Acta Vindob.,* IV. 34.). A bécsi fakultás azonban ezt nem fogadja el, hanem a kar előtt leteendő újabb vizsgára utasítja (u. o. 35., 36.).

814. *1562. Kerzius* (Kertschius, Kerz) *Pál* brassói orvos életéhez adatok: *Veress,* Fontes, I. 68., 71.

815. *1562. Vízvezeték* Lőcsén. — A lőcseiek a Durst-völgyből vizet vezetnek a városba. *(Hain,* I. 109.) Ezen vívezeték további sorsáról lásd u. o. III. 558. „Vízvezeték" címszó alatt.

816. *1562. Egy orvosasszony,* Zemchej Orsolya, levele Nádasdy Tamásnéhoz, melyben egy előbb *sérésben,* most pedig valami nagy hőségben és torokfájásban szenvedő betegről van szó, kinek *benedicta*-fűvel

[1] Ebben a pestisjárványban maga Nádasdy is elpusztult.

készített boritalt adott. Ezt a füvet *nádra-* (natra-) *fűnek* is hívják. (*Orsz. Levéltár,* Nádasdy-levélt.) V. ö. MOE, II. 267. („Nádrafű" alatt.)

817. *1562. Törvényszéki.* — „Az lopóknak, *gyilkosoknak, paráznáknak, vérontóknak, tagszakasztóknak,* hamis hitüeknek, verekedőknek és akik *kéket ejtnek,* bírsága minden székeken, Marus, Udvarhely, Aranyos, Csik, Gyirgyó, Kizdi és Orbai széken, fele részébül az király bíróé leszen, hasonfele ün köztök, az kapitán és az szék bírája s az szék-ülők között az ű szokások szerint osztassék." (A gyulafehérvári országgyűlés határozata. — *Erd. Orsz. Eml.,* II. 124.)

818. *1562. Pestis.* — *a)* (Pozsonyban.) Kőrös Gábor dr. írja Nádasdy Tamásnak (1562. febr. 20.), hogy Pozsonyban dühöng a pestis s *Cornax* bécsi orvos azt mondja, hogy az osztrák fővárosban is megjelent a járvány. (*Orsz. levéltár.* Nádasdy levélt.) Ez év június 30-án is azt írja (v. ö. MOE, I. 238.), hogy a pestis még mindig erősen pusztít Pozsonyban. Lásd még Kovachich adatát (*Linzb.,* I. 180.). — *b)* (Sopronban.) Sárkány Antal írja Nádasdy Tamásnénak (Sopron, 1562, advent első vasárnapján): „Annak fölötte az istennek haragja is teljességgel rajtam vagyon . . . Házam népében immár huszonöten haltak meg pestisben, szakácsom kedig mastan fekszik benne; feleségemnek kisebbik fiát is eltemetém, úgyanynyira, hogy immár teljességgel csak én magam vagyok mind kemencefűtő, kulcsár, szakács. Mindent én magamnak kell mívelnem. Senki feléjem sem mér jűni. Azért könyörgök kegyelmednek, mint kegyelmes asszonyomnak, hogy kegyelmed imáttasson istenhez érettem: vegye el immár az ű csapását rúlam." (*O. L.,* Nádasdy levéltár.) — *c) Óvórendszabályok a pestis ellen.* Ez évben jelent meg I. Ferdinánd fontos pestis elleni *Infection-Ordnungja* (teljes szövegét adja *Linzb.,* I. 181.), mely minden későbbi *ordo pestis*-nek mintája volt s lényegében tartalmazza a ma is érvényben levő járványellenes közigazgatási óvórendszabályokat. 1659-ig tizenhárom hasonló „Infectionsordnung" jelent meg, melyek keveset különböznek egymástól. Alapelvük, hogy a fertőző betegségek főterjesztője a beteg és annak holmija, ruházata, butora, továbbá a vásári dolgok, állati bőrök, stb. Elrendeli, hogy külön ellenőrző járványorvosok (*magistri sanitatis*) és sebészek látogassák szorgalmasan az elkülönített betegeket, ellenőrizzék a lazarétumok rendjét, tisztaságát stb.

819. *1563. Húgyhajtók.* — Bagody Márta, Nádasdy Tamásné „szolgáló asszonyembere," írja a volt nádor özvegyének, hogy az ő nénje nagyon beteg, „vagyon csak az *Istennek markában,*" a vizelete megállott. „Ha Nagyságodnak volna *jawor zyl* (jávor-szil?) avagy egyéb orvosságot tudna Ngod. küldene kegyelmed. Az Istenért ne hadnája Nagyságod, mert anynyira eldagadozott, hogy immár nem birunk vele." (Orsz. levéltár; Nádasdy lvltr., N. 5. csomag.)

820. *1563. Csömör. Hideg csömör.* — „Bizonynyal írhatom Nagyságodnak, hogy a pestis rajta (Vida porkolábon) nincsen; az *hideg csömör* volt rajta." (Szele Jakab levele Nádasdy Tamásnéhoz. Orsz. Levélt.) A *csömör* betegségről lásd MOE, II. 289. és ebben a kötetben.

821. *1563. Gyógyszerész-memorandum.* (Lőcse város levéltárából, XII. I. 42. Kivonatosan.)

„Tudjuk, micsoda aljas emberek és impostorok rontják és szentségtelenítik e legnemesebb (orvosi) tudományt, hogy *mostanában Magyarország területén valóban tudós, igaz és okos Galenus szerint való orvost alig lehet találni, hanem csupa borbélyok, csalók és vénasszonyok aratnak*

dicsőséget tudós orvosok képében, akik, mivel az orvoslást kellő alap és tudomány nélkül űzik, többeket megölnek mérges szerekkel, mire nézve mindenütt bőven akadnak példák . . . . .

Az *érvágásban* semmi szabályt nem követnek, minek következtében sokaknak agyát és szemét, másoknak meg egész testüket teszik tönkre és mindez csak azért történik, mert semmi bölcs írók véleményére nem támaszkodnak, hanem csak saját eszük után indulnak. . .

Vajjon, vannak-e most igazi gyógyszerészek?

Hamar megítélhetjük, látva azt, hogy azt se tudják, micsoda feltételek szükségesek ezen helyiségek fenntartására és vezetésére. Kérdem, miképen készíthetnek az ilyen emberek compositákat, mikor a simpliciákat sem ismerik? *Galenus* mondja az orvosokról, hogy tudatlanságukban adnak compositákat és nem ismerik a simpliciákat!

Ha mai nap lenne szokásban ezen officinák megvizsgálása tudós és tapasztalt férfiak által, nem kétlem, hogy rövid idő alatt ismét kellő készültségű növendékek kerülnének, kik aztán a városoknak és vidékeknek is hasznára lehetnének. Mert a gyógyszerész a beteg meggyógyulása körül a dicsőség nem kis részét magának igényelheti, aminthogy az *orvos jobb kezének* is mondják. Mert a miként orvos a gyógyszer megválasztása és előírása által, azonképen a gyógyszerész ennek elkészítése és kiadása által segíthet, de mindketten veszélyeztethetik a beteg életét, ha az egyiket a másiknak keze nem vezetné. Továbbá a tanult gyógyszerész tanult gyakornokot nevel, csakúgy, mint a tudatlan tudatlant, miért is azt vélem, e pályára nem is kellene mindenkit bocsátani.

Melyek most már az igaz és jó gyógyszerészek elengedhetetlen föltételei, röviden a következőkben akarom összefoglalni:

Elsőben. Legyen a gyógyszerész jámbor, hűséges, liberalis, jó lelkiismeretű, tiszta életű, józan és főleg emberséges.

Másodszor. Jártas legyen a compositákban, ismerje jól a simpliciákat, tudja ezeket megkülönböztetni szaglás, ízlés, látás, tapintás által, melyek elengedhetetlen kellékei a tökéletes gyógyszerésznek s mint ilyenek veleszületett képességei legyenek.

Harmadszor. Járjon szorgalommal gyakornokai után, hogy okos rendszeres emberekké, ne pedig szédelgő empirikusokká váljanak, tanítsa őket megkülönböztetni helyes recepteket a helytelenektől, javítsa ki ezekben a javítandókat, mert *sokszor még a tudós orvosok is olyan recepteket írnak, miket maguk sem összeállítani, sem elkészíteni nem tudnának, aminthogy erről magam is sokszor meggyőződtem.*

Negyedszer. Szorgalmasan járjon füvek, virágok, gyökerek gyüjtésében, tartsa el és őrizze műszabály szerint, hogy necsak az embereknek, hanem majd annak idején az Istennek is felelhessen. Mert sok embernek lelkét is megmentheti vagy kárhozatba juttathatja gyógyszerei által. Vigyázzon arra, hogy halálos mérgeket ismeretlen embereknek pénzért el ne adjon, sőt igazság szerint kötelességének tartsa kikérdezni, kivallatni az olyan embereket, kik ilyes szereket az officinából venni akarnak.

Ötödször. A gyógyszertárt ne zárva, hanem nyitva tartsa és az embereknek pénzükért ennek megfelelő jó gyógyszereket szolgáltasson ki...

Nem akarom titkolni bölcsességtek előtt, hogy egy hét óta, mit (bár hivatlanul) köztetek töltöttem, mindenfelől szivességgel és jóakarattal fogadtak polgártársaitok, irántam tanusított barátságtok miatt. Mivel pedig tudom, hogy a sok jó tettet, mivel engem Magyarországba való érkezésem óta elhalmoztatok, kellőképen meg nem hálálhatom, óhajtok körötökben megmaradni s minden szükségben Isten kegyelmével, tudományommal nektek szolgálni, amint tehetem. Valóban sajnálom, hogy officinátokat eddig nyitva nem találtam és nem is láttam, pedig szokásom ellenére van az officinákat látogatlanul hagyni. Egyebekben pedig kérlek, jeles és tudós uraim, amennyiben bölcsességtek jónak találja, ajánlatomat fogadjátok kegyesen, átveszem officinátokat s ha lehet helyre állítom és vezetem bölcsességtek jó akaratával, amint illik és szükséges. Mindazonáltal nem akarom, hogy *Paulus* majdan szememre vesse nekem, hogy az ő vesztére érkeztem ide; azért, hogy jövőben jobban akarja-e majd vezetni, arról bölcsességtek szerezzen meggyőződést. Én minden módon belenyugszom határozástokba, de el vagyok tökélve, teljes lelkemből elszánva, csak

azon esetben maradni nálatok gyógyszerészül. ha mindnyájatok közakarata választ meg. Ez esetben késznek nyilatkozom innen tőletek el nem távozni, inkább veletek maradni, annál inkább, mert most minden más köteléktől menten járom az országot, telepedési helyet keresve. Újból ajánlom hódolatteljes kész szolgálataimat s alázattal könyörgök válaszukért, amelyet minthogy itt már nem várhatok be, Patackra(!) vagy Kassára, vagy másfelé, hol tartózkodásomat tudni fogják, méltóztassanak intézni. Egyben könyörgök szíves utasításért, merre és hogyan utazhatom oda csekélyebb költséggel. Éljetek boldogul! Isten a legjobb és legnagyobb orvos intézze és óvja bölcsességtek minden útjait és cselekedeteit, mindörökkön, ámen! Kelt Lőcsén, 1563. ápril 25.

Bölcsességtek szolgálatkész híve

Sophus Frigyes, pharmakopola.

Ezen érdekes irat közlője és fordítója, *Ernyey* József, megjegyzi, hogy annak előzményeiről az etájban elpusztult városi levéltár, bővebb felvilágosítást nem adhat. Hogyan fogadta a tanácsos a formális pályázatot, megkapta-e a városi gyógyszertárt, nem tudjuk; a csonka protocollumban, 1550—1581 közt erre nézve határozat nincs, de mégis fennmaradt a nyoma Fridericus *Sophus* gyógyszerészi működésének, még pedig a periratokban. Ezekből megtudjuk, hogy weimari illetőségű, gyógyszerész volt ugyanott, már mint meglett ember került Magyarországba s itt hosszú vándorlás után Lőcsén megtelepedve, nőül vette az 1560-ban elhúnyt Laurentius *Litandrus* városi orvos lányát, Annát, 1569-ben. Neje hozományát anyósa életében nem vette át, de ennek halála után, mikor a többi rokon Sophus mellőzésével maguk közt felosztja az egész birtokot, előbb egyezkedésre szólítja fel őket, később pedig pört is indít ellenük. Az erre vonatkozó periratok Lőcse város levéltárában (XII. 12., 13. és VIII. 319.) találhatók.

822. *1563. a) Ellebodius* (Nicasius Casletanus) belga származású pozsonyi orvos és kanonok életéhez adatok: *Veress*, Fontes, I. 312. (az indexben); továbbá *Fraknói:* Melanchthons Beziehungen zu Ungarn c. értekezésében, 4—5. Legkimerítőbben szól róla *Szinnyei.* (Páduában Verancsics Faustusnak magyarázta Aristoteles műveit, stb.) *Lindenius* (833.) nem Nicasiusnak, hanem *Nicolaus*-nak nevezi. Lásd még róla, Purkircherrel kapcsolatban, *Bálint Nagy* István értekezését: Orvosi Hetilap 1930. 553. — *b) Franciscus de Strigonio* esztergomi (olasz?) orvost, Oláh Miklós érsek kedvelt emberét, említi *W.*, IV. 7.

823. *1563* (dec. 21.). *Purkircher György* (később pozsonyi orvos, jeles költő és botanikus) orvosi oklevelet szerez Páduában. (*Veress*, Fontes, I. 68. E munkában nehány más reá vonatkozó adat is található.) — Purkircherről mint orvosról és botanikusról legkimerítőbben értekezik *Bálint Nagy* István (Orvosi Hetilap, 1930. 582.), ki többek közt ezeket írja: Purkircher az ő növénytani ismereteit 1556-ban Vittembergában *Méliusz Juhász* Péterrel együtt szerezte, majd annak továbbmélyítésére Páduába és Párisba ment, ahol kora legnagyobb botanikusával, Clusiussal találkozik. Külföldön szerzett növénytani tudományát *Purkircher* Pozsonyban továbbfejleszti. Afféle orvosi kertet, hortus medicinalis botanicus-t rendez be lakásának kertjében. Bizonysága ennek az a kamarai fogalmazvány,[1] amely szerint P.-nek egyik érdeme az is, hogy a hegyekben található új, ösmeretlen növényfajokat felkutatja, összegyűjti és tanulmányozza. Tulajdonképpen ezek a növénykertek gyógynövények házi termelésére szolgáltak, különösen azon specieseknek, amelyek a praxisban nélkülözhetetlenek

[1] Országos Levéltár. Expeditiones Camerales. 1567. júl. 7.

és keresettebbek voltak. *Bél* Mátyás így ír ezen kor növénykertjeiről: „Az orvosi kertben csupán olyan növények vannak, amelyek az egészség helyreállítására alkalmasak. Igaz ugyan, hogy az ilyen füvek erdőn-mezőn bőven teremnek, mindamellett kényelmesebb otthon tartani azokat, amelyekre szükségünk van, mint annakidején keresgélni. Külföldön már fejedelmek, királyok állítottak fel ilyen kerteket..., nálunk, sajnos, még nincs ilyen közköltségen fentartott kert, mindamellett nálunk sem hiányzott az érdeklődés, mert mindig akadtak olyan kíváló férfiak, akik külső segítség nélkül, saját erejükből létesítettek ilyen kerteket a tudomány hasznára."[1]

Hogy ilyen botanikus kertek elszórva itt-ott voltak az országban, bizonyítja *Pétsi* Lukács: Kereszteny szüzeknek tisztességes koszoroia c. füveskönyvének előbeszéde is, amelyben ezt írja: „Költ Nagy-Szombatba magam melett való viragos füues kertben." Maga *Clusius* a Rariorum aliquot stirpium... historia (1576.) c. művében a magyarországi korai növényházakról így emlékezik meg: „Aurantium malum, quod Limas del Emperador nominatur ab Imper. Carolo V. in Hispaniam ex Hungaria adlatum esse fertur." J. *Sachse,* az Academia Naturae Curiosorum Ephemeridesének szerkesztője is megemlékezik ilyen hazai törekvésekről az 1670. évf. felszólításában, de nevek nélkül. Sajnos, ezekről a tudósokról és munkáikról keveset tudunk, elrejtve hevernek a levéltárakban, esetleg külföldi könyvtárakban; nagyrészük meg elkallódott.

37. C. Clusius Atrebas (arrasi), francia nevén Charles de l'Escluse (1526—1609.), leydeni tanár. (A kép alatti versben magyar vonatkozások.)

Clusius az első európai botanikus, aki bejárja Német-, Francia-, Spanyol-, Magyarország, Portugália, Ausztria hegyeit (alpinista) és alapját veti a tudományos botanikának. Neki köszönhetjük, hogy mi magyarok vagyunk a spanyolok után a második nemzet, amely már a 16. században önálló flórával rendelkezett. *Clusius* a legválságosabb időkben kerül barátaival, *Dodonaeus* és *Lobelius*-sal *I. Miksa* bécsi akadémiájába, hivatalosan, mint udvari orvosok szerepelnek és a botanika az, ami őket összefűzi. *Clusius* bécsi tartózkodása alatt gyakran átrándult a növényekben dúsgazdag magyar területre, Dévény, Stomfa, Pozsony, Szentgyörgy, Nagyszombat kedvenc tartózkodási helyei és mindenütt jó barátokra akad a botanikakedvelő magyar főurakban, orvosokban, gyógyszerészekben. *Purkircher* régi ösmerőse, így mi sem természetesebb, minthogy a régi baráti viszony felújul, különösen mikor meggyőződik *Purkircher* komoly botanikai műkö-

[1] Nemzeti Múzeum kézirattára. M. S. S. lat. Nro. 276. és 570. Ismerteti Ernyey: Természettudományi mozgalmak a 17—18. században. Term. Tud. Közl. Pótf. 1912. 117—8. l.

déséről.[1] Még egy tudós barátra akad Pozsonyban *Heindl* András gyógyszerész személyében. *Vámossy* (262.) szerint ebben az időben Pozsonyban két gyógyszertára volt, a „Vörös rák“ és az „Arany griff“. Hogy ezek közül *Heindl* melyiknek volt tulajdonosa, az eddigi levéltári adatokból meg nem állapítható, mert csak azt tudjuk, hogy Pozsonyban a 16. században gyógyszertártulajdonosok *Augustin, Andrae*[2] és *Gradus* voltak, *Heindl* szintén komoly botanikus volt, akit *Clusius barátságára* méltatott.[3] A későbbi *Heindel* Ferdinánd ügyvéd, akinek hortus botanicusáról oly sok szó esik, fia volt-e ennek a gyógyszerésznek, nem tudjuk, de sejthetjük, hogy a nagy positióra szert tett — hiszen *Bél* szerint 1594-ben consuli méltóságot viselt — gyógyszerész valamilyen leszármazottja. Az a tulajdonsága, hogy ügyvéd létére szintén a botanikának szenteli szabad idejét, apja vérének örökségére vall.[4] Ha szabad a történelemben adatok hiányában következtetni, akkor úgy tűnik fel, mintha apjának botanikus kertjét fejlesztette volna tovább és katalógizálta, mit *Ernyeynek* sikerült *Bél* iratai között felkutatni és ismertetni.

Purkircher és *Clusius* barátságának sok írott nyoma maradt reánk. *Clusius* 1576-ban barátjának, a nürnbergi *Camerarius* Joachimnak írott levelében mint jó barátjáról emlékezik meg és híreket ad tovább, amelyeket neki *Purkircher* írt Magyarországból.[5] Nevéről egyik művében több babfajtát nevez el, amelyet *Purkirchertől* kapott, (Phaseolus maior varius sive Purkircherianus, Phaseolus I. sive Purkircherianus). Figyelemmel olvasva *Clusius* ezen sorait, kitűnik, hogy tudósunk már wittembergai tanulóévei után, főleg Páduában foglalkozott a botanikával, de megfordult

[1] *Purkircher* növényhonosító kísérleteire feltétlen nagy hatással volt Clusiusszal való barátsága, mert az ő környezetében mindenki kedvet kapott a növényhonosításra. A tudósok érdeklődni kezdenek saját környezetük növényei iránt, még a törekvő, hatalmas főúr, *Batthyány* Boldizsár is tudományos alapon űzte a botanikát. (Ernyey megjegyzése.)

[2] Ez az *Andrae* nem más, mint *Heindl* András; bizonyítja az Annales Posonienses 1583. évi következő bejegyzése: „Verkauft der Rath den Appotheker *Andrae Heindl* den Mayerhof in der Gais und Schlüttergassen.“ Vámossy i. m. 283. l. Más adat szerint (*Magyary-Kossa* közlése) 1600-ban *Haindel (!)* gyógyszerészt meghívta a pozsonyi tanács, hogy patikát nyisson a városban, de utóbb nem voltak vele megelégedve, mert nem tartott jó gyógyszereket.

[3] *Istvánffi:* Clusius codex. Budapest, 1900. 173. *Clusius:* Rariorum aliquot plantarum per Pannoniam ... historia. Antwerpen, 1583., 100—2. l. többek közt azt írja róla, hogy „audio circa eandem urbem (Pozsony) et in Castaneis arboribus et coryli rosarumque fruticibus viscum nasci, *referente ornatiss. viro Andrea Hemal (!) eius urbis pharmacopaeo.*“ Ez az Andrea Hemal *Istvánffi* szerint is „Heindl“, akiről *Bél M.: Notitia nova,* I. k. 664. ezt jegyzi fel: „Andreas Heindl consul 1594. — 1596.“

[4] Bővebb adatok találhatók *Ernyey:* Term. Tud. Közl. Pótf., 1912., 115—129. l., Botanikai Közlemények XV. 1916. 75—81. l., ahol kertjének Elenchusát ismerteti. *Grossinger:* Historia N. Regni Hung., 1797., V. k. 25. l. „Apud nos Posonii Ferd. Heindelius horto botanico sedulam impendit operam, cuius Elenchus in lucem prodivit anno 1651.“ *Winterl:* Monatl. Früchte einer Gelerthen Gesellschaft in Hungarn. Pest, 1784. 3. l. „Ich verwahre also einen Schatz von dem Jahre 1651., ein gedrucktes Verzeichniss eines botanischen Gartens etc.“ *Haberle:* Succincta rei herbariae Hung. historia, Buda, 1830., 14. l. „Quidam Ferd. Heindelius sustinuit Posonii hortum botanicum privatum cuius catalogum publicavit (1651.), imitatores autem illo tempore non habuit.“

[5] *Kánitz* Ágost: A tudomány, de különösen a növénytannak magyar nyelven való míveléséről. Kolozsvár, 1887. közli ezt a levelet. 29—30. l.

Nápolyban is, onnan hozta ezen babfajok magját magával. *Demkó* orvostörténelmében *Purkircher* Observatio botanica de phaseolo. Antverp, 1583. c. művéről tesz említést. *Demkón* kívül ezt a tudományos munkát senki sem ismeri. *Weszprémi Purkircher* műveinek felsorolása között első helyen tesz róla említést, de a nyomtatás helye és ideje már *Clusius* citált művére vonatkozik, amit *Demkó* helytelenül értelmezett. Volt-e ilyen című kéziratos, vagy nyomtatott munkája tudósunknak, ma már nehezen állapítható meg. Sem a nyomtatás helye és ideje, sem a kéziratoknál szokásos Weszprémi-féle megjegyzés: „quae mihi in autographo ad manus est“ feltüntetve nincs, ezért talán semmi mást nem akar evvel *Weszprémi* kifejezni, minthogy *Purkircher* botanikai „observatio“-jára felhívja olvasói figyelmét. *Weszprémi* annyira alapos és megbízható, hogy tudományos munkát a kiadó, a nyomtatás helye és éve megnevezése nélkül nem közöl. *Győry* Tibor nem veszi fel 1472-ben kezdődő orvosi bibliographiájába, *Magyary-Kossa, Gulyás* Pál, valamint *Szabó* Régi Magyar Könyvtára sem tudnak róla. *Ernyey* kérésemre résztvett kereséséhen, de arra az eredményre jutott, hogy *Demkó* idézete nem egyéb rosszul értelmezett forráskutatásnál, a többiek pedig az eredeti szöveg áttanulmányozása és kritikája nélkül vették át *Demkó* tévedését. Jómagam a bécsi könyvtárakban is kerestem, levélben fordultam az antverpeni Plantin-Moretus Múzeumhoz, de munkám mindenhol eredménytelen maradt. Nagyon lehetséges, hogy *Purkircher* tollával is szolgálta a botanikát, de mint annyi e századbeli nyomtatvány és kézirat, ezek is elkallódtak, vagy valahol az ismeretlenség homályában húzódnak meg.“ (Ezután a közlő Purkircher és *Blotius* baráti viszonyáról beszél hosszasabban. A szóban levő babfajtáról és P.-nek Clusiushoz való viszonyáról l. még *Degen* Árpád és *Gombócz* Endre cikkeit: Pótfüzetek, 1926. [58. köt.] 65—75.), továbbá *Haberle,* 12.

824. *1563. Törvényszéki orvostan. Fajtalankodás, gyermekelhajtás, gyermekgyilkosság büntetése.* — Feigel Péter (Bethlenfalván) Augsburgi János nevű szolgáját lefejeztette, mert Krisztina nevű leányát teherbe ejtette s a gyermek is megszületett. A *magzatelhajtást* és a *gyermekgyilkosságot* is igen kegyetlenül büntették a szepesi városokban. Az előbbinek büntetése rendesen száműzés és az anya nyilvános megvesszőzése. A magzatelhajtásnál segédkező éppen úgy bűnhődik, mint a magzatelhajtó nő, ha azonban a magzatelhajtásba a nő belehal, akkor a segédkező büntetése halál. Ha a magzat már életre való volt, akkor a bűncselekményt gyermekgyilkosságnak minősítik. Visnovszky Lőrinc 1747-ben a feleségének *mercuriumot* adott be, hogy gyermekét elhajtsa. A kir. szék, mivel a magzat már életképes volt, halállal akarta büntetni, de felesége közbenjárására 25 hétre a lublói várba zárták. Annál kegyetlenebbül büntetik a *gyermekgyilkosokat.* A szepesi városokban a legelterjedtebb büntetés az volt, hogy a tettest élve félig beásták és azután szívét nyárssal átszúrták. Szepesváralján 1581-ben egy Krisztina nevű asszony egy parasztasszonynál törvénytelen gyermeket szült s szégyenében élve eltemette. A vallatásnál beismeri, hogy ez már a második gyermekgyilkossága volt. A grófi szék Poprádon elevenen beásatta és nyárssal keresztül szúratta. Alkalmazzák ezen bűnténynél még a tüzes vassal való csipkedést, a tűzhalált és a *vízbe fojtást is.* A gyermekgyilkossággal vádoltaknál rendesen a kínzóvallatást alkalmazzák. A gyermek élveszületésének bizonyításánál megkívánták, hogy az *első kiáltását* (Beschreien der Wände) hallották legyen. *(Közlem.,* IV. 1912. 188.)

825. *1563. Az ispotálymesterek* („Spittelherren") szorgosan ügyeljenek arra, hogy az ispotály szegény lakói és betegei kellőleg el legyenek látva étellel-itallal. *(Corp. statut.*, II. [2.] 96.)

826. *1563. Pestis.* — Nagy halálozás *(grosses Sterben)* Felsőmagyarországon *(Hain* lőcsei krónikájában, 1910., I. 109.), továbbá Budán, Egerben, Esztergomban (Kovachich után *Linzb.*, I. 194.) és egész Európában *(Sticker*, I. 101.), Kassán egy ottani lakos megöli a feleségét, azt állítván, hogy az akkor ott dúló pestisben pusztult el; a hazugság kiderül s a tettest tüzes harapófogókkal szedik szét *(Wagner*, II. 260.).

827. *1564. Lernescher Fábián* besztercei szász tanulót, nem annyira tudása alapján, mint inkább a nagyszebeni polgárok ajánlására, a bécsi egyetem orvosi kara baccalaureussá avatja. *(Acta Vindob.*, IV. 57. 61.) 1572—73-ban mint nagyszebeni fizikust említik, de doktori címe akkor sem volt, hanem csak mint *medicus* és *practicus* szerepel az iratokban *(Arch. sieb.*, N. F. XX. 5.).

828. *1564* (?). *Bántás* (= szemmelverés, megrontás) *ellen menydörgőfű* (kövi rózsa, sempervivum) *használata:* MOE, II. 284; *fekete sár* (melancholia) ellen tenta-ivás (u. o. 293); *száraz fájdalom* (köszvényes szakgatás) ellen *csimaszokból* készített olaj (u. o. 309); *vesztés* (rontás, fascinatio) ellen emberzsír stb. (u. o. 315.), *nehéz nyavalya* (epilepsia) ellen borban főtt pondrók (u. o. 305); sárgaság gyógyítása *compóval* (u. o. 252.).

829. *1564. Leprosorium és ispotály.* — A bárcasági káptalan (Lőrinc vidombáki papnak még 1524-ben tett alapítványából) bizonyos összegeket juttat a brassói és földvári ispotálynak, nemkülönben a brassói leprosoriumnak („Siechenhof"). *Müller, Hosp.*, 43.

830. *1564. Balsaráti Vitus. Aplumbo János. Papok. Kuruzslók.* — *a)* Az aradmegyei orvosok közül hírnevet csupán *Basarági Vid János (sic!)* szerzett, ki még 1564-ben kiadta „De remediis pestis prophylacticis" című könyvét; magyar chirurgiája, vagyis a seb gyógyításának mesterségéről írt négy könyve azonban kéziratban maradt s ha el nem veszett, lappang valahol. A mai Arad egész területén kívüle még csak a bekényi (buttyini) sebészt említik 1651-ben, de azt sem nevezik meg. A sebészetet kétségkívül a borbélyok gyakorolták, kik azért pl. Boros-Jenőben külön céhet is alkottak. Vid János kortársáról, *Plumbo* János radnai guardianról emlékezetben maradt, hogy különféle háziorvosságokat tudott készíteni, miért a törökök s oláhok egyaránt becsülték. A törökök Pankotán és Monyászán fürdőket nyitottak, mi által jó szolgálatot tettek ugyan az egészségügynek, török orvosokról azonban nincsenek följegyzéseink, sőt ők maguk is gyakrabban fordultak kuruzslókhoz. Lippai oláh néphagyomány szerént a zsarnok lippai basa egy javasasszony hírében álló molnárnéval gyógyíttatta magát túlságos kövérsége ellen. Az asszony nyers ökörbőrbe varratta, azután a mestergerendára felkötözte, alatta pedig illatos füveket égetett el, melynek illata belehelése végett erősen kellett kiabálnia, a zajra összefutó cselédeket azonban, meghagyás szerént, elkergetnie. Harmadnap már (mindennap friss ökörbőrbe bujtatva) sokkal könnyebben érezte magát, mivel azonban a bosszúálló molnárné most mérges füveket égetett alatta, fúladozni kezdett s hiába hítta cselédeit. Azok, kiket a két első nap mindig visszakergetett, most feléje sem mentek s a basa nagy kínok közt halt meg." *(Jancsó* Benedek: Arad vármegye monografiája, II. [2 rész], 249.) — *b)* Balsaráti Vitus János Magyar Chirurgiájának kézirata, melyet Weszprémi említ, *nincs meg* a

sárospataki ref. kollégium könyvtárában; v. ö. deési *Daday* András: Vay Judit hasznos könyvéről (Gyógyászat, 1928., 422.) — *c)* Balsarátinak Gesner Konráddal való levelezéséről l. Szilády Zoltán értekezését: A zoologia története Magyarországon (ism. *Mitteilungen* 129. szám, 1928., 396.).

831. *1564. Fürdősök.* — Körmöcbánya városa évi 8 magyar forintért bérbe adja a zólyomvölgyi *(Sohlergrund)* fürdős- és borbélyüzletet *(officina balneatoria)* Weinzirl György fürdős-borbélynak. A szerződés 2. pontja kiköti „das auch in der Zeit *kheinem frembden Barbirer*, der Ime ein einfall thuen möchte, alhie sich nider zulassen gestattet werden solle. Doch in der gestallt, das Er seinem versprechen nach, sich kegen (!) arm unnd Reich, der gebur verhalte, vnd niemandt vbersetze." *(Körmöcbánya város levéltárában,* 1564. tom. I. fons 33. fasc. 1, no 5.).

832. *1564. Pestis* Eperjesen stb. — Oláh Miklós írja, hogy országos dolgokban Eperjesre kellene mennie, de mivelhogy azon a tájon pestis dúl és sok ember összejövetele nem tanácsos, tehát írják meg a kassaiak, hogy mi van a dologban? (A Felvidék rendszerint Lengyelország felől kapta a pestist.) [*Abaúj vm. és Kassa monografiája,* 1896., 221.]. — Erős halálozás Kézsmárkon *(Hain,* 110.) és Podolinban *Wéber* Samu: Podolin története, 35.).

833. *1565. Curtius* Kristóf, Selmecbánya orvosa, évi 100 frt fizetéssel. (*Demkó,* 285., 288.; *Sobó* Jenő: Selmecbánya stb., 1910., 93. Az előbbinél 287—289. hosszabb lajstroma a városi orvosok fizetésének a 16. században, hozzávetőleges számításokkal a pénz akkori vásárló képességéről, melyre vonatkozólag l. még a 302. oldalon, továbbá a 17. századi fizetésekről s a pénz e századi értékéről a 386—387. oldalon is, nemkülönben *Hajnóczi* József cikkét a pénz értékéről a *Szepességben* a 16—18. században: Közlem., X. évf., 1918., 38. stb.)

Pénzünk mai viszonylagos értékének megállapításakor a következő munkáknak vehetjük jó hasznát: 1. *Hóman* Bálint: Magyar pénztörténet, 1000—1325. (Bp., 1916., Akadémia kiadása, 711 old.) Alapvető munka, mely kor szerint és a vétel tárgyát képező substratum (föld, rabszolga, ló, marha, ruhanemű stb.) szerint tabellákba foglalva tünteti fel mindazt, ami e korból fenmaradt okmányainkban erre vonatkozólag található; békebeli koronaértékben. 2. *Balogh* Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején. (Kolozsvári értekezések a magyar mívelődéstörténelem köréből, 1. szám; ismert. Századok, 1913., 62.) 3. *Harkó* Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. (Ugyanazon Értekezések 2. száma. Kolozsvár, 1912.) 4. *Danninger* József: Pozsony sz. kir. város 1526—1527. évi számadáskönyve mívelődéstört. szempontból. (Bpest, 1907.) A 151—163. oldalon „Mértékek és értékek" cím alatt adja az akkortájban Pozsonyban használt súly-, űr- és hosszmértékeket, pénzeket, élelmicikkek, ruhák és kelmék stb. árát. 5. *Demkó* Kálmán: Lőcse története. (Lőcse, 1897.) A 329—333. oldalon a gabonaneműek ára Lőcsén 1410—1450. közt, továbbá 1525-ben, 1600-ban, 1622-ben, 1663-ban és 1896-ban; a húsfélék, szárnyasok, zsír, túró, só, tűzifa stb. ára az 1627., 1688., 1714. és 1896. években; végül az iparcikkek ára 1627-ben, 1688-ban és 1714-ben. *Páriz Pápai:* Dictionarium latino-hungar. (Cibinii, 1767.) 614. old.: „Tabella nummorum hungaricorum"; rövid, de jó átnézetes táblázat.

Végül — némi tájékozásul — álljon itt Belházy János v. pénzügyminiszteri tanácsosnak következő táblázata:

Egy magyar arany abszolút értéke a 16. sz.-ban békebeli értékben = 4 frt 91·33 kr.

Egy magyar tallér abszolút értéke 1553—1581-ig békebeli értékben = 2 frt 33·41 kr.

Egy magyar tallér abszolút értéke 1582—1727-ig békebeli értékben = 2 frt 24·88 kr.

Egy magyar ezüst dénár abszolút értéke 1527—1546-ig békebeli értékben = — frt 2·64 kr.

Egy magyar ezüst dénár abszolút értéke 1547—1575-ig békebeli értékben = — frt 2·53 kr.

Egy magyar ezüst dénár abszolút értéke 1576—1581-ig békebeli értékben = — frt 2·22 kr.

Egy magyar ezüst dénár abszolút értéke 1582—1609-ig békebeli értékben = — frt 2·17 kr.

100 magyar forint = 100 magyar dénár = 75 rhénes krajcárral,
100 rhénes forint = 80 magyar dénár = 60 rhénes krajcárral,

1 magyar forint, ezüsttartalmát véve alapul, békebeli valuta szerint ért:

1527—1546-ban . . . . 2 frt 64 o. é. kr.
1547—1575-ben . . . . 2 „ 53 „ „ „
1576—1584-ben . . . . 2 „ 22 „ „ „
1582—1609-ben . . . . 2 „ 17 „ „ „

Vásárlóképesség tekintetében (az akkori és az 1889. évi gabona- és lisztárak egybevetése alapján) egy magyar forint megfelelt:

1522—1530 közt . . . . 15 békebeli forintnak,
1530—1540 közt . . . . 12 „ „
1546—1600 közt . . . . 10 „ „
1600 után . . . . 7—8 „ „
1650 után . . . . 5—6 „ „

Demkó (387.) szerint nagy drágaság idején a 16. század végén és a 17. század folyamán — Lőcsén — a gabonafélék ára a következő volt:

Áru	1599		1622		1654		1663		1676	
	frt	dén.	frt	dén.	frt	dén.	frt	dén.	frt	dén.
1 köböl búza . . .	4	50	4	—	2	60	2	18	—	—
1 köböl rozs . . .	3	25	3	50	2	—	1	72	2	—
1 köböl árpa . . .	2	—	3	—	1	30	1	27	1	60
1 köböl zab . . .	1	60	2	—	—	66	—	51	—	—

834. *1565. a) Zsámboky* (Sambucus) János görögnyelvű gyászverse Lazius halálára: l. *Aschbach,* III. 214. — *b)* Levele (1571. dec. 29.) Berzeviczy Mártonhoz. (*Erdélyi Múzeum,* 1910., 28.) — *c)* Hogyan jutott gyönyörű könyvtára a bécsi udvari könyvtár birtokába? (*Gulyás* Pál cikke: Magyar Könyvszemle, 1919., 151.)

835. *1565. Matthaeus Lapidarius Altenburgensis,* páduai egyetemi hallgató, később orvos. (*Veress:* Fontes, I. 73.) Veress Endre magyarnak nézi és *Óvári* Máténak nevezi, holott legjobb esetben *Kőfaragó* vagy más hasonló lehetett volna a neve, ha valóban magyar lett volna. Inkább azonban *Steinmetz* vagy *Steinhauer, Steingruber* stb., mert Altenburg Németországban is akad és az, hogy „obiit Chemnicii (nem pedig *Schemnicii!*) in quo oppido medicinam fecit", tehát németországi városban praktizált, csak megerősít abban a véleményemben, hogy nem volt magyar orvos.

836. *1565. Marci* András, erdélyi nemes, orvosi diplomát szerez Páduában. (*Veress:* Fontes, I. 73. — Ugyanitt 108. old. egy másik Marci Andrásról is szó van, ki 1597-ben iratkozott be a páduai artisták anyakönyvébe s 1621-ben, 45 éves korában, mint magyarországi gyakorló orvos halt meg. V. ö. MOE, I. 102.)

837. *1565. Sebzések* (vulnerationes) *elbírálásának soronkívülisége.* (Turócmegyei statutum.) Lásd *Corp. statut.,* IV. (1.) 2.

838. *1565. Bábák.* — A MOE, I. 94. oldalán (a jegyzetben) említettem, hogy ez évben Kolozsvárt egy bábát, mint boszorkányt, elégették. A *bába* és a *boszorkány* fogalma hajdanában sokkal közelebb esett egymáshoz, mint

manapság; ma már csak a népmesék *vasorrú bábája* és a szivárványnak, palóc vidékeken dívó *bába-bukor, bába-bukra* elnevezése őrzi a rokonfogalmat. A boszorkány, vénasszony és *bába* közti összefüggés magyarázatát adja *Horger* Antal: MNy., 1911., 117.

839. *1565. Pestis.* (Brassóban.) — „In tumulum.... Wolfgangi Finckii Coronensis peste exstincti:

Ergo iaces matrem, fratrem, Wolphgange, secutus:
Unus adhuc, foderet quem fera pestis, eras.

. . . .

Nempe lues adeo nostram dum saevit in urbem,
Ut *fere pars hominum tertia peste cadat.*" (*Quellen,* V. 8.)

840. *1566.* és köv. — *Titkos kéjelgés, paráználkodás, vérrokonok közti házasság, sodomia, magzatelhajtás elbírálása és büntetése felvidéki városainkban.* — Habár némely városunk statutumai (Budai jogkönyv, 286.) paráználkodás eseteiben csak a magát önként átengedő felnőtt leányt büntetik s ezt egyes esetekben alkalmazták is (mint péld. Lőcsén, 1566-ban, mikor egy szolgálót arra ítéltek, hogy fején *szalmakoszorúval* — v. ö. MOE, I. 212. — dobszóval körülvitessék a városban s nyilvánosan megvesszőztessék, miután azonban a tanács a leány bűntársát, egy aranymíves-legényt, rábírta, hogy a leányt nőül vegye, a nyilvános büntetést elengedték), legtöbbször azonban a férfi és a nő egyformán lakoltak. Kiskorúakkal szemben sokkal enyhébben jártak el. Selmecbányán 1580-ban egy 13 éves leányt, ki a mezőn fiúkkal paráználkodott, nem büntették meg, csak megintették, ellenben keményen megdorgálták az anyját, gondatlan nevelése miatt. 1623-ban Lőcsén egy rézöntőlegény mesterének leányát elcsábította s gúny tárgyává tette, miért testi fenyítést és becsületvesztést érdemelne, de fiatal korára való tekintettel csak egy napra a „narren-ketterl"-be zárták s másnap 3 évre kiutasították a városból. A nem-városi illetőségűek rendes büntetése az összeesketés után örökös száműzés a városból, s ha bebizonyult, hogy a vétket ismételten követték el, nyilvános vesszőzéssel súlyosbították a büntetést. A városi polgárokra is alkalmazták büntetésül a száműzést, de gyakori eset az, hogy a paráznaságért elítéltekért tisztességes nők és férfiak esedeznek a hatóságnál, mely ilyenkor a büntetést pénzbírságra, fogságra vagy ideiglenes kiutasításra változtatja. A büntetést még azon esetben sem engedték el, ha az illetők a gyermek születése előtt törvényesen egybekeltek; mert *az így született gyermek jogait kétségbe lehet vonni.* Előkelőbb polgárok gyermekeinél beérték a hatóság előtti dorgálás után az összeházasítással, vagy ha a vétségnek következményei nem voltak, a leányt a templomban a sekrestye ajtaja elé térdeltetve, egyházi vezeklésre, a férfit pedig pénzbírságra ítélték. A polgár gyermeke és idegen közt elkövetett vétek esetében az előbbinek büntetése mindig enyhébb. Egy ilyen esetben (1634.) a szolgálót örökre száműzték, a polgár fiát 3 évre utasíták ki a városból, úgy hogy ha ezen idő leteltével tartózkodása helyének hatóságától jó erkölcsi bizonyítványt hoz, becsületének sérelme nélkül visszafogadják [lőcsei „Malefizbuch"].

A *vérrokonság* általában házassági akadály lévén, a vérfertőző paráználkodást halálos véteknek tartották, melynek büntetése elevenen megégetés. Királyaink decretumai a negyedik ízig rokonságban levők közt elkövetett *vérfertőzést* a nota infidelitatis-t magokra vonó esetek közé sorolják. (Decr. I. Math. reg. an. 1462. art. IV. Corpus Juris.) Városaink tör-

vényei a tűzhalált rendelik (Jus civ. Cassov. tract. II. tit. 37. Jus tavernic. cap. 88.) s azt alkalmazzák is. Lőcsén 1556-ban Molitor (Mulner) Andrást aug. 11-én nyilvánosan máglyán megégették, leányát pedig szüléséig börtönben tartották, azután atyjáéhoz hasonló halált szenvedett. A 17. században vagy egyáltalában nem vették már oly szigorúan a törvényt, vagy csak az elsőfokban rokonokon hajtották végre föltétlenül a halálos ítéletet; mert Lőcse hatósága két teplicai jobbágyát, kik második fokú rokonságuk dacára együtt éltek, ártatlan gyermekükre való tekintetből nem sújtotta „mit leybes und lebens straff", csak száműzte őket a város területéről, azzal fenyegetve, hogy ismételt esetben nem kegyelmez életüknek. A vérfertőzők ellen alkalmazott szigorúságnak különben természetes oka az, hogy a negyed ízig rokonok közt a házasság lehetetlen lévén, az úgy született gyermekek törvényesítésére semmi mód sem volt.

Valamint az egyház az égbekiáltó bűnök közé sorolja a *szodomiát,* úgy a világi törvények is oly súlyosnak tartják, hogy azt „még említeni is nagy vétek, melytől Isten oltalmazzon minden keresztény embert". (Jus civ. Cassov. tit. 39.; Sachsenspiegel: Lib. I. art 37. glossa; Jus tavernic. cap. 88.) Az ebben vétkezőknek büntetése halál, mit még a 18. században is szigorúan végrehajtottak (Történelmi Tár, 1883.), továbbá jószágvesztés és a házasság felbontása. (Sachsensp. id. h. *Liszti* László és *Bánffy* Miklós állítólagos szodomitaságáról l. Irodalomtört. Közlem., II. 94. és *Mikó,* IV. 69.)

A szégyentől, a szigorú büntetéstől való félelem és a törvénytelen születésűek nyomorult helyzete a szülő nőt gyakran rávitték a *magzatelhajtás* és a gyermekgyilkolás bűnére. Az elsőt eléggé enyhén ítélték meg felvidéki városaink hatóságai, rendesen a város területéről örökre száműzve a vétkest. A büntetés neme és mértéke különben a körülmények szerint különböző lehetett. Aki a nőnek magzata elhajtása céljából valami italt (abortív-szert) adott, rendesen száműzték, mint a magzatát elhajtó nőt; ha az anya meghalt, a szert szolgáltató bűnös is halállal lakolt. Ha az elhajtott magzat már életrevaló volt, — ilyennek tartották 40 nappal a fogantatás után — akkor a vétkeseket *gyermekgyilkosságban* marasztalták el. Gyilkosnak tekintették azt is, aki a nőnek valamit adva, azt magtalanná vagy életrevaló gyermekek szülésére alkalmatlanná tette. A magzatát elhajtó nőt azonfelül nyilvánosan megvesszőzték. Ezt Lőcsén 1612-ben különös kegyelemből engedték el egy előkelő polgárlánynak, kinek atyja és nagyatyja nagy érdemeket szereztek a város és az egyház körül. A gyermekgyilkosságra különféle kínos halálnemeket szabnak a törvények. Tűzhalál, vízbefojtás, elevenen eltemetés a rendes büntetések. A vádlottakat kínzó vallatás alá vették, s a kínos haláltól való félelmükben nem egyszer vallották a szerencsétlenek, hogy nem valódi gyermeket, hanem macskát, kutyát vagy más állatot szűltek s azt veszítették el. De a további kínzás alatt (mint Lőcsének egy jegyzőkönyve mondja: „hat sie umb die barmherzigkeit Gottes gebeten, man wolle ihr durch ferner marter den leib nicht zureissen lassen") bevallották az igazat. Az ítéletek valóban elrettentők. 1568-ban egy szolgálót arra ítéltek, hogy *vízbe fojtassék* vagy *elevenen sírba téve* s nyárssal átszúrva eltemettessék, ha tekintélyes emberek könyörögnének érette, kegyelemből feje vétessék. 1576-ban, 1582-ben, 1612. és 1655-ben találtam följegyezve eseteket, hol a gyermekgyilkos nőt elevenen nyárssal átszúrva temették el. E büntetésmódot a 16. században Németországban szintén alkalmazták. A vétkest elevenen sírba tették, tövissel és földdel befedték, hogy csak melle és feje volt szabadon, az így mozdulatlanul fekvő

szerencsétlennek szívén keresztül verte a hóhér a meghegyezett karót.

A városi polgárság erkölcsi gondolkozásmódjára jellemzően érdekes egy szolgálónak Lőcsén 1655-ben történt esete. Gyermekének meggyilkolásáért elevenen eltemetésre ítélte a tanács; a leány a borzasztó haláltól menekülni óhajtván, elhagyta katolikus vallását, a protestáns hitre tért át, minek következtében azon kegyelmet nyerte, hogy a hóhér egy tüzes fogóval egyet csípett mellén, azután lefejezte. A paráznaságot s ennek összes következményeit vadnak mondható szigorúsággal sújtó törvények a 17. század végén is teljes érvényben voltak. (*Demkó,* [2.] 119—122.)

841. *1566. Fürdősök.* — Udalricus *Mosengal* de Kricker(h)aw erdélyi balneator a bécsi egyetem orvosi karán a sebgyógyításból, csonttörésekből, ficamok kezeléséből és az érvágásból sikeres vizsgát tesz. (*Acta Vindob.,* IV. 84.) Néhány évvel később a syphilis gyógyításából is vizsgázik és mint *chirurgus ad Divum Marcum in cura morbi gallici per suffumigium* nyer Bécsben alkalmazást (u. o. 117., 206.).

842. *1566. Balf fürdő.* — Kanizsay Orsolya (özv. Nádasdy Tamásné) latinnyelvű levele (Bécs, 1566. dec. 20.) Sopron város tanácsához, melyben azt kéri, hogy özvegy Maylád Istvánné (Nádasdy Annának), ki egészsége helyreállítása végett Balfra szeretne menni, kényelmes lakásról gondoskodjanak ottan. (*Sopron városa levéltárában:* Lad., XXIV. et Y., fascic. IV., num. 251.)

843. *1566. Hadi sebesültek kiváltságai.* — „Ami a hadakozás dolgát nézi, végeztetett, hogy akik a hadban megsebesednek, avagy meghalnak, ne tartozzanak idő előtt mást állattni helyekbe, se nemes ember, se székely, se a szász uraim; de a betegek búcsút vévén őfelségétől, ha haza következhetnek, az ilyenek tartozzanak helyekbe, jó hadakozó szerszámmal, mást állattni, de akik ott az hadban betegen feküsznek, erre ne kénszeríttessenek." (A nagyszebeni országgyűlés határozata. — *Erd. Orsz. Eml.,* II. 321.)

844. *1566. Pestis* Magyarországon. (*Sticker,* 104.)

845. *1566. Morbus Hungaricus.* — „1566-ban hazánk földén egy új, sajátszerű, az orvosok által addigelé még nem észlelt járvány ütötte föl fejét Komáromnál, az ott táborozó császári német hadsereg közt szörnyű pusztítást okozott, s ez okon az orvosok azon járványos kórt *febris castrensis,* vagy *hungarica*-nak keresztelték, magyarul *hagymáz*nak nevezték, azaz *hadmásának,*[2] mivel annyi emberéletet szokott elsöperni. mint a had. A legelső hírek e betegségről 1542-ről fordulnak elő. A német birodalmi seregben, mely Joachim brandenburgi őrgróf vezénylete alatt a törökök ellen indult, előbb a Buda előtti táborban, de leginkább visszavonulásakor járványos betegség ütött ki a hadseregben, mely 30.000 katonát sepert el (l. *Rózsay* József: Adatok a hagymáz oktanához. 1868. 13.) Dühösen tört ki a tábori hagymáz a Komárom előtti táborban, a Duna és Vág összefolyásánál, leginkább szenvedtek miatta az idegen hadak, de a magyarok, szintúgy mint a törökök, bántatlanul maradtak. Még erősebben dühöngött ezen kór a Győr melletti táborban, de legerősebben akkor, midőn a katonák elbocsáttattak, és Német-, Csehországban, Burgundban, Belgiumban, Olasz-, sőt Angolországban is elszéledtek, és ezen kór csiráit, ezen országok földén elterjesztették; Bécs városa leginkább szenvedett, hol

[1] Jacob Grimm: Deutsche Rechtsalterthümer, 691. (Göttingen, 1854.)
[2] V. ö. MOE, II. 297.

a nyilvános épületek megteltek beteg katonákkal és a halottak s haldoklók az utczákon hevertek." Ezeket mondja *Fekete* Lajos (A magyaroszági ragályos és járványos kórok rövid történelme, 1874, 23.) és ő utána mások (*Száz.*, 1900. 546, 547.) a „magyar betegség"-ről. Az 1542. évi járványról bővebben értekezik *Langius:* Epistolarum medicinalium vol. tripart. (Francofurti, 1589) c. munkájában. Neki jó alkalma volt a betegséget megismerni, mert brandenburgi Joachim szolgálatában állott. A *Századok* idézett helyén azt olvassuk, hogy „Langius a betegséget *kausos*-nak nevezte el, a történetírók pedig pontos név megnevezése nélkül emlékeznek meg e járványról", ez azonban annyiból nem egészen helyes megállapítás, mert a *kausos (kauson,* latinosan *causus* v. causon) betegségnév már évszázadokkal Langius előtt járatos volt. A gyöngyösi szótártöredékben (M. Tud. Akad. kiad. 1898.) *causon:* febris ardens, PP-nál *causus:* gyujtovány hideglelés, *Kraus* szótárában *causus:* das brennfieber, der Kausus (a gör. *kaió*-ból, égetni); ném. prenet fieber (= brennfieber, 1482-ből): *causon;* ang. burning fever: febris ardens, *kausos,* kausodes, kauma Hippocratis, fr. mal chault (1355-ből, Du Cange): morbus calidus, petechialfieber, *petechialtyphus* (Höfler). „Es bedarf keines weiteren Beweises, dass die ungarische Krankheit im Wesentlichen *ein Petechialtyphus* war... Die Eigenthümlichkeit der Krankheit bewirkte, dass man noch lange nachher jede nur einigermassen ähnliche Krankheit, namentlich den Petechialtyphus selbst, als ungarisches *Fieber* bezeichnete" (*Haeser:* Hist.-pathol. Untersuchungen, 1841. II. 53. Hosszabb, 18 oldalra terjedő értekezés a morbus Hungaris-ról, nevezetesen pedig az 1566. évi járványról. Többek közt azt is említi, hogy némelyek a *csömörrel* tévesztették össze, melyet a németek *Tschemmerlé*-nek is neveztek, de azonkívül a *Hauptweh, Bräune* és *rothe Ruhr* nevezet is járta náluk. Megjegyzem különben, hogy *Básthy:* Magyarok Emléke c. munkájában (13. old.) már évekkel Haeser előtt (1836-ban) szintén határozottan azt mondja, hogy a *magyar betegség* nem volt más, mint hagymáz, — bizonyára még régebben publikált előttem ismeretlen orvosi vélemény alapján.) A *magyar betegségről* l. még *Győry Tibor* kimerítő monografiáját: Morbus Hungaricus, orvostört. tanulmány (Bpest, 1901. 197. old.).

846. *1566. Betegápolás.* — Egy dajkának (Abafalván, Putnok közelében) 4 forint (!) havi díjat ajánlanak fel egy csecsemő ápolásáért. (*Linzbauer,* I. 195.)

847. *1566. Orvos-gyógyszerész* (*Nagy* nevű) a Batthyány-család udvarában. Körmöcbányai levéltár: Miss. Regestrum, 1566. (*Baradlai,* I. 166. után adom.)

848. *1567. Thurneysser.* — Ferdinánd főherceg megbízásából 1567—1568-ban Magyarországon járt, úgylátszik az itteni bányák tanulmányozására; de inkább gyógyítással, kuruzslással foglalkozott, mint a bányák vizsgálatával, melyben különben nagy szaktekintély volt a maga idejében. Lásd róla *Reber* cikkét: Mitteilungen, V., 433. és MOE, I. 295.

849. *1567. Pestis* (Erdélyben). — „Most Erdelbe nagy halál kezdetett." (Beregszói Hagymás Kristóf levelében, 1567. febr. 15. — *MNy.*, 1928., 178.)

850. *1567. Dudith* András, volt csanádi és pécsi püspök, a saját házasságáról (v. ö. MOE, I. 119.), Commendoni bíboroshoz intézett levelében (*Theiner:* Vetera monum. slavorum meridion. hist. illustr. II. 1875. p. 48.): „Scribitur ad me variis ex locis, quam fulgurent, quam tonent, quam in me fulmina illa sua, nimium jam hebetata, *Romani* exacuant, quibus ego id consilii darem, ne capite omisso redivivum curarent. Habent, ubi sum-

mam illam sapientiam, qua toti terrarum orbi formidabiles videri volunt, exerceant. Satis magnum campum habent, in quo se, suamque industriam ostentent. Quid me homuncionem, nulla doctrina, nulla auctoritate praeditum fodicant, quid territant? quid denique insaniunt? quid feci? Uxorem duxisti, inquiunt; an eo facto Christum in crucem egi? ex eorum me numero exemi, sponte in laicorum ordinem concessi, abieci omnem functionem ecclesiasticam; quam mihi vetusti ecclesiae canones poenam statuunt, eam mihi ipse irrogavi. Quid restat praeterea? vitam privatam et solitariam sequor, nihil meditor, quod communem quietem perturbare queat, omnia mea consilia, omnes actiones ad summam moderationem et tranquillitatem refero. Nulli me sectae adiungo, nemini sum molestus; quid me igitur divexant? Ferunt inter se aequissimo animo, et in fastigio etiam collocant, fornicarios, adulteros, et quod horrendum est, sodomitas impurissimos, atque alias omni pravarum voluptatum et scelerum genere coopertas pecudes, non jam dicam homines; me, unius uxoris honestissimae atque pudicissimae maritum, in dei timore, caste, atque honeste viventem, ferre non possunt?"

38. Dudith András.

Itt említhetem meg *Forgách Ferenc* nagyváradi püspöknek, a történetírónak, 1573 nov. 26. kelt *(magyar* nyelvű) levelét, melyben Dudithnak fia születéséhez gratulál s amelyből kiderül, hogy maga Forgách is nősülni készült: „Értem, hogy az isten kegyelmednek fiat adott, kin igen örölök. Es az isten áldja meg kegyelmedet az ő javaival. Magam felől azt írhatom, hogy *még nem nősztem.* Immár *örömest megnőszném:* mert pápától is dispensatiom vagyon; de nálunk igen szűk az ember, nincs én hozzám illendő ember. Ez ideig is meglett volna, ha találtam volna bár csak mediocriter hozzám illendőt. Immár nem tudom az isten mit ad, de akaratom az, hogy messze ne halasszam." *(Száz.,* 1880. 757.)

851. *1567. Morbus Hungaricus.* — Az osztrák kormányzóság felszólítja a bécsi egyetem orvosi karát, hogy a járványosan terjedő veszedelmes magyar betegség *(die gefährliche Khranckhait, so man die hungerische sucht nennet)* dolgában véleményt adjon. A kar rövid véleményét l. *Acta Vindob,* IV. 103.

852. *1568. a) Illirinus* dr. (orvos?) Kassa környékén. Csak neve van említve: Régi Magyar Nyelvemlékek, III. (2.) 73. — *b) Abrahám,* zsidó orvost, a liegnitzi hercegnek Sziléziában lakó orvosát, ki Felsőmagyar-

országon (Kassán) is nem egyszer megfordult ezidőtájt, mint jeles „medicus“-t említi *Mandl* Bernát.

853. *1568. Sebészek.* — János Zsigmond erdélyi fejedelem levele Priuli Jeromos velencei dogéhoz, melyben értesíti, hogy *Gyulay* Márton *sebészt* és Sisera Donátot követekül küldi Velencébe. *(Óváry,* II. 176.)

János Zsigmond mellbetegségéről, 1567., u. o. 174. (kétszer).

854. *1568. Pestis* (Németújvárt). — Említve *Takáts:* Mna, 246.

855. *1568. Stubnya.* — Jan von der Morowitz és Wilhelm Neumann von Weissenfels kérik a körmöcbányai városi tanácsot, hogy a stubnyai hévvíznél borbélyüzletet *(balbir-stübl, box)* építhessenek. Az egyik folyamodó (János) fogadkozik, „dass Ich in gedachtem meinem Balbir Stübl, kheinen Gast dem Wirtshauss meiner Herrn von der Crembwitz zu Nachtaill aufhalten, sunder gedachtes wirtshauses, mit erkhauffung dess trankhs vnnd dergleichen, mich halten.“ Ugyanezen formulárét, János mester önkéntes lemondása után (1573.) magáévá teszi az említett Neumann, de már öt városi tanácsos írásbeli jótállása mellett. *(Körmöcbánya város levéltára,* A° 1568., 1573., tom. I. 33., 1., 9.)

856. *1568. A kolozsvári borbély-sebészek céhlevele.* — Néhány pont a kolozsvári borbélyok 1568. évi latin céhlevelének (későbbi) magyar fordításából, melynek eredetije ugyanott van a városi levéltárban: *„Elseo:* hogy ő nekik, tudni illik az Borbely mestereknek, egy Cehek és társaságok legyen, melyben mindenik az ö kéwzi *(így)* munkajat, igazan minden csalardsagh nelkül tartozzek gyakorolni. *Másodszor:* Hogy az ö Cehek mindenkoron czendessegben maradgyon, eö közzülök mindenkoron Ceh mestereknek kegyességgel, békességgel es io erkölcsökkel tündöklö kett szemelyek valasztattassanak, kinek az egÿke magyar, az masika pedigh szasz legyen, es mind az kettö az Ché dolgainak hüseggel való gonduiselesere, erős hittel legyen köteles. III. Egy *(így)* Borbely mesterÿs ebben az Varasban, az Borbelysaghnak mesterseget ne merezellye miuelni, auagy miuetetnj, hanem ha elsöben annak az mesterseghnek tarsasaghi közze magat be iktattattja, auagy allattattja; Senki megh az Chében leuö mesterek közzül is, valamely idegenyel, ki az Chének tarsasagan kivül volna, munkainak harmad, vagy negyed reszeben vele ne mereszellyen tarsalkodni, mestersegenek el vesztese alat auagy mestersegenek megh valtasa, kett Aranÿ forint birsagh alat, melynek az egike az ackori Biraknak es eskütt Polgaroknak, az masika pedigh az Chének jarjon: kiualasztuán az jöueuenyeket es *kiuül valokat, kik szemnek, foghnak, es egyeb nyaualjak megh gyogyittasoknak okáért országokat és sok külömb külömb fele helyeket szoktanak bejárny:* mert az ilyeténeket, az *kenetöknek es egyeb fele oruossagoknak arulasokert,* megh tiltani nem akarjuk. IV. Walakik az megh mondot Chenek tarsasagaban akarnak allany, azok elsöbenis magokat az tisztösseges hazassagban foglallyak es az ö neueket az uarosnak könyuebe beiratny tartozzanak. Annak felette az Mestereknek az ö tisztössegös születeseröl, tanulasanak esztendeieröl, iambor es tisztössegessen valo kitölteseröl level, es emberbeli bizonysagokat, hasznossakat es hitelre meltokat tartozzanak hozni, es mutatnj: Ezt pedigh igy ercsed, Hogyha kiknek hazaiokat es születeseknek helyt az ellensegh foglalta volna el, es eleteknek veszedelmeuel hazaiokban is bizonysagokért nem mehetnenek, azok az Mestereknek tisztösseges tanubizonysagokkal es ingyen ualo meg engesztelessel tartozzanak, hogy eleteknek ualtozasaual buidosni ne kenszeríttessenek. *Eötödik.* Minden, valaki az Cheben Uyonnan be akar allani,

az Mesterseget es tudomanyat, az oda ala megh neuezet kiualkeppen *(így)* valo keneteknek, tudni illik, *kenyeö jir* és az mint ők hiyak az *szederjes flastrum* es az *nagy erleleö* (ki mondatik) czinalasaban kel megh mutatni, hogi ha azt iol, es illendőkeppen meg csinallya, az hazassagban es az varassi tarsasagh közze magat foglallya, ugy meltan az Cheben be fogadgiak, de külömben ne; Az Cheben valo beallasanak idejen, az Chenek iöuedelmere, kett Arany forintokat es den(ár) 25 tartozzek adni: Annak felette, az Mestereknek tisztösseges Etkekből allo egy ebedet, az ö erteke szerent tartozzek kesziteni, az melle egy veder bort is adnj; *Hatodik.* Az kartya, koczka iaczokat, es etczakakon szellel iaró gonosz czeleködöket, közöttök ne tarczak; De azok, kik nylvan valo nagy vetkekben talaltatnak, es megh bizonyosoduan, mestersegeknek örökke valo el uereszteseuel; az kik pedigh az tilalmas kártya, es koczka iatekokat gyakorollyak, elsöben den. 16. masodszor duplo id est den. 32. harmadszor osztan, mestersegeknek megh valtasaual büntettessenek: *Hetedik.* Az Che Mesterek minden tizenötöd napon, az töb Borbely Mestereket öszue hiuan, gyülest celebralni tartozzanak, melyben minden Mesteremberek megh azon mesterseghet tanulo szolgakis, az szokot oraigh tartozzanak ben ülni, hogi az magok jauokra es hasznokra vigyazhassanak; Az illyen egyben gyülésnek idejen, minden, Mesterember, az Chenek Ladaiaban, kett kett penszt, az szolgak is haszonlokeppen egy egy penszt adgyanak, es tegyenek; az ki pedigh az megh mondot Che gyölést el mulattya, hogy ot nem leszen, az ollyant denar. 16 birsagollyak: Az megh neuezet Che Mesterek az Chenek gonduiselői, az illyen tizen öt napi kett-kett penz adassal az Che Ladaban nem tartoznak: Walakik az illyen Mester emberek, uagy szolgak közzül az ö magok dolgoknak uagy miueknek megh láttására Cehet gyüitet, auagy kiknek keduekert Ché gyuitettek *(így)*, az minek elötte az ö dolgat az Mestereknek megh mondana, uagy mutatna, tartozzek az közönseges tarsasagnak hasznára huszon ött penszt den. 25 deponalnj. *Nyolcadik.* Mindenek: Mester emberek, es szolgak, az ö Che gyüléseknek és egyéb lakasoknak vagy Vendegesködeseknek idein, egy mást illendő böcsulettel illessek. Az haszontalan beszelgetesek, boszusaghra ualo ingerlesek, ragalmazo szock, tavul legyenek es effele hituan elmeböl szarmazo gonossagokat el tauoztassanak, az kik mastul kerdettetnek, tisztössegessen felellyenek egymasnak; mert ualaki mas szemelye ellen illetlenül szol uagy beszel, azt töruenу szerent az Mester emberek megh latvan, Elsöben huszon ött denar. 25. Masodszor den 100 id est, egy forintal, harmadszor pedigh Miuenek fel tiltasaual büntettessek: es külömben az Cheben be ne fogattassek, hanem Mestersegenek Uyonna valo valtasa altal. IX. Senkik az Mesteremberek közzül, *az Sebesseknek gyogyitasabol vagy jöuedelmeböl*, az Szolgaknak harmadreszt ne merjenek adnj, hanem az illyen sebesseknek iöuedelmeböl, negyed reszt fizessen es adgyon az szolganak. Az illyen sebesseknek gyogyitására valo minden szükséges orvossagokat es eszközöket az Mester ember tartozzek szereznj; az szolgha pedigh az ö reabizattatot Sebesset s beteget minden ö tellyes tudomanyaual igen szorgalmatossan és husegessen gyogyicsa: azt el hadni ne mereszellye (mint ennek elötte nemellyek czelekottenek) miglen megh nem gyogyul es egesseghre nem fordul; Valaki pedigh az szolgak közzül *effele Sebest gyogyulasanak ideje elot el hadna*, vagy annak gyogyitasatul megh unatkoznek, az ollyan szolganak az ö Ura, nem tartozik annak berenek fizeteseuel."
(Jakab, Oklevéltár, II. kötet 157., 316/7.)

Hogy a magyar sebészek céhlevelei mennyire hasonlítottak a külföldiekhez, arra nézve l. *Deichert* értekezését, melynek 18. oldalán a hasonló gyógyszernevek és a mesterremekek készítése módja is (az 1557. évi lüneburgi *Ordinantia* alapján), tárgyalva van, épúgy mint a MOE, II. 61., 62., 243. és köv. oldalain. Céheink, legalábbis az erdélyi szász céhek, zárkózottságára vonatkozólag elég ha Nagyszeben városának 1546. évi határozatára (Corp. statut., I. 519.) utalok, hol határozottan kimondták, hogy a magyarokat *„pacis gratia“* semmiképen sem *(ne utiquam)* szabad bevenni az ottani céhekbe.

A hazai borbélycéhekről részletesebben értekezik *Mayer* Ferenc Kolos „A magyar chirurgus-céhekről“ c. dolgozatában (Orvosi Hetilap 1925., 46. szám, 1118.), mely az összes tőle ismert céhleveleket ismerteti és a különböző műtétekről, *amputációról* stb. is szól.

857. *1569.* Az erdélyi szász városokban levő *borbély-sebészcéhek* szövetkezetbe *(Landesunion)* lépnek. (*Sigerus*, II. 86.)

858. *1569. Gyógyszerhozatal Bécsből.* — Nádasdy Tamásné írja Lőrinczfalvai Kristófnak, hogy küldjön *rászt* (= lépdaganat, splenitis, v. ö. MOE, II. 307.) ellen való „néminemű“ írt, mely a bécsi *patikáriosoknál* kapható s *törzsököcskéket* (= pilulákat) kell belőle készíteni, úgy kell vele kenegetni az ember lépét (Orsz. Levéltár).

859. *1569. Köszvény gyógyítása. Balfi fürdő. Hyoscyamus niger.* — — Nádasdy Kristófné Chorom Margit írja özv. Nádasdy Tamásnénak (Egervár, 1569., *OL.*, Nádasdy-levelek közt): „Az bolyfy *(balfi)* fördőt írja kegyelmed, hogy császár ű fölsége meg látatá. — Az köszvényrűl kegyelmednek azt írhatom, hogy Pető Benedek vala nálam (és) azt mondá, hogy ű neki soha egyéb nem használ, hanem az *beléndfüvet* szedeti pünkösd előtt és apróra szakgatják és így fazékba rakja, leköti és írré leszen; és mikor reájű az köszvén, csak azzal keneti és ű igen dicsíri, hogy soha semmi neki nem használ ennél egyéb. Most, hogy hozzám jütt is, rejá jütt az kocsin és ugyanazon kocsin megkenetí vele és ugyanazon kocsin elmúlatá ismég.“ — E példa is mutatja, hogy eleink már 400 év előtt ismerték a hyoscyamus frissen szedett füvének jótékony (fájdalomcsillapító) hatását és okosabban alkalmazták mint mi, kik a csúzos bajoknál az Oleum hyoscyami fol. coctumot szoktuk bedörzsöltetni, bár ez a készítmény alig tartalmaz hyoscyamint és nincs több gyógyszeres hatása, mint bármely más zsíros olajnak. Ennél a Páriz Pax (209.) ajánlata is sokkal többet ér. Ő ugyanis a következőket írja a köszvényről: „E nyavalya, minthogy hosszas, unalmas munkát, orvoslást, és igen szoros prébendát kíván; belé is szokták mindjárt hagyni ennek orvosoltatását a köszvényesek, melly miá *opprobrium medicorum*, azaz orvosok gyalázójának (mellynek semmit nem tehetnek) mondatik; mert aki jó borhoz, borsos étekhez szokott (mint többire a magyarok), nem akarják megfogyatkoztatni sem torkokat, sem inyeket (és) mihelyt *az ostor tágul*, nehezen vészik magokat a bor helyén téjitalra, főtt vízre *(v. ö. MOE, I. 179., II. 256.)* és a szerszámos étkek helyén vízlevesre s egyéb effélékre; nem gondolván meg ama mondást: „Qui non vult jejunare Christo, jejunet Galeno“: ki nem sanyargattya Christusért őmagát, szenvedgye Gálénus szoros oskoláját“ s aztán azt ajánlja, hogy ha a köszvényes fájdalom szenvedhetetlenül nagy, akkor vegyen az ember beléndfüvet, főzze meg tejben erősen s mint a pépet ruhára kenve, kösse bé vele a fájó tagot.

860. *1569.* A *patika-szó* eredetéhez és régi jelentéséhez, miről már a MOE, II. k. 79. oldalán bővebben szóltam, itt még hozzátehetem, hogy Siciliában már 1569-ben előfordul a *potigha* vagy *putiga* (= bottega) s

hogy a sebészek *boltját* is így nevezték *(Pitrè,* 157., 159., 178.). Német forrásokban már 1264-ben ráakadunk az *apotheca-szóra,* de ott is csak „bolt"-jelentésben. A németeknél csak 1389-ben jelenik meg (Friedbergben) az első igazi patikus, kit *unguentarius*-nak neveznek. Az *officina*-szó is eredetileg bármilyen *műhelyt* jelentett; csak később foglalták le maguknak a gyógyszerészek és a nyomdászok *(Mitteilungen,* X. 567.); egészen így volt Franciaországban is *(Villard,* 35.).

861. *1569. Labrus-olaj.* — Choron Margit labrus-olajat kér özv. Nádasdy Tamásnétól (kétszer is így írja); Valószínűleg a *laurus-olajnak* torzított alakja (v. ö. MOE, II. 264.). *Takáts* Sándor (Magyar Nagyasszonyok, 284.) tévesen „lábravaló-olaj"-nak olvasta.

862. *1569. Gyermekbajok.* — Chorom Margit (Nádasdy Kristófné) írja özv. Nádasdy Tamásnénak: „Török Dorkó azt mongya, hogy kegyelmed igen hivatya vénasszonyságra *(uen aszonsagra,* vagyis dajkaságra, v. ö. MOE, I. 168.), de inkáb grófnéhoz akar szerződni (szörszödny) . . . Grófné asszonyomhoz való vénasszony!" (OL., Nádasdy-levelek.) Egy másik levelében (1569. Egervár) szintén azt írja, hogy ugyanez a Dorkó Petheő Péternéhez ment könyörögni, hogy *„vénasszonynak* szörözze".

862/a. *1569. Cremer Bertalan doktor* pörben áll Lőrinc ötvössel, házassági ajándék miatt. (Az orvos fivére, Cremer Mihály, kamarai hivatalnok, ezen Lőrinc leányát vette el.) Kassa városának tanácsa kétharmadot a férjnek, egyharmadot az asszonynak ítél vissza *(PNG.).*

863. *1570. Chrysaeus Bertalan,* miután már több éven át praktizált Besztercebányán és Selmecen, e városok ajánló levelével jelentkezik a bécsi egyetem orvosi karán, kérve a doktori cím megadását. A fakultás bizonyítványait kéri, ilyeneket azonban nem tud felmutatni, ellenben igazolja, hogy Bécsben hét éven át szorgalmasan foglalkozott bölcseleti és orvosi tanulmányokkal; az utóbbiakba Kreisner Sebestyén nevű orvos vezette be, ki később adoptálta és örökösévé tette. Miután az előírt vizsgálatot leteszi, még ezen évben elnyeri az orvosi baccalaureátust, a következő év április havában pedig a doktori címet és jelvényeket. Hálája fejében az orvosi kar új pecsétjéhez ezüstöt ad *(Acta Vindob.,* IV. 630., tartalomjegyzék: „Chrysaeus" címszó egy helyen Bartholomaeus Chrysaeus *Glacensis*-nek nevezi).

864. *1570* körül *Brenner Márton* nagyszebeni orvos Bécsben veszi a gyógyszereket a város számára. Ugyanő a belső tanács tagja s egy darabig pap is volt. Utóda *Johannes* nevű physicus *(Arch. sieb.,* N. F., XX. 5.). Eleinte Zápolya pártján volt, de később I. Ferdinándhoz szegődött. A Nemzeti Múzeumban (Duodec lat.) van egy *kézirat: „Brenner Martini* Transylvani Odoeporicum in peregrinatione italica. A. 1553. Accedit: *Rotaller Georgii* Phrysii Odoeporikon italicum, 1553." (60 lap.) A kéziratot átnéztem, de orvostörténeti szempontból semmi érdekest sem találtam benne, csupán névleg sorolja fel, hogy mely olasz városokat látogatott meg. Nem is ő maga írta, hanem halála után valaki más.

865. *1570* körül. Krafftheimi *Crato* János, a híres bécsi (később boroszlói) *orvos tanácsai egy magyar báró beteg felesége számára.* Hosszabb latin levél, hely és kelet nélkül, melyben különösen érdekes a (talán valami idült gyomor-bélbajban szenvedő) betegnek adott következő tanács: Magnopere profuturum Mag(nifi)cae Dominae existimamus si ad leniendum etiam aluum singulis diebus acciperet ante cibum butyrum recens cum zuccaro, cuj paululum oleum anisj esset admixtum *et aliquot*

folia argentj . . . Caeterum ut huic malo alijs quoque modis occurramus, consulimus ut *in vinum quod bibit* semina citrj contusa cum *scobe eboris*[1] et cornu ceruj *in linteolo ligata imponantur*[2] atque de isto bibat." (OL, Nádasdy-levéltár, 97.) Az iratra azt írták ceruzával, hogy az 1550. körüli időből való; nézetem szerint helyesebb, ha 1570. körüli időre tesszük az eredetét.

866. *1570. Közegészség — és bábaügy Kassán.* — „Inn den engen gassen, als kirchen gasz, und da der herr Janos Grusker wonit, gyssen die leut herab alles das unsaubere Wasser. Und hyndre den haiszeren ann der Wyndischen gasz ist voller mist und kott. Wenn nun ein regen komptt, und auff thauett, so ist so unsauber das vor gassenn gestanck die mochten vergifft werden, und das kompte wasser ynn die heuszer und keller fleusst und schaden thutt; E. N. W. wollen drauff bedacht seyn, selchem befor zu kommen." (Kassa város statutumai, 10. pont.) *Corp. statut.*, II. (2.) 105.

Kassán már a 16. század második felében állandó, fizetéses *bábája* volt a városnak. 1570-ben említik az iratok Marina nevű bábát. 1557-ben a bába hivatalos esküt tesz s fizetése évi 4 köböl gabona; de meghagyja neki a város, hogy a szülő nőktől nagy díjat ne szedjen. 1578-ban a városnak több bábaasszony is állhatott rendelkezésre, mert április 4-én a tanács meghagyásából 3 bábát és 3 *tisztességes* öregasszonyt küldenek be a városi börtönben fogva lévő Kádas Lukácsnéhoz: nézzék meg, hogy terhes-e? Mivel Kádasné terhesnek találtatott, 200 forint biztosíték mellett szabadon bocsátották, ami minden esetre a tanács humánus gondolkodását bizonyítja. 1580. december 9-én megállapítják a bábák díjazását, illetve a szülőnőktől követelhető díjazást 25 dénárban, de kimondják azt is, hogy aki többet akar adni, az teheti. Maga részéről a tanács évente 2 köböl gabonát ad. Fizetésük is emelkedik, mert 1604-ben évente 14 forintra rúg. 1612-ben a város újabb szabályokat (articulusokat) alkot s a 16. pontban kimondja, hogy szükséges, hogy „az városban értelmes öreg asszony-állatok és bábák tartassanak, az kik a gyermekszülő asszony-állatok körül híven és hasznosan forgolódjanak." 1644. évben Szaláncz várából ír levelet Forgách Zsigmond Kassa városának, melyben megköszöni, hogy várandós feleségéhez elengedte a város bábáját. A város soha sincsen bába nélkül s a jegyzőkönyvek a nemes város bábáját többször említik, így pl. 1670—72—73-ban. 1686 dec. 5-én több bába fizetést kér a várostól, de ez nem a leghízelgőbb kifejezésekkel utasítja el őket, mert „járván fizetések minden embertől, kinek szolgálnak, a nemes magistratus nem kíván *együtt vélek salátát enni*, mindazonáltal ha lehetséges, lészen reflexio rájuk is." A 17. század végén *gyermekalácsusztatási* perrel is találkozunk a levéltárban. Igaz ugyan, hogy ezen bűncselekmény állítólag nem nyereségvágyból, hanem asszonyi hiúságból történt. 1689. év július 9-én a városi tanács tanukat hallgat ki arra nézve, hogy Simon Andrásné „az nemes város bábájától kívánt volna olyan gyermeket, az ki más asszony embertől elment s mire kívánta azt?" A város bábája: Erzsók, azt vallja, hogy Simon Andrásné hivatta őt *kenni* s kenvén a vádlottat, mondta, hogy nem terhes. Ekkor a vádlott arra kéri őt, hogy hozna neki lopva „egy

[1] *Scobis* v. *Scops eboris* = elefántcsont-reszelék (rasura).

[2] Ez nem más, mint az úgynevezett „zacskós orvosság" vagy *nodulus*, mely alakban a magyar orvosok is gyakran rendeltek.

gyermekecskét, csak míg megkeresztelnék, azután üres koporsócskát eltemettetvén, vissza vihetné a gyermekecskét.“ (P. N. G.)

867. *1570.* A *vampirizmust* („lidérc“) hazánkban (*Linzb. Eg.,* 106. szerint) Méliusz Juhász Péter írta le először „Dialogi“ c. munkájában.

868. *1570. Bestialitas. Nekrophilia.* — „Rusticus quidam in Swinye abusus est equabus et vaccis reprehensus ab uxore tum gravida, detruncavit illi caput, et cum mortua rem habuit.“ Aztán nyugodtan leült megölt felesége mellé s ott fogyasztotta el kenyerét és szalonnáját. Lefejezték, testét felnégyelték és megégették. (A Leibitzer-féle krónikában; *Wagner,* II. 61.)

869. *1570. Pestis. (Selmecbányán.)* — Az iskolákat bezárják. A tanács meghagyja, hogy mindenki tartsa tisztán a háza tájékát, mert a piszok legjobb melegágya a betegségnek. (*Sobó,* 92.)

870. *1570. Pestis. Recipék. Ráolvasás. Kézirat.* — A radványi levéltárban van egy 1614-ben összeírt (valószínűleg Máriássy János kezétől való) recipegyűjtemény (öt íven), melyben vagy 30 *ráolvasás* is van. Ezek valószínűleg sokkal régibb eredetűek. A recipék közt érdekes a Révay Ferenc által pestisbubók ellen kipróbált paraszti orvosság *(remedium rusticum),* melyet az 1570. évi járvány alkalmával használt. Magyarra fordítva: „Végy 3 rész tormát, ugyanannyi retket, 3 szúnyogot és 3 pókot szárnyastól, 3 szem borsot, 3 szem borókamagot, törd össze mozsárban, kend vászonra s úgy tedd a beteg helyre.“ (*Radvánszky:* Magyar családélet és háztartás, 1879., 79.)

871. *1570. Leprosorium* Segesvárott. (Müller: Hosp., 43.)

872. *1571. Pistalotius dr.* — *a)* Pálffy Miklós, a győri hős, Pistalotius pozsonyi orvost Komáromba hivatja, hogy őt súlyos betegségében gyógyítsa. (*Jedlicska: PM,* 169., 170., 189., 244.) — *b)* Takáts Sándor (Magyar Nagyasszonyok, é. n., 212.) írja, hogy mikor Enyingi Török Ferenc, országos főkapitány, nagybeteg volt, a „híres bécsi orvost“, Pistalotiust, hívták hozzá, de már nem segíthetett rajta, mint erről a körmendi levéltárban található levele tanúskodik. Ugyanerről a Pistalotiusról Takáts S. egy másik helyen (*Száz.,* 1919., 67.) azt mondja, hogy talán nem is volt idegen ember, hanem magyar, s tekintve humanista míveltségét, talán nem más, mint a költői működésével is jó hírre szert tett *Hunyadi* Ferenc. (Teljesen téves megállapítás! L. egyéb Pistalotiusra vonatkozó adataimat ebben a könyvben és MOE, I.)

873. *1571. Prostitúció.* — „Az városokban az parázna személyeket, kik házasságnak kötelében vannak, a bírák minden időben ne csak ablegatióval, számkivetéssel büntessék, hanem efféléket, ha kiadták az cirkáláskor az bíráknak és esküdt polgároknak, minden időben kedvezés nélkül tartozzanak megbüntetni, *megöletni,* ha kik penig kötélben nincsenek, az elébbi articulus szerént megvesszőzzék és kiűzessék az várasbúl.“ (A kolozsvári országgyűlés határozata. — *Erd. Orsz. Eml.,* II. 502.)

874. *1571. Tudós asszony. Bába.* — Egyértékű kifejezés a kettő; a „tudós asszony“ egyszersmind a bűvölővel s boszorkánnyal való rokonértelemre is rámutat, ahogy erről máshol (MOE, I. 94., 95.) már szólottam. — Bánffyné Országh Ilona 1571-ben seholsem tudott „jó tudós asszonyembert“ találni a szülés előtt álló Batthyány Boldizsárné számára, bár minden árát megadta volna. Ezért pusztult el oly sok fiatal mágnásasszonyunk gyermekágyban. (*Takáts:* Mna, 235.)

875. *1571. Pestis* (Körmöcbányán és a bányavárosokban stb.) *és előjelei. Fekete lovas. Csoma.* — „Pest in der Türkei, in Syrien, *in Ungarn;* Venetien verliert 40.000 Soldaten an der Seuche.“ (*Sticker,* 105.) — Bécsben is

(*Linzb.*, I. 196.) — „Vehemens pestis Cremnitii et alibi in regione montana Hungariae“ (u. o.). — „Denkwürdig erscheint einem Chronisten das Wundergesicht, „so im Jahr Christi 1571 zu *Cremmnitz in den ungarischen Bergstädten* am Himmelsfahrtstag abends sich mit jedermänniglicher Bestürzung und Grauen hat blicken lassen; da auf dem Schülersberge so viel *schwarze Reiter* präsentieret, dasz man nicht anders gemeint, der Türke wolle einen heimlichen Einfall tun, welche aber bald wieder verschwunden, und darauf eine grimmige *Pest* in besagter Gegend zu stürmen angefangen.“ (*Nohl*, 73.) V. ö. a *fekete lovas*-ról és a *csomá*-ról szóló értekezéseimmel (MOE).

875/a. *1571. Fürdők.* — Kassa város tanácsa ez év január 15-én eltiltja a városi fürdőben való kártyázást. Aki ezt teszi, azt ki kell onnan kergetni. *(PNG.).*

876. *1572. Fürdők.* — Verancsics Antal írja (*Monum:* Írók, XXVI. 85.) Liszthy János veszprémi püspöknek, hogy ne bízza magát kuruzslókra és óvakodjék a magyarországi hévvizektől, mert a magyar orvosok nem ismerik eléggé ezeknek az erejét; az ő lábai is megdagadtak, viszketegséggel járó gyulladást, sőt fekélyeket kaptak, mikor a podovini hévvizet (*balnea thermarum Podoviensium;* Podvin Pozsegamegyében? vagy Podolin? V. ö. MOE, I. 141.) használta; egy nemes ember is, egész családjával, veszedelmes kiütéseket kapott a pöstyéni fürdőkben *(thermae Pesthinienses),* vagy leprát vagy syphilist *(ulcera patriarchae Job),* úgy hogy majdnem halódik. Egy másik levelében (U. o. XXV. kötet, 202.) egészen hasonló módon ír s óva int a pöstyéni fürdők (thermae *Pesthienses*-nek írva!) használatától.

876/a. *1572. Kórházjövedelmek.* — Kassa városának tanácsa megbünteti a külvárosi lakosokat, mert jóllehet már két ízben is megtiltotta nekik, hogy szt. Márton-napja után hozzák be boraikat a városba, mégis megtették. A büntetés hordónkint egy frt, mit a kórház céljaira fordítanak. *(PNG.)*

877. *1572. Bogner Apus* Pétert, juris utriusque doctort, ki Franciaországban az orvosi tudományokat is tanulta, brassói lelkésszé választják. (*Müller: Hosp.*, 42.) Brassóban orvosi (empirikus) gyakorlattal is sikeresen foglalkozott. Megh. 1591 júl. 28. (*Szinnyei,* I. 1169.)

878. *1572. „Ungarische Pestbeule“* = pustula maligna, durch das ungarische Vieh (in Deutschland) eingeschleppt = Milzbrand-Karbunkel.“ (*Höfler,* 41.) „Magyar himlő“ *(ungarische Pocken, heunsche Blatter)* és *rosa Hungarica* (ungarische Rose, hünnsche Krankheit, hünsche Lab) néven is szerepelt. (U. o. 477., 520.)

879. *1572. Pestis. — a)* „Pestis in *Hungaria* perdurans.“ (*Linzb.*, I. 197., Lewenwald után.) Szintúgy Dalmáciában, Olaszországban, Szászországban is *(Sticker,* 105.) — *b) Felsőmagyarországon. Kachelmann* (Geschichte des ungar. Bergbaus) szerint augusztustól decemberig pusztított és csak Selmecbányán 1100-nál többen haltak meg; Hodrusbányán hatszázan s a környéken szintén nagyon sokan *(Jurkovich);* minden 7—8-ik ember meghalt *(Sobó,* 92.) — *c) Erdélyben.* „Saevissima pestis Barcensem provinciam depopulatur et pene exhaurit.“ *(Trausch,* I. 67.) — „Pestis hoc anno Coronae grassata est, qua multi nobiles viri fuerunt exstincti.“ (Quellen, V. 100.) A Bárcaságnak majdnem egész lakosságát kiirtja a járvány (u. o., IV. 82.). Brassóban és környékén körülbelül 7000 ember halt meg pestisben. (U. o. 342.)

880. *1573. Medve-epe, mint gyógyszer. Bábák.* — Thurzó Ferenc írja a beteg Batthyány Boldizsárnak: „Én magam mégis beteg vagyok és *Krakóból* egy doktort hozattam *(Árvába),* ki mostan is itt vagyon énnálam és gyógyít engemet. Im kegyelmednek küldöttem *medve epéjét nőstényről.* Kérem, vegye jó néven.“ *(Takáts* S.: Régi m. asszonyok, 89.; *Száz.,* 1907. 338.)

A medveepét *(fel ursi)* régente különösen mint antiepilepticumot használták. A görög gyógyszerkönyvben még a múlt század elején is hivatalos szer volt.

Ugyanitt (134. old.) olvassuk az akkori viszonyokat szomorúan jellemző adatot, hogy mikor Batthyánynak, Magyarország egyik leghatalmasabb zászlós urának a felesége (Zrinyi Dorica, a szigetvári hős leánya) lebetegedett, nem tudott szert tenni értelmes, megbízható *bábára.* Bánffy Istvánné (Országh Magdolna), akit szintén megkért a közvetítésre, 1571. szeptember 8-án a kérésére azt feleli neki: „Körülöttünk nincs azféle aszszonyállat, azki abban tudós és okos volna; mert, ahol tudhatnám, ha nem tudom mit kellene is neki adnom, de mindaddig járnék utána, hogy idehoznám!“

881. *1573. Cím. Gyógyszerküldés.* — Verancsics Antal levele *Menabena Appolloniushoz,* kit „doctor physicus“-nak címez és „magnifica tua dominatio“-nak szólít, épúgy, mint *Sambucust* (Zsámbokit), kinek szentgyörgyi bort is küld. *(Verancsics* munkái, XI. 212., 218.; X. 202.; IX. 222; X. 311.; XI. 244.) Egyik levelében arra kéri Zsámbokit, hogy küldjön neki (Bécsből?) mennél jobb és frissebb *rebarbarát.* (U. o., XI. 308.)

882. *1573. A „tokaji föld“ mint köszvény elleni orvosság.* — Radecius István egri püspök a podagrája ellen *tokaji földet* kér *Paczóthy* Jánostól, ki (1573. febr. 23., OL.) azt feleli, hogy sehogysem tud szerezni, bármennyire is ráírt a tokaji tiszttartóra. Ami csekélyke volt nála házi használatra, készségesen küldi egy fadobozban. — Ezután ugyan kidícséri az áldott *tokaji földet,* mely a testi nyavalyák minden fajtája ellen használ és az a különös ereje is megvan, hogy a podagrát csodálatos módon enyhíti. Élő példa reá a felesége, aki, ha eléfogja a fájdalom, ezt a földet porrá törve, erős ecetben felforralva, amugy forrón gyolcsba kötve teszi megkínzott testrészére, mire a fájdalom lecsillapul, mert az orvosság a betegség tüzességét, erejét kiszívja. Ebből a földből különösen az a hathatós, *mely a nyelvhez értetve, ahoz hozzátapad.* Az utolsó megjegyzésből következtetve, azt hiszem, hogy a terra sigillatáról (bolusról. v. ö. MOE. II. 181.) van szó. Lásd még: *Fischer* Dániel, De terra medicinali Tokajiensi (1732), *Weszpr.,* I. 45.

883. *1573. Titkos prostitúció.* — Máté, kassai ötvösmester felesége, Heléna, férjének legényével és több idegen férfiúval is szerelmi viszonyt szőtt. Bűnét beismervén, a tanács halálra ítélte őt. Az ítélet értelme szerint az elítéltnek sajátkezűleg kellett megvarrnia a zsákot s miután a hóhér fel s alá meghurcolta a tömeg előtt, vétke kikiáltatott s a zsákba köttetvén, október 4-én a Hernád vizébe fojtatott, „hogy úgy városunk, mint pedig Isten törvényeinek elég tétessék.“ De a férjnek is bűnhődnie kellett, amiért nem volt elég erős a nő botrányos életmódját idejekorán megakadályozni. Fejvesztés terhe alatt száműzték a városból tíz mértföldnyire, a csábító legénnyel egyetemben. *(Kassa város monografiája,* 1896., 88.)

884. *1573. a)* Nagy *pestis* egész Erdélyben (*Quellen*, IV. 42.) — *b)* Nagyszebenben. (*Sigerus: Chr.*, 10.)

885. *1573. Húsvizsgálat, húslátók,* a *mészárosok céhének* szabályai Lőcsén: egész terjedelmében közli *Hajnóczy,* 26—30. — Hasonló szabályok Selmecbányáról a 16. század második feléből: *Sobó,* 36. és köv.

886. *1573. Orvoshiány.* — Nagyszeben városának tanácsa Bécsbe küldi Pókay Gergelyt, dr. Walther György ottani orvoshoz, hogy Bécsben egy alkalmas egyént keressen, kit városi fizikusként alkalmaznának. (*Arch. sieb.*, N. F., XX. 5.) Az itt említett Walther egyszersmind a bécsi egyetem tanára volt. (L. róla *Aschbach,* III. 54., 68., 78., 113.)

887. *1574. Pestis.* — Báthory István fejedelem az ezen év végén Erdélyben dúló *pestisjárvány* miatt elhalasztja a székelyek törvénykezési terminusát. (*Erd. Orsz. Eml.*, II. 441., 553.) Öt évig dühöngött. (*Lauschmann,* 21.)

888. *1574. Bábák hiánya.* — A bécsi városi tanács értesíti a soproni tanácsot (1574. márc. 18.), hogy Schinckhenpergerin Otilia bécsi bábának, bár Bécsben is szükség volna reá, szabadságot engedélyeztek arra, hogy Sopronba utazzék és ott szolgálatot vállaljon. (*Sopron város levéltárában,* Lad. XXIV. et Y., fasc. IV.)

889. *1574. Húsvizsgálatra* vonatkozó szabályok és a *húslátók* feladatai Nagybánya városának statutumaiban: lásd *Corp. statut.*, III. 560.

890. *1574. Febris hemitritaea.* — „In pluribus locis grassata hoc anno *febris epidemica, hemitritaea* vel *semitertiana dicta,* et pro pestilentiali habita, multis omnino exitiosa." *(Conradinus* után *Linzb.*, I. 203.) Morbus Hungaricus?

891. *1574.* Nagyszombat városának rendelete a *mészárszékek tisztántartásáról.* — Corp. statut., IV. (2.) 159.

892. *1574.* Rozsnyó városának utasítása a városi *fürdőshöz,* hogy a *fürdőházat* tartsa rendben. (*Corp. statut.*, II. [2.] 114.)

893. *1574. Paederastia vádja.* — V.... F..... jobbmódú előkelő birtokos pört indít kereszti Gombos András nemes ellen, mert őt paederastasággal rágalmazza. A per végkimenetele nincs meg az iratok közt, csupán 8 tanukihallgatás érdekes jegyzőkönyve, melyben többek közt az áll, hogy az egyik tanu hallotta, mikor Korláth Farkas, a feljelentő ellensége, aljas szavakkal *sodomiticus*-nak, *natium vellicator-* (vulgo *seghtekerew)*-nek nevezte őt. (Kendy-család levéltára, Nemz. Múzeum levéltára az O. L.-ban.[1])

893/a. *1574. Dr. Zebedeus nevű kassai orvost* a szepsi-i tanács elé törvénybe idézi lőcsei Borbély János. *(PNG.)*

893/b. *1574. Barbély Orbán kassai sebészt,* a szentháromságtagadó Egri Lukács követőjét, eretnek (unitárius) létére, száműzik Kassáról. (1569.) Egy darabig Szepsin húzta meg magát, de később megbocsátottak neki s visszaengedték a városba. Kérő levele Kassa város levéltárában: Missiles, 3219/58. sz. *(PNG.)*

893/c. *1574.* (febr. 8.) *Herniotomusok.* — Kassa város tanácsa *planiczai Behem* János nevű csehországi származású sebésznek bizonyítványt ad arról, hogy Klug György nevű mesterember sérvét *(rupturam)* meggyógyította. *(PNG.)*

894. *1575. Uccák tisztántartása,* döglött állatok elszállítása Selmecbányán: l. *Corp. statut.*, IV. (2.) 164.

[1] E helyen is kifejezem köszönetemet Jakubovich Emil nemz. múzeumi igazgató úrnak, ki erre az oklevélre felhívta figyelmemet.

895. *1575.* Báthory István Puszta-Celina (Wossling) dézsmáit és egyéb jövedelmeit a segesvári két *ispotálynak* adományozza. (Az oklevelet egészében közli *Müller, Hosp.*, 61.)

896. *1575. Pestis. a)* Erdélyben, Ausztriában, Olaszországban stb. *(Lersch,* 256, Mercurialisnak „De peste lectiones“, Venet., 1601 után.) — *b)* Károlyi Péter református prédikátor a halálról, feltámadásról és örökéletről szóló, 1575-ben megjelent művében következőket írja a *bujdosásról:* „Szabad-e az döghalál elől elmenni?... Itt először ezt forgatják nagy sokan: Ha Isten ostora az dög halál, hát nem szabad el futni előle? Nem következik, hogy azért, mert Isten ostora, nem szabad el menni előle. Mert az Pogány fegyver is Isten ostora, de ha Isten elbocsát előtte, ne kisértsed meg őtet. Az éhség is Istennek ostora... az dög halál is Isten ostora. De ha Isten neked alkalmatosságot és erőt ad az el menésre, ne útáld meg az ő gondja viselését.“ — *c)* Szamosközy, kire máshol (MOE, II. 179.) is hivatkozom, az ezen évi pestis leírásában többek közt azt mondja, hogy sokan, mikor megkapták e veszedelmes bajt, maguk vágták fel a bubóikat. Ugyanezt tették az akkori (és a középkori) sebészek is, mint ez a mellékelt (a 16. század elejéről való) képen is látható. — *d)* Az erdélyi ez évi pestisről l. *Müller: Hosp.*, 41.

39. A sebész felvágja a pestisbeteg hónalji bubóját. (Fametszet a 16. század elejéről.)

897. *1575. Morbus Hungaricus.* — Az alsóausztriai kormányzóság felszólítja a bécsi egyetem orvosi karát, hogy valamelyik tagjával írasson kisebb munkát *(libellum)* arról, hogy hogyan kell gyógyítani a morbus Hungaricust és a himlőt. A kar felszólítására *Lebschitz* (Löbschütz) Benjamin tanár megírja s kiadja az értekezést, következő címmel: „Kurtzer Bericht von der hungerischen Kranckheit vnnd Kindts Blattern, auch Rot Ruer“ stb. (1575., bei Stephan Kreutzer, Wien, 4°, 12 old.). V. ö. *Acta Vindob.*, IV. 285—289. és *Győry* T.: Morbus Hungaricus. (1901., 117. Röviden ismerteti az értekezés tartalmát és irodalmi utalásokat is ad.)

898. *1575. Syphilis.* — *Forgách* Ferenc, volt nagyváradi püspök, a jeles történetíró, súlyos (Istvánfy szerint *luetikus*) betegségbe esik, melynek gyógyíttatása végett Erdélyből Olaszországba utazik. (*Száz.*, 1896., 639.) Ezzel szemben *Toldy* (Monum., Írók, XVI., az előszó XXXVII. oldalán) azt írja, hogy „megvetni való az Istvánfy mérges insinuatiója“, mert a syphilis orvoslása végett nem mennek meleg éghajlat alá; szerinte Forgáchnak „mellbetegsége lehetett“.

899. *1575. Gyógyszerhiány.* — Báthory István erdélyi fejedelem Mocenigo Alajos velencei doge jóindulatába ajánlja a beteges Forgách Ferencet (a történetírót), kit a magyarországi orvosok a gyógyszerek hiánya s más akadályok miatt nem tudnak kellőképpen gyógykezelni, ezért is a páduai orvosokat szeretné fölkeresni. (*Bártfai Szabó,* 193. eredetiben közli a latinnyelvű levelet.)

900. *1575. Kovacsóczy* Farkast, erdélyi kancellárt és híres politikust, ez év május 28-án Páduában orvosdoktorrá avatják, minekutána katholikus voltáról esküt tett és hitbuzgóságát két tanuval igazolta. (*Veress:* Fontes, I. 85., 86.) *Dudith* Andráshoz és másokhoz intézett leveleiről l. *Szinnyei,* VI. köt.

901. *1575.* Berzeviczy Márton megveszi 3000 magyar forinton Báthori fejedelem orvosától, *Blandrata* Györgytől ennek kisfaludi jószágát. *(Veress:* Berzeviczy, 86.; u. i. 91. és köv. Blandrata lengyelországi küldetéséről, aláírásának hasonmásával.)

902. *1575. Szerelmi italok, (philtrumok). Mérgezések.* — Debrecen városának jegyzőkönyveiben (1575., 632. old.) olvasható, hogy Benedek, máskint Nagy Orsolya, Rózsa András által azzal vádoltatott, hogy mint méregkeverő az ő fiát bájital által gonoszságra csábította. „Hitelt érdemlő" tanuvallomásokból kiderült, hogy a vádlott személy ily úton-módon valóban több férfit s nőt házasságtörésre vett rá, miértis elevenen megégetésre ítélték s ezen büntetést rajta végre is hajtották. — Egy másik helyen arról van szó, hogy Nyíri István felesége (Margit) méregkeverő lévén s ezáltal sokaknak ártalmat okozván, Lengyel János hóhér által megégettetett. (*Szűcs* J.: Sz. kir. Debrecen város története, II. 524., 525.)

903. *1575. Bornemissza* (Abstemius) *Pál kassai gyógyszerész* halála éve. Röviden *Patikárius Pál* néven is említik. Tinódy Sebestyén Margit nevű leányát vette el. Fenmaradt pecsétjén egy alak látható, ki mozsárban tör valami gyógyszerfélét. (*T. T.*, 1900, 477.; *Baradlai,* I. 325.) Másik feleségétől való Rebeka nevű leányát Kassai István ötvösmester vette feleségül, ki meghalt apósa hagyatéka iránt (1579-ben?) pört indít. Beadványát egészben közli: *Tört. Közl.*, III. (1912.) 60.

904. *1576. Keresztesek.* — *Ferenc doktor,* keresztes (Franciscus doctor et cruciger) Köpcsény várában kelt magyarnyelvű levelében kéri a soproni tanácsot, hogy néhai Sebestyén keresztes jövedelmét engedjék át neki. (*Házi Sopr.*, 96.)

905. *1576. Blandrata.* — *Báthory István erdélyi fejedelem orvosi és másnemű szolgálatai jutalmául udvari orvosának, Blandrata Györgynek adományozza* kápolnai Bornemissza Boldizsárnak, a lázadó Békés Gáspár párthívének, Buzd nevű birtokát. („Honorificum habentes respectum.... fidelium servitiorum.... fidelis nostri Generosi domini *Georgii Blandratae Saluzzi Doctoris Physici* et consiliarii nostri, quae ipse.... tum *arte sua medica,* consilioque frugifero, tum vero in obeunda legatione Polonica, in comitiis Varsaviensibus... exhibuit... possessionem nostram Saxonicalem Buzd vocatam, in hoc comitatu Albensi... existentem... memorato G. Bl.... donamus et conferimus" etc. Gyulafehérvár, 1576. január 17.) Az okmány teljes szövegét közli *Veress:* Documente, II. (1930.) 96. (Ugyanitt 15., 16. old. Blandratának *Dudith* Andráshoz intézett két levele és pecsétje.)

906. *1576. A bázeli egyetem magyar orvosnövendékei* 1576-tól 1759-ig: lásd Weszpréminél (IV. 158.).

907. *1576. Macro Gergely orvos.* — Nevét említi *Genersich* Chr.: Merkwürdigkeiten d. kön. Freystadt Késmark (1804.), I. 320. („Gregorius Macro, war Leibarzt des Palatins von Syradien, Albert Laszko.")

908. *1576. Borbély (sebész)-bizonyítvány* Szegedi (Borbély) István *(Stephanus Zegedinus, alias Barbitonsor)* részére, miután három apródévét Erdélyi Borbély Jánosnál kitöltötte (Kassán, 1576. április 8.). A bizonyítvány kiállítói: Ugróczi Borbély János (céhmester), Orbán, Vitus, Pál, Mihály, Gergely (második céhmester), Ambrus, János, Miklós, Lukács és Kelemen kassai mesterek és polgárok. (*Nemzeti Múzeum,* növedéknapló, 1902., 59. sz.) Az egész bizonyítvány latinul.

909. *1576.* és köv. *Sebészek.* — Báthory István, mikor a lengyel trónra került, magyar sebészeket (és orvost is) vitt magával. Neveiket és fizetésüket lásd *Veress:* Fontes, III. 6., 15., 30., 45., 90., 135., 198.

910. *1576. Pestis.* — *a)* [Kassán.] Ez év augusztus 29-én egy halott, szeptember havában 88, októberben 189, novemberben 254, decemberben 104; a következő év január 2-ig összesen 660 halott, ami a város akkori lakosságához mérten igen nagy szám, *(Abauj,* 221.). A tanítás is megakadt, a vidéki tanulók elszéledtek, maga a tanító is elmenekült. Úgy látszik, hogy a járvány a téli idő beálltával szűnt. (P. N. G.) — *b) [Dunántúl.]* „Mind az döghalál, mind az török rajtunk vagyon." Sárkány János levelében, Muraszombat, 1576. dec. 19.) *Vitéz Házi* Jenő: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron v. levéltárából (1928.), 98. — *c)* Ez mostani esztendőbeli dögös idő" *(Bornemisza* Péter: Negyedik része az evangeliomokból . . . valo tanusagoknac. 1578. 364.) — *d)* Purkircher György pozsonyi orvos leveleiben sok adatot találunk az 1575—1578-ig dühöngő pestis magyarországi pusztításainak borzalmairól. Egyik, 1576-ban kelt levelében írja, hogy a Tisza mentén már az őrületbe kergette az embereket elkeseredésükben ez a nyavalya. Tébolyodva kóborolnak a mezőkön, mindenkit megtámadnak, mint a vadállatok s csak úgy tehetik ártalmatlanná az őrjöngőket, ha doronggal leütik[1] őket. *Purkircher* nemcsak a pozsonyi pestiseseket gyógyítja, hanem a közeli nemesi kúriák betegeit is, pl. Szt. Györgyben a jónevű *Ampruster* családot kezeli. *Blotius* menyasszony-jelöltje egész családjával együtt kezelése alatt áll, amelyháznak még a falai is meg vannak fertőzve, levele szerint, pestissel. *Zsámboky* egész családjával a határmenti Mannersdorfba menekül Bécsből, mert mint Purkirchernek írja, pestis ellen nem sokat érnek a szokásos gyógyszerek. *(Bálint Nagy* István: Orv. Hetilap, 1930. 584.) — *e)* Ebben az évben jelent meg *Jordán* Tamás munkája: Pestis phaenomena seu de iis quae circa febrem pestilentem apparent, exercitatio. A 704. oldalas munkát részletesebben ismerteti *Apponyi,* III. 269. Az első értekezés 19. fejezete a *lues Pannonicá*-ról vagyis a *morbus Hungaricus*-ról (= typhus exanthematicus) szól. Azután Claudius Richardus értekezése a fertőző betegségek ellen is hatásos *bezoárról* (az esztergomi érseknek ajánlva). V. ö. a MOE-ben közzétett, Jordán Tamásról szóló cikkemmel.

911. *1577. Gyógyszerészsegéd évi fizetése* Selmecbányán 16 forint. [*Corp. statut.,* IV. (2.) 170.]

912. *1577. Tábori orvos és gyógyszerész.* — A király felszólítja a bécsi egyetem rektorát (illetőleg az orvosi kart), hogy a kanizsai hadaknál alkalmazandó orvosról és gyógyszerészről gondoskodják és a fizetési feltételekről stb. a hadi tanácsot értesítse. *(Acta Vindob.,* IV. 311.)

913. *1577. Dudith (Dudich, Dudics) András életéhez* sok adatot szolgáltat Scholz(ius) Lőrincnek „Epistolarum philosophicarum, medicinalium ac chymicarum . . . volumen" (Hanoviae, 1610.) c. munkája. Ennek 20. old. olvasható a 16. epistola, melyben Dudith arra kéri Raphanus Vencel dr.-t, hogy ha ismer valami értelmes embert, ki jártas a latin s görög iroda-

[1] Ad Tibiscum usque adeo saevit haec lues, ut homines in rabiem adigat, et sic rabiosi per campos vagantur omnia invadentes sicut brutaliosa, nec possunt domari, nisi *sclopetis* occiduntur, quod a fide dignis hominibus intellexi. *(Nationalbibl.* Bécs. Cod. 9737. z., II. 223., 1576. nov. 28.) A *dorong* helyett tehát *puska* teendő. (M. K. Gy.)

lomban, bölcsészetben és az *orvosi tudományokban,* küldje el hozzá, hogy a *fia* nevelését reá bízza. Raphanus orvosi könyveket kölcsönöz neki. A 17. számú levélben azt kérdi Raphanustól, hogy hogyan gyógyítsa egyéves kis fiát *(filiolum meum anniculum),* ki a dajka gondatlansága miatt leesett az asztalról s megütötte az állát. Egy következő levélben (u. o., 22. old.) hét éves kis leánya gyógyítására rheumgyökeret kér Rhaphanustól: *cogitabam rhabarbari pulverem ex panniculo lineo suspendere in poculo, ex quo cerevisiam haurit* (hajdanában nagyon használatos módszer; Páriz Pápai is említi); azonkívül Nux vomica-magvakat is kér, hogy nehány kóborkutyát elpusztítson (ma is a strychnint használják erre a célra). Ebben a levélben *ötéves fiáról* is említést tesz. A 24. oldalon egy másik levele (mindezeket 1577. őszén írta, Pascowból). A 24. sz. levélből (1579. aug.) kitűnik, hogy egy *Marcellus* nevű orvosíróval (valószínűleg *Squarcialupi;* v. ö. W., I. 175.) is levelezett, munkáikat kölcsönösen kicserélték s ez a *M.* látogatóban is volt nála. Ezenkívül *Jordán* Tamással is levelezett (Epist. XXV.). A 27. levél tartalmának jó részét az *ebag*-betegségről szóló cikkemben (MOE, I. 356.) már közöltem. Mindezen levelek sok helyen bizonyítják Dudith józan, logikus gondolkodását. Egyik helyen említi, hogy egy *Veius* nevű tudós emberrel vitába keveredett arra nézve, hogy egy virgo megtermékenyülhet-e már az első coitus alkalmával vagy sem? (Veius tagadja, ő lehetségesnek tartja.) Egyik levelében kétségbevonja, hogy a szűz leány a fürdőben concipiáljon attól az ondótól, mely ott a vízben úszik, (ellenben Raphanus, *az orvos,* elhiszi.) Scholzhoz intézett levelében (1583. júl. 24.), szintúgy a *Monaviushoz* intézettben (u. o., 60. old.) nevetségesnek és ostobának mondja az *amulettekben* való bizakodást. Egyszer Zsigmond lengyel király egy általa elejtett jávorszarvas patáját adta neki, mely állítólag hatásos az *epilepsia* ellen,[1] de hiába kísérletezett vele, semmi hasznát sem látta. „Quae ratio est, ut tantum morbum, tam leviusculo amuleto profligari, muliebriter credamus?!" Egy másik, szintén *Monau*-hoz (M. *Péter* udvari orvoshoz, nem *Frigyes*-hez!) intézett levelében (1579. dec. 10.) Galenosnak a vérhúzó fűről szóló „meséjét" *(fabula exsibilata)* teszi szóvá, más helyt pedig (1579. jan. 24.) mintha Paracelsust hallanánk: „Quid est, obsecro in tota arte vestra *[medica]* adeo firmum, quod ab hominibus acutis infirmari nequeat? *Remove paulisper antiquitatis praeiudicum,* et res non ex *authoritate veterum,* sed ex veritate et eventu estima, intelliges magno conatu atque unanimi assensione, *magnas nugas* nobis obtrusas esse." A pulsus és a vizelet tanáról sem tartott sokat, azt mondván, hogy vagy maguk az orvosok sem értik s csak belebeszélik — római augurok módján — a hiszékeny közönségbe, vagy pedig nem tudják aképen megmagyarázni, hogy józan emberi értelem felfoghassa (u. o., 58. old.). A kötetben sok Dudicshoz intézett levél is van (Monaviustól, Erastustól, Cratotól stb.). Mindezek és más tudósokkal (Justus Lipsiusszal, Melius Juhász Péterrel stb.) váltott levelei s egyéb kéziratai (a Nemz. Múzeum kézirattárában!) megérdemelnék, hogy összegyüjtve kiadassanak. Egyike volt a magyar föld termelte legnagyobb s legáltalánosabb tehetségeknek, ki már 30 éves korában a pécsi püspökség székében ült. (Arcképét a Szépmüvészeti Múzeum 1910-ben megszerezte Boroszlóból.)

[1] A jávorszarvas-pata használatáról (szülések alkalmával) szó van egy felkai kéziratban is (l. *Demkó,* 268.).

Minthogy föntebb *Galenosról* volt szó, álljon itt még, amit *Isensee* (Geschichte der Medicin, I. 292.) mondott róla Dudicscsal kapcsolatban: Galenusnak nagy bűne, hogy mikor valami természetjelenséget nem tudott megmagyarázni, akkor a földfeletti hatalmakat, erőket és szellemeket hívta segítségül és Hoffmann Frigyes még 1713-ban sokszor emlegeti ezt meg azt a *spiritus*-t. „Doch hat ein Ungar, Andreas *Dudith*, ein Mann, gleich gross als Arzt und Gelehrter, schon damals den abergläubischen Geisterspuk gleichfalls *(úgy mint Argenterio)* laut bekämpft." Hasonlókép *nagy embernek* („grosser Geist") nevezi *Fossel*, az *Epistolae medicinales* ismertetése kapcsán (Arch., VI. 1912. 34.) — Aki Dudics élettörténetét megírja, nem fogja nélkülözhetni *Kukuljevics* J. értekezését: Život Andrie Dudića (Dudics András élete), mely az Arkiv za povjestnicu jugoslavensku II. kötetében (98—127. l.) jelent meg. (Bővebben ismerteti *Margalits*, I. 24.) — L. továbbá *Goldzieher* Vilmos: *Dudits* Endre pécsi püspök (Orv. Hetilap, 1897.); *Fraknói:* Melanchthons Beziehungen zu Ungarn, 4—5.; *Századok*, 1906. 899. (viszonya Gyulay Pálhoz); *Ernyey* József: Morvaország magyar urai (Turul, 39. kötet, 1925., kny. 7. „Sbardellati Budensis" 1577-ben Hrabov és Paskov nemesi birtok ura; 1580-ban eladja a birtokot és Boroszlóba költözik); *Faludi* János: Dudith András és a francia humanisták (Minerva Könyvtár, X., Bp., 1928. G. M. Imbert egyik szonettjében „grand honneur de l'Hongrie"-nak nevezi Dudicsot [17]; ki az 1555., 1557. és 1558. évet biztosan Párisban töltötte, sőt esetleg 1554. és 1559-ben is járt ottan [7]; Bezához intézett öt, Jordanushoz intézett huszonnégy ismeretlen levelét érdemes volna közzétenni).

914. *1577. Bucella.* — Báthory István lengyel király levele Mocenigo Alajos velencei dogéhoz, melyben a szolgálatában levő páduai orvosdoktor Bucella Miklós ügyeit figyelmébe ajánlja. *(Óváry,* II. 199.)

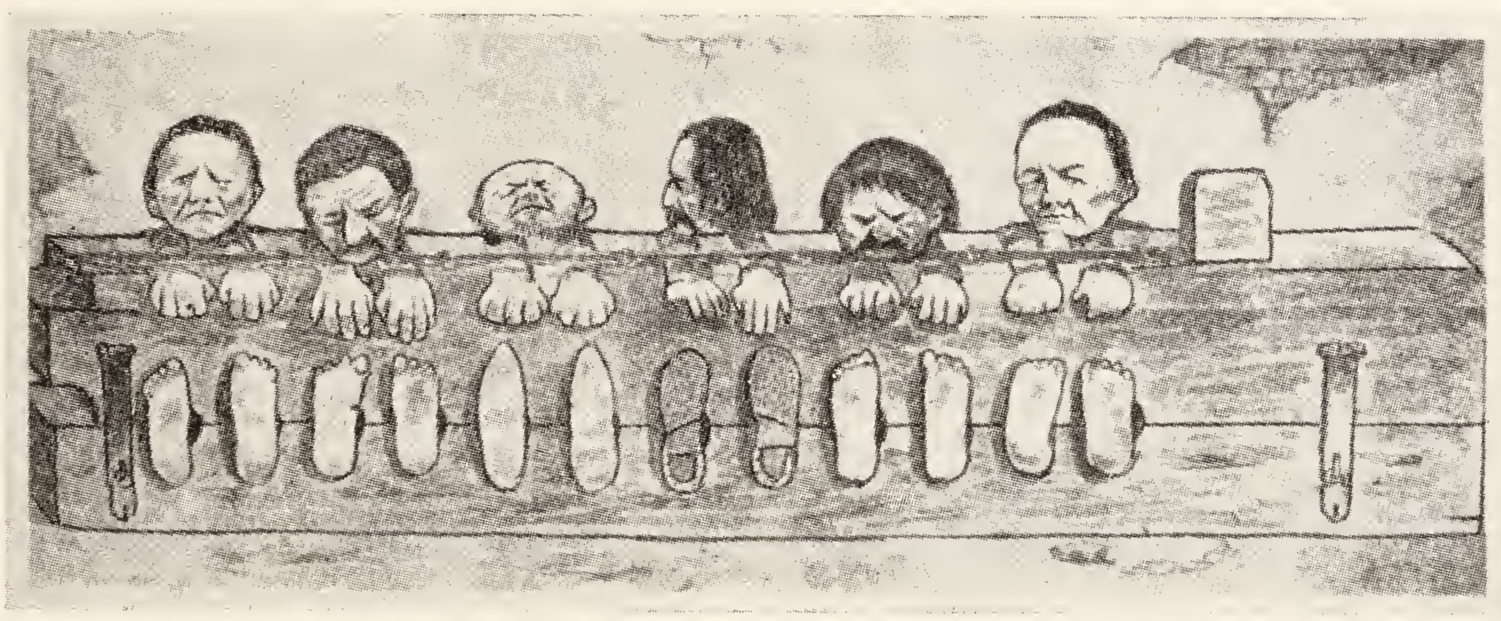
915. *1577. Kuruzslók elleni rendelkezések* az ez évi nagyszebeni egyházvizsgálati artikulusokban: lásd *Sigerus,* II. 87.

916. *1577. Pestis.* — Selmecbányán. (*Sobó,* 92.) — Körmöcbányán védekezési utasítást bocsát ki a város tanácsa, (megvan a városi levéltárban, Ao. 1577., tom., I. 33., 1., 11.) — A Szepességben augusztusban kezdődik; Lőcsén 700 ember hal meg *(Hain* Gáspár lőcsei krónikája, 1910., I. 125.) Itt szt. Jakab napjától Katalin napig pusztított erősen; sok tanuló ifjút is megölt, kiket aztán a klastrom kertjében temettek el. (Leibitzer-féle krónika; *Wagner,* II. 62.) *Krammer* Gáspár, a jeles bölcsész és nyelvész is áldozatául esett (u. o., 265.). A járvány főleg Lőcsén, Szepesváralján és Szepesolaszin dühöngött. — Niphus Fábián nagyszombati orvos, a pestistől való félelmében, megszökik a városból (1577.). Forgách Imre Dudith András oppelni orvost ajánlja, kinek Mercurialistól kitünő bizonyítványai vannak és jól tud tótul is. Forgách leveléből megtudjuk, hogy Nicasius híres pozsonyi orvos, akkortájt halt meg. 1578-ban Sporichius János olmüczi orvos, kit Zsámboki ajánlott, szintén ír a nagyszombati tanácsnak, hogy elfogadná a városi orvosi állást, ha előnyösek a feltételek. Gr. Salm (Bécsből) *Gova* nevű orvost ajánlja. *(Tört. Tár.,* 1878. 364.) A városi orvosokról, fizetésükről stb. ebben a korszakban l. *Demkó,* 285. — Nagyszeben ben is erősen pusztít a pestis; *Hedrich* Ágoston szász comes is áldozatául esik. A város tanácsa kihirdeti, hogy aki nem jelenik meg az istentiszteleten, kalodába tétessék. *(Sigerus Chr.,* 10.) (A templomok és ünnepek elhanyagolását már szt. László ideje óta így büntették hazánkban.)

917. *1577. Bábák.* — Schader Margit bábáról lásd: Körmöcbánya város levéltárában Ao. 1577., 33., 1., 12. (1577. jan. 11. ghimesi Forgách Imre kéri a körmöcbányai tanácsot, hogy ezt a bábát, ki már több izben segítségét nyujtotta felesége nővérének, Thurzó Eleknének, engedjék hozzá, ha a felesége kocsit küldene érte. Jól meg fogja adni a fáradsága díját.)

918. *1577. Érvágás.* — Révay János özvegye (Bánffy Anna) Vilmos városi borbélyt kölcsön kéri a körmöcbányai tanácstól. Bocsássák hozzá Blatnica várába, hogy betegségében eret vágjon rajta, amit már máskor is sikerrel végzett. (Körmöcbánya város levélt., Ao 1577., tom. I. 33., 1., 15.)

919. *1577. A kassai és tokaji sebészek céhlevele.* — A tokaji borbélyok és sebészek kérik Kassa város tanácsát, hogy adja ki nekik az ottani sebészcéh *(cehae seu contubernii chirurgiae)* szabályait. Ezen magyar nyelvű céhlevél egészében közölve van a K. Papp Miklós szerkesztette Történelmi Lapok, III. évf., 1876. 30. számában, a 474. oldalon s nagyjában hasonló a már másutt ismertetett céhlevelekhez. A flastromkészítés próbájára előírt flastromok a következők voltak: szürke flastrom (griseus, a közleményben hibásan *griscus*-nak írva), camphoratus, diaquilon, zöld színű flastrom, dealtia (sic! *dialthaea* helyett), oxicrotium, populeon, aegypthiacum, diacoxium (sic! kétségkívül *diacodium* helyett), *öldöklő flastrom* és *görög flastrom,* „melyet közönségesen *öklelő írnak* neveznek" stb. (Ezt a céhlevelet a kassaiak 1577. márc. 6-án küldték meg a tokaji hatóságnak, mely aug. 13-án adta ki az ottani borbélysebészeknek.)

40. Kéz- és lábkaloda Vöröskő várában. (*Vajna* K. után.)

Ezek a régi sebész-céhlevelek érdekes felvilágosítást adnak arról, hogy a maguk idejében, melyek voltak a sebészi gyakorlat leghasználtabb és legszövevényesebb készítésű gyógyszerei. A székesfehérvári sebészek és borbélyok 1754. évi céhlevelében (E. K., céhlevelek, XVII. 4.) az áll, hogy miután a sebészjelöltet egy tekintélyesebb városi ember és két *medicus doctor* jelenlétében megexaminálták és jól megfelelt, többek között az *Empl. spermatis ranarum* és az Ungu. rubrum *potabile* nevezetű compositumokat is el kellett készítenie („megfőznie".) A barsmegyei borbélysebészek 1700. évi érdekes céhlevelében (E. K., céhlevelek, XVII. 1.) szintén ott szerepel a *spermet(!) ranarum* és „egy pintnyire való rendes jó *Aegyptiacum,*" de az is benne van (a 19. articulusban), hogy ha a borbélylegény *nem hálna otthon,* akkor első izben egy forint büntetést fizet, második esetben 2 frtot, harmadszor 3 frtot s ha még többször is megcselekszi. akkor „megcsapattassék" és „menjen dolgára." Ugyane céhlevél 26. articulusa szerint a legénynek, ha meg is neheztel a mesterére, nem szabad („felfúván pofáját") otthagynia a műhelyt és másik mesterhöz mennie s ha mégis megteszi, nem dolgozhat tovább a városban, álljon odébb.

Az *Emplastrum spermatis* (de spermate) *ranarum* némely államban (v. ö. *Jourdan,* II. 383.) még a múlt század elején is hivatalos, szárító és csillapító hatású tapasz volt, mely *sperma ranarum, ol. olivarum, cerussa, alumen,* terpentin, kámfor és viasz elegyéből készült, tehát lényegében ólomtapasz volt. — Az *Unguentum rubrum potabile* alkanna (Anchusa

tinctoria)-gyökér vörös borral készült macerátumának és vajnak keverékéből állott. (*Jourdan,* u. o. 256.) — *Miskoltzy* Manualéja (431. old.) azt az utasítást adja, hogy az *Empl. de spermate ranarum* és az *Ungu. aegyptiacum magistrale* a hadi sebészek „tábori ládácská"-jában is mindig meglegyen, mert az előbbi a „tsúsz és egyéb dagadások," az utóbbi pedig a „megzúzott sebek" kezelésekor tesz jó szolgálatot. — A kassai céhlevélben említett *öklelő írt* latinul *emplastrum punctorium*-nak is nevezték.

920. *1578. Pediculosis.* — A börtönre vetett és megőrült Dávid Ferencet az erdélyi nép hite szerint a tetvek eszik meg fogságában. *Trausch,* I. 72.)

921. *1578. Szülési és terhességi babonák.* — Méliusz mondja az ő Herbáriumában, hogy a bábák „bűvölnek" a *temondádfűvel.* (Thlaspi arvense? Narcissus? V. ö. MOE, II. 277.) Ezt a mythikus multú növényt Ilosvai Péter is megemlíti „Sokféle neveknek magyarázattya" (Kolozsvár, 1578.) c. énekében, melyből az is kiderül, hogy a régi magyarok nem szívesen vették, sőt röstelték, ha fiú helyett leánygyermekük született:

„Ennek sok ideje nincsen, felfölden történék,
Az *leányos ember* esztendeig mind búdosék;
Búdosásnak okát mikor tőle kérdeznéjek,
Azt felelé, hogy ő szégyenletiben búdosnék.

Tartanak sok babonaságot akkoron (t. i. a terhesség idején.) *az bábák,*
Mert sokképen hízelkednek ők is az gazdának;
Gyermekeket meg ne ígízhessék, rá gondolnak,
Küszöb alá az temondád-fűben ott elásnak."

922. *1578. Régi magyar ráolvasások.* — A MOE II. kötetében (286. old.) megemlékeztem *Bornemisza* Péter: Ördögi kísírtetekről (Sempte, 1578.) c. munkájáról, melynek 805—809. oldalán nyolc régi ráolvasást találunk (ezek közül hatot többé-kevésbé verses alakúnak lehet mondani). A ráolvasások közül az elsőt az említett helyen részben már közöltem megfelelő magyarázatokkal; a következő a *fejfájás* elleni, a 3-ik: „Az kinek az torkába ereszkedett", (v. ö. *Csap-ereszkedés,* MOE, II. 288.); a 4. a *menyelés* (= ficamodás, MOE, II. 304.); az 5. az *öklelet* (= pleuritis, MOE, II. 306.); a 6. a *giliszta* (= taenia?) elleni ráolvasás. Mindezen ráolvasások pontos szövegét s a hozzá való nyelvi, rhytmikai s történeti magyarázatokat l. RMKT, I. kötet (2. kiadás, 1921., Horváth Cyrill), 436—450. oldalán, hol még két hasonló ráolvasás (az *igézetről* és a *hasfájásról*) szövege olvasható. A ráolvasásokban olvasható *békaleveleg* és *disznó szaka* (szakája) betegségnévről l. MOE, II. 286., 289.; a *folyó csúzról* és *folyó epéről* u. o. 293.

923. *1578. Orvosi botanika.* — Ebben az évben jelent meg Kolozsvárott „Heltai Gáspárné műhellyében" Horhi *Melius Juhász* Péter reform. püspök híres munkája, a *Herbárium.*

Az Előljáró beszédben azt mondja Heltai Gáspárné: „Ezen dologban törte fejét az mi időnkben az bölcz férfiu Melius Peter Döbrötzeni keresztyén egyház Pásztora, közönséges betegségekről való orvosságoknak összeszedegetésében, és Magyar nyelvre való fordításában munkálkodott. Azért az írása és külömb féle bölcz orvosoknak könyvéből egybe szedése és fáradsága a Jámboré volt. Az kinyomtatásnak munkája és kölcsége enyim. Ezt én tőllem, ilyen szegény özvegy Asszonytól az Magyar nemzet jó néven vegye." — A szöveg első lapján pedig olvasható: „Galenosból, Pliniusból és Adamus Lonicerusból szedetettek ki." Állítólag egy régebbi, debreceni kiadása is volt, az 1562. évből. (V. ö. Szabó—Hellebrant, I. 76.)

A könyv bővebb ismertetését (szemelvényekkel) l. *Weszpr.*, I. 107. és *Demkó*, 258. és köv. old. Jelentőségéről és forrásairól l. *Gombocz* Endre értekezését a Botanikai Közlemények, XVIII. (1920.) 1—6. füzetében, 29. old. (Többek közt azt mondja, hogy *Beythe* „Fives könyvének" kétharmadrésze Melius Herbáriumából van szórul-szóra plagizálva és jóformán semmi önálló részlet sincs benne. Beythe András könyvének másik jó nagy része Matthiolusból van lelkiismeretlenül lefordítva, összes magyar növénynevei pedig a Clusius—Beythe István-féle „Stirpium nomenclator Pannonicus"-ból vannak átvéve. A magyar botanika története szempontjából Méliusz Herbáriuma sokkal fölötte áll Beythe Fives könyvének. Gombocz E. értekezésében l. még a *Frankovith* és *Péchy* Lukács munkáiról mondottakat.) V. ö. *W.*, II. 46., III. 238., 455., IV. 359.; *Irodalomtört. Közlem.*, 1893., 253. és 1897., 185. Különösen érdekes amit Méliusz a *bábák* kuruzslásairól, „bűvösbájos" gyógyításairól, melyet a „szeretetre hajtó fű"-vel *(catananche amatoria)* stb. végeztek: összefüggés a bába és a *boszorkány* fogalma között. V. ö. *Demkó* 261.: *MOE*, I. 94. (utolsó jegyzet), 95. („tudós asszony"), 96., 97.; *NySz*, II. 193. („Kentefités" címszó alatt).

41. Méliusz Herbáriumának címlapja. (Baloldalon fent patika, alatta desztilláló edények; jobboldalt „egy hortus medicinalis" a kertésszel s alatta egy „füves" asszony, amint a drógokat árulja.)

Demkó tévesen írja, hogy a könyv 1558-ban jelent meg.

A *Herbárium* forrásaival Gombocz előtt *Fialowski* Lajos (1846—1909.) foglalkozott. Kutatásainak eredményeit 1884-ben terjesztette a M. Tud. Akadémia math. és természettudományi állandó bizottsága elé. Műve azonban nem jelent meg s kézirata elkallódott. Szerencsére báró Eötvös Loránt, mint a bizottság előadója, Fialowski munkálatát bemutatta az Akadémia III. osztályának 1884. nov. 17. ülésén s referátuma megjelent a Mathematikai és Természettudományi Értesítő III. kötetében (1885., 19—22.). Eszerint Fialowski Melius saját vallomásai alapján indulva kimutatja, hogy a mű *Lonicerus* „Historiae naturalis opus novum" című könyvének elején kivonata, később fordítása s végén sorrendjének megtartásával Tragus, Mathiolus, Fuchsius, Dioscorides, Plinius, Galenus és mások irataiból szerkesztett kompiláció. Ezt a Herbarium szövegének cikkről-cikkre, bekezdésről-bekezdésre, mondatról-mondatra, sőt néhol szóról-szóra követett nyomozása bizonyítja. A nyomozás azt is mutatja, hogy Melius a Herbariumot nem egyfolytában írta, hanem a művet hosszabb szünetelések közt készítette el. A szöveg első 8 cikke t. i. feltűnően rövid, a következő 44 már bővebb; az ezután írott 70 cikk kiterjedés tekintetében Loniceruséval megegyezik; a 111 utolsó pedig ezénél is bővebb. De a kútfők meghatározása s fölhasználása is fejlődésről tanuskodik. Míg az első cikkekben Galenus, Plinius és Lonicerus nevével találkozunk, addig a következőkből új segédforrásokkal való fokozatos megismerkedésről értesülünk, amely körülmény szintén azt bizonyítja, hogy Melius a Herbarium részeit egymástól távol eső négy időszakban írta. — A Herbárium *címképéről* azt írja *Gulyás* Pál (Magyar Könyvszemle, új folyam, 36. kötet, 1929., 6. old.), hogy ez a kép épp oly kevéssé eredeti, mint maga az egész munka; ez is *Lonicer* Kräuterbuchjából van kivéve, illetőleg hitványan utánozva. A négy kis jelenet közül, mely a címképen látható, *Gulyás* szerint három Lonicer 1577. évi kiadásából van átvéve. „Az egyik a kép jobb felső sarkában ábrázolt kertész leegyszerűsített, meglehetősen ügyetlen kivitelű kópiája a *Kräuterbuch Von bauwung der Gärten, und pflantzung der Bäume* c. fejezete élén

(XV$^{a.}$ l.) álló címképnek. A másik a kép bal alsó sarkában látható párló kemence, melynek előképét a *Von Distilliren* szóló bevezetés VIII$^{b.}$ lapján lenyomatott ábra szolgáltatta. A kettő között mindössze annyi a különbség, hogy a magyar metsző hat sisak helyett csupán négyet alkalmazott. Végül a címkép bal felső sarkát betöltő patikai jelenet annak a pompás fametszetnek primitív utánzata, mely a *Kräuterbuch* II. részét (LXXXVIIIa. l.) vezeti be. Érdekes, hogy fametszőnk a kerti jelenet, valamint saját monogramja rajzolásakor számított azzal, hogy a lenyomatok az eredeti tükörképét adják, de a másik két másolatnál erről megfeledkezett s pontosan — már amennyire szerény tehetsége engedte — az előtte lévő minták után dolgozott. Innen van, hogy a kemence távlata az eredetinek megfordítottja, a patikában lévő ifjú pedig jobb kezével mossa a fejét s baljával fogja be az orrát, holott az eredetin épen megfordítva végzi ezeket a műveleteket. Nem sikerült kinyomoznom a kép jobb alsó sarkában munkássága közben ábrázolt füvesasszony mintáját: lehet, hogy a *Kräuterbuch* címlapját ékesítő képecske szolgált modellül. A M. N. Múzeum példányából azonban a címlap hiányzik s más épebb példányt, sajnos, nem állt módomban felkutatni.

A kezdetleges technikával dolgozó magyar fametsző munkája ép oly távol áll az eredeti finomságától, mint *Melius* csetlő-botló nyelvű száraz kivonata *Lonicerus* bőven folyó előadásától. Nekünk azonban becses emlékünk a magyar könyvillusztrálás gyermekkorából.

Vajjon beütött-e Heltainé számítása? Bár újabb kiadásra nem került a sor, a jelek mégis arra vallanak, hogy igen. Heltainé 1582/3. körül elhalt. Fia és a nyomda vezetésében utóda Gáspár, nem sokat törődött a vállalattal. Nagyobbszabású kiadványokhoz nem volt mersze, vagy kellő tőkéje. Hiszen, amikor Lipsiai *Rheda* Pállal közösen újra kiadja Werbőczi *Tripartitumának* bilinguis kiadását, az új kiadás nem az ő nyomdájában, hanem Rhedáéban készül. De hogy a *Herbarium* elfogyott, hogy arra szükség volt, azt bizonyítja *Beythe* Andrásnak 1595-ben Németújvárt *Manliusnál* kinyomatott *Fives könyve.*"

924. *1578. Herden* (Herdenius) Boldizsár (Schemnicensis) ez év januárjában beiratkozik a bécsi egyetem orvosi karára; május 30-án disputál, augusztusban Itáliába indul, Valenzában avatják fel. Később Znaimban és Nürnbergben gyakorol. Megh. 1619. Jénai születésű. *(Acta Vindob.*, IV. 315., 319., 320.)

924/a. *1578. Engler Péter kassai sebész* kéri a város tanácsát, hogy pörében mindaddig ne ítélkezzék, míg Raber főkapitány vissza nem érkezik. *(PNG.)*

925. *1578.* A *szántói* (Hont m.) *savanyúvízforrásról* már ez évben akadnak oklevéli adatok, melyek arra mutatnak, hogy már akkoriban kedvelt itala volt a környék lakosságának. *(Békefi Pilis,* II. 91.)

926. *1578. Paederastia, sodomia, nekrogamia.* (Bornemisza Péter följegyzéseiből; lásd *Nékám,* 80.)

927. *1579. Orvoshiány. Orvosküldés.* — Alsólindvai Bánffy László Beczkó várából értesíti a nagyszombati városi tanácsot, hogy *Tamás* városi sebészborbély, kit szívességből hozzá eresztettek, szerencsésen meggyógyította a feleségét. Ezért legmélyebb háláját fejezi ki a tanácsnak. *(T. T.*, 1878. 364.)

928. *1579. Dudith András dícsérete.* — Brutus J. M. tollából; (Dudith példás családi élete, irodalmi tevékenysége, falusi gazdasága, „animi magnitudo *iis contemnendis, sine quibus multis est vita invisa*" stb.) L. *Apponyi,* I. 323. — Dudith baráti viszonya Zsámbokyval: u. o. 247.

929. *1579.* Ez év febr. 19-én nyert orvosi oklevelet a páduai egyetemen *Schirmer* György. Diplomájának hasonmását és szövegét közli *Veress:* Fontes, I. 88., 89., 216., hol néhány más életrajzi adata is megtalálható.

1581-től 1592-ig Nagyszeben városának fizikusa volt. *(Arch. sieb.,* N. F., XX. 5.)

930. *1580. Német herniotomusok.* — Hanns *Walter* von Ulm, „Stain vnd Bruchschneider." Pozsonyban végzett műtéteiről l. *Vámossy,* 69.

931. *1580. Csíziók.* — Ebben az évben jelent meg a legérdekesebb magyar csiziók egyike (Kolozsvárt, Heltai Gáspárnál). Címe: „Cisio az az az astronomiai tudománynak rövid értelemmel való leírása . . . Az embernek négyféle complexiojáról, természetiről és tulajdonságiról, mindenik holnapban mitsoda rendtartással éllyen az ember, mind ételben, mind italban . . . Az híres neves Király Hegy János (= *Königsbergi Müller János, Regiomontanus)* írásából magyarra fordíttatott és sok helyeken meg bővíttetett." (Részletes ismertetését adja *D.,* 270—275.; v. ö. MOE, I. 3., 350.) Tévedés volna azonban azt hinni, hogy talán ez a csízió volna a legrégibb, melyet ismerünk: az első magyar nyelvű csízió a 15. század második feléből való s ezt részletesen ismertette *Heinrich Gusztáv* (Egyetemes Philologiai Közlöny, 3. és 4. évf.), továbbá *Melegdi* (Melich) *János* (Magyar Nyelv., 1918. évf. 133.), kiknek cikkeiben a csízió-kérdésre vonatkozó utalások egyrésze föllelhető; azonkívül l. még Magyar Nyelv (u. o. 184.), Irodalomtört. Közlem., 1900. (X.) 408.; Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár (a tárgymutatóban). Az első *nyomtatott* magyar nyelvű csízió 1538-ból való. A csíziók és a későbbi kalendáriumok voltak az orvosi astrologia leghatásosabb terjesztői s a mindennapi egyéni hygiene letéteményesei, ennélfogva fontos szerepük volt a régi ember testi egészsége dolgában. Maga a *cisio* vagy *csízió-jános* szó különben nem egyéb, mint a „Ci(rcumci)sio (Domini) Jan(uari)us"-szavak rövidítése; ezek voltak a legrégibb csíziók kezdőszavai. (A törökök körülmetélkedését is *csízió*nak nevezték a 16. század magyarjai. A szigeti bég 1577-ben *nádi mézet,* vagyis cukrot kér Zrinyi Györgytől a fia *csízió*jának ünnepségére. *Takáts S.:* A török hódoltság korából, é. n., 42.)

42. Pomambra-tartó áttört tokocska 1582-ből. *(Peters* után.)

932. *1580. Syphilis. Sebészek.* — Jordán Tamás szerint a lues elharapózásának nem a concubitus, hanem a sebészek tudatlansága a legfőbb oka. *(Nékám,* 65. után idézem.)

933. *1580. Gyermekbajok.* — Dudith András levele Raphanus sziléziai orvoshoz a kis gyermekek *ebag*-betegségéről: MOE, I. 356. (Az itt említett *szőrféreg*-ről lásd u. o., II. 311.).

934. *1580. Gyógyszertárak. Gyógyszerek ára.* — Balck B. Vilmos nagyszebeni gyógyszerész leltára az ottani városi patika átvételekor. (Lásd: *Transilvania,* 1863., 1.) Az itt felsorolt gyógyszerek árait az 1745-iki pozsonyi és az 1888-iki taxával összehasonlította *Schwarz* Ignác: Gy. K., 1891., 497. — Ebben a nevezetes leltárban többek közt említve van a *massa pro pomis ambrae;* ezen ambra-almák *(pomambrae)* az ambrán kívül pézsmát, benzoét, zibethet, styraxot, ladanumot, szegfűszeget, fahéjat és más illatos anyagokat tartalmaztak, tragantnyálkával készített golyócskák voltak, melyeket áttört, gömbölyű aranytokocskákban, láncra akasztva hordtak a nyakukban, ruhán, mint óvószert a pestis ellen (v. ö. *Peters:*

Aus pharmaceut. Vorzeit, 1899., 30.). Balckról és felesége tragédiájáról l. még *Baradlai* (112.).

935. *1580. Pozsonyi gyógyszerészek. Foghagyma.* — „Weil es mihr aber da *(Bécsben)* nicht gefallen, bin ich weitter auf Presburgk in Ungarn gezogen und bei Herren *Georgio Mauritio,* Apotekern, Condition bekomen; bei demselben ein halb Jahr gedienet, das andere halb bei Herrn *Andrea Heindel,* Apotekern, aber bei einem so vil zu sehen wahr, wie bei dem andern, *weil die Ungern,* gleich den Turcken, *wenigk von medicamentis halten,* sondern *der Knobloch* ist ihrer alle Ertzenei zu allerlei Krankheiten." *(Lubenau* útleírása, I. 43.)

936. *1580.* A *besztercei* (erdélyi) *borbélylegények* társaságba állnak. Húsz pontból álló szabályzatuk van. *(Szádeczky,* II. 326.)

937. *1580* körül. *Ispotályok.* — Forgách Imre és felesége ispotály- és szegényház alapításai a trencséni fürdőben és a környező népesebb helységekben. Ezen ispotályok házi regulái. (L. *Takáts Mna,* 359.)

938. *1580.* — *Johannis Sommeri Pirnensis* (= pirnai, Meissen) Reges Hungarici, et clades Moldavica: cuius etiam Hortulus Amoris cum *Colica,* in formam dramatis scripta, ad finem adiecta est. (Kiadta Helner István, besztercei szenátor, Vittenbergában, 1580.) — A könyv végén, a *Q* íven kezdődik a „dráma", melyet egy Blandratához intézett üdvözlő vers előz meg:

> Artis Paeoniae decus, Georgi,
> Herbas, qui bonus arbiter, virentes
> Et florum genus omne temperatum,
> Regi Pannoniae optimo propinas,
> Quam mitto tibi *Colicam,* benignis
> Ut sumas manibus, peto stb. (Calendae januarii, 1570.)

A tréfás dráma személyei: Colicus, chorus colicorum, Colica, Podagra, chorus podagricorum. Először is Colicus (úgy látszik maga a szerző) mond egy hosszú verset arról, hogy milyen nagy szenvedései voltak a kólika miatt. De csakhamar a beszédjébe vág a podagrások kórusa:

> Nil tuum robur superat Podagra,
> Nil tuas vires minuit, severas
> Nemo contemsit . . . Tu Deûm terror,
> Tibi servit aether stb.

Ezzel szemben a kólikások kórusa Colica istennő hatalmát énekli, míg egyszerre Podagra istennő meg nem jelenik a színtéren, félbeszakítja őket és hosszú vitát kezd Colicával, mindegyik a maga fölényét emlegetve. Végre is Podagra azt az ajánlatot teszi, hogy ne veszekedjenek, hanem inkább egyesüljenek: akkor semmiféle emberi hatalom sem fog bírni velük. Ez meg is történik. — A MOE, I. 340. lapján említettem, hogy Csúzy Cseh János talán Sommertől vette az ő „Tragoedia podagrica" c. munkájának a címét. Úgy látom azonban, hogy e bizarr tragoediák ötlete sokkal régibb, — évezredes. Már Lukianosnak tulajdonítottak egy *Tragodo-podagra* című tréfás drámát, melyből szemelvények olvashatók a *Stammbuch der Arztes* (Stuttgart, Spemann, év nélkül) c. könyvben. — Sommer Jánosról még csak annyit, hogy *Seivert* (Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten, Pozsony, 1785., 404.) szerint ez a „grosser Dichter und schlechter Christ" oderai Frankfurtban tanult, azután Heraklides

Jakab herceg oldalán részt vett ennek moldvai hadjáratában Sándor vajda ellen; 1565-ben Brassóba, 1568-ban Beszterczére, 1570-ben Kolozsvárra került, egyesült Blandratával és Dávid Ferenccel, kiknek iskolájában lektor lett és sokban hozzájárult ahoz, hogy a sociniánusok tana oly gyorsan meggyökerezett Erdélyország fővárosában, hol 1574-ben a pestis áldozata lett. „Pestis eram Triados. Quid, dum mens sordida peste, Mirum, si corpus peste perire solet?" — írta róla sírversül egyik ellenfele.

939. *1580. Influenzajárvány Magyarországon és egész Európában.* — „Secuta est epidemica lues, totam Europam pervagata ex catarrho praecipiti in pectus delabente, cum febricula coniuncto, quae paulatim progressa, mense Junio Siciliam; Julio Romam et vicina Italiae loca; Augusto Venetias et Constantinopolin; Septembri Germaniam et *Ungariam;* Octobri has littoris Balthici urbes; Novembri et Decembri Daniam, Sueciam et Livoniam infestavit." *Chytraeus* Dávid: Saxonia ab anno 1500 usque ad annum 1600. (Lipcse, 1611.) 691. old. — E járványról l. még *Lewenwaldt* Ádám: Land-, Stadt- und Hausarzneibuch gegen Pest . . . sammt einer Chronik aller denkwürdigen Pesten. (Nürnberg, 1695.) c. munkájában, melynek idevágó helyét idézi (pontos utalás nélkül) *Linzbauer* I. 207.

940. *1581. Gyógyszerészek.* — Selmecbánya tanácsa figyelmezteti a városi gyógyszerészt, hogy a taxához ragaszkodjék s maga készítse a gyógyszereket, ne pedig laikusok által készíttesse. *(D.* 304.)

941. *1581. Bábák.* — *a)* Kassa város tanácsa elrendeli, hogy a *szegény gyermekágyas nőket* jóravaló, józan és *esküt tett bábák* kezeljék mert ennek elhanyagolása miatt sok asszony és gyermek pusztul el a városban. *(Corp. statut.,* II. [2.] 114.) Hasonló rendeletek 1590-ből (u. o., 119.), 1598-ból és 1607-ből (PNG.) — *b) Esküdt városi bába Sopronban.* „Ich Agatha Michaeln Blaswetter szeylligen nachgelassne Wittib, der Zeitt *geschworne* Hebam alhir zw Oedenburg" . . . elismeri, hogy az ő *rendes fizetését,* 12 rénes forintot, fölvette. *(Sopronváros levéltárában,* Lad. XIX. et T., fasc. V., num. 250.) — *c)* Az 1585. évtől kezdve rendes városi szülésznőket alkalmaznak Besztercebányán. Heti fizetésük 25 dénár (egy évre 12 forint), de ezt már 1586-ban 50 dénárra emelik. Megbízhatóságukat ismételve említik a városi iratok. *(Jurkovich.)*

942. *1581. Nyitramegye közgyülése közhírré teszi Lefánthy Imre alispánnak váltóláz elleni következő szerét* (mai helyesírással): „Egy kis fő vörös hagymát kell venni, ki(t) elnyelhessen avagy szájába férhessen embernek, és azt két felé kell metszeni, az felét törött sóval, ez felét pedig borsal kell tele tölteni, de az bors(nak) többnek kell lenni, az (t) meg kell enni és erős bort kell reá innya, azután betakaródni. Igen megverejtezik utána és meggyógyul. Observatio: hogy csak annyit kell az hagymában venni részt, amennyi nap szokott hideg reá jünni." („Remedium Lefanthynum".) Lásd róla: *Nagy J.:* Nyitramegye leírása (Komárom, 1864.), I., 3. f., 6. l. A mi eleink valóságos panaceának tartották a hagymát (v. ö. MOE, I. 138. és *Janus,* 1900. évf., 500.).

943. *1581. Egészségi reguták* az ez évi bártfai kalendáriumban („Indicium magyar nyelven"; v. ö. *Irodtört. Közlem.,* X. 405.). Januáriusra (mai helyesírással): „Janos kiván eret vagni, kedves lakodalmat, Hó fottára vágott fa műre kellő leszen" (a megfelelő latin szöveg: „Pocula laeta pius amat et convivia Janus, Lunaque decrescens bona ligna fabrilia caedit"). Márciusra: „Mess eret az fejeden, szőlők nyitásnak örülnek" stb. (helytelen fordítása a latin eredetinek: „*Cephalicam* patefac; gaudentque pro-

pagine vites"). Áprilisra: „Könnyebbejts hasadat, kissebbejts véredet akkor" (lat. „ventrem solvas, minuasque cruorem"). Májusra: „Förödni, vért venni, magadat gyógyétani kellő, Sajt és téglaverés, most jó herélni bikát". Júliusra: „Véredet oltalmazd, orvos eltávoz(z)ék tőlled" stb.

944. *1581. Kórház.* — Selmecbánya tanácsa Schulz Illés végrendeletét azzal küldi vissza az örökösöknek, hogy a kórházról, templomról és iskoláról meg ne feledkezzenek *(D.,* 320.).

945. *1581. Köztisztasági intézkedések* Kassán. (Lásd: *Corp. statut.* II. [2.] 115.)

946. *1581. Gyógyszerészek.* — Melczer Gergely német és György tót prédikátor kérdést intéznek Besztercebánya tanácsához, nem engedné-e meg Reuss Jakabnak (Boroszlóról), aki jelenleg Ungarisch-Bródon lakik, hogy itten gyógyszertárt rendezzen be? A tanács megadta az engedélyt és 1583-ban elhatározta, hogy a gyógyszerésznek — kinek nevét nem mondja meg, de valószínűleg Reuss Jakabnak — gyógytára felszerelése céljából kölcsönt engedélyez, s hogy magát jobban fenntarthassa, hetenkint 50 dénár „Besoldungot" szavaz meg neki. 1594-ben Reuss gyógyszerész eltávozását jelenti a városnak és miután szerinte a város neki egy idő óta munkájáért semmit sem fizetett, végkielégítést kér. A tanács elrendeli hogy a gyógyszertár leltár mellett vétessék át s miután házbért sem fizetett s távozása óta a gyógytár zárva volt, a végkielégítést a házbérbe számítja. *(Csippék,* 823.)

43. Blandrata György dr.

947. *1581. Orvos- és gyógyszerhiány.* — Kolozsvárott se orvos, se gyógyszer nem volt kapható; ezértis a jezsuiták a fejedelemtől kértek orvost és gyógyszert, ha szükségük volt reá *(Veress, Epist.,* I. 125., 266.).

948. *1581. Honorárium.* — Blandrata (Biandrata) György (olasz) udvari orvos Erdélyben, három jelentékeny kolozsmegyei birtokot kap Báthori Istvántól *(W.,* I. 21.). 1557-ben Svájcba menekül (ez év november 4-én genfi polgárrá fogadják), de már a következő évben távoznia kellett innen is, mert a szentháromságot tagadta. Genfi tartózkodásáról l. *Gautier* (Leó): La médecine à Genève (1906.), 51. és 425.; erdélyi működéséről számos adat található *Veress* Endre: Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae (1913.) c. munkájában, II. 296. (a tárgymutatóban).

949. *1582. Blandrata. Marcellus.* — Mindkettő az erdélyi fejedelem orvosa. Az előbbiről maga a levélíró jezsuita páter (Leleszi János) írja Aquaviva Claudio jezsuita-generálisnak, hogy szorgalmasan látogatja őket betegségükben, gondosan kezeli őket s általában nagyon jóindulatú hozzájuk, ámbátor ő az „ariánusok zászlóvivője" (Blandratae, signiferi Arianorum, mira erga nos charitas et benevolentia). A fejedelem másik orvosával, *Marcellus*-szal (nyilvánvalólag *Squarcialupus)* is jóban vannak *(Veress, Epist.,* I. 210., 285.).

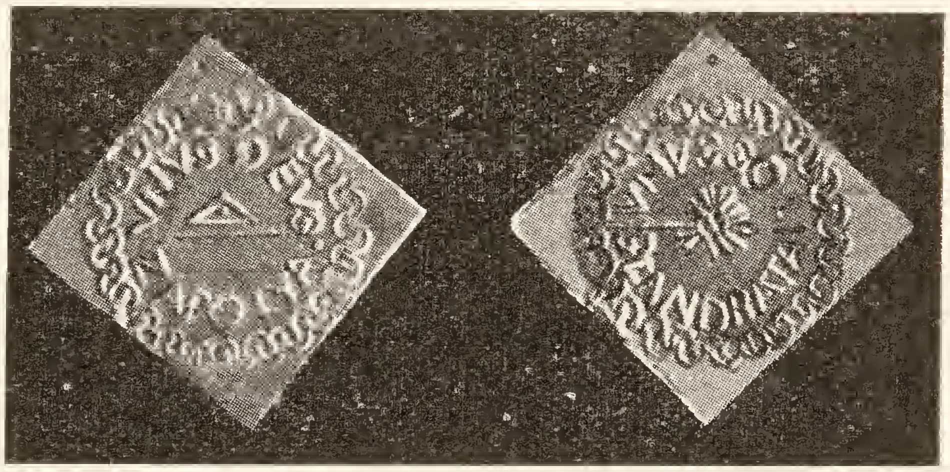
Squarcialupus-nak egy Báthory Kristóf erdélyi fejedelemhez (Róma, 1581 máj. 6.) intézett levelét közli *Veress,* Docum. II. 197. Magasztalja

benne a szomorú emlékű, még gyermekkorát élő Báthory Zsigmondot, kit többek közt *mitis*-nek nevez, mihez Szamosközi, oldaljegyzetben, azt a megjegyzést írta: „Male divinasti bone Squarcialupe. Debebas illud Ciceronis considerare: Est causa difficilis laudare puerum; non enim res laudanda, sed spes est.“

Egy eddig ismeretlen, Blandratára vonatkozó érmet (csegelyt) *Faludy* Géza írt le (Numizmatikai Közlöny 25. évf., 1926.). Az érem előlapján Isten szemét jelző háromszög, fölötte: „VNVS DEVS“, alatta: „ZAPOLYA“; hátsó lapján sugaras napkorong, fölötte: „VNVS SOL“, alatta: „BLANDRATA“. Ezt a csegelyt, közismert „Egy az Isten“ felirata alapján az unitárius vallásnak Erdélyben történt megalapításával s elter-
alapján, az unitárius vallásnak Erdélyben történt megalapításával s elter-
jesztésével kell összefüggésbe hozni, amiben János Zsigmondnak és Blandratának (Dávid Ferenc mellett) volt a legnagyobb része. Faludy szerint késői fiktív érem, a 19. század első feléből; talán Litteráti Sámuelnek, a híres oklevélgyártónak és hamisítónak, műve.

Kézirat: Historia vitae Georgii Blandratae medici. Saec. XVI. (Említi: *Hist. Schaus.*, 66.)

950. *1582. Chrysaeus* Bertalan selmecbányai paporvos levele Seiller Ábrahám sziléziai orvoshoz (egy magyar mágnásasszonyról van benne szó, ki post partum „suffocatio matricis“ miatt szenved). Lásd: Scholz(ius) Lőrinc: Epistolarum philosoph., medic. ac chymic. volumen (Hanoviae, 1610., 84.) és MOE, I. 103. *Demkó* (285., 288., hol fizetése is részletezve van) azt állítja, hogy talán azonos *Heysern* Bertalan selmecbányai orvossal, bár az egyik helyen azt mondja, hogy 1557-ben, a másikon azt, hogy 1577-ben volt a város orvosa. Ez tévedés. Ellenben nyilvánvaló, hogy azonos avval a „Bartholomeus Chrysaeus Glacensis (= *Glatz*, Boroszló közelében) Silesius“-szal, ki az Acta Vindob., III. 310. old. van említve. *Sobó* Jenő (Művelődéstört. Értekezések, 40. szám, 93. l.) szerint vagyonharácsoló és házsártos ember volt, legérdekesebb alakja a selmeci orvosoknak.

44. *Blandrata György csegelye.* (Faludy Géza után.)

951. *1582. Pretterschwecker* Ádám pozsonyi orvosról: *Vámossy*, 13., 14. (Az orvos elvesztette a gyakorlatra való jogosítványt, ha távozott Pozsonyból s nem gondoskodott előre arról, hogy jogait fenntartsák számára.) — Talán az az *Adamus Pretterschnegger* (Bretterschnecker) *de Weissenkhirchen Stirus* (vagy *Carnus),* kiről az *Acta Vienn.,* III. 310. és IV. 644. oldalán van szó s ki a bécsi egyetemen dékán és rektor is volt?

951/a. *1582. Olasz orvosok.* — Az ez évi kassai városi statutum 10. pontja az alsó külvárosban lakó olasz doktort kötelességei teljesítésére utasítja. (Kassa város levéltára, 1582. év, 3685. sz. — PNG.)

951/b. *1582. Sebészi műhiba.* — Kerner Mihály kassai borbélylegényt fogságra vetik, mert helytelenül kezelt egy beteget. 1582 május 22-én levelet intéz a város tanácsához, melyben könyörög, hogy bocsássák szabadon, mert a börtönben éhen kell vesznie. (Kassa város levélt., 3715/1113. — PNG.)

952. *1583. Jezsuiták gyógyszertára* Kolozsvárt. Gyógyszereit Konstantinápolyból, Velencéből és Krakkóból hozatják *(Veress, Epist.* I. 266.).

953. *1583. Sebészek.* — A *sárospataki* borbélycéh rendszabályai. Lásd 1607. évszám alatt!

954. *1583. Squarcialupi Marcell,* Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem olasz udvari orvosához intézett levelek: *T. T.*, 1881., 489—492. és 1882., 13. (1606.) Évi fizetése eleinte 400, később 500 frt. (V. ö. *W.*, I. 174. és MOE.) Erdélyi (főleg hittérítői, unitárius vonatkozású) működéséről lásd *Veress* Endre: Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae (1913.) II. 310. (a tárgymutatóban). — L. továbbá Veressnek Berzeviczy Mártonról szóló életrajzában (M. Tört. Életrajzok, XXVII. 1911.) 7. old.

955. *1583. Simonius Simon.* — *a)* Báthory István lengyel király száz forintot utalványoztat orvosának, Simonius Simonnak, ily című munkája kiadására: Disputatio de putredine (*Veress* Endre: Fontes rerum Hungaricarum, III. 199.). — *b)* Ezen Simoniust (kiről l. még MOE, I. 76.) következőleg jellemzi *Zierotin* Károly, a kiváló cseh államférfi, Rimay benső barátja, 1591. évi naplójában: „Prandium sumpsi domi meae. Ei interfuit Carolus Lichtenstenius et *Simon Simonius,* Lucensis medicus, vir sane omni doctrina cultissimus, caeterum levissimis moribus et spurcissimo ore, gratus nobilitati, quae ut plurimum scurris delectatur" (*Ipolyi, Rim.*, 31.). — *c) Simonius*-szal kapcsolatban, Báthory István lengyel király utolsó betegségéről, haláláról (1586.) és olasz orvosai veszekedéséről következőket írja (Nemzet, 1888., 291. szám, okt. 21.) *Szádeczky* Lajos:

„A királynak két udvari orvosa volt Lengyelországban, mindkettő olasz. Az egyik egy öreg sebész, *Buccella* Miklós, akit Báthory még erdélyi fejedelemsége alatt hívott udvarába a páduai egyetemről; a másik egy fiatal elméleti professor, Buccella egykori tanítványa *Simonius* Simon, aki Rudolf császár udvarából ment át a lengyel király udvarába. Maga Buccella kivánta, hogy collegát nyerjen, mert a király nagy ellenszenvvel viseltetett minden orvosság iránt s nem szívesen követte orvosai tanácsát. Így került Simonius, az egykori lipcsei egyetemi professor, Wesselényi Ferenc, Berzeviczy Márton s maga Buccella ajánlatára Báthory mellé, gazdag javadalmazással. Orvosra pedig nagy szüksége volt Báthorynak, mert bár erőteljes s kiválóan edzett férfiú vala, jobb lábán egy nyilt sebet hordott, melyet még Erdélyben kutyamarásból kapott. Ezt először német chirurgusok gyógyítgatták s be is forrasztották, de úgy hogy majdnem életébe került; „a seb vissza fojtott mérges materiája a fejére vette magát". A bécsi udvarban az volt a híre, hogy a hatalmas ellenfél gutaütést kapott. Ekkor vette át a fejedelem kezelését az olasz Blandrata s az erdélyi orvosokkal konzultálva, megnyitotta a sajgó sebet s szabad lefolyást engedett a mérges matériá-nak. A fejedelem alig hogy lábra állhatott, űzte a vadat a görgényi és más rengetegben s a boritalról is csak három hónapon mondott le. Sebe időközönként megújult s jóformán mindég orvosi kezelést igényelt. Ekkor hívták le Erdélybe a hírneves olasz sebészt, Buccellát, ki aztán állandóan a fejedelem mellett maradt s elkisérte Lengyelországba is. Orvosi kezelése üdvösnek bizonyult: a király duzzadó egészséggel harcolta végig a porosz, majd a három évig tartó orosz hadjáratott, panasz nélkül tűrte a legerősebb hadi fáradalmakat s béke idején nagy szenvedéllyel hetekig elvadászgatott a litván őserdőkben medvére, bölényre s ilyenkor eledelül hideg sültnél, italul erős magyar bornál s nyugvóhelyül egy medvebőrnél egyebet nem kívánt. *Simonius* Simon 1582-ben jött a király udvarába s mint afféle nagyratörő fiatalabb ember újításokon törte a fejét. Hogy a király kegyét megnyerje, felhasználta az

orvosszerek iránt táplált ellenszenvét s gáncsolni kezdte Buccella szigorúbb gyógyítási módját, nagyobb szabadságot engedett a türelmetlen királynak s a boritalt nem hogy tiltotta, sőt még inkább ajánlotta. Buccella ily erősen csalódva a kollegában, aki által orvosi tekintélyét és szigorát óhajtotta erősbíteni a király makacsságával szemben, el akarta hagyni az udvart. De Báthory nem eresztette: Gyulay Pál által rábeszélte, hogy maradjon s bizalma és szeretete jeléül szép birtokot adományozott neki a porosz határon. Buccella tehát maradt és Simonius uram ismét háttérbe szorult. Gyógyítgatta nemcsak a király s királynét, hanem szükség esetén egész környezetét (mint pl. Báthory András bíbornokot, Békés Gáspárt, Wesselényit, Berzeviczy Mártont, Forgách Zsigmondot, Bornemisza Jánost, a török követet, a lengyel főurakat stb.) és pedig elismert ügyességgel és szerencsével. — 1566 december elsején a király rendes szokása szerint a litván erdőségekben vadászott. Háromnapi vadászás után megszállott grodnói kastélyában, jó egészségben. Buccella ekkor szabadságot kért, hogy öt mérföldnyire eső birtokán beteg unokáját meglátogathassa. A király szívesen elbocsátotta, nem lévén rá szüksége s jó kedvvel folytatta a vadászatot dec. 5-én és 6-án is. December 7-én, mely épen vasárnapra esett, gyöngélkedni kezdett a király, főfájást s viszketegséget érzett egész testében (mintha a bolha csipkedné). De azért szokása szerint a templomba ment s rendesen ebédelt, szokott környezetével. Este már nem akart vacsorázni s kivánta, hogy Buccella rendelése szerint dörzsöljék meg egész testében, ami az ilyen érzést nála megszokta szüntetni. De Buccella nem lévén otthon, Simonius csupán kezei és lábai megdörzsölését ajánlotta, nehogy a megindított nedvesség a sebes lábszárat folyás által izgassa és ajánlotta, hogy nyugodt álom előidézése végett igyék egy pohár jó bort, kenyeret mártogatva belé. Amit megtevén a király elbocsátva Simoniust nyugalomra tért. De semmiként se tudott elaludni, oly hőséget érzett fejében. Felkelt és kiment „ad cubiculum secretum“, ahol mindég nyitva állván az ablak, áthült. Innen visszatérvén hirtelen eszméletét vesztve összeesett és egy székbe ütődvén, jobb térdét megsebesíté. Meghallván a zuhanást bizalmas bejárója, nemzetes Lepsényi uram, ki épen ágyát veté a szomszéd hálószobában, odarohant, felemelte a lassan magához térő királyt, aki semmire se emlékezett, de önerejéből képes volt az ágyba menni. A szomorú hírre előjött a király legbizalmasabb embere, az ő kedves Ference (Wesselényi) és Simonius doktor, aki sebét tojás fehérjével és egy kis tömjénnel bekötözve azt mondá, hogy nincs semmi veszély, egy kis kimerültség s meghűlés az egész, de jó lesz másnap az ágyban maradnia, hogy a kapott seb hamarább begyógyuljon. A király dec. 8-án, tehát ágyban maradt, megizenvén Wesselényi által a kancelléroknak, hogy aznap ne háborgassák és szigorúan megparancsolta, hogy senkinek se szóljanak bajáról; ha valaki kérdezősködik mondják azt, hogy régi sebe újult ki. Sőt a szoba kulcsait is magához kellett venni Wesselényinek. Így hármukon kívül senki se mehetett be a királyhoz. Simonius kappanlében mannát s szomjúság ellen bort és fahéjas vizet rendelt a királynak. Este megérkezett a Wesselényi által rögtön értesített Buccella s miután a király elbeszélte neki baját; kérte, hogy a borivástól tartózkodjék, igyék fahéjas vizet vagy zsályateát avagy citromos vizet. „Simonius megengedte a bort!“ — válaszolta a király s midőn minden áron borra vágyott, evés után vizes bort adott neki Buccella. Simonius rossz néven vette Wesselényitől, hogy Buccellát haza hivatta, midőn ő maga is elegendő lenne s

a vacsorához meg sem jelent. Este konziliumot tartott a két orvos, Wesselényi társaságában. Buccella kijelentette, hogy nagyon veszélyesnek tartja a bajt és érvágást vagy más hűsítő orvosságot tart szükségesnek. Simonius ellenben azt vitatta, hogy nincs semmi veszély s nem kell a királyt megijeszteni, megteszi a hatást az ő „persa fűconserv"-je. Buccella hiába tiltakozott, Simoniust nem győzhette meg. December 9-én tehát Simonius conservjét szedte a király, ebéd s vacsora után bort ivott, de látván, hogy Buccellának nehezére esik, csak egy pohárral. Este sebe bekötöztetvén, Simonius biztatta a királyt, hogy legyen nyugodt, nincs semmi veszély. Amit a király mintegy megütődve fogadott s csak annyit felelt rá, hogy ő is hiszi, hogy jobban lesz. De alig, hogy ezt kimondta hirtelen a második roham lepte meg, lábait az ágyról lenyujtva elterült, szemei kifordultak, nyaka hátraszegült, fogai vacogtak. A körülötte állók megrémültek, elkezdték dörzsölni s magához téríteni. — Az Istenért, mit csináltok? — rémült fel a király. — Rosszul érzi magát felséged? — kérdé viszont Wesselényi. — Bizony rosszul, fejem a forróságtól egészen kábult! — Eme szavait légzési nehézség és erős reszketés követte. Az orvosok erre elkezdték hátát és egész testét dörzsölni, de minthogy nem szűnt el a baj, megköpölyözték többször egymás után. Most már valami pilulákat is rendeltek. A legnagyobb baj az volt, hogy a két orvos sem a betegséget, sem a gyógykezelést illetőleg egyet nem értett. Főkép a borivás felett folyt a vita köztük. December 10-én az ebédnél ismét összedisputáltak e felett. Simonius elhitette a királlyal, hogy a láz a vízivástól jön. Buccella kérte a királyt, hogy legalább vízzel igya a bort. Inkább megissza előbb tisztán a bort, utána a vizet, felelt a király. De miután két pohár jó bort megivott, a vizet többé nem kívánta. Buccella látván, hogy a borivástól a királyt nem tarthatja s a betegség annál veszélyesebbé válik, a konyhamester által titokban megüzente a főkancellárnak a király veszélyes betegségét. A vacsoránál ismét vonakodott vizet inni a király, mert rosszabbul érzi magát tőle, úgy mond. Ez este harmadszor jött rá a görcsroham, de nem oly erősen; csupán a bal karját rántotta kétszer magához. Minthogy a láz így naponkint ismétlődött, Buccella újra kérte a királyt és vitatkozott Simoniusszal, hogy hagyják el a bort; kérte Wesselényit is, beszélné rá magyarul a királyt, mert baj lesz belőle. Végre a király beleegyezett. A két orvos a diagnosis felett is egészen eltérő véleményben volt. Buccella epilepsiának tartotta, légzési nehézséggel párosulva; Simonius asthmának és a rohamokat asthmaticus ájuldozásoknak, ami (úgymond) nem veszélyes s a bor sokat segít rajta. Így az orvosságot illetőleg nem tudtak megegyezni. Csupán a köpöly alkalmazásában értettek egyet, ami által (négyet a lapockára, kettőt a fájos lábszárra vetvén) nyolc uncia vért szivattak ki dec. 10-én. Buccella bor helyett különféle víz-praeperatumokat készített dec. 11-ére, melyek közül a királynak a nyári hőségben inni szokott „rózsa konzerv"-víz ízlett leginkább. Ettől ebéd után két órát nyugodtan aludt s utána a litván kancellárokkal olyan élénken és erőteljesen beszélgetett, mintha teljesen egészséges lett volna. Este nem vacsorált, hogy ne adjon okot a lázra, ami éjféltájban jelentkezett ugyan, de gyöngébben. Simonius ekkor fülébe súgta Wesselényinek, hogy lám bort nem ivott egész nap a király, mégis megjött a láz; ha ezután sem fog inni, rövid idő mulva meghal. December 12-én ebédnél a király bort kért, sőt határozottan parancsolt. Simonius könnyen beleegyezett. Buccella ebéd után, unokája által megizente a litván vicekancellárnak, hogy a király rövid idő mulva bizo-

nyosan meg fog halni; bár beszéde erőteljes s képes az ágyban felülni és járni is, de oly nagy veszélyben forog, hogy csak a jó Isten segíthet. Ezt hallván a vicekancellár, késedelem nélkül jelentést tesz a jelenlevő szenátoroknak s felmentek a várba. Estefelé a király ismét bort ivott, előbb kenyeret mártogatván belé. Nagyon szomjuhozott és szokása ellenére szomorúnak látszott. Midőn Buccella vígasztalni kezdé, azt felelte: hogy Istennek ajánlja mindenét, készen van a halálra s nem azért szomorkodik, mintha a haláltól félne vagy fájdalma volna, de mert feje igen nehéz s azért hallgat, hogy szeretne elaludni. Midőn a vicekancellárok megérkeztek, Wesselényi a király tudta nélkül bevezette őket a szomszéd szobába s ezek kérdőre vonták az orvosokat, hogy miért titkolták eddig a király betegségét. Buccella a király tilalmára hivatkozott s ismételte, hogy a király nagyon beteg s ő azt hiszi, hogy rövid idő alatt meg fog halni. Alighogy ezt kimondta, sietnie kellett vissza a királyhoz, akit elfogott a görcs, kiütvén rajta újra a nehézkórság. Lepsényivel együtt próbálta a királyt dörzsöléssel ismét eszméletre hozni, de midőn ez nem sikerült, elküldtek Simonius után is, ki kijelentette (most először!) a nagyságos szenátoroknak, hogy a király baját ő is veszélyesnek tartja, de a halált nem tartja közel levőnek. Simoniust Wesselényi is követte a királyhoz, aki többé nem tért magához. Könnyezve jött ki Wesselényi és sírva vezette be a kancellárokat a „legigazságosabb, legkegyelmesebb és legvitézebb" király holttestéhez. A király halálának híre (bár titkolni akarták) éjjel elterjedt a városban s hajnalban nagy csődület volt a vár előtt, mindenki siratta az oly hirtelen s váratlanul elhunyt, szeretett királyt. Simonius még ugyanazon éjjel szekérre pakolta feleségét, pénzét és elküldte a városból; ő maga Grodnón maradt, de a boncolásnál nem jelent meg. Az orvosok vitája, mely eddig a beteg király ágya körül folyt, csakhamar a nyilvánosság előtt is folytatódott. A király magyar titkára, Csakor György, két nappal a király halála után egy levélben leírta. Kovacsóczy ezt véleményadás végett közölte egy kolozsvári orvossal. Mind a levél (*Epistola* etc.), mind e névtelen orvos (valószinűleg *Muralto)* véleménye *(Examen* etc.) nyomtatásban is megjelent Kolozsvárt 1587-ben. Mindkettő keményen elítéli Simoniust; de ez nem maradt adós a felelettel s válaszát *(Responsum* etc.) Amadeus Curcius Ticinensis álnév alatt egyenesen Buccellához intézi, azzal gyanusítván őt, hogy Csakor levelét vagy ő írta, vagy ő diktálta. Nem késett Buccella sem a cáfolással. *(Confutatio* etc. Krakkó, 1588.) Amire megint Simonius írt választ *(Responsum ad refutationem.* Olmütz, 1588. 4-edr., több mint 200 l.) Buccella még ugyanazon évben második cáfolatát is kiadta, (Refutatio etc., Krakkó, 1588., 4-edr. 119 l. (Simonius most *Seprő*-vel ment ellenfelének, *(Scopae* etc. Olmütz, 1589., 4-edr. vagy 300 lap.) A „seprő" nyelét a kolozsvári *Muraltus* János ragadta meg s fordította Simonius ellen *(Apologia contra Simonem* etc. Kolozsvár, 1589.). Végezetül még újra Simonius suhintott egyet amaz ékesen szóló seprővel s miután mindkét részről jól lemocskolták egymást, kölcsönösen elhallgattak, 3—4 évi mocskos vita után. Simonius bebizonyította, amit ellenfelei mondottak, hogy nyelve élesebb s ép oly gyilkoló, mint tudománya. Buccella és társai viszont azt bizonyítgatták, hogy ha úgy értett volna szakmájához Simonius, mint a nyelveléshez, a nagy király még tíz év múlva is élhetett volna. Szemenszedték, hogy kiket és miként ölt meg Simonius Lipcsében, Krakkón, Varsóban. Simonius viszont, midőn már nem győzte érvvel, pótolta gorombasággal. Az még

hagyján, hogy össze hazugozták, szamarazták és gazemberezték egymást; de nem hagytak egy garas ára becsületet még egymás családján, anyján, nővérén sem. Buccella első könyvének mottója: „Gyönge dolog a hazugság, átlátszik, ha jól megnézed." Simonius utolsó Seprőjeé: „Ide, ide lengyelek! amely gyalázatos és rothadt Buccellát magatoknál tartotok és mint szörnyet és ostoba szamarat eddig tápláltatok, végre ismerjétek meg!"

956. *1583. Olasz sebészek.* — *Quadrio* (Péter Mária) nevű olasz sebész panaszos (olasz) levelet ír Kolozsvárról (1583. dec. 2.) Possevino Antal jezsuita atyának Kassára, melyben elmondja, hogy elég tisztességes fizetést (évi 200 forintot, azonkívül 4 hordó bort, gabonát és lakást) kap ugyan az erdélyi fejedelemtől, de ez nem elég neki, mert családos ember, továbbá csak folytonos kunyorálással tud hozzájutni a járandóságaihoz, a bor nagyon savanyú stb. Talán azért bánnak így vele, mert ő katholikus. Kéri Possevinót: eszközölje ki, hogy 100 forinttal javítsák meg a fizetését és tisztességesebb lakást adjanak neki, hiszen ő hívta ide Erdélybe, erre a gyalázatos szolgálatra *(a questo benedetto servitio)*, elhitetvén vele, hogy itt minden arany *(che questo paese era tutto oro)*. Még az útiköltségeit sem akarják megtéríteni, pedig hét hétig utazott s útja közben 60 tallér kiadása volt. *Buccella* dr.-nak is fog írni, hogy a lengyel királynál (Báthory Istvánnál) járjon közbe fizetése megjavítása dolgában. Ha ez sikerül, legnagyobb készséggel fogja szolgálni a kis herceget (Báthory Zsigmondot) és az erdélyi jezsuitákat; ellenkező esetben távozik. *(Veress:* Docum., II. 287.)

957. *1583. Debreceni sebészek céhlevele.* — Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1598-ban megerősíti a debreceni borbélycéhnek 1583-ban kelt céhlevelét, melynek főbb pontjai következőleg hangzanak:

„Mi Szabó Miklós fűbíró és Debreczen várasának az több polgári, esküdti és tanácsi, adjuk emlékezetül azoknak, az kiknek illik, jelentvén ez mi levelünknek rendiben jelenvalóknak és következendőknek, hogy az tiszteletes és eszes férfiak, úgymint borbély Jakab és borbély Ferencz, az mi polgártársaink az ünnön magok és az egész Debreczen várassát lakozó sebgyógyítóknak, avagy mint közönségesen híjuk, borbélyoknak nevekben és személyekben, jövének az mi személyünk eleiben, kérvén minket méltóságos okokkal azon, hogy mi ő nekiek, az több jól rendelt városoknak dicsiretes és javallott rendtartások szerint, valami atyafiúi öszvegyűlést avagy czéhet, az ű mesterségekben rendelnénk, szerzenénk és megerősítenénk, és az mi várasunknak bizonyos erős pecséti alatt az jó rendtartásoknak okáért, adnánk és engednénk. Az mely ű kéréseknek és kívánságoknak, mint igazaknak és méltóságosoknak engedvén, közönséges és megért értelmünk egymás között elsőben lévén az mi bizonyos sententiánk szerint, némely artikulusok szerint leírt regulákat, az megmondott sebgyógyító mesterembereknek és ű utánok egész maradékoknak az ű tovább való hasznokért rendeltünk és adtunk. Az mely mitűlünk nekik adattatott artikulusoknak és bérekesztéseknek rendi ez:

I. Hogy az megnevezett sebgyógyító mesterembereknek hatalmok legyen arra, hogy minden esztendőnként az ünnön tagjokból egyet, avagy ha az szükség kévánja, kettőt céhmesterré választhassanak, az kik ez jelenvaló tisztre szentséges hittel megeskűttetvén, az több czéhbeliektől méltó és illendő böcsülettel, erős fenyeték és büntetés alatt tiszteltessenek.

II. Hogyha valamelyiknek az sebgyógyítók közül nehéz, súlyos és halálához közelgető sebesse avvagy betege, az meggyógyításnak okáért, találkozik lenni, azt az mesterember az czéhmester megkeresni és megjelenteni tartozik, és osztán egybehíván az czéhmester az több mesterembereket, az olyan beteget, az több mesteremberekkel együtt, meglássa, eljárja és eszében vegye, és megkérdezze, hogyha az az mesterember *jól gyógyítgat-e avagy nem?* Hogyha illendő és elégséges leszen az dologhoz,

gyógyítsa maga; ha peniglen különben tehát az czéhmester *tiszti társot és segítőt tartozik mellé adni,* hogy valamiképen az első az ű mesterségében kárt ne valljon. Hogyha peniglen valamely beteges az ű mesterit avagy gyógyítóját elhadni és máshoz magát adni teljességesen akarná: tehát akkor méltó jutalmát az első gyógyító mesternek fáradságának megjutalmaztatván, más mestert keresni és választani legyen hatalma reá. Az fizetésnek félelmétül elijedett betegeket avagy sebeseket peniglen az első gyógyító mestere ellen felfogni, kiki eltávoztassa, az különben cselekedők a czéhnek ládájában két forintot fizessenek és tartozzanak adni. Az mesteremberek peniglen ne többet, hanem csak az ki méltó és igaz az ű munkájokért elég jutalom, akárkitül is vegyenek. Az czéhmesterek eleiben menni és minden szükséges *falastrumhoz való eszközöket* [szereket] készen és az magáéból lenni kívántatik és tartozik.

III. *Hogyha valamelyik az mesteremberek közül erős betegségben esik* és az mesterembereknek költségek és segítségek nélkül szűkölködendik, tehát az czéhmester az olyanokhoz nappali vígyázót egyet, éjjelit kettőt állasson és szolgáltasson, és az ki az parancsolatnak hallója és engedője nem leszen, az olyan mesterember az nappali vígyázásért ötven pénzzel, az étszakaiért huszonöttel büntettessék. Hogyha peniglen az szegénységnek terhétül elnyomattatott mesterember az ű javait elvesztegetvén az szegénységtűl kényszeríttetnék, akkor az czéhmester az czéhnek közönséges ládájából megsegíteni és előmozdítani tartozzék. Elébbeni egészségre jutván peniglen az mesterember, azt megadni tartozzék. Avagy peniglen *ha meghal,* az ű özvegytársa, az ű urának javaiból az czéhet megelégíteni tartozzék; akármely özvegyasszonynak is peniglen, mesterember feleségének legényt az ű tehetsége szerint tartani szabad legyen. Valamely mesterembernek peniglen *halotti pompájában* minden mesterember és az műhelybeli mesterlegények is egyenként jelen legyenek, az ott nem levő mesterember huszonöt pénzzel, az legény tizenöttel büntettessék. Ugyanazon rend az beteg mesterlegények között is tartassék meg, tudniillik nappal egy, étszaka peniglen kettő az beteg mellett való vígyázásban és gondviselésben jelen legyenek, mert az kik jelen nem lesznek, az nappali őrzésért huszonöt pénzzel, az étszakaiért tizenöttel megbüntettetnek. Ezeknek is peniglen, ha az szükség kévánja, az czéhmester az közládából segítséget tenni tartozik. Az is peniglen meggyógyulván, megadni tartozik; hogyha meghal penig, az czéh az ű javaiból elégíttessék.

IV. Hogyha valamely széljel *bujdosó mesterembernek* lakásnak okáért az várasban jűni történik, tehát annak előtte *az réz medencét* az ű jeliért fel ne emelje, míglen az czéh öszve nem gyűl, és az egész dolgát el nem végezi. Az mely dolgának végezése után az czéhmester az ő mesterségét próbálja, és lássa meg, ha osztán az mesterséghez méltónak találtatik lenni, akkor osztán az ő medenczéjének felemelésére legyen gondja és hatalma reá.

Az sebgyógyítóknak peniglen *mesterségekhez való próbájok* ez legyen: I. Az ezüstszínű tajtékot kit közönségesen gletnek *[glét]* hínak, olajban megfőzni, és abból megfőtt falastrumot készíteni. II. Legyen *sárga falastrum.* III. Legyen *diacorium,* azaz érlelő veres falastrum. Ezek az mesteremberektűl elvégeztetvén, az czéhnek közládáiban tíz magyar forintokat adni tartozzék, mind addig is peniglen akármely új mesterember is szolgáló mesterré maradgyon, míglen más újabb mesterember az mesterségben nem áll. Az fűbírónak peniglen az idő eljüvén egy itcze rósavízzel tartozik. Hogy ha peniglen az legény valamely mesterember feleségét elveszi feleségül, az czéh közládájában öt forinttal és egész próbával tartozik. Ha az mesterember fia valamelyik mesterember leányát feleségül veszi, egy pénz fizetés nélkül mesterséghez juthat, de az próbát megfőzni kell és tartozik véle.

V. Hogyha valamely *inasnak* esztendeje eltelvén, mi közöttünk *meg-házasodik,* az czéhnek közládáiban hasonlóképpen tíz forintokat adni, és az egész próbát megfőzni tartozik.

VI. Hogy ha valamely legény másunnan tanálkozik jűni, az elsőben az *legénységeknek decánját* keresse meg, ez decán peniglen meglássa, hogyha az az jövevény jó és tisztességes életű legény-e és az *inas esztendőt* kitöltötte-e, leveleinek és egyéb bizonyság tételinek bizonyságival

tudósíttatván, dolgot adhat mestersége szerint neki. Csak egy legény is peniglen az ő gazdáját, ha az mi városunkban lakni akar, még az kénszerítésből való időt, egy *kántort*[1] el nem tölti, el ne hagyhassa, ha peniglen teljes szándékával el akar menni, azt az ő urának míglen el nem menend, két héttel előtte tartozik megjelenteni.

VII. Senki csak egy mesterember is *az inast* ennek az mesterségnek megtanulására *három esztendő alatt* be ne merje fogadni, az melyet kitöltvén és elvégezvén, az inasok hozzájok illendő ruhákkal az ő érdemek szerint, gazdájoktul megékesíttetvén, esmét, egy ollóval, fűsűvel és két borotvákkal megajándékoztatván, bocsáttassanak el. Az jövendő fizetésért peniglen és bérért az inast felfogadni minden eltávoztassa, mert az külömben cselekedők az czéh közládájában öt forinttal büntettetnek meg; ha peniglen valamelyik az megírt három esztendő előtt urát el hadná, és az várasból ki menne, és az idő forgása után esmét viszajőne, tehát esztendős szolgálatja is hejában lévén, az első uránál dolgozásra való hatalom az után adassék nekie.

VIII. Az *legényeknek* az ország szabása és törvénye szerint az gyógyítástúl és sebkötözéstül negyedrész, az mosástúl penig avvagy borotvállástúl harmadrész az osztozás után jusson, de italra valót is az adott pénzből ne szabad legyen kivenniek. Ha penig az legényeknek az sebesek jó akaratjok szerint valamit adnának is, azt is az ő gazdájok híre nélkül ládájokban elrejteni ne merjék.

IX. Hogy ha valamelyik mesterember az másik mesterember szolgáját avvagy *betegét eláltatja és csalja*, azért akkor két forinttal büntettessék meg az mesterember.

X. Mindnyájan, mind az mesteremberek, mind az legények minden következendő tizenötödnap, az czéhmesterek által *gyűlésben hivattatván*, az mesteremberek két pénzt, az legények peniglen egyet adni és vinni tartozzanak.“ *(Történelmi Tár*, 1878. 89—93.)

958. *1584. Szt. Antal tüze.* — „Mondék én. hogy szt. Antal tüze (erysipelas? furunculus? v. ö. MOE, II. 310.) volna a lábán.“ — *Zlinszky* Aladár szerint (M. Nyelv, 1927. 109.) az ilyenféle kifejezésekben: „szt. Antal tüze“, „febris sancta“ (= malária), „morbus sancti Lazari“ (= lepra), „szt. Jakab haragja“ (= hasmenés?) stb. *névmágia* van.

959. *1584. Bábák.* — A *bába* és a *boszorkány* közti fogalmi összefüggésről már a MOE, I. 94. old. is közöltem egy adatot (Boczi Klára esetét). *Komáromy*nál (34.) egy további adat: Érsek Bálint felesége vallja, hogy mikor gyermekágyban feküdt, Szabó Katát hítta el bábának, ki, mivelhogy a honoráriummal nem volt megelégedve, beteggé tette, megvesztette (megrontotta). Egy másik esetben Kincses Kálmánné vallja: „Mindenkor fenyegetett a *szemétbíróné* anyja, hogy megbánnám, ha szülésemkort őtet oda nem hínám; oda hívám azért, csak féltembe. Adék osztán 40 pénzt neki, de 1 frt kér vala és haragvék erőssen. Én ugyan azt mondám neki: bizony jó asszony, nekem nem kellesz vala. de féltembe híválak. Elmene nagy haraggal és ottan hamar igen rútul a főm megdagada és orbánczozék és reá gyanakodtam“ (u. o. 40.). Ugyanez a bába más esetben egy kis leánynak a szemét rontotta meg, úgy hogy a sok *rútságot* ki kellett *nyalni* a szeméből. Egyik tanu vallomásából (u. o. 43.) az derül ki, hogy hosszantartó, nehéz szülések alkalmával *póris*-t (bóraxot?) adtak be a szülő nőnek. (A Ny. Sz. azt mondja, hogy *póris* = chrysocolla, santerna, berggrün; továbbá az ötvösöknél *borax*. Inkább az utóbbira lehet itt gondolni, mert a *berggrün* (viride montanum, chrysocolla veterum, cinis viridus) nem más, mint a malachitzöld (a természetben előforduló szénsavas réz, carbonas cupri nativus), melyet inkább külsőleg, kenőcsök stb. alakjában

[1] Egy kántor = egy negyedév, három hónap.

használtak. — A *bába* (szláv és oláh *baba)* mint „öregasszony, boszorkány, az ördög nagyanyja" (v. ö. *vasorrú bába)* l. *Lippert,* 561.; *Kandra,* 257. (magyar mythologiai vonatkozások; Bába-köve, Bába-homoka s egyéb helynevek, melyekhez ördög- és boszorkánymondák fűződnek) továbbá *Solymossy* Sándor alapos értekezése a vasorrú bábáról stb. (Etnografia, 1928. 219., 222., 232., 234.)

960. *1584. Püspökfürdő.* — A szegény betegeket ingyen kezelik Püspökfürdőn, kik vasárnaponkint seregestül mennek be Nagyváradra, hogy a templomban istentiszteletet hallgassanak és alamizsnát gyüjtsenek. *(Veress:* Epist., II. 69.)

961. *1584. Zsámboky János* (Sambucus) *végrendelete.* — A bécsi Nationalbibliothek eredetije után teljes (német) szövegében közli *Bálint Nagy* István (Levéltári Közlem., VII., 1929., 350.) A nagy humanista nemcsak megmaradt családi vagyonáról), 3000 kötetes könyvtáráról (600 kódex!) s ennek a bécsi udvar által soha ki nem fizetett vételáráról intézkedik, hanem különösen hangsúlyozva arról a hosszú egyszarvúról *(unicornu)* is, mely birtokában volt.

45. Unicornu a Földessy-család címerében. *(Aldásy* után.)

Az *unicornu,* mely hajdanában a mérgezések, pestis stb. biztos gyógyszerének hírében állott, nem volt más, mint az északi tengerekben élő narválnak *(Monodon monoceros* L.) olykor 3 méterhosszú, spirálisan rovátkolt agyara. Régente azonban mammutagyarakból is készítettek unicornu-preparátumokat és egy mythikus (az angol címerben ma is látható) lóhoz hasonló pusztai állatot, mely a homlokán viselte ezt a hosszú, hegyes szarut (rajzát lásd Bonvicino híres festményén: „Szent Jusztina", *Hovorka,* I. 114. és 323., továbbá a Földessy- és Básznai-családnak Zsigmond király által adományozott címerben *(Áldásy,* I. 73.) és végül *Peters* 177., hol kimerítő értekezés olvasható az egyszarvúról), tekintették olyannak, melytől a narválfog származik. V. Károly birtokában is volt néhány ilyen unicornu, melyek hosszabbjáért 1559-ben, tehát Sambucus idejében, hihetetlen összeget (30.000 zecchinót) ajánlottak a velenceiek, de nem kaphatták meg. A tengeri hajózás fejlődésével aztán oly nagy számmal kerültek a kereskedésbe, hogy teljesen értéktelenekké váltak, úgy hogy ma már egy kilogrammjáért nem adnak többet tíz márkánál. — Az unicornu orvosi alkalmazásáról l. még Spindler Pál pozsonyi orvos megjegyzéseit *Rayger-nél* (177. old.).

962. *1585. a) Curtius* András, philos. et medic. doctor, az erdélyi fejedelem orvosa, a kassai tanácsnak adott elismervényében fivérei és nővérei nevében is kijelenti, hogy az édesatyjuk, nemes *Curtius* Lajos orvosdoktortól reájuk hagyott, Kassán levő összes ingó és ingatlan örökséget hiány nélkül átvették. *(T. T.,* 1901., 603.) V. ö. *W.,* IV. 9. — *b) Spini* Miklós és Johannes *Baptista* pozsonyi orvosokról l. *Vámossy,* 23. (Az előbbinek pozsonyi házát felesége, szakolcai házát nővére örökli.)

A föntebb említett Curtius Lajosról még a következő két adatot olvasom Pogrányi Nagy Géza *(PNG)* jegyzeteiben: *a)* „Ludovicus Curtius philos. et medic. doctor ac spectabilis et magnifici Domini Generalis Capitanei medicus" meghívja Kassa városának tanácsát 1579. június 29-én tartandó lakodalmára. A mennyasszony: néhai Rochi friauli nemes úr leánya, Anna Boniana. — *b)* Ruber János főkapitány, néhai házi orvosának *(physici)* Curtius Lajosnak özvegyét a kassai tanács pártfogásába ajánlja, elhúnyt férje után maradt öröksége dolgában.

963. *1585. Pestis.* — *a) Erdélyben;* rövid említés róla: Mikó, III. 23., továbbá Erd. Orsz. Eml., III. 225. — *b)* Pestis és éhinség *Debrecenben:* Örvényi, 81. — *c) Sopronmegyében* és egész Magyarországon. Megyery Imre sopronvármegyei alispán levele Sopron város tanácsához: „Én, Ivanóczy Lukács urammal öcsémmel az pestis előtt való *búdosásunkban* együtt vagyunk" . . . „Tudja Kegyelmetek, hogy nemcsak mi, úgymint Sopron vármegye, szűntünk meg, hanem mind az *egész Magyarországban* valahun pestis vagyon, mindenütt *megszűnt az törvény* . . . azonképen diéták" stb. *(R. M. Ny.,* II. 322. és *Vitéz Házi* Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron v. levéltárából [1928.], 151.) L. még *Lauschmann* 21. (Istvánfi után). — *d) Komáromban* november havában 46-an haltak meg (a várban), 1586. január elején 52-en; március elején megszünt. *(Jedlicska,* P. M., 175., 185., 200., 215.) *Holicson* szintén novemberben; (u. o. 177.).

964. *1585. Gyógyszerhozatal Bécsből.* — Pálffy Miklósné (Komáromból írt levelében) kéri Bécsben időző urát, hogy kérje el Khuen asszonytól a *morbus Hungaricus* elleni recipét, továbbá hozzon rózsavizet, *medevedatot* és *driagkust.* (Jedlicska, P. M., 123.)

A két legutolsó szó nem más, mint a *mithridat* (methridat) és *theriaca* (terjék) eltorzított alakja.

965. *1585. Mérgezések.* — Ernő főherceg azt ajánlja Pálffy Miklósnak, hogy az elfogott Simon Péter kalauzt Vöröskőn zárassa el s méreggel vagy más módon, feltűnés nélkül, a legnagyobb titokban végeztesse ki(!)*[Jedlicska,* P. M., 166.]

966. *1586. Báthory István halála.* — Báthory István lengyel király haláláról és orvosai visszataszító viszályáról már részletesebben megemlékeztem másutt (MOE, I. 76.). Itt még a következőket adom hozzá: *Knot* Antal az „Archiwum historji i filozofji medycyny Poznań", VIII., (1928.), 57. és köv. old. „Báthory István király orvosi udvara" címmel hosszasabban értekezik erről. Elmondja, hogy Báthory 1586. dec. 12-én hirtelen meghalt s a halál oka, a boncolás ellenére, (melyet Zigulitz német sebész végzett az orvosok jelenlétében) sem volt kideríthető. A királyt hosszabb időn át kínozta valami idült fekélyedés a jobb lába alszárán. Ez a baja és a sok orvosi consilium közelebbi viszonyba hozta az akkori idők híresebb orvosaival. Udvari orvosai voltak Blandrata (Biandrata) György, Bucella Miklós és Simonius Simon (mind a három olasz), azonkívül *Oczko* Albert lengyel orvos, ki terjedelmes munkát is írt a syphilisről; végül egy *Willenbroch* nevű német orvost is meghívtak. Az értekező hosszasabban és alaposan jellemzi az udvari orvosi szolgálatot a kíváló fejedelem udvarában. — *Simonius* összeférhetetlen természetéről, genfi tartózkodásáról (1567), hol Jean Bauhinnek közvetlen elődje volt a város szolgálatában, a városi tanáccsal való összeütközéseiről, lecsukatásáról stb. lásd Léon *Gautier:* La médecine à Genève, (1906.), 30—32.

967. *1586. Ispotály.* — Debrecenben már a 16. században kétrendbeli, úgymint városon belőli, s városon kívüli kórházról van a városi jegyzőkönyvekben említés. Az e helyeken ápolt szerencsétlenek fentartása tekintetéből 1586. január 2-án nagytanácsi végzés által, a malombeli hasznok és bitang marhák, az *ispotály-mesterek* kezelésére adatván, azok a szegények táplálására fordíttattak; nemkülönben a magszakadott és végrendelet nélküli vagyonok felerésze is, valamint a város jobbágyai által használt föl-

dektől járó dézsmák is ugyanazon célra adattak. Az 1590. évről vezetett városi jegyzőkönyvben fel van jegyezve, hogy a serből ami jövedelem van, az a kórházban sinlő szegények számára adassék. (*Szűcs* J.: Debrecen város története, II. 547.) Az ispotály jövedelmeiről l. még *Corp. statut.*, III. 566.

968. *1586. Gregory* (Graegory, Gregorii) *Jakab,* „Taxovinus Pannonius" (= taksonyi; W., I. 59. és utána Szinnyei helytelenül írja *tuxovinus*-nak). Orvosdoktori értekezésének *(De tabe seu phthisi)* pontos címét lásd Szabó-Hellebrant, III. (1.) 217. old. — *Muschbrunn* András pozsonyi fizikusról lásd: *V.*, 24.

969. *1586. Pestis.* — *a)* Báthory István írja *Ecsedről* Nádasdy Ferencnek (1586.): „Mi, legyen az Úrnak neve áldott és tiszteletes, mind házam nípivel egyetemben, ezen dögös üdőn is (kivel az Úristen bűneinkírt *lövöldöz),* egészségben vagyunk." (*O. L.*, Nádasdy-levéltár.) — *b) Pestis a felvidéken.* Selmecbányán még mindig erősen pusztít, (úgy mint az előbbi évben). Ősz felé kissé alábbhagy, de októberben még mindig 10—16 ember hal meg naponta (*Sobó,* 92.), Besztercebányán is pusztít. (*Jurkovich:* Besztercebánya multjából, 8.). — *c) Erdélyben.* Fejér (Veyss) Mihály latinnyelvű naplójában. (*Quellen,* V. 141., 142.) — *d)* Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, a fertőzést elkerülendő, a Bárcaságba (Prázsmárra) „bujdosik". (U. o. IV. 182.) — *e)* Szemünk előtt vagyon az úristennek köztünk való rettenetes haragja és meglátogatása drágaság és döghalál miatt, melyekbe minemű pusztaságok következtenek, csak az úristen mondhatja." (A gyulafehérvári országgyűlés határozataiban: *Erd. Orsz. Eml.*, III. 225.) — *f)* A Királyhágóntúli járványról számos érdekes adat található még *Veress* Endre: Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae, (1913.) II. 170. és köv. old. Különösen figyelemreméltók Massimo *Milanesi* (Maximus Milanesius)-nak, a jezsuita kollégium flórenci származású empirikus orvosának jelentései (u. o. 98. stb.), ki többek közt borzalommal említi, hogy félig meztelen nőket is kell vizsgálnia s arra, hogy ezt megtehesse, felhatalmazást kér a generálistól. — *g) Kolozsvárt elrendelik, hogy a pestisben elhaltak hulláit azonnal el kell temetni.* „Biro Vram a Capitanok által vagj mikeppen, az varossj tellies keosseget ereos bwntetes alatt megh intesse, hogj az holt testeket ne tarchak sokara, hanem el siessek temetnj, seot mindiarast ladaba zegezzek, mert az Egesseges test mikor az deogteol inficialtatik, ottan az *Myrigy* (= pestis) az eo hathato voltawal rothaztia az testet es az rothadas altal mingiarast a Lelek a testeol megvalwan, doeghe valik az test, nem ugj mint egieb beteghsegh miat megholt test, mert az ollian nem olj hamar rothad es bwdeoseodik megh." (*Kolozsvár városának statutuma.* — *Corp. Statut.*, I. 207.) — *h)* Az ez évi nagy pestisjárvány bő leírása, számos jellemző közegészségügyi vonatkozással (a nép nyomorult lakásviszonyai, fatalizmusa, babonasága, az egész országban alig van egy-két okleveles medicinae doctor, kuruzsló vénasszonyok és patkoló kovácsok gyógyítgatják a betegeket stb.). Monstrumok és csillagzati változások mint a pestis előjelei. *Szamosközy* munkájában, I. 228. és IV. 84. Közzétettem a MOE II. kötetében, 179. l.

970. *1586. A kolozsvári borbélyok és sebészek céhlevele* (az ottani városi tanács irattárában). Megerősítette Báthory Zsigmond 1590-ben. (*Szádeczky,* II. 330.)

971. *1587. Jacobinus* Bernát kolozsvári orvos résztvesz Kovacsóczi Farkas krakkói küldetésében. (*Monum.:* Írók, XXXI. 21.)

972. *1587.* és köv. *Jezsuiták gyógyszertárai.* — Régi jezsuitáink szerettek gyógyszerészkedni s ilyen módon nem megvetendő mellékjövedelemhez jutni. A legelső jezsuita gyógyszerész magyar földön *Abay Nemes* Gyula megállapítása szerint *De Milanesi Maximus* volt 1587-ben *Gyulafehérvárott,* ki az 1586. évi *pestisről* igen érdekes följegyzéseket írt s ő maga is pestisben pusztult el. Az első gyógyszertárat, melynek élére tanult gyógyszerészt állítottak, 1636-ban nyitották meg a jezsuiták *Nagyszombatban.* Azok a gyógyszerészek, kik ebben a patikában működtek, mind ú. n. *laikus testvérek* voltak. Első vezetője *Jung* Ábrahám, ki után *Gottermayer* András, *Scheiber* Ignác stb. következett. A pozsonyi patikát *Lippay* György prímás ajándékozta a jezsuitáknak 1658-ban. A jezsuita rend gyógyszertárait nem a saját vagyonosodására állította fel, hanem azért, hogy szegény diákokat taníttathasson és a katolikusok ügyét az erősbödő protestantizmussal szemben támogassa a gyógyszertárak jövedelméből. Az érdekeikben veszélyeztetett polgári gyógyszertárak nem nézték jó szemmel a jezsuita gyógyszertárakat és ezért hol megtiltották a jezsuita gyógyszertárak működését, hol ismét megengedték. 1746-ban is több város azt kérte a királytól, hogy a jezsuita gyógyszertárakat zárják el a polgárság elől. Kérelmükkel azonban végeredményben még sem értek célt. A jezsuita patikák személyzete a vezető páteren kívül egy-két segédből és egy gyakornokból állt. Hacsak egy segéd volt, ezt a rendház ingyen tartozott élelmezni, ha kettő, akkor az egyikért a gyógyszertár a rendháznak 100 forintot fizetett egy évre, a második segéd pedig 80 forintot kapott és ezenkívül 12 veder bort a rendház pincéjéből. A *pozsonyi* jezsuita gyógyszertár még ma is megvan, bár nem a rend kezében s a városnak mondhatni egyik nevezetessége az 1727-ben készült berendezése. Ebben a régi gyógyszertárban 95 darab részint agyag, részint üveg gyógyszertartó van, egyik részét Lippay érsek címere, másik részét a jezsuiták címere díszíti. *Kassán* is volt a jezsuitáknak gyógyszertára, melyet 1640-ben alapítottak s az *Isten szeméről* neveztek el. Fényes berendezéséről szinte mesés dolgokat beszélnek. Raktárberendezése ma is épségben látható *Rieger* B. és *Alexander* B. gyógyszerészeknél. Hullámos fiókállványai a jezsuita műasztalosipar remekei. Minden fiók közepén fabetét csokor van, amelyen a fiók tartalma díszlik. Több jezsuitakorból való üveg és három értékes törőmozsár van ma is használatban, amely a jezsuitáktól ered. A legkisebb ilyen mozsár sárgarézből való és C. M. 1697. jelzés van rajta. A kassai gyógyszertár idővel a városi és a vidéki közönségnek legkeresettebb gyógyszertára lett és még a katonaság is ott vásárolt, csak az volt a baj, hogy nem nagyon fizetett. Az *egri* jezsuita gyógyszertárt 1710-ben alapította *Telkessy* püspök, a *székesfehérvárit* pedig 1746-ban alapították. Az utóbbiról érdemes megemlékezni, mert egyik vezetője *Hill* Mátyás, aki 1753-tól 1758-ig volt a patika élén, mint pap és mint gyógyszerész egyaránt kiváló volt. A patika jövedelmének nagy részét a szegény nép nyomorának enyhítésére fordította. Nemcsak ingyen gyógyszert adott a szegényeknek, hanem gyüjtött is a számukra. Ő maga járt a betegekhez, nem engedte, hogy borbélyokkal kuráltassák magukat, faluról-falura járt, jótékonysága nem ismert határt és Fehérváron csak az alamizsnákból és a patika jövedelméből 20—25 gyermeket nevelt és taníttatott ingyen. „A nyomorult koldusokhoz, — írja róla *Amadé* bárónő — oly könyörületes volt, hogy süvegét, takaródzóját, köpenyegét utazásában, ahol találkozott olyassal, odaadta.“ Fehérvárott különben a jezsuiták sokat tettek a magyarosítás érdekében,

mert akkoriban a város fele német volt még. A patika berendezése, amely még ma is megvan, barok stílű és a jezsuiták művészi kezének nyomát viseli. Faragványai ritkaságszámba mennek és bizonyítják, hogy a tizennyolcadik század egyszerű szerzeteseinek kiválóan fejlett műérzéke volt. A *kőszegi* gyógyszertárat 1630. és 1638. körül alapították. Egész berendezése (l. MOE, II. 101.) rokokó és barok stílben faragott kemény dió- és tölgyfa, telehintve művészi koszorúkkal. A *trencséni* jezsuita patikát valószínűleg 1677-ben, a *győrit* pedig 1654-ben alapították.

973. *1587. Budai fürdők.* — „Nach diesem sei wier unter den Gerhardts Bergk in das warme Badt komen, welches von sich selber warm ist, und da es entspringet, ist es so heis, das man ein Schwein drein bruhen kan, und schwemmen ein Hauffen Frosche unverhindert lebendigk drein; wan ich es selber nicht gesehen, wurde ich es nicht glauben. Es wirdt auch noch wol dreisigk Perschonen dabei gewesen, die es gesehen. Dieses Badt is nach turkischer Ahrt aufs herlichste von lautter gehauenen Steinen gebauet und hatt Stuffen, das ein jeder, so tif er wil, hineinsteigen kan, auch darein schwemmen. Das Wasser ist gantz himmelblau, wie der ungrische Victriol und hatt einen starken Geruch nach Schwebel; umb das Badt hatt es rundt herumb sonderbahre kleine Beder, da einer allein drin baden kan, nach Art des grosen Bades gebauet, und wirdt nur ein blau Tuch vor die Thur gehengt, wan jemandts drein badet. Es hatt solcher Beder noch mehr alda, aber nicht so kostlich gebautet wie dieses." (*Lubenau* útleírása, I. rész, 81.)

974. *1587. Éhség és pestis Erdélyben.* — „Cessante fame et peste coepi praedia in villis excitare et in uno pago . . . trecentes(!) oves, vaccas foetas 15 et 40 boves collocavi . . . Nec magni nobis illa pecora constiterunt. Nam partim nobis donata fuerunt, partim vili pretio empta. Tempore enim pestis vendebatur bos optimus duobus florenis, vacca una cum vitulo floreno uno, oves 10 aut 12 pro stuto uno." (Szántó [Arator] István levelében 1587. okt. 12.; *Veress:* Fontes, II. 222.)

975. *1588. Elhullott állatok kidobásának tilalma* Besztercebányán: l. *Corp. statut.*, IV. (2.) 209. (Hasonló statutum 1598-ból u. o. 226.)

976. *1588. Fülgyógyászat.* — *Simonides* Simon eperjesi orvos érdekes levele Kapi Sándorhoz (*W.*, I. 167.), melyben tanácsokat ad neki arról, hogy mit tegyen a fülzúgása ellen.

976/a. *1588. Sebészi eszközök.* — Borbély András javait (halála után?) leltározzák és felbecsülik: „*Item* az medencéket és köpölöket megbecsülvén fl. 4. *Item* az íres szelencékből fl. 3. *Item* az érvágó vasakból és sebvarró tőkből, fognyomóból, holmi aprólék-szerszámból fl. 1, denár 25. *Item* az borotvákból denár 37½. *Item* egy öreg spondjából és egy kicsiny eczetágyból (? *acetabulum*, vagyis az a csésze, melyben az illatos ecetet tartották?) den. 45. *Item* az mosószékből és garádgyából, az borbélyműhöz való almáriomból den. 25., . . . az estállótól külön kiszakasztott kicsiny szobácskát, kiben az borotvaköszörüléshez való köszörűskerék vagyon sat." Kassa város titkos levéltárában. — *P. N. G.)*

977. *1588. Pestis.* — A Bárcaságban. (*Quellen*, V. 268.) — „1588. 26. Sept. sind unzählig viel Klappervögel über die Stadt (*Brassó*) kommen, ja auf die Kirch und Thören voll gesessen, ist ein *gross Sterb* und Teurt eingerissen" (u. o., IV. 42., 156.) — Pestis Besztercebányán; (októberben némely nap hatan is meghaltak. A város tanácsa megtiltja a közös fürdést). *Jurkovich.*

978. *1588. Prostitúció.* — „Myerthogj penigh sok gonoz bewnben eleoket ertenek ez varosban, kinek ket feleseget ertek, kinek penigh ha egj vagyonis, el wgj teolle, velle nem lakik egj kenyeren, Leanzok is sokan vadnak kik nem tiztak, Jambor eletbeliek, Azonkeppen eozwegiekis, Legien gongiok zorgalmatosan *(az inquisitoroknak)* hogj ez illien zemelieket kitiztichak, minden zemely valagatas nelkwl, Ez illien gonoz zemelhekre hiteok alat az Capitanoknak is gongiok legien, Capitansagok alat ha melj zemelj gonoznak ketseghesnek ertendnek, be aggiak be mongiak. Ez illien zemelieknek fogtatasa penigh semmikeppen Biro Vram hire nelkwl ne lehessen. De Biro Vram tanachawal egietembe a Capitanokat és a Capitanok altal a tizedeseket vgian hiteokre emlekeztesse, hogj ez fele gonoz feslet erkeolchweket el ne titkolliak semmj zynnel, hanem meghjelenchek hiteok alat hogy az Vristennek Bozzusaga, es haragia az wetkes emberek miath a varosra ne zallion. Tovabba Biro Vram megkialtassa, hogj ha melj Leghennek vagj Leanzonak gazdaia ket hetig nem talaltatik, hanem chak keonnyen akar it ez Varosban Eelny, kartia Jatzasban korchomakon az Legheniek, az Leanzok penigh chak napzammal, azokat eo kgme *az kalitkaba tetesse,* mindaddigh migh gazdat nem keresnek." (Kolozsvár városának statutuma, 1588.) *Corp. stat.*, I. 231.

979. *1588. Gyógyszertárak Sopronban.* — Koritsánszky Ottó szerint *(Gyógyszerészi Hetilap,* 1907., 34.) ez évben akad első irott nyoma annak, hogy Sopronban gyógyszertár volt. Első tulajdonosa egy thüringiai származású német: *Carl* Lőrinc és felesége. 1600-ban ismét nincs patika a városban. Ekkor *Haindel* Zakariást hívják meg, de 1601-ben felmondanak neki, mert rossz szereket tart. 1613-ban *Marb* Tóbiás, 1622-ben *Sotgräber* György a soproni gyógyszerész neve. Úgy látszik, hogy 1627-ben már több patika volt ottan. 1642-ben *Stephan* Johann bírja a „Fekete elefánthoz" címzett gyógyszertárt, 1646-ban *Lindtner* Dávid (Esterházy Miklós udvari gyógyszerésze), majd *Gänsel* Kornél; ugyanez évben *Sartori(us)* Jánosné a „Fehér angyal" patika tulajdonosa. A későbbi időkben soproni gyógyszerészek: *Bischof* Gottfrid (1665.), *Schmidt* Zsigmond (az „Arany sas" patika tulajdonosa, 1679.), *Göschl* Károly János (az „Arany oroszlán" tulajdonosa, 1682., végrendeletében 200 misét mondat a lelke üdvösségeért!), *Stockinger* János András (1688.), *Stockinger* Mátyás (1705.) stb. Minden időben sok panasz volt a gyógyszerészekre amiatt, hogy romlott, rossz gyógyszereket tartottak, a közönséget zsarolták, a megállapított árakat nem respektálták stb. A levéltári kutatáson alapuló dolgozat egyéb érdekes adatait (a gyógyszerészek vagyoni állásáról stb.) hely szűke miatt mellőznöm kell itten, hol különben is csak az 1700-ig terjedő részletekre lehettem figyelemmel.

980. *1588. Voit* (Voidt, Woith) Illés gyógyszerész. — Teschenből származott el hozzánk. Egy darabig Lőcse város gyógyszertárát vezette, bízva a tanács azon igéretében, hogy egyedül neki lesz joga nyilvános gyógyszertár vezetésére, az „öreg gyógyszerész" ellenben a maga „specieseit" (v. ö. MOE, II. 74.) csak a saját házában árulhatja. Ez azonban nem volt így, mert az utóbbi új boltot nyitott éppen mellette, alig tudta megkeresni a napi kenyerét, annál is inkább, mert *orvos nem volt a városban egy se.* Ezért Egerbe költözött, majd Hardeck Ferdinánd gróf szatmári kapitány mellé, de mindenütt igen rosszul ment a sora, úgyhogy még azt az ötven forintot sem tudta visszafizetni, mit Lőcse városától kölcsönképen kapott.

Négy eredeti panaszos levelét a lőcsei városi levéltárból *Ernyey* József tette közzé a Gy. H., 1897. évf., 40. számában.

981. *1589. Muraltus dr.* — Báthori Zsigmond Nagyváradra küldi orvosát, *Muraltus* Jánost, hogy „ott legyen és azkinek kívántatik és szüksége leszen, az tudományával szolgáljon". (*OL,* Missiles B. 2. cs., 1589.)

982. *1589. Héviz-fürdő.* (Zalamegyében.) — Bontz József (Keszthely város monográfiája, 1896., 152. old.) a következőt írja: „Hévíz sok időn át el volt rejtve az emberek szemei elől. Az első ismertetés, mely e gyógyforrásról szól, 1589-ből való; *Gerhardt* Pál írta. A másik legrégibb ismertetés a Hévízről 1769-ből *Szláby* zalamegyei főorvos tollából származik. De sem Gerhardtnak, sem Szlábynak nem sikerült a tó iránt az érdeklődést felkelteni. A tó még a jelen század elején is minden oldalról náddal anynyira benőtt posvány volt, hogy alig lehetett észrevenni. Festetics György gróf értékesítette először a tó kincseit, amennyiben a hozzáférhetést lehetővé tette és ott néhány fürdőkabint és egy *köpölyöző bódét* állíttatott föl." — Én egyik munkát sem láttam, ellenben ismerem *Babochay* József zalamegyei főorvos későbbi munkáját, ki 1795-ben a keszthelyi hévvíz dicséretét írta meg. (L. *Szinnyei,* I. 310.)

983. *1589. Köztisztasági rendszabályok* Nagyszebenben. (Lásd: *Corp. statut,* I. 547.)

984. *1589. Lelencügy.* — Kolozsvár városa jogot tartott a városban született törvénytelen gyermekekre, kiket vagyonos polgárok által fölneveltetett, szolgálatába fogadott s életükről gondoskodott. (*Jakab,* II. 349.)

985. *1589. Hajbetegségek.* — Lásd: *Nékám,* 50—52., hol számos magyar orvostörténeti adat mellett behatóbban ismerteti (hosszabb szemelvény kapcsán) a Kolozsvárt 1589-ben megjelent „Az kopaszsagnac diczíreti" c. érdekes kis munkát.

986. *1589. Rabben sebész esete.* — Zsibrik Gáspár bakabányai kapitány Rabben sebészt (valószínűleg katona-felcsert) magához hivatta, hogy régi tartozását megadja neki. Zsibrik a nála megjelent sebészt — állítólag minden ok nélkül — csákányával megütötte és szolgáival is megverette. Ernő főherceg meghagyja Pálffy Miklósnak, hogy az esetet vizsgálja meg s a sértettnek szolgáltasson elégtételt. (*Jedlicska: P. M.,* 385.)

987. *1590. Jeszeni* (Jessenius) János páduai orvostanhallgató üdvözlő irata Lobkovicz Zdenkó báróhoz, (a nyomtatvány hasonmásával) *Veress:* Fontes, I. 96. Ugyanitt egyéb J.-re vonatkozó életrajzi adatok (u. o. 318., az indexben). — *Fuichich* Pál győri orvosról lásd *W.,* IV. 75.

988. *1590. Pápaszem.* — Erre a szóra *Csapodi* István (Nyr., XIX. 77.) legrégibb adatul Calepinus 1590-iki szótárában a *pápa zöm*-et találta,[1] melyről többek közt ezeket írja: „Ez a tudomásom szerint legrégibb adat azt bizonyítja, hogy a szemüveg *pápaszem* neve jó régi lehet, ha Calepinus korában már szótárba kerülhetett. Pedig Calepinus idézett kiadása mindössze csak háromszáz évvel jelent meg a szemüveg föltalálása után, melynek idejéül az 1285—1290-iki időszakot vallja a tudomány.[2] Az össze-

[1] Az 1585. évi (lyoni) Calepinus-kiadásban is megvan, *specillum* címszó alatt. (*M. K. Gy.*)

[2] Lásd *Lippmann* értekezését a pápaszem eredetéről: *Mitteilungen,* 1927. 278. (Az első készítő neve ma is ismeretlen, de úgylátszik, hogy csakugyan papok voltak, kik először foglalkoztak a szemüvegkészítéssel. *Salimbene* olasz minorita már 1285-ben csiszolt kristályból való nagyító üvegeket s 1301-ben a velencei mesterek már üzletszerűen foglalkoztak a szemüveggyártással. Talán mi is innen kaptuk az első szemüvegeket? *M. K. Gy.*)

állításból két dolog világlik ki. Egyik az, hogy egyik nyelvben sincs meg a pápaszem mássa, mindegyik nyelv más észjárás szerint alkotta meg e fogalom kifejezőjét. A másik az, hogy más nyelvekben *többesszámú* a szemüveg neve *(lunettes, gli occhiali* stb.), míg a magyarban erre nézvést is az a magyar észjárás nyilvánul, hogy ami az emberen természet szerint egy pár, azt egy egésznek tartja. Szemünkről szólunk, nem szemeinkről, aki egy szemére vak, az a magyar embernek félszemű, aki monoklit hord, az a félszemére csípteti. Páriz-Pápai 1732. és 1767-iki kiadása magyar részében *pápa-szem* van meg, a latin részében *specillum,* értelme *ókulár, pap-szem.* Mi okon tér el PPB e helyütt a Calepinus kiírásától, volt-e az akkori nyelvben csakugyan *papszem* szavunk, nem tudhatni. Valószínűen egyszerű sajtóhiba. A *pápaszem* harmadik alakját a Czuczor—Fogarasi Nagyszótára koholta ígyen: „Ez a szó alkalmasint sem annyira a pápa, mint a *papa* szóból van összetéve s a gyermekek, fiatalok onnan csinálták, mivel az apák, mint idősebbek szokták hordani." Sem a *papszem*-alakot nem támogatja irodalmi adat, sem a *papaszem*-féle magyarázatot komolyan venni nem lehet. Csakis a *pápaszem*-alakot tarthatjuk olyannak, mely megvolt s mely mai napság is általánosan elterjedt szavunk. Ez a pápaszem szavunk pedig, melynek mássára se a régi idegen nyelvekben, sem a maiakban nem akadunk, amely egyszersmind alkotásában is magyar észjárásra vall, bizonyára saját eredeti szavunk. Azt gondolnám, hogy tudományművelő szerzeteseinktől származik, kik az Olaszországban föltalált s onnan szerzett szemüveget a pápa nevéről nevezték el."

989. *1590. Uccák tisztántartása Kassán:* lásd *Corp. statut.*, II. (2.) 119.

990. *1591. Kórházak.* — Régente nálunk a kórházak — *hospitiumok* — nemcsak betegek kezelésére, hanem egyúttal az utazók ellátására is szolgáltak, hol az utasok ingyen étkezésben s ellátásban részesültek. (Így mondja *Schwarz Ignác,* Orv. Hetilap, 1891., 587., hol hivatkozik báró Vratiszlav cseh utazóra is, ki 1591-ben érdekesen írja le a palánkai török kórházat. U. i. részletek a magyarországi fürdők multjából.)

991. *1591. Sopron város* rendes orvosa panaszkodik rossz lakása miatt. Jobbat adnak neki, húsz öl fűtőfával együtt. *(Sopron Mon.*, II. 70. és I. 427. Az utóbbi adat 1620-ból való.)

992. *1591. Muschlerus* (Muslerus, Musclerus) András ingolstadti származású győri fizikus „magister sanitatis" szeretne lenni Alsó-Ausztriában, a bécsi egyetem orvosi kara azonban, minthogy *extra facultatem* levő orvos, nem őt, hanem más bécsi doktorokat ajánl erre a tisztre az osztrák kormányzóságnak. *(Acta Vindob.,* IV. 445., 509., 510., 511., 513.) — Egy *Muschlerus* 1588-ban pozsonyi fizikus volt s természetben való lakást kapott a várostól *(Ortvay:* Pozsony története, II. [2.] 46.)

993. *1591. Húsárúsításra* vonatkozó részletes utasítás Sopron városában: *Corp. statut.* V. (2.) 60. — A *városi orvosnak* évi húsz öl fa és *egy szoba* jár, de ha szorgalmasan végzi dolgát *(so man seinen fleiss spüre),* akkor több fát is kaphat a jövőben (u. o. 61.).

994. *1591. Budai fürdők* leírása báró Wratislaw tollából: „Mialatt a követek hosszabb ideig a pasánál voltak, mi a török fürdőket szemléltük meg, sőt meg is fürdöttünk; a fürdők nem messze azon helytől vannak, hol hajóink állottak, a víz ezekben oly forró, hogy az emberi test alig állhatja ki. A törökök a fürdők gyógyhatását igen nagyra becsülik, miért is azoknak tisztán tartására nagy gondot fordítanak. A fürdővendégek a kiszolgálásért és kényelemért bizonyos összeget fizetnek; a fürdőszobák

előtt nagy tornáczok vannak, hol padok állnak, a fürdővendégek ruháit itt őrzik. A tornácz közepén széles márvány medencze látható, itt kell lemenni az alsó fürdőszobába, melynek belseje kerek kápolnához hasonlít és tarka márvánnyal van kirakva. A fürdőmedencze kerülete 43 lépés, mélysége pedig csak akkora, hogy a középtermetű embereknek nyakáig ér a víz. Ha azonban valaki nem akar oly mélyen vízben lenni, az az itt létező márványpadokra, vagyis lépcsőkre állhat, ilyen lépcsősor három van, az elsőn a víz mellig, a másodikon a test közepéig, a harmadikon pedig térdig ér. A ki azonban úszni akarna itt, azt is megteheti. Ugyancsak itt kilencz kerek kamra létezik, melyek mindegyikében két sárgarézcsap van a falba alkalmazva, ezen csapokon fölváltva meleg és hideg víz bocsáttatik be, ugyanily módon eszközlik a víz lefolyatását is.

Ilyen fürdők az egész Törökországban nagy számmal léteznek, továbbá külön ásványvízfürdők is vannak, melyeket egészségi szempontból használnak. Midőn később Konstantinápolyba érkeztem, alkalmam volt láthatni, hogy a törökök mennyi gondot fordítanak a fördők tisztántartására, ugyanis a fürdőmedenczékből a vizet minden éjjel kieresztik és friss vízzel látják el azokat, ha ezt megtenni elmulasztják, vagy bármi módon megengedik, hogy a fürdők bepiszkíttassanak, kemény büntetés vár az illetőkre. E szigorú büntetés példáját szintén Konstantinápolyban láttam. A császári fürdők felügyelője ugyanis valami hibát követett el a fürdőrendőri törvények ellen, a kádi-pasa, vagyis a legfőbb bíró, e vétséget azonnal 1000 botütéssel büntettette; a büntetés végrehajtása nem messze lakásunktól teljesíttetett. Az ítélet értelmében az ezer botütést úgy alkalmazták és osztották szét, hogy a test egyes részei külön-külön érezzék a fájdalmat, ennélfogva az elítélt mindegyik talpára 300—300-at, a hátára 200-at, a hasára pedig 200-at vertek. A büntetés kiállása után, szegény embernek egész teste a felismerhetetlenségig földagadt. Ez talán sokak előtt hihetetlennek tűnik föl, én azonban csak a saját szemeimmel látottakat beszélem el.

A fürdők leírásával azért foglalkoztam kissé hosszasabban, mivel azoknak száma Törökországban rendkívül nagy; a törökök azért tartják fürdőiket oly tisztán, mivel a fürdést vallási dolognak tekintik; ugyanis a korán előirása értelmében a törököknek naponta meg kell fürödniök. Az asszonyok fürdője a férfiakétól el van különítve s az utóbbiaknak halálbüntetés terhe alatt meg van tiltva oda belépni." *(Szamota:* 193.)

995. *1592.* és köv. *A fürdősökről.* — A fürdős mesterséget is tanulni kellett; ezért voltak fürdős inasok és fürdős legények is s az előbbiek annyi ideig inaskodtak, mint a többi mesterinasok.[1] Ha elérkezett a felszabadulás ideje, *remeket* (kenőcsöt, fiastromot stb.) kellett készíteniök és vizsgát tenniök. Ha a vizsgálat sikerült, a jelöltet legénnyé avatták. Az új legény a bevett szokás szerint négyfogásos *mesterasztalt* adott elegendő itallal[2] s a céhládába betette a két forintnyi taksát. A víganlakás után azután kezébe vette a vándorbotot s négy éven át járta-kelte az ismeretlen világot. A fürdősök 16. századi reguláí pontosan előírták, hogy az új fürdőmesternek mily eszközökkel kell magát ellátnia.[3] Amint e szerszámok

[1] Pozsony város levéltára: Liber conceptorum 1592—7. („Ordnung der Bader.") Ugyanitt: „Artiklbrief der Barbierer und Bader." (Ősrégi artikulusokról van itt szó, melyeket megújítanak.)

[2] Ugyanott: Artiklbrief der Barbierer und Bader. („Auch zimlichen Trank.")

[3] Ugyanott: Ordnung der Bader: Rindtzeug, Zahnbrechzeug, Lasszeug, Ungventen, Öhlern, Pflaster, Pulvern stb.

is mutatják, a fürdősök fürösztésen kívül gyógyítással is foglalkoztak, ezért is a régi regulamentumok egy kalap alá veszik őket a borbélyokkal, chirurgusokkal és patikáriusokkal. A pozsonyi „Artiklbrief" például közösen szól „Bader, chirurgi, wundarzt, Barbierer" céhleveléről. Ezek közül a fürdőmestereknek és legényeknek volt a dolguk a *tűzoltás* is. A fürdőházakban mindig elegendő víz állott a kádakban és a hordókban. Hiszen az úgynevezett *merítőmestereknek* egyéb dolguk sem volt, mint az edényeket vízzel megtölteni. Amikor azután a városban tűz ütött ki, fürdősöknek és merítőmestereknek lóhalálában kellett sietniök a tűzhöz; még pedig elegendő víztartó edénnyel.[1] Fáradságukat és költségüket ilyenkor mindig a város ládájából fizették. A városi *fürdőházak* mindég hétfőn voltak a legnépesebbek. A hétfő volt ugyanis az úgynevezett *fürdőnap* (Badtag), mikor is a város összes inasai fürödtek. Mivel a suszter- és csizmadiamestereknek nem tetszett, hogy inasaik csak hétfői napokon fürödhetnek, 1642-ben sérelmeik orvoslásáért a városi tanácshoz fordultak. Pozsony tanácsa megengedte, hogy az inasok nemcsak hétfőn, hanem egyéb napon is fürödhetnek.[2] Pozsonyban a fürdősöknek száma elég nagy volt s több magyar is akadt köztük. Az 1592—97. évi Liber concept. szerint pl. Gradnay Miklós nevű is szerepelt köztük s a céhmester Eckhardt Kristóf volt.[3] Mivel a fürdősök orvosszámba mentek, a 16. és 17. században több főúri családunk állandóan tartott fürdőmestert.[4] A családi levelezésekben olvashatjuk, hogy az ilyen fürdősök betegeket gyógyítottak, sőt sebészettel is foglalkoztak. Mikor például 1624-ben Horváth Bálint megbetegedett, a Batthyány-család szalonoki fürdősét hívták hozzá. Krajnai János írta volt 1656-ban Batthyány Ádámnak: „Az menyecske szépen gyógyul. Nem is volt golyóbis benne, honnan *két kis darab vasat* vett ki az fürdős. Meg is alkudtak a fürdőssel 12 tallérban."

A 16. és 17. században a fürdőkben való kiszolgálás meglehetősen olcsó volt. A lőcsei 1605—35-i statutum szerint ott a hajnyírás félgarasba. a fürdőkád 5—6 fillérbe került. Sopronyban és a balfi fürdőben a fürdés ára egy garas, a köpülyözés szintén egy garas volt. A *pároltatás* (gőzfürdő) többnyire 12 dénárba került. A fürdőslegényeknek két krajcár borravaló járt. Bár a fürdősök díjazása sohasem volt nagy, egyikükmásikuk mégis meggazdagodott. Pessel János sopronyi fürdősről írta pl. a kamara, hogy 500.000 forintnyi vagyont hagyott maga után.

Városaink régi jegyzőkönyveiben számtalanszor találkozunk a fürdősökkel. Nyelvi szempontból nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy a fürdőst más néven *vízmár*-nak is hívták. Komárom jegyzőkönyveiben olvashatjuk pl.: Stefanus Vízmár balneator, Johannes Vízmár balneator Comaromiensis, „Hany Ádám vízmár, alias fürdős" stb. (L. *Takács* Sándor: A magyar mult tarlójáról, Budapest, é. n., 279. és köv. old.)

A nagyszebeni fürdősök ajtajára jelvényül egy törülköző volt kiakasztva. Megkísérelték ugyan (1615-ben) a réztányér kifüggesztését is,

[1] A pozsonyi 16. századi statutum írja: „Die Bader zu jeder Zeit und sonderlich nachts ihre Grändt und Wasserstuben mit Wasser angeschöpt haben... mit ihren Knechten und allem Gesindt eilund mit Schäffern den Feuer zulaufen und das Feuer leschen helfen."

[2] Pozsony város levéltára: Actionale prothocollum, 1642.

[3] U. o. Az Actionale prothocollum 1548—65. szerint a fürdőház a Halászkapunál állt s a fürdőmester Teufl Eustach volt.

[4] A Nádasdy-számadásokban előfordul 1544-ben a fürdőmester és fürdőslegény is. A Batthyányiak udvarában is volt Ujvárt és Szalonokon fürdős.

de ez ellen a borbélyok tiltakoztak s a szász univerzitás meg is tiltotta nekik. (*Sigerus,* II. 94.)

996. *1592. A debreceni ispotály jövedelmei.* — „Deliberatum est, hogy mindenféle jövedelmeknek, kik ennekelőtte az ispotályhoz voltanak rendeltetve, tudniillik malmoknak hasznai és jövedelmei, búdosó és eltévelyedett marhák és magvaszakadt jószágoknak harmadrésze épen és igazán az *ispotálymesterek* által az scholában levő tanuló deákoknak hasznokra és táplálásokra rendeltessenek és szolgáltassanak, az két része penig az ispotálybeli szegények hasznára maradjon és költessenek.“ (*Corp. statut.,* III. 570.)

997. *1592. Gyógyszerküldés.* — *a)* „Im Kegyelmednek elküldöttem az *diktamosnak* (= dictamnus, kőris ezerjófű) az *vizét*..... Azt mondják, hogy kétszer égették ki. Adja az úr Isten, hogy használjon Kegyelmednek.“ (*Lev. Tár,* II. 87.) *Diptamos-nak* is mondták. — *b)* Gróf Hardegg Ferdinánd aréna ellen való orvosságot küld Kállóból „egy fazokacskában“ Károlyi Mihálynak, Nagykárolyba. (*Géresi* K.: A gr. Károlyi-család oklevéltára, III. 564.) — *c)* A következő évben Mehmet török nagyvezér *tumiamum*-ot (= thymiama, tömjén, füstölőszer) küld Báthory Istvánnak. Egy másik alkalommal *terjéket* és *„senczefil“*-t (?), úgylátszik szívdobogás ellen. (*Szalay* L.: Erdély és a porta, 86., 318.) — *d)* 1594-ben Thurzó György írja a feleségének (az Esztergom alatti táborból): „Azt hagyja írnom Zrini uram, hogy ha *medve epét*[1] nem küldesz neki, ő sem küld habarnicát. Azért kérlek, édes szívem, hogy afféle epét kerestess és küldj én hozzám.“ (*Ipolyi:* Rim., 96.)

998. *1592. Csecsemőápolás.* — Thurzó György írja a feleségének (Bicse, 1592., jan. 15.): „Az két kis lányom is egyébképen jól volnának, csak hogy a kisebbiket, az míg ott voltam nálatok, gondviseléstenségbül csak Isten oltalmazta, hogy meg nem ölték szegínt, mert éjjel *az mely posztószéllel rengették szegint,* az elszakadt és az bölcső felfordult szeginnyel, az kezecskéje a bölcső alá esett, melyet úgy megsértett szegínnek, hogy most a barbél bánik kezecskéjével. Én bizony csodálom, hogy valami jó *vénasszonyt* (dajkát, v. ö. MOE, I. 168.) szerezzen szeginyeknek. Csak alig várnám, hogy mostanitúl megmenekedhetném.“ (*Thurzó lev.,* I. 7.)

999. *1592. Halálos büntetés elhalasztása terhesség miatt.* — Borsodmegye ítélőszékének ítélete: „Deliberatum est, ex parte Susannae Mulier Consortis Pauli Kalmar, Hogj miert hogj megh tecczÿk az Bizonsagokboll, hogj az Azzony Loranttffy Sigmondall egj ágban fekwttenek, az Isten teőrwenje penigh deuteronomij 22. Capite, hogj az mely ember mas hazas ember agjaban fekendÿk, megh ferteztetj az az ü Jambor Vranak Agjatt, mely dologertt megh kellien halnj. Azert ezys ez Azzonj allatt mast az w Agjaban, hazas ember lewen, bochjattwan megh erdemly az halaltt. Azert az Vranak Kalmar Palnak vgj kel fejere Eskwnnj, hogj ez Susanna az az Azzonj, az kj az ü Agjatt meg ferteztette, s' megh erdemly az halalt, mind ez Vilagj teörwenj serent, mind penigh az Isten teorwenje serent. *Miert hogj penigh az Azzonj allat hasas, megh kel warnj, hogj az Gjermeket el hozza,* el hozvan az Gjermeket, ostan wgj kel terminust hadnj, mely terminuson eskewggjek az feleol megh tet teorwenj serent az fejere harmad magawal Jambor semeljekkel, es wtesse ell, Ha fejere nem eskwsik

[1] *Fel ursi* a gyógyszerészek nyelvén.

Kalmar Pal, tehat mjnd az ketteott wesseozek megh, es kewlgjek kj az Varasboll. (*Régi Magyar Nyelvemlékek,* 1840., II. 266.)

1000. *1592. Nemességadományozás.* — *Debitz* Boldizsár orvosdoktor német birodalmi nemességet nyer II. Rudolftól, kinek udvari orvosa volt. (*W.,* I. 7.) Az eredeti (címerfestmény nélküli) címeres levél, melynek dátuma: Prága, 1592. január 24. Szepes vármegye levéltárában van, hová talán Augustini (ab Hortis) Keresztély hagyatékával került, kinek közeli rokona volt.

1001. *1593. Kaskius* (Kaschius) János philos. et medic. doctor a pozsonyvárosi fizikusi állásra folyamodik s kérésére a bécsi orvosi kar ajánlólevelet ad neki. (Nem *Cascus,* ahogy Vámossy írja! V. ö. *Acta Vindob.,* IV. 459.) A következő évben már mint Pozsony városa fizikusát említi *Ortvay,* II. (2.) 46., hol azonban neve tévesen *Raskius*-nak van írva. — *Hirser* Márk brassói orvosról, (megh. 1593.), kit Bologa (44. old.) tévesen *Hirscher*-nek nevez, lásd *Quellen,* V. 10., 101.

46. A győri borbély-sebész céh pecsétje. Körirata: „*Geori barbélyok che pecheti: 1670.*" A mester eret vág a karosszékben ülő páciensen, ki balkezében (hogy a vénák jobban megduzzadjanak) földre támasztott botot markol, amint ez már a középkor elejétől fogva szokásban volt (l. a Grimani-féle breviárium következő képét) *Petz* Aladár munkájából (69. old.)

1002. *1593. Ispotálymesterek.* — Panaszok a soproni ispotály (xenodochium) mestere *(spitallmeister)* ellen, hogy az ispotályban ápolt szegényeknek és betegeknek szánt tejet, vajat és vörös bort magának tartja meg. *(Sopron Mon.,* I. 42.) — A soproni ispotálymester illetményeiről: *Corp. statut.,* V. (2.) 65.

1003. *1593. A győri borbélycéh szabályai. Gyógyszerek.* — „Mi Barbely Myhal, Barbely Imre, Barbely Orban, Barbely Balas, Barbely Simon, Barbely Ambrus, Barbely János, Barbely Gergely, Barbely Peter, Barbely Gergely és Barbely Deometer, Gyerry Feo Mesterek mikoron lattuk volna az mi keözeottunk valo eginetlensegeket, es mind pediglen leghenink keozeot és egieb cheledink keozeot valo vizzavoniasokat, akaruan azért eltavoztatni mi keozzulunk affele teorventelensegeket es szokatlan dolgokat keozeonseges es egienleo akarattal, mi magunknak, es mi vtannunk leendeo Mestereknek Javokra vegeztuk ez it alat meghyratot rendtartasokat, mellieknek megtartasara akarky legien, az ki it az mi mestersegunk szerent valo rendben es állapotban akar elni, akaryuk hogj engedelmes, es keoteles legien. *Primus Articulus:* hogj keozeonseges es egienlő akaratbol valaztatot Cheh Mester (céhmester) legien keozettunk, és ha valaki az czebely (céhbeli) Mesterek keozzul az aniazent egihaznak illeo Innepin, az che mesternek engedelme ellen talaltatnak feiet mosny, tahat teorweny szerint affelek bwntettessenek meg Zazbech (= *száz bécs,* vagyis 100 bécsi fillér) byrsaggal. Annak kiveole, ha az Mester meghadna az leghennek, hogi feiet ne mosna, meghis az, nem gonodoluan Mesterenek hagiasaual, feiet mosna, az ollian is Zazbech byrsagot fizessen. *Secundus articulus:* mikoron Istennek engedelmebol keozeonseges Nyeresegek *(tán Vereségek?)* teortenik lenni az Vitezeknek, tahat chiak egi Mester ne keothesse az Sebeseket, hanem keozeonsegessen es (a) iutalmat is keozeonsegessen vegiek, mindaddighlan mygh nem kotya vetyere hanniak. A kiuul ha mikor egi, auagi ket sebes esnek, azoknak keotese egyiktul is megh lehet. *Tertius*

articulus: ha valameli Mester avagi leghenie hiuatlan elmenne ualamely Sebeshez, tehat az ollyan megh bwntettessek teorweni szerent. Annak kiuule ha valamely Mester az chebely Mesterek keozzul, eo feolsige Zolgaia leuen, valamikoron chatan *(csatán)* teortínet szerint eset sebest keotne otkin be, tehat mihelien haza jeouend, azonnal keozeonseges leghien, de azert annak az otkin valo bekeotesiert, megiobbettassek az eo munkaia valamennyuel. *Quartus articulus:* ha walameli Sebest, valaki keozzulunk legh eleozer bekeotend, es ezuthan mas Mester tarsunkhoz menne az sebes, es az, latuan az ketest rayta, s meghis mindaz altal bekeottne, teorweny szerent az ollian Mester megbwntettessek. *Quintus articulus:* ha valameli Mester leghen gazdaiat elhagiandia és wandorlanni megien, senki keozzulunk megh ne fogadhassa egi eztendeonek eleotte, sőt ha meg fogadgia, megbwntettessek erette teorweni szerent. *Sextus articulus:* ha valameli Inas meg zegeodet volna es eztendeiet auagi teorueneink szerint valo ideiet nem akaruan ki teoltenny, vrat el hadgia, senki keozzulunk meg ne tarthassa és ha valaki megfogadna, teorveni zerint meg bwntettessek erette. *Septimus articulus:* ha valameli leghenhez oli szo adatnek,

47. Érvágó-jelenet a kora renaissance idejéből való *Grimani*-féle breviáriumban. A páciens itt is, mint a győri sebészek pecsétjén, karosszékben ül és erősen megmarkolt botot támaszt a földhöz. *(Castiglioni:* Il volto di Ippocrate, 1925., 117. o. után.)

ki tyztessege ellen volna, tohat keoztunk ne maradhasson, kileomben ha nem ha megigazettia, es megtiztettia magat. *Octauus articulus:* ha valameli ezen Mestersegben heliheztettek fele vgian it az mi Varasunkban magan partot wttne, . . . annak az mi mwheleinkben, senki soha müiet *(művet?)* ne adhasson, seot meg az mi legheninnkys velek ne tarsalkodhassanak es affele Mesternek ha teortennek, hogi Inast fogadna is, auagi penigh valamy mas dolga teortennek, tohat az mi felenk keozzul annak bizonsagara senky oda ne mehessen. *Nonus articulus:* Annak uthanna, ha valameli megh zegeodet Inas eztendeiet ki teolty és akkor zokas zerint valo tiztesseges vendegseget (kit mi *tarspoharnak* hyuunk) nem zerezhetne és megh nem adhatna, hanem vandorlanni menne, tahat egi eztendeigh ha az eo Vrat megh nem keresy, mindennit rea irattathassek, de ha megh keresy igassag szerint az eo Mesteret, tahat az eo Mestere szokot leuelet tartozzek megh adny neky és az Inas is az eo tars poharat megh adgia az eo Mesterenek. *Decimus articulus:* ha valameli Mester, az cheh Mester ellen és az toeb chebely Mesterek ellen az eo Medenczeiet kitenne, tahat annak az Medenczeie le vetessek es myve megtytassek. *Undecimus articulus:* ha valameli leghén Mesterre akar lenny, tahat az Mestereket megkeresse zokas szerint, es annak kiuöle mikor Mesterre allapottatik, az keozeon-

seges ladaban harom arani foryntot tegien be, az Mestereknek epöletekre es az wegezes zerint való probat megadgia es az *Mester Aztalt*. Az mi Mestersegunk zerint valo proba im ezeknek megh chinalassa: *Zwrke* (= szürke) *deakorium, Nagi Erleleo, Deaquillum, Grattia Dey, veoreos Ir, Czibak flastroma, Eöklelő Ir, Vnguentum Regis, Cinobrium sebtucium, Apostolicon es Gyapius Ir*" (talán *gyapjuzsír?*) stb. [Nemz. Múzeum; *Szávay*, 236.]

Az utolsó mondatban előforduló gyógyszernevekről, nevezetesen pedig a Deakóriumról, Nagy érlelőről, Vörös írról, Deaquillum (= diachylon)-ról és Öklelő írról l. MOE, II. 252., 267., 280., 281., 61., 268. Ugyanezekről és a többi, a céhlevélben említett gyógyszerről l. még a jelen kötet tárgymutatóját és *Deichert* 18., hol az 1557. évi lüneburgi *Ordinantia* utasítása szerinti készítésmódja e szerek egyrészének szintén el van mondva; (e szerző kérdőjelet tesz az „incarnatyff" szó után, ami nem más, mint „*incarnativum*" = olyan szerek, melyek „a sebekben *jó* húst nevelnek," ahogy *Misk.* 365. mondja.) Miskoltzy munkájában 369. és köv., 429. és köv. a nálunk használatos kenőcsök, flastromok stb. készítése módja kimerítően van tárgyalva. Az *apostolicon* (empl. apostolicum) ősrégi eredetű s azért lett az apostolokról elnevezve, mert ezeket Jézus gyógyító erővel ruházta föl *(Pradel,* 312.). A *gratia Dei* — kenőcs (flastrom), *Unguentum* és *Emplastrum Gratia Dei*, készítését l. a M. Tud. Akad. levéltárában található 17. sz.-beli kézirat („M. Cod., Kis 8-ad rét, 10. szám. Gyógyszerek") 39. oldalán. Ezt a gratia Dei-t és a többi, a mi borbély-céhleveleinkben is említett készítményt különben már a középkori sebészek is jól ismerték és gyakran rendelték; v. ö. *Arch.*, II. 213. (Jean Pitard recipéi), továbbá *Sudhoff:* Beitr. z. Gesch. d. Chirurgie im Mittelalter, II. 618. és *Sigerist:* Studien u. Texte zur frühmittelalterlichen Rezeptliteratur (1923.; a Studien z. Gesch. d. Medizin, 13. füzete). A két utóbbi munka tárgymutatóiban e nálunk is használatos gyógyszernevek, készítésmód stb. majdnem minden esetben megtalálható.

1004. *1594. Typhus exanthematicus?* — Szinán pasát a seregében kiütött ragály (typhus?) visszavonulásra kényszeríti. Egykorú írók szerint a nagyvezér elvonulása után nyolcezernél több beteg törököt vágtak le a mieink Komáromnál. (*Komárom vármegye monografiája*, 449.)

1005. *1594. Műhibapör* egy fürdős ellen, ki állítólag helytelenül kezelt egy lábtörést. Lásd: *Sopron Mon.*, II. 84—85.

1006. *1595. A beléndek* (Hyoscyamus niger) *használata régi gyógyászatunkban.* — Ismeretes, hogy beléndekmérgezésnél (úgy mint a belladonnánál és más solanaceáknál) a mániához hasonló öntudatzavarok sokszor igen feltűnőek s ezért mondja *Beythe* András az ő *Fives könyvében* (1595.), hogy „ha ki az belénd magvaitul *megbolondulna*, végy kecsketejet, tökmagot és diót, ezöket törd öszve" stb. A beléndekmérgezések ma is elég gyakoriak; ennek oka részben az, hogy köznépünk, ősi soron öröklött kuruzslóeljárás szerint, a *fogfájást beléndekfüstöléssel* gyógyítja; a beléndek magvait izzó szénre hinti s a gőzöket belélegzi. Azt tartják, hogy ilyenkor a fogfájást okozó *férgek* kihullanak és elpusztulnak. Ezt a babonás gyógymódot *Diószegi Borbély István* (1676) is említi az ő recipés könyvében, szintúgy *Diószegi* Sámuel (1813.) az ő Orvosi Füvészkönyvében, sőt már *Felvinczy* György is azt írja az ő 1694-ben megjelent versezetében:

Hogy nagy fájdalomtól fogaid enyhítsed,
Párhagymának magvát s bilindnek megszedgyed,
Temjénnel mindkettőt egygyütt megégessed,
Töltsér tsőjén ezzel fogaid füstöljed.

Ősrégi recipe a fogfájás ellen, melyet talán még Ázsiából hoztunk!

Nemrégiben találtak két babiloni recipét fogfájás ellen. Ezek is a beléndekmaggal való füstölést ajánlják, mint olyan eljárást, mely a fogak szúvasodását okozó „fogférget“ (a betegség *démonát*) megöli. E fumigációk közben csakugyan visszamaradhatnak a szenes serpenyőben fonalszerű, fehéres, féreghez hasonló képletek, ezek azonban nem férgek, hanem a beléndek magjában levő csíra (embryo), illetőleg a kunkorodott sziklevelek, melyek melegítés alkalmával kipattannak a magvakból. Francia orvosok már a 13. században ajánlották fogfájás ellen a beléndek-fumigációt s *Sudhoff* egy ez időből való érdekes képet is talált Rogerius chirurgiájának francia eredetű kéziratában, mely a cambridgei Trinity College tulajdona. Az eljárás régi történetéről és a fogfájást okozó *férgekről* lásd még: *Janus*, 1927. (XXXI.) 359. *(Strömgren)* és 1929. (XXXIII.) 14. (u. a.); továbbá *Fehrle*, 48. (középkori benedició fogfájáskor: „*vermes* habeo . . . qui devorant dentes meos“ stb.) A mellékelt képen a fogfájós beteg *nyitott szájjal* lélegzi be a beléndekmag gőzeit, ellenben a hozzávaló szöveg a cambridgei kéziratban azt ajánlja, hogy a belégzés tölcsérnek a csövén át *(per canellum emboti)* történjék; Felvinczy verse is így mondja. Nyilvánvaló, hogy mindketten közös forrásból (a salernói *Regimen sanitatis*-ból) merítettek.

Már más helyen (MOE, II. 293.) említettem, hogy *a féreg*, mint démoni vonatkozású betegségnév, ősi eredetű; már a babiloni, szanszkrit és egyiptomi betegségnevek közt előfordul, továbbá v. ö. görög *skóléx* (= féreg), német *Wurm*, angol *worm*, magyar szőrféreg stb. A *féregről*, mint betegségokozó démonról, bővebben szól *Fehrle*, 46. (és hátul a tárgymutatóban „Wurm“ címszó alatt); *Magnus* i. h., 9.; *Arch.*, XVIII. (1926.) p. 72. Taf. IV., V. (egy 1726-ban megjelent francia munka ismertetése Stickertől, érdekes féreg-képekkel); *Hovorka*, I. 452. (a *féreg* a bibliában és a középkorban, „jeder Mensch und jedes Tier ward diesem Wahne zufolge im Innern von einem Wurme bewohnt und benagt und allmählich getötet, wie viele bildliche Darstellungen jener Zeit versinnlichen“; a német „zahnwurm“, „herzwurm“, „haarwurm“ = a magyar *szőrféreg*, „magenwurm“ stb.); *Höfler*, 820., (hosszú értekezés a német *wurm*-ról, melyben magyar vonatkozások is vannak, péld. *franzosen-wurm:* a magyar *francia-féreg*, MOE, II. 294.: némelykor syphilis, mert ezt már az elején férgek hatásából is magyarázták, máskor a lovak bőrtakonykórja; *herzwurm:* „das ist ein wurm, der den leuten das herz abpeist“, 1601-ből, [régebbi magyar adat — Zrinyi Dorica betegsége — MOE, II. 103.]; *hirnwurm* [vermis cerebri]: az erős fejfájással járó *morbus Hungaricus* egyik szinonimája). Lásd még: *Sudhoff*, 207. (a tárgymutatóban, „Bilsenkrauträucherungen“, „Bilsenkrautsamen“ stb. címszók alatt).

48. *Beléndek-fumigáció fogfájás ellen.* 13. századi kép. (*Sudhoff:* Studien zur Geschichte der Medizin, X. füz., 1914. után.)

1007. *1595. Húslátó-mesterek* (v. ö. MOE, II. 157.). — „Valakit ez Veghezes ellen valo chielekedet Mezarost megh kaphatnak az *Lato Mesterek* az Soha ne mezarolhasson, mezarlo kamaraia elvettesek, Mezaros tarsa elteteoje se lehessen.... *Lato Mestert* valaztottak (Balassi Gergely és Teich Janos Vraimat), kiknek tiztek chak ez Articulusoknak megtartasara valo Vigiazas belieghezes, Es Vigiazas arrais hogj az Zekekben az husnak mjnemeoseget megh lassak hogj io hus legien.“ (Kolozsvár városi statutumából. — *Corp. statut.*, I. 244.)

1008. *1595. Megkötés.* — Báthory Zsigmondot „megköti“ (impotenssé teszi) Báthory Boldizsár anyja: „Sigismundum per *innodationis* fascina-

tionem seu *ligationem* magicam factum fuisse impotentem.... adserit Volfgangus Betlen" stb. (V. ö. *Ipolyi:* Magyar mythologia, 1929. évi kiadás, 196.)

1009. *1595. Gyógyszerészek.* — Sopron város tanácsa felszólítja a gyógyszerészt, hogy a polgári esküt tegye le. Elrendeli továbbá, hogy gyógyszertára negyed- vagy félévenkint megvizsgáltassék, mert sok a panasz, hogy a patikáros zsarolja a vevőit. (*Gyógyszerészi Hirlap*, 1907., 36.)

1010. *1595. Olaszok.* — Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem egyik udvari orvosa, *doctor Bibiellus* (a szerkesztő lent a jegyzetben azt kérdi: „Nem Bucella?" — nem az, hanem kétségkívül *Piperellus* akar lenni)! Egy másik, ki most érkezett Erdélybe Olaszországból: *dr. Muraltus.* (Nem tévesztendő össze a félszázaddal később született svájci orvossal és híres anatómussal; bár lehet, hogy egy család tagjai.) *Erdélyi Múz.*, XVIII. 117.

1010/a. *1595. Piperellus doktornak* (v. ö. MOE, I. 71.) 3 frt honoráriumot fizet Kassa város tanácsa, hogy Bakony Istvánnét gyógyította. Ugyanakkor azonban erdélyi Borbély Jánosnak 6 frt 60 dénárt fizetnek azért, hogy az említett asszonynak betegségében „italt" (tehát belső orvosságot) adott és „egyetmás orvosságot csinált". (Kassa város levélt. no. 4501. ex 1595. — PNG.)

1011. *1595. Kuruzslók.* — Erdélyi törvény a kuruzslók ellen: „Quicunque se conferunt ad *magos* et *veridicos*, auxilium et levamen *morbi* alicuius ab ipsis petentes, debent privari usu coenae dominicae. Si autem *pastores* id faciant, amoveantur ab officio per mensem... et a capitulo digna afficiantur poena." (*Száz.*, 1874., 478.)

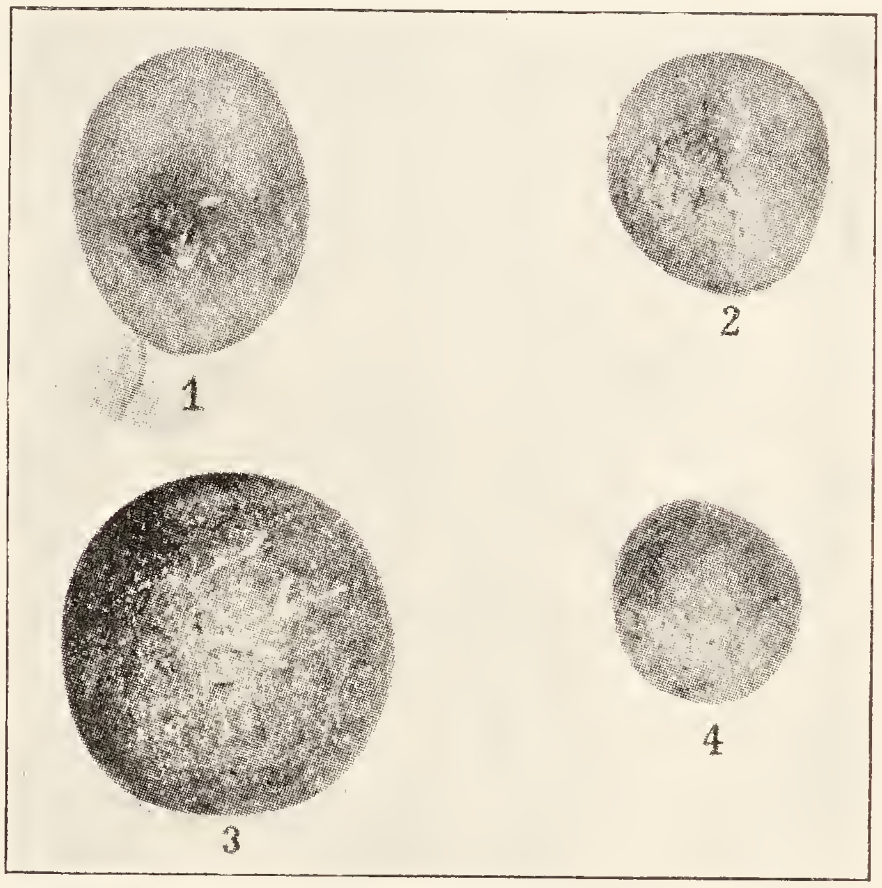
1012. *1595. Hunyadi Ferenc.* — „Ferentz doctor", Báthory Zsigmond udvari orvosa, „ki Doctor is, de egyébaránt jó Politicus; tréfás és belső Embernek is nevezetes volt akkori időben." Ez a Ferenc doktor nem más, mint Hunyadi Ferenc. Kemény János az ő emlékiratában érdekesen írja le, hogy milyen bizalmas viszonyban volt a fejedelemmel és hogy miként hiúsította meg ezen orvos Báthory Zsigmondnak a török ellen vezetett hadjáratát. Továbbá egy tréfáját, melyet Mihály havaselvi vajdával csinált. [Lásd MOE és *Rumy:* Monum. Hung., II. 18—19.] Ő volt a Trója veszedelméről szóló magyar históriás ének szerzője. Hét db tőle való vagy hozzá intézett latin levél van közölve a *Tört. Tár* 1881. évi folyamában (472. és köv. old.) többek közt egy levele a pápához, mely bizonyítja, hogy Hunyadinak a Báthory Zsigmond és Rudolf császár közt folytatott alkudozásokban tevékeny szerepe volt s a pápa megbízásából működött, igaz hazafiúi serénységgel, Erdély és Prága közt utazgatva. Mint latin költő is jeleskedett s a híres tudós Baranyai Decsi János (kivel jó barátságban volt) egyik hozzá intézett levelén „poëta nostrae gentis longe nobilissimus"-nak címezi (u. o. 473.), nemkülönben Aszalai Mátyás is azt mondja róla (u. o. 479.), hogy „medicus praestantissimus, poëta felicissimus et philosophus nobilissimus", „unicum Hungarici ingenii decus" s levele elején úgy köszönti, hogy

> Salve Pegasidum decus immortale sororum,
> Salve Paeoniae[1] nobilitatis honos.

1013. *1595. Kígyókő. Amulett.* — „Az kígyó követ is ő fölségének (t. i. Báthory Zsigmondnénak) hagyom, ki igen ritka és kedves; torokgyík ellen és torokfájás ellen rólla innya igen hasznos." (Bocskay István végrende-

[1] *Paeon* = az orvosló művészet istene.

letében. Adalékok Zemplén vm. történetéhez, VIII. 25.) — A kígyókő *(Lapis serpentinus)* igen híres orvosságos kő és amulett volt hajdanában, melyet leginkább gyűrűkben viseltek. Már 1544-ben is olvasunk róla, Csapy Gergelyné menyasszonyi hozományának leltárában: „két kisseb aran gyűrő, egyikbe rubint, másikba kígyó kű“ (u. o. IV. 275.) és Bethlen Gábor végrendeletében is előfordul, mint olyan kő, melynek a fejedelem minden szerencséjét köszönhette. *(Ethnogr.*, IX. 325.) Az a babona fűződik hozzá, hogy mikor a kígyók (párzásuk idején) seregestől összebújnak, szájukból tajtékot fújnak s ez kővé keményedve adja a csodás erejű orvosságos követ. Állítólag hindu eredetű babona. *(Ethnogr.*, XIII. 143.) Magyar néprajzi adatok róla: u. o. XV. 32. (Gönczi Ferenc); VII. 478. (Hermann Antal); XIII. 377. Ezzel a babonával függ össze a *kígyókövet fújni* vagy *egy követ fújni* (egy gyékényen árulni, konspirálni, ármányt szőni, fondorkodni) szólam is, melyről bővebben l. *Kertész* Manó: Szólásmondások, 1922. 105. — Ami a kígyókő mivoltát illeti, ez nagyon különböző lehet. A ceyloni kígyókő a chlorofánnak (a fluorit egyik ritkább változatának) bizonyult (Ethnogr., VII. 479.). Szentesen valami „őskori ékszert“ tart a nép kígyókőnek, mely agyagból, kőből vagy csontból való is lehet (u. o. XII. 377.). Göcsejben egy színtelen, áttetsző, üveghez hasonló kvarcféleség szerepel kígyókő gyanánt. Az *Ipolyi* Magyar Mythologiájában (II. kiadás, 1929, 2. köt., 348.) említett kígyókő, illetőleg „kígyókirálykorona“ pedig nem volt más, mint fejletlen malacfog, mely a burkát éppen áttörte s mely valóban olyanforma, mint egy kis csontkorona.

49. Göcseji kígyókövek. (*Gönczi* Ferenc képe után; Ethnogr., XV. 1904. 32.).

1014. *1595. Prostitució. Syphilis.* — A katonák táborait bármi célból felkereső nők zsákba varrva, vízbe dobandók. (Corpus juris Hung. — *Linzb.*, I. 214.)

1015. *1596. Kórházak.* — Az 1596. évi országgyűléshez először általánosságban törvényt *katonai kórházak* felállításáról és a sebesült vagy beteg katonák rendszeresebb ápolásáról. Rudolf király 7. törvénycikkének 30. szakasza az országban *állandó kórházakat* tervez ugyan, melyben királyi orvosok és felcserek gyógyítanak, de az óvatos rendek, akiknek szomorú tapasztalatai voltak az elszállásolt külföldi katonaság garázdálkodásairól, ezt úgy módosították, hogy minden táborban legyen e célra néhány sátor. Ezek karbantartására készségesen ismét megszavazták a 10 denárnyi rendkívüli adót. A módosításnak másik oka az lehetett, hogy a városokat meg akarták óvni a járványos betegségek behurcolásától. Buda 1686-iki ostromának egyik közel egykorú képén ilyen *sátrak* láthatók a *Margitszigeten,* melyek előtt a sebesülteket csuhás barát vigasztalja.

1016. *1596. Gyógyszertárak. Régi orvosi súlyrendszer. Signaturae philosophorum.* — A lőcsei városi gyógyszertár leltára 1596-ból (mikor a gyógyszertárt *Aranda* Ágoston dr. átveszi), az egyes gyógyszerek árai összehasonlítva az 1779. évi és az 1894. évi gyógyszerárakkal *(D.* 299—302.) Az akkori gyógyszerek 4—7-szer drágábbak voltak a maiaknál.

Régi orvosi súlyrendszer. — A föntebbi leltárban és más régi írásokban, recipéken stb. gyakran előforduló súly-jelzések kívánatossá teszik, hogy röviden ismertessük a régi orvosi súlyrendszert.

A régi magyar (osztrák) súlyrendszer egysége az orvosi font volt = 24 lat, vagyis a régi bécsi fontnak $^3/_4$ része. A súlyok a következők voltak:

font (libra, tt vagy ℔) = 420 gm
obon (uncia ℥) = 35 gm
félobon (semiuncia vagy lat, ℥ β) = 17·5 gm
nehezék (drachma ʒ) = 4 gm
terecs (scrupulus vagy scriptulus ℈) = 1·4 gm
szemer (granum (Gr.) = 7 centigm
Ezek mai súlyban pontosabban kifejezve:

Font		Uncia		Lat		Drachma		Scrupulus		Szemer		Kilogramm
1	=	12	=	24	=	96	=	288	=	5760	=	0·420045
		1	=	2	=	8	=	24	=	480	=	0·035004
				1	=	4	=	12	=	240	=	0·017502
						1	=	3	=	60	=	0·004375
								1	=	20	=	0·001458
										1	=	0·000073

A régi magyar orvosi munkákban olvasható kifejezések e súlyok megjelölésére a következők voltak: font (℔ tt.); félfont (tt β); két lót vagy lat (= uncia); könting[1] vagy «egy lótnak negyedrésze» (drachma vagy drágma); «árpaszem» vagy «búzaszem» (granum), A scrupulust rendesen csak úgy fejezték ki, hogy «egy köntingnek harmadik része»; de «kövecs»-nek is nevezték, mert a latin scrupus = hegyes kövecske. A recipén a súlyok *felét* egy a súly jele után tett görög β-val fejezték ki, például ℈ β = egy fél scrupulus; ℥ β = egy félobon stb. A számok jelzésére római számokat, az egység (1) kifejezésére pedig az *i* vagy *j* betűket használták; például ℈ j = egy scrupulus, ℈ ij = 2 scrup., ʒvij = 7 drachma; ℥jx = 9 uncia; ℔ iij β = $3^1/_2$ font stb. Az angol és amerikai orvosok recipéin még ma is szerepelnek a régies jelzések.

Az orvosi rendelvénynek a mult század 60-as éveiben még ilyenforma alakja volt:

Rp. Spec. pect. ℥ jj.
Hb. chenop. ambr.
Sem. phellandrii āā ʒ jjj
Fol. hyoscyami ʒ j β
Rad. ipecac. pulv. Gr. V.
C. c. m.
D. S. Teakészítéshez

(Recipe: Specierum pectoralium uncias duas,
Herbae chenopodii ambrosioidis,
Seminum phellandrii ana drachmas tres,
Foliorum hyoscyami sesquidrachmam,
Radicis ipecacuanhae pulveratae grana quinque,
Concisa, contusa misce
Da, signa).

A régi orvosi súly, gramm-értékekben kifejezve:

$^1/_8$	szemer (granum)	=	0·009	gramm, kikerekítve	1	centigramm
$^1/_4$	«	=	0·018	« «	2	«
$^1/_2$	«	=	0·036	« «	4	«
$^3/_4$	«	=	0·054	« «	6	«

[1] A német *Quentlein* (régiesen *Quentlin*) vagy *Quentchen-ből;* a régi magyar orvosok egy *susták*-nak, *kötting*-nek, *kvintli*-nek és *kvintin*-nek is mondották.

1	szemer	(grj)	=	0·073	gramm,	kikerekítve	7	centigramm
$1^1/_2$	«		=	0·108	«	«	11	«
2	«		=	0·146	«	«	15	«
3	«		=	0·219	«	«	22	«
4	«		=	0·292	«	«	30	«
5	«		=	0·365	«	«	37	«
6	«		=	0·438	«	«	44	«
7	«		=	0·510	«	«	51	«
8	«		=	0·583	«	«	58	«
9	«	(gr IX)	=	0·656	«	«	66	«
10	«	(℈ ß)	=	0·729	«	«	73	«
11	«		=	0·802	«	«	80	«
12	«		=	0·875	«	«	88	«
13	«		=	0·948	«	«	95	«
$13^3/_4$	«		=	1·002	«	«	100	«
14	«		=	1·021	«	«	102	«
15	«	(gr XV)	=	1·094	«	«	109	«
16	«		=	1·067	«	«	117	«
17	«		=	1·240	«	«	124	«
18	«		=	1·313	«	«	131	«
19	«		=	1·386	«	«	139	«
20	«		=	1·458	«	«	146	(15 gm.)
1	scrupulus	(℈j)	=	1·458	«	«	1·5	gramm
$1^1/_2$	«		=	2·187	«	«	2·2	«
2	«	(℈ij)	=	2·917	«	«	3·0	«
1	drachma (3 scrup).	(ʒj)	=	4·375	«	«	4·5	«
2	«	(ʒij)	=	8·751	«	«	9·0	«
3	«	(ʒiij)	=	13·126	«	«	13·0	«
4	«		=	17·502	«	«	17·5	«
5	«	(ʒv)	=	21·877	«	«	22·0	«
6	«	(ʒvj)	=	26·253	«	«	26·5	«
7	«	(ʒvij)	=	30·628	«	«	30·0	«
8	«		=	35·004	«	«	35·0	«
1	uncia	(℥j)	=	35.004	«	«	35·0	«
2	«	(℥ij)	=	70·007	«	«	70·0	«
3	«	(℥iij)	=	105·011	«	«	105·0	«
4	«	(℥jV)	=	140·015	«	«	140·0	«
5	«		=	175·019	«	«	175·0	«
6	«	(℥Vj)	=	210·022	«	«	210·0	«
7	«		=	245·026	«	«	245·0	«
8	«	(℥Viij)	=	280·030	«	«	280·0	«
9	«	(℥jX)	=	315·034	«	«	315·0	«
10	«		=	350·037	«	«	350·0	«
11	«		=	385·041	«	«	385·0	«
12	«		=	420·045	«	«	420·0	«
1	libra	(℔)	=	420·012	«	«	420·0	«
$1^1/_2$	«		=	630·018	«	«	630·0	«
2	«		=	840·024	«	«	840·0	«
$2^1/_3$	«		=	980·028	«	«	980·0	«
							= 1 klg.	

Régi recipéken többször olvashatók a következő mértékek is:

egy *mensura (Ms)*
a régi orvosi súlyban = 36 uncia (1260·14 gm.)

egy *fasciculus (F)*, köteg
a régi orvosi súlyban = 1 uncia (35·004 gm.)

egy *manipulus (M)*, egy marék
a régi orvosi súlyban = $^1/_2$ uncia (17·502 gm.)

egy *pugillus (P)*, egy csipet (a mennyi három ujj közé fér) $^1/_2$ drachma (2·188 gm.).

Megjegyzem végül, hogy régente, egészen a 18. sz. végéig gyakran nem írták ki a gyógyszerek neveit a rendelésen, hanem különböző jeleket (szignatúrákat, *signaturae philosophorum* s. *characteres)* használtak a gyógyszerek jelölésére, részint a nagyképűség, részint a rendelt orvosságok titkolása kedvéért. Ezek a jelek többnyire alkimistáktól származnak s az egyes elemekre nézve rendszerint egyeznek azon planéta csillagászati jelével, mely után az elemet régente nevezték. A közönségesebb nálunk is használt szignaturák, melyeknek ismerete régi recipék olvasásához és megértéséhez okvetetlenül szükséges, a következők voltak:

✱ acetum.
+ acidum.
○ alumen.
$\overline{aaa}$ amalgama.
♁ antimonium, (a földnek csillagászati jele).
▽ aqua.
🜅 aqua fortis, választóvíz, salétromsav.
▽P aqua pluvialis, esővíz.
🜆 aqua regia, királyvíz.
∴ arena, homok.
☽ argentum v. luna, (a holdnak csillagászati jele).
○–○ arsenicum.
○=○ auripigmentum.
☉ aurum v. sol, (a napnak csillag. jele).
B balneum.
B∴ balneum arenae, homokfürdő.
BM balneum maris s. Mariae, vízfürdő.
BV balneum vaporis, gőzfürdő.
♆ vagy C, calx (mész) és cineres clavellati.
♆va, calx viva, égetett mész.
⁂ camphora.
⊙ caput mortuum, (minden, ami lepárolás vagy föllengítés után, mint tűzálló anyag, visszamarad az edényben).
C.B., carduus benedictus, áldott csüküllő.
C.M., carduus Mariae, (bógáncsfaj).
♆∃ cinis, hamu.
ȝȝ♁ cinnabaris, cinóber.
CC. cornu cervi, szarvasszarv.
XII. crystallisatus, kristályos.
⊕ cuprum subaceticum, bázisos ecetsavas réz, (krispán).
♀re, destillare, lepárolni.
♂ ferrum, (Mars bolygó csillagászati jele, innen *martialia* = vaskészítmények).
⊖+ ferrum sulfuricum.
V fixum tűzálló.
℔, Hb, herba, fű.
♓ hora, óra.
△ ignis, tűz.
🝊 lapis, kő.
MP massa pilularum.
⊠ menstruum, oldószer.
☿ mercurius vivus, eleven kéneső.
☿ mercurius praecipitatus.
☿ mercurius sublimatus.
MR mixtura.
⦶ nitrum, salétrom.
ₒₒ° oleum destillatum.
♄ plumbum (Saturnus jele; innen származik az ólommérgezésnek ma is használatos neve: *saturnismus.)*
⩩ praecipitare, lecsapni.
PP praeparare.
♁ pulvis.
Q.E. quinta essentia (illóolajoknál stb.).
♕ regulus, király (a fémek megolvasztásakor a salak alatt kivált tiszta fém. *Regulus antimonii* = fémantimon stb.).
♉ retorta.
ꝭ saccharum.
⊖ sal.
⊕ sal alkali.
⊖✱♉ sal ammoniacum.
⊖ sal medium, középsó (pd. a glaubersó)
⊖♀ sal tartari, borkő.

□ sapo.
⍀ spiritus.
V̇.V̇ spiritus vini, borszesz.
V̇R spiritus vini rectificatus.
V̇Rss spir. vini rectificatissimus.
♃ stannum (Jupiter bolygó jel; egyszersmind: végy [Rp], a rómaiak t. i. a rendelvényt «Jupiter nevében» kezdték, s később ezen invokáció helyébe egyszerűen Jupiter bolygó jelét tették a recipe elejére. Középkori s újabb recipéken gyakran előfordul a *J. D.* és *J. J.*-vel való kezdés is (= juvante Deo és j. Jesu).
⍀ sublimatus, föllengített.
🜍 sulfur.
🜿 tartarus, borkő.
🜃 terra.
🜃 terra foliata; (*t. f. tartari* = kalium aceticum).
℞ tinctura.
V vinum.
⊕ viride aeris, cuprum acet. basic. (krispán).
⊕— vitriolum.
XX vitrum, üveg.
∧ volatile, illékony.
⊡ urina.
♁ bismuthum.
Ô. Z. zincum[1].

1017. *1596. Hadi sebészek.* — Az egyik német (frank) kerület és a nürnbergiek 100 lovast, *hadi sebészeket és gyógyszereket* küld a török ellen küzdő magyarországi hadakhoz dr. Egen János vezetése alatt. A német hadbiztos, *Kress* Jeromos és mások pontos számadást vezettek a magyarországi *tábori gyógyszertár* kiadásairól. *(Peters:* Der Arzt u. d. Heilkunst i. d. deutschen Vergangenheit, 1900., 82.)

1018. *1596. Adózás a betegek gyógyítására.* — „Ne illos quoque ducentos denarios hungaricales per dominos et nobiles ex aere proprio duobus terminis ad cameram numerandos, ac *in sanacionem aegrotorum* exigendos accipiant, sed huiusmodi curam domino vicecomiti, cum iudice nobilium relinquant." (Barsmegye instructiója az adóróvók — dicatorok — számára. *Corp. statut.,* IV. (1.) 74.

1019. *1596.* Pozsony városának föleskΰdt *városi bábája* van, ki a physicus felügyelete s ellenőrzése alatt áll s nem egy esetben szakvéleménynyel támogatja a bíróságot. A városházán külön bábaszoba *(hefambzimmer)* volt, mely neki nyilván lakásul is szolgált. *(Ortvay,* II. [2.] 47.)

1020. *1596. Pestis. Sacculi medicati.* — Thurzó György írja Bicséről (1596. jan. 7.) a feleségének: „Az doctor csináltatott énnekem egy taffota vánkoskát, hogy az mikor az égre kimegyek, azt szagoljam; az gonosz ég és pestis ellen felette igen jó. Én is látván, hogy igen jó szagú, neked is, szerelmes lelköm, egyet csináltattam, talán holnap valami gonosz idő leszen, mégis jó leszen az szekérben azt szagolnod." *(Thurzó* lev. I. 166.)

1021. *1596. Személyi adatok.* — *a) Gornerus* Baptista, Pozsony városának physicusa (stadtarzt). Említi: *Ortvay,* II. (2.) 46., de helytelenül írva nevét. Helyesen: *Goynaeus* Joh. Baptista (v. ö. *Vámossy,* 25., 26., hol fizetése is részletezve). Piranói (isztriai) származású orvos, ki 1582-ben Velencében következő című munkát adott ki: Enchiridion ad quotidianam medendi exercitationem. (Lásd: *Lindenius Renovatus,* Norimb., 1686., 527.)

[1] Az itt hiányzó signaturák megtalálhatók a következő munkában: *Hagen:* Lehrbuch der Apothekerkunst (1786, 41. old.) és részben *Páriz Pápai* szótárában is (1767. évi kiadás, 645. old.).

Úgylátszik, hogy még 1606-ban is pozsonyvárosi physicus. — *b) Sesserus* Pál, Selmecbánya orvosa. Említi: *Sobó,* 93. — *c) Kober* (Coberus) Tóbiást, ki már előzőleg tábori orvosi állásért folyamodott, ilyen minőségben való alkalmazásra ajánlja Mátyás főhercegnek a bécsi orvosi fakultás. *(Acta Vindob.,* IV. 491., 492., 514., 538.) Két évvel később „in *anathomia* publice celebranda" ajánlja fel szolgálatait a bécsi karnak, de elutasítják, mert nem tagja a fakultásnak és nem rendes professzor (u. o., 520.). Egy adat soproni orvos korából: *Gyógyszerészi Hetilap,* 1907., 50. (indítványt tesz a városi gyógyszertár dolgában; Koritsánszky Ottó cikke). Életéről és soproni működéséről — sajnos — ma sem tudunk sokkal többet, mint amennyit *W.,* I. 78—79. olvashatunk, hol az is említve van, hogy Kobernek több minket érdeklő munkája (így pl. a mindjárt tárgyalandó *Decades* folytatása és az *Ephemerides unius Trieterides,* id est *historica eorum recensio, quae an. 1596., 1597. et 1598. in exercitu Caesareo in Hungaria evenerunt)* még lappang valahol.

Kober Tamásnak, orvostörténeti és hadtörténeti szempontból, nagy hálával tartozunk, mert „Observationum medicarum castrensium Hungaricarum decades tres" (Helmstädt, 1685.) c. munkájában számos érdekes adattal örökítette meg hazánk köz- és hadegészségügyi állapotát a 16. század végén. (Ez az 1685. évi kiadás, melyet Meibom Henrik helmstädti egyetemi tanár, a szemhéjban levő mirigyek első leírója, különösen arra való tekintettel rendezett sajtó alá, hogy épp abban az évben készültek a német hadak *ad gravissimum bellum in Hungaria gerendum,* t. i. Buda visszafoglalására. A munka első kiadása sokkal régebbi, még 1606-ban jelent meg Frankfurtban; ennek az első kiadásnak ismertetését l. *Apponyi:* Hungarica, II. 19.) Kober hét hosszú esztendőt töltött a hadseregnél s még a háború alatt írta meg a Decades-ek egy részét („observationes has . . . durante adhuc bello, in ipsis castris, et, cum paullulum Leorium secessisset conscripsit", mondja Meibom az előszóban). Az alábbiakban az 1685. évi kiadás tartalomjegyzékének (index rerum) nevezetesebb címszavaira utalok, hogy gazdag tartalmáról némi képet adjak:

Aëris Hungarici qualitates (inducit morbos Pannonicos stb.). *Allium* Ungaris panacea (azt tartották továbbá róla, hogy bátrabbá teszi az embert és megóvja a részegeskedéstől). *Aprugna caro* (vaddisznóhús) Hungarica qualis? *Aqua paludosa* et limosa varios morbos, et imprimis Ungaricum, concitat. *Aquae Albaregalensis* noxia. *Aqua Danubii* exaestuans febres excitat. *Aqua* Hadvvanensis *(hatvani),* Papensis et Theodosiana insalubris. *Bufonis* veneno infectorum historiae et curationes. *Canes* in Ungaria cadaverum humanorum carne inescati etiam vivos homines discerpunt. *Cerevisiae* ungaricae qualitates. *Dysenteriae* pannonicae omnium sunt crudelissimae. *Febres* caussonicae et synochi quo anni tempore potissimum in Ungaria grassentur? *Fons* Ungariae saluberrimus. *Glandium* usus noxius. *Goltzschen,* culices molestissimi in Ungaria sic dicti. *Lacus* seu paludes Ungariae, eorumque proprietates. *Medicorum castrensium* necessitas; incommoda et mala ex defectu eorum. *Mel* Ungaricum noxium est. *Morbi Ungarici* historiae et curationes. *Panis militaris* (Proviant-Brod) qualis fuit? (fekete volt, mint a föld, de azért Komárom alatt úgy ették, mint az ambróziát: *orare qui nescit, mare naviget; vorare qui nescit, militatum eat.) Pediculi* frustra arceantur (in castris) vel mundis indusiis, vel armis. *Pepones* Austriaci et Norici salubriores sunt Pannonicis. *Pharmacopolae* castrenses sunt sinistra medicorum manus; illo-

rum vafrities, ignorantia et pravitas; eorum pharmaca fraudulenta. *Pseudomedicorum castrensium* multitudo; ab illis plures, quam ab hoste sunt enecati. *Terrae sigillatae* vim medendi morbo Ungarico frustra tribuunt Silesii, stb. stb.

Kober többek közt elmondja, hogy egy 1597-ben „magno consilio, maiore pietate, maximis sumptibus" alkotott magyarországi tábori kórház folyton meg volt tömve a szenvedő katonák tömegével, ámbár akikre a kórház vezetése bízva volt, annyira nem értettek hozzá, hogy valóságos temetőt csináltak belőle. Nem volt ember, ki a járványba *(morbus Hungaricus)* esve, itt felépült volna; de még az egészségesek, az egész ápoló személyzet is elpusztult. Az élelmezés a lehető legrosszabb volt; a kenyér széteső mint a korpa, fekete mint a föld. Az üdülők és betegek tápláléka és igen rossz volt: ebéd előtt a szakácsok leütöttek egy ökröt, szőröstül-bőröstül darabokra vágták, bedobták az üstbe s mihamarább azon nedvesen odalökték a földön heverő betegek elé. S még az orvosoknak kellett vigyázni, hogy a katonák összelopkodott élelmi cikkeiket, melyeket ha már maguk nem győztek megenni, pénzért értékesítettek, el ne adják a betegeknek. A tábori orvosi szolgálat végtelenül fogyatékos volt. Kétes exisztenciájú és képzettségű medicasterek seregletteк özönével a tábori szolgálatba s a betegeket tudatlanságuk áldozatává tették. Nem a betegek gyógyítására, hanem inkább azok kiirtására vállaltak szolgálatot. Talán nem is csodálható, ha a katonák szívesebben fordultak kuruzsló javasasszonyokhoz tanácsért. A gyógyszerészek az orvosokhoz méltók voltak, de még az utóbbiak tudatlanságával is vetélkedtek a tábori sebészek. A vezérek hibája volt, hogy ezeknek is tért nyitottak, mert az olcsóságra fektették a súlyt s e sebészek havi 6—8, legfeljebb 10 forintért szívesen vállaltak szolgálatot. *Langius* állítása szerint *(1542.)* többen pusztultak el a chirurgusok tudatlansága, mint az ellenség kardja által. *Coberus* a legrosszabb fajtának mondja köztük az anabaptista sebészeket és a fürdősöket *(balneatores).* V. ö. *Győry* Tibor: *Száz.*, 1900., 543—544.

1022. *1597. Személyi adatok.* — *a) Burchard(us)* Dániel, Selmecbánya orvosa. *(Sobó* Jenő: Selmecbánya stb., 1910., 93.) — *b) Bocalicius* András, a pozsonyi tábori ispotály (xenodochium castrense) orvosa *(Acta Vindob.*, IV. 505.). — *c) Piperellus dr.* (v. ö. MOE, I. 71.) írja (1597 jan. 27.) a kassai városi tanácsnak, hogy (első felesége halála után) megkérte Cristoph egri kapitány özvegyének, Zara Ilonának, kezét, kivel nemsokára egybekel. Esküvőjére meghívja a tanácsot. (Kassa város levéltára, Missiles 4718/51. sz., Piperellus sajátkezű aláírásával és pecsétjével.)

1023. *1597. Bürökmérgezés* (öngyilkosság)? — Apaffi Miklós ebesfalvai birtokos állítólag bürökitallal (cicuta) halálra mérgezi magát, hogy a kincseire vágyó erdélyi fejedelem részéről fenyegető gyalázatosabb halált elkerülje (?) *(Trausch,* I. 131.).

1024. *1597.* Az *esztergomi borbély-sebészek* céhszabályait ez évben bocsátotta ki Örsi Péter vicekapitány s azokat, mint földesúr, Kutasi J. érsek 1600-ban, Esztergommegye és Esztergom városa 1717-ben erősítették meg *(Esztergom vm. monografiája,* 65.).

1025. *1597. Typhus exanthematicus* (Morbus Hungaricus) főleg az olaszok közt, Pápa ostrománál *(Fekete,* 26; *Lauschmann,* 22.).

1026. *1598. Füstölések pestis alkalmával.* — Erre a célra évszázadokon át használták nálunk a *borókát* és a *mosuszt.* Ezért olvassuk *Jedlicska* munkájában (5—6. old.), hogy mikor Pálffy Miklós fiai a bécsi iskolákon

tanultak a nevelőjük *fenyvesbogyót* és *pisonzeltli*-t vett füstölésre az 1598-ik pestises esztendőben. *Cserei* Mihály írja (444. old.), hogy még az 1710. évi pestis alkalmával is gr. Steinville osztrák generális „hogy a militiát jobban conserválhassa a contagiotól, sok reggeli italt főzetett gabonából, abban *fenyőmagot* (= baccae juniperi), rutalevelet hánytanak s minden reggel a companiáknak úgy osztogatták, azt itták, nem is döglöttenek (= fertőződtek) meg". A Rabutin által (1709.) összehívott nagyszebeni orvosok is azt javasolták, hogy „minden reggel a házakat *fenyőtövissel füstöljék*, a házak falait minden héten fejéricsék, éhomra senki házából ki ne menjen, kivált a *fenyőmagot*, égett bort vagy nyers boritalt, *fenyőmagos ételt, fenyőmag rágását*, a citromos ételt, mézet, diót, *foghagymát*, mondolát, a dohányszívást igen jovallják." A juniperusnak és mosusznak pestis elleni használata különben ősrégi s már 1406 körül azt ajánlja egy boroszlói kézirat, hogy „rectificetur aer cum suffumigacione rerum odoriferarum, sicut . . . *juniperi* grana . . . *musco*, camphora etc." (*Sudhoff*, Arch. IX. 1916., 124.).

A boróka a magyar flórának orvosi és néprajzi szempontból is legérdekesebb növényei közé tartozik. Őseink csodás gyógyítóerőt tulajdonítottak neki s más népek is kabbalisztikus növénynek tartották, mely elűzi a gonosz szellemeket, kígyót, férget, hernyót; (v. ö. *Lippert:* Christentum stb., 478.) Már az 1488. évből, Mátyás királyunk idejéből fennmaradt nevezetes nyelvemlékből, az u. n. bagonyai ráolvasásból (v. ö. MOE, II. 189.) is kiderül ez. Ebben az van mondva, hogy a „szemölcső" elmulasztására legjobb mód, ha az ember kimegy az erdőbe és karddal háromszor rávág a borókabokorra, minden vágás közben azt mondván: „Ffenie vaglak, mire arra, hogy el vesen Jánosrul az semelchew", vagyis mai olvasás szerint: „Fenyő! Váglak! Mire? Arra, hogy elvesszen Jánosról az szemelcső". A primitív népek babonás gyógyításában mindig megtalálható úgynevezett *transzplantációs* (átruházó) *gyógyításnak* a nyoma ez, mely azt tartja, hogy az ember a saját testi bajait bizonyos növényekre átszármaztathatja s ilyen módon megszabadulhat tőlük. Nem magyar specialitás, mert például az alsóausztriai köznép is felkeresi a borókacserjét, vesszőt vág róla és vágás közben azt mondja, hogy „Stecken! Ich tue dich schneiden im Namen der heiligen Dreifaltigkeit!" stb. s ennek a vesszőnek azután mindenféle csodás gyógyítóerőt tulajdonít és becsben tartja.[1] Ez az egy példa is mutatja, hogy a magyar nép ősi hitébe, talán még a mitológiájába is, mennyi idegen elem szivárgott bele a bennünket környező vagy belénk olvadt néptörzsek révén.

De egy másik régi nyelvemlékünkben is megtaláljuk a borókának mint orvosságnak dícséretét: mégpedig abban, mely a Nemzeti Múzeumban azzal a fölírással van elkönyvelve, hogy „a legrégibb magyar orvosi recept; iratott 1416 körül, vagy sokkal azelőtt is. Unicum a maga nemében".[2] Ebben a félig latin, félig magyar szövegű recipében fesorolt gyógyszerek közt a *csábaíre* (v. ö. MOE, II. 249.) és a kecsketej mellett ott szerepel a fenyőmag *(bacca juniperi)* is, mint olyan, mely *purgat pectus*, megtisztítja a beteg, hurutos tüdőt.

A régi magyarok különben sok mindenféle egyéb baj ellen is használták a borókát. A kassai városi levéltárban van egy kézirat, melyből kiderül hogy az ottani borbélyok (sebészek) az 1600-as évek elején a megcsömörlött embereket „tetőtül fogván talpig" *fenyőmagolajjal* kenték meg,

[1] *Hovorka* (II. 315.) írja: „In manchen Dörfern (Oesterreichs) wo alles bis auf wenige Familien ausgestorben war, erschien ein Geist auf weissem Ross und rief mit lauter Stime: „Esst's *Kranebittbeeren* und *Bibernell* (= pimpinella, ánizs) Sterbt's nit so g'schnell!"

[2] Mint más helyen (Gyógyszerészeti Folyóirat, II. évf. 6. füzet) már említettem, ebben a hangzatos feliratban az időmeghatározás teljesen téves, mert a kézirat, sajnos, sokkal későbbről, 1540 tájáról való.

ami nekik maguknak is roppant nagy pénzükbe, egy forintba került, viszont a betegek, mikor a *kenés* (mai szóval: masszálás) után megyógyultak, sokszor még huszonöt krajcárt sem akartak adni, hanem csak azt mondták a szegény borbélynak, hogy „jól van uram, majd megfizetek érte!“

A régi pestisjárványok alkalmával mindenütt divatban volt a városok levegőjének „tisztítása“ a boróka fájának *(lignum juniperi)* füstjével. A nyilt tereken és az utcák során hatalmas máglyákat gyujtottak s ezekbe néha-néha juniperus-rőzséket dobáltak. Némely városunkban (különösen a felvidéken, hol bőven akadt tüzelnivaló) oly lázas buzgalommal végezték a levegőnek e jószándékú, de kevés hasznú fertőtlenítését, hogy egykorú följegyzések szerint alig lehetett lélegzetet venni. Még Bécsről, a finnyásorrú császárvárosról is azt írja Schmeltzl bajor tanító az 1548. évi pestis alkalmával, hogy

In den gassen und ringen
Ettlich hundert Fewer prinnen.
Von *kranwitholz*[1] weyrauch darzu,
Damit der lufft sich raynigen thu.

Ma már tudjuk, hogy mindezek a füstölések a pestis ellen mitsem érnek, mert nem pusztítják el a pestisbacillust és annak földalatti hordozóit: a patkányokat, egereket s ezek élősdi férgeit (bolháit stb.), melyek a patkányokról háziállatokra (sertésre, kutyára, macskára) s ezek révén az emberi lakásokra is átszármaztatják a fertőzetes mérget. Népünk körében azonban még ma is széltében el van terjedve a boróka járványellenes erejében való bizakodás és a Székelyföldön mai napig fennmaradt annak az emléke, hogy az 1770—72. évi pestis alkalmával Szentmárton községben Nagy Szabó Balázs volt az egyedüli, ki apostolok oszlása hajnalán szedett borókabogyókból készített pogácsával védte meg magát és cselédjeit a ragálytól, mely borzalmas mértékben tizedelte meg az akkori Csíkmegye lakosságát.[2]

1027. *1598. Személyi adatok. — a) Nagy* Marcel (sövényfalvai) bölcselet- és orvosdoktor, nyitrai kanonok, trencséni főesperes és szkalkai apát. Egyházi működését és végrendeletét ismerteti: *Vagner,* 169. (Meghalt 1602-ben.) — *b) Longinus* József, Párizsban élő orvost, a nagyszebeniek városi fizikusnak hívják meg, mit el is fogad *(Sigerus,* II. 84.). — *c) Augustini ab Hortis* születési éve. Életéről, munkásságáról stb. l. Ernyey József értekezését a Balsamum Hungaricum és Oleum Carpathicum kapcsán (Gyógyszerészi Közlöny, 1909., 38—45. szám). — *d) Ness* Miklós soproni fürdősnek királyi pártfogás folytán megengedik, hogy sebészi gyakorlatot is folytathasson *(Sopron Mon.,* II. 117. A királyi leirat szövegével).

1028. *1598. Veszettség.* — „Zaro zarabia zarabista ravabuntur. Ez igéket kenyírra *(kenyra)* avagy perecre irjad és az dehös állatnak add megenni és megjógyol.“ Külön papírra írt bejegyzés a radványi levéltár egyik régi könyvében *(Radvánszky:* Magyar családélet és háztartás, 1879., III. 80.). Ugyanezek a kabbalisztikus szavak megtalálhatók, a 16. század első feléből való írással, a budapesti egyetemi könyvtár egyik régi könyvének (Postilla Guillermi super epistolas stb., 1512.) bejegyzései között is: *„Contra morsum rabidi canis* ad oblatam vel ad panem. Sequitur: *zaro zarabia zarabista zarabuntur alem . . . Palem* In alenti es“. A betegség *megevése!* (V. ö. MOE, II. 8.).

1029. *1598. Állatjárvány* (marhavész?) Kézsmárkon és környékén. Leírását l. *Genersich* Keresztély: Merkwürdigkeiten der kön. Freist. Käsmark, 1804., I. 328; továbbá *Weber* S.: Zipser Geschichts- und Zeitbilder,

[1] *Kranwitt, kranewitt, kranawitt* a boróka népies német neve.
[2] A régi pestisjárványok némelyike a betegek 97%-át sírba vitte!

314. — *b)* A Bárcaságban: *Quellen,* V. 265. (A következő évben 30,000 állat pusztul el benne; u. o., 433.)

1030. *1598* körül. Szamosközy István leírása (munkáinak II. köt. 184. l.) a *budai fürdőkről:*

„Habet urbs subtus moenia ad Danubianam ripam, thermas aliquot natura calentes, elegantibus excultas aedificiis; earum uni, quae *Passae balnea* hoc tempore vocantur, olim *Felhéviz,* id est *supernates thermae* duplici fonte scaturiunt, exiguis inter se spatiis discreto, quorum alter frigidissimas fundit aquas, et (quod mirere) odore sulphureo, alter ferventissimas odoris expertes. In huius undis, quarum vix vel digiti patientes sunt, palmares pisces oberrant, cibis inutiles, si quidem tanta est eorum teneritas, ut ad primam cocturam in tabem liquescant. Horum duorum fontium rivuli, aequabiliter modificati atque inter se certa proportione temperati, structilibus tubis subter terram latenter ductis in eundem alueum, seu castellum balneorum infunduntur, ac Turcarum primoribus salutares praebent lotiones. Alterae thermae ripenses, et ipsae quinis stadiis a *Passanis* descendunt, ac pariter Gerardinum montem in arcem imminentem suspiciunt. Hae Vngarorum rebus florentibus *Alhéviz,* id est *infernates thermae* sunt vocitatae. Sunt et aliae promiscuis vulgi usibus destinatae, quarum omnium aqua medicamentosa est, ob naturas metallicas sulphuris, aluminis, et chalcanthi, per quorum venas emanat."

1031. *1598. Bábáknak esküt kell tenni* Kassán arról, hogy szülések alkalmával legjobb tudásuk szerint vigyázni fognak arra, hogy az anya és gyermeke („amint ez gyakran megtörténik") bele ne pusztuljon *(Corp. statut.,* II. [2.] 125.).

1032. *1598. Bábakölcsönzés.* Thurzó György írja feleségének, hogy a bábáját kölcsönözze oda Thurzó Miklósnénak (Bajmócra), ki először van várandós állapotban s a bábától szeretné megtanulni, hogy „aféle gyermekszülő asszoni álatoknak micsoda szükséges, hogy azt idején elkészíthessék" *(Thurzó lev.,* I. 246.)

Ugyanő, más alkalommal, Pozsonyból visz doktort és bábát terhes feleségéhez, Árvába. Az orvost főleg azért, mert ez azt mondja, hogy „oly módot tud és oly orvosságokat", melyek nagyon megkönnyítik a szülést. Nagy pénzbe kerül a dolog, de nem szabad sajnálni (u. o., 237., 242.). Egy év mulva azt írja, hogy Pozsonyban *is* igen halnak (kétségkívül gyermekágyi lázban) „az gyermekszülő asszonyállatok", de egy németországi ember olyan orvosságot talált fel, mely megmenti az asszonyok és az újszülött életét. A pozsonyi gyermekek közt a himlő pusztít; ez ellen való hasznos orvosság recipéjét megküldi feleségének (u. o., 272.).

1033. *1599. Személyi adatok.* — *a) Curtius* András olasz orvos, ki a 16. század végén Tokaj környékén praktizált. Bocatius az ő 1599-ben Bártfán megjelent munkájában (Hungaridum lib., II.) üdvözlő verset ír hozzá, mely Weszpréminél (IV. 9.) olvasható. Ugyanitt emlékezik meg Bocatius *Erhardus Placerus* nevű piacenzai származású orvosdoktor barátjáról (u. o., 10.). — *b) Buccella* Miklós, a páduai származású olasz orvos, Báthory István főorvosa (v. ö. MOE. I. köt.), gróf Forgácsot és családját gyógyítja s ez alkalomból Bocatius, a kassai poéta, hosszú latin verssel üdvözli *(W.,* IV. 8.). — *c) Czekuss* János pozsonyi sebészt a városi kórház vezető orvosává nevezik ki, évi 25 rénes forint fizetéssel és 15 mérő gabona jutalékkal *(Vámossy,* 83.). — *d) Fullziethius* Pál philos. et medic. doctor pozsonyi orvosnak megigéri a városi tanács, hogy szolgálatainak elismeréséül halála után leánya és özvegye (míg újból férjhez nem megy) az

örökölt ház után nem fognak községi adót fizetni *(Vámossy,* 21.). 1607-ben házát, földbirtokát, könyvtárát Horvátországban lakó bátyjának testálja (u. o., 23.). — *e) Jeszenszky* (Jessenius) János (v. ö. MOE, I. 246.) *boncolásai a wittenbergi egyetemen.* — Hunn Egid wittenbergi egyetemi tanár írja Mainer Gáspárnak (1599 dec. 12., *Friedensburg,* I. 616.): „Demnach D(octor) Jessenius *(akkor a bonctan tanára az ottani egyetemen)* ohnlangst eine weibsperson, so zu Schmidberg gerichtet, allhier vor der burgh anatomirt, so er doch meins wissens kein specialem concessionem illustrissimi principis, welche eben uff dieselbige person in individuo gerichtet, erlanget und solche anatomia nicht allerdings absque scandalo abgangen, so wolte ich . . . meine gedankhen anzeigen, wie es villeicht mit solchen personen in künftigen zu halten sein möchte; dann, wie ich berichtet werde, wolte D. Jessenius gern (sui privati commodi causa) noch vil solche actus celebrirn. So hielte ich derwegen dafür, dass, was die weibspersonen betriefft, weil ihrer section halber allerhand bedenkhen, so zum Theil erhaltung zucht und erbarkeit anlanget, dass man hinfüro ime keine weibsperson zur anatomia erlaubete nisi sub duabus his conditionibus: 1. dass er eine fürstlich indultum, welches gar in individuo uff dieselbe person singulariter gerichtet, auflegen köndte; 2. dass mit der gerechtfertigten person hinderlassener freundschaft gutem wissen und willen und geburlichen abtrag gehandelt wurde; dann ich verstehe, dass solches den statutis medice facultatis einverleibt. Es wirdt aber E. e. sich günstig zu erinnern wissen, welchergestalt Jessenius vor anderthalb jahren contra omnem assensum cognationis, id est mariti et propinquorum, eine weibsperson hat zur anatomia ziehen wollen, also gar unverschämpt, dass er auch vermeint hat, man sollte daz sepulcrum wieder öffnen und ihren cörper herausnehmen, welches auch die heiden nicht gestatten, so die sepulcra wellen vor aller violation befreiet haben.[1] Ferner was die manspersonen anlanget, ist . . . underschied zu halten zwischen denen, so mit dem schwert, und dann zwischen denen, welche mit dem strang gericht werden. Dann wer supplicium capitis seu decollationis hat ausgestanden, dem ist nun die sepultura erschienen von rechts wegen, es wer' dann sach, dass in dem urtheil expresse gesetzt, dass auch nach ausgestandenem urtheil sein leib noch ferner molestirt und dehonestiert werden möchte. Sonst wo daz nicht austrucklich gesetzt, so ists wider alle recht und billigkeit, dass jemand noch weiter wollte des gerechtfertigten cörper unehren, es hette denn D. Jessenius sich mit den nechsten angewandten dermessen verglichen und inen solche erstattung gethan, dass sie darmit köndten zufrieden sein, alles besag des statuti medice facultatis. So aber jemand mit dem strang gerichtet werden soll, weil derselbige mit dem blossen aufhengen sein urtheil nicht völlig ausgestanden, in erwegung, dass er auch nach erlittenem tod noch ferner hengen muss und seinem cörper in hoc supplicii genere die sepultura vermög urtheils negirt wirdet und also, wenn der cörper zur section herundergenommen und nachmals begraben wirdt, hierdurch er der andern grössern schand erlediget wirdt, dass er nicht zum scheusal darf am gericht hangen bleiben und von raben verzehret werden, so halte ich darfür, dass in diesem casu suspendii die anatomia desto eher und mit besserm gewissen concediret werden kan. Doch

[1] Ez kétségkívül arra az esetre vonatkozik, mikor Jeszenszky (1598-ban) egy házasságtörés miatt halálra itélt nő hullájának kiszolgáltatását kérte.

wolte ich, dass auch hierin nicht allerdings ohne der freundschaft bewilligung verfahren wurde."

Mainer ezt az írást pár nap mulva döntés és megfelelő intézkedés céljából (melyet nem ismerünk) az egyetem adminisztrátora elé terjesztette. Viszont Jeszenszky a maga részéről azoknak, kik az ő működését hibáztatják és *qui nihil nisi quod ipsi fecerint, recte factum statuunt,* rövid, 4 leveles nyomtatványban felelt („Pro anatome sua actio, et spectandum invitatio", Witebergae, 1600.), melyben amellett foglal állást, hogy mindkét nemű halálra itélt bűnösök hullái nyilvánosan felboncolhatók és tiltakozik az ellen, hogy az ő eljárása sértené az emberségtudó decenciát. Végül pedig meghívja az érdeklődőket egy kivégzett (férfi-) bűnös boncolására, kit *Saxoniae proelector nostro usui destinavit, hoc tanto munere ut utamur fructuosius, quod antehac nonnisi seorsim paucis licuit, in theatro ipso sectionem obituri sumus publicam, quo etiam ex quovis subselliorum loco directioribus oculorum radiis rem intueri ipsam valeatis, alia forma constructa cavea est simulque angustiae cautum."* (Ez a kis nyomtatvány megvan a Nemz. Múzeum és a Tud. Akadémia könyvtárában.)

50. *Jeszenszky* (Jessenius) *János arcképe prágai tanár korából, 1614-ből;* rézmetszet, rajz. Ferdinand von Eisern, metsz. kölni Iselburgh Peter, az akkori idők legkiválóbb német művészei. Övében tőr (az „eques Hungarus" jelzése); a gyertya körül jelszava: *Officio mi officio,* mi körülbelül annyit jelent: szolgálatkészségemmel vagy kötelességeim teljesítésével ártok magamnak, fölemésztődöm mint a gyertya, mely másoknak világít („aliis inserviendo consumor").

Ámbár tárgyunkkal nincs kapcsolatban, meg nem állhatom, hogy Friedensburg becses könyvének még egy helyére tegyem figyelmessé a magyar *korvinák* történetével foglalkozókat: 1543-ban a vittembergai egyetem könyvtárosa, Edenberger Lukács azt írja János Frigyes szász választófejedelemnek, hogy Brandenburgi György őrgróf birtokában olyan könyvek vannak, melyek Korvin Mátyás magyar király könyvtárából valók. Biztatja a választót, hogy igyekezzék ezeket a becses könyveket megszerezni (u. o., I. 234.).

1034. *1599. Sebészhiány. Orvoskölcsönzés.* — Báthory István megköszöni Báthory András erdélyi fejedelemnek, hogy a borbélyát (gyógyítására) odakölcsönözte s többek közt azt írja, hogy „én nekem naponként, óránként elég félelmes állapotom vagyon, . . . *ez földön tudós borbély*

nem lévén." A levélben szó van *Mártonról,* ki úgylátszik B. István sebésze volt. *(T. T.,* 1882., 699.)

1035. *1599. Pestis előjelei. Véres keresztek a ruhán.* — „Im Jahr 1599, als die von ihm vorausverkündigte Pest ausgebrochen war, schrieb Johannes Kepler aus Graz an seinem Freund, den Professor Mästlin in Tübingen, dasz sein Töchterlein Susanna, der Seuche erlegen sei: „Wenn der Vater selbst recht bald sterben würde, so stöszt ihm dies nicht unerwartet zu. Als nähmlich vor kurzem hier und da *in Ungarn* blutige Kreuze an den Leibern der Leute und andere blutige Zeichen an den Haustüren, Wänden und Bänken erschienen, da war ich meines Wissens der erste in der Stadt, der an seinem linken Fusz ein kleines Kreuz wahrnahm, dessen Farbe aus dem Blutroten ins gelbliche spielte. Es zeigte sich an der Stelle des Fuszes, wo der Rücken desselben sich ausplattet, in der Mitte zwischen der Schienbeinwurzel und den Zehen. Ich möchte glauben, dasz der Kreuznagel an keiner anderen Stelle in den Fusz Christi geschlagen wurde. Bei einigen Leuten zeigt sich, wie ich höre, die Erscheinung eines Blutstropfens in der Handfläche. Es wurde ja auch die Hand Christi durchbohrt. Aber etwas Ähnliches wie ich, hat hier niemand." Noch 1704 hat man in verschiedenen Dörfern des Amtes Insterburg in Ostpreuszen dergleichen Schmierereien gesehen und für hebräische Buchstaben gehalten. Erst mehrere Jahrzehnte später hat ein mutiger Naturwissenschaftler bewiesen, dasz die angeblichen Blutflecken von Schmetterlingsauswürfen *(Leucoma dispar)* herrührten." *(Nohl,* 74.)

51. Véres keresztek a ruhán. J. Stumpff krónikájából.

1036. *1599. Pestis Pozsonyban.* — „Bey diesen beschwärlichen Zeitten, da so viell kranckhaitten im schwang gehen vnd *Doctor Paulus* selten zue hauss, *der ander* aber kranck ist, offt auch die leut vbersetzt werden *vnd nit einem iheden dienen willen,* sol man einen erstellten Medicum halten, der auch *die Apothecken* visitire." — *Corp. statut.,* IV. (2.) 228.

1037. *1599. Marhavész.* — „Gravior fuit annus praesertim animalibus, e quibus bonam partem nobis *pestis* depasta est." *(Carillo* évi jelentése; Sellye, 1600. jan. — *Monum.,* I. oszt., XXXII. köt., 1906. 345.

1038. *1599. Nemességadományozás a kasztrálásban való ügyesség jutalmazására.* — Báthory András bíbornok, Erdély, Moldova és Havasalföld fejedelme, partium regni Hungariae dominus, Siculorum comes stb. *Várallyay* István nevű huszti polgárnak és tizedesnek *(decurio noster)* címeres nemeslevelet adományoz, mely mindenesetre a foglalkozást jelző legfurcsább címerek egyikével van diszítve: a kékszínű pajzsmezőben egy emberi jobb kar, mely fakalapácsot emel ütésre készen, alatta pedig egy lópenis *(membrum equinum)* és a két here. Az adományozást azzal indokolja a bíbornok-fejedelem, hogy Várallyay István nagyszerűen ért a lovaknak *veszedelem nélküli* kiheréléséhez és ebben a dologban igen hasznos szolgálatokat tett már („ut scilicet non solum muneris ipsius decurionatus, in quo strenuum se semper praestitit, sed artis etiam suae in castrandis et evirandis *sine ullo periculo* equis, certissimum extaret argumentum." *OL.,* Lad. RRR, no. 111.)

A Várallyay-féle eljárásról következőket olvasom *Ed. Hering* könyvében (Handb. d. Tierärztl. Operationslehre, II. kiadás, 1866., 236. old.): „I. Castration mit Beibehaltung der Hoden: 1. *Das Klopfen der Hoden.* Es soll früher bei Pferden und Stieren in der Art ausgeführt worden sein, dass der obere Teil des Hodensackes mit einer Klamme gefasst und die dadurch im unteren Teile festgehaltenen Hoden mit einem hölzernen Hammer so geklopft wurden, dass ihre Struktur dadurch zerstört wurde (der Ausdruck „Klopfhengst" kommt davon her). Die Hoden degenerierten mehr oder wenig vollständig, dass Tier behielt aber äusserlich das Ansehen eines Hengstes. Diese, früher besonders in Spanien übliche Methode ist jetzt mit Recht verlassen. 2. *Das Klopfen der Samenstränge*" stb.

A *castratiónak* hajdanában nemcsak a büntetőjog, hanem a terápia szempontjából is megvolt a maga jelentősége. A római és germán büntetőjogban, nemkülönben a talmudban való szerepéről lásd *Stoll:* Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie (1908. kiadás, 991. és köv.). Rendesen a szodomitákat büntették evvel. Hogy a régi magyar büntetőjogban is így volt-e, arra vonatkozólag nem végeztem kutatásokat, de utalok *Draco*-ra, Könyves Kálmán királyunk *magicus minister*-ére, Vak Béla (színlelt) kiherélésére és a nálunk járt „görög herélő doktorok"-ra, kikről a MOE, I. köt. 80—83. oldalán volt szó. A herék eltávolítása nemcsak a sérvek operálásakor volt divatban, hanem akkor is, mikor bizonyos, egészen más természetű, bajok gyógyítása került szóba. Volt idő, mikor szinte panacea számba ment a castratio, így például a lepránál,[1] a köszvénynél, elmebajoknál. A 16. század végén azt írja Jean Bodin: „Les chastrez (a heréltek) ne sont subjects aux varices, sont exempte de la goutte, surmontent tous les autres hommes en prudence" stb.[2] De már François Ranchin (1640.) kétségbe vonja, hogy ennek a veszedelmes mirigynek eltávolítása hasznára válna a bélpoklosoknak. Paré Ambrus, a kiváló francia sebész, kikel a haszontalan, mindenfelé csatangoló herniotomusok ellen, kik „coupent les coïllons" a serdületlen fiuknál, inkább nagyon is gondját kell viselni a testiculusoknak, mert ezek majd később „mettent la paix en la maison." A franciák azonban nem igen hallgattak híres honfitársuk szavára, sőt a 18. század második felében csupán a saint-papouli egyházkerületben több mint ötszáz fiatalember heréltette ki magát a vándor sérvmetszőktől, kik minden herélésért 35 livre-t kaptak.[3]

52. *Várallyay István címere.*

1039. *1599. Elmebajok. Szenczi Molnár Albert betegsége.* — Keresztesi József reform. lelkész írja nagyérdekű naplójában (102.): „A szomszédban megőrült egy ifjú asszony, Villás Sára s hajnalban, amely házban aludtam magam, odajött az Éva ártatlanságbéli köntösében, csupa mezítelen; kinek lármájára felijedvén, felugrom, megfogom a kezét keményen, kérdem, mit keres? Azonban mások is érkezvén, a mezítelen farán esett derekas ütésekkel kívántuk eszére hozni és ruháját reá vétetni, de nem lehetett." A szegény (valószínűleg vallásos jellegű tébolyodottságban szenvedő) Sára esetét még versben is megénekli: „Boldogtalan Villás Sára ütést kapott a farára, Mért jött a más udvarára, Ártatlan Éva módjára" stb. Hogy az elmebajosokat (még a fiatal lányokat is) láncokkal megkötözték és vasraverték, arról már a Margit-legendában is olvashatunk (lásd az

[1] V. ö. *St. Baluze:* Epistolae Innocentii, III., tom. I., pag. 10.

[2] *Théâtre de la nature universelle,* trad. en français par Fr. de Fougerolles. (1597., 549.)

[3] *Renouard:* Histoire de la médecine (II. 288.).

1276. évszám alatt). És ez a jóhiszemű barbárság nemcsak nálunk, hanem egész Európában járta, mert szegény Szenczi Molnár Albertet is, mikor 1599-ben Heidelbergában valami lázas betegségbe esett és félrebeszélt, a kórházba vitték, ott megkötözték és hét napig így tartották. (V. ö. *Dézsi*, 25.)

1040. *(16. század). Zsidó orvosok.* — E század vége felé, mikor Szinán török nagyvezér hadjáratot vezetett Magyarországba, egy zsidó orvos, kinek nagy befolyása volt erre a basára, egész Győrig kísérte. Ezen ismeretlen nevű zsidó nemcsak ügyes orvos volt, hanem nagy politikai szerepet is játszott a török császár udvarában. Ő szerezte meg Péter vajdának az oláh fejedelemséget (*Rosanes* II. 20. és 275). Péter vajda menekülése után a szultán — Pezzen Bertalan, osztrák rendkívüli követ jelentése szerint — a mufti és egy másik tekintélyes és nagy befolyású török zsidó udvari orvosnak, a zsidó történetben híres *Aschkenázi* Salamonnak ajánlatára egy *Emánuel* nevű zsidót tett Moldva vajdájává. — Szinán basának fentebb említett ismeretlen nevű zsidó orvosát Mihály oláh vajda később elfogta és noha 45.000 tallért ajánlottak érte váltságdíj fejében, Báthory Zsigmondnak küldötte ajándékba. Aschkenázi Salamon török udvari orvos előbb (1548—1574) Zsigmond Ágost és Báthory István lengyel királyoknak háziorvosa volt; de később valószínűleg a budai Szokoli Musztafa basa révén ennek unokaöccsének és nemsokára azután III. Murádnak háziorvosa és nagybefolyású politikai intimusa lett. Mint olyan nemcsak a Törökország és a velencei köztársaság közti békekötést ütötte nyélbe, hanem a Magyarországot érintő politikai viszonyokra is nagy befolyással volt. Egy másik konstantinápolyi zsidó orvos, *Sassa* Ábrahám, befolyásának tulajdonítható, hogy a 17. század elején Erdélyből kitiltott zsidók ismét letelepedhettek ottan, mert ő eszközölte ki, hogy Bethlen Gábor a részükre 1623. június 18-án kelt kiváltságlevéllel megint visszafogadta őket. E privilégium 11. pontja értelmében saját orvosaikat is magukkal hozhatták, ki szabadon járhatott, kelhetett. (*Mandl* Bernát.) — *b)* Báthory István lengyel király az ő zsidó orvosát, *David Májert,* Paracelsus tanítványát, ajánlja Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárnak. (*Krauss,* 26.)

1041. *(16. század.) Személyi adatok.* — *a) Hieronymus* (Italus?) magister, II. Ulászló feleségének orvosa (*W.*, III. 265; v. ö. MOE, I. 71.) — *b) Pozsonyi orvosok.* Név szerint felsorolja őket *W.*, II. 199. és IV. 247. — *c) Magyar származású bécsi orvosok és tanárok:* lásd Wertheimer Ede: Medizinische Reminiszenzen (*Pester Lloyd,* 1894. nov. 23.) — *d) Collimitius*-ról (= Georgius *Tansteter* ex Rain, a bécsi egyetem rektora, art. et med. doctor), ki II. Lajos feleségét gyógyította (MOE, I. 351.), lásd: *Acta Vindob.*, III. 351. „Tansteter" alatt. — *e) Dudics Endre életéhez.* A Réwayfiúkkal egyidőben (1546—1555) számos előkelő magyar ifjú tanult Páduában, így Draskovics György (később bíbornok), Forgách Ferenc (később nagyváradi püspök), Báthory István (később Lengyelország nagy királya), *Dudics* Endre (később csanádi püspök), ki a jogi előadásokat hallgatta s benső barátságban volt Bonamicus-szal, Paulus Manutius-szal és más olasz tudósokkal. Azonban Báthory és Dudics között éles súrlódások támadtak, melyek általános figyelmet ébresztettek. (*Frankl,* 273.)

1. *Manutius* Pálnak Dudicshoz intézett tíz levele található Manutius leveleinek 1581. évi kiadásában. (Ez a Manutius = Manuzio egyik sarja a híres velencei könyvkiadó-családnak, kiket *Aldusok*-nak is neveztek; innen *aldinák.)* — 2. *Andreae Dudicii Epistolae* (Nemz. Múzeum kézirattára, quart. lat., 756.) 5 kis kötet, theologiai tartalommal. — 3. *Epistolae*

aliquot Matthiae I. Hungariae regis, Andreae Duditii et aliorum (u. o. 759. szám.)

1042. *(16. század.) Erdélyi Dániel. Alkimisták. Usufur.* — Erdélyi Dánielről (v. ö. MOE, I. 273.) és az ő *usufur* nevű titkos szeréről a következő megjegyzést találom H. *Kopp* munkájában: „Die Alchemie in ältrer und neuerer Zeit“ (Heidelberg, 1886.) I. 163:

„Unter der (1537 bis 1574) dauernden Regierung Cosmo's I. von Medici in Toscana kam Einer, welcher sich *Daniel von Siebenbürgen* nannte, nach Florenz und wusste sich da als Arzt Zulauf zu verschaffen. Als ein fast überall wirkendes Mittel verschrieb er eine als *Usufur* bezeichnete Substanz (*usifur* steht in der Lateinischen Übersetzung des Hauptwerkes des Arabischen Alchemisten *Geber* als eine Benennung des Zinnobers und bedeutet diesen auch noch bei späteren Alchemisten manchmal), welche er selbst den dortigen Apothekern lieferte; dieses *Usufur*, welches gar nicht sehr theuer war, liess er eben so wie andere Materialien für die Darstellung von Arzneien aus einer Apotheke holen, aber die Mischung und Herrichtung der von ihm verordneten Arzneien nahm er immer selbst vor und man hat Grund zu glauben, dass er dabei das ihm gebrachte *Usufur* wegliess bez.-w. durch etwas Anderes ersetzte. Das von ihm in die Apotheken gelieferte *Usufur* hatte nämlich einen ziemlich beträchtlichen Goldgehalt. Es stellte sich nun heraus, dass Daniel sich ausser auf Heilkunde auch auf Alchemie verstand; er war selbst erbötig, für ein angemessenes Honorar diese Kunst den wissbegierigen Fürsten zu lehren, liess vor Dessen Augen unedles Metall goldhaltig werden und theilte dem Fürsten das Recept offen mit: was man auf das unedle Metall einwirken lassen müsse, damit dieses Resultat erzielt werde. Unter dem hierfür Erforderlichen war namentlich Usufur; Cosmo liess mit Vorsicht alles für die Ausführung eines Versuches Erforderliche ohne Mitwirkung des Alchemisten beschaffen und erhielt ein sehr befriedigendes Ergebnis, so dass — die Möglichkeit, so wirksames Usufur zu so mässigem Preis nach Belieben erhalten zu können, natürlich vorausgesetzt — es ein sehr rentables Geschäft gewesen wäre, fortgesetzt in dieser Weise zu experimentiren. Als Daniel für seine Unterweisung 20.000 Ducaten erhalten hatte, machte er mit diesen eine Reise nach Frankreich, von wo er nicht zurückkam, auch Nichts mehr weiter von sich hören liess; in Florenz aber machte man bald die unliebsame Erfahrung, dass von dem durch Daniel in die Apotheken gelieferten Usufur Nichts mehr zu haben war und das dann noch unter dieser Bezeichnung zu erhaltende Präparat die Wirkung des ersteren, unedle Metalle goldhaltig werden zu lassen, nicht mehr hatte.“

Részletesebben ír *Erdélyi* Dániel szélhámosságairól és az *usufur*-ról: *Szathmáry*, 353—355; (forrásutalásokkal).

1043. *(16. század.) Sambucus, Monavius, Purkircher, Preysz* Kristóf (Christophorus Pannonius) életére és tanulmányaira vonatkozó adatok: *Fraknói, Mel.* 4—5, 13. és köv. old.).

1044. *(16. század.) Érmek. — Zsámboky (Sambucus)* János és *Jordán* Tamás tiszteletére vert emlékérmek leírása megtalálható a következő éremtani munkában: *C. A. Rudolphi*, Recentioris aevi numismata virorum de rebus medicis et physicis meritorum memoriam servantia. Denuo edidit C. L. de Duisburg (Dantisci, 1862.), pag. 104. és 106. — Ugyanezen munkában pag. 111. *Jessenius* (helyesebben *Jeszenszky*, az érmeken is így!) János és pag. 130. *Madai* Dávid Sámuel érmének (a 18. századból), leírása. Utóbbinak pontosabb ismertetését l. *Faludi* Géza: Magyar orvosok újabb emlékérmei (IV. közl.), Numizmatikai Közlöny, 23—24. évf. (1924—1925.), kinek páratlan gyüjteményében az érmek is megvannak (v. ö. Hist. Schaus. 12., 14., 17. old.).

1045. *(16. század.) Olaszok.* — Mikor Laszki Jeromos börtönében betegnek teszi magát, János király egy névtelen olasz orvost *(Italum fisicum)* küld be hozzá gyógyítására. *(Szerémi,* 326.)

1046. *(16. század.)* Az első *katonaorvosok* Miksa császár és király idejében jelennek meg hazánkban *(Linzbauer:* Gyógyászat, 1872. évf., 172.).

1047. *(16. század.) Fizetés.* Városi orvosok és gyógyszerészek fizetése a 16. sz. első felében: *D.,* 304.

1048. *(16. század* első feléből.) *a) Epilepsia* (morbus caducus) *elleni bűvös szavak* a budapesti egyetemi könyvtár egyik régi könyvébe *(Postilla Guillermi,* 1512.) kézzel beírva: „Ebrum + intebrum + critio + merit + Pal + Pater + ventus“, továbbá „Elim, melim, zelim“... és „Inola + farus + Ibas + Ibol + gargary + gargalay“ stb. (Lásd: Irodalomtörténeti Közlemények, 1893., III. 123.) E magikus szavakat valószínűleg kenyérre vagy ostyára írva beadták a betegnek. (A betegség *megevése;* v. ö. MOE, II. 8.) Ugyanitt olvasható néhány latin és egy magyar nyelvű benedikció az epilepsia ellen; a magyar nyelvű következőleg hangzik: „Wr isten mit monda w... mit paranchola míglen Wr isten az magas keresztfan megf... es az ew szÿwet altal eklelwen es meg mar... ew benne harom czep wer, fel haga szent Janos apastal... ziz zonyionk sziz marianak karya ala ada, az magas kereczt farol leweven, mikepen azkorth az filoh meg nem indul... istennek paranÿolatiaual mondom es bodod azzonnak hatal... hog te benned N. meg alhasson az korsagh, Adait... + *guet* + *guttaury* + *habet* +“ (v. ö. a „Kálmán király gyűrűje“ c. cikkel.) — *b) Epilepsia elleni orvosság* (kéziratos bejegyzés a pécsi egyházmegye könyvtárának egyik könyvében (Temesvári Pelbárt) a 16. sz. derekáról: „Contra caducum morbum (a közlő tévesen *dögvészre* magyarázza!) medicina *(mai helyesírással:* „Az veres hagymát nyersen törd meg, vedd vizét és az *kórságos* embert, mikor az kórság leli, tölt (!) az szájába. Másik annál is jobb: Az tekenős békának az máját (!) vegyed, aszald meg, terd meg, fejér borba add meginnya az kórságos embernek.“ *(Magyar Könyvszemle,* 1907., 205.) — *c) Emésztetlenségről való recipe.* — „Mezzel kend meg kywewl az gyomrath kyewldecke kerewl Es azt hynch meg gewngberrel Es kenyereth kyt megpyrytotthak thywzbe Eczethbe Marthwan ke (?) Es esmeth tewreth genghberrel meg kell hyntheny Es rea kewthny Es meg gyogywl etc.“ *(M. Nyelvőr,* VIII. 1879., 214.)

1049. *(16. század)* (?), *„Der Königin von Ungern grüne Salb.* Erstlich nemt nachuolgende Kreuter unnd Wurtzel: Benedicten Wurtz 4 Lott; Sinaw Kraut (= *alchemilla)* 2 gut hanndtuvll; Nussbaum in laub 2 gut handtuoll, das grien uund noch jung ist; Aihe Schoss auf 3 lott; rott brennendt nessel andhalb hendlin voll; grüne Wechold Peer schön erlösen 3 Pfund klein gestossen, holder schoss anderhalb hendlin voll, Maioran Kraut 2 händlin voll, Rosmarin Kraut 2 hänndlin voll, Alant Kraut unnd Wurtz 2 hanndlin voll, Erdrauch 2 henndlin voll Beymenten der besten 2 hänndlin voll, Boleyen ein henndlin voll, Garten Isop 2 hanndlin voll Heydnisch Wundt Kraut ein henndlin voll Sachori od. Veldtquendel 2 henndlin voll. Zur solchen obermelten stuckhen, so sie rein gestossen unnd gehackt sein, muss man nemen reinen Maÿen butter 5 Pfund unnd uber das feuer gethon, unnd fein sittiglichen zerlassen, darnach die gestossen stuckh darein gethon, unnd also lassen sieden, zum letzten thu die gestossen Wecholder Peer auch darin, unnd ist es nicht genug schmaltz so thut mehr darzue, darnach ir gern vill haben wollt, und last

es fein hoflichen absieden, und lassen es woll sieden, rueret es stättiglich darmit es nicht anbrinne, und also rüeren bis die Kreuter an haben hertt zu werden, darnach hatt sie genug gesotten, und vleyssig ausgeprest, und darnach in ein verglasiert geschirr behalten, und mit einem steckhen gerürt bis sie gestetht. Solche salben gebraucht für erlamende glieder, und erfronenen glider, das geäder darmit zue schmieren, ist auch gut den frawen die in Kindts bannden ligen, die schoss darmit geschmiertt und sonst zur hitzigen schäd."

(Egy 16. [?] századbeli kéziratból (20. old.), mely *Ernyey* József birtokában van. Ugyanebben a kéziratban (60. old.) még egy hasonló recipe van, melynek címe: „*Der Konigin von Ungern grüne salben, von der von Harach in Osterreich, der von Sultz gemacht.*" Minthogy majdnem szószerint egyezik a föntebbivel, ezért mellőzöm.)

Úgylátszik, hogy ez a kenőcs sokáig tartotta magát, mert *Lipták* Pál egy 1727-ben megjelent könyvben is megtalálta a recipéjét. A könyv címe: „Des freywillig aufgesprungenen Granat-Apffels des Christlichen Samariters Erster u. Anderer theil: oder aus Christlicher liebe des nechsten eröffnete Geheimnisse, Vieler vortrefflicher bewährter Artzneyen, aus berühmter Leib-ärtzten, oder Medicin-Doctorn, gepflogener erfahrenheit zusammen getragen." E könyvben a kenőcs „*Der königin in hungarn grüne salbe*" név alatt szerepel. Nem kevesebb, mint 29 növény (babérlevél, rosmarin, árongyökér, salvia, majorana, cickafark, ezerjófű, útifű, lavandula, üröm stb.) kell hozzá, ezeket melegítés közben kivonja vajjal, fehér viaszt, faolajat, mastixot és tömjént ad hozzá, ebből a keverékből pedig kb. diónyit kell *bevenni* sótalan levesben, akkor bekövetkezik a hatás: „das vertreibt alsobald das verstockte geblüth aus dem leibe heraus." Ha pedig valakinek kelevénye van a testében, akkor is *vegye be* sótlan levesben a kenőcsöt, mely a kelevényt az ürülékkel kihajtja vagy pedig a kelevény a test felszínére jut, de azt jól meg kell figyelni, hogy hová kerül, mert erre a helyre a kenőcsből készült tapaszt kell tenni, mely a kelevényt kihúzza. (A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője, VI. (1930.) 250.)

1050. *(16. század.) Kézirat.* — *a)* Német nyelvű házi orvosi tanácsadó a szepesszombati r. kath. plébánia tulajdonában, mely sokáig a Genersich család tulajdonában volt s 93 különféle betegség ellen tartalmaz orvosi tanácsot. Részletesebben ismerteti *D.*, 264—266. — *b)* Egy minoritaszerzetes papírkézirata a század első harmadából (235 levél) a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban. (V. ö. *Varjú* Elemér: A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár, 1899., 257. old.) Elején (1a.—3b. lapon) verses életrendi szabályok, például:

Singula post ora pocula sume nova,
Post pisces nux sit, post carnes caseus assit,
Unica nux prodest, nocet altera, tertia mors est.

Nobilis est ruta, quia lumina reddit acuta;
Auxilio rutae vir quippe videbis acutae.

Salvia cum ruta, faciunt tibi pocula tuta;
Adde rosae florem, munit potenter amorem.

Si fore vis sanus, ablue saepe manus.

Inter prandendum sit saepe parumque bibendum.
Si sumas ovum molle fit atque novum.

c) A marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban van egy nagyobb terjedelmű (több mint 300 oldalas) magyar kézirat a 16. századból. Címlapja hiányzik; a többi hat részre van osztva. Az 1. rész címe: Az „emberi testnek betegségeiről való orvosságok" (ugyanitt, későbbi bejegyzés szerint a kézirat tulajdonosa *Barakonyi Borbély* János nagyenyedi sebész volt, ki — úgy látszik — 1616-ban Ungvárott működött.). A következő fejezetek a kozmetikumokról, forróságról és hideglelésről, dagadásokról, lőtt sebekről és csontbetegségekről, mérgekről és mérges állatok marásáról szólnak. A nagyérdekű kézirat bővebb ismertetését (szemelvényekkel) l. a *Magyar Nyelv* c. folyóirat IX. évi folyamában (1913.) 373—377. old. — *d)* A budapesti egyetemi könyvtárban van egy hártyába kötött gyüjtemény a 16. század elejéről, melyben sok orvosi jegyzet is található latin, olasz és részben magyar nyelven is. Az utóbbiak nyelvemlékszámba mennek. Az egyik recipe kezdete: „A kibe az ver meg alozik", a másiké „Contra *Zyzetel*" (?), a harmadiké „Ad orbantz." (V. ö. Magyar Nyelvőr, VIII. 169.) — *e)* A MOE II. 328. oldalán rövid ismertetését adtam a „legrégibb" magyar recipének. Ennek kapcsán megemlíthetem, hogy a budapesti gyógyszerészi múzeumban (a gyógyszerészi lapok értesítése szerint) már 1910-ben ötszáz régi recipe volt összegyüjtve, melyeket érdemes volna feldolgozni. — *f) Zsámboky* (Sambucus) Jánosnak sajátkezű levele a budapesti kir. orvosegyesület gyüjteményében; (lásd az orvosegyesület Évkönyvét 1908-ra, 147. old.). — *g)* Régi orvosaink társadalmi helyzetéről, kezelésük módjáról stb. legjobb felvilágosítást nyujtanak a missilis levelek. Teljesen kiaknázatlan terület a jövendő kutatóknak! Hogy csak a *körmendi levéltárt* említsem, hol a missiliseknek roppant tömege található. Óriási számban vannak itt olyan levélcsomók, melyeket nemcsak hogy nem dolgoztak fel, hanem még csak nem is láttak, soha fel sem bontottak 400 év óta. Csak magának az 1570-ben elhalt Batthyány Kristófnak levelezése mintegy 10—12.000 levélből áll. — *h)* Eugubius, et Conradinus *de Faventia* „Collegium medicum pro Petro Frangipani." Kézirat a bécsi (régi) udvari könyvtárban. Lásd róla: *Magyar Könyvszemle* 1884., 285. — *i)* Weszprémi (IV. 120., Pfeutzer címszó alatt) említi, hogy Wagner Károly birtokában volt egy 16. századbeli pozsonyi orvos kéziratos naplója. Nincs meg valamelyik gyüjteményünkben?

1051. *(16. század.) Alkoholizmus.* — „Küzdelem a részegeskedés ellen"; Takáts Sándor cikke (8 Órai Ujság, 1925., 237. szám.) 16. és 17. századbeli rendelkezések és irodalom az alkoholizmus ellen.

1052. *(16. század.) Mesterséges abortus.* — Régi törvényeink (a Tripartitum stb.) értelmében már a méhmagzat is kellő jogvédelemben részesítendő. Ezért is tilos volt a terhességet és a szülést eltitkolni. Szülés alkalmával *bába* vagy más hozzáértő asszony hivandó a szülőnőhöz, ellenkező esetben a legsúlyosabb büntetés *(fejvesztés)* van kiszabva. (Ung vármegye statutuma 1711-ből.) Érdekes jegyzet e kérdés történetéhez: *Corp. satut.*, II. (1.), 370.

1053. *(16. század.) Ispotályok.* — A 16. század folyamán főnemeseink által alapított nagyszámú ispotályról, szegényházról és az *ispotálymesterekről* kimerítően értekezik: *Takáts,* Szm. 343. és köv. old.

1054. *(16. század.) Szent Kozma* (Cosmas) és *Szent Demjén* (Damianos) *mellképe.* A damsosi (azelőtt demsusi, Hunyadm.) gör. kath. templomban levő 16. századi falképek színes másolatai. A Műemlékek Orsz. Bizottságának birtokában. (V. ö. MOE, II. 85.)

1055. *(16. század.) Bőrgyógyászat.* — *Daday András:* Növény-dermatotherapiánk a 16. században. (Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerologiai Szemle, 1927. évf., 10. és 12. számában.) Méliusz és Bejthe munkáiban található adatok rövid feldolgozása.

1056. *(16. század.) Sebészek.* — Minthogy sebészcéheink institutiói és sebészeink nevelése a 16. századtól kezdve jórészt német mintákra volt szabva, ajánlható, hogy aki ezen kérdésekkel foglalkozik, a régi német sebészekre vonatkozó irodalmat is tanulmányozza. Így például sok felvilágosítás található *Johnsson* értekezésében (Janus XV. évf. [1910.], 129.) a délnémetországi sebészek iskolázásáról és vizsgáiról *(examenwesen)*. A magyar sebészek remekfőzési utasításaiban gyakran előforduló kenőcsök, tapaszok is majdnem azonosak a németekéivel: *Ungu. aegyptiacum* (= méz + ecet + grünspan + a constituensek), *Ungu. apostolicum* (mert 12 drógból készült: gummi ammoniacum + opoponax + mastix + galbanum + gyanta + terpentin + viasz + „hollwurtz“ + myrrha + tömjén + ólomcukor) stb. A sebészi vizsgára előkészítő jegyzetek, úgy mint nálunk is, kérdésekben és feleletekben voltak megírva s nagy részletességgel tárgyalták az érvágási szabályokat. *Vena hepaticá*-n a Vena mediana basilica lateralis dextrá-t értették, a gyakran emlegetett főér, helyesebben fejér *(hauptader)* pedig = a Vena cephalica maga, vagy pedig annak kezdete a hüvelyk- ás mutató ujj közt „welche bei Krankheiten des *Hauptes* geschlagen wurde.“

1057. *(16. század.) Hadi sebészek.* 1. *Schwendi* Lázár panaszkodik az ő 1593-ban Frankfurtban megjelent hadászati munkájában („Kriegsdiskurs“), hogy az osztrák-német hadseregben, mely Magyarországon harcolt, a hadi sebészek száma igen csekély volt s ami volt, azok sem álltak feladatuk magaslatán, ezértis a sebesült katonák igen sokszor minden segítség nélkül elpusztultak. Emiatt sok volt a panasz és a katonák valósággal féltek Magyarországra menni. (Lásd: *Fröhlich* értekezését: „Die Militärmedizin des 16. Jahrhunderts“, *Janus,* 1901., 73.) — 2. *Alfonso Ferri* (szül. 1500 körül Nápolyban, III. Pál pápa udvari orvosa) jeles hadi sebész is volt, ki a magyarországi harcokban is részt vett. Munkákat írt a lőtt sebekről, melyek 1552—83. közt több kiadást értek. *(U. o.,* 309.)

1058. *(16. század.) Tábori egészségügyi viszonyok Magyarországon; tábori kórházaknak* s a katonaság *élelmezésének* siralmas állapota a 16. század végén: l. *Győry,* 24—30. old. (Különösen érdekes, amit az *ivóvízről* mond: Coberus szerint a magyar katonák mindenképen tisztábban éltek, higienikus érzékük fejlettebb volt, mint az itt megfordult külföldi hadaké; az ívóvíz megválogatásában sokkal körültekintőbbek voltak; csak nagy szükségben ittak mocsaras vizet s akkor is úgy, hogy előbb foghagymát ettek, hogy annak ártalmát csökkentsék; jóindulatú tanácsra a kínzó szomjúságot is szívesen tűrték. Ez a különbség okozta, hogy az olasz, spanyol, de kívált a német katonák oly rettenetesen pusztultak hazánkban a *morbus Hungaricus* stb. következtében.) *Jordán* Tamás is megjegyzi (Győrinél, u. o. 33.), hogy amint Veszprém és Tata bevétele után a külföldi hadak a Dunához értek, melyben a sekély vízállás folytán hemzsegett a rengeteg hal, hús helyett halat ettek, melyet nem tudtak megfelelőleg elkészíteni. Mohón ették s kérkedtek vele, hogy ilyen jó dolguk még sohasem volt. A napon megsavanyodott bort és sört itták hozzá és sok dinnyét, uborkát, szedret stb. is fogyasztottak. A hagymáz már első csapásra sokak életét kioltotta, míg a magyarok közül ugyanazon időben

csak ketten haltak meg. — *b)* A 16. századbeli török háborúk idején a magyar sereg általában két részre oszlott: egy részök a várakban teljesített állandó szolgálatot, mások pedig táborban éltek. Ezekről érdekes képet ad néhány sorban *Forgách* Simon, aki tapasztalatból ismerte a *hadi élet előnyeit és hátrányait.* Csak a toborzáskor kapnak hópénzt, azután kóborolnak. *Ha nincs rabolni való, éhen halnak,* — *„mert senki élést nem viszen utánnok,* miért hogy nincsen mivel megvenniek, ha penig visznek is valami élést, nincsen mit adni érte. — Nem jutnok táplálékhoz, egymás feléje se néznek, *ha valamelyik köztük megbetegedik, a férjeik mellett levő asszonyok ápolják övéiket,* de míg ők maguk egészségesek. *Ha az is megbetegszik* — írja tovább Forgách, — *senki feléjek sem megyen oztán,* hogy ki nem mehetnek helekből; *az táborok elbüdösül, eldöglik és nagy nyomorúságos halálokval halnak meg.*" Ostrom előtt rendesen tábort ütöttek, amire alkalmas helynek a szabadabb helyeket, réteket tartották, ahol nem voltak kitéve hirtelen meglepetésnek. A táborban sátrak alatt tanyáztak. *Deszkasátorokban ápolták a sebesülteket,* a törökök a basa sátora elé tűzték karókra az elesettek fejeit, a sátrakat egyéb fölszereléssel együtt igen nagy veszély esetében hagyták oda; a basák sátrai körben álltak a vezér sátra körül, mely a szultán arannyal áttört selyem sátra mellett állott, ha a szultán is táborban volt. Svendi Szádvár alatt sátrát a tábor sáncához közelebb vonatta fel, hogy a vár ostromát több szerencsével intézhesse. De nem volt semmi haszna, mert másnap majd elütötte egy ágyúgolyó, amikor a „palléroskodásban" kifáradván, egy kő mellé leült. A várőrség lakosztálya egy helyen *kamora* néven fordul elő.

Nem volt könnyű feladat a *tábor élelmezése.* Ha volt elég pénz, egyes vállalkozók vitték az élelmet a tábor után, akiktől pénzért, vagy a zsákmányolásban szerzett tárgyakért szerezhették be a szükségeseket. A várőrség rendesebben élt, a táplálkozás tekintetében is jobb dolga volt a táborban élő társaikénál. Kivétel volt az ostromállapot. Van szakácsuk, ki a vár éjjeli szolgálatait a többivel együtt végzi; Gedő várának őrsége még az elfoglalás napján is kecskehúst evett. Az élelem szerzésének általánosabb módja volt azonban a *rablás.* Majd minden országgyűlés sérelmes pontjai között szerepel. Az 1567. évi pozsonyi országgyűlésen elkeseredett hangon mondják a rendek, hogy némelyik jobbágy kettős, hármas, sőt négyszeres áron vette vissza gabonáját a katonáktól, akik állati kegyetlenséggel felkoncolták a rablott élelem tulajdonosait. Tata kapitánya Komáromba ment élelemért. Az út veszélyei ellen magával vitte egész lovasságát. Míg oda járt, Hamzabég esztergomi városparancsnok elfoglalta Tata várát. *(Bártfai Szabó,* 129., hol a Forgách Ferenc évkönyveire való utalások (lapszám stb.) is megtalálhatók.)

1059. *(16. század.) Kuruzslók.* — Hogy ebben a korban a hazai kuruzslók a külföldre is eljutottak, az kitűnik Paracelsus egyik írásából is, hol azt mondja, hogy ezeket a kuruzslókat részben a törökök kergették ki Erdélyből. *(Daremberg:* Histoire des sciences médicales I. 429.) — Szamosközy, ki különben nem a legjobb indulattal van a székelyek iránt, egyebek közt azt írja ezekről, hogy „erkölcseik megegyeznek a vidék természetével: második Dodona ez a vidék, tele paraszt jósokkal, *vén kuruzslókkal,* kik még az ördöggel is cimboráskodnak." *(Bagyary,* 79.) Ugyanitt a 85—87. lapon az akkori székelyek nyomorult *lakásviszonyairól* és *sörivásukról,* melyről azt tartják, hogy egészségesebb és több erőt ád, mint a bor, melyben különben is szűkölködnek.

1060. *(16. század.)* A *Báthory-család* (különösen B. Zsigmond, B. Gábor, B. Klára és Erzsébet) *psychopathologiájáról, nemi perverzitásairól* stb. lásd: *Szilágyi* Sándor: *Báthory* Gábor fejedelem története (Pest, 1867); *Nagy* Iván: A Báthoryak jelleme (Losonczi Főnix. Pest, 1851.); *Rexa* Dezső: Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferencné (Budapest, 1908); *Siklóssy* László: A régi Budapest erkölcse (1922, 41—44 old., Báthory Erzsébet algolagniás beteg, némelyek szerint pedig az volt a téveszméje, hogy a vérrel való érintkezés, mosdás szebbé teszi); *Takáts* Sándor: Magyar nagyasszonyok (285. old.; azzal menti Báthory Erzsébetet, hogy az ura halála után megőrült); *Elsberg* R.: Elisabeth v. Báthory (2. kiadás, Boroszló, 1904.). *Erdélyi Országgyülési Emlékek,* IV. 46. (Báthory Zsigmond fejedelem idegbajáról, somnambalizmus stb.)

1061. *(16. század.) Budai fürdők.* — *Siklóssy* László: A régi Budapest erkölcse (1922.) c. könyvében (28—37. old.) részletesebben ismerteti a budai fürdőket s a bennük folyó életet, Brown Edvárd, Evlia Cselebi, Wenner Ádám („Türkisches Reisebuch", 1665.), Dietz János mester (a német nagyválasztófejedelem sebésze, 1686.), Istvánffy stb. munkái alapján. Az Acsik Ilidzse (mai Gellért-fürdő), a *francia betegségben* szenvedők s a szegény néposztály fürdője volt, de a lovakat is ebben fürösztötték. A 36. oldalon említett *conna* nevű festőszer, mellyel a török nők körmeiket festették, nem conna, hanem *henna* vagy *hanna* (magyarosan *kána).*

1062. *(16. század.) Különös gyógyszerek.* — a) *Sebkezelés csukahájjal* (axungia lucii): „Ló sebére: csukahájat, vizi csigát, azokat égesd meg új fazékban, tedd porrá, ezzel hints." *(Csiks.)* — *b)* Sebek gyógyítása *bucskóróval* (melilotus officinalis?): Győri tört. és rég. füzetek, I. 88. — *c) Emberzsír* (axungia hominis) mint „vesztés" elleni gyógyszer: Gyógyászat 1880., 107. — d) *Köszvény gyógyítása colchicummal:* „Radicis herbe vulgo khekcherecheny (kekercsény? v. ö. MNy., 1917. évf., 1. füz.) contere cum arvina antiqua." (Győri tört. és rég. füzetek, I. 89.)

1063. *(16. század.) Ivóvíz.* — A törökök, jól ismerve a hagymázterjesztő, egészségtelen magyarországi ivóvizet, tervbe vett hadvonulásuk útján már hónapokkal a háború megkezdése előtt kutakat ásattak és élést halmoztak fel Magyarországon. *(Takáts* Sándor: Régi magyar asszonyok, 117.)

1064. *(16. század.) a) Fürdésre vonatkozó szabályok* a 16. és 17. század kalendáriumaiban. Lásd *Schwarz,* 290—293. — *b)* A *fürdősökről* lásd *Takáts* Sándor: „Régi magyar fürdősök" (Az Ujság, 1918. évf., 49. szám.) — *c)* A magyar *fürdők* nevezetesebbjeinek leírását l. Oláh Miklós Hungáriájában (Bél Mátyás stb. kiadásában.) — *d) Balfi fürdő.* Hol András (jobbágy) írja e század közepe táján Nádasdy Tamásnénak, hogy ő, ki „az Úr istennek ennéhány esztendőtül fogva megnyomorodott, félszeg teremtött állatja", hallotta, hogy „az Úristen az ő beteginek megvizsgálására *Bolffon* olyan vizet támasztott volna, kiben az Krisztos által nagy sok betegek megvigasztaltatnak." Kéri a nádor feleségét, hogy adjon neki egy kis költséget, hogy oda utazhasson és bizonyos ideig a fürdőben élhessen *(Orsz. levéltár;* Nádasdy-levéltár.) V. ö. MOE, I. 144.

1065. *(16. század.) Gyógyszerészet.* — A 16. században nálunk is nagy lendületet vett a gyógyszerészet ügye. Ami hazánk felvidékét illeti, ott ez időben a kereskedelem és ipar központjaiban mindenhol van gyógyszertár. A mostani Adler-féle pozsonyi gyógyszertár a 16. századba viszi vissza eredetét; a jezsuitarend feloszlatásáig azok birtokában volt. Régi korát

hirdetik a 16. századból fennmaradt edények (igen szép felvidéki magyar munka), régi könyvek, képek stb. Selmecbányán 1561-ben *Burchardt* Dániel vezeti a városi gyógyszertár ügyeit, ezért heti 1 frtnyi fizetést húz, míg ugyancsak Selmecbányán 1571-ben egy gyógyszerészsegéd évi fizetését 16 forintban állapítják meg. *György*, egyik pozsonyi gyógyszertár tulajdonosa, 1501-ben a városi tanács tagja. Lőcsén, 1563-ban *Sophus* Frigyes kéri a városi hatóságtól a már néhány év óta fenntartott gyógyszertárt. Ezek mellett Kassán, Eperjesen, Bártfán, Nagy-Szombatban, Rózsahegyen találunk kisebb-nagyobb gyógyszertárakat vagy legalább oly adatokat, amelyek gyógyszerészek működésére vonatkoznak. Mai szempontból nézve a dolgot, kevésnek fog ez tűnni. De meg kell gondolnunk, mily viszonyok között élt Magyarország az egész 16. század folyamán. Bel- és külellenség gyengítette minden oldalról, sebeket ejtett rajta magyar, német, török, tatár. E viszonyok folytán a gyógyszerészetre is rossz idők jártak. Az előbb nagyszámú lakossággal bíró városok elpusztultak, a falvak pedig még inkább kiürültek. Ahol előbb volt gyógyszertár, ott is néha éveken keresztül szünetel. Az orvoshiány is nagy. 1588-ban *Woith* Illés lőcsei gyógyszerész panaszkodik a városi tanácshoz írt levelében, hogy üzlete igen rosszul megy, mert a városban nincs orvos. Felvidéki gyógyszerészetünk történetében nem kevésbbé fontos azon körülmény, hogy itt léptették életbe először a gyógyszertárak koronkinti *vizsgálatát.* A hatóság ezen ellenőrző joga hozzánk közvetlenül Ausztriából jutott. 1552-ben bocsátja ki I. Ferdinánd király „Policeyordnung"-ját, melyben azt határozza, hogy a gyógyszertárak egyszer évenkint vizsgáltassanak. A használhatatlan és romlott gyógyszerek elkoboztassanak, a hatóság ügyeljen továbbá arra, hogy a receptek után fizetendő ár ne legyen túlmagas. Az utóbbi tilalom kiadására bizonyára volt is ok. Még 1581-ben figyelmezteti Selmecbánya tanácsa a városi gyógyszerészt, hogy az orvosságot szabott árban szolgáltassa ki, maga készítse a gyógyszereket és ne készíttesse azokat ahhoz nem értők által. *(Csippék:* Gy. K., 1898., 21. szám.)

1066. *(16. század.) Gyógyszertárvizsgálat* (hivatalos) Kassán. Lásd *Schwarz* Ignác: Beiträge z. Gesch. d. ungar. Apothekenwesens((kny.) 10. old. (U. itt a 9. oldalon a *tábori gyógyszertárról, pharmacopolium campestre.)*

1067. *(16. század.) Kórházak Debrecenben* (kettő; egyik a városban, másik a városon kívül). *Ispotályról* is szó van *(Örvényi,* 32.), ellenben gyógyszertár még nem volt. A város 8—9 borbélysebészt tartott, kiknek céhlevelét 1586-ban erősítette meg Báthory Zsigmond fejedelem (u. o. 81.).

1068. *(16. század.) Lakáshygiene.* — A török időkben tiltva volt, hogy a magyar keresztény vagy zsidó magasabb házat építsen, mint a török; általában a háznak legcsekélyebb javítására is engedélyt kellett kérni. A törökök alapvető elve az volt, hogy minden hagyassék meg a régi állapotában. Hogy ez mily káros közegészségügyi következményekkel járt, azt hosszasabban fejtegeti Salamon, Magy., 190. — A magyarok lakóházai ebben a korszakban még többnyire fából voltak. Gróf Eck emberei a Csallóközből hordtak vesszőt egy készülő győri épülethez. Valószinűleg összefonták őket falvastagságú darabokba s ezeket szorosan összeillesztve, sarat tapasztottak reá. Ma is megvan az építkezésnek ez a módja, mert a vízáradás az így készült házat nem mossa alá, s a lakók könnyen pótolhatják a leázott tapasz-

tást. *(Bártfai Szabó,* 146.) Szerémi adatait a *lakásberendezésről, ruházkodásról, evés-ivásról* s általában a közegészségügyről l. *Vid,* 56—63.

1069. *(16. század [eleje]). Ariosto a magyarok lakásáról, evéséről, ivásáról.* — Az olaszok nagy költője, ifjú korában 15 esztendeig (1501—1516.) estei Hippolyt bíbornokérsek kedvelt titkára volt Olaszországban. Mikor ura 1516-ban (egri érsekül) újra hazánkba indult, a már 44 éves Ariosto nem akarta őt ide követni, mire a különben is fölötte indulatos természetű Hippolyt fizetésétől és tőle nyert egyházi javadalmai nagy részétől megfosztotta, ellenben magával hozta ide a költő fivérét (Ariosto Sándort) és Bagno Lajos udvarnokát. Ezekhez intézte Ariosto azt a gúnyversét, melyet magyar fordításban Deák Farkas tett közzé (Száz., 1873., 597.). Ebben a szatirában többek közt következőleg indokolja a költő, hogy miért nem követte urát a hosszú és fárasztó magyarországi útra:

Száz jó okot mondhattam volna,
S köztük bármelyik úntig elég
Hogy engemet itthonn marasszon.
Az életem volt a koczkán,
Mit szeretek nagyon s el nem pazarlom,
Légyen a sors vagy ég adománya.
Egy hosszú tél képes volna megölni,
S az ég, mely alatt ti vagytok,
Bizony csak zordonabb mint Olaszhoné!
Hát a *tőzeg* s *széngőz* melegétől
Nem irtózom-é inkább
Mint a ragályos járványoktól?
S ott, hol ti vagytok, ily tűz körül
Esznek, isznak, játszanak s dideregnek
A közel Rifeus [1] zordon aljában.
Tiltva nekem zamatos, erős bor, —
S ott a magyarok közt szentségtörés
Nem inni tisztán s körömszakadtáig!
És minden étel, halmozva borssal,
Fahéjjal s más fűszerekkel,
Orvosok mondják, nekem mind halálos! . . .

1070. *(16. század.) Pestis előjelei.* — Mint már előbb is említettem, évszázadok hosszú során hitték, hogy a gyakori mennydörgés, viharok, áradás, meteorok, üstökösök és egyéb természeti tünemények a pestis vagy más járványok jósló jelei (ebből magyarázható, hogy Linzbauer oly gondosan összegyüjtötte ezeket a ma már orvosi szempontból teljesen értéktelen adatokat „tonitrua“, „inundatio“, „tempestates“ stb. címszók alatt az ő Codexében). — A gyulafehérvári Batthyány-kódexben található (16. század elejéről, esetleg a 15. század végéről való) bejegyzések közt egész sorát találjuk a mennydörgésből való jóslatoknak: „Mense augusti si tonitrua audientur . . . multi homines aegrotabunt“ stb. (V. ö. *Bunyitay:* Vár stat., XII.). Sáskajárás, kígyók (v. ö. MOE, II. 103.), gyíkok, hangyák, egerek, patkányok, hernyók, cserebogarak tömeges megjelenése, állatjárványok, torzszülöttek mind ott szerepeltek a pestis előjelei közt, melyekről bővebben értekezik *Haeser,* III. 105. és köv. old. s még kimerítőbben *Nohl,* 62., 71., 148.

1071. *(16. század.) Pestis.* — *a)* Az Egyetemi Könyvtár birtokában levő (M. S. T. T. Transylvanica LXVIII.) kodexben 326. l. van egy recept

[1] *Rhipaeus:* északi zord hegység, hol a skythák laknak *(MKGy.).*

(Gyulafi Lestár írásával) a pestis ellen, mely 1592. előtt iratott. Így hangzik: „Kalendula vel Chalendura, fülemile virág Hungarice. Törjék meg ezt mozsárban, exprimálják az succusát, et ut edulceretur egy kis nádmézet faragj bele; a kin az pestis avagy suspicio pestis, igya meg. Harmadik italja után elhagyja az pestis. Archicapilonis *(sic)* secretum". — *b)* Dobai András, Pesti György, Heltai Gáspár és mások a pestisről szóló *danse macabre*-ket írtak vagy fordítottak. Lásd: *Beöthy* nagy irodalomtörténetében, I. 204. és *Szinnyei* (ezen nevek alatt). — *c)* Sok pestisre vonatkozó irat a késmárki városi levéltárban a „Repertorium generale 1500—1679." c. kötetben, *P* betű alatt. — *d)* A magyarországi pestisjárványok alkalmával I. Ferdinánd óta hatósági úton elrendelt *(vesztegzárra, fertőtlenítésre, egészségügyi bizottságra* [sanitäts-commission] stb. vonatkozó) közegészségügyi rendszabályokat részletesen tárgyalja *Linzbauer:* A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye (1868.) c. munkájában, 10. és köv. old. — *e) Magyar benedikciók pestis stb. ellen.* A Peer-kódexben *(Nyelvemléktár,* II. 85.) olvasható a következő verses természetű „Döghalálról való imádság", melynek latin eredetije ismeretlen, de szövege részben előfordul a *Hortulus animae* c. imádságos könyv (Basileae, 1519.) egyik imádságában (v. ö. RMKT, I. [1921-i kiadás!] Horváth Cyrill szerk., 213.): „ọ̊rọ̊k mindenhatho istennek hatalma az meg fezọ̊lt cristusnak hatalmanak erdémé: iesusnak (erdeme) bekesege hywthnek erọ̊ssege: nemes azzonyonk zyz marianak tyztasaga: oltalmazzon wedelmezzen engemeth //Simonth menden nemọ̊ dọ̊gh halaltwl: es az hertelen halaltwl ata † fyw † zenth lelek†dychọ̊seges zenth haromsag: Ez vtan mongy ọ̊th pater nosterth: es keeth Aue mariath." Ugyanott (88. l.) egy magyar benedictio a „lázak" (főleg malária) ellen: *„Contra febres.* — xpus regnat † xpus imperat xpus vincit † leo de tribu Juda † libera symonem ab omni malo et febre hac in nomine pris † et fily † sptussci † Amen. pr. nr: Aue maria credo in deum. — *Contra febres:* cristus orzagol † cristus paranchol † cristus gọ̊z † oroszlan iuda nemzetebọ̊l zabadoychad megh symont menden nemọ̊ gonoztul ees ez *hydeg lelestọ̊l* atanak † es fywnak † es zenth leleknek newebe † pater: nr. aue Maria Credo morbos curat febres sedat *demonesque* // fugat et *membra paralitica* glutinat. In nomine pris † et fily et sptusscti † Amen." Mindjárt ezután igen érdekes és hosszú ráimádkozás következik nyilaktól, ellenséges fegyverektől, mérges állatoktól való „sérések" stb. ellen: „Ó nyíl álj meg... ó nyíl álj meg... *ely elon tetragramaton* bizony istennek miatta... *elysin ayos melos otheoz* és istennek ez szentséges nevének miatta *el ely elyon ihus tetragramaton agla alpha et omega* kezdet és végezet hogy én Simon meg né sértessem lövéstől, tőrtől és egyéb nemő mérges ártandó állatoktul és víztől, széntől, séréstől, eséstől" stb. Hogy mi jelentése és jelentősége volt ezen ősi benedikcióban a *tetragrammaton* stb. kabbalisztikus eredetű szavaknak, arról l. *Seligmann:* Der böse Blick c. munkájának II. kötetét (hátul, a tárgymutatóban). — *f) Bakkecskék óvó hatása pestis ellen.* Mercurialis (Geronimo Mercuriali, olasz, 1530—1606.) írja a pestisről szóló könyve 22. fejezetében, hogy egy előkelő magyar úr *(summus aulae regiae Hungaricae cancellarius),* ki vele egyidőben élt, egy jól megtermett, büdös bakkecskét tartott a hálószobájában, hogy magát a pestis ellen megoltalmazza. „Nem oktalanul!" — teszi hozzá *Weszprémi* (III. 354.) és hivatkozik Jordán Tamás, Paré, Camerarius stb. véleményére ebben a dologban. Ezt a furcsa óvószert külföldön is alkalmazták: „Wie überhaupt starke Riechstoffe als Präservativ bei der Pest gelten, so hielt

man damals (1679.) zu Wien Stinkböcke in den Wohnungen um das Contagium abzuwehren" *(Lersch,* 323.).

1072. *(16. század.)* A *Morbus Hungaricus* irodalma: *Weszpr.,* II. 168., 169. (Ugyanitt közli Páriz Pápainak érdekes levelét arról, hogy mi is volt tulajdonképen az annyit emlegetett *Morbus csömör?)*

1073. *(16. század [vége]). Marhavész,* mely Oláhországból csapott át Erdélybe, oly hevességgel, hogy rövid idő alatt több mint háromszázezer szarvasmarha elhullását okozta *(Szamosközy,* II. 96.).

1074. *(16. század.)* A *volyva* (valyva)*-betegségről* lásd MOE, II. 315.

1075. *(16. század.) Aëtites.* — A MOE-ben (II. 9.) mint szülést elősegítő, könnyítő szert említettem a *saskövet (aëtites-t)* és azt, hogy már a régi görögök használták erre a célra (lásd erről *Weinreich:* Antike Heilungswunder, 18.). Orvostörténeti szempontból kimerítően tárgyalja még *Naumann* (l. Mitteilungen, VI. 342.) és *Ploss-Bartels,* II. 311., ki rajzát és irodalmát is adja, szintúgy *Villiers* (25.), ki szintén ad rajzot róla s megemlíti, hogy Olaszországban *pietra gravida*-nak nevezik s némely családnál (ezüstbe foglalva) száz évnél régibb idő óta örökli egyik nemzedék a másik után. L. továbbá *Seligmann,* I. 249. (a kő rajza Boetius de Boodt 1609-iki képe után) és II. 28. — Végül álljon itt egy régi francia vers Remy Belleaunak a drágakövekről szóló munkájából (A. Gouverneur kiadása, Párizs, 1867.), mely bizonyítja, hogy Franciaországban is nagyon el volt terjedve a Dudith Endre-említette használata:

La Pierre d'Aigle.

Cette pierre retient enclose
Une pierre dont elle est grosse,
Que l'on sent bouger au dedans:
Comme une femme en sa grossesse
Sent remuer la petitesse
Du fruit qu'elle porte en ses flancs.

Elle rend son porteur aimable,
Sobre, vaillant, courtois, affable,
Et fait aisé l'accouchement
De la femme, quand assaillie
Du travail d'enfant, on luy lie
Sur le bras gauche estroitement.

1076. *(16. század* és köv.) *Szülészeti adatok.* — A MOE, I. 239. old. említést tettem a *melancholia ab utero*-ról, mely a teherben[1] levő nádornét (Nádasdy Tamás feleségét) gyötörte. Erről az állapotról bővebben értekezik *Viardel* az ő érdekes munkájában: „Observations sur la pratique des accouchements" stb. (1673-iki kiadás, 308. old.). Kőrös Gáspár doktornak 1555 március 15-én a nádorhoz intézet leveléből az is kiderül, hogy akkoriban orvosaink a terhesség megállapítása végett a *vizeletvizsgálatot* is igénybe vették.[2] A terhességi vizsgálat csak a férj vagy más (női) rokonok jelenlétében történhetett (v. ö. MOE, I. 96.); orvosaink nem szívesen vállalták; magát a szülést pedig a bábára vagy sebészre bízták, mint

[1] A „teher" szóról mellesleg megjegyezhetem, hogy a régi magyarban *foetus* jelentése is volt; innen a *terhes* és a *terhetlen* kifejezések. *Természet* gyakran annyi mint *menstruáció; titokhely* = pudendum muliebre.

[2] „Non enim temere cura (a méh „scirrhus"-ának kezelése) fuerat aggredienda, et *si urina nihil certi concepti seminis ostentaret,* tamen aliqu(ando) et bonus Homerus dormitasse legimus, et utinam ego quoque in hac re dormitarem" stb *(O. L.).*

olyasmit, ami nem fér össze az orvosi méltósággal s az illendőséggel.[1] Pedig a szülészettel való foglalkozás hajdanában is jól fizetett:

> Quas bona pars hominum muliebri condit in antro,
> Ex illo Demas eruit unus opes!

— mondja a régi gúnyvers. A szülés veszedelmeitől minden időkben féltek az emberek; volt is annak vagy 70—80 védőszentje, — annál kevesebb volt a megbízható, értelmes *bába* és a szülészethez értő sebész.[2] Még a legelőkelőbb urak is csak nagy bajjal tudtak ilyenre szer tenni. Mikor Horváth Stantith Gergely felesége szülés után súlyos betegségbe (gyermekágyi lázba?) esik, Miksa főherceg a saját orvosát küldi hozzá gyógyítására (1594; *Közl.*, X., 1918., 121.). Esterházy grófnő mellett (1676.) egy árva lélek sincsen, mikor meglepik a szülőfájások; földre esik az újszülött, kit maga kezivel vesz föl a grófnő s viszi „az hálóházban, elszakasztván az köldökét szerencsésen" *(T. T.*, 1888., 218.). A szegényebb szülőnő egészen a szomszédasszonyok és a *lógós bábák* (MOE, I. 97.) tudományára volt utalva. Se szeri, se száma a babonás kezeléseknek. A gyermekágyi lázt boszorkányos rontás következményének tartják *(Ethnogr.*, X. 34.) s gyógyulására igen csudálatos mixtum compositumokat rendelnek a képzett orvosdoktorok is.[3] Ha „méhe miatt fulladoz a terhes asszony, akkor keserű lapuval kössék be a talpait; ha pedig mintegy elhal, fogoly madár tolla füstivel vagy kéngyertyával gyengén orra alját füstöllyék", ha nehezen szül az asszony, akkor az ura vizeletét itatják meg vele *(T. T.*, 1894., 395.) vagy mindenféle *füstöléseket*, fumigációkat alkalmaznak, akár csak a mai négerek és más primitív népek (v. ö. *Ploss-Bartels*, II. 403. és *Witkowski*, 406.; idevágó képekkel). *Veszelszky* még a 18. század végén is ajánlja, hogy a nők a *Dictamnus*-ból „golyóbiskákat" (vagyis *globuli vaginales-t)* csinaljanak s azt tegyék a mátrájukba, vagy füstöljék meg magukat vele. Hisznek benne, hogy ha jól imádkoznak, szent Felicitas fiúgyermekkel ajándékozza meg őket.[4] Az alkohollal terhesek és gyermekágyban fekvők egyaránt széltében visszaélnek. „Magnus in Hungaria nostra est abusus *vini calidi aromatici*

[1] Franciaországban még 1708-ban is illetlenségnek tekintették, ha orvos segédkezett a szülésnél *(Franklin*, 88.). *Hecquet* (1704.) Párizsban munkát adott ki ezzel a címmel: „L'indécence aux hommes d'accoucher les femmes". Egészen hasonló volt a felfogás Németországban (l. *Baas*, 370., 371.) és Itáliában („istud negotium — t. i. a szülészmesterség — exercetur per mulieres; non oportet in ipso multum immorari", írja középkori munkájában *Piedimonte*. A nőknek a dolga; nem érdemes szót vesztegetni reá!)

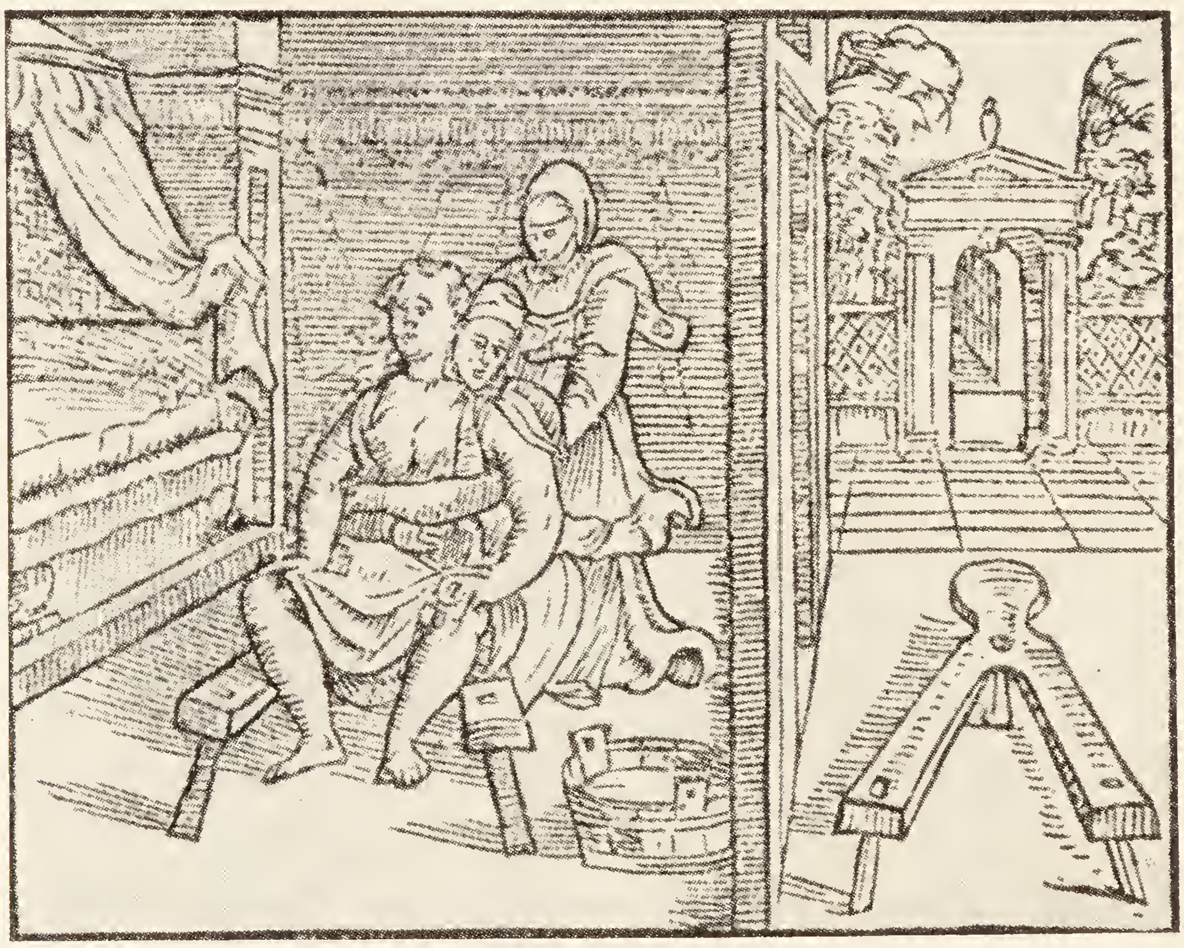
[2] Nálunk csak 1792-ben rendelték el, hogy a közhivatalban levő sebészek vizsgát tegyenek a szülészetből *(Linzb.*, III. [1.] 684.).

[3] Például: Rp. Pulum (!) aut caponem evisceratum, cuius venter implendus est sem. lini contusor. dr. ij . . . consuator et adde limacum hortens., cancrorum fluviatilium, ranarum N° III. . . . coque per ½ horae ut supersit juris stb. *(Nemz. Múzeum;* fol. lat. I. 1711. „Scrutinium medicum de rebus sanitatis reformandis" etc.).

[4] V. ö. *Mayoor* (Zsigmond, kassai): Dissert, inaug. med. problematica de mascula sobole procreanda (Altorfii, 1723.). Szt. Felicitast Witkowski (Hist. des accouchements, 97.) is említi, mint szülést segítő pátrónust, de hogy a fiúutódok nemzésében is volna valami szerepe, arról nem szól. — Nagyboldogasszonyról (= szent Anna, szűz Mária édesanyja) a magyar szülő és terhes asszonyok védőjéről s az őket megrontó Szép- vagy Cifraasszonyról l. *Kandra*, 92. és köv. old., továbbá MOE, II. 11. Maga Szűz Mária az osztrák-németeknél is úgy szerepel, mint a szülőnők védőszentje; Ausztriában (úgy mint nálunk is) az a szokás, hogy a bábák a passaui *Mariahilfsbild*-et akasztják ki a lakásuk elé. Erről és egyéb idevágó néprajzi adatokról l. *Pachinger:* Die Hebamme *(Arch.* XII. 1920., 73.), *Söhns:* Unsere Pflanzen, 36. („Bettstroh unsrer lieben Frauen" = Szűzmária) stb.

puerperis exhiberi soliti; inde enim causae tam frequentis hydropis uteri, haemorrhoidum, phthiseos et febrium calidarum post partum deduci debent" — írja Perliczi Dániel („Medicina pauperum", 7. old., a *febris calidá*-nak persze nem a fűszeres bor, hanem a fertőzés volt az oka.)[1] Arra is akad példa, hogy némely magyar asszony minden szülése előtt vagy közben mély bódulatig leitta magát, hogy kevésbé érezze a fájdalmakat. A terhesség vége felé, különösen a 7. és 9. hónapban, való *érvágás* divatja is elég gyakori lehetett, mint ezt Raymann Ádám egyik följegyzéséből következtethetjük.

A 16. század elejétől külföldön gyakran használt segédeszköze volt a szülésnek a *szülőszék*. Keleten sokkal régebbre nyúlik vissza ennek a multja. A legrégibb emléke talán az a luxori kőrelief, mely III. Amenophis

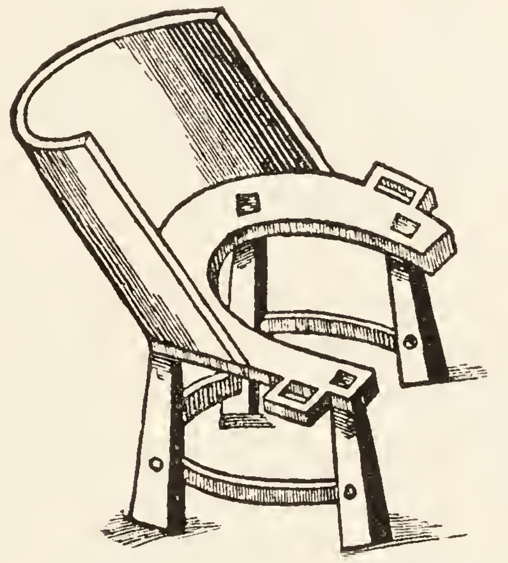

53. *A szülőszék és a szülő nő helyzete a 15. században. (Giov. Savonarola munkájából.)* A szülőnő mögött állók átkaroló mozdulatairól és segédkezéséről lásd „Szent Margit öve" c. értekezésemet. (MOE, II. 1—12. old.)

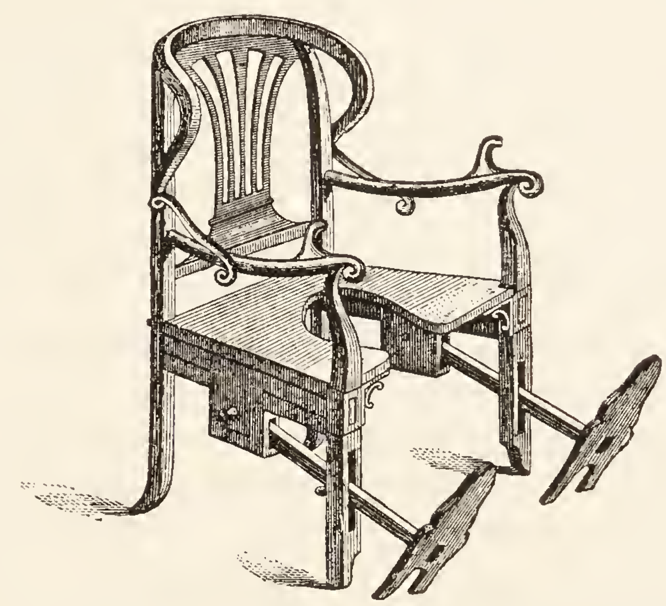
(Kr. e. 1450.) születését ábrázolja. Egyiptomban ma is mindennapos a szülőszék használata, — ott ennek több mint 3000 éves multja van. Hippokrates és Soranos is a széken való szülést ajánlották, a görög emlékeken azonban gyakrabban látjuk a félig hanyattfekvő helyzetben való szülést. Itáliában a római időktől fogva a mai napig használják néhol a szülőszéket s úgylátszik, hogy innen ment át annak divatja Francia- és Németországba. Moschion-nak egyik 11. századi kézirata is említi, szintúgy 200 évvel később Albertus Magnus. A 15. században Giovanni Savonarola

[1] *Fischer* Dániel egyik értekezésében („Sectio anatomica juvenis febre hectica defuncti", 1744.) leírja, hogyan boncolta fel a kézsmárki liceum egyik tüdővészes hallgatójának a hulláját, melynél az iskola rektora, Buchholtz György, s az elhunytnak tudományszomjas tanulótársai is jelen voltak; értekezésében megjegyzi, hogy a boncolást nem végezhette olyan pontossággal, ahogy szerette volna, mert egy szülőnőhöz kellett sietnie!

(1384—1461.) írja le a szülőszéket, mely az ő állítása szerint a régi görögöknél is használatos volt. A mellékelt kép az ő „Practica maior"-jának 1559-iki kiadásában (tractatus VI., capit. XXI.) jelent meg.[2] E kezdetleges szülőszék alakjában ősi ráeszmélésnek a nyomát látom: a szülésnél segédkező férj szétvetett combjainak utánozását. Hazánk némely vidékén a szülőnő ma is férje ölébe ül s ennek szétterpesztett combjaira helyezi a saját combjait *(Temesváry,* 44.). Nyomtatott munkában legelőször 1513-ban találkozunk a szülőszék rajzával, még pedig Roesslin (Roeslin, görögös nevén Eucharius Rhodion) „Der Schwangern frauen und Hebammen Rosengarten" c. könyvében (1513.), majd néhány évtizeddel később Rueff Jakab munkájában („De conceptu et generatione hominis", 1551.). Később (a 17. században) a németek szülőszéke némileg módosult: magasabb lett, nyitott hátsó támasszal és oldalsó karokkal. A 18. század elején asszonyok *(stuhlweiber)* vitték a széket a bába után *(Arch.,* XVIII. 1926., 368.). Heister széke (1770.) szélesebb, alacsonyabb s hátra hajtható támasszal volt ellátva. Még kényelmesebb és könnyebb J. Chr. Stark széke 1791-ből. Thompson

54. *Szülőszék rajza Roesslin munkájából,* 1513.

55. *Szülőszék* (lábtámasztékokkal és kézkampókkal) *a 18. századból. (Mocsi Károly:* A bábamesterségnek eleji, 1784., c. könyvéből.)

említi, hogy Siciliában jártában ráakadt egy öreg bába birtokában levő régi szülőszékre, melyet a szülésznő legalább 2000 szülésnél használt. Egy alkalommal valami magas egyházi személy meg is áldotta, mert az volt a híre, hogy megenyhíti azok fájdalmait, kik rajta szülnek. A sziget egyik helyéről a másikra küldözgették, ahol éppen szükség volt reá. Az 55. ábrán a 18. század második feléből való finomabb kidolgozású franciaországi szülőszéket látunk. Egészen fából való, mozgatható magas háti lappal, karokkal, melyeken megmarkolásra alkalmas függélyes nyúlványok vannak s föl- és lefelé mozdítható lábtámasztékok. Törökországban, Sziriában s Kisázsiában ma is használják a szülőszékeket. Egyiptomban, mikor a széket (a bába előtt) a szülőnő házához viszik, finom keleti sálokkal, csipkésszélű kendőkkel takarják le, melyekre hennát és rózsákat helyeznek. Szülés után a gazdagabb nők 4—6 napig ágyban maradnak, ellen-

[2] A képet és a szülőszék vázlatos történetét C. J. *Thompson:* „The Parturition Chair: its History and Use" c. értekezése után adom (Proceedings of the Royal Society of Medicine, 1922. vol. XV., pp. 13—20.). Hosszabban tárgyalja még ezt a témát *Witkowsky:* Histoire des accouchements (Paris, 1887.) 354. és köv. old., továbbá A. *Martin:* Arch., X. (1917.), 211. (mindkettő egykorú képekkel) és mások.

ben a szegényebbek 1—2 nap mulva már munkához látnak. Japánban szekrényszerű, oldalsó és hátsó felülettel bíró székeket használnak s a szülés ülő helyzetben történik.

Hogy nálunk hogy állott a szülőszékek dolga, arról nincs még kellő számú adatunk. A nép közt nem nagyon volt elterjedve a használata, annyi bizonyos. Régebben nálunk földön, gyékényponyván, két szék közt lekuporodva vagy a szék szélére ülve, történt a szülés az alföldi szegény nők körében (Ethnographia, XXX. [1919.], 84; Hódmezővásárhelyen). „Én ezen a vidéken (Hajdú megyében) sohase láttam szülőszéket" — írja nekem Liszt Nándor — „az itteni (debreceni) múzeumban sincs ilyen. A mi falusi parasztasszonyaink jórésze még a földön szül guggoló helyzetben, fél fara alatt zsámollyal (lásd értekezésemet az újszülöttek trismustetanusáról, Gyógyászat, 1904.)" A dunántúli ismert gyüjtőket: Darnay Kálmánt és Gönczi Ferencet is megkérdeztem, de ők sem láttak ottan régi vagy új szülőszéket sehol. „Most hallok róla Öntől először", írja az utóbbi, „pedig én többezer háznál fordultam meg néprajzi tárgyak kutatása végett. A népnél használtak s használnak most is székeket a szüléshez, de ezek rendes hátas- és kisszékek. Régente a parasztnő csaknem kivétel nélkül a puszta földön vagy rossz ruhadarabbal leterített szobaföldön szült az ágy előtt. A szülési helyzetnek már egy haladottabb formája volt, mikor a nőt két székre ültették, úgy hogy egyik combja az egyik, másik a másik széken feküdt s az adott percben a férj fel-felemelte a vajúdó nőt, hogy meggyorsítsa a magzat kitolását."

A budapesti néprajzi múzeum gyüjteményében is eredménytelenül kerestem a szülőszéket, de azért nem egészen hiába jártam ott, mert a múzeum igazgatója, Bátky Zsigmond úr, dr. Pavel Ágoston szombathelyi tanár úr múzeumi gyüjtésére hívta fel figyelmemet, ki a rábamenti vend falvakban talált szülőszéket. Sajnos, Pavel úrtól sem tudtam közelebbi adatokat szerezni a szülőszékek ottani használatáról. Ernyey József t. barátom is említette nekem, hogy valahol — talán a poprádi múzeumban — látott egy szülőszéket; továbbit azonban erről sem tudok, mert ez a múzeum mostanában cseh uralom alatt van, tehát magyar kutatónak hozzáférhetetlen. Végül Pataki Jenő, az erdélyi magyar orvostörténeti emlékek nagyérdemű gyüjtője, említette nekem, hogy egy kolozsvári régiségkereskedő Kornis gróf padlásán akadt rá egy régi szülőszékre; ennek fényképét azonban nem kaphattam meg s így azt sem tudhatom, milyen idős lehet?

Régibb orvosi munkákban több helyütt nyomát találjuk a szülőszéknek. Így mindjárt elsőnek említhetem Weszpréminek 1766-ban megjelent könyvét: „Bábamesterségre tanító könyv" (9 rézmetszetű táblával; az első magyar szülészeti könyv!). Ebben ott látjuk a szülőszék képét is; Weszprémi könyve azonban nem eredeti termék, hanem Crantz Henrik Nep. Jánosnak, a szülészet első bécsi tanárának, illetőleg lektorának „Einleitung in eine wahre und gegründete Hebammenkunst" c. 1756-ban megjelent műve fordítása. Crantz és Weszprémi idejében (Mária Terézia uralkodása alatt) kétségkívül eléggé divatban volt a szülőszék, legalább is az úgynevezett jobb körökben. Maga Mária Terézia, ki ugyancsak tapasztalt nő volt szülések dolgában, többször ír leveleiben a szülőszékről; egy alkalommal küld is egy ilyet Ferdinánd főherceg feleségének (Alfred Ritter v. Arneth: Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder u. Freunde. I. 220.), később azonban azt írja a főhercegnek:

„la couche, j'espère, sera aussi heureuse que l'accouchement, et je ne serais pas fâchée, si à l'avenir même votre épouse accouchât au lit; *c'est une grande différence pour la mère*, mais il faut le faire exprès. *J'ai eu six enfants en chaise et six au lit, et j'en ai vu la différence.*“[1]

Mária Terézia volt az, ki elrendelte, hogy az ország összes *bábái* vizsgát tegyenek orvosok előtt. Borsodmegyében *Dombi* Sámuelre bízták a vizsgáló orvos tisztét. Ő a bábák okulására (kérdés-felelet formájában) „Bábamesterség“ c. kis munkát írt (Pozsony, 1772.), melynek előszavában azt mondja, hogy „a bábák csak azt tudják, amit magoknál régibb tudatlan bábáktól láttanak s hallottanak; kik többnyire azért adják magokat ezen hivatalra, hogy vagy szegények, vagy öregek, másképpen nehezen élhetnek.“ Mindjárt az elején (10. old.) fölveti a kérdést: „Ha valamely vérrel bővölködő viselős asszonyok találtatnak a helységben, mi azok iránt a bába kötelessége?“ Felelet: „Javasolja nékik egyszer, kétszer, sőt ha kívántatik, többször is a *karon* való érvágást és nagy nyavalyáktól oltalmazza meg őket; de midőn a szülésnek ideje közelgetne, a *lábon* vágassa meg az eret és nagyon fogja a szülést könnyíteni.“ Azután (29. old.): „Hogy mégyen véghez legkönnyebben a szülés: állva, ülve vagy fekve?“ Felelet: „Ebben sokat kell engedni a szokásnak és nem szükség ez iránt a veszekedésre hajlandó asszonyokkal civakodni. Némely országokban legjobban szeretik fekve szülni; *a mi hazánkban többnyire állva vagy ülve szülnek;* de akár fekve, akár állva, akár ülve kívánjon szülni a kínlódó asszony, szüntelen arra vigyázzon a bába, hogy háta gerincét, kezeit, lábait jól megvethesse, ezekkel az erőlködésben magán segíthessen s a szülést könnyebbé tehesse.“ A *fekve szülés* akkor van leginkább indokolva, mikor az asszonynak epilepsiája, vérfolyása, szeméremtestének lejárása van. „Hasznos-e a szülés előtt a bábának *fejével nyomni a kínlódó asszonynak az hasát*, vagy *kézzel más által nyomatni*, amit sok tudatlan bábák cselekesznek?“ „Semmiképpen nem; az illyetén erőszakos munka nagy veszedelmet s halált is okozhatna“ (u. o. 31.). Dombi idejében a mi bábáink csak egy helyen kötötték le a köldökzsinórt, a kettős lekötést ő kezdte tanítani, úgy hogy három szál vékony cérnát összefont, viaszon végighúzta s ezzel kötötte le a zsinórt. A lábrafordítást sem ismerték addig bábáink; ebben is ő az első mesterük.

Tizenkét évvel később (1784.) jelent meg *Mocsi* Károly munkája: „A bábamesterségnek eleji“, melyben a szülés előkészületeiről következőket írja: „Ha a bába a szülő asszonyhoz hivattatik, akkor készen legyenek: *a szülő szék, a klistér hólyag* (hozzávaló csővel és lágyító füvekkel, székfűvirág stb.), *köldökmetsző olló* és köldök kötni való galandocskák (fonalak), egy fecskendező, *egy pohár tiszta víz a gyermek megkeresztelésére* (ha esetleg szükség volna rá), egy kevés friss vaj, *szalmiákspiritusz*, avagy jó erős levendula-ecet a szülőnek vagy gyermeknek felélesztésére, nehány darab csertapló vérzéscsillapításhoz, *ha a köldökzsinór a köldökből ki találna szakadni;* meleg víz és meleg bor a konyhában; *melegítő serpenyő* a párnáknak és ruháknak megmelegítésére (tél idején) és végre a *székbe való dézsa*, „melybe az emésztet, az húgy s a vér folyhasson.“ — A szülőnő könnyen legyen felöltözve; a lábai, ha dagadt erűek, egészen térdig bepólyáltassanak; *a nyaknak kemény kötése, avagy szorítása veszedelmes; a sokvérűek lábain eret kell vágni*... „A fájdalmokat lehet

[1] Erről és Crantz munkájáról l. bővebben *Fischer,* 87. és köv ll.

a szülőszékben ülve, avagy az ágyban feküve kidólgozni. Egyik segítő a fájdalmok alatt a térdeket, a másik az ágyékot, vagyis inkább hátul a keresztcsontot tartsa. Ha áll, avagy jár az asszony, mikor a fájdalom megszorítja, akkor a falhoz, avagy almáriomhoz dőlhet és kidólgozhatja a fájdalmokat... Mikor az asszony *a székben szül*, akkor a bába a szülő személynek lábai és teste közé *egy kis székecskére ül* (mint a 16. század elejéről való képen látjuk!). Mihent a gyermeknek feje a középhúst (perinaeum) lenyomja, azonnal mingyárt a bába azt valami vajjal jól megkent ruhával úgy fel kezdi tartani, mintha a véghurkába bé akarná dugni. Most addig várakozik a bába, míg a fájdalmak a gyermeknek fejét a nádrahüvelyből kinyomják; azonnal azt a ruhát, amelyel a középhúst feltartotta, leejti és a gyermeknek fejét oldalfélt a két kezivel úgy megfogja, hogy könnyen maga felé húzhassa; ekképpen a gyermek a bábának ölébe esik... A nádrapogácsa többire mindenkor a szülés után való fájdalmaktól csakhamar a szülés után kihajtatik, avagy egy fertály órai várakozás után *a köldökzsinórnak gyenge húzására* következik... Ha a gyermek igen gyengén jön a világra és az ábrázatjában igen kék, akkor *a köldökzsinórból egynehány uncia vért ki kell bocsátani*, azután kell előbb a köldökzsinórt megkötni, ezeknek utánna a gyermeket fel kell éleszteni s ébreszteni, hideg vízzel, avagy friss levegő-éggel. Ha pedig a gyermek igen gyenge, mikor kiesik, és halavány, akkor mingyárt megkereszteltessék, és meleg borral dörgöltessék, továbbá *szalmiák-spirituszt szagoljan és sót tegyen a bába a szájjába.* Valami cső által levegő-eget kell a tüdejébe a torkán által fújni, és a nyálat az ujjakkal a szájjából és torkából ki kell venni. Azonkívül mingyárt sós klistért kell béadni, amelyet gyengén nyomdogatni kell, mint a fúvót." Végül a fordításról beszél s többek közt azt mondja, hogy ha a fordító a gyermeknek egyik lábát már megtalálta, akkor a gyermeket meg kell keresztelni.

Nehány évvel később *Benkő* Sámuel (1791.), ki a Grant-féle munkát („A fekete epés mértékletnek... leírása") dolgozta át, mond el nehány érdekes dolgot a magyar asszonyok szüléséről és a szülőszékről. „A városokban is inkább bíznám a szülésnek véghez vitelét a gyengéded szívű és kezű értelmes bábákra, mintsem az ahhoz ugyan értő, de *sokszor szemtelen* és vakmerő, a szülőt megzavaró *bábamesterek* kezére, gépelyére és fogójára, *amely segítséghez a mi szeplőtelenebb erkölcsű úri asszonyaink nehezen szokhatnak (!) A mi szülőszékeink* is oly bárdolatlanok, hogy nehéz azt meghatározni, vajjon a szülést hátrálják-e, vagy előmozdítják. *Láttam nem egyszer, hogy a szülőt a székbe, onnét az ágyba vonszolták és mégis utóljára a szülést az ágyban vitte véghez.* Legrosszabb szokás nálunk, amely szerint megszületvén a gyermek, azt egy ideig *a puszta földre leteszik*, és hogy a szüléskor sok *banyákat* (mint szakértőket! M. K. Gy.) egyben hívnak, kik a szülőt megzavarják" (i. m. 80.).

Végezetül álljon még itten, amit a 19. század elején *Peterka* („Bábamesterségét tárgyazó katechizmus". Pest, 1814.) mond a magyarországi szülésről, bábákról stb. Első kérdése: „miért bábáskodnak a mi országunkban leginkább az asszonyemberek? Azért, mert a magyaroknál „az aszszonyi szemérem nem engedi, hogy a férfiak bábáskodjanak", továbbá mert a mi népünk a bábáskodó asszonyokat, főleg pedig a *törvénytelen* (nem vizsgázott) bábákat *tudákosoknak* tartja, „mintha az Úristen nékiek valami különös *tudományt* a természet rendin kívül adott volna" (v. ö. bába *mint boszorkány!).* Nálunk *szükséges rossz*, hogy az asszonyi nem

bábáskodjék. Hogyan lehet ezt a rosszat — úgy ahogy — megorvosolni? — hogy a bábaságra készülő asszonynépet a pesti univerzitásra kitaníttatjuk. De az így képesített bábák is csak normális szüléseknél járhatnak el a „maguk esze után", ellenben ha a szülőnő s a gyermek állapota „természet rendin kívül vagyon", akkor esküvése szerint köteles orvoshoz vagy *bábáskodó seborvoshoz* fordulni. A nem képesített bábákat lehetőleg kerülje a nép, mert ezek „a szülőasszonyokat vagy időnek előtte a szüléshez való erőlködésre kényszerítik, vagy akkor, amikor szükséges volna, az erőlkedést elnézik, vagy pedig alkalmatlanul helyheztetik a szegény szülőasszonyt a szülésre. Sok számtalan példákbúl tudom, hogy *némelyek két szakajtókat*, mások két *telle zsákokat* öszverakván, helytelenül kínozzák a szülőasszonyt. Mind ezek felett a szülés közben és utánna is *pálinkával* és borral itatják betegjeiket"... Némelyek *bizonyos cédulákat* vagy holmi *állatoknak részeit* függesztik a szülőnő nyakába vagy *férfiinget vétetnek fel* vele, néha a férj *gatyáját* teszik a nyakára és *rozsvirágrúl vizetskét* itatnak vele stb. (u. o. 102.). Szülés után a szegény szülőnő körül mindgyárt az első éjszakán nagy dorbézolást csapnak a vendégek, a bábákkal együtt (u. o. 103.). A szüléshez szükséges eszközök: a *szülőszék*, a klistér, vagy ha ez nincs s nem tud vele bánni a bába, akkor egy *klistérhólyag*, köldökmetsző olló, „köldök kötni való *galantzocska*" (fonál), *hólttetem* (= hódtetem, castoreum) tinctúra, székfűvirág és málva-herbathé (székrekedés ellen klistérben), meleg bor (a szeméremtest beborítására szülés után!), dézsa a szülőszék alá stb.

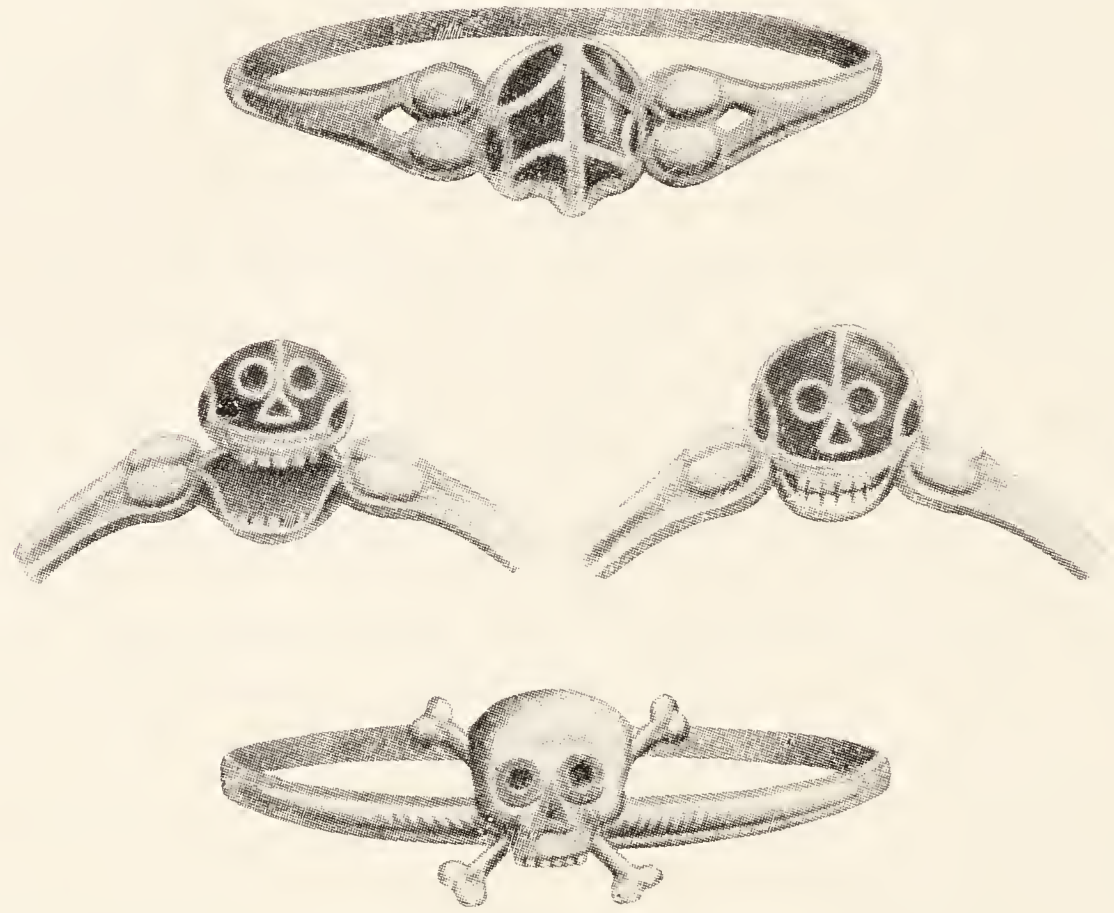
Mindössze ennyi az, mit eddigelé a szülőszékek magyarországi használatáról mondani tudok; jövő kutatások feladata a többi.

Kétségtelen, hogy a szülőszék sok esetben észszerű dolog volt, mert ülő helyzetben gyorsabban ment végbe a szülés, mint a ma divatos hátivagy oldalfekvésben; ellenben igen nagy baja volt, hogy nem lehetett tisztán tartani. Gondoljuk el a föntebb említett kétezer szülést *ugyanabban* a székben!

1077. *(16. század.) Mérgezés. Mérges gyűrűk.* — Hogyan akarta Báthory István (II. Ulászló idejében) a királyi szakácsok sáfárjával: Barácsi (Baracskai) Mátyás deákkal, kit mivel boszniai születésű volt, Bosnyáknak is neveztek (v. ö. *Száz.*, 1920., 454., 455.) megmérgeztetni Bánffy Jakabot (csuka gyomrába helyezett méreggel) és hogyan pusztította el később ez Bánffyt (ennek boros állapotában) egy nagy, mérget tartalmazó pecsétgyűrűvel, melyet az áldozat, mielőtt a viaszra nyomta, megnyalt. *(Szerémi,* 85—87.)

Szerémi leírásának, ki tudvalevőleg mindenféle járatos szófiabeszédnek is gyakran helyet adott történelmi munkájában, méregtani szempontból semmi valószínűsége sincs, még akkor sem, ha Reiszig Ede (Száz., i. h.) azt írja erről az esetről, hogy „bár Szerémit óvatosan kell használni, de az adott esetben *nem lehet előadásának valódiságában kételkedni*, mert a közölt adatokat más források is igazolják." Egy pecsétgyűrű nyomó felületét legfölebb igen finom rétegben lehetne bevonni a *poralakú* méreggel s ez oly csekély mennyiség volna, hogy nem ölhetne meg felnőtt embert (jómagam akárhányszor vettem a számba ennyi *strychnint!)*, ha meg valami ragadós anyaggal volna a gyűrű felületén rögzítve a (nagyobb mennyiségű) méreg, akkor természetes okokból még kevésbé sikerülne a gyilkolás szándéka. Mindazáltal érdekesnek mondható Szerémi leírása annyiból, hogy tudomásom szerint eddigelé ez az egyetlen magyarországi adat, mely mérgezett gyűrűről szól, ellentétben azzal, hogy külföldön gyakran találkozunk vele a középkorban s kivált a renaissance idejében.

Sőt már a klasszikus ókorban is ismeretesek voltak a *méreggyűrűk*. Régi történetekben gyakran olvassuk, hogy legyőzött hadvezérek (Hannibal), csalódott szerelmesek stb. a gyűrűjökbe rejtett méreggel ölték meg magukat. A 15. században Velencében a méreggyűrűknek olyan fajtája tűnik fel, melynek finom, mérgezett tüskéi voltak; akivel oly gyűrűvel kezet fogtak, állítólag el volt veszve *(Szendrei, 11.)* Ez iránt is alapos kétségeim vannak; ilyen módon legfölebb baktériumos eredetű fertőző anyagokat lehetne beoltani valakibe megfelelő sikerrel, ezeket azonban a 15—16. században nem ösmerték. *(A nyílmérgekkel* való mérgezés egészen más; itt a nyíl benne marad hosszabb ideig a sebben, vagy bele *törik* a bőralatti rétegekbe, tehát elég idő van a méreg felszívódására; míg az, kinek az említett tüskés gyűrűt a markába nyomták, rögtön elkapta a kezét, nem volt idő a méreg oldódására.) A legtöbb régi méreggyűrű csak arra szolgált, hogy benne erős hatású mérgeket lehessen eltartani s alkalomadtán felhasználni. Ilyen gyűrűk, úgy látszik, nálunk is voltak. *Szendrei* az ő munkájában egy ilyen méregtartó gyűrűnek a rajzát is közölte (3. tábla, 51. szám), mely a Tarnóczy Gusztávné híres gyűrűgyüjteményében volt

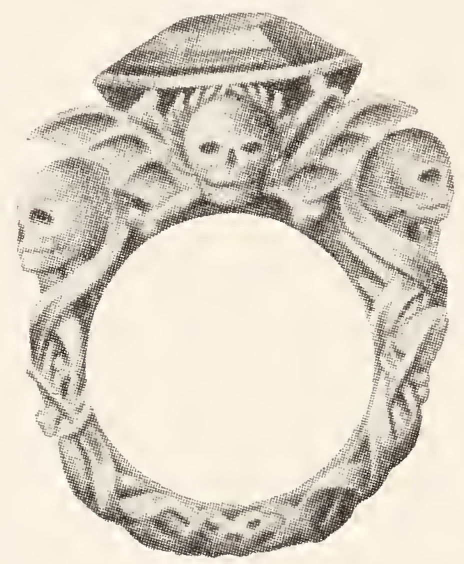

56. Méregtartó gyűrűk a Cluny-múzeumból. (L. *Courtadon* után.)

(ez a gyüjtemény is külföldre, Angliába. került!) s Zolnay Vilmos birtokában is van egy családi gyűrű (ma is az ujján hordja), melyben mérget lehetett tartani. Azt hiszem, hogy a Nemzeti Múzeum háromezerre menő gyűrűgyüjteményében is akad hasonló. L. *Courtadon* érdekes cikkében (Aesculape, 1912. aug.) több olyan méregtartó gyűrű képét adja (a párisi Cluny-múzeum és mások gyüjteményeiből), melyeket a külföldön s főleg Olaszországban viseltek. Többnyire arzénessav volt a belsejükben. Könnyű szerrel felnyithatók voltak és ha alkalom kínálkozott, a bennük levő mérget a kijelölt áldozat ételébe hintették. Nem volt egykönnyen felismerhető, mert a régiek levese stb. nem volt tiszta, átlátszó folyadék, hanem a sok fűszertől különben is zavaros, továbbá a konyhaedények sem voltak átlátszók, hanem fémből valók. Az arzénnel különben nemcsak így mérgezték meg az áldozatokat, hanem úgy is, hogy az ingöket hintették be vele (ilyenkor súlyos bőrgyulladások, fekélyek keletkeztek s ezeket az orvosok rendesen syphilisnek nézték) vagy pedig a cipőbe, saruba helyezték (ez az eljárás azonban már nem volt olyan hatásos, mert a harisnya vagy kapca többé-kevésbé megvédelmezte a lábak bőrét). Nagy ritkán azt is megtették, hogy kézzel, sőt a penis-szel (!) a *hüvelybe* vitték be a mérget. *Courtadon* méregtartó zsebórák és láncon függő ékszerek, fülbevalók,

bijou-k rajzát is adja említett értekezésében, hol az idevágó irodalom egy része is megtalálható. — A maga nemében talán egyetlen az a méreggyűrű (kapcsolatban egy kis fecskendővel), melyet *Gaillard de la Dionnerie* mutatott be 1889-ben a Société des antiquaires de l'Ouest egyik ülésén: az egész készülék oly kicsiny volt, hogy kényelmesen elfért egy férfimarokban s alkalmas arra, hogy ebéd közben a levesbe, mártásba stb. fecskendezzék a méreg oldatát.

1078. *(16. század.) Mérgezések büntetése.* — Azon nők, kik a férjüket vagy a gazdájukat méreggel megölik, kiviendők az akasztófa mellé s ott megégetendők. *(Harsányi:* Buda, Pest, Kassa stb. város régi szokásai. *T. T.,* 1909. 65.)

57. Franciaországi méregtartó gyűrű. *(Gilles l'Egaré:* „Recueil des ouvrages d'Orfévrerie" c. munkájából.)

1079. *1600. Bécsi orvosok.* — Dobó Ferenc orvost kér a bécsi orvosi fakultástól, de senki sem vállalkozik a hozzámenetelre. *(Acta Vindob.,* IV. 556.)

1080. *1600. Nemességadományozás.* — II. Rudolf császár és magyar király *Bierdümpfel* János orvosdoktornak római szent birodalmi nemességet és címert adományoz. Eredetije a pozsonyi ev. liceum könyvtárában, másolata a Nemzeti Múzeumban. *(Áldásy,* II. 278.)

Bierdümpfelt Baselben, 1598 aug. 24. avatták doktorrá. *(Acta Vind.,* IV. 485.)

1081. *1600. Személyi adatok.* — *a) Moraltus (?) dr.* „26. Martii (1600.) doctor *Moraltus* ingressus in urbem Coronam (Brassóba) ut legatus (diplomáciai küldetésben?) in Moldaviam." *(Quellen,* V. 288.) Talán az a *Muraltus* János, ki az „Apologia contra Simonium Lucensem" c. Kolozsvárt, 1589-ben megjelent munkát (v. ö. *Szabó,* II. 56.) írta? Weszprémi, Lindenius és Apponyi nem ismeri. — *b) Kerzius* (Kertz, Kertsch) Pál, híres brassói orvosról l. *Quellen,* V. 101., 109., 134., 135., 283. — *c)* Egy *névtelen* francia orvos, ki sokáig oláh szolgálatban állott (un medico Francese, ch'ha servito il Valacco molti anni) híreket visz Basta Györgynek Kassára Mihály havasalföldi vajda moldvai győzelmeiről. *(Veress:* Basta, I. 383.)

58. Fecskendővel ellátott franciaországi méreggyűrű. (Gaillard képe után.)

1082. *1600. Gyógyszerészek.* — *Baradlai* (I. 130.) írja a következőket: *„Veste* (Weste) György gyógyszerész a 17. század elején Nagyszebenben gyógyszerész és 1600-ban ír *„Erdély melegforrásairól"* egy művet. Veste (Weste) Graudenzből származott és Gáspár (Cramer) gyógyszerész utóda lett a nagyszebeni városi gyógyszertárban. Fizetését a város hatvan forintra emelte fel. Veste György fia a gyógyszertárt későbben megvette és a saját házába helyezte át. Ez a későbbi Sigerus-féle gyógyszertár. Az öreg Veste a 16. század végén, a fia a 17. század elején működött. A két Veste György (apa és fia) nem tévesztendő össze a jóval későbben (1700 körül) élt Vette György gyógyszerésszel, aki Moller Károly Ottó, besztercebányai orvos és gyógyszertártulajdonos gyakornoka volt és a maga idejében jeles botanikus volt." — A hány szó, annyi tévedés! Nem *Veste* (Weste) György, hanem *Vette;* nem a 17.

század elején élt, mert akkor még meg sem született (v. ö. *Szinnyei*, XIV. 1182.); nem „Erdély melegforrásairól", hanem csak a Nagyszeben melletti *égő* forrásokról *(aquae ardentes)* írt, még pedig nem 1600-ban, hanem 1673-ban (lásd az utóbbi évszám alatt!) s amit írt, az nem volt *mű*, hanem csak egy rövid, Vollgnad boroszlói orvoshoz intézett levél; maga a forrás nem volt *meleg* forrás, hanem *aqua frigidissima*, a belőle áramló gázokat azonban meg lehetett gyujtani s akkor a víz színén elégtek, stb.

1083. *1600. Sebészek. Fürdősök.* — *a)* 27 okirat a lőcsei fürdősök és sebészek különféle ügyeiről az 1600—1699. közti évekből: Lőcse város levéltárában XII. oszt., III. csomag, 103. szám. — *b)* Pest városának előljárósága Pálffy Miklós gróf pártfogásába ajánlja *Borbély György sebészt*, kinek a török urak, midőn a török császárnál voltak, török ispahiságot szereztek volt azon szolgálataiért, melyeket nekik tanusított. Borbély ugyanis „az ő mestersége szerint való dolgokban jó és híres mesterember volt." Borbély ez ispahiságot tudta s akaratán kívül kapta; ezen állását sohasem használta fel a keresztények hátrányára; sőt sok nyomorult rabért esedezvén, sokat használt. *(Jedlicska*, P. M. 716.)

1084. *1600.* Keglevics Terézia grófnő, Homonnai Drugeth Zsigmond gróf özvegye, Homonnán (Zemplén vm.) *ispotályt* alapít. *(Linzb. Eg.*, 22.) — ugyanebben az évben Pozsonyban is létesül egy xenodochium.

1085. *1600. Morbus Hungaricus.* — Ez évben jelent meg ifj. *Ruland* Mártonnak, II. Rudolf udvari orvosának, terjedelmes könyve: „De perniciosae luis Vngaricae tecmarsi et curatione" (Frankfurt), mely azután több kiadást ért. 1610-ben „De morbo Ungarico recte cognoscendo et feliciter curando tractatus novus" (Lipsiae, J. Apel), címmel jelent meg s e kiadás 50 kórtörténetet is tartalmaz, többek közt Fugger császári titkos tanácsosét és Ruland András regensburgi orvosét, ki fivére volt. A betegség tünetei közt megemlíti a lencséhez hasonló kiütéseket, melyekről a betegséget *febris lenticularis*-nak is nevezik. Érdekes, hogy már 1600-ban említi az *„evaporatio insensibilis"*-t, holott Santorio (Sanctorius) híres munkája: „Oratio in archilyceo Patavino anno 1612. habita: De medicina statica aphorismi" csak 1614-ben jelent meg (Velencében). Ruland könyvének részletesebb ismertetését l. Győrynél (50—57. old.). Fia, Ruland János Dávid, pozsonyi orvos volt. Ruland Mártonról lásd még: Bibliografie české historie (3. kötet, Prága, 1906; ismertetve: Mitteilungen, 6. évf., 1907. 292.) és *Szathmáry*, 274—274. (Mindkét munka Rulandék alkimista munkáit és működését ismerteti.) *Haeser* (II. 110.) hibásan tulajdonítja az elől említett (a morbus Hungaricusról szóló) könyv szerzőségét idősb Ruland Márton lauingeni orvosnak, mert ez a szerző *atyja* volt (v. ö. *Pick* Jess., 176., a jegyzetben.).

1086. *1600. Pestis.* — *a)* „Volt iszonyú nagy döghalál" (Erdélyben). *Mikó:* Erdélyi történelmi adatok (1858.), III. 38. — *b) Pozsonyban.* „Der Tendlmarkht soll abgeschafft, und wegen der betler die heuffig in die heuser schleichen, ein fursehung geschehen, damit nicht durch sy ein Pest causiret werde." (Pozsony város statutuma, 1600. dec. 11.). *Corp. statut.*, IV. [2.] 231. — *c)* Reisenleuter János, kassai polgár (1600. dec. 7.) kéri a városi tanácsot, hogy az infectio miatt lezárt fürdőben, mivel már — hála Istennek — a járvány alább hagyott, engedjék meg a fürdést. *(PNG.)* — *d) Lőcsén:* „Eodem Anno hatt bey dieser Stadt die Pest so erschröcklich grassiret, dasz in die vierthalbtausent Menschen mehr alsz weniger sind gestorben, da esz auffs höchste kommen, hatt mann in einem Tag auf 80

Personen zu grab getragen." *(Hain* lőcsei krónikája, 1910., I. 130.; T. T. 1904. 54.) — Ez évben oly hevességgel kezdődött a pestis Lőcsén, hogy rövid idő alatt 2500 ember esett áldozatául, azokon kívül, „kik kertekben, kórházakban, klastromokban rakáson feküsznek." *(Bohusch:* Descriptio Scepusiae.) A pestis megszűntével csodálatos dolgok történtek. Azon épületben, mely iskolává alakíttatott át, kísértetek nyugtalanították a lakókat. Éjféltájban egész vadászjeleneteket lehetett hallani. A kopók ugattak, a vadászkürtök hangoztak, a kergetett vad szűkölt, a vadászok kiabáltak, az ajtósarkok csikorogtak, miáltal az éji csend annyira felzavartatott, hogy a bennlakó tanulók nagy rémület között elfutottak a felvigyázó személyzettel együtt. Őröket, azok között tanult, bátor férfiakat rendeltek a kísértetek házába, mind hijába, azok is hallották a kísértetek lármáját és megrettenve hagyták el a rémek e tanyáját. Utoljára a tudományosságáról híres iglói lelkészt és főesperest *Janschiust* hívták meg a kísértés tanulmányozására és a titok megoldására. *Janschius* csak a közvéleménynek adott kifejezést, állítván, hogy a *pestisben hirtelen meghaltak lelkei nyugodalmat nem találnak és haza járnak.* Ezen véleményének következő versben adot kifejezést:

Vana recesserunt per inanes corpora ventos
Pestis ad infaustum fuerat mortalibus omen
Claudere namque omnes fata sumprema vidi.

(Száz., 1882., 771.)

1087. *1601. Fabuschi* György dr., Sárosmegye főorvosa (50 frt évi fizetéssel) és Thurzó Miklós udvari orvosa. Lásd róla *W.*, I. 42. nehány adatát. Kétségkívül azonos avval a *Fabusius*-szal, kiről azt mondja Ernyey (Gyógysz. Folyóirat, 1907., 83.), hogy 1611. a körmöcbányai rektori állásra is folyamodott s a város lelkésze nagyon ajánlotta, mert jól érti a botanikát. A rektorságot azonban nem kapta meg s kénytelen volt továbbra is a heti 4 frt fizetéssel járó conrectorsággal beérni, 1617-ben bekövetkezett haláláig. *Fabuschig* néven is szerepel (v. ö. 1611. év alatt.) — *b) Wexius* (Vexio) *Kristóf* „medicus oder doctor", a bányavárosokban mint orvos akar letelepedni. A selmecbányaiak dícsérik. (Körmöcbányai városi levélt., Ao 1601. oct. 29., tom., I. 33., 1. 2.) — *c) Peverella Cézár,* Basta György hadvezér erdélyi udvartartásának orvosa. (Névleg említi *Veress:* Basta I. 503. V. ö. MOE, I. 71.)

1088. *1601. Jeszenszky* (Jessenius) *János mint wittenbergi tanár és dékán:* lásd Pick Jess. 83. és köv. old. (Ebben az évben disputált ottan *Gombos* Boldizsár miskolci fi, a magyar náció széniora; értekezésének címe: De universi perfectione libri duo. *Szinnyei* nem ismeri.) Ugyanekkor jelent meg Jesseniusnak második főmunkája: az *Institutiones chirurgicae,* mely sok önálló kritikát és megfigyelést tartalmaz s mely munka alapján *Gurlt* azt mondja, hogy Jessenius volt a racionális sebészet megalapítója a német egyetemeken. Különös érdeme, hogy szembenézett azzal az előítélettel, hogy a tudományosan képzett orvost degradálja, ha késhez nyúl. (A híres hallei tanár, Hoffmann Frigyes, még 1738-ban is azt hirdeti, hogy a művelt orvos saját méltósága ellen vét, ha vág, éget, vagy tapaszt helyez a betegre, bízza ezt a borbélyokra, fürdősökre és kőmetszőkre, kik mindenütt szép számmal vannak!) Az Institutiones részletesebb ismertetését l. Picknél (101. és köv. old.), a császári udvarnál való kellemetlenségeit u. o. 192. és köv. old., a besztercebányai gyűlésen való szerepét 239.

és köv., arcképeiről: 256. és Magyarországon élő Dániel nevű fivéréről: u. o. 212.

Mint már máshol (MOE, I. 251.) említettem, Jesseniust, nyelvének kivágása és lefejezése után, fel is négyelték Prágában. A *felnégyelésről* azonban törvényszéki szempontból megjegyezhetem, hogy nemcsak Ausztriában és másutt divatozott, hanem nálunk is ősrégi multja van s nyomait ma is megtaláljuk népünk nyelvében (v. ö. *Kertész,* 242.). Így Kassai József becses Szókönyvében (1833.) olvasható ez a népies jókívánság: *a hóhér négyeljen fel* (3., 420.). A felnégyelés (Mária Teréziának 1768-ban kiadott büntető törvénykönyve, a Theresiana, szerint) főleg a felségsértőket illette: a négy részre vágott holttestet a város négy főutcáján külön-külön bitófára akasztották vagy szögezték. Már szt. István így büntette a lázadó Koppány (Kupa) vezért: testét fölnégyeltette s a darabokat Veszprémben, Esztergomban, Győrött és Székesfehérvárott közszemlére tétette. Fazekas Mihály Ludas Matyijában is találkozunk avval a megszégyenítő szólással: *négyelni való,* de a mai népnyelvben már teljesen megszűnt az eredeti jelentéssel való kapcsolat, mert a Tájszótár szerint *négyel* vagy *elnégyel* a. m. megver, elpáhol; *„úgy elnégyelte, ahogy csak tutta“* stb.

1089. *1601. Városi bába* Sopronban, ki hivatalos esküt is tesz. (Fizetését l. *Sopron Mon.,* II. 159.)

1090. *1601. Gyógyszerészek. Taxa medicamentorum.* — A soproni gyógyszerészek ellen már a 16. században sok a panasz, hogy nagyon drágán adják a gyógyszereket; ezek a panaszok a következő században erősen szaporodnak s a város tanácsa gyakran inti őket, hogy az előírt taxához tartsák magukat. Lásd: *Sopron sz. kir. város monografiája,* 1890., II. 154. (13. §. 1601.; a régi és rossz gyógyszereket tartó városi patikárosnak felmondanak és 8 nap alatt be kell szüntetnie iparát); u. o. I. 81. (14. §., 1632.); I. 103. (4. §., 1658.); I. 130. (1672.); I. 410. (31. §., 1614.;) I. 423. (16. §., 1619.); I. 428. (15. §., 1620.); I. 434. (36. §., 1623.; a gyógyszerészek négyszeres, ötszörös árat számítanak fel!); I. 445. (18. §. 1627.);.

1091. *1601. Pestis.* — a) *Körmöcbányán.* „Pestiferae contagionis praecautio.“ (Körmöcbánya városa levéltárában: Anno 1601., tom., II. 43., 1., 3.). — b) *Besztercebányán.* Az erre vonatkozó forrásutalásokat lásd *Jurkovich* értekezésében, továbbá „Besztercebánya multjából“ című munkájában, 9. old. — c) *Erdélyben:* lásd Quellen, V. 315., 437. — d) *Pestis és marhavész* Zólyommegyében, Besztercebányán: l. Commercium Litterarium, Norimbergae, 1739., 93. — *e)* Ez év augusztus 9-én Gonzaga Ferdinand Felsőmagyarország főkapitánya inti *Kassa* város tanácsát, hogy tekintettel a Lengyelországban s a szomszédban uralkodó pestisre, az országos vásárokat ne tartsák meg. A közgyűlés nem akart beleegyezni, de a tanács mégis a főkapitány kívánsága szerint cselekszik, mert Scholtz Ádám kassai német pap is pestisben halt meg (P. N. G.). — *f) Malus* (Jablonovszky) Pál mosóci, majd galgóci és modori evang. iskolaigazgató értekezése: *De peste.* (Lányi Illés: Defensio libertatis Christianae c. könyvében, Bártfa, 1599, jelent meg. — V. ö. Fabó 3, Szinnyei, VIII. 472.)

1092. *1601.* a) *Mészárosok ellenőrzése.* Sopronmegye statutuma: „Valamikor valamely helyen az mészáros húst akar vágni, addig meg ne vágja az ökröt, tehenet, borjút avagy báránt, míg az város avagy falubeli hütös bírót oda nem hívja és annak meg nem mutatja; ha penig hír nélkül megvágná, törvényen büntettessenek meg és az hús elvétetvén tőlük az szegényeknek adattassék.“ — *Corp. statut.,* V. (1.) 86. — b) *Utasítás a húslátóknak.* A vágásra kerülő marha egészséges legyen, továbbá a *kenyérnek* és a

59. *Jeszenszky* (Jessenius) János egyetemi tanár kivégzése Prágában, 1621. (Az *A*-val jelzett emelvény túlsó oldalán székben ülő alak, kinek nyelvét a hóhér fogóval kitépi; ezután lefejezték és hulláját fölnégyelték. Az emelvény innenső oldalán egyik társát, gróf Schlicket, lefejezik. A kép bal sarkában két akasztott alak: Kutenauer és Susitzky lóg a városháza falán. A háttérben három elitéltet kiseprűznek a városból.) Egykorú német *flugblatt*.

zsemléknek is meg legyen az előírt súlyuk. (Kismarton városának statutuma. *Corp. statut.*, V. [2.] 82.)

1093. *1601.* Korcsmárosoknak ünnepnap délelőttjén csak *betegeknek, gyermekágyasoknak* és utasoknak szabad bort kiszolgáltatni. (Kismarton városának statutuma. — *Corp. statut.*, V. [2.] 90.)

1094. *1601. Mosás tilalma* közkutaknál, döglött állatoknak, szemétnek eltávolítása a városból és egyéb köztisztasági rendelkezések Kismartonban: *Corp. statut.*, V. (2.) 93., 94.

1095. *1602. A borbélycéh megalakulása Nagyenyeden*, melyet 1605-ben Bocskay István és Rákóczi Zsigmond megerősít. A céh szabályai megvannak 1613-ból is, a „legények articulusai"-val együtt. *(Szádeczky,* II. 335.)

1096. *1602. Orvosok és gyógyszerészek a város híre nélkül nem alkalmazhatók.* — „Es soll hinfortt kein Doctor Medicinae oder auch Apotheker ohnen wiszen der Gemein besoldet werden, damit sie auch Ein wissen darinen haben mögen, was vor Personen hierzu angenommen vnndt gebraucht werden." (Brassó város statutumából. — *Corp. statut.*, I. 550.

1097. *1602. Prostitució ellenőrzése. Törvényszéki.* — Körmöcbánya város statutuma arról, hogy a városnegyedek felügyelői *(viertlmaister)* a nyilt vagy tiktos kurválkodást *(huererey)* űzőket letartóztassák. *(Corp. statut.*, IV. [2.] 242.)

A MOE I. kötetében (207. és köv. old.) már megemlékeztem arról, hogy milyen *büntetéseket* szabtak nálunk hajdanában a nyilt és titkos kéjelgést űző nőkre, paráznákra, házasságtörőkre. Az ott említettekhez csatolhatunk még néhány büntetésformát és vallató eljárást, melyeknek emléke csak néhány, fenyegetést tartalmazó szólásunkban maradt fenn mindmáig, minők például: *szíjat hasítok a hátadból, hátrakötöm a sarkadat*, vigyázz, mert *megnyujtalak, kiszedem a szemed szőrit* stb., melyeknek részletesebb tárgyi magyarázatát *Csefkó* (23., 38., 43.) adja. Bizonyos, hogy a szemszőrök kiszaggatása valamikor szokásos kínzásforma volt, ha nincs is rá hivatalos adatunk; ma már csak annyit jelent a nép nyelvén, hogy „elbánni valakivel, ellátni a baját". (V. ö. „Hosszútóti uramnak *megszedik a szeme szőrit* bizonyosan", 1640-ből; „el nem bocsátja addig, valameddig *szeme szőrit meg nem szedi*", 1672-ből stb.) A sarok *hátrakötése* abban állt, hogy a bűnöst csigán felhúzták és a lábaszárait hátul a farához szorítva felkötözték. Ha valakit azzal fenyegetünk, hogy *majd megtanítlak kesztyűben dudálni* vagy fütyülni, ebben valószínűleg a *vaskesztyűben* (hüvelykszorítóban) jajgató bűnös szomorú emléke lappang; ez a büntetésmód azonban, úgy látszik, csak Mária Terézia büntető rendtartása, a Constitutio Criminalis Theresiana (1769.) alapján honosult meg nálunk s ebből magyarázható, hogy a 18. század vége előtti időből nem akad róla adatunk. Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy a *körömszakadtáig tagad* — szólásmód szintén nincs meg régi nyelvünkben.

1098. *1602. Pestis. Phrenesis.* — *a)* Erdélyben, „Urbs Cibiniensis pressa gladio, fame, *peste, phrenesi*... infestata est hostiliter ab Hungaris... Hocque contagio circiter 3000. sublati" etc. *(Trausch,* I. 207.) — „Ingens lues pestifera urbes, oppida, pagos et villas prorsus exhausit et habitatoribus exinanivit, ita ut frequentissima olim oppida deserta cernerentur rudeŕibus ac ruinis vix locum indicantibus, agri inculti squalerent, pascua et prata etiam in vepreta et arundineta verterentur, fieretque id, quod Dominus Deut. 28. et per Esaiam 34. interminatur." *(Quellen,* V. 320.) „In diesem Jahr des Monats Januarii ist ein grausames Sterben in Siebenburgen angefangen an der *Pestilentz* und Bauchwehe" *(u. o. 380.).* „Az éhséghez ragály járult; az élelem szűke oly nagy volt, hogy a nép fahéjból és korpából készült kenyeret evett... A társadalmi rend felbomlással fenyegetett; akadtak, kiket emberhúsevésért sujtott a törvény." *(Erd. Orsz. Eml.*, V.

36.; forrásutalásokkal. Egy október 3-i adat szerint a járvány erősen dühöng Torda, Doboka és Szolnok erdélyi vármegyékben. Basta György hadvezér megparancsolja Dobokamegye rendeinek, hogy fej- és jószágvesztés terhe alatt senkise merje elhagyni lakóhelyét és a vármegyét. *Veress: Basta,* II. 102.) — *b)* Budán és Érsekújvárt: lásd *Thurzó lev.,* II. 43., 46., 57., 69., 71., 74. — *c)* Lásd továbbá: *Lauschmann,* 24. és *Kemény, ETT,* II. 32.

1099. *1602. Josephus* (Gallus natus), brassói orvos. *(Quellen,* V. 135.)

1100. *1602. Ispotály.* — Ruszkai Dobó Ferenc, Barsmegye főispánja, sárospataki házát minden hozzátartozó földekkel, réttel, szőlővel, malommal s hozzá még 4000 forintot ispotályul hagyja a pataki szegényeknek és betegeknek; egyszersmind az *ispitálmester* fizetéséről is gondoskodik. *(Radvánszky:* Magyar családélet és háztartás, 1879., III. 203.) — *b)* Basta György hadvezér a kolozsvári ispotály (xenodochium) mérai birtokrészét adómentessé teszi és elrendeli Haller Gábor födézsmabérlőnek és Kolozsvár városa tanácsának, hogy e porció után semmi árendát ne szedjenek. *(Veress: Basta,* II. 120, 163.)

1101. *1603. Pestis.* — *a)* „Az Istennek rettenetes ostora az dög halál köztünk vagyon." Báthory István országbíró végrendeletében *(Száz.,* 1890., 140.). — *b)* Mikó Ferenc anyja *Brassóban* pestisfertőzés következtében meghal. *(Mon.,* II. oszt., VII. 163.) — *c)* Pestis *Besztercebányán* és *Urvölgyön,* hol a járvány annyira kipusztította a lakosságot, hogy a bányamester mellé Tirolból kellett segédet hozatni. *(Jurkovich.)* — d) *Pestis Erdélyben. Mi volt egyik főoka annak, hogy a pestist nem lehetett kiirtani a magyar földről?* — „In Siculia porro in eo pago, ubi triduum posuerunt (Argentus jezsuita atya és hét társa), plures quotidie peste confecti efferebantur. Sed illi populi, sicut et reliqui, tam Hungari, quam Transylvani, non solum pestis contagionem non fugiunt, sed etiam *pro magno scelere habent, si quis* timore pestis vel solum vertat, vel *hominum ea lue correptorum familiaritatem devitet. Aiunt enim, pestem esse poenam a Deo inflictam: quare qui illam fugiat, Deum ipsum cum Jona fugere velle videatur."* *(Veress Endre:* Annuae litterae Societatis Jesu de rebus Transylv., 1921., 89.) Ez volt a következménye annak, hogy hosszú évszázadokon át verték a nép fejébe, hogy a pestis nem más, mint Isten verése, emberi bűnök miatt az emberiségre mérve! — e) *Erdélyben.* „Atrocissima pestilentia, quae omnia pariter summo luctu, lachrymis et squalore implevit." Azután elsorolja, hogy az előkelők közül is milyen sokan pusztultak el a szászok között pestisben. *(Trausch,* I. 217.) — *f)* „Nachdem die Taubsucht, so die Ungarn *Hagymás* heissen, aufhöret, so hat die Pestilenz mehr denn ein Jahr gewähret, woran so viele gestorben, dass kaum der vierte Teil überblieben." *(Sutoris* krónikájában. *Quellen,* IV. 14.) V. ö. MOE, II. 296. — *g)* Pestis *Nagyszebenben:* Sigerus, II. 89. — h) *Brassóban.* Elhaltak névsora: Quellen, V. 13. Nagy pusztulást okozott *(u. o. 142.).* Május végén kezdődött, öt hónapig tartott, némely napon százon felül haltak *(u. o. 157.).* Tertia et gravissima calamitas: *atrocissima pestilentia,* quae omnia ima pariter et summa luctu, lacrimis et squalore implevit *(u. o. 326.).* In diesem Johr ist ein *grosser Sterb* gewesen, also dass auch 70 Leichen sein gewesen *(Brassóban)* an einem Tag *(Bánfi* Péter naplójában, *u. o. 418.)* — *i)* Egész Erdélyben hatalmas pestis, éhség, háború; az emberek lovat, kutyát, macskát, medvét, farkast, rókát, sőt emberhúst ettek és árultak *(u. o.* IV. 44., 55., 160.). — *j)* Erős pestis ez év szeptember, október,

november havában Érsekújvárt, Budán, Pesten, Nyitrán. *(Thurzó lev.,* 43., 46., 57., 69., 70., 71., 73., 74.)

1102. *1603. Fürdősök.* — Rozsnyó város statutuma elrendeli, hogy a *fürdős* ne számítsa drágábban a *nyírást,* mint az régtől fogva szokásban van, tartson megbízható *borbélylegényeket.* Minthogy pedig ő a fürdőhelyiségért bért fizet, megtiltják más fürdősöknek, hogy a borbélytányért kiakasszák, nyírjanak, fogat húzzanak és sebeket kezeljenek. *(Corp. statut.,* II. [2.] 139.) U. i. 131. a *húsvizsgálat* eszközléséről.

1103. *1604. Adamus* (Joannes) eperjesi illetőségű orvosdoktor, a bécsi egyetemen. *(Acta Vindob.,* IV. 596., 598.)

1104. *1604. Állatjárvány.* — „Anno domini 1604 in mense Augusto incipit *pestis* grassari hic Coronae (Brassóban) *inter equos* quam maxime." (Quellen, V. 171.) Minthogy a betegségnek semmi tünetét sem említi, nem állapítható meg pontosabban, hogy miféle lójárvány lehetett? (Ugyanezen járványról szól még *Kemény* József: Deutsche Fundgruben, I. 195.)

1105. *1604. Lepra. Budai fürdők.* — *Nékám* (28. old.) szerint a leprának ezidőtájt való előfordulását bizonyítja *Wilden* útleírásának (Neue Reisbeschreibung eines gefang. Christen stb., Nürnberg, 1613., 22.) az a része, hol azt mondja, hogy a budai fürdők vize „gut für alle Schäden, dann es den Frost, Krätz auch den *Aussatz* hinweg nimbt und vertreibt". Páriz Pápai is „gyakor ferdést" és kiváltképpen „a vizek örvényében való mosódást" ajánl még 1687-ben is a lepra ellen. Ez a tanács annál feltűnőbb, mert az egész középkorban tiltották a leprásokat a hideg fürdőktől, ellenben javasolták a forró vizet.

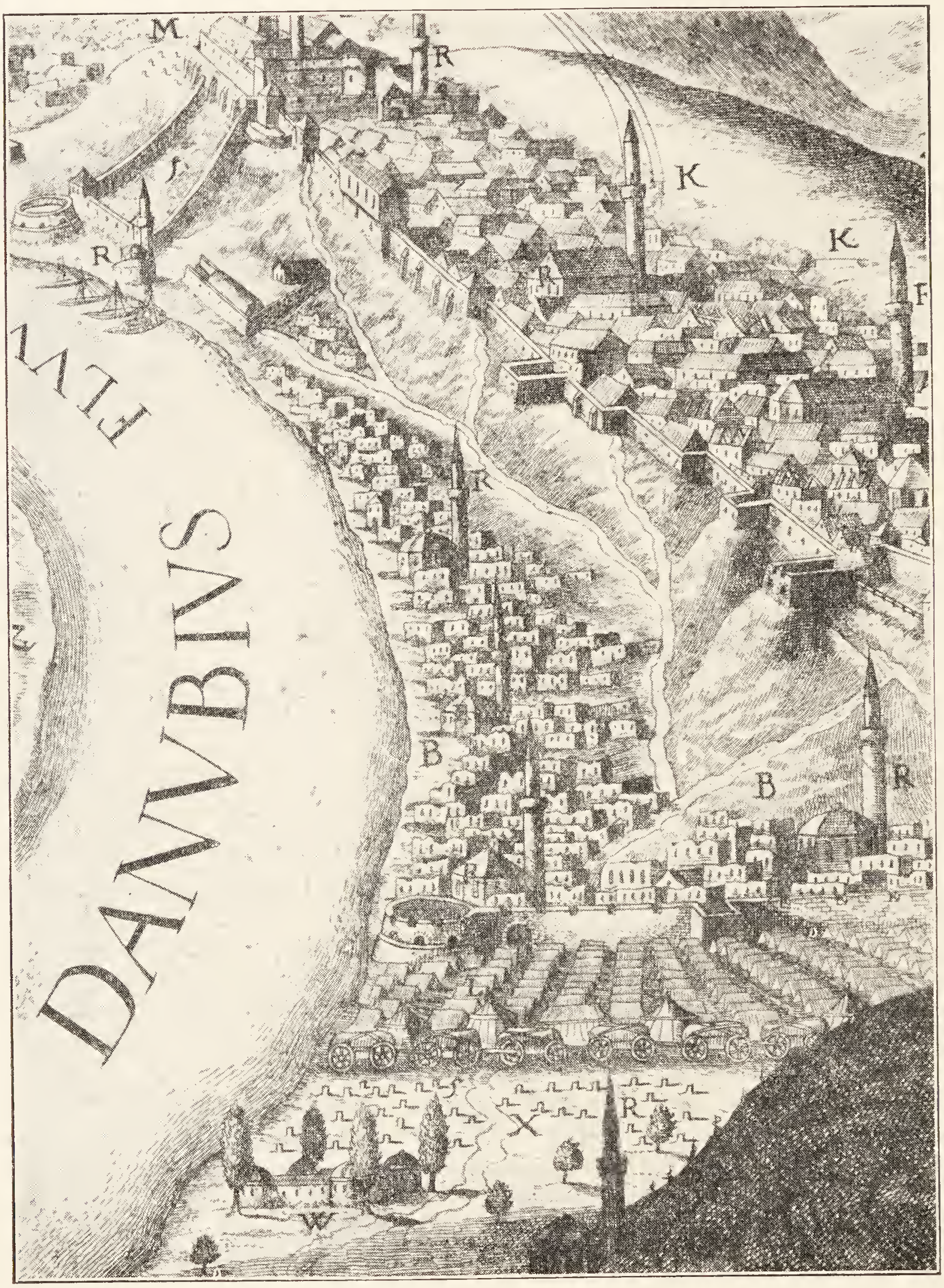
1106. *1604. Sebészek.* — Balázs és Kristóf pöstyéni sebésznek 10—10 forintot hagy végrendeletében Pani Theöreök Balázs, bár nem sok hasznát látta orvosi működésüknek. *(T. T.,* 1888., 579.)

1107. *1605* körül. *Budai fürdők.* — A bécsi udvari könyvtár egyik (1278. számú) török kézirata, melynek címe: „Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére", többek közt a következőket írja: „Buda városában számos meleg fürdő van; egyik *Velibég fürdője* [a mai Császárfürdő] névvel a város szélén van és igen látogatott. A *Daraluklu* (Felhévizi) nagy tükörfürdő, mely mellett van 16 fürdőszoba, épülete kőboltozatú; vize néhány malmot hajt. Ezeken kívül még benn a városban is vannak meleg fürdők, melyek fölött kőboltozatok vannak. Vize mindeniknek igen meleg. A Gellérthegy alatti meleg fürdő *Pest fürdőjének* neveztetik; ennek vize a tojást megfőzi. Ezen meleg forrás mellett nyolc terem van s éppen úgy, mint a Velibég fürdője, boltozattal (kupolával) ellátott tükörfürdő. Vize két malmot hajt. A Gellérthegy másik oldalán levő meleg forrás több betegség ellen hasznos; épülete romlásnak indult. Buda várának mezei kapuján kívül, két-három mérföldnyire szintén van ásványos fürdő, minden épület nélkül." *(Száz.,* 1870., 244.)

A törökök, vallási okokból is, nagyon megbecsülték a fürdőket s az értékesebb források fölé nemcsak Budán, hanem vidéki városainkban is díszes, kupolás épületeket emeltek. Ilyen kupolás török fürdő *(balneum Turcicum)* látható Szolnok várában *(Hufnagel* képén *G*-vel jelölve. 1617-ből: Apponyi-féle metszetgyüjtemény, Nemzeti Múzeum); továbbá Törökszentmiklóson (1595.) stb.

1108. *1605. Gyógyszerészszámla* (Nagyszombat) Filibo Katalin gyógyszertárából. Gyertyát, fáklyát és papirost is árult. A számla egy Reday (Rhédey?) úr címére szól.

1108/a. *1605. Sebészi műhiba.* — Somossy István kassai sebészt azzal vádolják, hogy az ő gondatlansága miatt halt meg egy ember. A városi tanács ebben az ügyben kihallgatja Pátkai János borbélymestert, ki azt

60. Buda látképe. Az Apponyi-féle metszetgyűjteményben (Nemz. Múzeum) található 17. századbeli metszet („Prospect der Statt Ofen wie solche von Alt Ofen an zu sehen") után. Lent *W*-nél a mai *Lukácsfürdő*, négy (kupolás) tornyával s négy sarkán jegenyékkel. Mellette török temető.

vallja, hogy a sebesülés után két héttel látta meg a beteget, mikor „céhtáblát jártattak" (így hívták össze az összes városi sebészeket consiliumra). Ekkor már a páciens csak „imígy-amúgy forgatá szemeit", „genyetség

járt ki az orrán" s az ő véleménye szerint a borbély gondviseletlensége miatt kellett a betegnek meghalnia. Egy másik tanu (Barbély Miklós) azt vallja, hogy a sebesnek „felfúrtuk a fejét s akkor mingyárt a velejéről egy kis fejér genyedség jött fel, de a válúját is igen megütögethették volt". (Kassa város levéltárában, 5138. sz. — PNG.)

1109. *1606. A gyógyszerészet állapota Sopronban;* (a Dispensatorium Augustanumot használták, a gyógyszereket Bécsből hozatták stb.) *Koritsánszky* Ottó cikke („Ein altes Dokument"), Pharmaceutische Post 1906., (Baradlainál [313] tévesen 1905.), 44. szám, 689. A cikk szerint Armbeuster *(sic! Armbruster* [János? v. ö. *Linden.,* 522.] helyett) soproni orvos följelentette Heringthauser *(sic! Heringshauser* helyett?) Pál ottani gyógyszerészt, hogy romlott gyógyszereket tart, a *quidproquo*-szabály ellen vét, be-

61. Törökszentmiklós 1595-ben (Hufnagel képe; Apponyi-féle gyűjtemény, Nemz. Múzeum). A mecset alatt látható kettős kupolás épület a török fürdő.

tegeket gyógyít stb. A gyógyszerész mindezen vádak ellen hosszasabban védekezik.

1110. *1606. A soproni fürdő bérlete.* — „Den 27. November Balthasar *Gschwendner* Bader umb die zween Emmer Weins jährlichen Deputats wegen der Spittaler angehalten. So ihm bewilligt worden. Dessgleichen ist ihme das Padt noch auf ein Jahr pr. 40 D. Zinns gelassen worden." *(Sopron Mon.,* II. 256.)

1111. *1606. Sebészekről Komárom városának statutuma:* „Végeztenek az uraim borbélyok felől: Hogy az borbélyok mikor egy elsőben *leköti (!) az sebest* más mester hozzá ne nyullyon, az első mester hire nélkül és akaratja ellen; holott hozzá nyulna büntetése leszen, de úgy, hogy szerével hozzá nyuljon, mert ha szerével hozzá nem nyul büntetése leszen *még testiben is.* Ha oly sebes volna, az mely nehéz volna, tartozik olyan mester

az egész mestereket egyben hinia *(consilium!)* és az sebest meglátnia, büntetés alatt." *(Corp. statut.* V. [2.] 104.)

1112. *1606. Elhullott állatok eltakarításának kötelessége* Besztercebányán: lásd Corp. statut. IV. (2.) 249.

1113. *1606. Bocskay István betegsége és halála.* — Bocskay fejedelem ismételve kéri Illésházyt, hogy sürgősen küldje el hozzá (Kassára) azt a nagyszombati vagy pozsonyi orvost, kikről már előbb szó volt köztük. Akár évi fizetést kér, akár másféle honoráriumot, szívesen megadja neki, csak segítsen súlyos baján. Illésházy többek közt egy *orvosasszonyt* is küld (Trencsénből a fejedelem gyógyítására, kit ez megköszön, azt írván, hogy „efféle orvosok közül eddig ennél tudósabb hozzánk nem akadott. Magunkat is igen biztat, hogy minden kétség nélkül meggyógyít. Istentül kevánjuk, hogy nyujtsa áldását orvoslására" stb. *(T. T.*, 1878., 318., 324., 612.) A kassai orvosok véleményét Bécsbe is elküldi a fejedelem, hogy az ottani orvosok (valószínűleg az egyetemi tanárok) nézetét is megtudja, továbbá gyógyszereket hozat az osztrák fővárosból (u. o. 630.). — Más alkalommal (1606 július 4. Kassáról) azt írja Illésházy Istvánnak; „Farkas Gergelre bíztuk, hogy nekünk egy igen fő és szép termés *rubintot* keressen ott fönn; mennél jobbnak és szebbnek, öregebbnek szerét teheti, kit nem az ékességért keresünk, hanem mind az doctorok és egyéb körülünk való tudós emberek adják tanácsul ez nyavajánk ellen, akiben vagyunk, hogy *annak testünkön való viselése karunkon vagy másutt igen hasznos volna.*[1] Kegyelmedet is szeretettel kérjük legyen segítséggel mellette, mennél jobbat és szebbet találhat, szerezzen olyat, az árával ne gondoljon kegyelmed, ha kétezer, három, négy, ötezer forint érő lenne is megadatjuk örömest csak találjanak olyant igaz termést, öreget, ki ugyan fő legyen és azt a pénzt megérje." *(T. T.*, 1878., 304.) — *Eleázár zsidó orvos* (III. Zsigmond lengyel király orvosának) szerepéről Bocskay betegségében és a *mannilla* (maniela?) nevű gyógyszerről lásd MOE, II. 31. (Kétségkívül Eleázárra vonatkozik Illésházyné Pálffy Katának Thurzó Györgyhöz 1606. aug. 15-én intézett levelében az, hogy „Bocskay uram mégis beteges, mind a két lába térdig megdagadott; *Krakkóból hoztak doktort neki.")* — Bocskayt állítólag megmérgezte a kancellárja Kátay Mihály, mikor a fejedelmet vacsorán látta magánál. *(Mikó:* I. 101.; III. 97. és köv., hosszú egykorú vers az esetről; továbbá *Szilágyi,* 110.) Emiatt Kátay még a fejedelem életében börtönre vettetett, kinek egy gyanus levelét is elfogta Nyáry Pál főudvarmester s erre a felingerült hajdúk kihurcolva őt börtönéből, Kassa piacán a pellengér előtt felkoncolták. (V. ö. *Boldizsár* K.: Bocskay hadi népe [1906], 58.) Hogy a mérgezés csakugyan megtörtént-e (a „bécsi kéz" műveként), az ma sincs tisztázva. Az egész kérdést behatóan tárgyalja *Makoldy* Sándor az Előőrs c. hetilapban [II. évf., 6., 7. és 8. sz.] — A külföldön is az volt a híre, hogy a fejedelmet a kancellárja mérgezte meg, ezt azonban senkise bizonyította rá Kátayra. (V. ö. *Kemény* Lajos: *Száz.*, 1904., 770.) Némelyek *(Schmeitzel)* Bocskay halálát valami szerelmi ital következményének tulajdonítják: „alii de *philtro* loquuntur, quod Catay *(Kátay)* per foemellam illi procuraverit." (L. *Ipolyi:* Magyar mythologia, 1920. kiad., 199.) — Jellemző az akkori papi morálra, hogy a

[1] Bocskay ekkor már vízkóros állapotban volt s maga is meg volt győződve róla, hogy ez Kátay mérgének a következménye (l. alább). A rubinról s a vele rokon drágakövekről ősidők óta azt tartották, hogy leghatalmasabb ellenszerei a mérgezéseknek (v. ö. *Fühner.* 122.).

különben jólelkű és jóindulatú prágai pápai nuncius a következő, éppen nem emberséges nyilatkozatot teszi Bocskay megmérgeztetése hírére: „è avvisato certo, che 'l Boscai non potrà lungamente vivere, essendo stato avvelenato da un suo secretario. Fine *troppo buono ad un huomo tanto* scelerato!" *(Magyar Országgy. Eml.,* XII. [1917.] 290.)

Lehetséges, hogy Bocskay utolsó betegségével függ össze az az igen barátságos hangú levél is, melyet a fejedelem Kassáról (1606. jan. 31.) egy *Caprioni* nevű, előttem teljesen ismeretlen (olasz?) orvosdoktorhoz intézett (l. Tört. Tár, 1882., 13.)

1114. *1606. Olasz orvos Bocskay fejedelem udvarában.* — Roncarolli Tamás pármai politikai ügyvivő jelenti megbízóinak, hogy a magyarok csak színleg mentek bele a béketárgyalásokba. Erről a Bocskay udvarából megszökött olasz orvos áruló módon jelentést tesz az osztrák császárnak *(Óváry,* III. 42.).

1115. *1607. A sárospataki borbélycéh rendszabályai,* melyek 1583-ban alkottattak s 1607-ben újra átnézve, megerősíttettek. Főbb pontjai:

„*1.* Az ki köztünk borbélymesterré akar lenni, hát mindeneknek előtte az tanács előtt az váras törvénye alá adgya magát és az biró uramtól az polgári szabadságról való bizonyságlevelet kivegye, melyet *burgerectnek* szoktunk hínia, az mely levélért tartozik az város birájának egy forinttal. *2.* Az ki köztünk borbélymesterré akar lenni, hát bizonyos levéllel és elégséges tanukkal megbizonyítsa, hogy jámbor nemzet tiszta ágiból való, hogy *apród esztendejét* tisztességes jámbor mesternél minden hiba nélkül kitöltötte és mikoron ezt megbizonyítandgya, adgyon elsőben pesselypénzt azaz letétel pénzt az czé ládájában öt forintot, egy tisztességes tál étket, bor is tisztességes legyen. Szükség továbbá, hogy az borbély-mesterré leendő jó erkölcsű, jámbor életű és az borbély mesterségben jól taníttatott és forgott legyen, hogy meg tudgyon orvosolni olyan nyavalyákat, melyeknek gyógyítása az ő mesterségéhez illik, azaz tudgyon sebeket és fakadékokat gyógyítani, tudgyon fogat kivonnia, tudgyon szépen eret vágnia, tudgyon megtört csontokat összeforrasztania, tudgyon kimenyült tagokat helyére állatnia, tudgyon kelevényeket és külömb-külömbféle daganatokat meggyógyítania, tudgyon kenő ireket jól csinálnia. Annak felette az több borbély-mesterek előtt csinálja és fűzze (főzze) meg az íreket, tudniillik *szürke íret,* camphorát, *diaquillont, zöld íret* és *méreg vonó íret, dealteát, veres íret, populeont, egyptomi íret, görög íret,* azaz *diaconomot és öklelő íret.* Az több barbély-mesterek peniglen híven és jól megkérdezzék az barbély-mesterré leendőt mindazokról az dolgokról, melyeket szükség megtudnia efféle mesterembernek. Végezetre az próbák mellé tisztességes étel és ital legyen, az medencét penig az próba főzés után tegye ki és az *mester asztalt* nem az borbélyok feleségének sem egyébb asszonynépeknek sem az barbély legényeknek adgya, hanem önnön magoknak az borbélymestereknek; és hogy keresztyéni mértékletesség megtessék ez ily vendégségben is, *csak hét tál* tisztességes étkeket, hasonlóképen bort is tisztességesen adgyon. *3.* Az új barbély-mesterek tartozzanak mindgyárt fegyveres kézzel jelenlenni az város szükségére és hogyha jelen nem leendnek az czémester parancsolatjára, hát az váras birájától és az tanácstól oly birsággal megbüntettessenek, melyet megérdemlenek ezféle engedetlenek. *4.* Az új barbély-mesterek tartoznak szolgálni a czének minden szükségében, azaz kettő mindaddig fenn szolgáljon, mig harmadik leszen és az meglévén, üljön le az első és akkor tartozzon az

czének egy tisztességes tál étekkel és egy forint árra borral. 5. Az ifjú borbély-mesterek tartoznak az halottat az sirhoz vinni, ha penig ezt nem cselekedik, hát két font viasszal, azaz huszonnégy pénzzel büntettessenek; holott penig az szolgáló ifju mesterek közül valamelyik meghalna, az melyik ifjabb mester avagy utolsóbb, az szolgáljon helyette. *6.* Az új barbélymester addig szolgát és barbély-legényt ne fogadhasson, míg az ő czéhét mindenekről meg nem elégítendi; valameddig penig szolgáló mester leend, addig tanult inast fogadni szabad ne legyen. *7.* Az barbélymesterek egyenlő és közakaratból két czémestert válasszanak ő magok közül esztendőként karácson előtt két héttel. 8. Minden két hétben összegyüljönek az barbély-mesterek az ő rendekhez való dolgoknak eligazítására és az czé ládájában mindenkoron adgyonak két-két pénzt, melyet költsenek az isten tisztességére, az szegényeknek, árváknak, betegeknek segítségére. *9.* Ha valamely barbély mester az *czé táblájával* hivattatnék az czében és otthon levén az hagyott órát elmulatnája, büntettessék egy font viaszszal. *10.* Az ki megkéslelteti az czé tábláját, avagy más mesterhez idején el nem bocsátandgya, fizessen két font viaszt. *11.* Az mely mester, főképen ha ifju leend, más barbélymestert az czében tisztességében megbántand, avagy és az czémesternek szólításával semmit nem gondoland, hát tizenkét font viasszal tartozzék az czének. *12.* Az ki a czében zajog és csacsog s más mesternek, főképen penig az czémesternek szavát nem akarja emberséggel meghallgatni, fizessen két font viaszt. *13.* Ha valamely mester vagy ő maga, vagy felesége találtatnék valami undok bűnben, úgymint gyilkosságban, paráznaságban avagy lopásban és egyéb efféle szarvas vétekben, hát ez ily mester az város birájának és az tanácsnak akaratjából az czéből kirekesztessék, az ő mestersége szerint való műtől megtiltassék mindaddig, míg az tanács előtt magát vagy az ő házastársát megtisztítandja. *14.* Ha valaki az borbélyok közül másnak betegét vagy sebesét bekötendi és orvosolnia kezdi *az előbbi gyógyító borbélynak híre és akaratja nélkül,* tartozzék két forintot fizetni. *15.* Ha valamely beteg gyógyulását nem reméllenéje, avagy sebes, az által, az ki először ő vele bánt és annakokáért más borbélyt akarna hozzája hivatni, hát ez dologról az czémesterek és ha szükség leszen, az több régi barbély-mesterek is igaz és jó lelkiismeret szerént való ítéletet tegyenek; ha az sebes és az beteg az ő vele bánó borbélynak tudatlansága avagy restsége és tunyasága miatt nem gyógyulhatott meg, hát az ő barbélyának semmi fizetéssel nem tartozik, sőt az rest és tudatlan borbély az ő betegétől nagy emberséggel váljék meg és őket megkövesse az gyógyulásnak haladékáért és egyébb kárért. Ha peniglen az első barbély tudós és az patienssel való bánásban szorgalmatos és serény volt, de az gyógyulás hirtelen nem lehetett az betegnek avagy az sebesnek engedetlenségéért, mértékletlenségéért vagy az betegségnek nagy és nehéz voltáért (mert néha az nyavalya bölcs mesterséget is meggyőz), hát ez ilyen beteggel vagy sebessel bánó első mester igazán megkívánhatja az ő munkájának és orvosságának árát, melyet ha megfizetend az beteg avagy az sebes, úgy híjon annakutána más barbélyt, az ki ő vele bánjék. *16.* Ha valamely idegen bujdosó borbély, mint egy hempler *(himpellér)* az itt való borbélyok ellen vagy titkon, vagy nyilván az borbélymíhöz kezd, hát ennek az ő mesterségéhez való szerszámokat az borbélyok elvegyék az birónak és az tanácsnak akaratjából. *17.* Az mely barbély más borbély-mesternek szolgáját avagy apródgyát elidegeníti és ő hozzá csalandgya, birságoltassék tiz font viasszal. *18.* Az ki más borbély-

mestert az ő mesterségében való tudományáról rágalmaz és megkisebbít vagy titkon vagy nyilván, hát kényszeríttessék fizetni egy *mester asztalt*. *22.* Az mely borbély az több mestereket elhivandgya az ő betege és sebese látni, hát az czének adgyon tizenkét pénzt, ha penig az beteg *jártatja a táblát,* huszonnégy pénzt. *23.* Az mely borbélymesternek nehéz betege és sebese leszen és kivánja az több mesterek segitségét, hát jó tanácsot adgyonak neki, hogy az vele bánó borbélynak tudatlansága és restsége miatt nagyobb nyavalyában ne essék az beteg és halálra el ne nehezedgyék. *24.* Ha valamely borbély-mestert másuvá kihínak és elvisznek az várasból, hát az czémesternek megjelentse és annak engedelméből menjen el az hová híják. *26.* Az mely borbély-mester megbetegszik, az többi ő reá gondot viseljen minden szükséges dologban és az költség dolgában is, mely költséget ismét tartozzék megadni az czének, ha meggyógyulhat. *31.* Az mesterek az borbély-legényeknek úgy adgyanak negyed részt, ha tudnak az barbély-mesterséghez és ha beteget avagy sebest meggyógyítnak. *32.* Az főmosásért öreg embertől négy pénzt, gyermektől két pénzt kérjenek, ha penig házhoz hivatják fő mosni, az ő jó akaratja, az mit ad és az méhelyben megtekintsenek minden bemenő rendet és egyebek előtt az tanácsbeli embereknek és tisztbelieknek mossák meg az fejeket, hogy mindeneknek az ő tisztessége megadassék. *33.* Senki az ő inasát *negyedessé* ne tegye az több mesterek híre nélkül. *34.* Az ki esztendőnként az legényeknek *atyja* leszen, hát őket isteni félelmre, jó erkölcsre oktassa, mert ha azt nem cselekszi, büntessék az mesterek, az mint érdemli. *38.* Az borbély-legény az fő mosásból *harmados* legyen, sebesből negyed részt vegyen, az ital pénzt az pesselyben tegye. *39.* Ha barbély-mesterséghez való szerszámokat hoznak eladnia az míhelyben, az ura hire avagy akaratja ellen meg ne vehesse. *41.* Az borbélylegénynek gondja legyen az lugra és az mihely tisztaságára, *gatyában fejet ne mosson,* nyavalyától megválva ha mos, büntessék egy font viasszal. *46.* Az borbély-legények *atyjokat* válasszonak esztendőnként, annak házához gyüljönek jó rendtartásnak okáért és megbüntessék az engedetleneket, ugyanakkor egy *decant* is válasszonak, az mely decany megtanulja az ő tisztit az czémestertől és híven eljárjon tisztiben, hogy meg ne büntettessék. *48.* Az ki az *apród esztendőt* ki nem töltötte, az több leginyek kényszerítsék kitölteni; ha penig nem akarja kitölteni, proscribáltassék, azaz *levelessé* tétessék. *49:* Az szolgák az ő mesterek parancsolatjában jelen legyenek az halottak temetésén és minden egyéb szükséges dolgokban. *50.* Az borbély-inas mikor apródesztendejét kitöltendi és az legényeknek társaságában bevétetik, az *társpohárt* az legények rajta megvegyék, két hétnél tovább ne várja." *(T. T.,* 1891., 148—155.) A társpohárról, mesterasztalról, atyamesterről, próbafőzésről, a 2. pontban említett gyógyszernevekről stb. l. MOE, II. 59. és köv., továbbá II. 246. és köv.

1116. *1607.* ***Kórházi számadások idejében való benyujtása kötelező.*** (Soprونvárosi statutum. — *Corp. statut.* V. [2.] 114.) Hasonló rendelkezés már 1524-ben is történt (u. o. 16.).

1117. *1607.* ***Fürdősök.*** Kassa város utasítása, mely szerint a fürdős segédszemélyzetet tartson és méltányos árakat szabjon (egy köpölyért legfölebb fél garast, egy kádfürdőért 5—6 pfenniget.). *Corp. statut.,* II. (2.) 148.

1118. *1607* és köv. ***Stubnya fürdő.*** — Révay Péterné (Forgách Mária) írja az urának (1607. május 5.) „Stubnai Hévíz"-ből: „Én itt váltig förödök az gyermekimmel, de lassan múlik el az *fakadék* rólunk." *(Deák: M. H.,*

121.) 1643-ban Révay Ferenc fürdőzik ott a családjával s ide írja neki Homonnay Mária, hogy két leánya: Liszthius Jánosné es Illésházy Gáborné is szeretne odamenni a hévízbe, „de minthogy most sok vendég nép van ott, netalántán alkalmatos szállások sem lehetne“; de ha Révay szerez nekik szállást, vagy két hétre odaengedi őket (u. o. 297—298.).

1119. *1607. Pestis Felsőmagyarországon.* — Thurzó György írja Kassáról (1607. febr. 10.), hogy „Tökeli (Thököly) szegin ez elmult vasárnap holt meg pestisben, feleségét..... nevetéssel telles bánatban és keserűségben hagyván utánna.“ *(Thurzó lev.,* II. 166.)

1120. *1608. Köztisztasági intézkedések* Segesvárott. (Lásd *Corp. statut.,* I. 552.)

1121. *1608. Cascus* János dr., Pozsony város orvosa (Doctor Johannes Cascus *bestellter* Medicus), panaszkodik fizetésének leszállítása és a szolgálatból való elbocsátása ellen *(Vámossy,* 25.). Megjegyzendő, hogy egy *Cacus* (Caccus, Cascus, Coecus, Czekuss) János nevű *magyar sebészről* is szó van, kit azzal vádolnak, hogy egy pozsonyi polgárnak erős hashajtót adott s ezzel halálát okozta, ezértis a tanács meginti s ismételve figyelmezteti, hogy ne merjen belső szereket adni. Lábszáramputációt is végzett *(u. o.,* 70., 71., 83.). A kettő azonos?

1122. *1608. Anabaptisták.* — Thurzó György és a felesége egy *újkeresztyén* (anabaptista) sebészt küld Homonnay úrhoz. *(Thurzó* lev., II. 237.)

Áldássy A. írja *(Könyvsz.,* 1892/3., 274.), hogy a M. Tud. Akadémia lefesttette *Marsigli* képeit a magyarországi viseletekről s ezek közt a 24. és 25. számú kép egy anabaptista férfit és nőt ábrázol.

1123. *1608. Gyógyszerészek.* A soproni városi gyógyszerészt elbocsátják s másikat keresnek, ki frissebb és jobb gyógyszerekkel van ellátva. *(Corp. statut.,* V. [2.] 120.)

1124. *1608. Aphrodisiaca. Asparagus officinalis* (spárga). — *Madács* Gáspár írja az ő kéziratos „Házi apatekájában“: „Spárgának gyükerét ételben hoz(z)ád venni igen jó; indulatot hoz embernek, szerelemre gerjeszti.“ Ehhez Weszprémi (III, 237.) hosszú értekezést fűz a spárga aphrodisiakus hatásáról, saját debreceni tapasztalatai alapján is azt mondván, hogy a *turiones asparagi* megnöveli a férfiak nemzőképességét, ellenben sterilekké teszi a nőket.

Madács Gáspárnak ezen kéziratát Weszprémi eredetiben olvasta; azóta eltűnt. A Nemzeti Múzeum újabb szerzeményei közt van egy kézirat gróf *Balassy* Pétertől (1713-ból), melynek címe „Házi patika“. E kézirat címlapján azt olvassuk, hogy Madács Gáspár munkája után készült. Deési *Daday* András (v. ö. Magyar Orvos c. folyóirat 1930. évf., 24. szám és 1931. 1—2. sz.) kiderítette, hogy Balassy kézirata sem rendszer, sem tartalom tekintetében nem tekinthető a Madács-féle mű másolatának. (Ez utóbbiról Ernyey József megállapította, hogy Madács használta ugyan munkája írásakor Mattiolit, de nemcsak hogy szolgailag nem követte, hanem sokszor ellentétbe is került vele. Ennélfogva sem Madács, sem Balassy nem tekinthető úgy, mint Mattioli cseh Herbáriumának egyszerű fordítója; azt azonban, hogy honnan szedték össze munkáik anyagát, ma már bajos volna eldönteni.) Balassy kéziratának, mint tudományos munkának nincs értéke, ellenben nagyon érdekes nyelvi és néprajzi szempontból, mert igen sok népies és babonás kezelésmódról értesít bennünket (az *aranynak* gyógyszerül való használata; *aranyvíz* készítése fejfájás, gyomorgörcs, szívfájdalom ellen; nagyon sok a *szülészetbe* és *nőgyógyászatba* vágó recipe és kezelésmód, *unicornu* használata nehéz szülések alkalmával stb.; a *gyermekbajok* ellen is sok népies gyógyszer recipéjét közli, többek közt a gyermekek *ásvány*-betegsége [húgykő?] ellen valót [„szép szőllő“-vel,

v. ö. MOE, II. 276.]; mérgezések alkalmával a *„fekete tyúk“* használata, melyről ebben a munkában is több helyen tettem említést stb., stb. A szembajok közt egy *pókhályog* nevű ismeretlen betegségről is megemlékezik. Végül megjegyezhetjük még, hogy Balassy Házipatikájában többször találkozunk egy *Borbála* nevű kenőcskészítő asszony nevével, nemkülönben egy *Márton* nevű doktorral, kinek a pestis és lépfájás elleni porait dícséri és ismerteti. Felsorolja a sokat betegeskedő Dóczy és Réway uraktól használt orvosságokat is s nem feledkezik meg a fejedelemné asszony és a Károly császár részére készített vizek készítése módjáról sem.

1125. *1608. Marhavész* Lőcse környékén. (Hain, I. 147.)

1126. *1608. Aranyér gyógyítása.* — „Weres hagimat meghamzanni es azt fa olaiban tenni... es azt *chiap* (=*suppositorium)* gianant az alfelben tolni, meg nilatkoztattia az *aranios inakot* (=haemorrhoides). Madács: Házi Apateca. (V. ö. MOE, II. 284.). A haemorrhois-nak *füge-fekély* nevéről lásd u. o. 295.

1127. *1608. Gyermekbajok.* — Thurzó György írja a feleségének „Hogy leányunk Babuska az *hideglelés* miatt beteg, bizony... bánatos szívvel értettem. Ím egy *cédulát* írtam neki; három Miattyánkot mondván kössék akkor az nyakára, az mikor az hideglelés lészen rajta. Adgya isten, hogy használlyon.“ *(Thurzó lev.,* II. 235.)

A lázas bajok hasonló babonás „kezeléséről“ már a MOE, I. 139. old. megemlékeztem, szintúgy a hideglelések alkalmával használt papi ráolvasásokról, benedikciókról. A kath. egyház ritusa szerinti ilyen benedikciók, varázsigék, orációk és adjurációk nagyobb számát közli *Franz* II. 476. és köv. old.

1128. *1608. Elmebajosok kórháza* Brassóban. „8. Julii (1608.) nach Mittag umb 2 schlug ein grosses Wetter in den Knopf über dem Narrenhaus,“ (Forgáts Mihály naplójában; *Quellen,* IV. 44.)

1129. *1609. Gyógyszerészet Kassán a 17. században. — Pogrányi Nagy* Géza kassai városi tiszti főorvos kézirata után erre vonatkozólag sok adat olvasható *Baradlainál* (I. 133., 300.), melyekből helyszűke miatt, csak néhányat közölhetek itten: 1609-ben panaszkodnak a *régi* és *romlott* gyógyszerek magas ára miatt; 1629-ben hivatalos *esküt* kívánnak a városi gyógyszerésztől és a „patikáriuslegények“-től, hogy jó és méltányos áru szereket fognak kiszolgáltatni; ezt az esküt évenkint meg kellett ismételniök (1625.); ebben az évben elveszik *Jakab* patikárius özvegyétől a gyógyszertárt, mert nem tartott jó *patikáriuslegényt;* 1631-ben már négy gyógyszerész van Kassán, ellenben 1638-ban megint nincs orvos. A *gyógyszertárvizsgálatot* úgyszólván minden évben megsürgetik, a régi és rossz gyógyszerek miatt. 1692-ben sokallják az orvosságok árát, szintúgy 1699-ben is, mikor a gyógyszerészek esküjét is újból sürgetik. A patikára különben állandóan ráfizetett a város, úgyhogy 1716-ban el is akarták adni.

1130. *1609. Mérgezések. — a)* „Homonnai Bálint, a magyar nemzetnek és az isten anyaszentegyházának egyik nagy oszlopa,[1] meghala cum suspicione veneni. Nyergét kenték volt meg méreggel, s a miá rothadott a teste, s úgy holt meg. Ekkor jöve szegény országunknak nagy úri rendeire az alattomban való veszedelmes étetés, mérges pohár, székeket s egyéb helyeket akkor kezdettek hinteni mérges porral, és veszteni titkon s alattomban országunknak nagy oszlopit, hogy fogyatván ezeket, inkább proce-

[1] Országbíró volt. Esetéről *Mikó* (III. 124., 135.) is megemlékezik, szintén azt a képtelenséget mondva, hogy a nyergét kenték be méregporral s ettől a „feneke elrothadt“.

dálhassanak a magyar nemzet rontására, és így a tisztviselések rájok szállanának." *(M. Tört. Tár, IV. 1857., 72.)* — *b)* Szepsi Laczkó Máté (Száz., 1909., 769.) írja az ő krónikájában: „Bocskay halála után szokásba jöve ez országban a méreggel való étetés, nyergeknek és székeknek méregporral való meghintése. Vendégségbe menni ez időben igen félelmes vala. A Dóczi András vendégsége és *Dóczi pohara* példabeszéddé lött volt." A gyanu, hogy *Bocskay fejedelem* méreg által veszett el, Kátaynak életébe került. A gyanu nem aludt el a két főúr halálával. Egy Békési Márton nevű egyén agyában fészkelte meg magát s célba vette Dóczi Andrást, barsi főispánt, a császár Kassára küldött commissiáriusát. Szájról-szájra járt, hogy *Kátay* Mihály kése, „melynek az foka üres és akit akarnak, megétethetnek vele, port bocsátván belé" az ifjú Vedáninál maradt; a nemrég elhunyt Nyári Pált, Dóczi sógorát és Dessewffy Jánost „őnagysága — Dóczi — megétette" s „catalogusban voltanak, az kiket Dóczi *uram* ő nagysága el akart veszteni" s hogy „ő felségétől valami commissio lett volna". A hangos gyanu — az egész város beszélt róla — Dóczi fülébe is eljutott s a hír forrását Békésiben találván meg, őt a főúr panaszára a városi tanács börtönbe vettette. A megindított perben a kihallgatott tanuk száma légió s a vallomások egy csapáson haladnak, jeléül annak, hogy Békési mindenki előtt kitárta dolgait s az igen szép históriának ideje volt megformálódni a közvélemény ajakán. *(Száz.*, 1909., 770—772., hol az állítólagos Dóczy-féle mérgezések tanuvallatási jegyzőkönyvei is közölvék.)

1131. *1609. A pápai borbély-sebészek céhlevele.* — A pápai sebészek enyingi Török István „engedelméből és parancsolatjából" céhlevelet kapnak, melynek érdekesebb pontjai a következők: „Amely mesterlegény mesterré akar lenni, illyen okkal lehet mesterré, hogy először czémesterét megkövesse, azonképen a czébeli mestereket is; azután ekképen szóljon: tisztelendő mester uraim, látja kegyelmetek mind személyemet s mind magam viselését, ha az kegyelmetek tetszése és ítéleti engedi, én is kegyelmetek közibe adom magamat, és kegyelmetekkel mindenben egyet akarok érteni a czé igazsága és próbája szerint. A *próba* peniglen ez: *Dealdea scrutium flanstroma. Nagy érlelő,* kit *Deaquilumnak* hínak. *Sebhez való vörös flanstrom. Szederjes Deakorium,* új sebhez való *szürke* ír.[1] Ezeket a próbákat jó modja szerint megcsinálván, akármely borbély legény legyen, aki magának való mester akar lenni, lehet. A mestereknek penig tartozik *mesterasztalt* adni, annak fölötte három aranyat a czé ládájába tegyen. Ha borbély legény köztünk itt Pápán lakik, és magának akar lenni (a mint immár meg vagyon írva) a próba megpróbálás szerint, de az is kívántatik, hogy fél esztendő mulván megházasuljon, és tanuló levelét s nemzetség levelét megmutassa a böcsületes czé előtt, kinél tanult s hova való jámbor nemzet, annakutánna ezeket meglátván megmaradhat... Ha mely mesternek sebese vagyon és a sebes az ű mesterének tanusága *(tanultsága)* vagy szerszámának a fogyatkozása miatt más mesterhez akarna menni, a mesterek egyben gyüljenek, de annak a mesternek akaratjábúl, és az tartozzék a mestereknek ötven pénzzel a czé ládájában; *tábla járástúl,* a ki miatt táblának köll járni, akár mester, akár sebes legyen, annakutánna a mesterek annak a mesternek munkáját megböcsülvén és a sebes tartozzék megfizetni annak az ő előbbeni mesterének munkájárul, mely meglevén, a kihez a sebes akar menni, szabad vele." (Eredetije a Nemzeti Múzeum-

[1] A gyógyszernevek jelentését l. MOE, II. 61., 62. (jegyzet).

ban: növedéknapló, 1902., 59. szám. Ismertettem az Orvosi Hetilap 1917. évfolyamában.)

1132. *1609.* Dr. *Faschung* pozsonyi orvos. Említi: *Ortvay,* II. (2.) 46. — *Ruland* János, pozsonyi fizikus, fizetése: *V.* 26. — *Fabricius* nevű nagyszombati orvosról szó van: *Thurzó lev.,* II. 244.

1132/a. *1609.* Thurzó György nádor egy orvosdoktort ajánl Kassa városának, hogy ott megtelepedhessék. (T. T., 1907., 271. — PNG.)

1133. *1610. Személyi adatok.* — a) *Handy György orvos,* ki, úgy látszik, a három főbányaváros orvosi állását szerette volna elnyerni, 1610-ben *cum medicamentis necessariis provisus* Körmöcbányára érkezik. *(Ernyey:* Bány.) V. ö. a MOE-ben a gyógyszerészhiányról mondottakkal. — *b)* Ugyanez évben kékkői Balassy István egy orvost ajánl Körmöcbánya városának, többek közt ezeket írván: „quia vero in patria nostra Hungaria iniuriâ temporum (valószínűleg a folytonos háborúkra céloz) medicae artis periti rari sunt, *in his vero partibus nulli*" stb. *(Ernyey,* u. o.) — c) *Puchta* (à Puchta) *nevű doctort* figyelmezteti Pozsony város tanácsa, hogy ha a városban továbbra is praktizálni akar, ezt csak úgy teheti, ha *engedélyért* folyamodik, mert a sz. kir. város fennhatóságát köteles respektálni. *(Vámossy,* 14.) — *d) Jeszenszky* (Jessenius) János összeütközése a bécsi egyetem orvosi karával szabad gyakorlata és rangsorban az idősebb udvari orvosok elé helyezése dolgában; l. *Acta Vindob.,* V. 55. — Jessenszky *fogászati* ismereteiről: *Höser* Arno értekezése (ismertetve a *Mitteilungen* 25. évf. 123. old.). — *Arcképeiről: Pick:* Pragensia, II. 131. és V. 155. és köv. — Az *érvágásról* adott véleményét („De sangvine, vena secta dimisso, iudicium", Prága, 1608. Szabó—Hellebrant, III. [1.] 314.), melyben először használja az „eques Hungarus" címet, részletesebben ismerteti *Pick* Jess., 163. és Medizinische Klinik, 1925. (20. szám.) *Hasner*nek az a föltevése, hogy Jeszeni boncolta volna fel Rudolf császár tetemét, téves. *(Pick Jess., 175.)*

1134. *1610* és köv. *Köztisztaság.* — „Nem sokkal ennek előtte nagy hasznot látván benne a nemes szék, elvégezte volt, hogy mindenütt ezen székben a patakok árkaik egy ölnyi magassan, és egy ölnyi szélesen kitisztittassanak, melyet most is helyesnek látunk s hasznosnak s jónak, végeztük sub poena ft. 36. a hol még ki nem tisztitották, kitisztittasanak haladék nélkül, és ennek utánna minden esztendőben megújítatván, tisztán tartassanak, és azokon általjáró utakra jó hidak csináltassanak, senki pedig sub poena ft 12 toties quoties per D. V. Judices R. exclusis etc. exequenda, kendert hársat bele ne áztasson, gátcsinálással a folyamját meg ne akadályoztassa, a hol az előtt, ezután megpróbálni ne merészeljék, melyeket ha valaki megcselekednék, a felyebb megirt poena rajta exequáltassék." *(Marosszéki constitutiók. — Corp. stat.,* I. 77.)

1134/a. *1610. A kassai ispotály (xenodochium) ápoltjai:* egy ágyban fekvő *(lecto affixa)* özvegy asszony; egy „puella infatuata" (féleszű leány); Clara coeca a pubertate; puella surda; puella clauda (térdén járó sánta); egy baloldali bénulásban szenvedő férfi, Zalatnai István, ki a féleszű leánnyal paráználkodott s ezért mindkettejüket a pellengérre állították, három pálcával büntették s a városból száműzték. *(PNG.)*

1135. *1611. Morbus Hungaricus.* — Roncarolli Tamás pármai politikai ügyvivő jelentése arról, hogy Prágában II. Mátyás király katonái közül mintegy ezeren haltak meg *morbus Hungaricus-ban. (Óváry,* III. 71.)

1135/a. *1611. Okulisták.* — Bizonyos *M.* doktor, okulista, bizonyítványt kér a kassai városi tanácstól arról, hogy néhány vak embert meggyógyított, többek közt egy olyant is, ki hét esztendeig nem látott semmit s kinek most a hályogot levette a szeméről.

1136. *1611. Személyi adatok.* — a) *Ruland* János Dávid pozsonyi fizikust elmozdítják állásától. (A határozat nincs megokolva; Vámossy, 22. old. szerint ellenségei ármánykodásának esett áldozatul.) — b) *Ziegler* András brassói orvos életéhez adatok: *Quellen,* V. 102., 104., 105., 107., 497., 499., 508., 589., 592. — c) *Fabusius* (Fabuschig) György orvosról a körmöcbányai iskola rektoráról l. *Hlatky:* A körmöcbányai protest. gimnázium története, 17. (V. ö. az 1601. évi adatokkal is.) — d) *Ullman* Tivadar dr., kassai orvos és physicus, halála éve. *(PNG.)* — e) *Marczi* András philos. et medic. doctor, kassai orvos. Thurzó György (1611. nov. 19.) ír Kassa városának a Tokaj alatti táborból, hogy engedjék meg M. A.-nak, hogy borait bevihesse a városba *(PNG.)* V. ö. MOE I., 102.

1137. *1611. Sör a betegeknek.* — *Kőszeg városa* megengedi, hogy az általános sörhozatali tilalom ellenére, beteg emberek sört kaphassanak, ha megkívánják s ha e kívánságukat előzetesen megjelentik a bírónak. *(Corp. statut.,* V. [2.] 129.)

1138. *1611. Kézirat.* — Spital Zeitung von Schemnitz im J. 1611. — a Nemzeti Múzeum kézirattárában.

1139. *1611. Borbélycéh Gyulafehérvárott.* (Bethlen Gábor megerősítése 1615-ből.) Magyar céhszabályok. *Szádeczky,* II. 329.

1140. *1611. Betegségnevek.* — Mészáros Ambrust a tőzsérek (marhakereskedők) borközi tréfából, hátrakötvén kezeit, *felkötözték,* hogy az új király tiszteletére „megkereszteljék“ és a *körösztölő pénz* megfizetésére kényszerítsék. A „tréfa“ után az áldozat torka rettentően fájt, úgyannyira, hogy „még az nyálát is alig nyelheté el“•és folyton csak hörgött. Hogy a bajtól megszabaduljon, *disznóvályút* hozatott [similia similibus!] „hasra feküvék s az torkát háromszor hozzá törölé a végre, hogy az torka fájása elmuljék“ (v. ö. *Disznószaka,* MOE, II. 289.). Egy brucki asszony abban állapította meg a kórismét, hogy „netalán az nyakcsapja szállott le“ (v. ö. *Csapereszkedés,* u. o. 288.) és legjobb lesz, ha „az hüvelykét meghajtván, háromszor harapja meg az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében; az mellett az haját fölösleg megvongassa!“ A kúra azonban mitsem használt: nagy kínok és fuldoklás közben másnapra meghalt a szegény Mészáros Ambrus. *(Takáts* Sándor: Magyar küzdelmek. Budapest, é. n., 34—37.)

1141. *1612. Weber János* (1612—1683.) *eperjesi főbíró, orvos és gyógyszerész,* kiről több helyen is megemlékeztem a MOE-ben, úgyszólván szegény sorból küzdötte fel magát előkelő állására, nagy befolyásra és vagyonra téve szert. A régi adatokból azonban politikai szereplésének leginkább árnyoldalai domborodnak ki; főkép gyakori vallásváltoztatásai, számító pártfoglalásai s jellemének ingatagsága. Egy 50 éves korában készült arcképe alapján Weszprémi állapítja meg születése évének az 1612-ik esztendőt; ifjúságának lefolyásáról csak annyit tudunk, hogy egy alföldi város patikájában is segédeskedett. 1635-ben kezd szerepelni. Mint követ Bécsben jár s szellemessége, behizelgő modora oly nagy kegybe juttatják az udvarnál, hogy a főhercegek részére rendezett udvari ünnepségekre is hivatalos. Bécsben nősül s apósa révén még kedveltebb egyénné lesz. 1645-ben gyógyszertárt nyit Eperjesen. Politikai szereplése 1648-ban

kezdődik, midőn Szelepcsényivel folytat, mint városának megbizottja, tárgyalásokat. Érdemei elismeréseül 1661-ben főbíróvá választják s ez állást 7 éven át tartja meg, ami páratlan eset Eperjes történetében. 1663-ban magyar nemességet kap. Gyakori érintkezése az udvarral otthonossá teszi őt ott (neki köszönhetjük a Magyar Szent Korona első részletes leírását

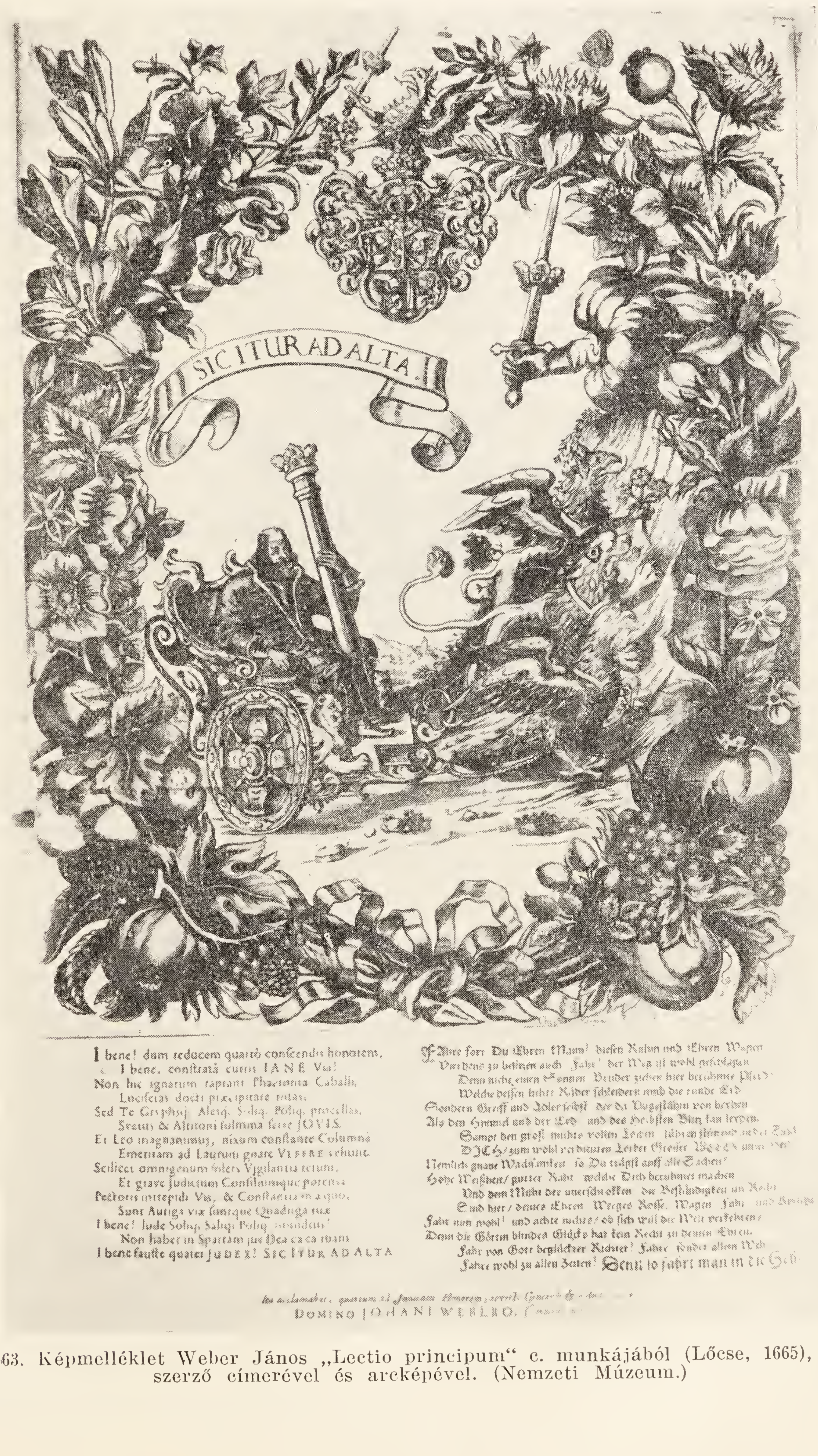
62. Weber János eperjesi orvos és gyógyszerész arcképe „Lectio principum" (1665) c. munkájából. (Nemz. Múzeum.)

is) s befolyást biztosít neki Bécsben, otthoni működése, gazdag adományai, vezető szerepet biztosító képességei Wesselényi nádor barátságát szerzik meg, kinek udvari orvosa, komája s feleségének, a szépséges Szécsi Máriának bizalmasa lesz. Az eperjesi evangélikus egyház javára több alapítványt is tesz, így egyízben 2000 forintot ad iskolai célokra, ami ma is számottevő összeg volna. Az eperjesi orgonát is saját költségén készítteti el. Eperjesen valóságos orvos-gyógyszerészi iskolát tart fenn s házánál

gyakorta rendeznek összejöveteleket a kor nevesebb tudósai, hogy érdekesebb tudományos kérdéseket megvitassanak. Négy fia volt, kik rendkívül gondos nevelésben részesültek s már zsenge korukban önszerzette latin versekben köszöntik fel nevenapján édesatyjukat. 1667-ben a bírói tisztről önként lemond, valószínűleg a viszonyoknak reá nézve kedvezőtlen alakulása miatt s kétszínűségére mutat, hogy 1668-ban megjelent műveit az udvarnak s Montecuccolinak ajánlja. De mindhiába. Előbbi működése, Wesselényihez való viszonya s a Wesselényi-féle összeesküvés, amelyben való részvétellel őt is gyanusították, megingatják az udvar beléje helyezett bizalmát s 1670-ben fogságba kerül 200 fogolytársával. Csak 1671-ben hallgatják ki, a pozsonyi bíróság azonban vagy a vádak elégtelensége, vagy ügyes védekezése miatt azok közé sorozza őt, kit felmenteni nem, de szabadon bocsátani sem lehet. A Bécsben alakított új bíróság végre felügyelet mellett szabadon bocsátja, 1675-ben kezd újra szerepelni. A fogság alatt vagyona részben konfiskálódott, részben elpusztult, egyik fia eltűnt, egyik nyomorba jutott s bár 1677-ben újra bíróvá választják s e tisztét 1682-ig viseli, akaratereje megtörik, régi befolyása és vezetőszereplése megszűnik s ez időből csak annyit találunk róla följegyezve, hogy még két ízben vallást változtat. Neve különben a külföldön is ismeretes s a távol Németországban is azt tartották, hogy aki jó gyógyszerészszé akarja magát kiképezni, az Weberhez menjen Eperjesre s volt is egy ilyen német gyakornoka. 1683-ban halt meg s az utolsó vallásváltoztatásakor felolvasott átokforma, mintha kitörölhetetlenül belevésődött volna emlékébe, mert méltatlannak tartja magát díszes temetésre, fényes nyugvóhelyre s utolsó akaratakép kiköti, hogy ne a templomba temessék, s tényleg a sírkert egyik sarkában hantolják el. Halála után mintha átok nehezülne családjára is, özvegye nélkülözésre, fiai szerencsétlenségbe jutnak s csak ezek egyikének jut dicsőséges szereplés Eperjes hősies védelmében, de szintén tragikus vég Caraffa bárdja alatt. (V. ö. *Ernyey* József: Gy. H., 1899., 52. szám.)

Weber János élete azért is érdekelhet bennünket, mert ő Kossuth Lajos édesanyjának, Weber Saroltának, szépapja. Weber János felesége, Felicitas, az angol Weston Erzsébet leánya volt, kinek élete époly érdekes, mint amilyen mozgalmas. A Westonok Angliának egyik ősrégi, törzsökös nemzetsége. A reformáció az addig egységes családot két ágra szakította: az egyik protestáns lett és Erzsébet királynő kegye folytán fokrólfokra emelkedett egészen a portlandi hercegségig. A másik megmaradt katolikusnak, szegény volt, külföldre szakadt és földönfutóvá lett, de vallásától mégsem tágított. Ennek a törzsnek a sarjadéka volt Weston Erzsébet, aki 1582 november 2-án született Londonban, de már kétéves korában szüleivel együtt otthagyta szülőházáját. Útja Franciaországon át olasz földre, majd Csehországba vitte, ahol atyja vagyonának megmaradt részével Brüxben gazdálkodni kezdett. De már 1597-ben elhalt s az adóssággal terhelt kis birtok dobra került. Az özvegy és leánya pörujítást mentek kérni Prágába II. Rudolf császárhoz. Itt a prágai udvar körében, ahol művészek és csalók, kiváló tudósok és alkimista iparlovagok, államférfiak és szerencsevadászok adták egymásnak a kilincset, fejlődött a gyermekleány nemcsak szép nővé, hanem kora színvonalán álló poétává is. Csinos költeményei révén nemcsak a prágai udvar legelső emberei tisztelték és becsülték, nemcsak a Lobkovitzok és Rosenbergek vették pártfogásuk alá, hanem a külföldön élő költők is elismerték tehetségét. Ovidius nyomán haladó édeskés költeményeiért, a régi humanistáktól ellesett leveleiért babérkoszorút és díszes nyakláncot küldtek neki, dicsőítő versekben elnevezték tizedik Múzsának s amikor műveit *Szüzek könyve* címmel kiadta, I. Jakab angol király maga kezével írt levélben köszönte meg az élvezetet, melyet a távolba szakadt angolvérű leány szerzett neki versei-

vel. Csakhamar kérője akadt, nem előkelő származású, de szorgalmas udvari ember: Leo János jogtudós és udvari ágens. Weston Erzsébet elfogadta a fölajánlott frigyet, de a házasélet örömeit nem sokáig élvezhette: már 1612 január 10-én alig harmincéves korában meghalt Leo János;

63. Képmelléklet Weber János „Lectio principum" c. munkájából (Lőcse, 1665), a szerző címerével és arcképével. (Nemzeti Múzeum.)

az ugyanabban az évben elhunyt II. Rudolf császár temetése után Bécsbe ment s ott adta később férjhez leányát, Felicitast is Weber Jánoshoz, az eperjesi orvos-gyógyszerészhez.

1142. *1612. Rákóczy György, Zsigmond és Judit egy zemplénmegyei (zombori) házhelyet adományoz dr. Marcy András kassai orvosnak, hű és hasznos szolgálatai jutalmául.* — „Mi Rákóczy György és Sigmond s Rákóczy Judit asszony, az vitézlő inárcsi Nagy Andrásnak házastársa, magunkra vevén az mi öcsénknek Rákóczy Pálnak, minden egyéb atyánkfiainak és gyermekinknek is terheket, adjuk emlékezetére mindeneknek, az kiknek illik, ez mi levelünknek rendiben, hogy megtekintvén az Abauj vármegyében való Kassán lakozó *doctor Marcy* Andrásnak mind az mi üdvözült szerelmes bátyánk, az ngos Rákóczy Lajosnak sok rendbeli nehéz betegségiben egynehány esztendők által való hű és hasznos szolgálatait, az kikről, az mint jámbor szolgáitul végére mentünk, szegény megholt bátyánk ő kglmét semmi egyébbel nem elégitvén, bizonyos igéretet tött volt egy puszta házhelynek Zomboron, ki vagyon Zemplény vármegyében, annak közönséges szokott módja szerént való adásról, kiről Forgách Sigmond országbírája urunk is nekünk bizonságot tött, mind peniglen az mi hozzánk való jóakaratját és kész szolgálatját, azon zombori igírt házhelyet..... minden hozzá tartozó szántóföldeivel, pázsitival, mezeivel, réteivel, erdeivel, völgyeivel, folyó és álló halas vizeivel, molnaival, szőleivel és mindenféle taxáival, dézmáival, szolgálataival és hasznaival per manus adtuk örökben fiurul-fiura. Melynek nagyobb bizonságára adtuk kezünk irása alatt való pecsétes levelünket. Actum in Zombor 22. Aprilis, anno 1612." *(Orsz. Levéltár,* Rákóczy osztály.)

1143. *1613. Pestis Pozsonyban.* — A polgárság Szt. Háromság-oszlopot emel emlékére. *(Fekete,* 28. és *Lauschmann,* 24, Baksay Ábrahám Chronologiája után.)

1144. *1613.* A körmöcbányai városi tanács *Kuntschikh* Jerémiás troppaui orvost hívja meg városi orvosnak. (Körmöcbánya város levélt., Ao., 1613., tom., II. 33., 1., 45.)

1145. *1613. Sebészek honoráriuma.* — „Ha valamely mester vidékre sebeshez kihivattatik, avagy vitetik, *egy forint* az kimenetele, ha pedig a céhet kívánják kimenni az sebeshez, *négy forint.*" (A *pápai borbélycéhlevél* 16. §-a. 1613.)

1146. *1613. Ráolvasások* ló- és szarvasmarhabetegségek alkalmával. (Lásd: *Radvánszky,* Magyar családélet és háztartás, III. 80., 81.)

1147. *1613. Húslátók. Mészárosok ellenőrzése* (Szombathely városának statutuma.) — „Pünköstig az szénát marhának funtját három pénzen mérjék, borjú húst is azonképen három pénzen mérjék, az kocsonyát három konczával egy pénzen, paczalt öt konczával ki elegendő koncz legyen, tüdőt, májat azonképen öt konczot, ki elegendő koncz legyen, az ökör avagy tehen leszen, tehát egy nappal előbb leüsse, hogy meghidegedjék és melegen ne legyen szabad árulni; ha penig úgy találtatik, tehát megbüntessék akkorbeli biró által. És jövendő szombaton, azaz virágszombaton biró uram megkiáltassa, hogy nagyszombaton valaki mészáros tehén húst avagy borjú húst hozand be, tehát esztendő által szabad legyen minden szombaton árulni, és egy fél pénzzel ócsóbban mérje, ugymint den. 2½. akár tehén hús legyen, akár borjú hús legyen, szabad addig ne legyen az mészárosnak leütni, vagy tehén vagy ökör leszen, mig nem az régi szokás szerint az mészárszék előtt leásott fához nem köti és hozzá rendelt ember

(a húslátó) meg nem látja; ha penig leüti, tehát akkorbeli biró 4 ft vehessen rajta. Azonképpen az húsnak melegen való árulásáért is 4 ft vehessen rajtuk. Hogyha penig az hozzárendelt embert híja az mészáros és el nem megyen, akkor nem az mészáros, hanem az hozzárendelt ember marad birságon. Húst szépet áruljanak, hogy ki embernek pénzét megéri és két székben vágjanak, hogy mindenkor elegendő hús legyen fogyatkozás nélkül, hogy az fő emberektül panasz ne jőjön az tanácsra érettek." *(Corp. statut.* V. [2.] 135.)

1148. *1614. Fürdősök.* — A fürdős-mesterség sok helyen dehonesztáló foglalkozás volt: a nagyszombati bognárok 1614-ben, az eperjesi asztalosok 1664-ben visszautasították egy fürdősnek (céhükbe kivánkozó) fiát. Később azonban mégis bocsánatot kértek a fürdős- és seborvoscéhtől és 100 tallér bírságot fizettek nekik. Végre I. Leopold 1689-ben elrendelte, hogy senki se akadályozza a fürdősök fiait abban, hogy iparosokká lehessenek.[1] A bécsi *baderek* már régebben jogot nyertek a fegyverviselésre; a magyar portyázók ellen 1405-ben a halászokkal és asztalosokkal együtt e *baderek* is fegyvert ragadtak[2] *(Nékám,* 18.).

1149. *1614. Kézirat.* — *a) Máriássy* János által összeírott orvosságos könyv (recipegyüjtemény). Szemelvények belőle: *Radvánszky:* Magyar családélet és háztartás, 1879., III. 79., 80. — *b) Strobelberger* János pozsonyi születésű, ugyanottani gyógyszerész és szenátor, sokat utazott, tanult és tapasztalt, míg végre szülővárosában letelepült. Két fia közül János Zsigmond Regensburgban végezte tanulmányait és ott is maradt és mint „dexterrimus artis pharmaceuticae magister"-t említik. A másik fiú, János István, orvos lett 1614. évben. Ennek fennmaradt irataiból kitűnik, hogy atyja kéziratban hagyott egy művét: *„Manuale pharmaceuticum,* in quo multarum compositionum usualium in duplicibus dispensatoriis non occurrentium continentur descriptiones a ceteris pharmacopolis hactenus in secretis habitae." Ennek azonban csak a címe maradt reánk, mert Strobelberger István miután spanyol, olasz, francia és német egyetemekről hazatért, előbb a Schwanenberg cseh főúri család udvari orvosa lett, utóbb pedig Karlsbadban császári fürdőorvos. Nagy könyvtára és múzeuma tűzvész alkalmával elpusztult. Igen termékeny, tudós ember volt. Munkáinak jegyzékét l. *Linden,* 686. és *Csippék,* 821.

1150. *1615. Egyetemi évek. A német egyetemek hallgatói csúfot űznek a magyarok nemzeti viseletéből.* — A MOE, I. 43. old. röviden említettem, hogy a németek és osztrákok kigúnyolták a mi ott tanuló ifjainkat, magyar szabású ruhájuk miatt. Hogy ez Vittenbergában is így volt, bizonyítja I. János György szász választófejedelemnek 1615 július 21. kelt levele *(Friedensburg,* II. 24.), melyben értesíti az ottani egyetemet, hogy gr. Thurzó György, Magyarország nádora, ki addig is állandóan két alumnust taníttatott Vittenbergában, most a saját egyetlen fiát (Imrét) küldi oda, az evang. vallásért való buzgalmában. Az egyetem vezetőinek gondja legyen reá, hogy az ifjú Thurzót hozzá méltóan fogadják és *magyar ruhája miatt ki ne gúnyolják.* Hasonló módon ajánlja figyelmükbe Thurzó rokonát, a fiatal Ostrosith Jánost. Az egyetem eleget tett a választófejedelem parancsának, sőt a nádor fiát mindjárt megérkezése után az egyetem rektorává is választotta.

[1] *Linzbauer,* I. 335. — *Demkó,* 397., 398.

[2] *Zappert,* über d. Badewesen mittelalterl. u. späterer Zeit. (Arch. f. österr. Gesch. 21. 1858.)

A lutheránus wittenbergi egyetemen különben nemcsak a ruha miatt, hanem a vallásuk miatt is elég kellemetlenségük volt a (javarészt református) magyar tanulóknak, mint az Friedensburg könyvének több helyéből, többek közt Kendi Sándor és Kovacsóczi Farkas erdélyi kancellárnak Frigyes Vilmos szász herceghez intézett leveléből (u. o., I. 593.) is kiderül.

A fentiekhez még megjegyezhetem, hogy régente Németországban és máshol is szokásban volt, hogy előkelő urak fiait (már gyermekkorukban is!) az egyetemek rektorává választották. Így pl. 1613-ban, tehát éppen ebben az időben, Prágában gróf Schlick fiát, 1614-ben egy Zserotin-fiút stb., — *hogy ilyen módon a prágai egyetem rossz financiáin lendítsenek (Pick:* Pragensia II. 24.).

1151. *1615* (okt. 20.). *Spielenberg(er) Sámuel* lőcsei orvos címeres nemeslevelet kap II. Mátyástól. Erről a híres felvidéki orvos-dinasztiáról már a MOE, II. 122. és köv. lapjain részletesebben szóltam: itt csak azt jegyzem még meg, hogy a család egyik ága a 18. század elején Zemplénmegyébe költözött s ettől erednek a ma is élő *hadusfalvi Spillenbergek,* kikről lásd: Zemplén várm. monografiájában, 540. old. — A címeres nemeslevél egyszerű másolata Szepes vm. levéltárában (l. *Közlem.,* II. 47.). A család állítólag Westphaliából származik és jeligéje: *Dum spiro spero* (V. ö. *Arch. Ért.,* 1888. áprilisi füzet; *Siebmacher,* 595.). Lőcsei tiszti orvosi fizetéséről l. *Demkó,* 386.

64. A Spilenberger Sámuelnek adományozott címer; (az oroszlán nyaka köré csavarodó koronás kígyóval). *Siebmacher* után.

1152. *1615* (szept. 2.). *Gramelius Márton* orvos doktor írja gr. Thurzó Szaniszlónak, hogy most Apponyi úrnál tartózkodik és sajnálja, hogy a gróf hívására nem jelenhetett meg nála, de halállal vívódó beteggel volt dolga. Azután *Aqua contra calculum*-ot rendel a grófnak *(O. L.,* Thurzó-levéltár, irregestr. fasc., 15.). Kétségkívül ugyanő az a „Nagyszombati Márton doctor“, ki Thurzó Györgyöt és Illésházyt gyógyította 1606-ban és 1613-ban (v. ö. *Thurzó-lev.,* II. 159., 306.).

Gramelius (Greimelius) Márton olmüczi származású morva orvos volt, kiről lásd még MOE, I. 62. és Acta Vindob., IV. 417., 423.

1153. *1615. Jenisch Pál, Pozsony városának főorvosa* (physicusa). 1615 jan. 5-én kelt kinevezési okiratát eredeti szövegében közli Vámossy (304.). V. ö. MOE, II. 86.

1154. *1615. Városi orvosok.* — A hat felsőmagyarországi bányaváros szolgálatába fogadja *Trotelli (Trotellius de Stafalo)* János Mária orvost évi 100 magyar forint fizetéssel s azzal a kikötéssel, hogy tisztességben fog élni, a betegeket nem fogja megsarcolni s a feleségével békés családi életet folytat *(Ernyey:* Bány., továbbá MOE). Érdekes, hogy ezen külföldi (olasz?) orvosról azt olvassuk, hogy *„Illustr.* Dnus *Palatinus* ipsi *concessit facultatem* in toto Regno Hungariae artem medicam exercendi!“

1155. *1615. Stubnyai hévvíz. Majális kúra.* — Pográni János és családja 1615 május elején két hetet a stubnyai hévvíznél tölt (V. ö. *Ipolyi, Rim.,* 199.).

1156. *1615. Orvosságküldés. Nők. Bécsi orvosok.* — Thurzó György nádor írja beteg feleségének (Rajecz, 1615 május 22.), hogy a *Petendyné*

orvosságát mellékelve küldi s hogy azt a Pyselius nevű doktort, kit dicsért, ő is ismeri, de most nem mehet Thurzónéhoz, mert köszvényben fekszik *(Thurzó lev.*, II. 311.).

Pyselius (Pisellius, Pisellus, Bisellus) nem más, mint P. Domonkos bécsi orvos, ki egyideig az ottani orvosi kar dékánja is volt. Sokszor említi nevét és működését: *Acta Vind.* IV. és V.

Egy másik bécsi orvos, ki Thurzó György feleségének recipét ír, gyógyszert küld és Czobor Mihályt is gyógyítja: dr. *Stupanus* Miklós (Thurzó egyszer *Stepanusnak*, másszor *Stupanesnek* írja hibásan, u. o., 205., 308. Lásd róla *Acta Vind.*, IV. 649., a névmutatóban.). Annak ellenére, hogy a nádor feleségének ilyen kiváló orvosok viselték gondját, mellettük a női kuruzslóknak, nevezetesen *Zavisnénak* (Thurzó lev., II. 196., 206., 224., 244., 246., 283.) és *Hosszútóthy* uram feleségének, ki „felette fő orvos afféle (valószínűleg női) nevolák ellen" (u. o., 206., 207.), milyenekben a nádorné sínylődött — szintén megvolt az fontos „orvosi" szerepük.

1157. *1615. Pestis* Nagyszebenben. *(Sigerus Chr.* 13.)

1158. *1616. Gyógyszertárvizsgálat.* — Pozsonyban elrendelik, hogy a patikákat minden évben megvizsgálják, még pedig olyan egyének, kik értenek a gyógyszerészmesterséghez *(Corp. statut.*, IV. [2.] 277.).

1159. *1616. Pestis előjelei. Véreső-hullás Lőcsén.* (Lásd: Századok, 1882. 772.)

1160. *1616. Budai fürdők.* — Wenner von Crailssheim érdekes leírása róluk. (Lásd: *Linzb. Heilqu.*, 45—47.)

1161. *1616. Városi orvos Kassán.* — „Végezte az nemes község, hogy az nemes tanács legyen érette, hogy valahol egy *fő tudós orvos doctort* szerezzen az városban, és annak méltó fizetést rendeljen." (Kassa városi articulusok, 4. pont.) *Corp. statut.*, II. (2.) 155.

1162. *1616. Disznótartás tilalma* Pozsonyban. Ha valaki a városban hízlalta sertéseit, elkobozták azokat s a kórháznak juttatták *(Corp. statut.*, IV. [2.] 277.).

1163. *1616* előtt. *Magyar nyelvű orvosi reklámcédula az 1616. év előtti időkből:*[1] „Az Electuariumnak, az az, a *Terjeknek* hasznarol. Először Ez Terjek jo minden fele mereg ellen, es ha szinten azt ember sokaig nala hordozta volna is, mely mereg szokott öszve gyülni az sürü köddökből es az sürü Eghből, avagy mellyet ember vagy etelben vagy italban valamely gonosz akaroja altal talalt volna be venni, es hogy mikor immar embernek az teste annira reszket mint ha hideg lelne, vegyen ez Terjeknek egy Bab szemnit, es igya meg azt meleg borban avagy vezetaen, es magat erőssen be takarvan jol izzadgek utanna, hasonlokepen mindenfele hideg lelesben is az szerint élhetni vele, es Isten utan hasznal. Tovabba Pestisnek idejen minek előtte ember hazabol ki menne, vagyen egy borso szemnit a szajaban, es igy az napon Isten utan, nem kel Pestistül felni. Annak felette hurut ellen, es az ki nehezen veszen lelegzetet, vegyen naponkent egy egy borso szemnit az szajaban, mely sok fele betegsegek ellen is jó, mert az meg hidegült termeszetet meg melegiti, az vért is megtisztittya. Végre, a mely barom marha, avagy etelben avagy italban valami merget talalt volna el nyelni, annak egy Bab szemnit adgyanak, tiszta vizben az torkaba töltven, es hasznal.

[1] Az ezen cikkben sokszor előforduló ő-t és ű-t, minthogy a nyomda ilyen betűkkel nem rendelkezik, kénytelen voltam ö-vel és ü-vel helyettesíteni. *(MKGy.)*

Az Vörös Ihrnak hasznarol.

Először, Az Vörös Ihr jo hurut es nehez fuladás ellen, avagy ha valaki meg ·serült volna, es alut vér volna benne, vegyen ez Ihrban egy mogyoronit, es meleg borban avag sörben mind estve mind reggel, vegye hozzaja, Tovabba, először föredven, es az testet azzal kenven, az tagokat meg erősiti, es az nyilalast meg enyhiti: az emberi testen valo fakadekokat es sebetis jo keni vele, avagy Flastrum modgyara reja kötven, hasznal; az kin pedig reghi sebb volna, mossa meg azt az önön maga vizeletevel, es az utan tiszta ruhabol csinált szözt rakjon a sebbe, fellyül pedig az Ihrbol Flastromot csinalvan, melegen kösse rejaja, es hasznal. Vegre, mindenfele Rüh és varr ellen is jo, az koszos fejet elsőben jo lugban meg mosvan, es az Ihrral kenven, meg gyogyul.

Ez Ihret es Terjeket, talalni en nalam *Hoffman* Illyesnel, Seb es Szemgyogyito." *Magyar Könyvszemle,* 1878., 293.).

1164. *1617. Fürdők.* — Az *egri* meleg fürdő (török módra építve). Hufnagel rajza 1617-ből, Ortelius munkájában („communicavit Georgius Houfnaglius, *acceptum ab alio* A° 1617."). A mellékelt ábrán az eredeti képnek csupán egy szelvényét közölhetem; a fürdő alul *(B*-vel jelölve) van, a patak mellett.

1165. *1617. Titkos prostitúció büntetése.* — „Minthogy az bizonyság részint *(részben)* béhozta, hogy az legényt (Torzsa Ágota) szobájába bocsájtotta, de minthogy homályos az dolog, az jövő pinteken, valamíg az prédikáció áll, az pelengérben legyen és tartassék. Annak utána az hóhér tizenhatot üssön az farán és bucsúztassák ki az városból 12 mérföldre s többé magát ne mutassa, mert *feje vétetik.*" (A komáromi bírák ítélete.) *Takáts: Rmj.* 51.

1165/a. *1617. Syphilis.* Szentmiklósi Borbély János (kassai) mondja törvény előtti vallomásában a következőket: „Jöve egyszer hozzám tömördi Pap György, hogy valami port adnék nekie. Másszor is eljövén, hogy másféle *szerszámot*[1] adnék nekie, olyat az ki az húst kienné. Egykor megint hivata engem. Oda menvén, kezde mingyárt az Istenért kérni, hogy ne hagyjam és mostani nyavalyáját senkinek ne mondjam. S mondék én arra: „Én uram azért vagyok borbély, hogy az kinek nyavalyáját meglátván meggyógyithatok, meggyógyitsam." Nadrágját, gatyáját megoldván, mutatá az szemérem testét, tehát az *fején vagyon az frandum* (így! *francus* helyett) s mondék én: „Bezzeg ez rut nyavalya, valahon kapta kegyelmed." Én velem aztán megszegődött fl. 38 vagy fl. 40. De énnekem megfizetett és én is nyavalyáját meggyógyitottam." (Kassa v. jk. — PNG.).

1165/b. *1617. Sebészek.* — A kassai borbélysebészek céhmesterül választják Borbély Jánost és Egri Borbély Andrást. A város tanácsa inti a borbélyokat, hogy a betegekkel és sebesekkel szépen bánjanak s ha valami sebes titkon menne hozzájuk segítségért, azt azonnal jelentsék meg a város bírónak, hogy meg tudja büntetni azt, ki „valami háborúnak volna oka" (PNG.).

1166. *1617.* — *Venusta Jeromos olasz orvos* „sub auspicio archiepiscopi Strigoniensis" disputál a bécsi egyetem orvosi karán; de már a következő évben halálát jelentik *(Acta Vindob.,* V. 140., 148.) — *b) Janisch* Dániel dr. pozsonyi fizikus. Említik: *Ortvay,* II. (2.) 46. és *V.* 26. (fizetése).

[1] *Szerszám* a. m. gyógyszer (v. ö. MOE, II. 275.).

1167. *1617. Ispotály.* — Bethlen Gábor a kolozsvári két ispotály számára kétezer kősó-adományt tesz, mit később (1649.) I. Rákóczy György és (1666.) Apaffi Mihály fejedelem is megerősít (*Jakab,* Oklevéltár, I. 391—399.).

1168. *1617. Érvágás.* — *a)* Egy érvágó *figura* rajza található az 1617. évi keresztúri naptárban. — *b)* Német érvágási *regulák* találhatók az

65. Az egri fürdő 1617-ben. (*Hufnagel.*)

1619-ben megjelent nagyszebeni „Newer Almanach"-ban. Lásd róla: *Sigerus* II. 86. — *c)* Ugyanezen időtájban Eszterházy Farkas „bizonyos nyavalyában" lévén, Thurzó Györgynél (Bicsén) „az *mediát* (vagyis a vena medianát) megvágatta", de „mivel az vétkessen vágattatott volt meg, nem tudván tenni róla az orvosok, minden vére kifolyván, megholt nyavalyás Maducsánt". (*Eszterházy család és old. ág. oklevéltára,* 1901., 180.)

1169. *1618. Moldenarius Keresztély dr.* — A körmöcbányai levéltár adatai (Ao. 1618., tomus II. 33., 1., 66.) szerint ezen orvos gróf Thurzó Imre udvari orvosa *(hofmedicus)* volt egészen 1618-ig, mikor is Selmecbányán szeretne letelepedni, ha pedig ez nem sikerülne neki, akkor — mint egyik levelében írja — Németországba fog visszamenni. Lindenius Renovatus (1686. évi kiadás, p. 172.) szerint 1616-ban egy munkája jelent meg Vittembergában Schurernél: „Exercitationes physiognomicae IV. libris comprehensae“ címmel, melyben azonban nemcsak az arcismét tárgyalja, hanem a chiromanteiá-t, metoposcopiát, oneirocriticát stb. is.

1170. *1618. Piperellus* (Peverellus) orvost felszólítja a bécsi egyetem orvosi kara, hogy mivel engedély nélkül praktizál ottan, vagy csatlakozzék a bécsi orvosok grémiumához, vagy pedig hagyjon fel gyakorlatával. Piperellus felmutatja Ferdinánd király privilégiumát, mely őt mint a király *udvari orvosát* megilleti; erre a kar feloldja a tilalom alól és meghagyja a bécsi gyógyszerészeknek, hogy rendelvényeit készítsék el továbbra is. A karral azonban később sem lehetett valami jó viszonyban, mert még három évvel később is azt olvassuk az egyetem irataiban, hogy érdemetlenül kapta meg az *aulicus medicus* címet és a vele járó jogokat. *(Acta Vindob.,* V. 140., 142., 149., 164.) Lásd még róla: *W.,* I. 140. (Bocatius hymenaeumja stb.) és MOE, I. 71.

1171. *1618. Auer Róbert körmöcbányai városi sebész* (chirurgus civitatis) évi fizetésének felemelését kéri a városi tanácstól. Folyamodványában többek közt azt írja, hogy „Gott weiss, sindt die Zuestende dieser Badtstuben so gering, das oft ich ein ganz wochens nicht 10 Denar Einkommensz habe“. Kéri továbbá, hogy hetenkint fizessék. *(Körmöcbánya város levéltára,* Ao 1618., tom. II. 33., 1., 65.)

1171/a. *1618. Martius dr.* — Bethlen Gábor ír érdekében (1618 nov. 27.) Kassa város tanácsához, hogy a reá kivetett 50 forint bírságot engedjék el neki. A tanács azt feleli, hogy már előzőleg elengedett 40 frtot neki. *(PNG.).* Talán *Marczi* András értendő a latinos név alatt?

1172. *1618. A titkos prostitució büntetése.* — *a)* „Piroskán az jövendő pénteken az pelengérben az hóhér tizenhatot üssön s aztán a városból kibotozza.“ (Komáromi ítélet. *Takáts: Rmj.,* 51) — *b) Székely* Mihálynét és Nagy Katát a következő évben, minthogy „legényekkel cimboráltak“, a komáromi bírák börtönre vettetik s kötelezik őket, hogy 15 nap alatt tisztességes tanukkal igazolják magukat. A határidő leteltével a vádlottak felmentésüket kérik, mert zárva lévén, tanukat nem szerezhettek. A bírák azonban nem fogadják el ezt a mentséget, mert „országunk törvényei mellől el nem mehetünk“ s mindkettőjüket *lefejezésre* ítélik *(Takács:* Rmj., 52.).

1173. *1618. Clysma.* — Waldhauser nevű kassai *gyógyszerészsegéd* panaszkodik, hogy se a marcipánkészítésért, se a klisztér alkalmazásáért nem kap külön díjat (V. ö. MOE, II. 89.).

Ezt az adatot *Baradlai* könyvéből (I. 301.) vettem, ami annál mulatságosabb, mert ugyanő (u. o., 315.) keményen rám támad, hogy meg mertem írni valahol, miszerént a mi gyógyszerészeink — csak úgy, mint a külföldiek — csőrék beadásával is foglalkoztak. Hát bizony ez így volt és nem másképp. Nagyon furcsán foghatja fel a késői utód a kultúrtörténelem lényegét, ha emiatt szégyenkezik vagy éppen felháborodik. Nemrégiben került szemem elé a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője (VII. évf., 1931., 3. szám, 216. old.), ahol meg van írva, hogy legkiválóbb s legelőkelőbb régi gyógyszerészeink egyike, a debreceni *Kazay* Sámuel, sokszor eljárt Baranyi Miklós szeptemvirhez, hogy *ex praescriptione*

domini doctoris Buzinkay megklistélyozza és a legendás Hatvani professzor is gyakran magával vitte, hogy betegeinek beadja a csőrét. Ez a művelet akkor még (éppúgy mint a boncolás vagy a műtét) nem fért össze az orvosi méltósággal. Ez a 18. század közepe táján, tehát majdnem 150 évvel a fentebb közölt adat időpontja után történt! Hány hasonló eset fog még előkerülni a rengeteg feldolgozatlan missilis levélből stb. Természetesen csak akkor, ha azok, kik a magyar gyógyszerészet történetét meg *fogják* írni, a levéltári kutatásnak sokszor unalmas és mindig fáradságos munkájára is rászánják majd magukat.

1174. *1619. Soproni sebészek.* — A soproni borbélysebészek ez évben nyerik céhlevelüket, melyet 1659-ben I. Lipót megújít *(Sopron lev.*, Lad. X. Fasc. V. Num. 85.).

A soproni borbélysebészek céhládája ma is megvan az ottani városi múzeumban. A soproni borbélyok inasai sorból való felszabadulások alkalmával egy tallért fizettek a céhládába. Vándorlásuk *öt* évig tartott. A legényeknek, mikor a céhbe (egyelőre rendesen hat hónapra) felvétettek, tíz ungarisch-t kellett fizetniök. A többi mesterlegénnyel összehasonlítva, aránylag legjobban fizették a borbélylegényeket: a mester 18 ungarisch-t fizetett nekik egy hétre; érvágásért (ha maga végezte) házban és házon kívül egy negyedrészt kapott, a betegek után egy tizedrészt; a sebészi munka után minden negyedik pfenniget. Ha nem jól végezte munkáját, akkor is csak a negyedik pfennig volt az övé. (Szerény jutalékok, tekintve, hogy akkor egy pár férficsizma ára két tallér, egy nadrágé hét silling, egy font marhahúsé pedig három ungarisch volt.) Ha a legény mesternek jelentkezett, egy aranyat kellett lefizetnie. Mesterremekül a következő tapaszokat kellett a vizsga alkalmával elkészítenie: Diachylon cum gummis, Empl. apostolicum, Empl. triapharmacum, Empl. album coctum. E. oxycrocion, Stichpflaster, Zelten Pflaster zu alten Schäden, Das unbekandt Pflaster, Beinbruch Pflaster; továbbá a következő kenőcsöket: Ungu. apostolorum, U. aegyptiacum, U. album de litargyrio, U. populi, U. dialthee, „ein Unguentum, das Fleisch macht“, „ein Wundbalsam mit Gummi“.

A borbélysebészek mestersége mindenesetre a jól jövedelmező iparágak közé tartozott Sopronban; 1679-ben Freise András chirurgus tíz hold szántóföldet, több szőlőt és 600 császári forintot hagyott örököseinek. Egy érvágás ára 1724-ben 8 dénár volt. Pestis alkalmával fontos szerep jutott a borbélysebészeknek; ha orvos nem volt a városban (így pl. 1645-ben, 1655-ben, 1657-ben és 1668-ban), akkor a céhszabályok értelmében a céh *legfiatalabb* tagjainak kellett megvizsgálniok a járványkórházat, betegeket stb. *(Winkler,* 9., 14., 23., 24., 26., 27., 29., 30., 35., 51., 54.).

1175. *1619. Spillenberger Sámuel* lőcsei orvost II. Mátyás király halálos ágyához hívják *(Demkó,* 384.). Ezenkívül Thurzó Györgyöt, Bethlen Gábort és II. Rákóczi Györgyöt is többször kezelte.

1176. *1619. a) Ribstein* György dr. — A sopronvárosi levéltárban (lad. XLVI. et VV., fasc. III. 135.) találhatók a nővérével vérfertőzést elkövető Ribstein (Ribstain) medicinae doctor nagy pörének iratai. A dolog — úgy látszik — az 1619. év előtt történt. Összes vagyonát elkobozták. — *b) Sonnichius* Henrik kassai sebész (talán katonai sebész?) házat vesz a külvárosban (PNG.).

1177. *1619. Húslátók* (v. ö. MOE) kirendelése a mészárosok ellenőrzésére Modor városában: l. *Corp. statut.*, IV. (2.) 310.

1178. *1619. Gyógyszerészek.* — Sopronban megkívánják, hogy a gyógyszerész *esküt* tegyen, friss és kifogástalan gyógyszereket tartson s azokat ne számítsa túldrágán *(Corp. statut.*, V. [2.] 154.)

1179. *1619. Rajeczfürdő.* — A köszvényes *Thurzó* György nádor írja (Kassáról, 1610 aug. 20.) feleségének, Czobor Erzsébetnek: „Az lábom fájdalma hol könnyebben vagyon, hol ismég fájdalmasb, az üdőhöz alkal-

maztattya magát . . . Haza menvén egynehány napra az rayczi hévízben megyek, talán *Isten után* (v. ö. MOE) fog használni". Azután is, egészen 1616 dec. 24-én bekövetkezett haláláig gyakran használta, hol tavasszal, hol ősszel ezt a fürdőt, mely különben is közel esett rendes tartózkodása helyéhez, Bicséhez (V. ö. *Thurzó lev.*, II. 278., 280., 281., 310., 311., 313.).

1180. *1620. Pestis? Typhus exanthematicus?* — Farkas Pál és Ádám följegyzései említik, továbbá *Fekete,* 28. (V. ö. *Arányi).*

1181. *1620. Marhavész* Erdélyben. (Lásd *Erd. Orsz. Eml.*, VII. 541.)

1181/a. *1620. „Süly" (mint betegségnév).* — Kiskomári Csapi *(Cziapi)* Péter Pathai István veszprémi reform. paphoz intézett levelében panaszolja, hogy már nyolc év óta „seggen való süly"-ben *(ficus morbus* = aranyér, v. ö. MOE II. 308.) szenved, mely teljesen elgyöngítette, járni sem igen tud miatta. *(Fabó* 210.)

1182. *1620. Köztisztasági intézkedések.* — Kassa városának ez évi statutumának 2. pontja: „Végezte a n(emes) község, mivel hogy szemünkkel

66. Rajeczfürdő régi képe.

láttyuk, hogy az útcákon itt az városban minden rútságot és undokságot az házakbúl kitöltenek és hordanak, mely miá embernek mennyi nyavalyája történik, a meleg nyár elérkezvén, az ködes dér miá, akarki is megítélheti. Azért az n. tanács kiáltassa meg és severe injungállya, hogy ezután senki az uczákban afféle dögletes rusnyaságot udvarárul más jámbor háza eleibe avagy házának hátuljához ne hordgya, se ne hordassa, sem pedig háza eleiben szemetet ki ne vitesse, hanem kiki a városon kívül vitesse." (*Abaúj vm. és Kassa monografiája,* 1896., 91.)

1183. *1620. Hévvizek. Kézirat.* — Bori István írja (1620. jún. 5., Korponáról) Rimay Jánosnak: „Én uram most tanólok csak járni.... az mely lábamot az orvoslás előtt igen igen megszaggatott volt az köszvény, ugyan nem akar engedni úgy, az mint én akarám, de istenemre hagyom ő szt. felségére, noha bizony az hévvízben is örömest megyek vala, ha bátorságos volna, *de fölötte sok az tolvaj*[1] ... Ím *valami írott könyv* akadt uram kezem-

[1] Vagyis az útonálló betyár. (V. ö. MOE, I. 107., 108. stb.)

hez, talán kegyelmed jobb hasznát veheti, *derék füvekről* emlékezik néhol; amint értem, szintén ilyen írása volt Moldenariusnak."[1] *(Ipolyi: Rim.*, 227., 228.)

1184. *1620. Tarcsa fürdő* ünnepélyes megnyitása. Hoffer Ferenc volt tarcsai fürdőorvos ezt 1760-ra teszi, de ez tévedés. (V. ö. *Vámossy:* Fürd., 195. és MOE.)

1185. *1620. Magyarországi monstrumok.* — A MOE, II. kötetében (41. old.) említettem és képét is adtam egy szepességi craniopagus-torznak, melynek rajza P. Isselburg egylevelű nyomtatványán látható. Most a Nemzeti Múzeum Apponyi-féle metszetgyüjteményében ugyanennek a torznak egy másik, W. Kiliantól (Augsburg) való rajzára akadtam, mely alatt egyrészt *Bocatius* „Poeta ond Historicus desz Bethlem Gabors" prognosztikus magyarázata olvasható, de mindjárt utána az egészen ellenkezőleg hangzó „wienerische Auszlegung" is ott áll. Az Apponyi-féle gyüjteményben még egy másik magyarországi monstrum (amelia inferior és hermaphroditismus) 17. századi metszete van meg, melynek magyarázatában azt olvassuk, hogy „Ein arme Wittib (in Hungarn zu Rigaetsch *[Rigács?]* drey Meil von Bappa *[Pápa]* wonhafft) hat ein Kind von 7 Jahren, Namens Johannes", kinek szép nőies arca és emlői vannak, ellenben lábai hiányzanak, jobb karja és keze rendes, ellenben a baloldali teljesen eltorzult, s ujjai úgy állnak, mint a tengeri rák ollója. A kép alatt sem évszám, sem kiadó neve nincsen; megjelenése helyét azonban könnyű volna megállapítani, mert azt mondja, hogy aki ezt a csudát látni akarja, „kan sich beym *rothen Thurn* im *gulden Hirschen* anmelden."

67. Szepességi monstrum *(craniopagus)* 1620-ból. (Apponyi-féle metszetgyüjtemény, Nemz. Múzeum.)

1186. *1620* körül. *Dicholcz János orvos németnyelvű tanácsai* és két orvosi recipéje *(Ungu.* és *empl. stomachale, „purgierzeldl"* stb.) a gyomorbajban és fejfájásokban szenvedő Thurzó Elek számára. *(OL.:* Thurzó-levéltár, 167.)

1187. *1621. Bestialitás.* — Egy kapuvári parasztot, kit egy tehénen „kaptak" és „erősen használta", (hárman is látták), három pálcával (vagyis 300 bottal) megverette az „úr" (Nádasdy?), azután pedig vasat tettek a lábára. *(Száz.,* 1875., 386.)

1188. *1621. Megrontás bűbájosok által.* — Bethlen Gábor meg van győződve, hogy a feleségét, Károlyi Zsuzsannát, bűbájos asszonyok („tudósok", boszorkányok), többek közt Jósika Zsigmondné, Báthory Anna és Bánfiné, megrontották, azért beteg. Elrendeli, hogy ezeket a bűbájosokat fogdossák össze és vigyék a felesége után, mert a bűbájosok nemcsak „megvesztik" az embert, ha kedvük tartja, hanem meg is gyógyítják. Azt is taná-

[1] *Moldenarius* Keresztély, Thurzó Imre udvari orvosa.

csolja feleségének, hogy gyógyíttassa magát azzal a szatmári (tudós) asszonyemberrel, ki eddig is gyógyította. (*T. T.*, 1879., 211. és 217., továbbá 1886., 630.) Egyik levelében (u. o. 1882., 127.) azt tanácsolja beteg feleségenek, hogy „az boszorkányoknak öletésével ne siessenek, hanem ijesszék és biztassák az kegyelemmel is őket, csak gyógyoljanak meg az istentől elsza-

68. A rigácsi monstrum (amelia inferior és hermaphroditismus).
17. századi német metszet. (Apponyi-féle gyüjtemény; Nemz. Múzeum.)

kadtak, talán valahogy meggyógyíthatnak édes szívem. Ha pedig egyik sem gyógyíthat, avagy ugyan nem akarnak, égessék meg őket, rettenetes kénokkal kénozzák meg először, de ha meg tud valamelyik gyógyítani, én lehetetlennek mondom, hogy meg nem gyógyít, csak lássa a kurva, és kezdje érezni az rettenetes kénzásokat, halálnál nehezebb dolgot, mert az hamar elmúlik, de az kénzások által sokáig nyomorgathatják őket s nem

kell egy hétig is megölni őket, hanem minden nap kénozzák szörnyen. Ha pedig azok sem gyógyíthatnak meg édes szívem, tudakozzál mindenütt valami fő orvosok felől, kik talán isten után használni fognak, mert *doctorok, borbélyok nem reménlem én, hogy használhassanak afféle bűvölés ellen.* Mindazáltal a míg találsz, addig az doctortól rendeltetett orvossággal élj, édes asszonkám. Oltalmazzon az úristen attól, *indiai kakas* [pulyka] *orra formáján való hús ne nőjön az orrodon.*“

1189. *1621. Patikaláda. Orvosságos perec.* — Pálffy István, szabadulásakor, Bethlen Gábornak különféle arany- és ezüstmíveket ad át s ezek közt egy 1200 forintra becsült patikaládát (*Radvánszky:* Magyar családélet és háztartás, 1879., II. 235.). Ugyanott (245.) Thurzó Borbála családi drágaságai közt (1626-ból) egy ezüstös patikaláda van említve, szintúgy Berényi György ingóságai közt (1656.; u. o. 324.). Körülbelül ebben az időben (1658.) gr. Illésházy Katalin drágaságai közt egy *orvosságos perec* szerepel, melyben húsz drb *orvosságos kő* van. (U. o. 330.)

1190. *1621. Gyógyszerhozatal Bécsből.* — Míg a 16. század elején még leginkább Olaszországból (Velencéből) hozatták eleink a gyógyszereket, addig a 17. század elején már egészen Bécs exportja uralkodik ezen a téren is. 1621-ben péld. Bethlen Gábor hozat nagyobb mennyiségű „külömb külömb féle orvosságokat“ a bécsi *materialistától* 57 forintért, többek közt *velencei* terjéket is két aranyért. (*Radvánszky:* Udvartartás és számadáskönyvek, 374.)

1191. *1621. Pestis egész Magyarországon.* — *a)* Debrecenben kétezren halnak meg. (*Szücs* István: Debrecen tört., I. 259.) — *b)* A kapuvári (sopronmegyei) pestisről l. *Száz.*, 1875., 386. — *c)* „Ihn diessem Jahr sein grosse wasserfluhten undt sturmwinde, welche ihn Sübenbürgen undt Ungern grosse Pest verursachen.“ (*Kraus,* I. 67.)

1192. *1622. Sauermann Dávid, a bányavárosok orvosa.* — „Physicus David Saurmann (!) per tres majores Montanas Civitates et Cameram evocatur.“ (*Körmöcbánya város levélt.*, Ao. 1622., tom. II. 33. 1. 72.) Évi fizetése a három bányaváros és a kamara részéről 150—150 frt. (*Ernyey:* Bány.)

1193. *1622. Kórházak.* — Bethlen Gábor 25 köböl búzát ad a Szatmár-Németiben levő kórháznak, mely a református egyház gondviselése alatt volt; hasonlóképpen I. Rákóczi György. (Szatmár-Németi sz. kir. város monografiája, 211.)

1194. *1622.* (febr. 25.) *Gyógyszerészszámla* (németül, meg nem nevezett gyógyszerésztől) Thurzó Anna Rozina számára, melyen ilyenféle gyógyszernevek szerepelnek: *miltzpflaster, miltzsalben, capp(e)rl öll, mastiex öll, magen öll* stb. A gyógyszerek egy részét „herr doctor *Martinus*“ (kétségkívül *Gramelius* Márton) rendelte és (Nagyszombatból?) egyszer a feldbachi *massirer,* másszor „durch den *Poder*“, a fürdős útján lettek a Thurzók tartózkodása helyére (Schintára és Woinitzra) küldve. A körülbelül 4 hónap alatt szállított gyógyszerek ára 45 frt (a legdrágább a *„rauchpulver“*, bizonyára az akkor hevesen pusztító pestis ellen: ára 8 frt volt). (*OL.*, Thurzó-levéltár, 170.)

1195. *1622. Pestis egész Magyarországon.* — *a)* „Éhség és döghalál halhatatlan szörnyű nagy vala, a minémű ennek előtte talán soha Magyar Országban nem volt.“ (*Pethő* Gergely krónikájában. — *Linzb.*, I. 218.) — *b)* Pestis *Sárospatakon* (Zemplén vm. monografiájában, 434.) és *Kassán* (T. T., 1907., 285.) — *c)* A pestis Debrecen felől *Eperjesre, Kassára, Lőcsére* s végre Iglóra is átterjed. (*Münnich,* 331., 333.) — *d) Lőcsén* két évig tartó erős pes-

tis, mely 1668 ember halálát okozta. (*Hain* lőcsei krónikája, 1910., I. 161.) — *e)* A *tiszántúli* pestisről l. Károlyi Mihály leveleit anyósához: *Károlyi Oklevéltár,* IV. 190., 191. — *f)* Ez évben jelent meg *Spielenberger* Sámuel lőcsei orvos kis munkája (4 levél): Zur Zeit der Infection soll man vor allen Dingen nachfolgende Mittel brauchen (Lőcse, Schultz D., 1622.) A debreceni ref. kollégium könyvtárában megvan. (E munkáról *Münnich* S.: Igló város tört. 217. tévesen mondja, hogy ismeretlen.) — *g)* Pestis Korponán és Kékkő vidékén. A Tisza felől Osgyánig (Gömör m., rimaszombati járás) jutott. (Rimay János levele, 1622. okt. 7. *Ipolyi: Rim.,* 282.)

1196. *1622. Pestis Erdélyben. Előjelei.* — *a)* „Augustusban kezdeték igen szörnyű hirtelen való pestis. Minekelőtte kezdeték, az menykő elsőbben esék az thorda-utszai kis ajtón alól az város kőfalára az kis erkélyben, az hun egy darab leszakada benne, másodszor üté az thorda-utszában az kis ajtón való tornyot, harmadszor esmég az rabok tornyát üté, mely ugyan meg is gyula hamar tölle. Ez az pestisnek jelensége volt, mely pestisben néhány fő emberek és lelkipásztorok halának meg... 7. octob. hala meg amaz igaz jámbor istenfélő keresztyén, hangos trombita-szavú prédikátor, az magyaroké, Gyárfás uram, kinek nagy meszsze földön mássa nem volt az ő szavára. ...2-da decemb. holt meg az jámbor istenfélő keresztyén szász prédikátor Johannes Broserus Idensis (Iadensis?), az ki az városnak 24 esztendeig prédikállott, sok nyomorúságokban és ellenség között órozva is; mert akkor az németek regnáltak rajtunk és az templomunkat is elveték vala az pápisták. Mely pestisben sokszor napjában volt 125 halott is és még több is. Az 1623. esztendőben is januariusban grassált és nyárban ugyan akkor is sok ember holt meg ebben az esztendőben az pestis miatt." (*Mikó,* IV. 191.) — *b)* „Ihn diessem Jahr seyn grosse Wasserflutten ihn Pollen, Vngern vndt Sübenbürgen, thun grossen Schaden, darauff erfolget grosse theuerung vndt Pestilenz zuvor auss ihn Vngern vndt Sübenbürgen. Die gröste Pest ist zu Cronen *(Brassó)* vndt Claussenburg, kompt ihn der Hermanstadt nicht weiter denn ihn 23 heusser." (*Kraus,* I. 70.)

1197. *1623. Eberlin* György dr., Pozsony városának physicusa 1622—1628. Említi: *Ortvay,* II. (2.) 46. Életrajzát s munkáit l. *Weszpr.,* II. 199. és III. 73.; *Vámossy,* 25.

1198. *1623. Városi orvos helyzete Kassán.* — „Az nemes község ezen (= ez alkalommal) is kéri az nemes tanácsot, hogy az szegény *doctor Armbrusternak*[1] rendeljen valami fizetést, mind pénzből és búzából, hadd táplálhassa magát, és hagyja meg az nemes tanács, hogy visitálja meg az patikákat, mivel sok panasz vagyon az patikáriosokra." (Kassa város articulusa.) *Corp. statut.,* II. (2.) 169.

Néhány más Armbrusterre vonatkozó adat Kassa város levéltárából: *a)* 1617. aug. 19. Armbruster János városi orvos kéri a kassai városi tanácstól negyedévi fizetését (25 forintot) és a faváltság fejében járó 5 frtot. — *b)* 1619. Hellesberger Ádám kéri a tanácsot, hogy a doktornak más szállást adjanak; (a tanács megadja). — *c)* 1619. június. Armbruster panaszolja, hogy a gyógyszerészek a megengedettnél magasabb áron adják a gyógyszereket; kéri továbbá, hogy hagyják meg a lakásán, melyet nem szándékozik otthagyni, hacsak ki nem dobják; azzal fenyegetőzik, hogy húsvétkor elmegy Kassáról. A tanács azt feleli, hogy ha nem tetszik a neki juttatott lakás, akkor elmehet. — *c)* 1625. palmarum. Armbruster halála éve. A városi

[1] Nyilván *Armbruster* János németországi származású orvos, kinek értekezése („Disquisitio medica succincta circa modum, quo purgant medicamenta cathartica") 1599-ben, Stuttgartban, jelent meg. (V. ö. *Linden.,* 522.)

tanács Gatti Kornél útján utódjául meghívja *Matthias Erbinaeus* à Prandew (?) nagyszebeni orvost („philos. et medicinae doctor, Regni Bohemiae et Ungariae nobilis"), de ez azt feleli, hogy most még nem mehet, mert Bethlen Gábor udvarában van alkalmazva; *Scultetus*, a fejedelem udvari orvosa, Sziléziában tartózkodik, ezt helyettesíti. Ha majd Scultetus visszajön, akkor „vos habituri estis medicum ordinarium longe lateque in Europa celebrem"! *(PNG* jegyzeteiből, ki Armbruster nevét következetesen *Ambrusternek* írja, — kétségkívül tévesen.)

1199. *1623. Egyetemi évek.* — Bethlen Gábor írja Pázmány Péternek: „Bizonyosan nem tudjuk, magunk sem hihetjük, tizenöt tanuló deákot köldtünk el Chassarul *(Kassárul)* oda föl tanulni, Vitebergába mentenek volna-e, avagy hova, az mostani ott fönn való veszekedésben nem tudjuk. Rákóczi uram izené, úgy hallotta, hogy azokat mind levágatta ő fölsége Carolus herceg, kiknek tízét magunk költségén akartuk taníttatni... mely dolog, ha igaz leszen, kegyelmed bizonyosan elhiheti, hogy így valóban fölbomol az egyesség (t. i. a béke az osztrák császárral), mert ehez hasonló dolgot senki nem hallott." *(Bethlen lev., 379.)* V. ö. MOE, I. 41., 3. kikezdés.

1200. *1623. Mérgezés.* — Bethlen Gábornak *állítólag* Kamuthi Farkas felesége egy vendégség alkalmával mérget adott be. Három hétig feküdt „hatalmas forró nyavalyával", mely ellen semmi doktori orvosság sem használt; végre is a fejedelem „doktorok tilalma ellen *lőrét* kezde sokat innya: az megindítván gyomrában a természetet, talán közel száz rendbéli széke vólt, míg megtisztula s eképen gyógyula meg". *(Rumy: Mon.,* II. 43.)

1201. *1623.* (?) *Kuruzslók.* — *Bethlen* Gábor rendelete Kolozsvár tanácsához egy kuruzsló „asszonyorvos" érdekében:

„Colosvárat lakó Váradi Borbély János felesége, Bencsek (Benchyek) Anna alázatos könyörgéséből megértettük, hogy noha az ura is az borbélycéhben lakván, maga penig az exponens asszony sokakat betegségben orvosolván és gyógyítván, isten után nem kevés embernek használt is volna, melyet kegyelmetek is látván szabadságot is engedött volna nekik afféle betegek gyógyítására, kiről levelei is extálnának; mindazáltal az több borbélymesterek valami praetensiókból viseltetvén, az exponenset mívétől eltiltván, szabadságot nem akarnának neki engednie afféle betegek és sebessek gyógyítására és egyébb tudományának szabadságoson való gyakorlására, sőt bizonyos marhájában megis záloglották volna, — holott azért afféle gyógyításban való tudományoknak gyakorlása senkinek ellene nem lehet és privilegiumának nem praejudical: hagyjuk kegyelmeteknek, sőt parancsoljuk is serio, ez mi levelünk látván, az mint kgtek ennekelőtte is megengedte volt, ennekutánna is az exponens asszont mindenféle betegek, sebesek és nyavalyákban lévők gyógyításában libere engedje procedálni. És az borbélymesterek mindennemű impetitiója ellen megoltalmazván, ha mivel megzáloglották volna is az exponens asszont, nékie mox et defacto restituáltassa, hogy az mely orvoslásra és gyógyításra való tudománya vagyon, abban ezután is fogyatkozás nélkül járhasson el szabadoson." *(Századok,* 1887., 570.)

1202. *1623. Orvoshiány.* — Sopron város közönsége felszólítja a tanácsot, hogy még egy orvost alkalmazzon, mert egy nem elég: *Corp. statut.,* V. (2.) 161.

1203. *1623. Pestis.* — *a)* Nagy pestis *Erdélyben. (Mikó,* I. 139—140.) — *b)* A *Szepességben* június—július havában újból dühöngeni kezd. (A Leibitzer-féle krónika szerint; *Wagner,* II. 67.) — *c)* Ez év január 16-án Goda Kristóf altárnokmester azt írja *Kassa* városának, hogy a tárnokszék elhalasztása, amint kérik, nem tőle függ. „Tudom, hogy kegyelmetek között is, mint közöttünk, a döghalál igen vexált." Ha a többi városok is összejönnek Pozsonyban, ott majd megállapodnak a teendőkben. (P. N. G.)

1204. *1623. Pöstyén.* — Gróf Thurzó Szaniszló időzése Pöstyénfürdőn, honnan a korponaiakhoz ír: *Győri történ. és rég. füzetek*, II. 83.

1204/a. *1623. Sörengedély a betegeknek.* — „Nagy panaszkodva jelentette az nemes község, hogy városukban sok beteges emberek vannak. Azért az betegek számára személyválogatás nélkül egy-egy átalag sört bebocsátasson bíró uram. Az mézsört is szabadon adhassák az betegeknek az hová kívánják.“ (*Kassa* város jegyzőkönyveiben, 1623. aug. 5. — *P. N. G.)*

1204/b. *1624. Ackermann* (Agricola) Jakab dr. kassai fizikus részére a boroszlói (?) egyetem bizonyítványt állít ki (1624. május 4.) arról, hogy az egyetem anyakönyvébe be van vezetve, tehát joga van mindahhoz, mit az egyetemi szabadság megenged. 1627. nov. 28-án Helmer Pál ír hozzá levelet Strassburgból valami adósság ügyében; 1631. május 22-én Becker Márton ír neki Boroszlóból ékszerekről, szintúgy 1630. febr. 25-én a Jacob von Hoff-féle örökség dolgában. Traganer Ferencné (1630-ban kelt végrendeletében) egy gyémántos gyűrűt hagy Ackermann doktornak. *(P. N. G.)*

1205. *1624. Scultetus* (= *Schultz*, német) *Bethlen Gábor udvari orvosa*, ki állítólag B. G. feleségével, Brandenburgi Katalinnal bizalmas viszonyt folytatott s állítólag Csáky István megölette. A fejedelem gyakran adott neki politikai megbízásokat. Veszekedése *Ribericus (Ribeira)* zsidó orvossal B. G. utolsó betegsége alkalmával: *Rumy,* Monum. Hungar., II. 63., 134., 145.; *Weszpr.*, I. 162.; *Deák* Farkas: Csáky István, 32., 65. Hogy keresztneve Weichard volt, bizonyítja Bethlen Gábor egyik levele, melyből az is kitűnik, hogy már 1624. márciusában rendes udvari orvosa *(aulae nostrae medicus ordinarius)* volt a fejedelemnek. *(T. T.*, 1886., 444.) Egy helyen (1630.) ő maga *Weichard Schulitz von Schulitzaw*-nak írja magát. (U. o. 1896., 476.; ugyanezen évfolyamban több helyen is említés van róla, mindig *Schulitz*-nak írva; u. o. 466., 479. A 476. oldalon van közölve titkos tanácsosi esküje.) *Scultety*-nak is nevezték (u. o. 82., 653.), sőt egy helyen (666.) ő maga is így írja alá magát. Az első szótól az utolsóig („Rietius“-ig) teljesen alaptalan mindaz, amit G. Z. *Petrescu* az ő ruménnyelvű értekezésében, melyet *Bologa* ismertet a *Mitteilungen* 1930. évi 136. számában (132. old.), Schulzról, erről a teljesen tisztázott „rätselhafte Persönlichkeit“-ról mond. Igazán kár hogy keleti szomszédjaink oly kevéssé ismerik a magyar történelmi irodalmat, (kivéve természetesen *Weszprémit). —* Schulizról I. Rákóczinak 1630. dec. 19-én feleségéhez írt levelében is szó van, még pedig olyan értelemben, hogy jól értette a mesterségét. (*Erd. Orsz. Eml.*, X. 500.)

Schultz dr. albuma, tele igen szép akvarellfestményekkel, melyek az ő idejében élt nevezetes férfiak (Berzeviczy András, Thurn Mátyás, Alvinczy Péter stb.) arcképeit és családi címereit tüntetik fel, megvan (vagy *megvolt)* a Selmecbányán lakó Fricz-család birtokában. 1869-ben a Magyar Történelmi Társulat kiküldött bizottsága (Thaly Kálmán, Fraknói, Haán stb.) e „becses műemlék“ megszerzését ajánlotta. (V. ö. *Száz.*, 1869., 619.)

1206. *1624. Boncolás.* — Bethlen Gábor meghagyja Lőcse város tanácsának, hogy az elhunyt brandenburgi őrgróf holttestét *„more principibus consveto“* fel kell boncoltatni, minek eszközlésére udvari orvosát, *Scultetus* Weichardot fogja hozzájuk küldeni. (A levél utóiratában megjegyzi a fejedelem, hogy Scultetus (= Schultz) dr. nem mehet, ennélfogva a lőcsei orvosok végezzék a boncolást s a hulla belső szerveinek állapotáról pontos leírást küldjenek neki.) *T. T.*, 1886., 444. — A hulla bebalzsamozásához stb. való illatos anyagokat és fáklyákat (v. ö. MOE, II. 77.) *Kalchbrier* Sámuel lőcsei gyógyszerész szállította elég borsos áron: 65 forinton. (*Baradlai*, I.

131., 319. Kétségtelen, hogy az itt közölt szövegben már eredetileg elírás vagy későbbi olvasási botlás van és „bei der *Antimonia*“ helyett „bei der *Anatomia*“ teendő. Itt u. i. az *antimoniá*-nak semmi értelme sincs és ha csakugyan az antimonról volna szó, akkor a szövegben „bei *den Antimoniis*“-nek kellene állnia. Ezzel szemben régente szokásban volt, hogy a boncoló helyiségben, hullabontás közben, illatos szereket égettek el, az érzékenyebb, sokszor laikus, hivatalos személyek orrára való tekintettel.)

1207. *1624. Tarcsafürdő történetéhez. Aréna gyógyítása. Anabaptisták.* — Vízkelety János levele. (*O. L.*, a pozsonyi kamarához intézett levelek első sorozatában, 27. csomó): „Látván az kegyelmed nyavalyáját Posonban, tudakoztam az savanió víz hasznáról. Borsay Istvánon az arena annira volt, hogy öt holnapigh lábán nem állhatott miatta, csak kénlódott, szekérre tétette magát, és elkezdvén az savanió vizet innia, 4 napra megszabadolt telliességesen az arenátul. Egy stiriai papon annyira volt az arena, hogy inkább mind förödőben kellett vinni, az arena miatt az savanió vízhez vitette magát és 4 napra megszabadult tőle, közönségesen mongiak, hogy nem lehet oly arenas ember, az kinek nem használna mindjárást. Kintsperger uramnak (báró *Königsberger*, Borostyánkő ura) vagion Borostiankőben egy Kolpakher nevő tistartoia, az kit az előtt is ismertem, e télen az bal kezét és bal lábát megütötte az gutta. Ugy vagion, hogy egy újkeresztyén (*anabaptista*, v. ö. MOE, I. 88. és köv.) bánt legelőször vele, ollyan formán, mint kegyelmeddel most bánnak, alkalmasan használt az neki, de mégis vagyon erőtlenség az kezében és lábában, most az is az savanyó vizet issza, és nagy használatját mondja, hogy érzi. — Ezekről azért akarám kegyelmedet informálnom, hogy az én tanácsom az, hogy azzal az újkeresztyénnel együtt rakodnék fel kegyelmed és *menne Tarcsára*, lenne az Balassy Istvánné asszonyom házánál kegyelmed szálláson, szóllana Balassy uramnak is kegyelmed, az savanió vizet inná kegyelmed és megszabadulna az arenától. Azonközben *az újkeresztyén is bánhatnék kegyelmeddel*, és így remélleném az kegyelmed meggyógyulását hamar. Kérem is kegyelmedet, fogadja meg ez iavallásomat, sok emberektől hallottam, hogy mind az két nyavalyáról igen hasznos ez az víz. Datum in Kismarton, 3. junni 1624. — Joannes Wizkelethy.“

A hazai *anabaptisták* történetéhez számos adatot szolgáltat *Beck* Józsefnek „Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn“ c. könyve (megjelent 1883-ban, mint a Fontes rerum Austriac. II. (Diplomataria) 43. kötete, melyben (485—486. old.) az újkeresztény *fürdősök* 1654. évi szabályzata (Baderordnung) is közölve van.

1208. *1624. Köztisztaság.* — „Az *szemetet* valaki az ház eleiben úgy mint az utczára kihordja, avagy karót ver, az ki ártalmas, egy forint az bírsága.“ (Szombathely városának statutuma. — *Corp. statut.*, V. [2.] 162.)

1209. *1624. Pestis.* — *a)* Debrecenben nagy pusztulást okoz. (*Szücs* István: Debrecen város története, I. 259.), szintúgy Horvátországban is. (*Margalits*, II. 627.) — *b)* Pathai István veszprémi ev. ref. lelkész (v. ö. Szinnyei X. 471.) orvosi tanácsokat ad rokonának, Kanizsai Pálfi Jánosnak (dec. 12. kelt levelében): mit kell cselekedni, ha a pestis meglepi az embert? (érvágás, mithridatium); a tályog vöröshagymából, liliomgyökérből stb. készített tapaszokkal érlelendő s aztán késsel vagy marószerekkel megnyitandó; (*Fabó* 100.) Egy másik levelében (u. o. 116.) arra nézve ad tanácsot, hogy kis gyermekeknél hogyan kell reponálni a végbélelőesést (*procidentia ani*) és

milyen legyen a diétája? Pathainak egyéb leveleiben is többször találunk hasonló tanácsokat; úgy látszik, szeretett doktorkodni.

1209/a. *1625. Orvoshiány.* — Ez évben sem orvos, sem gyógyszerész nincs Kassán; ezért is a „nemes község“ felhívja a tanácsot, hogy „egy fő tudós medicust állasson“, ki a patikáriusokra is ügyeljen s ezeket évenkint eskettessék meg. A következő évben azonban már sikerült jó orvost és gyógyszerészt szerezni a város számára. 1634-ben ismét nincs orvosuk; ekkor újra sürgetik a gyógyszerészek megesketését. (P. N. G.)

1210. *1625. Scholz* Jerémiás, med. et philos. doctor szerződése Sopron városával, mikor ottan *physicus ordinarius* lett. Fizetése: 100 rénes forint, 8 akó bor, 15 szekér *(fueder)* fa. (Sopron város levélt., Lad. XX. et U., fasc. I.) Egy levele és recipéje (1635. jan. 30.) megvan az O. L.-ban („Soltz“ néven.) Latin- és magyarnyelvű ismertetést írt a *balfi fürdőről* (1631-ben, Csepregen jelent meg nyomtatásban, v. ö. Szinnyei, XII. 555.), mely azonban — sajnos — egy példányban sem ismeretes. — *b) Erbinaeus* Mátyás dr. (brandaui származású), nagyszebeni fizikus. (L. róla *Sigerus,* II. 84.)

1211. *1625. „Gyógyító barátok“ a nagyszombati kórházban.* — Pázmány Péter esztergomi érsek azt kívánja, hogy a nagyszombati városi kórházban (ispitályban) *gyógyító barátokat* alkalmazzanak, ezzel a kívánsággal azonban a város tanácsa (bár előbb hajlott reá) szembeszáll. Az érsek szemrehányásokat tesz nekik s megfenyegeti őket („engem nem jó megtréfálni“!). Úgy látszik, hogy abban az időben a nagyszombatiak jelentékeny része még protestáns volt. (Az erre vonatkozó két Pázmány-féle magyar levelet közli *Hanuy,* I. 456.)

1212. *1625. Patikaláda.* — Bethlen Gábor egyik patikaládája 2500 forintba került; más esetben 1500 frton vett egy patikaládát. (*Radvánszky:* Udvartartás és számadáskönyvek, 116., 369.) Egy ébenfából való *„patikácskája“* is volt, melynek ára 75 frt (u. o. 31.) és Augustában (Augsburgban) is csináltatott egy *patikácskát,* mely 650 frtba került, a hozzá való tok pedig 35 frtba, továbbá kellett még hozzá 1¾ rőf vörös bársony, 3¾ lat arany gallon, egy rőf veres atlasz, egy rőf testszín-selyem (a szélére) stb., tehát ez valóban nagyon szép patikaláda lehetett (u. o. 31.). Bethlen Gábornak még egy patikaládáját említi az egykorú leírás (u. o. 355.), melyben a következők voltak: „ezüst mosdócska korsóval együtt, vérvevő medencécske, gyertya hamva vevő, törő mozsaracska, leszűrő (= *desztilláló*) apró palackocskák ezüstből, üvegből és egynéhány köppöly, köppölyöző Meczy (így! azt hiszem, hogy = *mécsi*), ezüst ampolnácskák, kristélyezők, doctornak való spot (= *ispót*), porozó- *corkák (!)* [máshol *nádméz-porozót* említ, tehát ez valószínűleg valami adspergáló eszköz lehetett]. A leírás mutatja, hogy ez nem volt igazi patikaláda, hanem borbélyeszközöket tartalmazó ládácska. — Bethlen G. halála után az özvegy fejedelemasszony (Brandenburgi Katalin) sokáig pörölte férje patikaládáját, mely Orient Gy. szerint (*Gyógysz. Közlöny,* 1901., 442.) 240—260.000 békebeli korona (?) értékű lehetett; Rákóczy György azonban csak 15.000 koronával elégítette ki.

1213. *1626. Két városi bába Pozsonyban;* egy magyar és egy német; fizetésük öt tallér. A városi fizikus felügyelete alatt állottak. A városházán külön szobájuk volt; a szegényeket ingyen szolgálták. *Torkos Jusztusz* János pozsonyi fizikus (1742) volt az, kinek munkája alapján első ízben szabályozták nálunk a bábaügyet (erről l. részletesebben *Vámossy* 99.).

1214. *1626. Csanaki (Czanaki) Máté:* Scabiei encomium *(W.* I. 195.) c. munkáját „ad commensales quondam charissimos“ ajánlja. Öt ilyen jó-

kedvű asztaltársa volt, köztük Screta (l. *Szabó—Hellebrant,* I. 416.). A szerzőnek pompás humorral megírt füzetéből, melyet *Nékám* (35. l.) behatóbban ismertet, kiderül, hogy ő már ismerte a rüh okozóját, melyeket tréfásan *bellissima animalculának* nevez.

Egy levele (1625.) Kornis Györgyhöz a sárospataki ref. kollégium könyvtárában található. Ugyanitt tőle és *Balsaráti* Vitustól kézirat (a 373. szám végén). *(Daday* András adata.) — Egy hexameterekben írott epithalamiuma (egyetlen lapon), mely 1621-ben jelent meg Brémában, apud Thomam Villerianum, megvan az Apponyi-féle gyüjteményben (NM.). Címe következő: „Prosopopoeia sinceri et pii amatoris ex Cant. canticorum Salomonis solennibus nuptiis humanissimi et virtutibus ornatissimi viri, Dn. *Johannis* de *Vogell* junioris . . . et castae piae pudicaeque virgini (!) *Hadrianae,* honoratiss. et integerrimi quondam viri Dn. Johannis Geodeken filiae, sponsae, anno 1621 . . . Bremae celebrandis dicatae à Matthaeo Mant. *Czanaky* Ungaro."

1215. *1626. Rayger* (Raiger, Rager) *Vilmos életéhez.* — Ez a híres pozsonyi orvos (v. ö. W., I. 143.), ebben az évben (mint egészen fiatal medicinae doctor, ki alig másfél év előtt szerezte meg oklevelét Tübingában) Bécsben praktizált, de *extra facultatem.* Ezért is eltiltják a gyakorlattól. Ő azonban nem sokat törődik evvel, előkelő pártfogói támogatásával tovább folytatja orvosi működését, míg végre kilenc év mulva (1635.) egyenesen felszólítják, hogy vagy tegye le lutheránus hitét, *térjen át a katholikus vallásra,* vagy pedig haladéktalanul távozzon a városból, sőt az összes örökös tartományokból. Az évekig tartó küzdelemnek Lipót Vilmos főherceg nevében az osztrák kormány következő rendelete vetett véget: „Demnach ihr Kay. Maj. sich noch hievor allergnedigst resolvirt, dass der Dr. Raiger enndtweder sich zur Catholischen Religion mit Verrichtung der Beicht vnnd Communion würklich accomodiren oder aber den Abzug auss dem Land erheben soll, vnnd vns aber fürkombt, dass er biss auff dato die Zeit allein mit Cunctiren zuegebracht, ja sogar vnder dessen über vielmals beschehene anlaitung mit denen gaistlichen de Conversione ainige Conversation nicht zuegelassen noch gehalten habe, sondern vielmehr in seiner irrigen opinion vnd obstinancia auff dato erharret, dahers alle hoffnung der Bekherung gleichsamb bey ihme verloren, also ist im Namen allerhochsternennt Ihrer Kay. Maj. der hochfürstl. Durchl. gnedigster Bevelh, Sy Regierung solle zue effectuirung obberürter Kay. resolution, besagten *Dr. Reiger alsobalden die Praxim totaliter ab vnd einstellen* vnd ihne zue onverlengten Abzug vnd *Emigration auss allen ihrer Kay. Maj. königreichen vnd Erblanden* mit fertigung dess Revers ernstlich anhalten". Ezek alapján a bécsiek végső szava: „doctorem dictum non posse nec debere omnino tolerari sed tamquan periculosum reipublicae tam praecipue religioni catholicae *sine mora ejiciendum*". *(Acta Vindob.,* V. 245—251.) — Így került hozzánk *(à la Semmelweis!)* a hazai orvostudomány javára, Raiger Vilmos, kinek fia, R. Károly, a tüdőúszópróba révén „vir magni nominis" lett, ahogy Gensel az ő szép epitaphiumában *(W.,* I. 145.) mondja.

1216. *1626. Tétemény. Kötés. Tudós asszony.* — „Szegeny feleségem soha az nagy nyavalyábul ki nem gyógyulhat; mostan ismét úgy megnehezedett, hogy az ő nagy kínját jajgatását meg nem tudom írni kegyelmednek. Materiáját nyavalyájának soha fel nem találhatjuk, minden testét tetétül fogva talpig mintha éles borotvával hasogatnák, az vékonya környül penig oly igen megfogja óránként, hogy semmiképen fel nem

egyenesedhetik, sem fekhetik, sem járhat, sem ülhet. Afféle tudós emberek elmélkednek úgy felőle, hogy valami gonosz *tétemény,* avagy *kötés* volna rajta. Ott az kegyelmetek falujában, Sztregován dicsérnek egy *tudós asszonyi állatot;* kegyelmedet... igen kérem... küldje ide mingyárást... akaratja ellen is kénszeritse reá." (Reöty Orbán levele, Fülekről, Rimay Jánoshoz. *Ipolyi, Rim.,* 296.)

1217. *1626. Gyógyszerészek.* — Mikor Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor leendő felesége, Magyarországba jött, magával hozta német sebészét, gyógyszerészét és ennek segédjeit is. Udvari patikáriusa (valószínűleg) az olasz *Caesar volt,* kinek évi fizetése Orient Gy. szerint *(Gyógysz. Közlöny,* 1901., 442.) 3200 békebeli koronának felelt meg. (V. ö. MOE, II. 83.)

Baradlai (I. 132.) úgy véli, hogy talán német volt s eredeti neve: *Kaiser (?)*

1218. *1626.* és köv. *Gyógyszerészet Besztercebányán.* — Itt 1626-ban egyik gyógyszertár Schwalbe Henrik nevű gyógyszerész birtokában volt; 1630-ban ezenkívül már Schmidt Erzsébet szerepel mint tulajdonos. Férje, Schmidt Bertalan gyógyszerész ugyanazon évben végrendeletet csinált. 1645-ben báró Wesselényi Ferenc felszólítására Banirer Henrik ottani gyógyszerészt azért, mert Murány vára ellen valami sértőt mondott, a pontosabb bizonyítékok beszerzéséig bebörtönöztetik: „als er seine hochzeitlich Freuden in der Leutsch [Lőcse] gehalten — az odavaló orvos leányát vette nőül — etwas unschikliches wider das Haus Murán sollte geredet haben". A tanács az illető gyógyszerész védelméül fölveti a kérdést: „qua ratione potuerit arci Murán materiis suis incommodare?" 1647-ben új gyógyszertárt rendez be Binner János Henrik. 1669-ben Bemerle János György polgári jogaiért folyamodik, melyet azonban, mivel többeknek adósa volt, a tanács meg nem adott; ugyanekkor Schleich Péternek is volt gyógyszertára. 1675-ben Kochmeister Sámuelt, 1676-ban egy doctor Weidlt említik, kinek gyógytára a városházán van földszinten és „cammerhöfische Apotheke"-nek neveztetik. 1694-ben Pfand György gyógyszerész neve fordul elő. 1695-ben meghalt Schleich Péter gyógyszerész; vagyona, örökösei nem lévén, „jure caducitatis" a városra száll. 1698-ban Schnee András „pharmacopola et civis circularis" házában lakik már huzamosabb idő óta Thonser hadbiztos, aki azzal a panasszal állott elő, hogy a gyógyszertáros háziúr valami kiállhatatlan bűzű szert kever, mintha házából őt ki akarná kergetni. A hadi biztos bottal s azzal fenyegetődzött, hogy muskétásokkal rakja meg majd a házát, kik akkora dohányzást fognak végbe vinni, hogy a háziúr fog megszaladni. Nagyobb baj elkerülése végett a tanács elhatározta, hogy Schnee, Erczl, Erhard, Krandi Ádám, felesége pedig Hinterskircher Györgyné által a hadi biztostól kérjenek bocsánatot. *(Csippék,* 824, továbbá Gy. K., 1904., 109.)

1219. *1626. Gyermekgyógyászat.* — Özvegy Jakusithné Thurzó Judit írja Fejérpataky Györgynek, kinek a kis leányán hűsig (= hévség, láz) vagyon: „ha az *gliszta* bántja (az gyermeket), mert attúl is van néha az gyermekeken hűsig, az *tehénnek az epéit* meg kell fakasztani és gyapottat kell belé mártani, az gyermeknek kődekíbe fedni. Az hasát pedig *üremolajjal* kenjík meg. Mindazonáltal kenissel (= massage) ne hertelenkedjenek valami három vagy negyed napig. Hogy ha meg akarna himlőzni. az himlő *be ne menjen rajta,* hanem azokkal az vizekkel éljen, az mint fellebb megírtam" (valami belső orvosságról van szó, mely „asszonyom anyámról" maradt a levél írójára) stb. *[T. T.,* 1900., 506.] A *fel tauri*

(bovinum) hajdanában híres orvossága volt az ascariasisnak, sőt a nép ma is használja (v. ö. *Hager:* Hdb. d. pharmac. Praxis, 1900., I. 1080: „Das Volk streicht es auf Blase wie ein Pflaster auf und legt es den kleinen Kindern auf den Nabel oder Unterleib zur Vertreibung der Spulwürmer").

1220. *1626. Fürdők* és *köpölyözés* árszabása Sopronban és Balf fürdőn: l. *Corp. staut.,* V. (2.) 166., 182. (az utóbbi 1633-ból); továbbá *Sopron Mon.,* I. 442.

1221. *1626. Pestis?* — Linzb., I. 231. olvasható erről egy adat, melyből azonban nem állapítható meg biztosan, hogy az a pestis, mely Wallenstein hadait pusztította, Magyarországra is átcsapott-e?

1222. *1627. Augustini ab Hortis életéhez.* — Neszte István és társai mindenét elrabolják az úton levő Augustinus Cristiannak (= *Augustini ab Hortis Keresztély),* a híres kézsmárki orvosnak, a bécsi botanikuskert alapítójának. Rákóczi György elfogja Nesztét s megkérdezteti Augustinit, hogy kivégeztesse-e? de A. megkegyelmez neki. *Neszte* írásban fogadja meg hogy az orvoson nem fog bosszút állni, ha fogságából kiszabadul. *(T. T.,* 1894., 679.)

1223. *1627. Orvosasszonyok.* — A komáromi boszorkánypörök irataiban olvassuk, hogy mikor az egyik tanu gyermeke megbabonázás következtében beteg lett, egyik *orvosasszony* azt ajánlotta, hogy „annak könyörögjetek, akitől esett". Egy másik tanu (Delán Istvánné) azt vallja, hogy mikor betegsége miatt a hévvízbe akarta vitetni magát, azt mondta neki Varróné, hogy „bizony ott meg nem gyógyulsz, hanem az *orvosasszonyok* (vagyis a javasasszonyok, bűvölők, tudósok) tudnak meggyógyítani, mert bizony *embertől való nyavalyád* vagyon". *(Győri Füzetek,* I. 183.; II. 78.) V. ö. MOE, I. 94.

1224. *1627. Sebészek. Szegődő ír.* — „Az sebesekre híven és szorgalmatosan visellyenek gondot [a borbélyok], melyre várasokon az céhmesterek igen reá vigyázzanak, falukon pedigh az bírák; és ha gondviseletlenségek miá az sebes meghal, comperta rei veritate *fejekkel tartozzanak érette. Szegődő írral* ne kötözzenek *(v. ö.* MOE). Aki belső nyavalyához nem tud, *doktorrá magát ne tegye,* mert ha valakinek halála történik miatta, *ő is meghallyon érette."* Bethlen Gábor 1627. évi árszabályzatából. *(M. T. T.,* XVIII., 222.)

1225. *1627. Pestis.* — „Az veimári herczeg is ugyan Magyarországban meghala; hadában kevés marada az pestistől." *Kemény* János önéletírása, 1856., 110.)

1226. *1628. Sebészek céhlevele.* — Marosvásárhely főbírája és tanácsa megújítja a borbélycéhnek Báthory Zsigmond fejedelemtől kapott, de elveszett magyar nyelvű céhszabályait, újakkal is pótolva azt. (1628 április 16. Egész terjedelmében közölve: *Székely Oklevéltár,* VI. 81—86. és *Szádeczkynál,* II. 101.) E céhszabályokat Bethlen Gábor ugyanazon év április 25-én megerősíti és átírja. (U. o. 87.) A hivatalos limitációk 1609 óta foglalkoznak a borbélysebészekkel (lásd: *Erd. Orsz. Eml.).*

1227. *1628. Köztisztaság.* — Aki szemetet önt az utcára, 5 forint büntetést fizet. (Szentgyörgy-városi rendelet.) *Corp. statut.,* IV. (2.) 546.

1228. *1628. Pestis. Himlő.* — Pécsett és környékén rettenetes pestis *(Fekete,* 28.), Erdélyben erős himlőjárvány *(Mikó,* IV. 194.)

1229. *1629. Geyger Dánielről.* — Ez évben telepedett le Pozsonyban Geyger Dániel bajor orvos, ki azután 28 évig működött ott s nagy hírnévre tett szert (v. ö. Weszpr., III. 114., ki többek közt Geygernek „De foliis

quercus in aes transmutatis" c. értekezését is, mely a smöllnici patakban megfémesedett, rezes bevonatú tölgylevelekről szól, hosszasan ismerteti itten). Több felvidéki magyar mágnásnak és Pázmány Péternek is *archiater*-je volt. A Pálffyak különösen nagyrabecsülték, s mikor P. Pál nádor meghalt, végrendeletileg 300 forintot hagyott neki, kiről azt tartotta, hogy Magyarországon nála jobb orvos nincsen. (V. ö. *Jedlicska,* 281., 292., 295., 372. [tévesen *doctor Gagger*-nek írva!] 382., 481.) III. Ferdinánd magyar nemességgel tüntette ki. Arcképe *Freherus:* Theatrum virorum eruditione clarorum, III. rész, 1394. lapon stb. (l. Weszpr.) Pozsonyban (1646.) született *Ézsaiás* nevű fia, ki mint orvos Németországban telepedett le (Szinnyei nem említi, ellenben Weszprémi rövid életrajzát is adja).

1230. *1629. Fürdők. — a) Szénási hévvíz.* Pálffy Kata írja (1629. márc. 4.) Rimay Jánosnak, hogy maga gyógyítása végett, bár még korai az évszak, a szénási hévvízhez akart menni, de ott nem kaphatott üres szállást, „rakvák lévén az szállások beteges firidő emberekkel." *(Ipolyi, Rom.,* 319.) — *b)* A *zombori* (Zemplén várm.) forrásvizet említi egy ez évben kelt irat (Kassa város levélt.), hová a kassaiak fürdőzni jártak. *(PNG.)*

69. *Geyger Dániel.*
(Freher munkájából.)

1231. *1629. A vízibetegségben sínylődő Bethlen Gábor fejedelem gyógyítására hívják a lőcsei hóhért,* ki a fejedelem lábain „sebeket nyitott, hogy a rossz nedvesség kiszivárkozzék azon, — de híjában lőn." (Rumy: Monum. Hung., II. 138.) Erről a furcsa esetről W. (I. 164.) is megemlékezik. Lásd továbbá Bethlennek a lőcseiekhez intézett két levelét *(T. T.,* 1887., 44. és 49.), mellyel a hóhért magához kéreti és eredménytelen kúrája után visszaküldi. Ugyanezen év júliusában a végét járó fejedelmet a *sombori* fürdőbe küldik orvosai, mert ennek a fürdőnek az a híre, hogy segít a vízi betegségben szenvedőkön; de ez sem használt neki. (U. o. 1895., 309—311.) Azután a *váradi fürdőbe* készül s a kézsmárki orvost is oda kéreti, gyógyszereivel együtt (u. o. 316.). Nemsokára meghal és hulláját felesége, *Brandenburgi* Katalin, jelenlétében felboncolják s az „elvetemedett gonosz szívű asszonyi állat" végig tapogatja férjének szívét és egyéb belső részeit. *(Rumy:* Monum. Hungar., II. 148.) — *b)* 1629. áprilisában, az akkoriban legkeresettebb *algyógyi* fürdőt (a Maros jobb partján) is meglátogatta a fejedelem. — *c)* Kraus György, erdélyi krónikájában (Siebenbürgische Chronik; Fontes r. Austr., Scriptores, 1862., III. 1. rész, 82.) a következőket írja Bethlen G. utolsó betegségéről; „Nachdem mir ihn vorhergehenden geschichten des Betthlen Gabors glorwirdige Regierung, Magnificens, glückselige geführte Kriege . . . angehöret, ist zu wissen, dass er sich mit der Wassersucht, mit beystand viller unterschiedliger Artz so er umb sich hatte als teütscher, Italienischer, Französischer, Polnischer, wie auch eine Jüdischen Doctor *Hyberius* (helyesen: Riberius, v. ö. MOE, II. 31.) genandt, geschlepfet... wirdt ehr den 16. Februar zu Fogaras hart kranck" stb.

1232. *1629. Női baj (prolapsus uteri?) gyógyíttatása „tudós asszony"-nyal.* (V. ö. MOE, I. 94., 95.) — Bori István írja Rimay Jánosnak, hogy a felesége „méhanyája" szülése után „az keresztcsontjának az végéhez ment, avagy talán oda akadt volt, mivel akkor az csontok meg szoktak nyílni, onnan az helyből kiindolt; úgy felmegyen néha, hogy igen, de helit nem találhatja meg, . . . az méhanya szája is néha fölötte hátra görhed, néha jól áll, néha az szájával fel akar fordolni, tegnap estve igen alászállott volt és így most kellene uram az *tudós asszony,* az ki helire állathatná; az kegyelmetek *vén asszonya* (v. ö. MOE, I. 168.) azt mondta, hogy olyakat is gyógyított, hogy kijárt az méhanya; ha olyat helire tudott vinni, talám *isten után* (v. ö. MOE, I. 117.) ezt is; kegyelmed szólana vele uram, ha bíztatná, kérem kegyelmedet, küldje fel kegyelmed." *(Ipolyi, Rim.,* 341.)

1233. *1629. Szembajok. Nagymartoni víz.* — Eszterházy Miklós gr. egyik levelében azt az utasítást adja, hogy kis leányának a szemét nagymartoni vízzel mosogassák. *(T. T.,* 1900., 51.) Egy másik levelében panaszkodik, hogy a „kényes rossz" doktor megtagadta, hogy azonnal menjen; csak másnap reggel fog indulni, akkor is *hat lovat* kell elébe küldeni, hogy minél hamarabb odaérhessen. (U. o. 48.) Egy harmadik levelében azt olvassuk, hogy mikor a gyermeke beteg volt, nemcsak a doktort tartotta mellette, hanem egy sebészt és egy *patikáriust* is, ki a gyógyszereket ott helyben, azonnal, elkészítette (u. o. 286.).

1234. *1629. Pestis Győrött.* — Prayner János várkapitány elrendeli, hogy a *borbélyok* a pestises betegeket szorgalmasan látogassák, őket a városon kívül eső helyre vitessék, a házaikat azonnal lepecsételjék, a bűzös foglalkozást űző „lugzó" mesteremberek (szíjgyártók, szűcsök, szappanfőzők, gyertyacsinálók stb.) a város falain kívül folytassák mesterségüket. Az eredeti okiratot közli: *Petz,* 12—13.

1235. *1630. Egészségi reguläk* az ezen évi csepregi kalendáriumban *(RMK,* I. 589. sz.). Április hóra:

Itt az vér újul, megtöbbül, vágj eret ottan,
  Purgáltasd magadat, józanon élj is azért,
Válts eget és sétálj, lábaidon vért de bocsátass,
  Használni fognak, hidgyed e hóban ezek, stb.

Régi naptárainkban, cizióinkban elég nagy számmal maradtak fenn hasonló distichonok (v. ö. Irodtört. Közlem., X. 403.), melyeknek jórésze Slovacius, Jacobeius, Mileius, Herlicius és más professzorok idegen nyelvű írásainak, kalendáriumainak fordításai, egyik-másik azonban még a római (augustusi) korban veszi eredetét (u. o. 412.).

1235/a. *1630. Syphilis.* — Spindler Pál dr. leírása és id. Rayger Károly scholionja egy pozsonyi süket koldusról, kinek koponyaboltozata egy részét a syphilis elpusztította, „kirágta" s a nyílt seben át az üszkösgenyes „agyvelő" egy darabja kilátszott. „Mirum et incredibile, nisi ipse meis vidissem oculis" — teszi hozzá Spindler. (*Rayger,* 1.)

1236. *1630. „Orvosasszony."* — Nagykőrös városa 7 forint 60 dénárt fizet az *orvosasszonynak* „praedicator uram gyógyításátul". Hogy ez az orvosasszony a városnak rendes, fogadott kuruzslója lehetett, bizonyítja a kéziratban ugyanott egy helyen olvasható következő bejegyzés: „Az orvosasszonyt fogadtuk meg 10 tallérban." (*Török-magyarkori Tört. Emlékek,* I. oszt., Okmánytár, I. 1863., 21.)

1237. *1630. Utasítások érvágás, köpölyözés és gyógyszerek bevétele dolgában egy 1630. évből való debreceni kalendáriumban.* (*Száz.*, 1890., 236.)

„Tavaszszal es Nyarban job kez felől jo vert bocsatani. Őszszel es Télben bal kez felől. Az Hold uysagatul fogva jo az Iffiaknak mind Hold tölteig, de az is ollykor, mikor az Hold a Rakban és Halakban vagyon. Ha penigh az Bikaban, Szűzben es Bakban leszen járasa, artalmas . . . Ha penig az ember a 60 Esztendőt meghaladgya, verét ki ne bocsassa, de sőt inkab draga kénts gyanant tartsa"... A fördés idejét is ilyformán szabja ki. A gyógyszerek használásáról így okoskodik: „Hogy ha az Hold a Rakban vagyon, jo *Lictariomos purgatiot* be venni, mikor az Halakban leszen, *pilulas purgatiott,* ha az Scorpioban, *italos purgatiot.* Az Mértékben es Scorpioban jo klisterrel elni. Az bikaban, Szüzben és Bakban végy confortativat... Télben szék, Nyárban vomitus altal purgallya magat az ember. Nagy hidegben es fölöttébb való melegben nem jó orvossaggal elni. Ha ki ezekhez tartya magat es Istennek könyörögvén mértekletesen él, sok időket ér jó egessegben."

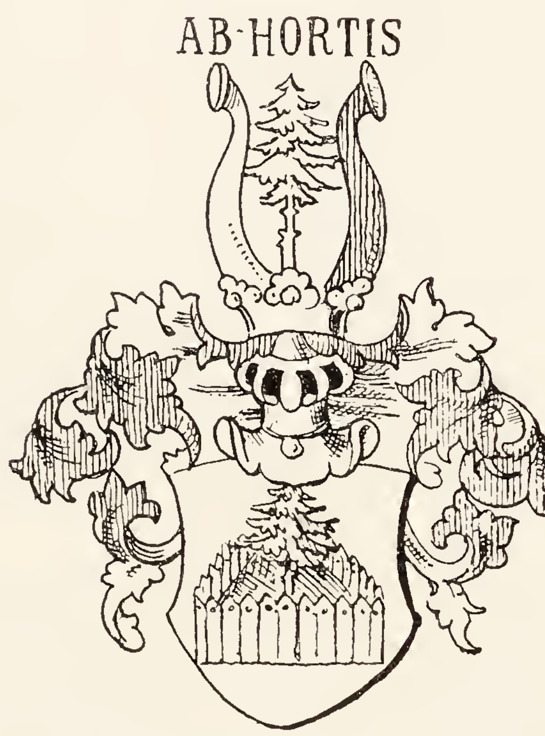
1238. *1630. Dies critici.* — Szepesbéla szabóinak céhszabályzata értelmében 32 szerencsétlen nap van az évben (l. az eredeti közleményben felsorolva). Aki e napok valamelyikén megbetegszik, nagy nehezen menekül meg a haláltól. Az a gyermek, ki e 32 nap valamelyikén születik, ritkán fog felnevelődni s ha életben marad, sírjáig szegény lessz. E napok közt öt *halálos* jellegű; aki ezen öt nap valamelyikén megsebesül, az három nap alatt biztosan meghal stb. (*Száz.*, 1882., 773.)

1239. *1630. a) Schütz dr.* Érsekújváron telepedett le nem sokkal 1630. előtt, leányostól. Nemsokára mindketten meghaltak. Pálffy István az orvos ingóságait elzáratta. A király felszólíttatja Pálffyt, hogy ez ingóságokról leltárt készítsen s a lezárt ládát küldje fel Bécsbe. (*Jedlicska,* 98.) — *b) Müler* (Müller?) János pozsonyi városi fizikus. Említi: Ortvay, II. (2.) 46. Fizetését l. Vám., 26. — *c)* 1630. (szept. 26.) *Weinsperger* (Weinsberger) Dániel kassai születésű orvos Boroszlóból ír Kassa város tanácsához, örökségе ügyében. *(P. N. G.)*

1240. *1630. Scultetus. (Weichard Schulitz von Schulitzau.)* — Scultetus dr.-nak (v. ö. MOE, I. 65., 366.), ki a Bethlen Gábor halálát követő és megelőző időkben fontos szerepet vitt Erdély életében, több levele olvasható a *T. T.*, 1898. évf., 670. és köv. lapjain. A levelek jórésze a brandenburgi őrgrófhoz van intézve s a berlini titkos államlevéltárból került elő. Politikai természetűek s főleg a szomorú erdélyi állapotokat, Csáky Istvánnak (legnagyobb ellenségének) ellene intézett gonosz indulatú cselvetéseit, melyek életét is állandóan fenyegetik, vázolják. A levélíró mindig *Schulitz*nak írja alá magát. Protestáns (református) német orvos volt, brandenburgi Katalin legbizalmasabb belső embere („ein trewer vndt ehrlicher Mann, der der hertzogin solche trewe erwiesen, die nicht grösser sein kann", írja róla Knesebeck), ki folyton panaszolja, hogy az erdélyi kath. főurak, élükön Csákyval, ki akarják túrni magas állásából. Minthogy élete is folyton veszedelemben van, valamelyik szász városban akar menedéket keresni s addig is letelepedni, míg (minél előbb) módjában lessz elhagyni az országot s az özvegy fejedelemasszony udvarát, ki megvonta tőle kegyeit. „Für meine Person woltte ich mier viellieber wüntschen in Preussen Seewasser zu trincken, dann hier des besten Weins zugemessen" — írja 1630. július 6-án kelt levelében. Három nappal később Bethlen István is azt írja a brandenburgi őrgrófnak, hogy a fejedelemasszony, ki vesztébe rohan, meggyűlölte leghívebb emberét és „miserum dominum Schulicz" megfosztotta magas tisztétől. Schulitznak balsejtelmei valóra váltak, mert

némelyek szerint Csáky István, mások (*W.*, I. 163.) szerint Kemény János megölette s hulláját az Olt folyóba dobatta (1630.), mikor konstantinápolyi útjáról visszatért. Kemény János az ő önéletírásában (Szalay-féle kiadás, Magyar Történelmi Emlékek, 1856., 208. I. kötet) ezzel szemben azt írja: „Úgy áldjon meg Istenem, s úgy bocsásson meg is, hogy tudatlan, ártatlan, részetlen voltam halálában; felette igen busúltam rajta“ és Szaniszló Istvánt, Keresztesi Ferencet s Kopasz Bánfi Zsigmondékat vádolja a gonosztett elkövetésével. — Scultetus dr. tragédiáját hosszasabban tárgyalja még *Kraus* György (Siebenbürgische Chronik; Fontes r. Austr., Scriptores III. 1. rész, 84—86. old.), ki szintén Csákyt és a katholikus főurakat okolja s azt is megemlíti, hogy a szomorú végű német orvos holttestét felesége a nagyszebeni kolostorban temettette el.

1240/a. *1630.* és köv. *Fogászati.* — *a)* Eszterházy Miklós nádor írja a feleségének, Nyáry Krisztinának: „Az elmult héten igen kezdett vala az egyik fogam fájni, ki miatt bizony dolog nagy kínokat vallottam, úgy hogy ugyan nem lehete egyéb benne, mint hogy ki kölle vonatnom. Mely fog helyéről majd negyedfél óráig mind szünetlenül jött ki a vér, *ki megkönyebbítette a fejemet.* — *b)* Szánthay Mihályné *műhibapört* indít Demjén János kassai sebész ellen (1678), kinek helytelen kezelése következtében Szánthayné fiacskájának a szája *megveszett.* (Részletesebben l. MOE II. 53.) — *c)* Teleki Mihály, erdélyi kancellár, ki tudvalevőleg 1690-ben, a zernyesti csatatéren (55 éves korában) esett el, már ebben a korban teljesen fogatlan ember volt. Erről ismerték föl tetemét a kutatók 1908-ban.

70. Augustini ab Hortis címere. (*Siebmacher* után.)

1241. *1631.* *Nemességadományozás.* — II. Ferdinánd udvari orvosát (előbb kézsmárki városi orvost) *Augustini* Keresztély med. doktort, a bécsi füvészkert megteremtőjét, *„ab Hortis“ előnévvel* (Bécs, 1631. november 3-án Siebmacher szerint, április 6-án Weszprémi, február 6-án Förster Jenő: Közlem., II. 39. szerint) fiaival (Renatus, Keresztély és György) egyetemben megnemesíti. Förster szerint, ellentétben a magyar Siebmacher nyilvánvalóan helytelen adataival, Szepes vm.-ben 1631. nov. 3-án hirdették ki. Az eredeti és annak egyszerű másolata Szepesmegye levéltárában (12. sorszám és 24. sz. alatt az „Acta investigationis nobilium“ c. iratcsomóban). Keresztély utódai az *Abhortis* nevet használták. — A címerpajzsban kis kert fakerítéssel és közepén lombos fenyőfával, fent (a sisak fölött) ugyanez, két oldalán két szarv, illetőleg kürt; (v. ö. *Siebmacher—Csergheő:* Der Adel von Ungarn, 1893., 1. old.).

Szinnyei (*W.*, I. 7. után) azt mondja, hogy Augustini „magyarországi természetrajzi múzeumot szándékozott felállítani“; erről azonban III. Ferdinándnak Weszpréminél közölt levelében nincsen szó, hanem csak arról, hogy A. *varios lapillos ac varias raritates (curiositates)* szándékozik Magyarországon gyüjteni s ezekről *könyvet írni* és kiadni. Ha pedig csakugyan múzeumot akart csinálni, annak bizonyosan nem Magyarországon, hanem Bécsben lett volna a helye, — *more consueto!*

Augustiniról — kapcsolatban a *Balsamum Carpathicum* — (B. Hungaricum, B. polychrestum-)mal lásd még *W.*, II. 39—42., MOE, II. 164. és legkimerítőbben, életrajzi adatok kritikájával, *Ernyey* Józsefnek e híres balzsamról szóló értekezésében, (Gyógyszerészi Közlöny, 1909., 38—45. szám), melyben *Steinensis*-ről, dr. *Batracharzar* reklámfüzetéről („Az olajok deklarációja") és idősb *Buchholtz* György családi naplójáról is megemlékezik.

1242. *1631. Mi mindent árultak a gyógyszerészek?* — Mikor Eszterházy Miklós nádor Kassát meglátogatja, a tiszteletére rendezett lakomához szepesi patikárius *Vigh* Jánosnál vettek egy font fahajas, egy font ánizsos, egy font gyömbéres, ³/₄ font mandulás confreitet 4 frt 86 dénáron s két font faolajat, ára 1 frt 60 dénár; az új *doktor-patikárusnál* 13 narancsot 2 frt 60 dénár, 2 font kaprit 2 frt 40 dénár; *Gatti* Cornelius uramnál 8 narancsot 1 frt 44 dénár és 1½ font lictariumot 2 frt 75 dénáron s a bécsi német asszonynál négy aranyos marczapánt 6 frt 50 dénár, hollipnit és egyéb aprólékot 92 dénáron. (*Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából.* Kassa, 1910. I. évf., 1. sz., 77. old.)

1243. *1631. Fürdősök árszabása* („baderordnung") Sopronban. — Egy kádfürdő, hajnyírással és köpölyvetéssel 12 kr., kádfürdő *(wahnnen)* magában 6 kr., gőzfürdő *(schwizbad)* magában 4 kr., két köpöly 1 kr., hajnyírás a szegényebb népnek („von einem *Ochsen Bueben,* Gemainen Mann oder Dienstboten, das Haar abzuschneiden") 4 kr. „Denen Badtknechten ein Trincksgelt zu geben, stehet in eines yeden Wüllkhür". Teljesen hasonló árszabás 1633-ból. (*Sopron város levéltára,* lad. X., fasc. I., mum. 19. és 20.)

1244. *1631. Pestis.* — Lásd *O. L.:* Conceptus expeditionum 1631., Nr. 348. és 350. *(Arányi* után idézem.)

1245. *1632. Ziegler* András med. dr., 17 éven át brassói rendes physicus, később prázsmári pap. Megh. 1632. márc. 7., 53 éves kora körül. (*Quellen,* V. 104.)

1246. *1632. Gyógyszerárszabás.* — Minthogy a soproni gyógyszerészek túlzott árakat számítanak, dr. *Scholtz* (Jeremiás) ottani városi orvos három különböző helyről beszerzi a hivatalos taxákat s azokat a városi tanács elé terjeszti, kérve, hogy a soproni patikák számára is állíttassanak össze hasonló árszabványt. (*Corp. statut.,* V. [2.] 179., hol az orvos neve tévesen *Schaltz*-nak van írva.) V. ö. 1625. évszám alatt *(„Scholz").*

1247. *1632. Pestis.* — Pozsony és Nagyszombat környékén. (*Fekete:* 28.) Decemberben állítólag megszűnt (*T. T.,* 1907., 285.), de ebben az évben még nem lehetett megtartani Pozsonyban a tárnokszéket, mert Bánffy Kristóf tárnokmester azt írja Kassa város tanácsának, hogy a pozsonyi pestis miatt Sopronba jöjjenek tárnokszékre. Ugyanő 1633. jan. 12-én már azt írja a kassaiaknak, hogy Pozsonyban is megtartható a tárnokszék, mert a pestis teljesen megszűnt ottan. (P. N. G.)

1248. *1632. Pestis. (Nagyszombatban.)* — Pázmány Péter levele a nagyszombati városi tanácshoz (1632. aug. 22.): „Meg nem mondhatjuk, minemű nagy szívünk fájdalmával érezzük azt az Istennek csapását, mely az kegyelmetek nemes városán vagyon, és naponként terjedni láttatik mindenfelé. Mindeneknek előtte igyekezünk azon, hogy az Isteni szolgálatban és rend szükségben fogyatkozás ne légyen kegyelmetek között. Könyörgünk is az Úr Istennek, hogy attyai kegyességéből *érdemünk szerént való kemény ostorít* távoztassa el. De tagadhatatlan dolog, hogy kegyelmetektől, akik a nemes városnak elei és gondviselői, tiszti és hivatalja szerént való gondviselésben, nagyobb vigyázást kívánnék. Mert az kétségkívül vettetett bizonyos dolog, hogy mikor a Magistratus eltávoztathatja

halálos veszedelmét az alatta valóknak, gyilkosságban részessül (sic!), ha minden szorgalmatossággal azt nem erőlködik távoztatni. Féltvén azért az kegyelmetek lelkét és Isten előtt való kemény számadástul akarván kegyelmeteket oltalmazni, atyai szeretettel intem és kérem kegyelmeteket, sőt Egyházi Authoritássommal kinszeréttem kegyelmeteket, hogy a sok egyigyü (sic!) községnek oltalmára nagyobb gondot viseljen kegyelmetek, hogy sem ekkoráig. Az pedig az gondviselés nem csak abban áll, hogy bizonyos külön való helyek legyenek azoknak, akik pestisben vannak és minden chulájok,[1] valamelyekben háltak és jártak, *legalább negyven napig szellőre kiteregetve úgy álljanak,* hogy a ki élni akar, senki azokkal ne éljen; hanem abban is, hogy *a pestisben holt ember temetésére senki egyéb ne menjen, hanem csak azok, akik a temetésre rendöltettek.* Két rendbeliek, akik afféle processióval vakmerőül járnak. Némelyek Catholicus czéhek, kiket, hogy kegyelmetek büntetéssel eltiltson, kivántatik. Mi is meghadtuk, hogy ha vakmerőül ellenkeznek, kirekesztessenek a szentegyházakból és egyenként nevezet szerént *excommunicáltassák.* Némelyek haereticusok, akik processiot indítnak a pestises halottak környül. Azokat is tartozik kegyelmetek tiszti szerint erős büntetéssel fenyíteni és *meg is sanyargatni,* ha nem engednének és abba kegyelmetek semmit a libertas Religionis ellen nem vét, hanem csak a várost oltalmazza a publica infectiotul. Azért kegyelmetek szeme előtt viselvén nemcsak az emberek itéletit, mely igen megjedzi kegyelmeteket, ha illyen nagy dologban gondviseletlen lészen, hanem Isten haragját is, ha valamit elmulat az egyigyű község oltalmában, úgy viselje magát, amint igaz és istenfélő Magistratushoz illik és valami szél szó beszédért meg ne fogyatkozzék kötelességében." *(Hanuy:* Petri Cardinalis Pázmány epistolae collectae. (1911.) II. 348.)

1249. *1632. A besztercebányai Kordats-féle gyógyszertár szereinek inventáriuma* (a kézirat helyesírása szerint, forint és dénárban):

Primo spec. Elesch. in scatul.	—	27
Diaturbith	—	60
Tabul. de succo rosar ad scat.	1	08
Tab. diaphaen. ad scat. . .	—	36
Man. Chri. ad scatul. . . .	—	18
Rhabarb.	—	28
Storax	1	12
Turbith.	—	63
Opium	1	36
Aqu. Hirundin	—	25
Methridat.	1	44
Theriac	2	16
Ol. Carvi	—	75
Extr. lignum guajacum . .	—	50
Ol. scorpionum	—	32
Myrtilor. fruct.	—	35
Aqua Apopleptica	—	42
Flor. Sulphur	—	60
Ol. Saturni	—	25
Empl. Rhabarb.	—	50
Empl. Puncturale	—	96
Empl. Melilot	—	12
Gum. Bdely	—	42
Sal nitri	—	04
Ol. Masticum	—	12
Oximel Scilliticum	—	12
Ol. Menthe	—	12
Ol. Absinthi	—	12
Ungt. Matricar.	—	50
Sem. Meloni	—	05
Oculi cancri	—	10
Alum. ustum	—	18
Antimoni. Diaphor.	2	—
Ol. terpent.	—	06
Ol. stomachale	—	20
Spirit. Tanac.	—	50
Tartari crystalli	—	60
Spirit. Vitriol.	2	10
Ol. Petrol.	—	20
Aqu. cinammomi	—	10
Pulv. Viridar.	—	12
Balsam. sulphur.	—	50
Ol. Capparor.	—	26
Bals. Mumiae	3	—
Rad. olibar(?)	—	20
Sal. alcal.	—	40
Radices purgantes	—	50
Pulv. Mumiae	—	50

[1] Czula = ruha, fehérnemű, gúnya.

Chrystalli Tartari	—	12
Bolus Armen.	—	24
Vitriolum	—	16
Chantarides	—	75
Lythargiri	—	12
Alum. Crud.	—	06
Pul. Myrrhae	—	35
Pul. Masticis	—	60
Sant. citrin. bgn.	—	50
Sant. alb. bgn.	—	48
Sant. rubr. bgn.	—	25
Flor. Balanistae	—	72
Sal Gemmar.	—	04
Camphora	—	05
Vitriol Album	—	12
Sebesten.	1	—
Polipody	—	50
Extr. Angelicae	1	50
Tutia	—	90
Terra sigill.	—	10
Sem. Cataputia	—	10
Praecipitatum	—	60
Diaphoret	1	—
Turbith.	2	40
Dactali	—	48
Agaricum	—	10
Sal. juniperi	—	18
Axung. Serpent.	1	—
Bensoe	—	50
Fol. Senna	1	20
Coriander	—	75
Anisi	1	—
Mumia	2	25
Aloes	6	—
Bdely	3	—
Galban	6	—
Ammoniac.	3	—
Oppopanac.	5	—
Assa foetida	1	50
Rad. Liquiritiae	—	50
Spirit. Vitriol.	10	—
Julap. Violar.	4	—
Syr. Rosat. solutivus	—	20
Ol. juniperi	—	50
Ol. Anethini	—	50
Ol. Hipericon	—	36
Jujube	—	75
Traganth.	—	20
Dactaly	—	15
Mirrha	2	—
Olibani	1	20
Mastix	2	—
Cornu cervi	—	20
Spec. Aromat. Rosat.	—	50
Diamarg. Trigidi.	—	72
Margarita	—	75
De Gemmis	—	36
Pul. praestantissimus	—	50
Pul. Marchion	—	50
Sp. Diarrhodon Abbatis	—	18
Ol. Aurantior.	—	50
Ol. citri	2	—
Bals. sulphuris	1	—
Ol. succeni	2	25
Cariophili	3	—
Foeniculi	—	50
Scorpion	1	20
Metridat.	2	—
Vitriol. Alb.	—	26
Pul. contra disenteriam	—	36
Ung. Santalin	—	10
Manna exlecta	—	40
Tabul. Diaphaenicon	—	25
Flor. Antimonii	—	50
Crocus Martis	—	45
Diagridis	—	25
Bezoar	1	—
Rhabarb.	1	25
Flor. sulphur.	—	50
Massa Pilularis	2	—
Spec. Diathurbith.	—	26
Extr. scammonae	—	50
Elesch.	—	16
Sem Cydoneor.	—	06
Pul. succin.	—	10
Empl. Diachilon.	—	20
Storax calamita	—	—
Ol. Antimoni	1	—
Sango.	—	—
Ol. rosar.	—	—
Ol. cam.	—	—
Pul. Extin.	—	—
Ung. rub. popul.	—	—
Ung. citrin. digest.	—	—
Acet. serp.	—	—
Instrumenta chirurgica	—	—
1 Bein midt 1 gliedpaar	—	—
1 ablös- und flaxmesser	—	—
1 paar fund nieth Eisen	—	—
2 Scheer	—	—
2 von sielber blatter Instrument.	—	—
1 blecherne Püxe nalatrane	—	—
2 Püxen Catapt.	—	—
Zendtvasser	—	—
39 Gläser mit allerley ausgeprandten wasser	—	—

A leltár tehát mindössze 141 tételt tartalmaz, melyek értéke alig 260 békebeli korona. Még ha a pénzérték különbségét be is számítjuk (a maihoz viszonyítva ötszörösül véve), akkor is oly csekély összeg kerül ki, mely alig felelhet meg egy felszerelt patika értékének. Minthogy külön fel vannak sorolva az „Instrumenta chyrurgica," már ezért is valószínűnek látszik, hogy ez esetben egy sebésznek a kézi gyógyszertáráról van szó. (*Csippék:* Gy. K., 1904. 9—11. szám.)

1250. *1632. Köztisztaság.* — „Az piarczszeren folyó patakban senki szemetet és egyébféle rútságot hordani ne merészeljen. Melyet bíró uram, hogy in foro publico valami impositióval meg is kiáltasson, igen szükséges." (Kassa városának articulusa.) *Corp. statut.*, II. (2.) 193.

1251. *1632. Balatonfüred* forrásait említi Zeiler ez évben megjelent munkájában, de valószínű, hogy már régebben gyűlhelye volt a Dunántúl előkelőinek. (? *Vámossy Fürd.*, 195.)

1252. *1632. Lőcsei sebészek céhszabályai.* (Lásd *Demkó,* 309.)

1253. *1633. Monavius Frigyes.* — A hazai botanika és archaeologia terén örök érdemeket szerzett *Monavius* nevével 1633-ban találkozunk először a körmöcbányai városi levéltárban. A kalandos hajlamú tudóst botanizálása közben ismerték meg a bányavárosok literátorai s vetekedve ajánlottak neki állásokat, főleg a besztercebányaiak szerették volna megnyerni, de Monavius a *körmöcbányai rektorságot* fogadta el. Feltételül azt kötötte ki magának, hogy *kántori teendők végzésére nem szorítják, főleg temetésre nem kell járnia és szabad orvosi gyakorlatot űzhet.* Mielőtt működését kifejthette volna, magára vonta a tanács és a polgárság neheztelését, összetűzött a pappal a templomba járás miatt, azért már egy év mulva távozott. *Weszpréminél* (II. 136.) Monavius körmöcbányai rektorságának semmi nyoma, csak a bányavárosokban tett utazását említi (l. A körmöcbányai középiskola története, 45. l.). További kalandozásait és irodalmi működésének felsorolását Weszpréminél találjuk. *(Ernyey:* Bány.)

1254. *1633. Gyógyszerek.* — Özvegy Széchy Györgyné (Homonnai Drugeth Mária) egy németnyelvű levelében gutaütés elleni vizet *(schlagwasser)* kér *Reull besztercebányai bíró és orvostól* maga és néhány jóbarátja számára. Ugyanő 1640-ben, mikor már „az hitvány nyavala igen-igen elhatalmasodott rajta" és a lábai erősen megdagadoztak, Pozsonyból *dr. Ragill*-tól két tallér ára *mithridátot* hozatott, „aki jóféle volna, nem valami régi. Az ő kelme (az orvos) maga pecsétével, spanyol viasszal pecsételje" s úgy adja át megbizottjának, ki „nagy gondviselés alatt" fogja elhozni Pozsonyból Murány várába. *(Száz.,* 1885., 313.) Ez a *Ragill* valószínűleg nem más, mint dr. *Rayger* Vilmos, a jeles pozsonyi orvos. — A *mithridat* évszázadokon át híres orvosság és mérgezések ellenszere volt, mely ötven-hatvan különféle gyógyszeres anyagból, drógból készült; (a Mithridatium Damocratis készítése módját az 1570. évi bécsi dispensatorium szerint lásd *L. Senfelder*-nek „Das älteste wiener offiz. Dispensierbuch" című munkájában [Bécs, 1907] a 24. oldalon). III. Ferdinánd rendelete értelmében *(Linzb.,* I. 249. és köv.) csak a bécsi és a valódi olasz (velencei) terjéket és mithridátot volt szabad a gyógyszerészeknek árusítani, mert nagyban hamisították. A bécsi orvosi karnak meg volt hagyva, hogy ezt a két gyógyszer-compositumot valódiságára minél gyakrabban vizsgálja meg a bécsi patikákban s készítésük is az ottani fakultás szigorú ellenőrzésével történt. A magyarországi tót olejkárok gyakran házaltak „valódi velencei" terjékkel és mithridáttal, ezért is 1748-ban a nagyszombati gyógyszerészeknek egyenesen megtiltották, hogy ezektől a szélhámos kuruzslóktól terjéket, mithridatiumot, spir. salist, aqua fortist és más savakat vásároljanak. *(Linzb.,* II. 239., 705.) Lásd még: *Schardmihlner,* „Mithridat und Theriak" (Pharmazeut. Post, 1910., 493.) és *Csippék:* Besztercebánya gyógyszertárai és az 1632. évi leltár (Gyógysz. Közlöny, 1904., 139.) — A Széchy Györgyné levelében említett *schlagwasser* (= aqua apoplectica) mindennapos használatú gyógyszer volt, melyet hajdanában

mindig készen kellett tartani a gyógyszertárakban, a pretiosákkal egyetemben (v. ö. *Linzb.*, I. 249.), még a mult század első felében is hivatalos volt némely európai állam gyógyszerkönyvében. Készítését lásd: *Jourdan:* Pharmacopoea universalis (1832), II. 512.

1255. *1633. Patikaláda. Jaspis. Bezoár.* — I. Rákóczi György erdélyi fejedelem írja Kőrössy István kapitihának: „Az fővezérnek is tíz nap alatt igen szép, ezüstből álló patikaládát akarunk megindítani." *(Szilágyi S.:* Levelek és okiratok I. R. Gy. keleti összekött. történetéhez, 119.) Más alkalommal meg azt írja ugyanannak: „Az méregben való (vagyis mérgezés ellen való) *jaspiskővel,* ha elkészülnek, jó mód alatt küldje ki kegyelmed" (u. o. 121.). Maurer Mihály és Hajdú György *bezoárt* és *„vér"* ellen való orvosságot (v. ö. MOE, II. 315.) küldenek Rákóczinak, de megjegyzik, hogy a bezoár „szépít és jovát" a szultán számára foglalták le (becses orvosságnak tartották a törökök is!).

1256. *1633. Pöcegödrök* (árnyékszékek) *tisztántartása.* — (Akik) „az pöczéknek... tisztításiban resten mennek elő az város népe közül, toties quoties az gondviseletlenségben találtatnak, azokat bíró uram büntesse meg cum floreno 1". (Nagybánya városának statutuma. — *Corp. statut.*, III. 600.)

1257. *1633. Húsevés.* — A beteg Pálffy Istvánnak húsevést ajánlanak az orvosok (böjtben). Pázmány Péter esztergomi érsek megengedi neki, hogy hetenkint háromszor húst egyék, de ne nyilvánosan („privatim, de nem publice"). *(Jedlicska,* 122. és *Hanuy,* II. 402.).

1258. *1633. Pestis.* — *a)* „Egy kevéssé szűnt az pestis hála Istennek." (Almáson, 1633 nov. 9.) *Deák:* W. A. 114. — *b) Kőszegen.* A városi tanács megtiltja a halottaknak a városban való eltemetését. *(Corp. statut.*, V. [2.] 181.) — *c)* Rákóczi György a pestis elől Nagyszebenbe viszi két fiát. *(Sigerus,* II. 89.) — *d)* „Ez esztendőben nagy pestis támada országunkban *(Erdélyben)* és városunkban... sok atyánkfiai eltakarodának; egész télig mind tarta a pestis." *(Mikó,* I. 146.) — *e) Kolozsvárt.* „1633 júliusban indultatott egy nagy pestis, mely tartott 1634-ig. Az kikre számot tartottam bizonyosan, az városból az thordai utcai ajtón kihordottak nro 1098., az 1634. esztendőn kívül; azonkívül az kiket az hostadból oda hordtak és az szt. Péterben és az hidelvi ispotályban temetének." *(Mikó,* IV. 207.) — *f)* A pestisben elhalt *brassói* tanulók, papok, tanítók névsora: *Quellen,* V. 16. — „Saevissima pestis" Brassóban *(u. o.* IV. 51., 221.); némely napon 50—60 halott *(u. o.* 225.); összesen 2072-en haltak meg *(u. o.* V. 104.) — *g)* „Ihn diesem Jahr grassiret die Pest hefftig ihn Sübenbürgen vorauss zu Clausenburg vndt Cronen alda vom 11. Juny biss auff den andern Advent nemlig zu Cronen ihn die 11.000 Älfftaussendt Seelen gestorben, zu Meggyes nur hundert vndt neun vndt dreissig. Herrmanstadt wardt der Pest gar vberhoben dahin denn der fürst Rakoczi, alss die Pest auch auff Weyssenburg gelanget seine zween Printzen Georgium vndt Sigismundum Rákoczi sich vor der Pest zu bewahren schickete, derer hoffmeister war der Edle Herr Herzogh Sigmund lagen schier ¾ Jahr ihn der Stadt." *(Kraus,* I. 112.) — *h)* Debrecenben: lásd *Lauschmann,* 26.

1259. *1634. Pestis.* — *a) Sopronban.* Lásd Sopron sz. kir. város monografiája (1890.), I. 81. — b) *Erdélyben.* Az 1635-ben tartott erdélyi országgyűlés elrendeli, hogy az 1634. évi pestis következtében pusztán maradt telkekről ne szedjenek adót. *(Erd. Orsz. Eml.*, IX. 211.) — *c)* „Die Pest gras-

siret abermal diesses Jahr ihn Sübenbürgen, vndt voraus ihn den Sachssischen Städen." *(Kraus,* I. 117.)

1260. *1634. Pestis. — Csanaki Máté,* „Az döghalálról való rövid elmélkedés" (1634.; Nemz. Múz.) című könyve ajánlásában hosszasan védekezik az ellen a vád ellen, mintha ő félne a pestistől. Tanukra hivatkozik, kik bizonyíthatják, hogy itt is volt, ott is volt, csupa pestises betegnél. Azután azt mondja, hogy „Thamas pap úram dolgát elő nem fordítom, egyebeknek sem kellett volna erről panaszolkodni, mert hiszen azért engemet megbírságoltak 25 frttal azok, kiket senki nekem bíráimmá nem tött. Voltam-e ott vagy nem, mondják meg azok, kik ott mind ülve, mind álva láttanak, noha két kezemnél fogva emeltenek fel a garádicson." A 130. oldalon következőket írja: „Némellyek még betegségeket sem jelentik meg úgy, amint vagyon, vagy szégyenletekben, vagy azért, hogy az orvost megtréfálhassák vagy gyalázhassák. Sokan, *főképen az magyarok,* nem jutván eszekben az közönséges mondás, hogy az sok bába között az gyermek meg szokott veszni, valahol valamennyi orvost hallanak, vagy próbálhatnak, akar barbély legyen (tisztessék adassék az javának), akar patikarius akar valamely varázsló és babonás *Koportio,*[1] akár országonként bolygo és búdoso csalárd orvos, mind meg próbálják és orvosoltatják magukat vélek, avagy inkabb megbűzlik mindenik orvosságát és osztán cserben hagyják."

1261. *1634. Ruta graveolens a pestis ellen.* — „Az belgákat láttam, hogy pestisnek idején rutát hordoznának kezekben és azt *illatozták* (szagolgatták), némelyek penig ugyan harapták is, és oly édesdeden rágták, mint valami jó ízű salátát. Nem is *gorombaság* volt ez tőlük, mert az ruta noha *kedvetlen* illatú, de igen kiszárasztja az megveszett és rothadt hitvány nedvességeket a belső részekből és ezeket megtisztítja." *(Czanaki Máté:* Az döghalálról való rövid elmélkedés, 1634., 133.) V. ö. *Páriz Pax* (269.): „Minden reggel igen hasznos vólna, ha dió-belet, *rutát,* figét s egy kevés sót öszve-törvén, minden reggel egy mogyorónyit benne megennék; vagy egy szelet kenyérre írós vajat kenvén, aprón vagdaltt *rutát* vékonyon reá-hintvén, azt enné-meg s úgy menne-ki házából. De mivel szalonnások inkább, mint vajasok a magyarok, ide alább szólok a fog-hagymáról is" stb.

1262. *1634.* és köv. *Pestis.* — Magyarnyelvű népies pestis-könyvecskék Csanakitól, Weber Jánostól, Szepsi Andrástól stb. (L. *Demkő,* 362.) Ide sorolandók még *Spilenberger* Sámuel lőcsei orvos latinnyelvű érdekes kis munkája: *Pestis Alexiacus (!) Renovatus Anno 1634. Et In Usum Communem Comitatus Sepusiensis (!) Publicatus. Quae Huc pertinent Medicamenta Characteribus notata, in Pharmacopolio Leutschoviensi venalia prostabunt.* (Lőcse, 1634.) A m. tud. Akadémia könyvtárában.

1263. *1634. a) Fabricius Hildanus [von Hilden]* (=Fabry). — A maga idejében a legnagyobb német sebész, a „német Paré" (megh. 1634.). A *Janus* XV. évfolyamában (1918., 68. old.) az olvasható róla, hogy Magyarországon is ismerték; további adat azonban nincsen. — *b)* Ugyanebben az évben *Borsos* Tamás kolozsvári orvost Kassára hívják városi physicusnak *(PNG).* V. ö. Szinnyei: Magyar Írók.

1263/a. *1634. Spielenberger* Sámuel dr., Lőcse városának rendes orvosa, volt többek közt a híres kassai reform. pap és hitvitázó (Pázmány

[1] *Koportyó* = vénasszony, szipirtyó.

Péter tanulótársa) Alvinczi Péter orvosa, kinek kezelésére gyakran eljárt Kassára. Egy Alvinczihez intézett levele (1634 nov. 22.) a kassavárosi levéltár lajstromozatlan iratai közt található. Egyik, ugyanebben az évben kelt levelében azt írja Alvinczinek: „Reversus cito admodum dominus doctor Monadius (így! *Monavius* helyett) exhilaravit me dicendo Reverendam Vestram Dignitatem (t. i. Alvinczi) in verae spei terminis reliquisse." Alvinczi azonban már 1634 nov. 24-én meghalt. *(PNG.)*

1264. *1634. Savanyúvíz-ivás. Pázmány Péter betegsége.* — „Engemet a vénség és a több sok nyavalya teljességgel lenyoma. Most a savanyúvíz italhoz kötelezének a doctorok. Úgy legyen minden dolog, amint az úristen akarja." *Pázmány Péter levele Rákóczi Györgyhöz,* 1634 augusztus 1., Rudnó.)

1265. *1635. Pázmány Péter betegsége. Bécsi orvosok.* — Ez évben erősebben jelentkeztek Pázmány P. régi „köszvényes" bajának tünetei, melyeket a pöstyéni fürdő sem enyhített. A 65 éves főpap valóságos aggastyán lett, fulladási rohamok bántották, prédikálni sem tudott. Bécsbe utazott, hol az udvari orvosok kezelték egy darabig, de nem sok eredménnyel, mert a következő évben már *fráter Ábrahám* jezsuita orvos gyógyítgatta. Egy angina pectoris-roham vetett véget életének. Életének végső szakáról és haláláról *Dobronoki* György naplója mond el egyetmást, azonkívül l. *Fraknói:* Pázmány Péter (1886.), 311—316. és *Frankl* V.: P. P. és kora, III. 290—292. (Dobronoki volt az, ki Pázmányt a nagyszombati egyetem — *„Academia Societatis Jesu"* — alapítására buzdította. A budapesti egyetemi könyvtárban őrzött kéziratai közt érdekes napló maradt az egyetem első éveiről: „Actuum academicorum Collegii Societatis Jesu Tyrnaviae; tomus 17"; a Pray-féle gyüjtemény 30. kötetében.) *Hanuy* II. kötetében is találunk egyetmást Pázmány betegségéről; így II. 88. a bécsi orvosokról való jó véleményét bizonyítja, hogy a beteg Batthyány Ádámot is azokhoz utasítja; 1632-ben maga is kénytelen fölkeresni őket. „mert Magyarországon ritka a jó orvos" (peritorum in Ungaria medicorum *raritas* necessitatem mihi imponit... ut Viennam proficiscar) s kéri Lichtenstein herceget, hogy az ő bécsi házában szállhasson meg, mert nem tartja illendőnek, hogy valamelyik bécsi vendéglőben keressen szállást (u. o. 352.). 1634-ben savanyúvíz ivására fogják a doktorok (u. o. 493), két évvel később pedig a *sellyei hévvízben* veszi a majális kúrát (u. o. 653.).

Minthogy Fraknói azt mondja, hogy Pázmány Péter betegségéről és haláláról Dobronoki naplója (Ephemerides) „bő és érdekes" részleteket tartalmaz, ennélfogva magam is végignéztem ezt a naplót, de sajnos. néhány jelentéktelen megjegyzésen kívül nem találtam benne semmi érdekesebb adatot a főpap betegségéről. 1636 január 6-án azt írja: „Eminentissimus noster praeterita nocte graves sensit ventris corrosiones propter obstructas haemorrhoidum fluxiones", úgyhogy reggel 4 órakor nagy sietve orvost hívtak hozzá, de még másnap is „vehementi ventorum flatu" gyötrődött. 1637 március 19-én (Pázmány halála napján) „P(ater) Paczot cum D(omino) Illmo Comite Joanne Drugeth de Homonna Tyrnaviae comparuit Viennam iturus. D(ominus) Ill(ustrissimus) Cancellarius Vienna Posonium ex licentia Caesaris descendit *cum duobus medicis* (kétségkívül az udvari orvosokkal vagy az egyetem tanáraival) ad opem ferendam Cardinali in extremis posito."

1266. *1635. a) Monavius* Frigyes, tanár és városi orvos Brassóban, Besztercén. Fizetését és a brassaiakkal kötött szerződését német eredetiben közli *W.*, II. 137. — Erdélyi tartózkodásáról (Weszprémi után) lásd még

Bologa cikkét: *Arch.* XVIII. (1926.) 266. — *b)* Ez év június 28-án a kassavárosi tanács *dr. Chéri*-t meghívja városi physicusnak; fizetése 100 forint és mindazok az illetékek, melyeket elődje kapott. *(P. N. G.)*

1267. *1635. Pestis.* (Erdélyben.) — *a)* „Elkövetkezék a rettenetes döghalál az 1635. esztendőben s megsepré az egész (Erdély) országot.“ *(Cserei* Mihály; T. T., 1906. 548.) — *b)* „Ihm October grassiret die Pest abermall ihn 7 benbürgen an villen Ohrtern vorauss zu Cronen, ihn der Herrmanstadt kompt sie ihn 64 heüsser, der meiste sterb aber ist vntter den Ziganiern gewessen.“ *(Krauss,* I. 118.)

1268. *1635. Fürdők és gyermekágyasok,* iskolák stb. fölmentetnek a hadi adók alól. (II. Ferdinánd rendelete. *Linzb.,* I. 243.)

1269. *1635. Hévvizek.* — Petrycy (Petricius) János Innocent krakkói lengyel orvos munkája a ruzsbachi és lenkovai hévvizekről. („O wodach w Družbaku“ stb., Krakkó, 1635. és egy supplementum hozzá, 1640.). E hévvizek leírását és javallatait adja. A munka bővebb ismertetését (Rzaczinski latin fordításával kapcsolatban) lásd *Wagner,* II. 325., 326.

1270. *1636. Gyógyszerészek.* — *Banki* Pétert, a nagyszombati egyetem (helyesebben „collegium jesuiticum“) gyógyszerészét magyar bíróvá *(iudex)* választják meg ugyanott, hol már előbb két éven át városi kapitány *(capitaneus)* volt. *(Dobronoki,* 1636. március 24.)

1271. *1636. Szerződés a nagyszombati „collegium iesuiticum“* (meg nem nevezett) *orvosával* (*Dobronoki* naplójában, 1636. május 13. alatt). Az orvos kötelezi magát, hogy 1. a collegiumot előzetes bejelentés nélkül, hosszabb időre, el nem hagyja; 2. ha a collegiumban súlyos beteg van, nem távozik mellőle, még akkor sem, ha magas honorárium igéretével hívnák vidékre; 3. a titkos betegségeket titokban fogja tartani *(ut secretos morbos secreto servaret);* 4. a collegium házi gyógyszertárában található gyógyszereket fogja használni s nem hozat gyógyszereket más patikából. Évi fizetése 50 forint *et haustum* (habebit) *si post prandium in Collegio eum requireret.*

1272. *1636. Szembajok gyógyítása ásványvizekkel.* — Gróf Esterházy Miklós írja egyik levelében *(T. T.,* 1901., 508.), hogy „egy faluban valami víz támadott“ és Réwayné odavitte öregebbik leányát, hogy a „hályogos“ szemét gyógyítsa.

1273. *1636. Nők. Házi kezelés.* — Pálffy Istvánné egy orvosi könyvet küld Pálffy Pálnak, melyet ez *leirat* s azután köszönettel visszaküldi. *(Jedlicska,* 161.)

1273/a. *1636. Női kuruzslók. Veszettség. Babonák.* — Spindler Pál pozsonyi orvos írja a megfigyeléseiben (*Rayger,* 175.): Karintiában történt, hogy egy veszett kutyát, mely sokak halálát okozta, a parasztok megöltek s kidobtak az útra. Egy részeg paraszt arra jártában, haragjában mezítelen lábával megrugdosván az állatot, a lábaujját megsértette a dög hegyes fogában s nemsokára maga is megkapta a veszettséget. „Csodálatos dolog, hogy még a döglött kutya fogában is olyan heves méreg lakozik, mint akár a vipera fogaiban!“ Ugyanitt írja azt is, (de csak mások beszédje után), hogy Batthyány grófnő (melyik?) a maga szemével látta, amint egy veszett kutyától megmart asszony 18, újszülött kutyakölykekhez teljesen hasonló, fehéres tömegeket szült. A grófnő az ő veszettség elleni titkos szerével meggyógyította ezt a veszett asszonyt. — Néprajzi szempontból is érdekes, amit Rayger ugyanebben a munkájában (122. old.) mond: a pozsonyvidéki szülő nők gondosan megőrzik a magzatburkokat s ezeket különösen nagyratartják, ha a magzattal együtt születnek s a gyermek

egész fejét betakarják; ezt „királysapká“-nak *(pileus regius)* nevezik. A burokban született gyermekre — a nép hite szerint — boldog jövő vár, főleg akkor, ha a burok az újszülött *egész* testét beborítja *(„es ist mit dem gantzen Kleid gekommen“).* Ily esetekben a magzatburkot ráhúzva az apa kalapjára, megszárítják, valami tokba helyezik és a gyermek nyakába akasztják, mert azt tartják, hogy ez a nyakravaló minden baj ellen meg fogja őt oltalmazni az életben.

1274. *1636. a) Rampach, stubnyai sebész.* — A körmöcbányai tanács tárgyalja gr. Révay Ferenc panaszát a körmöcbányai házi uradalom intézője ellen, ki a gróf emberét, Rampach N.-t, Stubnya fürdősét és chirurgusát gyakorlatában gátolta s őt becsmérelte. A vádlott azzal védekezik, hogy ő a fájóskezű Rampachot, mivel különben is beteges ember, emiatt mondta alkalmatlannak az orvosi gyakorlatra; egyébként nem gyalázta. (Körmöcbánya város levéltára: Protoc. curiale, 1636., pag. 369. *Ernyey* József adata.) — *b) Hafner* János Kristóf dr. selmecbányai orvos, értesíti Kassa városának tanácsát, hogy meghívásuknak egyelőre nem tehet eleget. *(P. N. G.)*

1275. *1636. Orvosi gyakorlat. Gyógyszerészek.* — A városban megtelepedett orvosok kötelesek nyilatkozatot adni arról, hogy szegények-gazdagok hívására válogatás nélkül, méltányos honorárium ellenében, járványok alkalmával is megjelennek, a gyógyszertárakat ellenőrzik s arról jelentést tesznek a polgármesternek. A gyógyszerészek kötelesek az ispotályt ingyen ellátni szerekkel. (Pozsony város statutuma.) *Corp. statut.,* IV. (2.) 376. (Hasonló értelmű rendelet, 1654-ből, u. o. 452.)

1276. *1636. a) Köztisztasági intézkedések* Pozsonyban: l. *Corp. statut.,* IV. (2.) 380. — *b) Pestis* Nagyszebenben. (*Sigerus Chr.,* 14.)

1277. *1637. Pasquillus a kassai orvos ellen.* — „Cortelius az mostani újonnan jött doctort im minémű rút versekkel diffamálja kegyelmetek megértheti, az melyet nyavalyás keservesen szenved és hogy mi is elszenvedjük, nem illik. Kegyelmetek erről is deliberáljon.“ A kassai városi tanács azt rendeli, hogy a pasquillus írója kövesse meg az orvost és ne merjen többé effélére vetemedni. *(P. N. G.)*

1278. *1637. Rayger* Vilmos és Dániel pozsonyi orvosok vagyoni állásáról l. *Vámossy,* 22.

1279. *1637. Ruland János pozsonyi orvos levele* Teufel Kristóf lőcsei jegyzőhöz:

„Literas, die 21. april. ad me exaratas tuas, nec non imperiales duodecim thaleros pro curationis honorario... accepi, summamque eorundem satis cognovi; pro qua honorarii oblatione ac maxima gratitudine T(uae) D(ominationi) G(enerosae) ago et habeo gratias summas: DEVS OPT. et MAX. pro liberalj ista remuneratione T. D. G. vicissim secunda valetudine millies persolvat et eandem ad Nestoreos annos prosperrime conservet. Amen. — Quod D. T. G. naris affect(ionem) recidivare hactenus perpess... mirum non est, ob intensissimum frigus, per totam hyemem, inconsueto more hinc inde atque apud nos, quod sustinuimus, demum Catharr(um) G. S. D. exceperunt et hîc per varias regiones, constitutio aëris frigidissima, fere apud omnes Catharros suffocativos, Apoplexiam atque Paralysin excitavit ita vehementer, ut etiam tam Juvenes, quam senes, vitam cum morte commutarent cotidie utplurimi. Sed si D. S. G. belle regulas ac admonitiones meas saepius et dudum literis exhibitas observabit, non dubito, quin etiam S. D. G. bonam, integram atque secundam valetudinem, diutissime conservare possit. Quod ut fiat iterum, per harum D(ominum) Latorem transmitto 50. Pilulas pro modo et usu sequenti: nimirum maiorem Pilulam, quam unam adhuc secum habere S. D. G. scribit, Eadem hoc praesenti mense Maio, in (?) Signis dudum

a me assignatis, 6 horas ante prandium sumat, ut maior humorum vitiosorum pars Cerebrj expurgetur: dein seu altero die, cum 50 minoribus Pilulis, modo debito, iamque antea S. D. G. satis bene noto, cotidie pergat, usque ad sufficientem, totius corporis maxime sensibilem sanitatem. Demum a medicamentis desistat omnibus, usque ad autumnale tempus. Hacque ratione, methodoque (nimirum una Pilula majore, dein minoribus, cotidie, ad sufficientem evacuationem; verno tempore; similiter autumnali tempore) potest G. S. D. DEO imprimis adjutore, pristinam valetudinem semper conservare: quod ut fiat, floreatque, faxit D E V S ter Opt. M. per Filium eius Unigenitum, Christum Jesum, Amen. Hisce belle valeat G. S. D. donec coram forsan D Eus occasionem nobis largietur conversandj. Cursim datae *ex Musaeo Posoniens(i)*, die 30. April. 1637. G. S. D. officios(issimus) Johan(nes) Ruland D(octor). *(Lőcse város levéltárában*, XII. 92.)

1280. *1637. Pestis.* — *a)* „Ha mikor Falus Bíró valamely közönséges Falu dolgára ki akar menni, tehát arra az Egyházi Nemességnek[1] is szintén úgy, mintegy paraszt Embernek ki kelletik menni, tsak hogy a Falus Bíró a Nemeseknek is hírt tegyen, kik ha *contumacia ducti,* a Falu dolgát nem praestálnák, a Falus Bírónak hatalmában lészen egy forintig megbüntetni az olyanokat." *(Kükü1lőmegyei statutum.* Corp. statut., I. 285.) — *b)* Az ezen évi erdélyi országgyűlés 9. artikulusa értelmében a pestisben elhaltak adója töröltetik. *(Erd. Orsz. Eml.,* IX. 247., 592.)

1281. *1638. Kézirat.* — *a)* Ozdi *Borsos* Tamás orvosdoktor és kolozsvári unitárius tanár és rektor naplója a M. Tudom. Akadémia levéltárában. („Történl. Napló, Ívrét 3. szám.") Borsos tíz évig utazott külső országokban, orvosi és bölcsészeti tanulmányait Páduában végezte. Naplójában — sajnos — semmiféle orvostörténeti érdekű adat nincsen, hanem csak lakodalmáról, házasságáról, házi ügyeiről stb. való följegyzések. — *b)* A hédervári levéltárban van egy orvosi kézirat, melyet 1637-ben kezdtek és 1639-ben fejeztek be. (Csak ennyit tudok róla; forrásom nem mondja meg sem azt, hogy ki írta, sem azt, hogy mi a tárgya?)

1282. *1638. III. Ferdinánd betegsége,* állítólag *mérgezés* következtében; (a bécsi udvarban élő velencei követek jelentése). Fontes rerum Austriac., II. oszt. Diplomataria, 26. köt., 138. old.

1283. *1638. Curiosa.* — Idősb *Rayger* Károly híres pozsonyi orvos (v. ö. MOE, II. 233. és Vámossy 30.) cikke a kutyakölykeket székelő fiúról (Ephemerides, Decur. I., Annus VIII., p. 98., Observ. 58; valószínűleg egy hysterica füllentése alapján). A latin eredetinek későbbi fordítása (Abhandlungen, VIII. 87.) következőleg hangzik: „D(octor) *Rumbaum* gedenket eines achtzigjährigen Mannes, welcher zween junge Hunde durch Erbrechen von sich gegeben, und die Frau *Gräfin Bathiani*[2] erzählte dem D(octor) *Spindler,* sie habe selbst gesehen, das eine durch den Bis eines tollen Hundes rasend gewordene Frau über achtzen weisliche und jungen und erst frisch geworffenen Hunden vollkommen gleiche Stüke weggebrochen habe. Eine ähnliche Begebenheit truge sich im vergangenen Oktober in dem zwo Meilen von hier gelegenen Dorfe Raikendorff zu, da ein fünfjähriger Knab, nach vorhergegangenen Grimmen im Leibe ein weisliches und häutichtes Stük Fleisch durch den Hintern von sich gabe, worinnen die Mutter des Kindes, als sie es zerschnitte, einen wolgebildeten jungen Hund fande. Sie brachte solchen alsbald zu dem Herrn des ortes, dem Herrn *Grafen von Forgatsch,* welcher ihn dem D(octor) *Schilpacher*

[1] Vagyis *egyházhelyi* nemességnek *(nobilis unius sessionis).*
[2] A latin eredetiben *Budiana* áll.

überschikte. Dieser wollte den Hund auch mir zeigen, ich ware aber nicht zu Hause; inzwischen erzählte er mir doch nach einigen Tagen die ganze Begebenheit, und gabe mir die nach dem Leben gemachte Abbildung, welche ich hier beyfüge. Der Knab, der sich noch gegenwärtig gesund befindet, fühlte zwar nachgehends noch Grimmen in Leibe und muste

71. *Hogarth* képe a házinyulakat szülő nőről. (Az angol aláírás: „Hiszékenység, Babona és Fanatizmus. Egyveleg".)

öfters zu Stul gehen, es kame aber kein Hund mehr zum Vorschein." — Ma már nehéz megérteni, hogy olyan élettanilag képzett, nyílt eszű orvos, mint id. Rayger Károly, a tüdő-úszó-próba meghonosítója, hogyan adhatott hitelt ezeknek a meséknek; (cikkéhez még egy kutyakölyök rajzát is mellékeli!). Az ő idejében azonban, sőt sokkal később is, nagy kelete volt az ilyen mendemondáknak (l. Hogarthnak szatirikus képét a házi nyulakat szülő, valószínűleg szintén hisztériás, nőről (1762-ből), melyet ide

iktatok) s valószínű, hogy a cikkben említett orvos és nemorvos tanuk is erősen befolyásolták a bizonyítgatásukkal.

1284. *1638. Kapossi János. Kaszás Ferenc. Pinkóczi János. Kovásznai Péter. Tolnay János. Sebészek.* — Pálóczi Horváth György, mikor a fiát a pataki iskolába adja, azt írja, hogy „Kapossi János az doctora, Kaszás Ferenccel és Pinkóczi Jánossal együtt" (1638.), s mikor a másik két fiát is odaviszi (1640.), akkor „az ispitályban doktorokat szerez" hozzájuk újra, Kovásznay Péter főmester (sebész?), Tolnai János és Bényey mester személyében. (*Monum.:* Írók, XXXI. 198/9.)

1285. *1638. Fürdők. Savanyúvizek.* — I. Rákóczi György és családja a *gyógyi* fürdőben. Keglevics Péter és Erdődy György gróf időzése *Studeniczán,* „savanyúvízen". (*D.*, 400., 401.)

A *savanyúvizek* és a *hévvizek* túlzott használatáról l. még Takáts Mmt. 285. és köv. (A hévvizeket leginkább áprilisban és májusban látogatták: „majális kúra", — v. ö. MOE. A *tarcsai, kéméndi,* stájer és morva „sósvizeket" főleg a 17 században használták és látogatták őseink.)

1286. *1638. Nők. Folyosó. Ciciliánvíz.* — „Tibay Lászlóné asszonyom *folyosó ellen* (v. ö. MOE, II. 293.) tanított ilyen orvosságra: hogy az oltatlan meszet, egy darabot egy dézsában tegyen ember és vizet töltsön reája... az vizet szépen le kell szűrni, abba kell az fejét mosni embernek. Ismég *árva ciclian* (= árva csalán v. csillán, *Ny. Sz.*, I. 377.) vízben kell megmosdani, liszttel kell behinteni embernek az fejét azhol azféle *folyosó* vagyon." (Pálóczi Horváth György naplójában. *Monum.:* Írók, I. 198.)

1287. *1638. Gyógyszertárak. Orvoshiány.* — „Az *apotecariusok* magok viselését az mi illeti, panaszolkodik az n. község, mivelhogy *az orvosságokat nem újítják,* az mint kivántatnék, kivánja az n. község bíró uramtól ő kglmétől ez n. tanácscsal, hogy megintettessenek, hogy újítsák hasznos orvosságokkal patikájokat, és rendeljék istenesen ez orvosságoknak kiadását, hogy nemcsak az gazdag, hanem az szegény is élhessen orvosságokkal. Ez peniglen, hogy jobb modalitással meg lehessen, kivántatik az, *ha valahol egy jó tudós orvos doctort találhatnánk,* mostan követ uraimékat méltó volna informálni felőle." Kassa városának 1638. évi statutumából. (*Corp. stat.*, II. [2.] 207.)

1288. *1639.* Erős *pestis* pusztít Besztercebányán. *(Jurkovich.)*

1289. *1639. Titkos prostitució büntetése.* — „Kovács Ilona és Pápai Katalin asszonyok megérdemelnék a Dunának a vizit *(v. ö. MOE, I. 208.),* de irgalomból jövő pénteken a pellengérbe tétessenek és két óráig ott tartassanak, aztán 12 mérföldre menjenek az városból s ha visszajönnének, bizonyosan az Dunába vettetnek." (A komáromi bírák ítélete.) *Takáts, Rmj.*, 52., hol még egy hasonló eset olvasható 1645-ből.

1290. *1639.* és köv. *Életrajzi adatok.* — *a) Árkosi Gelei* (vagy *Tegző)* Benedek padovai tartózkodása idejéből: l. *Veress:* Fontes, I. 315. (a tárgymutatóban, *Gelei* alatt.) — *b) Obele* János György dr. soproni városi orvos. Ez év okt. 1-én még egy orvost fogad meg a város tanácsa: *Käpler* János Lajos dr.-t, ki egyszersmind *physicus ordinarius*-szá tétetik. (Sopron város levéltárában: Lad., XX. et U., fascic. 1.)

1291. *1639.* A *balfi fürdő* évi bére 60 forint. (Sopron Mon., I. 83.)

1292. *1639. Hévvizek. Pöstyén. Bajmóc.* — Eszterházy Pál írja, hogy 26 esztendeje minden évben (rendesen április—májusban „majális kúrá"-ra; v. ö. MOE, I. 142.) ellátogat néhány hétre a *pöstyéni fürdőbe* vagy máshová. *(Jedlicska,* 229., 139., 141., 270.) Az orvosok is ilyen időtájban küldték

tavaszi kúrára, hévvizekbe a gyógyulni vagy üdülni vágyókat. A serdülő betegeket török öszvérek húzták a *lecticával, székkel* vagy kocsival (u. o. 285.). A pöstyéni fürdő mellett Pálffy Pál a *bajmóci* hévvizet is meglátogatja, dr. *Geyger* Dániel pozsonyi híres orvos (v. ö. *Weszpr.*, III. 112.) ajánlatára, kit igen dicsér (u. o. 281., 292., 295.). Az utóbbi helyen valami „*ariancana* nevű curát" is említ Pálffy, mely „fluctuosus és catarrhosus" embereknek való s ő maga is átesett rajta, *száz aranyat* fizetvén érte. Nem tudom, hogy miféle kúra lehetett ez? Talán a közlő hibás másolata? Néhány évvel később a *héflejni* (= höflányi, Höflein, Sopron m.) fürdőt látogatja meg Esterházy felesége; ezt a fürdőt gyakran fölkeresték dunántúli előkelőink a 17. században.

1293. *1639. Zsidó orvosok.* — A MOE, II. 31. már említett med. doctor *Sia Leon* (héber nevén *Arje Jehuda Sia),* I. Rákóczi György orvosa, a zsidó tudománynak lelkes művelője és terjesztője volt. Latinra fordította a Kuzári és a Choboth Halwowoth című zsidó vallásérkölcsi munkákat, melyeket ifj. Buxtorf János, jeles hebraista és bázeli egyetemi tanár segítségével, kivel különben tudományos levelezésben állott, kinyomatni szándékozott. *Mandl*-nak nem sikerült többet megtudni életéről, csupán azt említi még, hogy 1641. aug. 11-én Hottinger zürichi tanár azt írja Buxtorfnak, hogy értesülése szerint Sia Leo kikeresztelkedett. (*Kayserling:* Revue des Études Juives, VIII. 85—86.)

1294. *1639. Sebészek. Fürdősök.* — Hansz *Schneider* fürdős és sebész („Bader und Wundartzt"), ki ez évben Lőcse városában volt alkalmazva, egy keletnélküli iratában elmondja, hogy az erdélyi fejedelem által Marckschdorffnál elfogott sebesültek kötözése és első ellátása reá lett parancsolva s később (mikor már, úgy látszik, a fejedelem eltávozott) a város bírája is ezt rendelte. Kéri, hogy végzett munkájáért a tanács 30 rh. forintot utalványozzon ki neki. A sebesültek sora következő:

„1. Christoff Nerrig, ausz Schlesien, von Winsing, ist der Arm von einander gehaut geweszt, sambt den Flachsen und Adern. — 2. Hansz Wenerin, ausz Pommern, von Goldtberg, ist der Ellnbogen von einander gehaut gewesen. — 3. Hansz Braun, aus Hessen, ist der Arm entzwey gehaut gewesen. — 4. Paul ausz Lifflandt, ist auf der Achsel und an die Handt gehaut gewesen. — 5. Carl aus Irrlandt, ist durch den Arm und Achsel, auch in die Handt geschoszen worden. — 6. Henrich von Bautzen ist auff die Schuldter gehaut gewesen. — 7. Hansz Lessel von Crackau, hat unterschiedliche Wunden auff den Kopff und Arm, und Schulter 8 Wunden gehaut gehabt. — 8. Benedict ausz Francken ist durch ein Schenckl geschossen gewesen. — 9. Martin Glasz von Olmitz ist die Handt entzwey gehaut gewesen. — 10. Thomas Braun ausz Westfahlen sind auff den Kopff zwo Wunden gehaut gewesen. Hatte also auf diesen 10 Patienten was Statlichs verdienet, begehre aber mehr nicht, als von jeder Person fl. 3., thutt fl. 30." (Lőcse város levélt., XII. 103/2.)

1295. *1639.* Csáky Anna Franciska az öccsének, Csáky Istvánnak azt írja (1639.), hogy „küldjön nekem oly alkalmas marhát *(ex voto?),* ahhoz valót, kit Thalba küldhessek és egy nehány misét kérünk az szent kép előtt, ebből (a bajból) teljességgel való meggyógyulásomért". *[Deák* Farkas: Magyar hölgyek levelei, 269.]

1296. *1640. Gatthy* (Gatti) Miklós kassai és *Honettel* Boldizsár kolozsvári orvosok „1640—50 körül". (Említi őket *Orient,* 84., 85., 88.) Gatti dr., úgy látszik, svájci (bázeli) eredetű olasz volt, ki Kassán működött s oly nagy híre volt, hogy az erdélyi főurak s maga a fejedelem is gyakran hívták magukhoz. Fivére *Gatti* Kornél, kassai gyógyszerész, ki halálakor

(1640.) patikáját reá testálja, 500 forintot pedig a doktor fiainak. 1654-ben Gatti már nem él. Egyik fia (Józsua) Szepesváralján lakott. — 1640 szeptember 6-án Bornemisza János alkapitány Ecsed várából ír Gatti Miklósnak („artis medicae et philos. doctor“ címezéssel) birtokügyben. — 1641 nov. 29-én Sennyey Miklós ír neki pénzügyekben. — 1642. május 12-én Nagybánya városának tanácsa levelet intéz a kassaiakhoz, melyben *néhai* Gatti Miklóst mint „concivis atyánkfiát“ említi s kérdezi, hogy atyja, Gatti Kornél után nem maradtak-e örökségek? — 1662 aug. 1-én Nagybánya ismét ír Kassa tanácsához néhai Gatti Miklós dr. felesége: Radovits Dorkó feleségének javai dolgában, ki Nagybányán lakott. *(PNG.)*

1297. *1640.* (jan. 30.) *Ab Hortis* (Augustini) *Keresztély* panaszt tesz Ferdinánd királynál, hogy Philippus Janus de Goslar gyermekeinek (kiknek ő a gyámjuk) örökségét az anyjuk, mikor másodszor férjhez ment, megdézsmálta: arany- és ezüstékszereket, ruhákat, bútorokat stb. vitt el. A király (fenti kelettel) felszólítja Lőcse város tanácsát, hogy az említett tárgyakat vegye vissza az asszonytól és szolgáltassa ki a gyermekeknek. *(Lőcse város levéltárában,* XII. 103/22.)

1298. *1640. Exorcizmus.* — Érdekes adatok az exorcizmus hazai történetéhez: Kiss István cikkében, *Ethnographia,* XVI. 210. (Többek közt egy Mlinarics Vencel nevű morva ember, ki a közlő szerint, úgy látszik, „elmebajos“ volt, több katholikus egyházat fölkeresett, hogy belőle az ördögöt kikergessék. A papok próbáit azonban nem állotta ki, úgy hogy ezek, mint szimulánst, elkergették. Ekkor ő Krmann Dániel lutheránus szuperintendenshez fordult, ki kigyógyította s egyben át is térítette. Emiatt a kath. hatóság Krmannt elfogatta s kemény vizsgálatot indítottak ellene: kiderült, hogy K. ravasz fondorlattal egereket szalajtatott ki a betegből.) — A katholikus papok az exorcizáláshoz *cera romanát* és *aqua divi Ignatii benedicta*-t használtak (v. ö. Rubens szép képével, melyen Loyolai szt. Ignác ördöngősöket gyógyít). A régi „ördöngősök“ nem voltak egyebek, mint hiszteroepilepsziás egyének. Az ilyen betegek ma is sok tekintetben hasonlók az elmúlt idők ördöngőseihez; ma is sokszor megvan náluk a *signum diaboli,* vagyis az anaesthesia, továbbá a görcsök, deliriumok, csakhogy ezek ma már csak elvétve vallásos jellegűek, nem úgy mint régen. Ma is izolálni kell őket, mert különben se vége, se hossza a görcsös rohamoknak. Az idegorvos ma is végzi az exorcizmust, erős suggestiók segítségével, míg régen ezt a papok végezték szentelt vízzel, benedikciókkal stb. Nem ítélhetjük el a régi exorcista eljárásokat, mert valóban ezek voltak a betegségnek egyedüli gyógyszerei. (V. ö. *Laufenauer:* Előadások az idegélet világából, 62.) Kiss István cikkében tanuvallatási jegyzőkönyv található az ördöngősség hírében álló Galambos Ambrus kuruzslóról is, továbbá érdekes adatok a *rontásról,* boszorkányságról, *megvesztésről, tudományról,* nemkülönben tanuvallomások Vandlik Jánosné Toman Anna boszorkánysága dolgában stb. A Mlinarics esetében alkalmazott exorcizmushoz teljesen analog a Tofeus-féle (lásd MOE, II. 104.).

1299. *1640. Marhavész* a Szepességben. *(Hain,* I. 196.)

1300. *1640. Iszákosság elleni intézkedések* Modor városában: l. *Corp. statut.,* IV. (2.) 406., 407.

1301. *1641. Idősb Rayger* Károly, pozsonyi orvos, legkiválóbb régi medikusaink egyikének születési éve. Életrajzát és munkáinak ismertetését legkimerítőbben adja *Vámossy* (30—43. old.). L. továbbá MOE, II. 233.

A Vámossy könyvének 36. oldalán említett *Observ. 284*-ben („De mictione materiae albae, crassae, viscidae, *acidulis Egranis* curata“ = hólyaghurut) az „acid. Egranis“ alatt nem *egri,* hanem *eger*-i (csehországi) savanyúvíz értendő, melynek hajdanában nagy volt a divatja (v. ö. *Acta Vindob.,* V. 578. stb.)

1302. *1641. Orvoshiány.* — Az ezen évi pestis alatt Sopron városában egyetlen orvos sem volt. Ezért is ismételve sürgetik később (1645., 1653., 1668.) is, hogy a város tanácsa egy megbízható, képzett orvost és sebészt fogadjon. *(Sopron Mon.,* I. 92., 96., 122.)

1303. *1641. Revell János dr. besztercebányai orvos* („medicinae et philosophiae doctor“), kit sem *W.,* sem *Sz.* nem ismer, egy inventárium aláírói közt szerepel. *[T. T.,* 1898., 216.] Valószínűleg azonos avval a *Reull* János besztercebányai orvos- és városbíróval, kit a MOE, I. 64. oldalán említettem.

1304. *1641. Honorárium.* — Gróf Pálffy Pál száz aranyat fizet az orvosának a sikeres kúra befejeztével. *(Jedlicska,* 295.) — Pázmány Péter fején találta a szöget, mikor azt mondta, hogy „a doktor erszényét arannyal kell tölteni, a borbély kezét ezüsttel kell kenni“. (Erről a mondásról, valamint a *sebészek* dolgára vonatkozó más kifejezések: „Nem jól főzte a *flastromot*“, „Ha nincs *íred és szelencéd,* miért teszed magad borbéllyá“, „agyafúrt“, „fejefúrott“ (a *trepanálás* emléke!), „jól megmosták a fejét“ stb. magyarázatát l. *Kertész,* 160.)

1305. *1642* előtt. *Fürdősök.* — A pozsonyi régi tűzrendészeti szabályzat értelmében a fürdősök kötelesek voltak fürdőjüket mindenkor, de különösen éjjel, vízzel telve tartani s tűzvész idején személyzetükkel és a készen tartott vödrökkel *(schäffern)* a veszedelem helyére sietni. Fáradságukat s elromlott vagy elveszett edényeiket a város megfizette. *(Vámossy,* 62.)

1306. *1642. Reichl János dr. besztercebányai orvos* több odavaló polgárral együtt kötelezi magát, hogy az úrvölgyi élelmiszerraktár számára sört fog szállítani. *(Zivuska* Jenő: A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke, 99. old.) Azt hiszem, hogy a *Reichl* név *Reull*-ra helyesbítendő, kiről l. (többek közt) *Ernyey:* Bány.

1307. *1642. Moller Dániel Vilmos* (pozsonyi) születési éve. Evangélikus vallása miatt kiüldözték s Németországba vándorolván, az altdorfi egyetem tanára lett (†1712).

1308. *1642. Pestis. A járvány előjelei.* — Az Egyetemi Könyvtár kéziratai között (Hevenessi gyüjt., LXXI. 181. l.) olvassuk a következő csodadolgokat: [„Allerhandt erschröckliche portenta in Hungarn“]: Érsekujvárról és más helyekről jelentették, hogy 1642. dec. 11-én fényes nappal tizenkét órakor Esztergom és Buda között a következő rémületes csodát látták a levegőben, több ezren: Öt nagy tüzes golyó röpült egymás ellenében s belőlük egyszerre csak nagy sereg ember tünt elő leirhatatlan öltözetekben. Csakhamar hatalmas lövések rengették meg a levegőt, mintha a legnagyobb ágyuk dörögnének, trombita harsogott, dob pergett, mintha riadót fujnának s rohamra adnák a jelt. Azután tüzes pír futotta át az eget, melyet tarka színjáték váltott fel. Erre puskák és pisztolyok sortüzelése és ropogás hallatszott, és pedig oly természetesen, mintha két erős hadsereg csapott volna össze s harcolna egymással. Ez három óra hosszat tartott így. Lehetetlen volna mind elbeszélni s leírni, ami ott látszott és hallatszott. Ez a borzalmas és hallatlan látvány Esztergomnál kezdő-

dött és Buda felé vonult. Az erre következő napon Budán ólom- és czin eső esett, úgy annyira, hogy a törökök a vezér-basának tálakban vitték elibe az ólmot és czint. Ugyanazon napon Esztergom mellett a Dunában a halaknak oly sürü raja hemzsegett, hogy a viz alig volt látható tőlük s még hozzá mindenik kidugta a fejét a vizből. E felett a törökök nagyon elrémültek, mert némelyikök erősen állitá, hogy azon évben is, midőn ők Esztergomot megvették, ennyi sok hal mutatkozott. Hogy mit jelenthetnek ezek a hallatlan csodák — melyeket bizonyára még mások is fognak követni — azt egyedül a mindentudó isten tudhatja, a ki mindeneket az ő szent nevének dicsőségére és a mi örök üdvösségünkre igazgat. *(Századok,* Bpest, 1882., 776.) — Számos más példa is bizonyítja, hogy ezeket a csodás dolgokat (különösen az elsőnek említett égi jelenségeket) külföldön is, nálunk is a pestis előjeleinek tekintette a köznép.

1309. *1642. Pöstyén. — Adamus Traianus Beneschovinus* cseh író hosszú verse a pöstyéni fürdőről *(Saluberrimae Pistinenses Thermae,* Trencsén, 1642.), melyben következőleg írja le, hogy milyen sajátságos módon fürödtek ottan:

„Non ibi, ceu thermis aliis, ex fonte perenni
Promanat calidae rivus amoenus aquae.
Non ibi in exstructa aede lavantur corpora semper,
Multa simul multos, una nec umbra tenet:
Effodiuntur enium foveae in sabulo, ordine nullo,
Parvae, plenae mox, exsilientis aquae.
Rusticus has operit foveas bene frondibus altae
Ilicis aut ramis, populeisque comis.
Corporis infirmi, nudatos abluit Artus,
Aeger ibi...
Si calet, ut nimium nequeas sufferre calorem.
Prae manibus Vagus est, contiguusque fluit."

A fürdő berendezése sem mondható valami előkelőnek, mert még a gazdag urak is nem egyszer szabad ég alatt, szalmán aludtak:

„Est ibi magna domus praebens magnatibus aptum
Hospitium et gratum, quod reticere nefas.
Stat quoque nec una, obscuro casa fulta tigillo,
Haud ea versiculis dissimulanda meis.
Simpliciter limoque et canna obducta palustri,
Grata tamen claris saepius illa viris.
Molliter aut pulchre stratum haud quaeras ibi lectum,
Aedibus obscuris vix nitor ullus adest.
Accipiunt multi dulces in stramine somnos
Sub coelo haud raro decubuisse solent.
Omnibus haud aditus patet ad laquearia magnae
Aedis, vix stabulis delituisse licet, reliqua.

A kétíves kis munkában, mely megvan a sárospataki református kollégium könyvtárában, van még egy vers: *Ad potores acidularum prope Castellum Sleining [=* Schlaining, Szalonak] *in infer. Hungaria.*

Weszprémi IV. 126. a szerzőt *Beneschovinus* név alatt említi, holott családi neve Trajanus volt s a Beneschovinus jelző csak születéshelyét, a csehországi Beneschaut, jelöli. *(Szabó,* II. 170.)

1310. *1643. Az utrechti egyetem magyar orvosnövendékei* 1643-tól egészen 1784-ig. Felsorolja őket *Weszprémi,* IV. 137—143.

1311. *1643. a) Kranz* (Crantzius) János Mátyás brassói orvos. *Gusbeth* szerint valószínűleg azonos avval a Johannes Mathaeus dr.-ral, kit 1640-ben említenek a források *(Bologa,* 47.) — *b) Romposch* (talán Rampach?) János sebész Körmöcbányán. *(Ernyey:* Bány.)

1312. *1643. Pestis.* — Győrmegye pusztulása. (Lásd 1644.)

1313. *1644. Koprophármacia. („Dreckapotheke.")* — Ez évben jelent meg Lőcsén *Ruland* János Dávid pozsonyi orvosnak és iktári Bethlen István *medicus ordinariusának* a maga nemében páratlan munkája, a *Pharmacopoea nova in qua reposita sunt stercora et urinae* stb. (pontos címét lásd *Szabó,* II. 181., tartalmának bővebb ismertetését pedig *Vámossynál,* 48—52.. hol többek közt azt a téves állítást olvassuk, hogy egy *embryologiát* is írt, melyet már atyja megkezdett. Nem embryologiát, hanem *empyrologiát!* Lásd W., I. 160.) Könyvében összegyüjti a régi és újabb orvosi írók véleményét a *bélsár- és vizeletfajták* (stercus hominis, vaccae, tauri, vituli, capri, suis, sőt *muris,* mely kitűnő haj- és bajusznövesztő!) gyógyító hatásáról és javallatairól, de idézi Luther Mártont is. („Profecto mich wundert, dass Gott so hohe Artzney in den Dreck gestecket hat.") A maga idejében nevezetes értekezés, mely Linden szerint (pag. 570.) ugyanebben az évben (12° formában) Nürnbergben, Endter Mihálynál is megjelent, *Ernyey* József is ösmerteti a Gyógyszerészi Hetilap 1898. évf. 98. és köv. lapjain, többek közt azzal a megjegyzéssel, hogy a Nemz. Múzeum példányában Rulandnak sok érdekes sajátkezű bejegyzése olvasható. A lőcsei kiadást *Weszprémi* nem ismeri.

A Ruland-féle bélsár-farmakopeának megvoltak a maga előfutárjai s megvoltak (és vannak!) az epigonszerű utódjai is, hiszen tudjuk, hogy péld. a vizelet ivását némely belső bajnál, a szemölcsök levizelését stb. ma is hatásosnak tartja népünk. Már a Margitlegendában olvassuk, hogy a beteg apáca nyakát tehénganéjjal kötözték be *(Pray:* 265—266.) *Madács* Gáspár Házi apatékája (W. III. 235.) lóganéjt itat öklelet (= pleuritis) ellen; a szepesszombati kézirat (a 16. századból; D. 265.) torokfájás alkalmával timsós vízhez kevert ebganéjjal mosogattatja a száját, garatot; a *felkai* (német orvostól származó) kézirat *(D.,* u. o. 268.) *rontás* ellen azt ajánlja, hogy szűzlány ürülékével kenje be magát az ember. „A melly aszszonyt a *természet (= menstruáció)* nem jár, vagy pedig mindenkor sárga a színe: nyáron végy egy marok lud ganejját, törd öszve jól, tölts reája egy jó pohár fejér bort, add meg innya az illetín patiensnek... bizonyossan meggyógyítja." *Páris-Pax* (60.) a disznóganéjt ajánlja, erős ecettel leöntve, szagolgatásra (vérzések alkalmával) „noha nem tsínos ez"; torok fájás esetében az *ebnek fejér aszszú ganéját* (= graecum album) kell az illető beteg nyakára kötni (u. o. 79.), egy kis fecskefészket is adván hozzá, sőt a „Házi különös orvosságok" (MOE, II. 245.) sebekre is ráhinteti a szárított ebganéjt (11. old.), az egérganajt áréna ellen adja (6. old.), a szamár vizeletét megitatja (11. old.) és — ez a *fortissimum! — felakadás* (blennorrhoea?) ellen azt ajánlja, hogy az ing kötő madzagját kell megrágni s a belőle kifolyó sós nyálat lenyelni (u. o. 29.). Sok hasonló található a régi csíziókban és kalendáriumokban, például a Veszelszky szerkesztette 1799. évi Százesztendős Kalandáriomban: ökörganéj *gutaütés* ellen, *szembajok* ellen seregélyfürdő, még pedig a *kan*seregélyek fürdője (ism. bővebben Trócsányi, II. 168. és köv.) stb.

1314. *1644. Pestis.* — *a)* „Nagy döghalál grassál Magyarországon." *(Mikó,* I. 150. és IV. 97.) és Erdélyben (Nagyszebenben) is. *(Sigerus Chr.,* 14.) — *b)* Ez évben és a következőben Sárospatakon: *Zemplénvm. monografiája,* 434. — *c)* Eperjesen, Kassán erősen pusztít: *Hain* Lőcsei króni-

kájában, 1910. II. 207. — *d)* Pozsonyban: „In der Stadt *Posen* grassirte die Pest, zwei Palfi's starben daran" *(Lersch.* 301.) Veresmarti Mihály is említi

72. *Ruland János Dávid* pozsonyi orvos (1585—1648). Kilian Lukács metszete 1623-ból. A képen különösen érdekes a címere (1622-ben magyar nemességet kapott), továbbá a vegyi eszközök és alkimista jelvények, mottók.

egyik levelében *(Ipolyi:* V. M. élete és munkái; *Lauschmann.* 26.) továbbá *Rayger* (59.), ki azt mondja, hogy három éven át (1644—46.) megvolt, de különösen 1645-ben pusztította erősen Pozsony lakosságát. A járvány

1644. június vége felé kezdődött. A papok, orvosok, sebészek, tanítók közül senki sem halt meg s egy 102 éves aggastyán, ki pestises feleségével egy ágyban aludt, szintén életben maradt. Akiknek angina malignájuk („die Bräune“) volt, azok mind belepusztultak. Egy *vespillo* (járványszolga, v. ö. MOE, I. 120., 166.) a skorpióolajat *(ol. scorpionum)* használta külsőleg és belsőleg mint óvószert s csakugyan nem kapta meg a betegséget. A borókafüstölések elszenvedhetlenek voltak és nem használtak semmit *(Rayger,* u. o. 67—69.) — *e)* Körmöcbánya tanácsa elrendeli, hogy a város kapuinál jól vigyázzanak, nehogy koldusféle népség lopózzék be a városba. A vendéglősök, tekintettel a nagy szárazságra, hordóban vizet tartsanak a házuk előtt. Megengedik, hogy a bort 4 dénár helyett 5 dénárért árusíthassák. *(Corp. statut.,* IV. [2.] 423.) — *f)* Győrmegye kéri gróf Esterházy Miklós nádort, hogy az 1643/4. évben pestispusztította megyéjüket (sok falunak több mint fele népe kihalt) kímélje s 40 lovasra való hópénzzel elégedjék meg. (M. T. T., VIII. 198.) — *g)* „Ihn diessem Jahr grassiret die Pest Hefftig in Vngern, dass vill vornehme Leut, Kirchen- vndt Schuldiener dermassen aussterben, dass man etlige öhrter abermall nach wündttsch zu besetzen grossen mangel gehabt, dadurch denn mancher vngelährte Bachant vndt Schlingel zu einer reichen Praebent vnschuldig gelanget. Balt darauff kompt die Pest auch in Polen, Schlessien undt Sübenbürgen alda sie insonderheit hefftig grassiret zuvor auss zur Schesspurg alda allein ihn die viertausendt Sechshundert 73 Seelen dahin gestorben.“ *(Kraus,* I. 157.)

Sticker György (würzburgi tanár) a német orvostörténelmi társulatnak budapesti vándorgyülésén (v. ö. Bericht üb. d. Verhandlungen der Deutschen Gesellschaft für Geschichte der Medizin u. d. Naturwissenschaften zu Budapest am 5—9. Sept. 1929.; Janus, vol. XXXIII.) előadást tartott „Beulenpestgänge in Ungarn“ címmel, melyben többek közt a következőket mondja: „Was das Auftreten der Beulenpest in Ungarns Geschichte angeht, so wusste ich schon früher *(G. Sticker:* Die Pest, Giessen, 1908.), dass Ungarn im letzten Jahrtausend nicht allzuviel von der Pest erlitten hatte und dabei die einzelnen Pestgänge sogar in den schwersten Türkenzeiten *nie länger als bis in das zweite Jahr* beherbergt hat. Zur Daueransiedlung hat das Land kaum Anlage gezeigt.“ A kiváló s nekünk különösen rokonszenves német orvostörténész ezen megjegyzését jelen kötetünk szomorú adatai, sajnos, éppen nem erősítik meg.

Ugyanitt említi Sticker, hogy a csömörnek a neve a régi német irodalomban *languor Pannonicus* volt.

1315. *1644. Orvoshiány.* — Sopron városának közönsége sürgetve kéri a tanácsot, hogy mielőbb hívjon meg egy tapasztalt orvost városi orvosnak. Ugyanezt sürgetik a következő évben is. *(Corp. statut.,* V. [2.] 200.)

1316. *1644. Gyógyszerészet.* — III. Ferdinánd fontos rendelete a bécsi gyógyszerészek rendtartása dolgában *(Apotecker-Ordnung,* ordo pharmacopoeorum), mely Magyarországon is irányadó volt. A német nyelvű rendeletet egészében közli *Linzbauer,* (I. 245.). A rendelet egyik pontja (u. o. 248.) a minden időkben annyi bajt és visszaélést okozó gyógyszerhelyettesítést (quid pro quo, v. ö. MOE, I. 333., 338., 339., II. 88.) tilalmazza, melyről l. még *Vámossy,* 273., 274., 279., 302. és *Tschirch,* I. 23. (évszázadok előtt a quidproquo, vagyis az ú. n. *succedaneák* használata szinte elkerülhetetlen volt, mert a gyógyszerész a rossz közlekedési és kereskedelmi viszonyok miatt gyakran nem tudta ellátni patikáját a sokféle hivatalos gyógyszerrel.) — III. Ferdinánd rendeletét jól áttekinthetőleg ismerteti *Vámossy.* (275—278. old.).

1317. *1645. Dysenteria a hadseregben.* — „1645. II. 7bris..... holt megh a szegenz(!) üdvözült Esterházi Miklós Palatinus ur eő Nagha, Nagy Heff-lánban a dissenteriában, az mikor Dévény alol az eő Fölsége Armadájábul oda érkezet volna.“ *(Eszterh. Okl.* 187.) — *Tábori hygiene. Marhavész.* Rákóczi György elrendeli, hogy a „dögvész“-ben elhullott állatok hulláit gondosan elföldeljék, nehogy a tábor levegőjét megfertőzzék és betegséget okozzanak. *(Vajna,* II. 19.)

1318. *1645. Pestis.* — *Weber János: Amulétum, azaz rövid és szükséges oktatás a döghalálról* (Bártfa, 1645.). Érdekes kis munka a pestis természetéről, elkerüléséről, gyógyításáról. A 12. oldalon azt mondja: *„Ez három szó: hamar, messze, későn — Pestis ellen orvosságod lészön“* (t. i., hogy *hamar* meneküljön előle az ember, jó messzire és minél későbben térjen vissza a fertőzött helyre). E kis vers különben nem egyéb, mint a régi latin regula fordítása: *Haec tria tabificam pellunt adverbia pestem: Mox, longe, tarde cede, recede, redi.* A 19. oldalon igen érdekesen mondja el, hogy milyen szabályok alkalmazandók a városokban, egészségügyi szempontból. A 24. oldalon hosszan fejtegeti, hogy az orvosoknak *nem szabad* a betegeket meglátogatni, mert ilyen módon még jobban széthurcolnák a városban a ragályt. „Jó *bakkot* is tartani az ház táján, és néha kézzel is hozzányúlni, mert annak is szaga űzi el az dögöt.“ Ha valaki kimegy a házból, előbb egyen egy falat vajas kenyeret (36. old.), az arcát kenje be ecettel, melyben angelika, citvor, kálmosgyökér, ruta, pimpinella ázott, ezeket a gyökereket rághatja is, mikor kint jár, vagy pedig „egy falat spongiát mártson azon ecetbe és fenyő vagy kőrösfából csinált lukas iskátulába tegye“ és azt szagolgassa. „Narancs-almát“ és citromot is igen jó magával vinni és szagolni, továbbá citrom héját vagy magvait rágni, nedvét kiszívni. Az szegény emberek pedig *magyar citromokkal* éljenek, úgymint foghagymával és retekkel“ (u. o. 38.). Boroszlóban is úgy óvták meg magukat a sírásók, hogy fokhagymát kötöttek a hónuk alá. Jó továbbá egy kis arzenikumot tartalmazó zacskót hordani a szív fölött, vagy mogyoróhéjba tett kénessőt akasztani az ember nyakába. (U. o. 41): „A ki éhgyomorra *az maga vizeletit* ihattya, ne féljen bár 24 óráig a dögletességtől. Olaszországban, sőt másut is az doktorok és egyebek, az kik betegeket körüljárnak, *fontanellával* élnek, az az, meg lyukasztják karjokat, hogy folydogáljon és azt tartják, ha azon szolgáltatják ki a nedvességeket, az üdő alatt nem ragad reájok az dög halál.“ Az itt említett vizelet-ivásról és a bakkecskék szagának óvó hatásáról külföldi forrásokban számos adatot találunk, tehát ez egyáltalán nem volt magyar specialitás. *Nohl* (116. l.) a következőket írja ehhez magyarázatul: „Durch viele Städte trieb man haufenweise Ochsen und Kühe, damit sie mit ihrem Aushauchen die Luft reinigten. Cardanus berichtet dasselbe von Pferden und empfiehlt den Aufenthalt im Pferdestall. In den Balkanländern, auch vielfach in Deutschland, glaubte man durch Gestank die vergiftete Luft ändern und reinigen zu können. Man gebrauchte Leder, Schuhlappen, Boxhorn, Klauen usw. als Räucherwerk. In der Krim warf man tote Hunde haufenweise auf die Gassen. Das Tollste aber war, dass man stinkende Böcke beständig im Zimmer und in Schlafgemächern bei sich haben sollte. So soll *der oberste Kanzler von Ungarn* einen grossen Bock in seinem Zimmer gehalten haben. Gruling berichtet, dass in dem Hause eines Fleischers, welcher einen Ziegenbock gehalten habe, niemand gestorben sei. Rivinus, in seinem Buch über die Leipziger Pest,

will dagegen beobachtet haben, dass die Stankbockshäuser infiziert wurden. Der erste Anpreiser der Böcke, meint er, habe wie ein geiler Bock gerochen und Pamphilus oder Allermannsliebhaber geheissen, der auch nur Mägde geliebt, welche wie ein Bock gerochen. Nach der Beobachtung einiger Autoren blieben Gerber und Leute, welche Latrinen reinigten, sowie Aufwärter in Fremdenherbergen von der Seuche verschont. Rommel erzählt, dass geradezu empfohlen wurde, morgens nüchtern über ein heimlich Gemach zu gehen und den Gestank einzuatmen. Die Dreck-therapeuten hatten auch eine gewichtige Autorität für sich: *Paracelsus,* der lehrte, dass in Pestzeiten jeder Mist, besonders aber Menschenkot, gesund sei. Rommel schreibt: „Etliche rühmen auch nicht wenig, wenn ein Mensch *seinen eigenen Urin* des Morgens trinkt, weil solcher die Verstopfungen der Leber, Milz, usw. öffnet, die Fäulungen in den Magen und anderswo verhindert; und ist solchem nicht allerdings zu widersprechen und mehr darauf zu halten, als auf den eingesogenen Gestank von den heimlichen Gemächern, vornehmlich, wann der Mensch nicht ungesunder Natur ist." Ein „wohl experimentierter Pestmedikus" gedenkt, „dass an einem Ort diejenigen, so die an der Pest verstorbenen begraben, sich *mit ihrem eigenen Urin* verwahret haben, indem sie in den warmen Urin ein wenig Gauchheil, Wermut und Eisenkraut zerrieben, hernach durch ein Tuch gesiehen, ein wenig ausgedrückt und einem Trunk davon getan. Ebendieser wohl gereiste kaiserliche Medikus gedenket noch ferner, dass in dem Lazarett oder Spital der Apestierten zu Paris die Balbierer und diejenigen Personen, die den Kranken dienen und Pflaster und unsaubere Tücher von ihnen nehmen und reinigen, unter anderen Mitteln auch *ihren eigenen Harn* gebrauchen, aber auf folgende Manier: nehmen ihren eigenen Harn, tun ihn in einen verglasten Hafen, sieden solchen, bis er ganz einsiedet und zu einem Salz wird, so solchem Salz nehmen sie hernach eine gute Messerspitzen voll auf einer Schnitten Brot, zuvor in Baumöl genetzet, streuen hernach das Salz darauf und essen es früh nüchtern, tun einen Trunk guten Kräuterweins, und wann sie mit den Kranken umgehen, käuen sie ein Stücklein von der Pestilenzwurz. Es wird auch von andern das *Sal Urinae* trefflich gerühmt, und steht einem jedem frei, dergleichen nachzutun." Besonders bekannt war es von jenem alten Totenwäscher in Leipzig, der über 1000 Peststerbenden die Augen zugedrückt hatte, dass er sich auch nur durch „sein *eigenen Urin* praeservirte, von dem er alle Morgen eine Handvoll im Namen Gottes, des Vaters, des Sohnes und heiligen Geistes getrunken." Aber nicht nur durch Urin, auch durch Menstrualblut, welches in Essig oder Rosenwasser gelöst wurde, sollte die Pest mit Erfolg bekämpft werden können." A vizeletivás ajánlása egy 17. századbeli magyar recipében is megtalálható (lásd: Orvosi Hetilap 1927. 18. szám, 509. *Mayer* F. Kolos.), szintúgy a ketté vágott *fekete tyúknak* a bubókra tevése is (= transplantációs hit), mely régi német kéziratokban is előfordul. Végül mindkét eljárás ajánlását megtaláljuk abban a Pataki Sámueltől (1738 okt. 6.) származó kéziratban („A pestisről való vékony opinióm", gr. Telekihez intézve) is, mely a M. Tud. Akadémián (Orvostud. ívrét 3. sz.) található, azzal a különbséggel, hogy a tyúk helyett kettévágott galambot tétet a bubókra. Ezt az érdekes kéziratot különben P. S. leszármazottja, Pataki Jenő kolozsvári orvos barátom, egészében közzétette az „Erdélyi Orvosi Lap" 1920. évi dec. 1. (VII.) számában. — A Weber munkájának elején olvas-

ható mondás („Ez három szó: hamar, messze, későn“ stb.) magyarázatául álljon itt végül *Magister Berchtoldus* 1448 körül írott pestis-értekezéséből a következő: „Ga(lienus) dicit, si causa esset tantum influencia celestis, optimum est hominem fugere, ne hominem tangat, et bonum est fugere longe. Et dicit fuge, fuge, fuge quia melior remediacio non videtur esse unde: *cito fuge, longe recede, tarde reverti* . . . pestis non sequitur fugientem.“

Weber János munkája némely példányának végén, külön levélen, a következő amulett-szöveg olvasható: „Proverb 3. 3. Koesd a Nyakadra, ALEXICACON“, s alatta „Sit Jesus nobis amuletum sitque Nepentes“ — „Uram Jezus légy orvosunk, Bánatinkban vidámságunk.“ V. ö. M. Könyvszemle, 1880. 276.[1] József kir. herceg példányában kéziratos bejegyzés a *rozmaring* és az *izsópvíz* orvosi hasznairól (u. o. teljes szövegében közölve). — Weber János két fiának Caraffa általi kivégeztetéséről lásd: *Tomásik* Sámuel: Denkwürdigkeiten des Murrányer Schlosses (1883) 176. és köv.

1319. *1645. Pestis.* — *a)* „Eine grosse Pest in ganz Ungarnland“, mely magában a kis Igló városában több mint 2000 embert ölt meg. *(Münnich*, 333.) — *b)* Horvátországban is *(Margalits*, II. 627.) — *c)* Zemplénmegyében (Mikó, IV. 151.) — *d)* Szepességben. Ebben az évben Lőcsén 109 születés, 2214 haláleset *(Hain*, II. 210., 211.) — *e)* Kassán, Nagyszombatban. Lásd Soporni Miklós levelét (1645 január 23.). *Tört. Közl.*, III. (1912.) 122. — *f)* A körmöcbányai városi tanács, minthogy a pestis a város külső részein mutatkozni kezd, négy halottvivő szolgát fogad, heti egy forint fizetéssel; a szegény diákokat és tanítójukat élelemmel látja el. *(Corp. statut.*, IV. (2.) 424.) A körmöci pestisről lásd még: Körmöcbányai városi levéltár, Anno 1645., tom., II. 43., 2., 348. — *g)* Erdélyben. Augusztusban „hihetetlen mértékben“ kezdett dühöngeni Medgyesen és Nagyszebenben, honnan aztán messze vidéken szétterjedt. *(Trausch*, II. 42.) — *h)* Zólyommegyében, Besztercebányán. (Commercium Litterarium. Norimb., 1739., 93. Egy *monstrum* születése előre jelezte a veszedelmet: „femina de plebe promiscua uno partu infantem enixa fuit, iuxta et *vivum leonem* brevi post extinctum. Caussam monstri huius in leonis simulacrum reiiciebat mulier, quod in foro fontem ornabat salientem. Huic quia saepius adiecit oculos, gemellorum alter naturae errore in leonis formam abiit.“) — Besztercebányán 1645 augusztustól 1646 januárig 342 ember halt meg. *(Jurkovich.)*

1320. *1645. Pestis* (Kaproncán). *Pietizmus.* — Buchholtz György őse, Simon, pap volt Kaproncán, Bártfa mellett. 1645-ben nagy pestis dúlt egész Magyarországon s azon a vidéken is. Egyik vasárnap mindenféle naplopók jöttek a faluba, kik *einen Dudasch oder Sackpfeifer mit sich brachten* és nagy táncot, mulatozást kezdtek. A pap rájuk üzent, hogy ily veszedelmes pestises időben ne kísértsék az Istent; de azok nem hallgattak rá. Erre lecsukatta őket; a falu bírája azonban nagyon kérlelte, hogy bocsássa szabadon a sehonnaiakat, mert esetleg bosszút állnak a falun. Buchholtz csakugyan szabadon eresztette őket, sőt még bocsánatot is kért tőlük, úgy megijedt a bíró figyelmeztetésére. A csavargók elmentek, de

[1] Weber munkájában is lépten-nyomon szemünkbe ötlik az a *pietisztikus hangulat*, mely a pestisjárványok borzalmai közben elfogta az emberek lelkét. Egyik helyen azt tanácsolja, hogy pestis idején mindenki térjen meg Istenéhez, tartson szigorú penitenciát még idejében, mert akkor, amikor már beteg lett, későn lesz, a penitencia-tartás: „Késő immár attyámfia, Hosszú misét mondania!“

éjjel visszatértek, betörtek a szegény pap házába s (112 éves korában!) brutális módon megölték. *(Buchholtz* Jakab: Historischer Geschlechts-Bericht. Bpest, 1904. 10.)

1321. *1645. Pestis. „Szellőzés". Vesztegzár.* — *a)* Gróf Erdődy György írja III. Nádasdy Ferenchez (1645. aug. 8.): „Ez elmult kedden megbetegedvén hirtelen az én *lantosom* Bécsbe, harmadnapjára megholt az lazaretumban, az hova, ad avertendum majus malum... mingyárt ugyanakkor kiintettem (!) vala. S mivel fölöttébb is aprehendálnák udvarnál az illyen állapotot, s csaknem mindennap ő felsége eleiben kelletik penig mennem az Tanácsban, úgy találtatott jobbnak, hogy valami egy hétig ki menjek *szellőzni* az városon kivül, hogy azután annál bízvásban járhassak udvarhoz s eő felségéhez is." *(O. L.,* Nádasdy-levelek közt.) — *b) Pestis Nyitramegyében:* „In disem 645 Jar is weit vnd breit... grosses sterben eingefallen, endlich im Nouember vnd December auch an vns gelangt vnd zu Sabatisch *(= Szobotist)* vnd auch anderer Orten, vil feiner nützlicher vnd guter leuth entschlaffen." *(Fontes rerum Austriacarum,* II. (Diplomat.), 43 köt., 473.

1322. *1645. Hadi sebészet.* — Rákóczi György a füleki csatában megsebesült vitézeket államköltségen gyógyíttatja *(Szilágyi* S.: A két Rákóczi családi levelezése, 332.), úgy mint ez régen szokásban volt (v. ö. 1553. évszám).

1323. *1646. Személyi adatok.* — *a) Geyger* Ezsaiás orvosdoktor, szül. Pozsonyban (1646.), hol atyja, Dániel gyakorlóorvos volt. *Szinnyei* nem ismeri. (L. *Weszpr.,* III. 114.) — *b) Puecher* János (nobilis Hungarus) értekezést ír a *Pulvis hermeticus* és az *Aqua lunaris* hatásosságáról *(W.,* IV. 126.) — *c)* Rákóczi György, mikor a felesége Nagyváradon megbetegedett, a *lőcsei* orvost hívatja hozzá (Monum., Okm., XXIV. 369.). Rákóczi Zsigmondot *Sárospatakon* a *kézsmárki* orvos gyógyítja (u. o. 372.) s mikor ez (1648-ban) Wesselényi Ferenchez megy, Rákóczi Zs. orvos nélkül marad s egy *Sélyei* nevű laikus kezeli tovább (u. o. 394.).

1324. *1646. Gyógyszerhozatal.* — Rákóczi György, beteg kis fiának, Kassáról hozatja a gyógyszereket Nagyváradra (Monum., Okm., XXIV. 363.), egy más alkalommal pedig Pozsonyból Gyaluba (u. o. 375.).

1325. *1646. Pestis.* (Erdélyben.) — *a)* „Igen nagy pestis lőn ebben az esztendőben egész országostól." *(Mikó,* I. 151.) L. továbbá: *Quellen,* IV. 185., 230. és Petki István egyik 1646. okt. 10-én kelt levelében *(Székely Oklevéltár,* VI. 180.) — A segesvári pestisről: *T. T.,* 1907. 255. — *b)* A M. Tud. Akadémia kézirattárában (M. Cod., kis 8-adrét, 6. szám) található *Kuun-kódexben* van egy pestisről szóló „szép ének" ebből az évből. A tíz versszakos ének többek közt a következőket mondja:

Gyászban borula be világi életünk,
Szíszakasztó mirigy hogy regnál közöttünk...
Sirva nézik sokan puszta házok falát,
Elhányta az halál örömök csillagát,
Homállyal vonta be szemeknek világát,
Lemetszvén élteknek zöldellő szép ágát...
Ezerhatszáz után negyvenhatra jutván,
Döghalál hajóján keservesen forogván,
Nemzetem siralmán én is szomorkodván,
Irtam, nagy óhajtván, böjtelőnek fottán.

c) „Ihn diessen Jahr grassiret die Pest auf gantz Ungerlandt vndt Sübenbürgen vorauss alhie zu *Schässpurg* stürben vom Junio fort biss ihn den December Nro. 4676 Seelen vndt zwar der besten menner daran grosse hoffnung wahr,... Ess waren taglig vill leichen vorauss wenn es ein *Novilunium* wahr kame ess auf dass höchste, dass einen tag biss zum Vollmond vndt *Plenilunio* taglig 50 vndt 55 leichen wahren; höher kam ess Gottlob nicht; wenn der Monschein abnahm waren auch minder leichen. Welche sturben gleichsam gehendt vndt stehendt, bekamen ein hauptwehe vndt thodt flecken, ergaben sich von stundt, beurlaubeten sich von ihren bekanten vndt sturben mit gesunden leibern. Allhie ist auch zu merken dass ess ihm Junio *blut vndt Schwewel regnet,* war eine grosse anzeigung der künfftigen Pest; ess war aber den gantzen Sommer vber kein einziges geschwindes gewitter davon die Lufft were kennen gereiniget werden, darauss zu schlissen war, dass die Lufft gantz vergifftet gewesen, vndt is dabei zu merken dass Distichon alsso lautendt:

Haec tria tabificam pellunt adverbia pestem
Mox, longe, tarde, cede, recede, rede (!)

Diesses hat die täglige erfahrenheit gegeben, dass die *Arianer vndt Calviner nicht gestatten wollen, dass die Pest erblig sei,* da ess doch sich erwissen dass ihn der gantzen Stadt kein eintziges hauss vberblieben, ihn welches die Pest nicht kommen vndt herkegen die Dörffer ihm Stull, so die Stadt gemeidet vnversehrt blieben vndt zugleich ihn die Nro. 63 Seelen so bei gutter Zeit aussgewichen waren, bey leben blieben vndt auch ihn ihrer widerkunfft gleichssam dergestalt auch kein haupt nicht wehe gethan. Darunter auch ein Rahtsherr Gregorius Heyselius so wider seinen beruff auch ausgewichen vndt bei leben blieben, derjeniger W. Herre aber seiner nachbahr dahie gestorben. Disce meo exemplo wer zur selben Zeit sicher sein will, Et fuge ceu Pestem, so Kompst mit leben zu hauss. Rathherrn, Pfar vndt Prediger kennen aber mit keinem gutten gewissen fliehen, wie ihn denen Casibus conscientiae D. Balduini zu lessen.“ *(Kraus,* I. 167.)

1326. *1647. Hoffer Henrik dr. soproni orvos* ellen valamelyik ellensége gyalázó iratot szerkesztett s ezt nemcsak magánosok háza kapujára, hanem éjnek idején a pellengérre *(publico supplicii loco: pranger* vel *craicz* vocato) is kifüggesztette. Gróf Pálffy Pál kéri a város tanácsát, hogy a tettest kutassák ki s méltóan büntessék meg. *(Sopron város levéltára,* Lad., XXXI. et FF. fasc., II. 70.)

1327. *1647. Fürdősök céhlevele.* — Paria articulorum contubernii caehae balneatorum in septem montanis civitatibus. (Németül. *Körmöcbánya város levéltárában,* Ao. 1647., tomus II. 33., 1., 76.)

1328. *1647. Sebészek. Kézirat.* — *a)* A debreceni borbélysebészek 15 drb irata az 1647—1814 közti időből, a debreceni református kollégiumban. Lásd róla: *Lev. Közl.,* III. (1926.) évf., 228. — *b)* A debreceni borbélycéhmesterek nevei: *Száz.,* 1878., 95.

1329. *1647. Kórházak.* Széchy Mária (Wesselényi Ferenc felesége) a szakácsi, szentkirályi és ákosi dézma felét a szatmári kórháznak adományozza. *(Szatmár-Németi sz. kir. város monografiája,* 211.)

1330. *1647. Pestis.* (Erdélyben.) — Lásd: *K. Papp* Miklós: Történeti Lapok, 1876., 663. és *Quellen,* IV. 185., 231; VI. 108.

1331. *1648. Gyógyszerészek.* — Stephani János Gáspár érsekújvári gyógyszerész a körmöcbányai városi gyógyszertár elnyeréseért folyamodik e város tanácsához. *(Körmöcbányai városi levéltár,* Ao. 1648., tomus II. 33. 1. 88—89.)

1332. *1648.* Heves *pestisjárvány* (pestis atrocissima) Erdélyben, kivált a Bárcaságban. (*Quellen,* VI. 112.)

1333. *1648. Szolyva.* — Rákóczi Zsigmond írja (1648. május 21.) Munkácsról anyjának, hogy „ugyan fél, hogy az *savanyú víz* ital nélkül most is el kell lennie", mivel a *késmárki doktor* nem mehet vele. De már május 26-án Savanyúvizen *(Szolyván)* keltezi levelét, hová *Sélyei doktorral*[1] 25-én megérkezett. (Demkó, 400.)

1333/a. *1648. Sebészi műhiba.* — Borbély Mihály kassai sebészt azzal vádolják, hogy az ő gondatlansága folytán későn metszették fel a fejét egy szegény csizmadialegénynek s ez amiatt halt meg. (Kassa város levélt., 7682. sz. — P. N. G.)

1334. *1649. Kecsketej ivása.* — Kőszegen nagyon elszaporodtak a kecskék; ezért is a város elrendeli, hogy csak azoknak szabad kecskét tartani, kik egészségi szempontból *(tüdővész!)* rá vannak utalva a kecsketej ivására. A többi kecskét agyon kell lőni. *(Corp. statut.,* V. [2.] 231.)

1335. *1649. Himlőjárvány Szobotiston* (Nyitramegyében). — „In diesem 649 Jar... sein vnssere kinder zu Sabatisch an blattern vnd flecken über die 50 entschlaffen." *Fontes rerum Austriacarum,* II. (Diplomataria), 43. kötet, 477.

1336. *1649. Bor kiszolgáltatása betegek részére.* — „Tilalmaztatik . . . hogy senki praedicatio alatt korcsmákon bort ki ne adjon, hanem ha útonjárónak avagy *betegnek;* büntetése lészen öt funt pénz." (Kőszeg városának statutuma. — *Corp. statut.,* V. [2.] 207. és 220.)

1337. *1649. Köztisztaság.* — Kőszeg városa elrendeli, hogy 12 forint vagy tallér büntetés terhe alatt mindenki tartsa tisztán az udvarát és háza táját, nemkülönben a csatornákat. *Corp. statut.,* V. (2.) 227.

1338. *1649. Sáskajárás, mint a pestis hírnöke* (Erdélyben). — „Den 2. September kommen die Thoren von Zeckellandt vndt Burzenlandt her *auff Segesvar* zu, ihn solcher menge dass sie die Sonne verdunckelt haben, aber weil die lieben Früchte zimliger massen eingesamlet gewessen, nicht sonderligen schaden gethan, der Ville aber vndt grossen menge wegen damit sie sich nicht auff die Stadt vndt garten vndt weinberg niderlassen mögen, hat man vom Mönchhoff Pastey weill sie auf derselben seit herzukommen mit stücken vndt hacken auff sie geschossen vndt sein von dem gantzen Stadt Volck mit allerlei klingenden Instrumenten alss Becken vndt Klocken vertrieben worden. Dahin sie sich aber im Stull nidergelassen, seien sie mit Fewer vndt brennenden Stro auffbeweget müssen werden, welches sie ihn die walder vorauss mit wagen fuderweiss zugeführt vndt angezündet, sintemall sie die Ast der Bäume vndt Eichen niedergebrochen. Vndt ist hiebei zu mercken dass diesses Vngeziffer eine gewisse straff des Herrn gewessen vndt gewisses Kennzeichen der nachherfolgenden vndt einbrechenden Feinden Türcken vndt Tattern, vndt ist zu wissen, dass gleich wie die Thoren von Morgen her durch Burzelandt inss Landt kommen, also sein auch die feinde Anno

[1] *Séllyei* (Balogh) István dr., később dunántúli ref. püspök. V. ö. Szinnyei, I. 460.

1658 dannen her eingebrochen vndt *Anno 1660 die Pest zugleich in denselbigen grentzen zu grassiren angefangen* vndt eben der Thoren Türcken vndt Tattern Strass vor sich genohmen vndt biss inss 1662 Jahr gewehret vill junge manschaft vndt andere vill taussendt Seelen ihn Stadt, Markt vndt Dörfern davon genohmen, dass vill Dörfer wüste worden. (*Kraus*, I. 178.)

1339. *1649. Marhavész* az egész országban. (*Hain*, II. 241.)

1340. *1649. Kórház kapja a vásártilalom ellen vétőktől elkobzott árukat.* — „Mihelyt penigh a Délyesti Praedicatiora valo harangszo meghallatik, ismét akkoron az Városnak minden Rendei, Hus, Kenyér, Perecz, Étek (a bornak czégér alatt valo árulásán kívül) megszünnyenek, Senki se arulljan, valamiglen ben a Praedicatio meg nem lészen, de az gyümölcs sem Háznál sem másutt ugyan nem engedtetik azon az edgy napon, és ha valaki az Mi végezésünk kivül cselekszik, és rajta kapják, az mit árul, azt tölle elveszik és avagy Scholában, *avagy Ispotályunkban küldgyük* és maga is Város Főbirságával cum fl. 3. megbüntettetik, ennek pedig Inspectiojára rendeltük Vásárbíráinkat, mindenek magokat ehez tarcsák.“ (A marosvásárhelyi városi constitutiók 3. pontja. — *Corp. stat.*, I. 89.)

1341. *1650. „Farkas-hályog.“* — Rákóczi Zsigmond írja egy lóról, hogy az egyik szemére teljesen vak, mert farkas-hályog van rajta. (Monum. Okm., XXIV. 416.) Az amaurosisnak az a fajtája, melyet ma *szépvakságnak* vagy *fekete hályognak* nevez a nép. Utóbbiról és a *fehér hályogról* néhány 16—17. századbeli adat: MOE, II. 292.

1342. *1650. Fürdőhasználat. Mosakodás.* — Mikor Thassy Klára férjhez megy, kelengyéjébe 25 házi szőttes és 24 skófiummal kivarrott selyem *feredő lepedőt* is kap. A 16—17. századi hozományoknak majd mindenikében találkozunk *mosdó medencékkel, korsókkal, törülköző kendőkkel* (külön orcatörlő, kéztörlő, fejtörlő!). Mindezekről, valamint a *fürdőházakról* és az ezekben elhelyezett *fürdeni való rézkádakról,* a *szivacs* használatáról stb. lásd *Radvánszky,* 63—66.

1343. *1650. A leideni egyetem magyar orvosnövendékei* 1650-től egészen 1763-ig. Felsorolja őket *Weszprémi* (IV. 132—137.).

1344. *1650. Gyógyszerészek.* — *a) Paul Sebestyén királyi gyógyszerész* (pharmaceuta serenissimi regis Hungariae) provizori vizsgát tesz a bécsi orvosi fakultás előtt. (*Acta Vindob.*, V. 351., 365.) — *b) Lőcsei gyógyszerészek: Stierbitz* János György, városi képviselő (1664-ben feleségével és gyermekeivel együtt a pestis áldozatául esik; egy mészáros feleségével fajtalan életet folytatott, miért is az asszonyt 1665-ben lefejezték, Stierbitzre vonatkozólag pedig, minthogy már nem élt, azt határozták, hogy „darumb weill er nunmehr in Gotteszgericht war, hatt ein W. W. Rath beschlossen, dasz der Hurenbanckert ausz seinem Gutt solte undterhalten werden“). — *Dirwa* Vencel (1667.) — *Gortschky* András, városi képviselő (1670). — *Spillenberger* Jónás, városi tanácsos; (1650-ben 40 itce bor fizetésére ítélik, mert a közgyűléseken közmegbotránkozásra nem köpenyegben, hanem magyaros mentében és piros csizmában jelent meg: *in seiner Menteck und rothen Czischen erschienen!)* V. ö. *Hain*, III. 551. (a tárgymutatóban, „Gyógyszerészek“ címszó alatt).

1345. *1650. Ex voto.* — A pozsonyi városi múzeumban van (vagy *volt)* egy érdekes kép ebből az évből: Johann Lindtner Chromebeter és felesége votív-képe annak örömére, hogy a kisleányuk felgyógyult súlyos betegségéből (a kép előterében a két szülő imádkozik, a háttérben fek-

szik a gyermek, mellette az asztalon orvosságos üvegek stb.). A kép múzeumi száma a békeidőkben (mikor én láttam) *68* volt.

Ugyancsak a pozsonyi múzeumban *28.* szám alatt (a régi metszetek közt, forgatható állványon) volt látható a következő: „Prospectus Posoniensis *Xenodochii* fratrum misericordialium"; továbbá egy szép régi gyógyszerészmérleg.

1346. *1650. Kórházak.* — Herceg Lubomirsky az *irgalmasok kórházát* alapítja Szepesváralján. (Linzbauer Eg., 22., 23.)

1347. *1651. Magyar ráolvasások, rontás* (igézés) és *csúz ellen.* Az egyiknek kezdete: „Hol megyen vala urunk Jesus Christus, elől talála *hét* igízetet, *hetvenhét* fiával" stb.; a másiké: „Hol elindula urunk Jesus Christus szerető szolgájával, szent Péterrel, elől talála fekete felhőt, *felheteget*" stb. (L. Ethnogr., XVI. 1905., 313.) — A *hét* és *hetvenhét* gyakran szerepel ezekben a ráolvasásokban. A göcseji nép ma is azt tartja, hogy 77-féle hideglelés van (u. o. 346.); de már a 15. századra visszavezethető Bornemisza-féle „Ördögi kísértetek" (1578.) is ismételve említik a *hetvenhét-féle veres csúz*-t és az Ipolyi-féle 1656. évi ráolvasás a *hetvenhét-féle* tálét (l. *Demkó,* 52., 62.). A német középkori ráolvasásokban is gyakori (tőlük vagy a szlávoktól kaptuk?). „Bemerkenswert ist die auch in *Wurmsegen* („féreg", v. ö. MOE, II. 293.) vorkommende *heilige Zahl* 77, welche in älteren *Gichtsegen* (= csúz) erscheint" (v. ö. Hovorka, I. 141., 151., 455., II. 271., 274., 678. [„77 Frais"], továbbá *Höfler,* 599: „77 Schuss = 77 Gichter" és 191: „99 Gichten = die Summe aller Vergichtanfälle, die als Krankheitswesen gedacht, in den Wald, woher sie als Krankheitsdämonen gekommen, zurückgebannt werden"). Még gyakrabban találkozunk a betegségelleni ráolvasásokban a 3., 7. és 9-es számmal, mely ősrégi eredetű s általában a betegségdémonok sokaságát akarja kifejezni („7 drückt wie 9 die Vielheit aus, ist Kult- und heilige Zahl, die durch das Judentum in die kristliche Kirche eindrang und die indogermanische ältere 9 wohl beschränkte, aber nicht verdrängte", *Hovorka,* I. 391.). Hogy ezek a számok zsidó hatás folytán kerültek volna be a keresztény hitbe, arról kétségeim vannak, mert azok már az ógörög és római kultuszban is megtalálhatók; lásd: *Stemplinger:* Sympathieglaube stb. 74.; *Pradel:* Griechische u. südital. Gebete stb. 317—319. („hetedik mennyország" stb.; a kérdésnek nagy irodalma jórészt felsorolva!!); *Roscher:* Die Hebdomadenlehre der griech. Philosophen u. Ärzte; *Bloch* M.: Les rois thaumaturges 293. s köv., 498. (hosszabb értekezés különösen a 7-es és 9-es szám magikus tulajdonságáról, a 7. gyermek természetfölötti gyógyító erejéről stb., teljes irodalomidézéssel). Bornemiszának az „Ördögi kísértetekről" szóló nevezetes munkája egészében le van nyomtatva Barna Ferdinándnak „A finn költészetről" című értekezésében (1873.), hol többek közt az van mondva, hogy Bornemisza ezeket a ráolvasásokat egy misemondó paptól kapta (u. o. 90.).

1348. *1651. Curiosa.* — A *magyarországi aranyvenyigéről,* melyet a MOE II. kötetében (Paracelsusszal kapcsolatban) említettem, Ph. J. Sachs von Lewenheim boroszlói orvos (1627—1672., v. ö. *Hirsch,* V. 139.) ír egy kisebb cikket, melyben hivatkozik *Held* Mátéra, Rákóczi Zsigmond udvari orvosára, ki maga is írt erről „De auri vegetabilis Hungarici existentia" címmel (1651.), és von *Frankenstein* Márton Henrik eperjesi orvosra. Az utóbbit sem Weszprémi, sem Szinnyei nem ismeri.

1349. *1651. Orvosi kert. (Hortus medicinalis.)* — Haberle (14.) említi, hogy Pozsonyban *Heindel* (Heindelius, Heindl) Ferdinándnak „hortus

botanicus privatus"-a volt (kétségtelen, hogy főleg orvosi növények voltak benne!). Ennek katalogusát is kinyomatta ebben az évben *(Szinnyei)*, de Szabó—Hellebrandt munkájában nem találom.

Heindelről (ki, úgy látszik, nem volt orvos) lásd még: *Lichner*, 22. (mint a pozsonyi evangélikusok képviselője 1635-ben a királyhoz utazik stb.).

1350. *1651. Sebészek.* — Körmöcbánya városa megfogadja Irrgang János sebészt, „qui cum Caeha Chyrurgorum Posoniensium litigat propter Caehalia". *(Körmöcbánya város levélt.*, Ao 1651, tom., I. 33., 1., 77.)

1351. *1651. Himlőjárvány* Nagyszebenben. *(Sigerus Chr.*, 15.)

1352. *1652. Marhavész.* — Tekintettel a Magyarországon uralkodó marhavészre, az alsóausztriai kormány megengedi, hogy az osztrák hentesek ez év június 24-étől fogva egy pfenniggel drágábban (vagyis 13 pfennigért) árulják a húst. *(Mayer: Quellen*, V. 299., No. 6027.)

1353. *1652. Erős pestis Lengyelországban.* Linzbauer (I. 258.) azt kérdi: „an non quoque in Hungaria?" Ez évi adataim nekem sincsenek (eltekintve attól, hogy a nádor — Wesselényi — a pestis behurcolásának veszedelme miatt megtiltja a kassaiaknak a lengyelekkel való kereskedést: *Abaúj*, 221.); ellenben a következő évben csakugyan megjelent Felsőmagyarországon.

1354. *1652. Köztisztasági intézkedések* Nagyszebenben. (Lásd *Corp. statut.*, I. 567.)

1355. *1652. Gyógyszerészet.* — a) *Geyger* Dániel pozsonyi gyakorlóorvos Pázmány Péter esztergomi érsek és kardinális udvari orvosa résztvett az augsburgi pharmacopoea felett támadt vitában *Spaenholtzius* Jo. Ad. győri orvossal együtt; többi közt Zwelfer bécsi orvoshoz 1652. évi december havában levelet intézett, mikor ez kiadta a maga észrevételeit e mű felett: „mert bizonyos, mondja levelében Geyger, hogy számtalan és csunya hibák hatoltak be a medicina, *főkép pedig a gyógyszerészetbe* és a jó és komoly férfiak régóta sürgetik az olyannyira óhajtott szakbeli reformációt". Alább pedig az egész divó rendszert „Augiae stabulum"-nak, Augias istállójának mondja. (Weszprémi, III. 123.) — b) *Cramer* Gáspár nagyszebeni gyógyszerészről, ki tulajdonképpen lőcsei származású, lásd *Baradlai*, I. 132.

1356. *1653. Széchi Mária betegsége és levele Weber János eperjesi orvos-gyógyszerészhez. Decoct. sarsaparillae. Terjék. Méhfüves bor.* — „Ezelőtt is írtam vala Kegyelmednek nyavalyám felől, így jut eszemben, de semmi válaszom nem lőn rá; kérem azért Kegyelmedet, beszélgessen doctor uraimékkal derekason, már vagyon esztendeinél több, hogy az májamnak nagy fájdalmát érzem, úgy veszem eszemben, meg is dagad néha, ki miatt az gyomrom is meg puffad, az szoknya vállát sem szoríthatom meg magamon, keménységét is érzem a jobboldalamban. Az mint feljebb is irám, doctor uraimékkal beszélgetvén felőle, ha mi orvosságot javal kigyelmetek, vagy kenőt vagy flastromot vagy valami olyan italt, az kit Kegyelmed gondolna, hogy be vehetnék és gyomromat meg nem vesztegesse küldjön Kegyelmed; maga jól tudja azt Kegyelmed, nem igen vehetek belső orvosságot. Uramat ő kigyemét is harmadik éjjel igen megrázta az hideglelés, most is bágyadt állapottal vagyon ő kigyeme. Hagyá azért irnom, ő kigyeme számára is küldene pilulát, két talyér ára kánfort, *olyan decoktomot, a kiben szalszaparilás szokott lenni*, kétszerre valót; külön-külön csomóban kösse Kegyelmed őket. Valami *jó terjéket* is

egy köpöczével. Ezek után ajánlom Istenemnek Kegyelmedet. Szendrőben 8. Decembris 1653. Kegyelmednek jó szívvel szolgál Gróf Anna Mária Szécsi m. p.

U. i. Kérem Kegyelmedet, küldjön nekem *méh füvet,* igen javalják, hordós borban vetni, és róla inya az májnak fájdalma ellen; annit küldjön Kegyelmed egész hordó borban akarom tenni."

Külczím: Generoso ac Prudenti domino Joanni Veber, Apothecario Eperjesiensi ac dno observandissimo. (Eperjes város levéltárában.)

1357. *1653. Városi bába* alkalmazását sürgetik Sopronban. *(Sopron Mon.,* I. 96.) 1672-ben ezt megismételik *(u. o.* 130.).

1358. *1653. Sebészek.* — Rákóczi György erdélyi fejedelem a megsebesült Bassaraba Máté oláh vajda gyógyítására küld egy nagyszebeni sebészt, ki eltávolítja a vajda térdéből a golyót. *(Kraus,* I. 208.) Heléna, Máté vajda felesége, már előbb (1653 május 18. kelt oláhnyelvű levélben) kéri Nagyszeben városának királybíráját, hogy küldjön valami jó sebészt, mert a Vazul vajdával Rukar mellett történt összecsapásnál férje és több bojár (oláh nemes) megsebesült. *(Petrescu* cikke, ism. Lev. Közl. VIII. évf., 1931, 289.)

1359. *1653. Persius à Lonstorff* János Fülöp, med. et philos. doctor, Sopron város orvosa. (*Sopron város levéltára:* Lad., XX. et U., fascic. 1.) Valószínűleg annak a Persius Fülöp nevű német (lüneburgi) orvosnak a leszármazottja, ki egy darabig Linz városának volt a rendes fizikusa s II. Ferdinánd által nemesíttetett. (V. ö. Linden. Renov., 920.)

1360. *1653. Pestis.* — *a)* A nádor meghagyja a *kassai tanácsnak,* hogy a pestis behurcolásának veszedelme miatt senkit Lengyelországból be ne bocsássanak, még marhát se. A pestis azonban mégis belopózott, mint az Wesselényinek Kassa város főbírájához 1653. okt. 4-én írt egyik leveléből kiderül. (*Abaúj,* 221.) A kassai tanács különben már aug. 29-én kiadta a rendeletet, hogy azokat, kik Ungvár, Nagymihály és Gálszécs felől jönnek, ne eresszék be a városba. A pestis ez alkalommal is két esztendeig tartott Kassán (kisebb szünetekkel) s 1655-ben ismét kiújult. *(P. N. G.)* — *b)* A kassai vásárról behurcolják *Lőcsére* a pestist. (*Hain,* II. 258.)

1361. *1654. Gyógyszerküldés. Orvosságos kő. Köményvíz.* — „Az mely *orvosságos követ* az fejérvári gondviselődtől kültem, tudósíts felőle, mert igen félek, hogy el ne veszessétek. *Köményvizet* Fogarasból küldök, ha Isten engedi, mentől hamarább." (Kállay Zsuzsánna levele fiához; *T. T.,* 1905., 471.)

1362. *1654. Pestis.* — *a)* Ezen év július 12-én Wesselényi nádor meghagyja Kassa városának, hogy pestisre gyanus embereket be ne bocsássanak a város kapuin. (*Abaúj,* 221.) — *b)* Pestis Pozsonyban (*Lersch,* 304.) — *c)* Pestis Eperjest és Dunántúl: Lippay György esztergomi érsek említi egyik levelében (1654. szept. 5.). *T. T.,* 1892., 586.

1363. *1654. Gyógyszerészekről* jelentést tegyenek a városi orvosok a polgármesternek. A gyógyszertárak vizsgálatára nézve a városi tanács utasítást ad. A gyógyszerészek esküt tegyenek és az ispotálynak ingyen szállítsák a gyógyszereket. (Pozsony városi statutum.) *Corp. statut.,* IV. (2.) 444.

1364. *1655. Pestis.* — *a)* Zemplén vármegyében (*Zemplén vm. monografiája,* 434.) — *b)* Pozsonyban (októberben), Nagyszombatban, Újvárt *(T. T.,* 1892., 587.). — *c)* Szécsényben és Kecskeméten (*Karácsonyi: Fer.,* I. 463.). — *d)* Pozsony környékén: „Ist communi voto beschlossen worden, dass man wegen der grassirender seuch der Pest die Pressburger und andere von

inficirten Örtern nicht hereinlassen soll." (Szentgyörgy város statutuma, 1655. szept. 11.) *Corp. statut.*, IV. (2.) 461. — *e)* Ez év szept. 23-án Eperjes tanácsa arra kéri a *kassaiakat*, hogy ne jöjjenek mostan az ő városukba, mert úgy hallják, hogy a pestis ismét kezdődik Kassán. *(P. N. G.)*

1365. *1655. Ex voto.* — Majthényi Mihály consiliarius és kamaraelnök meghagyja végrendeletében, hogy a nagyszombati templomban oltárt csináltasson a felesége és tegyen rá egy *ezüstből való lábszárt* („bokáig való lábot"), mint fogadalmi (ex voto) ajándékot, szobrocskát. (*Szerémi:* Emlékek a Majthényi bárók és urak családi levéltárából, 1897., 182.) Ismeretes, hogy ezek a fogadalmi szobrocskák, anathémák, votívfigurák, a beteg testrész kifaragott, fémbe, viaszba stb. öntött hasonmásának felajánlása ősi eredetre vezetnek vissza (mint a görög név is mutatja, *anatithémi).* Mézeskalácsosaink ma is árulgatják ezeket a (viaszból való) ex-voto lábakat, kezeket, beteg állatokat, uterust jelképező békákat (v. ö. MOE, II. 285.) stb. A máriapócsi búcsúsok ma is leteszik a templomban a viaszból való állatszobrocskákat, melyeket aztán a barátok gyertyaöntésre használnak föl (de előbb megigérik, hogy a beteg állatért imádkozni fognak); Nagyszombatban is láttam ilyen anathémákat viaszból és mézeskalácsból, a könnyező Mária templomában, az oltár előtti rácsra akasztva; a soproni városi múzeumban a búcsúsok áldozati tárgyainak (láb, kéz, szemek, belek, fül, emlő, szív, beteg állat) öntőmintái is megvannak stb. Az ex-voto-kérdésnek igen nagy irodalma van; a legjobb (illusztrált) összefoglaló munkák egyike: *R. Andree,* Votive und Weihegaben (Braunschweig, 1904.).

1365/a. *1655. Pinkafői savanyúvíz* (acidulae Pinkafeldanae sive Iormerstorfenses), Vasmegyében. — Több helyen (17., 24., 78., 156., 179.) említi *Rayger,* mint az idült székrekedésben, „cachexia biliosá"-ban stb. szenvedők kedvelt forrásvizét, melyet előkelők is gyakran látogattak, különösen Pozsonyból és környékéről. *Spindler* (u. o. 38.) írja: „In acidulis Iormastorffensibus (!) alias Binkafeldanis observavi anno 1654. *dolorem dentium ex utero,* eo quod collum sibi constringi et respirationem impediri conqueretur in quadam foemina nobili." Ugyanitt a 39. és 40. lapon érdekes fogászati esetek („odontalgia periodica" stb.) és Raygernek hozzáfűzött magyarázatai.

1366. *1655. Schönlin* János Fülöp philos et medic. doctor eperjesi orvosnak egy (különben jelentéktelen) levele van Lőcse város levéltárában. (XII. 92/9.) 1673-ban is említik. 1642-ben bakkalaureátusért folyamodott a bécsi egyetem orvosi karán, de elutasították, mert nem tudott kellő számú bizonyítványt felmutatni. (Acta Vindob., V. 298—299.) L. még róla *Weszpr.*, III. 348. és MOE, I. 110.

Később úgylátszik Kassán praktizált, hol 1666-ban felesége, Schrenk Krisztina, becsületsértési pört indít Nayman Jánosné ellen, ki őt az utcán becstelenítő szavakkal megtámadta. Még 1673. jún. 13. is mint *medicus ordinarius* említtetik Kassa város levéltára irataiban. Ugyanitt található még egy óvás 1664-ből, melyet néhai *Spilenberger* Sámuel és Klementisz Magdolna fiai: *Pál* és *János* emelnek sógoruk, Schönlin János Fülöp dr., Eperjes városának orvosa ellen, ki Katalin nővérüket bírta feleségül s magtalanul halt meg. A per tárgyai: két bodrogkeresztúri szőlő, egy ház Lőcsén s egy szőlő Tarcalon. *(P. N. G.)*

1367. *1656. Baseli egyetem.* — Ez évben avatták doktorrá *Knogler* János Kristóf pozsonyi születésű magyart a baseli egyetemen; v. ö. *W.*, IV. 158., hol egyszersmind hosszú sorát találjuk azon magyar fiuknak, kiket a 18. században avattak doktorrá a baseli egyetemen.

1368. *1656. Törvényszéki orvostan. Emberölés stb.* — III. Ferdinánd rendelete a *praxis criminalis* dolgában (Corpus Juris Hungarici): Emberölés esetén esküdt sebész mondjon véleményt a sebek és fegyverek minőségéről, esetleg exhumálás elrendelésével; a börtönök tiszták s a fogoly egészségére veszélytelenek legyenek; hogyan alkalmaztassék a tortura? (mely alól kivétetnek a terhesek és gyermekágyban fekvők, gyermekek, elmebajosok stb.); milyen testi fogyatkozások enyhítik a büntetés mérvét? *Grave homicidium:* ha egy kocsmáros a vendégét nemcsak megöli, hanem azután az áldozat húsát más vendégeinek pecsenyeképen feltálalja. Továbbá az abortusról, impotenciáról, magtalanságról, öngyilkosokról, mérgezések esetén az orvosi felülvizsgálatról, sodomiáról stb. (Latin szövegében közli *Linzb.*, I. 265. U. itt 262. old. a *bűbájosokra* vonatkozó rendelkezések a Praxis criminalis Part. II. Art. 60.-ból.)

1369. *1656. Fürdősök. Sebészek.* — A fürdősök és sebészek gyakorlatának s hatáskörének megítélése tekintetében fontossággal bírnak azok a rendeletek, melyek *Linzb.*, II. 45—47. lapján olvashatók. Ezekből kiderül, hogy (Nagyszombatban s kétségkívül máshol is) a köpölyözés *(scarificatio)* a városi fürdős kiváltsága volt; de titokban *(clancularie)* a sebészek is végezték, miértis az illető fürdős bepanaszolja őket a királynál. Úgy látszik, hogy ebben az időben különösen sok *anabaptista* fürdős (balneator *seu scarificator*) volt Nagyszombat vidékén. A szóban levő fürdős azt is felhozza a folyamodványában, hogy ő egymaga több adót fizet, mint az összes nagyszombati sebészek, tehát mindenesetre igen jól ment a sora. A fürdősházért *(domus balneatoria)* évi 300 forintot fizetett. A folyamodvány többek közt hivatkozik egy régebbi császári rendeletre (Magyarországra is vonatkozott), mely azt mondja, hogy „*pur allein* das Köpfl lassen den Unterschied zwischen diesen beeden Professionen, als Baadern und Barbierern machet", tehát a köpölyözéstől eltekintve egészen egyező volt a kétféle foglalkozás.

Hogy ezidőben milyen jó kereset volt hazánkban a fürdősség, bizonyítja az is, hogy 1656-ban egy nagyszombati fürdősnek az üzletét, a házzal együtt, 1300 magyar forinton vették meg. (*Linzb.*, II. 45.)

1370. *1656. Sebészek Pozsonyban.* — A pozsonyi „német borbélyok" (kik többnyire protestánsok voltak) megtagadják az úrnapi körmenetben való részvételt, mire a város tanácsa megvonja tőlük az inas-felfogadás és felszabadítás jogát, vezető emberüket (*Rainand* János sebészt) pedig megfosztja iparjogosítványától. (*Vámossy*, 72.)

1371. *1656. Táléra* (= kelevényre) *való imádság.* Lásd MOE, II. 311.

1372. *1656. Tseh Márton könyve.* — Ebben az évben jelent meg Lőcsén a Tseh Márton igen érdekes munkája: „Lovak orvosságos meg-próbált új könyvecskéje", melynek részletesebb ismertetését Magyar Állatorvosi Könyvészet c. könyvemben adtam. Itt bennünket különösen az a sok régi orvosi kifejezés érdekel, mely Tseh M. munkájában előfordul, péld. *béka* (ranula), *békolat, csendes bódulás, csoport, egér, szemén való* (dakryocystitis), *epedaganat, farkasfogú* (ló), *francú, holttetem* (exostosis), *impók* v. *himpók, ízvíz* (synovia), *kőmonyas* (ló), *megnyilazás, raj* (a butacsíra izgatott szakasza), *rozsféreg* (gastrophilus equi), *bakfog* (zápfog), *fegyvernekes ír* (ungu. cereum), *zsiballódás* stb., melyeknek magyarázatát l. MOE, II. 282. és köv. old.

1373. *1656. Gyógyszerészek.* — Spilenberger János lőcsei városi gyógyszerész megszegte a tanács 1620 óta érvényben lévő határozatát, mely a német köpeny viseletét kötelezővé tette és több gyűlésen sarkantyús piros

csizmában és mentében jelent meg, mire a tanács 40 itce jó bor fizetésére ítélte. [Lőcse város levéltárában: „Straffbuch der Herren des Rathes“]. Spillenberger gyógyszerész testvére volt az akkoriban nagyhírű Spillenberger Pál városi orvosnak; fia, Sámuel ugyancsak jeles orvos lett, akinek nevéhez fűződik az első magyar papírmalom felállítása is Dubovinka (Szepesvm.) határában. *(Csippék,* 821.)

1374. *1656. Pestis* (Sopronban). — Lásd: Sopron város monogr. (1890.), I. 101. és Corp. statut., V. (1.) 154.

1375. *1657 .Gyógyszerészek* e század második felében: *Patikárius* András (1657.) a Bánffy-családnál; *Stanno* kolozsvári gyógyszerész (1690.); *Maltzam* Joachim soproni gyógyszerész (megh. 1664.). Lásd róluk: *Baradlai,* I. 166—169.

1376. *1657. Cretinizmus.* Ez évben jelent meg *Hőfer* Farkas H. győri orvosnak következő munkája: *„Hercules medicus sive locorum communium medicorum tomus primus“* (Viennae, 1657.). E munka azért nevezetes, mert ebben van először leírva tudományosan a cretinizmus, melynek aetiológiáját különben egészen tévesen magyarázza: a betegséget a hegyi lakók renyheségének és sok zsírral való táplálkozásának tulajdonítja. A szerző 1614-ben született Freisingben (Bajorországban); atyja orvoskari tanár volt s 1647-ben Ingolstadtban halt meg, harminc évi tanári működése után. H. F. ugyanitt kapta meg orvosi oklevelét 1653-ban, miután már előbb Olasz- és Franciaországban is utazott. Aztán Straubingban, Linzben és Győrött praktizált, majd Bécsbe hívták s itt mint udvari tanácsos halt meg 1681-ben. Könyve 1664-ben és 1675-ben is megjelent Nürnbergben; utóbbi erősen bővített kiadás, melyet nem ismerek, de hosszú címe megtalálható a *Lindenius Renovatus*-ban (1686.) p. 1051. Mindenesetre érdemes volna a szerző győri működésére vonatkozólag kutatni az ottani városi levéltárban!

1377. *1657. Oláhok iszákossága.* — Joannes de Mediolano „Schola Salernitana“-jában (Roterodami, 1657.) Sylvius Zakariás rotterdami orvos bevezetésül hosszabb értekezést ír a leonini versről s erre többek közt a következő disztichont is fölemlíti (v. ö. MOE, I. 256.):

O Vala*chi,* vestri stoma*chi,* sunt amphora Bac*chi,*
Vos es*tis,* Deus est tes*tis,* teterrima pes*tis.*

1377/a. *1657. Szülőszék használata. Bábák tudatlansága.* — Spindler Pál híres pozsonyi orvost egy terhessége negyedik hónapjában levő s vesetáji fájdalmakról, vizelési nehézségekről panaszkodó úrinőhöz hívták. Az ottani bába segédje *(famula)* a fájdalmakat elvetélési fájdalmaknak nézte, a kifolyó csekély mennyiségű vizeletet pedig magzatvíznek s a szülőszékbe ültette az asszonyt, erőlködésre biztatván őt s azt mondván, hogy már fogja a gyermek fejét. Végre is az erélyes szomszédasszony mentette meg a beteget kínos helyzetéből. Rayger az esethez scholiumban azt írja, hogy a bábák legtöbbje igen tudatlan, olvasni se igen tudnak, parasztasszonyok, a népesség aljából *(ex faece plebis)* valók „nec ut olim opstetrices sed verae obstetrices, non opem ferentes (antiquitus enim per *p* non per *b* ut hodie scribebantur, quod Th. Bartholinus ex variis Gruteri inscriptionibus probat), sed magis obstantes partui illumque remorantes.“ És ezekre kell reábíznunk gyermekeink életét! — Spindler följegyzésében még azt az érdekes megjegyzést olvassuk, hogy a beteget végre is meg kellett katheterizálni s ennek megejtésére a pozsonyi *lithotomust* hívatta el, kinek „szerencsésen sikerült“ több mint nyolc font vizeletet lecsapolni.

(*Rayger*, 109.) Az efféle műveletek akkor még nem fértek össze az orvosi méltósággal!

1378. *1657. Köleséri Sámuel.* — Idősb és ifjabb Köleséri Sámuel rövid naplója közölve van: *T. T.*, 1890., 48. — Idősb Kölesériről lásd még: *W.*, I. 89; (Köleséri levelezése külföldi tudósokkal és sok más írott emléke megvolt Cornides Dániel birtokában; hol lehet most?) *Siklóssy* Lászó: Műkincseink vándorútja Bécsbe, 1919., 50. (egy becses Corvinát: Catulli, Tibulli et Propertii Carmina, mely Zápolya Jánoshoz került s Apafi Mihály ingóságaival elárvereztetett, nagy alázatosan Savoyai Eugen könyvtárának ajánlotta fel); *Weszprémi*, II. 28. (sok orvosi tanácsot stb. írt az 1723. és köv. évi erdélyi naptárakba;) *Takáts* Sándor: Szalai Barkóczy Krisztina, 1910., 64. (Károlyi Sándorné igen nagyra becsülte K. S. orvosi tudományát s főleg azért szerette, mert „magyarosan" kúrált, mi alatt az értendő, hogy ellentétben a német doktorokkal, nem tiltotta el a betegeket az evéstől-ivástól;) *u. o. 264. és köv. old.* (Köleséri és Károlyi Sándor barátsága; utóbbi drága könyveket hozat neki Lengyelországból, hogy megírhassa egyik munkáját, melyre *az udvartól is megbízást kapott (?);* 1722. jan. 16-án ezt írja Károlyinak: *Vagyon kezem alatt való munkám,* melyet ha elkészíthetek a sok foglalatosság között, talán lenne mind ennek a hazának mit köszönni, mind idegeneknél olyat látni, amineműt még nem láttak."[1] Takáts S. szerint Köleserinek jó csomó levelén kívül *több kézirata* is van a Károlyi-levéltárban.) — *Szádeczky: Bethlen,* 10. (Köleséri szerepe Bethlen Kata szerencsétlen házassága kötésében); *Bologa* Valér, a kolozsvári román egyetem orvostörténelem-tanára: Clujul Medical (említve: Mitteilungen, 1928., 125. szám, 133; „Über den Ursprung des Dr. Samuel Köleséri." Cikkének tartalmáról többet nem tudok;) *Pataki* Jenő: Erdélyi Orvosi Lap, 1925. május 15. (Köleséri jellem dolgában nagyon is fogyatékos ember volt. *Crainiceanu* György „Literatura medicala romaneasca" c. munkájában azt állítja, hogy Köleséri ruménnak látszik lenni s így őt lehetne az első diplomás oláh orvosnak tartani. Ezt a látszatot Cr. onnan veszi, hogy Köleséri édesanyját *Damián* Annának hívták s így talán rumén volt, a Köleséri nevet pedig *Câluseri*-re fordítja. Megfelel erre *Bologa* Valér, azt mondván, hogy K.-nek műveltsége, irodalmi s egész orvosi működése magán viseli magyarsága jellegét, úgy hogy őt a románság egyáltalán nem vallhatja magáénak. „Ezek után nem is volna szükség többet szólni erről. Mégis azokra a furcsa érvekre egy pár megjegyzést teszünk. *Kölesér* a 15-ik század végén község volt Biharmegyében Nagyszalonta közvetlen közelében. Azután elpusztult s beleolvadt Nagyszalontába, ebben a városban pedig 1919. előtt még a Diogenes lámpásával sem lehetett volna mást találni, csak magyart. Cr. úr ne fordítsa le Câluseri-re, mert az mindig Köleséri volt és mindig magyar. Ami pedig az édesanyját illeti, a magyarázat ott is nagyon erőltetett. A *Damian* családnév tényleg román hangzású, de azért nem kell okvetetlenül románnak lennie. A Damian-név keresztnévből eredt, szentnek a neve s valószínűleg a vallási különválás előtti időből való.[2] De ha nem is így van,

[1] Ez a munka nem lehet az *Auraria Romano-Dacica*, mert ez már 1717-ben megjelent.

[2] A *Damján* (Domján) ősi magyar név, mely már 1199-ből, 1334-ből, 1426-ból stb. való okleveleinkben megtalálható, még pedig a Dunántúl, Zalában, Baranyában stb., ahol tehát oláhnak nyoma sem volt! Baranyában ma is van egy Szt.-Damján nevű puszta, ősi névvel. *(M. K. Gy.)*

a név nem bír bizonyító erővel a nemzetiség meghatározására. Damian Anna semmi esetre sem volt román, ha valamelyik őse az is lehetett. Köleséri apja: Köleséri Sámuel református pap volt. El lehet-e képzelni, hogy a 17. században, mikor a vallási viszonyok annyira élére voltak állítva, egy ref. pap nőül vehetett volna egy más vallású nőt? Hiszen még ma is ref. pap nem vehet el mást, mint ref. nőt, vagy legalább is nagy nehézségekbe ütközik. Hát még akkor! Majd elfeledtük Cr. úrnak még egy érvét K. románsága mellett. Azt állítja ugyanis, hogy K. jól bánt román jobbágyaival s szerette őket. Mi is tudjuk, hogy sokat perelt két jobbágyáért, névleg Botar Daniláért s Philip Morárért, kiket zálogba kapott Tholdy Istvántól, bollyai birtokostól, atyjafiától s nem akarta visszaadni. — De hát ez is érv? Mi mindenkit szeretünk, aki minket nem bánt. Cr. úr is ne vegye el, ami a miénk s mi Cr. urat is szeretni fogjuk.") Ugyancsak *Pataki* Jenő ismerteti részletesen egyik nagyérdekű cikkében („Köleséri uram házasságai", csak különnyomatban ismerem, melyen sem az évszám, sem a megjelenés helye nincs feltüntetve) K. S. szomorú házaséletét, jellembeli hiányait, fukarságát és nagy vagyonát, mely halála után szétomlott, bigámia miatti bebörtönzését stb. Börtönében hallván pártfogójának, Szavojai Jenőnek állítólagos halála hírét, felindulásában szélütés érte, mely végzett vele.

1379. *1657.* körül *Bonanus* (Bonannus, Bonanno, Bonanni) János Prokop Polikárp olasz orvos és jeles természettudós, a bányavárosok főorvosa (physicus ordinarius), Lippay György érsek munkatársa, kinek a pozsonyi kert megszervezésében is nagy érdemei voltak. 1648—1663-ig állott a prímás szolgálatában. Főmunkája *(De admirandis Hungariae rebus),* kétszáznál több rézmetszetével együtt, nyomtatásra készen állott, mikor szerzőjének (valószínűleg Ausztriában) bekövetkezett halála a nagy mű megjelenését megakadályozta *(W.,* I. 22.). Forrásaink egy része (péld. *Hanák,* 17. old. „Lippay Prokóp" és ő utána Szinnyei hasonlóan) bár teljesen alaptalanul, *Bónay, Bonátzi* vagy egyszerűen *Procop* néven említi és Lippay rokonának mondja. Amit magyarországi működéséről tudunk, az majdnem kizárólag *Ernyey* József kutatásainak és „Természettudományi mozgalmaink a 17—18. században" c. értekezésének (Természettud. Közl., 107—108. Pótfüzet) érdeme. Gróf Wilczek gyüjteményében megvan a rézmetszetű ex-librise („Polycarp von Bonanno, Ungarn" címmel; l. Katalog z. Ausstellg. d. Gesch. d. Med. in Kunst u. Kunsthandwerk. Enke, Stuttgart, 1906., 74.).

1380. *1657. Borbély-sebészek céhlevele* (a szatmári ipartestület birtokában. Szatmár-Németi sz. kir. város monografiája, 12. old.)

1381. *1658.* és köv. *A dohányzás tilalmazása a 17. század második felében:* l. *Kőváry* László, A magyar családi és közéleti viseletek és szokások (1861.), 68—70. old.

A dohányzás kezdete Erdélyben 1658-ra esik, mikor a törökök négy évig füstölték dohánnyal és puskaporral a Királyhágón túli Magyarországot. Eleinte a papok keményen tüzeltek ellene; minek természetes következése lett a titokban pipázás, ami számtalan tűzvészt vont maga után. 1670-ben a törvényhozás is síkra szállt: kimondták, hogy ha valaki a házába hozná, vagy vele kereskednék, „veszesse dohányát s minden vele található vagyonát"; aki pedig vele élne, ha jószágos 50, ha egyházhelyű 12, ha nemtelen 6 frtot fizessen. „De úgylátszik, a pipatűz a törvény ellenére is tovább harapódzott; honnan 1683. martiusában Segesvártt mint haszontalan és káros szer proscriptiójára új törvénycikk kél; de csakis a büntetés szelidítése kedvéért látszatik újra szőnyegen; mert ekkor már

a nemesekre csak 12 forint büntetés szabatott, míg a népen a 6 forint meghagyatott. E törvényczikk már termesztése ellen is szót emel, úgy a *portubák* ellen is. Ez sem használt, miért is a fenntebbi törvényt 1686-ban is megújíták: hihetőleg az akkori szolgabíró restelte büntetni a pipázót, míg maga ment elől a pipázásban. Honnan a tilalmazás 1688-ban ismét megújíttatott. E törvények mit sem érték; 1689-ben tehát még keményebbet hoztak, mely azokra, kik dohányt vetnek, földjük vesztését szabá; azokra pedig, kik szívják, főtisztekre 200, regálistákra 50, birtokosra 30, egyházhelyi nemesre 12, jobbágyra 6 forintot vete. De ugyane törvénycikk magyarázza meg sebes harapódzása okát is, midőn azt mondja: „megtiltottuk ugyan, de a büntetéssel a tisztek abutáltak és midőn a szegény embereket exequálták volna is, egyfelől a szegény embernek marháját hajtották, másfelől a pipa a szájukba volt." Így küzde a törvényhozás az élettel. A nemzeti fejedelmek után alkotott főkormányszék a dohányárulást *egy görögnek* haszonbérbe adja, tehát bizonyos monopolium kezdődik; s mégis a népen egy, két, három forintot csikartak a tisztviselők, míg a gazdagabb körökben a pipázás egész házában széltibe folyt. Mígnem 1702. mártius 21-én gr. Bethlen Miklós cancellár a főkormányszékhez hathatós iratot intézett, melyben megírá, hogy emberi és isteni jogszerűség ellen van, hogy a szegény népet büntessük, míg a dohány haszonbérbe adása s folytonos pipázás által a hatalmasok a törvényt eltörölték. Minek következése lőn, hogy a dohány-tilalom határok közé esett, vagyis a pipázás csakis utczán és gyúlékony épületek között kezdett tiltatni. Így pipáztuk el a mult századot 4—5 kron fizetve a dohány fontjait. Sőt mívelhetőségét maga a kormány elő kezdette már a mult században segíteni."

1382. *1658. Személyi adatok.* — a) *Schainekherl* Dániel pozsonyi orvos. *(W.,* III. 258.) — b) *Gunesch* János nagyszebeni orvosról lásd Szinnyei III. 1555.

A nagyszebeni orvosok közül e században említhető még *Sartorius* János György, kinek munkája: Hungarorum *magyar betegség,* hoc est de morbo militari Hungarico dicto, Bamberg, 1684. (Szinnyei, XII. 239.); Johannes *Petrolius* (olasz); *Dauidt* fizikus (e kettőnek nevét *Bologa* után adom); *Tutius* Márton, kinek vittenbergai doktori értekezése: „De arthritide" 1683-ban jelent meg ugyanott. (Szinnyei, XIV. 586.)

1383. *1658. Podolin gőzfürdőiről* még a 17. században is híres volt, amint ez *Zeiller* Márton Collectanea (Ulm, 1658.) című művéből (263. old.) kiderül. Fürdőst nem tartottak, hanem a polgárok, felváltva, maguk látták el annak a dolgát.

1384. *1659. Zsidó orvosok.* — Ez évben a fiatal Bethlen Miklós „szerelmi bánat következtében" súlyos betegségbe esett. Mikor környezete megtudta, hogy éppen akkor Segesvárott tartózkodik *Máté zsidó,* a híres lembergi orvos, ki az oláh vajdát is kigyógyította nehéz nyavalyájából, elhívták őt a 18 éves grófhoz. Az ifjú főnemes egy 1736-ban, Amsterdamban ezen cím alatt: „Mémoires historiques contenant l'histoire des derniers troubles de Transsylvanie" megjelent könyvében elmondja, hogy ez az orvos, ki a — gróf szavai szerint — jótekintetű, Aeskulap-ábrázatú volt, mily ügyesen meggyógyította. A *zsidó* „orvos" gyógykezelési módja, melyet a gróf részletesen leír, sejteti velünk, hogy Máté nemcsak derék medikus, hanem kiváló psychologus is lehetett. *(Mandl* Bernát adata.)

Az itt említett emlékiratot Révérend francia abbé írta, Bethlen Miklós neve alatt. *(MKGY.)*

1385. *1659. Álhír a rozsnyói pestisről.* — „Rosno-Bánnyát III. András magyar országi király az esztergomi érseknek ajándékon adá, kinek lakósi is annak előtte igaz pápisták lévén, ama zűrzavar Zápollya idejében a lutherános eretnekségre állottak. Lippai György, az érsek, sok képen fut-

tatta fő elméjét, hogy az előbbeni igaz hitre eőket viszsza hozhatná. A többi között eőket maga személyében meg látogatni akarván, és már útban lévén katonáit előre küldi, hogy szállást készítsenek. Meg rémülvén, és leg inkább vallásokat féltvén tanácskoznak, mi módon az érsek uttyát meg gátolhassák; hirtelen azt költik; hogy Rosnón dög halál uralkodik; meg is parancsollya a bíró ejtszakán, hogy hamar minden háznál koporsót csinállyanak, és azt reggel kiki háza eleibe helyeztesse. A katonákat azomban jól tartyák, kik közül az edgyik reggel az ablakon ki tekintvén láttya a keserves állapotot, és midőn a' felől többet tudakozna, érti, hogy ez Rosnón közenséges vólna, mindennap a dög halál sokakat meg emésztene. Meg riasztván penig a gazdát: miért azt mindgyárt még nem jelentette vólna, hallya a mentséget, hogy eőket mint vendégeket nem akarja vala meg szomorítani. A katona nagy sietséggel társait fel költvén, és azokkal paripákra kapván nagy gyorsasággal az úton lévő érseknek a szomorú hírt meg hozzák. Csudálkozék az érsek ugyan, de még is magával a dolgot el hitetvén, vissza tér. A rosnóiak örülnek nagyon, hogy praktikájok előment, és nevetnek; de melly árnyék öröm és nevetés keserves siralomra fordul. Mert a dolog kitudódván, avval azt nyerik, hogy eretnek templomok el foglaltatik, és magok egynehány ezer rényes forintok fizetéssével meg büntettetnek." *(Spangár András krónikája,* Kassa, 1734., 18.)

1386. *1659. Pestis* Brassóban. *(Quellen,* VI. 149., 179.)

1386/a. *1659. Himlőjárvány* Pozsonyban, mely ezév nyarán és őszén elég enyhe jellegű volt, de a következő év (1660.) április, május havában rosszindulatúvá („fekete himlővé") lett. A járványnak elég bő leírását és jellemzését adja Spindler Pál ottani orvos. *(Rayger, 160—162.)* Ebben a munkában sok érdekes bőrgyógyászati megfigyelés is található: *erysipelas vagum* (156.), *petechiae spuriae* (162.), *rossaliae* (163.), *pustulae aquosae* post morbillos (165.), *maculae petechiis similes* (167), vérvizelés kőrisbogártapasz (vesicatorium) alkalmazása után (116.) stb. Érdekesek továbbá Spindler *boncolásai:* egyízben valamelyik előkelő úr *(princeps)* nehány napos, epileptiformis görcsök és lélekzési nehézségek közt elpusztult csecsemőjét boncolja, Werner dr.-nak (Leonóra özvegy császárné orvosának) segédkezésével [u. o. 49.], más alkalommal egy „vesegangraená"-ban elhalt jezsuita atya hulláját boncolja (u. o. 99., hol szó van *Jung* Ábrahám nagyszombati jezsuita gyógyszerészről, „expertissimus chymicus"-ról is); Rayger 1670-ben egy pozsonyi mészárosnak szülés után meghalt feleségét boncolja (u. o. 142.) stb. Rayger más helyen (99.) szóvá teszi egy pozsonyi női kuruzsló („quem apud nos *die Kinder-Doctorin* apellant") orvosi gyakorlatát (még grófi házakban is!) és hosszasabban értekezik az efféle medicastrák kártevő működéséről.

1387. *1659.* a) *Parschitius* Miklós orvosdoktor, a rózsahegyi iskola tanára és rajeczi lelkész. *(W.,* II. 160.) — b) *Zeber* János Jakab orvos (vagy talán inkább gyógyszerész?) és felesége, Iglin Anna Katalin, továbbá Miklós és István nevű fiai I. Lipót királytól (Pozsony, 1659.; kihirdetve Magyaróvárott, 1660.) címeres nemeslevelet kapnak. A címerpajzsban kardot tartó griff, fönt pedig hosszú szakállú, hegyes turbánszerű kalappal bíró férfi *(Hippokrates),* jobbjában a kígyót, baljában orvosságos kelyhet tartva. A nemeslevél eredetije a jászói levéltárban. *(W.,* IV. 124.; *Siebmacher,* 731. old., 500. tábla.)

1388. *1659. A pozsonyi borbélysebészek céhbizottságának iratai* a Nemzeti Múzeumban. (V. ö. Szádeczky, II. 298.)

1389. *1659. Listi* László gróf, a neves költő, mérgezési kísérleteiről l. Századok, 1886., 52., 122. (Egy Konrád Ulrik nevű borbélynak 100 tallért igért, hogy mérgezze meg a kiszemelteket, a borbély azonban, kinek vallomása megvan az országos levéltárban, elárulta.) Ugyanerről és az (úgy látszik, nem épelméjű) Listi L. állítólagos szodomitáságáról, egyéb perverzitásairól s ezek miatti bűnhődéséről lásd Komáromy András értekezését *(Száz.*, 1886., 49. és köv., 122.), továbbá Irodalomtört. Közlemények, II. 93.

1390. *1659. Kézirat. — Hupfser* János boroszlói származású sebész vénygyüjteménye a pozsonyi evang. egyházközség levéltárában. (Lásd *Vámossy,* 85.)

1391. *1660. Pestis* (Erdélyben). — „Egynéhány esztendeig rablá, égeté a török a szegény országot. Elérkezék a *pestis* is az éhséggel együtt; 1660-ik esztendőben százezer embernél több hala, vesze s juta rabságra. Mint a tűzből kiragadtatott üszög, úgy maradának, akik megmaradhatának." *(Cserei* Mihály: *T. T.*, 1906. 548. — Az ezévi nagyszebeni pestisről l. *Sigerus,* II. 89. — A Brassóban és Bárcaságban elhaltak névsora: *Quellen,* V. 23., 110., 617. Magában Brassóban 1436 halott *(u. o.* IV. 57., 88., 257.) — A brassói tanács elrendeli, hogy a fertőzött házak lakói két hétig otthon tartózkodjanak, hogy a gyógyszerész állandóan az üzletében legyen s olcsó és jó gyógyszereket szolgáltasson ki a betegeknek stb. *(u. o.* VI. 225.) — *Graffius* János nagyszebeni ev. lelkész írja „Siebenbürgische Ruin" c. munkájában az 1660. évi erdélyi pestisről: „Als der Feind Georgius Rakotzi vor der Stadt lag, sind trefflich viel Leute an der *Hagymásch-Krankheit* gestorben in der Stadt *(Nagyszebenben),* wie oben vermeldet ist, und hat angefangen im Jahr 1660 im Monath Februario, und den gantzen Winter durch nicht viel nachgelassen, auch im Frühling, wie auch im Sommer immer zugewehret, wiewohl nachdem die Stadt ist befreiet worden, nicht so sehr gestorben, als wie da die Stadt zugethan gewesen. Als die Hagymásch, oder ungerische Krankheit ein wenig nachgelassen, hat allgemach die Pest angefangen zu grassieren, und fast im gantzen Lande regieret, bevorauss zu Cronen,[1] daher sie auch in die Herrmanstadt kommen. Im Monath August, und September sind trefflich viel Leut in der Herrmanstadt gestorben, dass man nicht genug hat können begraben, es ist die Stadt fast lehr gewesen von Menschen, auch die Leichenträger sind alle gestorben, und haben sich viel von Bürger darzu brauchen lassen, welche die Gräber gemacht, und die Leut getragen, bis sie auch allgemach gestorben, dass man endlich die Leichen schir nicht hat alle begraben können, und sind viele unbegraben stehen blieben bis an den 3, und 4 Tag. Es sind auch Leut von Saltzburg in die Stadt kommen, welche sich vor Leichen-

73. *Zeber János Jakab nemesi címere.* (Siebmacher után.)

[1] Brassó

träger aussgeben, geholffen, und viel Geldt verdienet, haben darzu genug hin und wieder in den Häusern gestohlen, allwo die Leut aussgestorben nur schlecht begraben worden. Diess Sterben hat gewehret bis ins Jahr waren; es sind viele ungesungen, und ungeleutet hinaussgetragen, und 1661, und nicht viel nachgelassen, allso, dass nicht viel Örter im gantzen Landt gewesen sind, da es nicht an die Pest gestorben ist. In selbigen Sterb sind nur in der Herrmanstadt gestorben 2733 Menschen, in der Heltner Gasse sind allein 108 Personen gestorben, allso, dass die Stadt auch grossen Mangel an Mansvolck gehabt; sind derowegen nachmahlen, als der Sterb ein wenig nachgelassen, viel Bürger auss andern Städten und Marckten in die Stadt gekommen und sich alldort gesetzet" stb. (Gr. *Kemény* József: Deutsche Fundgruben, 1840., II. 229.)

1392. *1660. Hadi sebészet.* — Szalárdi írja az ő *Siralmas Krónikájában*, hogy mikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem az oláhfenesi csatában halálra sebesült, nem volt közelében sebész, hanem Nagyváradról küldték elébe *Csókási* Márton és *Keresztúri Borbély* István borbélysebészt. Egy másik helyen azt mondja, hogy a sebészek megszöktek a fenyegetett várból, mikor hírét vették a törökök közeledésének; továbbá hogy az utóbbiak mérgezett nyilakat és golyókat használtak a harcban.

74. A *hím* és *nő mandragora.* (A bécsi nemz. könyvtár Codex Neapolitanus-ából.)

1393. *1660. Borbély-munkák árszabása* Hevesmegyében. (Tervezet a megye levéltárában.) „Egy öreg szakállos ember feje mosásáért 4 d(énár); szakállatlan ifjú 3 d; gyermek 1 d. Sebek gyógyítását magok Istenre tartó lelkükre hattuk. Érvágás 10 d., köpölözés 1 d., szappan fontja 9 d." *Szederkényi:* Heves vmegye története, III. 411.)

1394. *1660. Mandragora.* — Farsang András és Streinitzer Jakab körmöcbányai sebész-fürdősök mandragora-gyökeret adnak el drága pénzen Thurn Zakariás ottani csizmadiamesternek. Az „Alraun", mint „schlechtes Ding, zauberischer Wurzel", mesés szerencsét hozott a mesternek: minden vásáron az ő portékája fogyott el leggyorsabban, míglen a csizmadia céh nyomára jött a praktikának. A mester bevallotta bűnét, elmondta, mikép csábították az „orvosok" a gyökér megvételére. A két vádlott eleinte tagadott, de végre is bevallották, hogy ők sózták a mester nyakába a szerencsét hozó gyökeret, melyet a város tanácsa aztán elkobzott s a vádlottakat 20, illetőleg 12 frt bírsággal sújtotta. (*Ernyey:* Bány.) — A solanumfélék közé tartozó délszaki *mandragora* emberi alakhoz hasonló gyökértörzse a legrégibb varázsló és bódítószerek közül való, melynek hatása részben az atropinéhoz, részben az ópiuméhoz hasonló (l. Pharmaz. Zeitung, 1917., 185.). *Plinius* szerint a rómaiak a bor bódító erejének fokozására használták s ezt a hatását Hannibal is igénybe vette harcaiban, mikor az

ellenség lerészegítésére mandragora-bort hagyott hátra zsákmányul. Hogy a drógnak hatása van az idegrendszerre, az már onnan is kétségtelennek látszik, hogy a mandragoragyökér hyoscint, atropint és hyoscyamint is tartalmaz (*Ahrens*, 1889.). A friss növény sokkal hatásosabb, mint a szárított. *Gerber* (Toulouse) inhalációs kísérleteket is végzett s azt mondja, hogy a mandragora kivonatával átitatott szivacsok altató hatást képesek kifejteni. Némelyek úgy sejtik, hogy a bibliában említett *dudaim* nevű növény, mellyel Ráhel igyekezett az öreg Jákob hajlandóságát megnyerni, szintén nem volt más, mint a mandragora, mely azután még sok évszázadon át szerepelt a szerelmi italok *(philtrumok)* között. (Kirke itala?) A növény gyökértörzse — négy ágával — emberi alakhoz hasonlít némileg, ezért már Pseudo-Pythagoras is *anthropomorphosnak* nevezte. A rhizoma kiásása már Josephus *Flavius* idejében misztikus szerttartásokkal, fekete kutya közreműködésével, történt. Dioskurides „hím" mandragorája Bertoloni (1835.) megállapítása szerint a Mandragora officinarum L. volt, a női pedig a M. autumnalis Sprengel; e nézet helyességét bizonyítja a 7. századból való bécsi Dioskurides-kézirat (a Codex Neapolitanus) rajza is. A Pseudo-Theophrastos 9. könyvében említett *mandragoras* Kobert megállapítása szerint nem egyéb, mint az Atropa belladonna. A mandragora szerencséthozó hatásában való hit már a 16. század elején megrendült, de azért péld. Bécsben ma is járja az a szólás (szerencsés kártyásokról): „der muss ein *Oranel* (= Alräunchen) im Sack (Tasche) haben". [V. ö. *Killermann:* Der Alraun. Naturwissenschaftliche Wochenschrift, Jena, N. F., 16. kötet, 1917., 137—144.; négy jó képpel, továbbá H. *Marzell* előadása a német orvostörténészek budapesti vándorgyűlésén: rövid ismertetését l. Bericht über die Verh. d. Deutschen Ges. f. Gesch. d. Med. u. d. Naturwissenschaft, 1929., 2. old. és Janus vol. XXXIII.] Minthogy a rhizomának igen nagy ára volt, már a középkorban nagyban hamisították, illetőleg más növényektől, péld. az *Allium Victorialis*-tól származó surrogátumokkal helyettesítették. II. Rudolf mandragorái, melyekből két selyembe öltöztetett példány ma is megvan a bécsi nemzeti könyvtárban, szintén ilyen mesterséges surrogatumok. A gönye *(bryonia)* gyökerét, megfelelőleg kifaragva, szintén gyakran használták az ilyen hamisításokhoz. (V. ö. W. *Haberling:* Die

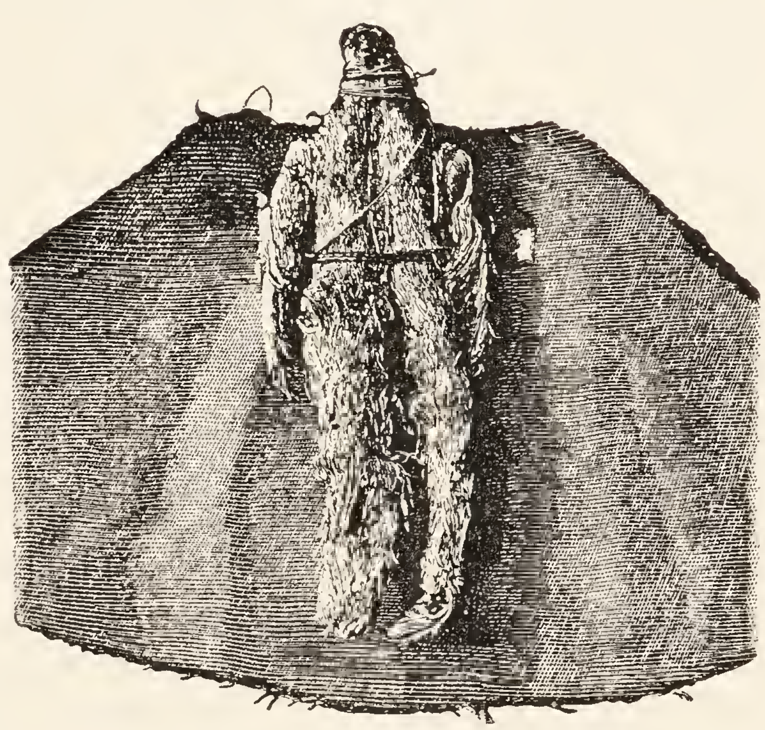
75. A mandragora. (A luccai könyvtár egyik kéziratából. *Giacosa:* „Magistri Salernitani nondum editi" c. munkájából.)

Mandragora, ein Schlafmittel aus alter Zeit. Therap. Berichte, VII., 1930., 217—223. old., 11 képpel.)

1395. *1660.* körül. *Török kórházak Budán.* — Evlija Cselebi (I. 250.) írja, hogy a törökök a budai janicsár kaszárnya közelében kórházat építettek az idegen származású betegek számára. A Várban, a mai Tárnok- és Úri-ucca torkolata közt, a Dísztéren már régebben is állott az *Orta dsámi*-minaret, melyet a törökök szintén kórházzá alakították át. *(Brüll,* 36.)

1396. *1660. Gyógyszerészek.* — Wesselényi Ferenc az udvari gyógyszerészét beküldi Kassára bizonyos gyógyszerek elkészítése és *distillálása* végett, mert nála nincsen meg mindenféle szer, ami ehhez szükséges. (*T. T.*, 1904., 474.)

1397. *1660.* és köv. *Személyi adatok.* — *a) Bauler* Farkas dr. nagyszebeni orvost az erdélyi fejedelemasszony halálos ágyához hívják, de már későn érkezik. *(W.*, IV. 123.) Ulmi származású ember volt, kit 1655-ben hívtak meg a nagyszebeniek városi fizikusnak. (*Sigerus*, II. 84.) — *b) Görgei* Pál, a „doktoros prédikátor" 1661-ben Kemény János feleségét gyógyítja Kapuson. (T. T., 1900., 211.) Lásd még róla *W.*, I. 59. és MOE, I. — *c) Hegenitius Trostfried,* Brassó város fizikusa (medicus ordinarius) 1660. szept. 10. pestisben meghal. (Quellen, IV. 51., 259.) Néha csak *Trostfried* néven említik. Sziléziai eredetű tudós ember, jó poéta volt (u. o. VI. 111.). Rövid kéziratos krónikája az 1660. évi erdélyi eseményekről: u. i. 214—226. A *Quellen*, V. 110. szerint görlici születésű volt és 1661. szept. 14. halt meg. Lásd még róla *Szinnyei,* IV. 611. — *d) Lospiler* János dr. soproni orvosról. Gróf Kéry F. levelet intéz a sopronvárosi tanácshoz, melyben arról van szó, hogy a tanács az ő udvari orvosát *(aulicus medicus doctor noster),* Lospiler Jánost felszólította, hogy igazolja nemességét és minthogy külföldi ember, itt tartózkodása után fizessen bizonyos járandóságot *(pecuniam migrationis).* [Sopron város levéltárában, Lad., XIX. et T., fasc. III., num. 176. — A 177. sz. levél ugyanerről a Lospilerről szól: „quod vero ad illos ducentos et viginti florenos Hungaricales per *Joannem Sartorium pharmacopoeum* privignum suum ei numeratos... pertinet" stb. A levélből kitűnik, hogy Lospiler Sopronban is praktizált.] — *e) Ascanius Pannonius (Haskonius)* Mihály, dr. *Koch,* dr. *Heuer,* dr. *Spindler* Pál felvidéki és pozsonyi orvosok ismételve említvék Révai Kata Szidónia leveleiben (*T. T.*, 1889.), melyek több helyén (*u. o.* 168., 169., 275., 280., 286.) olvashatunk R. K. Sz. doktorkodó beavatkozásairól is. Ascaniusnak *(Haskoniusnak*, Rákóczi György orvosának) életrajzát lásd *W.*, III. 153.; további adatok róla: *Száz.*, 1889., 747. és *Linden.*, 93. (Az E. K.-ban található *Thuanus:* Historia sui temporis 1621. évi frankfurti kiadását, sajátkezű áradozó ajánlással, jeszenicei báró Szunyogh Gáspárnak, nagylelkű patrónusának, ajándékozza.) Spindlerről l.

76. Rudolf magyar király (a csillagász és alkimista) selyemköpenybe öltöztetett mandragorája a bécsi nemz. könyvtárban. (*Kronfeld* képe.)

W., I. 173. Az utóbbi, mint Rayger Károly említi, Batthyány orvosa volt (l. Abhangdlgn d. röm.-kais. Akad., VIII. 87.). V. ö. MOE.

1398. *1660. Spindler* Pál, a híres pozsonyi orvos, Szentjánosra utazik, Révay Kata Szidónia gyermekének gyógyítására s magával viszi a *kenéshez* szükséges íreket és flastromokat is, hogy ezekkel a beteg gyermek *kemény* tüdejét és lépét „meglágyítsa" *(T. T.*, 1889., 154., 156., 170; a legutóbbi helyen említett „dogtor Bayer" helyett dr. *Rayger* olvasandó). Spindlernek igen kiterjedt gyakorlata volt az előkelő magyar körökben s kétségtelen, hogy levéltárainkból még nem egy reá vonatkozó adat fog előkerülni; amit róla ezidőszerint tudunk, az nem sokkal több, mint ami *Weszprémi,* I. 173. alatt olvasható. Hogy milyen előkelő gyakorlata volt, arról számtalan helyen olvashatunk Rayger Károlynak „Observationum medicinalium centuria" stb. c. munkájában, mely általában a pozsonyvidéki praxis természetéről igen sok becses felvilágosítást nyujt. Spindler nevét leginkább fenntartotta az állítólag tőle származó *Pulvis Pannonicus ruber* (v. ö. MOE, I. 100.), mely mindenféle drágakövek (smaragd, rubin, igazgyöngy, zafir, elefántcsont stb.) keveréke volt s mint *morbus Hungaricus*, pestis, himlő és kanyaró elleni gyógyszer vagy kétszáz éven át tartotta magát, *(Jourdan,* I. 143. szerint még 1798-ban is hivatalos volt a württembergi gyógyszerkönyvben. U. i. olvasható a készítésmódja és összetétele is. Újabb időkben a drágaköveket, gyöngyöt és aranyat elhagyták belőle s az ilyen porkeveréket aztán *Pulvis Pannonicus ruber incompletus* s. *minus pretiosus* néven tartották a gyógyszertárakban.) Sokkal olcsóbb, de azért még mindig elég drága volt a *Pulvis Pannonicus Scretae* (terra sigillata, lap. smaragdi, rad. torment, r. fraxinellae, unicornu, rasura eboris, opium, kámfor stb., v. ö. *Jungken:* Corpus pharmac.-chym.-med. univ., Francof., 1732., 819. Ugyanitt a Pulv. Pannon. ruber vagy *rubeus*-nak, ennek a „medicamentum plane regium"-nak, más recipéi is megtalálhatók, nemkülönben a hajdan szintén híres *Pulvis rubeus Caesaris* (Ferdinandi) *contra pestem* rendelése, mely a sok növényi alkatrészen kívül terjéket és mithridatiumot is tartalmazott s Jungken megjegyzése szerint „hic (t. i. pulvis) an. Christi 1572, quo pestis invaluit, apud nos frequentissime fuit adhibitus, et D(octori) Achilli Gassero nostro p(iae) m(emoriae) familiaris." Volt egy *Pulvis griseus Caesaris contra pestem* is (u. o. 820.). Lásd még *Lémery* pharmacopoeájában „La poudre dite de l'empereur Ferdinand" és „La poudre pannonique".) A fentebbi elnevezésben előforduló „Screta" alatt schrotnaui és zavorzizi *Skreta* Henrik schaffhauseni orvos értendő, ki 1685-ben igen terjedelmes és alapos könyvet írt a morbus Hungaricusról (lásd *Győry* Tibor: Morbus Hung., 1901., 76.)

A Pulvis Pannonicus ruber *(„Ungarisch-Pulver")* hivatalos volt az 1727. évi regensburgi gyógyszerkönyvben *(Dispensatorium pharmaceuticum Ratisbonense)* is, melynek 81. oldalán a szer készítésének részletes leírása is adva van. Az ugyanezen évben kiadott regensburgi taxa *(Pretium medicamentorum simplicium et compositorum)* szerint egy köntingnek *(quintlein)* 15 krajcár volt az ára. E dispensatorium 14. old. olvasható az *Aqua reginae Hungariae („Ungarisch-Wasser")* készítésének részletes leírása is; ennek egy unciája a taxa (pag. 4.) szerint 8 krajcárba került. — *I. G. H. Kramer* munkájában: Medicina castrensis (Bécs, 1739.) a tábori patikaládákba teendő szerek sorában (u. o. 9. old., „Pharmacopolium castrense portatile oder Medicamenten womit ein Feld- oder Regiments-Kasten zulänglich soll gefüllet werden") szintén előfordul a Pulvis Pannonicus ruber, melyből 3 unciát kellett készletben tartani s ennek ára

1 frt 30 kr. volt. Pestis ellen való használatáról lásd: *Gömöri* Dávid: A pestisről való orvosi tanácslás (1739.), 81. old.

1399. *1661.* és köv. *Paterson-Hain dr. életéhez.* — *a)* Gróf Rhédey László Husztról Kézsmárkra akarja vinni beteg feleségét, a híres Paterson-Hain dr. ottani orvoshoz. Nagyon kéri gr. Thököly Istvánt, járjon közbe a doktornál, hogy vállalja a beteget. *(M. T. T.*, XVII. 145., 151., 162., 154.) Útközben az asszony meghal s az eperjesi lutheránusok nem akarják megengedni, hogy református ritus szerint temessék. A beteggel való hosszú és keserves utazás 2000 forintnál is többe került Rhédey grófnak. Ugyanő Heister generálist is kéri, hogy Szatmárról orvost *és gyógyszerészt* küldjön beteg feleségéhez (Husztra). Heister megengedi, de csak úgy, ha a patikáriust azonnal visszaküldi *(u. o.* 160.). — *b)* 1672-ben Teleki Mihály feleségének baja dolgában véleményt ad és gyógyszert ajánl, miért tíz tallért számít fel. *(T. M.*, VI. 93.) Neve (hibásan) *Peterson*-nak van írva. — Teleki egy boncidai javasasszony *(tudós asszony,* v. ö. MOE) véleményét is szeretné tudni, de ez nem mehet hozzá, mert maga is beteg (u. o. 95.). Bánffy Dénes azt tanácsolja a kancellárnak, hogy „nem árt az doctorokat *is* consulálni"! — A gyermeknevelés szempontjából érdekes még ebben a kötetben (188.) Teleki feleségének az a megjegyzése, hogy fia, a kis Mihók, „igen nyargalódzik az székkel." — *c)* Közleményei a Miscellanea Curiosa II. évfolyamában 1670., 53—54. old. (maga szerkesztette mikroskóppal vizsgálja a bolhát, legyet, zsályát stb.) *U. o.* 192. (újabb kísérletei saját mikroskópjával, mely szerinte húszezerszeresen nagyít!) *U. o.* 72. (Báró Horváth Gáspár tüdővészben elhalt fivére szívében boncoláskor egy csontot találtak „formâ amygdalae, quod stupendum genuinam et expressissimam baronis demortui effigiem repraesentans, ac si sculptor aliquis summo studio efformasset una cum barba, quem gerebat" stb.) *U. o.* 192. (egy beteg 10 imp. forintot hagy neki, hogy halála után a sebésszel felboncoltassa, „quod *me praesente* etiam factum.") *U. o.* 187. (a magyarországi aranyvenyigéről, *aurum vegetabile;* sok olyan adat, melyet Tóth Béla nem említ az ő „Magyar ritkaságok" c. munkájában.) — *Weszprémi* (I. 131.) is említi róla, hogy nemcsak boncolni szeretett, hanem mikroskóppal (persze az akkorival!) is dolgozott. Van is egy értekezése: „De experimentis microscopicis" (l. Weszpréminél) s egy másik közleményében („De vermibus e stomacho reiectis") is említi, hogy a kérdéses férgeket nagyító üveggel is nézegette, sőt a különös férgek rajzát is adja. Ugyanitt egy *Schönlin* nevű orvosról is megemlékezik, kiről lásd Weszpr., III. 348. és IV. 371. — A *Miscell. Curiosa* 1673. évi folyamában (275. és 367.) azt írja, hogy nem messze a Dunajecz mellett (Liptó m.) fekvő karthauzi zárdától van egy barlang, melyben *sárkányok* csontjai (= az *Ursus spelaeus* csontmaradványai) vannak. „Fabula circumfertur, Italum aliquando ad antrum venisse, et magicis artibus eduxisse Draconem, huic postea insedisse, et per aëra latum abiisse"! Egy másik helyen azt mondja, hogy „De veritate rei, quod concernit Dracones, nihil dubitandum." Ugyanazon kötetben a 366. lapon azt írja, hogy nemcsak Liptóban, hanem máshol is vannak ilyen sárkányok: „Scribit quidam Nobilis mihi, quod in comitatu Unghwariensi ad Lacum, non procul a Kupos Oppido, *Orlo vocato,* praeterito anno *Draco vivus visus fuerit,* quod saepius ibi contingere memorat idem." Azután újabb leírást és képeket közöl olyan csontokról, melyeket a lechovai barlangból *(ex Specu Lechoviano)* küldtek neki.

1400. *1661. Pestis.* — *a)* Kolozsvárt csak az unitárius diákok négyszáz halottat vittek ki a temetőbe. A kollégium tanárai és papjai közül 9 halt meg. *(Jakab* Elek: Kolozsvár tört., II. 736.) — b) Nagyszebenben 2733 halott; majdnem az egész város kihalt *(Sigerus,* II. 89.) — *c)* A törökök (Ali pasa) táborában is nagy pusztulást okoz a pestis *(Kraus,* II. 192.), mely egész Erdélyt ellepte (u. o. 203.), *marhavésszel* együtt (u. o. 212.) — *d)* A király felszólítja a bécsi egyetem orvosi karát, hogy a Magyarországon állomásozó hadakhoz alkalmas orvosokat és gyógyszerészeket küldjön, mert ott nincsenek kellő számú orvosok s a katonák emiatt nyomorultan pusztulnak. A kar wartenbergi Illmer Frigyes Ferdinánd és Verbetz Ker. János orvosokat, továbbá két sebészt és több gyógyszerészt ajánl. (1661. dec. 17; *Acta Vindob.,* V., 422., 423.)

1401. *1662. Sebészek.* — Huszain váradi pasa körülvéteti katonáival Debrecent, hogy megsarcolja, ugyanakkor egynéhány „borbélymestereknek“ kötélből hurkot vettetett a nyakukba, sőt némelyiket még föl is huzatta a sorompó fájára, úgy hogy majdnem kiadták a lelköket; a kínzásnak és ijesztgetésnek azt adta okául a pasa, hogy a borbélyok a sebesült „felföldi vitézeket“ — akik a város melletti erdőszélen lesből megtámadták a pasa katonáit — gyógyították, sebeiket bekötözték. *(Örvényi,* 81.)

1402. *1662. Orvoshiány. Orvosságtudakozás.* — Vitnyédy István írja (1662 dec. 13.) gr. Zrinyi Miklósnak: „Az asszony *[Wesselényi nádor felesége]* betegeskedik; az hecticát mondják forgolódik körülötte; féltik haláltúl; ha mit javalhatna nagyságod mások tetszésébűl vagy maga experientiájábúl, igen jó volna.“ *(M. T. T.,* XV. (1871.) 251.) — Leszenyei Nagy Ferenc Zsolnán megbetegedvén, odakéri a körmöcbányai városi sebészt. A város tanácsa azonban csak a nádor közbenjárására adja oda s akkor is csak oly rövid időre, hogy a nádor kénytelen újabb terminust kérni. *(Ernyey:* Bány.)

1403. *1662* körül. *Foghúzás mint büntetés.* — Kézdivásárhelyi Matkó István egyike volt a 17. század legkiválóbb protestáns hitvitázóinak, kinek sok baja volt Sámbár Mátyás jezsuitával; ez ellen írta ismert gúnyiratát is: „Bányász-csákány, melylyel amaz.... eszelőssen színlő s mázló Sámbár Máttyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik.“ (Sárospatak, 1668.) Róla beszélik, hogy felsőbányai prédikátor korában Sámbárt — halálos feltételekkel — vita-párbajra hívta ki, mely Nagyvárad piacán esett meg s Matkó győzelmével végződött; de nem élt azzal a jogával, hogy Sámbárt megölje, hanem ahelyett két ép fogát húzta ki harapófogóval, háromszor végigvonszolva ellenfelét a város piacán, míg a két fogat ki tudta tépni állkapcsából.

1404. *1662. Apáti Miklós, debreceni patricius, jeles orvos* és egyúttal reform. prédikátor; ezért írja a saját halálára szerzett sírversében:

> ...Et theomista fui, et medicus, Lucamque secutus,
> Et carni et menti pharmaca sacrá dedi.

Életéről bővebben emlékezik *Wespr.,* IV. 15., továbbá Szinnyei, ki azt is mondja, hogy *önéletrajza* megvan valahol kéziratban, de nem mondja meg, hogy hol? (Én a Nemzeti Múzeumban és a debreceni kollégiumban hiába kerestem.)

1405. *1662. Ispotály részére gabona elkobzása* vásári kihágás esetén: Corp. statut., V. (2.) 255. (Magyaróvár statutuma.)

1406. *1662. Pestis.* — *a)* Sárospatakon (Zemplén várm. monografiája, 434.); *b)* a Szepességben *(Hain* lőcsei krónikájában, 1910., II. 294—296.; továbbá Lőcse város levéltárában, XX. 15. [levelek]; *c)* Erdélyben, Segesvárt stb. *(Kraus,* II. 286.), még novemberben is (u. o. 293.)

1407. *1663. A tüdővész kezelése.* — III. Nádasdy Ferenc (akit Németújhelyt kivégeztek) írja felsővadászi Rákóczy Lászlónak (1663 június 25.), utóbbi feleségének betegsége alkalmából: „Az kivánt *vizet*... megküldtem. Való dolog, hogy sok embernek, az kiken *száraz betegség* volt (melyet nem egyéb, hanem az tüdőnek és májnak megveszése causálni szokott), tapasztalhatóképpen használt... Ezen vízzel napjába kétszer, úgymint ebéd előtt 1—2 órával és vacsora előtt is hasonlóképpen egy asztali öreg pohárba töltetvén, élni köll ő kegyelmének... Ha igen gyönge gyomorral bírna az asszony, vegye ő kegyelme az *Elixir proprietatis Paracelsi,*[1] melyet az patikában megtalálni, 4 vagy 5 csöppöt, egy órával az után, minek utána az vizet megitta, akarminémő lében... Azonkívül vegyen egy font árpalisztet, egy fertál font törött nádmézet s ez az (!) kettőt egy tiszta új mázas fazékban tévén, be köll fedni, hogy valami belé ne essék, azután mikor kemenczében kenyeret sötnek, tegyék be hat (!) süljön együtt az kenyérrel... osztán azt az lisztet, az mely étekben egyébarántis lisztet köllene tenni, az asszony ő kegyelme étkiben adhibeáltassa kegyelmed, sőt kását is és más leveseket is főzhetni ezen liszttel. Ez igen igen hasznos és próbált dolog az ollyan nyavalya ellen." *(Orsz. levéltár;* Nádasdy-levéltár.)

1408. *1663. Húslátók* jelenléte nélkül nem szabad a marhát levágni a mészárosoknak. (Ruszt város statutuma. *Corp. statut.,* V. [2.] 258.)

1408/a. *1663. Pap-orvos.* — Wesselényi Ferenc írja Kassa város tanácsának (1663 június 6.), hogy Strozzi generális beteg és „hallván az kegyelmetek *prédikátorának* jó doktori orvoslását" — kéri, hogy küldjék hozzá a prédikátort. *(PNG.)*

1409. *1663. Budai sebészek és kórházak.* — Evlia Cselebi (I. 250.) írja: „Az orvosok közül (Budán) Dsáfer Cselebi, Muszli aga, Ali Zámen igen híresek. Ebben az országban igen sok ütközet van, ezért legtöbbnyire a sebészetben jártasak. Memi Zámen, Sázli Cselebi, Szipahi *Madsar Jován*[2] a híresebbek. Madsar Jován valóságos Abu Szinna;[3] mindennap orvosi könyveket olvasgat... Az *Orta dsámi* azelőtt kórház volt, utóbb a janicsár kaszárnya közelében építettek egy kórházat. Az idegen származású betegeket ott helyezik el és ápolják."

1410. *1663. Buda hévvizei a török időkben.* — „Nyolc helyen teljes és tökéletes hévvize van (Budának). Híresebbek a *Kaun, Viáne, Vaszilik* és *Ili-szu.* Az *Ácsik ilidse:*[4] Frengisztánból és Magyarországból kocsikon jönnek oda. A *francia betegségre* és más hétféle bajra hasznos. E fürdő használatának szabálya az, hogy mikor a test egészen vörös lesz benne, ki kell menni belőle s magát melegen kell tartani. A *Jesil direkli ilidse:* Debbágkháne külvárosban van a Duna partján; nyolc boltíve fölött magas kerek kupola van; cseréppel fedett levén, benne vízmedence van, amelynek kerülete kétszáz lépés. Nagyon tiszta s a vízmedencébe öt fokozatú széles lép-

[1] Nem volt más, mint aloëtinktúra, mely sáfrányt és myrrhát is tartalmazott, ezért *Tinct. aloës crocata*-nak is nevezték később.
[2] Ez valószínűleg magyar volt.
[3] = Avicenna.
[4] *Ácsik ilidse:* nyilt hévvíz, nyilt fürdő.

csőkön kell lemenni. Mindenki a termetének megfelelő fokozaton vesz fürdőt. Akik úsznak, azok kedvük szerint merülnek le. A nyolc boltív alatt nyolc *hánefi*[1] medence van; tiszta fürdőszolgák vannak benne, akik szívesek és értelmesek. Ennek a vize mérsékelt; természete erős. Kupolájának négy sarkát deszkazsindely fedi. Egy zöld oszlopa van, azért nevezik zöld oszloposnak *(jesil direkli)*.[2] *Debbág-kháne ilidséje:* A város területén belül ólomtetejű, díszes fürdő. Ennek a vize is mérsékelt. Vize kénes levén, szétvágott kénnek a szagával bír. Az aranyművesek palackokkal visznek ebből a vízből s fényesítési munkánál használják. Az én ujjamon is volt egy ezüst gyűrű, amelynek smaragdjára világos írással rá volt vésve: *„Szejjáh-i álem Evlia“* (világjáró Evlia); ezzel a gyűrűmmel bementem ebbe a *debbág-khánei* fürdőbe s mikor kijöttem, a gyűrűm, mely tiszta ezüstből volt, tiszta aranyszínt vett fel. Amíg *Újvár*[3] meghódítására mentünk s utána Belgrádban teleltünk, egy évig a gyűrűmnek színe nem változott meg. Ide reggel a férfiak s ebéd idejétől éjfélig az asszonyok mennek és mosakodnak. Számos külön rekeszű, nyolc medencéjű fürdő ez. Aki köténnyel és törülközővel megy be, tisztán kijön s egy fillért sem fizet. Ha törülköző és gyapjútakaró szükséges valakinek, az egy *ákcset fizet.* Más fürdőkben is így van. Különös tulajdonsága, hogy a fürdő vize olyan, mint az ecet; a *búza-levesben*[4] van ilyen íz. Ennek a forrásából alul valami iszap marad, ezt az iszapot az asszonyok nőiességük helyére kenik. Ez egyetlen szőrszálat sem hagy meg, hanem azt leveszi.

A *Khorosz-kapu ilidseje:*[5] A kapun belül van, kicsi és hasznos fürdő. Nyolc boltív fölé van építve, keramittal fedett, rózsaszínű kupolája van. Egészen a közepén levő medencéjének négy oldalán oroszlán-szájakból éjjelnappal tiszta meleg víz folyik. Azonban nagyon meleg, úgy, hogy az ember abba be nem mehet. Ha a budaiak közül valaki meghal, rokonai a fürdőből hordókban vizet vitetnek s a Szt. Mihály-lovát leöntözik. A *vakufból*[6] erre a szolgálatra emberek vannak rendelve, kik többnyire ebből a *Veli bég fürdőjéből* viszik a vizet. A fürdőterem fölé nagy betükkel ez a *tárikh* van írva:

> E gyönyörű helynek elmondták a *tárikhját:*
> Musztafa pasa építkezése e hasonlíthatatlan hely.

A *Barutkháne ilidséje:*[7] Veli bég fürdőjének a közelében van, nem olyan díszes.“ (*Evlia Cselebi,* I. 247.; a leírás 1663-ból való.)

A budai fürdők (részben már Linzbauertől régebben közzétett) Marsigli-féle rajzait s azok magyarázatát lásd *Veress* Endre jeles értekezésében: „Gr. Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—86-iki ostromairól és helyrajzairól“ (Bp. Rég., IX. 136—142.), melyhez hozzá van adva (a 150. old. után) Budának 1686-iki Magliar-féle érdekes rajza is. Ezen (44. és 46. számmal jelölve) látjuk Veli bég fürdőjét (Bagno di Velibeg) és a Bagno di *Tahtale*-t (Tahtali ilidzseszi, deszkázott hévfürdő), melynek magyarázatát lásd u. o. 148.

1411. *1663. Pécs fürdői a török időkben.* — „Fürdője három van (Pécs városának). Többi között Kászim pasa dsámijának mihrábja előtt és az

[1] *Hánefi:* az orthodox muszulmán ritus szerint élők.
[2] *Jesil direkli* = zöld oszlopos.
[3] Érsekújvár.
[4] Törökül: *bogdáj csorbászi.*
[5] *Khorosz-kapu ilidseszi* = A Kakas-kapu fürdője.
[6] *Vakuf,* helyesen kiejtve *vakf,* vallási célra tett alapítvány.
[7] *Barutkháne* = lőporraktár.

út túlsó felén, bal oldalon van egy tiszta és kellemes fürdő, melyről széltében beszélnek; vize, levegője és épülete is kellemes. E fürdőnek vetkőző helye nagy, magas kupolájú hely, melynek közepén egy darab fehér márványból egy nagy medence van, hogy az leirhatatlan. A kőfaragómester ezt az egy darab súlyos követ hogyan tudta ebben a teremben ennyire kivájni? S miféle tehervontató eszközzel helyezte el ebben a teremben?; — az ember e fölött nagyon elcsodálkozik. A medence közepén a legsárgább aranyhoz hasonló rézből egy szökőkút pohara van. Ha tizenöt ember beléül is elfér benne. E pohár körül tizenkét sárkányszáj alakból az élet vize szökken ki s lefolyva, a nagy medencébe ömlik. Ezt a művészi poha-

77. A Császármalom (ma: Lukácsfürdő) száz év előtt. (Gr. Vasquez Károly rajza.) V. ö. MOE, I. 147.

rat az ügyes mester három bronz ökörfejre és három bronz teknősbéka derékra úgy helyezte el, hogy a szemlélő elméje megáll rajta s elbámulva marad. A Szigetvári kapun belül Memi pasa dsámija közelében van *Memi pasa fürdője,* kellemes, szép épületű meleg fürdő, melynek fürdőszolgái, mint a nap, olyan tenyerűek. *Vers:* „Gyengédséggel bement a fürdőbe egy szép ezüst test. — Nincs ott helye azt mondani: ezt emígy, mert egészben szép.“ Ezen vers értelme szerint a fürdőben gyengédséggel és kedveskedéssel járnak. *Ferhád pasa fürdője,* noha kellemes és tiszta, annyira mégsem látogatják; a szegények fürdője. — *Csorgókutjai.* (Csesme.) *Negyvenhét csurgókutja van:* Hiresebbek a Kászin pasa csorgója. Kadi csorgója. Memi sah csorgója.“ *(Evlia Cselebi,* I. 201.)

1412. *1663. Kendőző szerek. Hajfestőszerek. Kána.* — Az *O. Sz.* 446. oldalán olvashatjuk a következő adatot 1663-ból: „Judás szabású martalucz kurafi, *kánnával festet* szakállú, hegyes koporsóban való gyalázatos vén kurafi." Erről a *kána* vagy *kanna* nevű festőszerről a következőket kell megjegyeznem:

Régi írások forgatása közben már évek előtt feltűnt nekem az a furcsaság, hogy a régi magyarok — a 3—400 év előttieket értve — megfestették a lovaikat. Némely vidéken még ma is divatozik az a szokás a lókupecek közt, hogy a ló testének némely részeit, melyeknek színe az állat értékét csökkentené, megfestik s ilyen módon az egyoldali rútító foltokat eltüntetik vagy elleplezik. A ló homlokán levő csillag eltüntetésére rendesen Bismarck-barnát vagy pokolkőoldatot használnak. Az utóbbit már a 17. század elején is használták erre a célra, mint azt a legrégibb magyarnyelvű állatorvosi könyvnek *(Tseh* Márton: Lovak orvosságos meg-próbált uj könyvetskéje, Lőcse, 1656) egyik recipéje bizonyítja, mely fekete foltok festésére színezüstnek és salétromsavnak a keverékét (tehát pokolkőoldatot) vagy pedig gubacsból és vasgálicból készült tintaszerű folyadékot ajánl. Az azonban, amiről most akarok szólani, nem ilyen természetű, exterieur-beli hibákat leplező festés volt, hanem afféle kozmetikus célokat szolgáló cifrálkodás. Úgy látszik, hogy ez a szokás csak a török időkben került hozzánk; legalább arra vonatkozólag, hogy régebben is használatos lett volna, nem tudok adatokat. Kétségtelen, hogy keleti vagy tán jobban mondva török szokás, mely nálunk a török hódoltság idején sem volt az ország minden részén általános használatban a magyarok közt. Legalább ezt következtethetjük Tinódi Sebestyén „Szegedi veszedelem" című énekének következő soraiból:

> Nagy szép *festett lovak* a mezőn jargalnak,
> Kikről fő terekek elestek, megholtanak.

Thury József említi, hogy a törökök, mikor Sejbáni az Akhszi melleti táborozás alkalmából indulást parancsolt, íjaikat mindnyájan rendbehozták, tűz fölé tartva megszárították, a lovak sörényét pedig vörösre és fehérre festették. Ugyanott azt is említi *Thury,* hogy gyermekkorából emlékszik egy játékversre, mely a mai napig fenntartotta a lófestés régi emlékét. A játék abban áll, hogy a gyermekek összefogózkodnak, a körön belül egy leány áll, kívül pedig egy fiú járkál. A leány kérdezi:

> Mit kerülöd-fordulod
> Az én házam táját?

Mire a fiú azt feleli:

> Mert igen megszerettem
> A kigyelmed lányát.

De a leány azt veti neki:

> Nem adom én a lányomat
> Hintóskocsi nélkül.
> A hintóban száz ló légyen,
> Mind a száznak *festett farka légyen stb.*

Úgy látszik, hogy a fehér lovak farkát, sörényét és üstökét vörösre, a vörös vagy barnás színűkét pedig fehérre festették. Hogy *Thury*-nak Sejbáni idézete is így értendő, az *Seuter*-nek 1599-ben Augsburgban megjelent Hippiatriájából[1] is kiderül, hol (a 41. lapon) a fehér lovakról azt mondja: „solliche weisse Rossz werden von den grossen Herren hoch gehalten, denn sie geben ein schönes ansehen, sonderlich wann die Mönin, schopff und schwantz etwann rott geferbt, *wie es die Türken und auch die Ungern fast im gebrauch.*" Ebből az idézetből az is kiderül, hogy *Seuter* idejében már Németországba is átcsapott a lófestés divatja, sőt, mint alább meglátjuk, a németek később külön festő eljárást is eszeltek ki, mely eltért a török és a magyar módszertől.

A magyar adatok közül még a következőket említhetem: 1608-ban a törökök *festett lovat* és lóra való szerszámot visznek ajándékba Rákóczi Zsigmondnak.[2] 1640-ben Maurer Mihály, Rákóczi György portai követe jelenti, hogy a fejedelem által a nagyvezirnek küldött ajándéklovakat előbb megfestette, hogy *szívesebben fogadja azokat;*[3] a négy paripának sörényét, üstökét és a lábukat festették meg *kannával,* berzsennyel.[4] Egy másik levélből is az derül ki, hogy Rákóczi György idejében a lovak festésére *kannát* és berzsenyt használtak.[5] 1647-ben Rákóczi György lovakat küld ajándékba a török vezérnek Budára, előbb azonban ott helyben megfestik azokat.[6] Egy 1656-ból való erdélyi írásban[7] *„festett farkú* kék lóról" van szó, szintúgy Esterházy György püspöknek 1663-iki végrendeletében is egy „kis fehér *festett farkú* lóról", melyet Simándli nevű inasának hagyott.[8] 1670-ben Bánfi Dénes Teleki Mihályhoz küldi a lovait, hogy *fessék meg őket;*[9] úgy látszik, hogy az utóbbinak kannája vagy olyan ügyesebb embere volt, ki jól értett a festéshez. Munkács várának 1686-ból való egyik leltárában is megtaláljuk (mindenféle patikaszerek közt) a *kanna* nevét.[10] *Apor* Péter a „Metamorphosis Transylvaniae" egyik helyén azt mondja, hogy „mikor az olyan úrfiak darutollas süvegben, lódingósan,

[1] Érdekes és sok magyar vonatkozást is tartalmazó könyv. Hogy csak a 33. lapon olvasható egyik pontot idézzem: „Aber die Siebenbürgischen, Zeckischen und Ungerische (Ross) sind auch zu gutem theil starck und resch, geben gute Kriegsross, die Ungerischen gewöhnlich schiech und schrickig, sonst sind es gute arbeytsame Ross, *werden zu unsern zeiten fast gebraucht in die Gotziwegen, welche nur viel zu viel sind aufkommen bey uns,* werden aber viel guter Ross darmit verderbt, die man wol in ander weg möcht gebrauchen." Másik helyen (43. l.), hol a fekete lovakról beszél, a következő megjegyzést teszi: „Die Spanier halten gar viel auf diese gar Kollschwartze Rossz, wann sie gar kein weiss Zeichen. Von dannen sie ein Sprichwort haben: *Morcillo sin segnal, muchos lo quieren, y pocos lo han.* Also sagen auch die Ungern, dass *keinem Ritter etwas widerwetiges auff einem schwartzen Ross widerfahren sey.*

[2] Történelmi Tár, 1899., 295.

[3] *Szilágyi* Sándor: Levelek és okiratok stb. 613.

[4] U. o. 619. Hogy néha a lovak lábát is megfestették, arról egyéb adataim is vannak.

[5] *Szilágyi* S.: A két Rákóczi György családi levelezése, 363.

[6] *Beke-Barabás:* I. Rákóczi György és a porta. 895.

[7] M. Gazdaságtört. Szemle, 1898., 161.

[8] U. o. 1904. évf. 340.

[9] Teleki M. levelezése, V. 365.

[10] „Egy bürzacskoba *kanna*" (Tört. Tár, 1900. 334.) *Thaly* Kálmán kérdőjelet tett utána, mert nem tudta, hogy mit jelentsen ez a *kanna* szó?

tarsolyosan felültenek *üszelyberzsennyel*[1] veresre festett, köves, gyöngyös, kalárisos szerszámokkal, arannyal szőtt portai cafrangokkal felöltöztetett lovakra . . . bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhette vólna.“ Ebből nyilvánvaló, hogy Apor fiatalsága idejében a lófestés még elterjedt szokás volt, legalább is Erdélyben. Várasfalvi Szolga Mihály Diáriuma (a 17—18. századból) szintén említi a lófestést;[2] ez a naplóíró azonban egyszerűen lemásolta Tseh Márton könyvének idevágó szakaszát, tehát nem érdemes bővebben foglalkoznom vele. Végül megemlíthetem még *Mesterházy* Péter érdekes jegyzőkönyvét (a 17. század végéről), mely egy helyen szintén utal a lófestésre, ott t. i., ahol azt mondja: „Mikor tetves labu lovad vagion: Ved az tehennek awagy egyeb allatnak az epeit es ves *kanat beleie, az kivel lovatt föstenek*. . . Ha kána ninczen, az koromis jo.“[3]

A *kána (kanna)* szó különben még nehány más magyar írott emlékben is előfordul, így az Oklevélszótár 446. lapján (1597-ből). „Egj kerek skatulában Lo feosteni való *kana telj*“; továbbá 1663-ból a már föntebb idézett „ludas szabásu Martalucz kurafi, *kánnával festett szakallu*, hegyes koporsóban való gyalázatos vén kurafi.“ Előjön még a Nyelvtörténeti Szótár, II. kötet, 97. lapján is, ugyancsak *kannának* írva („Kannáért és börzsönért Illeynek adtunk 57 frt“), de helytelenül „cantharus, cupa“-nak (kanna, korsó) értelmezve.

A Nyelvtörténeti Szótár ezt az adatot Radvánszky munkájából (Magyar családélet és háztartás, III. 22.) vette. E helyütt a gr. Thurzó Imre lakodalmához (1618.) beszerzett cikkek jegyzéke olvasható. Igen valószínű, hogy ezt a nagymennyiségű festéket a lovak lakodalmi cicomájára használták fel. A Thury-féle játékversike utolsó kikezdésében is lakodalomról és a hintóba fogott száz *festett farkú* lóról van szó. De különösen megerősíti ezt a feltevést az, hogy a lovaknak *„török módon“* való festéséhez éppen a kannát és a berzsenyt, mely Radvánszkynál egymás mellett van említve, használták. Tseh Márton idézett munkájának egyik fejezete u. i. így szól: „Miképpen kell a lovat *török módon* vörössen festeni. Elsőbben timsót főzz vízben, kivel a ló serényét, és farkát melegen mossad, de ha csak félig akarod megfesteni, csak addig mossad, annakutána: végy két lot *vörös bersent*, négy lot gummit, hat lot gallest, egy marok zöld dió kopácsát. Két óráiglan főzzed ezeket négy pint vízben, de ha igen bé-főne, tölts ismét egy kevés vizet reá, de úgy, hogy csak két pintig maradgyon. Annakutánna három font *török festéket*[4] végy, főtt vizet tölts reá, azután egy medencében őket jól öszvegyurjad, mint egy tésztát, kivel osztán jól bedörgölve a lovat fessed, ki után mind serényét és farkát ruhával jól bé-kössed. De ha a lovat félig akarod festeni: végy 10 font timsót, hat font bersent, 12 font gallest, hat font gummit, két marok zöld dió-kapácsát. És mikor ezeket öszveelegyíted, tehát négy ökör epéjét is tégy közibe, és a lovat dió-olajjal füsüljed.“

[1] Ezt a szót annak idején nem találtam meg a Nyelvtörténeti Szótárban, pedig megvan benne, de — mint arra *Tolnai* Vilmos (Ethnographia, 17. évf., 320.) figyelmeztetett — nem a maga helyén, hanem *uszólag, uszován* címszók alatt. Nyelvészeink egy része a különös *üszely*-szót a francia *orseille* eltorzult alakjának tartja.

[2] V. ö. Erdélyi Múzeum, 1905. XXII. kötet.

[3] V. ö. Állatorvosi Lapok, 1906. 202. (*Tolnai* Vilmos közlése.)

[4] Ez alatt *kána* értendő. A németek is *türkische Röthe*-nek nevezték.

Volt azután a lófestésnek *német* módja is, mely (Tseh Márton szerint) a török eljárástól abban különbözött, hogy a festéket erős ecetben oldották fel s a ló sörényét, farkát ebben az oldatban háromszor-négyszer megáztatták, s végül ugyancsak dióolajjal megfésülték.

A fentebbiekből azt látjuk, hogy a lófestésre vonatkozó legrégibb adatunk 1597-ből való s a szokás még Apor Péter ifjúsága idején (az 1600-as évek végén) is divatban volt. Kétségtelen azonban, hogy a magyarok már 1597 előtt is megfestették lovaikat (ha nem is „csillagokkal és arabeszkekkel," mint ahogy Szendrey János mondja valahol), különösen olyan vidékeken, hol közvetlen érintkezésben voltak a török földbirtokosokkal, kikkel ajéndékképpen lovakat cseréltek s kik, mint *Maurer* jelentése is bizonyítja, szívesebben látták, ha ezek a lovak, a törökök módjára, meg is voltak festve. Ezen ajándékozgatás révén terjedt el e furcsa szokás a magyarok között. Ne felejtsük el, hogy úgy a törökök, mint a magyar urak igen nagyra becsülték a lóajándékot s általában a lovat. Bizonysága ennek, hogy már a honfoglaló vitézek is a lovakkal együtt temettették el magukat s a keresztény korban királyaink s főuraink koporsója után ott lépdelt a kedvenc paripa. Fehér lovat áldoztak a magyarok istenének, tizenkét fehér lovat küld Árpád Szalán fejedelemnek s viszont a kiewi ruthén vezér *ezer lovat* küld ajándékba a hódító magyaroknak, csakhogy őt és országát kíméljék. Végrendelkező eleink testamentomában igen gyakran olvashatjuk, hogy előkelő uraknak, királynak, egyházi hatóságoknak, apátságoknak, káptalanoknak stb. lovakat hagyományoznak[1] s gyakran még lélekváltságul *(pro salute animae)* is lovakat ajánlottak fel, mikor már a földi élettel leszámoltak. A lovak iránti nagy szeretet magyarázza meg azt is, hogy alig van ország a világon, melynek történeti emlékeiben, okmányaiban oly gyakran volna szó *lólopásokról,* mint a magyar régiségben.

Érdekes, hogy a lófestés révén némely vidéken a *vadászkutyák* megfestése is divatba jött, ami szintén török szokás volt. *Gyöngyösi* egyik versében[2] u. i. azt olvassuk, hogy:

> „A vadászó helyhez azomban jutának,
> Jelül a kopóknak kürtököt fuvának,
> Szíj és selyem-pórázra ebeket fogának,
> Elsőben is egy párt Ferencznek hozának.
> *„Dervis"* egyik; farka nagy lompot eresztett,
> Törökországi faj, visel kövér testet.
> Társa is ily, hiják *„Besliának"* eztet;
> Igen szép mindkettő, *uszován* is festett."

A lófestés divatja tőlünk Németországba is átszármazott.[3] A 16. század előtt a németek sem ismerték azt s bár akadtak, kiknek állítása szerint Németországban már a középkor elején megfestették a lovat, ezt a föltevést semmi megbízható történelmi adattal sem tudták támogatni.

Ami végül a föntebb többször előforduló *kana* (kanna) vagy *kána* szót illeti, kétségtelen, hogy az nem egyéb, mint az *alkanna* rövidítése. Így nevezték u. i. régente a ma *Lawsonia inermis* (L. alba Lam.) néven

[1] Többek közt Bethlen Gábor is *„hatalmas fő-lovakat* gazdag szerszámokkal" hagyományoz végrendeletében a német császárnak s a svéd királynak.

[2] L. a Nyelvtörténeti Szótárban *„uszólag"* címszó alatt.

[3] L. erről „Das Pferdefärben bei den Deutschen" c. értekezésemet (Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, VIII. (1908.) 334.)

ismert keleti cserjét, mely a füzike-(Lythrum)-félék családjába tartozik s melynek gyökere *(Radix alkannae verae* s. *orientalis)* ezelőtt a hivatalos gyógyszerek közé is fel volt véve.[1] *Murray*-nek Apparatus Medicaminum c. nagy munkájában (1794-iki kiadás, II. köt., 113. l) azt olvasom e növény leveleiről, hogy „hisce (foliis) orientales gentes ungues, manus, capillos, barbam aliasque corporis partes, item *equorum jubam, caudam, colore,* pro miscela varia, *flavo, rubro, fulvo tingunt.*“ A növényt hennának vagy *alhennának (alhinna)* nevezik az arabok s hogy használata ősrégi, azt az egyiptomi múmiák festett részei is bizonyítják. Úgy látszik, hogy manapság Európában csak az albán nők használják kozmetikus célokra, ellenben a török hódoltság idején a bosnyák, oláh és déloroszországi nők közt is divatozott ez a szokás s az akkori török nők nemcsak az ujjaikat, körmüket és tenyerüket, hanem a köldöktől lefelé, a csipők alatt is hennával festették be magukat.[2] Vagy 10—15 év óta a drogistáink kirakatában is gyakran láthatjuk a hennaleveleket, mert nemcsak kozmetikus, hanem ipari célokra, selyemfestésre is felhasználják ezeket, alkannavörös-(alkannin-)tartalmuk miatt, (mely különben a mi atracélunkban is éppúgy előfordul). A „hennateá“-val való mosogatás sárgára festi a hajat, éppúgy, mint a hidrogénhiperoxid, az utóbbinak azonban az a hátránya, hogy a hajat egyszersmind törékenyebbé teszi (kivált, ha szalamiaszesz hozzáadása nélkül alkalmazzák). Ezért is újabban a henna mind jobban háttérbe szorítja a hidrogénhiperoxidot a hajkozmetika terén. Indigóval keverve feketére festi a hajat és a szakállt s ilyen célra különösen a perzsák használják a hennát.[3] A növény eredeti hazája valószínűleg Előindia; innen azonban már ősrégen eljutott Perzsiába is és valószínűleg innen kapták a régi egyiptomiak, kik a kezüket, hajukat és körmeiket festették meg vele. *Dioskurides* „kypros“-nak nevezi a hennát; „kopher“-nek mondja az ótestamentumbeli Énekek Éneke és még ma is „chofreh“-nak nevezik a nubiaiak. A kéz és láb vörösre festése a hennával tehát már a régi zsidó nők körében is divatos volt. A kirgiz asszonyok ma is csinálják és *Schwarz* F. szerint[4] ezek a vörösre festett lábak és kezek meglehetős utálatos benyomást tesznek az európai emberre. Ha a henna-levelek porát csak vízzel nedvesítjük meg, akkor csunya, zöldes pépet kapunk, melyet a marokkói asszonyok arra használnak, hogy nyári melegben az arcukat kenik be vele (azt hiszem, ennek az a magyarázata, hogy a meleg éghajlaton a bőrbajok igen el vannak terjedve s ezek ellen a hennát hatásosnak tartják). Ha a kezüket vagy lábukat vörösre akarják festeni, akkor a hennát először citromnedvvel vagy más savanyú dolgokkal (borkővel, timsóval) elegyítik. A bőrön a vörössárga szín körülbelül csak egy hétig marad meg (a körmökön valamivel tovább). A megfestés előtt rendesen szalagokat is kötnek a kezükre és lábukra, hogy egyes helyek, csíkok fehé-

[1] Nem tévesztendő össze a nálunk is előforduló atracéllal *(Alkanna tinctoria).*

[2] Der römisch-kaiserlichen Akademie stb. Abhandlungen (1757.), V. Theil, 410. Azt is említi, hogy a 17. században főleg Alexandriából importálták a hennát Konstantinápolyba, ellenben Európa többi részeiben, a nagy beviteli vámok következtében, nem tudott elterjedni.

[3] Hogy a hennával és más szerek keverékével az arabok a fehér lovakat feketére tudták festeni, arról már *Al Gaubari* 13. századbeli munkája is megemlékezik. L. erről *E. Wiedemann* értekezését (Mitteilungen z. Gesch. d. Med. u. d. Naturwiss., IX. 1910. 476.)

[4] *Fr. Schwarz:* Turkestan. (Freiburg, 1900.), 284.

ren maradjanak.[1] Érdekes, hogy a lakodalom ünnepségei előtt különös gonddal befestik nemcsak a menyasszony lábát, kezét, tenyerét és talpát, hanem a vőlegényét is. Ez a művelet mindig nagyon szertartásosan történik: közvetlenül a lakodalom előtt a vőlegény — gyalogosan — elmegy abba a házba, hol a menyasszonya van, itt fátyollal letakarják és díszes, trónusforma székbe ültetik, egy öreg asszonyrokona a jobb tenyerét és a jobbkeze körmeit hennával megfesti s a hosszadalmas művelet közben a szék mellett álló két másik asszony kardokat csapkod össze a boldog férjjelölt feje fölött. Nem tudom, hogy e különös szokásnak mi lehet a néprajzi magyarázata, bizonyos azonban, hogy a célja ugyanaz, mint annyi más lakodalomelőtti népies szertartásnak: hogy a *matrimonium*, mely annyiszor végződik csalódással és kölcsönös boldogtalansággal, most az egyszer *felix faustumque sit*.[2]

1413. *1663. Ásványvizek.* — Besztercebánya város jegyzőkönyvei ez évben említik először a város határában levő ásványvizeket, nevezetesen a *Styavnicska-forrást*, melynek további sorsáról, vizének elemzéseiről (a 18. században) l. *Jurkovich* értekezését.

1414. *1663. Marhavész (Hain,* II. 300.) és *szopornyicza* (= takonykór!) a Szepességen. Ennek korlátozására vonatkozó rendelet: MOE, II. 309.

1415. *1663. Pestis.* — *a)* A Szepességben: *Hain,* II. 300. — *b)* Árvamegyében: *T. T.*, 1889., 444. (Guzics János naplója említi.) — *c)* Kassán. Pethő Zsigmond írja Pozsonyból a kassai tanácsnak, hogy „minthogy penig Kassán ismét az pestis kezdett grassálni, consultatiónak helyét Eperjesre transferáltam". *(Abaúj,* 221.) — *d)* Kassán a pestis miatt nagy az éhinség; a városi diákok kérik a tanácsot, hogy adasson nekik élelmiszereket, mert különben kénytelenek lesznek mindannyian elhagyni a várost. A tanács hat köböl búzát, két hordó sört és 25 forintot juttat nekik. (*T. T.*, 1909., 316.) — *e)* Minthogy Magyaróvárott, az odavezényelt katonák közt is pusztít a járvány (*grassante contagione,* nincs megmondva, hogy milyen járvány, de kétségkívül a pestis), az alsóausztriai rendek 1663. jan. 16-án kérik a bécsi egyetem orvosi karát, hogy valami hozzáértő orvost küldjenek oda a beteg katonák kezelésére, majd kellőleg fogják honorálni. A kar dr. *Schönaich* János György sziléziai eredetű orvost küldi Óvárra, ki ugyancsak megkapta a pestist, majdnem bele is halt, de nem kapott 60 forintnál több honoráriumot. *(Acta Vindob.*, V. 440.)

1416. *1664. Végrendeleti hagyományok kórházak részére.* — „Auch soll künfftig kein Testament gültig sein, in welchenn sovil alls dasz vermögenn zuelesst, die Gemaine Stadt, Kirchen, Schuel undt *Spithal* mit etwan einem Legato nicht bedacht wordtenn ist." (Modor városának statutuma. *Corp. statut.*, IV. [2.] 496.)

1417. *1664. Pestis* (a Szepességben). — *Hain* lőcsei krónikája (1910.), II. 303—306. és *T. T.*, 1904., 59. (Kilencszáz ember halt meg.)

1418. *1664. Botanikus kertek.* — A magyar főurak és királyok botanikus kertjeiről részletesebben szól *Takáts: Szm.*, 386., 417. és köv. old. (Többek közt azt mondja, hogy a Lippay György érsek pompás pozsonyi kertjéről készült nagyértékű képeket egy antikvárius annak idején felajánlta a Nemzeti Múzeumnak, de mivel igen magas árat követelt, a

[1] V. ö. Zeitschrift für Ethnologie, 19. kötet (1887.), 283.

[2] A kard, kés és általában mindenféle fém, vas és acél: *apotropaeikus szerek* a házasság boldogtalansága és egyéb bajai ellen. A mai orthodox zsidóknál is megvan az a szokás, hogy a gyermekágyas asszony párnái alá kést tesznek.

Múzeum nem vásárolhatta meg s így ez is elveszett, külföldre került. Hosszasan ismerteti továbbá Lippay híres 3 kötetes munkáját, a „Posoni kert“-et, mely 1664-ben jelent meg.)

1419. *1665. Egri fürdők.* — „Három hévfürdője van (Egernek): egyik a férfiak, a másik az asszonyok, a harmadik az *állatok* számára. Némi tekintetben hasznosnak bizonyultak, a rühességet és *frengi betegséget* meggyógyítják. E külváros erődítményében 17 városrész van, 7 keresztény és 10 iszlám. 2060 csinos háza és sok palotája van; az előkelők házai mind erkélyesek s mindegyiknek van kertje; többnyire deszkazsindelyes és keramitos tetejű házak. ....*Fürdője* van kettő: egyik a belső vár kapuja alatt a hídfőnél; ez a *Valide szultán fürdője,* mely nagyon szép, kellemes vízű, hat kamrájú fürdője; egész kupoláját vörös keramit fedi. A másik a Kalmet-kapu közelében, kisebbszerű, keskeny fürdő, kályhával. A városban levő házak közül hétszáz lakásban és palotában van fürdő, miként az előkelők ezt dicsekedve beszélik s az előkelők mind azokba a fürdőkbe mennek. Öt kis fogadója van s a kereskedők e fogadók közül csak egyikbe mennek; a jövő-menő vendégek többnyire a ráják házaiba szállnak meg s a fogadói bért azoknak adják. A többi vendégek az előkelők házaiba szállnak meg, sőt az érkezőt hívják is. Némelyik háznak kapuja fölé ez a vers van írva: *„Bi-tekellüf beja' bikháne-i má.“*[1] (Evlia Cselebi, II. 118.)

1419/a. *1665. Fürdősök céhe.* — Rebner János Kassa város tanácsának bemutatja a *felsőmagyarországi fürdős céh* levelét, melyben ez azt kéri, hogy a tanács hívja össze a *hat szabad városokat* s ezek tárgyalják meg a fürdősök és asztalosok közt felmerült vitás kérdéseket, továbbá, hogy a fürdősök ládája és artikulusai Kassán őriztessenek. *(P. N. G.)*

1420. *1665. Köztisztaság és orvosok Pesten.* — Schweigger Salamon (Reiss-Beschreibung, 1665. 23. old.) azt írja Pest városáról, hogy erős falak veszik körül, azokon belül azonban „schlechte niederträchtige Gebäu und liederliche Häusslein wie in gantz Türckey, item sehr kotige und wüste Gassen“. Ezzel szemben Evlia Cselebi a *gyönyörű* Pest városáról ír, gazdag városról, mely nagyon termékeny és füves földön fekszik. Valamennyi főútja igen széles és kétoldalt vastag kővel van kövezve, mert téli időben nagy a sár. Van két gőzfürdője *(hamam),* de ezekre szükség sincs, mert a tél zordonsága miatt valamennyi házban kályha van, a házak fürdőmódjára vannak befűtve és minden kályha mellé egy mosdószobácska van állítva.

1421. *1665. Pestis.* — „Komorázon elég jókor szállhatánk, de mivel négy házban is holtak pestisben, alig vártuk volna, hogy elmehetnénk.“ (*Keczer* Ambrus naplójában; *Lauschmann,* 26.)

1422. *1666. Pestis előjelei. Véreső-hullás a Szepességben.* (Lásd: *Századok,* 1882., 772—773.)

1423. *1666. Vörhenyjárvány* Magyarországon. (*Lersch,* 315.)

1424. *1666. Széchy* Mária phthisis elleni recipét küld az állítólag ebben a bajban szenvedő erdélyi fejedelemasszony (Apafiné) számára; a lőcsei doktort is szerette volna Erdélybe küldeni, de ez nem megy. (*T. M.,* III. 592. U. itt 598. azt olvassuk, hogy a fejedelemasszonyt egy *orvosasszony* is

[1] Ez a vers perzsa nyelven van. Magyarul annyit jelent, hogy *„Minden ceremónia nélkül lépj be a házamba.“* — Az egri meleg fürdő képét lásd az 1617. évszám alatt.

kuruzsolta „Isten után“, ki a fülbajokhoz is nagyon ért s ezeket nem *betőtéssel,* hanem *föstöléssel* gyógyítja.)

1425. *1666. Fridelius* (Friedel) János eperjesi orvos: Dissert. inaug. medica de angina. (Vitteb., 1666.) A szerzőről l. *Deák* Farkas: gr. Tököly Imre levelei (140.) és *Szinnyei:* A gr. Károlyi-család okl. tára IV. 540. is szó van róla; (Esterházy Miklós özvegye, Perényi Ágnes, a zólyomi várban, 1684. febr. kelt végrendeletében azt írja, hogy egynehány „ezüst portékája“ van Fridelius doktornál zálogban; kéri a fiát és más örököseit, hogy ezeket majd váltsák ki és osszák fel maguk közt.)

1426. *1666. a) Hübner* (Hiebner) Izráel schneebergi (Meissen) származású nagyszebeni orvos, matematikus és csillagász (megh. 1668.) erre az évre jósolja a világ végét. (*Sigerus Ch.*, 16.) Lásd róla még: *Szinnyei,* IV.

77a. Sieur Daumont reklámcédulája 1684-ből, melyen az általa készített „Magyar királyné vize“ jóságát és hasznosságát (köszvény, bénulás, hurutok stb. ellen) *dicséri.* (A párisi Bibliothèque Nationale gyüjteményéből.)

1484. — *b) Schenk* János dr. kassai orvos feleségének, Krisztinának, pöre van Naymann Jánossal. *(P. N. G.)*

1427. *1666. Fürdők.* — Lőcse városa a régi karthauzi fürdőt 875 frtnyi elég tekintélyes összegen visszavásárolja Gebauer fürdőstől s utána a kórház-uccában levő „alsó fürdőt“ leromboltatja. (*Demkó,* [2.] 109.)

1428. *1666. Aqua reginae Hungariae.* — Ez évből való az (előttem ismert) legrégibb adat a hajdanában oly híres „magyar királyné vizé“-ről; v. ö. MOE, I. 293. (Joannes Praevotius páduai orvostanár munkáinak 1666. évi hannoveri kiadásában.)

Maga a rozmaring*szesz* természetesen már sokkal régebben ismeretes volt. *Baccioni* (Nel regno del profumo, Torino, 1902., 115.) azt mondja, hogy a rozmaring illóolajának lepárolására vonatkozólag az első adatok *Villanomo* (? kétségkívül sajtóhiba *Villanova* helyett) írásaiban találhatók, az 1300. év körül. „Il suo distillato si conobbe sotto il nome di *Acqua di Ungheria.*“ Ennélfogva tulajdonképpen Arnaldus de Villanovát tekinthetjük a magyar királyné vize első készítőjének.

1429. *1666. Kézirat.* — Réway István: Próbált bizonyos orvosságok. (A M. Nemzeti Múzeum birtokában.) Ismertetését lásd: Állatorvosi Lapok, 1930., 198. (Daday András cikke.)

1430. *1667.* Körmöcbánya város tanácsa bizonyítványt ad *Fabricius* Konstantin távozó városi orvosnak. (Körmöcbányai levéltár, Ao. 1667., tomus II. 33., 1., 90.) Erről az orvosról lásd még MOE, I. 104.

1431. *1667. Sebészek. Vagyoni állapot.* — Körmöcbányán fogságba vetik *Irrgang* János sebészt, mert kiderült, hogy képesítés nélkül folytatott orvosi gyakorlatot. Irrgang a sziléziai Glogauból költözött Körmöcre s ott letelepülve, *23 éven át zavartalanul folytatta praxisát,* polgárjogot és tekintélyes vagyont szerzett, amikor kitűnt, hogy sem orvosi diplomája vagy sebészmesteri felszabadító levele, de még keresztelő levele sincsen. Mikor ez kipattant, a tanács a tekintélyes polgárt és keresett orvost pörbe fogta s minden jótállás vagy kezesség ellenére fogságba vetette. Befolyásos ismerősei ekkor *Toplicvár urához fordultak,* aki Irrgang érdekében keményhangú levélben rendre utasítja a várost. Szemére veti a tanácsnak, hogy a becsületes polgárnak, tudós orvosnak s ismert embernek plausibilis védekezését, t. i., hogy összes okmányai a glogaui sebész-céh levéltárában pusztultak el a nagy tűz alkalmával, elfogadni nem akarja. Vajjon az erélyes hangú utasítás okozta-e, vagy Irrgangnak valóban sikerült igazolnia ártatlanságát, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy *Irrgang tovább folytatta praxisát és a vagyon harácsolását,* amit a kis incidens megakasztott volt. 1675. évi november 20-án bekövetkezett halála után felvett vagyoni leltár a következő statust mutatja: Két háza van a piacon, 1840 frt ért., arany ékszere, 70 frt 60 kr. aprópénzben, ezüst evőeszközök 54 frt 83 kr., aranyakban 1308 drb, magyar tallér 658 drb, német tallér 4317 drb, kötelezvényekben 1915 frt, különböző órák 50 frt, orvosi műszerek 46 frt 50 kr. stb. (*Ernyey:* Bány.)

1432. *1667. Gyógyszerhozatal. Áfium.* — *Széchy* Mária, Wesselényi nádor felesége, a „Murányi Vénusz“, nagyon szeretett gyógyítgatni (v. ö. MOE) s nagy házi patikát is tartott. Ez év márc. 25. kelt levelében arra kéri Teleki Mihályt, kinek a portával jó összeköttetései voltak, hogy hozasson neki Törökországból *három font* jóféle, hamisítatlan *áfium*-ot (ópiumot). Mintát is küld neki, hogy lássa, milyen az igazi. Az árút vagy pénzben, vagy ezüstben, vagy „akárminemű portékában“ meg fogja adni annak idején. (*T. T.*, 1895., 500.) Ugyanő köszvény elleni orvosságot kér és kap gr. Zrinyi Péter horvát orsz. bántól, Szentpáliné gyógyítására (u. o. 503.). Végrendeletében orvosi könyveit és receptjeit Kérynére, gyógyszereit pedig Simonyi Jánosra hagyja. *(Chernel:* Kőszeg v. jelene és multja, II. 111.). Weber Jánoshoz (v. ö. MOE) írt levelei Eperjes város levéltárának egyik nevezetessége.

1433. *1667. Gyógyszerlopás.* — Rozsnyai Dávid (törökországi útja közben) *balzsamolajat* és *skorpióolajat* küld Teleki Mihálynak, ki sokalja az árát; mire Rozsnyai felvilágosítja, hogy ezeket a gyógyszereket nagyban hamisítják Törökországban, s csakis a szultán patikájában van belőlük igazi jóféle, onnan szokták kicsenni és eladni. Már pedig lopott jószágra nem lehet alkudni! (*T. M.*, IV. 152.)

1434. *1667. Dohányzás.* — „(Es) wird denen Bürgern mit den Kartenspiel und *Tobaksbrauch* vorsichtig und *mäsig* umbzugehen angeschaffet. Im gegen aber solches dem Gesinde, Mayer- und Wäschers-Leuten völlig

eingestellet." (Kézsmárk városi statutum 49. pontja. — *Corp. statut.*, II. [2.] 254.) Hasonló rendelkezés 1695-ből (*u. o.* 306.).

1435. *1667. Magyaróvári fürdő.* — „Am 7. Mai 1667 habe ich mein Weib und meine Schwester in das *Altenburger Bad* geführt, aber das Kämmerlein haben wir 8 Tage früher aufgenommen. Am 27. Mai sind sie mit besserer Gesundheit heimgekommen. Für das Kämmerlein haben sie auf eine Woche ¾ Gulden gezahlt, von der Wanne täglich 8 kr(euzer). *Liebergott* naplójából. (*Lichner*, 147.)

1435/a. *1667. Fürdősök.* — Mentzer Kristóf kassai „badergesell und wundarznei-beflissener" kéri a városi tanácsot, hogy a fürdőt adják neki bérbe s erre mielőbbi választ kér, mert most (május 12.) van az ideje az orvosi növények gyüjtésének. *(P. N. G.)*

1436. *1667. Orvoshiány.* — Lőcsén 1667-ben (és 1697-ben is) csak egy orvos van, — annyi, ahány cin-öntő, gerebenkészítő és puskaagykészítő iparos. (*Demkó:* Lőcse története, 1897., 305.)

1437. *1668. Tolnai István életéhez.* — A *Weszp.*, II. 193. említett Tolnai Istvánról szó van Bornemisza Katának Teleki Mihályhoz intézett levelében. (*T. M.*, IV. 289, „Tolnai uram mondá, hogy [a gyermekben] az *szél* rekedt meg benne, hogy az nagy *szelen* hordoztam"), továbbá u. o. 414. (Bánffy Dienes kis fiát gyógyítja); legkimerítőbben azonban Pataki Jenő (Erdélyi Orvosi Lap, 1923. 1. szám) foglalkozik vele, három levelét közölve, melyek egyikével *maga-készítette* „igen derekas" orvosságokat küld Nádudvari Jánosnénak, többek közt *zacskós-orvosságot* is, (vagyis *nodulus*-t, gyógyfüveknek kis zacskóba kötött elegyét, melyet borral öntöttek le s ezt a macerátumot itták; egy példáját: a *Nodulus purgans*-t, lásd Jourdan, II. 579.). Lásd még róla, a „medicus secunda praxi laudatissimus"-ról: *Irodalomtört. Közlem.*, V. 1895., 84.

1438. *1668. Hályogműtét.* — Kende Gábor írja Teleki Mihálynak Csekéről: „Az szegény bátyám uram Kendefi uram nyavalyáján magam is bizony búsulok. *Görgei* (Pál) uramat ahoz hogy tudna, soha nem hallottam, hanem *egy asszonyt* hallok Sárosvármegyében, az ki 2—3 esztendős hályogot is leveszen: mentül hamarébb felkerestetem és ha tehetem, bizony beküldöm; ha nem megyen, arrul is tudósítom Kegyelmedet és *Görgei* uramnak is írok, meglátom, mivel biztat." (*T. M.*, IV. 336.) Görgei Pálról, mint Teleki orvosáról, egy 1669-ben kelt levélben is szó van, melyben az is olvasható, hogy „az doctorok *most készítik* az orvosságokat" (u. o. 488.).

1439. *1668. Gyógyszertár. Köztisztasági intézkedések.* — Kassa városának 1668. évi statutumaiból: „*2. Articulus:* Minthogy n. bíró uram és az nemes tanács már doctor uram felől provideált, és a mint bizonyosan informáltattunk, hogy a beteges embereknek curálására való materiák a *patikákban* némelyek nem is találtatnak, némelyek pedig a melyek találtatnak is, a régi mivoltok miatt a virtusok extingváltatott. Azért kéreti nemzetes fürmender uram is az nemes község n. bíró uramot és a nemes tanácsot, hogy doctor uram mellé bizonyos személyeket rendelne, a kiknek jelenlétekben ő kelme *a patikákbeli marhákat megvisitálná*, annak utánna doctor uram tapasztalható defectusokat detegálván, n. bíró uram és az n. tanács valami jó patikárius felől provideálni ne neheztelne, hogy ezaránt is betegekre nézve városunkban jobb provisio lenne, sőt hogy minden patikákban vasárnapi napon praedicatio alatt *aqua vita*-nak való árultatása certa sub poena megtilalmaztassék. *3. Articulus:* Nemzetes bíró uramot és az nemes tanácsot nemzetes fürmender uram és a nemes község

ezen is kéreti, minthogy városunkban mind piacbeli, mind más utczákon sok sár és egyéb fele is ocsmányság vagyon, a melyek tapló gyanánt vadnak, honnét külömb külömbféle nyavalyák és a dögleletesség is származik, arról is ne neheztelné oly dispositiót tenni, hogy a gazdákat elsőben serio praemoneálván, sárnak és egyéb rútságnak kivitele felől, hogy ez által városunkban tisztaság meg legyen, a szófogadatlanok bizonyos büntetéssel megbüntettessenek." (*Corp. stat.*, II. (2.) 254.)

1440. *1668. Városi orvos* (ordinarius medicus) és *sebész* alkalmazását sürgetik Sopronban. *Sopron Mon.*, I. 122.)

1441. *1669. Szívbajok kezelése. — a) Hánytatók szívbajosoknak.* Széchy Mária írja Nagy Ferencnek: „Doktor uram is jegyzett holmi szíverősítő electuáriumokat, az is igen kevésre megyen, vétesse meg azt is s ha Kd kérni találna oda fel, jó alkalmatosság alatt küldje le Kd." *(Deák* Farkas: Magyar hölgyek levelei, 258.) — „Én csak rosszul vagyok, mióta Kd elment, mind fekszem inkább az nagy szívbádgyadások miatt. Holnap akar az doktor *vomitoriumot* adni; mint járok vele, csak Isten tudja." *(U. o.) — b) Aqua aurea.* Bornemisza Anna *aranyvizet* küld Teleki Mihálynak *(T. M.*, IV. 456.), hogy azzal a (szívbajos?) Telekiné szíve tájékát kenesse meg, továbbá azt is ajánlja, hogy *„rózsaecetben* töressen egy csupor étekben valónyi jóféle *bécsi sáfránt,* egy kis szerecsendió virágot és szekfüvet, jól megtörvén, keverjék jól az eczetben s *veres skállát posztót* mind untalan mártogatván bele, *tegyék ő kegyelmének az szíve aránt.* Ez is, azt gondolom, jó lesz; magamon is megpóbáltam."

Az „aranyvíz" alatt itt valószínűleg az az *Aqua vitae aurea* vagy *doaphoron (!)* értendő, mely a 17. század híres orvossága volt (l. róla *Baas-Festschrift,* 1908., 98.) Különben már Arnaldus de Villanováról följegyezték, hogy borszeszt sárgára föstött fűszerekkel s ezt azután *aqua aurea* néven adta el. Az *aqua vitae* pedig helyesebben *aqua vitis = rebenwasser.* nem pedig *lebenswasser* (l. *Neuburger* és *Klein:* Mitteilungen, 1909., VIII. 242., 243.)

1442. *1669. Fürdők.* (Szklenó, Vihnye, Stubnya, Bajmóc). *Brown* Edvárd tollából *(Szamota,* 403. és köv.):

„Szklenót nagyon látogatják meleg fürdői miatt, öt fürdője van, szép lejáratokkal és igen jó tetőkkel. A források igen tiszták, fenekök vörös és zöld. Az ezüst a vízben aranyszínűvé lesz. Legtöbbre becsülik az izzasztó fürdőt. Ennek forrásai a hegyben vannak, a víz rendkívül forró és a külön e célra épített fürdőbe folyik. A fürdő egyik végén igen jó izzasztó szobát készítettek. Igen kényelmes ülőhelyek léteznek és fölebb vagy lejebb lehet menni a szerint, a mint nagyobb vagy csekélyebb hőséget akarunk érezni, tehát ez a világ legnagyobb kényelme, mivel mindenki csak annyit izzad, amennyit akar. Ez üreget, valamint az egész fürdőt, mindenféle színű virágok lepik el, melyek a fürdő folytonos hősége folytán nőnek, díszlenek és igen kellemes látványt nyujtanak. Mialatt e fürdőben fürödtem, valaki mulattatni akarván a nagyszámú társaságot, észrevétlenül a fürdőház tetejére ment, hirtelen a vízbe ugrott, alámerült és jó ideig a víz alatt maradt. Nemsokára pedig a csatornán keresztül kígyó jött a fürdőbe és az ott levő asszonyokat megrémítette. Az említett férfiú erre ki akarván fejezni a társaság iránti jó indulatát, azonnal nekiment a kígyónak, hogy a hölgyeket a remegéstől megszabadítsa. Ez igen szépen sikerült, a kígyót két keze közé fogva kiemelte a vízből, fejét a szájába tette és *leharapta.* Ezután az izzasztóba hívattam, hol beszédbe elegyedvén

vele, megtudtam, hogy ezelőtt a bányákban dolgozott; többek közt megkérdeztem tőle, vajjon látott-e már természetes gálicot, vajjon a nagy darabok oly tiszták-e, mint a kristály és e bányákban található-e egyáltalában. Válasza ez volt, már sokszor és sok helyen látott, különösen az egyik bányában.

A Szklenótól 4 angol mérföldnyire és Selmectől 5—6 mérföldnyire levő *Vihnyén* szintén vannak meleg fürdők. A feneke vörös és kővé változik, melyből én is hoztam néhány 4—5 hüvelyk átmérőjű darabot. E kővé változott vízből is hoztam egy nagy darabot, mely a csövön lefolyó vízből képződött, a cső, ámbár fából van, még sem változott kővé, mivel a víz alatt van. A fürdő építésére fölhasznált fák is kővé változtak. Mindez nagyon tetszett nekem és gyönyörködve szemléltem a művészet és természet összeműködését, így pl. a kővé változott nagy fenyőoszlopot. Nem csodálatra méltó körülmény, hogy a víz alatt levő fa nem változik meg, holott a víz fölött levő egészen más anyaggá lesz? A víz rendkívül forró. A Zöldoszlop-fürdőben Budán, a kigőzölgés a fürdő kupoláján és az oszlopok közt elhelyezett vasrudakon lerakódik és kővé változva, jégcsapokhoz hasonló darabok lógnak le. Angolországban számos ilyen barlang létezik, ilyenek az okeyi Somerset tartományban és a poolesi Darby tartományban. A meleg forrásokban igen sok kén is található, csakhogy nem a víznek elpárologtatása által. Ennélfogva azt hiszem, hogy nem a vízben, hanem a szélén kell keresni. Vihnyén két igen jó fürdő van, hová sok ember eljár; a harmadik fürdő szintén közlekedik a két első vizével. A harmadik fürdőt a benne található számtalan kígyóról kígyófürdőnek nevezik...

Úrvölgyről, a Besztercebányától három és Körmöcbányától két magyar mérföldnyire levő *Stubnyára* mentünk. Egy kis folyó[1] mellett, híres és nagyon látogatott meleg fürdők vannak, a víz tiszta, kénszagú, feneke zöld. A fát zöldre és feketére festi, azonban a fémeket nem változtatja meg oly gyorsan, mint a többi ásványvizek, ugyanis néhány ezüstdarabot tettem bele és egész éjjel benne hagytam, másnap azonban csak nagyon csekély színváltozást vettem észre. A források föld alatt fakadnak és a fürdőbe a fenéken levő nyílásokon nyomulnak be. E fürdők ép oly melegek, mint az angol királyéi. Hét fürdő van: az első a főnemeseké, a második a köznemeseké, harmadik a parasztoké, negyedik a parasztasszonyoké, ötödik a koldusoké, hatodik a ragadós betegeké, hetedik a cigányoké. A fürdők hegyekkel körülzárt síkságon vannak, a közeli hegyekben sok ércet találnak. Az egyik fürdőben én is megfürdöttem, azonban oly kitűnő társaságba jutottam, hogy sokáig nem válhattam meg tőlük, ennélfogva a nagy hőségtől főfájást kaptam.

Stubnyafürdőből tovább utazva, átkeltünk a Nyitra folyón, a szép Privigyét (Privitz) balfelől hagyva, *Bajmócra* érkeztünk. Bajmócon öt természetes fürdő létezik, ezek sem nem melegek, sem nem hidegek, tehát csupa élvezet bennök fürdeni. Gr. Pálffy magyar nádor, egészen befödette a fürdőket. Az első, vagyis a nemesek fürdője egészen kőből készült és minden oldalon kőlépcsőkön lehet lemenni. A többi négy fából van ugyan, de azért ezek is eléggé csínosak; leginkább tetszett nekem, hogy a legények és lányok azonnal ügyesen a víz alá buktak, mihelyt valami csekélységet dobtunk nekik."

[1] Túróc folyó.

1443. *1669. Curiosa.* — Paterson Hain János eperjesi orvos esete: „Eine schwangere Frau in Ungarn, hatte 1669. zur gehörigen Zeit ihr Kind bereits so weit zur Welt geboren, das schon der ganze Kopf aus der Gebärmutter heraushienge. Allein, nachdem dieses zwey oder dreymal geweinet hatte, zoge es den Kopf wieder in die Gebärmutter zurük, und wurde erst vierzehn Tage hernach, bey einer natürlichen Geburt, aus seinem bisherigen Aufenthalt getrieben.“ *(Abhandlungen,* IV. 384.)

1444. *1669. Mérgezés.* — *Apafi* Mihály attól való rettegésében, hogy a Törökországba menekült *Zólyomi* Miklós Erdély fejedelemségére tör, méreggel szeretné elpusztítani versenytársát. Erről szól (többek közt) Székely László fejedelmi postamesternek Teleki Mihályhoz intézett levele, mely megérdemli, hogy egy részét itt is közzétegyük: *„Paládi* 16. praesentis (1669. május) megérkezék Constantinápolyból; vele együtt az *szakács* is, ki is oda be Dávid deák urammal való végzések szerént az dologban (az ő részérül) fogyatkozással járt; de Uram, az eszköz *(t. i. a méreg)* nem jó és alkalmatos lévén az dolognak végben vitelére, csaknem magok életektül is megfoszttattak nyavalyások. Mely dolog felül való újabb apparatusért úgy tetszett ő nagyságoknak *(Apafiéknak),* hogy Kegyelmed által vagy ott Eperjesen (ha találtatik jó doctor), vagy ha kétséges ott Eperjesen jó készséggel való elkészíttetése, irna s küldené Kegyelmed bizonyos emberét az gróf Tökölyi uramhoz ő nagyságához Késmárkra, hogy az ott való híres doctor *(Paterson Hain?)* csinálna oly alkalmatos *eszközt,* hogy akár ételben, akár italban tétetődnék, munkálódnék akármelyikben egyaránt, csakhogy vagy felettébb való keserűségével vagy édességével az ételnek vagy italnak maga principalis izét ne rontaná el, hanem az megétele, vagy itala után operálódnék bár másod vagy harmadnappal utána. Erre ha, Uram, szert tehetnénk, még ott volna az egyik legény, kik azon dolognak végben vitelére öszve esküdtek volt *Dávid deák uram*[1] előtt; írt is ő kegyelmének, hogy csak olyan eszközre tehessünk szert s küldjük be, ő kötelessége szerént az mire hittel kötelezte magát, elköveti; de hogy olyan semmirekellő, nyilvánságos és hirtelen világra jövő eszközzel többször az mészárszék útjára induljon, magunk sem kívánhatjuk. Melyre nézve ő nagyságok is énnekem így parancsolván, hogy irjak Kegyelmednek, akarám az dolognak mi karbanlétérül való írásomnak alkalmatosságával Kegyelmedet kérnem, hogy az mennyiben lehetne, bár ne igen késnék (pro meliori esse) az *eszköznek* effectuáltatásában; az eszköz penig elolvadó és az ételben, vagy italban semmivé levő legyen, egyébb*(ként)* ismét kiszakadunk, ha ilyen formában való nem leszen. Bár kétszerre is elég lenne, csináltatna annyit Kegyelmed, hogy ha egyszer nem, másszor is követhetnék el vele. Az doctor penig declarálja Kegyelmednek s azután Kegyelmed is nekünk, mint kell vele élni, ne mondja azt azután az doctor, hogy nem jól éltenek vele. Kegyelmed Kendefi urammal várassa meg az *eszközt* s ugyan ő kegyelmétől küldje be is, urunknak is úgy tetszik . . . . . Az *eszközt* (v. ö. MOE, II. 253.) penig Kegyelmed bízvást csak csináltassa meg, valamit reá fog költeni, vagy innét kész pénzül ő nagyságok megküldik, vagy ha Kegyelmednek úgy tetszik, az háromezer tallérból kiveheti; most is, csak tudhatták volna, mennyit, ő nagyságok arra az szükségre küldöttek volna pénzt.“ (T. M., IV. 484. és az előszóban XI.)

[1] Rozsnyai Dávid.

Apafinak nem ez volt az első ilynemű kísérlete Zólyomi elpusztítására; már 1667. őszén is nyoma akad ennek, mikor is a fejedelem 500 tallért utaltatott ki Rozsnyai Dávidnak az orgyilkosság jutalma fejében. Teleki Mihály különben aligha készíttette el a fenti szövegben többször említett *eszközt* (talán a doktor sem volt rá kapható?), mert Rozsnyainak egy nem sokkal utóbb kelt levele arról tesz említést, hogy a méreg *Nagyszebenben készül.* Ugyane levélben örömmel jelenti Rozsnyai, hogy Zólyomi tolmácsa, ki eddig minden tervet meghiúsított, ötezer aranyért hajlandó sorsára hagyni Zólyomit. Annyi bizonyos, hogy Zólyomi azután is jó egészségben élt tovább. (V. ö. *Zsinka* Ferenc cikkével: *Száz.*, 1912. 605.)

1445. *1669. Ispotály Győrött.* — Ez évben alapítja Széchenyi György győri püspök a ma is ily néven ösmert *Magyar Ispitát,* melynek további történetéről l. *Petz,* 10—11.

1446. *1669. Rhod* (Rhodius) György erdélyi orvos. Közreműködik a szászok grófjának, Fleischer Andrásnak, letartóztatásában. *(Trausch,* II. 168.)

1447. *1670. Zollighoffer* (Zolicofer, Zollikoffer, Zolicoffer) Miksa Honorius bécsi születésű pozsonyi (később bregenzi) orvost, rokonát, említi Rayger Károly: *Ephemerides,* Dec. I., Annus I., Observ. 7. és Ann. IV., Observ. 5. Oklevelét 1663-ban szerezte Strassburgban *(W.,* IV. 247.) — *Fabricius* nevű danzigi orvost, ki nehány hónapi erdélyi tartózkodás után itt meghalt, említi Paterson Hain: *Ephemerides,* Dec. I., Annus II., Observ. 28.

78. *Moller Károly Ottó címere.* (Siebmacher után.)

1448. *1670. Moller Károly Ottónak,* legkiválóbb felvidéki orvosaink egyikének születési éve (v. ö. MOE). Orvosi és egyéb (különösen pedig a felsőmagyarországi bányászat terén szerzett) érdemei elismeréséül III. Károly 1728-ban a magyar nemesek sorába emelte. Az adományozott címer pajzsában malomkereket tartó, halmon ülő koronás oroszlán, jobb felől (és fönt) bányász, fején kövekkel telt kosárral, jobbjában kalapáccsal; a pajzs alsó felében (és fönt) a bot körül csavarodó asklepioskígyók. (V. ö. *Siebmacher,* 430. old., 317. tábla és *Szinnyei,* IX. 147., ki ezen a helyen tévesen mondja, *Weszprémi,* I. 116. után, hogy Moller az 1716. évi besztercebányai nagy tűzvész alkalmával súlyos anyagi károkat szenvedett; l. Weszprémi, I. a sajtóhibák jegyzékét.)

Mollernek két kézirata — jó tanácsok latinul és magyarul *gróf Telekiné* számára, közeledő lebetegedése alkalmából, Besztercebányáról, 1738. szept. 5., a M. Tud. Akadémia kézirattárában (Orvostud., Ívrét 3. szám). Ugyanebben a kolligátumban találhatók: „Curiosa et medicinalia“ (különféle recipék 1734-ből), egy *Pro memoria,* ugyanazon évből, a „Méltóságos Iffju-Asszony“ (valószínűleg Telekiné) számára, arról, hogy hogyan éljen a *főtt vízzel* (v. ö. MOE), a pirulákkal, porokkal, diétával; azután *Pataki* Sámuel kendilónai orvos kézirata (1738. okt. 6.) „A pestisről való vékony opinióm“ címmel; (ezt már publikálta Pataki Jenő kolozsvári orvos „Orvostört .adatok, I. Pataki Sámuel a pestisről“ címen.) A köv. akadémiai kézirat *Buzinkay* György debreceni fizikus rövid magyar értekezése a pestisről és tanácsai (mindössze négy oldal); azonkívül *Felfalusi* Mihály recipéi és használati utasításai (magyarul) gr. Teleki László számára, Gernyeszegre, lépdaganat ellen; végül *Perliczi*

Dániel Pro memoriái Telekiné lebetegedése és az újszülött grófocska hideglelése stb. alkalmából (Losonc, 1738., szept.—okt.), melyek egyrészét már közzétettem a MOE-ben.

1449. *1670. Köpeczi János. Tanárok.* — Köpeczi János volt (Balsaráti Vitus és Valerius Dávid mellett) a régi sárospataki iskola egyik legkiválóbb tanára. (Életéről l. *Weszpr.*, III. 178.) Általában azt látjuk, hogy régi orvosaink (különösen a protestánsok) igen gyakran vállaltak tanítói és tanári állást, amellett a gyakorlatot sem hanyagolva el. A régi tanárorvosok közül megemlíthetők: id. Páriz Pápai Ferenc, Csanaki Máté, Monavius, Fabusius, Dimjén Pál, Enyedi Sámuel, Borsos Tamás, Dálnoki Mihály, Gezanovius János, Árkosi Tegző Benedek, Kolozsvári Takács István, Barta Ferenc, hévizi Litteráti, Pétsi András, Herczegh János, Huszti István, Kyr Pál, Parschitius Miklós, ifj. Pataki Sámuel, Sommer János stb. Könnyű elképzelni, hogy a protestáns iskolák neveltjeire minden tekintetben milyen előnyös lehetett az, hogy olyan emberek kezére voltak bízva, kiknek nemcsak filozófiai, nyelvészeti, hanem orvosi és általános természettudományi képzettségük is volt s hozzá még egytől-egyig világot látott, német, angol, francia, hollandi egyetemeken kiképzett emberek voltak.

Köpeczi János később (1673. május 13-tól kezdve) Apafi Mihály udvari orvosa lett és évi fizetése 200 frt, búzája 30 köböl, ruházatjára tíz sing gránátposztó, egy rókahát-bélés két évre, három pár csizma, 80 urna (à 10 liter) bor, két verődisznó, mikor az udvarnál volt, ebédje, vacsorája „kijárt"; évenkint 200 tyúkot, 200 káposztafőt, 36 font olvasztott faggyút kapott, ellenben „gyertyát nem adok; egy köböl köles, 3 véka árpakása p. a., halat (mikor vagyon) napjában egyszer, nekünk sem lévén mindenkor egyaránt;" abrakpénz egy évre 6 frt; fa télen egy hétre két, nyárra egy szekérrel. — Köpeczi nevét találom még említve *Ballagi* Aladárnak Kecskeméti W. Péter ötvös könyvéről szóló munkájában (1884., 53.), hol a drágakövek orvosi alkalmazásáról szólva a következőket mondja: „Kecskeméti W. Péter ötvös könyve a drágakövekről s főkép azoknak gyógyhatásáról szól. Az ily köveket nálunk *orvosságos köveknek* hívták, mely elnevezés a *pharmakolithos* szószerinti fordítása. Drága ereklyék gyanánt szállottak ezek ivadékról ivadékra. Vagyon-, hozomány- s hagyaték jegyzékekben fordul elő 1579-ben: „egy *vruossagh kw"*; Bocskai kincsei közt: *„zem faiastul* való lapis kew araniban foglalva"; 1612-ben: „abroncs formán csinált (gyűrű), orvosság vagyon bele csinálva"; „kézre való, orvosságos kövek vannak benne"; „félkézre való, *föveny ellen való* kövek vannak benne"; „egy nyakra való, *orvosságos kövek* vannak benne"; 1626-ban: „egy orvosságos forma kövekbül álló arany láncz"; 1647-ben: „arany perecz, sokféle orvosságos kővel rakott"; 1652-ben: „egy pár orvosságos arany perecz"; végre 1658-ban: „orvosságos egy pár perecz, melyben vagyon orvosságos kő 20".[1] Az orvosságos kövek széleskörű elterjedésére s ennélfogva a gyógyhatásuk iránti bizalom általánosságára vall az itt felsorolt jegyzék. S valóban úgy találjuk, hogy nálunk nemcsak a 16. században, melyről számos példa maradt fenn, hanem még a 17. század végén is drágakövek porával gyógyítanak az orvosoknak nevezett kuruzslók. Ámbár a vér keringését már 1579-ben ismerték, de e tudományszerző s átalakító találmány hatása nálunk a 18. századnál előbb nem észlelhető. Maig fennmaradt Bornem-

[1] B. *Radvánszky* Béla: Magyar családélet és háztartás, II. 49., 162., 163., 248., 295., 330. *Történelmi Tár:* 1878., 149. és *Századok.* 1873., 353.

issza Anna házi patikaszereinek jegyzéke, melyek, „két fekete ládában lévő orvosságok, *Doctor Köpeczi* uram által revidiáltattak". Ezek sorozatából azt látjuk, hogy dr. *Köpeczi* által legfőbb orvosszerekül alkalmaztattak a „drágakövek porai" (háromszor említve), a Pulvus Bezoardicus, vagyis a bezoárkő pora, melyet V. Károly is pestisrül tartott jónak, a vérkő (kétszer), a kláris por, a veres kláris por, a Crocus metallorum, stb. S az efféle „orvosságos köveket", nálunk csak a 18. század elejétől fogva szorítják ki az „orvosfüvek".

1450. *1670.* és köv. *Személyi adatok.* — *a) Securius* szakolcai orvos szerepéről az 1671. évi Drábik-féle ügyben: lásd *Száz.*, 1889., 753. és köv. (Ezt az orvost Weszprémi nem ismeri.) — *b) Vogel Ágost Ferenc* katonaorvos, Strasoldo szolgálatában, Szatmárt. Teleki Mihályt több ízben kezelte. „Igen híres doktor"-nak nevezi T. M. a leveleiben. Thököly István még Árva várába is magához hivatja, mert többre becsüli, mint a lőcsei orvost. Teleki diplomáciai küldetésre is felhasználja. *(T. M.*, 68., 69., 106., 91., 136.) *c)* Teleki Mihályné (Vér Judit) az öreg Telekiné doktorkodásáról és dr. *Pétsi* Andrásról (v. ö. MOE, I. 57.), mint a Teleki-család orvosáról l. *T. M.*, V. 412., 413., hol többek közt a *rózsavíznek* forróság elleni használatáról és a *görög fejér* nevű gyógyszerről (v. ö. MOE, II. 257.) is szó van. — *d)* Idősb *Rayger* Károly jeles pozsonyi orvosra vonatkozó adatok és értekezései a Miscellanea Curiosa (Ephemerides) című folyóirat 1670. és köv. évfolyamaiban. Ez értekezések rövid kivonata és ismertetése *Vámossy* könyvében 35—43. Rayger Károlyt kell a magyar *kórbonctan* első alapvető munkásának tekintenünk.

1451. *1670. Részegítő italok kimérése.* — IV. Mohammed szultán elreudeli, hogy, amelyik budai lakosnál, keresztyénnél, zsidónál egyaránt, bort találnak, annak feje vétessék. A rabbik is átkot mondtak minden zsidóra, ki a törököknek bort ád, sőt néha a borkereskedést általában megtiltották. A budai törököknek bárminemű részegítő italnak tartása kormányrendelettel tiltatott. *(T. T.*, 1880., 555.)

1452. *1671. Juda,* Apaffy Mihály fejedelem török tolmácsa és „orvos", zsidó esküt tesz (amint azt Verbőczy Hármaskönyve előírta). *Újváry:* Magyar-zsidó Lexikon (1929), 428.

1453. *1671.* és köv. *Dohányzás tilalmazása:* Borsod vármegye statutumában (Corp. statut., II. k. első fele, 261—262.; a rendeletben ismételve *dohányitalról* van szó). Gömörmegye hasonló rendelete 1672-ből (itt is ismételve előfordul a *dohányital* kifejezés, melynek magyarázatát sem a Ny. Sz.-ban, se más hasonló forrásokban nem találtam meg; u. o. 265.); Sárosmegye tiltó statutuma 1683-ból (u. o. 293.); Gömörmegye rendelete 1746-ból (u. o. 430.; az okozott tüzek miatt parasztembernek 24 bot stb.); Abaújmegye rendelete 1700-ból (u. o. 348.; szintén a sokfelé pipázásból eredt tűzkárokra való tekintettel tiltja a dohányzást). Az újabb időkben azt is kimondták, hogy a büntetést a földesúr fizeti a szolgái és jobbágyai után s a pipás emberek összeírását is elrendelték. Az itt fölemlítetteken kívül még sok idevágó adat található a Corp. statut.-ban, melyekre itt nem terjeszkedhetem ki; a munka minden egyes kötetéhez mellékelt igen jó tárgymutatókban könnyen megtalálhatók ezek *(Dohányzás, Pipázás* és *Pipás* címszók alatt). Ez a sokszor megismételt — de eredménytelen — dohányzási tilalom okozta, hogy megszületett az a tréfás régi nóta (v. ö. *Hajnal* István: Békés város 1714—1850. és *Bálint Nagy* István adata), mely

a szokásos hivatalos stílus passivumait („tudtára adatik mindeneknek" stb.) halmozva énekli, hogy:

Tudatik, adatik,
Hogy a pipa tiltatik,
Aki rajta kapatik,
Huszonöttel csapatik.

(Később a *pipa* szó helyébe valami mást tettek az alföldi magyarok.)

Ami a föntebb említett *dohányivást* vagy *dohányitalt* illeti, úgy hiszem, hogy ez a szó egyszerű fordítása a német *tabaktrinken*-nek, mely azonos értelmű volt a *tabakrauchen*-nel. Lásd az 1630-ból való német metszetet („Der teutsche Tabacktrinker") és a hozzáfűzött magyarázatot *Schultz* könyvében, 329. old.

1454. *1671. Scholz* György eperjesi gyógyszerész. Paterson-Hain említi róla, hogy a felsőmagyarországi ásványokat, különösen az opált, gyüjtötte. *(Ephemerides,* Dec. I., Annus II., Observ. 28.) Ugyanitt (Observ. 118.). *Paterson-Hain* leírja saját nagyfokú idiosynkrasiáját a *higanyvegyületek* iránt.

1455. *1671. Gyógyszertárak.* — A híres kőszegi városi gyógyszertár (v. ö. MOE, II. 101.) alapítási éve. Eleinte a jezsuitáké volt. Ma szt. Istvánról van címezve, ellenben régen az Aranykürtről, mert állítólag régen vert aranyból (?) való kürt lógott bent a patikában; egyszer azonban a tulajdonos megszorult pénz dolgában s eladta azt a becses kürtöt; ezután lett szt. Istvánról címezve. Részletesebben értekezik róla *Orient* Gyula: Gyógyszerészi Közlöny, 1895., 728.

1456. *1672 (?). a) Schilpacher* pozsonyi városi physicus nevét többször említi Rayger Károly a Miscellanea Curiosa c. német orvostermészettudományi folyóiratban. (III. évf. 505.; IV. 14. stb.) Szinnyei és Vámossy nem ismeri. — *b)* Ebben az évben Kassa városának rendes orvosa (physicusa) *Brajer* (Breuer? Brewer?) János dr., „annorum circiter 30." Valószínűleg ugyanaz, ki Johannes *Baptista* néven is szerepel a város jegyzőkönyveiben például 1679-ben. *(PNG.)*

1457. *1672. Az irgalmasrendiek pozsonyi gyógyszertárának* alapítása Szelepcsényi György hercegprímás által. Úgy ennek, mint a többi (egri, szepesváraljai, temesvári, pápai, kismartoni, nagyváradi, pécsi, szakolcai, váci, budapesti stb.) irgalmasrendi patikák rövid történetét, vezetőinek névsorát lásd *Baradlainál.* (I. 215—226.)

1458. *1672. Ispotályalapítás* Modorban, a polgárok adakozásából.

1459. *1672. Szemétkihordásra vonatkozó utasítások* Magyaróvárott: Corp. statut., V. (2.) 280.

1460. *1672. Járvány.* — *„Friesel* in Ungarn (Rayer.)" mondja Lersch, 319. — Minthogy a *friesel*-szó sokfélét (vörhenyt, kanyarót, typhus exanthematicust stb.) jelenthet, nem tudom megállapítani, hogy milyen járványról van szó. Lersch valószínűleg Rayger Károlynak valamelyik értekezéséből vette az adatot, kinek nevét tévesen „Rayer"-nek írja.

1461. *1673. Páriz Pápai Ferenc naplójának néhány érdekesebb pontja* (kivonatosan):

„30. Aprilis, 1673. Insertus sum matriculae academiae basiliensis. — *5. Maji* similiter matriculae facultatis medicae, prestito primum juramento. — *15. Maji.* Inchoavi collegium consultatorium apud D. Joh. Caspar. Bauchinum. — *28.* Apertum est cadaver adolescentis circiter 17 annorum hydrope ascite peremti in nosocomio basiliensi, doctissimo doctore et

p. p. Joh. Henrico Glasero erudito demonstrante. — *7. Aug.* In nosocomio Basil. D. D. Joh. Henricus Glaserus cadaver hectici et phtisici, annorum circiter 28 aperuit et erudite anatomice et pathologice examinavit nobis. — *24. Aug.* Cadaver puberis ischiadeo dolore confecti apertum et examinatum a D. D. Glasero in nosocomio basiliensi. — *15. Octobr.* Inchoatur anatomia publica virginis circiter annorum 17, a D. D. J. H. Glasero in theatro publico, *duravit demonstratio 8 dies.* — Toto hoc mense Octobri duravit collegium chymicum apud eundem D. J. H. Glaserum. — *1674.* Ez esztendőre viradván, hálát adék az úrnak, hogy az elmúlt esztendőbeli bujdosásomat a világ szerént való háborukban is állandó egészséggel, békességgel, dolgomban jó előmenetellel megáldotta, elénekelvén a 118. soltárt. — *7. Január.* Infanticida quaedam (que duos infantes suos necaverat) ex agro Basiliensi annorum circiter 30 decollata et anatomiae publicae subjecta est, quam *octidui spatio* D. D. J. H. Glaser erudite per omnes partes examinavit horis matutinis, pomeridianis vero in eodem subjecto chirurgiae operavimus, tum tamen stratae ad oculum. Nihil p. n. inventum, nisi quod hepar hypocondriam tam dextra, quam sinistra plane occuparet, et ligamentis pluribus peritando in sinistrum hepar connectebatur arcte. — *14. Mai.* Apertum est cadaver puberis annorum 16 ab infantia asthmatici et in hydrope ascite mortui in nosocomio Basil. a clar. Dno, DnoJoh. H. Glasero, Anat. et Botan. P. P. — *6. Septembris,* die hora 2-da pomeridiana invocato Dei O. M. nomine petii gradum a venerando sene D. Joh. Casp. Bauchino, Med. Bas, p. t. Decano Spectabili, Christianissimi regis et variorum Germaniae principum consiliario et archiatro, qui me benigne audivit et praemissis pro more praemittendis matriculae candidatorum medicinae inseruit. Pro insertione expendi tall. imp. 2; pro tentamine tall. imp. 15 et duos florenos aureos, id est, tall. imp. 3. Missus sum pro tentamine privato ad D. D. Burchardum. — *14. Septembris* sustinui publicum tentamen vagum per universam medicinam die) per bihorium ab hora octava matutina ad decimam. Examinatores fuere: idem D. D. Bauchinus practices, D. D. Joh. Rodolphus Burchardus theorices et D. D. Joh. Henr. Glaserus, anatom. et botan. professores p. Absoluto tentamine, sorte pro more assignata mihi sunt duo themata, theoreticum et practicum. De materia medica et dolore capitis, hac lege, ut die sequenti ♂ hora octava per semihoram utrumque thema ex promta memoria deducam methodice. — *15. septembris.* Deductis thematibus meis, iisdem horis sustinui examen, ut vocant, rigorosum. Quo feliciter absoluto hora dimidia undecima decretus est mihi gradus in medicina et in antecessum publice disputare jussus sum. — *9. octobris* habui συν Θεω disputationem inauguralem tribus casibus medicis et consiliis absolutam de supra mensium hysterica passione et mola, in frequenti D. professorum, doctorum et studiosorum auditorio. Opposuere mihi excellentiss. Dn. Balthasar Kisselbach philos. et med. doctor collegii superioris Basil. praepositus, hospes meus D. medicinae candidatus Melchior Sissebach, Lesna, Polonus, D. Paulus Jalon Metensis gallus, D. Theodorus Boxbarterus, Ulmâ Svevus, D. Joh. Christoph. Erb, Bregiâ Silesius, D. Fridericus Bauchinus Basiliensis, Joh. Caspari F. D. Joh. Jacobus Wettsteinius Basileensis medicinae studiosi commilitones et amici. Praefuit actui D. D. Joh. Henr. Glaserus, tanquam prodecanus, D. D. Bauchino aegrotante. — *20. octobris,* Stylo veteri, promotio nostra solennis peracta est, primum quidem hora septima matutina in collegio superiori Eras-

miano comparuimus, ubi etiam omnes proceres academici cum magnifico domino rectore Nicolao Passavant, jureconsulto convenere et nos in summum templum comitati sunt, duxit me venerandus Senex D. Joh. Rodolphus Wettstenius s. theol. D. et novi testamenti p. p. tunc concionem habuit eruditam vir celeberrimus D. Lucas Gernlerus antistes s. theol. doctor et veteris testam. p. p. ex cap. XVIII. Geneseos de hospitalitate Abrahami, et pro salute doctorandorum — finita concione preces fudit cum populo. E templo reducti sumus cum eodem comitatu et latus meum clausit D. D. Lucas Gernlerus ad collegium superius, ubi omnes et singulos excellent. D. promotor D. Joh. Henricus Glaser invitavit tam ad actum publicum quam ad convivium. Actus inchoatus est hora decima, ubi D. promotor orationem habuit de veris et falsis medicis; tum — absoluta oratione — se convertit ad D. Melchiorem Sussebach, cujus genealogia et vita recitata, ipsum perorare jussit, qui peroravit de necessitate cognitionis mineralium; deinde ad me, et recitata familia, patria, vita etc. verba facere jussit, fecique de natalibus et progressu medicinae. Fui ornatus variis fautorum et amicorum aggratulationibus poëticis. His factis pedellus ad vicecancellarium deduxit D. D. Joh. Rodolphum Burchardum. ubi notarius academiae juramentum exegit. Tum D. vicecancellarius nos medicinae licentiatos — praemissa oratione — creavit et simul D. promotori nos doctores creandi publice potestatem dedit. Tunc a pedello deducti sumus ad superiorem cathedram ad D. promotorem cum musica, qui deinde pro more omnes ceremonias absolvit, et hic totus actus peractus est in collegio inferiori in Brabanterio academico. Peractis his reducti sumus cum eodem comitatu is superius collegium, ubi splendidum prandium apparatum erat, assedimus mensae hora dimidia prima. Caetera quis nescit? — Restat ut Deus ille priorum custos qui me ab utero materno huc usque tam benigne protexit, indignum et bonis suis donis vane abutentem; qui me e terra patria eduxit, per exteras oras salvum duxit, inter tot armorum strepitus in tuto locavit et in Helvetia tanquam in ardua petra fixit et meos sudores sub claris praeceptoribus optato fine beavit; mihi meisque conatibus ac laboribus deinceps quoque assistat, in dulcem patriam reducat, incolumemque meis reddat, ad nominis sui gloriam, miserorum mortalium salutem, meamque felicitatem, ut ipsi in coetu piorum cum fratribus meis tandem novum canticum laetus canam. Amen. — Solvi pedello pro ministerio tall. imp. 4. — Notario academiae pro testimonio tall. 4. — Professori musices tall. 1. — Domino promotori tall. X. — Alumnis Erasmianis tall. dimid. — Pro vestimentis holosericeis tall. 1. — Pro convivio doctorali, bibliotheca et prytaneo simul tall. XX. — Typographo pro disputatione inaugurali, aggratulationibus et programmate impressis tall. 13. — Bibliopego pro iisdem compactis tall. 2. — Úr Isten! minden híveknek igaz elégsége, az ki ez világ szerint fenn forgó háboruk között való bujdosásomban illyen kegyelmesen gondomat viseléd és sok bajos munkáimnak első örömét engedéd érnem ez elmult esztendőben; tartsd meg ebbeli jódot ez esztendőben is és egész életemben. Vigy haza békével édes hazámban, hogy kezem s elmém munkája által neved dicsértessék, sok nyomorultak erőt vegyenek és az én édes atyámfiaival edgyütt a szentek gyülekezetibenn neked, kit egyedül illet az tisztesség, mondhassak új éneket. Amen. — Éneklém az XXVII. soltárt az új esztendő kezdetében, cum circa urbem Basileam miles gallicus Caesarianus Brandenburgicus etc. in urbe vero maligna febris grassarentur.“ (Irodalomtört. Közlem. II. 388. és köv.)

Páriz Pápairól lásd még (Szinnyei adatain kívül) *Dézsi* Lajosnak róla szóló életrajzát (M. tört. életr. 1898. V. füz. néhány érdekes orvostört. képpel). Továbbá *Kölesy* és *Melzer:* Ungarischer Plutarch, I. 131.; *Pataki* Jenő: Pápai Páriz Ferenc orvosi tanácsai a pestistől való védekezésről (Teleki Sándor gr. számára írt istructio, 1709-ből); *Deési Daday* András: Népegészségügy, 1928. 635. (Hermányi Dienes József, 1699—1763., azt írja a naplójában, hogy Pápai Ferenc jó tanár lett volna s szép latinságáért gyönyörködve hallgatták az enyedi deákok, de amellett igen csufondáros ember vala; az uraknál — orvosi ügyessége miatt — „nagy tekintetben volt“ s hozzá még *nagy patikája* is volt stb.) — A Közhasznú Esmeretek Tárában (V. 482. jegyzet) azt olvasom, hogy Páriz Pápai *levelezése* Jablonszkival, Hottingerrel s más *külföldi tudósokkal* „meg vagynak negyedrétbe békötve az enyedi könyvtárban, mellyek a közfigyelmet nagyon is megérdemlik“. Kérdés, az oláhok 1849. évi pusztítása alkalmával, mikor a várost felgyujtották, nem ment-e tönkre ez a becses emlék is?

1462. *1673. Sebész. Francia orvosok.* — Ügyes francia sebész (Érsekújvárt) egy magyar vitéznek, kinek fejét a törökök buzogánnyal beverték, kiveszi tenyérnagyságú koponyacsontját s ezüstlemezt tesz a helyébe, mellyel még sokáig él a műtét után. *(Rayger* Károly cikkében: Miscell. Curiosa, 1673. évf., 492.)

1463. *1673. Vette* György nagyszebeni gyógyszerész levelezése a kárpáti és erdélyi „sárkányok“ (vagyis a barlangi medve) csontmaradványai és a Nagyszeben melletti „égő források“ *(aquae ardentes,* naftaforrások?) dolgában Vollgnad Henrik boroszlói orvossal: *Ephemerides,* Dec. I., Annus IV.-et V., Observ. 170., 171.

1464. *1673. Boncolás.* — *Rayger* Károly pozsonyi orvos, *Schilpacher* kollegájával együtt, felboncolja özvegy Sigrayné hulláját, ki éveken át nehéz lélegzéssel járó bajban szenvedett. A boncolás az elhunyt fiának engedélyével történik s jegyzőkönyve közölve van: *Ephemerides,* Dec. I., Ann. IV.-et V., Observ. XI.

1465. *1673. Giliszta és podagra ellenes kúra.* — „Zsófia *vérben* (= vérhasban) megbetegedvén, hozaték medicust: kolosvári *Tolnai* Jánost (talán T. Istvánt? M. K. Gy.), másképen theologiae doctort és professort, aki híres medicus is volt. Ez a mint Zsófit orvosolja, Maris ott futkos, játszik, táncot jár; mondja a doctor; szép gyermek, de sok geleszta van benne, ehol adok egy kenőcsöt, *csak kívül kenjék meg a köldökét véle,* elvész a geleszta. Megkenék, csak hamar számos apró gelesztát emészte, de osztán olyan szörnyen purgálódék a gyermek, ötven széke volt egy nap. Eleget mesterkedék a doctor, soha bizony meg nem állíthatta, a kenés után öt napra, nénje után tizenkét órával meghala, együtt nyujtogatták, temették. Faolajban tört földi tök, *colocynthis,* volt az a kenő; búsult, szégyenlette, de ez csak megtörtént. Tanuld megfogadni a Krisztus szavát: „az egészségesnek orvos nem kell.“ *(Bethlen Miklós Önéletírása, I. 385.)* E leírás már azért is érdekes, mert a modern méregtani irodalomban egyetlen oly adatot sem ismerek, mikor *külsőleg* alkalmazott colocynthis halálos mérgezést okozott volna. — Ugyancsak Bethlen írja (u. o. I. 210.), hogy mikor 1673-ban a talpának a „szíve közepe“ (= pars media) fájt s ő úgy vélte, hogy köszvény, az inasával verette s azonkívül „laxativum és sudoriferumokkal bolondoskodott.“ A gyógyulást első sorban az Úristen jóvoltának, nem pedig orvosainak tulajdonította. Mikor hat hétig lelte a negyed-

napos hideg, „sok hánytató, purgáló, izzasztó orvosságokkal curálta a doctor *Isten után*“ (u. o. 211.). Mikor puskavesszővel sebet ejt magán, majdnem hogy *bokában* le kellett vágatni a kezét; a borbélynak több mint 70 forintot fizetett a kezeléséért.

1466. *1673. Magyar borok orvosi használata.* — Schulz Simon porosz orvosnak maradt egy kis följegyzése: „Von Colikschmerzen, welche durch den Gebrauch des Ungarischen Weins (tokaji?) gehoben worden;“ (l. *Der röm.-kais. Akad. d. Naturf. . . Abhandlgn,* IV. Th., Nürnberg, 1757., p. 166.), melyben többek közt azt olvassuk, hogy „man darff sich auch hierüber gar nicht wundern, dann der kräftige Wein stärkte und erwärmte den Magen und stillete vermöge seiner *dummachenden Kraft* den Schmerzen und die Aufblähung der Gedärme.“

Szinte érthetetlennek látszik, hogy a *tokaji borról* már az 1252. évből határozott tudósításunk van, nagyobb hírre mégis csak a 16. század elején tett szert. A németeknél főleg a messze földön ismert Ágostonrendi barát és hítszónok, *Abraham à Sancta Clara* (családi nevén Megerle Ulrik, 1642—1709.) írásainak köszönheti hírét.[1] Nagy Frigyes már mint gyógyszert is sokra becsülte és *„un baume pour la santé“*-nak nevezte[2]). Egyik Lord Montaigu röviddel halála előtt, már nagy betegen, egyenesen Tokajba utazott, hogy *viaticum*-ul valódi tokajit ihasson.[3]) Mikor a beteges pápának jófajta *tállyai* bort küldtek, elragadtatásában ezt a versikét rögtönözte: „Summum pontificem *tallia* vina decent.“ Szirmay Antal, Zemplénvármegyéről szóló írásában említi, hogy a tokaji bor meggyógyítja a negyednapos hideglelést, enyhíti a fejfájást, talpra állítja a félig meddig haldoklót is és „különösen este bevéve sokat használ a szaporaságra.“ Ugyanő említi másutt, hogy volt egy német ismerőse, ki ugyancsak szidta a gyalázatos hegyaljai utakat és hidakat, de minden szidalom végéhez odaírta, német módra sóhajtozva: „Sed vinum habent, *ah!*“[4] és beteg állapotában „hekkallai maszlast“ és „aszszuszullu“-t kér tőle.

Ugyanazon munkájában *(Notitia topographica, politica Comitatus Zempliniensis,* 22. old.) említi még Szirmay, hogy a magyar dolgokban annyira jártas Oláh Miklós sem magasztalja a tokajit, mikor a híresebb magyar borokat felsorolja. Bonfin, Ranzanus, Galeotti, Cuspinianus és báró Herberstein sem ösmeri; mindezek csak a soproni, pilisi és szerémi bort dícsérik. A tokaji szőllők valószínűleg akkor vergődtek hírességre, mikor 1560 körül hármas árkolással kezdték mívelni és a szüretet késő őszre halasztották; 1650-től fogva pedig az aszúszőllőt kiválogatták s miután olyan lett, mint a csurgatott méz, jóféle mustot öntöttek reá.

A magyar boroknak (s különösen a tokajinak és soproninak) orvosi használatáról lásd még *W.*, II. 115—117., továbbá *Crato* à Krafftheim (1519—1586): Consiliorum et epist. medicin. lib. II. („Praestat eos, qui ventriculo debili sunt, potius parum *vini Ungarici* vel Malvatici bibere, quam tenuia vina copiosa haurire.“)

1466/a. *1673. Fürdősök.* — A lőcsei fürdősök céhe összeült és 21 cikkelyben megállapította a *felsőmagyarországi fürdős-céhek* (melyhez a kassai is tartozott) szabályait. — A tanuló *(knab)* csak olyan helységbe mehetett tanulni, hol szabad évi- és hetivásárok tartattak s ahol olyan fürdőszobák voltak, melyekben becsületes mesterek működtek. Vagyoni

[1] V. ö. A. *Schultz:* Das häusliche Leben der europ. Kulturvölker (1903.), 222—224. (U. itt az *aqua vitae*-ről, melyet Németországban csak a vagyonosabbak ihattak, mert nagyon drága volt, minthogy csak borból vagy gabonából készítették.)

[2] *Cabanès:* Les indiscrétions de l'histoire, VI. 144.

[3] L. b. *Orczy* Lőrinc versét: „Költeményes Holmi“, II. 186.

[4] *Szirmay* A.: Hungaria in parabolis 76. Szirmay magasztaló verse a tokaji borról: Abafi-féle Figyelő, V., 379. Hasonló, de latin, vers a tokaji borról („Vinum Tokainum inter vina primum, Omnium vinorum iure *protovinum*“ stb.) *Grynaeus* Phoenix Pannonius-ában (Pest, 1859.).

állapota és „régi szokások szerint“ 3—5 rézmedencét függeszthetett ki a boltja elé. *(T. T.,* 1891., 694.)

1466/b. *1673. Ispotályok adómentessége.* — II. Rákóczi Ferenc a kassai ispotály öt tállyai és egy ondi szőllejét mindennemű dézsmától és adótól fölmenti. *(PNG.)*

1467. *1674. Megmediálni. Médiát vágni.* — „Ha az pleuritisnek jelei kegyelmedben vannak, az mediát (= *a vena medianát)* menten vágassa meg kegyelmed *onnét, az honnét nyilallás van* és jócskán kivétessen az vérben kegyelmed; bort ne igyék... Az mostani időben *vizet is* igyék (az) ember, ha egészséges is idő közben, mert merő tűz az mostani bor... Egy kis kilést (? *kölest?)* kellene saczkóban megmelegíteni és az fájós oldalára tenni kegyelmednek“. (Bethlen Farkas levelében; *Ir. K.,* 1912., 468.) U. i. egy másik levelében a torokfájás ellen következőt ajánlja: „*Fecskefészket* hallottam, hogy jó megtörni és megszitálni s tejben megfőzve az torkára kötni; az kinek fáj; melyet láttam asszonyom anyám is sokszor cselekedett.“ (A fecskefészek, *nidus hirundinis* s *hirundinum,* hajdanában nevezetes orvosság volt; az 1596. évi ulmi taxa szerint fél unciának 3 pfennig volt az ára. Minthogy a legtöbb régi gyógyszerkönyv *megégetve* használtatta, ennélfogva lényegében nem volt más, mint a fecskefiak ürülékeinek anorganikus részei: calcium phosphoric. és carbonicum.) A *médiát vágni* kifejezés Rozsnyay diáriumában (Monum., Irók, VIII., Pótf., 477.) is előfordul, még pedig a *nyakon vágva,* miről megjegyzem, hogy a nyakon is volt egy *vena mediana colli.* A *megmediálni* szóval M. P. jegyzőkönyvében (MOE, II. 245.) is találkozunk.

1468. *1675. Fürdősök.* — *Schweiniz* Ferenc Tóbiás „Bader undt Wundtarzt, wie auch Feldscherer auf dem khöniglichen Schloss Pressburg“ vizsgát szeretne tenni (és bizonyítványt nyerni) a bécsi egyetem orvosi karán, de terve nem sikerül, mert a bécsi és pozsonyi fürdősök avatatlan kuruzslónak mondják és tiltakoznak képesítése ellen. *(Acta Vindob.,* V. 512.

1468/a. *1675. Gyógyszertárak.* — Spankau Páris főkapitány rendeletet küld Kassa város tanácsához hogy a gyógyszertárakat leltározzák, vizsgálják meg, a gyógyszerek árát szabják meg (ahogy országszerte szokásos), mert rosszak a gyógyszerek. (PNG.)

1469. *1675. Eclampsia infantum.* — Rayger Károly írja *(Ephemerides* Dec. I., Annus VI. et VII., Observ. 201.), hogy „nálunk“ igen gyakran „epilepsiá“-ban (vagyis eclampsiában) pusztulnak el az apró gyermekek. Egyik előkelő család gyermekei egymásután vesztették ilyen módon életüket 6—7 hetes korukban, úgy hogy a kétségbeesett szülők végre is ahhoz az olaszoknál, különösen pedig Flórencben, használatos kórelőző eljáráshoz folyamodtak, hogy a legújabban született gyermekük tarkóját tüzes vassal égették *(inustio occipitii).* Egy alkalommal az ilyen, eclampsiában elpusztult gyermek boncolását is végignézi- de persze semmi feltűnő változást nem észlel a hullában. A bajt a belekben visszamaradó nagymennyiségű mekoniumból magyarázza, mert azt tapasztalta, hogy ha az újszülötteknek hashajtót (mannát, rózsaszörpöt) ad, akkor a görcsök elmaradnak.

A tarkósütés a *rossz nedvek* elvezetését célozta. V. ö. *Páriz Pax,* 18.: „Hogy pedig (epilepsiánál) a rosz nedvességek meg ne gyarapodgyanak a testben . . . némellyek a nyakok vápájában *cauteriumot* viselnek . . . De mivel e nyavalya az *apró gyermekeken* uralkodik inkább, kik közül sokakat ugyan halálig gyötör: ezekkel való bánásnak rendi ez: Mivel ők az orvosság vételre alkalmatlanok, s’ azonban szoptató dajkájok tejét követi

egésségek, minthogy azzal kell élniek; a' dajka dolgát is jó karba kell venni. Azért mivel még az annyok méhében rútság gyült a' gyomrokba, mellytől e' nyavalya igen hamar kirontya, születések után öt-hat napikoroktól fogva 's elébb is, így kell tselekedni: Tiszta nádmézet szép új mondola olajjal elegyítsenek-öszve, 's a' szájába kennyenek belőle a' kis gyermekeknek, hogy nyaldogállya: ez szépen minden erő nélkül kiviszi a' gyomorbúl, a' mi nem oda való; ha illyen olaj nintsen, jó lészen írós vajba is elegyíteni. Annál inkább ha már ki-törte egyszer a' nyavalya, szükség, hogy a' hasa mindenkor tág légyen. Ha a gyomra van rosszul, megesmérszik abból; mert alutt-tejet hány ki, 's akkor flastrommal 's kenéssel a' gyomrára is gondot kell viselni, a' szerint, a' mint annak helyén le-írom. A' szoptató dajka azért se ételbe, se italban ne zábolódgyék: kiváltképen a' sok bortól el kell tiltani; mert ha azt igen issza, lehetetlen, hogy e' nyavalyát elkerüllye a' szopó gyermek: mivel az ollyannak teje igen meleg, és hamar megkeseredik a' gyomorban, a' honnan fel-származó keserű párák, az agyvelőt keservesen érdeklik, és e' nyavalyát siettetik. Éllyen inkább jó serrel, étele is légyen illendő, nappal ne haggyák alunni."

1470. *1675. Influenza Pozsonyban (és valószínűleg egész Magyarországon.)* — Rayger Károly írja (*Ephemerides,* Dec. I., Annus VI—VII., Observatio 213.): „Insolita apud nos hoc anno aëris temperatura, insolitos etiam introduxit morbos. Nam per totum Septembrem mediumque Octobris mirum in modum catarrhis vexabantur nostri, ausim dicere *nullam domum in urbe vel suburbio fuisse exemptam,* quandoque in una, tres, quatuorve inventi simul catarrhosi, et si qui levabantur, alii statim in locum succedebant. Invadebant autem omnes eodem prope modo, cum rigore et calore 24. horas sat vehementer quandoque durante, plerisque metu gravioris mali V. S. (= *venae sectionem)* imperavi. Soluto calore, vel coryza, vel tussis, vel inflammatio in faucibus apparuit. Omnes prope coryza vexavit, qua cessante salvi evasere et incolumes. Mortuus inde nemo, quantum scio, quanquam plurimis metum mortis injecerant, quos tanta, ut dixi, violentia aggressi. Causa fuit, tota aestas pluviosa, insequens autumnus inaequalis, modo serenus, modo pluviosus instar Martii vel Aprilis, hinc etiam tales orti morbi, qui vernali aëre, potissimum apud nos, inaequali, frequentes esse solent . . . . Communem autem fuisse caussam, vel exinde probari potest, quod non tantum hic loci, verum et Viennae, *per totam Austriam, in Silesia,* imprimis Vratislaviae, ubi tamen vix unquam aut rigor aut calor praecessit, imo ausim dicere *per totam Germaniam,* ut nobis relatum, fuerint grassati."

1471. *1675. Pestis.* — *a)* Lipót király a Törökországban uralkodó pestis miatt rendeletet ad ki, hogy Kassa városa a szükséges óvó intézkedéseket tegye meg. (*Abaúj, 221.*) Heves vármegyéhez is hasonló leirat érkezett (*Szederkényi,* III. 116.) s kétségkívül a többi vármegyéhez is. — *b)* Pestis elleni védekezésről (*Körmöcbánya város* levéltárában, Ao 1675.; tom., II. 43., 2., 360.). — *c)* 1675—1679-iki pestisre vonatkozó iratok *Lőcseváros* levéltárában (XX. 22.).

1472. *1675. Titkos prostitúció. Sodomia. Járvány.* — Nagyszebenben egy asszonyt, ki egy diákkal fajtalankodott, lefejeznek, a tanulót pedig kitiltják a városból. (*Sigerus* Chr., 16.)

Ugyanitt azt is olvassuk, hogy ez évben augusztustól októberig egy járványos baj („*blutflusz*"; dysenteria?) uralkodott a városban.

1680-ban egy szolgalegényt *sodomia* miatt megégetnek s ugyanezt cselekszik egy *öngyilkos* nő hullájával is 1692-ben (u. o. 19.).

1473. *1675. Egyetemi évek.* — *Csermák* György bécsi orvosnövendék egyik bécsi kiskocsmában történt verekedés alkalmával halálra szúr egy

molnárlegényt. Az egyetemi bíróság pallóshalálra ítéli, ellenben az egyetem tanácsa kegyelemre ajánlja. A császár rendeletéből Csermákot színleges lefejezés végett átadják a hóhérnak s csak miután végigszenvedte a halálfélelem minden torturáját s fejét a fatönkre hajtotta, adták értésére, hogy a fejedelem kegyelméből a halálbüntetés elmarad s ítéletét a győri várban nehéz vasban töltendő három évre enyhítették. *(Baradlai,* I. 236. után adom, ki viszont *Fuhrmann:* Altes und neues Wien, 1720. című munkára utal.)

1474. *1676. Személyi adatok. — a) Seiler* (Seuler) Lukács dr. brassói physicus ordinariusról lásd Quellen, V. 25. — *b) Slauig* dr. „Adott Isten egy leánkát... kit Anna Juliának körösztöltettünk... doctor Slauig uram volt körösztatyja, felesége pedig körösztanyja... Lett penig 9—10 óra közt délelőtt, senki jelen nem lévén, hogy az atyámfia *(a felesége)* az házban sétálna csak maga, egyszersmind az földre esett az gyermek, kit fölvevén maga kezeivel az atyámfia, vitte az hálóházban, *elszakasztván az ködökét,* istennek hála, szerencsésen." Hg. Esterházy Pál családi följegyzéseiben. *(Eszterh.* Okl., 222.) — *c) Debreceni sebészek* (céhmesterek) névszerint felsorolva: *Száz.,* 1878., 95. — *d)* Idősb *Rayger* Károly pozsonyi orvos boncolásai: l. Abhandlungen, VIII. 90., 96. stb. (A sectióra gyakran az elhalt egyén hozzátartozói kérték fel. A boncolásokat természetesen nem maga végezte, hanem *Schele* Sándor pozsonyi sebész. V. ö. Ephemerides, Dec. I. Anno VIII. 1677.; Observ. 59., 60.) — *e) Möller* János dr. danzingi származású nagyszebeni városi orvosról l. *Sigerus,* II. 85.

1475. *1676. Milio dysenteria elleni orvossága. — Welsch* (Velschius) György János említi „Exoticarum curationum et observationum medic." (Ulm, 1676.) című munkájában (chiliad., I. pag. 117.), hogy Milio, Budán tartózkodása idejében, dysenteriát gyógyított olyan gyógyszerrel, mely macisból, rheumból, vörös borból és aqua plantaginisból állott *(W.,* III. 265.)

1476. *1676. Borsitzky András lőcsei gyógyszerésznek* egy számlája (gyömbéres befőttről, fahéjvízről, citronátról és spanyolviaszról) olvasható *Ernyey:* Gy. H., 1897., 788. és (saját jegyzetem szerint) Lőcseváros levéltárában, XII. 103/21.

1477. *1676. Gyógyszertár.* — A vöröskői várban (mely a Pálffyaké) ép állapotban megvan a patika (az „Arany sashoz"), mely már 1676-ban létezett. Igen sok csésze, palack, vörösréz-főzőedény stb., melyeken a Pálffy-Harrach-címer van kifestve. *(Jedlicska:* Kiskárpáti Emlékek, I. 95.)

1478. *1676. Befecskendezés a húgycsőbe.* — „Amely embernek vér jár a monyábul... *facskandóval* lűjj bele, meggyógyul." (T. T., 1894., 394.) Ugyanitt 407. old. sebkezelés különféle *citromokkal* (= unguentum, v. ö. MOE, II. 251.); a 412. oldalon a *pópiom* vagy *popóliom* (unguentum populeum) készítése módja (v. ö. MOE, II. 270.); *íz* (caries) elleni orvosság (u. o. 300.); *kancur-tályog* ellen fokhagymafőzet (u. o.); *nyakfog* ellen apium-levél a nyelv alá (u. o. 305.); *nyelv-csap* (tonsillitis?) elleni gyógyszer (u. o.); *szífogás* (epilepsia? u. o. 310.)

1479. *1676. Icterus gyógyítása.* — Székely László írja Teleki Mihálynak: „Az asszony ű kegyelme betegségét szomorúan értettem... Nem örömest hágnék, Uram, az doctorok tisztiben, de Szuhai uram kére az Istenért, hogy írjam meg Kegyelmednek, sárgaságbúl oly embert gyógyított meg, akinek a doctorok sem tehettek semmit is. Ez az orvosság, hogy tiszta rozs lisztbűl süssenek kenyereket s az mint az kemencébűl kiveszik, az embert vetkeztessék mezítelen s egy asztalon hanyatta fektetvén, az

kenyereket rakják körülötte, az fejéhez s lábához is egyet; csak szintén az testét ne érje az embernek, mert megégetné. Akkor mindjárt takarják be az embert az kenyerekkel együtt mindenét s addig el ne vegyék rúla az leppelt, valamíg az kenyerek melegsége tart. Az fejére köti, hogy azután mindjárt talpára állítja az embert. Ha használna, ez igen könnyű orvosság volna, Uram." (T. M., VII. 164.)

1480. *1676.* Erős *marhavészjárvány egész* Magyarországon. Szepesben sokezer állat pusztulása. *Hain,* III. 450.; *Weber:* 314.) Eger környékén: *Szederkényi:* III. 119.

1481. *1676. Pestis* Galiciában, Ausztriában, Magyarországon. *(Lersch,* 320.) Brassóban: *Quellen,* V. 115., 618.; IV. 108.

1482. *1676. Diószegi Borbély István könyve az orvosságokról és a betegségek gyógyításáról.* — Ezen érdekes kézirat, melyet *Mihalik* József egészében közzétett a *T. T.* 1894. évi folyamában (385—420. lapon), sok jellemző adatot tartalmaz 17. századbeli sebészeink intelligenciájára, az akkoriban használt gyógyszerekre, gyógyító eljárásokra stb. vonatkozólag. Nyelvészeti szempontból is becses. Különösen érdekes *(u. o.* 387. l.) a Szánthay Mihályné által Demjén János kassai sebész ellen indított műhiba-pör leírása (v. ö. MOE, II. 53.). Számos, akkoriban használatos tapasznak, kenőcsnek (Empl. oxycroceum, E. griseum camphoratum, E. apostolicum, E. album, Szürke ír, Fehér citrom, Fekete ír, Sárga citrom, Ungu. apostolicum, Vári borbély flastroma stb., stb.) készítése módját is részletesen adja.

1483. *1676. Éliás budai zsidó orvos* egy válópörben a következő tanuvallomást tette: „Egy *bécsi keresztény orvos* tartózkodott itt, ki a nevezett Jakabot, kinek egy bizonyos helyen sebe volt, gyógyította. E keresztény orvos, kinek sietve kellett Bécsbe visszatérnie, ezt mondotta nékem: „Én az említett Jakab zsidó sebét gyógyítani kezdettem, de gyógyítását nem végezhettem be, mivel Bécsbe kell visszatérnem; kérlek tehát, folytasd te ennek a Jakabnak a gyógyítását." Én szava szerint cselekedtem s a nevezett Jakabnak ama bizonyos helyen levő sebét ki is gyógyítottam. Valamivel később *József orvos,* a híres belgrádi *Áser orvosnak* veje járt itt, s nékem azt mondották, hogy ez a József a nevezett Jakab sebét gyógyítja, mire én ettől a Józseftől kérdeztem: „mit gyógyítod őt, hisz én már rég kigyógyítottam!" Erre ez a József ígyen felelt: „Ez a seb még mindig orvoslásra szorul."

Budán tehát ezidőtájban nem igen találkoztak ügyes orvosok, s a lakosság szívesen kereste fel azokat az idegen orvosokat, kik néha oda jöttek, hogy mesterségüket ott gyakorolják. *(T. T.,* 1880., 559.)

1484. *1677. Syphilis.* — Már más helyen említettem hogy Széchy Mária és más magyar asszonyok mennyire jártasak voltak a gyógyszerek elkészítésében (v. ö. MOE, II. 84.) s különösen a gyermekbajok kezelésében (u. o. 216.). Érdekes azonban, hogy a syphilis elleni gyógyszerek és secretumok gyártásában is elöljártak; így péld. *Kramer* még jóval később is említi, hogy egy magyar úr nyolc darab jóféle körmöci aranyon megveszi egy vénasszonytól az ő lues-elleni gyógyszerének (útilapu- és csalánkivonat!) a titkát s Győrött is megfordult egy „muliercula empyrica", ki syphilis elleni szereket készített és árult. *(Commercium Litterarium,* 1741. évf., 266., 273.)

1485. *1677. Bőrgyógyászat. Szülészet.* — Rayger Károly értekezése: „De *morphaea nigra*" (Ephemerides, Dec. I., Annus VIII., Observ. 59.) —

U. o. *Observ. 60.:* Ruptura uteri, elhanyagolt keresztfekvés következtében, (szintén Raygertől).

1486. *1677. Halottkém.* — A szepesi kamara meghagyja Kassa városának, hogy a lengyelországi *pestis* veszedelme miatt alkalmazzon halottkémeket, kik megvizsgálják a halottakat s ha pestis jeleit látnák, azonnal jelentsék meg a városi hatóságnak, valamint a főkapitánynak és helyettesének. *(Abaúj vm. és Kassa monografiája,* 1896., 220.)

1487. *1677. Járványok.* — *a) Himlőjárvány,* mely a török földről Magyarországon át elterjed Európában. *(Lersch,* 320.) — *b) „Dysenteria"*-járvány (= cholera infantum) Pozsonyban. Említi Rayger Károly: Ephemerides, Dec. I., Annus VIII., Observ. 59. — Ugyanilyen járvány uralkodott a csecsemők közt 1695—97-ben is (u o., Dec. III., Annus V—VI., Appendix, 174—181.) — *c) Pestis.* „Über die Verbreitung der Krankheit *nach Ungarn* und Österreich von der türkischen Grenze aus stehen uns, ausser denen der *Lebenswaldt*'schen Chronik, nähere Nachrichten nicht zu Gebote. *Sorbait* bemerkt nur, dass sie seit dem J. 1675 in der Türkei und in Polen geherrscht habe." *(Haeser: Unters.* II. 203.) A *Lebenswaldt*-féle munka címe: Land- Stadt- und Haus-Arzneybuch... samt einer Chronik aller denkwürdigen Pesten. (Nürnberg, 1695.)

1488. *1678. Gyógyszerészek.* — I. Lipót császári rendelete arról, hogy gyógyszerészek csak római katolikusok lehetnek. *(Linzbauer,* I. 276.)

1489. *1678. Gyógyszerszámla Scholtz Keresztély lőcsei gyógyszerésztől* (kivonatosan) Keczer András és családja részére *(„Auszugales"):* „Anno 1678 die 9. martij stb.: *Pulvis ad partum* pro duabus vicibus 90 den(ár), Ol. amygdolarium dulceum 6 den., Cinammomum 12 den. Rotulae pectorales et cordiales 1 fl. 80 den., Pulverum hyacinthinum 6 den., Julabium bezoarticum 30 den., Pulvis antiepilept. (kétszer) 12 den., Syrupus pectoralis 30 den., Tres pulveres refrigerandes pro potum 18 d., Syrupus pectoralis 36 d., Trochisc. vomitorios *(kettő)* 24 d., *Pro ancilla* Salem antifebrilem 24 d., Rotulae capitales 2 fl., *Ancilla* Trochis(c)orum vomitorium 12 d., *Pro filia* No. 2. *Emplastra contra febrim ad pulsus* 48 d." stb. (A számla végösszege 8 frt 48 dénár volt, de ebből Keczer csak 7 frt 20 dénárt fizetett ki. Ez a számla is, mint a régi gyógyszerészszámlák rendesen, tele van iráshibákkal, eltorzított latin műkifejezésekkel. Gyógyszerészeink nem tudtak deákul!) *T. T.*, 1878., 364. és *OL.*, Lymbus I. sorozat. 1. csomó, 208. szám.

1490. *1678. Typhus exanthematicus. (Morbus Hungaricus.)* — „Die Strasoldischen Völcker so allhier in der besatzung lagen, fingen an sehr zu krancken vnd zu sterben von der *haubtkranckheit,* welche sie anhero brachten, vnd damit die burgerschafft ansteckten, dasz viell feine bürger darüber gingen." *(Hain* lőcsei krónikájában, III. 463.) Ebben az időben a német *hauptkranckheit*-tal részint a pestist, részint a kiütéses hagymázt jelölték; jelen esetben inkább az utóbbira kell gondolni.

1491. *1678. Pestis. a)* Komárommegyében. A vármegye területén 320, Komárom városában 219 ember esik áldozatául. *(Komárom vm. monogr.*, 1907., 461.) — *b)* Győrmegyében (Győr vm. monogr., 343.) — *c)* Kassán, honnan nyugat felé terjed s az év végén Győrt is ellepi. *(Lersch,* 321.) — *d)* A szepesi kamara ez év szept. 18-án átír Kassa városához a hirtelen elhalt özv. Harmatné és szolgálója miatt, hogy orvosával és chirurgusával nézettesse meg, nem pestisben haltak-e meg; ha igen, zárassa el a házat.

Az okiraton a következő érdekes határozat, illetve megjegyzés van: „Deliberatum 19. Septembris 1678. választ kell irni nemes camarára. És rendeltetik az doctor és ő mellé valamelyik borbély az halottak testei meglátogatására. Nb. *De az doctor nem akarja felvállalni ezt az fáradtságot.*" (*Abaúj*, 222.) — *e)* Szatmár környékén: „Bizonyosan írják, hogy Vürben Hadad alatt sebben esett. *Az dög igen beléjek esett;* Szakmárt ötöt-hatot, de az táboron 25—30-at temetnek mindennap. (*T. M.*, VIII. 277.) — *f)* Nagyenyeden, februárban (*u. o.* 80.), Bonczhidán és Kékesen (*u. o.* 221; július 5.). Cserei Mihály leírását lásd *T. T.*, 1906., 549. — *g)* Mikor Teleki Mihály anyja meghalt, a koporsóját belül szurokkal és viasszal öntötték ki és szitált hamut is tettek bele, mert „a testet most (*a pestis miatt*) sok ideig nem temethetni." (1678. okt. 28.) T. M., VIII. 309. — *h)* 1678/9-ben a pestis újból nagy erővel dühöngött (l. *Baksay* Ábr. krónikájában és *Timon:* Epitome chronologica), Miskolcon 1500, Kecskeméten 2570, Debrecenben 7800, Eperjesen 3000, Pozsonyban 11.000 ember halt meg. (*Lauschmann*, 26.) —*i)* Ungvárott több mint 400 ember halt meg pestisben. Az ott tanuló kis Károlyi Sándort is haza meneszti Tyukodi páter, de útközben, minthogy pestises helyről jöttek, nem eresztik be őket Munkács várába, hanem három napig a mezőn kellett tartózkodniok, míg végre Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia fejedelemasszony, bort és kenyeret küldött nekik s a maga katonáival a Tiszához kísértette őket. (*Károlyi* Önéletírása, I. 6.)

1492. *1679. Mérgezés.* — Székely László, kolozsvári kapitány, állítólag meg akarja mérgeztetni a török fogságban levő Béldi Pált egy felfogadott törökkel, kinek 200 aranyat ígér s százat előre ki is fizet neki. Béldi hirtelen meghalt a fogságban s a török azt állítva, hogy ő mérgezte meg, követelte Székelytől a másik száz aranyat is, de hiában. „A török penig az ablaka alá állván, mindenek hallatára úgy kiáltotta: „Te pogány eb, megcsalál, megöletéd velem Béldit, még sem fizetél meg"... (De) megfizette Isten Székely Lászlónak is; irtóztató nyavalya szálla a köldökére" stb. (*Cserei*, 113.)

1492/a. *1679. Orvietan.* — A pestis nagyhírű gyógyszere a 17. században. Más testi bajok ellen is használták s a mi orvosaink is rendelték (v. ö. *Rayger*, 43., 123: *electuarium orvietanum*). A kassai jezsuiták gyógyszerárszabványában, mely hat évvel előbb jelent meg, mint a Torkos-féle pozsonyi taxa és pestis elleni utasításaikban még 1739-ben is szerepel. (*Gyógyszerészi Közlöny*, 1887., 811.)

1492/b. *1679. Fürdők.* — *A magyaróvári hévvíz* jótékony hatását ischias, köszvényes fájdalmak stb. ellen több helyen (136., 145., 151.) említi *Rayger.*

1493. *1679. Városi esküdt bába Nagyszebenben,* kitől megkívánják, hogy „rendes, értelmes emberek előtt" vizsgát tegyen. (*Sigerus*, II. 88.)

1494. *1679. Kézirat. Múmia.* — A felkai ev. templom levéltárában van egy kézirat (városi tört. protokollum, 1679—1709.), melyben többek közt egy terjedelmes orvosi tanácsadó is található (v. ö. *Demkó*, 266. és köv.). Sok érdekes régi babonás gyógymód is olvasható benne; így péld. nehéz szülés alkalmával, hogy a gyermek megforduljon, azt ajánlja, hogy „végy megfelelő időben levágott jávorszarvas-patát (l. erről a Dudithnál, 1577. mondottakat!), kösd azt a nő testére úgy, hogy lábainak hegye lefelé legyen fordítva, aztán meleg borban adj neki mogyoró nagyságú *múmiát* s imádkozzál Istenhez" stb.

A középkorban és később oly gyakran rendelt *múmia* alatt tulajdonképpen az *aszfalt* értendő, melyet az egyiptomiak a balzsamozáshoz használtak s melynek gyógyító erejében más keleti népek, perzsák, arabok, is hittek. Később gyakran hamisították, úgy hogy az aszfaltot embercsontokkal keverték s azt *mumia Aegyptiaca vera* nevén jópénzért adogatták. V. ö. *Wiedemann:* Zeitschr. f. rheinische u. westf. Volkskunde, 1906., 1. füzet; *Schelenz:* Pharmac. Post 1907., 24. szám; *Dawson:* Proceedings of the R. Soc. of Med., 1927; *Netolitzky:* Vom Asphalt üb. d. Mumie zum Ichthyol; Pharmaz. Zentralhalle, 1927., 4. szám (a *múmia* szó eredetileg a *mum*-ból ered = viasz, melyet a balzsamozáshoz használtak s ezt azután az egész hullára átvitték; mi volt a *Mumia patibuli?* stb.); *van Andel:* Bijdragen tot de Geschied. der Geneesk., III. évf., 1923; *Cabanés:* Remèdes d'autrefois (2. kiad., 1910., I. fej.); *Magyary-Kossa:* Adatok a magyarorsz. sebészet történetéhez, Orv. Hetilap, 1917. (a kassai sebészek beadványában a 17. század elején a *mumia* a „jól kelő szerszámok" közt van említve); *Minvielle:* La médecine au temps d'Henry IV, 44. stb.

1495. *1679. Ferenc* selmecbányai *gyógyszerész* halála a kurucok elleni harcokban. *(Richter* Ede: A kurucidők, 1903., 136.)

1496. *1679. Pestis.* — *a)* Magyarországon és egész Középeurópában. *(Lersch,* 322.) — *b)* Iglón három hónap (szeptember—november) alatt 800 ember esik áldozatul. *(Münnich,* 282.) — *c)* Besztercebányán az 1762. évi krónika szerint többezer ember hal meg; szt. Mihály napja táján egy napon ötvenet is temettek. *Jurkovich* túlzottaknak tartja e számokat, de az alábbi adatok szerint hihetők. — *d)* A Tarcalon kiütött járványnak naponkint 15—16-an esnek áldozatul. *(Zemplén vm. monografiája,* 434.) — *e)* Lőcse városa Dumbar András katonai sebészt pestis-sebészül alkalmazza (v. ö. MOE.). — *f)* A Szepességben és Sárosmegyében: *Hain,* III. 466., 467., 469., 470. („Dieszes Jahr ist allenthalben durch gantz Vngerlandt ein groszes Sterben gewesen, vnd sturben zu Epperies über 4000 Personen an der Pest, zu Bardtfeldt 2700, zu Kirchdorff 1500, zu Neüsohl über 4000, zu Prespurg 9000, zu Ödenburg 3000, der armen Stadt Leutschau hatt der liebe Gott mit gnaden verschonet, dasz nicht über 400 Personen an dieser Seüche gestorben. So ist auch inn Käsz-Marckh *(Kézsmárk)* gnädig abgelauffen, dauor dem lieben Gott lob und danck gesaget sey.") — *g)* Szentgyörgy városának tanácsa szeptember 9-én a ragály közeledtének hírére pestissebészt és hullavivő szolgákat *(trager)* fogad. Minden hulla után 1 forint és öt dénár jár ezeknek. *(Corp. statut.,* IV. [2.] 544.) — *h)* Árvamegyében. Guzics János írja a naplójában: „Anno 1679. a festo Michaelis Archangeli fere per totum Comitatum Arvensem grassabatur horrenda infectio pestis; Deus in posterum avertat! Eodem Anno, toto Novembri apparebat super Thirnaviam horrendus cometa, cuius cauda penetrabat ad ipsam Civitatem, cum variis — — bus. Nulla calamitas sola, miles Germanus, Rebelles invaderunt totam Hungariam. Deus protector noster!" *(Száz.,* 1889., 450.) — *i) Zrinyi* Ilona 1679. nyarán, mikor a pestis erősen dühöngött, Páter Lajost egy hordó finom tokaji borral Lengyelországba a variczi csodatevő hírű plébánoshoz küldte orvosságért. A páter azt írja asszonyának, mikor oda ért, hogy „a páter, valamint eddig, egy misét sem mond, kiben Ngodat, az Úrfiat *(Rákóczi* Ferencet) és Kisaszont ő Ngokat kiváltképpen Istennek ne recommendálná, úgy ezután is szüntelen Istent imád Ngtokért. Az hordó bort alázatosan köszöni. Im valami orvosságokat is írt maga kezével és küldött Ngtoknak." *[Thaly:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága, 23.] — *j)* Ebben és a következő évben a pestis némely városunknak csaknem egész lakosságát kiirtotta. Pozsonyban tizenegyezer, Eperjesen 3000 ember

esett a járvány áldozatául. *(Acsády,* 25.) A zalamegyei lakosság s a Tisza—Duna köze borzalmas pusztulásáról lásd *u. o.* 28., 29., 31. Miskolcon ezerötszáznál jóval több halott. *(Szendrei,* Misk., II. 263.) Pozsonyban áprilistól kezdve dühöngött s még szeptember havában is naponta 60—70 embert ragadott el; a kir. kamara már májusban Modorba menekült. *(Lichner,* 79., 80.) A pozsonyi pestisbetegeknél gyakori volt az orrvérzés. *(Rayger,* 37.)

1497. *1679. Pestis egész Magyarországon.* — „Jóllehet ez esztendőben is az erős mindenható Istennek fegyver és egyébféle nyomorgatás által régtől fogva igaz itélete szerént gyakorlott sok rendbéli büntetései meg nem szüntenek: mindazonáltal a megátalkodott nemzetnek vakmerő gonoszsága mind inkább inkább nevekedvén, Ő szent Felsége is ellenek való bosszúállásának csapását, ostorozását, bokros jajokkal megkettőzteti, néhol hármaztatja is. Mert a nagy pusztítással kegyetlenkedő döghalál szegény magyar hazánkat hirtelen való öldöklésével széltében általjárván, minden könyörűletesség és személy válogatás nélkűl, gazdagokat, szegényeket eggy halomba rakott, ölt és sózott; úgy hogy sok helyeken nagy cselédű egész háznépet is mindenestűl fogva kipusztítván, a megölettekre házok ajtajit csak reá zárták, nem lévén, aki csak ajtót nyitott volna is reájok, annál is inkáb meghidegűlt, régen megmerevedett és meg is büszhödött testeket földbe takartatta volna. Ezen közönséges itéletét a hatalmas Istennek semmiképen el nem kerülheté sok egyéb nyomorúság között, sokképen megpusztított *Tarczal* városa is,[1] hanem *templomok kerítésében szorúlni kénszerített* kevésszámú lakósai között is el annyira kegyetlenkedett az iszonyú döghalál, hogy naponként tizenöten, tizenhatan, és többen is meghalván, hidegűlt testek kihordására és eltakarítására nehezen érkeztenek, a kevés nép közzül életben, egésségben a kik megmaradtak is.“ *(Babocsay* Izsák: Fata Tarczaliensia. *Rumy Mon.,* I. 65.)

1498. *1679. Pestis* (Pozsonyban) és a Felvidéken. — *a)* Sopron városának tanácsa Pozsonyba küldi egyik bizalmas emberét, hogy tudakolja meg, valjon csakugyan uralkodik-e a pestis ottan? A pozsonyi tanács tiltakozik ezen gyanusítás ellen és azt feleli, hogy csak „allerhandt hützige Fieber undt Petetsche, meistens unter den gemeinen Leythen im Schwung gehe,“ egyúttal megküldik a városi sebész bizonyítványát, mely szerint Pozsonyban naponta legfőlebb 4 ember hal meg, néha azonban egy sem. *(Sopron város levéltára;* Lad. XXIV. et Y, fasc. XV. 1035., 1679. június 10.) A pozsonyi tanács azonban nem volt őszinte, mert a pestis már ekkor is kétségkívül nagy erővel pusztított Pozsonyban (v. ö.: *Vámossy,* 147. és köv.), Sopronban augusztus havában 230, szeptemberben 780. októberben 882 ember halt meg pestisben *(Lauschmann,* 27.) — *b)* Az ezen évi pozsonyi pestis előjelei voltak: hangyarajok, harangok megrepedése, az ég megnyílása és a nyílásban megjelenő szt. Mihály-lova, koporsóval (u. o. 150.). — *c)* Pozsonyban már az ezévi pestis alkalmával nyomtatott *passierscheinokat* állítottak ki az átutazóknak. Egy ilyen b. Majthényi János részére kiállított átutazási engedély szövegét közli *Szerémi:* Emlékek a Majthényi bárók és urak családi levéltárából (1897.), 291. — *d)* „Auch hat obgemeldtes 679 Jar die hitz dermassen zuegenommen, welches villeicht zu grossen krankheiten ein ursach gewesen. Dan es hat *die pest* und andere übel seer grassiert, vil 1000 menschen an solcher seuch schnell

[1] Zemplénmegyében.

durch den todt hingerissen, wie man den vor gewiss bezeugt, das zu Wien allein über 20.000 Menschen gestorben sein, *zu Pressburg über 11.000,* also, daz man gar reichlich die Hand und straf gottes gespirt, dieweil in wereuder zeit grosse laster und muetwillen begangen worden und kaine besserung nit volget, daraus zu schlüssen, das die straffen gottes in künftig desto strenger ergehen werden.“ *Fontes rerum Austriac.* II. (Diplomat.) 45. köt., 534. old.

1499. *1679. Pestis* (Lőcsén). — *Spilenberger* Dávid lőcsei orvos írja (1679. okt. 22.) Andrásy Miklós gömörmegyei főispánnak: „Deo Opt. Max. sint laudes, quod hucusque bene valeat (D. V.), quam eius clementia diutissime conservare velit. Bene factum est, quod magnifica Vestra Dominatio ex locis infectis cesserit, nam etsi medicamenta praeservativa multos post deum conservant in locis infectis, tamen omnibus ob suis potentiam non satisfaciunt. Ego hic cum omnibus meis domesticis per divinam gratiam bene adhuc valeo. *Hic in civitate moriuntur etiamnum homines antea 5., 6., 10., una cum Germanis militibus, iam duo, tres de die intereunt.* Quod magnifica Vestra Dominatio desiderat, ratione intromittendae lanae, lubens licentiam apud dominum nostrum commendantem, comitem *Tili* impetrare voluissem, sed sicuti nullos domesticos, suum hospitum, tanto minus suam personam hoc tempore pestilentiali permittit, ita nec mihi licuit convenire, *aut cum eius servis loqui.* Nam etsi ego medicus, domus pestilentiales ingredi, nec cum pestilentialibus seu infectis *non nisi e longinquo loqui et ipsis consilia dare soleo,* tamen me semper suspectum habet dominus commendans. Inde nec titulum ejus adipisci potui. Hunc autem apud officiales excellentissimo domino generali adstantes magnifica Vestra Dominatio impetrare poterit. Dico autem etiamsi dominus commendans velit intromittere lanam, tamen *omnes cives reluctabuntur et contradicent,* eo quod illa talis materia sit, quae vel in transitu tantum per plateas infectas, contagium capere solet. Nec est consultum nunc ab hominibus nostris *pecuniam accipere,* aut si debitum apud ipsos maneat, possent hoc tempore, quo *nihil in civitatem de victualibus affertur,* omnia sua consumere, interea et mori tandem, unde solutio difficilis aut nulla.“ *(T. T.,* 1885., 375.)

1500. *1679. Pestis* (Kassán). — Váradi Mihály írja a naplójában: „Ez 1679. esztendőt az Ur Isten valóban sok ostorival s csapásival tetézé meg ez siralmas üdőben. Mert édes hazánknak, mind az idegen nemzet, pogány és az magunk saját nemzete miatt való rettenetes kimiletlen pusztítása mellé, az embereket szertelen pusztító országos döghalált is reánk bocsátá, mely miatt mind falukon, városokon, megszámlálhatatlan sok nép hala meg, annyira, hogy sok helyeken még a mezei veteményeket sem volt ki, betakarítani, hanem kint lábon vesztenek az szép vetemények. A hegyek alján hasonlóképen az múnkásoknak elfogyása miatt, a szőlők nagyobb részént mind míveletlen marattanak. Ezen pestisben, jóllehet közönségesen mindenféle rendek igen holtanak, de kiváltképen az jó erejében való ifju emberek s kiváltképen ifju rend asszonyok,“ stb. *(T. T.,* 1904., 156.)

1501. *1680. Syphilis. Morbus Hungaricus.* — Loew András dissertációi ezen betegségekről, Jena, 1680—82. (l. Weszpr., I. 95.).

1502. *1680. Hermány* (Hermann?) *Márton orvosdoktor* és *Dániel gyógyszerész Brassóban.* — Erről a brassói orvosról és gyógyszerészről Nemes János naplójában *(T. T.,* 1902. 566.) van szó, hol az orvos *Hermány* néven van említve.

1503. *1680. Titkos kéjnők és paráznák büntetése* Lőcsén. (Lásd Corp. statut., II. [2.] 259.)

1504. *1680. Köztisztasági intézkedések* Sopronban. Panaszok a franciskánusok, polgárok, kivált pedig a nemesek nemtörődése és engedetlensége miatt: *Corp. statut.*, V. (2.) 297.

1505. *1680. Pestis.* — *a)* Ausztriában és Magyarországon. *(Linzb.*, I. 330.) — *b)* „Dira pestis *ex Hungaria* in Austriam delata mox per Bohemiam, Saxoniam et quae circa sunt, sese explicuit et multa hominum millia absumpsit." *(Bonetus* után *Lersch*, 324.) — *c)* Az 1679/80. évi pestis csak magában Debrecenben 7800 embert vitt el. *(Száz.*, 1875., 570.)

1506. *1681. Spilenberger Dávid, a híres lőcsei orvos Species pro musto*-t küld báró Andrássy Miklósnak; továbbá azt ajánlja neki, hogy „hoc in autumno, praesertim *quando luna in defectu erit*", tehát holdfogyáskor szedje a hashajtó pilulákat, még pedig kétszer akkora adagban, mint azelőtt, hogy minél alaposabban kitisztuljon a teste. *(T. T.*, 1885., 383.)

1507. *1681.* A *pestis* erős dühöngése miatt az országgyűlést nem Pozsonyban, hanem Sopronban tartják. *(Lauschmann*, 26.)

1507/a. *1681. A kassai ispotály bevételei.* 980 frt 9 dénár. (Hagyományokból 115 frt; eladtak borjút, bort, malacot 31 frton, szőlőt 35 forintért stb. — *PNG.)*

1508. *1682.* Horatius Ferenc Szombathelyen *polgári kórházat* alapít.

1509. *1682. Jenai egyetem.* — Ez évben promoveálták a jenai egyetemen *Thill* (Til) György Erik pozsonyi születésű magyar orvost. V. ö. *Szabó*, III. 2. (205., 229.); *W.*, IV. 155. és *Haan*, 22., hol egyszersmind összes Jenában felavatott régi orvosaink jegyzéke megtalálható; ezek sorában találjuk (szintén a 17. század végéről) ifjabb *Spielenberger* Dávidot, *Waxman* Zsigmond lőcsei, *Liefmann* Frigyes (Szinnyei szerint valószínűleg L. Mihály ev. szuperintendens fia) kassai és *Martini* Dániel (M. Sándor fia) modori magyar ifjút. Itt tanult továbbá *Palumbini* Máté (és nem *Mátyás*, ahogy Győry írja) trencséni orvos (1679.), *Hofstaetter* (Hofsteter) János Ádám, a dán király udvari orvosa (1687.), *Löw* András soproni (1680.), stb.

1510. *1682. Gyógyszertárak.* — Gróf Eszterházy Pál írja Kismartonból Sopron városa tanácsának: „Sopronból érkezvén *udvari doctorunk*, jelentette, hogy kegyelmetek még sem engedi az *ottvaló apathecánk*-beli orvosságokat árulni", mi miatt már előbb is ráírt a városra, de nem is feleltek neki. Kérdi, hogy mi ennek a különös viselkedésnek az oka? *Sopron város levéltárában:* Lad, XXXI. et F. F., Fasc., II. 71.)

1511. *1682. Bornemisza Anna fejedelemasszony házipatikaszerei*, az ő *patikaládájában:*

„Anno 1682. 25. septembris: Két fekete *patikaládában* levő orvosságok Doctor *Köpeczi* uram által revidiáltattak s találtattak e szerint:

Sub Litera A. Köménymag olaj egy néhány csepp. Narancshéj olaj egy kevés. Sallya olaj egy kevés.

Sub Litera B. Balsamum Peruvianum. Item Balsamum Peruvianum. Mentha olaj egy üveggel. Mondola olaj egy üveggel.

Sub Litera C. Spikinard olaj egy kevés. Veress olaj egy üveggel. Spikinard olaj egy félüveggel. Sárga viola olaj egy üveggel. Rosa olaj egy üveggel. Veress olaj egy üveggel. Camphor olaj egy üveggel. Székfű olaj egy fél üveggel. Rozmarint olaj egy kevés. Oleum Corticum Citri. Oleum foeniculi. Oleum succini. Bécsi kömény olaj. Anis olaj. Kő olaj.

Spiritus Salis. Balsamum Sulphuris anisatris. Tartarus Vitriolatus. Sal Absynthii. Sal Centuriae.

Sub Litera D. Veress olaj. Fenyőmag olaj egy kevés.

Sub Litera E. Szekfü olaj. Balsamum egy kevés. Kapornya olaj. Üröm olaj jóféle.

Sub Litera F. Rosa olaj. Laudanum opiatum. Rosa olaj. Fejér mák olaj.

Sub Litera G. Kopornya olaj fél üveggel. Oxymel Simplex. Citrom simplex. Rosa olaj fél üveggel. Rosa olaj egy kevés. Édes mandula olaj. Cremor Tartari. Drága Kövek Pora. Klaris Por.

Sub Litera H. Fejér liliom olaj öt üveggel. Balsamum olaj egy kevés. Szekfü olaj. Bisalma olaj egy kevés. Szerecsen dióvirág olaj. Mastix olaj. Pulvis Epilepticus. Gyöngyház Sáva *[sava]*. Édes mandulaolaj. *Pulvis Pannonicus ruber.* Diascordium.

Sub litera J. Basa rosa mag. Hosszú Bors. Pomagranáth virág. Uti fü mag. Veress Claris por. Sal Prunellae. Pulvis Capitalis. *Golya Zuzáról levont hártya Por.* Flores Stechados. Zedovaria. Fekete gyanta. *Ember Kaponya Por.* Terra Vitrioli. Pulvis Capitalis. Drága kövek Pora. Gumi Galbanum. Species Diagaleniae. Crocus Metallorum. Mastix. *Mumia.* Cubebae. Species Diasenae. Antimonium Diaforeticum. *Szarvas Gomba.* Gumi Bebellium. Gumi Ammoniacum. Magisterium Jalappae. Flores Sulphuris. Cortex ligni Sancti. Species Aromatica Rosa.

Sub Litera K. Keserü mandola olaj, kevés. Giliszta olaj, egy üveg. Veress olaj, egy üveg. Sárga viola olaj, egy üveg. Gyomor fájástól való, egy üveg. Gyanta olaj, fél üveggel. Üröm olaj, fél üveggel. Rosa olaj, fél üveggel. Rosa méz. Spiritus Salis Ammoniaci. Rosa olaj. Giliszta olaj, egy kevés. Pilulae Aleophangiae. Benzoin. Emplastrum Stomachicum. Pesma.

Sub Litera L. Babnak sava. Sal Tartari ammonizatum. Szarvas Szarvának a pora. Tamariscus Sava. Antimonium Diaphoreticum. Resina Jalappa. Resina Scammonie. Pulvis Besoardicus. Pápa fü Sava.

Sub. Litera M. Csuka fognak pora. Fekete Balsamum. Claris olaj. Üröm olaj. Philonium Romanum. Terpentin olaj.

Sub Litera N. Szarvas szarvainak a pora. Drága Kövek porai.

Sub Litera O. Folia Sennae. Tömjén. Unicornis Szarv. Szaúcsa *[szárcsa?]* Gyökér. Folia Sennae. *Sárkány por.* Dragon. Balsamum Sulphuris. Bezoar. Tragachant. Szerecsen dio olaj. Tömjén. Terra Sigillata. Mastix; *Sárkány fog. Kigyó szarv.* Vér kő. Sárkányvér. *Szarvas szívének csontja.* Succus Liquiritiae. Fekete Czukor-Kandicz. Flores Sulphuris. Veres ir. Ábel vére. Narancs haj. Balsamum skárlátban való. Szarvas Szarva. Öreg és apró Bezoár.

A más fekete régi Patikás ládában levő orvosságok:

Sub Litera A. Fekete gyanta. Tömjén. Manna. Hurutnál való. Truciscus Benzoin.

Sub Litera B. Truciscus. Halvány. Dragony. Cremor Tartari. Anis mag olaj. *Martiusi nyul szem.* Pleuritis ellen való orvosság.

Sub Litera C. Folia Senae. Vér kő. Szárcsa gyökér. Oleum Menthae.

Sub Litera D. Bál fümag. Cave. *Mumia. Csuka fog.* Linimentum.

Sub Litera E. Angelica. Truciscus. Hurut ellen való por.

Sub Litera F. Hurut ellen való. Édes gyökér Julep. Rosa Julep. Syrup Rosarum. Édes gyökér Syrup. Fenyőmag olaj. Kő olaj. Szekfü olaj 2 üvegben. Kő olaj. Gyanta olaj egy kevés.“ (Történeti Lapok, I. 318.)

1512. *1683. Lábfájás kezelése „király írá“*-val (=unguentum basilicum). *Száz.*, 1881., 597.

1512/a. *1683. Törvényszéki. Női kuruzslók.* — Egy pozsonyi „tudákos asszony“ *(nasutula foemina;* v. ö. MOE) arasznyi hosszúságú botot dug egy makacs székrekedésben szenvedő gyermekágyas nő végbelébe s benne is hagyja. A nő nemsokára általános heves görcsök közt belepusztul. *(Rayger,* 81.)

1513. *1683. Kézirat.* — *Petényi* (Pettyéni) *alias Gyöngyösi Márton sebész* (szül. 1656., valószínűleg az erdélyi Gyöngyösön) érdekes kézirati naplója 1683-ból, a soproni evang. liceumban (I. szekrény, 559. szám). Leírja részletesen, hogy hol, merre járt „bujdosása" (v. ö. MOE, II. 60.) közben: olyan városokban, hol egy-egy nevesebb borbélysebész lakott (Gyulafehérvárt, Brassóban, Fogarason, Ziláhn, Nagyenyeden, Kolozsvárt, Pápán stb.). Elmondja továbbá mesterré levésének történetét és az 1688—1701. közti években való nagyobb keresményeit, honoráriumjait. Naplójában vagy 200 betegség ellen mintegy 500 gyógyszert sorol fel, azonkívül secretumait, varázsló szereit is. A jelesebb „tudós" borbélyok és gyógyszerészek, kiktől tanult: Héder Mihály és Borbély Mihály Gyöngyösön, Karasznai Borbély Mihály Ziláhn, Desi (Dézsi?) Péter híres kolozsvári sebész, Belényesi Péter Nagyenyeden, Borbély Tamás Fogarason, Köprizi Gyulafehérvárt, Sartoris Sámuel gyógyszerész Kolozsvárt, Egri Mátyás Tordán, továbbá Szakmári Mihály, Görgei Pál. Turóczkai Márton, kiknek lakóhelyét nem említi meg. Egy helyen Szatler Mátyás német származású pápai sebész nevére akadunk; egy másik pápai sebész neve: Pintér Miklós. A hazai orvostörténet szempontjából mindenesetre érdekes és hasznos volna, ha az egész könyvecskét (szakszerűen feldolgozva) ki lehetne adni, annál inkább, mert nyelvi szempontból is figyelemreméltó, sok olyan gyógyszernevet és orvosi kifejezést tartalmazván, melyek a Nyelvtörténeti Szótárból hiányzanak; így például *akasztolás* (a sebnek bevarrása; „ötödnapnál tovább nem kell hadni"); *arany mássa* (auripigmentum), *bosfű* („samphucum"), *cserfa görcse, cethal mássa* (cetaceum), *Czibak flastrom* (v. ö. MOE, II. 251.), *érlelő flastrom, nagy érlelő* (v. ö. MOE, II. 267.), *lövő víz csapos sebnek* (v. ö. MOE, II. 288.), *sárga zsufa* (orbánc ellen), *tekerő víz* („tüzes dagadás" ellen), *vérpézsma* (moschus) stb., lásd Bothár Dániel cikkében: *Magyar Nyelvőr,* 40. kötet (1911.), 104. old.

1514. *1683. Febris petechialis* (=morbus Hungaricus). — *a) Besztercebánya* tanácsa Szmrtnik Menyhértet küldi Spielenberger Dávid lőcsei orvoshoz, hogy ez tanácsokat adjon. Spielenberger a betegség leírása alapján *febris petechialis*-t (Fleckfieber-t) állapít meg, mely tavasszal pestissé fajulhat. A véleményért hat db aranyat kap a lőcsei orvos. *(Jurkovich.)* — *b) Loew* András soproni orvos értekezése: „De morbo petechiali qui anno 1683 epidemice *Posonii* grassatus est." (Atyja hagyatékából kiadta fia, Loew Károly Frigyes, az Acta Nat. Cur. II. kötetében, 1730., az Appendixben, pag. 25—40.) Ezt a járványt a Bécs felszabadítása után elszéledő és *Pozsony* környékén és külvárosaiban telelő katonaság hurcolta be. Novemberben kezdődött s csakhamar oly erőre tett szert, hogy alig maradt tőle érintetlenül egy-két pozsonyi ház. Főoka a katonák zabolátlansága s mértéktelen részegeskedése volt. A szerző hosszasan részletezi a betegség tüneteit s az alkalmazott gyógyszeres kezelést, kiemelve, hogy a járvány különösen az ifjú- és férfikorban levők közt okozott nagy pusztulást. — *c)* 1683-ban Bécs ostroma alkalmával *hasi* hagymáz pusztított, mely a visszavonuló Apafi Mihály hadseregében is igen sok halálozást okozott. Ekkor írja a fejedelem Dévâról nov. 9-ről a lengyel királynak, hogy „duce Jehova, eoque auxiliante, licet pluvioso itinere multum impeditus, *pestilentisque hic plurimis amissis,* salvus tamen et incolumis ad domicilia mea redii." (Erdélyi Országgy. Emlékek; *Lauschmann,* 27; továbbá *Lersch,* 326. is említi, Sydenham és mások után.)

1515. *1683. Pestis. Danse macabre.* — „Von den vielen neuen Tänzen, die nach der Pest entstanden sind und an das Erlebnis des grossen Sterbens anknüpften, will ich nur den „Totentanz“ hervorheben, wie wir ihn im fünfzehnten bis siebzehnten Jahrhundert besonders *in Ungarn,* Schlesien und in der Mark Brandenburg finden. Er ist vermutlich slawischen Ursprungs. Beim Totentanz paarten sich die Gäste, alt und jung begann lustig springend unter Jubel und Gelächter, plötzlich aber hörte die Musik mit einem schrillen Ton auf, und tiefe Stille trat ein; gleich darauf ertönte eine leise, melancholische Melodie, welche endlich in einen Trauermarsch, wie er bei Begräbniss gespielt wurde, überging. Ein junger Mann aus der Gesellschaft musste sich nun auf dem Boden ausstrecken und den Toten spielen, die Frauen und Mädchen umtanzten ihn mit zierlichen Sprüngen indem sie sich bemühten, die Trauer um den Toten in möglichst komischer Weise zu karrikieren; sie sangen dabei eine Trauermelodie, aber auch diese so lustig, dass ein allgemeines, anhaltendes Gelächter entstand. Nach der Vollendung des Gesanges traten die Frauen und Mädchen eine nach der andern an den Toten und küssten ihn, bis endlich eine Ronde der ganzen Gesellschaft den ersten Teil des Tanzes schloss. Der zweite Teil glich dem ersten, nur tanzten diesmal die Jünglingen und Männer um eine Tote. Wenn es dann ans Küssen ging, war der Jubel gross, denn die Tänzer bemühten sich, den Kuss so zärtlich und doch so komisch als möglich zu geben.“ Der *ungarisch-dacische Simplicissimus (1683)* erzählt: „Sonsten habe ich in jeder ungarischen Stadt bei einer Leich einen sonderbaren Tanz gesehen. Da legte sich einer mitten in die Stuben, streckte Händ und Füss voneinander, das Angesicht war ihm mit einem Schnupftuch verdeckt, er lag da und regte sich gar nit. Da hiess man den Spielmann den Totentanz mit dem Bockpfeifer machen. Sobald dieser anhub, gingen etliche Manns- und Weibspersonen singend und halbweinend um diesen liegenden Kerl, legten ihm die Hände zusammen auf die Brust, banden ihm die Füss, legten ihn bald auf den Bauch, bald auf den Rücken und trieben allerlei Spiel mit ihm, richteten auch solchen nach und nach auf und tanzten mit ihm. Welches gar abscheulich anzusehen, weil dieser Kerl nit im gerinsten sich regte, sondern eben wie sie ihme die Glieder richteten, also gleichsam erstarrt dastund. Bin aber sicher berichtet worden, dass einmal Gott einen solchen Spieler gestraft und der, so der Tote sein sollen, wahrhaftig gestorben und tot liegen blieben.“ *(Nohl,* 352.)

Nohl könyvében (164., 144., 147., 208., 302.) érdekes adatok és egykorú képek találhatók még a pestisjárványokkal összefüggő haláltáncokról, szintúgy G. *Martinotti* értekezésében: „La Danse macabre en Italie“ *(Aesculape,* XVIII. [1928.] évfolyam, 1. szám, 19. old.) Itt az egyik képen (Lorenzo Costa bolognai festményének hasonmásán) két *fekete lovas* (l. ezt) is látható. Martinotti kifejti, hogy a renaissance korának szelleme miként igyekezett a pestishalál középkori komorságát versben, képábrázolásban megenyhíteni, sőt később már valósággal csúffá tenni, kifigurázni. Flórencben évről-évre megismétlődő farsangi tréfát űztek belőle, de aki normális idegzettel szemlélte a Miserere hangjaival kísért karneválmenetet, annak mégis csak „spectacle horrible“ volt ez a beteg lélekre valló mulatság.

1516. *1684. Afrózia-víz.* — Morocz Erzsébet (szemfájás ellen?) afrózia-vizet (= *aqua euphrasiae)* kér Radvánszky Györgytől. *Lev. Tár.,* II. 384.

1516/a. *1684. Vérzéscsillapítás.* — *Rayger* (38.) írja, hogy egyízben makacs orrvérzést aképpen állított el, hogy belsőleg *Aqua bursae pastoris*-hoz kevert korallt (Coralla praeparata) rendelt neki, az orrüregbe pedig írótentával átitatott vattát tömött.

Semmi sem új a nap alatt! *Hager* kézikönyvében (I. 604.) olvassuk a pásztortáskáról, Capsella bursa pastoris, a következőket: „Das Mittel ist veraltet, aber durch Pfarrer *Kneipp* wieder in Erinnerung gebracht. Die *Rademachersche Schule* benutzt es gegen Blutungen u. Blasenleiden in Form der Tinktur u. der Salbe. Neuerdings als Ersatz des Rhizoma Hydrastis u. Secale cornutum gegen Haemorrhagien empfohlen, besonders in Form des Fluidextrakts."

1517. *1684. és köv. Személyi adatok.* — *a) Silvanus* György nevű Angliába szakadt magyar orvost, kit Szinnyei (valószínűleg Fekete Lajos után) *Erdélyi*nek nevez, nem így, hanem *Szilágyi*nak hívták. *(Silvania* = Szilágyság.) V. ö. Weszpr., I. 166. — *b)* Nemes János magával viszi *Váradi* Mátyás dr. kézdivásárhelyi orvost és ref. lelkészt, felesége gyógyítására s 16 napig magánál tartja. *(T. T.*, 1903., 87., 88.) Továbbá l. még u. o. 1902., 568., 569. és Szinnyei, XIV. 868. — *c) Schreder* György (1685.) és báró *Bekers* Vilmos Miklós (1681.) Erdélyben, illetőleg Magyarországon honosíttatnak. *(W.*, IV. 122., 123.)

1518. *1684. Katonai kórház.* — Az alsóausztriai kormány felszólítja a bécsi egyetem orvosi karát, hogy ajánljon a bécsi orvosok, sebészek és fürdősök közül nehányat, ki ebben az évben a magyarországi katonai kórházban *(hospitale militare)* szolgálatot teljesíthetne. *(Acta Vindob.*, VI. 49.)

1519. *1684. Morbus Hungaricus.* — *a)* Joh. Georgius *Sartorius* (Papabergensis): „Ungarorum *Modgier Avagy Betegseus* (= avagy magyar betegség?), hoc est, de morbo militari castrensi, Ungarico communi nomine dicto synopisis (!) historico-physico-botanico-chymico-therapeutica. Bambergae, apud Joh. Jac. Immel, 1684, in fol." Lindenius Renovatus (1686., 589.) után adom. Sem Apponyi, sem Győry („Morbus Hung.") nem ismeri. — *b) Cardilucius* Joh. Hiskias C. (Mainzban és Nürnbergben praktizált, v. ö. Hirsch, I. 663.): Bericht von der Lagerseuche, oder *ungarischen Flecken* und *Petechen-Sucht etc.* (Nürnberg, 1684.)

1520. *1684. Pestis* (Pozsonyban). — Lásd: *Sticker*, 207.

1521. *1685. Sodomia. Paederastia.* — Erdélyben elrendelik, hogy az ország egyes vidékein kutassák ki, hogy nincsenek-e ottan sodomiták, kiket megfelelő módon büntetnének. *(Monum.*, I. oszt., XIV. kötet (Alvinczy), 17., 28.) — Sodomia esete Désen. Büntetés: „három pálca" (= 300 pálcaütés). Lásd *Lukinich:* Dés város közélete stb. (1908.), 41.

1522. *1685. Kórház.* — *a)* A *soproni* kórház és ispotály javainak kezelésére s a kezelők vallás szerinti váltakozására vonatkozó intézkedések: *Sopron. Mon.*, I. 153., 206. — *b)* A törökök kiűzése után gr. Kollonich Lipót, akkoriban még kamarai elnök, *Esztergomban* a törökök elleni hadjáratban megsebesült katonák számára kórházat akart állítani, mely 1685-ben csakugyan elkészült. Ugyanez évben egy sebészt és borbélyt is szerzett az esztergomi várba. A kórház ekkor még csak afféle tábori kórház volt, de rövidre rá felépült a szt. Erzsébetről címzett kórház és templom, mely 1710-ben már fennállott. Ekkor a városnak már külön orvosa is volt. *(Esztergom vm. monografiája,* 377.)

1523. *1685.* és köv. *A harderwijki egyetem magyar medikusai.* — Az 1648-ban megnyilt és 1818-ban megszűnt harderwijki egyetem fennmaradt

irataiban (melyek az arnheimi levéltárba kerültek) kétségkívül sok magyar vonatkozású adat akad, melyek még nincsenek közzétéve. Itt csupán néhány magyar medikus nevét közöljük Zoványi Jenő cikke után. (Irodalomtört. Közlem., 1891., 433—434.): *Dentulini* (Szinnyei szerint *Dentulinus)* Tamás, drietomai (trencséni származású), ki 1685 június 22-én promoveáltatott doktorrá; *Seuler* Lukács brassói (Zoványi közleményében egyszer Seulernek, másodszor Sexlernek írva), ki 1689 október 10-én avattatott fel; *Hestert* (?) *Dániel,* ki 1688 aug. 11-én lett doktorrá, Szinnyei és Szabó-Hellebrandt nem ismeri; talán torzított név; az egyetem anyakönyvében az van róla, hogy „Betulensis, Transylvanus, examinatus per totam medicinam exposuit Hippocr. Aphor. 15. Sect. 1. et de variis morborum casibus disseruit. Disputationem habuit de Jetero (= ictero)".

Seuler Lukácsról l. még *Bologa:* Siebenb.-sächsische Ärzte des 16. u. 17. Jahrh. (18., 20. old.), hol azonban ismételve, tévesen, *Seulen*-nek van írva a neve.

1524. *1685. Az altdorfi egyetem magyar orvosnövendékei* 1685-től 1751-ig: lásd Weszpréminél (IV. 167.).

1525. *1685. Köztisztaság.* — Aki ürüléket, polyvát vagy másféle szemetet dob a város melletti folyóba, 12 forint bírságot fizet. (Nagyszombati statutum.) *Corp. statut.,* IV. (2.) 549., 550.

1526. *1685. Dysenteria.* — Nagy vérhasjárvány a Budát ostromló keresztény táborban, mely miatt az ostromló sereg szétoszlik. *(Pethő* Gergely krónikája után *Linzb.,* I. 334.)

1527. *1686. Aqua reginae Hungariae.* — Valami desztillátor *(destillator quidam)* azt kérte a bécsi egyetem orvosi karától (illetőleg az osztrák kormányzóságtól), hogy „valami" csúz ellen való vizet, melynek Erzsébet magyar királyné nevét adta, árusíthasson s ennek hirdető céduláit a házak falán kiakaszthassa: ezt azonban határozottan *(absolute)* megtiltották neki. *(Acta Vindob.,* VI. 60.)

A határozat hangja és fogalmazása bizonyítja, hogy a bécsi fakultás tanárai akkor még nem is tudták, hogy mi az a „Magyar királyné vize". (V. ö. MOE, I. 290.)

1528. *1686. Gyógyszertárak.* — *a) A pozsonyi gyógyszertárról* dicsérőleg szól Brown Edward (E. Br.'s durch Niederland, Teutschland, Hungarn etc. gethane Reise. Nürnberg, 1686., 104.), mint olyanról, mely „voll rarer Seltenheiten". — *b) A pesti gyógyszertárakról.* „Als unter Leopold I. die Türken aus Pesth an 18-ten Juny 1686 vertrieben wurden, und diese durch wiederholte Belagerungen und Entsetzungen in einem Schutthaufen zerstörte Stadt sich allgemach durch die Rückker der früheren Bewohner und neuer Ankömlinge bevöllkerte, und unter dem Schutze des Stadt-Magistrates alle Gewerbe wieder zu ungestörter Thätigkeit auflebten, hat auch der aus Deutschland hieher gekommene Apother: *Heinrich Sigfrid Herold Edler von Blumenfeld* die erste Apotheke auf dem Rathausplatze im linken Eckhause in die Schlangengasse unter dem Namen *Stadt-Apotheke zur heiligen Dreyfaltigkeit* errichtet, und wurde im Jahre 1689 Bürger dieser Stadt. Im Jahre 1703 aber, als diese Stadt mit einem neuen Privilegio de dato 1703 allergnädigst beschenkt und die magistrats Restauration abgehalten wurde, ward er auch zum Rathsherrn gewählt, doch verkaufte er die Apotheke schon: 1701 an *Zacharias Christian Osterwald* von diesen, 1726 *Johann Xaver Delmon* laut städtischen Bürger-buch-Verzeichniss. Sein Nachfolger 1747 *hiess Gottfried Göttersdorfer* aus dessen Händen

die Apotheke im Jahre *1776 an Franz Müller* aus Troppau gebürtig überging, der sie 1794 seinem ältesten *Sohn Franz Xaver Müller* überliess, aus dessen Händen sie nach des Vaters Testament *1804 am 1-ten Januar an Carl Müller* als jüngern Sohn übertragen wurde" stb. (A budapesti gyógyszerésztestület nyilvántartási illet. bekebelezési könyvéből. A nem mindenben megbízható adatok bírálatát és a szt. Háromsághoz címzett patika további történetét l. Gy. H. 1899. évf., 19. és köv. számaiban.)

1529. *1686. Tábori kórház* a Margitszigeten, a mai főhercegi nyaraló helyén, a szt. Mihály-kolostor romjainak támaszkodva (a Buda várát ostromló seregek számára). Brüll, 37.

1530. *1686. Mérgezés.* — „Petneházinak sem esék szerencséjére a vitézség (Budavára bevételekor); mert a németek csudálván nagy próbáit és azért irígykedvén rája, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki. Melyet eszében vevén, asztaltól kimegyen, és paripára ülvén, a mezőn kínjában addig nyargalózik, míg a méreg a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vevén, megöli. Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok." *(Cserei Históriája,* 1852., 166.)

1531. *1686. Dukány* (?) Kristóf orvosdoktor; Haberle (15. old.) állítása szerint 1686-ban született és Veszprémben egy *Observationes botanicae* c. munkát adott ki. Nincs tudomásom ily nevű magyar orvosról; valószínűleg írás- vagy sajtóhiba. Talán *Deccard* akar lenni (v. ö. *W.*, IV. 92., legalul).

Haberle az ő kis munkájában (12—15. old.) röviden elsorolja a 16. és 17. században élt magyar *orvosbotanikusokat* is (Purkircher, Monavius, Gensel, Vette, Rayger Károly, Raymann J. Ádám), de értekezésének ebben a részében semmi eredetiség nincsen; egyszerű kivonatolása Weszprémi munkájának.

1532. *1687. Magyar gyógyszerek. Morbus Hungaricus.* — *Jacobi* (Dissert. inaug. de lue Pannonica, Erfurt, 1687., 41.) a következő magyar gyógyszereket ajánlja a *morbus Hungaricus* ellen: bolus armena Hungarica Tocaviensis, Pulvis Pannonicus ruber, *Pulv. Canischiensis* (ex nitro sulfurato, zingibere et cinnamomo constans). Ezenkívül még egy furcsa eljárást: a nyelvalatti *vena ranina* megvágását (melyről már máshol említettem, hogy veszettség alkalmával gyakran kivágták állatoknál, embernél) is ajánlja (u. o. 46.), de ezt csak ügyes sebész végezheti, nehogy úgy járjon a beteg, mint ő, mikor Komáromnál ebben a bajban feküdt és egy magyar fürdős úgy belevágott a nyelve alatti érkötegbe, hogy a nyelve megbénult bele. — A MOE, I. 138. oldalán említettem, hogy a fokhagymát *Jacobi* említi, mint a *morbus Hungaricus* gyógyszerét, Páriz Pápai idejében pedig kedvelt orvossága volt a *pestisnek.* Itt hozzátehetem, hogy a pestis elleni alkalmazása sokkal régebbi időkre nyúlik vissza: a német orvosok már a 15. század végén ajánlották (v. ö. *Sudhoff:* Deutsche medizinische Inkunabeln, 166.).

1533. *1687. Személyi adatok.* — *a)* Ez évben halt meg *Weber* János híres eperjesi gyógyszerész, „S. C. R. maiestatis per Hungariam Superiorem *pharmacopola perpetuus*", vagy ahogy „Wappen der königl. freyen Stadt Epperies" című 1668-ban megjelent könyve címlapján mondja: „Röm. Kay. und Königl. Majestaet durch Ober Ungarn *immerwehrender Apotecker* und Medicus Ordinarius." A MOE két első kötetében ismételve megemlékeztem róla. *Csippék* említi, hogy az eperjesi evang. templomban volt

felfüggesztve egy finom kivitelű kép, mely füstölgő áldozatoltár mellett Webert és családját ábrázolta. E képen ő maga ájtatosan összetett kezekkel látható, ezen föléje írt szavakat mondván: „Én és házi népem szolgálunk az Úrnak." — *b) Weilandt* János *Fortunatus* med. doktor, Sopron városának rendes fizikusa *(physicus ordinarius).* Az ottani gyógyszertárak ellenőrzése stb. dolgában egészen olyan utasítást ad neki a városi tanács, mint 1646-ban *Fridericus* dr.-nak, kiről a MOE-ben több helyen megemlékeztem. *(Sopron város levéltárában:* Lad., X. et U., Fascic., I., num. 10.) *c) Pesti és budai orvosok, sebészek, fürdősök.* — Buda visszafoglalása után, 1687-ben, Pest városának első telepesei közt, *Pressl* Pál fürdősnek házat adományoz a kamaraigazgatóság. A telepítés első öt évében három *borbély*nak is volt háza Pesten s 1750-ig három pesti *chirurgus* háztulajdonosról is tudunk. *(Brüll,* 39.) Budán *Everling* Péter med. dr. már 1692 előtt polgárjogot nyert; 1696-ban budai háztulajdonosok: dr. *Neuburg,* dr. *Stocker* Lőrinc physicus (később városi külső tanácsos, balneologiai irodalmunk egyik úttörője), dr. *Illmer* császári „leibmedicus" (u. o. 42.).

1534. *1687. Pulvis Canischiensis* („Kanizsai por"), mint a *morbus Hungaricus* gyógyítószere (nitrum sulphuratum és fahéj keveréke). Említi *Jacobi* János Ernő: „De lue Pannonica vulgo dicta die Haupt- oder Ungarische Krankheit" (Erfurt, 1687.) című munkájában, melynek bővebb ismertetését l. *Győry,* 90—93. és 181.

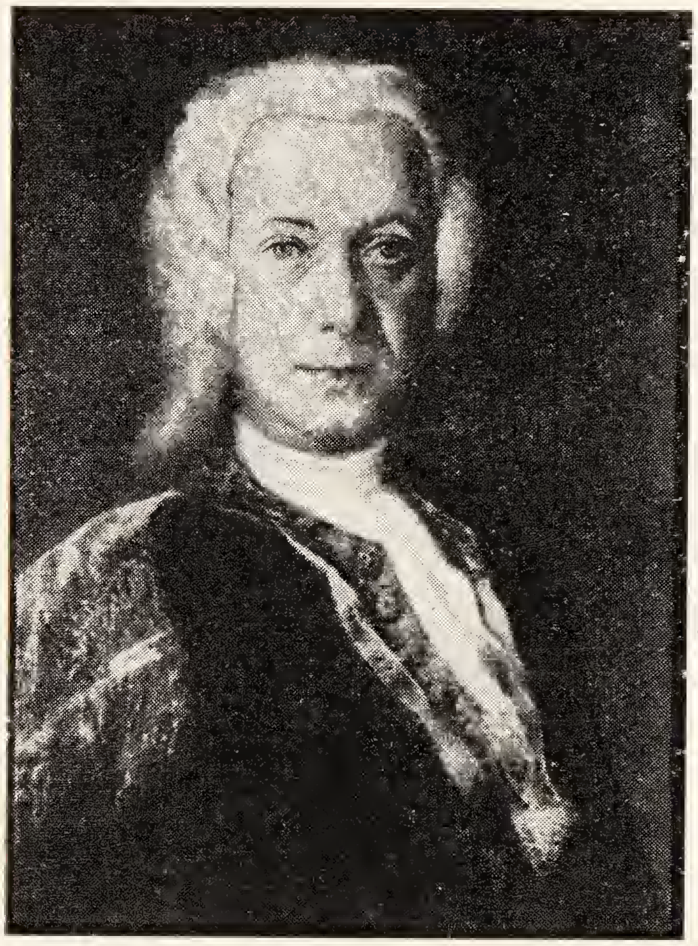
1535. *1687. Törvényszéki. Nemi erőszak.* — „Non praetermittendum hic facinus notatu dignum virginis cujusdam Valachicae, in lascivo quodam Germano milite perpetratum. Est Cibinii penes templum majus turris quaedam, sacelo scholastico contigua (vulgo *der Priester Thurm)* et multis exornata Regum et Civitatum insigniis. Sub hujus fornice nocte intempesta lascivus quidam miles adortus est praetereuntem Valachicam famulam, eamque ad fornicationem solicitat, imo cogere vult, exsertoque pene ad libidinem commovere contendit. Verum rustica ista Penelope, *evaginato cultro,* derepente spumantem insani amasii *penem abscidit,* ac ferventem libidinem sedavit, aufugitque ille celeri cursu in suum hospitium, relicto in loco delicti nobiliorem sui partem, conquerens, quam male ob ignota sua sit tractatus amasia. Gregales ejus patefaciunt negotium medico campestri, *Doctori Sadtlero,* qui etiam celeriter accurrit, verum sanguis jam lascivo patienti in tantum effluxerat, ut sub ejus manibus exspiraret." *(Trausch,* II. 234.)

1536. *1687. Sebészek. Honorárium.* — Egy szegény katona kéri Zrinyi Ilonát, hogy a felesége gyógyíttatásáért a sebésznek járó díj (12 forint) felét fizesse ki helyette. Az asszonynak, Munkács ostromakor, mindkét lábát átlőtték a német katonák. Zrinyi Ilona tíz forint segélyt ad neki. *(T. T.,* 1900, 342.) Ez évben a munkácsi várban egy német sebész és egy katonasebész („dragonyosok borbélya") is volt alkalmazva, kik a ruházatukhoz megfelelő mennyiségű posztót kaptak *(u. o.* 337.).

1537. *1687. Ispotály* Kassán. — „Ezen is kéreti nemzetes fürmender uram... az nemes tanácsot, hogy *ispitálytiszt uraimék* szorgalmatoskodjanak az városon kívül való ispitálynak felépítésében." *Corp. statut.,* II. (2.) 272.

1538. *1688. Mulartz* (vagy *Mularz)* János Henrik, győri orvos. Petz Aladár könyve (33—57. old.) szerint valószínűleg 1688 május 13-án született Düren *(Marcodurum)* városkában, a rajnai tartomány (Rheinprovinz, aacheni kerület) Jülich hercegségében *(ducatus Juliacensis),* hol atyja, nemes Mulartz János Hilgerius számtartó *(rentmeister)* volt; anyjának

neve Stepraths Katalin. A győri várnak, illetőleg az ott elhelyezett garnizonnak 1727-től fogva törzsorvosa, 1751-ben bekövetkezett nyugdíjazása után pedig, egészen 1777 okt. 8-ig (haláláig) győrvárosi gyakorló-orvos. *Modelli* nevű páduai egyetemi *scriptor*tól művészi készséggel kiállított igen díszes oklevele szerint 1725 ápr. 7-én *summa cum laude* avatták doktorrá az ottani egyetemen, a nagynevű Morgagni praesidiuma alatt. Igen vagyonos ember volt, mit az is bizonyít, hogy 1749-ben 7000 rénes forintot kölcsönzött a megszorult győrvárosi kasszának, 6%-ra. Felesége Neupauer Mária Terézia (1691—1766.), N. Keresztély osztrák főkamarás és bécsi tanácsos leánya. Minthogy házasságukból gyermek nem született, 1753-ban közös akarattal 12.000 forintos alapítványt tesznek egy Győrben létesítendő árva- és szegényháznak, ispotálynak, 1763-ban pedig összes vagyonukat a győri Szentháromság-kórháznak (mely ma is működik) hagyományozzák. Az erre vonatkozó oklevelek szövegét, a kórház régi és mai képét, nemkülönben az elsőízben való testálás utáni bonyodalmak részletes ismertetését l. *Petz* Aladár idézett jeles munkájában. Győr közkórházának (és közvetve közegészségügyének) mindenesetre Mulartz J. H. volt a legnagyobb mecénása és jóltevője.

79. *Mulartz János Henrik* dr. győri orvos, az ottani közkórház megalapítója.

1539. *1688. Pesti és budai gyógyszertárak.* — A budavárabeli „Városi", a vizivárosi „Fekete medvéhez" és a pest-belvárosi „Szentháromsághoz" címzett patikák az elsők, melyeket a törökök kiűzése után hazánk fővárosában megnyitották (mindegyiket 1688-ban). E patikák részletes történetét adja *Schmall,* II. 159—195. A Városi patika alapítójáról, a nagyravágyó s általánosan gyűlölt *Bösinger* (Pösinger, Pesinger) Ignác polgármesterről, ki a várost állítólag meglopta, lásd u. o. 129. — V. ö. *Baradlai,* I. 371.

1540. *1688. Katonai kórház Budán,* a mai II. kerületi Korvin-téren, a kapucinusok zárdája helyén, melyet ez évben Pestre helyeznek át. Pecsétje „Nosocomium Budense" felirattal Szalay Ágost gyüjteményében megvolt. *(Linzb.,* I. 334.; *Brüll,* 37.)

1541. *1688. A városi fizikus* feladata (többek közt) a borbélysebészek műhelyeinek (officina) és taxájának ellenőrzése. *(Sopron Mon.,* I. 183.)

1541/a. *1688. A kassai városi orvos évi fizetése:* 100 forint készpénz („a mostani szűk időben"), továbbá 6 köböl búza, 6 köböl gabona, egy hordó alföldi bor, ugyanannyi kassai bor, 2 hordó lőre, egyik alföldi, a másik kassai. *(PNG.)*

1542. *1688. Orvoshiány.* — Páriz Pápai 13 hétig („egyvégtében") tartózkodik Apafi fejedelem felesége mellett; még ott is hál. *(Irodalomtörténeti Közlemények,* IX. 304.)

1543. *1688. Járványok.* — *a) Pemphigus epidemicus. Loew* András írja egyik munkájában (l. róla Linzb., I. 334.), hogy hazánkban az 1688-i igen meleg esztendőben *pemphix-* (vulgo *Nesselkrankheit)* járvány uralkodott.

A *pemphix* [πέμφιξ] szó régi jelentése Pape szótára szerint egyértékű a *physalis*-szal („blasen auf der haut, brandblasen, hitzblattern"). Az újabb orvosi nomenklatúrában egyjelentésű volt a *pemphigus*-szal. Tekintettel a nomenklatura ingadozásaira, kérdést intéztem Nékám Lajos tanárhoz, hogy minek tartja ezt a „járványt"? Szerinte „a *nesselkrankheit* világosan mutatja, hogy urticariás betegség volt, nyilván gyomorrontások miatt, ami nem lephet meg, ha tudjuk, hogy eleink mennyire szerettek enni és az akkor még tejjel-mézzel folyó országban mennyire kultiválhatták ezt a szenvedélyüket".

b) Orbáncjárvány Pozsonyban. *(Lersch,* 327.)

1544. *1689. Windisch* János Teofil pozsonyi orvos születési éve. Ő volt az első magyar gyermekorvos-specialista. V. ö. *W.*, IV. 297.

1545. *1690. Pestis.* — I. Lipót elrendeli, hogy a hazánkban és Horvátországban uralkodó pestisre való tekintettel, a horvát és magyarországi utasokat csak az esetben bocsássák be Ausztriába, ha kellőleg igazolják, hogy pestismentes helyről jönnek, illetőleg (ellenkező esetben), hogy négy hétig valamelyik kontumációban (például Pesten) internálva voltak. *(Linzb.*, I. 335.) E rendelet a következő évben (kétszer is) megismételtetett.

1546. *1690. Pestis-amulettek. Szülészet. Gyermekbetegségek.* — Páriz Pápai az ő Pax Corporis-ában (Kolozsvár, 1690.) következőket mondja a pestis elhárítására használt magyarországi amulettekről: „A mi a nyavalyára tzélozó nyakba köthető orvosságokat, amuletumokat, illeti, erre sokan sokat ditsérnek: sokan sokfélékkel is éltenek eddig; de sokan keservesen meg is adták az árrát: mivel mind ezek méregből, arsenicumból, mercuriusból, *tsirke-béka* vagy közönséges *varasbéka* porából valók. Sokan a borznak nyers bőriből metszenek egy darabot szü formára s azt viselik nyakokban; ditsérik is sokan. Némellyek igen ditsérik a *kénesőt:* egy mogyorót megfúrnak, a bélit kivágják, a héját eleven kénesővel megtöltik, a lyukat spaniol viaszal bétsinállyák: valamely karmasin-szinü selyem-materiába varván nyakokban hordozzák, hogy a szivek táján a húst érje. Anno 1552. Lotharingia *Mediomatricum* nevü városának[1] megszállásakor, a megszállott nép közzé esék a pestis, kik is ezzel akkor igen hasznosan éltenek a dög elkerülésére: mihelyt pedig reátalált esni a pestis valakire, aki ollyant visellt, ottan a mogyoró héj ketté pattant. Némellyek (amint mondám) arsenicumból s egyébből késziteneк amoletumot: de mivel tudom mind nagy emberektől való hallásból s mind pedig olvasásból, mitsoda hirtelen halál követte gyakorta azokat, akik illyet viseltenek, mihelyt vagy a tüz melegétől a kementzénél, vagy másképen felettébb néki talált melegedni az amuletum; annak készítésének modgyait szántszándékból elmulatom: mivel nem minden tudgya el-követni annak igaz mesterségét. Mert bizonyos dolog, hogy a külső méreg hozzája kiszíja a belső mérget, ha a melegnek jó proportiojába mértékben tartatik. De ki vigyáz arra, kiváltképen ha jól ihatik a *magyar alexipharmacumban?*[2] Jobb (akitől kitelik), vagy igaz smaragdus, vagy topasius, vagy safir, vagy hyacinthus-követ így viselni; mivel ha ezek szinte nem hasz-

[1] A mai Metz (MKGy.)
[2] A *bort* érti. (MK.)

nálnának is, úgy nem ártanak legalább semmit. Igen jeles amuletum telik ki a julius vagy augusztus melegében fogott *tsirke-békákból, vagy* pedig tsak a közönséges *varas-békákból is:* ezek helyett nem is kell mást keresni, kiváltképen ha a hátulsó lábainál fogva felakasztván a nap melegén, valami viasz edénybe a száján és szemén kionthatja mérgét. Magát pedig a megaszott békát tedd el: mikor véle élni kell, ásztasd meg egykevés borban, kösd a mirigyre; mérgét úgy ki-szíja, hogy ugyan meg-puffad a béka."

A *varangyos békának* pestis-elleni amulettként való használata, mely a *transzplantációs hittel* (v. ö. MOE) függ össze, igen régi időkre nyúlik vissza. Már egy 1482-ben megjelent német orvosi inkunábulum ajánlja, hogy a pestis-bubókra békát rakjanak (*Sudhoff:* Deutsche mediz. Inkunabeln, 169. és Arch. XIV. [1922.] 10.). Nem sokkal később Paracelsus is melegen ajánlja; „Zu der anderen Pestilenz, so sich zusammensammelt in ein Zentrum, soll man nehmen *Krotten*, so an der Sonne oder Luft wohl gedörret seyn, und dieselben gerad aufs Geschwär zu legen, so geschwillt die Krott auf und zeucht das Gift der Pestilenz durch die ganze Haut an sich, und wird gross und voll, und wann sie dann voll, wird hinweggeworfen, und eine andere aufgelegt; ob solcher Arznei soll niemand kein Scheu tragen. Denn also hats Gott geordnet, dass das Gift der Pestilenz durch gedörrte Krotten ausgesogen wird, dann also zeucht Böses das Böse hinweg. Wann aber die Krotten nicht können gehabt werden, so habe ich gesehen, dass man *einen Hahn* genommen, denselben beim Arsche geropffet und also bloss lebendig aufgebunden, dass der Hahn gestorben und allen Gift an sich gezogen. Das sollen auch tun lebendige *Sperlinge*." Paracelsus után Van Helmont is melegen ajánlja a varangyosbéka-kúrát, mely Franciaországban is divatozott (Lersch, 323.), s nálunk még a Rákóczi-féle szabadságharcban is gyakran használták (Száz., 1900., 842.) Kramer János György, jeles botanikus-orvosunk, is azt mondja (Commerc. liter., 1740., 194., 195., 196.),hogy a varangyokból készített kataplasmák „magnetice" kivonják a pestis mérgét a bubókból; (minthogy külsőleg alkalmazták, ennélfogva semmi köze az „antitoxinos gyógykezelés"-hez, mint ahogy a Száz. i. h. olvassuk). Szerinte ezeket az amuletteket hazánkban 1738—40-ben „csudálatos eredménnyel" használták, de jó drágák is voltak, némelyik két forint (aszerint, hogy milyen volt a kiállítása). A betegekkel való beszélgetés után különben Kramer is ajánlja, hogy az orvos — ecetes vízzel — jól kimossa száját-orrát. Népünk ma is hisz a békák óvó hatásában: egy vidéki ismerősöm maga szemével látta, amint a beteg gyermek nyakába zacskóba varrt kettévágott békát akasztottak s egy szentmárton-kátai (Pestm.) embertől magam is hallottam, hogy az ő vidékükön „hideglelés" alkalmával zacskóba kötött megszáradt békát, (de csakis *talált* békát, mely az út szélén megdöglött s ugyanott meg is száradt) akasztanak a gyermek nyakába. A cseheknél hasonló szokás járta (*Hovorka,* I. 264.). A pestis elleni varangyos béka-amulettek készítését részletesebben megírja még *Gömöry:* A pestisről való orvosi tanátsolás (Győr, 1739.) 23. old.

Nohl említi egy helyen azt a nagyon érdekes adatot, hogy Varsóban a pestisben elhaltak bubóit kivágták, megszárították, pulverizálták és a betegeknek sikeres eredménnyel beadták. Hogy a pestis-genny (per os) nem okvetlenül inficiál, arról több példa maradt fenn; különösen figyelemre méltó egy Jonas Justus nevű theológus esete, ki gyermekkorában véletlenül megette azt a hagymát, melyet pestisbeteg apja a saját bubóira rakott és semmi baja sem lett tőle. Talán innen vette *Weszprémi* „De inoculanda peste" c. munkája gondolatát? (Érdemes volna ezt a ma már csak 2—3 példányban ismert füzetecskét újra kinyomatni!)

Érdekesek még (néprajzi szempontból is) Páriz Pápainak említett könyvében (a 6. és 8. fejezetben) a *szülészeti* és *nőgyógyászati* tanácsadások, nemkülönben az „Apró *gyermekek* külső és belső nyavalyáiról" szóló hosszabb értekezés, melyek részletesebb ismertetésére nincs helyünk.

1547. *1690. Városi bába.* — *Budán* (a török kiűzése után) a városi hatóság megalakulásától kezdve volt városi bába, de csak 1690. április 5-én utaltak ki számára évi 10 frt fizetést, mi rövidesen 15, majd 30—35 forintra emelkedett. Ez idő tájban (1701) a *hatósági orvos* fizetése évi 100 frt volt. *(Gárdonyi,* Száz., 1916. 591.)

1548. *1690. Páriz Pápai* Ferenc híres munkája a „Pax Corporis" ebben az évben jelent meg első kiadásában, Kolozsvárt. Hogy ebben a nyelvészeti szempontból is fölötte érdekes munkában mennyire össze vannak keverve a komoly orvosi dolgok a babonával és ezen a réven a régi magyar folklore értékes töredékeivel, azt legjobban bizonyíthatja nehány rövid szemelvény (a sok közül): „Tsuda erő vagyon a megholtt ember koponyájában, ha abból az illyen nyavalyás iszik rend szerint és azt sokáig gyakorolja; szem látomást apasztja mind a gelyvát, mind akarmelly *szakát*" (= scrophulosis, v. ö. MOE, II.); [az 1701-i lőcsei kiadásban 290. old.]. Ugyanitt ajánlja a patkány és vakondok hamvát, „melly-is, igen hathatós." „Ha a szülés után igen folyna a matéria, annyira hogy igen erőtlenedik miatta (a szülő nő) . . . akkor a gyűrűs ujját mindenik kezén tekerjék meg selyemmel erősen" (u. o. 234.). Mérgezések ellen azt ajánlja, hogy a réce vérét keverjék meleg borral s ezt adják be neki: „nagy ereje vagyon ennek; úgy hogy a rétze ha meg-senyved valahol, mérges békák teremnek belőle" (u. o. 316.). Nehéz szülések alkalmával a nő köldökét fekete tyúknak az epéjével kenjék meg vagy övedzék által kígyóbőrrel vagy márciusban fogott nyúlnak a szemét szárítsák meg és azt kössék a hasára (u. o. 232., 233.). Bénulások alkalmával kacsazsírral kenték a beteget (u. o. 13.). Epilepsziás rohamok esetén a beteg lábaszárát ruhákkal, posztóval lekötözték, hangosan reákiabáltak, orrát és ujjait szorították, orrába tüszszentető porokat fújtak, szent László fűvével (= Gentiana minor) füstölték, fogolymadár tollának a füstjét szagoltatták, gyermekeknek dohányfüstöt fújtak a szájába (u. o. 17., 18.), de a holló fia, vadkan hólyagja, róka mája sem volt rossz (u. o. 21.). Kólikásoknak gyenge kutyakölykeket kössenek a hasára, (ilyenkor a kis kutyák megkólikásodnak és elpusztulnak), vagy pedig *eleven* kacsát mellyesszenek meg s ezt kössék a hasára (u. o. 138.). Hasmenés alkalmával a mezei tücsök szárított porát itatja egy kevés fehér borban (u. o. 145.); incontinentia urinae ellen égetett sündisznót ajánl, (a *kathétert* különben ismeri). Vérzés ellen: disznóganéj erős ecettel leöntve, szagoltatásra, „noha nem tsínos ez" (u. o. 60.); torokfájásnál ebnek fejér aszszú ganéját kell a beteg nyakára kötni (79.), fecskefészket is adván hozzá. Sok régi magyar gyógyszerészi és orvosi kifejezés is akad a Pax Corporis-ban; például: *rák-örmény* vagy *rák-örvény* (rákszem, lapides cancrorum), *sittim-kóró* (euphorbia palustris?), *susták* (drachma, egy latnak negyedrésze), *tálmosófű* (equisetum), *tehénganaj-víz* (aqua florum omnium; evvel mosogatták a himlősöket!), *varjú-mogyoró* (radix scrophulariae), *vérkő* (haematit), *farzsába* (ischias), *folyó süly* (haemorrhoides apertae), *hideg tályog* (oedema), *hurutás* (hurutlás? köhögéssel járó bajok), *kiomlás* (varasodás, var-képződés apró gyermekek fején stb.), *köldökcsömör* (kólika), *megdöglött* ház (megfertőzött), *nagy nyavalya* (epilepsia), *sömörög* (herpes), *süly* (haemorrhois), *szaka* (scrophulás mirigyek), *túr* (fekély), *fodorháj* (mesenterium), *hajnevelő* ligamentum), *pecsenye, pecsenyés hús* (musculus), *remese* (rectum), *válúcska* (acetabulum), *vak tetű* (myrmecia, v. ö. MOE, II. 314.) stb.

1549. *1690. Aqua reginae Hungariae.* — Az osztrák császárnénak Bürsch nevű komornyikja *(cubicularius)* engedélyt kapott a bécsi udvartól arra, hogy a rozmaringból készített *Eau d' reine d' Hongrie*-t, ahogy közönségesen *(vulgo)* nevezik, gyárthassa és árusíthassa. Az osztrák kormányzóság megkérdi a bécsi egyetemi orvosi kart, hogy Ausztriában nem lehetne-e ugyanolyan jó minőségben gyártani a *magyar királyné* vizét, mint amilyen jó a montpellier-i? A kar igenlőleg felel és helyteleníti, hogy a gyártásra egyetlen embernek adjanak monopóliumot. Bürsch uram ennek ellenére mégis megkapta a privilégiumot. A következő évben a császárnénak egy másik pártfogója (Pünhs nevű kamarása) kapott engedélyt a gyártásra és reklámirat kinyomatására, (a kar véleménye ellenére), de nem vehette hasznát, mert idő előtt meghalt. *(Acta Vindob.,* VI. 85., 116.)

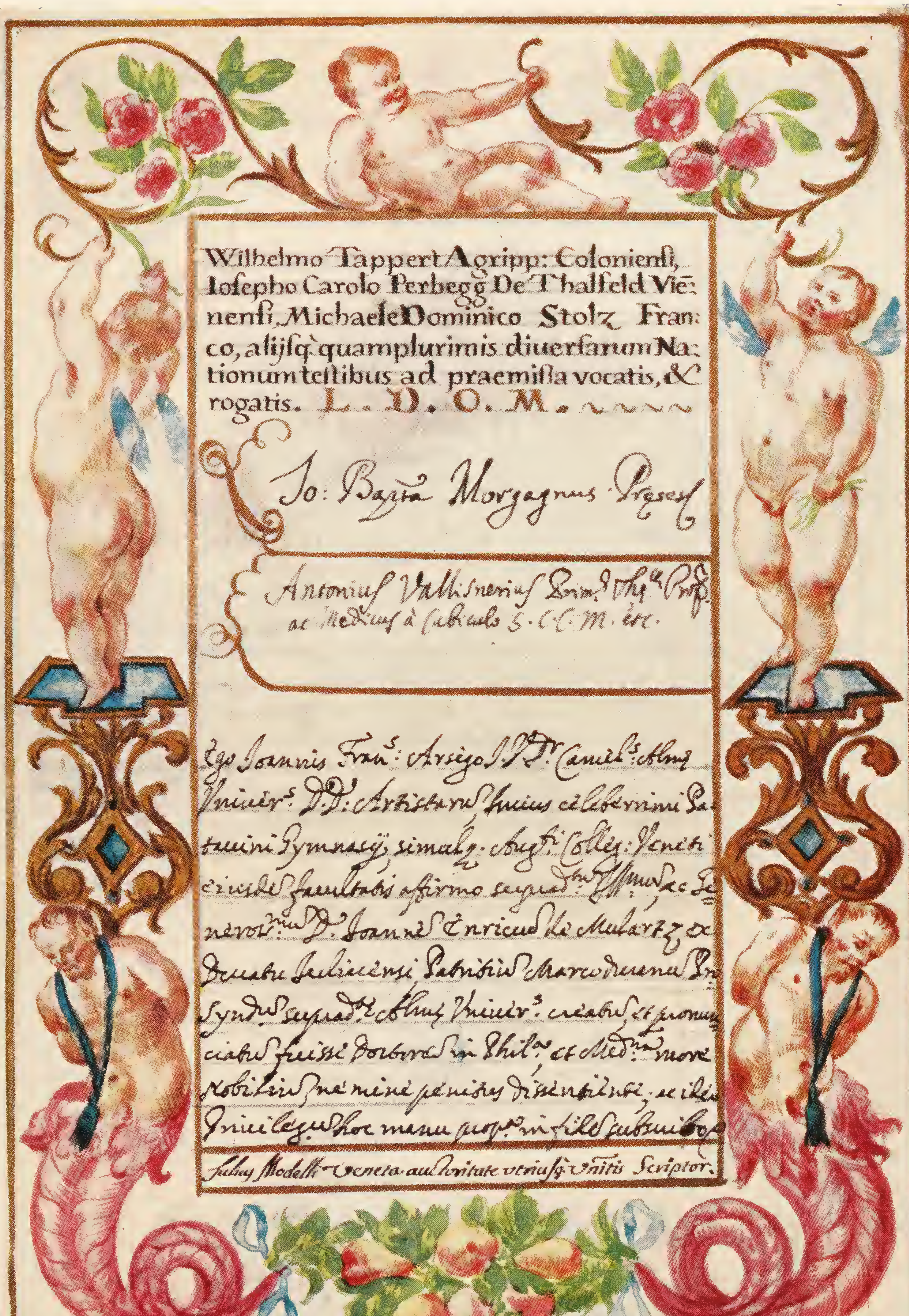
1550. *1690. Hashajtók. (Purgáló zacskó. Sacculus purgans.)* — Páriz Pápai írja Pax Corporisában (1701. évi kiadás, 207.), hogy vizeletretentiónál ajánlatos „a *purgáló sacskóról* egy vagy két hétig innya". Hogy mi volt ez a purgáló zacskó, azt a 126. oldalon részletesebben is megmondja: ezerjófüvet, eryngiumot, dictamus-gyökeret, apró bojtorjánt, kapornyakot, *ebtéjgyökér héját,* köménymagot, fahéjat tétet zacskóba, melynek borban kell állnia s ebből igyék a beteg naponkint ebéd és vacsora előtt 2—2 órával egy hétig s tovább is. Lásd még: *Jourdan,* II. 813. „Sacculus purgans" címszó alatt.

1551. *1690. Húsvizsgálat. Húslátók.* — „Nachdem ein Ampliss: Senatus erfahren dasz in denen Fleischbänken, der Vielen Bedrohungen und Vermohnungen ungeachtet, iedoch mit dem Fleisch offt groszer Betrug vorgehe, und Fleisch, so kaum 2 dn. *(dénár)* ietziger Zeit werth, doch um dn. 3 verkaufft, und zu essen untauglich, auch wohl gar krank Vieh geschlachtet, und aufgehauen werden, als hat in Ansehung dieser Unordnung und Betrugs, nach Verorderung des Herrn Zechmeisters und Christiani Nasseus derer Fleischerzech genossen, Ein Ampliss. Senatus beschlossen, dasz von dato ins künftig immer friszt und gut Fleisch auf einer Bank wenigstens zu finden seyn, welches vor den 3. verkaufft werden mag: auff andern Bänke aber möge man auch geringes verkauffen, davon das Pfund vor dn. 2 nicht gegeben werden solle. In ermanglung aber einiges gutten Fleisches, solle der Herr Cechmeister wegen seiner nachlässigkeit toties quoties mit fl. 20 ungrisch geschtrofft werden: denjenigen aber, so das geringere Fleisch vor mehr als den. 2. zu verkaufen, Krank Vieh zu schlachten und aufzuhauen, oder sonsten irgend einigen Betrug, er möchte Nahmen haben, wie er immer wolle, zu üben sich an maszen dörffe, solle das Fleisch weggenommen und *unter den Scholaribus und gefongenen auffgetheilet werden.* Vorbey werden, den H. Marktrichter die Inspection und fleiszige Aufsicht serio anbefohlen: wie auch den dazu verordneten *Inspectoribus Carni.*" (Nagyszebeni statutum. *Corp. statut.,* I. 576.)

1552. *1690.* Gróf Széchenyi esztergomi érsek Körmöcbányán szt. Józsefről nevezett *kórházat* alapít.

1553. *1691. Influenzaszerű,* intermittáló lázzal járó, jóindulatú járvány *Magyarországon,* Krajnában, Stiriában stb. *(Lersch,* 328.)

1554. *1691. Pestis.* — *a)* Magyar- és Horvátország némely helyén 1691. év május hava óta pestis gyanús megbetegedések *(Linzb.,* I. 371.) — *b)* Pestis Dunántul, Budán és Hatvanban. A bányavárosok szigorú intézkedéseket tesznek, hogy a ragály behurcolását meggátolják *(Jurkovich).* — *c)* Egész Vasmegyében *nincs orvos.* A kormány egy *Walner* Ferenc nevű

Wilhelmo Tappert Agripp: Coloniensi, Iosepho Carolo Perbegg De Thalfeld Viennensi, Michaele Dominico Stolz Franco, aliisq. quamplurimis diuersarum Nationum testibus ad praemissa vocatis, & rogatis. L. D. O. M.

Jo: Bapta Morgagnus Praeses

Antonius Vallisnerius Prim. Theor. Prof. ac Medicus à Cubiculo S. C. C. M. etc.

Ego Ioannis Fran.s Arsigo I.V.D. Cancell.s Almae Univer.s D.D. Artistarum huius celeberrimi Patavini Gymnasii, simulq. Aug.i Colleg. Veneti eiusdem facultatis afirmo supradictum Ill.mum ac Generosum D. Ioannem Enricum de Mulartz ex Ducatu Iuliacensi Patritium Marcoduranum Pro Syndicum supradictae Almae Univer.s creatum et pronunciatum fuisse Doctorem in Phil.a et Med.na more nobilium nemine penitus dissentiente, ac in [illegible] Privilegium hoc manu propria in fidem subscripsi.

Julius Modelli Veneta auctoritate utriusq. Unitis Scriptor.

80. *Mulartz János Henrik* páduai orvosi oklevelének tizedik oldala Morgagni és Vallisnieri aláírásával (*Petz* Aladár könyvéből). Ugyanezen oklevél kezdő sorait l. e kötet elején.

bécsi orvost küld le oda. Az orvos fizetését többször megtagadja s évekig halogatja a megye, míg végre a helytartótanács erélyes rendelettel behajtatni parancsolja. *(Vasmegye monografiája,* 403.) — *d)* Pestis Budán, melyet a Belgrádból és Nisből visszatérő sebesült katonák hurcoltak be s oly rohamosan terjedt, hogy a lakosság rémülete meghiusította a kamarai kormányzóság minden erélyes intézkedését *(Brüll,* 45.). — *e)* Regensburg városának tanácsa 1691. december 17-én teljes zárlatot rendel el a pestistől erősen fertőzött és ellepett Magyar- és Horvátországgal szemben. *(Schöpp ler:* Die Geschichte der Pest zu Regensburg. (München, 1914., 41. old.)

1555. *1691. Pestis Budán. Pestissebészek.* — „Von der Röm. Kais. Maj. Cameral Administration, dem auch Kais. Chyrurgo Johann Michael *Gering* hiemitt anzudeuten, wasmasen man über dessen wegen grassirender verdächtigen Krankheiten, und ihme diesfalls angetragenen Exponierung eingegebene Puncten resolviert und geschlossen. Dass

1. Ihme das Ambt eines Beschauers hiemitt aufgetragen, vermöge dessen alle und jede unter denen Cameralischen Zeugs-Bedienten, und Bürgern, (worunter auch derenselben Bediente zu verstehen sind), erkrankende Personen zu visitiren, und zu besichtigen verobligieret, darüber bei seiner Wissen, und Gewissen die echte, gründliche Warheit in einer Kranken-Liste zur Administration berichten. Was aber die verdächtigen Personen anbelanget, nach jedwederen vorgenommenen Wisitirung, zu alsobaldiger weiterer Vorkehrung der Separation behörige, jedwederer Instanz, worunter selbige kranke Person stehet, andeuten. Sodann die Medicamenten, mit Specificirung vor wem, damit die Bezahlung darüber ordentlich beschehen könne, vorschreiben, und denen Kranken durch ihre Leut appliciren lassen wird. Waswegen

2. Er neben seiner sonst ausgeworfenen Besoldung, noch jede Wochen, von benachgesetzten Dato an, solang seine Exponirung dauern wird, sieben Gulden von der Administration richtig zu empfangen haben soll; betreffend

3. Das Ort wo die verdächtigen Kranken Personen hinzulegen, wird man mit gesambter Hand ein dergleichen notwendiges Ort aufstehen, und aufrichten, wie nicht weniger die Leut darzu aufzunehmen, so die Kranken dahin bringen, selben abwaschen, Speis und Trank, wie auch die Medicamenten reichen. Ingleichen

4. In allgemein zusammenschiessen vor die unvermöglichen die Medicamenten zu bezahlen, welche aber selbst von Mitteln, dieselbe werden die auf sie brauchende Medicin von eigenen contentiren müssen. Und ist destwegen, wie oben schon gedacht, auf jedes Recept, vor wemme es gehörige, zu specificiren, damit die Bezahlung desto richtiger abgefolgt werden könne. Ebenfalls solle

5. Zu obserwirung guter Ordnung sowohl denen burgerlichen Badern als Regiments-Feldscheren jedwedern durch eine Instanz scharf anbefohlen werden, das nicht allein gedachte Regiments-Feldscheren keinen Burger, oder dero Bedienten in die Chur annehmen, sondern auch die Burger von denenselben keine Medicin ihnen appliciren lassen. Die burgerliche Bader und Barbirer sobald selbe einen Patienten bekommen, solches gebührend andeuten.

6. Hat er sich in gleichen Retirad zu halten, und nicht mit denen anderen Personen, umb zu Verhüttung aller Alteration und Entsetzung (ausser der Noth) Zeit seiner Exposition, grosse Gemeinschaft zu machen.

Und wird man entschliessen, so fern Gott der Allmächtige denselben heimbsuchen solle, seiner zweien Kinder wegen, seiner hierinfalls treu leistenden, und dem ganzen gemeinen Wesen zum Guten kommenden Diensten, gleichfalls auch dieses die Billigkeit erfordert, keines Wegs vergessen, sondern ihnen in alle Weg auf und fort zu helfen beflissen sein. Dardurch ihres Vaters Verdienste sie geniessen zu lassen. Welchem er also treulich nach zu kommen wissen wird. Datum Ofen den 1-ten Martii, anno 1691. Der Röm. Kays. Maj. Cameral-Administration Adam Lang m. p. Georg Prunner m. p.

Kívülről: Der Röm. Kais. Maj. Ofnerischen Stadt-Chyrurgo Johann Michael Gering zu zu stellen. Ofen." (Eredetije az Orsz. Levéltár kamarai osztályának egészségügyi utasításai közt; fasc. 17., nr. 3.)

1556. *1691.* és köv. *Szemétkihordás, húsvizsgálat, fürdők* (Rácfürdő) *jövedelmezősége Budán:* lásd Gárdonyi Albert értekezését (Századok, 1916., 491—502.). Intézkedések az *élelmiszerek* és italok (sör, stb.) drágulásának megakadályozására; (a budai mészárosok nem tartották meg az előírt árszabályzatot, sőt azzal fenyegetőztek, hogy beszüntetik a húskimérést s a lakosság hús nélkül marad; erre a bizottmány elrendeli, hogy a tanács az engedetlen mészárosokat *fogassa* el s mindaddig tartsa fogva, míg a rendelet megtartására kötelezik magukat. Hasonló bajok a *pékekkel:* u. o. 615. és köv. old.).

1557. *1691. Borkimérés és kocsmák ellenőrzése. — Miskolcon* a város borait kimérő korcsmáros a tisztviselők sorába számítható, mert neki is esküt kellett tennie a tanács előtt, még pedig következőleg: „Esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú, szentlélek, teljes szentháromság, egy bizony örök Isten, hogy ez becsületes Miskolcz városa korcsmárosságának hivataljában híven és igazán eljárok; a minémű itczét, meszelyt és polturást borbírák uraimék[1] kezemben adnak, azokkal igazán mérek, mind szegénynek, boldognak. Amely borokat, pályinkát, avagy egyébb reggeli italokat és sereket borbirák uraimék kezem alá pecsét alatt adnak, azokat fel nem bontom, *sem penig vizzel, vagy egyebekkel meg nem elegyítem s másokkal sem elegyitetem;* hanem azokat tisztán árulom, sem penig magamat, annak szine alatt pénzen *el nem adom.* A kiárult borokból és serekbül s pájinkából álló város jövedelmét haszontalan helyre nem költöm, sem magam hasznára nem forditom; hanem az hová biró uram ő kegyelme, vagy az becsületes tanács, vagy *borbirák uraim* kivánják s parancsolják és rendelik forditani, odaforditom." *(Szendrei, Misk.,* II. 278.)

1558. *1691. Köztisztasági intézkedések.* Sopronban. — „Es gereichet einer Stadt zu sonderbarem Ruhm, wenn solche in steter Sauberkeit erhalten wird, welches dann nicht wenig zur Verhütung wider anfallende Krankheiten dienet. Lebet also Eine Ehrsame Gemeinde der gewissen Zuversicht, Ein Ehrsamer Rath werde alle und jede durch die zwei *Bettelrichter* dazuhalten, dass die Gassen und Reichen fleissig gesäubert und gereinigt werden, dadurch dann aller gesammelter Unflath desto füglicher durch den dazu bestellten *Karrenknecht* wird können ausgeführet werden. Was aber von solch' salva venia gesammelten Mist und Koth zur Stadt hinausgeführet wird, soll nicht gleich an dem Thor, wie bishero geschehen, son-

[1] *Borbíró:* ki a városi korcsmák borait megvizsgálta, vásárolta, kiosztotta, a korcsmárosokat és hordóikat ellenőrizte stb., szintén esküt tevő városi tisztviselő volt. *(MKGy.)*

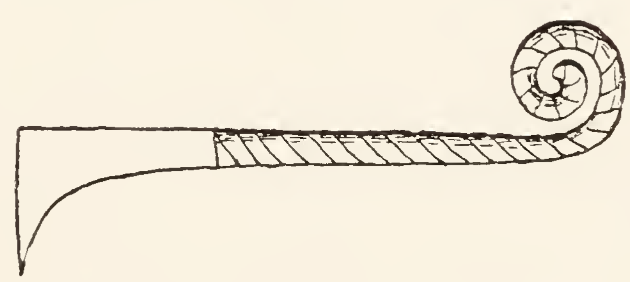
dern bei denen vor der Stadt dazu etwas hintangesetzten und ausgezeigten Stängen abgeleeret werden.'" *(Corp. statut„* V. [2.] 321.)

1559. *1691. Orvoshiány.* — Staindorff győri kommandáns az ottani kórház pestises betegeinek kezelésére orvost és sebészt kér a bécsi egyetem orvosi karától. *(Acta Vindob.,* VI. 93., 94.)

1560. *1691. Sebészek.* — A tokaji sebészeknek a kassai városi tanács által kiadott magyar nyelvű céhlevele eredetiben megvan a zemplénvármegyei levéltárban. A céhlevél bevezetésében felsorolt tanácstagok nevei alapján kiadásának idejét a 17. század utolsó éveire lehet tenni; lásd *Visegrádi* János: Zemplénvármegyei céhlevelek, 1909. 14.[1] A borsod-miskolci múzeum régiségtárában megvan a tokaji sebészek érdekes pecsétnyomója is. melynek lenyomatát (a múzeum vezetőségének szívességéből) fényképi másolatban mellékelhetem itten. A pecsétről, melynek körirata: „Sigill(um). Chirurgor(um). Tokaien(sium). 1691." következőket írja első ismertetője *(Adalékok Zemplénvm. történetéhez,* IX. 219.): „A mezőben lent ovális címer, benne alul egy lancetta (érvágó), fent szinte egy körmös vasforma műszer, melynek egyik vége horog alakú, a másik pedig felfelé csiga alakban görbített. A címer tetején sisak, stilizált liliomos koronával; a korona felett egy magyar ruhába öltözött, hegyes süvegű, jobb kezében erszényt (?) tartó, balját csípőre tevő, hosszú szakállú férfi képe látható; (talán azt akarja ki-

81. A tokaji sebészcéh pecsétje, 1691-ből.

82. Érvágó vas (moschetta).

fejezni, hogy *dat Galenus opes?).* Ruhája atilla, övvel s nagy gombokkal; az ujjak a kéz fején kibővülnek." Erre az a megjegyzésem, hogy az a „körmös-vas forma műszer" nem egyéb, mint egy érvágó vas, (olasz *moschetta* = musqueta, tulajdonkép a. m. „apró nyíl", v. ö: *muskétás* katona), melynek teljesen egyező hasonmását, 1584-ből való kép után, adja *Castiglioni:* Il volto di Ippocrate (1925.) p. 111.; amit pedig a koronán álló alak a jobb kezében tart, az nem pénzes zacskó, hanem köpöly *(ventosa* v. *cucurbita sicca).* Az ovális címerben legalul látható eszköz (amennyire kivehetem) valóban nem más, mint a köpölyrátevést megelőző scarificatióhoz stb. használt lancetta. Megjegyzem még, hogy a Nemzeti Múzeumban található borbélycéh-iratokon (az ungvári borbélycéh 1607. évi magyar s a munkácsi céh 1617. évi latin köriratú pecsétjén), melyeket már más helyen közöltem, szintén előfordulnak az érvágó vasak (kettő, keresztbe téve), de ezek inkább a német érvágó szerszámhoz hasonlók, melyeknek képe már

[1] Ezzel szemben lásd a kassai és tokaji sebészek céhleveléről az 1577. évszám alatt mondottakat. *(M. K. G.)*

Ryff (1545.) munkájában (és *Castiglioninál*, p. 110.) is megtalálható; e pecsétek azonban korántsem oly díszesek, mint a tokaji céh pecsétje.

1561. *1691. Amulettek. Drágakövek.* — A báró Sennyei-család levelesládájában található Homonnai Drugeth Bálintnak, családja utolsó sarjának, végrendelete 1691-ből, melyben karbunkulusos amulettjét, a Homonnai-család legbecsesebb kincsét, Lipót császárnak hagyja. (*Adalékok Zemplénvárm. történetéhez,* VI. 153.)

1562. *1691. Spindler Pál:* Observationum medicinalium centuria . . . . hic Posonii quondam consignata, nunc collecta ... propriisque observationibus *(Caroli Raygeri) aucta.* (Frankfurt a. M., 1691., 4. r. 180. oldal.)

Ezt az érdekes munkát, mely Szabó—Hellebrant (III. 2. 393.) szerint csak a Nemz. Múzeumban van meg, szerettem volna áttanulmányozni, de a N. M. rendezése miatt nem kaphattam meg. Szükségesnek véltem, hogy legalább itt utaljak reá, mint olyan műre, mely a 17. századvégi pozsonyi egészségügyi viszonyokra s az ottani orvosi gyakorlatra kétségkívül világot vet s azonfelül idősb *Ruland* Mártonnak „Thesaurus medicus, continens aurea medicamenta pro omni aetate et sexu contra omnes morbos, longo tempore collectus et conscriptus pro filiis suis“ c. munkáját is tartalmazza. Az előszóban azt igéri Rayger, hogy ki fogja adni *„Endemiorum et epidemiarum Hungariae libri duo“* c. munkáját is, ha megsegíti az Isten.

1563. *1692. „Patika“ szó* (= bolt). — „Sok költségünk után nyilván lévén az *niderlágnak* elnyerése, akire kényszeríttetnek ... kereskedő emberek ide Kassára marhájokkal gyünni, nem kicsiny despectusára piaczon való puszta *patikák* vadnak városunknak, kik jövendőben jók volnának kereskedést gyakorló emberek részére“, — ezértis kérik a városi tanácsot, hogy azokat a *patikákat* (boltnak való helyiségeket) renováltassa, hozassa rendbe. (Kassa város articulusa.) *Corp. statut.,* II. (2.) 291. (V. ö. MOE, II. 78., 79.)

1564. *1692. Pestis.* — *a)* Ez évben szörnyű járvány dühöngött Budán, melyet a katonaság hurcolt be. 1692. ápr. 28. elrendeli a kormányzóság, hogy a meleg fürdőket azonnal be kell zárni és senkit sem szabad beengedni. Minden megbetegedési esetet azonnal be kell jelenteni a polgármesternek, aki köteles a beteget megvizsgáltatni. Idegennek csupán az esetben szabad szállást adni, ha járványmentes vidékről érkezett. A pincékben levő bormérésekben meg kell szüntetni a zenét és mulatságot, a bort és sört csupán a *ház előtt* szabad kimérni. Külön járványbiztos rendelendő ki, aki átveszi a jelentéseket s a kormányzóval, várparancsnokkal és polgármesterrel közli. Az intézkedések kiegészítésére szolgál az 1692. június 13-án kelt kormányzósági rendelet, mely a veszteglőházból kibocsátott szegény polgárok *ruhával való ellátásáról* gondoskodik, mert a régi ruhákat valószínűleg irgalmatlanul elégették. A köztisztaság fokozottabb biztosítására s a polgárság megóvására pedig azt rendeli a kormányzóság, hogy az utcákon s a romok között található szemetet rác- és cigánymunkásokkal hordassa el a város. (*Száz.,* 1916., 491.) — *b)* Pestis Pesten, Budán, Ausztriában stb. *(Peinlich* után Lersch, 328.) — *c)* A Pest-Budán s környékén dühöngő járvány miatt elzárják az osztrák határt. Részletes intézkedések Bécs védelmére. *(Sinzb.,* I. 371.) — *d)* „Ordo pestis a Cardinale Comite à Kollonics *(győri püspök, később prímás)* conditus. Ez az igen terjedelmes és fontos *Ordo pestis,* melyet Vámossy (204.) *Linzb.,* I. 342. után kivonatosan közöl, volt a kútforrása mindazon intézkedéseknek, melyeket később is (1710/11., 1713.) a pestis alkalmával Magyarországon foganatosítottak (v. ö. *Vámossy,* 157.). Linzbauer Codexében különben az összes hasonló *ausztriai* pestis-rendeletek (az 1552. évtől kezdve) megtalálhatók.

1565. *1693. Kézirat.* — *Teutsch* András orvosdoktor, val. titkos tanácsos, nagyszebeni városi fizikus (később a szászok grófja) életéről, nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt munkáiról l. *Szinnyei*, XIV. 58.

1566. *1693. Vízaknai Bereczk György, Kolozsvár fizikusának és főbírájának* (hiányos) naplóját Szabó Károly és Szilágyi Sándor adta ki a „Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből" c. gyüjtemény II. kötetében (Pest, 1860.). A naplónak nehány érdekesebb részletét, főleg azokat, melyek a szerző külföldi akadémiákon való „bujdosás"-ára vonatkoznak, az alábbiakban közölhetjük:

„*30. Augusti ejusdem 1693.* Lovat vettem ötven egy forinton Beszterczén, kit Isten szenteljen meg kezem között, és adja, hogy az idegen nemzet között is bátorságosan járhassak véle. — *31. Augusti.* Isten segedelméből akarok kimozdulni Beszterczéről idegen országba bujdosni. Uram Jézus Krisztus, légy énnékem ezen útaimban kalauzom, légy vezérlő s igazgató útitársam, hogy elvégezvén azt az útat, hálaadó dícséretet adhassak felségednek. Ámen. — Movi fato tristissimo, inter vitae mortisque discrimen constitutus, ob equi irrefrenabilem cervicem. Infelix quo me exitio fortuna reservas. — Ejus *anni 1693. mensis octobris die 6.* gratiosa Dei clementia svavi fortuna itinerum meorum comite, appuli Francofurtum ad Viadrum. — Nova orbis facies cogit novos vestium gestire peregrinorum habitus. Constant vestes germanicae hactenus flor. hungaricalibus 55. denar 10. — *5. Februarii (1694.).* Vettem levelet Londinumból, Bethlen Mihály uramtól. — NB. Philosophiae Carthesianae quatuor Principiorum partes aggressus, anni praeteriti 1693. mense octobri, Excellentissimus D. *Bernhardus Albinus* Serenissimi Electoris Brandenburgici Archiater et Consiliarius, die 9. mensis februarii, anni 1694. praesentis finem imposuit. — *26. Febr.* Omnibus tandem aliquando molestiis finem impositurus, iter in Hollandiam suscipiendo, hodie Francofurtanae valedico Academiae. — *2. Martii.* Intra florentissima vastissimae Hamburgensis moenia consido. 3., 4., 5., 6., 7-dik ezt a várost járván, ennek roppantságán álmélkodtam. — 7. indultam ki ez városból. 8-ik jó szelünk volt. 9., 10-dik hevertünk a tengeren az ellenkező szélnek miatta. 11-dik is ellenkező szél. 12-dik keveset haladtunk. 13-dik semmit sem proficiáltunk. *14*-dik egy helyben állottunk.

Aki a föld szinén kenyeret kereshet,
Bolond, ha föld alá ás azért mély vermet:
Igy ki a szárazon czéljára elmehet,
Kétséges tengerre nem tudom, mért siet?

20. Ezen estve meghánván a vasmacskákot, midőn ülnék az hajó órában, láték egy fekete kutyát, ki kétszer a tengerből kiüté magát, és engem megszemlélvén, alá ereszkedék. — *30. Április.* Érkeztem és barátságot vetettem N. Szaniszló urammal Lugdunumban. — *6. Maji* kezdé el az Anatomicum Collegiumot T. *Bidló uram és nagy foganatosan.* — 20., 21., 22. Sokadalom celebráltatott. Itt láttam csudálatos comédia játszásokat. Mesterséges ugrándozásokat. Egy lovat, ki nagy magameghajtásával a környülálló seregnek complementomot tött. Az órát a lábával megjelentette. A rosz pénzt a jótól megismerte. A kártyában a mennyi szem volt, annyiszor ütötte a földhöz a lábát; a kolopot az asszonytól megismérte, és az asszony s király előtt magát meghajtván, a kolopot megútálta. A német császárhoz tőle küldött levelet a szájába fogván, nagy gyorsasággal elvitte: a török császárhoz penig sántikálva ment, és magát, ledőlvén a földre, holttá tette. Az urát megcsókolta és sok efféle dolgokat úgy véghez vitt, hogy gondoltad

volna okos lélekkel felruháztatottnak lenni. Láttam egy kutyát is, ki a két hátulsó lábára állván, a hegedűlésre táncolt, mint az ember. Láttam egy asszonyt is, ki az eleven kigyókat a kebelébe tette, a kezivel törölgette etc. Láttam egy ötlábú eleven juhot; mást kinek két szája volt, az egyikkel ett, a másikkal ivott. Egy kecskefiat, kinek két feje s nyolc lába s két dereka volt. — *Anno hoc praesenti 1694. die 5. julii* finem imposuit huic suo Collegio Anatomico D. *Fridericus Bidloo. 18.* Isten segedelméből harmadfél hónapok elfolyása alatt az anatomia et botanicaban fundamentumát tudományomnak megvetvén Lugdunumban, a feria kezdetin, Juliusnak 18. napján Franequerába, elhagyott barátim látogatására. — 19. Érkeztem Amsterdámba. Itt láttam egy tigrist, egy tengeri disznót és rókát, embermajmot és macskamajmokat. Sok külömb külömbféle madarakat. — *26.* Indultam ki innen. — *27.* Érkeztem Franequerába. — *24. (Szeptember).* Nagyhírű *Cypriánus,* Franequerának kedves doctora, az egész Belgiumnak hozzá foghatatlan chirurgusa, egy belső hályogtól egészen megvakíttatott asszonyt megszabadíta; ki is szemünk láttára azon szempillantásban látni kezde. — *25.* Tíz órakor professor uramékkal együtt indultunk Harlingába; sok jeles discursusunk volt az hajóban; oda jutván, *Cyprianus* doctor egy nagy calculussal régen nyomorgó nyolc esztendős gyermeket az halálnak torkából megszabadíta. Kinek a szeméremtestén elsőben bédugva egy vaspennát, annak utána megmetszvén az alfele és szeméremteste közt való választ, egy fogóval az hólyagából kivona egy nagy követ, melynek szélessége volt olyan, mint egy embernek két hüvelyke, hossza meg, mint azon hüvelyknek hosszasága, — Ugyaneznap este gyógyíta meg egy tökös embert, melynek megszakadván a beleket béborító hártya, az tökébe leszállott vala a béle. — 2. *Martii (1695.)* Disputáltam publice; a disputatióra költöttem fl. 11. stif. 7. A vendégségre ismét fl. 5. Mégis egy becsületes fecsegő atyámfia megszólott, hogy mind ki nem adhattam költségemet a lakodalomra; de hála Istennek, hogy egészen meg nem mezítelenített égő torka a jó barátomnak. — *27. Septembris.* Ez medicinának darabos útjának pályáját elfutván és végén letött koronát elnyerni akarván, vetettem a medica facultas examene alá magamat. Philippus, Matheus és Petrus *Látáne* két napok alatt szorosan megexaminálván, admittáltak a disputatióra, melyet szombaton, úgy mint *25.* ejusdem, tisztességesen, Istené a dicsőség, véghez vivén, a gradust elnyerém. Úr Isten tégy jól ezután is szolgáddal. Amen. — *1. Octobris* indultam útra. Isten hozzád Franequera. — *13.* Ejusdem *(Frankfurt), Albinus* doctor denunciálván két tanítványát közönséges solemnitással doctorságra, ültem én is a professzorok között, 4 garas jövedelmem lévén innen. — *(Anno 1712.)* Ezen esztendőben, apró szentek napján, választattam Kolozsvár városának királybirájává. Ugyanezen nap ispotálymesternek is tétettem. Immár káptalan, doctor, királybiró, ispotálymester, ecclesia curatora lévén, semmi jövedelmem nincs. *Tituli sine vitulis.*"

Bereczkről, kit röviden Vízaknainak is neveztek s magát is így írta, l. még: *Takáts* Sándor: Szalai Barkóczy Krisztina (1910.) 209. és köv. old., hol azt mondja a szerző, hogy Vizaknai Bereck „füves doktor" volt, mert saját szavai szerint az ő patikája a kolozsvári kertjében van. Minthogy régi időkben ez rendesen így volt a jobb nevű orvosoknál, semmi értelme a „füves doktorok" külön klasszisa felvételének (v. ö. MOE, I. 75.). Abban az időben Bereczk Károlyi Sándor kis fiát gyógyította; bár ez nehezen ment, mert a doktort Rabutintól, a labanc generálistól, kellett Károlyinak kikönyörögni, hogy Erdélyből kieresszé. Takáts S. szerint Bereczk levelei ma is megvan-

nak a Károlyi-levéltárban. Nehány gr. Teleki Pálhoz intézett levelét közölte *Pataki* Jenő: Erdélyi Orvosi Lap, 1923. július 15. Kolozsvári pestisorvosi működéséről l. MOE, I. 134.

1567. *1693. Személyi adatok.* — *a)* Sopron város tanácsának instructiója *Löw* András városi physicus részére. (Soproni városi levéltár: Lad., XX. et U., fasc. 1.) Életrajzát és munkáinak jegyzékét l. Szinnyeinél, melyhez még hozzáadhatjuk, hogy *Venetianer* (79. old.) szerint Löw András zsidónak született, de kikeresztelkedett és *De lue venerea* c. értekezését is hálából ajánlotta a soproni evangélikus egyháztanácsnak. — *b) Holl* János Konrád soproni sebész vizsgát tesz a bécsi egyetem orvosi karán. *(Acta Vindob.,* VI. 127.)

1568. *1693. Hagymázmérők.* — A magyarországi hagymázmérőkről már a MOE, I. 95. old. elmondottam egyetmást. A *betegségek mérése,* mint azt Stemplinger (*Arch.,* XII. 1920., 44.) bővebben kifejti, már az antik időkben is divatos népszokás volt.

1569. *1693. Aqua contra calculum Hungaricum. (!)* — Különféle illatos növényekből és magvakból, továbbá húgykő-törmelékből készült; mindezeket előbb malagaborral öt napon át pállították s azután a folyadékot ledesztillálták. Az volt a híre, hogy a húgykövet összemorzsolja s a fennakadt vizelést megindítja. (Joh. Christian *Schröder:* Vollständiger Artzney-Schatz Koschwitz-féle kiadásában, Frankfurt, 1709.; az előszó 1693-ban kelt.) Ez volt a hajdani német „Hager". (V. ö. *Schelenz,* 495.)

1570. *1693. Gyógyszertár* (a „Szerecsenhez" címzett) *Pécsett.* Első tulajdonosa *Seitz* K. János, ki valószínűleg a württembergi seregekkel került Pécsre, a 17. század végén. E gyógyszertár további történetét l. *Gy. H.,* 1899., 234. — *b)* A *pozsonyi* szt. Háromság-patika adományozásáról szóló királyi okiratot (a következő évből) eredetiben közli *Vámossy,* 305.

1571. *1694. Tököly* Imre sáfrányos tejet és kenyérbél-kötést tesz a köszvényes daganataira. Az orvosságot felesége, *Zrinyi* Ilona, készíti el neki. Szó van a *„kinderbalsamum"*-ról, mely nagyon közönséges orvosság volt s főleg a terhes asszonyok éltek vele; Z. I. más asszonyoknak is adott belőle. Ugyanitt említve gyógyszer-*tabletták* és az *Elixirium proprietatis.* (Tököly Imre naplói, III. 117., 118.) Az utóbbinak készítése módját l. *Jourdan:* Pharmacopoea universalis (1832.), I. 115. és köv.; híres régi orvosság, melynek szerzősége Paracelsust illeti. (*Schelenz,* 392., 405.). A *kinderbalsam* talán a Balsamum vitae Hoffmanni (Mixt. oleoso-balsamica, melyet a németek *ungarischer balsam*-nak is neveztek.) — Mikor Thököly Imre ízületi csúzt kapott, *kolokán-* („collocan-") *fűből* készült fürdőben fürösztötték. (Monum., II. 15. köt.) Nem más az, mint a Stratiotes aloides L. nevű vízi növény.

1572. *1694. Szembajt* kapott Buchholtz Jakab (Historischer Geschlechtsbericht. Budapest, 1904., 243.) mely miatt dr. *Spielenberger* Dávidhoz fordult, ki *unguentum viperarum*-ot rendelt a szemek dörzsölésére. Nem használt semmit. Ekkor eszébe jut a valeriana gyökere: „habe also nach derselben geforschet, darvon ein halbes Theil und *dohány* oder *Taback* auch die Haelffte genommen" s ezt tubák gyanánt szippantgatta. Hat nap mulva már jól lát és olvas! — Ugyanezen munkában *Ab Hortis*-ra vonatkozó adatok is találhatók (u. o. 360. stb.).

1572/a. *1694. Olaszok.* — *Podesta* József, Kassa város rendes fizikusa *(physicus ordinarius)* közegészségügyi dolgokban javaslatot ad be a város tanácsához; (csatornák kitisztítandók, utcák szennye eltávolítandó, élelmi szerek: bor, hús, gyümölcs vizsgálata). Az olcsó bortól elrontván gyom-

rát, jó bort kér a várostól; a tanács egy hordó bort utal ki részére. *(P. N. G.)*

Talán ugyanaz a *De Podesta* nevű olasz sebész, ki 1685-ben Bécsben akart letelepedni? (V. ö. *Acta Vindob.*, VI. 58.)

1573. *1694. Historia Natragulyae.* — Ezen cím alatt hosszasan ismerteti Bél Mátyás az ő Prodromusának I. kötetében (194—198.) az Atropa belladonna hatását, orvosi használatát stb. (a növény képével), főleg Rayger Károlynak az Ephemerides (Dec. III., ann. II. observ. 23., pag. 31.) 1694. évi folyamában megjelent értekezésére, továbbá a hazánkban utazó Wagenseil János Kristóf és Hermann András adataira támaszkodva. A nadragulya *(nagy dragulya, nádraguba)* szóról: MOE, II. 267.

1573/a. *1694. Schirmer* János, Kassa városának rendes orvosa. (Demkó, 387.) Talán az ő özvegye az a Jelitnek (?) Anna („néhai Schirmer János özvegye"), ki 1694-ben gyermekei: Zsigmond, Mihály, Miksa, Zsuzsánna és Mária nevében is perben áll Kun Andrással, Kassán. *(PNG.)*

1574. *1695. A Nasturtium album csúzellenes hatásáról* értekezik Rayger Károly (Ephemerides, Dec. III., Annus III., pag. 244.), elmondván egy magyar katona esetét, ki egyik lába hüvelykujjában elviselhetetlen fájdalmat érzett, min akkép segített, hogy az ujjat késsel és kalapáccsal amputálta. Mikor a fájdalom azonban tovább terjedt más izületeire, karjára és combjára is, a fent említett növény gyökerét összetörte, egész testét behintette vele s meleg ágyba fekve, jót izzadott. Erre a fájdalmak azonnal megszüntek. Több hasonló esetet is közöl.

1575. *1695.* és köv. *Járványos betegségek Pozsonyban.* — Rayger Károly értekezése. („Constitutio epidemica Posoniensis annorum 1695., 1696., 1697.") Röviden ismerteti Vámossy, 43.

1576. *1695. Köztisztaságra* vonatkozó rendelkezések Ruszt városában: lásd Corp. statut., V. [2.] 331., 332.

1577. *1695. A hallei egyetem magyar orvosnövendékei* 1695-től 1751-ig: lásd Weszpréminél (IV. 160—166.).

1578. *1695* előtt. *Katonai kórház* Budán, a Fő-utca és Királyhegy-utca sarkán, melyet később, II. József alatt kétemeletessé alakítottak át. Ugyanebben az évben a budaiak előadják, hogy sürgős szükségük volna egy *polgári kórházra* is, melynek építéséhez földeket kérnek és az ú. n. *raitterstadl*-t az országút mellett, melyben úgyis voltak már kórházi célokra használt helyiségek. A kórház építése csak 1700 táján indult meg. *(Brüll, 52.)*

1579. *1695. Hypochondria gyógyítása.* — Gróf Károlyi Sándor beszéli Önéletírásában (I. 38.), hogy ebben az évben különös baj támadta meg, mely szédüléssel, izzadozással, kezeinek „elesésével" stb. járt s az orvosok „hypochondriá"-nak mondották. Eret vágatott, de nem használt, mert „ex apprehensione *vére se folyt*"; végre is Lőcsére utazott Spilenberger Dávidhoz, ki egy hónapig kezelte és „Isten után" (v. ö. MOE, I. 117.) könnyített rajta, feje lágyának *megnehezedését* „holmi veres porral és olajjal" gyógyítván.

1580. *1696. Conegliano* József dr., zsidó orvos (nagybátyja a 18. század elején szereplő dr. Stella — Stern — Józsefnek, ki az 1711-iki pestis alkalmával nagy szolgálatot tett a Pozsonyban időző királyi udvarnak) [1],

[1] *Stella* 1714-ben „Az életmentés könyve" címen hébernyelvű munkát írt a pestis elleni védekezésről szegény magyarországi hitsorsosai részére, kiknek nincsen módjukban, hogy minden alkalommal orvoshoz forduljanak. *(Wachstein Inschriften, II. 99.)*

a velencei köztársaság konstantinápolyi követségének orvosa és ágense. Politikai érintkezéseiről Thököly Imrével, lásd Mandl értekezését.

1581. *1696. Házi gyógyszertár.* — Gróf Bercsényi Miklósné házi patikájának ismertetése: M. Könyvszemle, 1881., 285. (106 dobozon, több mint 350 olajos és fluidumos üvegen kívül még egy kézirat — mely, sajnos, megsemmisült: — *Liber medicinalis Comitissae, manu propria scriptus Hungaricus.* Az ezután következő „Ducissae de Troppau Pomum granatum" nem volt más, mint Eleonora Maria Rosalia troppaui hercegnő „Freywillig auffgesprungener Granatapfel" stb. című munkája.)

1582. *1696. Pösinger* Ignác Ferenc gyógyszerész, Buda városának polgármestere. Erőszakos és önkényes ember volt, ki a városi tanácsosokkal is úgy bánt, mintha született szolgái lettek volna. Egyízben a katonasággal is kikezdett s ebből nagy kellemetlenségei származtak, melyekről lásd *Takáts* Sándor: Régi idők, régi emberek (Athenaeum, é. n.), 443.

1583. *1696. Himlőjárvány* pusztít Nagyszebenben, a felnőttek között is. *Trausch* (II. 272.) ezzel kapcsolatban a következő furcsaságot említi: „Notatu dignum de quodam *cane* tum accidit. Erat is Cibinii ex illorum genere, quos in capiendis anatibus fluviatilibus *(Pudelhund)* adhibent, coloris variegati. Hic, quamprimum in aliqua domo aliquis, vel mori debebat, vel jam de facto defunctus erat, quasi ab aliquo domus ei monstrata esset, illam adibat, sub ipso cadavere absque cibo jacebat, et ubi pulsum secundum audiret, scholasticis sese sistebat, et ita ante pueros funus, tanquam tertianus, praecedebat. Dictus est hic canis vulgo *der Leichenhund.* Per Dominum Frankium, et Consulem domui ad tempus inclusus, per fenestras egressus, cadaveri nuper defuncto sese stitit. Cum vero nullum esset funus, et in vespertinis precibus infans baptisandus esset, obstetricem et susceptores comitatus est. Miser iste canis post haec sua servitia, ultro praestita, mandato Domini Consulis, tandem occisus est."

1584. *1697. Brecht* József Kelemen (brechtenbergi) brassói orvos és gimn. tanár, (szül. Strassburgban, megh. 1730.), egyideig az oláh fejedelem házi orvosa; kiváló nyelvész, ki megírta a keleti nyelvek szótárát és Luther kátéját rumén nyelvre fordította. L. róla *Szinnyei,* I. 1330.

1585. *1697. Fürdősök.* — *Schur* János Károly budai és *Förber* János György soproni fürdős vizsgát tesz a bécsi egyetem orvosi karán. *(Acta Vindob.,* VI. 154.)

1586. *1697. Prostitució. A nagyszebeni tanács vörös szalagot varrat a kéjnők ruhájára, de nem sok hasznát látja.* — „Cum scortatio et fornicatio Cibinii in tantum invalesceret, ut nullis poenis eidem modum et obicem ponere possent, fit senatusconsultum, ut omnes meretrices rubro linteamine signatae incederent, ut nimirum publico rubore suffunderentur. Verum et hic labor inter conatus irritos numerandus est. Nam bonae meretrices primo donariis tantum effecerunt, ut non nisi duae cum istis insignibus visae, quae ea tandem deposuerunt, germani autem reliquarum miserti rubrum istud insigne loco suorum collarium gestarent. Quod, an casu, an de industria factum sit? ego nescio. Satis est, nos fere singulos gregales vidimus rubra collaria gestantes." *(Trausch,* II. 267.) Ugyanott (263.) a következőket olvassuk még az ezidőbeli nagyszebeni prostitucióról: „Licet hactenus apud nostros, praecipue illos, qui cum militibus conversabantur, major fuerit Veneris, quam Dianae cultura; tamen hoc tempore Messalinae, illius Claudii Imperatoris Romani conjugis, libido ex orco revocata videbatur. In tantum enim fornicatio et adulteria augmentum

acceperant, ut parum abfuerit, quin publice prostiterint. Ante fores enim stantia lasciva Veneris prostibula palam officiales ad sese vocabant: *Was darf der Herr so weit gehen, kanns der Herr doch hier auch haben?* Tunc orta sunt nova nomina: *die schöne Kirschnerin, die schöne Schuhmacherin, die schöne Maurerin, die schöne Goldschmiedin* etc. et quae non alia? Sed non erat mirum: duce enim existente libidinoso facile etiam subditi lascivire possunt."

1587. *1697. Sodomia.* — Az erdélyi országgyűlés megégettetni rendeli a sodomiát elkövetőket, „mely véteknek nemének még csak hallása is irtózatos." (Teljes szövegét l. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek,* XXI. 293.)

1588. *1697. Köztisztaság és közegészségügy Eger városában:* „Az városban sok ocsmányság vagyon; az ganaj lábak alá hányattatik az uczákon s ki sem hordattatik; a tulajdon élő vízben is a rútságok hordattatnak s ugyan az a sernek nevelésére, konyhákra, és italra is hordattatik... A piacz uczája épenséggel teli büdösséghel... Az országh útain pocsolyák és rendetlenül való tók vadnak, kiknek eltávoztatását könnyen véghez vihetnék... A sertések a városon keresztül kasúl pásztorok nélkül bocsátatnak és házonként és utczánként keresnek eledelt magoknak, nagy alkalmatlanságával a szomszédoknak... Szükséges, hogy az mészárosok vágandó marhájok és húsok megvizsgálására bizonyos elrendelt emberek legyenek; azonban az mészárosoknak se kell megh engedni, hogi ben az városban marhákat vágjanak s dögleletes bélit és rútságát az vízben hánnyák... Insinuat se *medicus* pro *stabili permansione Agriae* actualiter praesens petens modicum aliquod saltem in natura subsidium annuum ab Ill(ustrissi)mo et R(everen)d(is)simo D(omino) Ep(isco)po, ut eius authoritate manuteneatur: a civitate vero domum, in qua resideat et stipendium." *(Kandra:* Adatok az egri egyházmegye történelméhez, 1885., I. 160—165.) — *b) Kassa városának* ez évi articulusai figyelmeztetik „épitőtiszt uraimékat", hogy a nemes városból alig lehet szekéren kimenni, mert az utak tele vannak sárral, pocsolyával, továbbá sokan „szemetjeket az utczákra hordják ki, nem az hóstátra, melytől is az régi sok sár és szemet szaporodik, az aër corrumpálódik és egésségtelenné válik." Legyen gondjuk rá, hogy a *sáfárok* jobban ügyeljenek a város tisztán tartására és különösen arra, hogy a lakosok a házuk elé sok mindenféle „rútságot, ganét és egyébféle moslékokat az emberek lába alá ne öntsenek." *(Corp. statut.,* II. [2.] 313.)

1589. *1697. Dohányzási tilalom* (főleg a tűzveszély miatt) Désen. Lásd *Lukinich:* Dés város közélete stb., (1908.) 67. és köv.

1590. *1697. Tábori sebészek.* — *a)* I. Lipót rendelete a tábori sebészekről, gyógykovácsokról, tábori kórházakról: *Linzb.,* I. 380. — *b)* Tábori sebészek és betegápolók a 17. század végén: *(Marsigli* rajzai, illetőleg akvarelljei.) Lásd róluk *Veress* Endre cikkét (Könyvsz., 1906., 113.)

1591. *1698. Egészséges ivóvízről való gondoskodás.* — „Az csorgóknak az nemes városban *(Kassán)* fölcsinálása és az forrásvíznek behozása, mely szükséges légyen, mind az tűz támadásoknak alkalmatosságakor (kitül Istven óvjon) mind penig nagytul fogva kicsinig mindnyájunknak egészségének conservatiójára és szerzésére; amazt sokszor tapasztalhatóképen megmutatta a szükség, erre, úgy mint az egésségre nézve, az ételre s italra való tiszta egésséges víz oly szükséges, mint az másik temperamentum, úgy mint a levegő ég: ezt, ha ki testi szemeivel nem látja, elméjének szemeit fordítsa egy kevéssé az föld alá, melyen az egész város

fekszik, vizsgálja meg, minemű nagy confusio vagyon ottan, főképpen árkoknak és pincéknek megtelésekor, kihez képest valamint saját egésségére, úgy kíván gondot viselni az csorgókra nemzetes fürmender uram nemes községgel együtt, úgy, hogy valakiket az *gróf-tisztben*[1] állít, mindjárt az jószágban kimenvén, mind a két csorgónak elégséges csatornafákot és csorgóknak való fákot szánon hozassanak, mint más jó gazdák is az épületre való fákot télben szokták hordatni és semmiképpen el ne múljon az csorgóknak minél hamarább való felállítása és az élő egésséges viznek behozása, valakin az elmulik, fentartja nemz. fürmender uram, nemes választott községgel együtt érdemesen való megbüntetésére facultását. (Kassa városi statutum. *Corp. statut.*, II. [2.] 317.)

1592. *1698. Köztisztasági intézkedések Nagyszebenben.* (Lásd *Corp. Statut.*, I. 582., 583.)

1593. *1698. Pestis* (Erdélyben). — Erős döghalál pusztít Marosvásárhelyt és Marosszékben, mely sok falunak egész lakosságát kiölte és már Gyergyóban is megkezdte pusztítását. (*Székely Oklevéltár,* VII. 27.)

1594. *1698.* A *köpölyözés* joga kizárólag a fürdősöket illeti meg. (I. Lipót rendelete.) *Linzb.*, I. 335. és II. 44.

1595. *1698. Elmebajosok gyógyítása.* — Debrecen városának 1698. évi jegyzőkönyvében olvasható a következő: „Istennek irtóztató nagy ítéleti egy néhány emberen megesett, elméjek megháborodásával; nevezetesen két asszonyember régtül fogva *láncon tartatik* a város istállójánál; már meg is fürösztöttük őket, de csakugyan nem használt.“ *(Koncz Ákos közlése.)*

1596. *1699. Melancholia gyógyítása.* — Rabutin tábornok a búskomor Apor István gyógyítására a saját doktorát, egy *Neuratter* Károly nevű jezsuitát küldi el, ki hogy a beteg „megháborodott elméje csendesedjék“, hegedüsöket hozat s ezek a fejénél muzsikálnak. *(Cserei,* 281.)

1597. *1699. Húsvizsgálati szabályok.* — „Kívánja azt is nemzetes fürmender uram az nemes községgel, hogy jövendőbeli *húslátó uraimék,* míg a vágó lábán van, addig limitálják és ne annakutánna, mindekutánna már ki van vágva, és annak vágása semmiképen nemes városban meg ne engedődjék, hanem építőtiszt uraimék vágóhelynek való alkalmatosságot mutatván a mészárosoknak, oda ki a Hernádon, ott építsenek helyet magoknak és ottan vágják ki a vágó marhákat. Ezenkívül pedig a *kicsigázott* és *elromlott barmokat* sub poena confiscationis ne legyen szabad kivágniok, a húst melegen meg ne engedjék mérni és a mészárosoknak imponáltassék, hogy magok közönséges dolgok folytatására tartozzanak lovakat tartani és nem egyébb vonó marhákat, és a borju hus a közjó kedviért font számra árultassék.“ (Kassa városi statutum. *Corp. statut.*, II. [2.] 324.)

1598. *1699. Kézirat.* — A székelyudvarhelyi reform. kollégium könyvtárában van egy kéziratos recipés könyv, melyet *Váradi,* alias *Becskereki Szabó* György baczoni orvos írt (Szinnyei nem ismeri!). A kézirat 252 levélre terjed. A szerző históriával és versírással is foglalkozott. V. ö. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1903., 85.

1599. *1699. Ispotály részére kötelező végrendeleti hagyományozás.* — „Ha valamely itt lakós testamentum tételre az tanácsbeliek közül adhibeálna, vagy pedig ha szintén más móddal tenne is dispositiot, eo facto tartozzék adminimum az ispitályra egy tallért legálni, másképp azon testa-

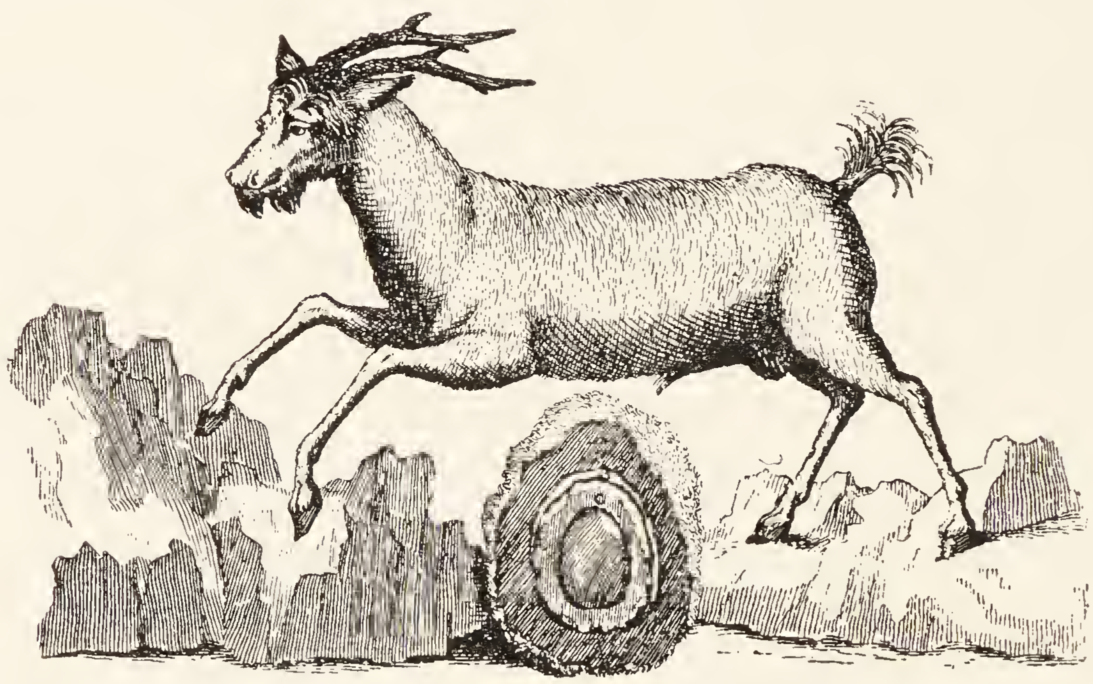
[1] T. i. a *szemétgrófi* tisztbe; (v. ö. *Mistgraf:* MOE, I. 156.)

mentum in nullo suo puncto stáljon, ha az ispitálról elfelejtkezik." (Kőszeg város statutuma.) (*Corp. statut.*, V. [2.] 349.)

1600. *1699. Gyógyszerek.* — A kassai jezsuiták patikájának számlája *(auszugales)* a Fenesy György néhai egri püspök részére szállított gyógyszerekről; (aláírva: Michael Wanczek provisor). Érdekesebb tételei: Suffitus optimus cephalicus (2 rénes frt, 24 denár); Theriaca optima (4 frt), Ungu. rosarum (1 frt 45 d.); Ol. ruthae destillatum verum (4 frt); Confectio Alkermes cum moscho et ambra fortiter complecta (6 frt); Ol. scorpionum Magni Mathioli (2 frt 45 d.) stb. (*T. T.*, 1897., 774.)

1601. *1699. Himlő, morbilli* és *febris petechialis* Sopronban. (*Lersch*, 331.)

1602. *(17. század.) Bezoárkövek.* — Bethlen Gábor fejedelemnek volt egy igen becses, bezoárkőből készült csészéje („beczovár-csésze"), melynek értékét ezer aranyra tették. *(Radvánszky:* Udvartartás és számadáskönyvek, 345., 374.) Ez a csésze azonban aligha volt bezoárból való, mert mikor Brandenburgi Katalin, Bethlen özvegye, ezt (a hagyatékból eltűnt) csészét követelte I. Rákóczi Györgytől s ebben a dologban különböző val-

83. Bezoárkecske és alatta maga a bezoárkő. (Pomet: „Histoire des drogues" c. könyvéből. 1694.)

latásokat eszközöltek annak kiderítésére, hogy hová lett a csésze, az egyik tanuvallatási jegyzőkönyvben meg van jegyezve, hogy „talán *terra sigillatából* volt azon csésze, mert soha nem látott senki olyan bezovárt, kiből csésze lött volna." És ebben igaza is van.

A *bezoár* igen híres orvossága volt a pestisnek, mérgezéseknek és sok más testi bajnak. Hogy milyen nagyra tartották, bizonyítja Verancsicsnak egyik 1568-ban kelt levele *(Verancsics Munkái*, IX. 222.), melyben megköszöni Zsámbokinak hozzá intézett üdvözlő verseit s a végén azt írja: „ut autem retineas apud te mnemosinon, fuisse me in Turcia, et ibi tui meminisse, misi tibi tapetem, *bezaarem (!)* vero ipsemet manu mea exhibebo." 1608-ban Bosnyák Tamás írja Rimay Jánosnak: „Az én porkolábom, Byche Balázs igen beteges, az én ítéletem szerint phtizis vagyon rajta, talám mind tüdeje, mája elveszett; csuda menn(y)i rút torhát, genetséget hány ki. Kérem kegyelmedet, hogy ha mi orvosságot tudna kegyelmed, írja meg kegyelmed, talám *isten által* valamit segíthetnénk neki. Kegyelmednek *jó könyvei* vannak és olvasott valami jó orvosságot. Tudom, hogy drága és kedves kegyelmednél az *bezoár*, de ha lehetséges, kegyelmed küldjön valami kicsint az menni egy vagy két bevételre elég. Minap egy doctor igen dicsíré magamnak is élni vele, egy kis *tiriakóval* (= terjék, theriaca) együtt bevenni." *(Ipolyi: Rim.*, 175.) 1615-ben a török

szultán hat „főlovat“, szép kócsagtollakat, ambrát, perzsa szőnyegeket és *bezvas*-köveket (így írja hibásan *Thurzó lev.*, II. 311., kérdőjelet téve utána; egészen bizonyos, hogy *bezvár*-nak vagy *bezoár*-nak olvasandó; v. ö. MOE, II. 248.) küld a magyar királynak. 1644-ben Maurer Mihály, I. Rákóczi György követe, írja a fejedelemnek Konstantinápolyból, hogy a szükséges gyógyszereket megvette, továbbá egy szép *bezovárt* is 32 talléron. (*Beke* és *Barabás:* I. Rákóczi György és a porta, 1888., 736. V. ö. MOE, II. 34.) Bethlen Gábornak közvetlenül halála előtt bezoárt adnak be az orvosai. (*Mikó,* I. 142.) Különösen becsülték a keleti bezoárt, mely állítólag nem más, mint a Perzsiában és Sziriában élő bezoárkecske (*Capra aegagrus*) és a gazella (*Antilope Dorcas*) gyomrában előforduló golyó- vagy tojásalakú konkretum. A nyugoti bezoárt a délamerikai (perui) *Auchemia vicunna* szolgáltatta s ez ásványos anyagokat is tartalmazott, míg a keletinek tisztán organikus alkotórészei (cholesterin, epefestékek stb.) voltak s ezek jórésze tisztán epekövekből állott. A *német* bezoár zergék szőrkonkrementuma volt. Az arabok azt tartották, hogy szarvasokban is található, még pedig a szemük szélén keletkezik, mert az öreg szarvasok, hogy a beleikben élő férgeket elhajtsák és megöljék, kígyókat esznek (l. alább a Lonicer-féle képet), hogy azonban a kígyók mérge ne ártson nekik, vízbe mennek s nehány napig, míg t. i. a méregtől egészen meg nem szabadultak, benne maradnak; eközben mézgához hasonló anyag szivárog ki a szemükből, mely megkeményedve, a jóféle bezoárt szolgáltatja. Egy negyedfontos ilyen bezoárkőért Indiában 2000 livret adtak; érthető tehát, hogy mesterséges utánzatok gyakoriak voltak, például a *Bezoar de Goa*-t agyagból és tragacantha-mézgából gyúrták egy kevés mosusszal és ambrával megszagosítva (*Fühner:* Bezoardische Steine. Janus, 1901.), kivált a zsidó házalók (v. ö. MOE, II. 34.). Igazán csodálatos az emberek korlátolt hiszékenysége, mely évszázadokon át aranynál jobban fizette és becsülte ezt a bélkonkrementumot. Laurens Catelan külön kötetet írt róla (1623.), melyben többek közt azt mondja, hogy: „Dieu n'a pas départy au monde un plus excellent, plus certain et plus efficacieux antidote contre toutes sortes de venins et de maladies contagieuses.“ Paré Ambrus már nem becsülte semmire. Egy ízben IX. Károly Spanyolországból kapott egy bezoárkövet, mint afféle általános ellenszert a mérgek ellen, melyektől annyira féltek a régmult idők uralkodói. Paré ajánlotta, hogy tegyenek vele kísérletet egy szakácson, kit lopás miatt akasztófára ítéltek. Beadták neki a mérget s utána a bezoárt, — de bizony a delinquens, irtóztató szenvedések közt rövidesen elpusztult. (Ez esetet, *Paré* saját szavaival, részletesen elmondja A. *Franklin:* Les médicaments, 1891., 157.)

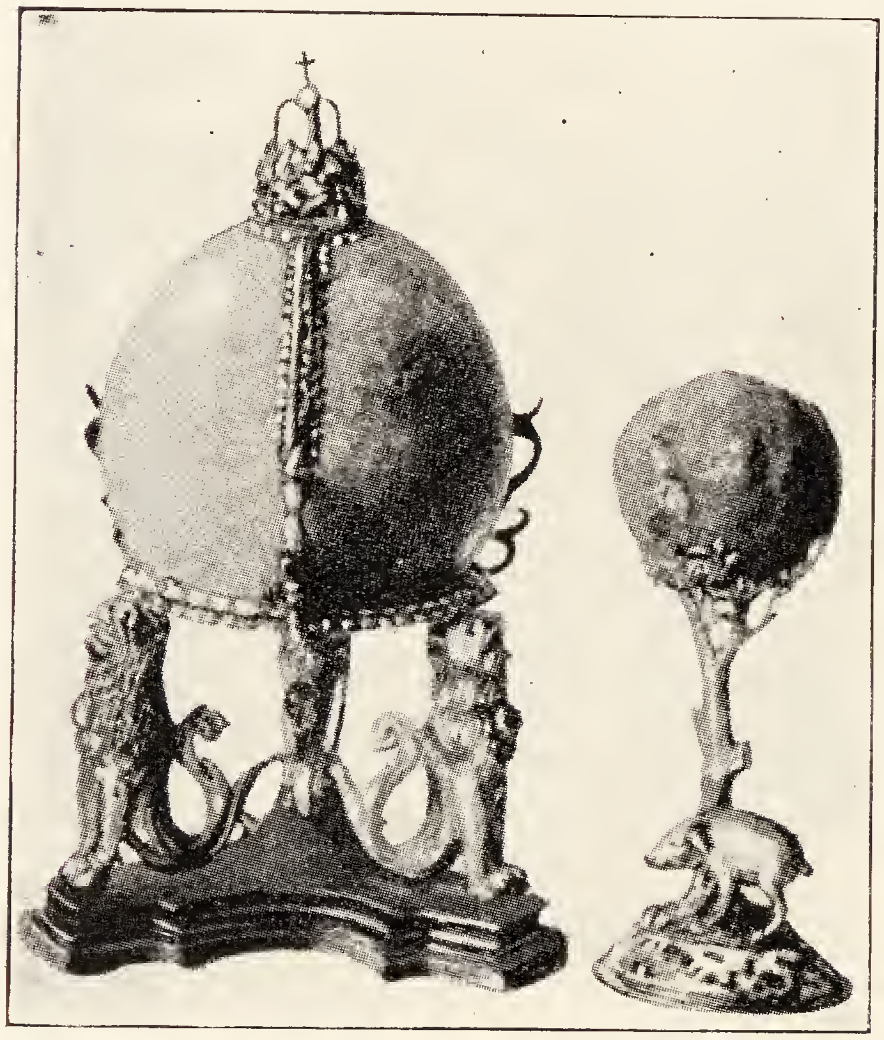
84. Hogy készül a bezoár? (*Lonicer* 1582-iki füves könyvéből.)

1603. *(17. század.) Városi orvosok.* E század elején a három fő bányaváros (Körmöcbánya, Selmec- és Besztercebánya) egyetlen közös orvost tartott, közös költségen. Az orvos rendesen Körmöcbányán lakott, de később Selmecbánya azt kívánta, hogy lakjék náluk, mert úgyis ott van a patika s ecélból ingyenlakást ajánlottak neki. A három város 150 tallért fizetett a közös orvosnak. (*Ernyey:* Bány.)

1604. *(17. század (vége). Megyei* (tiszti) *orvosok.* — Abaújmegyében *Hrenisch* Sámuel volt az első megyei tiszti orvos, kinek 1701-ben évi

100 rénes (rajnai) forint fizetése volt, de azonkívül 12 köböl búzát is kapott és köteles volt a megyei tisztviselőket ingyen kezelni (a gyógyszerek árát külön felszámíthatta). A gyógyszerek elkészítésére külön engedélyt kapott. Az erre vonatkozó megyei jegyzőkönyvet szószerint idézi: *Tört. Közl.,* II. 177. (*Szinnyei* nem említi ezt a Hrenischt; lehetséges, hogy nem is volt *medic. doctor,* annál inkább, mert a jegyzőkönyv is csak *„medicus* Samuel Hrenisch" néven említi, a doktori cím nélkül.) Székhelyéül Szepsi városát jelölik ki.

1605. *(17. század.) Természettudós-orvosok.* — A 17. és 18. században legjelesebb orvosaink választott tagjai voltak a német *Academia Naturae Curiosorum*-nak, ami nagy kitüntetésszámba ment. „Huiuscemodi honor tam eximius non confertur nisi viris ingenii acumine, doctrinae excellentia, longinquo rerum usu atque experientia, laborisque industria clarissimis", mondja *W.,* IV. 65., hol az A. N. C. összes magyar tagjai táblázatosan is fel vannak sorolva.

85. Bezoárkövek drága művészi foglalatban. (A bécsi udvari múzeumban.)

1606. *(17. század.) Orvosaink mint tanárok, papok és városbírók* (l. *Demkó,* 353., 385.). Városi *fizikusok fizetése* (u. o. 386., 387. mai értékre átszámítva.) *Orvoshiány* (u. o. 388.) Orvosok mint *gyógyszerészek* (u. o. 394.)

1607. *(17. század.) Paracelsus magyarországi utódjai.* — A nagy Hohenheim családjának egy ága a 17. században Magyarországra került, még pedig Eperjesre, hol P. József mint a város főjegyzője tette emlékezetessé a nevét. A 18. század végén P. Ignác igen keresett orvos volt Sárosban, Szepesben és Abaújban s állítólag a nagyszombati egyetemre is meghívták. Leányát, Zsófiát (szül. 1806.) Petróczy Vilmos petróci földbirtokos, Szepes- és Biharmegye táblabírája vette feleségül, kitől egy fia és leánya született. A szépségéről és vagyonáról messze földön híres fiatal asszony 1831. április 2-án a kolera áldozata lett s mint utolsó sarja családjának, a petróci családi sírboltban fekszik. (V. ö. Szepesi Híradó, 1929. november 2.)

1608. *(17. század.) A soproni orvosokat* (e századbelieket s a későbbieket) névszerint felsorolja *W.,* II. 183; hasonlóképpen a *pozsonyiakat:* II. 199. és IV. 247.

1609. *(17. század.)(?) Werner* Ádám med. dr. levele Nádasdy Ferenchez, melyben hosszan fejtegeti, hogy N. F. felesége elmehet-e gyógyulása végett a pinkaföldi savanyúvízhez vagy sem? *(OL.,* Nádasdy levltr, N. 4. csomag, évszám nélkül.) Szinnyei és Weszprémi nem ismeri, ellen-

ben ismételve szó van egy Werner Ádámról (1638 körül) az Acta Vindob., V. 252., 255., 259., 270., 272. old.

1610. *(17. század.) Személyi adatok.* — *a) Richter* Mihály eperjesi orvos levele Hain Miklós lőcsei bíróhoz. (Lőcse város levéltárában, XII. 92.) — *b) Franko* nevű bártfai orvosról lásd *Bél Prodr.* (előszó, VIII. §.) és *Ernyey:* Természettudományi mozgalmaink stb. (Pótf. 1912., 107—108. füz.) — *c) Petrides* tót pap és „medicus" Debrecenből Spork ecsedi kommendáns feleségéhez utazik, gyógyítása végett *(Zoltai:* 72.) — *d) Gottmann* Márton pozsonyi gyógyszerészről és gr. Forgách Simonnal való kapcsolatáról (háztelek-adományozás Galgócon, patikanyitás föltételével, a század végén) lásd: *Csippék,* 822. — *e) Zey* András „doctor medicinae Varaliensis" és *Badracharzan* Máté „apothecarius et *magister oleorum*". — Egy ma már egy példányban sem ismert reklámiratot adtak ki együtt, az (illatos) olajok hasznáról (v. ö. MOE: „olajkárok" címszó alatt mondottakkal) Jezsuiták nyomdájából. *Váralja* alatt a pozsonyi Schlossberg értendő. *(R. M. K.,* I. 637.) — *f) Herrmann* András, Nógrád- és Mosonmegye főorvosa (szül. 1693), Moller Károly Ottó tanítványa és pártfogoltja, kinek ajánlatára tanulmányai befejeztével Pozsonyban telepedett le s előkelő uraink kedvelt orvosa lőn. Bél Mátyást, kinek rokona volt, segítette munkája megírásában (Pozsonymegye ismertetését is megírta, de ez kéziratban maradt. V. ö. *Szinnyei,* IV. 766.) A helytartótanács megbízásából, dr. Campilongo Didacus-szal (nagyszombati fizikussal) és dr. Mannagetta Xavér Ferenccel együtt, a pozsonyi gyógyszertárakat vizsgáló bizottság tagja volt; ebbeli működéséről részletesebben lásd *Vámossy* 293. és köv. old.

86. *Hermann András,* Nógrád- és Mosonmegye főorvosa. (Baloldalon alul a címere.)

1611. *(17. század.) Syphilis.* — Tréfás-obscoen vers a nemi bajokról: („Klári *frantziát* szeretett, Azért olyan pettegetett" stb., „Stantzi *stantza marinával* [= stincus marinus, v. ö. MOE, I. 360.] Bán hímpókos mátkájával" stb., „Feri üres *dobot* kapott Trézsitől" stb.) *Irodalomtörténeti Közlemények,* XXVII. (1917.) 344.

1612. *(17. század.) Múmifikált hullák.* — Serédy Zsófia, Bosnyák Zsófia, gr. Zay Ferenc mumifikált hulláiról l. *Tóth* Béla: Magyar ritkaságok, 2. kiadás, 284.

1613. *(17. század.) Fürdők.* — *a) Szívós* Béla: Budai gyógyvizeink történetéből. (Budapesti Orvosi Ujság, 1904., 3. szám, melléklet.) — *b)* A *ránkherlányi* fürdőt (Kassa mellett) már ebben a században látogatták a kassaiak és zempléniek. II. Rákóczi Ferenc is többször megfordult ottan. (*Abaúj,* 362.) — *c)* E század közepe táján keletkezett *Bázna*-fürdő (Medgyes közelében). Pár évtized mulva (1672-ben), mikor az arra járó pásztorok tüzet élesztettek, a forrás vize „meggyulladt", kék lánggal kezdett égni s a vidék népe csudájára járt. *Vette* György nagyszebeni gyógyszerész volt az első, ki e természeti ritkaságot a *Miscellanea Curiosa* 4—5. évfolyamában (Observ., 171.) ismertette. Utána 1791-ben ismerteti a *Siebenb. Quartalschrift* (III. évf., 1. füz.). Ekkor már három forrás volt egymás közelében. A főforrás és a „Bettlerbad" gőze meggyullad és négy óra hosszszat ég; a harmadik forrás nem gyulékony. A ritka tüneményt Frankenstein Bálint szász ispán versekben énekelte meg. — *d)* A *balfi fürdőről* és a *pinkafői* (másként *jormansdorfi*) savanyúvízről lásd *Loew* András soproni orvos értekezését: „Succincta descriptio duorum Hungariae medicatorum fontium, quorum alter penes lacum Pisonium (= Fertőtó) in Semproniensi comitatu ad pagum Wolffs (= Balf), alter in Castriferrei comitatu penes Binkafeld enascitur." Atyjának kézirati hagyatékából közzétette fia, Loew Károly Frigyes, az Acta Nat. Cur., IV. kötetének Appendixében (pag. 1—6.) 1737-ben.

1614. *(17. század.) Betegségnevek.* — *a) Franc, francos, francia, franciás nyavalya, francu, francusok vize, fránca, feránca, francvar* (lásd MOE, II. 294., 295.). — *b)* A *csapereszkedés* nevű betegségről u. o. 288.

1615. *(17. század [eleje.]) Víz- és borivás. Sebészet.* — *a)* Kemény János írja az ő önéletírásában, hogy a svéd tisztek nagyon csodálkoztak azon, hogy a magyarok a táborozás alkalmával *jégbe hűtött* italokat ittak s mégis olyan nagy kort értek. A magyarok különben kevés vizet fogyasztottak s egészen rendkívüli dologszámba ment Kemény Jánosnak az a fogadalma, hogy a szombati napon nem fog bort inni („egy napi bornemisszaság"). *Rumy Mon.,* III. 235., 147., 154. — Ugyancsak Kemény János említi, hogy volt egy híres „törökre járó" katonája, Becskereki, kit hasba lőttek s felgyógyulván, a lövés helyén még három hónap mulva is cseresznyemagok távoztak belőle. (U. o. 212.) — *b)* A magyarok borivó szenvedélyéről (a 17. század második felében) lásd Bethlen Miklós önéletírásában, I. 192.

1616. *(17. század.) Népesedési viszonyok Lőcsén,* 1640-től 1671-ig majdnem minden évben följegyezve: *Hain,* III. 554. (a tárgymutatóban, „Népesedés" címszó alatt).

1617. *(17. század.) Benedikciók és ráolvasások.* — Contra corsagh *(epilepsia?)* és lóbetegség ellen. („Az mely ló megüti az inát" stb.) L. *Ipolyi* Mythologiájában (1929. évi kiadás, 155.).

1618. *(17. század.) Bonctan.* — A már máshol említett *Vízaknai Bereczk* Györgynek érdekes bonctani versezetét, illetőleg annak egy részét, (hexameterekben) közli Weszpr., II. 28. Az *aorta* lefutásáról többek közt így énekel:

A nagy aortának elsőbb ága, mely kijő tölle,
A szívet abrontsal nagy-szépen megkoronázza,
Osztán két részekre hasad törzsökje az érnek,

Edgyik lefelé tart, a trachea fellyül, a másik
Két ágat kibocsátt, ezeket hívd subclaviáknak,
Ismét ezek kettőt bocsátnak a nyak-csigulyára,
Melyet megfúrván mindketten tartnak az agyra", stb.

1619. *(17. század.) Sadismus.* — *Báthory* Erzsébet ismert perverzitásairól, bűnpöréről stb. kimerítően értekezik *Rexa* Dezső: Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferencné (Bpest, 1908., 130. old.) c. munkájában, az ügyre vonatkozó periratokkal, levelekkel stb. — Lásd továbbá *Zsakó* Istvánnak B. E.-ről szóló pathographiáját: *Gyógyászat,* 1918., 13—14. szám.

1620. *17. század* vége (esetleg a 18. eleje.) *Magyarországi szt. Erzsébet,* mint a *fogfájás* patrónusa. Egy idevágó régi és igen ritka érmet Pachinger (*Archiv,* III. 267.) írt le. Ovális érem, 32×26 mm. nagyságban; egyik oldalán „S. Elisabeth — Reg. Hungariae" (a szent egy előtte fekvő koldusnak alamizsnát ad); másik oldalán: „Patrona — Hungariae" (trónon ülő Mária, fején koronával, jobbjában kormánypálca, baljában a gyermek Jézus). Látszik, hogy külföldi művész készítette, aki nem tudta, hogy Magyarországnak nem volt „szt. Erzsébet" nevű *királynéja.* Az érem mását lásd u. o. az V. táblán (no. 68.).

1621. *(17. század.) Thököly Imre betegségei.* — T. I. sokat szenvedett köszvényes-csúzos bajokban, mértéktelen evéstől-ivástól eredő *csömörben* stb. A *hideglelést* is sok boritallal gyógyítgatta. *(Monum., Irók,* XVIII. 62.) Mikor a „köszvény" bántotta, egy *rác orvos* ló- és tevecsontokból készített fürdőbe tétette (u. o. XV. 42.), máskor egy francia orvos három findsányi vért bocsát belőle (u. o. 68.), sőt hat findsányit is (u. o. 384.), sőt ő maga rendeli el, hogy öt findsányi vért eresszenek (u. o. 408.). A borivásos *csömör* alkalmával keneti magát, meleg ruhákkal dörzsölteti a nyakát, a hasát szerecsendióvirággal masszáltatja (u. o. 381.). Rendes orvosa nem volt, csak alkalmilag hozat egyet innen-onnan (u. o. 399.), vagy a feleségére, Zrinyi Ilonára, bízza magát, ki egy alkalommal, mikor „megveszett" a gyomra, valami lisztből gyúrt pogácsa-tésztát köt a hasára (u. o. 409.). A Thököly I. betegségére vonatkozó adatokat részletesen feldolgozta *Thallóczy* Lajos és *Győry* Tibor. *Száz.,* 1908., októberi szám.)

1622. *(17. század.) Anabaptisták.* — Marsigli rajza, melyet az akadémia tört. bizottsága az eredeti színekben lemásoltatott. Ismerteti Thaly Kálmán: Akadémiai Értesítő, 1893., 659—661. (V. ö. MOE, I. 88. és köv.) — Anabaptista orvosokról és sebészekről: Hadi történetek, V. 1791., 388., 430. *(Szinnyei* után adom.) — Lásd továbbá: *Herczeg* Irén, Az anabaptisták története Magyarországon. (Diss. a budapesti egyetem bölcsészeti karán.) Ismertetése: *Száz.,* 1925., 427.

1623. *(17. század.) Furcsa gyógyítások. a) Nehéz szülés és fehérfolyás gyógyítása csukaállal* (mandibulae lucii): MOE, II. 251. („Csuka-áll" címszó alatt.) — *b) Gémháj* (axungia ardeae), mint aranyér elleni gyógyszer. (Páriz Pápai említi.) — *c) „Hályog ellen való fehér kő":* lásd *Radvánszky,* II. 261.

1624. *(17. század.) Amulett. Fecskekő.* — „Ha az veres fecskekövet az bal hóna alatt viseli, kórságos betegséget *(epilepsia?)* meggyógyít." *(Kecskeméti* W. Péter: Ötvösmesterségekről írt könyvében, Archaeol. Értesítő, Új folyam III.) Egy amulett az Árpádok korából, rajzzal (u. o. 1904., 64.). *Nagy* Géza szerint (u. o. 1893., XIII. 233.) eddigelé csak egy esetben sikerült biztosan megállapítani (sírleletekből), hogy az ősmagyarok amuletteket használtak.

1625. *(17. század.) Kuruzslók.* — *Gróf Esterházy Ferenc* (1670—1740.) *híres kuruzsló volt* a maga idejében. Thaly Kálmán *(Száz.,* 1883., 363.) tette közzé sajátkezű orvosi följegyzéseit, babonás gyógyításait, ráolvasásait (melyek egyrésze azért is érdekes, mert igen régi, szinte mythologiai eredetre mutat). Egyes recipéi után azt is oda tette, hogy: „Ezzel sok száznak használtam", „Sok százszor próbáltam" stb. Álljon itt mutatványul két „orvosság" receptje:

1. „*Fogfájásról való orvosság,* az kit újhold pénteken kölletik cselekedni, vagyis orvosolni, az kinek az foga fáj: Isten jó napot új hold, új péntek; akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst én eszem: gyíkhúst, kígyóhúst, békahúst. — Ezen szókat penig háromszor kell mondani, és mikor akarja mondani az ember: tehát az ajtó közepiben álljon és az holdra felnézzen. — *Probatum est.*" — 2. *Szömőcsén [= verruca] ellen.* Ha sok szömöcsén vagyon emberen, bár azon ember akármely messzire legyen is, írja meg akármely embernek, vagy akár ott legyen is, hogy ü rajta illyen-illyen helen szömöcsény vagyon, bár feles legyen is. Menjen azon ember az erdőre és keressen fenyőfát ki fenyőmagot terem, és legyen az esziben, hogy: Ihol, te fa, én téged úgy váglak, hogy soha fris ne lehess és elveszszenek azon embernek szömőcsői, — megnevezni kölletik az embert, az kin van, azon embernek, az ki levágja az fát, és eszében tartsa, mondván, hogy: Te fa, ihol én, mivel ezen-ezen az emberen sok szömőcsén vagyon, kiváglak, úgy hogy kiszáradj, és valamint te kiszáradsz: azon emberen is az szömöcsények kiszáradjanak!"

Az utóbbi nem egyéb, mint a 15. századból fennmaradt nevezetes *bagonyai ráolvasás*nak kétszáz évvel későbbi alakja (v. ö. *Ipolyi:* Száz., 1872., 2. és *Jakubovics* helyesbítései: Magyar Nyelv, XVI. évf. 79.) A „fenyő" alatt itten a boróka *(juniperus)* értendő.

1626. *(17. század.) Nők.* — *a) Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel (Popel) Évának (Zrinyi Miklós költőnk nevelőanyjának) doktorkodása.* — A régi magyar udvartartásokban a ház asszonyának nemcsak az ifjak és a leányok nevelésére és taníttatására kellett felügyelni, hanem egészségükre is. A főúri kastélyokban mindenütt találunk külön *patikaházat* és egy sereg receptát. Állandóan alkalmazott *fűszedő asszonyok* („füvesek", v. ö. MOE, I. 75.) is voltak a kastélyokban. A Batthyányak udvarnépének összeírásában például mindig ott találjuk a fűszedő asszonyokat s olykor a fürdőst is, aki félig-meddig szintén orvosszámba ment. A 16. században a Batthyányak asszonyainak orvosságai az egész országban ismeretesek voltak. Többen fordultak hozzájuk, mint a leghíresebb bécsi orvosokhoz. Batthyány Ferencné, Poppel Éva asszony, Zrinyi Miklósnak (a költőnek) nevelőanyja azonban még ezeket is fölülmulta. Tanultabb és keresettebb orvos alig akadt nála abban a korban. Gyüjtötte az orvosságokat és a recepteket. Udvari összeköttetését, az ausztriai főurakkal való rokonságát is arra használta, hogy orvosságokat szerezzen. Levelezett olyan tudós férfiakkal, akikről tudta, hogy orvoslással foglalkoznak. Ilyen volt például *Pursius* Sámuel, aki sikeres *szemgyógyításairól* volt híres. Mikor Poppel Éva patikája megtelt s mikor elegendő kipróbált receptája volt, megkezdte az orvosi tanácsadást és az orvosságok küldését. Ismerőseinek és ismeretlennek egyaránt szolgálatára állt. S csakhamar országos híre lett neki. Számtalan orvosság-tudakozó levelet kapott s egyet sem hagyott válasz nélkül. Magyarország legnagyobb családjai éltek az ő tanácsával. Thurzó György nádorispán családja számára pél-

dául a pozsonyi országgyűlésre viszi az orvosságokat. Zrinyi György (1625.) a lábára kér tőle flastromot. Csáky László (1636.) írja neki: „Isten után az én emberim egésségét nagyságod kezében bíztam.“ *Pázmány* Péter (1636.) előadván néki a betegségét, a többi közt ezt írta: „Ha kegyelmed az fulladás ellen valami jó és próbált orvosságot tudna, megszolgálom kegyelmednek, ha tudtomra adja.“ Nádasdyné Révay Judit (1632.) himlős fiának és beteg urának kér orvosságokat. Széchy Dénes (1639.) megírja neki, hogy a lánya beteg és senki sem tudja, mi nyavalyája vagyon. „Isten némelyek — írja — *tri dusenek*[1] mondják az nyavalyát, melyben kínlódik kislányunk, némelyek pedig náthahurutnak mondják.“ Orvosságot kér. Sibrik Ozvaldné (1636.) Petheő Éva forróságról és nehézség ellen való orvosságot, Saller György pedig hurut ellen egy kevés julepet kér. Szele György hallván, hogy Poppel Éva patikájában jóféle orvosság vagyon a gutaütés ellen, ebből kért egy keveset. Maróthy Zsuzsánna megvakult nénje számára két orvosságot. „Magunk eleget orvosoljuk, — úgymond — de semmit nem tehetünk neki. Küldene nagyságod olyan orvosságot, kivel használhatnánk szemének.“ Inhofer Orsika (1640.) megköszönvén Poppel Évának a küldött orvosságot, megírja, hogy beteg ura igen dicsekszik a jó orvossággal. „Azt mondja, hogy nyolc esztendeig való doktororvosság nem használt soha őkegyelmének annyit, mint az nagyságod első orvossága.“ Petheő Gáspár (1622.) uramat a hurut és a fulladás bántván, szolgáját elküldé orvosság-tudakozni. A savanyúvizet *(Tarcsát)* ajánlották neki. Hozzá is fogott. Első nap négyet, másnap nyolc messzelyt, végre harminc messzelyt ivott napjában. „Megcsömörlöttem — írja Poppel Évának — az feles víztől. Annyira megutáltam ételt, italt, hogy igen megaléltam utána. Az gyomrom penig semminemű ételt nem akar bévenni.“ Az Isten szerelmére kéri tehát Poppel Évát, ne hagyja őt orvosság nélkül. Se szeri, se száma az efféle leveleknek. S Poppel Éva asszony mindegyikre adott választ s mindenkinek szolgált orvossággal. Gyermekágyas főasszonyaink is jobbára az ő tanácsával éltek. Maga Poppel Éva asszony írja egyik levelében, hogy ő édesanyjától gyakran hallotta, mennyivel jobban értenek az asszonyok a *női betegségek* gyógyításához, mint az orvosok. Annyi bizonyos, hogy Poppel Évának ezen a téren is jó neve volt. Thökölyné, Draskovich Jánosné stb. neki tulajdonítják meggyógyulásukat. Eszterházy Miklósné Nyáry Krisztina is hozzáfordult, mikor az ideje elérkezett s kérte tőle a már előre ajánlott *bábaasszonyt.* „Az *kígyóbőrt* is — írja a nádorispánné — az ki felől szólott kegyelmed, bízza kérem azon bábaasszonyra, hadd hozná magával.“ (V. ö. MOE, II. 5.) Mikor fiának felesége betegen a gyermekágyat nyomta, férje a *bécsi orvosokhoz* akarta őt felvinni (1634.). Poppel Éva azonban lebeszélte erről s példákra hivatkozva, a maga gyógyítási módját ajánlotta neki. „Bizony — írja a fiának — sokat gondolkodtam, hogyha írjak-e vagy ne? De mégis azt találom magamban, hogy az én anyai szeretetem és kötelességem arra viszen, hogy megírjam tetszésemet. Immár szabad leszesz véle, fogadod-e intésemet, avagy nem. Azért fiam én azt tanácsolnám, hogy *semmi úttal föl ne vinnéd az doktorokhoz, mert számtalan sok mocskolódásokkal és sok orvosság beadásokkal annyira elvesztegetik és annyira hozzák dolgát, hogy osztán sohasem lészen gyermeke,* mint szintén Bakátsnéval az mint cse-

[1] *Tri duse* Ernyey József szerint tótul a. m. „lélekzés nehézsége“, (archaisztikus alakban).

lekedtek. Annak sem lészen soha gyermeke, úgy elvesztegették belől az *mátrát.*" (*Takáts* Sándor: Zrinyi Miklós nevelőanyja, 92—94.)

b) Teleki Mihályné (Veér Judith), az erdélyi kancellár felesége, szintén a doktorkodó asszonyok egyike. Egész könyve volt, teleírva a mindenféle bajokra jó recipékkel; persze furcsaságok is voltak benne (a *szülés* könnyítésére borsot kell rágni, vagy az orrba szívni stb.). Ebben a könyvben *Rákosi* Boldizsár nevű sebész (vagy egyszerű kuruzsló?) is írt egy hosszú receptát fejfájás és fülbajok ellen. Magának Veér Juditnak a szülései nagyon nehezen mentek s jegyzetei közt akad egy, ahol *Balog* (Selyei) István orvos és pap azt ajánlja neki, hogy a szülés könnyítésére *polypodium-gyökeret* kössenek a talpára s a lába fejére, azonkívül bazsarózsával kenjék az ágyékát és a *vulvát* belül. (V. ö. *Homonnai* Betti: Veér Judit életrajza. Budapest, 1914. 35—37.)

1627. *(17. század.) A régi magyar kuruzslókról* hosszabban értekezik *Tóth* Béla: Magyar ritkaságok (1907.) című munkájában, a 185., 233. és köv. lapokon, hol egyszersmind a Raymann, Paterson Hain és más *17. századbeli* orvosainktól emlegetett kárpáti sárkányokról, pozsonyi múmiákról, aranyvenyigéről *(aurum vegetabile)* stb. is szó van. A 185. lapon olvasható „Kemene Lasko Vicomte de Zemblin", helyesen „Zemere Lasko [= Szemere László] vicecomes comitatus Zemplinensis". (Lásd Paterson *Hain:* Miscell. Curiosa, II. 187.; hol több példa is van említve.) A 188. oldalon említett Raymann-féle értekezés az Acta phys.-med., vol. VI. 427. lapon jelent meg. A „sárkány"-csontok különben nem voltak egyebek, mint az *Ursus spelaeus* csontmaradványai; a *Vollgnad* által emlegetett sárkánykörmök pedig a *Felis spelaea* karmai. (Erről részletesebben l. *Kubacska:* Die Grundlagen d. Lit. üb. Ungarns Vertebraten-Paläontologie, Budapest, 1928., 14., 32., 61. Képekkel!)

1628. *(17. század.) Szembajok.* — Az esztergomi egyházmegyei könyvtár egyik könyvében a köv. jegyzet [a 17. század elejéről] olvasható: „*Homalios es haliogos szemrül,* kivaltkepen ha az haliogh het esztendeigh lenne is, elharitia az szemrül, ez penigh kivaltkepen bizonios orvosagh. Az asztagh buzaban vagy akar hol talaliad az mezetellen *eger fiakat* az feszekbe, de oli igen giengeknek es mezeteleneknek kel leni, hogi megh az szemek sem nilt megh; valamenni leszen ragd *[rakd]* egi szep tiszta üvegben, ted egy szegre, allion vesztegh oth; az szepen tiszta olaya leszen, de epen rakiad őket bele es' az halliogos szembe regvel és estve bochas bele." *[Ethnographia,* 1900., 120.]

1629. *(17. század.) Bertram* kézsmárki gyógyszerész és városi szenátor. *(Demkó,* 395.)

1630. *(17. század.) Gyógyszerészetünk a 17. században.* — A magyar, s különösen a felvidéki gyógyszerészet fellendülése a 17. századból datálódik. Úgy a kormány, mint az önálló jogéletű városok hatósága egyre e fontos egészségügyi tényező viszonyaira terjeszti ki figyelmét. A kassai 1609-ik évi városi szabályzat szigorúan meghagyja a gyógyszerészeknek, hogy úgy járjanak el működésükben „das sie vor Gott und der Welt verantworten können." 1621-ben azt határozza a városi szabályzat, hogy „az patikárius és patikárius legények is megesküdtessenek." 1626-ban meghalt a városi gyógyszerész és özvegye vezette tovább az üzletet: de a városi tanács nem volt vele megelégedve és bizonyos *Gatti* Kornélnak akarta a két gyógyszertár egyikét juttatni. Ez úgy látszik csak később sikerült, mert csak 1626-ban találjuk Gattit az egyik gyógyszertár birtokában, míg

a másik *Vidos* György tulajdona. 1631-ben a kassai gyógyszertárak száma már négy, a mi számbamenő haladást jelent. Kassán behatóan foglalkoznak a 17. század folyamán a gyógyszertárakkal és nagyon gyakran akadunk a városi tanács jegyzőkönyveiben a gyógyszerészet emelésére célzó intézkedésekkel. De más felvidéki városainkban is rohamosan fejlődik a gyógyszerészet ügye. Így például Pozsonyban, ahol 1623-tól kezdve tartanak rendes *gyógyszertárvizsgálatot,* a már fennálló 3 gyógyszertár még eggyel szaporodik, a mai „Szentháromság“ gyógyszertárral, mely 1894-ben már ünnepelte 200 éves fennállását. Ezen gyógyszertárt „orvosi és gyógyszerészeti szakma terén elért eredményeiért“ Lipót király *Rauchenfeld* János Györgynek, akit ezen okirattal az udvari orvosok és gyógyszerészek sorába felvett, mint Nagy-Szombat városi orvosának 1649-ik év július hó 12-én adományozta. E században a kormány több ízben (1644., 1656., 1678., 1689.) bocsát ki a gyógyszerészeket illető rendeleteket, így pl. a *méregkereskedésre* vonatkazókat. A gyógyszertárak *megvizsgáltatását* a városi orvos által ekkor már kötelezővé teszik s megtiltják a *zárdabeli patikáknak* a gyógyszereladást stb. Nem érdektelen az 1678. évi (Ausztriában született!) rendelet, mely meghagyja a gyógyszerészeknek, hogy az üzletükben működő nem-katholikus alkalmazottakat igyekezzenek a katholikus hitre téríteni. Hogy gyógyszerészeink ezidőben sok helyütt kíváló társadalmi tekintélylyel bírtak, bizonyítja *Weber* János (l. MOE), továbbá egy második eperjesi gyógyszerész: *Scholz* György példája, ki ugyanakkor első városi szenátor. *(Csippék:* Gy. K., 1898., 21. szám.)

1631. *(17. század.) Gyógyszerészet Kassán.* — Hogy a 17. századbeli magyar városok mennyire ügyeltek gyógyszertáraik rendbentartására, azt szembetűnően igazolják Kassa városának statutumai, melyek léptennyomon foglalkoznak a városi gyógyszertárak ügyeivel. Kassa 1609-iki városi szabályzatának 34. pontja a gyógyszerészeket illetőleg ezt mondja: „Es sollen auch die Apotheker alhir ermahnet werden, dass sie nach ihren gutten gewissen handeln, die leut über die maszen nicht überschätzen, die medicamenta aus frieschen materiis componiren, die alte verlegene vndt zu nichts dienende materien hinweg thuen und in allen also handeln, das sies vor gott vnd der weldt verantworthen khönnen.“ Mielőtt a gyógyszerész elfoglalta felelősségteljes állását, megeskették. Így határozza ezt Kassa városa 1621-iki articulusainak 15. pontja. „Akarja és kívánja azt is az n. község, hogy az patikárius és patikárius-legények is megesküdtessenek, hogy az embereknek jó orvosságot adjanak, és azt fölöttébb való áron ne adják.“ Úgy látszik azonban, hogy a kassai patikárus esküje dacára sem felel meg teljesen feladatának, mert az 1623-iki cikkelyekben a következőt olvassuk: „Az n. k. (nemes község) ezen is kéri az n. t. (nemes tanácsot), hogy az szegény doctor Armbrusternek rendeljen valami fizetést, mind pénzből és buzából, hadd táplálhassa magát; és hagyja meg az n. t., hogy visitálja meg az patikákat, mivel *sok panasz vagyon a patikáriusokra.*“ A városi hatóság azonban — úgy látszik — nem gondoskodott arról, hogy „a szegény doctor táplálhassa magát“ — vagy tán más körülmények jöttek közbe, — elég az hozzá, hogy Kassa szabad királyi városa 1625-ben orvos s gyógyszerész nélkül áll. Megvolt a gyógyszertár, de nem volt, aki gondját viselje. „Az n. k. nagy szüve fájdalmával jelenti. — így szól az 1625-iki statutum 6. pontja — hogy sok számtalan beteg emberek vadnak városunkban és Isten után, mivel orvoshoz szoktanak volna folyamodni, *mostan sem doctor sem patikárius*

városunkban nincsen, kivánja azért az n. k., hogy egy fő tudós medicust állasson és kéressen az n. t. és az patikáriusokra viseljen gondot és esztendőnként esküdtessék meg őket." A városi gyógyszertáros röviddel azelőtt meghalt s özvegye vezette tovább az üzletet. De a városi tanács nem volt vele megelégedve, mert — mint az 1625-iki artikulusok 7. pontjában olvassuk — „az n. k. egyátaljában tovább nem akarja szenvedni, hogy ezután *Jakab patikárusné* birja az patikát, hanem az n. t. foglalja el haladék nélkül és rendeljen bizonyos embereket annak gondviselésére, állatván bele *egy jó patikárius legényt,* hogy ugy mind haszna városunknak, s mind böcsülleti nevekedjék, és az szegény betegeknek is legyen Isten után mihez folyamodniok." Egy évvel rá a város már e mizériákon túlesett és 1626-ban a következő utasítást adja a tanácsnak: „Mivelhogy az városban immár jó orvos doctor vagyon és jó patikárius is *(Cornelius Gatti),* mellette kívántatik, hogy egy patika adassék nekiek; azért, bíró uram, az n. tanácscsal viseljen gondot reá, és avagy az patikárius Jakabné patikáját, avagy penig az másikat adják oda nekik." 1628-ban újra rendelik el, hogy „az mikor az b. tanács, az czéheseket meg esküdteti, ugyanakkor a két patikárust is, Corneliust és *Vidos Györgyöt megesküdtessék,* mely esküvésnek ugyan külön formulája legyen; *az szolgájik is esküdtek legyenek*". — Az egyik gyógyszertár még mindig Jakab özvegyének kezében volt s csak ekkor rendeli, „az böcsületes község", „hogy patikárius Jakabné patikáját az város számára vegyék el tőle, mivelhogy sokkal adós az városnak, és az mivel föllebb az patikában találtatik az adósságnál, azt adják meg az asszonynak; ha penig ki nem telik az adósság, másképen vegyék meg az asszonyon". 1631-ben a gyógyszertárak száma — mint ez egy, a gyógyszerészek megesketésére vonatkozó rendeletből kitűnik — már négyre emelkedett, ami mindenesetre már számbamenő haladást jelent. 1637-ben újra hívja fel a képviselőtestület a város bírája s orvosa figyelmét a gyógyszertárakra. „Mivelhogy az orvosságokat nem újítják annyira, az mint kívántatnék, sőt ugyan haszontalan orvosságokkal is terhelik az embereket, kívánja azért az n. k., hogy bíró uram őkme doctor urammal vigyáztasson reájuk és megvizsgálván patikájokat, hasznos orvosságokat s receptákat terveztessen velek." A következő évben újra kénytelen a város képviselőtestülete a gyógyszerészeti ügy javítását sürgetni. „Az apotecariusok magok viselését az mi illeti, — mondja az 1638-iki artikulusok harmadik pontja — panaszkodik az n. község, mivel hogy az orvosságokat nem újítják az mint kívántatnék, kívánja az n. község bíró uramtól ő kelmétől ez n. tanácscsal, hogy megintettessenek, hogy újítsák hasznos orvosságokkal patikájokat, és rendeljék istenesen az orvosságoknak kiadását, hogy nemcsak az gazdag, hanem az szegény is élhessen orvosságokkal. Ez pediglen, hogy jobb modalitással meglehessen, kívántatik az, ha valahol egy jó tudós orvos doctort találhatnánk, mostan követ uraimékat méltó volna informálni felőle. 1641-ben újra találunk gyógyszerészekre vonatkozó adatot. Az ezévi statutum 2. pontja így szól: „Az orvos doctor és patikáriusokra szorgalmatos gondja viselése legyen bíró uramnak s az n. tanácsnak és *egyszer jó volna patikájokban levő eszközöket meglátogatni.*" 1668-ban újra hallunk panaszt. „Minthogy n. bíró uram és a nemes tanács már doctor uram felől provideált, és amint bizonyosan informáltattunk, hogy a beteges embereknek kurálására való matériák a patikákban némelyek nem is találtatnak, némelyek pedig, a melyek találtatnak is, a régi mivoltok miatt a virtusok extingváltatott. Azért kéreti nemzetes

fürmender *(vormund,* a város gazdája) uram és az nemes község n. bíró uramot és az nemes tanácsot, hogy doctor uram mellé bizonyos személyeket rendelne,[1] akiknek jelenlétekben ő kglme *patikákbeli matériákat megvisitálná,* annak utánna doctor uram tapasztalható defectusokat detegálván, n. bíró uram és az n. tanács valami jó patikárius felől provideálni ne neheztelne, hogy ezaránt is betegekre nézve városunkban jobb provisio lenne, sőt, hogy minden patikákban vasárnapi napon praedicatio alatt *aqua vita*-nak árultatása certa sub poena megtilalmaztassék — 1692-ben ismét elrendelik a gyógyszerészek s segédek *megesketését,* „hogy igaz, és nem holmi zűrzavar régi kiszellőzött, haszontalan pénzemésztő orvosságokkal éltessék az embereket, és aztat nem fölötte való áron, hanem mostani szűk időhöz képest olcsóbban adják, mivel sok eszközöket nyári időben itt is olcsó pénzen szerezhetnek meg, el nem köll messze érette mennie". Az 1697-iki városi gyűlés már avval foglalkozik, hogy a gyógyszertárt, mely sehogy sem fizette ki magát, bérbe adja. Az ez évből való artikulusok 19. pontja következőleg szól: „Az nemes város patikájának nem képes az mint híre is volt, hogy alkalmas haszna ne volna esztendőnként, folyton folyván kereskedése, mégis az mint hallatik, még magát sem fizette ki, az is az nemes városnak hasznára egyik modalítás levén, szükségesnek itilte nemzetes fürmender uram az nemes községgel, hogy annak jövedelméről is nemzetes bíró uram és az nemes község előtt produkáltassék, avagy árendára bocsáttassék, tehát több deputátus uraimékkal nemzetes fürmender uram inspektorának rendeltessék." A fürmender felügyelete alatt felvették a gyógyszertár *leltárát,* mint ezt az 1698-iki gyűlés tudomására hozták. — „Az nemes város patikájának conscriptiója, valamint az elmult esztendőben jó móddal conscribáltatott, avagy inventáltatása jó renddel végbe ment, azon jó rend most is observáltassék, az 1697-dik esztendőbeli 19-dik art. tenora szerént, és mindazon conscriptio taxájával együtt cum rubrica sub sigillo authentico liberae civitatis a nemes város házára vitettessék és ott tartattassék, úgy hasonlóképpen authentice in paribus az patikáriusnál is hagyattassék." Az 1699-iki közgyűlés szintén lendíteni törekszik a város gyógyszertárának javán. Artikulusai nyolcadik pontjában olvassuk: „Az nemes város patikájának conscriptiója és inventátiója, valamint az elmúlt 1697-dik esztendőben elkezdetett, úgy tovább is minden esztendőkben, hogy continuáltassék, igen szükségesnek látja nemzetes fürmender uram az nemes községgel egyetemben, kire is kéretik ő kegyelmök nemzetes bíró uramat és az nemes tanácsot, kivánván emellett azt is, hogy az elmúlt 1692-dik esztendőbeli hetedik articulusnak tenora szerént valamint minden czéhesek, úgy a patikárius is tartozzék és compelláltassék (ha nem akarná) a *hitet letenni,* arrúl tudniillik, hogy igaz és nem holmi zűrzavar régi kiszellőzött, haszontalanul pénzemésztő orvosságokkal éltessék az betegeseket, és aztot nem felette való áron adják, annak felette, hogy a mi bejön, aztot nem magok privátumára, hanem a nemes város hasznára fordítják, megelégedve magok szokott salariumával. Ezeken kívül kívánja azt is nemzetes fürmender uram a nemes községgel együtt nemzetes bíró uramtul és a nemes tanácstul, hogy feljebb említett patikárius uram serio admoneáltassék

[1] Már 1625-ben adja ki a város a következő rendeletet: „Az patikákat és boltokat bizonyos személyek, úgymint az n. t. közül 4 böcsületes urunk, az n. k. közül is 4 böcsületes atyánkfiai, mátul fogván két avagy 3 hét alatt revideálják és taxálják meg újonnan."

arrul, hogy a mely derék summábúl álló restantiák belső és külső nemesi rendeknél haereálnak, azokat hovahamarább kiszedjék és nemes város perceptorátusában administrálja; másként tudja nemzetes bíró uram és az nemes tanács, mint kellessék ellene, mint számadó szolga ellen procedálni." De a város az ő gyógyszertárával — bizonyára a hanyag kezelés folytán — nem bírt boldogulni. 1716-ban komolyan foglalkoznak már az eladás kérdésével. „Az pathekabéli proventus — mondja az ez évi artikulusok egyike — nem adaequálván pathicárius uram fizetését, orvosoltassék, hogy ezzel is többrül kárban ne essék az n. város; jobb volna, ha eladattatnék, a miként lehetne, *megkínálván pater Jesovita uraimékat* in complanationem debiti." (*Schwarz* Ignác: Gy. K., 1891., 31. és köv. számaiban, a *Kolosváry* és *Óváry*-féle *Corp. statut.* adatai után. A forrásutalásokat lásd az eredetiben!)

1632. (*17. század.*) A lőcsei gyógyszerészekre és a városi gyógyszertárra vonatkozó iratok (12 drb), továbbá az orvosokra (2 drb) és sebészekre (24 drb) vonatkozók. (*Lőcse város levéltárában*, XII. 188.)

1633. (*17. század.*) *Gyógyszerszámla. Terjék.* — Már Bethlen Gábor idejében (de később is) rendesen *auszug* (auszczukk) vagy *auszugales* volt a gyógyszertári számlakivonatok neve. (*Radvánszky:* Udvartartás, 35. stb.) A fejedelem patikaszámláin különösen gyakran szerepel a pestis főgyógyszere, a jóféle *velencei terjék*, melynek egy fontja, ezen számadások szerint, két forintba került (u. o. 48., 60., 70.). Ezenkívül gyakran találkozunk a *pézsmafüstölővel*, sőt moschusszal illatos szappanokat is készítettek. A „spanyol füstölő" és a „füstölni való *franciski*", (talán *trocisci?, trocisci fumales?*) is járta (u. o. 27.). „Füstölni való *sthorax*" (u. o. 30., 49.). „Storaxi lacrimát (= *lachryma storacis*) füstölni vittem 2 frt 48 dénárért", „egy font füstölő magot, kinek *profumus in granis* a neve"; „két font jóféle *ambrát* és *pézsmapogácsát* 14 frt 88 dénárért"; „egy font *profumus ordinariát* 5 frtért", 2½ uncia *egész pézsmát* 13 dukáton", „2⅙ uncia *igaz pézsmaport* 18 dukáton unciáját" (u. o. 60.).

1634. (*17. század.*) *Recipék és gyógyszerész-számla* (Eberstorffer János bécsi gyógyszerésztől), a Nádasdy-levéltárban (79. *O. L.*).

14 különféle rendelvény („Pro magnifico domino" és „Pro magnifica domina", de a név nincs kitéve). Az egyes recipék ára 1—6 frt közt ingadozik. Az első recipe alkotórészei: Pulpa cassie nouiter ex(pressa), Elect. forciore vipere, Agaricum preperatum, Reubarbarum electum, Zucarum qu. s., f. bolus; az ára pedig 6 forint! — Az egyik recipén („pro tota familia") *Pulvis cordialis contra pestem*, egy másikon *Morselli saracenici contra pestem* van rendelve, tehát a kézirat mindenesetre pestises évből való. Az Eberstorffer bécsi gyógyszerész-dinasztiáról lásd az *Acta Vindob.*, IV. kötetének névmutatóját.

1635. (*17. század.*) *Orvietan.* — E nevezetes régi gyógyszer nevét ott találjuk a Bethlen Gábor által használt orvosságok sorában. Egy fontnak ára 1 frt 80 dénár volt s Velencében vásárolták a fejedelem számára. (*Radvánszky:* Udvartartás stb., 71.) Híres pestis elleni gyógyszer volt annakidején, de később nagyban hamisították s *Moller* Károly Ottó már azt írja (Consilium medicum, 1739., 17.): „Es mögen die Alchimisten, gewinnsichtige Empirici und Theriacs-Kraemer, von ihren unbekannten u. himmlischen Arcanis, Salibus volatilibus, oleosis, Elixiris, Theriac, *Orvietan*, Mithridat u. dergleichen, u. *auch in denen Zetteln rühmen*, was u. wie viel sie wollen" stb., ezért is a pozsonyi tanács az 1710. évi pestis alkalmával megtiltotta ezen szerek használatát. Az Orvietan (vagy magyarosan:

orvietány, ahogy a Bethlen-korabeli írás mondja), nem volt más, mint egy, főleg 1692-ben az Orvietobeli Christoph. Contugi által sikeresen propagált terjékforma liktáriom (*Schelenz,* 522., 582.). Bőven értekezik róla (250 oldalas illusztrált munkában) *Le Paulmier:* L'orviétan. (Paris, Librairie illustrée, é. n.), továbbá *Cabanès* (1910.) 145. és köv.

1636. *(17. század.) Skorpiók orvosi használata.* — Régente a skorpiókat részint egyszerűen porrá törve, részint *skorpió-olaj* alakjában használták gyógyszerül. Nagy híre volt mint húgykőbaj, pestis és mérgezéselleni szernek, de ezenkívül az olajat (külső bedörzsölések alakjában fejre, homlokra) holdkórosoknál, süketeknél és váltólázban senyvedőknél is alkalmazták. A skorpiócsipésnek magának is legjobb gyógyszere volt a skorpióolaj *(similia similibus).* A régi magyarok, úgylátszik, impotencia elleni hatásában is hittek (csak úgy, mint a németek), mert Kemény János azt írja egy helyen az Önéletírásában, (mikor arról beszél, hogy a 63 éves bajor választófejedelem feleségül vette a római császárnak nálánál 30 évvel fiatalabb leányát s mégis született három gyermekük): „Azt beszélették, hogy *skorpiókkal hízlalt kappanokkal* élt; talám abban volt valami virtus arra való." (*Kemény,* 67.)

1637. *(17. század.) Epilepsia ellen való amulett.* — Szalárdi írja, hogy I. Rákóczi György, a nagy vadász, mikor szarvast lőtt, „a szarvasbőröket az újkeresztyénekkel (= anabaptistákkal) kigyártatta, a *szívökben való csontocskát* pedig, minthogy annak a *nagy betegség* ellen nagy orvossága volna, szorgalmatosan kiszedette". A tragikus végű, állítólag vadkandöfte Zrinyi Miklós, a költő, szintén egy ehhez hasonló amulettbe vetette minden reményét. *(Siklóssy:* Sport, 201.)

A *nagy betegség* (középkori nevén *morbus grossus* seu *magnus,* le grand mal, Du Cange, V. 517., a németeknél is: die grosse krankheit) nem volt más, mint az epilepsia (v. ö. MOE, II. 305.). A „szívökben való csontocska" pedig az *ossa* v. *ossicula cordis,* melyek kérődzőknél és más állatfajoknál is az aortabillentyűk tövében képződnek a szívporcból, *cartilago cordis.* E csontocskák leírását és rajzát l. *Zimmermann* Ágoston: A háziállatok anatómiája, 1923., 382. — Az epilepsia ellen használt régi gyógyító eljárások kapcsán megjegyezhetjük még, hogy már a történelemelőtti időkben divatozott ilyen betegek koponyájának a *trepanálása,* valószínűleg abból a célból, hogy a betegséget okozó *démonok* (v. ö. MOE, I. 115., II. 5., 43., 47., 105., 290. stb.) a koponya nyílásán át távozhassanak. Ez a műtét néha tényleges sikerrel járhatott a gyógyulás szempontjából is, péld. a traumás eredetű epilepsiáknál (v. ö. Meyer—Sudhoff. 11.). Ilyen trepanációk a honfoglalás korabeli magyarok koponyáin is nem egyszer megtalálhatók (l. *Pótf.,* 58. kötet, 1926., 52. old.).

1638. *(17. század.) Cranium et ossa hominis.* — „A nyavalyárul (= *epilepsia*) való orvosság: Holt embernek csontját vakard meg és annak porát ved meg (!); az nyavalyás embernek add meg innya. Használ." (Kézirat a Nemz. Múzeumban: „Oct. Hung., 485. Házi patika." 4. old.) Mint egy fennmaradt árjegyzékből kitűnik, Bethlen Gábor vagy környezete is használta orvosságul az *Oleum ex cranio humano*-t. (Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek, 157.) A *cranium hominis* az 1792. évi bécsi gyógyszerkönyvben még hivatalos volt. Hogy a régi francia hóhéroknak (talán a mieinknek is?) milyen tekintélyes jövedelmük volt az *adeps hominis* és a *cranium hominis* (mint epilepsia elleni gyógyszerek) révén, arról l. *Cabanès:* Remèdes d'autrefois (2. kiad., 1910.), 55—59. *Misk.,* 366. a stypticumok közt említi a cranium hominis-t.

1639. *17. század (első feléből.) Kozmetikumok. Gyógyszertárak.*

„Kendőző vizeit előkészítette,
Melyekkel orcáját gyakran kente-fente,
Gombostűjét néha meg-melegítette,
Azzal szemöldökét meg-feketítette."

Szentmártoni Bodó János: Magdolna Históriája c. verses munkájából. (Erdélyi Múzeum, 1902., 333.)

„Menj a patikába, mit véssz egy talléron?
Egy kis purgációt adnak egy aranyon!
Batkányit sem használ néha az gyomrodon,
Az patikárius mosolyog károdon."

(U. o. XIX. 339.)

1640. *(17. század.) Orvosságos kövek.* — E századnak (orvostörténeti szempontból is) egyik legérdekesebb emléke *Kecskeméti* W. (Ötvös) Péter Ötvöskönyve, melyet kimerítő bevezetéssel és glossáriummal ellátva *Ballagi* Aladár adott ki 1884-ben. Itt csak néhány rövid utalásban ismertethetjük; (*B.* = Ballagi, l. a forrásmunkák jegyzékében). Az 53—62. oldalon az *orvosságos kövekről, talizmánokról, amulettekről,* szúrás és lövés ellen oltalmazó (nyakban, mellkason hordozott s különféle védő mondásokkal beírt) papírszalagokról, melyek főleg a keresztes hadak idején jöttek divatba, van szó. Ezeket még a harmincéves háború alkalmával is széltében viselik a harcosok *(„passauer kunst")*.[1] Mikor V. Károly császár kolostorba vonult, teli szekrény orvosságos követ és amulettet vitt magával: aranyba foglalt vérzéscsillapító köveket, kilenc *angol gyűrűt* „görcs" ellen, négy (aranyba foglalt) *bezoárkövet,* mint hatalmas védőszert a pestis ellen stb. Még a 18. század végén is *Sándor* István a kövekről szóló értekezésében (*Sokféle,* Győr, 1798., V. 97—134.) minden egyes kőnél hűségesen elmondja, hogy a *régiek* miként vélekedtek az illető ásvány gyógyító tulajdonságairól. A legfelvilágosodottabb gondolkozók is hittek bennük. Kecskeméti Ötvös Péter szerint (*B.,* 66.) a *chalcedon* „écczakai álmában való rettegés és tébolygás ellen jó ha megfúrják és nyakában hordozzák.[2] Magnus Albertus azt mondja, „hogy ha veled hordoznád, minden perpatvar ellen hasznos; ha valami testeken szálka és tövis vagyon, ha megmelegíted és reá kötöd, kivonsza." A *gyémánt,* aranyba vagy ezüstbe foglalva „dühösség elleni méreg" és jó az éjjeli rettegés ellen (B., 68.). Az *achát* a skorpió, pók, kígyó és más állatok marása ellen való (u. o.); a *smaragdust* „ha gyűrűben foglalod és nállad hordozod, kórság [= epilepsia] ellen jónak mondgyák; az tisztátalan életnek [= a fajtalanságnak] oly igen ellensége ez az kő, hogy mikor nállad vagyon, az ollyankor soha meg nem állja, hanem el kell romlanyi; ha erőssen vagyon befoglalva, kipattan az kő és

[1] Ilyen ősi magyar fohászkodás található a Peer-kódexben, 251—258. (Nyelvemléktár, II. 88—89. old.): „Ó nyíl álj meg Máriának szízesség miatta... ó nyíl álj meg mi urunk ihus cristusnak nevének miatta"... stb.

[2] „Ha *sineris* nevű kővel az chalcidoniust átal fúrja az ember és nyakában viseli, az éjjeli álmodozásban való elmélkedésekből és *melancholiából* származott haszontalan látásokat.... elűzi." (*Pataki Fűsűs* János: Királyoknak tüköre, Bártfa, 1626., 256.)

elvesz. Ez penyig megpróbáltatott *Magyari Bélla* királyon.[1] Elméjét és eszét s az szemét embernek erőssíti. Nyolcz magocskányit *[= granum]* az morzsalékjában ha ember megeszik, etetés ellen és méreg ellen jó..., *haj-koppadás* ellen is jónak dicsérik" (*B.*, 69.). A *sardius* „az ember orra vérét megállattya s méreg és *vesztés* ellen is jó" (u. o. 72.), szintúgy a *topáz* is, mely azonkívül az „ész nélkül való *kabálódást*" is eltávoztatja (u. o.) és a lidérces embernek is hasznára van. A *gyöngy* (margarita) a *reszkető szívnek* igen hasznos és a szemről lehasítja a *fekete hályogot*, vérhas ellen is jó s az asszonyi állatok *havi betegségét* megállítja (u. o. 75.). A *kláris* (coralium, korall) még többféle betegség ellen hatásos (u. o. 75.): „Az kórságosnak (= *epilepsiásoknak*) igen jó az klárist nyakában hordoznyi, az kik vért pöknek és vérhas ellen is jó, az lágy szemet is jó vélle töllenyi, az ollyannak az kinek ugy tetszik, *mint ha legyek repesnének az szeme előlt*, reggel ha megtörli az szemét vélle, hasznos, az ki nem alhatik, megadgyák borban innya apróra törvén, álmot hoz az szemében, de az ki gyakran issza, elszáraztya a lépét; használ az gyomornak, fájását megállattya; ha szarvasnak az szarvával eggyütt, esső vízben megissza, sokféle betegség ellen használ, főképpen gilyiszta ellen;... vérfolyást megállattya; az mely sebnek nagy mély sebhelye maradna, ha vélle kötik, megneveli hússal, ha megtöröd, és az odvas fogban hinted, minden fájdalom nélkül kivonhatod, az megfőtt inyét embernek meggyógyittya; ha nyakában hordozza valaki, az szűbeli reszketéseket és fájdalmakat eltávoztattya." A *krizolit*, gyűrűbe foglalva s a balkézen viselve, a *sárga betegség* (icterus) ellen jó (u. o. 80.) stb.

Őseink jó része, kivált pedig az előkelők serege, meg volt győződve a drágakövek és kameák védő és gyógyító hatásáról. Az a *kamea*, melyet a szerencsétlen II. Lajos király az ujján hordott, kétségkívül szintén ilyen prophylaktikus gyűrű volt. Oroszlános vagy kecskebakos kameáknak a *hideglelés* ellen volt óvó hatásuk. Az *aurum Hungaricum*-ról, aëtitesről stb. már más helyen szóltam, (lásd MOE, II., a tárgymutatóban, „Drágakövek" címszó alatt). *Clusius* azt írja pártfogójának *(maecenati perpetuo observando)*, Batthyányi Boldizsárnak (Bécsből, 1578. júl. 5.): „J'ai recouvré quelque livret écrit à la main en parchemin lequel contient la description des *pierres précieuses* avec leur vertus. Lequel combien que soit peu de chose, toutes fois je vous prie le vouloir prendre en gré." *(Istvánffi:* Clusius, 207.) *Raymann* Ádám (Acta phys.-med., vol., IV. 64.) elítéli a drága gyógyszerekkel, drágakövekkel való gyógyítást, melyet Hippokrates nem ösmert, ellenben az ő korabeli gyakorló orvosok („hodierni medici *magnifici*") nagyon szeretnek s egy *eques*-t említ, kinek valami jelentéktelen hevenyés lázas betegsége volt és 60 tallért *(imperiales)* fizetett a patikáriusnak egy darab *bezoárkőért*. — Nincs itt helye, hogy hosszasabban foglalkozzunk az orvosságos drágakövek szerepével a régiek therápiájában, de úgy hiszem, nem végzek fölösleges dolgot, ha néhány irodalom-forrásra utalok, melyek teljes betekintést szolgáltatnak a kérdés lényegébe. Elsősorban kell említenem *Franz*-nak értékes munkáját, melyben (I. 435. és köv. old.) azokról a középkori imádságokról és ráolvasásokról is olvashatunk, melyeket a papok stb. az orvosságos kövek használata közben mondottak, továbbá az egyház állásfoglalásáról szemben e kövek babonás használatával, azok orvosi alkalmazásáról stb. Az ókori és újabb szerzők véleményeit jó összefoglalásban adja *Stemplinger* (90—95. old.), nemkülönben *Füh-*

[1] „Miképpen a *smaragdus* minden egyéb köveknél kedvesb lévén, nem szenvedheti az egymással való ismeretséget, hanem, ha akkor viseltetik, elromol, mint *Magyarország Béla nevű királlya* felől olvassuk, hogy midőn az dolognak *[t. i. a coitusnak]* idején ujjában vólt volna, három részre hasadott... Ha kit méreggel megétetnek, ha megissza ezt az követ, megfojtya az mérget" stb. (*Fűsűs* i. h. 260.) A IV. Béláról szóló anekdotát l. e könyvben a 13. századi adatok közt is.

ver Lithotherápiája, mely a legkimerítőbb a maga nemében. Az újabb irodalom egy részének jegyzéke *Villiers* könyvében (előszó, 7. old.) található meg.

1641. *(17. század.) — Wecker János Jakab munkája.* — Hogy a régi magyar orvosok milyen nagy súlyt fektettek a *diétára,* kitűnik többek közt *Radvánszky* munkájából (Régi magyar szakácskönyvek, 248.), hol az erdélyi fejedelem szakácsa azt írja, hogy mikor beteg a fejedelem és borágót kell neki főzni, akkor „az doktortól is megkérdjed, mint kell csinálni; ha tudod is, nem szemérem tanulni". Ugyanezen munkában teljességében van közölve egy „Opus magiricum (szakácskönyv) posthumum, usibus tam sanorum quam et quidem inprimis aegrotantium", tehát főleg betegek számára való ételek készítése módját írja le *(u. o.* 253—295. lap) részletesen. Ezen könyv *Wecker* János Jakabtól származik, ki „celeberrimus quondam medicus" volt. Az érdekes magyar nyelvű munkában furcsaságok is bőven vannak. Például a mondolatej készítésénél (256.) azt mondja, hogy „néha *reszelt gyöngy* és *jó arany fóliom* is igen használ az flatus ellen, fűképen az gyermekeknek". (Kissé drága medicina a flatusok ellen!) A 268. oldalon egy *erősítő lév* (leves) recipéjét olvassuk, mely következőleg hangzik: „Szelj szép kenyeret az mint szoktuk lének, hat vagy nyolc szeletet, az mennyi szükség, tölts reá rósa vagy fahéjas vizet, hogy lágyuljon meg tűle, nádmézeld meg jól felyül köz (avagy ha szerét teheted rósa vagy violás) nádmézzel. Czuker candiát és manus christi nevű speciest is hozzá teheted; végy azután jó mondola tejet, néha az betegnek adj benne egy kis italkát, hogyha az beteg megeheti az levet, keverd meg, hogy sűrű legyen, mint az pép, hogyha felettébb erőtelen az beteges, nem nyelheti, egy tiszta tálacskában belemártván, ereszd az szájában, felette igen megerősséti ez az beteget még ha holt eleven volna is, mint magam is Istennek segítségéből megpróbáltam." Egy másik helyen (u. o. 273.) phthisis ellen *zöld békából való* pástétom, illetőleg leves készítése módját írja le.

1642. *(17. század.) Sexualia. Jus primae noctis.* — Az utóbbi nálunk aligha létezett, de Jósika (Emlékiratában) említ rá egy példát Csáky (István?) személyében, kit emiatt oláh jobbágyai éjjel álmában meglepték s kegyetlenül agyonvertek. *(Siklóssy:* Budapest, II. 49.)

1643. *(17. század.) Syphilis.* — Liszt Nándor értekezése a lues 17. szá zadbeli gyógyításmódjairól (cinóberrel való füstölések stb.): Gyógyászat, 1929., 850.

1644. *(17. század.) Magyarországi járványokról.* — Loew András értekezése: „Historia epidemica Hungariae, in qua plane singularia . . . inprimis de *febre petechiali, morbillis, variolis, dysenteria* etc. recensentur". (Megjelent az Acta Nat. Cur. I. kötetében, pag. 17—84.)

1645. *(17. század.) Páriz Pápai a pestisről.* — „Úgy kell magunkat a dögtől (pestistől) ónunk, hogy Isten és felebarátunk ellen ne vétsünk (és) ha valaha, bizony ez időben megkívántatnék az alamisna és a jó rend a közönséges társaságban, úgy, hogy szegény atyánkfiai . . . elkerüllyék az éhel való meghalást a mi adakozásunkból. Ha elrekeszttyük őket, félvén a dögtől, gondot viseltessen a magistrátus arra rendeltetett személyek által reájok . . . Ha kérdi valaki: Szabad-é a pestistől futni? nem felelhetni egyebet, hanem: *Németnek szabad, de nem magyarnak,* mert amannak mind ezekben is szép rendtartása és szokott ususa vagyon . . . Bolondság ott nem futni, ahol idő s alkalmatosság vagyon a futásra. Galenus nagy ember vala, mégis pestis kezdődvén Rómában haza voná magát Görög-

országba. Aki pedig elmegyen a dög elől, ugyan meszsze mennyen mindjárt, mihelyt hallya s későre térjen viszsza... ama vers szerint:

Haec tria tabificam tollunt adverbia pestem:
Mox, longe, tarde, cede, recede, redi.

... Bizony dolog, hogy a dögnek uralkodása az aërben lévén, annak megtisztítására nintsen hathatósabb eszköz a *tűznél.* A nagy Hippokrates... az Athenásbeli nagy pestist, a város körül és a városban széllyel, nagy rakás fákat felgyújtatván, emészté el. Azért nem ártana, kiváltképen várakban s kerített városokban, palotáknak s udvaroknak közepin, mindennap reggel s estve aprón vagdalt aszszú rakás fákat meggyújtani, sőt mindenütt ahová több ember gyülekezik, úgymint: templomban, tanácsházban stb. Erre legjobb az asszú körösfa, bikfa, fenyőfa; de mind ezek között, kiváltképen a lakóházban, legdicséretesebb a *fenyőtövis,* ilyenformán: Egy arasznyi hoszszan vagdalják s hasogassák meg, s úgy aszalják: azután vasból mintegy étekmelegítő formát csinálván, 5, 6 darabot vessenek belé, s gyujtsák meg és hordozzák azt lángolva szét a házban, míg elég; így kell mindennap kétszer, háromszor, többször is cselekedni. *Füstöltetni is a házat* főképen: aszszú ürömmel, zsályával, egérfark fűvel, rozmarinnal, lavendulával, aszszú rózsával, angelica gyökérrel: fenyőmaggal is; de ezzel ritkábban, kiváltképen a főfájós emberek, mivel a főfájást, sőt még a nyavalya kitörését is segíti." *(Pax Corporis,* 264.) — Lásd továbbá *Pataki* Jenő cikkét: „Pápai Páriz Ferenc orvosi tanácsai a pestistől való védekezésről" (gr. Teleki Sándorhoz, a kancellár fiához intézve). Itt többek közt azt ajánlja, hogy „valamikor házából a dögös üdőben emberek közzé kimenjen az ember, szájában légyen vagy fahéj, czitvar gyökér (zedoaria) vagy szerecsendió virága, egy-egy kevés czukor, rágogassa. *Szegény legény dohánt,* bazsalikumot, melyet bilzioknak is hívnak, vagy örmény gyökeret, vagy levesticum gyökeret, vagy csak fenyőmagot rágogasson." Nagyon elterjedt óvószer volt még a pestis ellen a következő (mely azonban nem egyszer idült higanymérgezést is okozott): „A mogyorót megfúrván és belit kivájván, tölcsenek kénesőt belé, mennyi belé fér és a lyukát spanyolviasszal bé cseppegetvén, karmazsin színű materiában varván, kössék a gyermekek nyakába és viseljék éjjel-nappal."

1646. *(17. század.) Pestis.* — *a)* A különböző magyarországi pestisjárványokról és azok leíróiról lásd *W.,* II. 7., 8., 12., 23., III. 13., 14. — *b)* Sok pestis-irat a kézsmárki városi levéltárban, a „Repertorium generale" c. kötetben *P* betű alatt. — *c)* A 17. századbeli pestisjárványokról s az ellenük alkalmazott óvóintézkedésekről: „Kőszeg és vidéke", 1918. évf., 31. szám. — *d)* Hazánkban régi babona, hogy abba a faluba, melyet két ikertestvér két egyhasi ökörrel körülszánt, nem megy be a pestis vagy a cholera. (A betegség-démonok távoltartása.) *[Ethnogr.,* 39. évf., 1928., 34.]

1647. *(17. század.) Pestis-amulettek. Tau-betű. Weszprémi* (III. 354.) említi, hogy mikor ő Sopronban iskolás deák volt, a házigazdája egy olyan amulettet mutatott neki, amilyet a magyarok a 18. század elején hordtak pestises időkben s különösen a Rákóczi szabadságharca idején dühöngött hatalmas pestisjárvány alkalmával. *W.* egy ilyen, Krakóban készült, 1707-ből származó óvó-éremnek képét is adja, azzal a megjegyzéssel, hogy ez éremnek árusítója egy pap volt, ki jó pénzért árulta azt a megrémült és együgyű népnek. Az érem különben teljesen hasonló a Faludi Géza értekezésében („Pénz és érem mint amulett;" az *Érem* c. folyó-

irat, 6. évf.) leírt és képpel is illusztrált éremhez, azzal a külömbséggel, hogy az utóbbinak mindkét oldalán latin felírás van, (előlapján szt. György, hátsó lapján a kabbalisztikus görög *tau*-betű, két oldalán a higany és vas alkimista jeleivel s a köv. körirattal: *Signum Rochi, contra pestem patronus),* míg a *W.*-féle érem egyik oldalán német a köriratt. *Weszprémi* még egy másik hétszögletű amulett rajzát is adja (u. o. 359.), melynek csúcsai közt Krisztus hét neve olvasható, közepén pedig szintén a nagy *tau*-betű látható. Bizonyos, hogy a magyarok már a 17. században, sőt régebben is, jól ismerték ezt a védő *tau*-betűt, melynek tulajdonképen ősi eredete van. Álljon itt magyarázatul Pachingernek nehány megjegyzése (l. Archiv f. Gesch. d. Medizin, X., 1917., 315.): „*C. M. Kaufmann* erwähnt in seinem „Handbuch der christlichen Archäologie" (Paderborn, 1905.), dass das tauförmige Kreuz schon auf undatierten Katakombeninschriften des zweiten Jahrhunderts vorkommt, und zwar in Tau- [das griechische *T]* Form, das zwischen die Buchstaben des Namens eingeschoben wurde; z. B. DION *T* YCIOY. Dabei ist es fraglich, ob es sich hier um ein Abwehramulett oder bloss um das Zugehörigkeitszeichen zur christlichen Gemeinde handelt. Nach *M. Andree-Eysen,* „Volkskundliches aus dem österreichisch-bayrischen Alpengebiete" (Braunschweig, 1910.) is dieser *T* (Tau) ein *pestabwehrendes Zeichen.* Carl *Roll* erwähnt in den „Blätter für Münzfreunde", Heft 10/11., 1914. dass sich in der Zisterzienserabtei Bebenhausen über einer Mönchszelle in gotischer Umrahmung ein solches *T* aus der Wende des 15. zum 16. Jahrhundert mit der Aufschrit findet: *„Tau super nos postes — signum terreat hostes."* Man war im Mittelalter der Überzeugung dass ein mit einem solchen *T* bezeichnetes Haus gegen die Pest gefeit sei. Solche Zeichen, ferner Pestzeichen — sagt *Roll* — sind noch an manchen Häusern Münchens zu finden. Frauen trugen das T-Zeichen als Schutzmittel in ihre Gewänder eingenäht und in gedruckten „Schutzbriefen" gegen Pestilenz ist dieses T-Zeichen noch bis ins 18. Jahrhundert zu finden. Der Bader Johann Kurz in Hohenaschau (Bayern) hat *1681* in sein Arzneibuch geschrieben, dass T ein *Pestilenzzeichen* sei, das ein Engel von Himmel gebracht habe."

A Nemzeti Múzeum éremtárában (nagyobbszámú 17—18. századi *pestiskereszten* kívül) van egy ritka, áttört művű aranyamulett, melynek közepét a *T*-betű foglalja el. Némelykor e betűt a bika-csillagzat zodiakusjele veszi körül s ilyenkor talán szerelmi amulettnek tekinthető. *List Guido* szerint a T tulajdonképen, az ú. n. rózsakeresztből (+) származott, azáltal, hogy a +-ből a felső függélyes elmaradt. Ez a rózsakereszt tudvalevőleg a titkos társaságok, szabadkőművesek stb. jelvénye volt egy időben. — Milanóban már 1577-ben eltiltották a pestis ellen védő cédulák, gyűrűk, érmek és medaillonok viselését *(Mitteilungen,* 26. évf., 34.) A taukeresztek egyik alakjáról *(képpel)* lásd még *Villiers—Pachinger:* Amulette und Talismane, (München, 1928.) 242.

1648. *(17. század.) A pestis védőszentjeinek:* szt. Rókusnak és szt. Sebestyénnek olajfestésű oltárképei (a háttérben Buda és Pest látképével) a Székesfővárosi Múzeumban. — A pestis és más betegségek ellen használt vallásos amulettek és keresztek, védőszentek képeivel, (a 17. századtól kezdve) találhatók a Nemzeti Múzeumban is.

1649. *(17. század* [vége]). *A tejelválasztás és szoptatás zavarainak kezeléséről* következőket írja Páriz Pápai: *„Ha teje nem lejend* (az asz-

szonynak): igyék *új köményről*,[1] vagy főzze meg borban s mindennap igyék egyszer-kétszer jól belőle; külsőképen is nyers kömény leveleit törje öszve s kösse reá. Hasznos a petrezselyem levele is, hasonlóképen kötni véle. Ha a téj benne megaluszik, turódzik és megreked, abbéli fájdalmát így enyhítsd meg: a fodorméntát törd meg és kösd be véle; télben eczetes vízben főzd meg. Vagy így: eczetes vízben főzd meg erőssen a petrezselyem tövét, abba márts spondiát, s ki fatsarván, jó melegen kösd bé vele: újít-

87. A kis Jézust szoptató Madonna. XV. század vége. (A Nemzeti Múzeum egyik kódexéből.) *Hoffmann*, 151.

sad, ha meghül. Ismét: babot, lencsét törj apró porrá; eczettel, szappannal s azokkal a porokkal főzz lágy pépet s ruhára kenvén, melegen kössed véle. Igen ditsérik a viaszat: tiz borsónyit tsak úgy magában apró golyóbisba tsinálván, nyeljen el a beteg mindennap. *Ha a téjnek nagy bősége miá fájdalma vagyon:* törje meg a *nyakas tök* levelét és útifüvet főzve azzal kösse: annál jobb, ha ecettel töri öszve. A fájdalomban: igen jó kappan-

[1] Az ernyősöknek (kömény, petrezselyem, ánizs stb.) ősrégi idők óta az a hírük, hogy a tejtermelést fokozzák; persze alaptalanul.

hájjal az örménygyökér levelét öszvetörni s ruhára kenvén véle bekötni. Vagy pedig: törjék meg a lencsét, küpüllyék öszve tyúkmony-fejérivel és gyenge ruhát belémártván kössék bé véle. Ha a dagadása tüzesedik: rósa olajjal, vagy rósa írrel, vagy rósa vizes faolajjal küpüly öszve tyúkmony fehérít, aprón morzsált kenyér belet elegyíts közibe s ruhára kenvén kösd bé véle. Vagy: görög szénamagot törj meg aprón, *meleg tehén ganéjba kevervén, kösd bé véle.* Ha a tüzesség után megkeményedik, kövesedik: káposzta levelet, bablisztet, aprón tört fodor mentát és aprón tört fehér malva gyökeret főzz meg erősen vizben mint a pépet: ruhára kenvén, melegen kösd bé véle; gyakorta újítván. *Ha a kebele ki sebesedik:* rózsaolajat, ónedényben, ón vagy fa törővel, rózsa vízzel megáztatott keményítővel *(amylum)* úgy a dragacantummal törj öszve erőssen és kend bé véle. Ha genyetségesedik ezzel tisztítsad: egy messzely mézet nyoltz tyúkmony székivel s kevés rózsa vízzel öszve küpülvén raggasd véle. Hogy bégyógyuljon: aprón tört gallest, tsere makkot, gesztenye hajat, aloét, tömjént, gelétet megszitálván szép lágy porul, főzd öszve borban mint a mézet és azzal kenegesd. Vagy mirhával főtt borral mossad: annál jobb lészen aloét s egy kevés *büdös asát,* (melyet *ördög szarnak* [Asa foetida] hívnak) belé főzni. Ha fenének valami jelét a szederjességről látod: tarka kerti bogáncsnak *(carduus mariae)* levét fatsard ki s egynéhány elevenen megtört ráknak kifatsart levével elegyíts-öszve, verd bé véle; ottan mególttya, vagy *ketske ganéjt* törj öszve, verd bé véle; ottan mególttya, vagy *ketske ganéjt* törj öszve, verd bé véle; ottan mególttya; vagy ketske ganéjt törj öszve jó higan mézzel s kend bé véle. Annál jobb, ha felül aprón megtört piskolttszal, (antimonium) behintsed. Jó igen az ón-olaj is *(oleum plumbi)* ha kaphatni; kend meg gyakorta véle."

88. „A szeretet." Márványszobor Illésházy István nádor síremlékéről, 1609. *(Divald,* 210.)

1650. *(17. század.) Mirza vajda halála. Mérgezés.*—„Mirza vajda per suum tonsorem *intoxicatur* et moritur, sed tonsor frustulatim conscinditur." (Gyulafi Lestár tört. maradványai, 33 k., 12. l.)

1651. *(17. század.) Prophylaxis mérgezések ellen.* — Apor Péter az ő Metamorphosis Transsylvaniae c. nevezetes munkájában (Monum., Írók, XI. 333.) következőket írja I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem „ebédiről és vacsorájáról": „A fejedelem mikor ebédelt vagy vacsorált, tíz órakor felment az konyhamester, megizente, kész az étek, az főpohárnok előjött az többi pohárnokokkal, bőrrel borított *szepetekben* [= ládácskákban, tartályokban] *meghámozván,* elhozták az fejér czipót, az asztalt megteríttették... Feladván az konyhán az étket ezüst tálokban; mindenik étekfogónak selyemmel varrott keszkenyőket adtanak, azzal az étkes tálakot általkötötték, s úgy vitték kezekben. Az étekfogók előtt konyhamester gyalog, az konyhamester előtt az asztalnok szerszámos paripán ülvén, hol rárótollforgóson, hol darutoll, három szál levén medályban foglalva az süvegi-

ben, úgy vitette az étket. Mikor az fejedelem ebédlő palotájához értek, ott az grádicsnál leszállott az lóról, gyalog úgy ment fel az étekfogókkal, lerakatta az étket, ott udvarlott míg vagy meleg étket, amint akkor nevezték, vagy az *derék fogást* el kellett hozni; akkor térdet hajtván az fejedelemnek, az étekfogókkal lement az konyhára, ismét paripára ülvén, úgy hozatta el az többi étkeket. Mikor már az étket elhozták, az fejedelem az fejedelemaszszonynyal kijöttek az ebédlőpalotában; ha tanács urak voltak az fejedelemnél, azok jöttek ki legelől az fejedelem előtt. A fejedelem előtt jött az fő hopmester, hosszú ezüstös nádpálcza lévén keziben, hoszszabb magánál, annak a közepit fogta (másnak senkinek is, se tanácsuraknak, se több úri embereknek ezüstös nádpálczájok nem volt, se magának az fejedelemnek is, hanem vastag rövid nádpálczája volt, az urak penig olyan két három helyen bogos nádpálczát viseltenek). Kijővén az fejedelem, az urak rendet állottanak, az fejedelem, zöld bársony nyusztos kozáksüveg lévén feltéve a fejében — (gyakrabban mind olyant viselt, ritkán hosszú süveget; urak, nemesek is abban az időben, kivált hideg időben, egész télen, tavaszon is, mig ugyan jó meleg idő nem volt, mind kozák süveget viseltek, ki nuszttal, nesttel, ki róka bőrrel) — a fő pohárnok másod magával nagy térdhajtással a hol a fejedelem s fejedelemasszony állottak, oda ment, egyiknek kezében ezüst mosdómedence, másiknak ezüst mosdókorsó, skófiummal varrott kendő lévén keziben, elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután az fejedelemasszony. Megmosdván a fejedelem, vagy predicator vagy arra tanított pohárnok inas az asztaláldást szép halkal elmondotta; addig a fejedelem az süvegit levette a fejiből, keziben tartotta; elmondván az asztaláldást az fejedelem az süvegit megint az fejiben tette, ketten az fejedelemasszonynyal egymás mellé leültenek a fő helyre, s enni kezdettenek... Mihelyt az fejedelem leült asztalhoz, az fegyverhordozó inas, aranyas köves hűvelyű kard s fejedelmi buzogány lévén keresztül téve a karján, mind ott állott az fejedelem háta megett, mig asztaltól felköltek. Mikor az sültet elhozták, az asztalnok kivitte tálastól, s arra készített külön asztal lévén, felbontotta, s tálban rakván, úgy vitte be asztalra. Mikor innya kellett az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, az fő-innya-adó eléhozta az bort, keziben lévő ezüst tángyérra kitöltvén benne egy keveset, *azt elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta*, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya mind az fejedelemnek s fejedelemasszonynak. Valahányszor ivutt az fejedelem, *mind annyiszor az ezüst tángyérra töltött bort meg kellett elsőbben a fő-innya-adónak kóstolni.*"

1652. *(17. század.) Kéziratok.* — *a)* Bártfa város levéltárában megvan a városi borbélysebész céh magyarnyelvű jegyzőkönyve. (*Ernyey* József közlése.) — *b)* E századbeli *orvosok levelei* a lőcsei városi levéltárban (XII. 92.). — *c) Óvári* János (megh. 1705-ben, mint miskolci ref. pap) *recipés könyve* a 17. század végéről, mely főleg Bánffy György erdélyi gubernátornak „igen titkos medicináit" tartalmazza, „melyeket ő felsége nagy expertus medicusi küldöttenek őnagyságának Bécsből". Ismertetését lásd: *T. T.*, 1882. 500.

1653. *(17. század.) Kézirat.* — „Testi orvosságok könyve." (A Nemzeti Múzeum kézirattárában, Cod. Hung., VIII. 500.) 160 oldalas kézirat (recipegyüjtemény) a 17. század első feléből. *Arányi* (13. old. stb.) e recipék egy részét közzétette.

1654. *(17. század.) Kézirat* (a budapesti egyetemi könyvtárban). — „Vnderschidliche Notata mein *Frantzen Ferdinandt Donini,* i. u. philosophiae vnndt medicinae doctoris, als gewessten Herzogens von Neyberg, vnndt bischoffen zu Wrasslau etc. nichtweniger fürstens Lubomerzky in Polen, vnndt *fürsten Estrahazy (!) de Galanta in Hungarn* würcklichen Archiaters.

1655. *(17. század.) Kézirat. Ismeretlen szerzőtől való németnyelvű recipe arena ellen:* „Ein ertznei for die Arena oder den Sandt. Wan der Monat im abnemen is... neme man ein Haubtt der *Knoflach*... Neme darfon finf zehnen. Dieselb finf zehnen sol man sauber schelen. Vnd van der Monat im der fer vandlung stehet, so sol man fleisig drauff merken, vnd solche finf zehnen Knoflach in kleinen stüken zerschneiden vndt solche stüklin eszen, doch merers Tail ganz verschlingen, vnd drauff ein glaszel brandvein... ausz Trinken" s ezt a kúrát minden hónapban meg kell ismételni. Egy krakkói kereskedő (Woyzech Ziuezky) néhány száz forintot költött az ottani doktorokra, anélkül, hogy kezelésüknek valami hasznát látta volna, ellenben e gyógyszer ötévi használata után súlyos bajának minden tünete elmúlt. *(O. L.,* Lymbus I. sorozat, 1. csomó, 206.)

1656. *(17. század.) Kézirat.* — „Az füveknek jóságáról, azaz hasznakról" című kézirati füzetecskét (magyarnyelvű recipékkel) mutatott be *Thaly* Kálmán a M. Tört. Társulat egyik ülésén. (V. ö. *Száz.,* 1871., 643.)

1657. *(17. század.) Kézirat.* — „Phlebotomia" című kézirat a Nemzeti Múzeum kézirattárában. (Cod. Hung., IV. 279.) Az 1—30. lapon az érvágással, mérgekkel, lázas betegségekkel, flastromok stb. készítésével, a 30—74. lapon a különböző betegségek gyógyításával (recipék stb.) foglalkozik. *Arányi* (14. old. stb.) a recipék egy részét közzétette, ellenben a munka első részét nem ismerteti.

1658. *(17. század.) Kézirat.* — A Nemzeti Múzeumban (Quart lat., 1494.) van egy 17. századi kézirat: „Collectanea Magistri Sigismundi chemica", melyben mindenféle recipék vannak, többek közt egy *Trocisci Schwanceri* (!) *Vngaricali* (!) [bolus, terjék, myrrha, zedoaria, diptamus, pimpinella, crocus, kámfor, tormentilla, margaritae, smarald (!) elegyéből készül s ugy látszik, altatószerül szolgált].

1659. *(17. század.) Kézirat.* — Az Országos Levéltárban az „Index malefactorum" szerint 10—15.000 pörirat van, melyek közt kétségkívül nagy számmal akadnak olyanok is, melyekben orvosi műhibákról, régi orvosainkról, városi gyógyszerészeinkről, kuruzslókról és számos más, orvostörténeti s kivált törvényszéki orvosi szempontból kiaknázható kérdésről van szó.

1660. *(17. század.) Kézirat.* — A m. tudom. Akadémia kézirattárában. („M. Cod., Kis 8-rét, 10. szám. Gyógyszerek.") Valamelyik magyar sebész kézirata lehetett, mert a negyven oldalra terjedő Mscr. első lapján azt mondja, hogy „mikor *Francus* beteged vagion, aual igi ely: akar telben, akar niarban egy kis házaskaban tarczad, az hazat penigh be fütuen, semmi zel ne erje, tizen ötöd napigh. Tizen eöteöd nap alat haramzor kend megh, *(a higanyos kenőccsel, melynek készítését is elmondja,)* harmad naponkent". (Ezen érdekes kezelésmód szerint tehát a beteg nemcsak percutane kapta a higanyt, hanem a jól befűtött és szűk helyiségben testéről elpárolgó kénesőt a tüdejébe is inhalálta!) Az érvágásra vonatkozó utasításokat is ad. — Néhány szemelvény belőle: (2. old.) *„Szőr feregh* ellen: Vegied az fenio (!) maghot es tord (!) özvö jol szalanna (!) köuerivel

es fözd megh erossen (!)... es kosd az sebre az hol az ször feregh vagion, mentül heueben (=*hévebben)* el turheti. Ezt miveld megh negy avagy öt nap es mind megh halnak, ki hulnak belole. *Probatum est.*" — (3. old.) „Ha valakinek mikor akarod eret *(erét) megh vagni,* ha meg nem esmerszik, igy vöd eleit: vegy egy szem szek füet (!) vagy ketott, ragd megh es tarcz szadban, es füiad (!); az erre föl mutattia magat, uagy kezén, uagy lábán, uagy fején leszen, akárhol legyen. Bizonyos dolog ez"! — (5. old.) *„Fekete olaj.* Új sebre igen jó". (Földi gilisztákból készült, olajjal kifőzve őket.) — (6. old.) „Dagadozott giomorra valo *Kata Flastrom* (=cataplasma)". — (8. old.) „Haliag es *peczenies szem* ellen". — (12. old.) „Hogy senki ne lásson. Úgy mond Albert mester *(=Albertus Magnus?),* hogy az *büdös babuk*nak az feszkeben talalsz egi követ, ki minden zint mutat, es azt hordozd nalad, senki nem lat". — (13. old.) *Béka.* „Osztan az bekat az nyelue alat fokazd (!) megh." — (u. o.) „Az kinek testeben meghgiogiult seb hellyerül *sááruiz* jön ki." — (14. old.) *„Sárga viz* orbáncrul", (=párlúg + gálickő + timsó + tömjén stb.). — (15. old.) *„Veres víz* dagadásrul", (= Bonus arminus [!] + tömjén + myrrha + mastix + timsó + canfor [!] + sáfrány). — (U. o.) *„Glet viz* hévsegről". — (16. old.) *Foliosorul* valo viz." — (19. old.) *Kassay vaszon* wad hus ellen. Egy uy tiszta begreben vasznat hanij. Az ruha felében tégy gálic követ, erős ecetet, timsót és grispant; fellirül födővel födözd avagy ugyan be tapasszad és mindaddig forraljad, miglen jó nem lenne. Azok után tedd az vad husra." — 32. old.) *„Iz viz* allatasrul." — *„Verről.* Az polipodium nevő füvet aszald megh" stb. — (33. old.) A *téglaolaj* elkészítése van részletesen leírva. (Az új téglát törd el darabonkint stb.) Guta ütött emberek kezét-lábát kenegették vele. — (34. old.) *Vad sömör.* „Vad szemer elen." Semmi leírás. — (35. old.) *„Foloisorul* (!) auag orbánczrol." — (37. old.) *Hajmáz.* „Haymazrul valo." — (38. old.) *Szürke deakoriom* és *Könnyebb szürke deakoriom,* továbbá *Öklődő ír* készítésének leírása. — (39. old.) *Gratia Dei* és (40. old.) *Apostolikom-flastrom* készítésének leírása. — Mindezen gyógyszer- és betegségnevekről l. még MOE, II. 243—315., továbbá a tárgymutatóban.

1661. *(17. század.) Kézirat.* — „Házi patika. Hasznos receptek gyüjteménye. — M. S. Hung. Saec., XVII. fol. 52. in 8⁰. Majláthtól." (Kézirat a m. tud. Akadémia kézirattárában. A kéziratnak tulajdonkép semmiféle címe sincs, a „Házi patika" címet modern kéz írta. A Madáts Gáspár-féle „Házi apatéká"-hoz, mint arról meggyőződtem, nincs köze.) — A nyelvi szempontból is érdekes kéziratból néhány szemelvény (4. old.): „A nyavalyarul (=epilepsia) való orvosság. Holt embernek csontját vakard meg és annak porát ved meg (!), az nyavalyás embernek add meg innya. Használ. (4. old.) — *Havi betegség.* Az melly aszonnak haui betegsége (=menstruatio) vagyon. (8. old.) — *Íz.* A kinek szaiat az *íz* eszi. (10. old.) — *Hangya monya.* „Főben vagy fülben, ha benne kél. Hangya monyát vígy ruhában és faczard a füliben, meggyógyul." (U. o. 34.) — *Kivetni.* „Bort a melly ember ki veti (=kihányja). Legelsőben mikor látod az eper levelit, azt ed meg s az után a bort ki nem veted." (U. o. 43.) *„Szeminvaloia* ha lonak vagyon. Az halyag fának az héiát hámozd meg, törd meg aprora, es csinald kenyér bélben, sozd meg es ad meg enni a lonak, vagy tölcz torkaban." (97. old.) — *„Hym pok* ellen. A kristály üveget törd meg erőssen, szitáld meg,... es kösd a hím pokra." (102. old.)

1662. *(17. század.) Kézirat* a M. Tud. Akadémia levéltárában. (M. Cod. kis 8-rét. 9. szám. „Gyógyszerek." Lugossy József ajándéka.) Valamelyik

sebészünk gyógyszerkészítési jegyzetei, melyekre azt írták a levéltár kezelői, hogy a 16. századból való, én azonban úgy ítélem, hogy inkább a 17. században készült. Néhány szemelvény belőle:

(A 2/b. oldalon): A *„Deak uillum“* (= diachylon) tapasz készítése módja. — (U. o.) „Reghi sebre. Mondola magh felfontnak az fele, nad mez, canfor egy dragma, egy keves faolay, egy keves bor, ezeket törd jol öszve, *ruha mohra* (tépés?) kennyed, s ugy ted az sebre.“ — (4. old.) *„Tekerő csemer“* ellen. — (5. old.) *Hangya monya.* „Halyoghrol. Keres amaz öregh *handgya monyat* es szedh egy üveghben.“ — 5/b. old.) *Sárga ír, Fejér ír* készítése módja. Az utóbbiról a 12/b. odalon is van egy recept. — (7. old.) *„Fekete víz* rothadásról“ készítésének leírása. — (9/b. old.) *„Feir citrum“* („új sebre jó“) készítése módja. — (10/b. old.) *„Zöld flastrom“* készítése. — (11. old.) *„Veres deakorium“* készítése módja. „Kinek farka megh uesz; (ugyanígy a 13. oldalon is). Egesd megh az bor kőuet, azzal hincsed az sebet“ stb. — (12/b. old.) *„Farkas sebről* valo oruossagh.“ — (13/b. old.) *Szürke deakorium, Feir deakorium* készítése módja. — (14/b. old.) *Zöld citrom* készítése. — (16. old.) *Veres olaj* készítése módja. — (17. old.) *Nyers citrom* és *Fekete víz* készítése módja. — 19/b. old.) „Az mely ember *hewsegben van.“* — (22. old.) „Az kinek *az íz* eszi az szajat.“ — (28. old.) *„Meredek* ellen.“

1663. *(17. század)* (elejéről.) *Kézirat.* — Babonás (magyarnyelvű) kuruzslások és varázsigék az esztergomi egyházmegyei könyvtárnak egyik 1506-ból való könyvében különféle betegségek (mirígy, sömör, torokgyík, íz stb.) ellen. Az epilepsia vagy *nagy betegség* (v. ö. MOE, II. 305.) elleni tanácsát (a nagy keselyű vérével) már máshol közöltem; érdekes még a *sérelem-nélküli* szülésre ajánlott amulett (fecskefiakban található zöld kövek viselése). Ethnogr., XI. 118—121. (v. ö. az ugyanezen évfolyam 280. és 356. oldalán található jótanácsokkal, melyek nyilvánvalólag ugyanazon ősi forrásból erednek).

1664. *(17. század.) Kézirat.* — Méliusz Péter Herbáriumának a budapesti egyetemi könyvtárban levő példányához egy a 17. század elején írott orvosi könyv van kötve, melyben a különféle orvosi füvek jellemzése közt szép számmal akadnak babonás kuruzslások is. Hasonlókép Beythe András Fives Könyvének nemz. múzeumi példányában is több orvosi recipe és ráolvasás található a 17. századból.

1665. *(17. század.) Kézirat.* — Liszt Nándor a „Gyógyászat“ 1906. évi folyamában érdekes kéziratot közöl („Egy 17. századbeli népies orvosi kézirat ismertetése“), mely szakértők ítélete szerint is a 17. század végéről való. A kéziratban néhány különös népies gyógyításmódról olvashatunk, így például: *„Szája veszésrűl:* végy eleven rákot, tölcs bort reá, törd meg mozsárban, facsard meg, mossa a száját aval a levével. *Tökösségrűl:* Végy egy nyúlat mind bőröstűl, tedd új fazékba és borícs (be), hogy a füsti ki ne mennyen és had égjen meg, hogy ugyan hamva legyen, arrul az ember igyék avagy egyék, ha pedig két esztendeig volna csak, csak a nyúl bőrével kel kötni.“ Különösen érdekes benne két ráolvasás: *„Igen szép imádság nyilvasnak kivonyásárul:*[1] „Nikodem (?) az jámbor és sz(ent) élető ember királyunknak kezébül lábábul a járom szeget kivonja, kik ollyan könnyen kimenének, ollyan könnyen kimennyen a nyíl belőled, ehez segély-

[1] Liszt Nándor szerint ez Guy de Chauliac 14. századbeli írott sebészetében is előfordul.

lyen az az ember, aki az magas kereszt fán érettünk meg hala"; ezt mond el háromszor egymásután, harmadszor fogd meg az két nevetlen ujjoddal az nyilat, úgy vonnjad véle ki; de mindenszer egy miattyánkot mongyad és egy Üdvöz légy Máriát, mikor vonszod." *„Vér hasrul való:* Írd meg ezeket a szókat papírosra: X Christus in cruce pendebat X Sanguis eius exibat X Sancta Maria X veniebat X sta(bat?) X tua X sicut X Christ X stetit X in fide sua X in nomine patris et filii et spiritui sancti. Ezeket kösd a nyakára."

1666. *(17. század.) Lakásviszonyok Erdélyben:* l. Kőváry, 5—13. old. (Az udvarház, gyümölcsös, az ebédlő, az „úr háza", az „inasok háza", „asszonyom háza", konyha, pince, a „szakállszárító",[1] a városi épületek stb. leírása.)

1667. *(17. század.) Kávéivás tilalmazása.* — „Potus Caffae intra collegium prohibitus sub poena amittendi unius festi beneficii." *(Békefi* Remig: A debreceni ev. ref. főiskola 17. és 18. századi törvényei, Budapest, Akadémia, 1899.)

1668. *(17. század.) Simonyi* Márton, *Enyedi* István és *Köleséri* Sámuelről szóló apró megjegyzések a „Pasquillus de Dacia" című gúnyiratból: lásd *Pataki* Jenő, Orvostörténeti morzsák a levelesládából. (Erdélyi Orvosi Lap, 1922 június 1., 11. szám.)

1669. *(17. század.) — Sexualia.* Gróf *Bethlen* Miklós, Erdély kancellárja és történetíró (1642—1716.) következőket mondja Önéletírásában (I., 175., 351.) a saját nemi életéről:[2] „A vétkek közt leghajlandóbb voltam a haragra, annál is inkább pedig a fajtalanságra, mely is felette igen gyötrött a vérem nagy bővsége és melegsége, sóssága miatt, elannyira, hogy mihelyt a 16. esztendőt meghaladtam, nem tudtam hová lenni miatta, magától is kibuzdult. Melyet is én utáltam és részszerint bűnnek is tartottam, az Istennek sokat is könyörgöttem, hogy az Isten vegye el rólam, és házasságomig adjon donum continentiaet.... Sokat vélekedtem én ezen, consultáltam könyveket is, de beszélni róla tudós emberekkel szégyenlettem és átalottam. Azonban égtem, egy szép személyre való nézésem ritkán volt gonosz gondolat nélkül, isteni szolgálatomnak, imádságomnak, templomban, akárhol eszét vesztette, olvasásomban s tanulásomban is sok akadályt tett a bujaság, melynek is táplálója a vérnek bővsége és a testből kiigyekezése, mely is ha akármint osztán elmehetett, minden tisztátalan gondolatok és kísértetek eltávoztak egyszersmind vele. Igyekeztem *böjtöléssel* is csendesíteni; de az egészséget el nem ronthattam, sőt a mint ötödfél esztendeig vasárnap soha estig nem ettem, az egészségemnek volt akadályára, de a bujaságomnak csendesítésére bizony egy cseppet sem használt, azért is osztán elhagytam. Ennyi gonosz között inkább akartam *a magnak önként való kiöntésével* megmenekedni az ördögtől és testem sok kísértetitől, mintsem minden fertelmességre, paráznaságra kiáradni; mert ha ezt nem követem, hanem a nyőstény személyre reá kaptam, bizony nem sok ifjú haladott volna meg engem a fertelmes életben. Elég az, hogy az Istennek kegyelme mindenek felett, azután a *francztól való félelem,* és harmadik az, hogy én soha a két feleségemen kívül senkivel sem közösültem, annál inkább

[1] *Szakállszárító:* félfedeles ülőpadok, oly helyre építve, honnan legszebb volt a kilátás. Ide vonultak ebéd után a régi magyarok, hogy az étkezés befejeztével tisztára mosott szakállukat „megszárítsák".
[2] Kivonatosan adom.

onaniát vagy egyéb éktelenséget nem követtem(el). Pap, barát, remete, se senki ne dicsekedjék szüzességével, mert sok ezer között még csak ilyen sem találtatik, mint én voltam; de bizony én nem dicsekedem vele. Az én szüzességem bizony az én részemről nem szüzesség, hanem szüntelenül folyó fertelmesség volt. A volna a szüzesség, a mely minden égés és mocsok nélkül volna, de az hul vagyon? Mi haszna azt igérni magamnak, az Istennek, a mely lehetetlen. És azért is az Isten soha nem parancsolta, sem kivánta, sem pap, sem proféta, sem apostol, az egy Jeremiáson kivül. Adom mind ezek után tanácsul gyermekemnek: mocskolódjék inkább a két gonosz között a kisebbel, mint sem a paráznáktól franczút és egyéb sokféle nyavalyát, és az Istentől gonosz kurva feleséget, minden átkot, és végtére az örök kárhozatot nyerje.

Quaeritur: Aegyptus quare sit factus adulter?
In promptu caussa est: desidiosus erat.[1]

Alig haladtam vala 16 esztendőt, az anyámnak egy dajkáját megkésértém a vétekre, de csak nevette, s elvete magától. Egy frajczimert véletlen találván az árnyékszéken, ha megbírom vala, és ha enged vala, megfertéztettem volna, ellenben más frajczimer imeznél is majd szebb, hanyat is dőlt előttem szemtelenül, ugyan elváltozott s halványodott bujaságában, és hivott, de nem akartam én. Noha ez két próba után volt, úgy tudom, Segesvárott. Egy jóforma szásznéhoz elmegyek csak egyedűl, kit azelőtt ismertem, csak magát találtam, kezét szorítám, tenyerét vakarítám s mondám, hogy szeressük egymást; ő az én szómat nem érté, gyümölcscsel kezde kinálni. Menék mindjárt máshoz, sokkal ifjabbhoz és szebbhez, ott sem kapék semmit is; jámbor pedig egyik sem volt, kivált az utolsó. Ezután egynéhány esztendővel reám is izent készségéről, és minden ahoz kívántató alkalmatosságról, de én akkor nem akartam, jobb eszet adván Isten már akkor; noha az egész erdélyi szász natióra vetették, hogy ő a legszebb asszony, és az ura legrútabb férfi. Anno 1659 Kolosvárott láték egy igen szép, ifjú, de nem oda való nemes asszonyt; egy igen jószavú inasomat küldém hozzá cantáló mendicans képében, ki is kész voltát meghozá . . .

Ezután egy szoptató szép menyecskének a gyermeke szájában levő csecsének tapasztásán kívül jámbor voltam sok esztendeig; de csak alig hogy Londinumban el nem veszék ilyenformán: Hallván én azt, hogy ott, noha reformátusok mind az emberek, de mégis sok bordély, titkos házak vannak, mondám Jászberényi Pálnak és *Enyedi* Gáspárnak: menjünk el ex curiositate, lássuk, úgy vagyon-e. Enyedi szegény bizony *minthogy medicus vala,* nem volt jámbor ez iránt, s tudta az ilyen helyeket, de az Istenért megkértem, rá ne bocsássanak teljességgel épen a vétekre. Menénk egy szerecseny király képe alatt való házhoz, ők ott ismeretesek voltak, a vendégfogadós vén asszonynál. Este későn volt a dolog, nosza mindjárt (hoztak) collatiót, spanyol bort, kanári szektet, kurvát kettesével, melynek egyike csak tizennyolcz esztendős leány-kurva volt, és azon panaszolkodott, hogy ő nemes ember gyermeke volt, de apjától, anyjától árván maradván, a bátyja elűzte és úgy kénytelen adta arra a keresetre magát. Szép vala... de jól adta Isten, Enyedit bevittem volt vélem, és nem közösülénk véle, egy ducatot adék néki... Bocsássa meg az Isten,

[1] Kérditek: mért lett oly parázna Aegyptus? Nyilvánvaló oka van ennek: munkakerülő volt.

és áldassék, hogy tovább engem nem bocsátott. Ennyire sem az előtt, sem azután sem mentem, *de ha a franczul nem féltem volna, bizony elmentem volna.* Ez volt 1664-ben. Jámbor voltam azután 1667-ig *(tehát 25 éves koráig,* M. K. Gy.), ekkor adám elmémet valójában az házasságra és eltökéllettem volt, hogy mivel Isten engemet addig meggátolt az asszonyember megesmerésétől: özvegy asszonyt, ha nem tudom micsodás lészen is, sohasem veszek, hanem leányt; hogy osztán házas koromban az ördög és a test szűz leányra ne vágyódtasson."

Érdekes még, amit Bethlen Miklós az ő bornemisszaságáról (u. o. 192—198.) mond. Egyike ő a hajdan oly ritka *antialkoholistáknak,* miben legfőbb érdeme volt ifjúkori praeceptorának, a gyulafehérvári iskola híres tanárának: *Basirius* (Basire) Izsáknak, ki nemcsak theologus, hanem medicinae doctor is volt.

1670. *(17. század.) Magyarok evése-ivása e század második felében.* — „Reggeli kávé, herbathé, csukolátának hire sem vala; ha valakinek azt mondottad volna: kell-e *kávé,* talán azt értette volna, hogy állj el mellőle (latin *„cave"),* ha kell-e *thé,* talám azt tudta volna, hogy *tezed (tegezed);* ha csukolátával kináltál volna valakit, talám azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kucsulátafalva Fogarasföldin, hogy a kucsuláti patakból kinálod; ha valakit kináltál volna *rosólissal,* talám azt gondolta volna, hogy nap feljötte előtt harmatot szedtél s avval kinálod, avagy rozsból sült kenyérrel kinálod. Hire sem vala ezeknek az régi időkben, hanem Brassóban főzték az *fahéj-vizet,* azonkivül az reggeli italt hívták *aquavitának,* vagy tiszta *égettbort* ittanak, honnan is az urasszonyok apró pincetokokban, úgy az nemes- és főasszonyok is úgy kinálták, s kivált az idegen embert.[1] Vagy penig égettbort töltvén tálban, azt megmézelték, egy vagy két fügét vagy egynehány szem malosaszőlőt tettekköziben, meggyújtották az égettbort s úgy keverték az tálban kanállal, azután megoltván az tüzet, azt itták, az fügét utána ették. A férfiak reggeli ital gyanánt jó finom édes csipős ürmös bort is ittanak s egészségesnek tartották, mert nem vala olyan *paszományos gyomrok,* mint az mostaniaknak.

Régi magyar *étkek* ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával,[2] kukrejttel,[3] árpakásával, de abban soha azelőtt citromlevet nem töltöttek; tehénhús rizskásával, murokkal vagy petrezselyemmel, röstölt lével, nyárban új hüvelykes borsóval; lúd törött lével, tyúk sülve foghagymával, ecettel, szalonnával; borsó vagy héjalva s arra felül szalonnát perzseltenek s úgy töltötték az tálban vagy hajatlan hígan, abban darab szalonnát vagy disznóhúst tettenek; berbécshús spékkel[4] vagy tárkonynyal, vagy ecettel, veres hagymával (ennél kedvesebb étke nem volt az öreg Teleki Mihálynak, sem Apor Istvánnak); tehén- vagy disznóhús *kaszáslével,* ennél s az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időben, nyúlhúst fekete lével, csukát tormával vagy szürke lével etc. Vajat nem tettek semmi étekben, hanem az kása közepiben, mikor feladták asztalhoz, mikor kalácsot, lepént,

[1] Az itt említett étel- és italnevek egyrészéről l. a MOE tárgymutatóját és a II. kötetben (243—281.) közzétett gyógyszerneveket.

[2] Leves.

[3] Mártás.

[4] Szalonnával megrakva.

bélest sütöttek, abba tettek vajat vagy pedig *pánkót*,[1] noha inkább ették akkor az új olvasztott hájban forralt pánkót, mint a vajban sültet. A kapornya volt minden éteknek jó ízt adó szerszáma.

A kerék asztalnak híre sem vala, hanem négyszegletű asztal vala az embereknek az eleinél; olyan volt, hogy mind alól, mind felül kihúzhatták az mint az vendég jött; ha annyi vendég volt, hogy annál el nem tért, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal az fal mellett állott, belől az fal mellett béllett padok voltanak, kül pedig karosszékek. Nem francia módon mint most, hanem tíz órakor ettenek ebédet, hat órakor vacsorát. Mikor közelített az tíz óra, az pohárnok az asztalt megterítette, az főhelyre egy vagy két tányért tett, az asztalkeszkenyővel betakarván az egész cipót, oda egy vagy két ezüst kalánt tevén, azután asztalkeszkenyővel annyi cipót tett oda tányérra, az mennyit gondolt hogy elég lészen az asztalhoz ülőknek, és azt az pohárszéken tartotta mindaddig, az míg asztalhoz leültek, azután kinek kinek beadta az tányért és cipót keszkenyővel. De kést senkinek sem adtanak, hanem az igen nagyjánál az embereknek az inassánál volt az maga kése, úgy adta be az urának; de ezenkívül is, akármely nagy ember volt, az öviben hátul az hüvelyiben volt az kése... Ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas elkérte a kést, megtisztította... Az ón tángyér igen ritka volt, mind inkább fa tángyérról ettenek... Mikor az tíz óra eljött, az étket béfedve az asztalra elhozták és béfedve lerakták; ón tálból ettenek még az nagy uraknál is, mert az egy fejedelmen *(Apafin)* kívül senkinek ezüst tálból szabad nem volt enni. Rendszerint mikor elhozták az étket, azután az palotára elébb az férfiak kimentenek, azután az asszonyok; az leányok az asszonyok előtt jöttenek, azok közül penig az, ki legkisebb volt, az jött legelől; azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hopmester,[2] lassan jött előttök. Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eleállott az mosdóvízzel és kendővel; az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüst medence, az alávalóknál vagy réz vagy ón, de medence nem volt; és legelsőbben is az leányokat és asszonyokat megmosdatták, azután az pohárnok az korsóval és kendővel az palota[3] közepin megállott, avval együtt az is, az ki az medencét tartotta, az gazda rendre kinálni kezdette az vendégeket ilyen szóval: „Mosdjék uram, kegyelmetek"... Mikor már megmosdottak volna, az pap elé állott és az asztalt megáldotta; azt elvégezvén, az asztalnok a csatlóssal eléállott, annak kendő lévén az nyakában és az étkeket felfedte, az fedőtálakot az csatlós elvévén, azután leültenek. Az asszonyok itt elébb mentenek s az leányok hátrább maradtanak, az legkisebb legalól; belől az fal mellett ültenek az asszonyok és az leányok, hanem egy az asszonyok közül az asztal végén fenn ült, azt főhelynek hitták; kül az férfiak ültenek, egy férfi fenn az asszony mellett, az ki, az mint írám, az főhelyen ült; az gazda rendszerint az asztalnak az végin ült. Leülvén, a gazda rendszerént kínálni kezdette az vendégeket: „Egyék, uram, kegyelmetek etc." Akkor az nagyjának az inas beadta az kést, az többi az háta megül az övjből elévette az hüvelyit, kivonta az késit. Ott semmi gazdálkodás[4] nem volt, hanem az kinek micsodás étek volt előtte vagy legközelebb hozzá, az melyiket szerette, abból enni kezdett kiki. Nem vala akkor szokás, hogy

[1] Béles neme, fánk.
[2] Udvarmester.
[3] Ebédlő-palota, ebédlő-terem, triclinium.
[4] Kínálkodás.

az vendég innya kérjen, ha valaki akkor mondotta volna, hogy *glasz wein*, soha bizony nem tudta volna az, kitől kéri, *gaz vajat* kér-e vagy mit. Eleget adatott az gazda. Elsőben is, midőn annak volt az ideje, veres mázatlan fazékban beadták az ürmös bort, azután megint hasonló fazékban másféle bort, rendre egymás után ittanak. Nem vala ekkor híre az karafinának,[1] mert ha eléhoztad volna, hogy karafin, más megharagudott volna, mert azt gondolta volna, hogy *kurafiázod.* Nem vala híre a credenciának[2] is, mert ha eléhoztad volna, hogy *credencia,* más talám azt gondolta volna, hogy hiteles levélt kérsz credentia nélkül. Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort,[3] két kézzel veszik vala asztalhoz be, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jóízűn esik vala. Az asszonyoknak rendszerint ezüst pohárban adtanak bort bé, az kik alig mártották meg az ajkokat benne s rendre úgy adták elébb. Rendszerént mikor az második fogást elhozták, mikor vígon akartanak lenni, akkor kezdettenek innya; békért az gazda hol két, hol három ejteles fazakat, hol segesvári ejteles viaszas szép új kupát, azokot másod-, harmad- vagy negyedmagával elköszönté s úgy ittak mindaddig, míg mind az gyümölcsöt beadták, akkor egyest kezdettenek innya. De nem vala akkor híre az *tekel glaznak,* mert ha akkor azt mondottad volna, talám azt értette volna más hogy kötél gaz kell; hanem vagy almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári fél ejteles, vagy kisebb szép új viaszas kupából; nem vala akkor olyan cifra gyomor mint most, hogy némelyeknek az apja talám azt sem tudta mi az bor, még is most nem ihatik új bort. Mihelyen az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes csípős; az ó bort kocsis, lovász itta, még az asztali szolga is neheztelte, ha ó bort adtanak innya. Mikor az gyümölcsöt beadták, kivált dinnye éréskor, olyan hosszú szájú üvegekben, melyeket kotyogós üvegeknek híttak, és Porumbákon, Fogarasföldin csinálták, a meggyes bor rendre teli töltve, úgy állott az jeges cseberben, mindeniknek asztalhoz egyet-egyet beadtanak, azután még többet, azt olyan jó ízűen *kortyogdogólag itták.*" (*Apor* Péter „Metamorphosis Transsylvaniae" c. munkájából.)

„Nem vala akkor vajas étek, hanem igazi szalonnás magyar étkek valának; mert mikor az német Erdélyben béjöve, az mely magyar németnél ebéden volt, rendszerént elcsapta az német étek az hasát, úgy hogy alig tudta megállítani; azért is az kin szorulás vagy kólika volt, német asztalhoz mentenek és vajas étket ettenek, és megindult az hasok, az mint hogy én magam is egynehány magyart ismertem, az ki azt cselekedte."[4] *(U. o.)*

Az ezen korbeli magyarok asztaltartásáról részletesen szól még *Kőváry* (54—72. old.), idézve többek közt Csereit, ki azt mondja, hogy akinek akkor egy poltrája volt, jóllakott belőle, mert *egy pénzzel* egy font húst, mással kenyeret s harmadikkal egy ejtel bort vásárolhatott magának. 1595-ből maradt egy jegyzék, mely elmondja, hogy a kolozsvári

[1] Ein Karafindl; bouteille (Páriz Pápai szótárában).

[2] Olyan szekrény, amelyben üvegnémüt és asztali készletet tartanak; a mai „kredenc".

[3] A „Veres Gyurkó"-t.

[4] Innen a mai nap is járatos „német has"-szólam.

tanács milyen bevásárlásokat tett egy fejedelmi ünnep alkalmával; néhány pontja így hangzik:

egy cipó	1	dénár	egy véka muskotálykörte	28	dénár
„ kenyér	4	„	„ öreg dinnye	29	„
„ tyúk	4	„	„ juh	50	„
„ lat cukor[1]	4	„	„ saru	28	„
„ kappan	7	„	„ szekér fa	65	„
„ lúd	8	„	„ „ széna	65	„
„ öreg retek	11	„	„ tavalyi tinó 2 forint	—	„
„ malac	11	„	„ köböl búza 2 „	10	„
„ tál őszi barack	12	„	„ 5 mázsás ökör 5 „	—	„
„ cseber sós káposzta	12	„			

Ezek az élelmiszerárak majdnem egy évszázadon át — kisebb ingadozásokkal — megmaradtak, de azonnal felszökkentek, amint a nemzeti fejedelmek után a Habsburg-uralom beköszöntött. *Cserei* összehasonlító árjegyzéke szerint:

	a fejedelmek korában:					*ellenben 1698-ban:*		
egy jó paripa	25	mft	—	dénár,	100	magyari forint	—	dénár
„ pár ökör	12	„	—	„	90	„ „	—	„
„ borjastehén	3	„	—	„	25	„ „	—	„
„ borjú	1	„	—	„	6	„ „	—	„
„ tyúk	—	„	3	„	—	„ „	45	„
„ liba	—	„	5	„	—	„ „	48	„
„ köböl búza	—	„	48	„	6	„ „	—	„
„ font hús	—	„	1	„	—	„ „	6	„
„ pár férfi csizma	1	„	40	„	3	„ „	—	„
„ pár asszony csizma	1	„	—	„	2	„ „	—	„
„ konc papír	—	„	18	„	—	„ „	48	„

A házi emlősök mellett nagy keletben voltak a négylábú és szárnyas vadak, melyeket az 1642-iki árszabás következőleg szabályozott:

egy nagy őz	32	pénz	egy páva	60	pénz
„ nyúl	10	„	„ pulyka	50	„
„ fogolymadár	8	„	„ vadlúd	15	„
„ császármadár	10	„	„ vadréce	10	„
„ fáji tyúk	15	„	„ pár galamb	6	„
„ túzok	60	„	„ pár apró madár	1	„

Ezen árviszonyokat ismerve, könnyű megértenünk, hogy őseink miért éltek s táplálkoztak olyan jól a tejjel-mézzel folyó, olcsó Kánaánban...

A magyar ember a *fűszert* eleitől fogva igen szerette. Már Mátyás koráról följegyezték *(Schwandtner,* II. 269.), hogy a sáfrány, gyömbér, fahéj, bors stb. nagyban szerepelt. A *paprikával,* melyet régebben török borsnak, kerti borsnak, pogány borsnak is neveztek, aránylag nagyon későn ismerkedtek meg őseink s innen van, hogy fennmaradt füvészkönyveink közül (egészen Csapóig) egyik sem említi. A 18. század közepén már széltében használatos fűszere volt a magyar köznépnek, de mindig csak paprika, sohasem törökbors néven; Tóth Béla (Magyar ritkaságok, 1907., 207.) szerint ez azt bizonyítja, hogy mi a paprikát sem egyenesen a töröktől, sem a nyugattól, hanem a délszlávoktól (bolgároktól, rácoktól) kaptuk, mert a paprika szó gyökere a szláv *pepr,* mely azonos a görög *peperi* s a latin *piper* (bors) szóval; ebből lett azután kicsinyítő képzővel

[1] Ezen a 4 dénáron egy *szekér* szalmát lehetett akkor venni!

először *peperke, piperka, peprika* s végül paprika.[1] Népünk már a 18. században sokféleképpen használta a paprikát: uborka és cékla közé tették, sóval becsinálva hús mellé adták, ecetbe rakták, hogy ennek az erejét fokozzák s a legérdekesebb alkalmazása az volt, amit Mátyus dietétikájában (IV. 339.) olvasok, hogy t. i. porrátörve és liszttel egybegyúrva kenyeret sütöttek belőle s ezt (megszáradása után pulverizálva) bors helyett használták.

II. Lajos idejében (1526.) a velencei cukor fontját *(Engel,* Monum. Hung., 195.) 4 réz forinttal fizették, ezt azonban egész a 18. század közepéig többnyire a méz pótolta. Az 1627. évi árszabásban szó van a manduláról, rizskásáról, faolajról, tengeri szőlőről, mazsoláról, szekfűszegről, fahéjról, az 1642. éviben ezeken kívül a fügéről, az olasz és nagybányai gesztenyéről stb.

Ezidőben őseink még nem ismerték a *levest;*[2] a sülteket nyárson pirították, vajat nem használtak, zsírosan, fűszeresen és sokat főztek.

Gvadányi az ő Rontó Pálja keresztelőjének leírásában a következő népies ételeket főzeti a lakomára:

> Tekenők teltek meg mákos kalácsokkal,
> Rántott csörögékkel és lelkes fánkokkal.
> Kétfülű fazékban káposzta rotyogott,
> Pufogott a kása, fele lepotyogott.
> Gyenge báránykákat készíték tárkonynyal
> Az apró csibéket, mint szokás, czitrommal.
> A disznó lábakból főztek kocsonyákat,
> Táloltak két lapos tálra tarhonyákat.
> Borjúfő tejfeles és zsemlye koczkával
> Készült, s a disznófő eczetes tormával;
> Ludaskása is volt, csirke köszmétével.
> Egy pár hízlalt récze főtt feketelével.
> Hintettek azokra bőven borsot, gyömbért,
> Mivel a fűszerszám tisztítja meg a vért, sat.

Kőváry az idézett helyen (59. és köv. old.) részletesen leírja még a régi magyarok reggelijét, ebédjét, vacsoráját, italait és poharazását, szól a *rozsólisról, égett borról* (v. ö. MOE), a kávé- és teaivásról, stb.

1671. *(17. század.) Három udvari orvos, 2 sebész, 2 gyógyszerész* és *2 borbély* Bethlen Gábor udvarában. (A *barbitonsor* megkülönböztetve a *chirurgus-tól.)* Török-magyarkori Tört. Emlékek, I. okmánytár) és III. 473.

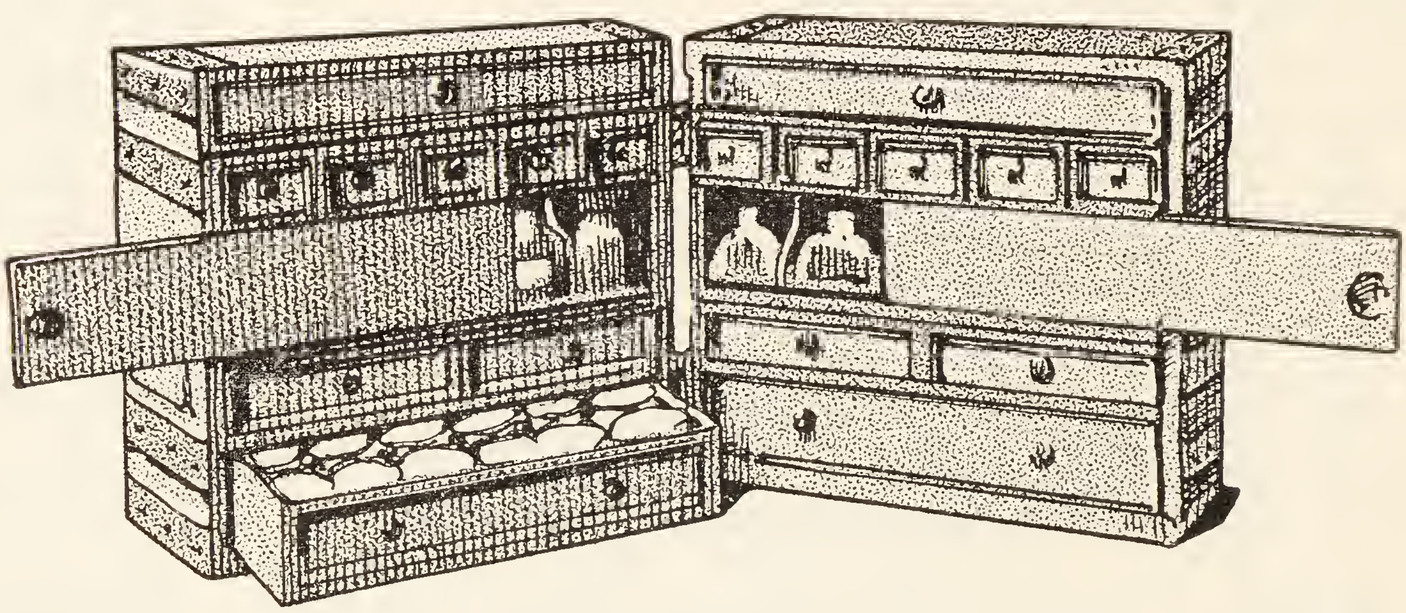
1672. *(17. század.) Sebészek. Fürdősök.* — *a)* Különféle rájuk vonatkozó iratok Lőcseváros levéltárában: XII. 103. — *b) Pesten* a 17. század végén külön céhük van a magyar és német chirurgusoknak. Az akkori pesti sebészek és gyógyszerészek nevei és vagyoni állásuk (háztulajdonosok) részletezését lásd: *Rómer,* 132—134, 145, és *Schmall,* 67. — *c)* A budapesti egyetemi könyvtárban sok régi borbély-sebész *céhlevél.* Lásd róluk: Az egyetemi könyvtár kéziratainak címjegyzéke, 229; továbbá *Szádeczky* könyvében és Mayer Kolos Ferenc értekezésében: Orv. Hetilap, 1925. —

[1] *Baksay* Sándor szerint Pater Ubaldus azt mondja egy helyen a paprikáról, hogy a magyar nép ételeinek fűszere valami vörös bestia, amit *bobriga*-nak hívnak és úgy csíp, mint az ördög *(condimentum ciborum est una rubra bestia, quam bobriga vocant, sed mordet sicut diabolus).* (V. ö. *Hanus:* A növények világából, 1901., 159. és *Tóth* B., i. h. 201.)

[2] Külföldön is újabb találmány; egy 1581. évi szakácskönyv még csak 36, egy 1691. évi már 117 levest számlál elő.

d) Diószegi Borbély István könyve az orvosságokról és a betegségek gyógyításáról. *(Tört. Tár,* 1894., 385.) Érdekes adatok a 17. századbeli magyar sebészekről, („bujdosásuk“, műhibák elbírálása, intelligenciájuk, magyar gyógyszernevek, stb.).

1673. *(17. század.) Patikaládák.* — Bornemisza Anna fejedelemasszony *patikaládájában* többek közt emberkoponya-por, drágakövek pora, szarvas szívének a csontja, márciusi nyúlszem, Ábel vére stb. is volt. Ezek a patikaládák gyakran arannyal, ezüsttel bevont, díszes drága ládácskák voltak. Pálffy István (1621.) úti patikaládáját *1200 forintra* becsülték. Thurzó Borbálának atyja kincseiből jut egy ezüstös. (V. ö. *K. Papp* Miklós: Tört. Lapok, I. 319. és *Thallóczy:* Apafi, 30.) Rozsnyay Dávid írja fogságából (1679?) haza a feleségének, hogy küldje el neki az *orvosiskátulyát,* de előbb egy kis jóféle terjéket is tegyen bele *(T. T.,* 1883., 159.) Bánfi György erdélyi gubernátor *patikus ládácskájáról* u. o. 1882. (500.). — Bethlen Miklós írja (Önéletírása, 522.): „Volt egy kis *patikaládám* is, melyből mind nékem, mind más főrendeknek leghasznosabbnak tapasztaltam

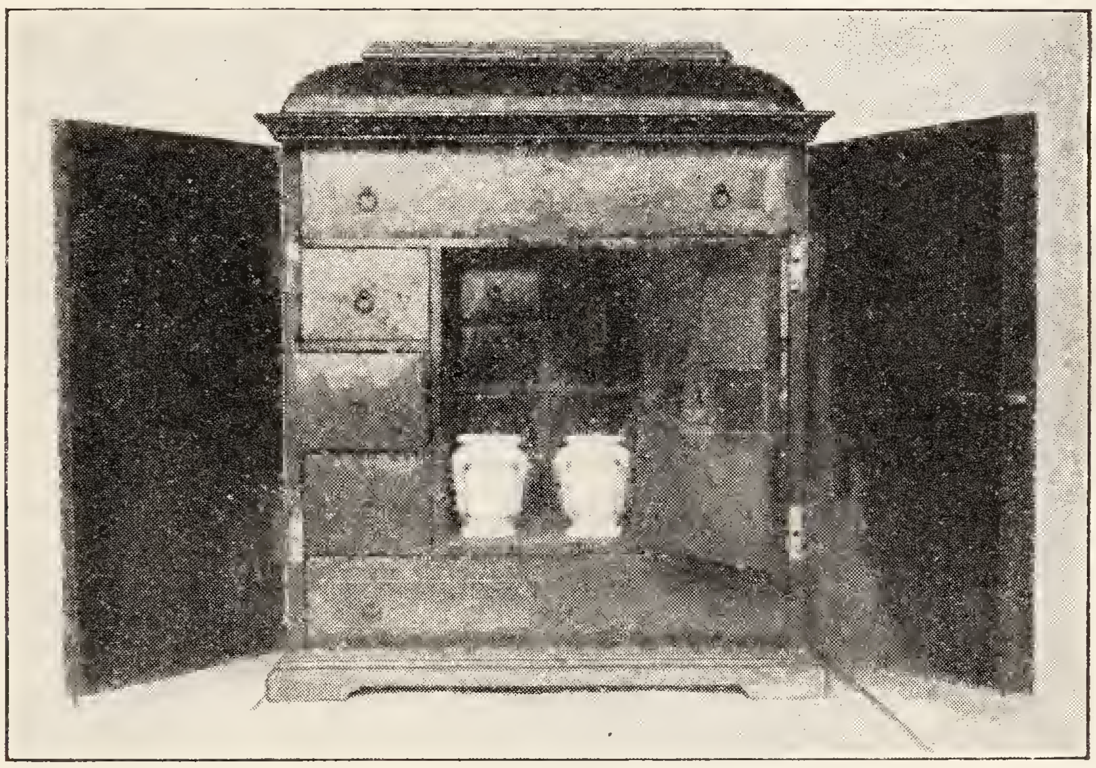

89. Erdélyi patikaláda 1760-ból. *(Orient* után.)

Syrupum ribesiorum, citriorum(!) et rosarum, Spir. salis vitrioli, nitri et Pulveres margaritarum, coralliorum, etc. Reánk esvén a rossz víz miatt Debrecen s Kálló táján a *vér* (= dysenteria), magamnak is, más uraknak is kivált a Spiritus vitrioli és a Syrupok használtak; a községnek *én praescribálám* a sült csermakkot nagy haszonnal.“ Tököly Imre ingóságainak német nyelvű összeírásában is ott szerepel a patikaláda *(„Appotekl* oder *Gwirtzlad“).* Gróf Esterházy Miklós (1629.) patikaládájában gyöngyvíz és fahéjvíz *(T. T.,* 1900., 47.) Brandenburgi Katalin (1635.) patikaládájában levő „eszözök és szerszámok“ (gyógyszerek stb.) 62 gira ezüstöt nyomtak. (Adalékok Zemplén vm. történetéhez, V. 87.) II. József (1785.) megtiltja a külföldi patikaládák importálását *(Linzb.,* III. [1.] 150.) — Az olejkárok is patikaládában hurcolták az ő készítményeiket. (Egy ilyen tót eredetű, b. Eötvös Loránd ajándékozta patikaláda van a Nemzeti Múzeum birtokában és magában is láttam évek előtt ilyen olejkárok-használta patikaládát a turócszentmártoni tót múzeumban.) A budapesti kir. orvosegyesület 1907. évi évkönyvében (193. old.) olvasom, hogy ezen egyesület birtokában is van (vagy volt) egy patikaláda. Egy Rákóczi korabeli „úti gyógyszertár“-ról, melyen szintén a szokásos patikaláda

értendő, Bartal tesz említést a Magyarországi Latinság Szótárában (39. old., *apothecula itineraria cum vitrellis crystallinis et pyxidibus stanneis).*

Hogy a *lege artis* fölszerelt patikaláda milyen gyógyszereket tartalmazzon, arra nézve *Perliczy* (Medicina pauperum, 7.) ad bővebb utasítást, többek közt ezeket írván: „Kiváltképen várakon, dominiumokon és falukon, az cselédes gazdák egy kis *„házi patikátskát“* készítsenek maguknak s ennek tartalmát évenkint megújítsák, mint ahogy ezt külső országokban is teszik a jó gazdaemberek. Egy ilyen kis „bótotskában“ (= apothecula; bolt = apotheca, lásd MOE) a következők legyenek: 1. desztillált vizek, 2. speciesekből készített ecetek, 3. nehány spiritus és „erős vizek“: rozmarinvíz, erőtelen terhes asszonyoknak való fűszerszámos víz *(kinderbalsam),* fodormentavíz, *mádravíz* stb., 4. liktáriumok, szirupok, cukorkák, 5. klisztirnek való speciesek, 6. herbathénak való speciesek, 7. vér-

90. Patikaláda (házi patika) 1800-ból. A Székesfővárosi Múzeum gyüjteményéből.

tisztító speciesek (hánytatók, izzasztók, aranyér — *aurea vena* — elleni szerek, köptetők), 8. gyógyszeres borok (vina medicata).

A patikaládák használata ősrégi időkre megy vissza (v. ö. *Castiglioni:* Storia della medicina, 62. old., hol egy K. e. 18. századból való egyiptomi patikaláda képe is látható). A külföldi, különösen itáliai, 17—18. századi patikaládákról egy másik olasz szerző, Pietro *Capparoni* írt egy képekkel is illusztrált kimerítő értekezést (Le farmacie portatili dei sec. XVII. e XVIII.: Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali, 15. évf., 1—2. szám, 1924.), melyben különösen érdekesek az egykorú nyomtatott gyógyszer-használati utasítások, üvegedények, terra sigillata-pasztillák stb. fényképes hasonmásai. Értekezése végén a mai idők patikaládáit is megismerteti, például azokat, melyeket az angol Borroughs és Wellcome-cég hoz forgalomba utazók, expediciók stb. használatára. A külföldön (Svájcban, stb.) használt, de valószínűleg hozzánk is elkerült régi patikaládákról l. még *Reber* cikkét: Pharmaz. Post, 1910., 509.

1674. *(17. század.) Kórházak.* — *a)* Az *eperjesi* kórház képe a 17. században. Lásd: *Szilágyi, M. N. T.,* VII. 436. (Egykorú metszet.) — *b)* A *nagyváradi* kórház („hospitale“); Hoefnagel rajza az Apponyi-féle metszetgyüjteményben (Nemzeti Múzeum). Az olasz várostól *(suburbium Itali-*

cum) balfelé, *B*-vel jelölve. A metszeten nincs évszám, de valószínűleg az 1617. körüli évekből való. — *c)* Az *egri* kórház mellékelt képe valamivel előbbről (15596-ból) való, de kétségtelen, hogy a 17. sz. elején is hasonló volt

91. Az egri kórház (a vár alatt jobbfelé, *H*-val jelölve, egy kocsma mellett) 1596-ban. Minthogy egészen elkülönített helyen áll és fallal van kerítve, azt hiszem, hogy régebben leprosorium vagy pestiskórház lehetett.

a képe. Ez a metszet az Apponyi-féle gyüjteményben (Nemz. Múzeum) található s felirata: „Ware Contrafactur der Vöstung *Erla* in Ungern . . . von den Türcken belagert. Anno 1596.“

1675. *(17. század.) Sebészek.*[1] Régi sebészeink általános míveltségéről nem sok jót olvashatunk az egykorú írásokban. Az még a legkisebb baj lett volna, hogy nem tudtak latinul, mert végre is ennek köszönhetjük, hogy jó magyar nyelven írott följegyzéseik, naplóik, tanuló-könyvecskéik, melyek szép számmal maradtak, manapság kíváló nyelvészeti értékkel bíró források. Ezek az írások azonban tömve vannak mindenféle babonás gyógyítómódokkal, kuruzslásokkal, ráolvasásokkal is.[2] Ami nem csoda: hiszen még a *Miskoltzy* Ferenc munkájában is („Manuale chirurgicum, avagy Chirurgiai Uti-Társ", 1742.) mely körülbelül száz évig mindennapi bibliája volt a magyar sebészeknek, nem egy nyomát találjuk a középkor babonás orvosi képzelményeinek. Ez a mindenképpen érdekes könyv annak a meghatározásával kezdődik, hogy mi a chirurgus? („A chirurgus nem egyéb, hanem az természetnek szolgája, mivel többet nem tselekedhetik, hanem hogy mesterséges és könnyü kézzel s orvosságokkal a természeten, midőn az, sok-féle esetek által meg-fogyatkozott, segit"). Azután azt tárgyalja, hogy milyen természetű legyen a sebész és minemű qualitásokkal bírjon? („Minden chirurgusnak keresztényi jóindulattal isteni félelemmel és felebarátyához nagy szeretettel kelletik lenni, józanon és víg erköltsel s szép termettel bírni, sok szép orvos-könyveknek olvasásának gyakorlásával, kezeinek tisztánvaló tartásával fel-ékesítve lenni; azonban mind jobb, mind pedig bal-felé szorgalmatossan tudjon forgolódni; vastag vagy nehéz dolgot ne tégyen; *szép musikára szoktassa magát*, hogy az ő ujjai szép gyengén maradjanak, ne talántán az erős dologtól kezei megszőrösedjenek, avagy rezketni kezdjenek.") Ezen észszerű kezdet után azonban jön egy jó darab középkor (a II. részben), ahol elmondja, hogy a chirurgusnak nagyon kell az égi jegyeket, a planétákat, obszerválni, jól kell tudnia, hogy mely időben melyik regnál az embernek testiben? hogy a Kos birja az embernek fejit, a Bika annak nyakát és arculatját, a Rák a mellét, máját és tüdejét, az Oroszlány a szívét, a Szűz a hasát és béleit stb. „Az Hóldnak fertályai nemcsak az üdőnek változását, hanem az betegekre és sebesekre is gyakorta nagy eseteket hoznak magokkal, a honnét az *Dies Critici* is az ő kezdeteket vészik."

Az érvágás a kis sebészet mindennapi műtételeihez tartozott, mert *Miskoltzy* szerint „könnyebbíti az elmét, s jó gondolatokat hoz, látást és hallást élesíti, jó emésztést szerez, a természetet erősíti, embernek életét hosszabbítja." Minden chirurgusnak „tömény-ezerszer" (így mondták régen a milliót) volt rá alkalma, hogy a „puzdrá"-jába, vagy szelencéjébe nyúljon az érvágó-vasért vagy lancétáért. Ne gondoljuk azonban, hogy ebben a kis műtétben mindnyája remekelt. Még olyan nagy úr is, mint *Tököly* Imre, francia sebészt kér egy drinápolyi orvostól, mert „meis (chirurgis) Hungaris nec venaesectiones confidere possum," s körülbelül abban az időben (1691.) *Almády* István is azt írja, hogy „eret akartam vágatni; mindenik karomat egynehányszor megvágták: de semmi egyéb víznél nem

[1] Ez a kis cikk kivonata egyik régebbi értekezésemnek, mely tévedésből kimaradt a MOE II. kötetéből. A szíves olvasó engedelmét kérem, hogy itt közölhessem, bár 18. századi adatok is vannak benne, melyeket az összefüggésre való tekintettel bajos lett volna kiszakítanom.

[2] Példa rá a *Balló* Istvántól (Ethnographia, XI. 353.) közzétett jegyzék a 18. sz. közepéről. Hogy ez valóban borbélymestertől származik, bizonyság rá a végén olvasható számla. (Egy érvágást egy sustákba, egy vesicatorium applikálását 4 sustákba, egy laxativumot 4 sustákba, egy hánytató adását két sustákba stb. számítottak).

jütt, az is csak kicsin.[1] Már pedig az érvágás megismétlését szégyennek tartották.

Mindezek az adatok, melyeknek számát csak azért nem szaporítom többre, mert nem szeretném aprólékos részletek halmazával túltömni ezt a kis jellemzést, megértetik velünk, hogy hazánkban az előkelők, ha csak tehették, elkerülték a magyar sebészeket és inkább drága pénzen hozattak udvarukba olasz, francia vagy (az újabb korban) német sebészeket. A kalabriai herceg (1478.) olasz sebészt küld Mátyás udvarába. Tíz évvel később ugyancsak olasz sebészt (*Egano da Floreno*-t) hozat a nagy király. 1469-ben *Frigyes* brandenburgi választófejedelmet kéri *Mátyás*, hogy a sebészét azonnal hozzáküldje, mert nagy szüksége van rá. *II. Rákóczi Ferenc* udvari sebésze szintén francia ember (*Dupont*) volt.

Arisztokratáink, ha már külföldi sebészt nem is tarthattak oly könnyűszerrel, mint a fejedelmi személyek, legalább képzett, sokszor külföldön iskolázott magyar sebészeket tartottak udvarukban s ezeket hoszszabb útra is rendszerint magukkal vitték az udvari gyógyszerésszel együtt. Így, mikor Bercsényi Miklósné 1705-ben Besztercebányára ment, négylovas hintaja mellett jobbról-balról 4—6 palotás lovagolt, a többi pedig 13 muskatérossal (kiket *Bercsényi*, tarka ruhájuk után, „harkály"-oknak nevezett) a podgyászt kísérték. A kíséretben (az udvarmester, titkár, istállómester, udvari pap, két szabó és több kukta mellett) ott találjuk a sebészt és a gyógyszerészt is, továbbá mosónékat, három vadászt 28 agárral és kopóval, sőt még egy udvari bolondot („Bomfordi") is.[2]

Különösen híres sebész volt a maga idejében *Nádasdy* Tamás chirurgusa, *Péter* borbély, akit a nádor gyakran küldött ismerősei, beteg barátjai segítségére, ha szükséges volt.

A sebész sok helyütt mintegy asszisztense volt a rendszerint nagyon elfoglalt városi orvosnak, ki a belső betegek utókezelését is gyakran ő reá bízta.[3] A boncolásokat majdnem mindig a sebész végezte, sőt az 1770-i Normativum Sanitatis értelmében ez kötelessége is volt, a hatósági orvos felügyelete alatt s útmutatása szerint.[4] Ez a folytonos érintkezés a magasabb míveltség képviselőjével nem sok hasznára volt sebészeinknek. Igen sok volt köztük a haladásra fogékonytalan, hanyag, részeges, szélhámos ember. A Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött egyik sebészi kéziratban (mely talán *Szécsényi* György Márton 17. századbeli chirurgusé volt) a következő jellemző deák-magyar versezetre akadunk:

> Surge supra frater! abeamus inde.
> Quidquid defurasti, ad tarisnyám pone.
> Si non scis mentiri, non est hic böcsület;
> Cum mendacione solent hic vivere.
> Majd ollyat hazudok, hogy magam sem hiszem;
> Az urakhoz megyek, egy máriást vetnek,
> Vagy pedig engömet ajtón kívül ültetnek.

[1] *Tököly* Imre naplói, III. 123., IV. 736.

[2] *Jurkovich:* II. *Rákóczi* F. szabadságharca és Besztercebánya, 166.

[3] *Henisch* erdélyi orvosnak (1708) egy *Prinz* nevű sebész volt a segédje, ki helytelen kezelésével állítólag halálát okozta gróf *Bánffy* György erdélyi gubernátornak. (Századok, 1887., 127.)

[4] A pécsi sebészek közt 1721-ben egy *Leichnamschneider* nevű is volt. (L. *III. Károly* királytól megerősített céhszabályaikat, Nemzeti Múzeum levélt.)

(Azt hiszem, hogy ez a második szakaszában megcsonkított vers a vándorló, „bujdosó" borbélylegények nótája lehetett, nemcsak tartalma miatt, hanem azért is, mert a versmértéke egészen megegyezik annak a „Meghalt feleségem, satis tarde quidem" kezdetű nótának a metrumával, melyet az én gyermekkoromban még énekelgettek a miskolci diákok. A bujdosás vagy vándorlás, céhtörvényeink értelmében, okvetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy a legény mesterré lépjen elő. A legtöbb céhnél, legalább a 17. század elején, 4 évi tanulást és két esztendei vándorlást kellett kimutatni.)

A *részegeskedés* igen el volt terjedve a régi sebészek között. *Kemény* János erdélyi fejedelem (Önéletírásában) „borbélyi nyavalyá"-nak nevezi a részegséget. Hogy a legénnyé avatásnál a „társpohár"-ivás mily nagyméretű alkoholfogyasztással volt kapcsolatos, eléggé sejthető a régi írásokból. Néhol a céhbeli bírságokat is borral rótták le s ebből alkalomadtán nagy ivásokat rendeztek.[1] A veszprémi sebészeknek 1760-ban kelt céhszabályzatában[2] a 7. és 8. pont úgy szól, hogy „Amely mesterember pedig a Kristus szelidségétől eltávozván, ocsmány, parázna s egyéb nagy vétkekben, úgy mint tolvajságban, gyilkosságban, azon föllyül dög-nyúzáson, *eb vagy macska agyonverésen* tapasztaltatnék, a böcsülletes czéhbül kirekesztessék.[3] Hasonlóképpen ha valamelly barbélymester ember ördögadtával avagy teremtettével káromkodni tapasztaltatnék, az ollyan mester embert beadván a czéhnek, érdeme szerint megbüntessék, és abbéli büntetésnek fele a cathedrális templomra adassék, fele pedig a czéhnek ládájába tétessék. Elrendeli végül, hogy azok a mesterek, a kik a céhgyűlések alkalmával *leisszák magukat* és házsártoskodnak, karhatalommal hazavezettessenek. Viszont a barsmegyei borbélysebészek 1700. évi, különösen érdekes céhlevelének (EK., céhlevelek, XVII., 1. sz.) 25-ik artikulusa elrendeli, hogy az ifjúmesternek nem szabad berúgni a céhgyűléseken, mert egyik főkötelessége, hogy ha az *öreg mesterek* megborosodnának, legyen aki rájuk vigyáz és másnap mindenekről számot tudjon adni akkor is, ha az öreg mester teljes amnesiában szenvedne.

Egykorú források[4] elmondják, hogy régi sebészeink „nagy konchoz rágó", nagyratartó, kevélykedő, cifrálkodó, külsőségeket hajhászó népség volt. Egyikük-másikuk „ezüstös puzdrá"-ban hordozta a maga szerszámjait. Szélhámos is elég akadt köztük. 1660-ban két körmöcbányai sebész, *Farsang* András és *Streinitzer* Jakab, *mandragora-gyökeret* szereztek vala-

[1] „Ha valamely mesternek nehéz sebese és betege vagyon, tartozik a czéh oda menni és meglátni, ha kívántatik és meglátván, ha elegendő lészen a meggyógyításra, jó, s ha pedig nem és a beteg is kévánja, a mesterek más segíttő társat adjanak neki, akit kíván és ketten szép emberségesen megalkuván mind meggyógyítással s mind megfizetéssel. Senki pedig egymás sebeséhez hozzá ne nyúljon más mester akaratja ellen... mert aki ebben (bűnösnek) találtatik, főbírsággal büntetődik, az főbírság pedig *tizenkét veder bor.*" (A marosvásárhelyi borbélyok 1628-i céhleveléből.)

[2] A Nemzeti Múzeum levéltárában.

[3] Élő állatok agyonverését régente megbecstelenítő cselekedetnek tekintették; azért is ez a pont több más céhnek a rendszabályaiban is megtalálható. V. ö. Sopron város levéltára, Lad. X. fasc. II., No. 36. (1712 május 3.) Benignum mandatum regium Caroli VI Imperatoris quo mediante Steph. Lakics cothurnarius Soproniensis, propter canem rabidum per se percussum et expost extinctum, ab omni eatenus macula, labe et naevo clementer absolvitur.

[4] *Ferenczi* Zoltán: Vásárhelyi daloskönyv, 42. és 58.; továbbá *Thaly:* Régi magyar vitézi énekek, I. 365.

hol s azt, mint szerencséthozó árkánumot és „zauberischer Wurtzel"-t, jó pénzen eladták egy csizmadiának. Ebből aztán nagy pör kerekedett, a városi tanács a csizmadia-céh panaszára elkobozta a gyökeret s a két sebészt pénzbirságra ítélte.[1]

A páciensek gyűjtésének és megtévesztésének mindenkor jól bevált eszköze volt a titkos szerekkel, „*secretum*"-okkal s egyéb specialitásokkal való hivalkodás. Régi magyar orvosaink fegyvertárában is lépten-nyomon ráakadunk ezekre. Legelőkelőbb orvosaink sem riadtak vissza a secretumgyártástól és az azokkal való hírveréstől. *Fischer* Dánielnek, az európai nevű kézsmárki doktornak s az esztergomi érsek háziorvosának (szül. 1695) vagy tizenötféle secretumát és compositumát sorolja fel *Weszprémi*. A sebészek sem voltak kevésbbé leleményesek ezen a téren s *Pettyéni Borbély* Márton pápai sebésznek érdekes kéziratában (1683-ból) egész sereg ilyen titkos szert, varázsló compositumokat stb. találunk felsorolva.

Talán mondanom sem kell, hogy a régi borbélysebészek szemfényvesztéseinek egyik legenyhébb formája a doktori cím jogtalan használatában és belső betegek kezelésében állott. *Mária Teréziá*-nak egyik rendelete[2] egyenesen eltiltja őket az efféle kihágásoktól. De már sokkal előbb (1627) *Bethlen* Gábor is meghagyja nekik, hogy „az sebesekre hiven és szorgalmatosan visellyenek gondot; melyre városokon az czéh mesterek igen reá vigyázzanak, falukon pedigh az birák; és ha gondviseletlenségek miá az sebes meghal, comperta rei veritate fejekkel tartozzanak érette. *Szegődő irral* ne kötözzenek. A ki belső nyavalyához nem tud, *doctorrá magát ne tegye*, mert ha valakinek halála történik miatta, ő is meghallyon érette."[3] Nagyobb járványok s különösen pestis alkalmával a hatóságok mégis kénytelenek voltak, orvosok hijján, rájuk bízni a belső betegek gyógyítását. Ezt tette Pest városának hatósága az 1711. évi nagy pestisjárvány alkalmával is, mely az akkori szabadságharc zavaraival párosulva, annyira elpusztította a fővárost, hogy mindössze csak háromszáz lakosa maradt meg utána. A pesti szervita konvent egykorú naplójából kiderül, hogy ez a borzalmas erejű járvány (Rákóczi végzete!) huszonkét nap alatt, az alperjelen és a belvárosi plébánost helyettesítő, tehát a konventen kívül lakó Páter *Sylverius*-on kívül, a ház valamennyi tagját sírba vitte. Mikor pedig a sebészt hívták, az nem ment el, azt adva okul, hogy ma *holdtölte lévén*, nem adhat semmi orvosságot; várjon a beteg! . . . A mi sebészeinkre is alkalmazni lehetett az ugyancsak sebészekre vonatkozó régi szellemes francia mondást: „Le soleil éclaire leurs succès et la terre cache leurs fautes!"

Bizonyos, hogy számos városunkban, ahol a sebészek gyakorlata nem volt céhszabályokkal rendezve, sok magacsinálta chirurgus is letelepedett és megtollasodott. Sőt még olyan nevezetes városban is, amilyen Körmöcbánya volt a 17. században, megtörtént, hogy egy minden képesítés nélküli kontár, *Irrgang* János, 23 éven át zavartalanul folytatta praxisát, szép vagyont szerzett (két háza is volt a város piacán) s mikor kipattant, hogy sebészmesteri felszabadító levele nincsen, pörbe fogták és fogságra vetették. Topliczvár ura szigorú fenyegetéssel utasítja a városi tanácsot, hogy a chirurgust tovább zaklatni ne merje; aminthogy *Irrgang* uram csak-

[1] *Ernyey* J.: A bányavárosok orvosai a 16—17. században. Gyógyászat, 1905.

[2] *Linzbauer:* II., 191.

[3] *Bethlen* Gábor árszabályzata Erdély és a magyar részek számára. Közli *Nagy* Iván. (M. Tört. Tár XVIII., 222.)

ugyan tovább boldogította orvosi működésével a várost.[1] Az egyik lőcsei sebész (1779) a feleségére bízta egész praxisát, az vágott eret, az köpölyözött, sebeket kötözött és a várost végigjárta a sebészmesterséghez való műszerekkel. Pécelen évek során át sebészkedett „judaeus *Isacus Lebel*" műkedvelő laikus (1766), szintúgy Perbálon (Pestmegyében), ahol egy *Raiz* Ádám nevű parasztember „ab annis circiter 15 cum detrimento proborum multorum hominum exercebat chyrurgiam" és ugyanabban az időben Budakeszin is a sebészek között említik *Tanner* Jakab takácsot, „qui ab annis 8 medicamenta adhibet, adstruit se didicisse applicationem medicamentorum *ex frequenti librorum lectione!*"[2] Kecskeméten még 1792-ben is csak egy fizetett *(salarisatus)* sebész volt; azonkívül ugyan még hat sebész praktizált a városban, de ezek közül négynek nem volt oklevele.[3] Joggal hangsúlyozza az említett 1628.-i marosvásárhelyi céhszabályzat, hogy „az borbélyság felette nagy dologban jár és gyakorta sok tudatlan borbély mesterek miá sokaknak halálok is történik". Dícsérhette az Urat, akinek életében nem akadt dolga chirurgussal! A hajdani magyar vers is aképpen írja körül a „boldog ember" fogalmát, hogy:

Nagy urak küszöbétül,
Az asszonyok nyelvétül
Az Isten megmentette;
Mostohák keménységét,
Tutorok mesterségét
S borbélyt elkerülhette.[4]

A fentebb vázolt rövid jellemzés megérteti velünk, hogy a régi sebészek társadalmi helyzete nálunk épp úgy, mint a külföldön, nem volt valami irigylésreméltó. *Gui Patin,* a hirneves francia orvos (1602—1672), „laquais bottés, méchants coquins" névvel illeti a francia chirurgusokat, nálunk meg „mochkos barbel", „tetű-sántító, kosz-, rüh-, vargyógyító" a nevük. A társadalmi színvonal hanyatlásának részben az is oka volt, hogy míg eleinte a borbélyok és *fürdősök* rendje élesen külön volt válva,[5] addig később mikor a fürdők az erkölcstelenség tanyái lettek s különösen a syphilis terjedését nagyon elősegítették, ezért is sok helyen a fürdőket megszüntették: a fürdősök és borbélyok egyesültek egymással. Már pedig a fürdősök rendje, egészen az 1689.-i rehabilitáló császári rendeletig, tisztességtelenség *(unehrlichkeit)* hírében állott és sok helyt a többi céhek még a fürdősök fiait se vették fel tanulóknak.[6]

[1] *Ernyey:* i. h.
[2] Pestm. levéltár, Fasc. 13. 1767, 45. sz.
[3] Kecskeméti városi levéltár, 7192 (9., 1.).
[4] *Szirmay:* Hungaria in Parabolis.
[5] V. ö. az esztergomi borbély-czéh 1597.-i szabályzatának 18. pontjával: „Mivel egísz országunk vígezísiből, privilegiumiból és donationalis leveleiből kiteczik, hogy sehol egísz Magyarországban egy városban többet egy fürdősnél be nem vesznek, az is úgy, ha barbél míhelt nem tart és sebesset nem köt", stb.
[6] Az eperjesi asztalosok céhe (1665) nem akarta tanulónak felvenni *Senger* Miklós eperjesi sebész és fürdős fiát, azt mondván, hogy „tadelhaft". Ez ügyben a bécsi sebészek és fürdősök céhe panaszos levelet intéz a lőcsei fürdősök és sebészek céhjéhez (Lőcse városi levéltár, XII., 103/11), melyben elmondják, hogy Bécsben és egész Ausztriában s Németországon a fürdősök és sebészek fiai „zue allen andern Handtwerckhen indifferenter aufgenomben unnd befördert werden, unndt dasz hierwieder yemals einer derselben für Tadelhafft gehalten were, gar nie erhört oder fürkhomben ist", nem igaz tehát az eperjesi asztalosok azon állítása, hogy Ausztriában és Németországban sem fogadják be a fürdősök és sebészek fiait az asztalos-

A sebeszek társadalmi tekintélyének az sem vált előnyére, hogy folytonosan torzsalkodtak, féltékenykedtek egymásra. Ahol érték, marták egymást. Mikor a lőcseiek városukba hívják *Faschang* Máté eperjesi sebészt, ez késznek nyilatkozik letelepedni náluk, de előbb megkérdezi a lőcsei bírót, hogy igaz-e, hogy az addigi lőcsei sebész (*Gebauer* Kristóf) is ott akar maradni továbbra is a városban? Ha csakugyan így van a dolog, akkor ő nem fogadja el az állást, mert jól ismeri *Kristóf* urmnak összeférhetetlen, izgága természetét („dann mir desz Christophs *wunderlicher Humor* nicht *umbekhandt ist*").[1] *Kolozsvári* Sámuel, pápai sebész, mikor egy törött kezű kapitány 1751-ben, maga gyógyítására, a közeli faluba hívja, nagyon félvén, hogy a bosszúálló természetű kompánia-borbélya „fegyverével megmocskolja", csak úgy igéri meg odamenetelét, ha a kapitány két töltött pisztolyt és katona-kíséretet ad melléje.[2] A városi sebész-céhek majdnem mindig tiltakoztak fölöttes hatóságaiknál, sőt a királynál is, ha a városban idegen sebész akart letelepedni. 1732-ben *Römer* Konrád, egy alezredes elszegényedett fia, szintén a királyhoz fordul, hogy neki a Pozsonyban való sebészi gyakorlatot engedélyezze és az ottani sebészek acsarkodása ellen megoltalmazza; 24 éve tanulja a chirurgiát és az anatomiát s 1500 forintot is megadna egy pozsonyi műhelyért, ha a többi collega békességben hagyná élni.[3] Némelyhol, például a pesti Terézvárosban (1798) a furfangos sebészek magát a polgárságot bírták rá, hogy újabb sebészek letelepedése ellen tiltakozzanak.[4]

A sebészek társadalmi színvonala csak a 18. század elején kezdett nálunk ismét emelkedni, amikor t. i. sebészeink közül sokan már egyetemeket is jártak, különösen Bécsben és Németországban s nemcsak szaktárgyukban, hanem a szülészetben és bonctanban is kellő ismereteket szerezhetek. A pesti egyetemen *Rácz* Sámuel, a nagyhírű tanár, 1777-ben kezdte a belgyógyászat elemeit a sebészeknek előadni s nehány jó magyar nyelvű

céhek. U. o. olvasható a nürnbergi és boroszlói sebészek azonos értelmű felvilágosítása. Egészen hasonló eset fordult elő 1560-ban Nagyszebenben, mikor is az itt tartózkodó *Hesz* János augsburgi borbély és sebész azt kérte, hogy fiát az aranymívesek vegyék fel tanulónak. Ezek visszautasították azzal, hogy úgy mint Németországban, nálunk is az a szokás, hogy a borbélyok gyermekeit nem fogadják el a többi céhek. (L. Archiv des Ver. f. siebenb. Landesk. N. F., XX., 14.) A nagyszombati bodnárok, 1614, szintén vonakodtak egy fürdősnek a fiát céhükbe fogadni (*Demkó*).

[1] Lőcsei levéltár, XII. 103/10. (1664 július 4.)

[2] Történeti Tár, 1896, 381.

[3] *Linzbauer*, II., 33.

[4] A Nemzeti Múzeum levéltárában található érdekes okiratból kiderül, hogy 1798-ban 18 sebész működött Pest városában, továbbá néhány professor is („folgsam kann man mit gutem Grunde behaupten, dass es mehrere Wundaerzte gaebe, als Patienten an chyrurgischen Faellen"). Az új sebész tehát legfeljebb arra volna jó, hogy borotváljon; ámde a Terézvárosban legfeljebb 1500 embernek van szüksége borotválásra s ezeknek legnagyobb része is maga borotválkozik, „der grösste Theil aber von der niederen Classe lasset den Barth durch 4, 5 und 6 Wochen unabgeschoren stehen", ezektől tehát nagyon kevés volna az új sebész bevétele A szükségletnek teljesen megfelel a *Vranits*-féle borbélyműhely, „wo man gut und hurtig bedient wird". — *Siklóssy: Bp.* (9. 28.) írja, hogy Buda visszafoglalása után külön céhük volt a magyar és a német borbélyoknak. A pesti céhek is állandóan visszautasították a hozzájuk belépni szándékozó fiatal mestereket, kik azután kontárkodásra adták a fejüket. A céhek zsarnoksága sok apró tragédiának volt a forrása, sok családalapítás elmaradt miatta, ellenben felszaporodott a törvénytelen gyermekek száma, mert az ifjú ember nem lehetett mesterré. A főváros levéltára tele van olyan pöriratokkal, melyekben a mesterlegény hiába kéri, követeli fölvételét a mesterek sorába.

kézikönyvet is írt számukra. A magyar sebészek természetesen leginkább a magyar nyelvű vidékeken telepedtek le, míg a német helyiségek és városok már a török uralom megszűnése után Németországban és Ausztriában végzett sebészekkel látták el magukat.[1] E sebészek jórésze a nálunk járt német és osztrák hadak katonai chirurgusaiból került ki. Tót nyelvű vidékeink Morvából, Csehországból hozatták a sebészeiket, kik nem egyszer megcsalódtak a magyar Kánaánnak előlegezett reményeikben.[2]

Viszont máshol nemcsak vagyonra, hanem előkelő városi állásokra is szert tettek sebészeink, így például *Fail* János (18. század) Selmecbánya városának bírája, *Schwarz* János sebész Pozsony városának szenátora és kapitánya volt.[3]

Olyan is akadt köztük, akinek sebészi ügyessége az ország határain túl is hírre kapott s ezeknek műtéteit jól fizették, kivált ha az operatív szemészetben is kellő jártassággal bírtak. Chirurgusaink ezen osztályához tartozott *Lassel* Mátyás brassói sebész, kinek igen érdekes naplója (1760—1792) is fennmaradt.[4] *Lassel*-t a sebészet elvégzése után *Molnár* János dr. nagyszebeni orvoshoz (ki „országos szemorvos" és a kolozsvári orvos-sebészi intézetben a szemészet tanára volt) adta az apja, hogy a szemoperálásban is jártasságot szerezzen. Továbbképzését a göttingai egyetemen nyerte s innen visszatérve már állandóan *Augenarzt*-nak nevezi magát. Érdekesen írja le az ő német- és oláhországi vándor-okulista élményeit és műtéteit. Ahol megjelent, előbb „Avertissement" útján adta tudtára a város közönségének, hogy ott van és utazásai közben ilyen módon számos hályog-műtétet végzett. Egy gazdag oláh 200 arannyal honorálta, úgy, hogy Oláhországból már a saját kocsiján és három lóval jött vissza Erdélybe. Jászvárosban 170 arannyal fizetik egy operatióját. Lengyelországban is járt, de ott csak úgy engedték műtéthez, hogy előbb Krakkóban újra vizsgát kellett tennie a szemészetből. Hamburgban is akadunk 1735-ben egy magyar sebészre, *Farkass* Jánosra („*Johann Georg von Farkass*, Okulist, Stein-, Bruch- und Wundarzt"), de hogy ki volt tulajdonképpen s hogyan került a messzeeső német kikötővárosba: nem sikerült kiderítenem.[5]

A hazai honoráriumok átlaga már korántsem volt oly fényes, mint az éppen említettek, hiszen vége-hossza nem volna, ha azt a sok keserves panaszkodást is felsorolnám, amit orvosaink és sebészeink a nem-fizető hatóságok és betegek rovására, a 16. század elejétől, sőt a 15.-nek második felétől, az utókorra hagytak, annak az okos tanácsnak az igazolására, hogy „Exige dum dolet, post curam medicus olet". Csak néhány jellemző esetet legyen szabad felemlíteni ezen a helyen. *Jakab* mester, medicinae doctor,

[1] Hogy Pestmegye német vidékein s különösen a főváros és Vác környékén mily nagy számban telepedtek le ezek a német és osztrák sebészek, arra nézve l. Pestmegyei levéltár 1767, Fasc. XIII. No. 45.

[2] Békés vármegyének még 1763-ban sincs se rendes orvosa, se gyógyszertára s mikor a helytartó-tanács emiatt kérdőre vonja, azt feleli, hogy rendes orvosra nincs is szüksége, sőt patikára sem, mert akiknek gyógyszer kell, azok Aradról hozatják. A helytartótanács 1768-ban újra felszólítja a megyét, hogy tartson rendes orvost (medicinae doctort), mire a megye azt válaszolja, hogy hiszen már 15 év óta tart megyei chirurgust, de *ez is csak nyomorog* s alig bír megélni, mert a megyei tisztviselőkön és néhány gazdagabb gyulai német polgáron kívül senki se veszi igénybe szolgálatait. Csak 1770-ben fogadott a vármegye rendes orvost és gyógyszerészt; ezen utóbbi azonban már egy évvel később segélyért folyamodik a megyéhez, mert *nem tud megélni.* (A békésvm. régis. és mível. tört. társ. évk., X., 48.)

[3] *Linzbauer* II., 50. (A fiát már nem akarja befogadni a pozsonyi sebész-céh!)

[4] L. *Quellen* zur Geschichte der Stadt Brassó. V., 634.

[5] Lásd: Archiv für Geschichte der Med. VII., 357.

1481-ben panaszos beadványban kéri Nagyszeben városának tanácsát, hogy adják meg végre a fizetését, mert a szükséges gyógyszereket és orvosi műszereket nem csekély költséggel hozta magával Bécsből. *Báthory* István, az erdélyi vajda is inti a város tanácsát, hogy tegyen eleget a doktor követelésének, mert különben híre megy a dolognak és máskor nem fognak orvost kapni; különben is a tisztességhez tartozik, hogy az utolsó munkásnak is megadjuk a maga salláriumát.[1] *Purkircher* György, a nagytudományú pozsonyi orvos (1530—1578), *Clusius*-nak, a világhírű botanikusnak jó embere, alig tud megélni abból a csekély jövedelemből, amit rendes betegei: a pozsonyi szőllőmunkások és vincellérek juttatnak neki. A pozsonyi kamara ajánlja *Miksa* királynak, hogy 100 forint évi kegydíjat adjon *Purkircher*-nek, azzal a kikötéssel, hogy a vidéki hegyekben ritka növényeket gyűjtsön, továbbá hogy Felsőmagyarországon a királyi kapitányok gyógyítására is utazni tartozzék. A király mindössze 50 forintot küld neki ajándékba. A pozsonyi vár előkelő foglyait *(János Frigyes* herceget, *Dobó* Istvánt és *Balassa* Jánost) négy éven át kezeli hitvány 80 tallér jutalom fejében.[2] Sopron városa 1602-ben egy „jámbor és böcsületes" doktort szeretne városi orvosnak megfogadni, de előbb kiküldi őt a hatalmas és gazdag gróf *Nádasdy* Ferenchez: nézze meg ő is és ha kedvére van, adjon ő is neki valami évi járulékot és fogadja meg udvari orvosának. A gróf azonban azt írja vissza, hogy ő hála Istennek most jó egészségben van feleségével, gyermekeivel együtt. „Az igaz dolog, embernek élete és állapattya igen változandó. Magamra, feleségemre avagy gyermökimre Isten ami nyavalyát bocsát, akkor vagy ezt a jámbort, vagy mást, efféle tisztben levőt ha megtalálunk s hozzánk jüvend, akkorbeli fáradságát és velünk jólétét emberséggel meg akarjuk fizetni. De hogy esztendő számra fizethessünk vagy ennek, vagy másnak, az tülünk nem lehet!" De azért nagyon ajánlja a városnak, hogy tartsa meg városi orvosnak az illető (ismeretlen nevű) orvost, mert „nem kicsin hire lészen ennek, hogy a Kegyelmetek várasában is találtatik efféle ember".[3] Máramaros megye, mikor 1776-ban az új bécsi gyógyszerkönyv (Dispensatorium) megjelenik, nem veszi azt meg, hanem az egészet lemásoltatja a vármegye sebészével; a szegény chirurgus 225 folio-ívet ír össze s egész fáradságos munkájáért nem kap többet 2 forint 20 krajcárnál.

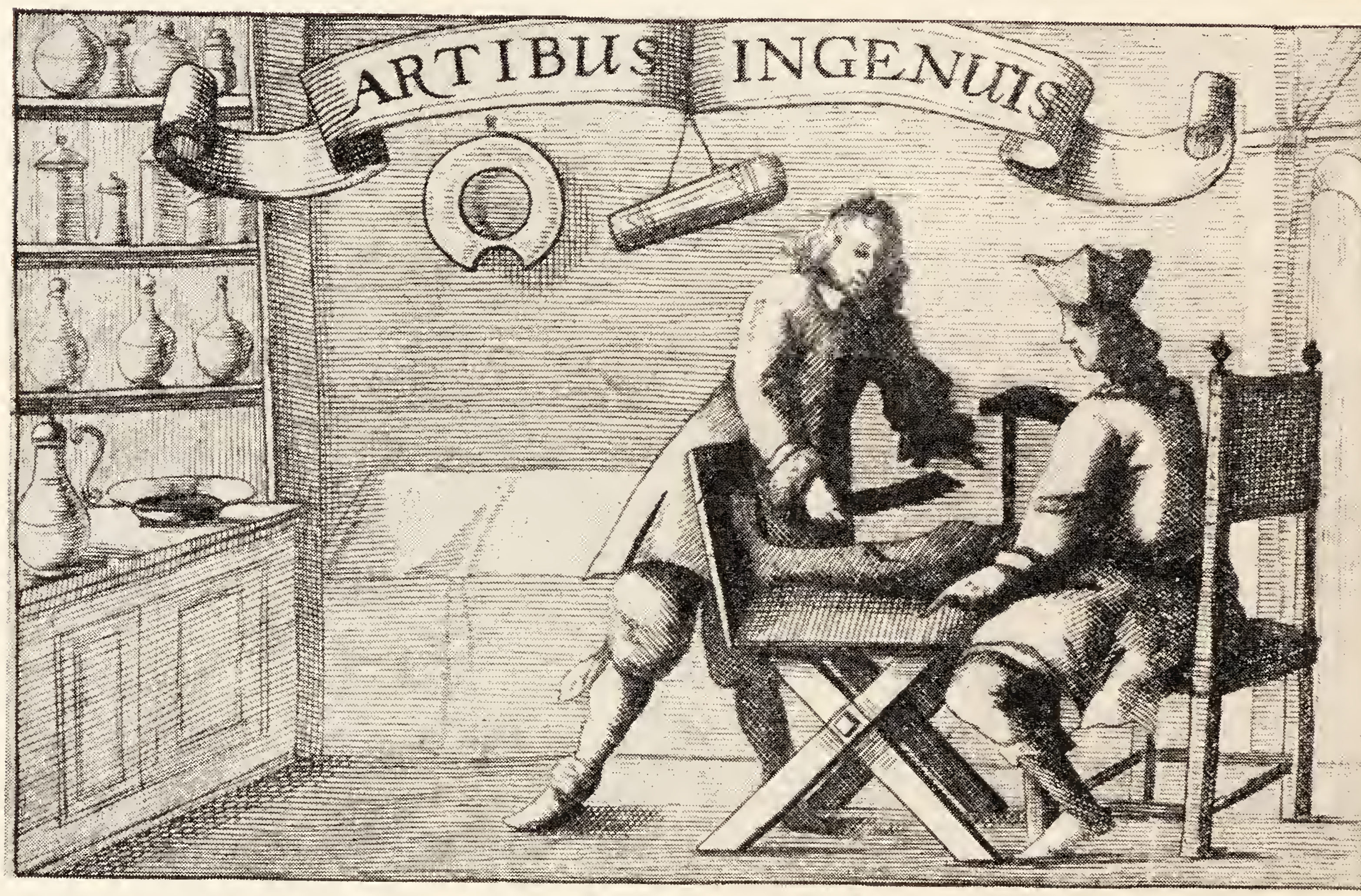
Különben, hogy a honoráriumok kérdése milyen „point douloureux" volt már 300 év előtt is, azt legjobban bizonyítja a *kassai sebészeknek* a 17. század elejéről való panaszos instanciája a városi tanácshoz, melyben a sebészi kezelések díjának megszabását sürgetik. Ezen okirat már azért is megérdemli, hogy nagyobb részét közöljem e kis értekezés során, mivel kiderül belőle, hogy a gyakrabban előforduló sebészi esetek gyógyítását azon időtájban mennyire taksálták sebészeink; de meg azért is érdekes ez a beadvány, mert azt olvassuk benne, hogy az akkori kezdetleges viszonyok közt, nem lévén kellő számú és hosszabb idei vendégtartásra berendezett fogadó a városokban, sebészeink a maguk házában fogták a pácienst, lakást és rendszerint teljes ellátást is adva nekik.[4]

[1] Nagyszebeni levéltár: U. III., 43.
[2] Századok, 1873, 525.
[3] Sopron város levéltárában Missiles.
[4] Így volt ez már sokkal régebben is. „Kegyelmes Uram, az lábammal igen elnehezültem. Most itt vagyok Kermendön az barbélnál", írja *Kysseryeny* Mihály *Nádasdy* Tamásnak, 1556 aug. 13. (Orsz. Levéltár.)

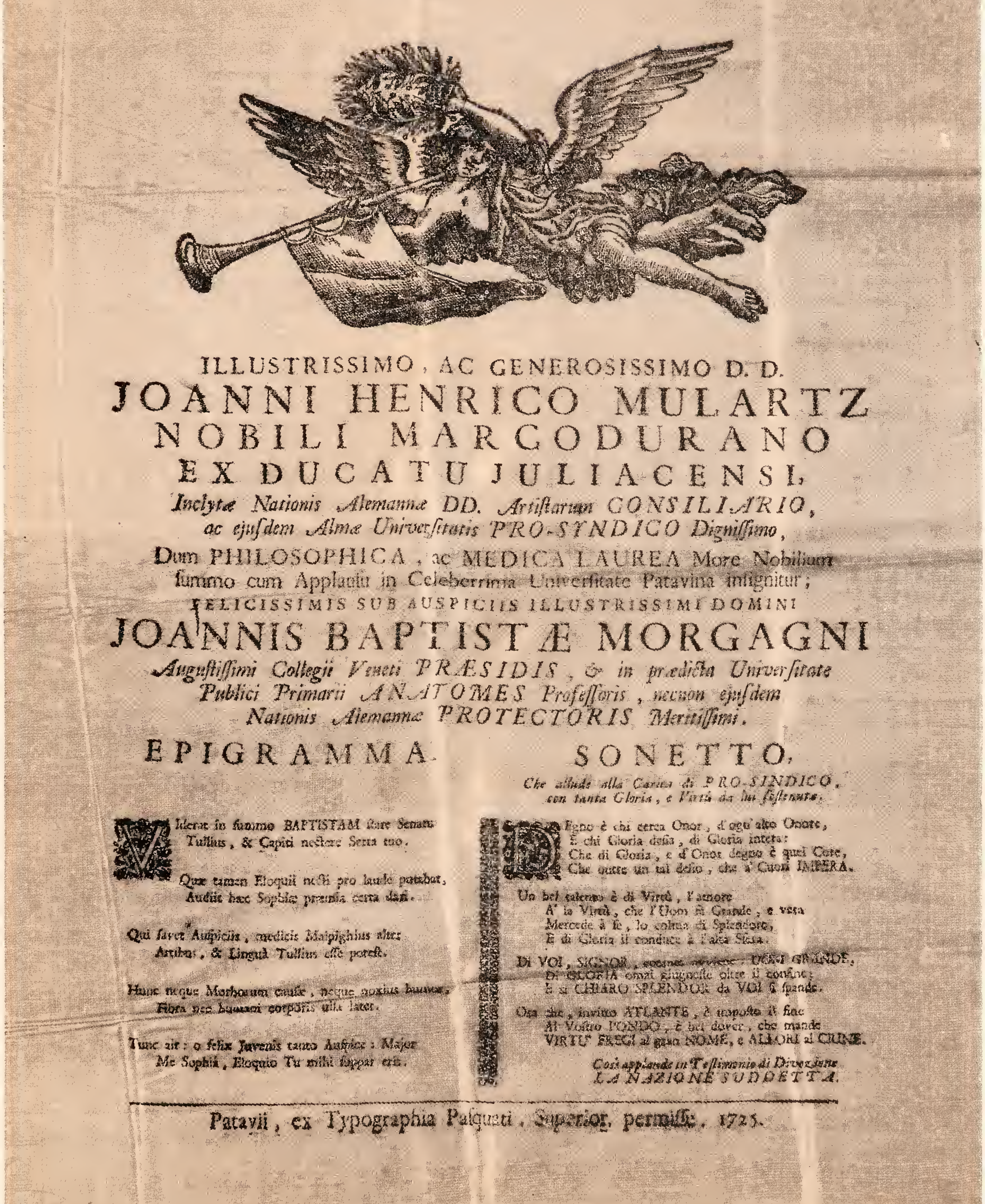
A kassai sebészeknek minket érdeklő panaszai következőleg hangzanak: „Mi, az nemes és királyi szabad városban, Kassában, lakozó barbélymesterek, az mi elménket eleget hányván-vetvén, fel nem találjuk az mi mesterségünknek megfizetését és az sebbel való bánásunkat mert sok lélekben járó dolog; mert az ki kisebb, attól kevesebbet veszünk, sőt az kivel megszerződünk is, azt sem adja meg, az ki pediglen nagyobb avagy *balta* avagy *csákányfok ütés* vagy *rokkanás,* azzal bizonyára több bánás vagyon: csontját kell fúrni és úgy kell kivenni; ez ilyentől megérdemlünk 25 forintot; oly nagy lehet penig, hogy negyvenet is megérdemlünk, mert fél esztendeig való bánás van vele. Az kinek pedig *karja ketté törik,* attól megérdemlünk tizenkét forintot.[1] Az kinek pedig *szára* vagy *combja törik,* attól megérdemlünk tizenhat forintot. Ezt eleitől fogva igy értük és igy tartottuk, az régi eleinktől is igy tanultuk és mostan is igy tartanánk: de az emberek, ha először két forintot vagy hármat adnak, azután semmit sem vehetünk rajtuk, ha meggyógyulnak. Ha pedig *flastromot vetünk* vagy oldalára vagy pedig egyéb fájdalmas testére, attól megérdemlünk egy forintot, mert mindétig úgy volt. Ha pedig szegény ember bejön *eret vágatni,* azt mi három pénzért s öt pénzért megvágjuk, mert azt mondja, hogy nincs több; nem sarcoltatjuk. Ha valaki pedig többet ad, az az ő embersége. Ha valakinek az *foga fáj,* azt öt pénzért (= dénárért) vonjuk ki. Az mi pedig az főmosás dolgát illeti, az mint privilégiumunkban föltaláljuk, ez előtt ötven-hatvan esztendővel *nem voltak ilyen cifra emberek, hogy megtaroltatták volna magokat* (most még az parasztember is taroltatja sok), hanem megborotválkoztak és igy 3 pénzt s 4 pénzt adtak. Az tarlástól, az ki mit akar adni, mi nem erőltetjük se főembert, se nagyságos urat, se közrendet, hanem az ki mit ád, azt elveszszük. De most akárki is házához hivat és igy dolgunkat is el kell hagynunk és el kell mennünk. Az szappannak pedig tábláját néha 80 pénzen, néha egy forinton s néha pedig 125 pénzen veszszük, egy szekér fát pedig 50 s 60 pénzen veszszük. Azelőtt 16 pénzen, 20 pénzen vettünk egy font bécsi szappant, de most egy forinton adják. Az mi pedig az beretva-köszörűs dolgát illeti, annak előtte tudjuk, hogy hat pénzért s nyolcért köszörülte itt Kassán, az ollót pedig 12 pénzért, most pedig 15 pénzért köszörül egy beretvát, egy ollót 25 pénzért köszörül, az kit igen neheztelünk; ő azt mondja, hogy mi ő neki abból nem parancsolunk. Kérjük Uraságtokat, hogy Uraságtok intse meg az régi szokás szerint. Hát az mi nagyobb dolog, ha valakinek keze-lába elszakad vagy elmetszik, hárman-négyen kell kötözni, esztendő vagy másfél telik benne gyógyulásában; erről megítélheti Uraságtok, hogy esztendős szolgamit érdemel, háromszor mindennap kötni és *házában embernek feküdni;* az kit megigér, soha meg nem adja, nem hogy megfizetne vele való bánásunkat, még házunkban meleggel tartjuk és némelyet étellel-itallal. Sőt még némely szegént *reánk hozzák, mind étellel és itallal kell tartanunk,* nem hogy dajkálkodásunkat vagy szerszámunk árát megfizetné . . . Ha valamely csömörlött embert penig megkenünk tetőtől fogván talpig, bár vegyünk negyven pénz kenő szerszámot, avagy egynémely azt mondja, hogy Uram engem fenyőmag-olajjal kenj meg, megesik énnekem, hogy én egy forint árát veszek, megkenem vele, 25 pénzt sem ád és igy orczapirulással kell házától eljönnünk és azt mondja, hogy megfizetek Uram! Erről

[1] A 17. század első felében a pénznek értéke körülbelül 10—12-szer akkora volt, mint századunk elején.

penig Uraságtok igy gondolkodjék, hogy ennek előtte az patika is olcsóbb volt, mert azelőtt az patikában a *folia seni*-nek (= folia sennae) latját kilenc és tiz pénzen adták, most pedig ötvenen adja. És jól kelt szerszámok, úgy mint aloes, mirha, *mumia*, tömjén, kámfor, mint tudjuk, latját hogy adták, de most ki negyvenen, ki ötvenen ad latját. Egyébféle italokat, pilulákat, ők adják; egy italtól, az kit mi 25 pénzért vagy negyvenért adnánk, ő egy forintot veszen és igy mindenféle szerszám drága, mindent oda ad az pénzért, vagy jó vagy nem jó és igy nem használhatunk az betegeknek és sebesseknek."

91*a*. A sebész munka közben. (Vászonra kent tapaszt helyez a beteg sebére. Mögötte, falra akasztva, a „szelence" és a tányér, mely a mai borbélyok ajtaja felett is lóg. Az állványon kenőcsök, sebmosó folyadékok.) *Weber János* eperjesi gyógyszerész-orvos „Janus bifrons" (Lőcse 1662) c. munkájából.

ILLUSTRISSIMO, AC GENEROSISSIMO D. D.

JOANNI HENRICO MULARTZ

NOBILI MARCODURANO

EX DUCATU JULIACENSI,

Inclytæ Nationis Alemannæ DD. Artistarum CONSILIARIO, ac ejusdem Almæ Universitatis PRO-SYNDICO Dignissimo,

Dum PHILOSOPHICA, ac MEDICA LAUREA More Nobilium summo cum Applausu in Celeberrima Universitate Patavina insignitur;

FELICISSIMIS SUB AUSPICIIS ILLUSTRISSIMI DOMINI

JOANNIS BAPTISTÆ MORGAGNI

Augustissimi Collegii Veneti PRÆSIDIS, & in prædicta Universitate Publici Primarii ANATOMES Professoris, necnon ejusdem Nationis Alemannæ PROTECTORIS Meritissimi.

EPIGRAMMA.

Viderat in summo BAPTISTAM stare Senatu
Tullius, & Capiti nectere Serta tuo.

Quæ tamen Eloquii nesti pro laude parabat,
Audiit hæc Sophiæ præmia certa dari.

Qui favet Auspiciis, medicis Malpighius altè
Artibus, & Linguâ Tullius esse potest.

Hunc neque Morborum causæ, neque noxius humor,
Fibra nec humani corporis ulla latet.

Tunc ait: o felix Juvenis tanto Auspice: Major
Me Sophiâ, Eloquio Tu mihi semper eris.

SONETTO,

Che allude alla Carica di PRO-SINDICO, con tanta Gloria, e Virtù da lui sostenuta.

Degno è chi cerca Onor, d'ogn' alto Onore,
E chi Gloria desia, di Gloria intera:
Che di Gloria, e d'Onor degno è quel Core,
Che tutte un tal desio, che a' Cuori IMPERA.

Un bel talento è di Virtù, l'amore
A' la Virtù, che l'Uom fà Grande, e vera
Mercede à Te, lo colma di Splendore,
E di Gloria il conduce à l'alta Sfera.

Di VOI, SIGNOR, [illegible] GRANDE,
Di GLORIA omai giungeste oltre il confine;
E il CHIARO SPLENDOR da VOI si spande.

Ora che, invitto ATLANTE, è imposto il fine
Al Vostro PONDO, è ben dover, che mande
VIRTU' FREGI al gran NOME, e ALLORI al CRINE.

Così applaude in Testimonio di Divozione
LA NAZIONE SUDDETTA.

Patavii, ex Typographia Pasquati. Superior. permissu. 1725.

92. Selyem emlékkendő Mulartz János Henrik dr. győri orvos padovai felavatásának emlékére. (*Petz Aladár dr.* képe.)

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ A III. KÖTETHEZ.

A számok az egyes *szakaszok* sorszámát, a zárójelbe tett számok (hosszabb szakaszoknál) a *lapszámot* jelentik.

A

C

D

E

F

H

I

J

K

M

N

O, Ó

P

Q

R

S

W

X

Z

Sajtóhibák.

I. kötet 3. oldal (alulról a 7. sorban): 1325 helyett olv. 1425.

I. kötet 54. oldal (alulról a 13. sorban): törlendő Czibak Imre és Horváth Márk neve.

I. kötet 152. oldal közepén olvasható latin distichon („Dumque salutifera“ stb.) 16 sorral lejebb teendő, a Conrad András nevével kezdődő sor után.

I. kötet 215. oldal (alulról a 10. sorban): *ourla* görög betűs szó helyett *kourba* írandó.

II. kötet 113. oldal (alulról a 11. sorban): „maguknál tartották“ után a köv. irandó: „s a bürökre vonatkozik állítólag a későbbi *toxico de los Españoles elnevezés is.*“

II. kötet 322. oldal (alulról a 3. sorban): Baxam Márkus után 225 helyett 325 teendő.
